

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEYYİD MEHMED TEVFİK'İN
NEŞ'E ADLI ESERİ VE İNCELEMESİ
(ABDURRAHMAN CÂMÎ'DEN GAZEL VE KASİDE
ŞERHLERİ)

İsmet İPEK

2501100016

Tez Danışmanı

Prof. Dr. A. Azmi BİLGİN

İSTANBUL - 2015

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : İsmet İPEK

Numarası : 2501100016

Anabilim/Bilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Danışman Öğretim Üyesi: Prof. Dr. A. Azmi
Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı BİLGİN

Tez Savunma Tarihi: 30.07.2015

Tez Savunma Saati :11.00

Tez Başlığı : Seyyid Mehmed Tevfik'in Neş'e Adlı Eseri ve İncelemesi (Abdurrahman Câmî'den
Gazel ve Kaside Şerhleri)

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, soruların sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Kemal YAVUZ		KABUL
2- Prof. Dr. Muhammet Nur DOĞAN	Gelmedi	—
3- Prof. Dr. A. Azmi BİLGİN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç. Dr. Sadık YAZAR		
2- Yrd. Doç. Dr. Cemal AKSU		KABUL Kabul

ÖZ

Seyyid Mehmed Tevfik'in Neş'e Adlı Eseri ve İncelemesi (Abdurrahman Câmî'den Gazel ve Kasîde Şerhleri)

İsmet İPEK

2501100016

Bu çalışma 19. asır şârih, mesnevihân ve mutasavvıflarından Seyyid Mehmed Tevfik Efendi'nin (ö.1274/1858) Abdurrahman Câmî'nin (ö.898/1492) "elif" kafiyeli 11 gazeli ve seçtiği 9 kasidesine yapmış olduğu şerhi içeren Neş'e adlı eserin incelemesi ve tenkitli metninden oluşmaktadır. Birinci bölümde şârih Seyyid Mehmed Tevfik Efendi'nin hayatı, eğitimi, vazifeleri, eserleri, şârihliği ve şerh yöntemi anlatılmıştır. İkinci bölümde şârihin şerh esnasında alıntı yaptığı kaynaklar tespit edildiği kadarıyla tanıtılmış, bu kaynakları eserin neresinde ve hangi amaçla kullandığı yazılmıştır. Üçüncü bölümde kısa bir şekil incelemesinden sonra eserin muhteva incelemesi yapılmıştır. Dördüncü bölümde ise eldeki iki nüshaya dayanarak çalışma konumuz olan eserin tenkitli metni hazırlanmıştır. Beşinci bölümde şârihin işaret ettiği edebî sanatlar incelenmiş, şerhedilen beyitlerdeki kelimelere getirdiği açıklamalardan oluşan eserdeki söz varlığı ve tasavvufî açıklamalardan oluşan tasavvufî kavramlar sözlüğü hazırlanmıştır. Sonuç kısmından sonra da yer, şahıs ve eser isimlerini içeren bir indeks hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdurrahman Câmî, Seyyid Mehmed Tevfik, Neş'e, şerh, gazel, kasîde

ABSTRACT

Seyyid Mehmed Tevfik's Neş'e: Critical Text and Study (Commentary on Gazels and Kasîdes of Abdurrahman Câmî)

İsmet İPEK

2501100016

This study consists of the analysis and critical edition of the *Neş'e*, a commentary made by the 19th century mesnevîhân and sûfî, Seyyid Mehmed Tevfik Efendi (d.1274/1858), on 9 selected kasîdes of Abdurrahman el-Câmî (d.898/1492) as well as on 11 gazels of the latter rhyming with the letter "elif". The first chapter deals with Mehmed Tevfik's life, education, career, and works, as well as his credentials as a commentator and method of commentary. The second chapter focuses on the sources cited by the author in his commentary, recounting where in the text and in what context they have been cited. The third chapter provides a content-analysis of the text following a brief formal analysis. The fourth chapter consists of critical edition of the text based on the two manuscript copies we know of. The fifth chapter comprises an analysis of the literary conventions pointed out by the commentator, a study of the vocabulary deployed by the commentator in his explanation of the words used in the couplets, and a glossary of sûfî terms. The conclusion is followed by an index of the names of places, persons and books.

Keywords: Abdurrahman el-Câmî, Seyyid Mehmed Tevfik, Neş'e, commentary, gazel, kasîde

ÖNSÖZ

Abdurrahman Câmî, İran edebiyatına olduğu kadar Osmanlı ilim, kültür ve edebiyatına etki etmiş bir şahsiyettir. Muhtelif konularda telif ettiği eserler o alanda örnek alınmış, Dîvânları için aynısını söylemek mümkün olmasa da çoğu eseri tercüme ve şerh yoluyla Türkçe'ye de kazandırılmıştır.

Câmî'nin şiirlerine yapılmış nâdir şerhlerden birisi de çalışmamızın konusunu oluşturan, çevresinde Hâfız Tevfik olarak da bilinen Seyyid Mehmed Tevfik tarafından yapılmış ve bir nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, nr. 1639'da kayıtlı *Neş'e* adlı şerhtir. Âlim ve mutasavvıf bir şahsiyet olduğu anlaşılan şârih Seyyid Mehmed Tevfik Efendi; eserin mukaddimesinde anlattığına göre, yetiştiği Murad Molla Tekkesi'nde *Mesnevî* ve diğer Farsça dîvânlarla beraber en çok okuduğu eserlerden biri olan Câmî'nin *Dîvân*'ını şimdiye kadar Türkçe olarak kimsenin şerh ettiğini duymadığını, kendisi ise uzun süreden beri böyle bir işe girişme arzusu taşımasına rağmen şerh işine başlamaya bir türlü cesaret edemeyip bu arzusunu geciktirdiğini ve ertelediğini ifade etmiştir. Nihâyet, en kıdemli öğrencisi olduğu ve bazı işlerini gördüğü hocası ve şeyhi Mehmed Murâd Efendi'nin teşvik ve cesaretlendirmesiyle tefe''ülen 9 kasîde seçerek şerhe başlamış, bu kasîde şerhinin sonuna da elif kafiyeli gazelleri şerh edip ekleme düşüncesini dile getirmiştir. Elimizdeki iki nüshaya dayanarak ifade etmek gerekirse malesef bu arzu ve isteğe rağmen belki de erken diyebileceğimiz 45 yaşında vefat ettiği için eser kasîdelerden sonra 11. gazelin 2. beytinde üstelik beyit ortasında kesilmiş, böylece eser noksan kalmıştır. Mehmed Tevfik'in tezkire türü bir eseri olan *Mecmûatu't-Terâcim*'in (İÜ TY 192) de taslak hâlinde bulunması, eserin noksan kalma ihtimalini kuvvetlendirir de bir gün ortaya çıkacak yeni bir nüshanın bu gerçekleri değiştirecek olması da elbette ihtimal dâhilindedir. Hemen söz başında bahsettiğimiz bu eksikliğe rağmen eserin, Türk kültür ve edebiyatı açısından yüksek bir önem taşıdığı inancındayız. Abdurrahman Câmî gibi kültür ve düşünce yapımızı ziyâdesiyle etkilemiş bir şahsiyetin 9 kasîdesi ve 11 gazeli oldukça uzun bir şekilde şerh edilmiş, gerek Câmî'den gerekse başka şairlerden ve müelliflerden yapılan alıntılarla çok zengin ve artık özgün ve tek başına yeni bir metin denilebilecek bir eser ortaya çıkmıştır.

Bu zor ve öğretici olduğunu düşündüğümüz çalışma, şüphesiz çok değerli hocalarım ve arkadaşlarımın yardımlarıyla bu seviyeye gelmiştir. Bu tez çalışması vesilesiyle ilkokuldan itibaren üzerimde emeği olan bütün hocalarımı minnet ve şükranla anmak istiyorum. Özellikle lisans yıllarımdan beri bana yol gösteren ve tezin danışmanlığını üstlenen hocam Prof. Dr. A. Azmi Bilgin'e; görüşlerine her zaman başvurduğum Eski Türk Edebiyatı kürsüsü hocalarımdan Prof. Dr. Kemal Yavuz'a, Prof. Dr. Atilla Şentürk'e, Prof. Dr. Muhammet Nur Doğan'a, Yrd. Doç. Dr. Cemal Aksu'ya teşekkürü ifa edilmesi gereken bir borç biliyorum. Eserin British Museum nüshasını temin eden Doç. Dr. Mücahit Kaçar'a, Arapça alıntı ve ibarelerin kontrolünü yapan değerli arkadaşım Abdurrahman Osman'a, Farsça kısımları okuyarak hatalarımı gösteren ve çok değerli katkılar sunan Yrd. Doç. Dr. Kadir Turgut'a, eserin metin kısmını kontrol eden mesai arkadaşım yazma eser uzm. yrd. Ahmet Kaylı'ya, Ar. Gör. Bilal Alpaydın'a ve Ar. Gör. Fatih Odunkıran'a büyük bir memnuniyetle teşekkür ediyorum. Bugüne kadar umut ve sabırla maddi ve manevi açıdan bana her türlü desteklerini sunan sevgili aileme de elbette her zaman minnettâr kalacağım. Bu katkılara ve farklı okumalara rağmen rastlanacak hatalar ve hissedilecek eksiklikler hiç şüphesiz tarafıma aittir.

İsmet İPEK
Süleymaniye - 2015

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....	xix
KISALTMALAR	xx
GİRİŞ	21
1. BÖLÜM.....	27
HÂFİZ SEYYİD MEHMED TEVFİK EFENDİ.....	27
1.1. Doğumu	27
1.2. Eğitimi ve Vazifeleri.....	28
1.3. Hac Yolculuğu	32
1.4. Vefatı	32
1.5. Şairliği ve Eserleri	36
1.5.1. Neş'e.....	37
1.5.2. Şerh-i Kavâid-i Fârisiyye	37
1.5.3. Şerh-i Arûz-i Câmî	37
1.5.4. Mecmûatü't-Terâcim.....	38
1.5.5. Üns-i Ma'nevî.....	38
1.6. Neş'e Adlı Eserinin Işığında Mehmed Tevfik.....	39
1.7. Şârihliği ve Şerh Yöntemi.....	40
2. BÖLÜM.....	44
ENTELEKTÜEL BİRİKİMİ VE ŞERHİNDE KULLANDIĞI KAYNAKLAR.....	44
2.1. KUR'ÂN-İ KERÎM	45
2.2. HADİSLER.....	45
2.3. DİĞER MÜELLİF VE ESERLER	47
2.3.1. ABDULGAFÛR-İ LÂRÎ (ö. 912 /1506).....	47
2.3.2. ABDULLÂH NİDÂÎ-Yİ KAŞGÂRÎ (ö. 1175 /1761).....	47
2.3.2.1. Risâle-i Hakkıyye.....	48
2.3.3. AHMED EFLÂKÎ (ö. 761/1360)	49
2.3.3.1. [Şiirler].....	49
2.3.4. AHMED ET-TRABZONÎ.....	50
2.3.4.1. Şerhu Risâleti'n-Nakşibendiyye.....	50

2.3.5. HZ. ALİ (ö. 40 /661)	50
2.3.5.1. Dîvân, Nehcü'l-Belâğa.....	51
2.3.6. ALİ DEDE (ö. 1007 /1598).....	51
2.3.6.1. Muhâdaratü'l-Evâil fi Müsâmereti'l-Evâhir [Evveliyyât]	52
2.3.7. ALİ ŞÎR NEVÂÎ (ö. 906 /1501).....	52
2.3.7.1. Farsça Dîvân.....	52
2.3.8. ANKARAVÎ İSMÂÎL RÛSÛHÎ (ö. 1041 /1631)	53
2.3.8.1. er-Risâletü't-Tenzîhiyye fi Şe'ni'l-Mevleviyye.....	53
2.3.9. ARPAEMİNÎ-ZÂDE SÂMÎ (ö. 1146/1 734).....	53
2.3.9.1. Dîvân	54
2.3.10. AZİZ MAHMÛD HÛDÂYÎ (ö. 1038/ 1628).....	54
2.3.10.1. Dîvân	54
2.3.10.2. Necâtü'l-Garik fi'l-Cem' ve't-Tefrik.....	54
2.3.10.3. Habbetü'l-Mahabbe	55
2.3.11. BABA EFDAL-İ KÂŞÂNÎ (ö. 667 /1268-69 [?]).....	55
2.3.11.1. Dîvân	55
2. 3.12. BAĞDATLI RUHÎ (ö. 1014/1605-1606).....	55
2. 3.12.1. Dîvân	56
2.3.13. BAHÂEDDÎN ÂMULÎ (ö. 1031/ 1622)	56
2.3.13.1. Dîvân	56
2.3.13.2.Nân u Helvâ.....	56
2.3.14. BÂKÎ (ö. 1008/ 1600)	57
2.3.14.1. Dîvân	57
2.3.15. CELÂLEDDÎN DEVVÂNÎ (ö. 908/1502).....	58
2.3.15.1. [Bilinmeyen] Risâle	58
2.3.15.2. Şerh-i Rubâiyyât.....	58
2.3.16. EBU'L-FETH MUHAMMED İBNÎ MERÂĞÎ	58
2.3.16.1. Esâmî-yi Büldân.....	58
2.3.17. EBÛ SAÎD EBU'L-HAYR (ö. 440 / 1049)	59
2.3.17.1. Rubâiler	59
2.3.18. EBÛ TÂLİB-İ MEKKÎ (ö. 386/996).....	59
2.3.18.1. Kûtu'l-Kulûb	59

2.3.19. FAHRÜDDÎN SAFÎ (ö. 939/1532-33).....	59
2.3.19.1. Reşehât-i Aynü'l-Hayât	60
2.3.20. FENÂYÎ CENNET MEHMED EFENDÎ (ö.1075/1664).....	61
2.3.20.1. Kelimât (Dîvân?).....	61
2.3.21. FERİDÜDDÎN ATTÂR (ö. 618/ 1221)	61
2.3.21.1. Dîvân	62
2.3.21.2.Mantıku't-Tayr.....	62
2.3.21.3.Musîbetnâme	62
2.3.21.4.Tezkiretü'l-Evliyâ	63
2.3.21.5. Cevherü'z-Zât	63
2.3.21.6. Pendnâme	64
2.3.21.7. Belirlenemeyen Eserlerinden	65
2.3.22. FUZÛLÎ (ö.963/1556).....	65
2.3.22.1. Hadîkatü's-Süedâ	65
2.3.23. HÂFİZ-İ ŞÎRÂZÎ (ö. 792/1390?)	66
2.3.23.1. Dîvân	66
2.3.24. HÂKÂNÎ (ö. 595/1199)	69
2.3.24.1. Dîvân	69
2.3.25. HAKKÎ (ö.1276 / 1859-1860).....	69
2.3.26. HALÎLÜ'L-ESVED (Kara Halîl).....	70
2.3.26.1. Şerh ale'l-Fenârî.....	70
2.3.27. HAŞMET EFENDÎ (ö. 1182/1768-69)	70
2.3.27.1. Senedü'ş-Şuarâ.....	70
2.3.28. HAYYÂM (ö. 526/ 1132?).....	71
2.3.29. HİLÂLÎ-İ ÇAĞATÂYÎ (ö. 936 /1529-1530)	71
2.3.29.1. Dîvân	71
2.3.30. HÜSEYİN VÂİZ KÂŞİFÎ (ö. 910/1504-1505).....	72
2.3.30.1. Lübb-i Lübâb-i Ma'nevî.....	72
2.3.30.2. Mevâhib-i Aliyye	72
2.3.30.3. er-Risâletü'l-Aliyye fî Ehâdîsi'n-Nebeviyye	73
2.3.31. HÜSREV-İ DİHLEVÎ (ö. 725/1325)	73
2.3.31.1. Dîvân	73

2.3.32. İBNİ ARABÎ (ö. 638 /1240).....	74
2.3.32.1. Fütûhât-i Mekkiyye.....	74
2.3.33. İBNİ FÂRİZ (ö. 632/1235)	74
2.3.34. İBNİ HACER el-HEYTEMÎ (Heysemî) (ö. 974/1567)	75
2.3.34.1. Savâiku'l-Muhrika	75
2.3.35. İBNİ SİNÂ (ö. 428/1037).....	75
2.3.35.1. Risâle-i Mi'râciyye.....	76
2.3.36. İBRÂHİM BİN EDHEM (ö. 161 /778?).....	76
2.3.37. İMÂM BÛSİRÎ (695/1296?).....	76
2.3.37.1. Kasîde-i Bürde	77
2.3.38. İMAM GAZZÂLÎ (ö.505/1111).....	77
2.3.38.1. İhyâu Ulûmi'd-Dîn.....	77
2.3.38.2. Belirlenemeyen Eserlerinden	78
2.3.39. İMAM ŞÂFÎÎ (ö. 204/820).....	78
2.3.39.1. Dîvân	78
2.3.40. İMAM KUŞEYRÎ (ö. 465/1072).....	79
2.3.40.1. [Risâle]	79
2.3.41. İSHAK HOCASI AHMED b. HAYREDDÎN (ö. 1120/1708).....	79
2.3.41.1. Aksa'l-Ereb fî Tercümeti Mukaddimeti'l-Edeb.....	79
2.3.42. İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ (ö. 1137/1725)	80
2.3.42.1. Kitâb-i Necât	80
2.3.42.2. Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân.....	81
2.3.43. İSMET-İ BUHÂRÎ (ö. 840/1436-1437).....	81
2.3.43.1. Dîvân	81
2.3.44. KADI BEYDÂVÎ (ö. 685/1286)	81
2.3.44.1. Tefsir (Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl)	82
2.3.44.2. Belirlenemeyen Eserlerinden	82
2.3.45. KÂDÎ MÎR MEYBÛDÎ (ö. 909/1503-1504).....	82
2.3.45.1. Şerh-i Dîvân-i Hz. Ali	83
2.3.46. KINALİZÂDE ALÎ ÇELEBÎ (ö. 979/1572)	83
2.3.46.1. Ahlâk-ı Alâî.....	83
2.3.47. KUTBUDDÎN RÂZÎ (ö. 766/1365)	84

2.3.47.1. Şerhü'l-Metâli'	84
2.3.48. MECDÜDDÎN el-BAĞDÂDÎ (ö. 616/1219?)	84
2.3.48.1. Belirlenemeyen Eserlerinden	84
2.3.49. MEHMED EMÎN TOKÂDÎ (Ahmed, Ârif) (ö. 1158/1745).....	84
2.3.50. MEVLÂNA CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ (ö. 672/1273).....	85
2.3.50.1. Mesnevi-yi Şerîf.....	85
2.3.50.2. Dîvân-ı Kebîr	85
2.3.51. MÎREK-İ TAŞKENDÎ	86
2.3.51.1. Risâle-i Şehrî ve Güli	86
2.3.52. MÎR FÂZİL (Enderunlu Fâzıl).....	86
2.3.52.1. Dîvân	87
2.3.53. MÎR SADREDDÎN MUHAMMED ŞÎRÂZÎ.....	87
2.3.53.1. Cevâhirnâme	87
2.3.54. MOLLÂ CÂMÎ (ö. 898/1492).....	87
2.3.54.1. Divân (Fâtihatu'ş-Şebâb)	87
2.3.54.2. Levâyih.....	89
2.3.54.3. Nakdü'n-Nusûs	90
2.3.54.4. Nefahâtü'l-Üns	90
2.3.54.5. Silsiletü'z-Zeheb	91
2.3.54.6. Subhatu'l-Ebrâr	92
2.3.54.7. Şerhü'l-Leme'ât (Eşi'atü'l-Leme'ât)	93
2.3.54.8. Şerh-i Hamriyye	93
2.3.54.9. Şevâhidü'n-Nübüvve.....	93
2.3.55. MUHAMMED PÂRSÂ (822/1420).....	94
2.3.55.1. Faslu'l-Hitâb	95
2.3.55.2. Tahkîkât.....	95
2.3.55.3. [Tefsîr-i Fâtiha]	96
2.3.56. MUHAMMED RIZA (m. 16. asr).....	96
2.3.56.1. Mükâşafât-ı Rıdâvî.....	96
2.3.57. MUHTÂR-İ GAZNEVÎ (ö. 513/1119?).....	96
2.3.57.1. Dîvân	97
2.3.58. MUSANNİFEK (ö. 875/1470)	97

2.3.58.1. el-Kevâkibu'd-Dürriye Şerhu Kasîdeti'l-Bürde.....	97
2.3.59. MUSTAKÎMZÂDE SÜLEYMAN SA'DEDDÎN.....	97
2.3.59.1. Akîdetü's-Şeref	98
2.3.59.2. Tercüme-i Kânûni'l-Edeb	98
2.3.60. MÜEYYİDÜDDÎN CENDÎ	98
2.3.60.1. Şerhu Füsûsi'l-Hikem	98
2.3.61.MÜTERCİM ÂSİM	99
2.3.61.1. Burhân-ı Kâtî'	99
2.3.62. NÂBÎ (ö. 1124 /1712)	99
2.3.62.1. Belirlenemeyen Eserlerinden	100
2.3.63. NAHÎFÎ (ö. 1151/1738).....	100
2.3.63.1.Dîvân	100
2.3.63.2. Tahmîs-i Kasîde-i Bürde	100
2.3.64. NASÎRUDDÎN TÛSÎ (ö. 672/1274)	101
2.3.64.1. Ahlâk-i Nâsırî.....	101
2.3.65. NECMÜDDÎN-i KÜBRÂ	101
2.3.65.1. Usûli'l-Aşere	101
2.3.65.2. Fevâtihu'l-Cemâl ve Fevâ'ihu'l –Celâl.....	102
2.3.66. NEDÎM (ö. 1143/1730)	102
2.3.66.1. Dîvân	102
2.3.67. NEF'Î (ö. 1044/1635).....	103
2.3.67.1. Dîvân	103
2.3.68. NİYÂZÎ-İ MISRÎ (ö. 1105/ 1694).....	103
2.3.68.1. Dîvân	103
2.3.69. NİZÂMÎ-İ GENCEVÎ (ö. 611/1214 ?).....	104
2.3.69.1. Hüsrev ü Şîrîn	105
2.3.69.2. Mahzenü'l-Esrâr.....	105
2.3.70. ÖRFÎ-İ ŞÎRÂZÎ (ö. 999/1591).....	105
2.3.70.1. Dîvân	105
2.3.71. PERTEV (Muvakkitzâde Mehmed Pertev) (ö. 1807-1808).....	106
2.3.71.1. Dîvân	106
2.3.72. RADIYYÜDDÎN ES-SÂĞÂNÎ (ö. 650/1252).....	106

2.3.72.1. Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye	107
2.3.73. RÛŞENÎ (ö. 892/1487).....	107
2.3.73.1. Dîvân	107
2.3.74. SÂBÎT (ö. 1124/1712).....	108
2.3.74.1. Dîvân	108
2.3.75. SA'DÎ-İ ŞİRÂZÎ (ö. 691 / 1292).....	108
2.3.75.1. Bostân.....	108
2.3.75.2. Gülistân	109
2.3.75.3. Mevâiz.....	111
2.3.76. SÂ'İB-İ TEBRÎZÎ (ö. 1087 /1676 ?)	111
2.3.76.1. Dîvân	111
2.3.77. SELÂMÎ (Mustafa) (ö.1228/1813).....	112
2.3.77.1. Dîvân	112
2.3.78. SELMÂN-İ SÂVECÎ (ö. 778 / 1376).....	112
2.3.78.1. Dîvân	113
2.3.79. SEMHÛDÎ (ö. 911/1506).....	113
2.3.79.1. Hulâsatu'l-Vefâ	113
2.3.79.2. Vefâu'l-Vefâ, el-Vefâ	113
2.3.80. SENÂYÎ (ö.525/1131?).....	114
2.3.80.1. İlâhînâme (Hadîkatü'l-Hakîka)	114
2.3.81. SEYFULLÂH EFENDÎ (Seyyid Nizamoğlu) (ö.1010/1601)	115
2.3.81.1. Dîvân	115
2.3.82. SEZÂÎ-YÎ GÛLŞENÎ (ö.1151/1738)	115
2.3.82.1. Dîvân	116
2.3.83. SULTAN SENCER (ö. 552/1157)	116
2.3.83.1. [Şiirler].....	116
2.3.84. SURÛRÎ (ö.1229/1814).....	117
2.3.84.1. Dîvân, Hicviyyât	117
2.3.85. SUYÛTÎ (ö. 911 /1505).....	117
2.3.85.1. Câmiu's-Sagîr	118
2.3.86. SÛLEYMAN ÇELEBÎ (ö. 825/1422).....	118
2.3.86.1. Vesîletü'n-Necât (Mevlid)	118

2.3.87. ŞÂHİDÎ İBRÂHİM DEDE (ö. 957/1550).....	119
2.3.87.1. Gülşen-i Tevhîd.....	119
2.3.87.2. Tuhfe-i Şâhidî (Lügat-i Şâhidî).....	119
2.3.88. ŞEHÂBEDDÎN HAFÂCÎ (ö. 1069/1659).....	120
2.3.88.1. Nesîmu'-Riyâz fî Şerhi Şifâi Kâdî İyâz	120
2.3.89. ŞEHÂBEDDÎN SÜHREVERDÎ (ö. 632/1234)	120
2.3.89.1. Avârifü'l-Maârif.....	120
2.3.90. ŞEVKET-İ BUHÂRÎ (ö.1108/1695-96).....	121
2.3.90.1. Dîvân	121
2.3.91. ŞEYH BEDREDDÎN	122
2.3.92. TAFTAZÂNÎ (ö. 792/1390).....	122
2.3.92.1. Hâşiye ale'l-Keşşâf	122
2.3.92.2. Mutavvel	123
2.3.92.3. Şerhu Akâidi'n-Nesefiyye.....	123
2.3.93.TAŞKÖPRİZÂDE AHMED EFENDÎ (ö. 968/1561)	124
2.3.93.1. Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzûâtü'l-Ulûm.....	124
2.3.94. VÂHİDÎ(ö. 468/1076)	124
2.3.94.1. Tefsîr	125
2.3.95. ÜŞÎ (ö. 575/1179).....	125
2.3.95.1. El-Emâlî	125
2.3.96. YÂKÛT el-HAMEVÎ (ö. 626/1229).....	125
2.3.96.1. Mu'cemü'l-Büldân.....	126
3. BÖLÜM.....	127
ESERİN İNCELEMESİ.....	127
3.1. NÜSHA TAVSİFLERİ.....	131
3.1.1. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 1639 (SK)	131
3.1.2. British Museum, OR II, 007 (BM)	131
3.1.3. Yazma Bağışlar nr. 180	132
3.2. MUHTEVA İNCELEMESİ.....	133
3.2.1. DİN VE TASAVVUF	133
3.2.1.1.Allah.....	133
3.2.1.2. Peygamberler.....	133

3.2.1.2.1. Hz. Âdem	133
3.2.1.2.2. Hz. Eyyûb	135
3.2.1.2.3. Hz. İbrâhîm	135
3.2.1.2.4. Hz. İdris.....	136
3.2.1.2.5. Hz. İsa	136
3.2.1.2.6. Hz. Lokman.....	136
3.2.1.2.7. Hz. Muhammed.....	137
3.2.1.2.8. Hz. Musa	139
3.2.1.2.9. Hz. Nûh	139
3.2.1.2.10. Hz. Sâlih.....	140
3.2.1.2.11. Hz. Süleyman.....	141
3.2.1.2.12. Hz. Şît	141
3.2.1.2.13. Hz. Şuayb.....	142
3.2.1.2.14. Hz. Üzeyir	142
3.2.1.2.15. Hz. Ya'kûb.....	142
3.2.1.2.16. Hz. Yusuf	143
3.2.1.3. Ehl-i Beyt	143
3.2.1.3.1. Hz. Ali (Haydar, Kerrâr).....	144
3.2.1.3.2. Hz. Fâtma.....	146
3.2.1.3.3. Hz. Hasan.....	146
3.2.1.3.4. Hz. Hüseyin.....	147
3.2.1.4. Dört Halife ve Dini Şahıslar.....	148
3.2.1.4.1. Hz. Ebû Bekir.....	148
3.2.1.4.2. Hz. Ömer.....	149
3.2.1.4.3. Hz. Osman.....	149
3.2.1.4.4. Alâüddîn Attâr.....	149
3.2.1.4.5. Hz. Âmine	150
3.2.1.4.6. Hz. Bilal-i Habeşî.....	150
3.2.1.4.7. Hz. Ca'fer bin Ebû Tâlib.....	151
3.2.1.4.8. Hz. Hamza.....	151
3.2.1.4.9. Hızır	152
3.2.1.4.10. İmam-i A'zam Ebû Hanîfe.....	152
3.2.1.4.11. İmâm Şâfi'î	153
3.2.1.4.12. Şiblî	153
3.2.1.4.13. Râbia-i Adeviyye	153

3.2.1.4.14. Ubeydullâh-i Ahrâr	154
3.2.1.4.15. Veysel Karânî.....	154
3.2.1.5. Melekler	155
3.2.1.5.1. Cebrail.....	155
3.2.1.5.2. Salsâ'il.....	156
3.2.1.6. Dini Kavram ve Unsurlar	156
3.2.1.6.1. 'Asâ	156
3.2.1.6.2. Cehennem	156
3.2.1.6.3. Mi'râc.....	157
3.2.1.6.4. Tûbâ	157
3.2.1.6.5. Zâhid	158
3.2.2. TARİH VE MİTOLOJİ	158
3.2.2.1 Tarihi ve Mitolojik Şahıslar	158
3.2.2.1.1. Ebû Leheb	158
3.2.2.1.2. Bâkil.....	159
3.2.2.1.3. Birgivîci	160
3.2.2.1.4. Bokrat (Hipokrat).....	160
3.2.2.1.5. Ebû Cehil	161
3.2.2.1.6. Ebû Süfyân.....	161
3.2.2.1.7. Eflatun.....	162
3.2.2.1.8. Fârâbî	162
3.2.2.1.9. Garip Kostî.....	163
3.2.2.1.10. İbni Sînâ.....	163
3.2.2.1.11. Mecnûn / Kays	164
3.2.2.1.12. Muâviye	165
3.2.2.1.13. Revanici Derviş Mustafa.....	166
3.2.2.1.14. Sehbân.....	166
3.2.2.1.15. Surâka	166
3.2.2.1.16. Tufeyl bin Zülâl	167
3.2.2.1.17. Yan Molla	167
3.2.2.1.18. Yezîd	168
3.2.2.2. Mitolojik Unsurlar ve Kavramlar.....	168
3.2.2.2.1. Gencnâme	168
3.2.2.2.2. Hüma.....	168
3.2.2.2.3. Kaf Dağı.....	169

3.2.2.2.4. Zâl	169
3.2.3. TABİAT VE SOSYAL HAYAT	170
3.2.3.1. Şehirler, Mekanlar ve Coğrafi Yerler.....	170
3.2.3.1.1. Bedahşân	170
3.2.3.1.2. Geylân	170
3.2.3.1.3. Horasan	170
3.2.3.1.4. Kirmân	171
3.2.3.1.5. Medîne / Yesrib / Necd	171
3.2.3.1.6. İnan	171
3.2.3.1.7. Isfahân.....	172
3.2.3.1.8. Necd (Necid).....	172
3.2.3.1.9. Necef.....	172
3.2.3.1.10. Mekke / Bathâ	173
3.2.3.2. Dağlar.....	173
3.2.3.2.1. Lebnân.....	173
3.2.3.3. Taşlar, Bitkiler ve Diğer Unsurlar.....	173
3.2.3.3.1. Zümrüt.....	173
3.2.3.3.2. Firuze	174
3.2.3.3.3. Serv	174
3.2.3.3.4. Mugaylan	174
3.2.3.3.5. Kâfûr ağacı ve zamkı	175
3.2.3.3.6. Narenc	175
3.2.3.3.7. Keten	175
3.2.3.4. Tabiat Olayları	175
3.2.3.4.1. Şimşek.....	175
3.2.3.4.2. Saba.....	175
3.2.3.4.3. Sinek (Sineğin Örümceğe Rızık Olması).....	176
3.2.4. EDEBÎ VE KÜLTÜREL UNSURLAR	176
3.2.4.1. Deve ve Ayıların Nağmelerden Etkilenmesi	176
3.2.4.2. İranlıların Elbiselerine Kumaş ve Şaldan Süs Dikmeleri.....	176
3.2.4.3. Sahâbelerin Kur'an-ı Kerîm'i Hıfz Edememesi.....	177
3.2.4.4. Çengin Şekli	177
3.2.4.5. Sultanların atlarının ayakları altına kumaş serilmesi	177
3.2.4.6. Takma Saç Kullanılması	177

3.2.4.7. Hasta Gözlere Sürme Çekilmesi	178
3.2.4.8. Kâfirlerin Ölüm Esnasında Maruz Kaldıkları Durum.....	178
3.2.4.9. Develere Damga Vurulması.....	178
3.2.4.10. Sefer Esnasında Hanımların Oturduğu Deve Semeri.....	178
3.2.4.11. İnsanların Parmaklarını Isırması	179
3.2.4.12. Safra Hastalığına Tatlının Zarar Vermesi	179
3.2.4.13. Gül, Hurma ve Samandan Rakı Yapılması	179
3.2.4.14. Sülüste “Kâf (ك) Harfinin Taca Benzetilmesi	179
METİNİN KURULMASINDA TAKİP EDİLEN YÖNTEM	180
4. BÖLÜM.....	181
METİN	181
5. BÖLÜM.....	507
SÖZ VARLIĞI, TASAVVUF SÖZLÜĞÜ VE EDEBÎ SANATLAR.....	507
5.1 ESERDEKİ SÖZ VARLIĞI	507
5.2. TASAVVUFÎ KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ	548
5.3. EDEBÎ SANATLAR	559
SONUÇ	566
KAYNAKÇA.....	567
İNDEKS	578

TABLO VE RESİMLER LİSTESİ

Resim 1.....	34
Resim 2	35
Tablo 1.....	129

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ا	a	ص	ş
ب	b, p	ض	z, d
پ	p	ط	t
ت	t	ظ	z
ث	<u>s</u>	ع	c
ج	c	غ	ğ, ğ
چ	ç	ف	f
ح	h	ق	q
خ	ħ	ك	k, ŋ, g
د	d	ل	l
ذ	<u>z</u>	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, u, ü, ü, o, ö
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	ی	y, i, ī, ı
ش	ş	ء	ˆ

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen madde /makale
a.g.t.	Adı geçen tez
by.	Beyit
c.	Cilt
ev.	Çeviren
FŞ	Fâtihatu'ş-Şebâb
G /g.	Gazel
H. / h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
İÜ	İstanbul Üniversitesi
M. / m.	Milâdî
Nşr.	Neşreden
s.	Sayfa
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	Sayı
TDK	Türk Dil Kurumu
Ty.	tarih yok
TY	Türkçe Yazmalar
Üni.	Üniversitesi
Vb.	ve benzeri
vd.	ve diğeri
Vol.	Volume
y.z.	yazma
Yay.	Yayınla

GİRİŞ

Bu çalışmamızda doğrudan “şerh” kavramını veya şerh edebiyatını irdeleme amacımız olmasa da yine de tanımını yapmak dışında, şerh meseleleri etrafında birkaç söz söylemek niyetindeyiz. Sözcük anlamı “açmak, yarmak” olan “şerh”in, bu anlamı çerçevesinde pek çok tanımı yapılmış; şerhin kapalı, izaha muhtaç, edebi değeri yüksek, eğitim açısından önemli, dini veya din dışı metinlerin açıklanması olduğu düşüncesi yaygınlık kazanmıştır. Bugün artık çoğu akademisyenin şerh için kabul ettiği tanım “Bir metnin daha iyi anlaşılmasını diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması”¹ şeklindeki tanımdır. Şimdiye kadar yazılan şerh türü eserlere bakıldığında ise “daha iyi anladığı” ifadesinin her zaman geçerli olmadığını görmekteyiz. Zîrâ bu düşünce her zaman şârihte olmayıp bazen ondan üstün kişilerin ona bir vazife buyurması veya dost ve talebelerinin ise ondan bir istihâmı neticesinde şerh metni ortaya çıkmaktadır. Kurmaca sebab-i telifleri hâriç tutarsak, yani şârih aslında hiç niyeti ve isteği yokken elbette açıklayabilecek bir seviyede olduğu bir eseri şerh etmekle baş başa kalabilmektedir. Yahut şârih bir hobi olarak estetik haz aldığı bir eseri şerh etme işine girişebilmektedir. Dini ve tasavvufi kavramları öğretmek, müşkülleri halletmek, dil öğretmek gibi genel gerekçeler olduğu gibi şârihten veya çevresinden kaynaklanan bazı özel sebeplerden dolayı da şerh metinleri yazılabilmektedir.²

Şerhlerle ilgili değinmek istediğimiz bir diğer mesele ise bunların yeni ve özgün bir eser olup olmamaları ile şerh edilen eserin bir yorumu olarak kabul edilmeleri noktasındaki düşüncelerdir. Şerh edilen metnin üzerine kurulan, yani varlıklarını başka bir metne borçlu şerh eserlerinin bağımsız bir eser olarak telakki edilmeleri ilk bakışta biraz güç görünmektedir. Şerh edilen eserin isminden farklı,

¹ Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy., 8, İzmir 1994, s.1-10.

² Şerh yazılmasının sebepleri hakkında bkz., Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2011, s.58-61; Osman Ünlü, *Klasik Türk Edebiyatında Edebî Şerhlerin Yazılış Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler*, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX, Metnin Halleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh*, haz. Hatice Aynur vd., Klasik, İstanbul 2014, s.149-167.

hatta o ismi hiç çağrıştırmayacak bir isim taşıyacak da şerh metninin şerh edilen metnin gölgesinden kurtulması kolay değildir. Zaten bu eserlere karşı böyle bir beklenti içine girmek de doğru olmasa gerek. Dolayısıyla şerh metinleri; kaynak metnin çeşitli katmanlarını yansıtabildiği ölçüde başarılı veya başarısız kabul edilen, “belirli bir metin ağına ait olan ve bu ağ içerisinde anlam ve bağlam kazanan”³ metinler olarak değerlendirilmelidir. Yani şerh metni, şârihin kendisinden kattığı değerler ve alıntılarla özgün ve yeni bir eser olma hüviyetini kazanabilir, hatta kaynak metinden daha yaygın bir şöhrete ulaşabilir ama her zaman kaynak metnin kimliğini ve izini kendi varlığında bulunduracaktır. Nitekim çalışmamızın konusunu teşkil eden esere “Neş’e” diye bir isim verilmesine rağmen -ki şârihin, Câmî’nin ve şiirinin etki alanından kurtulmak istemesi gibi bir durum kesinlikle bulunmamaktadır- “Abdurrahman Câmî’den Gazel ve Kaside Şerhleri” alt başlığını eklemeyi gerekli gördük.

Bir metin yazarı olarak ayrıldıkları hususlar olsa da klasik şerh yöntemine tâbi şârihlerin şerh yöntemi pek çok ortaklık barındırmaktadır.⁴ Şerh esnasında kaynak metinden uzaklaşmamak, onu “asl”ından başka bir şeye dönüştürmemek en çok dikkat edilmesi gereken durumdur. “Şerhte söz konusu olan anlama yeni libâslar giydirmek değildir, daha çok üstünü örten libâsı anlamın üstünden katman katman çıkarma yolunu izleyerek anlamın yaşam dolu, yumuşak özüne doğru adım adım gelişen bir yolculuktur. Şârih bu yolculukta önceki yolculuklarında edindiği bilgileri kaynak metinle birleştirir, sözcükleri açar, sözün eksikliğini ortaya çıkarırcasına tüm anlamlarını kaynak metindeki bağlamı içinde değerlendirir. Sözün imlediği nesnelere, olgulara, yansıladığı çeşitliliği vurgular. Bu anlam keşfinde anlam çoğalır ve her yerde görünür olur. Özgün bir yapının ya da bir çevirinin aksine şerh doğrudan kaynak metinden kaynaklanmayı seçer onu değiştirip dönüştürmek yerine.”⁵ Konevî gibi istisnâlar hâric, aşırı yorumlarla şerhin kaynak metninden uzaklaşmamak temel kâide iken bugün, yazılı ve ders esnasındaki

³ Murat Umut İnan, “Osmanlıca Şerhlerin Metinselliği Üzerine Düşünmek”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX, Metnin Halleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh*, haz. Hatice Aynur vd., Klasik, İstanbul 2014, s. 310-337.

⁴ Genel şerh yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hülya Canpolat Taşçı, “Türkçe Edebi Şerhlerde Amaç ve Yöntemler”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX, Metnin Halleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh*, haz. Hatice Aynur vd., Klasik, İstanbul 2014, s. 72-97.

⁵ Selim S. Kuru, “Anlamı Aydınlatan Kara Yazı: Metin ve Hâlleri”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX, Metnin Halleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh*, haz. Hatice Aynur vd., Klasik, İstanbul 2014, s. 18-33.

sözlü şerh çalışmalarında kişiye göre değişen tutumlar görülmektedir. Kişilerin ilgi ve çalışma alanına göre şerhte ya sadece sosyal unsurlara, ya sadece dini-tasavvufi unsurlara, ya da sadece müellifin kişiliğine ve psikolojisine odaklanılmakta, şerh çalışmaları sadece bu unsurlardan birisi için yapılmaktadır. Halbuki pek çok unsuru bir arada taşıyan bu tür zengin metinlere genel ve kuşatıcı bir anlayışla yaklaşmak hiç şüphesiz daha çok fayda verecektir. Kortantamer'in söylediği gibi "Metinleri diğer ilimler için değil, kendisi için kendisi olarak tetkik etmek gerekir"⁶ fakat edebiyat metinlerinin tarih, kültür tarihi, sosyoloji ve psikoloji gibi bilimlere zaman zaman malzeme sağladıkları da bir gerçektir. Şerh metinlerinde rastlanan estetik, sanat, kültür unsurlarını tespit ederek bir araya toplamak kültür ve medeniyetimiz açısından büyük bir zenginlik oluşturacak, derlenen bu malzemeler bugün çözmekte zorlandığımız eski dönemlere ait metinlerin şerh edilmesinde ve anlaşılmasında bir anahtar vazifesi göreceklerdir.⁷ Burada dikkat edilmesi gereken, şerh edilen eserin estetik özelliklerini unutmadan, onu kendisi yapan yapısını ikinci plana atmadan, metni edebî metin olmaktan çıkarmadan şerhe girişmektir.⁸ Okurmerkezli vs. modern kuramlara göre şerh yapmanın da klasik şerh yönteminin tamamen dışında bir durum olduğunu ifade etmek gerekir.⁹

Şerh edebiyatı tarihine dikkatle bakıldığında şerhlerin tür, konu, dil ve eser bağlamındaki yoğunluğu hakkında ilk bakışta biraz fikir sahibi olmak mümkündür. Şerh üzerinde yapılan temel çalışmalarda da şerhin gelişimiyle birlikte yüzyıllara veya konulara -eserlere göre en çok şerh edilen eserlerin dökümü yapılmaktadır.¹⁰ Günümüzde şerhlerin tasnif edilmesi gerektiğine dikkat çeken ve örnek bir tasnif çalışması yapan Atabey Kılıç, kültür tarihimiz açısından önemli olan bu eserleri

⁶ Tunca Kortantamer, "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy., 8, İzmir 1994, s. 3.

⁷ Muhammet Nur Doğan, "Metin Şerhi Üzerine", *Eski Şiirin Bahçesinde*, Alternatif, İstanbul 2005, s. 9-21.

⁸ M. A. Yekta Saraç, "Şerhler", *Türk Edebiyatı Tarihi*, c.2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. İstanbul 2006, s.121-132.

⁹ Cumhuriyet sonrasından günümüze kadar yapılan şerh çalışmaları yöntemleri için bkz. İsmail Güleç, "Klasik Türk Edebiyatı Metinleri Nasıl Şerh Edilmeli?", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 42, İstanbul 2010, s. 83-112.

¹⁰ Sedat Şensoy, "Şerh", *DİA*, c. 38, s.555-558; Ömür Ceylan, "Şerh, Türk Edebiyatı", *DİA*, c.38, s. 565-568.

derlemeyi ve kategorize etmeyi amaçlamıştır.¹¹ Müşterek İslam kültüründe verilmiş eserler olan şerh eserlerinin tasnifini yapmak, şerh edilen metinlerin çeşitliliği ve ortak tarafları dikkate alınırca zor olmakla birlikte kanâatimizce çok gerekli değildir.

Şerh üzerinde pek çok çalışma yapan ve yaptıran aynı hocamız, başka bir çalışmasında¹² şerhin kaynaklarını irdelemenin önemine de değinmekte, özellikle şerh metinlerinden oluşturulacak bir sözlüğün gerekliliğini haklı olarak dile getirmektedir. Kaynaklarla ilgili bu tespit ve gereklilik çalışmamıza konu olan şerh metninin kaynaklarını irdelemek konusunda bizi daha çok teşvik etmiştir.

Şerh metinlerinin niteliğini belirleyen başlıca iki etken bulunmaktadır. Şârihin birikimi kadar şerh edilen metnin müellifinin birikimi ve eserin niteliği de bir o kadar önemlidir. H. 817 (m.1414) yılında Horasan'a bağlı Câm şehrinin Harcurd kasabasında doğan Abdurrahman bin Nizâmüddîn Ahmed, eğitimine babasının yanında başlamış, daha sonra devrin ileri gelen hocalarından dersler alarak eğitimini tamamlamış, şöhreti daha o zamanda bütün İslam coğrafyasına yayılmış bir şahsiyettir. Hem doğduğu Câm şehrine hem de Ahmed-i Nâmekî-yi Câmî'ye hürmeten Câmî mahlasını almış, üç dîvân yedi mesnevinin yanı sıra tefsir, hadis, kelâm, tasavvuf gibi dini konularda ve Arap dili alanında pek çok eser telif etmiştir. Şârihin her zaman saygıyla andığı Câmî, Nakşîbendilik tarikatına mensuptur. Türk edebiyatı ile etkileşimi daha yaşadığı dönemde dostluk kurduğu Ali Şir Nevâî ve Hüseyin Baykara vesilesiyle olmuştur. Eserleri Osmanlı coğrafyasında her zaman rağbet görmüş, seçkin âlimleri dönemin kültür merkezlerinden İstanbul'da toplayan Fatih Sultan Mehmed'in davetini almış, bir rivayete göre kendisi yoldayken Fatih'in

¹¹ Atabey Kılıç, "Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi", *I. Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 12-13 Nisan 2007, s.363-368; Sadık Yazar de şerh edebiyatı açısından çok değerli bir çalışma olan doktora tezinde bir tasnif çalışması yapmıştır. Sadık Yazar, *a.g.t.*, s. 62-74.

¹² Atabey Kılıç, "Geleneksel Şerh ve Modern Metin İncelemelerine Bir Bakış: Metotlar, Çalışmalar, Beklentiler", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/6, Fall 2009, s. 326-334.

vefat haberini duyunca geri dönmüştür. Buna rağmen eserleri Osmanlı coğrafyasında tekkede ve medresede en çok okunan, tercüme edilen ve şerh edilen eserlerdendir.¹³

Çalışmanın birinci bölümünü şârih Seyyid Mehmed Tevfik Efendi'nin hayatı, eğitimi, eserleri ile şârihliği ve şerh yöntemi oluşturmaktadır. Ulaşılan kaynaklar değerlendirilerek şârihin hayatı, eğitimi ve aldığı vazifeleri, şairliği ve eserleri anlatılmış; çalışma konusu olan eser bağlamında kişiliği /düşünceleri, şârihliği ve şerh yöntemi değerlendirilmiştir.

Şerh esnasında örnek göstermek, görüşünü kuvvetlendirmek veya daha açıklayıcı bilgiler vermek için yaptığı alıntıların fazla olması dikkatimizi çekince şârihin entelektüel birikimini ve eserinin niteliğini yansıtmaya amacıyla kaynak gösterdiği müellif ve eserler imkânlar ölçüsünde tespit edilerek farklı özellikler açısından değerlendirmeye tabi tutulmuş, bütün alıntıların hangi beyit şerhinde ve hangi bağlamda yapıldığının dökümü ayrı bir başlıkla ikinci bölümde verilmiştir.

Üçüncü bölümde nüshaların tavsifinden sonra eserin şekil özellikleri kısaca anlatılmış, eserin muhtevası ise biraz daha ayrıntılı bir şekilde incelemeye çalışılmıştır. Bu inceleme yapılırken, inceleme başlığı taşıyan çoğu çalışmada rastlandığı gibi genelgeçer ve çok yaygın olan unsurlar dikkate alınmamış, birikimimiz ölçüsünde sadece özgün olduğunu düşündüğümüz unsurlar ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde eserin ulaşılan iki nüshası değerlendirilerek tenkitli metin ortaya konmuştur. Metin oluşturulurken Arapça ve Farsça ibareler latinize edilmiş, şerh edilen beyitler hariç hepsinin tercümeleri ise dipnot halinde verilmiştir. Şârihin müellif veya eser ismi belirtmeden alıntı yaptığı eserlerin bir kısmı da çeşitli araştırmalar neticesinde tespit edilmeye çalışılmış ve ulaşılan bilgiler dipnotlar

¹³ Câmî'nin hayatı ve eserleri için Ali Asgar Hikmet, *Câmî Hayatı ve Eserleri*, çev. M. Nuri Gençosman, Milli Eğitim Bakanlığı Yay, İstanbul 1991 ve Kadir Turgut, *Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2013 kaynaklarından istifade edilmiştir.

halinde verilmiştir. Alıntı yapılan eserlerin Türkçe çevirisi varsa, çeviriler genel olarak buradan alınmış ve bu eserler kaynak gösterilmiştir.

Beşinci bölümde Câmî'nin şerh edilen beyitlerindeki Farsça ve Arapça kelimelerin şârih tarafından açıklanması sonucu oluşan söz varlığının dökümü yapılmış, metnin tasavvufî sözlüğü oluşturulmuş, şârihin işaret ettiği edebî sanatlar derlenmiştir.

Sonuç kısmında çalışmanın kültür ve edebiyatımıza dair çalışmaları getirdiği katkılar anlatılmıştır. Çalışmanın sonunda ayrıca yer, eser ve şahıs isimlerinden oluşan bir indeks hazırlanmıştır.

1. BÖLÜM

HÂFİZ SEYYİD MEHMED TEVFİK EFENDİ

19. asrın âlim, şârih ve mutasavvıflarından Hâfız Seyyid Mehmed Tevfik Efendi hakkında biyografik kaynaklarda yeterli ve ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. *Osmanlı Müellifleri* ve Ahmed Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*'inde bulunan birkaç bilginin yanı sıra Mehmed Tevfik'in doğumu, hafızlık, sünnet merasimi, hac yolculuğu ile ilgili tarihi kayıtlar, metnimizi kurarken esas aldığımız British Museum Or II, 007 nüshasının 15b varağında ve müellifin *Mecmûatü't-Terâcim* adlı eserinin çeşitli varaklarında oğlu tarafından kaydedilmiştir. Mehmed Tevfik'in tezkire türü bir eseri olan *Mecmûatü't-Terâcim*'i üzerinde bir doktora çalışması yapan Ruhsar Zübeyiroğlu,¹⁴ müellifin hayatı ile ilgili bilgiye ulaşamadığını ifade etmiş, çalıştığı eserin muhtelif varaklarında kaydedilen bilgileri aktarmış, eserleri ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.

1.1. Doğumu

Osmanlı Müellifleri'nde yer alan “Tevfik Efendi, İstanbulî” başlığı ve “fuzalâdan bir zat olup şehridir.”¹⁵ ibâresinden anlaşıldığına göre İstanbul'da doğmuştur. Vazifesine dâir bir bilgiye ulaşamadığımız babasının adı Ahmed'tir.¹⁶ “İşbu kaşâ'id-i şerîfeniñ şârihi olan vâlid-i mâcidim meşnevî-ğvân es-seyyid el-hâc Mehmed Tevfik Efendi rahîmehullâhu te'âlâ rahmeten vâsi'anıñ târih-i vilâdetiyle vefâtı târihini teberrüken buracağıza ketb etdim”¹⁷ kaydından anlaşıldığı gibi oğlu tarafından BM nüshasının 15b varağına ve *Mecmûatü't-Terâcim*'in zahriyesine kaydedilen, Atâ adlı

¹⁴ Ruhsar Zübeyiroğlu, *Mecmûatü't-Terâcim - Mehmed Tevfik Efendi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 1989, s.1-3.

¹⁵ *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 264.

¹⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, c. 2, s. 376, Dâri İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1955.

¹⁷ *Mecmûatü't-Terâcim* adlı eserine İnegöl nâ'ibi olan oğlu tarafından kaydedilen açıklama şu şekildedir: “İşbu Mecmû'atü't-Terâcim şâhibi vâlid-i mâcidim meşnevî-ğvân müteveffâ el-hâc Mehmed Tevfik Efendi'nin târih-i vilâdetiyle vefâtı târihi ve sâ'iresi dâ'imâ bi'l-hayr olunmak âyinesiyle teberrüken bu mağalle yazıldı.”

şaire ait; aşağıdaki tarihe göre h. 7 R[ebûlâhir 12] 29 (m. 29 Mart 1814)'te doğmuştur:

Müjde-i mevlid ile geldi başa peyk-i 'atîk
Haberin şihhatin eyledim anda tahkîk

Nev-ıhîrâm ile gilâf-i âl-i Muhammeddir bu
Şeref-i meymenet-i maqdemîn itdüm tedkîk

Filze-i kebed-i peder rûh-i revân-i mâder
Âmîz-i pâkîze-güher mehd-i zarâfetde rakîk

Peder u mâdere hem-pâ olayım deyü hemân
Cân atub ketm-i 'ademden geldi bu dünyâda refîk

Güş idüb mevlidini dedi 'Aţâ târîhîni
Be-heme olsun muvaffak-kâr Muhammed Tevfîk¹⁸

fi 7 R[ebûlâhir] 1229

Yine aynı varakta yer alan “Merhûm müşârun-ileyhiñ hitân cem'iyeti gurre-i Şafer [12]38 yevm-i erba'an” kaydına göre sünnet töreni h. 1 Safer 1238 (m. 18 Ekim 1822) tarihinde yani 9 yaşında iken gerçekleşmiştir.

1.2. Eğitimi ve Vazifeleri

Mehmed Tevfîk'in hâfızlık merasimi gibi özel sayılabilecek bir âna dair tarih kaydı da sadece eserin BM nüshasında ve *Mecmûatü't-Terâcim*'de kayıtlıdır. Bu kayıttaki “hıfz cem'iyeti ve du'ası sene [12]40 yevm-i ħamîs” ibâresine göre 11 yaşında iken hâfızlığı bitirmiş; “seb'a ve 'aşere ve takrîbden izni sene [12]44 gurre-i

¹⁸ Bu mısra *Mecmûatü't-Terâcim*'in iç kapağına yapıştırılmış yan kâğıdın sol üst köşesine yazılarak ebced hesabı yapılmış ve hemen altına “şâhib-i tercüme merhûm mûmâ-ileyhiñ mışra'ı mezkûr vilâdetine tam târîhdir” ibâresi ile yapılan hesaplardan bulunan 1229 yılının tarihini veren mısranın bu mısra olduğu belirtilmiştir.

Receb” kaydından anlaşıldığına göre ise 15 yaşında iken seb’a, aşere ve takrib okuma icâzeti almıştır.

Bursalı Mehmed Tâhir, eğitimi ile ilgili “başlıca tahsili Murad Molla şeyhi Mehmed Murad Efendi’dir.”¹⁹ bilgisini vermektedir. Tekkedeki hayat ve Mehmed Tevfik’in buradaki durumu hakkında biraz daha ayrıntılı bilgiler ise bu tekkede okuyan Ahmed Cevdet’in *Tezâkir* adlı eserinde ve babasından naklen Fatma Âliye’nin yazdığı *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı* adlı eserde yer almaktadır. Ahmed Cevdet, tekkeyi ve tekke şeyhi Mehmed Murâd’ı anlatırken burada hücre-nişîn olan Mehmed Tevfik’in şeyhin en kıdemli talebesi olduğunu ve mürâcaat edenlere Farsça öğrettiğini, her sınıf ve yaştan insan gibi kendisinin de buraya gelerek ilim tahsil ettiğini nakleder:

“Kendisinin akdem-i şâgirdânı olan Hâfız Tevfik Efendi dahi burada hücre-nişîn olup mürâca’at edenlere fârsî tadrîs eylerdi. Bu dergâha ricâl ü kibârdan nice zevât gelip gider ve karîb u ba’îd mahallerden pek çok şâgird gelip ahz u istifâde ederdi. Ben dahi boş vakitlerimi burada tahsîl-i ma’ârife sarf eylerdim”²⁰.

Yine Ahmed Cevdet Paşa’nın bildirdiğine göre pek çok müridi olan Mehmed Murâd; kendisine gelen ve ciddi bulduğu sâlikleri Kuşadalı olarak bilinen İbrahim Efendi’ye (ö. 1261 /1846) Hâfız Tevfik Efendi aracılığıyla gönderdiği gibi aralarında ciddi münakaşalar bulunan ve kendisini Şîî, sapık olarak zemmeyleyen Hâfız Seyyid Efendi’ye fakirlikten dolayı alamadığı fakat ihtiyaç duyduğu kitapları da satın alarak Mehmed Tevfik aracılığıyla gönderirmiş. Sultan Ahmed Câmîi Cuma vâizi olan Mehmed Murâd, kendisi vaaza gidemediği vakitler müridi ve talebesi Hâfız Tevfik’i, bazen de Ahmed Cevdet’i gönderirmiş²¹.

¹⁹ *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 264.

²⁰ *Tezâkir*, 40. *Tezkire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 1986, s. 13.

²¹ *Aynı eser*, s. 15-16.

Ahmed Cevdet Paşa'nın "Ol gün Şeyh Efendi eski şâgirdânına icâzet verdiği sırada ben dahi Mesnevî-i şerîf'den icâzet aldım..."²² cümlesini dikkate aldığımızda oğlunun düştüğü kayıtlardan ve ölümüne düşürülen tarihlerden mesnevihân olduğu anlaşılan Mehmed Tefvik'in de tekke şeyhi Mehmed Murad tarafından yaptırılan ve 9 Muharrem 1260 (30 Ocak 1844) tarihinde Sultan Abdulmecîd'in de katıldığı bir merasimle açılan mesnevihânedede mesnevihânlık icazeti almış olması bir ihtimaldir.

Şârihin kendisi ise çalışmamızın konusu olan eseri *Neş'e*'nin dibâcesinde şeyhi Mehmed Murad'ın yanında okuduğu eserleri; *Lügat-i Şâhidî*, *Pendnâme*, *Gülistân*, *Bostân*, *Hâfiz*, *Sâib-i Tebrîzî*, *Şevket-i Buhârî*, *Örf-i Şîrâzî dîvânları* ve özellikle de *Mesnevî-i Şerîf* olarak sıralar. Gece gündüz Farsça dîvânları incelediğini özellikle de Mollâ Câmî dîvânlarını tetkik ettiğini belirtir:

"Şâhidî ve Pend ve Gülistân ve Bostân ve Hâfiz ve Şâ'ib ve Şevket ve 'Örfî dîvânları ve bâ-husus hırz-i cân-ı 'ârifin ve mağz-ı Kur'an-ı rabbü'l-'âlemîn olan kitâb-i *Mesnevî-yi Şerîf*'i min evvelihi ilâ âhirihi ders-be-ders 'azîz-i müşârun-ileyhden ahz u kırâ'at olunmuş olduğundan ekser-i ezmânda devâvin-i Fârisiyye muţâla'a ve müzâkeresiyle taqlîb-i evrâk-ı şahâ'if-i eyyâm u leyâl..." (BM, 16a-17b)

Mehmed Tefvik; tekkede Farsça dersi verme ve hocasının müsait olmadığı vakitlerde Sultanahmet Camiine Cuma vaazına gitmek dışında Darülmualimîn'de Farsça hocalığı yapmış ve Encümen-i Dâniş dâhilî üyeliğine seçilmiştir. 1848 yılında erkek öğretmen yetiştirmek amacıyla ilki Fatih'te kurulan Dârülmualimîn mektepleri 1924 yılına kadar faaliyete devam etmiştir²³. Vehbî Mollâ adlı müdürün etkisini kırmak için önce muâvin yapılmak istenen Ahmed Cevdet, 5 Şevvâl 1266 (14 Ağustos 1850) tarihinde müdürlüğe tayin edilmiş ve mektebin düzen ve ıslâhı için nizamnâmeler yazmış ve uygulatmıştır²⁴. Mehmed Tefvik'in buradaki vazifesine ne zaman başladığına dair bir bilgiye ulaşamadık ama; tekke yıllarında onu yakînen tanıyan ve bilen Ahmed Cevdet'in müdürlüğe gelmesinden sonra buradaki vazifeye başladığı düşünülebilir. Tarihi bilinmese de vefâtından önce azl edilmiş ve 1000

²² Aynı eser, s. 17.

²³ Cemil Öztürk, "Dârülmualimîn", *DİA*, c. 8, s. 551-552.

²⁴ *Tezâkir*, 40. *Tezkire*, s. 41-46.

kuruşluk emekli maaşı vefatından sonra oğlu Hâfız Ali Rızâ'ya 250 kuruş olmak üzere muhtelif mektep hocalarına taksim edilmiştir²⁵.

Mehmed Tevfik; yine Ahmed Cevdet Paşa'nın kuruluşunda faal bir vazife aldığı, Doğu ve Batı dillerinden tercüme yapılarak eğitim ve kültürü geliştirmek, kurulacak olan Dârülfünûn için ders kitapları hazırlamak amacıyla 15 Nisan 1851'de kuruluşu kesinleşen Encümen-i Dâniş'in 40 kişilik dâhilî üyeliğine seçilmiştir. 1 Haziran 1851 yılında *Takvîm-i Vekâyi'* gazetesinde yayımlanan nizamname gereği dâhilî üyeler, bir ilimde ihtisas sahibi olmalı, Türkçeye hâkim olmakla birlikte bir tercüme yapabilecek seviyede bir Batı veya Doğu dilini bilmeli, alanıyla ilgili bir eser telif edebilecek bilgi ve tecrübeye sahip olabilmelidir. Encümen üyeliği bir şeref pâyesi olduğu için üyelere maaş bağlanmamıştır²⁶. Yaşadığı asırda böyle bir üyeliğe seçilebilecek birikime sahip olduğu anlaşılan Mehmed Tevfik'in üyeliğini "Dârümuallimîn Fârisî hocası reşâdetlü Tevfik Efendi"²⁷ ibâresi ve bunun olan "Çarşamba'da kâin Dâru'l-mesnevî şeyhi Tevfik Efendi'dir. Tercüme-i hâline ıttılâ' mümkün olamadı." ibaresinden anlamaktayız²⁸. Bu bilgilerin yanı sıra çalışmamızın ikinci bölümünde incelediğimiz, *Neşe*'de çok farklı konulara dair eserlerden yaptığı alıntılar onun iyi bir medrese eğitimi aldığını, Arapça'ya özellikle de Farsça'ya vâkif olduğunu göstermektedir.

²⁵ Dârümuallimîn Fârisî hocası olup bundan akdem maârif muhassesâtından şehriye bin kuruş maâş-ı tekâüdü ihsânıyla hocalıktan ihrâc olunmuş olan Tevfik Efendi bu defa ecel-i mev'ûduyla vefât ederek maâş-ı mezkûr münhal olmuş ve müteveffâ-yı mûmâ-ileyh mesbûkü'l-hidem ve a'yân-ı saltanat-ı seniyyeden olmasıyla familyasının sâye-i inâyet-vâye-i Hazret-i mülükânede vâreste-i müzâyaka ve zarûret olmaları şîme-i atufet icâbindan bulunmuş olduğundan maaş-ı mezkûrdan iki yüz eli kuruşun müteveffâ-yı mûmâ-ileyhin mahdûmu Hâfız Ali Rızâ Efendi'ye tahsis ve i'tâsıyla iki yüz elli kuruşunun dahi Mekteb-i Maârif Arabî hocalarından Mehmed Efendi'nin ve iki yüz elli kuruşunun Bayezid Rüşdiye Mektebi Fârisî hocası Re'fet Efendi'nin ve yüz kuruşunun Mekteb-i Maârif müdürünün ve yüz elli kuruşunun dahi Üsküdar ve Kasımpaşa mekteb-i rüşdiyesine sülüs hocası tayin olunan Şakir Efendi'nin maâş-ı kadîmine zammı tasvîb kılınmış olmağın muvâfık-ı re'y-i âlî buyurulduğu hâlde iktizâsının icrâsı bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fi 15 [Rece]b sene [12]74, Abdurrahman Sami, BOA, İ.DH 398 / 26312.

²⁶ Abdullah Uçman, "Encümen-i Dâniş", *DİA*, c. 11, s. 176-178.

²⁷ Mahmud Cevâd, *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, , Matbaa-i Âmire, İstanbul 1922, s. 52.

²⁸ Encümen-i Dâniş hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Cevdet, *Tezâkir*, 40. *Tezkire*, s. 47 -58, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 1986; Kenan Akyüz, *Encümen-i Dâniş*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara 1975; Mahmud Cevâd, *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1922, s. 45-57.

1.3. Hac Yolculuğu

Mehmed Tevfik'in vefatından kısa bir süre önce yaptığı hac yolculuğuna ait kayıt sadece *Mecmûatü't-Terâcim*'de yer almaktadır. Bu esere

“ azîmet-i hacc-i şerîf

Şâhib-i *Mecmû'atü't-Terâcim* ehînâ eş-Şeyh es-Seyyid Mehmed Tevfik Efendi”

başlığıyla kimliği tespit edilemeyen bir şahıs tarafından düşülen kayıttan Mehmed Tevfik'in bindiği vapur ismi ve vapurun hareket saati, günü, yılı ile hacdan geri dönüş zamanını öğrenebiliyoruz. Eserin 128b varağında yer alan kayıt şu şekildedir:

Rukûb-i vapur ve hareket: fi 26 c[emâziye'l-âhir], [12]73, yevm-i sebt, saat 11, 9 şubat.

Eşer-i cedîd nâm vapur

Bi's-selâme 'avdet ve vuşulları: fi 17 rebî'ül'evvel 1274, yevm-i erba'an, 24 teşrîn-i evvel [1273].

Bu kayıtlara göre 26 Cemâziye'l-âhir 1273 tarihinde Eser-i Cedîd adlı vapurla hacca doğru yola çıkan Mehmed Tevfik; 17 rebî'ül'evvel 1274 tarihinde İstanbul'a ulaşmış ve kısa bir süre diyebileceğimiz dört ay sonra vefat etmiştir.

1.4. Vefatı

*Osmanlı Müellifleri*²⁹ ve *Esmâü'l-Müellifin*'de³⁰ Mehmed Tevfik'in vefâtına dair bir ihtilaf bulunmamakta, iki eser de 1274 tarihini vermektedir. Bugün câmi olarak hizmet veren Mesnevihâne'ye yaptığımız ziyarette *Osmanlı Müellifleri*'nde yer alan “Seng-i mezarında muharrer **Eyledi Tevfik Efendi kurb-i i'lâ-yi fenâ** mısranın delâleti olan 1274 tarihinde irtihâl ederek mesnevihâneye defn edildi” ibâresindeki mısranın sonunun yanlış kaydedildiğini tespit ettik. Hocasının ana girişin sağında kalan türbesi hariç Mesnevihâne kapısının tam karşısında, bahçedeki tek mezar olan mezarının kitâbesinde kimin tarafından yazıldığı bilinmeyen bir tarih bulunmamaktadır. Okuyabildiğimiz kadarıyla hayatı ve vefatı hakkında bilgiler veren tarih budur:

²⁹ *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 264.

³⁰ *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, c. 2, s. 376, Dâri İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1955.

Meşnevî-hân hâfız-ı Qur'ân şeyh-i naşibend
Seyyid el-Hâc Hazret-i Tevfik Efendi âh âh

Vâkıf-i 'ilm-i ledünnî ârif-i
Zû-fünûn şâhib-nazar [vü] ehl-i dil pür-intibâh

Hüsn-i taqrîr u beyânı hayret-efzâ-yı 'uqûl
Bezm-i ünsi ğıbta-fermâ-yı fuyûz-i mihr ü mâh

Ol muhibb-i Mevlevî remz-âşinâ-yı Meşnevî
Turmayub sinn-i vuqûfda eyledi 'azm-i İlâh

Ağlayup nâ-çâr târîh-i vefâtın söyledim
Eyledi Tevfik Efendi kurb-i a' lâyı penâh

Oğlu tarafından kaydedilen tarihte ve diğer bilgilerde ise vefat ettiği gün ve ay da belirtilmiştir. Buna göre Mehmed Tevfik h. 4 Receb 1274 çarşamba gecesi (m. 18 Şubat 1858) tarihinde 45 yaşında iken vefat etmiştir. Ölümüne Hakkı³¹ adlı biri tarafından düşürülen tarih şudur:

Çâker-i âl-i 'abâ bir fâzıl idi gitdi âh
Gelmeye bu 'âleme bir böyle nihrîr-i daķık

Meşnevî-h'ân idi *Hakkî* söyledim târîhini
Bezm-i Mevlânâ'ya Allah ide Tevfik'i refik

fi 4 Receb leyle-i erba'an [12]74

³¹ Müellifin *Mecmûatü't-Terâcim* adlı eserinin 1a varağındaki kayıtlar arasında tarihten önce bu isme dair "Mekke-i Mükerreme pâyelülerinden şâ'ir-i meşhûr Hakkî Efendi'nin söylediği târîh-i belîğdir" bilgisi verilmiştir. Yaptığımız araştırmaya göre Kıbrısîzâde İsmâil Hakkî Efendi'dir. Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, haz. M. Kayahan Özgül, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1. baskı, Ankara 2000, c.2, s. 732-735.

Kıbrısîzâde İsmâil Hakkı'ya ait yukarıdaki tarihin hemen altında ise “**Yâ Meşnevî-hân** lafzı ni‘ met-i ‘uzmâ ile târih-i vefâtıdır ki teberrük ‘add olunmuşdur”³² ibaresi bulunmaktadır.

Söz konusu varaktaki son kayıt olan “şuhûr-i ‘arabiyye tekmîlen şelâşin i‘tibâr olunduğı hâlde 45 sene 2 ay 27 gündür, rahmetullâhi ‘aleyh”³³ ibaresinde belirtildiğı gibi hicri olarak 45 sene, miladi olarak 44 sene yaşamış ve erken diyebileceğimiz bir tarihte vefat ederek, manevi tekâmülünü gerçekleştirdiğı tekkenin yanında bulunan, bir dönem mesnevihanlık ve bir kayda³⁴ göre de şeyhlik yaptığı ve şeyhinin de medfûn olduğı Dârulmesnevî'nin haziresine defnedilmiştir.

Resim 1: Seyyid Mehmed Tevfik'in Dârulmesnevî bahçesindeki mezarı

³² Bu ibâre TY 192'de kayıtlı *Mecmûatü't-Terâcim*'de “ni‘ met-i ‘uzmâ ile yâ meşnevî-hân lafz-ı münîfi târih-i vefâtıdır.” şeklindedir. (TY 192, 128b)

³³ *Mecmûatü't-Terâcim*'in iç kapağına yapıştırılmış yan kağıda yazılmış olan Mehmed Tevfik'in yaşadığı ömür süresi ile ilgili hesap kaydı şu şekildedir: “Vâlid-i mâcidim şâhib-i tercümenin mażbût olan yevm-i vilâdetine ve yevm-i vefâtına nazaran ve şuhûr-i ‘Arabiyyenin dahi tekmîl şelâşin i‘tibârıyla bu dâr-ı bî-bekâda ber-hayât olduğı müddet kırk beş sene iki ay ve yirmi altı gündür ki hisâb-i âtiden nümâyân olur. Nazar oluna.” Bu ibâreden sonra “sene”, “şahr” ve “yevm” başlıkları altında bir hesap yapılmış, müellifin yaşadığı ömür toplamı gün, ay ve yıl olarak toplanıp belirlenmiştir.

³⁴ Çarşamba'da kâin Dârulmesnevî şeyhi Tevfik Efendi'dir. Mahmud Cevâd, *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1922, s. 52.

Resim 2: Seyyid Mehmed Tevfik'in Dârulmesnevî bahçesindeki mezarının kitâbesi

Fotoğraflar : İsmet İPEK

1.5. Şairliği ve Eserleri

Hayatı hakkında bilgi veren eserlerde Mehmed Tevfik'in şairliğinden bahsedilmediği gibi son dönem şuarâ tezkirelerinde de kendisine dâir herhangi bir başlık veya bilgi yer almamaktadır. Çalışmamızın konusunu teşkil eden *Neş'e* adlı eserinde "li-şârihihi'l-fakîr" kaydıyla tek bir beytine rastlanmaktadır. 1. kasîdede besmeledeki "sîn" harfinin dişlerinin düşmanı kahreden testereye benzetildiği 6. beyti şerh ederken kendisinin de konuya uygun olarak aşağıdaki beytini yazmıştır:

Çahr-ı ecnâd-ı şeyâtın eylemek için hemân
Cümle harf-i bir alây-ı zû-fünündür besmele (20a /18)

Eserin mukaddimesinin son kısımlarında yapmış olabileceği hatalardan dolayı okuyuculardan af isterken "nazm" başlığı altında yazdığı üç beytin onun olma ihtimali yüksektir.

"Muṭâla'asına nigâh-endâz-ı iltifât olan zevât-ı kirâmdan niyâz-ı müstemendânem oldur ki ḥasebi'l-beşeriyete vâқи' olan sehv u ḥaṭa-yı kemterânemi pûşide ve nihân buyurular."

Nazm: Bende yoğ-idi hele güft u şenîde tākāt
Oldu feyz-i nazar-ı Ḥazret-i üstâd vâşıl

Ne kadar ḥüb sūḥan var ise üstâdıdır
Nerede harf-ı ḥaṭâ var-ise benden ḥâşıl

Lîk erbâb-ı hüner 'afv ideler noḡşânım
Olar semt-i ḥaṭâ-pûşîye lutfen mâ'il (18a /2-7)

Kısa diyebileceğimiz 45 yıllık ömür yaşamış olmasını dikkate aldığımızda *Osmanlı Müellifleri* ve Arapça olarak da benzer şekilde *Esmâül'-Müellifin*'de yer alan "*Arûz-i Câmî'ye*, *Kasâid-i Câmî'ye* şerhleri ve ricâl-i ilmiyyenin terâcim-i ahvâline dair asarı vardır ve gayr-ı matbudur. *Mesnevi-yi Şerif*'in bir kısmını da *Üns-i Manevî* ismiyle şerh eylemiştir ki matbudur. Üstadının *Kavâid-i*

Fârisiyye'sini de şerh etmiştir³⁵” bilgisine göre Mehmed Tevfik, üretken sayılabilecek bir şahsiyettir. Bu bilgiye göre dördü şerh biri tezkire olmak üzere beş eser te'lif etmiştir.

1.5.1. Neş'e

Kaynaklarda genel olarak Şerh-i Kasâid-i Câmî ismiyle yer almıştır. Müellif eserine NEŞ'E ismini verdiğini söylediği gibi, daha sonra elif kâfiyeli gazelleri de şerh etmeyi düşünmüş ve 11. gazelin 2. beytinde eser eksik kalmıştır. Eserin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi nr. 1639 ve British Library Or. II 007'de kayıtlı iki nüshası bulunmaktadır. Çalışmamızın asıl konusunu oluşturduğu için eser ilerleyen bölümlerde ayrıntılı bir şekilde tanıtılacak ve incelenecektir.

1.5.2. Şerh-i Kavâid-i Fârisiyye

Hocası Murad Molla olarak da bilinen Mehmed Murâd'ın yazdığı *Kavâid-i Fârisiyye*'nin şerhi olup h. 20 Receb 1265 (m. 11 Haziran 1849) tarihinde tamamlanmıştır. 60 sayfa olan eser 1267 yılı Rebülevvel ayının evâilinde Matbaa-i Âmire'de basılmıştır. Eserin hatimesinde müellif kendisini “Seyyid Mehmed Tevfik el-mevlevî el-mesnevîhân fî Dâril-mesnevî” ibaresiyle takdim etmektedir. Yine hatimede eserin basım bilgilerinin verildiği kısımda yer alan “...veled-i ma'nevîsi es-Seyyid Mehmed Tevfik Efendi...” ibaresi Mehmed Tevfik'in şeyhi ile olan münâsebetini göstermesi açısından önem taşımaktadır.³⁶

1.5.3. Şerh-i Arûz-i Câmî

Osmanlı Müellifleri'nde ve *Esmâü'l-Müellifin*'de matbu olmayan böyle bir eserden bahsedilmesine rağmen kütüphane ve katalog taramalarında bu esere

³⁵ *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 264.

³⁶ Eserin matbu nüshaları için bkz. Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Darülmecnevi nr. 570, Nâfiz Paşa nr. 1440, Tahir Ağa Tekkesi nr. 716, Hüdâi Ef. nr. 1620 ve Millet Yazma Eser Ktp. Ali Emiri Kavâid nr. 185.

rastlanmadı. Câmî'nin Türk kültürü ve edebiyatına etkisini doktora tezi olarak çalışan Kadir Turgut da söz konusu esere ulaşamadığını ifade etmektedir³⁷.

1.5.4. Mecmûatü't-Terâcim

Osmanlı Müellifleri'nde ve Arapça olarak aynı me*Esmâü'l-Müellifin*'de "ricâl-i ilmiyyenin terâcim-i ahvâline dâir eser" olarak belirtilen bu eserin tek nüshası müellif hattıyla olup İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde TY 192'de kayıtlıdır. Boş varaklar dâhil toplamda 159 varak olan eser, ilk olarak Agâh Sırrı Levend tarafından³⁸ Hacı Tevfik'e isnat edilerek tanıtılmıştır. Daha sonra eser hakkında bilgi veren Halûk İpekten; Levend'in verdiği bilgileri nakletmiş ve önemsiz bulduğu eseri müellifin kendisi için hazırladığını ifade etmiştir. Eser üzerinde bir doktora çalışması yapan Ruhsar Zübeyiroğlu ise bunun bir derleme olmakla birlikte 540 kişiden bahsettiği için tertibinin bilinmesi durumunda araştırmalarda başvuru yapılacak eserlerden olduğunu söylemiştir³⁹. Eserle ilgili kısmen yanlış bazı bilgiler ve değerlendirmeler daha sonra Azmi Bilgin tarafından yazılan bir makalede tenkit edilmiş ve düzeltilmiştir. Bu tezkirede vefat tarihi sırası takip edilerek 1000 (1595) ile 1256 (1860) yılları arasındaki dönemde yaşamış 540 kişinin hayatı hakkında bilgi verilmiş, ölümleri için birkaç kelimeyle tarih düşürülmüştür. Fatîn ve Hasan Çelebi tezkirelerinden sonra en çok kişiyi içeren eser; ilim, edebiyat ve tasavvuf çalışmaları açısından önemli bir tezkiredir⁴⁰.

1.5.5. Üns-i Ma'nevî

Yine *Osmanlı Müellifleri* ve *Esmâü'l-Müellifin*'de bahsedilen bu esere de malesef tüm kütüphane ve katalog taramalarına rağmen rastlanamadı. Hocası Mehmed Murâd'ın da *Mesnevî-yi Şerîf* e bir şerhi bulunmaktadır.

³⁷ Kadir Turgut, *Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2013, s. 88.

³⁸ *Türk Edebiyatı Tarihi*, 5. baskı, Ankara 2008, s. 329-331.

³⁹ Ruhsar Zübeyiroğlu, *Mecmûatü't-Terâcim - Mehmed Tevfik Efendi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989, s.2.

⁴⁰ Azmi Bilgin, "Mehmed Tevfik Efendi'nin *Mecmûatü't-Terâcim*'inin Edebiyat Tarihimizdeki Önemi", *İlmi Araştırmalar*, nr. 17, İstanbul 2004, s. 83-88.

1.6. Neş'e Adlı Eserinin Işığında Mehmed Tevfik

Ahmed Cevdet Paşa'nın verdiği bilgilere göre şeyhi ve hocası Mehmed Murâd'ın en kıdemli mürid ve talebesi olan Mehmed Tevfik; kendisini iyi yetiştirmiş üretken bir âlim ve mutasavvıftır. Mevlevîlik ve Nakşibendîliğin yakınlaştığı asır olarak bilinen 19. asırda Nakşibendîliğin önemli merkezlerinden kabul edilen Murad Mollâ Tekkesi gibi bir yerde yetişmiş olmasına rağmen *Şerh-i Kavâid-i Fârisiyye* adlı eserinde kendisini "el-mevlevî" olarak tavsif edecek kadar da Mevlevîliğe bağlı birisidir. Şerh boyunca tasavvufu önemsemiş, tasavvufla ilgilenmeyi, Allah'a ulaşmaktan alıkoyacak her türlü ders, ilim ve uğraşından sakınmayı tembihlemiştir.

Şîilik ve Hz. Ali konusunda ehl-i sünnet itikadının temsilcisidir. Hz. Ali sevgisini diğer üç halifeden nefret etme üzerine kuranlara karşı çıkarken Hz. Ali'yi sevmeyi de Râfızılık olarak görenlerin gözünde Râfizi olmaktan çekinmez ve bu hususta İmam Şâfiî'nin bir beytini şahid olarak gösterir. Hz. Osman'ın da Râfizîler tarafından töhmet altında bırakılmasına itiraz eder ve onları eleştirir. Böylece itidâl üzere olan bir ehl-i sünnet anlayışına sahip olduğunu ortaya koyar.

Tarîkat olarak Nakşbendî ve mevlevî olduğu ortaya çıkan Seyyid Mehmed Tevfik'in eserinin bir yerinde "...kelb maḥlûḳdur ki mezhebimizde 'ayn-i necesdir.'" ifadesini kullanması ise büyük bir ihtimalle Şâfiî mezhebine bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Şerh esnasında yeri geldikçe dünyanın fâniliğini, hayatın geçiciliğini hatırlatarak ömrü boş şeylerle geçirmemek gerektiği konusunda okuyucuyu ikâz eder. Hattâ mantık vs. âlet ilimlerinin dînî ilimler için bir araç olduğunu, bu ilimleri öğrendikten sonra onlarla çok fazla meşgul olmamak gerektiğini ifade eder. O, daha çok dînî ilimlerle uğraşmanın, ömrü tâat ve ibâdet içinde geçirmenin taraftarıdır.

Daha önce zikrettiğimiz gibi muhtelif konu ve çeşitlilikte yüzü aşkın müellif ve eserden yapmış olduğu alıntılar da onun eğitim seviyesini ve entelektüel birikimini yansıtmaktadır.

1.7. Şârihliği ve Şerh Yöntemi

Mehmed Tevfik beyitleri şerh ederken klasik şerh yöntemi olarak kabul edilen yöntemi kullanmıştır. Öncelikle beyitlerde geçen kelime, ek ve terkiplerin anlamını ve gramatik yapısını vermiş, daha sonra “mahsül-i beyt, mahsül-i nazm, mahsül-i manzûm” gibi alt başlıklar altında beyitleri ilim ve kültür seviyesince şerh etmiştir. Şerh esnasında çoğunlukla manzum veya mensur iktibaslar yaparak şevâhid göstermiş, pek çok eser veya şahsı kaynak göstermiştir. Metinden tespit ettiğimiz kadarıyla Mehmed Tevfik’in şerh yöntemini aşağıdaki maddeler halinde değerlendirmeye çalıştık.

Mehmed Tevfik, beyitleri şerh ederken genellikle beyitleri oluşturan kelimelerin gramatik yapısını ve anlamlarını verirken nadiren bazı yerlerde kelimelerin sözlük anlamını verme gereği duymadan mahsul-i nazm kısmına geçmiştir:

Ĥilqat -i ‘âlem berâ-yi nev‘-i beşer şod

Ĥilqat-i nev‘-i beşer berâ-yi Muĥammed

Maĥşûl-i nazm: ‘Âlemin ĥilqati nev‘-i beşer içündür.... (36a /5-8)

Beyitleri tek tek şerh etmiş, birbirine bağlı yani merhûn beyitleri ise ikili veya dörtlü olarak şerh etmiş, bazı yerlerde ise tek tek şerh etmekle birlikte bunların merhûniyetini belirtmiştir.

Bazı beyitleri şerh ederken nüsha farklarını da göstermiş, hangisinin daha doğru ve daha uygun olduğu konusunda görüşlerini belirtmiştir.

Ba‘zı nüshada vü men mî tersem mürdem ez ġam vâĥi‘ olmuşdur. İkisiniġ daĥi me‘ali siyyândır ki cānāna cānını ⁽²⁰⁾fedā ile telezzüz ve şafā bulduġunu beyān u imādır. (3^a /19-20)

Bu nüsha faĥirinġ ‘indimde olan nüsaĥ-i şelāşeye ve kütüb-i luġate muĥâlifdir. Allāhu a‘lem bi‘ş-şavāb. (10b /13-14)

Mehmed Tevfik mahsûl-i beytler kısmında genelde uzun açıklamalarda bulunmuştur. Bu şerh esnasında gerekli gördüğü yerlerde “fâ’ide”, “hikâye”, “ğarîbe” gibi alt başlıklar altında açıklayıcı ek bilgiler de vermiştir.

Şerh ettiği 9 kasideden 5 kasîdenin (1, 2, 3, 5, 6) veznini, 11 gazelden ise sadece 6. gazelin veznini belirtmiştir.

Bazı kelimelerin sözlük anlamını verdikten sonra beyitte hangi anlamıyla kullanıldığını belirtmiştir:

Bâr kâr vezninde ‘umūmen izn u ruḥṣat ve ḥuṣūsen izn u ruḥṣat-i duḥūl-i meclis-i hāṣ ma’nāsınadır. Bu maḳāmda murād ma’nāyî ḥāṣdır. (10a /6-7)

Cüy-bâr kūhsâr vezninde cüy ile bârdan mürekkebdir. Bâr edât-i keṣret ve ‘azamet olmağla cüybâr gâh olur ki ırmağı ve aḳarsuları firāvân yere denür ve gâhice olur büyük ırmağā denür. Bu maḳāmda ma’nā-yi aḥîr murādđır, aḥîrinde yâ vaḥdetdir. (117b /14-16)

Beyitleri şerh ederken bu beyitlerde geçen mecâz, teşbîh, tenâsüb, istifhâm, istiâre, kalb gibi edebi sanatlara özellikle de kinâye ve cinâsa işaret etmiştir. Edebi sanatların ayrıntılı bir dökümü Edebi Sanatlar başlığı altında verilmiştir.

“...şıfatı’l-evliyâ ve’l-‘ârifîn ve uṣvetu’l-aşfiyâ’ ve’l-kâşifîn Mevlânâ Celâleddîn ḳuddise sırruhu’l-metîn ḥâzretlerinin...” örneğinde olduğu gibi çoğunlukla alıntı yaptığı kaynağı belirtirken, “kemâ ḳâle ba’du’l-‘ârifîn, meşnevî, rubâ’î” gibi muğlak ifadeler kullanarak herhangi bir kaynak göstermeden alıntı yaptığı da sıkça rastlanan bir durumdur. Aynı durum hadis alıntılarında da geçerlidir.

Şerh esnasında bazı hususlara okuyucunun dikkatini çekmek istemiş, okuyucuların ibret almasını öğütlemiştir.

Ve beyitte olan ḥayâl-i daḳîḳ ma’lûm-i aşḥâb-i tedḳîḳdır. (9a /22)

Beynehumâda cihet-i cāmî’e vücūh-i keṣîre ile şâbitedir. Lâ yaḥfâ ‘alâ men te’emmele. (12a /3-4)

Edebe elyaḳ olan daḥî budur. Anşif ve lâ tekun mine’l-mu‘ânidîn (43a / 9-10)

Ḥâzelehullâh. ne’üzubillâhi min şurūrihim.

Şerh yaparken daha önce işaret ettiği veya anlattığı yerlere metin içi gönderme yapmıştır.

Fakrın tafşili kaşide-i şānide mürür eyledi, anda taleb oluna. (44b /8-9)

Bu maķāmın tafşili kaşide-i şāliste beyt-i *Ez mihr-i tū her sefide-dem çarḥ / Derrā'a-i nīl-gūn koned çāk* beytinde mufaşşāl ve meşrūh naķşhā-yı evrāk-ı tebyīn olmuşdur. (9^a /27)

Alıntı yaptığı şahsiyetleri belirtirken mutasavvıf şahsiyetinin etkisiyle olmalı, onları yüceltici tabirler kullanmıştır:

şifatu'l-evliyā ve'l-'ārifin ve uşvetu'l-aşfiyā' ve'l-ķāşifin Mevlānā Celāleddin ķuddise sırruhu'l-metīn ḥāzretleri... (2a /15-16)

Vāriş-i mülk-i fezā'il-i eslāf ḥāriş-i mezāri'-i ķulūb-i aḥlāf āḥūd-i bozorgvār Neş'et-i nāmdār ḥāzretlerinin... (85a /7-8)

Alıntığı yaptığı şahsiyetleri isimleriyle zikretmeyip şöhretleri, nisbeleri veya yüceltici ibarelerle tavsif etmiştir.

Mevlana Celaleddin Rūmī için: Kemā ķāle celālū'l-milleti ve'd-dīn ķuddise sırruhu'l-metīn (8a /9), Kāle ķāşif-i estār-i esrār-i ķayyūmī Mevlānā Celāleddin er-Rūmī (12b /24-25), Kemā ķāle Mevlānā min külli'l-vücūh evlāna ve mevlānā... (30b /16), mażhar-i sırr-i Muḥammedī Celāleddin-i Rūmī... (31a /5)

Hāfız-ı Şîrāzî için: “Ḥāzret-i Ḥvāce (13a /26), tercümānū'l-gayb (47b /22),

İbn-i Arabî için: “ḥātemu'l-velāyeti'l-Muḥammediyyeti” (23b /12)

Şerh esnasında bazı durumlarda kendi görüş ve yorumlarını ifade etmiş, tahminlerde bulunmuştur.

Nedīm merḥūmuḡ işbu beyti Allāhu a'lem bu beyitden mütercemdir:

Beyit: Dün çemende sevdiğim mestāne geçtin baķmadın
Serv refāriḡ görüb başın şalardı dūrdan (9b /10-11)

Allāhu a'lem nāzım ķuddise sırruhu bu ġazeli mevsim-i bahārda söylemişlerdir. Ebyāt-i ātiye daḡi buḡa ķarīne-i vāziḡadır. (10a /21-22)

Ba'zı nüshada şevk yerine reşk vâki' olmuştur ki ma'nası sen kurte-perdüş olarak bostân tarafına hırâmân ol. Hattâ gül saña reşk ve hasedinden kabâ-püş ola. *Mîrek-i Taşkendi Risâle-i Şehrî ve Güli* de 'kurte; pîrehen ma'nâsınadır, tebeh-i kurte tâniğ ve bâniğ fetihleriyle mecmû'u gönlünce demektir' dedi ve maqâm-ı istişhâdda bu beyti ityân eyledi. Bu nüsha fakîriñ 'indimde olan nüsağ-i şelâşeye ve kütüb-i luğate muhâlifdir. Allâhu a'lemu bi's-şavâb. (10b /9-14)

Beyitte geçen kelimelerin anlamını verdikten sonra aynı gazel ve kasîdede bile tek bir ifade değil de "me'al-i beyt, netice-i beyt, mahsul-i manzum, mahsul-i nazm" gibi farklı ifadeler kullanmıştır.

Şârih, şerh esnasında andığı şâirler hakkında biyografik bilgiler verdiği gibi onların şiirlerini de değerlendirmiştir:

Hüsrev 'an aşl Mâverâünnehr'den olup Emîr Maḥmûd Cengiz Ḥân ma'rekesinde Mâverâünnehrden firâr edüp Hind'de qarâr eyledi. Dehlî pâdişâhı olan Sulṭân Muḥammed Ta'alluḳ Şâh'a muqarreb ve kemâl-i iltifât u 'inâyetine maḫhar oldu. Eş'âr-i melîḫi cerâḫât-i dil-i 'uşşâka maḫz-i şifâ ve güftâr-i laṭîfi erbâb-i 'irfâna sebeb-i vecd-i şafâdır. El-ḫâşıl kemâlâtını kemâ huve ḫakkuhu taḫrîr u imlâ ḫâric-i ḫavza-i ḫadd-i ifâdır. (127a /3-8)

Bir beyti şerh ederken sadece tek kaynaktan alıntı ile yetinmemiş, gerektiği yerlerde yaptığı açıklamalara dayanak ve kanıt oluşturmak amacıyla aynı beyit şerhinde 5'e -6'ya varan alıntılar yapmıştır.

2. BÖLÜM

ENTELEKTÜEL BİRİKİMİ VE ŞERHİNDE KULLANDIĞI KAYNAKLAR

Bir toplumun maddî ve manevî kültür unsurlarını yansıtan ve aktaran şerh türü eserler; şârihin mesleğine, eğitimine, birikimine ve entelektüel kişiliğine göre farklılık ve zenginlik arz etmektedir. Mehmed Tevfik'in gerek müellif ve eser ismini veya bunlardan sadece birini belirterek gerekse hiçbirini belirtmeden yaptığı alıntılar oldukça fazla ve yoğun olması bizi bu eserler üzerinde yoğunlaşmaya, bunların dökümünü ortaya koyup hangi bağlamda şerhinde kaynak olarak gösterdiğini irdelemeye sevk etti. Eserlerin fazlalığı ve çeşitliliği üzerinde düşünüp kaynak gösterilen müellif ve eserlerin dökümünü yaparken şerh metinleri üzerindeki çalışmalarda bu tür incelemelerin eksikliğinden bahsedilmesi⁴¹ kararlılığımızı daha da arttırdı. Yaptığımız araştırma kadarıyla şimdilik böyle sadece iki çalışmanın olduğua şahit olduk.⁴²

Şârihin yaptığı alıntılar başta Kur'an-i Kerim ve hadisler olmak üzere tefsir, fıkıh, kelâm, tasavvuf, ahlâk, felsefe, mantık, coğrafya sarf ve nahiv, lugat, belâgat gibi muhtelif alanlardandır. Şerh ettiği beyitleri daha iyi açıklayabilmek, görüşünü kuvvetlendirmek, anlattığı konuya örnek getirmek amacıyla Arapça ve özellikle de Farsça'dan pek çok alıntı yapmış, eserinin üç dilli, kapsamlı ve önemli bir metin olmasını sağlamıştır.⁴³ Hem tekke hem dîvân şairlerinden beyitler alıntılanmıştır. Attâr, Hâfız, Sa'dî gibi Fars edebiyatı müelliflerinden yaptığı alıntılar onun bu dile ve edebiyatına olan vukûfiyetini göstermektedir. Mesnevîhân olan şârihin Mesnevî'den sonra en çok alıntı yaptığı şahsiyet şiiirlerini şerh ettiği Câmî'dir. Şârih; Câmî'nin muhtelif konulardaki 9 eserinden alıntı yapmıştır. İlim kitaplarından

⁴¹ Atabey Kılıç, "Geleneksel Şerh ve Modern Metin İncelemelerine Bir Bakış: Metotlar, Çalışmalar, Beklentiler", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/6, Fall 2009, s. 326-334.

⁴² "Vassâf Tarihi Şerhinden Hareketle Şerh Kaynakları Meselesi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4, Fall 2007, s. 293-307; Murat Umut İnan, "Osmanlıca Şerhlerin Metinselliği Üzerine Düşünmek", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX, Metnin Halleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*, haz. Hatice Aynur vd., Klasik, İstanbul 2014, s. 310-337.

⁴³ Azmi Bilgin, "Eski Türk Edebiyatında Şerh", *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Şöleni Bildiriler Kitabı*, (11-13 Nisan 2001), c.1, s.169-173.

yapılan eserler, şerhin bilimselliğini arttırsa da hem şârihin söylemlerini hem yaptığı alıntılarının genelini dikkate aldığımızda bu şerhin hikemî ve tasavvufî bir şerh olduğu söylenebilir.

2.1. KUR'ÂN-İ KERİM

Allah'ın suhurlar ve Tevrat, Zebûr ile İncil'den sonra son kitap olarak son peygamber Hz. Muhammed'e ve onun ümmetine gönderdiği Kur'an-i Kerim İslam'ın en önemli unsuru olduğu gibi, indirilmesi de İslam tarihinin başlangıcıdır. Kur'an-i Kerim âyetlerini anlamak için yapılan açıklamalar ve çalışmalar ilk olarak tefsîr ilminin doğmasını sağlamış, daha sonra hadis, fıkıh, kelâm gibi ilimlerin ve bunlar için araç olan âlet ilimlerinin doğmasına vesile olmuştur.

İslâm dininin ana kaynağı olan ve dolayısıyla İslâm âleminde en çok okunan ve hakkında en çok eser yazılan Kur'an-i Kerim'den bu eserde de pek çok yerde iktibas yapılmıştır. Aynı zamanda hâfız olan şârih; Kur'an-ı Kerim âyetlerini genel olarak iki farklı şekilde iktibas etmiştir. Birincisi, Câmî'nin beyitlerini şerh ederken beyitlerdeki iktibas ve telmihlere işâret etmiş, iktibas ve telmihe konu olan âyetleri alıntılı olarak açıklamıştır. İkincisi, bazı beyitlerde ise iktibas olmamasına rağmen şârih; beyitleri şerh ederken bir kavramı daha iyi açıklamak, insanlara nasihat etmek veya kendi görüşünü sağlamlaştırmak için âyetleri şâhid olarak alıntılımıştır. Çalışmamızda metinde geçen âyetler latinize edilmiş, *Diyanet Meâli* esas alınarak sûre, âyet numarası ve meâlleri dipnot olarak verilmiştir. Burada bunların dökümünü tekrar vermeye gerek duymadık.

2.2. HADİSLER

Allah'ın kelâmı olan Kur'an-i Kerim'den sonra İslam kültür ve geleneği için en önemli olan şey Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'ten sâdır olan lafızlardır. Kur'an-i Kerim'i açıklamak, hükümlerini ve dînî vecîbeleri öğretmek, ümmetin dînî ve toplumsal hayatını şekillendirmek ve güzelleştirmek, Müslümanların dünya hayatını ilâhî nizâm ölçüsünde yaşamalarını sağlayarak âhirette kurtuluşa ermelerine vesile olmak gibi pek çok amaç ve konuda söylenmiş bu kutsal lafızlar İslam geleneğinde büyük bir ciddiyetle nakledilmiş ve derlenerek kayıt altına alınmıştır.

Eserde pek çok yerde alıntılanan ve şevâhid olarak gösterilen hadislerin alıntılanma amacı Kur'an-i Kerimle benzerlik göstermektedir. Şârih, Câmî'nin şerh ettiği beyitlerinde çok olmamakla birlikte iktibâs edilen veya telmih yapılan hadisleri alıntılanmış ve açıklamıştır. Şerh edilen şiirler genel olarak dînî, özellikle de tasavvufî ve hikemî olduğu için şârih; şerh esnâsında hadislere sıklıkla başvurmuş, bazı kavramları açıklarken görüşünü bu hadislerle kuvvetlendirmiş ve bu hadisleri hatırlatarak insanları uyarmıştır. Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyt hakkında yazılmış kasîdeleri şerh ederken bunları sevmenin faziletini anlatmış, bunlara düşmanlık beslemenin sakıncalarını hatırlatmış ve bu konuda vârid olan hadis-i şeriflerin çoğunu aktarmıştır. Aktarılan bu hadislerin bir kısmı muteber kaynaklarda geçmekte ise de çoğuna muteber hadis kaynaklarında rastlanamamaktadır. Şârih, bu hadisleri verirken bir kısmının kaynağını veya râvîsini belirtmiş, çoğunun kaynağını ise belirtmemiştir. Metinde geçen hadisler transkripsiyonlu şekilde yazılmış, “şâmîle” veri tabanı kullanılarak tahriçleri yapılmış, çevirileri ve kaynakları dipnot olarak verilmiştir. Kaynağı tespit edilemeyen hadislerin ise sadece çevirisi verilmiştir. Âyetlerde olduğu gibi hadislerin dökümünü de burada tekrar vermeye gerek duymadık. Şârihin eserde zikrederek kaynak gösterdiği hadis âlimleri veya eserlerin isimleri ise aşağıda sıralanmıştır:

Müellif ve Râvîler: Hz. Ali bin Ebû Tâlib, Hz. Âişe, Buhârî, Câbir, Deylemî, Ebû Dâvud, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ebû Hureyre, Ebû Saîd el-Hudrî, Enes, Hz. Fâtıma, Hâkim, Müslim, Nesâî, Tirmizî, İbni Abbâs, İbni Mes'ûd, İbni Museyyeb, İbni Ömer, İbni Sîrîn, İbnu'l-Cevzî, İmâm Müstağfirî, İmrân bin Husayn, Muâviye bin Hubeyde, Muaz bin Cebel, Selmâ, Selmân, Sehâvî, Suyûtî, Ümmi Atiyye, Ümmi Seleme, Ya'lâ bin Murre, Zeyd bin Erkâm

Eserler: Câmîu's-Sağîr, (Suyûtî)
Makâsıdu'l-Hasene, (İmâm Sehâvî)
Mesâbihü's-Sünne, (Ferrâ el-Begâvî)
Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye, (Radiyyüddîn Sagânî)

2.3. DİĞER MÜELLİF VE ESERLER

2.3.1. ABDULGAFÛR-İ LÂRÎ (ö. 912 /1506)

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Radiyyüddin Abdulgafûr-i Lârî, Câmî'nin önde gelen müritlerinden âlim ve mutasavvıf bir zattır. Câmî'nin çoğu eserini kendisinden okumuş, aklî ve naklî ilimlerde devrinin makbul âlimlerinden biri olmuştur. Hocasının *Nefahâtü'l-Ûns* adlı eserine bir tekmile yazmıştır¹.

Şârih, 1. kasîdenin mahlas beytinde Câmî hakkında bilgi vermiş ve ölümü için Lârî'nin düştüğü aşağıdaki kıt'ayı alıntılamıştır.

Câmî ki bûd bülbül-i cennet qarâr yâft
Fi ravzatin muhalledede arđuha's-semâ
Kilk-i kaza nevişt revân ber der-i behişt
Târîhu ve men dahelehu kıane âminâ² (24a /19-20)

2.3.2. ABDULLÂH NİDÂÎ-Yİ KAŞGÂRÎ (ö. 1175 /1761)

1100 (1688) yılında Kaşgâr'da doğan Abdullah Nidâî; 17 yaşında Nakşibendiliğe intisap etmiş, o bölgedeki türbelerin çoğunu ve dönemin yaşayan tasavvuf büyüklerini ziyaret ederek Mekke'ye yerleşip üç defa haccettikten sonra 45 yaşında iken İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'a geldikten sonra Kalenderhâne Tekkesi'nde üç yıl şeyhlik yapmış, ardından Kaşgârî Tekkesi olarak şöhret bulan tekkenin ilk postnişini olmuştur. Divân'ında Nidâî mahlasını kullanmış, doğum yerinden dolayı Kaşgârî, mensup olduğu tarikattan dolayı Nakşibendî, irşad faaliyetinde bulunduğu tekkenin muhitinden dolayı Eyyûbî lakaplarıyla da anılmıştır³.

¹ Heyet, "Abdulgafûr-i Lârî", *DİA*, c. 1, s. 204-205.

² Cennetin bülbülü Câmî, arzı gökler olan ebedi bir bahçede karar kıldı. Kaza kalemi cennetin kapısına tarihini güzelce yazdı: Buraya giren güvenlidir.

³ Azmi Bilgin, "Abdullah Nidâî ve İki Şiiri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 27, 1997, s. 61-71.

2.3.2.1. Risâle-i Hakkıyye

Nidâî'nin tasavvufa ve Nakşibendiliğin esaslarına dair yazmış olduğu Farsça bir eserdir.

5. kasîdenin 52. beyit şerhinde velilerin meşreplerinden ve sırlarından nasiplenmek için öncelikle Peygamber Efendimiz'in muhabbet kadehinden içmek gerektiğini anlatan şârih, bu eserde rastlanan bir beyti alıntılanmıştır (50b /2-3).

Nidâî-yi Kaşgârî'nin eserinde tespit edilen aşağıdaki dörtlük, şârih tarafından üç defa alıntılanmıştır.

Şâh-i 'Arabî kıble-i erbâb-i necât
Âyine-i zât âmede mir'at-i şifât
Der peyreviyy-i üst 'uluvv-i derecât
Lâ zâle 'aleyhi zâkiyâtu's-şalavât⁴

İlk olarak, Peygamber Efendimiz övgüsünde yazılmış bir kasîde olan 5. kasîdenin 1. beyit şerhinde insanı amacına ve gayesine ulaştıran şeyin Efendimiz'e muhabbet olduğu anlatıldıktan sonra (36a /4-5); ikinci olarak 6. kasîdenin 30. beyit şerhinde kemal derecesine ulaşmanın ve Allah'a vuslatın ancak Peygamber Efendimiz'e ittibâ' etmekle mümkün olduğu anlatıldıktan sonra (66b /18-19); üçüncü olarak, 9. kasîdenin 105. beyit şerhinde Peygamber Efendimiz'in Allah'ın şeriatının dünyadaki koruyucusu ve temsilcisi olduğu; aklın hiçbir güçle ona üstünlük taslayamayacağı anlatıldıktan sonra (121b /14-16) alıntılanmıştır.

6. kasîdenin 50. beyit şerhinde şârih; Allah'a vuslat için kişinin kendi benliğinden vazgeçmesi gerektiğini anlatmış, bazı âriflerin ise "candan geçmek" tabirini kullandıklarını belirterek Nidâî'nin eserinden konuya uygun bir alıntı yapmıştır (72b /12-17).

9. kasîdenin 3. beyit şerhinde şârih; tarikatta aşk dersinin konuşma olmaksızın göğüsten göğüse aktarıldığını ve bu hâle Nakşibendilikte "sohbet" denildiğini ifade ederek Nidâî'yi Kaşgârî'nin eserinden konuyla ilgili bir alıntı yapmıştır (89a /10-17).

⁴ Arapların şahı, kurtulmuşların kıblesi / Sıfatlarının aynası, zâtın aynası hâline geldi / Yüce mertebeler peşinden gitmekle elde edilir / Sonsuz salât ve selâm onun üzerine olsun. Güller Nuhoğlu, *Abdullah Nidâî'yi Kâşgârî ve Hakkıyye Risâlesi*, s. 74.

9. kasîdenin 8. beyit şerhinde şârih; “fakr” kavramını ve buna bağlı olarak az yeme, az uyuma, az konuşmayı açıkladıktan sonra kaynak vermeden bu eserde olduğu tespit edilen bir dörtlük alıntılanmıştır (91a /14-16).

9. kasîdenin 15. beyit şerhinde şârih; Allah’a ulaşma yolunda kendi canından vazgeçmek gerektiğini ifade etmiş ve bu eserden konuya dair bir kıt’a alıntılanmıştır (93a /16-18).

9. kasîdenin 89. beyit şerhinde şârih; insanın kendi nefesini ve ömrünü boş şeylerle harcamaması gerektiğini anlattıktan sonra bu eserde tespit edilen konuya uygun bir rubâî alıntılanmıştır (116a /20-22).

2.3.3. AHMED EFLÂKÎ (ö. 761/1360)

Mevlânâ’yı ve çevresindekileri anlatan *Menâkıbu’l-Ârifin* adlı eseriyle şöhret bulmuştur. Mevlânâ’nın oğlu Ulu Ârif Çelebi’ye intisabından dolayı Ârifî nisbesiyle de anılsa da daha çok Eflâkî nisbesiyle tanınmaktadır⁵.

2.3.3.1. [Şiirler]

Eflâkî’nin şiirleri ilk olarak Veled Çelebi tarafından hazırlanan “*Dîvân-ı Türki-i Sultan Veled*”in⁶ sonunda yayımlanmıştır. Orhan Kemal Tavukçu ise bu şiirleri ve Feridun Nafiz Uzluk’un yayınladığı şiirlere iki yeni şiir ekleyerek tüm şiirlerini yayınlamıştır⁷.

9. kasîdenin 72. beyit şerhinde şârih; nefsi yenmenin faziletini anlattıktan sonra Sultan Veled’e ait dediği fakat kaynaklarda Ahmed Eflâkî’ye⁸ ait görünen bir mısra’ alıntılanmıştır (111b /17).

⁵ Tahsin Yazıcı, “Ahmed Eflâkî”, *DİA*, c. 2, s. 62.

⁶ Veled Çelebi, *Dîvân-ı Türki-i Sultan Veled*, s. 118-122, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1341.

⁷ Orhan Kemal Tavukçu, “14. Yüzyıl Mevlevî Şairlerinden Eflâkî Dede’nin Bilinmeyen İki Şiiri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 19, Erzurum 2002, s. 95-107.

⁸ Orhan Kemal Tavukçu, *a.g.m.* s.98.

2.3.4. AHMED ET-TRABZONÎ

2.3.4.1. Şerhu Risâleti'n-Nakşibendiyye

İslam Ansiklopedisi'nde Ebû Saîd Hâdimî'ye⁹ ait gösterilen *Risâletü'n-Nakşibendiyye*'nin şerhi olan bu eserin mukaddimesinde Ahmed et-Trabzonî'nin belirttiğine göre eser, Muhammed el-Müftû el-Hâdimî'ye aittir. Ahmed et-Trabzonî, eserin dibacesinde¹⁰ Hâdimî'nin eserinin talebeler ve müritler arasında çok meşhur ve muteber olduğunu, ama yeterince anlaşılmadığı için müşkül lafızlarını ve muğlak anlamlarını açıklamak amacıyla eseri şerh ettiğini ifade etmektedir.

Besmelenin harflerinin anlatıldığı 1. kasîdenin 1. beyit şerhinde şârih; besmelede Allah'ın üç isminden ilkinin “ism-i zat” yani “Allah” olduğunu anlatırken bu müellifin Arapça yazılmış eserinden konu ile ilgili üç satırlık bir alıntı yapmıştır. (18b /2-4)

2.3.5. HZ. ALİ (ö. 40 /661)

Peygamber Efendimiz'in amcaoğlu ve damadı olan Hz. Ali'nin, tam künyesi Ebü'l-Hasen Alî b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî'dir. Hicretten yaklaşık olarak 22 yıl önce doğmuş, 656-661 yılları arasında dördüncü halife olmuş, hicretten kırk yıl sonra hâricîler tarafından şehit edilmiştir¹¹. “Ben ilmin şehriyim Ali de kapısıdır” hadis-i şerifine mazhar olan Hz. Ali; ilk üç halife döneminde seferlere ve gazalara katılmamış, Medine'de kalarak ilimle uğraşmıştır. İlim hikmet ve fesahatla şöhret bulan Hz. Ali'nin hutbeleri, emirnâmeleri, mektupları, vecizeleri ve nasihatleri Şerîf er-Radî tarafından derlenmiş ve bu esere *Nehcü'l-Belâğa* adı verilmiştir¹².

⁹ Mustafa Yayla, “Hâdimî Ebû Saîd”, *DİA*, c. 15, s.25.

¹⁰ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan nr. 184/1, vr. 1b-2a. Eserin diğer nüshaları için bkz. aynı kütüphane; Bağdatlı Vehbi nr. 738/2; Hacı Mahmud Efendi nr. 2852/1.

¹¹ Ethem Ruhi Fığlalı, “Ali”, *DİA*, c. 2, s. 371-374.

¹² İsmail Durmuş, “Nehcü'l-Belâğa”, *DİA*, c. 32, s. 538-540.

2.3.5.1. Dîvân, Nehcü'l-Belâğa

Hz. Ali'ye isnat edilen şiirlerin toplandığı *Dîvân*'ın güvenilir kaynaklara göre ona aidiyeti şüpheli¹³ olsa da bu dîvân İslam âlemi tarafından asırlarca okunmuş, defalarca şerh ve tercüme edilmiştir.

6. kasîdenin 35. beyit şerhinde şârih, mantıkçıların insanı “konuşan bir hayvan” olarak tanımlarına itiraz ederek insanın ilâhî bir nâme ve Allah'ın cemâlinin bir yansıması olduğunu, onu anlamının irfan dairesine girmeye bağlı olduğunu ifade ederek görüşünü kuvvetlendirmek için Kâşânî'nin bir rubâisini almış ve hemen ardından Hz. Ali'nin de aynı konuda söylenmiş şu

Etez'umu enneke cirmun şağîrun

Ve fike inşavâ 'âlemu'l-ekberu¹⁴

beytini alıntılamıştır (68a /20).

9. kasîdenin 60. beyit şerhinde şârih; harama nazar etmeyi tavsiye ederken Hz. Ali'nin bir kıt'asını alıntılamıştır (108a /14-15).

2.3.6. ALİ DEDE (ö. 1007 /1598)

Bosna'nın Mostar şehrinde doğan Alâeddin Ali Dede; ilmî tahsilinden sonra tasavvufa yönelerek Halvetîliğe intisap etmiştir. Kânûnî'nin Zigetvar civarındaki türbesinde türbedarlık ve yine orada bulunan tekkede şeyhlik yapmıştır. *Evveliyyât*'ın yanı sıra *Havâtimü'l-Hikem ve Halli'r-Rumûz*, *Temkînü'l-Makâm fî Mescidi'l-Harâm*, *Risâle fî Beyâni Ricâli'l-Gayb*, *Terbîü'l-Merâtib ve'l-Usûl*, *Tercüme-i Kasîde-i Rûhâniyye* adlı eserleri telif etmiştir¹⁵.

¹³ M. Yaşar Kandemir, “Hz. Ali”, *DİA*, c. 2, s. 375-378.

¹⁴ Küçük bir parça olduğunu mu sanıyorsun? / Büyük âlem senin içinde toplanmışken.

¹⁵ M. Serhan Tayşi, “Ali Dede, Bosnevî”, *DİA*, c. 2, s. 386.

2.3.6.1. Muhâdaratü'l-Evâil fî Müsâmereti'l-Evâhir [Evveliyyât]

Suyûtî'nin Kitâbu'l-Evâil'i örnek olarak yazılan bu eser 37 fasıldan oluşan “evâil” ve 4 fasıldan oluşan “evâhir” adlı iki kısımdan meydana gelmektedir. Müellif; şârihin alıntılıdığı ebced hakkındaki rivayeti de Suyûtî'den aktarmıştır¹⁶.

Peygamber Efendimiz'in ruhunun yaratılan ilk varlık olduğunun anlatıldığı, Hz. Âdem ve Hz. İbrâhim'in onun mektebinde ebced okuyanlara benzetildiği 9. kasîdenin 106. beyit şerhinde şârih; “ebced” kelimesinin sözlük anlamını açıkladıktan sonra bu kitabı kaynak göstererek Allah'ın indirdiği ilk kitabın ebced olduğunu ifade etmiş ve her kelimesinin işaret ettiği anlamları alıntılamıştır (122b /2; 8-13).

2.3.7. ALİ ŞİR NEVÂÎ (ö. 906 /1501)

844 (1441) yılında Herât'ta doğan Ali Şîr Nevâî; Klasik Çağatay edebiyatının en önemli şâiri olduğu gibi Klasik Osmanlı edebiyatını da her açıdan etkilemiştir. Edebî şahsiyetinin şekillenmesinde en önemli etken âlim, şâir ve mutasavvîf Câmî'ye olan yakınlığı ve hayranlığıdır. Bu yakınlık ve etkileşimden dolayı eserlerinin konusunda Câmî'yi örnek almış, ona nazire eserler telif etmiş ve ondan tercüme yapmıştır. Dönemin hükümdarı Sultan Baykara'ya da çok yakın olan Nevâî; onun nişancısı, nedimi olmuş; fakat idari işlerden çok hazzetmediği için bunları bırakarak daha çok ilmî ve edebî faaliyetlerle vakit geçirmiştir. Birisi Farsça olmak üzere altı *Dîvân* sahibi olan Nevâî; Türk Edebiyatı'nın ilk tezkiresini ve hamsesini yazmış, dil, aruz, hadis ve tasavvuf alanında da eserler vermiştir¹⁷.

2.3.7.1. Farsça Dîvân

İlk şiirlerini Farsça yazan Ali Şîr; Fânî mahlasıyla yazdığı bu şiirleri bir dîvânda toplamıştır. Bu *Dîvân*'ın bilinen üç nüshası Nuruosmaniye nr. 3850, Hekimoğlu nr. 632 ve Türk İslam Eserleri Müzesi nr. 1952'de kayıtlıdır.¹⁸ Şârih'in

¹⁶ Ali Dede, *Muhâdaratü'l-Evâil fî Müsâmereti'l-Evâhir*, s. 39-40, Matbaa-i Âmire, 1311.

¹⁷ Günay Kut, “Ali Şîr Nevâî”, *DİA*, c. 2. s. 449-453.

¹⁸ Günay Kut, *a.g.m.* s. 451.

ilk beytini alıntıladığı ve *Nesîmu'l-Huld* olarak adlandırılan kasîdenin ilk beyti eserimizdekinden farklı olarak bu *Dîvan*'da yer almaktadır¹⁹.

9. kasîdenin 1. beyit şerhinde şârih; zemin şiirin Muhtâr-i Gaznevî'ye ait olduğunu, daha sonra Hakânî'nin bunu tanzir ettiğini ve Câmî'nin kasîdesinin de Hakânî'ye nazire olduğunu, üçüncü olarak Hüsrev-i Dihlevî'nin; dördüncü olarak Câmî'nin; beşinci olarak Ali Şîr Nevâyî'nin nazire yazdığını söylemiş ve Nevâyî'nin kasîdesinin matla' beytini alıntılamaştır (87b /1-3).

2.3.8. ANKARAVÎ İSMÂÎL RÛSÛHÎ (ö. 1041 /1631)

16. asırda yaşamış mevlevî şeyhi ve *Mesnevi* şârihidir. İbni Fârız'ın kasîdelerine şerhleri ve tefsir, tasavvuf alanında da eserleri olmasına rağmen *Mesnevi*'ye yaptığı pek çok şerhten dolayı "Mesnevi şârihi" ünvanıyla meşhur olmuştur.²⁰

2.3.8.1. er-Risâletü't-Tenzîhiyye fî Şe'ni'l-Mevleviyye

Mevlevîlere yöneltilen eleştiri ve itirazları reddetmek ve semâ' ile diğer Mevlevîlik erkânının meşruluğunu ve câizliğini savunmak amacıyla yazılmış Arapça bir eser olup bir nüshası Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa nr. 895/2'de; eserin Türkçe tercümesinin bir nüshası ise yine aynı kütüphanenin Özel koleksiyonu, nr. 10'da kayıtlıdır.

Şarih, 9. gazelin 4. beyit şerhinde semâ' kelimesinin anlamını izah ederken kelimenin sözlük anlamını bu eserden alıntı yoluyla aktarmıştır. (12b /1-3)

2.3.9. ARPAEMİNİ-ZÂDE SÂMÎ (ö. 1146/1 734)

Asıl adı Mustafa olan şair; babasının görevi dolsayısıyla Arpaeminizâde olarak tanınmış, hat ve kitabette kendisini geliştirerek kâtiblik, rûznâmçecilik, vak'anüvislik gibi resmi görevlerde bulunmuştur²¹.

¹⁹ Nuruosmaniye nr. 3850, vr. 23a; Hekimoğlu nr. 632, vr. 23a.

²⁰ Emin Yetik, "Ankaravî İsmâil Rûsûhî", *DİA*, c.3, s.211-213.

²¹ Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî, *Dîvân*, haz.: Fatma Sabiha Kutlar Oğuz, Ankara 2004, s. 16-17.

2.3.9.1. Dîvân

5. kasîdenin 59. beyit şerhinde şârih, Peygamber Efendimiz'in tüm sultanlara ve diğer peygamberlere olan üstünlüğünü ifade ettikten sonra Sâmî'ye ait olduğu tespit edilen aşağıdaki beyti alıntılanmıştır (51b /5-6).

Hayât-i cavidânî buldu 'îsâ fazl-i luḫfundan
Derinde Ḥazret-i Mûsâ 'aşâ der-dest derbânî

2.3.10. AZİZ MAHMÛD HÛDÂYÎ (ö. 1038/ 1628)

Celvetiyye tarikatının kurucusu mutasavvîf ve şairdir. İlk tahsilinden sonra İstanbul'a gelerek medrese eğitimini tamamlamış, çeşitli yerlerde müderrislik ve kadılık vazifesinde bulunmuştur. Hocası Nâzırzâde'nin vefatı üzerine talebelik yıllarından itibaren ilgili olduğu tasavvufa yönelmiş, Üftâde'ye intisap ederek resmi görevlerinden ayrılmıştır. Üsküdar'da bugün kendi adıyla bilinen tekkeyi yaptırarak orada şeyhlik yapmıştır. Ömrünü irşad ve geniş halkaların katıldığı vaazlarla geçiren Aziz Mahmud Hüdâyî, 30 civarında eser telif etmiştir²².

2.3.10.1. Dîvân

9. kasîdenin 26. beyit şerhinde şârih; Allah'ın yardımını ve merhameti olmaksızın tüm insanların gaflette ve küfürde kalarak hüsrana maruz olacaklarını anlatmış ve Hüdâyî'nin bu durumu anlatan aşağıdaki

Olmayıncaḳ senden 'atâ ḳul neylesün yâ rabbenâ
Dâ'im işi sehv u ḫaḫâ ḳul neylesün yâ rabbenâ

beytini alıntılanmıştır (96b /5-6).

2.3.10.2. Necâtü'l-Garik fi'l-Cem' ve't-Tefrîk

Tasavvuf terimlerinden "fark" ve "cem" in manzum olarak anlatıldığı bir eserdir.

9. kasîdenin 2. beyit şerhinde şârih; mürşidlik taslayarak insanları aldatan şeyhleri anlatırken Kuşeyrî'nin kendi dönemindeki şeyhler hakkında bir beyit

²² Hasan Kâmil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî", *DİA*, c. 4, s. 338-340.

yazdığını ifade ederek o beyti alıntılanmış ve hemen ardından Aziz Mahmud Hüdâyî'nin bu beyti nazmen yorumladığı iki beytini alıntılanmıştır (88b /21-89a /1).

2.3.10.3. Habbetü'l-Mahabbe

Allah, Peygamber ve Ehl-i Beyt sevgisinin anlatıldığı Arapça bir risâledir.

5. kasîdenin 50. beyit şerhinde şârih, Peygamber Efendimiz'in Ehl-i Beytini sevmenin önemini anlatıp bu konudaki hadis-i şerifleri aktardıktan sonra ayrıntılı bilgi isteyenlerin bu esere başvurmalarını önermiştir (49b /5-6).

2.3.11. BABA EFDAL-İ KÂŞÂNÎ (ö. 667 /1268-69 [?])

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan İranlı şair ve filozofun tam künyesi Efdalüddîn Muhammed b. Hasen b. Muhammed Merakî-i Kâşânî'dir. Telif ve tercüme olarak irili ufaklı elliye aşkın eser isnat edilen Kâşânî; Farsça'nın felsefe dili olmasında önemli katkılarda bulunmuştur²³.

2.3.11.1. Dîvân

6. kasîdenin 35. beyit şerhinde şârih, mantıkçıların insanı “konuşan bir hayvan” olarak tanımlarına itiraz ederek insanın ilâhî bir nâme ve Allah'ın cemâlinin bir yansıması olduğunu, onu anlamının irfan dairesine girmeye bağlı olduğunu ifade ederek görüşünü kuvvetlendirmek için Kâşânî'nin bu meâldeki bir rubâisini alıntılanmıştır (68a /17-19).

2. 3.12. BAĞDATLI RUHÎ (ö. 1014/1605-1606)

Daha ziyâde terkib-bendleriyle tanınan şâirin asıl adı Osman olup, diğer Rûhî'lerden ayrılması için doğum yeri olan Bağdat'tan dolayı Rûhî-i Bağdâdî olarak anılmıştır. Konularını tasavvuf, hikmet ve sosyal hayata dair gözlemlerin oluşturduğu şiirlerinde bir samimiyet ve lirizm hissedilmektedir²⁴.

²³ Ahmet Sevgi, “Efdalüddîn-i Kâşânî”, *DİA*, c. 10, s. 453-455.

²⁴ Coşkun Ak, Rûhî-i Bağdâdî, *DİA*, c. 35, s. 205-206.

2. 3.12.1. Dîvân

9. gazelin 6. beyit şerhinde sâliklere tevazu ve alçakgönüllülük tavsiye edilirken şârih, kaynak belirtmeden şairin terkib-i bendinden olduğu tespit edilen

Ḥāk ol ki Ḥudā mertebeni eyleye ‘ālī

mısra'ını alıntılamıştır. (13a /3-4)

2.3.13. BAHÂEDDÎN ÂMULÎ (ö. 1031/ 1622)

Lübnan civarında Ba'lebek şehrinde doğan Bahâeddîn Muhammed b. Hüseyin b. Abdissamed el-Âmilî; babasıyla İran'a giderek eğitimini orada tamamlamış, vaktini eser yazmak ve talebe yetiştirmekle geçirmiş, derviş kılığında Anadolu ve Mısır'ı dolaşmıştır. Daha ziyâde aklî ilimlerdeki vukûfiyeti ile tanınan Âmulî; tefsir, hadis ve fıkıh alanında da eserler yazmış, Farsça didaktik mesnevilerinde Mevlânâ'yı örnek almıştır²⁵.

2.3.13.1. Dîvân

6. kasîdenin 12. beyit şerhinde şârih, insanların mahbûblarını aramak için harcadıkları çabayı tavsif etmek için Bahâeddîn Âmulî'nin muhammesinden alındığı tespit edilen

Ya'ni ki tu rā miṭalebem ḥāne be ḥāne²⁶

mısraını alıntılamıştır (61a /8).

2.3.13.2. Nân u Helvâ

24 bölümden oluşan Farsça tasavvufî ve didaktik bir mesnevidir.

6. kasîdenin 17. beyit şerhinde şârih, Allah'ı layıkıyla bilmeyi engelleyen ilim ve meşgaleleri anlatmış ve görüşlerini teyit etmek için Âmulî'nin *Nan u Helvâ* adlı eserinden iki beyit alıntılamıştır (63b /1-3).

6. kasîdenin 34. beyit şerhinde şârih; mantık okumanın âlimlere ve âriflere göre önemini ve câizliğini anlattıktan sonra âriflere göre tek ilmin “ilm-i ledünnî”

²⁵ Ömer Okumuş, “Bahâeddîn Âmilî”, *DİA*, c. 3, s. 60-61.

²⁶ Ev ev dolaşıp seni arıyorum. Şeyh Bahâyi-i Âmulî, *Dîvân-ı Eş'âr*, muhammes.

olduğunu ifade etmiş ve Âmulî'nin âşıklıktan başka bir ilim olmadığı meâlinde iki beyit alıntılanmıştır (67b /15-17).

Yine 6. kasîdenin 36. beyit şerhinde şârih, hikmet ve felsefenin insanı Allah'a ulaştırmaktan alıkoyduğunu anlatırken aynı eserin aynı bölümünden dört beyitlik alıntı yapmıştır (68b /10-13).

9. kasîdenin 24. beyit şerhinde şârih; bir dertten dolayı herhangi bir his taşımayanları, yani acı tatlı bir duygu taşımayanları, yaratılış gâyelerini idrak edemeyenleri eleştirmiş; develerin ve ayıların bile sestem ve nağmeden etkilendiklerini ifade etmiş ve *Bostân*'dan aldığı beyitten sonra bu eserden de aynı duruma uygun iki beyit alıntılanmıştır (96a /3-5).

9. kasîdenin 108. beyit şerhinde ise şârih, hikmeti Medine'de yani hikmetin ana çeşmesi olan Peygamber Efendimiz'in ilminde aramak gerektiğini, Eflatun'un hasedinden dolayı bu çeşmede boğulduğunu anlatmış ve 36. beyit şerhinde de alıntılanmış olduğu dört beyti tekrar alıntılanmıştır (123b /14-18).

2.3.14. BÂKÎ (ö. 1008/ 1600)

Osmanlı edebiyatının 16. asrına damgasını vuran ve “Sultânü’ş-Şuarâ” ünvanını alan Bâkî'nin şöhreti asırlarca devam ederek günümüze kadar ulaşmıştır. Kaynakların tümünde birinci derece şair olduğu kabul edilmektedir. *Dîvân*'ından başka, *Fezâilü'l-Cihâd*, *Meâlimü'l-Yakîn fî Sîreti Seyyidi'l-Mürselîn* ve *Fezâil-i Mekke* adlı eserleri bulunmaktadır.²⁷ Şârih; Türk Edebiyatı tarihinde oldukça önemli bir yer tutan Bâkî'den sadece bir defa alıntı yapmıştır.

2.3.14.1. Dîvân

9. kasîdenin 100. beyit şerhinde şârih; kıskanç insanın tatlı sözüne inanmamak gerektiğini ifade ettikten sonra Hz. Hasan Efendimizin hanımı tarafından zehirletilerek şehit edildiğini anlatmış ve Bâkî'nin ismini zikretmeden

Bâtil hemîşe bâtil u bîhudedir velî

Müşkil budur ki şüret-i Hağdan zuhûr ide

beytini alıntılanmıştır (120a /10-11).

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmed Çavuşoğlu, “Bâkî”, *DİA*, c. 4, s. 537-540.

2.3.15. CELÂLEDDİN DEVVÂNÎ (ö. 908/1502)

İran'ın Kâzerûn bölgesindeki Devvân'da âlim bir ailenin çocuğu olarak doğan ve tam künyesi Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Sıddîkî olan eş'ârî kelâm âlimidir. Tefsir, kelâm, tasavvuf, felsefe, mantık ve ahlâk alanında eserleri bulunmaktadır. Daha hayatta iken şöhreti İran ve Osmanlı'ya yayılan Devvânî'nin bazı eserleri Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş, üzerlerine pek çok şerh ve hâşiye yazılmıştır²⁸.

2.3.15.1. [Bilinmeyen] Risâle

6. kasîdenin 4 ve 5. beyit şerhlerinde şârih, bedeninin manevî yükselişe nasıl engel teşkil ettiğini ve evliyâların rûhî yükselişlerini anlattıktan sonra ruh hakkında ayrıntılı bilgi isteyenlerin Devvânî'nin tam ismini belirtmeden risâlesine müracaat etmelerini tembih eder (59a /19-20).

2.3.15.2. Şerh-i Rubâiyyât

Celâl-i Devvânî'nin II. Bayezid'e sunduğu ve kendi tasavvufî rubâîlerinin şerhinden oluşan bir eserdir²⁹.

6. kasîdenin 34. beyit şerhinde şârih, mantık okumanın âlimlere ve âriflere göre önemini ve câizliğini anlattıktan sonra âriflere göre tek ilmin “ilm-i ledünnî” olduğunu ifade etmiş ve Devvânî'den tüm ilimlerin bir efsane olduğunu anlatan bir rubâî alıntılanmıştır (67b /18-19).

2.3.16. EBU'L-FETH MUHAMMED İBNİ MERÂĞÎ

2.3.16.1. Esâmî-yi Büldân

9. kasîdenin 90. beyit şerhinde şârih; Geylân şehrinde çok iyi narencî yataştığını ifade etmiş ve kaynak olarak bu eseri göstermiştir (116b /13).

²⁸ Harun Anay, “Devvânî”, *DİA*, c. 9, s. 257-262.

²⁹ Harun Anay, *a.g.m.*, s. 260.

2.3.17. EBÛ SAÎD EBU'L-HAYR (ö. 440 / 1049)

Âşıkâne rubâileriyle tanınan Ebu'l-Hayr'ın tam künyesi, Ebû Saîd Fazlullâh b. Ebi'l-Hayr Ahmed b. Muhammed el-Meyhenî'dir. Tekke âdâbını teşkil eden mutasavvıf olarak kabul edilir. Dönem dönem uzun müddetli inzivâlara çekilen Ebu'l-Hayr; kurduğu tekkesinde sabahlara kadar raks ve semâ' etmiş, şathiyeler söylemiş bir mutasavvıftır.³⁰

2.3.17.1. Rubâîler

9. kasîdenin 9. beyit şerhinde şârih; “fakr” kelimesini açıkladıktan sonra Ebû Saîd'in bu kavramı yorumladığı bir rubâîsini alıntılamaştır (90b /15-17).

2.3.18. EBÛ TÂLİB-İ MEKKÎ (ö. 386/996)

Aslen İran'ın Cebel bölgesinden olup Mekke'de uzun süre kaldığı için Mekkî nisbesiyle anılmıştır. Gazzâlî ve Abdulkâdir Geylânî'yi etkilemiş ilk dönemin önemli mutasavvıflarındandır. Zayıf ve mevzu hadisleri kullanması, bazı görüşleri ve vaazlarından dolayı tenkit edilmiştir. Kendisi *Menâsikü'l-Hacc* ve *Müsnedü'l-Elif* adlı iki eserinden bahsetmesine, diğer kaynaklarda buna bazı eserler nisbet edilmesine rağmen günümüze ulaşan tek eseri *Kûtu'l-Kulûb* adlı eserdir.³¹

2.3.18.1. Kûtu'l-Kulûb

Müellif; günümüze ulaşan tek eserinde tasavvufun ilk dönemi hakkında bilgi vermiş, zühd ve ibadet konularını ayrıntılı bir şekilde incelemiştir³².

9. kasîdenin 9. beyit şerhinde şârih; “fakr” kavramını açıklarken bunun üç rûknünün “az yemek, az uyumak, az konuşmak” olduğunu ifade etmiş ve bu mutasavvıfın az yemeye dair bir cümlesini alıntılamaştır (91a /1-2).

2.3.19. FAHRÜDDÎN SAFÎ (ö. 939/1532-33)

Meşhûr mutasavvıf Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin oğlu olan Fahrüddîn Safî'nin; babasının yanı sıra Câmî ve Abdulgafûr-i Lârî'den eğitim aldığı söylenmektedir.

³⁰ Tahsin Yazıcı, “Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr”, *DİA*, c. 10, s. 220-222.

³¹ Bilal Saklan, “Ebû Tâlib el-Mekkî”, *DİA*, c. 10, s. 239-240.

³² Bilal Saklan, *a.g.m.*, s. 239.

Küçüklüğünden itibaren tasavvufa ilgi duyan Safî; dönem dönem Ubeydullâh-ı Ahrâr'ı ziyaret ederek yanında kalmış, sohbetlerinde dinlediklerini *Reşehât*'ta yazmıştır. *Reşehât* dışında *Letâifü't-Tavâif* ve *Mahmûd u Ayâz* adlı eserleri bulunmaktadır.³³

2.3.19.1. Reşehât-i Aynü'l-Hayât

Yusuf-i Hemedânî ve Ubeydullâh-i Ahrâr arasındaki zamanda yaşamış Nakşibendî şeyhleri ve hâcegânının sözleri ile menâkıbının anlatıldığı Farsça bir eserdir.³⁴ Eserin Muhyî-i Gülşenî tarafından yapılan Osmanlıca tercümesi neşredilmiştir.³⁵

6. kasîdenin 3. beyit şerhinde şârih; “zirve-i evc-i izzet” kavramını ve buna ilişkin kavramları açıkladıktan sonra kaynak olarak Şeyh Safî'nin *Reşehât* eserini göstermiştir (58b /12).

6. kasîdenin 40. beyit şerhinde şârih; zâhirî ilimlerin yol açabileceği zararları anlatmış, Taftazânî'den bir dörtlük alıntılardıktan sonra Seyyid Şerif Cürçânî'nin evliya sohbetini ilim öğrenmeye tafdil etmesini *Reşehât*'ı kaynak göstererek anlatmış ve Taftazânî ile Cürçânî gibi pek çok eser telif eden iki âlimin zâhirî ilimler konusunda söylediklerine dayanarak bâtinî ilimlere olumsuz yaklaşan hocaları eleştirmiştir (70a /13-23).

7. kasîdenin 1. beyit şerhinde şârih; Câmî'nin 877 (1472) yılında hac yolculuğu esnasında Bağdat'a uğradıktan sonra gittiği Ncef'te bir gazel, Medine'de bir kasîde ve dönüş yolunda tekrar uğradığı Ncef'te de bir kasîde yazdığını belirterek matla' beyitlerini alıntılamış ve bu yolculuktan sonra da şerhine başladığı kasîdeyi, yani 7. kasîdeyi yazdığını belirtmiş ve kaynak olarak *Reşehât*'i göstermiştir. (74a /14).

7. kasîdenin 18. beyit şerhinde şârih; Hz. Ali'nin “**lev kuşife'l-ğitâ'u mā izdedtu yakînen**” sözünü Ubeydullâh-i Ahrâr'ın açıkladığını ve bu açıklamanın

³³ Necdet Tosun, “Fahreddîn Safî”, *DİA*, c. 35, s. 470.

³⁴ Necdet Tosun, *a.g.m.*, s. 470.

³⁵ Muhyî-i Gülşenî, *Reşehât-i Muhyî*, haz.: Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014.

Reşehât'ta yazılmış olduğunu belirterek fayda amacıyla o açıklamayı alıntılanmıştır (83a /19 -83b /7).

2.3.20. FENÂYÎ CENNET MEHMED EFENDİ (ö.1075/1664)

Asıl adı Mehmed olan şâir; Fenâyî mahlasını kullanmış, ârif ve âbid kişiliğinden dolayı “Cennet” lakabıyla anılmıştır. Aziz Mahmud Hüdâyî'ye intisap ettikten sonra vâizlik ve kâtiplik mesleğini bırakmış, halifelikten sonra Tophane'de İlyas Çelebi Tekkesi'nde 8 yıl postnişinlik yapmıştır.³⁶ *Dîvân*'ından başka, *Tecelliyât*, *Ta'likât*, *Bihîştîyâ fi'l-Maârif ve'l-Îlâhiyât* adlı eserleri bulunmaktadır.³⁷

2.3.20.1. Kelimât (Dîvân?)

9. kasîdenin 1. beyit şerhinde şâirih; Allah'a ancak aşkla ulaşılabileceğini, mutasavvıfların da aşk lafzıyla Allah'ı kastettiklerini anlatarak Cennet Efendi'nin *Kelimât*'ından olduğunu belirttiği şu beyti

‘Aşk atınıñ süvârı erişdi maşşûduna

Zâhid topal hâr ile bekler çapuda nevbet

alıntılanmıştır (88a /8-9).

2.3.21. FERİDÜDDİN ATTÂR (ö. 618/ 1221)

İran edebiyatının önde gelen şairlerinden olup tasavvufî eserler kaleme alan ve Câmî, Sa'dî, Mevlâna, Hâfız gibi şairleri etkileyen Attâr'ın tam künyesi Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhim-i Nîşâbûrî'dir. Özellikle gazel ve mesnevi nazım şeklinde eserler vermiştir. *Îlâhînâme*, *Esrârname*, *Musîbetname*, *Hüsrevname*, *Muhtarnâme*, *Mantiku't-Tayr*, *Dîvân*, *Tezkiretü'l-Evliyâ* gibi eserlerinin yanı sıra *Pendnâme* ve *Cevâhirüz'-Zât* gibi ona nisbet edilen eserlerle birlikte eser sayısının 190'a kadar ulaştığı ifade edilmektedir.³⁸

³⁶ Abdullah Aydın, *Fenâyî Cennet Mehmed Efendi ve Dîvânı*, s.3, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.

³⁷ A.g.e., s.5.

³⁸ M. Nazif Şahinoğlu, “Ferîdüddîn Attâr”, *DİA*, c. 4. s. 95-98.

2.3.21.1. Dîvân

6. gazelin 5. beyit şerhinde şârih; Allah'ın, kullarını belâlarla imtihan ettiğini, belâya sabredenlerin derecelerinin yükseldiğini anlatarak Attâr'ın bu mealdeki

Belâ keş tâ cemâl-i dost bînî
Ki merd bî-belâ merd-i liķā nîst³⁹

beytini şâhit olarak göstermiştir (8a /24). Şârih, 9. kasîdenin 81. beyit şerhinde de Hz. Yakub ve Hz. Yusuf örneklerinde olduğu gibi sıkıntıdan sonra rahata erişileceğini anlattıktan sonra yukarıdaki beyti alıntılamıştır (114b /1).

2.3.21.2.Mantıku't-Tayr

Kendilerine bir padişah bulmak için toplanan kuşların Hüdhd'ün rehberliğinde yaptığı yolculuğu tasavvufî olarak anlatan bir eserdir. “Bazı nüshalarında adı Maķâlât-ı Tuyûr, Maķâmât-ı Tuyûr, Tuyûrnâme şeklinde kayıtlı olan ve nüshalar arasındaki farklılıklar dikkate alındığında 5000 beyti biraz aşan eser otuz bir bölüm (makale) halinde remel bahriyle kaleme alınmıştır.”⁴⁰

Şârih, 2. kasîdenin 10. beyit şerhinde “fakr” kavramını açıklarken eser ismi zikretmeden Attâr'ın *Mantıku't-Tayr* eserinden olduğu tespit edilen iki beytini alıntılamıştır. (28a /3-5)

2.3.21.3.Musîbetnâme

“5740 beyitlik bir mesnevi olup *Cevâbnâme* adıyla da bilinir. Attâr'ın tasavvufî görüşlerini ve fikrî dünyasını en düzenli şekilde aksettiren mesnevisidir. Kırk bölüme ayrılan eserde sâlikin önce melekler arasında ve öteki dünyada, sonra da bu âlemde dolaşması, peygamberlere başvurması, daha sonra duygu, hayal ve akıl ile ruha giderek bunlara Allah'ı sorması, neticede Allah'ı kendi içinde bulması hikâye edilmiştir.”⁴¹

³⁹ Bela çek ki sevgilinin yüzü görülsün; çünkü belasız adam, adam değildir. Attâr, *Dîvân*, g.104/5.

⁴⁰ H. Ahmet Sevgi, “Mantıku't-Tayr”, *DİA*, c. 28, s. 29-30.

⁴¹ M. Nazif Şahinoğlu, “Feridüddîn Attâr”, *DİA*, c. 4. s. 95-98.

6. kasîdenin 30. beyit şerhinde “usûl” ve “furû” kavramlarını açıklayan şârih, bir görüşe göre temel dinlerin tefsir, fıkıh ve hadis olduğunu ifade etmiş ve Attâr’ın aşağıdaki

‘İlm-i dîn fiğh est u tefsîr u hadîs
Her ki h’āned ğayr-i in gereded ħabîs⁴²

beytini alıntılanmıştır (66b 72-3).

9. kasîdenin 112. beyit şerhinde de felsefe ve aklî ilimlerle vakit harcamamak gerektiğini anlattıktan sonra yukarıdaki beyti tekrar alıntılanmıştır.

2.3.21.4. Tezkiretü’l-Evliyâ

Attâr’ın, Kur’an-ı Kerim ve Sünnet’i en güzel şekilde açıklayan velîlerin sözlerinden âlimlerin ve halkın faydalanmasını sağlamak, insanlar üzerinde mânevî etkisi bulunan bu sözler sayesinde kalplere Allah sevgisinin yerleşmesine vesile olmak için h. 617 (1220) Farsça yazdığı bir eserdir. Ca’fer-i Sâdık ile başlayıp Hallâc-ı Mansûr ile sona eren eserde yetmiş iki kişinin hayatına dair bilgilerle menkıbeler bulunmaktadır.⁴³

Peygamber Efendimizin Ehl-i Beytine sığınmanın ve iman etmenin Peygamber Efendimize sığınmakla aynı olduğunun anlatıldığı 5. kasîdenin 50. beytinde şârih, görüşünü Attâr’ın bu eserinden yaptığı alıntıyla teyit eder (49b /6-10).

2.3.21.5. Cevherü’z-Zât

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Feridüddîn Attâr’a nisbet edilen ve onun adıyla basılan eserlerden birisidir.

Şârih, 9. gazelin 4. beyit şerhinde neyin sırlarını anlatırken bu eserden üç beyit alıntılanmıştır. (12a /23-27)

H. Ali övgüsünde yazılmış olan 7. kasîdenin 14. beyit şerhinde Hz. Ali’nin vasıfları anlatılırken şârih, bu eserden Hz. Alî’nin tavsîf edildiği dört beyit alıntılanmıştır. (80b /13-18)

⁴² Dinin ilimleri fıkıh, tefsir ve hadistir; bunlardan başkasını okuyan habîs olur.

⁴³ Reşat Öngören, “Tezkiretü’l-Evliyâ”, *DİA*, c. 41, s. 74-75.

2.3.21.6. Pendnâme

Yukarıda belirttiğimiz gibi Attar'a nisbet edilen eserlerden birisi de nasihatname türü bir eser olan ve Osmanlı'da pek çok şerhi ve tercümesi yapılan *Pendnâme*'dir.

Dünyevî lezzetlerin uhrevî lezzetlere engel olmasının çok büyük bir hüsrana olacağı anlatıldığı 6. kasîdenin 7. beyit şerhinde şârih, Attâr'ın "dünya uykudaki kimsenin rüyası gibidir" meâlindeki hadis-i şerifi manzum olarak anlattığı kısımdan iki beyit alıntılanmıştır (59b /21-22).

5. kasîdenin 68. beyit şerhinde şârih, Peygamber Efendimiz'in diğer peygamberlere ve tüm sultanlara üstünlüğünü anlattıktan sonra Attâr'ın *Pendnâme*'sinden aşağıdaki

Enbiyâ vü evliyâ muhtâc-i ü

mısra'ını alıntılanmıştır (54a /6).

Fesâhat ve ilimdeki kabiliyetin ehil olmayanlarca anlaşılamayacağı anlatıldığı 6. kasîdenin 29. beyit şerhinde şârih, fesâhat için çaba göstermenin gönüllü yaralamak olduğunu ifade ederek Attâr'ın bu mealdeki bir beytini alıntılanmıştır. (66a /18-19)

9. kasîdenin 9. beytinde az yeme, az uyuma ve az konuşmanın fazileti şerh edilirken, bu eserden az uyuma ve az konuşmaya dair birer beyit alıntılanmıştır. (91a /5-8)

9. kasîdenin 44. beyit şerhinde şârih; Allah'a tevekkül etmeyi anlatırken kaynak belirtmeden *Pendnâme*'den olduğu tespit edilen bir beyit alıntılanmıştır (103b /1-2).

9. kasîdenin 54. beyit şerhinde şârih; zalimlerin meclisinde bulunmamayı tavsiye ettikten sonra bu eserden konuya dair üç beyit alıntılanmıştır (106b /18-20).

9. kasîdenin 63. beyit şerhinde şârih; bâtinî güzelliği ve arınmayı teşvik etmiş ve Attâr'ın *Pendnâme*'sinden konuya uygun iki beyit alıntılanmıştır (109a /3-4).

9. kasîdenin 120. beyit şerhinde; hizmetin karşılığı anlatılırken bu eserden bir beyit alıntılanmıştır (127b /6).

2.3.21.7. Belirlenemeyen Eserlerinden

Allah'ın “kakhâr, gaffâr, deyyân ve sultân” isimlerinin şerh edildiği 2. kasîdenin 8. beytinde sultan ismi açıklanırken Attâr'ın sadece ismini zikrederek nazm başlığı altında iki beytini alıntılanmıştır (27a /13-15).

Allah'ın kereminden başka hiçbir şeyin insana “tekye” yani sığınmak olmaması gerektiğinin anlatıldığı 2. kasîdenin 17. beyit şerhinde şârih, Attâr'ın bu mealdeki

Tekye kem kon h^vâce ber kirdâr-i h^viş
Dil benih ber rahmet-i Cabbâr h^viş⁴⁴

beytini alıntılanmıştır. (29b /3-4)

5. kasîdenin 9. beyit şerhinde Allah'ın muhabbet şarabını ezelden beri gönüllere ilkâ ettiği anlatılırken Attâr'ın bir beyti şâhit olarak gösterilmiştir. (41a /8)

2.3.22. FUZÛLÎ (ö.963/1556)

2.3.22.1. Hadîkatü's-Süedâ

Hiz. Ali övgüsünde yazılmış bir kasîde olan 7. kasîdenin 2. beyit şerhinde şârih; Hiz. Ali'nin faziletlerini anlatırken onun doğumunun Kabe içinde gerçekleştiğini belirtmiş ve şâhit olarak bu eserden

Murtażâ bir dÛr-i deryâ-yi velâyetdir kim
Harem-i Ka'bedir ol dÛrr-i şemîniş şadefi
Gayrıdan eşref eğer olsa anuñ-çündür kim
Harem-i Ka'beden ol kesb kılupdur şerefi

dörtlüğünü alıntılanmıştır (74b /2-3).

Yine 7. kasîdenin 9. beyit şerhinde şârih; Hiz. Ali'yi sevmenin önemini ve faziletini anlattıktan sonra bu konuda vârid olmuş hadis-i şerifleri alıntılanmış, “vâli

⁴⁴ Ey hoca! Kendi amellerine çok fazla güvenme. Gönünü cabbar olan Allah'ın rahmetine bırak.

men vâlâhu ve ‘âdi men ‘âdâhu” hadisinin *Hadîkatü’s-Süedâ*’da geçtiği iki kıt’a alıntılanmıştır (77a /4-7).

Yine 7. kasîdenin 9. beyit şerhinde şârih; Hz. Ali’nin düşmanlarının cehennemlik olduğunu ifade ettikten sonra *Hadîkatü’s-Süedâ*’dan bu meâldeki

Câm-i buğz-i Murtażâ’yı nüş eden nâkeslere

Sâķî-i devrân virür zehr-i selâsil ‘âķibet

Hem görürler ‘âlem-i şüretde âşâr-i belâ

Hem çekerler bend u iğlâl u selâsil ‘âķibet

kıt’asını alıntılanmıştır (78b /5-6).

2.3.23. HÂFİZ-İ ŞÎRÂZÎ (ö. 792/1390?)

Şiraz’da doğan Hâfız’ın adı Hâce Şemseddin Muhammed’dir. İnan’ın en önde gelen şâirlerinden olmasına rağmen hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. “Hâce” unvanını kullanması farklı şehirleri dolaştıktan sonra Şiraz’a gelip yerleşen seçkin bir aileye mensubiyetini düşündürmektedir. Devrin önde gelen hocalarından ders almış ve öğrenimi sırasında Kur’ân-ı Kerîm’i ezberlemesinden dolayı “Hâfız” lakabını almıştır. Öğrenimi sadece dinî ilimlerle sınırlı olmayıp devrin diğer ilimlerinde de iyi bir tahsil görmüştür. Hâfız’ın tasavvufa olan ilgisi, devrin birçok mutasavvıfıyla görüştüğü bilinmekle beraber kaynaklarda onun tarikatı ve hangi şeyhe intisap ettiği hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Dîvânı fal kitabı olarak da kullanılan Hâfız’a gizli sırlara tercüman olmasından dolayı “Lisânü’l-Gayb”, “Tercümânü’l-Esrâr” lakapları da verilmiştir. Türk edebiyatında pek çok kez şerh edilen Hâfız Dîvânı müellif tarafından en çok alıntı yapılan eserlerden birisidir.⁴⁵

2.3.23.1. Dîvân

Birçok nazım şekliyle şiirler yazmasına rağmen asıl şöhretini gazelleriyle elde eden Hâfız’ın *Dîvân*’ı; Türkiye’de Mevlânâ’nın *Mesnevi*’si, Sadi-i Şirazî’nin

⁴⁵ Tahsin Yazıcı, “Hâfız-i Şîrâzî”, *DİA*, c. 15, s. 103-106.

Gülistân ve *Bostân*'ından sonra en çok okunan Farsça eser olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁶.

Şarih, 1. gazelin şerhinde Câmî'nin sâkîden şarap sunmasını istediği 5. beyti şerh ederken (3b /19) Hâfız-i Şîrâzî'nin bir beytini içerik açısından bu beyte benzetmiş ve onu alıntılamıştır.

Şârih, genel olarak Hâce şeklinde zikrettiği Hâfız'ın bir beytini de 2. gazelin 4. beyit şerhinde “engüşt-nümâ” kelimesini açıklarken (2b /29) şâhit olarak göstermiştir.

Şârih, 6. gazelin 3. beyit şerhinde âşıklarla hacıların hacları arasında çok büyük bir fark olduğunu söyleyerek bu görüşünü Hâfız'ın bir mısrayla tekit etmiştir. (7b /22-23)

6. gazelin 4. beyit şerhinde ise “âşikârâ” kelimesinde “elif”in (ā) kafiye için kullanıldığını tekit etmek için yine Hâfız'ın bir beytini şâhit olarak göstermiştir. (7b /26-27). Eserinin dibâcesinde Hâfız Dîvânını çok okuduğunu anlatan şârihin ezberinde bu dîvândan beyitler olduğu buradan da anlaşılmaktadır.

7. gazelin 2. beyit şerhinde “çeng”i anlatırken şârih; minyatürlü Hâfız Dîvânı'nda

Eger çi bâde feraḡ-baḡş u bād gül-bîz est

Be bāng-i çeng meḡor [mey] ki muḡtesîb tîz est

beytinde hallaç yayına benzetilerek çizilen çeng resmini gördüğünü aktarmıştır. (9a /11-15)

Şârih; 9. gazelin 3. beyit şerhinde dünyanın fânîliğini ve kavgayı, mücadeleyi gerektirecek bir metâ' olmadığını anlatırken Hâfız'ın bu mealdeki

Āsâyiş-i dū gîti tefsîr-i in du ḡarf est

Bâ dostân telaḡḡuf bâ düşmenân müdürâ

beytini şâhit olarak göstermiştir. (11b /25-26)

Câmî'nin Necd'e (Medine) olan özlemini anlattığı 10. gazelin 1. beytinin şerhinde ise Hazret-i Hâce olarak andığı Hâfız'ın Arapça iki beytini Medine'ye özlemi anlatması açısından şerh edilen beyitle benzer bulmuş ve onları şâhit olarak göstermiştir. (13a/ 27-29)

⁴⁶ Tahsin Yazıcı, *a.g.m.*, s. 105.

Eserinin yazma serüvenini ve yazma sebebini anlattığı mukaddimesinde 15 yıldır hizmetinde olduğunu belirttiği şeyhi Mehmed Murâd’dan aldığı feyzi anarken Hâfız’ın bu meâldeki

Ānān ki ḥāk rā be nazar kimyā konend
Āyā buved ki gūşe-i çeşmî be mā konend⁴⁷

beytini alıntılamıştır. (17a /17-18)

Hazret-i Muhammed’i sevenlerin âdetinin ona karşı vefa ve muhabbet, Ebû Cehil tabiatlı kimselerin âdetinin ise ona karşı inkâr olduğunun anlatıldığı 5. kasîdenin 28. beytinin şerhinde Mehmed Tevfik, Allah’ın hikmeti olarak gül ile dikenin bir arada bulunduğunu ifade eder ve Hâfız’ın bu meâldeki bir beytini şâhit olarak gösterir (43b /9).

5. kasîdenin 46. beyit şerhinde “harf-şinâsân”dan murâdın gizli sırları bilen “urefâ” olduğunu ifade ettikten sonra Hâfız’ın bu meâldeki bir beytini alıntılamıştır (47b /23).

6. kasîdenin 15. beyit şerhinde mecâzî ve ilâhî aşkı izah ederken Garib Kostî adlı bir oğlana âşık olup onunla gönüllü olarak prangaya vurulan Yan Molla hikâyesini anlatmış ve söz konusu mollanın hâlini tavsif için Hâfız’ın bir beytini alıntılamıştır (62b /22-23).

9. kasîdenin 1. beyit şerhinde sâlikin mürşide tam teslimiyet göstermesi gerektiğini ve “niçin” “neden” diye soru sormaması gerektiğini anlatırken de Hâfız’ın bu meâldeki bir beytini şâhit olarak göstermiştir (88a /13-14).

9. kasîdenin 8. beyit şerhinde şârih; aşk sırlarına ancak keşf ehli olanların erebileceğini anlatmış ve 5. kasîdenin 46. beyit şerhinde de alıntılattığı

Râz-i derûn-i perde zi rindân-i mest pors
K’in ḥâl nîst zâhid-i ‘âlî-maḳām rā⁴⁸

beytini burada tekrar alıntılamıştır (90a /21-22).

9. kasîdenin 61. beyit şerhinde şârih; şehvetten uzak durmayı tembih ederken şâirin ismini belirtmeden bir beytini alıntılamıştır (108b /3-4).

⁴⁷ Bakışlarıyla toprağı altına dönüştürenler, bir göz ucuyla bize de bakarlar mı acaba? Hâfız, *Dîvân*, g.196/1.

⁴⁸ Perde ardındaki sırları mest olmuş rintlere sor; yoktur zira bu hal, makamı yüce zahitlerde. Hâfız, *Dîvân*, g. 7/2.

Yine 9. kasîdenin 67. beyit şerhinde şârih; ârifler için uzlet ve i'tikâfın taşıdığı güzelliği anlatırken Hâfız'ın bir beytini şâhit olarak göstermiştir (110a /7).

2.3.24. HÂKÂNÎ (ö. 595/1199)

İrânlı kasîde şâirlerinden olup ismi Efdalüddîn Bedîl (İbrahim) b. Ali'dir. Sahâbe-i kiramdan Hz. Peygamber'in şâiri Hassân b. Sâbit'e benzetildiğinden dolayı himâyesinde yetiştiği amcası tarafından Hassânü'l-Acem unvanı verilmiştir. İlk başlarda "Hakâikî" mahlasını kullanan şâire Şirvânşâhlardan Ebu'l-Muzaffer Hâkân-ı Ekber "Hâkânî" mahlasını kullanması için mücadele etmekle birlikte ayrıca ona "melikü's-şuarâ" ve "nedîmü's-şuarâ" unvanlarını da vermiştir. 17.500 beyitten oluşan *Dîvân*'ından başka Fars edebiyatının ilk manzum seyahatnamesi *Tuhfetü'l-Irakeyn* adlı eseri bulunmaktadır⁴⁹.

2.3.24.1. Dîvân

9. kasîdenin 1. beyit şerhinde şârih; bu kasîdenin Hâkânî'nin *Mir'atü's-Safâ* adlı kasîdesine nazire olduğunu belirtmiş (87a /7-8); birkaç satır sonra ise (15-17) Hâkânî'nin kasîdesinin ilk beytini alıntılamaştır.

Aynı kasîdenin 118. beyit şerhinde de şârih, Hâkânî hakkında benzer bilgileri vererek aynı beyti alıntılamaştır (126b /15-16).

2.3.25. HAKKÎ (ö.1276 / 1859-1860)

İstanbul Üniversitesi Ktp., TY 192'de kayıtlı *Mecmûatü't-Terâcim* adlı eserinin ilk yaprağında şârihin ölümüne düşürülen tarihin altında "Mekke-i Mükerrime pâyelilerinden şâir-i meşhûr Hakkî Efendi'nin târîh-i belîğidir" ibâresi yer almaktadır. Fatîn Tezkiresi'ndeki "Mûmâileyh muhibb-i Âl-i 'Abâ bir müverrih-i târîh-âşinâ olup dâimâ ashâb-ı kemâle mütevâzi'âne hareket ve erbâb-ı ma'ârif ile câ-be-câ tarh-ı encümen-i ülfet eyleyerek imrâr-ı vakt ü sâ'at eylemekten her ne kadar gazel-gûluk vâdîsine esîrân değil ise de nazm-ı târîhde Sürûrî Efendi merhûma hem-'inan olan müverrihlerden olduğu gün gibi zâhir ve nümâyândır."⁵⁰ ibâresinden Ehl-i Beyt sevgisi

⁴⁹ Tahsin Yazıcı, "Hâkânî-i Şirvânî", *DİA*, c. 15, s. 168-170.

⁵⁰ Orhan Sarıkaya, *Tezkirecilik Geleneği İçerisinde Fatîn Tezkiresi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2007, s. 156.

taşıyan ve tarih düşürmekte maharetli olan şâirin bu Hakkî olduğu ihtimali ortaya çıkmaktadır.

8. kasîdenin 1. beyit şerhinde Hz. Hüseyin'in hayatı hakkında bilgi verdikten sonra kimliği kesin olarak belirlenemeyen fakat büyük bir ihtimalle şâirinin vefâtına ve mesnevihânenin açılışına tarih düşüren Kıbrısîzâde İsmail Hakkî'ye ait

Haqqıyâ ehl-i dîn olan eyler

Hüseyniñ medihiñ üstüne deyn

beytini alıntılararak, beyit gereğince Hz. Hüseyin'in faziletlerinden bir kısmını yazdığı ifade etmiştir (84a /19-20).

2.3.26. HALÎLÜ'L-ESVED (Kara Halîl)

2.3.26.1. Şerh ale'l-Fenârî

6. kasîdenin 34. beyit şerhinde mantık ilminin dünya ve âhiret için hiçbir şeyi çözemediğini fakat ulemânın okunmasının vâcib olduğu düşüncesinde olduklarını ifade ederek Kara Halil'in eserinden bu durumu özetleyen bir alıntı yapmıştır (67b /10-13).

2.3.27. HAŞMET EFENDİ (ö. 1182/1768-69)

Asıl adı Mehmed olup nükte ve hicivlerle tanınmış 18. asır dîvân şairlerindedir. Pek çok nazire içeren *Dîvân*'ının yanı sıra *İntisâbü'l-Mülûk (Hâbnâme)*, *Vilâdetnâme-i Hümayun (Surnâme)* ve *Senedü's-Şuarâ* adlı eserleri vardır⁵¹.

2.3.27.1. Senedü's-Şuarâ

Senedü's-Şuarâ "bir mukaddime ile dört bölüm (fikra) ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Şiirin aslında Hz. Âdem'le başladığı, Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinin aruz veznine tevâfuk ettiği, Câhiliye devr-i ve Asr-ı Saâdet şâirleriyle İslam büyüklerinin şiire verdikleri önem gibi konuları ihtiva eden eser, şiirin fazileti ve Râgıb Paşa'nın meziyetleriyle son bulur"⁵².

⁵¹ M. Orhan Okay, "Haşmet", *DİA*, c.16, s. 422-424.

⁵² M. Orhan Okay, *a.g.m.*, s. 422-424.

Şârih 9. kasîdenin 127. beytinin şerhinde şiir üzerinde değerlendirme yaparken Peygamber Efendimizin Hz. Hassân'a minbere çıkıp kâfirleri hicvetmesi emrini vermesini hatırlatarak ayrıntılı bilgi isteyenlerin bu esere müracaat etmelerini ister.

2.3.28. HAYYÂM (ö. 526/ 1132?)

H. 430-439 (m. 1039-1048) yılları arasında Nişabur'da doğan İranlı bilgin, şâir ve filozofun tam adı Ebu'l-Feth Gıyâsüddîn Ömer b. İbrahim el-Hayyâm'dır. Öğrenimini ve hayatının önemli bir kısmını Nişabur ve Semerkant'ta geçirmiştir. İbni Sina ekolüne mensup bir bilgin olarak kabul edilen Ömer Hayyâm; geometri, cebir, astronomi, müzik, tıp ve fizik alanlarında birçok eser vermiştir. Edebiyat alanında adını ölümsüzleştiren rubâîleriyle tanınmıştır.⁵³

6. kasîdenin 3. beyit şerhinde dünyanın çirkinlikleri ve lezzetlerinin manevî yükselişe etkisini anlattıktan sonra Hayyâm'ın konuya uygun bir rubâisini alıntılamıştır (58b /17-18).

6. kasîdenin 15. beyit şerhinde “nefs-i emmâre”ye yenik düşen insanların durumunu anlattıktan sonra Hayyâm'ın konuya uygun bir rubâisini alıntılamıştır. (62a /23- 62b /3).

2.3.29. HİLÂLÎ-İ ÇAĞATÂYÎ (ö. 936 /1529-1530)

İran'ın Esterabâd bölgesinde doğmuş mutasavvıf bir şâirdir. Hilâlî mahlasını kullanan şâir, Çağatayca şiirler yazdığı için de Çağatâyî nisbesiyle anılmıştır. Ali Şîr Nevâî ve Hüseyin Baykara'nın meclislerine yetişmiş, himâyelerine girmiştir.⁵⁴

2.3.29.1. Dîvân

4. kasîdenin 8. beyit şerhinde şârih; Peygamber Efendimiz'in yüzü ile gülün kırmızılığı arasındaki münâsebeti anlattıktan sonra kasîde-i Hilâlî'de de bu durum anlatıldığını ifâde ederek bir beyit alıntılamıştır. (35a /15-16)

⁵³ Yavuz Unat, “Ömer Hayyâm”, *DİA*, c. 34, s. 66-68.

⁵⁴ H. Ahmet Sevgi, “Hilâlî-i Çağatâyî”, *DİA*, c. 18, s.21-22.

Peygamber Efendimiz için yazılmış bir kasîde olan 5. Kasîdenin 14. Beyit şerhinde şârih; övgüden sonra Hilâlî'ye ait olduğu tespit edilen üç beyitlik ibr kıt'anın aşağıdaki

Muhammed-i 'Arabî âb-rûy-i her du serâ'st

Kesî ki haq-i dereş nîst hâk ber ser-i ust⁵⁵

İlk beytini alıntılanmıştır (39b /11).

2.3.30. HÜSEYİN VÂİZ KÂŞİFÎ (ö. 910/1504-1505)

Maktel türünün en önemli eserlerinden *Ravzatü 'ş-Şuhedâ'*'nin müellifi olup "Vâiz" lakabı ve "Kâşifi" mahlasıyla bilinmektedir. Câmî ile tanıştıktan sonra Nakşibendiliğe intisap etmiş, daha sonra devrin kültür ve edebiyat açısından önemli meclisler kuran Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevâî'nin himayesine girerek onların teşvikleriyle tefsir, hadis, şerh, tasavvuf ve ahlâk alanında çeşitli eserler telif etmiştir. *Cevâhirü't-Tefsîr li Tuhfeti'l-Emîr, Mevâhib-i Aliyye, Câmiu's-Sittîn, Ahlâk-i Muhsinî, Lübb-i Lübâb-i Ma'nevî, Envâr-i Süheylî, Esrâr-i Kâsımî, Mahzenü'l-İnşâ, Fütüvvetnâme-i Sultânî ve er-Risâletü'l-Aliyye fî Ehâdîsi'n-Nebeviyye* eserlerinden bazılarıdır.⁵⁶

2.3.30.1. Lübb-i Lübâb-i Ma'nevî

Adından anlaşıldığı gibi *Mesnevî'*den seçmeler içeren bu eserden şârih, 2. kasîdenin 1. beyit şerhinde Allah'ın künhüne akılların eremeyeceğini anlatırken alıntı yapmıştır (25a /13-18).

2.3.30.2. Mevâhib-i Aliyye

Hüseyin Vâiz *Cevâhirü't-Tefsîr* adlı tefsirinde Nisa sûresinin 84. âyetine kadar olan kısmı geniş bir şekilde tefsir etmiş, geri kalan kısmı ise sade dille ve daha kısa olarak tefsir etmiş, eserine *Mevâhib-i Aliyye* adını vermiştir⁵⁷.

⁵⁵ Hz. Muhammed her iki cihanın varlık sebebidir, kapısının toprağı olmayan kimseye yazıklar olsun. Hilâlî Çağatâyî, kıt'a 8/1.

⁵⁶ Adnan Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifi", *DİA*, c. 19, s.16-18.

⁵⁷ Adnan Karaismailoğlu, *a.g.m.*, s. 17.

6. gazelin 7. beyit şerhinde şârih, Hz. Eyyûb'un hastalığı döneminde Allah ile olan münasebetini ve ona karşı teslimiyetini anlatırken Kâşifi'nin Enbiyâ suresi 83. âyetini tefsir ettiği kısımdan bir hikâyeyi naklen özetlemiştir (8b /17-22).

2.3.30.3. er-Risâletü'l-Aliyye fî Ehâdîsi'n-Nebeviyye

Abdurrahman Hibrî ve Taşköprizade Kemaleddin Mehmed Efendi tarafından Türkçe'ye çevrilen eser, 875 (1470) yılında Farsça yazılmış kırk hadis şerhidir⁵⁸.

Şârih, 7. kasîdenin 9. beyit şerhinde Hz. Ali sevgisi hakkında Muaz bin Cebel'den bir hadis-i şerif aktardıktan sonra kaynak olarak Kâşifi'nin bu eserini göstermiştir (76b /3-8).

2.3.31. HÜSREV-İ DİHLEVÎ (ö. 725/1325)

Hindistan'da yaşamış olan Türk asıllı şâir, tarihçi ve mutasavvıf Ebu'l-Hasan Emir Hüsrev b. Emir Seyfüddin Mahmûd-ı Dihlevî; h. 651 (m. 1253-54) yılında Delhi'nin Müminpûr kasabasında doğmuştur. Henüz küçük yaşta şiiirle uğraşmış, on dokuz yaşında ilk dîvânı *Tuhfetü's-Sıgâr*'ı tertip etmiştir. Bununla birlikte farklı isimlerle neşretmiş olduğu diğer dîvânları; *Vasatu'l-Hayât*, *Gurretü'l-Kemâl*, *Bakıyye-i Nakıyye* ve *Nihâyetü'l-Kemâl* dir. Ayrıca hamse sahibi bir şâir olan Emir Hüsrev'in manzum mensur birçok eseri de mevcuttur⁵⁹.

2.3.31.1. Dîvân

9. kasîdenin 1. beyit şerhinde şârih; zemin şiiirin Muhtâr-i Gaznevî'ye ait olduğunu, daha sonra Hakânî'nin bunu tanzir ettiğini ve Câmî'nin kasîdesinin de Hakânî'ye nazire olduğunu, üçüncü olarak ise Hüsrev-i Dihlevî'nin nazire yazdığını ifade ederek kasîdesinin matla' beytini alıntılamaştır (87a /17-19).

9. kasîdenin 79. beyit şerhinde şârih; ölümden sonra padişahların köşklerinin yıkıldığını, dünyanın kimseye kalmadığını anlattıktan sonra "ikbâl" kelimesinin "lâ bekâ" kelimesinin maktûbu olduğunu ifade etmiş ve bu kelimelerle aynı sanatın bulunduğu Hüsrev-i Dihlevî'nin bir rubâîsini alıntılamaştır (113b /20-23).

⁵⁸ Adnan Karaismailoğlu, *a.g.m.*, s. 17-18.

⁵⁹ Rıza Kurtuluş, "Emîr Hüsrev-i Dihlevî", *DİA*, c. 11, s. 135-137.

2.3.32.İBNİ ARABÎ (ö. 638 /1240)

Tasavvufta vahdet-i vücud dendiği zaman akla gelen ilk isimlerden olan İbni Arabî h.460 (m. 1165) senesinde Endülüs'te dünyaya gelmiştir. İlim tahsili için İslam coğrafyasının pek çok yerini gezmiş, bir süre için Konya, Sivas ve Malatya'da yaşamıştır. 1240 senesinde Şam'da vefat etmiş, türbesini Yavuz Sultan Selim Han yaptırmış, sonraki asırlarda Sultan II. Abdülhamid bu türbeyi restore ettirmiştir⁶⁰.

2.3.32.1. Fütûhât-i Mekkiyye

İbni Arabî'nin tasavvufî görüşlerini en geniş şekliyle anlattığı *el-Fütûhât* olarak da bilinen bu eseridir. "Sifr" adı verilen 37 bölümden oluşmaktadır.

Besmele hakkında yazılmış olan 1. kasîdenin 17. beyit şerhinde "bekâ" ile besmelenin sekenâtı arasında bir ilgi kurulmuş, bekâ meclisine ulaşanların sekîneti besmelenin sekenâtı vesilesiyle buldukları anlatılmıştır. Şârih bu beytin şerhinde bekâ kelimesini İbni Arabî'nin *Fütûhât*'ından alıntı yaparak açıklamıştır (23b /13-14).

2.3.33.İBNİ FÂRİZ (ö. 632/1235)

Asıl ismi Ömer olup Sultânü'l-Âşıkîn lakabıyla tanınmıştır. Babası mahkemede kadınların eşlerinden almaları gereken miras ve nafaka işleriyle uğraştığı için Fârız ismiyle meşhur olmuş, bundan dolayı şâire de İbnü'l-Fârız denilmiştir. Şiirlerinin toplu halde bulunduğu bir *Dîvân*'ı bulunmaktadır. *Tâiyye* ve *Mîmiyye* olarak da bilinen *Hamriyye* kasîdeleri en çok meşhur olan şiirlerinden olup Osmanlı döneminde bunların pek çok şerhi yapılmıştır.⁶¹

Şârih, 5. kasîdenin 66. beyit şerhinde "telbis" ve "mütecellî" gibi kavramları açıkladıktan sonra İbni Fârız'ın bir beytini alıntılamaştır (53b /7-8).

⁶⁰ M. Erol Kılıç "İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn" *DİA*, s.20, s.493-516.

⁶¹ Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fârız", *DİA*, c. 21, s.40-43

2.3.34. İBNİ HACER el-HEYTEMÎ (Heysemî) (ö. 974/1567)

Tam künyesi Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî olan Şâfiî fıkıhçısı, muhaddis ve ediptir. Fıkıh, siyer, biyografi, hadis ve akâid alanında eserler telif etmiştir.⁶²

2.3.34.1. Savâiku'l-Muhrika

Hiz. Ebû Bekir, Hiz. Ömer ve Hiz. Osman'ın hilâfetine meşrûyetini ortaya koymak için yazılmış bir eserdir. Üç mukaddime ve onbir fasıldan oluşmaktadır. 8 ve 9. fasıllarda Hiz. Ali, onuncu fasılda Hiz. Hasan, onbirinci fasılda ise Ehl-i Beytin fazileti anlatılmaktadır. Şârihin yaptığı alıntılar büyük ihtimalle bu fasıllardandır.⁶³

7. kasîdenin 9. beyit şerhinde şârih; Hiz. Ali'yi sevmenin fazileti hakkında alıntılacağı bir hadisin kaynağı olarak bu eseri göstermiş (76b /21); bu konuda pek çok hadis aktardıktan sonra *Hadîkatü's-Süedâ*'dan iki kıt'a alıntılanmış, *Şevâhidü'n-Nübüvve*'den bir hikâye anlatmış ve bu konuda ayrıntılı okuma yapmak isteyenlerin bu eserler birlikte *Savâiku'l-Muhrika*'ya mürâcaat etmeleri gerektiğini söylemiştir. (77b/1).

Yine 7. kasîdenin 14. beyit şerhinde şârih; Hiz. Ali'yi sevmenin faziletini anlattıktan sonra zikrettiği üç hadisin kaynağı olarak bu eseri göstermiş (79b /22, 81a/3, 81a/11) ve birkaç hadis daha aktardıktan sonra bu konuyu ayrıntılı olarak okumak isteyenlerin Muhammed Parsa'nın *Faslu'l-Hitâb* ve Heytemî'nin *Savâiku'l-Muhrika*'sına başvurmaları gerektiğini ifade etmiştir (81a /17-18).

8. kasîdenin 1. beyit şerhinde şârih; Hiz. Hüseyin hakkında biyografik bilgi verdikten sonra onun hakkındaki birkaç hadis-i şerifi aktarmış, ardından Kerbelâ hâdisesine dâir *Savâiku'l-Muhrika*'dan bir alıntı yapmış (4b /9-13) ve yine bu eserden Hiz. Hüseyin'in Kerbelâ'da düşman saflarına karşı durarak okuduğu bir şiiri alıntılanmıştır (84b /16 – 85a /3).

2.3.35. İBNİ SİNÂ (ö. 428/1037)

Tam künyesi Ebû Ali el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ olup meşşâilîğin en büyük sistemci filozofu ve Ortaçağ tıbbının önde gelen temsilcisidir. Edebiyatta da

⁶² Cengiz Kallek, "İbn Hacer el-Haytemî", *DİA*, c.19, s.531-534.

⁶³ Muhammed Aruçi, "es-Savâiku'l-Muhrika", *DİA*, c.36, s.186-188.

ilim ve irfanın simgesi olan İbni Sînâ, felsefe-hikmet ve tıp alanında her çağda rağbet gören eserler telif etmiştir. *Kitâbu’ş-Şifâ*, *el-Kânun fi’t-Tıb* ve *Necât* en önemli eserleridir.⁶⁴

2.3.35.1. Risâle-i Mi’râciyye

9. kasîdenin 98. beyit şerhinde şârih; “revân” kavramının delâlet ettiği anlamları açıklarken müellifin bu kitabını kaynak olarak göstermiştir (119a /7).

2.3.36. İBRÂHÎM BİN EDHEM (ö. 161 /778?)

“Bir hükümdar olarak her türlü debdebe ve şa’şaa içinde yaşarken, ilâhî bi ikazla bütün dünya mal ve kaygısından vazgeçerek kendisini tasavvuf yoluna adanmak ve ömrünün mühim bir kısmını mağaralarda, çöllerde geçirmek suretiyle riyazî bir hayat yaşayan bu ünlü sima, kendisinden sonra gelen pek çok kişiye mühim bir örnek teşkil etmiş, çok nadir insanların yapabileceği büyük ve akıl almaz fedakârlıkları hakkında pek çok efsanenin meydana gelmesine sebep olmuştur.”⁶⁵

Maruz kalınan bütün eziyetlere rağmen âşıkların sevgiliye olan aşklarında bir azalma ve eksilme olmadığının anlatıldığı 3. gazelin 1. beyit şerhinde şârih, İbrâhim bin Edhem olarak bilinen zâhid, sufi ve muhaddis Ebu İshak İbrahim b. Edhem b. Mansur’un⁶⁶ bu meâldeki Arapça bir kıt’asını şâhit olarak göstermiştir.

Terektu’l-ḥalka ṭurran fi sivākā

Ve eytemtu’l-‘ıyâle likey arākā

Felev kaṭṭa’teni fi’l-ḥubbi irben

Lemâ ḥenne’l-fu’âdu ilâ sivākā⁶⁷ (4a /12-14)

2.3.37. İMÂM BÛSİRÎ (695/1296?)

Peygamber Efendimiz’e yazdığı şiirlerle şöhret bulan şairin tam ismi Ebû Abdillâh Şerefüddîn Muhammed b. Said b. Hammâd b. Muhsin el-Busîrî’dir.⁶⁸

⁶⁴ Ömer Mahir Alper, “İbn Sînâ”, *DİA*, c. 20, s. 319-322.

⁶⁵ Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, s. 405.

⁶⁶ Reşat Öngören, “İbrahim b. Edhem”, *DİA*, c. 21, s. 293-295.

⁶⁷ Senin dışındaki tüm mahlûkatı terk ettim / Seni görmek için çocuklarımı yetim bıraktım / Sen beni sevginden uzaklaştırsan bile / Yine de kalbim senden başkasına meyletmez.

2.3.37.1. Kasîde-i Bürde

Rivayete göre felçli iken Peygamber Efendimiz'e yazdığı ve şifaya kavuşmasını sağladığı gibi şöhrete ulaşmasına da vesilen olan 160 beyitlik bir kasîdedir⁶⁹. Asıl adı *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye* olan kasîde *Kasîde-i Bürde* olarak şöhret bulmuş, pek çok şerhi ve tercümesi yapılmış, tahmisler yazılmıştır.

10. gazelin 2. beyit şerhinde âşıkların aşkları ve arzularından dolayı yaptıkları için kınanmamaları gerektiğini anlatırken şârih, bu kasîdeden bir beyti alıntılamıştır. (13b /13-14)

2.3.38. İMAM GAZZÂLÎ (ö.505/1111)

Hüccetü'l-İslâm lakabıyla anılan İmam Gazzâlî'nin ismi Muhammed, künyesi Ebû Hâmid'dir. Yazmış olduğu eserler İslam coğrafyasında ve batıda ilgi görmüş ve Gazzâlî üzerine çok sayıda ilmî çalışma yapılmıştır. Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün kurduğu Nizamiye medreselerinde ders verdiği ve ömrünün sonunda inzivaya çekildiği bilinmektedir⁷⁰.

2.3.38.1. İhyâu Ulûmi'd-Dîn

Gazzâlî'nin daha çok tasavvuf ve ahlâk konuları üzerine değindiği meşhur eseridir. Müellif söz konusu eseri uzlet döneminde kaleme aldığını belirtmektedir. Toplamda dört cilt olan eserin her cildinde "kitab" başlığı altında on konu işlenmektedir⁷¹.

5. kasîdenin 23. beytinde Peygamber Efendimiz'in cömertliğini anlatırken Hz. Ali'den naklettiği cümlelerin kaynağı olarak Gazzâlî'yi ve eseri *İhyâ*'yı zikrederek belirtir. (42a /6-10).

⁶⁸ Mahmut Kaya, "Bûsîrî Muhammed b. Saîd", *DİA*, c. 6, 468-470.

⁶⁹ Mahmut Kaya, *a.g.m.*, s. 469.

⁷⁰ Mustafa Çağırıcı "Gazzâlî", *DİA*, c.13, s. 489-505.

⁷¹ Mustafa Çağırıcı "İhyâu Ulûmi'd-Dîn", *DİA*, c.22, s.10-13.

2.3.38.2. Belirlenemeyen Eserlerinden

Şârih 1. gazelin 4. beytinde ve 6. kasîdenin 52. beytinde âriflerin terakkisini anlatırken “Hüccetü'l-İslâm” şöhretiyle zikrettiği Gazzâlî'nin eserini belirtmeden kaynak göstermiştir. (2b /8-10).

6. kasîdenin 52. beyit şerhinde de şârih; manevî terakkiyi gerçekleştiremeyenlerin tek olan bir şeyi farklı iki şey olarak gördüğünü anlatmış ve Gazzâlî'nin “mecâzdan kurtulup hakikate ulaşanlar müşahade yoluyla Allah'tan başka hiçbir şey olmadığını gördüler” meâlindeki ifadesini tekrar alıntılamıştır (73a /18-19).

5. kasîdenin 66. beytinde de yine ismini zikretmeden “Hüccetü'l-İslam” olarak andığı Gazzâlî'yi “telbis” ve “mütecellî” kavramlarını izah ederken kaynak göstermiştir (53b /6-7).

2.3.39. İMAM ŞÂFÎ (ö. 204/820)

Künyesi Ebû Abdullah, ismi Muhammed'dir. 767 (h.150) senesinde Gazze'de dünyaya geldi. Müctehid olduğu için icihadları genel bir kabul görmüş ve kendi adına nisbetle Şâfi'î mezhebi İslam coğrafyasında yayılmıştır. Vefatı 820 senesine rastlamakta olup kabri Mısır'dadır. Arap şiirine yakından ilgi duyan İmam Şâfiî genç yaşta Arap kabileleri arasında dolaşarak Arap dilinin inceliklerine vâkıf olmuştur⁷².

2.3.39.1. Dîvân

7. kasîdenin 9. beyit şerhinde Hz. Ali sevgisinin faziletini ve ondan nefret etmenin sakıncılarını anlatıp bu konuda pek çok alıntı yaptıktan sonra diğer halifeleri de sevmek gerektiğini ifade etmiş ve Râfızîlerin Hz. Osman'a yaptıkları suçlamaları zikrederek Câmî'nin onları eleştirdiği üç beytini alıntılamıştır. Daha sonra Hâricîlerin Hz. Ali'yi sevenleri râfızîlikle suçladığını anlatmış ve râfızîliğin diğer üç halifeye karşı soğukluk duymak olduğunu, Hz. Ali'yi sevmek râfızîlikse insanların en râfızîsi olmakta bir zarar yoktur diyerek İmam Şâfiî'nin bu meâldeki

⁷² Bilal Aybakan, “Şâfiî”, *DİA*, c.38, s.223-233.

În kâne hubbu'l-veliyyi rafdan

Fe-inneni arfağu'l-'ibâdi⁷³

beytini alıntılamıştır (78a 75-6).

2.3.40. İMAM KUŞEYRÎ (ö. 465/1072)

H.376 (m.986) yılında Türkmenistan sınırındaki Kuçan kasabasında doğan Kuşeyrî, babasının mensup olduğu Kuşeyr kabilesine nisbetle meşhur olmuştur. Nişabur'da iken mutasavvıf Ebû Ali Dekkâk'ın sohbetine katılmış ve onun talebesi olarak kendisini yetiştirmiştir. Kelâm, tefsir ve hadis ilmi üzerine eserler vermiş, tasavvufta ise Kuşeyriyye tarikatının kurucusu olmuştur. Yazmış olduğu bazı risâleler *er-Resâilü'l-Kuşeyriyye* ismiyle bir araya getirilmiştir⁷⁴.

2.3.40.1. [Risâle]

9. kasîdenin 2. beyit şerhinde şârih; müridlik taslayarak insanları aldatan ve onları helâke götüren şeyhleri anlatmış ve Kuşeyrî'nin kendi dönemindeki şeyhler hakkında bir beyit yazdığını ifade ederek o Arapça beyti alıntılamıştır (88b /19-21).

2.3.41. İSHAK HOCASI AHMED b. HAYREDDİN (ö. 1120/1708)

Asıl adı Şemsüddîn Ahmed olan âlim, şâir ve hattat bir şahsiyettir. İran'da uzun süre kaldığı için bir süre Acem Ahmed diye anılsa da Fazıl Ahmed Paşa'nın tezkirecesi İshak Efendi'nin özel hocası olunca "İshak Hocası" olarak anılmış ve bu isimle şöhret bulmuştur. Manzum ve mensur olmak üzere astronomi, edebiyat, tefsir, hadis, kelâm ve mantık gibi alanlarda telif, tercüme, haşiye ve şeklinde birçok eser yazmıştır.⁷⁵

2.3.41.1. Aksa'l-Ereb fî Tercümeti Mukaddimeti'l-Edeb

Adından da anlaşıldığı gibi İshak Hocası'nın, Zemahşerî'nin *Mukaddimetü'l-Edeb* adlı eserine yaptığı tercümedir. Mütercim çeviriye başlamadan önce okuyucuya

⁷³ Hz. Ali'yi sevmek rafz ise insanların en râfızisi benim.

⁷⁴ Süleyman Uludağ, "Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin", *DİA*, c.26, s.473-475.

⁷⁵ Reşat Öngören, "İshak Hocası", *DİA*, c. 22, s.553-554.

kolaylık sağlama amacıyla Arapça ve Farsça kaideler hakkında iki ayrı mukaddime yazmıştır.⁷⁶

9. kasîdenin 47. beyit şerhinde şârih; Gencnâme kelimesini açıklarken bu kitabın Mağribîlerin hazine ararken kullandıkları bir eser olduğunu belirtmiş ve kaynak olarak İshak Hocası'nın bu eserini göstermiştir (104b /11).

2.3.42. İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ (ö. 1137/1725)

1653 (h. 1063) senesinde Bulgaristan sınırları içindeki Aydos'ta doğmuş, ömrünün uzun bir kısmını Bursa'da geçirdiği için Bursevî nisbetiyle tanınmıştır. Celvetî tarikatının önemli isimlerindedir. Şiirlerinde Hakkî mahlasını kullanmıştır. Tefsir, hadis ve tasavvuf alanlarında olmak üzere 100'e yakın eseri olduğu ifade edilmektedir. *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsiri ve *Rûh-i Mesnevî* adlı *Mesnevî-i Şerîf* şerhi en önemli eserlerindedir.⁷⁷

2.3.42.1. Kitâb-i Necât

İsmail Hakkı Bursevî'nin Şam'da iken yazdığı bu eserde; tarikat, ma'rifet, hakikat, vahdet, Allah'ın sübûtî sıfatları, dört büyük melek, bazı büyük peygamberler, Hulefâ-yi Râşidîn, dört mezhep imamı, kerâmet, kabir ve kıyamet ahvâli, cennet ve cehennem gibi konular üzerinde durulmuştur. H.1290 senesinde İstanbul'da basılan bu eserden şârih bir defa alıntı yapmıştır.⁷⁸

5. kasîdenin 47. beyit şerhinde Hz. Bilal hakkında bir hikâye naklettikten sonra Bursevî'nin bu eserinden "Hz. Bilal'in siyahlığının huri ve gilmânların güzelliğini artıran bir ben olacağını" aktarmıştır (48a /19-20).

⁷⁶ Nuri Yüce, "Aksa'l-Ereb", *DİA*, c. 2, s. 289-190.

⁷⁷ Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî" *DİA*, c.23, s.102.

⁷⁸ Ali Namlı, *a.g.m.*, s.104.

2.3.42.2. Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân

Bursevî'nin en meşhur eseridir. 1705 (h. 1117) senesinde tamamlanan eser kendisinden önce çok sayıda tefsirden istifade edilerek yazılmıştır. Üç cilt olarak düzenlenen eserde okuyanlara nasihatler veren mev'iza kısımları ağırlıktadır.⁷⁹

5. kasîdenin 58. beyit şerhinde “vahy” kelimesini açıklarken şârih, vahyin kısımlarıyla birlikte bu eserde Necm suresi 10. âyet tefsirinde ayrıntılı olarak anlatıldığını, bilgi isteyenlerin bu esere müracaat etmeleri gerektiğini ifade etmiştir (51a /11-13).

2.3.43. İSMET-İ BUHÂRÎ (ö. 840/1436-1437)

Tam ismi Hâce Fahrüddîn İsmetullâh b. Hâce Mes'ûd Buhârî olan İranlı bir şâirdir. Timurluların sultan ve şehzadelerine medhiyeler yazan şâirin tasavvufî gazelleri oldukça beğenilmiştir.⁸⁰

2.3.43.1. Dîvân

6. gazelin 1. beyit şerhinde şârih; gazelin veznini izah ederken bu şairin de aynı vezinde yazılmış olan şu beytini

Zihî du çeşmet be hûn-i merdüm küşâde tîr u keşîde hançer

Ruğ-ı çü mâhet şabâh-i devlet haç-ı siyâhet şeb-i mu'anber⁸¹

alıntılamıştır. (7a /11-13)

2.3.44. KADI BEYDÂVÎ (ö. 685/1286)

Asıl ismi Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî olup h. 7. asırda yaşamış müfessir, Eş'ârî kelamcısı ve Şâfi'î fıkıhçısıdır.⁸²

⁷⁹ Ali Namli, “Rûhu'l-Beyân”, *DİA*, c. 35. s. 211-213.

⁸⁰ Adnan Karaismailoğlu “İsmet-i Buhârî” *DİA*, c. 23, s. 138-39.

⁸¹ İki gözün milletin kanı için açılmış, hançer çekmiş, ok çekmiş. Ay gibi olan yüzün, sabah nimetidir; siyah tüylerin anber kokulu gecedir.

⁸² Yusuf Şevki Yavuz, “Beyzâvî”, *DİA*, c. 6, s. 100-103.

2.3.44.1. Tefsir (Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl)

Üzerinde 255 civarında şerh ve hâşiye yazılan ve defalarca basılan *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* adlı eseri, kısaca Kâdî ve Beydâvî isimleriyle de anılagelmiştir⁸³.

9. gazelin 1. beyti Nebe suresinin “Geceyi (sizi örten) bir elbise yaptık” mealindeki 10. ayetinden bir iktibas içerdiği için şarih, şerh esnâsında “libâs” kelimesinin kapak ve perde anlamında olduğunu ifade ederek Beydâvî'nin bu âyeti tefsir ettiği kısımdan alıntı yaparak görüşünü teyit eder. (11b /4-5)

Peygamber Efendimiz'e yazılmış bir naat olan 5. kasîdenin 27. beyti şerh edilirken şârih, Ebû Leheb'in cehennemlik olup olmadığı hususuna değinmiş ve cehenneme gidiş sebebinin imansızlığı değil de fiske ve gururu olduğunu söyleyerek görüşünü Beydâvî'nin Tebbet suresi tefsirinden bir kısmı alıntılararak teyit etmiştir. (43a /1-10)

Hz. Ali övgüsünde yazılmış olan 7. kasîdenin 11. beyit şerhinde şârih, Hz. Ali'nin cömertliğini anlatırken hakkında inen “Mallarımı gece gündüz; gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar var ya...” mealindeki Bakara sûresi 274. âyeti zikretmiş ve bu ayetin nüzul sebebine dair bir hikâyeyi de anlatarak kaynak olarak yine Beydâvî'nin *Tefsir*'ini göstermiştir. (79a /7-18)

2.3.44.2. Belirlenemeyen Eserlerinden

2. kasîdenin 1. beyit şerhinde “subhâne” kelimesini açıklarken Kâdî'yi belirterek fakat eser ismi belirtmediği için hangisi olduğunu bilemediğimiz bir eserinden alıntı yapmıştır. (24b /16)

2.3.45. KÂDÎ MÎR MEYBÛDÎ (ö. 909/1503-1504)

İran'ın Yezd bölgesinde doğmuş sünnî âlim ve düşünür olup medrese hocalığı ve kadılık yapmıştır. Felsefe, mantık, gramer, geometri ve astronomi gibi akli ilimlerle ilgilenen ve Mantikî mahlasıyla şiirler yazan Meybûdî'nin eserleri *Şerhu*

⁸³ Yusuf Şevki Yavuz, “Beyzâvî”, *DİA*, c. 6, s. 100-103.

Hidâyeti'l-Hikme, Şerhu'ş-Şemsiyye, Münşeât, Şerh-i Dîvân-i Hz. Ali, Şerhu'l-Kâfiye, Câm-ı Gîtî-nümâ ve Şerhu Hikmeti'l-Ayn'dir.⁸⁴

2.3.45.1. Şerh-i Dîvân-i Hz. Ali

7. kasîdenin 14. beyit şerhinde şârih; Hz. Ali'nin faziletleri hakkındaki hadis-i şerifleri sıraladıktan sonra Muaviye'nin ona mektup göndererek kendini övdüğünü, buna cevap olarak Hz. Ali'nin de kendi hakkındaki faziletleri bir şiir yazarak anlattığı ve onu Muaviye'ye gönderdiğini anlatmış, beş beyitlik bu Arapça şiiri alıntılamış ve kaynak olarak Meybûdî'nin eserini göstermiştir (81a /19 – 81b /5).

2.3.46. KINALIZÂDE ALİ ÇELEBÎ (ö. 979/1572)

H. 979 (m.1510) senesinde Isparta'da doğan Kınalızâde Ali Çelebi'ye Kınalızâde denmesinin sebebi, dedesinin sakalını kına ile boyamasından ileri gelmektedir. İyi bir medrese tahsili gören Ali Çelebi; Edirne, Bursa, Kütahya ve İstanbul gibi önemli yerlerde müderrislik yapmış ve kadılık da yaptıktan sonra m. 1571'de Anadolu kazaskeri olmuş ve yaklaşık 6 ay sonra vefat etmiştir⁸⁵.

2.3.46.1. Ahlâk-ı Alâî

Kınalızâde bu eserini 1564 senesinde Şam'da iken kaleme almıştır. Suriye beylerbeyi olan Semiz Ali Paşa'ya ithaf edilen eser bir mukaddime ve üç bölümden oluşmaktadır.

6. kasîdenin 12. beyit şerhinde şârih, mahbûb-perestlik hususunda ikaz ederken iki kelime farkıyla *Ahlâk-i Alâî*'de tespit edilen

Zinhâr itme çehre-i nâ-maḥreme nazar

Zîrâ ki arz-i ḳalbine toḥm-i fesâd eker

beytini alıntılamıştır (61a /20).

⁸⁴ H. Bekir Karlıḡa, "Meybûdî" *DİA*, c. 24, s. 118-119.

⁸⁵ Hasan Aksoy, "Kınalızâde Ali Efendi", *DİA*, c. 25, s. 416-417.

2.3.47. KUTBUDDÎN RÂZÎ (ö. 766/1365)

Rey'in Verâmin nâhiyesinde doğan Kutbuddîn Râzî'nin ismi Muhammed, künyesi Ebû Abdullah'tır. İslam ilimlerinin tefsir, mantık, fıkıh ve dil gibi kollarında ihtisas sahibi olmuş ve bu sahalarda eserler kaleme almıştır⁸⁶.

2.3.47.1. Şerhü'l-Metâli'

Sirâceddîn Urmevî'nin kitabının şerhi olan eserin tam ismi *Levâmi'u'l-Esrâr Şerhu Metâli'i'l-Envâr*'dır.

6. kasîdenin 35. beyit şerhinde “cins” ve “nev’” kelimelerini mantıkçılara göre açıkladıktan sonra bu konuda ayrıntılı bilgi isteyenlerin Râzî'nin bu eserine müracaat etmelerini istemiştir (68a /7).

2.3.48. MECDÜDDÎN el-BAĞDÂDÎ (ö. 616/1219?)

Künyesi Ebû Saîd, lakabı Mecdüddîn, ismi Şeref'tir. Kübreviyye tarikatının önemli şeyhlerinden olup m. 1161 senesinde Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Ferîdüddîn-i Attâr ile görüşmüş ve Attâr, Mecdüddîn-i Bağdadî'yi *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sında zikretmiştir⁸⁷.

2.3.48.1. Belirlenemeyen Eserlerinden

9. kasîdenin 109. beyit şerhinde şârih; İbni Sinâ'yı anlatmış ve Mecdüddîn el-Bağdâdî'nin rüyasında gördüğü Peygamber Efendimiz'in “benim aracılığım olmadan cennete girmek istediği için onu utandırdım, cehennemlik oldu” buyurduğunu aktarmıştır (124a /11-14).

2.3.49. MEHMED EMÎN TOKÂDÎ (Ahmed, Ârif) (ö. 1158/1745)

H. 1075 (1664) senesinde Tokat'ta doğmuş, Nakşibendi tarikatının önde gelen şahsiyetlerindedir. En tanınmış talebelerinden biri Mustakimzâde Süleyman

⁸⁶ Hüseyin Sarioğlu “Râzî, Kutbüddîn”, *DİA*, c.34, s.485-487.

⁸⁷ Reşat Öngören “Mecdüddîn el-Bağdâdî”, *DİA*, c.28, s.230-231.

Sa'deddîn Efendi'dir. Mehmed Emîn Tokadî kaleme aldığı manzumelerinde “Emîn” ve “Ârifî” mahlaslarını kullanmıştır⁸⁸.

9. kasîdenin 71. beyit şerhinde şârih; “halvet der encümen” tabirini anlattıktan sonra Mehmed Emin Tokadî'ye ait gösterdiği

Derûnî-âşinâ ol taşradan bîgâne şansunlar
'Aceb zîbâ revîşdir 'âkil ol dîvâne şansunlar

beytini alıntılanmıştır (111a /22-23).

2.3.50.MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ (ö. 672/1273)

2.3.50.1. Mesnevi-yi Şerîf

Hocasının eserine bir şerh olan *Şerh-i Kavâid-i Fârisiyye* adlı eserinde kendisi için “Seyyid Mehmed Tefkîk **el-mevlevî el-mesnevîhân** fî Dâri'l-mesnevî” ibaresini kullanan ve yaşadığı asrın mesnevîhânlarından biri olan şârih'in en çok şevâhid gösterdiği, alıntı yaptığı eser *Mesnevi*'dir. Şârih bazen müellifinin ismini vererek bazen de sadece mesnevi veya nazm başlığı altında hemen hemen her beytin şerhinde *Mesnevi*'den alıntılar yapmıştır. Açıklamalarını ve yorumlarını hem doğrulaması hem de daha iyi anlaşılmasını için olsa gerek *Mesnevi*'den bazen bir beyit bazen de 10'u aşkın beyti bir beytin şerhi için şevâhid göstermiştir. Hemen hemen her beyit şerhinde alıntı yapıldığı için *Mesnevi*'deki beyitlerin alıntılanma amacı ve şekline değinme ihtiyacı duymadık.

2.3.50.2. Dîvân-ı Kebîr

3. kasîdenin 10. beyit şerhinde “kalender” kelimesini açıklarken kalenderlerin hallerinin *Nefahâtü'l-Üns*'ün ilk kısımlarında ayrıntılı olarak anlatıldığını ifade etmiş ve Mevlânâ'dan kalenderleri öven, kalenderliğe teşvik eden bir gazel alıntılanmıştır (32b /5-10).

⁸⁸ Halil İbrahim Şimşek, “Mehmed Emin Tokadî”, *DİA*, c.28, s.467-468.

7. kasîdenin 8. beyit şerhinde şârih; “men aref” sırina vâkıf olarak vuslatullâha ulaşmanın yolunun Hz. Ali’yi sevmekten geçtiğini anlatmış ve Mevlânâ’nın Hz. Ali sevgisini ifade eden bir gazelini alıntılamıştır (75b /22 -76a /6).

Yine 7. kasîdenin 9. beyit şerhinde şârih; Hz. Ali’yi sevmenin faziletini ve ona kin beslemenin zararlarını anlattıktan sonra bu konuda vârid olmuş hadis-i şerifleri, *Hadîkatü’s-Süedâ*’dan konuda söylenmiş iki kıt’ayı alıntılamış, *Şevâhidü’n-Nübüvve*’de geçen bir hikâyeyi özetlemiş ve bunlardan sonra Mevlânâ’nın bir gazelini de yazmıştır (77b /2-7).

9. kasîdenin 9. beyit şerhinde şârih; “fakr” kavramı ve buna bağlı olarak az yeme, az uyuma, az konuşma hakkında bilgi verirken Mevlânâ’nın *Dîvân*’ından az yemeye dair bir beyit alıntılamıştır (91a /2-3).

2.3.51. MÎREK-İ TAŞKENDÎ

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Taşkent’te doğduğu, 17. yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarında bulunduğu bilinmektedir. Tasavvufta Nakşibendî tarikatını benimsemiştir. Farsça bazı deyimleri açıklamak için h. 1020 (m. 1611) senesinde *Nevâdiru’l-Emsâl* isimli bir eser kaleme almıştır⁸⁹.

2.3.51.1. Risâle-i Şehrî ve Güli

Bu eser Türkçe olup Fars şiirinde tanınmış şairlerin meşhur beyitlerini alarak şerh etmekte, yeri geldikçe bazı mısraların inşâd hikâyelerini anlatmaktadır.

8. gazelin ikinci beytinin şerhinde şârih; “kurte” kelimesinin izahında bu eserdeki bilgilerle karşılaştırma yapar. (10b /11-12)

2.3.52. MÎR FÂZİL (Enderunlu Fâzıl)

Akka doğumlu olan şâirin asıl ismi Hüseyin’dir. Osmanlı saray akademisi olan Enderun’da eğitim gördüğü için Enderunlu veya Enderûnî isimleriyle

⁸⁹ Necdet Tosun, “Osmanlı Dönemi Süfîlerinin Fars Dili ve Literatürüne Katkıları ve Bir Örnek Olarak Baba Ni’metullah Nahcivânî’nin Şerh-i Gülşen-i Râz’ı” *EKEV Akademi Dergisi*, sy., 22, 2005, s.105.

tanınmıştır.⁹⁰ Şiirlerinde sosyal hayata dair çok sayıda unsura rastlandığı için mahallileşme akımının öncülerinden sayılır. *Dîvân*'ından başka *Defter-i Aşk*, *Hûbânnâme*, *Zenânnâme*, *Çenginâme* adlı eserleri bulunmaktadır.

2.3.52.1. Dîvân

7. Kasîdenin 9. beyit şerhinde şârih; Hz. Ali'yi sevmenin faziletini ve ona kin duymanın sakıncalarını anlatıp bu konuda hadis-i şerif ve manzumeler olmak üzere pek çok alıntı yaptıktan sonra sırasıyla Râfîzîlerin ve Hâricîlerin yaklaşımını anlatmıştır. Birgivîci olarak şöhret bulan birisinin, dersinde “diğer halifelere karşı bir soğukluk hissetmemek için Hz. Ali'ye arpa miktarı da olsa bir düşmanlık beslemek gerekir” dediğini aktararak onu eleştirdikten sonra Mîr Fâzıl olarak zikrettiği şairin padişahın huzurunda bedâheten söylediği bir gazeli alıntılanmıştır (78a /11-17).

2.3.53. MÎR SADREDDÎN MUHAMMED ŞÎRÂZÎ

2.3.53.1. Cevâhîrnâme

9. kasîdenin 2. beyit şerhinde şârih; “Bedahşân” kelimesini açıklarken la'l madeninin burada olduğunu ifade etmiş, fakat bu eserde madenin Bedahşân'da olmadığı, dışarıdan buraya getirilip işlendiği şeklinde bir bilgi olduğunu aktarmıştır (88b /2-4).

2.3.54. MOLLÂ CÂMÎ (ö. 898/1492)

2.3.54.1. Divân (Fâtihatü's-Şebâb)

1. gazelin 4. beyit şerhinde şârih; aslı ve yansımaları anlattıktan sonra Câmi'nin bu konuyu anlatan bir gazelinden üç beyit alıntılanmıştır.

Yine 1. gazelin 4. beyit şerhinde şârih; alıntılanacağı bu üç beyitten hemen sonra âriflerin terakkisini anlatmış ve Süleyman olmadan kuş dilinin bilinemeyeceğini ifade ettikten sonra Câmi'nin bu meâldeki bir beytini alıntılanmıştır. (2b /11-12)

⁹⁰ Sabahattin Küçük “Enderunlu Fâzıl”, *DİA*, c.11, s.188-189.

3. gazelin 4. beyit şerhinde şârih; sevgilinin daima âşığın gönlünde ve gözünün önünde olduğunu anlatırken şâhit olarak Peygamber Efendimiz'e naat olarak yazıldığını söylediği Câmî'nin bir beytini alıntılamıştır. (4b/10-11)

7. gazelin 5. beyit şerhinde şârih; Allah'a duyulan muhabbetin zâhirî ibadetlerden daha makbûl olduğunu anlattıktan sonra isim belirtmeden Câmî'nin konuya uygun

Becân şev sâkin-i ka'be beyâbân çend peymâyî
Çü nebved kurb-i rûhânî çi sūd ez kaç'-i menzilhâ⁹¹

beytini alıntılamıştır. (9b /22)

9. gazelin 3. beyit şerhinde şârih; dünyanın kavgayı gerektirecek değerde bir metâ' olmadığını anlattıktan sonra Hâfız'ın bir beytini alıntılamış ve Câmî'nin de bu beyti tanzîr ettiğini belirterek Câmî'nin beytini alıntılamış ki bu durum da şârihin Farsça dîvânlara olan vukûfiyetini göstermesi açısından önemlidir. (11b /25-26)

10. gazelin 1. beyit şerhinde şârih; Necd'in Medine'nin diğer adının olduğu anlatılırken şârih, Câmî'nin bir beytini şâhit olarak göstermiştir. (13a /19)

5. kasîdenin birlikte şerh ettiği 35 ve 36. beyit şerhlerinde şârih; sevgiliyle en ufak bir ilgisi olan eşyaların âşık için çok değerli olduğunu ifade etmiş ve Câmî'nin bu meâldeki bir beytini alıntılamıştır.

6. kasîdenin 19. beyit şerhinde şiir sayesinde çok nâmert birisinin oldukça cömert olarak veya tam tersi çok cömert birisinin nâmert olarak anlatılabileceğini ifade eden şârih, Câmî'nin bir başka kasîdesinin bir beytinde de benzer bir durumu anlattığını belirterek o beyti alıntılamıştır (64a /1-2).

6. kasîdenin 52. beyit şerhinde şârih; "mâsivâ" kavramının gölge ve hayal olduğunu anlattıktan sonra Câmî'nin bu konuda yazılmış bir gazelinden üç beyit alıntılamıştır.

7. kasîdenin 1. beyit şerhinde şârih; Câmî'nin 877 (1472) yılında hac yolculuğu esnasında Bağdat'a gelişini ve Hz. Hüseyin Efendimizin türbesini ziyaret için Necef'e doğru yolda giderken bir gazel yazdığını anlatarak gazelin

Kerdem zî dîde pây sūy-i meşhed-i Hüseyn
Hest in sefer be mezheb-i 'uşşâk farz-ı 'ayn⁹²

⁹¹ Gönül yoluyla kabeye yerleş, ne zamana kadar çöllerde dolaşacaksın? Gönül yakınlığı olmadıkça o kadar yolu kat etmenin ne faydası var? Câmî, *Fâtihatü'ş-Şebâb*, g. 17/3.

matla' beytini alıntılamıştır (74a /4-5).

Yine aynı kasîdenin aynı beyit şerhinde şârih; Câmî'nin Medîne'ye girdiği esnâda bir kasîde yazdığını belirterek kasîdenin

Maħmil-i riħlet bebend ey sârbân k'ez şevķ-i yâr

Mîkeşed her dem be rüyem kaçrehâ-yi ħûn kaçâr⁹³

matla' beytini alıntılamıştır (74a /9-10).

Yine 7. kasîdenin 1. beyit şerhinde Câmî'nin Hac dönüşü tekrar Necef'e geldiğini ve şehre giriş esnasında bir kasîde daha yazdığını belirterek kasîdenin

Çad bede' meşhedu mevlâye anîħû cemelî

Ki müşâhid şod ez an meşhedem envâr-i celî⁹⁴

matla' beytini alıntılamıştır (74a /12-13).

7. kasîdenin 9. beyit şerhinde şârih; Hz. Ali sevgisinin faziletini ve ondan nefret etmenin sakıncılarını anlattıktan sonra bu konudaki hadis-i şerifleri yazmış ve pek çok manzume alıntılamıştır. Beyit şerhinin sonuna doğru ise diğer halifeleri de sevmek gerektiğini ifade etmiş ve Râfizîlerin Hz. Osman'a yaptıkları suçlamaları anlatarak Câmî'nin Râfizîleri eleştirdiği ve âhirette düşecekleri durumu anlattığı üç beytini alıntılamıştır (77b /20-22).

9. kasîdenin 1. beyit şerhinde şârih; Allah'a ulaşmanın ancak aşk ile mümkün olabileceğini ifade etmiş ve Câmî'nin şerhimizdeki 1. gazelinin 9. beytini burada şâhit olarak göstermiştir (88a /5-7).

9. kasîdenin 109. beyit şerhinde şârih; Peygamber Efendimiz'in yolunu takip etmeyi tavsiye edip filozoflardan uzak durmayı tembihledikten sonra Câmî'nin *Dîvân*'ından konuya uygun iki beyit alıntılamıştır (124a /15-16).

2.3.54.2. Levâiyih

Varlığın bütünlüğü düşüncesinin 'lâyihâ' adı verilen bölümler halinde işlendiği bir eserdir. 870 (1465) yılında yazılan eserin her lâyihasında bir rubâî ve

⁹² Gözlerimi ayak yapıp yöneldim Hz. Hüseyin'in kabrine, çünkü bu ziyaret her Müslümana farz-ı ayndır. Câmî, *Fâtihatu'ş-Şebâb*, kasîde 41/1.

⁹³ Deve yüklerini bağla ey kervancı! Sevgilinin arzusundan kan damlaları her an yüzümde katile oluşturmakta.

⁹⁴ Efendimin türbesi görünmeye başladı, çöktürün şimdi devemi / ki buradan yüce nurlar görünmekte bana.

ardından mensur açıklaması yer almaktadır.⁹⁵ Eserin Osmanlıca şerhleri ve tercümeleri bulunmaktadır.

3. kasîdenin 1. beyit şerhinde şârih, Allah'ın zâtı ve sıfatı hakkında sufilerin görüşlerini aktardıktan sonra Câmî'nin bu eserinden açıklayıcı bir alıntı yapmıştır (30a /15-17).

9. kasîdenin 38. beyit şerhinde şârih; “fenâ” kavramını açıklarken bu esere de mürâcaat etmiş ve kavramın anlatıldığı kısımlardan alıntı yapmıştır. (101a /9-15).

2.3.54.3. Nakdü'n-Nusûs

Tam adı *Nakdu'n-Nusûs fî Şerh-i Nakşî'l-Fusûs* olan eser 896 (1491) yılında yazılmıştır. İbni Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem*'ini *Nakşu'l-Fusûs* adlı eseriyle özetleyen Câmî, daha kendi eserini şerh etmiştir.⁹⁶

Besmelenin harflerinin anlatıldığı 1. kasîdenin 11. beytinde besmeledeki “hâ” harfinin Allah'ın hüviyetine işaret ettiği söylenmiştir. Şârih Allah'ın hüviyetinin akıl sahiplerince lâyıkiyla anlaşılamayacağını ifade etmiş ve bu görüşünü Câmî'nin eserinden yaptığı uzun bir alıntıyla teyit etmiştir. (22a /10-17)

6. kasîdenin 41. beyit şerhinde şârih; âriflerin her şeyde Allah'ın nurunu gördüklerini aktardıktan sonra müellif ve eser ismini belirterek bu eserden alıntı yapmıştır (70b /20-15).

2.3.54.4. Nefahâtü'l-Üns

Câmî, bu eserinde tasavvuf büyüklerinin hayatlarını ve menkıbelerini anlatmıştır. Eserin Lâmiî Çelebi tarafından yapılan Osmanlıca tercümesi de çok rağbet görmüş ve okunmuştur.

3. kasîdenin 10. beyit şerhinde şârih; “kalender” kelimesini açıklarken kalenderlerin hallerinin *Nefahâtü'l-Üns*'ün ilk kısımlarında ayrıntılı olarak anlatıldığını ifade etmiştir. (32b /5).

Hicret esnasında Peygamber Efendimiz'in saklandığı mağaranın kapısında örümceğin ağ örmesi hikâyesinin anlatıldığı 5. kasîdenin 42. beyit şerhinde şârih,

⁹⁵ Kadir Turgut, *a.g.e.*, s. 43.

⁹⁶ Kadir Turgut, *a.g.e.*, s.44.

“nesc” kelimesini anlatırken “Hâce Nessâc” olarak bilinen Alî Râmitînî hakkında Câmî’nin Mevlana’dan aktardığı bir beyti alıntılanmıştır (46b /1-11).

9. kasîdenin 109. beyit şerhinde şârih; İbni Sinâ’yı anlatmış, Mecdüddîn el-Bağdâdî’nin rüyasında gördüğü Peygamber Efendimiz’in “benim aracılığım olmadan cennete girmek istediği için onu utandırdım, cehennemlik oldu” buyurduğunu aktarmış ve kaynak olarak bu eseri göstermiştir (124a /14).

2.3.54.5.Silsiletü’z-Zeheb

‘Defter’ adı verilen üç ciltten oluşan eser, Câmî’nin *Heft Evreng*’indeki ilk mesnevi olup 890 (1485) yılında bitirilmiştir. İtikadnâme adıyla da bilinen birinci defterde çeşitli başlıklar altında dini ve tasavvufî konular izah edilmiştir. ‘Aşknâme’ adıyla da bilinen ikinci defterde ise ilahi ve beşeri aşk anlatılmıştır. II. Bayezid’e ithaf edilen, ona övgü ve teşekkür içeren üçüncü defter ise adaletten ve doğru yöneticilikten bahsetmektedir.⁹⁷

Şârih, besmele harflerinin anlatıldığı 1. kasîdenin 11. beyit şerhinde “Allah” lafzının terkiibini Müeyyidüddîn Cendî’nin *Füsûs Şerhi* adlı eserini kaynak göstererek açıkladıktan sonra, nâzımın yani Câmî’nin de bu durumu *Silsiletü’z-Zeheb*’te işlediğini belirterek üç beyit alıntılanmıştır (21b /18-22).

Hız. Ali hakkında yazılmış 7. kasîdenin 15. beyit şerhinde şârih, nâ-cins olanların Hız. Ali’yi sevmeye hadleri olamayacağını, çünkü onların kendi tahayyüllerinde bir Ali yaratarak ona bağlandıklarını anlattıktan sonra şu hikâyeyi aktarmış ve fayda amacıyla hikâye başlığı altında bu mesneviden otuz dört beyit alıntılanmıştır (81b /10 – 82b /9).

Menkûldür ki bir râfîzî-i Hâkk-nâ-şinâs bir merd-i sünnîden iltimâs eyledi ki cenâb-i Murtażâyı başa tavşîf u beyân eyle. Merd-i sünnî daği su’âl eyledi ki seniñ mevhum u mu’tekidiñ olan ‘Alî’yi mi benim mu’tekidim olan ‘Alî’yi mi ta’rîf edeyim buyurmuşlar. Nâzım-i ateş-zebân bu hikâyeyi *Silsiletü’z-Zeheb* nâm eşer-i ‘acîbu’n-nizâmlarında nice fevâ’id zammıyla taḥrîr u beyân buyurmuşlardır. Li--ecli’l-fâ’ide naḳl olundu.

⁹⁷ Kadir Turgut, *a.g.e.*, s. 39.

9. kasîdenin 40. beyit şerhinde Hz. Âdem'in Allah'ın cemaline ayna olması, meleklerin ona secde etmesine bağlanmış ve *Silsiletü'z-Zeheb*'den bu konuya dair dört beyit alıntılanmıştır (101b /20-23).

2.3.54.6. Subhatu'l-Ebrâr

Nizâmî-i Gencevî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ına nazire olan bu eser, 887 (1482) yılında yazılmış ve Sultan Hüseyin Baykara'ya ithaf edilmiştir.⁹⁸

Besmelenin harflerinin anlatıldığı 1. kasîdede “mim” harfinin çeşmeye benzetildiği 7. beyit şerhinde şârih, “nâzım-ı bozorgvâr *Subhatu'l-Ebrâr* nâm eşerlerinde daği mîm-i besmeleyi revzeneye teşbih buyurmuşlardır” diyerek aşağıdaki beyti alıntılanmıştır.

Ber tû meftûh zi her halka-i mîm

Revzen-i ni‘meti ez bâğ-ı na‘îm⁹⁹ (20b /11-12)

Aynı kasîdenin 8. beyit şerhinde “elif” harfi yorumlanırken kez kaynak belirtmeden bu eserden “elif”in düşmanlar için dikene veya çiviye benzetildiği bir beyti alıntılanmıştır (21b /22).

Aynı kasîdenin 16. beyit şerhinde ise şârih, Allah yolunun sâliklerinin besmeledeki harekelerin bereketi ve feyzi sayesinde şeytan ve nefsin hilelerinden emin olduklarını söylemiş ve Câmî'nin *Subhatu'l-Ebrâr* mesnevisinden bir beyit alıntılanmıştır (23b /1).

Besmelenin noktalarının şeytanları kovucu hidayet yıldızlarına benzetildiği 1. kasîdenin 18. beyit şerhinde bu kez Câmî'nin sadece adını belirterek bu eserinden bir beyit alıntılanmıştır.

9. kasîdenin 107. beyit şerhinde Peygamber Efendimiz'in ümmîliği anlatılırken eline hiç kalem almamış olsa da kendisinden önceki bütün dinlerin hükümlerini nesh ettiği üzerinde durulmuştur. Şârih, Câmî'nin bu durumu *Subhatu'l-Ebrâr*'da başka bir tarzda anlattığını ifade ederek teberrüken dört beyit alıntılanmıştır (123a /15-18).

⁹⁸ Kadir Turgut, *a.g.e.*, s. 40.

⁹⁹ Her “mim” halkasından sana nimet / cennet bahçesinden bir rahmet kapısı açılmıştır. Molla Câmî, *Subhatu'l-Ebrâr*, b.21, s. 24.

2.3.54.7. Şerhü'l-Leme'ât (Eşi'atü'l-Leme'ât)

Fahrüddîn-i Irâkî'nin *Lema'âl* ının şerhi olan eserde tasavvufî kavramlar ve varlığın bütünlüğü düşüncesi anlatılmaktadır.¹⁰⁰

Şârih 1. gazelin 3. beytini şerh ederken sufilerin aşk lafzını Allah'a itlâk ettiklerini anlatırken (2a /12-15) Câmî'nin bu eserinden alıntı yapmıştır.

2. kasîdenin ilk beytini şerh ederken “hamd” kavramını açıkladıktan sonra Câmî'nin bu eserini zikretmiş ve kavramın Farsça tanımını bu eserden alıntılanmıştır (24b /13-14)

6. kasîdenin 51. beytinin şerhinde şârih; “bağr-i muhî-i kıdem” ve “vâdî-i imkân” kavramlarını açıklamak için aynı eseri kaynak olarak kullanmıştır. (73a /1-9).

Şârih; 9. kasîdenin 1. beytinin şerhinde de yine aşkın Allah'a izafetini te'kid etmek için aynı esere başvurur (87b / 16-17).

2.3.54.8. Şerh-i Hamriyye

İbni Fârız'ın meşhur *Hamriyye* adlı Arapça kasîdesinin Farsça şerhidir. *Şerh-i Mimiyye-i Fâriyye*, *Şerh-i Mimiyye* ve *Levâmi'* gibi isimlerle de bilinen eser, 875 (1470) yılında yazılmıştır.¹⁰¹

9. gazelin 4. beyit şerhinde şârih; tüm varlıkların Allah'ın zikriyle meşgul olduklarını anlatırken bu eserden uzun bir alıntı yapmıştır. (12b /12-19)

2. kasîdenin 12. beyit şerhinde şârih; “mey-gede” kelimesinin ehil olmayanların sırlara vâkıf olmaması amacıyla sufiler tarafından tasavvufî bir ıstılah olarak kullanıldığı anlatıldıktan sonra Câmî'nin bu eserinden bir rubâî alıntılanmıştır (28b /11-13)

2.3.54.9. Şevâhidü'n-Nübüvve

Nefehâtü'l-Üns'ü tamamlayan bir özellikte olma bu eserde Peygamberliğin delilleri, Peygamber Efendimiz'in peygamberliği, Ehl-i Beyt, sahâbe ve tâbiîn ile din

¹⁰⁰ Kadir Turgut, *a.g.e.* s. 43.

¹⁰¹ Kadir Turgut, *a.g.e.*, s. 45

büyüklerinin hayat ve faziletleri anlatılmaktadır. Eser Nevâî'nin arzusu üzerine 885 (1480) yılında telif edilmiştir.¹⁰²

7. kasîdenin 9. beyit şerhinde şârih; Hz. Ali'yi sevmenin faziletini ve ona kin beslemenin zararlarını anlatıp bu konuda vârid olmuş hadis-i şerifleri ve *Hadîkatü's-Süedâ*'dan iki kıt'ayı alıntıladıktan sonra *Şevâhidü'n-Nübüvve*'den “salih adamın biri bir gece rüyasında kıyametin koptuğunu, Peygamber Efendimiz'in Kevser havuzunun başında durduğunu, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in oradaki susamışlara bu sudan dağıttığını, kendisi de o sudan içmek isteyince Efendimizin ona ‘senin yakınında Hz. Ali'yi zemmeden biri var, haberin olmasına rağmen engellemediğin için sana Kevser'den nasip yoktur’ dediğini, daha sonra eline mücerred bir kılıç verip öldürmesini istediğini, kendisinin de onu öldürdüğünü ve aniden uyandığında o kimsenin yastığında katledildiğini duyduğunu” şeklinde bir hikâyeye aktarmış ve ayrıntılı bilgi isteyenlerin bu esere bakmalarını istemiştir. (77a /7-22)

8. kasîdenin 1. beyit şerhinde şârih; Hz. Hüseyin'in hayatı hakkında bilgi verip faziletlerini anlattıktan sonra “Rûm diyârı gâzilerinden biri şöyle demiştir. Rûm ehâlisinin kiliselerinden birinde şu ma'nâda beyti yazılı gördüm.

Nasıl umarlar şehîd edenler Hüseyini

Yevm-i kıyâmetde dedesinden şefâ'atı”¹⁰³

meâlinde bir alıntı yapmıştır (84b /7-9).

2.3.55. MUHAMMED PÂRSÂ (822/1420)

Nakşibendiyye tarikatının kurucularından Bahâeddîn Nakşibend'in önde gelen halifelerinden olup tam künyesi Ebu'l-Feth Celâlüddîn Hâce Muhammed b. Muhammed el Hâfizî el-Buharî'dir. Şeyhi tarafından halife tayin edilmesine rağmen şeyhin vefatından sonra diğer halife Alâeddîn Attâr'a intisap etmiş, onun vefatından sonra irşad faaliyetine başlamıştır. 822 (1420) yılında hac esnasında Medîne'de vefat ederek oraya defnedilen Muhammed Pârsâ'nın tefsir ve tasavvuf alanında *Risâle-i Kudsiyye*, *Faslü'l-Hitâb*, *Tuhfetü's-Sâlikîn*, *Makâmât-i Hâce Alâeddîn Attâr*, *Tefsîr-i*

¹⁰² Ömer Okumuş, “Câmî, Abdurrahman”, *DİA*, c.7, s. 94-99.

¹⁰³ Câmî, *Şevâhidü'n-Nübüvve*, haz. Hüseyin Hilmi Işık, elli ikinci baskı, Hakikat Kitabevi, İstanbul 2015, s. 334.

Suver-i Semâniyye, Tefsîr-i Fâtiha, Risâle-i Keşfiyye, Fusûlu's-Sitte, Şerhu Hakki'l-Yakîn gibi eserleri bulunmaktadır¹⁰⁴.

2.3.55.1. Faslu'l-Hitâb

Osmanlıcaya da çevrilen bu eserde çeşitli tasavvufî kavramlar anlatılmış, ricâlü'l-gayb, ashâb ve Ehl-i Beytin muhabbetinin önemi işlenmiştir. Ayrıca Nakşibendilikle Melâmiliğin arasındaki yakınlığa vurgu yapılmıştır.

Hz. Ali hakkında yazılmış olan 7. kasîdenin 14. beyit şerhinde şârih, sahip olduğu mertebelerin layıkıyla anlatılamayacağı ve onun övgüsünün yeterince yapılamayacağını anlattıktan sonra Muhammed Pârsâ'nın bu eserinden konuyla ilgili bir alıntı yapmıştır. (80b /2-9).

Aynı beytin şerhinin devamında Hz. Ali hakkında söylenmiş 10 hadis-i şerif aktardıktan sonra bu konuda ayrıntılı bilgi isteyenleri bu kitaba yönlendirmiştir. (81a /17)

2.3.55.2. Tahkîkât

İslam Ansiklopedisi'nde bahsedilmeyen bu esere ait Murad Buhâri nr. 160 ve Veliyyüddin Efendi nr. 1639 olmak üzere kataloglarda iki kayıt bulunmaktadır.

Peygamber Efendimize yazılmış bir kasîde olan 5. kasîdenin 11. beyit şerhinde marifet ehlinin Allah'tan başka bir şey görmediğini anlattıktan sonra şârih “keşf-i hicâb” ve “hakikat-i Muhammediyye” ilişkisine dair Câmî'nin *Nakş-i Füsûs* şerhinden on satırlık uzun bir alıntı yapar ve ayrıntılı bilgi isteyenlerin Muhammed Pârsâ'nın bu eserine başvurmalarını tavsiye eder. (38b /21).

Yine aynı kasîdenin 15. beytinde Peygamber Efendimiz'in ruhunun her şeyin mebdei olduğunu anlattıktan sonra Pârsâ'nın bu eserinden iki satırlık alıntı yapmıştır. (40a /6-7)

¹⁰⁴ Hamid Algar, “Muhammed Pârsâ”, *DİA*, c. 30, 560-563.

2.3.55.3. [Tefsîr-i Fâtiha]

Besmelenin harflerinin anlatıldığı 1. kasîdenin 3. beyit şerhinde besmelede 19 harf bulunduğunu ve bu harflerin her birinin müminleri cehennemden koruduğunu söyleyen şârih, sözlerine dayanak olarak Pârsâ'nın *Tefsîr-i Fâtiha* olması muhtemel eserinden iki satırlık birt alıntı yapmıştır. (19a /17-18)

2.3.56. MUHAMMED RIZA (m. 16. asır)

Eserin yazılış tarihinden anlaşıldığına göre miladî 16. asırda yaşamıştır. Hayatı hakkında şimdilik ayrıntılı bilgiye ulaşamadık.

2.3.56.1. Mükâşafât-ı Rıdâvî

Farsça olarak Mevlevî Muhammed Rızâ tarafından (h. 1084) tarihinde yazılan bu eser; *Mesnevî*'nin anlaşılması güç beyitlerine yapılan bir şerhtir.¹⁰⁵

9. kasîdenin 1. beyit şerhinde şârih; filozofların ve mutasavvıfların aşk hakkındaki görüşlerini aktardıktan sonra aşk lafzının Allah'a isnat edildiğini ifade etmiş ve eserden bu meâldeki bir ibareyi alıntılamaştır (87b /18-21).

2.3.57. MUHTÂR-İ GAZNEVÎ (ö. 513/1119?)

Gaznelilerin son döneminde yaşayan şairin asıl ismi Osman, künyesi Ebû Ömer ve mahlası Muhtârî'dir. 21 yaşında iken Gazneli hükümdarı İbrahim b. Mesud'un sarayına girmiş ve devrin tanınmış şahsiyetlerine kasîdeler sunmuştur. Hayatının son dönemlerinde Maverâünnehir, Semerkand ve Horasan'a seyahatlerde bulunmuştur. *Dîvân*'ından başka felsefî bir mâhiyet taşıyan *Hünernâme-i Yemînî* adlı bir eseri daha vardır. Kendisine atfedilen ve Rüstem'in torunu Şehriyâr'ın savaşlarını anlatan *Şehriyârname* adlı eserin Muhtârî'ye âidiyeti mevzusu tartışmalıdır¹⁰⁶.

¹⁰⁵ İsmail Güleç, "R. A. Nicholson'un Mesnevî Tercüme ve Şerhi Üzerine", *Divan - İlmi Araştırmalar*, 20, (2006/1), s. 227-240..

¹⁰⁶ Mürsel Öztürk "Muhtârî", *DİA*, c.31, s.56-57.

2.3.57.1. Dîvân

Daha çok kasîdelerin ön planda olduğu bu *Dîvân*'da ayrıca farklı nazım şekillerinde terkib-bentler, gazeller, kıt'a ve rubâîler yer almaktadır¹⁰⁷.

9. kasîdenin 1. beyit şârih; bu kasîdenin Hakânî'ye nazire olduğunu belirttikten sonra zemin şiir sahibinin Muhtâr-i Gaznevî olduğunu söylemiş ve onun matla' beytini alıntılamaştır (87a /12-15).

2.3.58. MUSANNİFEK (ö. 875/1470)

Asıl ismi Alâüddîn Alî b. Muhammed b. Mes'ûd el-Bistâmî eş-Şahrûdî olan müellif 15. asır'da yaşamış, 20'nin üzerinde şerh ve hâşiye türünde eser yazmış bir âlimdir.¹⁰⁸

2.3.58.1. el-Kevâkibu'd-Dürriye Şerhu Kasîdeti'l-Bürde

Adından anlaşıldığı gibi İmâm Bûsîrî'nin Bürde Kasîdesine yapılmış bir şerhtir¹⁰⁹.

Şârih 9. gazelin 4. beyit şerhinde "esrâr-ı ney" tabirini anlatırken "Peygamber Efendimiz'in Mirac'a çıkarken aldığı sırların bir kısmını Hz. Ali'ye söylediğini, bu sırları taşıyamayan Hz. Ali'nin bunları bir kuyuya anlattığını, bunun sonucunda kuyunun coşup taşıdığını ve suyunun ulaştığı yerlerde kâmiş bittiğini, Efendimiz'in bir gün Mekke'de dolaşırken ney sesini duyunca Hz. Ali'ye o sırları niye koruyamadın bundan böyle bu ney gizli sırları ağlayarak kıyamete kadar anlatacaktır dediğini" aktararak hikâyeyi müellifin *Kasîde-i Bürde* şerhini kaynak göstererek iktibas yapmıştır. (12a /5-24)

2.3.59. MUSTAKÎMZÂDE SÜLEYMAN SA'DEDDÎN

Biyografi sahasında verdiği eserler ile tanınan Mustakimzâde ulemâ sınıfına mensup bir ailedendir. Zamanın tanınmış âlimlerinden ders almış ve tasavvufta Nakşibendî şeyhi Mehmed Emin Tokadî'ye intisap etmiştir. Biyografi, dil, edebiyat

¹⁰⁷ Mürsel Öztürk, *a.g.m.*, s.57.

¹⁰⁸ M. Kâmil Yaşaroğlu "Musannifek", *DİA*, cilt 31, s.239-240, İstanbul 2006.

¹⁰⁹ Eserin bazı nüshaları için bkz. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 8122, İzmir nr. 580, İsmihan Sultan nr. 323, Mihrişah Sultan nr. 394.

sahalarında eserler telif eden Mustakimzâde Süleyman Sa'deddin, 1202 (1788)'de vefat ederek hocasının yanına defnedilmiştir¹¹⁰.

2.3.59.1. Akîdetü's-Şeref

Müellfin *Akîdetü's-Şeref* olarak zikrettiği bu eser *Şerefü'l-Akîde* olarak da bilinmektedir. İmam-ı Azam'ın *Fıkhu'l-Ekber*'ine yapılmış tercüme ve şerhtir¹¹¹.

6. kasîdenin 4 ve 5. beyit şerhlerinde şârih, bedenin manevî yükselişe engel teşkil ettiğini ve evliyâların rûhî yükselişlerini anlattıktan sonra ruh hakkında ayrıntılı bilgi isteyenlerin Devvânî'nin isim vermeden bir risâlesine müracaat etmelerini önermiş ve Mustakîmzâde'nin *Akîdetü's-Şeref* adlı eserinin de bu konuda istenen bilgiyi sunacağını ifade etmiştir (59a /20-21).

2.3.59.2. Tercüme-i Kânûni'l-Edeb

6. kasîdenin 40. beyit şerhinde şârih; "Halil" in Hz. İbrahim'in diğer ismi olduğunu belirttikten sonra dört büyük peygamberin "Ahmed - Muhammed, 'Îsâ – Mesîh, İbrâhîm - Halîl, Ya'kûb - İsrâîl" olmak üzere iki isimle isimlendirildiğini ifade etmiş ve kaynak olarak bu eseri göstermiştir (69b /8-10).

2.3.60. MÜEYYİDÜDDÎN CENDÎ

Türkistan'ın Cend şehrinde doğmuş olan mutasavvıf ve şairin künyesi Ebû Abdillâh Müeyyidüddîn b. Mahmûd b. Sâid el-Cendî'dir. Varlığını terk ederek hacca gittikten sonra Sadreddîn Konevî'ye intisap ederek ona 10 yıl hizmet etmiş, vefatından sonra Bağdat'a giderek irşad faaliyetine başlamıştır. Daha sonra Sinop'a gelen müellif Farsça eserlerinden *Nefhatu'r-Rûh*'u burada yazmıştır¹¹².

2.3.60.1. Şerhu Füsûsi'l-Hikem

Sadreddîn Konevî'nin seçkin müridlerinden ve halifelerinden olan Cendî, şeyhinin isteği üzerine Arabî'nin eserini şerh etmiş ve *Füsûs*'un ilk şârihi olarak

¹¹⁰ Ahmet Yılmaz "Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin", *DİA*, c.32., s.113-115.

¹¹¹ Ahmet Yılmaz, *a.g.m.*, s. 114.

¹¹² Süleyman Uludağ, "Cendî", *DİA*, c. 7, s.361-362.

kayda geçmiştir. Bu şerh daha sonra yapılan şerhlere kaynaklık etmiş ve onları etkilemiştir.¹¹³

Besmelenin harflerinin yorumlandığı 1. kasîdenin 11. beyit şerhinde şârih; “Allah” lafzının terkiibini bu eseri kaynak göstererek anlatmıştır (21b /14-18).

2.3.61.MÜTERCİM ÂSİM

İsmi Ahmed Âsım olan müellif Antep’te dünyaya gelmiş ve iyi bir tahsil görmüştür. İstanbul’a geldiğinde meşhur lugati *Burhân’-ı Kâti*’i devrin padişahı III. Selim’e sunmuştur. Diğer bir önemli lugat çalışması *Kâmûsu’l-Muhît* tercümesidir. Bundan başka *Tuhfe-i Âsım*, *Târîh*, *Merahu’l-Me’âlî*, *Tercüme-i Siyer-i Halebî* adlı eserleri vardır¹¹⁴.

2.3.61.1. Burhân-ı Kâti’

Muhammed Hüseyin-i Tebrizî’nin hazırladığı Farsça sözcüğün tercümesidir. Mütercim, tercüme esnasında otuza yakın kaynaktan da istifade ederek sözlüğü genişletmiştir.

2. kasîdenin 9. beyit şerhinde şârih; “satranç” kelimesini bu lugate mürâcaat ederek açıklamıştır (27b / 1-6).

2.3.62. NÂBÎ (ö. 1124 /1712)

Hikemî şiirin en önemli temsilcilerinden olan Nâbî h. 1052 (m.1642) senesinde Urfa’da doğdu. Çeşitli görevler vesilesiyle Osmanlı coğrafyasının birçok yerini gezdi. *Dîvân*,’dan başka *Hayrâbâd*, *Hayrinâme*, *Sûrnâme*, *Tuhfetü’l-Haremeyn*, *Münşeât*, *Zeyl-i Siyer-i Veysî*, *Kırk Hadis Tercümesi*, *Fetihnâme-i Kamaniçe* adlı eserleri bulunmaktadır.¹¹⁵

¹¹³ Süleyman Uludağ, *a.g.m.*, s. 362.

¹¹⁴ Mustafa S. Kaçalın, “Mütercim Âsım Efendi”, *DİA*, c. 32, s.200-2002.

¹¹⁵ Abdulkadir Karahan, “Nâbî”, *DİA*, c. 32, s. 258-260.

2.3.62.1. Belirlenemeyen Eserlerinden

5. kasîdenin 30. beyit şerhinde şârih; Peygamber Efendimiz'in Miraçta nâil olduklarının hiçbir peygambere nasip olmadığını anlattıktan sonra Nâbi'den Peygamber Efendimizle Hz. Musa'nın mukayese edildiği bir beyit alıntılanmıştır (44a /12-13).

2.3.63. NAHÎFÎ (ö. 1151/1738)

Özellikle *Mesnevî-yi Şerîf*'e yaptığı şerh ile tanınan Nahîfî; iyi bir eğitim almış, devlet kademesinin önemli yerlerinde görev yapmıştır. Manzum ve mensur çok sayıda eseri vardır.¹¹⁶

2.3.63.1.Dîvân

Peygamber Efendimiz'in sevgisinin tezâhürü olan naatların yoğun olduğu Nahîfî'nin *Dîvân*'ında Türkçe şiirlerin yanında Arapça, Farsça şiirler de bulunmaktadır.

5. kasîdenin 71. beyit şerhinde şârih; şefâatine nâil olmak için Peygamber Efendimiz'in sünnetine uymanın önemini ifade ettikten sonra Veysel Karânî'nin Uhud Savaşında Peygamber Efendimiz'in dişinin kırıldığını duyunca kendi dişini kırıldığını anlatarak Nahîfî'nin *Divân*'ından olduğunu belirttiği aşağıdaki

İttibâ'-i sened-i 'âlem için dendânıñ

Kıldı cân-ile fedâ Hâzret-i Veys el-Çarenî

beytini alıntılanmıştır (54b /1-4).

2.3.63.2. Tahmîs-i Kasîde-i Bürde

5. kasîdenin 278. beyit şerhinde şârih, Ebu Cehil huyluların Peygamber Efendimize karşı tavırlarının inkar ve düşmanlık; Sıddîklerin ise tavırlarının vefa ve muhabbet olduğunu anlattıktan sonra Nahîfî'nin *Bürde Tahmisi*'nden konuya uygun bir bend alıntılanmıştır (43b /10-13).

¹¹⁶ Mustafa Uzun, "Nahîfî", *DİA*, c.32., 297-299.

Birbirlerine merhun oldukları için birlikte şerh edilen 5. kasîdenin 33 ve 34. beyitlerinde şârih, Peygamber Efendimiz'in hicret esnasında Hz. Ebû Bekirle mağarada saklanma hikâyesini anlattıktan sonra Nahîfi'nin *Bürde Tahmisi*'nden konuya uygun bir bend alıntılanmıştır (45a 711-14).

2.3.64. NASÎRUDDÎN TÛSÎ (ö. 672/1274)

M. 13. asırda yaşamış İranlı bir âlim ve filozof olup tam künyesi Ebû Ca'fer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed el-Hasen et-Tûsî'dir. İlk eğitimini babasından almış, daha sonra dönemin ilim merkezlerini gezerek ileri gelen hocalardan dersler almış, genç yaşlarda şöhrete ulaşmıştır. Ahlak ve felsefe-mantık dışında kelâm, astronomi gibi alanlarda da pek çok eser telif etmiştir.¹¹⁷

2.3.64.1. Ahlâk-i Nâsırî

Tûsî'nin Kûhistân emîri Nasîrüddin Abdurrahim b. Ebî Mansûr Muhteşem'in isteği üzerine Farsça yazıp ona ithaf ettiği bir eserdir.¹¹⁸

9. kasîdenin 108. veyit şerhinde şârih; Eflâtun ile ilgili bilgi verdikten sonra vasiyetlerinin çoğunun bu eserde olduğunu ifade etmiştir (123b /6-7).

2.3.65. NECMÜDDÎN-i KÜBRÂ

Tasavvufta Kübrevviyye tarikatının kurucusu olan Necmüddîn-i Kübrâ'nın asıl ismi Ahmed'dir. Kübrâ ismiyle anılmasının sebebi, Kur'ân-ı Kerim'de haşır gününü ifade eden "et-tâmmetü'l-kübrâ" (en-Nâzi'ât 79/34) ibaresinin kısaltılmış şekli olmasından ileri gelmektedir¹¹⁹.

2.3.65.1. Usûli'l-Aşere

Kübrevviyye tarikatının piri Necmüddîn-i Kübrâ tarafından kendi yolunun temel esasları etrafında kaleme alınmış olan eser *Akrebu't-Turuk* adıyla da bilinir. Eserde seyr u sülûkun üç mertebesinden sonra tövbe, zühd, tevekkül, kanâat, uzlet,

¹¹⁷ Agil Şirinov, "Tûsî, Nasîrüddîn", *DİA*, c. 41, s. 435-437.

¹¹⁸ Nasîrüddin Tusî, *Ahlâk-i Nâsırî*, çev.: Anar Gafarov – Zaur Şükürov, Litera Yayıncılık, İstanbul 2007.

¹¹⁹ Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ" *DİA*, c. 32, s. 498-500.

zikir, teveccüh, sabır, murâkabe ve rıza olmak üzere on usûl anlatıldığı için bu adı almıştır¹²⁰.

Şarih 6. gazelin 6. beyit şerhinde sufilere göre rıza makamını anlattıktan sonra bu makamın tarifini söz konusu eserden alıntılamıştır (8a /29 – 8b /1).

2.3.65.2. Fevâtihu'l-Cemâl ve Fevâ'ihu'l –Celâl

Necmüddîn-i Kübrâ'nın şahsî his ve müşâhedelerine ağırlık vererek gaybet halindeki tespitlerini aktardığı; mücâhede, müşâhede, vücûd, şeytan ve nefis gibi kavramları anlattığı bu eserdir¹²¹.

Allah'ın hüviyetinin anlatıldığı 1. kasîdenin 11. beyit şerhinde şârih, bu eserden bir alıntı yapmıştır. (21b /23 – 22a /1-4)

2.3.66. NEDÎM (ö. 1143/1730)

Asıl ismi Ahmed olan şair, 18. yüzyılın olduğu gibi Osmanlı edebiyatının da en önemli isimlerindedir. Müderrislik yapıp Lale Devri'nde kültürel faaliyetlerde faal bir rol almıştır. Şiirlerinde sâdeliği tercih eden Nedîm, konuşma diline yaklaşması ile hikemî tarzın revaçta olduğu bir dönemde “Nedîmâne” denilen yeni bir tarzı ortaya koymuştur. Bu bakımdan kendisinden sonraki yıllarda Enderunlu Vâsıf, Leskofçalı Gâlib gibi isimleri etkilemiştir.¹²²

2.3.66.1. Dîvân

7. gazelin 4. beyit şerhinde şârih; sanevber ve servinin sevgilinin geçişini görmek için bahçe duvarından başlarını kaldırmaları motifini anlatırken Nedîm'in aşağıdaki

Dün çemende sevdiğim mestâne geçtin bakmadın

Serv reftârın görüb başın şalardı dürdan

beytinin de bu beyitten mütercem olabileceğini söyler. (9b /10-11)

¹²⁰ Hamid Algar, *a.g.m.*, s. 500; Ayrıca bkz. *Tasavvufta On Esas; Usulî'l-Aşere Şerhleri*, Çev. Süleyman Gökbulut, İnsan Yayınları, İstanbul 2010.

¹²¹ Hamid Algar, “Necmeddîn-i Kübrâ” *DİA*, c. 32, s. 500.

¹²² Muhsin Macit, “Nedîm”, *DİA*, s.509-510.

Ayrıca 6. kasîdenin 8. beytinde de şârih; “câm çekmek” tabirinin içmekten kinaye olduğunu izah ederken şairin İbrahim Paşa hamamı için yazdığı kasîdedeki

Çekilmiş idi bir iki piyâle-i ser-şâr
mısramı şâhit göstermiştir (60a /8).

2.3.67. NEF'Î (ö. 1044/1635)

Gerçek ismi Ömer olan şair; Erzurum'un Pasinler ilçesinde doğmuştur. Önceleri Darrî mahlasını kullanan şaire Gelibolulu Âlî, Nef'î mahlasını vermiştir. Hiciv türünde söylediği şiirlerle devrinde çok kişinin dikkatini üzerine çekmesine sebep olmuş ve yine söylediği bir hiciv sebebiyle idam edilmiştir¹²³.

2.3.67.1. Dîvân

10. gazelin 2. beyit şerhinde şârih; âşıkların aşklarından ve arzularından dolayı yaptıkları için kınanmamaları ve ayıplanmamaları gerektiğini anlatırken kaynak belirtmeden fakat Nef'î'nin bir gazelinden olduğu tespit edilen

Âşıka ta'n etmek olmaz mübtelâdur neylesün

Âdem'e mihr u muhabbet bir belâdur neylesün

beytini şâhit olarak getirmiştir. (13b /10)

2.3.68. NİYÂZÎ-İ MISRÎ (ö. 1105/ 1694)

Asıl adı Mehmed olan Niyâzî-i Mısırî, Malatya'da doğmuş ve Halvetîliğin Mısriyye kolunu kurmuş mutasavvıf bir şairdir. Diyarbakır ve Mardin'den sonra zâhirî ilimleri öğrenmek için gittiği Mısır'da üç yıl ikamet ettikten sonra Anadolu ve İstanbul'a dönen Mısırî, daha sonra Uşak'a gitmiş ve burada Ümmî Sinan'a intisap etmiştir¹²⁴.

2.3.68.1. Dîvân

Şârih genel olarak Hazret-i Mısırî olarak andığı bu şairden 1. kasîdenin 6. beyit şerhinde Hz. Ali'nin “be” harfinin noktasına dair bir sözünü aktardıktan sonra Mısırî'nin bu söze bir telmih olan

¹²³ Metin Akkuş, “Nef'î”, *DİA*, s.523-525.

¹²⁴ Mustafa Aşkar, “Niyâzî-i Mısırî”, *DİA*, c. 33, s. 166-169.

Niyâzî taht-i bâda nokta oldu
'Alî'niñ sırrına olalı mahrem
beytini alıntılanmıştır (20a /9-10).

3. kasîdenin 7. beytinin şerhinde şârih, seyr u sülûkun zorluğunu ve yanlış bir mürşide bağlanmanın tehlikelerini anlatırken

Her mürşide dil virme kim yolını şarpa uğradur
Mürşid[i] kâmil olanuñ gâyet yolu âsân imiş
beytini alıntılanmıştır (32a /1-2).

9. kasîdenin 1. beyit şerhinde şârih; Allah'a ancak aşkla ulaşılabileceğini anlattıktan sonra şeyh- mürit ilişkisine değinmiş ve müritlerin tüm benliklerinden kurtulup şeyhlerine teslim olmaları gerektiğini, bu yolda en büyük sermayenin can ve gönülden teslim olmak olduğunu ifade ederek Niyâzî-i Mısırî'nin bu mealdeki

Sermâye bu yolda hemân teslim olur buña inan
beytini alıntılanmıştır (88a /18).

9. kasîdenin 11. beyit şerhinde şârih; bâtinî müşâhede ve temâşayı anlatırken Niyâzî-i Mısırî'nin konuyla ilgili bir beytini şahit olarak göstermiştir (92a /1-2)

9. kasîdenin 25. beyit şerhinde şârih; aşk derdinin dermanının yine aşk derdi olduğunu anlatırken Niyâzî-i Mısırî'nin oldukça meşhur olan

Dermân arardım derdime derdim baña dermân imiş
Burhân arardım aşıma aşım baña burhân imiş
beytini alıntılanmıştır (96a /12-13).

2.3.69. NİZÂMÎ-İ GENCEVÎ (ö. 611/1214 ?)

İran edebiyatının önemli isimlerinden olan Nizâmî, Fars edebiyatında hamse türünün kurucusu olarak bilinir. *Penc Genc* adıyla da bilinen ve yaklaşık 35.000 beyite ulaşan hamsesi *Mahzenü'l-Esrâr*, *Leyvâ vi Mecnûn*, *Heft Peyker*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *İskendernâme* adlı eserlerden oluşmaktadır.¹²⁵

¹²⁵ Mehmet Kanar, "Nizâmî-i Gencevî", *DİA*, c. 33, s. 183-185.

2.3.69.1. Hüsrev ü Şîrîn

Sâsânî Hükümdarı Hüsrev-i Pervîz ile Ermeni prensesi Şîrin'in aşk hikâyesinin anlatıldığı eserin yazılış tarihi ve kimin için kaleme alındığı tam olarak bilinmemektedir. Mesnevinin beyit sayısı nüshalarına göre 5700 ile 7700 arasında değişmektedir¹²⁶.

Cahiller arasında kalan gönül ehli bilgelerin durumunun örs ve çekiç arasında kalan şişenin durumuna benzetildiği 9. kasîdenin 96. beyit şerhinde şârih; bu eserden konuya uygun bir beyit alıntılanmıştır (118a /22).

2.3.69.2. Mahzenü'l-Esrâr

Mengücekliler'den Erzincan hâkimi Fahreddin Behrâm Şâh adına kaleme alınmıştır. Aruzun “*müfteilün müfteilün fâilün*” vezniyle yazılan eser, yaklaşık 2400 beyitten oluşmaktadır.¹²⁷

Besmele hakkında yazılmış bir kasîde olan 1. kasîdenin 1. beyit şerhinde şârih; besmelenin faziletini anlattıktan sonra Nizâmî'nin bu eserinden olduğu tespit edilen bir beyit alıntılanmıştır (18b /16).

9. kasîdenin 77. beyit şerhinde şârih; mazlûmun ahından sakınmayı tavsiye ettikten sonra bu eserden konuya dair üç beyit alıntılanmıştır (113a 712-14)

2.3.70. ÖRFÎ-İ ŞÎRÂZÎ (ö. 999/1591)

1536 senesinde İran'da doğan şairin asıl ismi Cemaleddîn Muhammed'dir. Babası örfî ve hukukî işlerle uğraştığı için şair, Örfî mahlasını tahallus etmiştir. Örfî'nin şiirleri 17. asrın ikinci yarısından sonra Osmanlı coğrafyasında yayılmış ve Nef'î, Şeyh Gâlib, Nâbî gibi tanınmış çok sayıda şairi etkilemiştir.¹²⁸

2.3.70.1. Dîvân

9. kasîdenin 1. beyit şerhinde şârih; zemin şiirin Muhtâr-i Gaznevî'ye ait olduğunu, daha sonra sırayla Hakânî, Hüsrev-i Dihlevî, Câmî, Ali Şîr Nevâyî'nin

¹²⁶ Mehmet Kanar, *a.g.m.*, s.184.

¹²⁷ Mehmet Kanar, *a.g.m.*, s.184.

¹²⁸ Rıza Kurtuluş, “Örfî-i Şîrâzî”, *DİA*. c. 34, s.96-97.

nazire yazdığını, en son olarak Örfî-i Şîrâzî'nin tanzir ettiğini söylemiş ve onun kasîdesinin matla' beytini alıntılamıştır (87b /3-5).

2.3.71. PERTEV (Muvakkitzâde Mehmed Pertev) (ö. 1807-1808)

Hoca Neşet'in önde gelen öğrencilerinden olan Pertev, 1746 senesinde İstanbul'da doğmuş, kâtiplik ve vak'anüvislik görevlerinde bulunmuştur. Edirne'de vefat etmiş, ünlü mutasavvıf ve şair Hasan Sezâyî'nin mezarı yanına defnedilmiştir.¹²⁹

2.3.71.1. Dîvân

Pertev'in *Dîvân*'ı arkadaşı Beylikçi İzzet Efendi tarafından tertip edilmiştir ve şairin biyografisi de eklenerek Hoca Neş'et'e sunulmuştur. Hoca Neş'et de, Hz. Muhammed'in sünnetine uyarak sırtındaki kürkü Pertev'e hediye etmiştir.¹³⁰

8. kasîdenin 1. beyit şerhinde şârih; Hz. Hüseyin'in hayatı ve faziletleri hakkında bilgi verdikten sonra Kocamustafa Paşa dergâhında h. 1206 (m. 1791) yılında 10 Muharrem vesilesiyle mersiye okunduğu esnada Revânîci Mustafa adlı bir dervişin ağlayıp feryat ederken vefat ettiğini, bunun üzerine Hoca Neşet'in öğrencilerinden Pertev'in bir şiir yazdığını anlatmış ve beş beyitlik o gazeli alıntılamıştır (85a /4-14).

2.3.72. RADIYYÜDDİN ES-SÂĞÂNÎ (ö. 650/1252)

Lugat, dil, fıkıh ve hadis sahalarında eserler veren Sâğânî, Mekke, Medine, Yemen, Bağdat gibi vilayetleri gezerek ilim tahsil etmiş, çok sayıda eser kaleme almıştır. Bağdat'ta vefat ettikten sonra vasiyeti üzerine Mekke'de Cennetü'l-Mualla kabristanına defnedilmiştir¹³¹.

¹²⁹ Ekrem Bektaş, *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı*, Malatya, 2007, s.19-29.

¹³⁰ Ekrem Bektaş, *a.g.e.*, s .31-32.

¹³¹ Mehmet Görmez, "Sâğânî, Radyüddin", *DİA*, c.35, s. 487-489.

2.3.72.1. Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye

“Saganî'nin sahih hadislerden seçerek derlediği bazı hadisleri nahiv konularına göre düzenlediği bu eseri kendisine şöhret kazandırmış, yazıldığı devirden itibaren büyük ilgi görmüş, başta Osmanlı medreseleri olmak üzere İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde ders kitabı olarak okutulmuş, erken dönemlerden itibaren yayımlanmış ve üzerinde muhtelif çalışmalar yapılmıştır.”¹³²

5. kasîdenin 5. beyit şerhinde Peygamber Efendimiz'in sevgisinin faziletini anlattıktan sonra “sizden birisine ailesinden, çocuklarından ve bütün insanlardan daha sevgili olmadıkça o kimse iman etmiş olamaz.” hadis-i şerifini aktarmış ve kaynak olarak bu eseri göstermiştir (37a /12-13).

9. kasîdenin 12. beyit şerhinde kazaya rıza göstermenin önemini anlatırken “Kim benim hükmüme razı olmaz, verdiğim belâyâ sabretmezse kendisine benden başka Rab arasın” mealindeki hadis-i şerifi alıntılamaş ve kaynak olarak bu eseri göstermiştir (92a /13-14).

2.3.73. RÛŞENÎ (ö. 892/1487)

15. asrın önde gelen Halvetî şeyhlerinden olan Dede Ömer, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın sarayında oldukça itibar görmüştür. Halvetîliğin Rûşeniyye kolunu kurmuş ve İbrahim-i Gülşenî gibi önemli bir mutasavvıfı yetiştirmiştir¹³³.

2.3.73.1. Dîvân

Peygamber Efendimiz'e karşı duyulan muhabbetin etkisini anlatırken şârih,

Sen emîre kûl olan her ne kadar müdbir ise

Bende-i muḳbil olur mişl-i Bilâl-i Ḥabeşî

beytini 3. kasîdenin 3. beyit şerhinde şair ismi belirtmeden (34a /4-5); 5. kasîdenin 18. beyit şerhinde ise (40b /19-20) Rûşenî'ye ait olduğunu ifade ederek alıntılamaşır.

5. kasîdenin 27. beyit şerhinde şârih; amcalarından Ebu Leheb ile olan münasebetini anlattıktan sonra Peygamber Efendimiz'i kıskananların ve ona

¹³² Mehmet Görmez, *a.g.m.*, s. 488.

¹³³ Mustafa Uzun, “Dede Ömer Rûşenî”, *DİA*, c. 9, s. 81-83.

düşmanlık besleyenlerin sonunun cehennem ve hüsrân olacağını ifade ederek yukarıda iki defa alıntıladığını belirttiğimiz beyitle aynı gazelden olan

Üzilür ‘ırk-i Ebî Cehl gibi ebter olur

Sen Ebû'l-Ğâsım ile her kim ederse güreşi

beytini alıntılamıştır (43a /17).

2.3.74. SÂBİT (ö. 1124/1712)

Asıl ismi Alâaddîn Ali olan şair; Sâbit mahlasını kullanmış, Bosna'nın Uziçe kasabasında doğduğu için de Bosnalı Sâbit diye şöhret bulmuştur. Şiirlerde kullanımı hoş görülmeven kelimeleri ve gündelik dildeki kelimeleri kullandığı için bazılarınca mahallî üslubun kurucularından kabul edilir. Zaman zaman hikemî üsluba yaklaştığı da görülmektedir. *Dîvân*'ından başka *Edhem ü Hümmâ*, *Derenâme*, *Berbernâme*, *Zafernâme*, *Hadîs-i Erbaîn Tercüme* ve *Tefsîri* adlı eserleri bulunmaktadır¹³⁴.

2.3.74.1. Dîvân

7. gazelin 5. beyit şerhinde şârih; zâhid ve hacının uğraşlarının beyhude olduğunu anlattıktan sonra isim belirtmeden fakat Sâbit'in olduğunu tespit ettiğimiz bir beyit alıntılamıştır. (9b /28-29)

2.3.75. SA'DÎ-İ ŞİRÂZÎ (ö. 691 / 1292)

Bostân ve *Gülistân* adlı eserleriyle şöhret bulan Sa'dî'nin tam künyesi Ebû Muhammed Sa'dî Müşerriüddîn (Şerefüddin) Muslih b. Abdillâh b. Müşerriüf Şirâzî'dir. Yaşadığı devirde de ölümünden sonra da birçok İran ve Türk şâirini etkilemiştir. Özellikle *Bostân* ve *Gülistân* adlı eserleri Türk edebiyatında birçok çeviri ve şerhe konu olmuştur.¹³⁵

2.3.75.1. Bostân

Edebiyatımızda da pek çok şerhi ve tercümesi olan bu eseri Sa'dî, Salgurlu hükümdarı Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî'ye ithaf etmiştir. Mesnevî şeklinde yazılan

¹³⁴ Ahmet Atilla Şentürk - Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 447-449.

¹³⁵ Mustafa Çiçekler, "Sa'dî-i Şirâzî", *DİA*, c. 35, s. 405-407.

eserde adâlet, ihsân, aşk, tevâzu, rızâ, kanâat, terbiye, şükür, tövbe, münâcât ve hatm-i kitâb başlıklarını taşıyan bölümler bulunmaktadır.¹³⁶

9. kasîdenin 24. beyit şerhinde şârih; bir dertten dolayı herhangi bir his taşımayanları, yani acı tatlı bir duygu taşımayanları, yaratılış gayelerini idrak edemeyenleri eleştirmiş; develerin ve ayıların bile sestem ve nağmeden etkilendiklerini ifade etmiş ve *Bostân*'dan bu duruma uygun bir beyit alıntılamıştır (96a /2-3).

2.3.75.2. Gülistân

Sa'dî'nin m. 1258 yılında yazdığı ve “kendi türü (makâme) içinde gerek sanat değeri bakımından taklit edilemeyen bir eser olan *Gülistan* münacat, na't ve yazılış sebebini anlatan bir önsözden sonra padişahların hal ve hareketlerini, dervişlerin ahlakını, kanâatin faziletini, susmanın faydalarını, aşk ve gençliği, güçsüzlük ve ihtiyarlığı, terbiyenin etkisini ve sohbet âdâbını konu alan sekiz bölüm halinde düzenlenmiştir. Bölümler, çok defa günlük hayatta karşılaşılan olaylar dikkate alınarak bunlardan ahlaki ve edebi sonuçlar çıkarılabilen hikâyeler, nükteler ve beyitlerle süslenmiştir.”¹³⁷

Zâhidin riyakârlığının eleştirildiği 2. gazelin 4. beytinde şârih; *Gülistân*'dan bir beyti şâhit göstermiştir. (3b /3-4)

4. gazelin 2. beyit şerhinde şârih; “hüma kuşu”nun canlılara eziyet etmeyip onları yemediğini, sadece kemikle beslendiğini anlatmış ve şâhit olarak *Gülistan*'ın 1. bâbında yer alan bir beyti alıntılamıştır.

Şârih, 8. gazelin 2. beyit şerhinde ağaçların yapraklanıp yeşillenmesini anlatırken *Gülistan*'ın mukaddimesinden bir tasvir cümlesini şâhit olarak göstermiştir. (10b /8-9)

Şârih; 9. gazelin 4. beytinde tüm varlıkların Allah'ı zikir ve tesbih ettiğini anlatarak *Gülistân*'ın 2. bâbından bu meâlde iki beyti şâhit göstermiştir.

¹³⁶ Adnan Karaismailoğlu, “Bostân”, *DİA*, c. 6. s. 307-308

¹³⁷ Tahsin Yazıcı, “Gülistân”, *DİA*, c. 14, s. 240-241.

Halvet ve uzletin anlatıldığı 9. kasîdenin 71. beytinde şârih, ‘benden bir şey iste’ diyen bir padişaha dervişin ‘bir daha gelip bana zahmet verme’ dediğini aktardıktan sonra yine *Gülistân*’dan iki beyit alıntılanmıştır. (111b /6-8)

Allah’ın rahmetinin herkes ve her şey üzerine sârî olduğunun anlatıldığı 3. kasîdenin 5. beytinde de şârih, şâhit olarak *Gülistân*’ın dibacesinden bir ibareyi alıntılanmış (31a /14-15), aynı beytin şerhinde biraz daha açıklama yaptıktan sonra bu kez 1. bâbtan bir beyti şâhit göstermiştir. (31a /17-18)

9. kasîdenin 50. beyit şerhinde şârih; bahşış verilmeden girilemeyen kapıların önünde dilenmemek gerektiğini anlatırken *Gülistân*’ın 1. bâbından konuyla ilgili bir kıt’a alıntılanmıştır (105b /8-9).

9. kasîdenin 69. beyit şerhinde şârih; fâsıkları ve din tâcirlerini anlattıktan sonra *Gülistân*’dan konuyla ilgili bir kıt’a alıntılanmıştır (110b /16-17).

9. kasîdenin 79. beyit şerhinde şârih; dünyanın fânîliğini ve kimseye kalmayacağını anlattıktan sonra şâhit olarak *Gülistân*’ın 1. bâbından üç beyit alıntılanmıştır. (114a /1-3).

9. kasîdenin 84. beyit şerhinde şârih; riyâkârların durumunu anlattıktan sonra bu eserden konuya uygun bir alıntı yapmıştır (115a /16-17).

9. kasîdenin 85. beyit şerhinde şârih; alçak tabiatlı insanlarla vakit geçirmemeyi tavsiye ettikten sonra bu eserden konuya uygun bir alıntı yapmıştır (115b /2-3).

9. kasîdenin 91. beyit şerhinde şârih; kötü huyları vaktinde terk etmek gerektiğini anlattıktan sonra bu eserden konuya uygun iki beyit alıntılanmıştır (117a /3-4).

9. kasîdenin 95. beyit şerhinde şârih; zâhidin Hak için değil halk için ibadet ettiğini ifade ettikten sonra, aynı durumun anlatıldığı 84. beyit şerhinde alıntılanmış kıt’ayı burada da tekrar alıntılanmıştır (118a /9-10).

Cahiller arasında kalan gönül ehli âriflerin durumunun örs ve çekiç arasında kalan şişenin durumuna benzetildiği 9. kasîdenin 96. beyit şerhinde şârih; bu eserden konuya uygun bir beyit alıntılanmıştır (118a /19-20).

2.3.75.3. Mevâiz

6. kasîdenin 23. beyit şerhinde ömrünü Allah'ın rızasına aykırı işlerde geçirenlerin kalan ömürlerini rızâ-yı İlâhî yolunda geçirmeleri gerektiğini anlatan şârih, Sadî-i Şirâzî'nin konuya uygun bir beytini alıntılanmıştır (64b /12).

9. kasîdenin 76. beyit şerhinde şârih; mazlûmun âhından sakınmayı tavsiye ettikten sonra Sâ'dî'nin *Mevâiz*'inden konuya uygun bir kıt'a alıntılanmıştır (112b /23 -113a /1).

2.3.76. SÂ'İB-İ TEBRİZÎ (ö. 1087 /1676 ?)

Sebk-i Hindî'nin en önemli temsilcilerinden olan şairin tam künyesi Mîrzâ Muhammed Ali b. Mîrzâ Abdürrahim Tebrizî İsfahânî'dir. Şâh II. Abbas döneminde “melikü'ş-şuarâ” unvanını almasına rağmen daha sonra gözden düşmüştür. Aslen Azeri Türklerinden olmasına rağmen Fars edebiyatının önemli şâirlerinden ve Sebk-i Hindî'nin önde gelen temsilcilerindedir. *Dîvân*, *Kandehar-nâme*, *Mahmud u Ayaz*, *Beyâz*, *Mir'âtü'l-Cemâl*, *Meyhâne*, *Vâcibü'l-Hifz*, *Arâyiş-i Nigâr* adlı eserleri bulunmaktadır¹³⁸.

2.3.76.1. Dîvân

2. kasîdenin 11. beyit şerhinde şârih, âşıklar için belâ çekmenin ve belâyâ katlanmanın önemini anlattıktan sonra, belâların kesilmesine sebep olmasından dolayı can vermenin tercih edilmediğini ifade etmiş ve şâhit olaak Sâib-i Tebrîzî'nin bir beytini şâhit göstermiştir (28a /19-21).

Peygamber Efendimiz övgüsünde yazılmış olan 5. kasîdenin birlikte şerh edilen 35 ve 36. beyitler şerhinde sevgiliyle en ufak bir ilgisi bulunan bir eşyanın âşık için oldukça değerli olduğu anlatılmış ve şâhit olarak Câmî'nin bir beytinden sonra Sâib'in bir beyti alıntılanmıştır. (45b /11-12)

Kanadı çamura bulanık kuşların uçamayacağı gibi, kendisini dünyaya kaptıran insanın da “âlem-i bâlâ”ya doğru yükselemeyeceğinin anlatıldığı 6. kasîdenin 2. beyit şerhinde şârih, Sâib'in Dîvân'ından konuya uygun bir beyit alıntılanmıştır (58a /19-21).

¹³⁸ Cengiz Sadıkoğlu, “Sâib-i Tebrîzî”, *DİA*, c. 35, s. 541-542.

2.3.77. SELÂMÎ (Mustafa) (ö.1228/1813)

İzmir’de doğmuş,18. asrın ikinci yarısı ile 19. asrın ilk yarısında yaşamış, Nakşibendîlik tarikatına mensup mutasavvıf bir şâirdir.¹³⁹

2.3.77.1. Dîvân

4. kasîdenin 1. beyit şerhinde şârih; Peygamber Efendimiz’in güzelliğini anlattıktan sonra onu Hz. Yusuf ile mukâyese etmiş ve hemen ardından isim vermeden fakat Selâmî Dîvânı’ndaki bir kasîdede olduğu tespit edilen aşağıdaki

Dest-bürîde olalar Yûsuf için olmaz ‘aceb
Görse vechiñ ciğerin şerh eder ibn-i Ya‘kûb¹⁴⁰

beytini almıştır.(33b /4-5)

5. kasîdenin 9. beyit şerhinde şârih; bir inanışa göre yaratılan ilk şeyin Peygamber Efendimiz’in rûhu olduğunu ifade ettikten sonra isim vermeden fakat Selâmî *Dîvân*’ında yukarıdaki beyitle aynı kasîdeden oldukları tespit edilen üç beyit alıntılanmıştır. (38a /10-12)

2.3.78. SELMÂN-İ SÂVECÎ (ö. 778 / 1376)

H. 709 (m. 1309) yılında Sâve şehrinde dünyaya gelen şâirin asıl adı, Hâce Cemâlüddîn Selmân b. Hâce Alâüddîn Muhammed Sâvecî’dir. Selmân mahlasını kullanmış ve Bağdat’ta Celâyirli Devleti sarayında “melikü’ş-şuarâ” makâmına ulaşmıştır. *Dîvân*’dan başka, *Cemşid ü Hurşid* ve *Firak-nâme* adlı mesnevileri bulunmaktadır¹⁴¹.

¹³⁹ Ramazan Ekici, “Selâmî, Mustafa”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (erişim tarihi: 25.07.2015) <http://www.turkedebiyat isimler sozlug u.com/index.php?sayfa=detay&detay=1653>. Selâmî Dîvânı üzerinde yapılan üç yüksek lisans tezi çalışmasında da şâirin hayatı hakkında yeterli bilgi verilmediği için, özellikle bu çalışmalardan bir tanesinin metin kısmında oldukça fazla okuma hatalarına rastlandığı için bu kaynağa müracaat ettik.

¹⁴⁰ Krş. Ayşe Kaya, *Dîvân-ı Selâmî (İnceleme-Metin)*, k.3/51, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1999; Serpil Kayya, *Selâmî Dîvânı’nın Transkripsiyonlu Metni*, k.3/51, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi SBE, Kütahya 2001. İki çalışmada da kâfiye gereği “Ya’kûb” yerine “Ken’ân” yazılmıştır. Şârih muhtemelen bu tür beyitleri ezberinden yazdığı için zaman zaman bu tür kelime farklılıklarına rastlanmaktadır.

¹⁴¹ Adnan Karaismailoğlu, “Selmân-i Sâvecî”, *DİA*, , c.36, sy. 446-447.

2.3.78.1. Dîvân

7. gazelin 1. beytinde şârih; “harhâr” kelimesinin anlamını verirken şairin

Yâr reft ez çeşm u der dil hârhâr-i ü bemând
Ber ciger şad dâğ-ı hasret yâdigâr-ı ü bemând¹⁴²

beytini şâhit olarak göstermiştir.

2.3.79. SEMHÛDÎ (ö. 911/1506)

Medine tarihi üzerindeki eserleriyle bilinen Ebu'l-Hasen Nûreddîn Ali es-Semhûdî adlı âlim ve tarihçidir. Mısır'ın batısındaki Semhud'da doğmuş, Kâhire'de eğitimini tamamladıktan sonra hacca gitmiş, Medine'ye yerleşerek Mısır sultanları ile kurduğu iyi ilişkiler neticesinde buranın imâr ve eğitim açısından gelişmesinde çok büyük bir vazife üstlenmiştir. Ara sıra Mısır, Mekke ve Kudüs'e yaptığı kısa süreli ziyaretler dışında Medine'de yaşamış, burada zamanını ders vermek ve eser yazmakla geçirmiş, vefatından sonra Cennetü'l-Bakî'e defnedilmiştir.¹⁴³

2.3.79.1. Hulâsatu'l-Vefâ

Semhûdî'nin *Vefâu'l-Vefâ* adlı eserinin muhtasarıdır.

5. kasîdenin 47. beyit şerhinde şârih; Semhûdî'nin bu eserini kaynak göstererek Hz. Bilal-i Habeşî'nin Peygamber Efendimiz'in vefatından sonra Medine'de duramayıp Şam'a hicret ettiğini, Hz. Ömer zamanında bir gece rüyasında Efendimiz'in “beni ziyaret etmenin vakti gelmedi mi?” hitabı üzerine Medine'ye gelip Ravza-i Mutahhara'yı ziyaret ettikten sonra tekrar Şam'a döndüğünü ve orada vefat ettiğini anlatmıştır (48a /14).

2.3.79.2. Vefâu'l-Vefâ, el-Vefâ

Semhûdî'nin yazdığı *İktifâu'l-Vefâ* adlı eser Mescid-i Nebevî'de çıkan yangında yanınca müellif, derlediği bilgi ve rivayetleri *Vefâu'l-Vefâ bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ* ismiyle tekrar yazmıştır. Bir mukaddime ve sekiz bölümden oluşan

¹⁴² Sevgili gözden kayboldu, gönülde onun ızdırabı, ciğerde yüzlerce hasret yarısı onun yadigarı olarak kaldı.

¹⁴³ Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Semhûdî”, *DİA*, c. 36, s. 489-491.

eser Medine tarihiyle ilgili en önemli kaynaklardan birisi olup Medine hakkında yazılan diğer tarihlere kaynaklık etmiştir. Eserde Medine'nin isimleri, fazileti, kuruluşu, Mescid-i Nebevî, Ravza-i Mutahhara, Peygamber Efendimiz'in namaz kıldığı diğer mescidler, cennetü'l-Bakî' ve burada medfûn meşhurlar ile Medine'nin kuyuları, hurmalıkları vs. konular anlatılmaktadır.¹⁴⁴

Tam adı *el-Vefâ bi-mâ Yecibu li-Hazreti'l-Mustafâ* olan eserin, *Vefâu'l-Vefâ*'nın farklı bir nüshası olduğu kabul edilse de eser, ondan önce yazılmıştır. Bu eserde Mescid-i Nebevî'nin geçirmiş olduğu yangınlar, tamirler, hücre-i saâdet ve Ravza-i Mutahhara'nın özellikleriyle ilgili *Vefâu'l-Vefâ*'da bulunmayan konular anlatılmış, Medine'nin sosyal durumu hakkında Semhûdî'nin diğer eserlerinde bulunmayan bilgiler verilmiştir.¹⁴⁵

5. kasîdenin 72. beyit şerhinde şârih, Peygamber Efendimizin iki cihandan taşra olsa da zâhirde Medine'de medfûn olduğunu belirtmiş ve Medine'nin faziletini anlattıktan sonra Semhûdî'nin bu üçünden hangisi olduğunu kesin olarak tespit edemediğimiz fakat *Kitâbu'l-Vefâ* olarak zikrettiği eserinden alıntı yaparak özetle tartışmanın yer yüzündeki en şerefli ve feyizli toprağın Ravza-i Mutahhara mı yoksa Ka'be mi olduğu noktasında düğümlendiğini ifade etmiştir (54b /11-12).

2.3.80. SENÂYÎ (ö.525/1131?)

İran edebiyatının tanınmış şairlerinden olan Senâyî, Gazne'de doğmuştur. İyi bir tasavvufî eğitim almış ve şiirlerini de bu minval üzere söylemiştir. Kendisinden sonra Feridüddîn-i Attar, Mevlânâ ve Sa'dî-i Şîrâzî gibi isimleri etkilemiştir. Eserleri arasında *Dîvân*, *Hadîkatü'l-Hakîka*, *Kârnâme-i Belh*, *Seyrû'l-İbâd ile'l-Me'âd*, *Tahrîmetü'l-Kelâm*, *Işknâme*, *Aklnâme*, *Mekâtib*, *Bâğ-ı İrem*, *Tarîku't-Tahkîk*, *Senâ'î-âbâd* ve *Garîbnâme* sayılabilir.¹⁴⁶

2.3.80.1. İlâhînâme (Hadîkatü'l-Hakîka)

Hadîkatü'l-Hakîka ismini taşıyan eser; Mevlânâ'nın *Mesnevî-yi Şerîf* te bundan alıntı yaparken *İlâhînâme* olarak zikretmesinden sonra bu ismiyle de meşhur

¹⁴⁴ Mustafa Sabri Küçükaşçı, *a.g.m.*, s. 490-491.

¹⁴⁵ Mustafa Sabri Küçükaşçı, *a.g.m.*, s. 491.

¹⁴⁶ Saime İnal Savi, "Senâî, *DİA*, c. 36, s. 502-503.

olmuştur. *Hadîkatü'l-Hakîka* tasavvufî bir mesnevi olmakla birlikte ele alınan konular bakımından yerine göre dinî, ahlâkî, felsefî, hikemî ve öğretici nitelikler de taşımaktadır¹⁴⁷.

6. kasîdenin 38. beyit şerhinde şârih; insana kendi içine yönelmesini tavsiye etmiş, feleklerdeki yıldızların batıcı olduğunu ifade etmiş ve insanın vücudunda da nice semâlar olduğunu söyleyerek Senâyî'nin *İlâhînâme* olarak zikrettiği bu eserinden duruma uygun iki beyit alıntılanmıştır (69a / 16).

2.3.81. SEYFULLÂH EFENDİ (Seyyid Nizamoğlu) (ö.1010/1601)

Asıl ismi Seyfullah Kâsım olan Seyyid Nizamoğlu, 16. asrın Halvetî - Sinânî şeyhlerinden ve şairlerindedir. Şiirlerinde ilâhî aşk, Ehl-i Beyt muhabbeti ve on iki imama bağlılık önemli bir yer tutmaktadır.¹⁴⁸

2.3.81.1. Dîvân

200 civarında gazel bulunan bu eserde diğer nazım şekillerinden de örnekler vardır. Ayrıca hece vezniyle yazdığı 52 adet şiiri mevcuttur¹⁴⁹.

9. kasîdenin 15. beyit şerhinde şârih; Allah'a ulaşma yolunda kişinin kendi canından vazgeçmek gerektiğini anlattıktan sonra Nizamoğlu'nun bu durumu anlatan ilahisinden aşağıdaki beyti alıntılanmıştır (93a /18-20).

Beyit: Kıyamazsañ baş u cāna ırağ ol girme meydāna
Bu yollarda nice başlar kesilür hiç şorar olmaz

2.3.82. SEZÂÎ-Yİ GÜLŞENÎ (ö.1151/1738)

Halvetî-Gülşenî tarikatının Sezâiyye kolunun kurucusu olan şairin asıl adı Hasan'dır. *Dîvân*'ı yanında *Mektûbât-ı Sezâî* ve *Şerh-i Gazel-i Niyâzî-i Mısrî* adlı iki eseri daha bulunmaktadır.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Mürsel Öztürk, "Hadîkatü'l-Hakîka", *DİA*, c.15, s.20.

¹⁴⁸ Necdet Tosun, "Seyyid Nizamoğlu", *DİA*, c.37, s.73-74.

¹⁴⁹ Necdet Tosun, *a.g.m.*, s. 74.

¹⁵⁰ Himmet Konur, "Sezâî-yi Gülşenî", *DİA*, c.37, s.79-81.

2.3.82.1. Dîvân

5. kasîdenin 10. beyit şerhinde şârih; hakikat-i Muhammediyyenin lâyıkiyle idrak edilemeyeceğini anlattıktan sonra Sezâi-yi Gülşenî'nin

Beşeriyette eylediğin cilve

Kimse bilmez seni ne âyetsin

beytini alıntılanmıştır (38b /1).

Şârih, Sezâi-yi Gülşenî'nin naat türündeki bir gazelinin

Cemâlün nûrına nisbet güneş bir nûr-i bî-ferdûr

Güneş sensin ki zerrâtuñ nebîlerle velîlerdür

matla beytini 4. kasîdenin 1. beyit şerhi ve 5. kasîdenin 74. beyit şerhinde Peygamber Efendimizle ay ve güneşin güzelliğini mukâyese ederken iki defa alıntılanmıştır. (33b /3-5), (55b /11).

5. kasîdenin 61. beyit şerhinde şârih, Peygamber Efendimiz'in kâinatın yaratılış sebebi olduğunu ve ruhunun her şeyden önce yaratıldığını anlattıktan sonra Gülşenî'nin

Zât-i pākündür sebab bu 'âlemün ĩcâdına

Olmasa teşrîfün olmazdı cihân kâşânesi

beytini şâhit olarak alıntılanmıştır (52a /20).

2.3.83. SULTAN SENCER (ö. 552/1157)

Selçuklu hükümdarlarından olan Sultan Sencer, devrindeki âlimlerle yakın münâsebetler kurmuş, Gazzâlî ile mektuplaşmıştır.¹⁵¹ Kaynaklarda şiirler yazmış olduğuna dair sıhhatli bilgiler olmamakla birlikte eserde Sultan Sencer'e isnat edilen üç beyit alıntılanmıştır.

2.3.83.1. [Şiirler]

9. kasîdenin 78. beyit şerhinde şârih; ölüm geldikten sonra padişahların fethettiği kalelerin faydasız olduğunu anlatarak Sultan Sencer'in vefatı esnasında bu meâlde söylediği üç beytini alıntılanmıştır (113b /6-8).

¹⁵¹ Abdülkerim Özeydin, "Sencer", *DİA*, c.36., s.507-511.

2.3.84. SURÛRÎ (ö.1229/1814)

Tarih düşürmedeki mahâreti ile tanınan şair önceleri Hüznî ve Hevâî mahlaslarını kullanmış, İstanbul'a geldikten sonra ise Surûrî'yi tahallus etmiştir. *Dîvân ve Hezeliyyât*'ının yanında çeşitli şairlerin beyitlerini topladığı *Surûrî Mecmuası* olarak bilinen bir eseri daha vardır.¹⁵²

2.3.84.1. Dîvân, Hicviyyât

Mudhikât-ı Surûrî-i Hezzâl isimdeki bu eser tamamen mizahî özellikler taşıyan bir risâledir. Surûrî bu eseri gülmek ve şakalaşmak niyetiyle yazdığını belirtmiştir. Yer yer kaba ve müstehcen ifadelerle rastlanmaktadır.

9. kasîdenin 36. beyit şerhinde şârih; fakr ve fenâyâ ulaşmak isteyen bir mürşide sıkıca yapışıp ona teslim olması gerektiğini anlatmış ve Surûrî'nin hicviyyâtından olduğunu belirttiği aşağıdaki

Ele riş-i dirâziñ al ne lâzımdır şaşa şeyhim

Eger bekmezciniñ oğlın severseñ bir sineklik yap

beyti alıntılanmıştır (100b /2-3).

2.3.85. SUYÛTÎ (ö. 911 /1505)

Tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı alanında telif ettiği eser sayısı dikkate alındığında en üretken âlim ve müelliflerden biri olan Suyûtî'nin künyesi, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî'dir. Çok kolay şekilde eser telif etmesinin sebebini 4000 kitaplık Mahmudiye Kütüphanesi katalogunu görmesi ve kitapların içeriğine vâkıf olması şeklinde açıklamıştır¹⁵³.

¹⁵² Atilla Batur "Sürûrî, Seyyid Osman", *DİA*, c.38, s.172-173.

¹⁵³ Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, c.38, s. 188-198.

2.3.85.1. Câmiu's-Sagîr

1000'e yakın hadis-i şerif içeren *Cemu'l-Cevâmi'* adlı eserinden özetlediği bu eserinde 10010 veciz söyleyişli hadis-i şerifi alfabetik olarak sıralamış, sıhhat durumlarını ve kaynaklarını kısaltmalarla göstermiştir.¹⁵⁴

Şârih, 1. kasîdenin 2. beyit şerhinde “dehr” ile “Allah” lafzının müteradif olarak yer aldığı bir hadis-i şerifi nakletmiş ve kaynak olarak bu eseri göstermiştir. (19a /3)

Hz. Ali hakkında yazılmış olan 7. kasîdenin 9. beyit şerhinde şârih; ona düşmanlık etmek ve sövmek konusundaki bir hadisi aktardıktan sonra kaynak olarak bu eseri zikretmiştir. (76b /14)

Hz. Ali hakkında yazılmış olan 7. kasîdenin 12. beyit şerhinde şârih; onun hakkında vârid olmuş iki hadis-i şerif zikretmiş ve kaynak olarak bu eseri göstermiştir. (79b /15-16), 80a /1)

Yine 7. kasîdenin 14. beyit şerhinde şârih; Hz. Ali hakkında alıntılacağı bir hadisin kaynağı olarak bu eseri zikretmiştir.(81a /1)

2.3.86. SÜLEYMAN ÇELEBİ (ö. 825/1422)

Hayatı hakkındaki bilgi kısa ve çelişkili olan Süleyman Çelebi, Bursa'da doğmuştur.¹⁵⁵ Mevlid türünde yazdığı eserle Türk Edebiyatı tarihinin önemli şairlerinden olmuştur.

2.3.86.1. Vesîletü'n-Necât (Mevlid)

Rivâyetlere göre bir vaazında Peygamber Efendimiz'in diğer peygamberlerden bir üstünlüğü olmadığını iddia eden bir vâzin iddiasını çürütmek amacıyla 1409 yılında Bursa'da telif edilen *Vesîletü'n-Necât*, halk arasında daha çok *Mevlid* olarak şöhret bulmuştur. Daha sonra Peygamber Efendimiz'in doğumunu ve hayatını anlatan eserlere bir tür ismi olan Mevlid, özelde ise Süleyman Çelebi'nin eseri için kullanılmıştır.

¹⁵⁴ Halit Özkan, *a.g.m.*, s. 191.

¹⁵⁵ A. Necla Pekolcay, “Mevlid”, *DİA*, c. 29. s. 485-486.

4. kasîdenin 4. beyit şerhinde Peygamber Efendimiz'in nurunu Allah'tan aldığı için gölgesi olmadığı anlatılmış ve bu durumun Mevlid'de de anlatıldığını belirterek

Nūr idi başdan ayağa göğdesi

Bu 'ıyāndur nūruñ olmaz gölgesi

beytini alıntılanmıştır (34a /12-13).

2.3.87. ŞÂHİDÎ İBRÂHİM DEDE (ö. 957/1550)

Şârih'in eserimizin mukaddimesinde şeyhinden eserlerini okuduğu müellifler arasında gösterdiği Şâhidî'nin *Dîvân*'ın yanı sıra *Gülşen-i Vahdet*, *Gülşen-i Tevhîd*, *Gülşen-i Esrâr*, *Tuhfe-i Şâhidî*, *Mevlid*, *Şerh-i Gülistan*, *Risâle-i Âfâk u Enfüs*, *Sohbetnâme*, *Gülşen-i İrfân* adlı eserleri bulunmaktadır¹⁵⁶.

2.3.87.1. Gülşen-i Tevhîd

Şâhidî İbrâhim Dede, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin her cildinden 100 beyit seçmiş ve bu beyitlerin her birini aynı vezindeki 5 beyit ile şerh etmiştir¹⁵⁷.

Câmî'nin Allah'tan kendisine vahdet şarabını içirmesini niyaz ettiği 3. kasîdenin mahlas beyti olan 11. beyit şerhinde şârih, vahdete ulaşmak için kişinin kendi varlığından geçmesi gerektiğini ifade etmiş ve Şâhidî'nin bu eserinden dört beyitlik bir alıntı yapmıştır (33a /11-15).

6. kasîdenin 17. beyit şerhinde zâhirî ilimlerin insanı; Allah'ı ve kendisini tanımaktan, bilmekten alıkoyduğunu ifade ettikten sonra şârih, görüşlerini teyit etmek için bu eserden konuya dair dört beyit alıntılanmıştır (63b /3-7).

2.3.87.2. Tuhfe-i Şâhidî (Lügat-i Şâhidî)

Bir mukaddime ve beyit sayıları 5 ile 20 arasında değişen 27 kıt'adan meydana gelen eser, *Mesnevî* okurlarına yardımcı olmak üzere telif edilmiştir. Hem

¹⁵⁶ Mustafa Çıpan, "Şâhidî İbrâhim", *DİA*, c. 38, s. 238-239.

¹⁵⁷ Ahmet Atilla Şentürk - Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 358.

Farsça öğretimi için hem de aruz öğretimi için uygulamalı ders kitabı olarak okutulmuştur¹⁵⁸.

7. kasîdenin 4. beyit şerhinde “kabr” kelimesini açıklarken Farsça ve Türkçe karşılıklarını da vermiş, Şâhidî'nin bu lügatinden kelimenin geçtiği bir mısra' alıntılanmıştır. (74b /20).

2.3.88. ŞEHÂBEDDÎN HAFÂCÎ (ö. 1069/1659)

Mısırlı dil ve edebiyat âlimi, müfessir ve fakîh olan Hafâcî'nin künyesi Şehâbeddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî'dir. İstanbul'a gelen Hafâcî, Üsküp ve Selanik kadılığı yapmış, daha sonra Mısır kazaskerliğine kadar yükselse de kısa sürede bu görevinden azledilmiştir. Bu azilden sonra ona Kahire'de kadılık maaşı bağlanmış ve vefatına kadar burada eser yazmaya devam etmiştir¹⁵⁹.

2.3.88.1. Nesîmu'-Riyâz fî Şerhi Şifâi Kâdî Iyâz

Adından anlaşıldığı gibi Kadı Iyaz'ın eserinin bir şerhi olan bu eser h. 1058'de yazılmıştır. Bismelenin harflerinin anlatıldığı 1. kasîdede, “mim” harfinin çürümüş kemikleri diriltecek çeşmeye benzetildiği 7. beyit şerhinde şârih, “izâm” kelimesinin sadece “azm” kelimesinin çokluğu sanılmasına dair bir yanılığdan bahsederek Hafâcî'nin bu eserinden alıntı yapmıştır. (20b /1-2)

2.3.89. ŞEHÂBEDDÎN SÜHREVERDÎ (ö. 632/1234)

Sühreverdîye tarikatının kurucusu olan müfessir, muhaddis ve mutasavvıftır¹⁶⁰.

2.3.89.1. Avârifü'l-Maârif

Tarikatların kurulduğu ve yaygınlık kazandığı dönemde yaşayan Sühreverdî'nin gerçek tasavvufun esaslarını açık bir şekilde belirtmek amacıyla telif

¹⁵⁸ Ahmet Atilla Şentürk – Ahmet Kartal, *a.g.e.*, s. 378.

¹⁵⁹ Ali Şakir Ergin, Hafâcî”, *DİA*, c. 15, s. 72-73.

¹⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Kâmil Yılmaz, “Şehâbeddîn Sühreverdî”, *DİA*, c. 38, s. 40-42.

ettiği tasavvufî bir eserdir. Tekkelerin düzeni ve işleyiş esaslarından da bahseden ve 63 bölümden oluşan eser; Farsça ve Türkçe'ye de tercüme edilmiştir¹⁶¹.

5. kasîdenin 45. beyit şerhinde şârih, “istikâmet” kelimesinin sözlük anlamını “verilen sözlere uymak” olarak verdikten sonra kelimenin tarifini bu eserden alıntılamıştır (47b /3).

2.3.90. ŞEVKET-İ BUHÂRÎ (ö.1108/1695-96)

Edebiyatımızda da önde gelen pek çok şairin takipçisi olduğu bir üslûb olarak gelişen Sebki Hindî'nin kurucu şairlerindendir. Şiirlerinde ince hayaller ve mübâlağalı bir üslup dikkat çeker. İran coğrafyasında çok fazla tanınmamasına rağmen Osmanlı sahasında pek çok şairi etkilemiştir.¹⁶²

2.3.90.1. Dîvân

Şârih, hayal denizinin yüzücüsü olarak tavsif ettiği ve şiirinin anlaşılmasını zorlaştıracak kadar edebi sanat düşkünü gördüğü Şevket-i Buhârî'nin *Dîvân*'ını, hocası Mehmed Murad'tan okuduğu eserler arasında saymıştır.

9. kasîdenin 30. beyit şerhinde şârih; zümrüt taşı anlatırken bu taşa bakan yılanın gözünün kör olduğunu ifade etmiş ve şâhit olarak bu şairin bir beytini alıntılamıştır (97b /13-14).

9. kasîdenin 64. beyit şerhinde şârih; âriflerin bâtinî yüceliklerini anlattıktan sonra şairin bu durumu anlatan bir beytini alıntılamıştır (109a /15-17).

9. kasîdenin 116. beyit şerhinde şârih; edebî sanatlara şairlerce rağbet edildiğini fakat Şevket-i Buhârî'nin şiirlerinde olduğu gibi bu sanatların anlamın bütünüyle anlaşılması noktasında zorluk sebebi olduğunu ifade ederek şairin bir beytini alıntılamıştır (126a /6).

¹⁶¹ Süleyman Uludağ, “Avârifü'l-Maârif”, *DİA*, c. 4, s. 109-110.

¹⁶² Turgay Şafak, *Tashîh-i İntikâdî-yi Dîvân-ı Şevket-i Buhârâyî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tahran Üniversitesi, 1384, s. 4-5.

2.3.91. ŞEYH BEDREDDİN

Şârih eser ismi veya herhangi bir nisbe, künye belirtmediği için hangi Şeyh Bedreddin olduğunu şimdilik tespit edemedik.

5. kasîdenin 27. beyit şerhinde Ebû Leheb'in Peygamber Efendimizle münasebetini anlattıktan sonra, Şeyh Bedreddin'in Efendimizin 11 amcasını bir manzumede zikrettiğini ifade etmiş ve o dörtlüğü alıntılamaştır (43a /11-13).

2.3.92. TAFTAZÂNÎ (ö. 792/1390)

Çok yönlü bir âlim olan Taftazânî'nin tam künyesi Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Taftâzânî eş-Şâfiî'dir. Tefsir alanında *Hâşiye ale'l-Keşşâf*; kelâm alanında *Makâsîd* ve bu eserin bir şerhi olan *Şerhu'l-Makâsîd* ile Neseî'nin eserine yazmış olduğu *Şerhü'l-Akâid*; fıkıh alanında *et-Telvîh (Şerhu't-Tenkîh)* ve *Miftâhu'l-Fıkh*; mantık alanında *Tehzîbu'l-Mantık ve'l-Kelâm* ve *Şerhu's-Şemsiyye*; Arap dili alanında *Şerhu Tasrîfi'z-Zencânî*, *el-İrşâd*, *Mutavvel* ve bu eserin özetlenmiş hâli olan *Muhtasar*, *Şerhu Miftâhu'l-Ulûm*, Zemahşerî'nin eserine yazdığı *en-Ni'amu's-Sevâbiğ fi Şerhi'l-Kelimi'n-Nevâbiğ* gibi eserlerinden bazıları uzun zamanlar medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş, üzerlerine hâşiyeler ve şerhler yazılmıştır¹⁶³.

2.3.92.1. Hâşiye ale'l-Keşşâf

Arap dili ve edebiyatı üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan âlimlerden Zemahşerî'nin *Keşşâf* adlı Kur'an-ı Kerîm tefsirine m. 14. asır müfessir ve muhaddislerinden Tîbî'nin yazdığı hâşiyeden özetlenen bir eserdir¹⁶⁴.

Allah'ın zatını ve kühünü idrak edebilmenin imkânsızlığının anlatıldığı 3. kasîdenin 1. beytinde şârih, Teftazânî'nin bu eserinden konuya dair bir alıntı yapmıştır (30a /9-10).

¹⁶³ Şükrü Özen, "Teftazânî", *DİA*, c.40, s. 299-308.

¹⁶⁴ Şükrü Özen, *a.g.m.*, s. 304.

2.3.92.2. Mutavvel

Ebû Ya'kûb Sekkâkî'nin Arap dili nahvi için yazdığı *Miftâhu'l-Ulûm*'un belâgatla ilgili 3. kısmına Hatîb el-Kazvînî tarafından yazılan *Telhîsü'l-Miftâh* adlı esere yazdığı bir şerhtir. Son döneme kadar Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak kullanılan *Mutavvel*'e önde gelen pek çok âlim tarafından şerh ve ta'likât yazılmıştır. Müellif de daha sonra kendi eserine *Muhtasaru'l-Meânî* adıyla bir telhis yazmıştır¹⁶⁵.

6. kasîdenin 6. beyit şerhinde şârih, “kemâlât-i vehmî” kavramından muradın zâhirî ilimler olduğunu; bu ilimlerin hakikatının zan ve şüphe, neticesinin ise delilik olduğunu ifade ederek Teftazânînin de Mutavvel adlı eserinde bu görüşte olduğunu belirtmiş ve onun bir dörtlüğünü alıntılamıştır (59b /1-4).

Yine 6. kasîdenin 40. beyit şerhinde şârih, Câmî'nin 23. beyitten itibaren amacının zâhirî ilimlerden tamamen nefret ettirme değil de ömür sonuna kadar bunlarla uğraştırmaktan sakındırmak olduğunu; çünkü şer'î ilimler için vesile olsalar da bu ilimlerin Allah'a vuslata engel olduğunu, yeterli eğitim alındıktan sonra bunlara çok vakit harcamamak gerektiğini ifade etmiş ve Taftazânî'nin aynı eserinden aynı dörtlüğü alıntılamıştır (70a /9-12).

2.3.92.3. Şerhu Akâidi'n-Nesefiyye

Taftazânî'nin Necmüddin en-Nesefî'nin akâid konusundaki eserine yazdığı bir şerhtir. Osmanlı döneminde ders kitabı olarak okutulan bu esere de pek çok hâşiye yazılmıştır¹⁶⁶.

Besmelenin anlatıldığı 1. kasîdenin 2. beyit şerhinde şârih, “ahd-i kadîm” lafzından maksadın “âlem-i ervâh” yahut “Allah” olduğunu anlatmış, buna kanıt olarak “dehr” ile “Allah” kelimelerinin müterâdif olduğu bir hadis-i şerifi şâhit olarak göstermiş ve Allah'ın isimlerinin hepsinin belirgin olsalar da müterâdiflerinin birbirinin yerine kullanılabileceğini söyleyerek Taftazânî'nin bu eserinden “bir şey

¹⁶⁵ Şükrü Özen, *a.g.m.*, s. 306-307.

¹⁶⁶ Şükrü Özen, *a.g.m.*, s. 304-305.

isimlendirileceği zaman aynı sözlükten veya farklı bir sözlükten müradifiyle anlamlandırılır” meâlinde bir alıntı yapmıştır. (19a /5-6)

3. kasîdenin 1. beyit şerhinde Allah’ın sıfatlarının sonradan yaratılan her şeyden üstün olduğunu aktaran şârih, görüşünü Taftazânî’nin bu eserinden yaptığı alıntıyla teyit etmiştir (30a /3-5).

2.3.93.TAŞKÖPRİZÂDE AHMED EFENDİ (ö. 968/1561)

Osmanlı devrinin önde gelen ulemâ ailesinden Taşköprizâdelilere mensup, *Şakâyyık-ı Nu’mâniyye* ve *Miftâhu’s-Saâde* eserleriyle tanınan bir âlimdir. “Kelâm, fıkıh, tefsir, ahlâk, mantık, biyografî, Arap dili ve edebiyatı, ilimler tarihi, tıp gibi değişik alanlarda çeşitli kitaplar yanında otuza yakın risâle telif eden Taşköprizâde Ahmed Efendi, eserlerini Arapça yazmış ve büyük ölçüde şerh ve hâşiye geleneğini sürdürmüştür¹⁶⁷.”

2.3.93.1. Miftâhu’s-Saâde ve Misbâhu’s-Siyâde fî Mevzûâtü’l-Ulûm

Bir din âlimi olan Taşköprizâde Ahmed Efendi’nin, ilimlerin tarihi ve tasnifine dâir telif ettiği Arapça bibliyografik ve ansiklopedik bir eserdir. Eser, müellifin oğlu Taşköprizâde Kemâleddin Mehmed tarafından bazı eklemelerle birlikte Türkçe’ye tercüme edilmiştir.¹⁶⁸

6. kasîdenin 37. beyit şerhinde “ilm-i riyâzî” kavramını açıklarken şârih, riyâzî ilimlerin tanımını yaptıktan ve bu sınıfa dâhil olan ilimleri sıraladıktan sonra bu açıklamasının Arapçasını da yazmış ve kaynak olarak bu eseri göstermiştir (68b /22).

2.3.94. VÂHİDÎ(ö. 468/1076)

Tam künyesi Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nişâbûrî olan müfessir ve Arap dili âlimidir. Geniş ve muhtasar olmak üzere dört farklı tefsir yazmış, Mütenebbî *Dîvân*’ını şerh etmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Taşköprizâde Ahmed Efendi”, *DİA*, c. 40, s. 151-152.

¹⁶⁸ Yusuf Şevki Yavuz, *a.g.m.*, s. 151.

¹⁶⁹ Abdurrahman Çetin, “Vâhidî”, *DİA*, c.42, s.438-439.

2.3.94.1. Tefsîr

Şârih hangisi olduğunu belirtmediği için müfessirin geniş ve muhtasar dört farklı Tefsir'inden hangisi olduğunu kesin olarak tespit edemedik.

5. kasîdenin 4. beyit şerhinde şârih; “urve-i vuskâ” ibâresini açıklarken bunun bazen Kur'an-i Kerim bazen de Peygamber Efendimiz hakkında kullanıldığını söyledikten sonra bu eserden “urve-i vuskâdan murâd Kur'an-i Kerim veya Hz. Muhammed'tir” meâlinde bir alıntı yaparak görüşünü teyit etmiştir. (36b /19-20)

2.3.95. ŪŞÎ (ö. 575/1179)

Tam künyesi Ebû Muhammed (Ebü'l-Hasen) Sirâcüddîn Alî b. Osmân b. Muhammed b. Süleymân et-Teymî eş-Şehîdî el-Fergânî el-Ūşî olan Mâturidî kelamcısı, Hanefî fakîhi ve muhaddistir. *Emâlî, Gurretü'l-Ahbâr ve Dürrerü'l-Eş'âr, Müsnedü Enes bin Mâlik, el-Fetâva's-Sirâciyye* başlıca eserlerindedir¹⁷⁰.

2.3.95.1. El-Emâlî

Bed'ü'l-Emâlî ve *Kasîdetü'l-Lâmiyye* olarak da bilinen; manzum ve veciz olmasından dolayı medreselerde oldukça rağbet görmüş, Maturidî akâidine dair bir risâledir. Pek çok şerhi ve tercümesi yapılmıştır¹⁷¹.

3. kasîdenin 1. beyit şerhinde, kelamcılara göre Allah'ın sıfatları ile zâtının birbirinin aynı veya birbirinden farklı şeyler olmadığını aktaran şârih, bu ifadesini Emâlî'den aldığı bir beyitle teyit etmiştir (30a /12-13).

2.3.96. YÂKÛT el-HAMEVÎ (ö. 626/1229)

Mu'cemü'l-Büldân ve *Mü'cemü'l-Üdebâ* adlı eserleriyle tanınan yazar Rum asıllı bir aileye mensuptur. Küçük yaşta esir düşmüş ve bir tüccara satılmıştır. Ticarete karşı yeteneği olan Hamevî, ilerleyen yıllarda efendisinin ölmesiyle hem ticaret yapmış hem de İslam coğrafyasının pek çok yerini gezmiştir. Ömrünün son

¹⁷⁰ Mehmet Sait Toprak, “Ūşî”, *DİA*, c. 42, s. 230-231.

¹⁷¹ Mehmet Sait Toprak, *a.g.m.*, s. 230.

yıllarını zorluk içinde geçirmiştir. Hz. Ali muhalefetiyle tanınan ve Hâricî görüşlere meyl ettiği anlaşılan Yâkût el-Hamevî'nin ölüm yeri Halep'tir.¹⁷²

2.3.96.1. Mu'cemü'l-Büldân

Hamevî'nin iki meşhur eserinden biridir. Bu eseri yazarken çok sayıda tarih, edebiyat, coğrafya kitabına başvurmuş, ayrıca gezdiği bölgelerdeki insanlardan da bilgiler almıştır. Ansiklopedik bir coğrafya kitabı olup yer adlarının tespiti bakımından önemli bir kaynaktır.

9. kasîdenin 90. beyit şerhinde şârih; "İspahân" kelimesini tahlil ederken bu eserden kelimenin iştikâkına dair bir alıntı yapmıştır (116b /5-9).

¹⁷² Casim Avcı, "Yâkût el-Hamevî", *DİA*, c.43., s.288-291.

3. BÖLÜM

ESERİN İNCELEMESİ

Neş'e; Câmî'nin birinci dîvânı olan *Fâtîhatu's-Şebâb*'tan 9 kasîde ve "elif" kâfiyeli gazellere yapılması düşünülen bir şerh metnidir. Eserin ne zaman yazıldığına dair bir ferâğ kaydı veya ne zaman istinsah edildiğine dâir bir ketebe kaydı bulunmamaktadır. Mukaddimedede devrin padişahı Abdülmecîd'e yapılan dua ilk bakışta eserin 1839-1861 yılları arasında yazılmış olabileceğini düşündürse de şârihin 1858'de, eseri yazması için teşvik eden hocası Mehmed Murâd'ın ise 1848'de vefât etmiş olmaları eserin yazılış tarihi olarak en geç 1848 yılını verir. Şârih, esere başladığı esnada hâlen tekkede şeyhlik makâmında olan hocasının 15 yıldır hizmetinde olduğunu ifade etmiştir. H. 1229 (m.1814)'da doğmuş olan müellifin 1240 yılında hâfizliği, 1244 yılında da seb'a, aşere ve takrîb gibi kırâat derecelerini bitirdikten sonra hocasının hizmetine girdiğini kabul edersek esere başlama tarihinin büyük bir ihtimalle 30 yaşlarında olduğu h. 1259 (m. 1844) yılları ortaya çıkmaktadır. H. 1273 yılının son aylarında hacca gidip, 1274 yılının başlarında dönmesi ve üç-dört ay sonra vefat etmiş olması eserin bu sebepten mi eksik kaldığı sorusunu akla getirmektedir. Eserin elimizdeki iki nüshasında da mukaddimedede "el-hâc" ibaresinin geçmesi şârihin hacca bir defadan fazla gitmiş olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır.

Şârih Mehmed Tevfik; eserin mukaddimesinde hangi dîvân olduğunu belirtmeden yıllardır sahip olduğu Câmî'nin *Dîvân*'ını şerh etme istek ve arzusundan bahseder. Eserin ulaşabildiğimiz iki nüshasından birinde sadece 9 kasîdenin şerhi bulunurken diğer nüshada şerh, 11. gazelin 2. beytinde kesilmiştir. Kaynaklardaki¹⁷³ "kasâyid-i Câmî..." ifadesi de bu şerhin büyük bir ihtimalle tamamlanamadığını ve eserin eksik kaldığını düşündürmektedir. Şerh edilen gazel ve kasîdelerin tamamı ise Câmî'nin birinci dîvânı olan *Fâtîhatu's-Şebâb*'tan alınmıştır. Şârih her ne kadar kasîdeleri tefe''ülen seçtiğini ifade etse de şerh edilen kasîdelere bakıldığında bu kasîdelerin bilinçli bir şekilde seçildikleri görülür.

¹⁷³ *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, 264; *Hedyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, c. 2, s. 376.

1. kasîde besmele hakkında yazılmış, yani bismelenin harflerinin taşıdığı remizleri anlatan bir kasîdedir.

2 ve 3. kasîdeler ise Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkında yazılmış tevhîd türü kasîdelerdir. 3. kasîde şerh edilen şiirleri mukayese ettiğimiz dîvân neşrinde 531. gazel olarak bulunmaktadır. Bu şiirin gazel mi kasîde mi olduğu farklı bir çalışmanın konusudur.

4 ve 5. kasîdeler ise Peygamber Efendimiz'e yazılmış, onun mucizelerini ve sîretini anlatan naatlardır. 7 beyitlik 12 bendden oluşan bir terkîb-bend olan 5. şiirde şârih, 1. bend ve son bendler haricinde tekrar eden beyti yazmamıştır.

6. kasîde, 54 beyitten meydana gelen tasavvufî diyebileceğimiz bir kasîdedir. Neşredilen dîvânda “der mev' iza est in kasîde” başlığıyla 11. sırada yer almaktadır.

7. kasîde ise dördüncü halife Hz. Ali hakkında yazılmış 20 beyitlik bir kasîdedir.

8. kasîde Hz. Ali'nin oğlu, Kerbelâ şehidi Hz. Hüseyin hakkında yazılmış 7 beyitlik bir kasîdedir.

9. kasîde ise Hâkânî ve Hüsrev'e nazîre olan “Cilâu'r-Rûh” adlı 128 beyitlik hikemî ve tasavvufî diyebileceğimiz bir kasîdedir.

Eserde gazellerden 73 beyit, kasîdelerden 352 beyit olmak üzere toplamda 425 beyit şerh edilmiştir.

Tablo. 3.1. Şerh Edilen Şiirlere Ait Tablo

Eserde Şerh Edilen Şiirler	Kâfiye	Redif	Vezin	Beyit Sayısı	Neşredilen Dîvândaki Yeri
Gazel 1	-dā / آ	-	mef' ūlu fā' ilātu mefā' ilu fā' ilun	7	FŞ 1
Gazel 2	-ā / آ	-	fe' ilātun fe' ilātun fe' ilātun fe' ilun	7	FŞ 4
Gazel 3	-ā / آ	-	mefā' ilun mefā' ilun fe' ūlun	7	FŞ 10
Gazel 4	-ā / آ	-	fe' ilātun mefā' ilun fe' ilun	7	FŞ 7
Gazel 5	-fā / فا	-	fe' ilātun fe' ilātun fe' ilun	7	FŞ 9
Gazel 6	-ā / آ	-	fe' ūlu fa' lun fe' ūlu fa' lun fe' ūlu fa' lun fe' ūlu fa' lun	8	FŞ 11
Gazel 7	-ār / آر	hā / ها	müstef' ilun müstef' ilun müstef' ilun müstef' ilun	7	FŞ 16
Gazel 8	-ā / آ	-	fe' ilātun fe' ilātun fe' ilātun fe' ilun	7	FŞ 5
Gazel 9	-ā / آ	-	mef' ūlu mefā' ilu mefā' ilu fe' ūlun	7	FŞ 12
Gazel 10	-lhā / لها	-	mefā' ilun mefā' ilun mefā' ilun mefā' ilun	7	FŞ 18
Gazel 11	-ā / آ	-	fe' ilātun fe' ilātun fe' ilun	2	FŞ 6
Kasîde 1	īm / يم	-	mef' ūlun mef' ūlun fā' ilāt (1. Mısra) müfte' ilun müfte' ilun fā' ilun (2. Mısra)	19	FŞ 37
Kasîde 2	āh / آه	-	mef' ūlu fā' ilātu mefā' ilu fā' ilāt	19	FŞ 38
Kasîde 3	āk / اك	-	mef' ūlu mefā' ilun fe' ūlun	11	FŞ G. 531
Kasîde 4	Ḳ / ق	-	mef' ūlu mefā' ilun fe' ūlun	9	FŞ 39

Kasîde 5 (Terkîb-bend)	-āy -āb -āt -ūd -ār -ās -āl -ām -ān -īn -āh -ūy	Muhammed	müfte‘ilun fā‘ilātu müfte‘ilun fā‘	85	FŞ 23
Kasîde 6	-l / ل	-	fe‘ ūlun fe‘ ūlun fe‘ ūlun fe‘ ūlun	54	FŞ 11
Kasîde 7	-f / ف	-	mef‘ ūlu fā‘ ilātu mefā‘ ilu fā‘ ilun	20	FŞ 5
Kasîde 8	-n / ن	-	mef‘ ūlu fā‘ ilātu mefā‘ ilu fā‘ ilun	7	FŞ 41
Kasîde 9	ān / آن	-eş / ش	mefā‘ ilun mefā‘ ilun mefā‘ ilun mefā‘ ilun	128	FŞ 6

3.1. NÜSHA TAVSİFLERİ

3.1.1. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 1639 (SK)

93 varaktan oluşan bu nüshanın dış ölçüleri 233x162 mm., iç ölçüleri 183x97 mm.dir. Orta kalınlıkta az âhârlı nohudî renkli kağıda nesih hatla yazılmıştır. Her sayfada 29 satır bulunmaktadır. Siyaha yaklaşan çok koyu kahverengi ve miklepli cildi vardır. Yan kağıdı açık mavi renklidir. 1b’de bakır karışımlı altın yaldızlı serlevha bulunmaktadır. Eser cetvelli olup 1b ve 2a’da yer alan cetveller bakır karışımlı altın yaldızlıdır. Diğer varaklardaki cetveller ise kırmızı mürekkeplidir. Şerhe konu olan beyitler kırmızı mürekkeple yazılmış ve kırmızı cetvellerin içine alınmıştır. Şerh kısmı ise siyah mürekkeple yazılmış; “nazm, beyit, şi’r, kıt’a, mesnevî, mahsûl-i nazm, mahsûl-i beyt” gibi başlıklar ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kasîde başlarında derkenârda kasîde numaraları “kasîde 1, kasîde 2” vb. şeklinde verilmiştir. 30a ve 30b varakları ise boş bırakılmıştır.

Bu nüshanın hattı müellifin elinden çıktığı bilinen İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 192’de kayıtlı *Mecmûatü’t-Terâcim* ile mukayese edildiğinde bu nüshanın da müellif hattıyla yazılmış olabileceği ihtimali ortaya çıkmaktadır.

Varak 1a’da “ıstahabahu el-fakîr Seyyid Mehmed Nûrî mühendis, 4 Receb 1276” şeklinde bir istishâb kaydı ve hemen altında “es-Seyyid Mehmed Nûrî” mührü bulunmaktadır. Bu tarih müellifin ölümünden iki yıl sonrasına karşılık gelmektedir.

3.1.2. British Museum, OR II, 007 (BM)

Metnimizi kurarken esas aldığımız bu nüsha 129 varak olup satır sayısı ise 17a’ya kadar değişiklik göstermektedir. Gazeller kısmının başladığı varak olan 1b 24 str., 2a-13a arası 29 str., 13b 25 str., 14a 29 str., gazeller şerhinin eksik olarak kesildiği 14b 6 satırdır. 15a boş iken, 15b’de müellifin doğum ve vefatına muhtelif şairlerce düşürülen tarihler ile sünnet ve hâfızlık tarihleri oğlu tarafından kaydedilmiştir. Mukaddimenin ve kasîdeler şerhinin başladığı 16b 15 str. olup bu kısımdan eserin bittiği 129a’ya kadar olan kısımlar ise 23 satırdır. 1a’da 1 Ocak 1929 tarihinde Osman Reşer¹⁷⁴ (ö. 1972) adını alan mühtedi Alman şarkiyatçıdan

¹⁷⁴ Sedat Şensoy, “Osman Reşer”, *DİA*, c. 35, s. 10-11.

alındığını ifade eden “bought of Dr. O. Rescher, 1 Jan. 1929” kaydı bulunmaktadır. 129b’de eserin katalog ve vr. sayısı ile muhtemelen kütüphaneye kaydedildiği tarih olan 25. 2. [19]29 tarihi bulunmaktadır.

Bu nüsha nestalik bir hatla yazılmıştır. Elimizde eserin siyah beyaz bir görüntüsü olduğu için hangi renk olduğunu kesin olarak bilememekle beraber bu nüshada da şerh edilen beyitler ve “nazm, şi’r, kıt’a, mesnevî, mahsûl-i nazm, mahsûl-i beyt” gibi başlıklar farklı bir mürekkeple yazılmıştır. Bu nüshada herhangi bir serlevha veya cetvel yoktur.

3.1.3. Yazma Bağışlar nr.180

Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Yazma Bağışlar nr. 180’de kayıtlı bir mecmuanın 3b-6b varakları arasındadır. Genelde noktasız (mühmel) yazılmış olan metin mukaddime ve 1. kasîdenin 10. beytinin şerhinin sonuna doğru varak ortasında kesilmektedir. Metni kurarken bu nüshayı dikkate almadık.

3.2. MUHTEVA İNCELEMESİ

3.2.1. DİN VE TASAVVUF

3.2.1.1. Allah

Eserde şerh edilen gazellerin çoğu hikemî ve tasavvufî olduğu için bunlarda Allah'ın birliği, zâtı, sıfatları, kudreti anlatılmıştır. 1. kasîde besmelenin harflerini anlattığı için şerh esnasında çoğunlukla yine Allah ile ilgili aynı durum söz konusudur. İslam geleneğinde yazılan eserlerde görüldüğü gibi besmeleyi anlatan kasîdeden sonra Allah'ı anlatan tevhid türünde iki kasîde gelmektedir. Özellikle bu kasidelerde Allah'a hamd u senâlar edilmiş, Allâh'ın zâtı, sıfatları, isimleri, yaratıcılığı, kudreti anlatılmış, şârihin açıklamaları âyetler, hadisler, Türkçe - Arapça - Farsça manzum ve mensur alıntılarla pekiştirilmiştir.

(29a /3-4).

3.2.1.2. Peygamberler

3.2.1.2.1. Hz. Âdem

Allah'ın yarattığı ilk insan ve vazifelendirdiği ilk peygamberdir. Allah onu yarattıktan sonra ona secde edilmesini emretmiş, İblis (şeytan) hariç tüm melekler bu emre uymuştur. Kovulmasına sebep olduğu İblis'in aldatmasıyla cennetteki yasak meyveden tatmış ve bunun üzerine cennetten kovularak dünyaya gönderilmiştir. “Ol maṭla‘-ı manzûme-i ḥilkat-i insânî ve kıṭ‘a-i maṭbû‘a-i kudret-i subḥânî ḥalîfetun fi‘l-‘âlem Cenâb-ı ebû‘l-beşer Âdem...” şeklinde anılan Hz. Âdem; eserde daha çok ilk insan olması, isimlerin ona öğretilmesi gibi özellikleriyle anılmıştır.

... maṭhar-i sırr-i ‘alleme‘l-esmâ‘ maṭhar-i mezâyâ-yi müsemmâ ḥalîfetullâhi fi‘l-‘âlem Cenâb-ı ebû‘l-beşer Âdem esmâ-i müsemmayânı bir bir ta‘dâd u beyân edüp rüçḥân-i ebû‘l-beşer qudsiyân üzerine füzûn-ter oldu (101b /8-11).

Eserde Hz. Musâ'nın asasıyla ilgili bir hikayeye konu olmuştur. Buna göre cennetten çıkıp yeryüzüne geldiğinde mersin ağacından bir asa ile gelmiş ve

ölümünden sonra bu asa, Şit, İdris ve Şuayb peygamberler vasıtasıyla Hz. Musa'ya ulaşmıştır.

Ol maṭla'-ı manzūme-i ḥilkat-i insānī ve kıṭ'a-i maṭbū'a-i kudret-i subḥānī ḥalīfetun fi'l-'ālem Cenāb-ı ebu'l-beşer Ādem ber mantūḳ-i ihbiṭū minhā cemī'ian cennetten rūy-i zemīne vaḳt-i teşrīflerinde eşcār-i cināndan mersin ağacından maşnū' bir 'aşā-yı şerīfe ile teşrīf buyurup vaḳt-i irtihallerinde Ḥazret-i Şit'e andan daḫi Cenāb-ı İdrīs'e anlardan dest-be-dest Ḥazret-i Şu'ayb'e intikāl anlar daḫi Cenāb-ı Kelīm'e iḥsān buyurmuşlardır (20b /23 – 21a /7)

Çamurdan yaratılan ilk insan Hz. Ādem lafzının iştikakına dair görüşler de eserde anlatılmıştır.

Ādem 'ālemde efrād-i insāniyyenin evvelidir ki ḥālik-i Te'ālā kālbūd ve hey'etini tıynden ḥalk eylemiştir. Lafz-i Ādemde eslāf ihtilaf edüp ba'zılar Acemī ve ba'zılar 'Arabī dediler. 'Arabī olduğu şüretde udmeden müştakdır ki buḡday beñizlü demektir. (30b /5-7)

Bazı peygamberlerin bir sıfatla tavsif edildiğinin anlatıldığı yerde Hz. Ādem'in de "şafiyullāh" olarak tavsif edildiği anlatılmış (51b /18); Peygamber Efendimizle kıyaslanmış (45b /16-18) ve bu kıyaslarda her zaman Peygamber Efendimiz üstün tutulmuştur:

Vücūd ni'meti miḥmān-serāyında Ādem ve 'ālem tuḫeyl-i ḥvān-i Ḥazret-i Muḥammed şallallāhu te'ālā 'aleyhi vesellemdir. Ya'ni vücūd-i 'ālem ve ḥilkat-i Ḥazret-i Ādem sāye-i iḥsān-vāye-i ser-ḥalka-i cemī'-i ümem Ḥazret-i Muḥammed şallallāhu te'ālā vesellemdedir (52a /14-17)

Ne 'aceb ümmī-i nā-ḥvānā ki Ḥazret-i Ādem ve İbrāhīm 'aleyhima's-selām ol nebiy-i ümmīnin mektebinde ebced oḫurlar. (122b /22-23)

Yine Hz. Ādem'in yaradılışıyla ilgili rivayet edilen bir hikâyede Allah Hz. Ādem'in çamuruna üflemeden önce İblis'in onu tahkir etmek için sıçrattığı tükürüklerin göbek altına düştüğü, Cebrâil'in hemen o yeri öpüp koparak yere attığı ve tükürükle kirlenen o çamurdan köpeğin yaratıldığı anlatılmıştır:

Müşâdifât-i garîbedendir ki köpük ve köpek ikisi yek resimdir. Bunun sebebi kâlbüd-i Hâzret-i Âdem nefh-i rûh-i rabbânî ile teşrîf olunmazdan aqdem İblîs-i la‘în cesed-i Âdeme ilşâk-ı buşâk ile taḥkîr eyledikde taḥte’ş-şadr surre maḥalline sâkıṭ oldu. Derḥâl cenâb-i Cibrîl ol maḥalli öpüp tefrîk ve zemîne tarḥ eyledikde ol ‘acîn-i bezzâk-âlûd-i merdüddan kelb maḥlûkdur ki mezḥebimizde ‘ayn-i necesdir (78b /16-21)

3.2.1.2.2. Hz. Eyyûb

Kur’ân-ı Kerîmde adı geçen peygamberlerden biri olan Hz. Eyyûb; uğradığı felaketselere ve düştüğü hastalığa sabretmesi, Allah’a tevekkül etmesi özelliğiyle bilinir. Eserde de bu özelliğiyle zikredilmiştir.

Hâzret-i fâliḳu’l-aşbâḥ her vaḳt-i şabâḥ Eyyûb ‘aleyhi’s-selâmın ḥâtır-ı şerîflerini ey bîmâr-ı men çunî kelâm-ı meserret-me’ali ile su’âl buyururlar idi. Vaḳtâ ki Cenâb-ı Hüdâ li ecli’l-ibtîlâ çend rûz bu kelâmı terk eyledikde Hâzret-i Eyyûb bir âh-ı dil-düz edüp ennî messeniye’ḍ-ḍurru ve ente erḥama’r-râḥimîn buyurdular. (8b /18-21)

3.2.1.2.3. Hz. İbrâhîm

Suhuf indirilen peygamberlerden biri olan ve “Halîlullâh” olarak anılan Hz. İbrâhim; Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ı arayışı, iman noktasında kendini tatmin etmeye çalışması, putları kırması ve Nemrut tarafından ateşe atılması gibi özellikleriyle geçmektedir.

Eserde “Halîlullâh” (51b /18), “Halîl” (69b /8), gök cisimlerini gözlemesi (69b /12-23) gibi özellikleriyle geçen Hz. İbrâhim’in doğum yeri, tarihi ve isminin anlamı hakkında bilgi verilmiştir:

İbrâhim ecdâd-i nebevîyyeden bir nebiyy-i kerîmin ismidir ki Ḥalîlullâhdır ve hûbûṭ-i Âdemden üçbiḥ üçyüz yigirmi üçüncü senesinde Bâbil şehrinde teşrîf-i ‘âlem-i vücûd etmiştir. İbrâhim âb-i raḥîm ma’nâsındadır. (122b /15-17)

3.2.1.2.4. Hz. İdris

Kur’ân-ı Kerim’de adı geçen ve kendisine suhuf gönderilen peygamberlerdendir. İlk elbiseyi diktığı ve terzilik mesleğinin piri olduğuna inanılır.

Eserde Hz. Musa’nın asasıyla ilgili bir hikâyede geçer. Buna göre Hz. Âdem cennetten çıkıp yeryüzüne geldiğinde mersin ağacından bir asa ile gelmiş ve ölümünden sonra bu asa, Şit, İdris ve Şuayb peygamberler vasıtasıyla Hz. Musa’ya ulaşmıştır.

... cennetten rûy-i zemîne vaqt-i teşrîflerinde eşcâr-i cinândan mersin ağacından maşnû‘ bir ‘aşâ-yı şerîfe ile teşrîf buyurup vaqt-i irtihallerinde Hâzret-i Şît’e andan daği Cenâb-ı İdrîs’e anlardan dest-be-dest Hâzret-i Şu‘ayb’e intiķâl anlar daği Cenâb-ı Kelîm’e ihsân buyurmuşlardır. (21a /2-3).

3.2.1.2.5. Hz. İsa

Kitap gönderilen dört peygamberdenn biri olan Hz. İsa; kur’an-ı Kerim’de ve literatürde bir mucize olarak babasız dünyaya gelmesi, hastaları iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi ve göğe yükseltilmesi gibi özellikleriyle anlatılmaktadır. Eserde de ölüleri diriltmesi özelliğiyle anılmıştır.

... ve ism-i a‘zam ile Hâzret-i Rûhullahı ihyâ-i emvât eyledikleri mütevâtirâtındandır. (20b /6)

Eserde bazı peygamberlerin bir nişan ile nişanlandığı anlatırken “İsâ – Rûhullâh” (51b /19); bazı peygamberlerin iki isimle isimlendirildiği anlatılırken de “Mesîh – İsâ” (52a /2) örneği verilmiştir.

3.2.1.2.6. Hz. Lokman

Kur’an-ı Kerim’de adı geçen, fakat peygamberliği konusunda ihtilaf olan bir şahsiyettir. Edebiyatta hikmet yönü ve tabibliği ile işlenmiştir. Eserde de tarikat şeyhi ve şairin tabiatı ile Hz. Lokman’ın deva bulmadaki kudreti arasında bir ilgi kurulmuştur.

Bu şüretde bir pîr-i Loķmân-tedbir nâ-güzîrdir. (12b /24)

Çünkü ol pîr-i Loḡmān-tedbiriñ esb-i himmeti cevlan eyledikde küre-i arz anıñ vaḡt-i cevelānında bir avuc yerden kopmuş toz olur. (99a /16).

Hikmet sofrasından benim Ő‘rimin nāmesi ol loḡma olur ki mariz olan cānlar için Ḥāzret-i Loḡmān’ın desti ol küt ve loḡmayı vermekde bî-ḡadd u bî-ḡudretidir. Ya‘ni benim Ő‘rimin cānlara verdiḡi ḡayātı Ḥāzret-i Loḡmān vermeḡe ḡādir deḡildir demeḡi murād ederler. (125b /9-12).

3.2.1.2.7. Hz. Muhammed

Son peygamber olan Hz. Muhammed hakkında eserde yazılmış iki kasīde bulunmaktadır. Ayrıca tamamlanamayan 11. gazel de onun övgüsünde yazılmıştır. Eser boyunca “nebiyyu’l-ḡarameyn ve rasūlu’ṡ-ṡaḡaleyn ‘aleyhi ekmelu’t-taḡiyyati mā dāme’l-ḡamareyn, noḡta-i dāire-i kevn u mekān ‘aleyhi ṡalavāti’l-Mennān, meded-res-i yevm-i mev‘ūd ve pādiṡāḡ-ı maḡām-ı maḡmūd” gibi yüceltici cümlelerle tavsif edilmiştir. Allah’ın ihsanıyla ayı parmaḡıyla ikiye ayırması, ruhunun her Őeyden önce yaratılması ve kâinatının yaradılışının sebebi olması, daima güzel bir Őekilde kokması, güzelliḡinin güneş ve aydan üstün tutulması, cömertliḡi, cesāreti, merhameti, Őefāati ve bütün yaratılmışlardan üstün olması gibi özellikleriyle işlenmiştir. Eserde Peygamber Efendimiz hakkında ayrıntılı bilgi ve tasvirler için 4 ve 5. kasīdelere bakılmalıdır.

Muḡammed tef‘il bābından ism-i mef‘ul olarak mübālaḡa ile ḡamd olunmuş ma‘nāsınadır. Şonra vaṡfiyetden ismiyyete naḡl birle faḡr-i ‘ālem ṡallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellemin ṡṡher-i esmāsından olmuştur. Ve bu ism-i Şerif ile tesmiyenin sebebi Ḥāzret-i Āmine raḡiyallāhu ‘anhumā vālidemiz müddet-i ḡamli sekiz māḡ olduḡda melā’ike-i kirām Ḥāzret-i Āmine’ye yā Āmine devlet ve sa‘ādet seniḡdir ki cenāb-i Raḡmān seni vālide-i nebiyy-yi āḡirü’z-zamān eyledi. Ol Şems-i hidāyet ṡāli‘ olduḡda ism-i Şerifini Muḡammed ḡoyuverdiler. (35^b /10-16)

Her nesne ki Őaḡife-i hestide derc olmuştur ya‘nī mevcūddur, ḡaḡiḡat-i Muḡammediyye ve nūr-i Muṡtafaviyyeden münteḡab u maḡlūḡdur. (40a /12-13)

Menkûldür ki ğazve-i Uĥud'da ŗenāyā-yi seniyye-i Muĥammediyyeden biri ŗikeste ve vech-i vecih-i Aĥmediyye ĥün-beste olduĥda küffār-i bed-kirdārın ĩad ĩutile Muĥammed āvāz-i ĩāzibesini mūcib-i perišāniyyet-i mū'minīn olmaĥla ol eŗĥıyā-yi dālālet-rūsūm Cenāb-ı seyyidü'l-mürselīne hūcūm etdiklerinde cālīs-i serīr-i ve mā arselnāke pīŗ-i a'dāda bī-ĥavf u bī-bāk durduĥları meŗtūr-i kütüb-i āŗārdır. Ve yine ğazve-i Bedir'de küffār-i ĥak-sāra Resūl-i Ekrem'den aĥrab kimesne olmadıĥı imām 'Alī'den menkûldür. (40a /23 – 41b /6)

ŗübhe yokdur ki ol sultān-i ĩadr-ŗinās ecved-i nāsdır. Nitekim zümre-i a'dā-yi dīn kerem-i Muĥammediyyeyi bi'z-zarūre taĥsīn edüp nice küffār-i vaĥŗi ĩayd-i kerem-i firāvān-i Aĥmedī olup īmān getürdiler. Mervīdir ki ol ĥabīb-i Mevlā erbāb-i ihtiyāca aŗla lā demeyüp ĩādir olduĥları ĩadar bezl u i'tā ederler idi. (42a /1-5)

Menkûldür ki Resūl-i Ekrem ŗallallāhu te'ālā 'aleyhi vesellem ĩangı tarīĥden mürūr eyleseler ol tarīĥden 'ubūr eden aŗĥāb-i ĩüzīn Resūl-i Ekrem'in andan mürūr etdiklerini rāyiĥā-i ŗayyibelerinden bilirler idi. Ve yine muŗāfaĥa etdikleri kimesneden o ĩün rāyiĥe-i ŗayyibe zā'il olmaz idi. (47a /17-21)

Vücūd ni'meti miĥmān-serāyında Ādem ve 'ālem tufeyl-i ĥvān-i Ĥāzret-i Muĥammed ŗallallāhu te'ālā 'aleyhi vesellemdir. Ya'ni vücūd-i 'ālem ve ĥilĩat-i Ĥāzret-i Ādem sāye-i iĥsān-vāye-i ser-ĥalĩa-i cemī'-i ümem Ĥāzret-i Muĥammed ŗallallāhu te'ālā vesellemdedir. El-ĥāŗıl ĥāĩĩatde ĥvān-i ni'met vücūd-i müheyyā ve mevcūd olması Ĥāzret-i faĥr-i 'ālem içündür. Maĥlūkāt-i sā'ireniĥ ĥvān-i vücūddan teĥaddī ve tena'um etmesi sāye-i Muĥammediyyededir. (52a /14-19)

Meŗtūr-i kütüb-i tefāŗirdir ki ğazve-i Uĥud'da cenge mūbāŗeret olunduĥda maĥbūb-i Ĥudā Ĥāzret-i Muĥammedü'l-Muŗafā 'aleyhi efdalu't-teĥāyā derūn-i 'arīŗde kemāl-i tazarru'la du'ā ve fetĥ u nuŗret istid'ā edüp fi'l-ĥāl seyhzemu'l-cem'u ve yuvellūne'd-dubur¹⁷⁵ kerīmesini tilāvet ederek refīĥ-i ŗefīĥ-i vefā-dār cenāb-i ŗiddīĥ-i ŗadāĩāt-ŗi'ār ile derūn-i 'arīŗden ĩıkıp ve zemīnden bir ĩabza ĩum alup ŗāheti'l-vücūh¹⁷⁶ deyüp küffār ĩarafına ŗaĥdılar. Bi-iznillāhi te'ālā ol perišān etdikleri ĩum zümre-i eŗrāra yetiŗip gözlerin ve dimāĥların māl-ā-māl etmekle bī-ihtiyār āheng-i firār edüp niceleri ŗu'me-i ŗeŗŗir ve niceleri esīr olup... (53a /14-22)

¹⁷⁵ O topluluk yakında (Bedir'de) bozguna uğrayacak ve arkalarını dönüp kaĥacaklardır. Kamer 54/45.

¹⁷⁶ Yüzleri ĩirkinleŗsin. Müslim, *Saĥih-i Müslim*, III /1777.

3.2.1.2.8. Hz. Musa

Kitap gönderilen dört peygamberden biri olan Hz. Musa; Osmanlı edebiyatında asası, elinin beyazlığı, Hızır ile yolculuk yapması, Firavun'a galip gelmesi ve Allah ile konuşması gibi özelliklerle anlatılır.

Eserde bazı peygamberlerin bir nişan ile nişanlandığı, Hz. Musânın da nişanının “Kelîmullâh” (51b /19) ve “Tevrât” (52a /2) olduğu anlatılmıştır. Besmeledeki “elif” harfi Hz. Musa'nın asasına benzetilmiş ve asasıyla Firavun'un sihirbazlarını yendiği anlatılmıştır:

Besmele-i şerîfenin her elifine sâhîrân-ı zamâne için şîve-i i'câz-i 'aşâ-yı Kelîm şâbitdir. Ya'ni Cenâb-ı Kelîm Fir'avn ve sehare-i Fir'avn'e 'aşâ-yı şerîfesiyle nice gâlib olduyse Fir'avn-sîret ve Hâmân-tıynet sâhîrân-ı zamâneye ulûf-i besmele-i şerîfe ile galebe mümkündür. (20b /17-21)

Şeyhler ve Hz. Mûsâ arasında bir ilgi kurulmuş; Hz. Musa'nın yılan ve ejderhaları yendiği gibi onu örnek alanların da kendi nefis ejderhalarını öldürecekeleri anlatılmıştır.

El-hâşıl her pîr daği nefs-i emmâreye gâlib ve ejdehâ-yı nefis ile cârîb olamaz. Ammâ şol pîr-i şâhib-tedbîr ki kıdem-i Mûsâ'ya vâşıl ola ejdehâ-yı nefsi ol kâtil olur. Nitekim Hâzret-i Mûsâ 'aleyhi's-selâm niçe hayyât ve efâ'îye gâlib oldukları beyândan müstagnîdir (98a /13-17).

Eserde de hatırladıldığı gibi Hz. Musa'nın Hızır aleyhisselam ile yaptığı yolculuk Kur'an-ı Kerim'de anlatılmaktadır.

Ve Hâdır ile Mûsâ 'aleyhimâ's-selâm beyinde olan 'uhûd Qur'ân-i Kerîmde mübeyyen u mağdüddur. (98a /8-9).

3.2.1.2.9. Hz. Nûh

Kur'an'da büyük peygamberler arasında kabul edilen Hz. Nûh, çağrısına uymayan halkın boğulduğu büyük tufanla anılmaktadır. Bazı rivayetlerde isminin “rahatlandırıcı” anlamına geldiği kabul edilse baskın olan görüş çok ağlamasından dolayı bu ismi almıştır. Çok uzun ömürlü olmanın sembolü olan Hz. Nuh, üç defa geçtiği eserimizde tufanla veya tufanı çağrıştıran kavramlarla anılmıştır.

İlk olarak, Peygamber Efendimiz'in Ehl-i Beytinin anlatıldığı bir beyit şerhinde Ehl-i Beyt'in Hz. Nuh'un gemisine benzetildiği ve onlara itaat edenin kurtuluşa ereceğinin ifade edildiği hadis-i şerif'te geçmiştir. (49a / 20-21).

Eserin başka bir yerinde ise bazı peygamberlerin bir sıfat veya nişan ile nişanlanmış oldukları anlatılmış ve tufandan kurtulmasından dolayı Hz. Nuh'un "neciyyullâh" sıfatıyla anıldığı ifade edilmiştir (51b /18).

Son olarak tufan koptuğu esnada yaptığı dua ile geçmiştir. Eserin son kasîdesinde mazlumun duasının etkisi anlatılırken bu dua Kur'an-ı Kerim'de geçen Hz. Nuh'un "Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!" şeklindeki duasına ve tufana benzetilmiştir.

Zîrâ kôrkarım ki o mazlûmunñ nevhâ ve eşk-i çeşmi Hâzret-i Nûh'ın du'â ve tûfânınınñ işini eyler ve seni (8)helâk u perişân eyler. (112b /4-8).

3.2.1.2.10. Hz. Sâlih

Kur'an-ı Kerimde geçen ve anlatıldığına göre Semud kavmine gönderilen peygamberdir. Hidayete davet ettiği kavmi ondan mucize bekleyince Allah'ın inayetiyle kayadan bir deve çıkmış, kavminin bozguncuları daha sonra bu deveyi öldürünce Semud kavmi de helak olmuştur.

Eserde âsilzâdelere aitliği bilinsin diye Arapların develerine damga vurduğu ve bu âdetin Anadolu'da da geçerli olduğu anlatıldıktan sonra Hz. Sâlih ve devesiyle bir ilgi kurulmuştur:

Meşhûr u müte'ârifdir ki memâlik-i 'Arab-i 'urbâda üstürâna dâğ ve tamgâ ururlar ve bu 'âdet u rüsûm diyâr-i Rûmda dağhi meşhûr u ma'lûmdur; huyûl-i mîriyyede olduğu mişillü. Bundan fâ'ide ol hayvânınñ mîriye ihtîşâsını i'lâm ve ifâdedir. Bununñ gibi ba'zı nâkaya dağhi Cenâb-ı Hüdâ nâkatullâhi lek dâğ ve tamgâsını urup ol nâka sâ'ir nâkalardan ihtîşâş ve imtiyâz kesb eyler. Nitekim nâka-i

Şâlih hakkında hâzihi nâkatullâhi lekum âyeten fezerûha te'kul fi arđillâh¹⁷⁷ buyurulmuştur (94b /3-8).

3.2.1.2.11. Hz. Süleyman

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden biridir. Kurduğu hükümdarlık, cinlere ve rüzgara hükmetme ile hayvanların özellikle de kuşların dilini bilmesi özelliği anılır.

Eserde de “Ka‘r-i çâhdan âfitâb-i tâbân görünmez. Süleymân olmadan elsine-i mürğân bilinmez.” (2b /10) ve “Ne bilsün mantıku‘t-ţayrı Süleymân olmayan âdem” (73b /3) ifadelerinde olduğu gibi kuşların dilini bilmesi özellikleriyle zikredilmiştir.

Eserin başka bir yerinde ise tahtı ve hükümdarlık özelliğiyle anılmıştır. Buna göre sâlikin yaşayacağı manevî terakkî Hz. Süleyman’ın hükümdarlığına tercih edilmiş; asıl hükümdarlığın, gerçek Süleymanlığın kendi nefesine hâkim olabilmek olduğu vurgulanmıştır:

Ya‘ni Hâzret-i Süleymân ‘aleyhisselâm gibi taht der-hevâ olmağdan pâ ber-hevâ olmağ ol sâlikin hakkında ziyâde hoşdur. Zirâ haqîkatde Süleymânlık hevâ ve nefse gâlib olmağdır. Kemâ kâle Sulţân Veled 178 ‘aleyhi tecelliyâti‘ş-şamed:

Mışra‘: Nefs dîvin zabt eden dînde Süleymân olur (111b /14-17).

3.2.1.2.12. Hz. Şît

Eserde Hz. Musa’nın asasıyla ilgili bir hikâyede geçer. Buna göre Hz. Âdem cennetten çıkıp yeryüzüne geldiğinde mersin ağacından bir asa ile gelmiş ve ölümünden sonra bu asa, Şit, İdris ve Şuayb peygamberler vasıtasıyla Hz. Musa’ya ulaşmıştır.

... cennetten rûy-i zemîne vaqt-i teşriflerinde eşçâr-i cinândan mersin ağacından maşnû‘ bir ‘aşâ-yı şerîfe ile teşrif buyurup vaqt-i irtihallerinde Hâzret-i

¹⁷⁷ İşte size mucize olarak Allah’ın dişi bir devesi. Bırakın onu, Allah’ın arzında yayılıp otlasın. Hûd 11/64.

¹⁷⁸ Kaynaklarda bu beytin bulunduğu şiiir Ahmed Eflâkî’ye ait görünmektedir. Orhan Kemal Tavukçu, “14. Yüzyıl Mevlevî Şairlerinden Eflâkî Dede’nin Bilinmeyen İki Şiiri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 19, Erzurum 2002, s. 95-107.

Şit'e andan dağı Cenāb-ı İdrīs'e anlardan dest-be-dest Hazret-i Şu'ayb'e intikāl anlar dağı Cenāb-ı Kelīm'e ihsān buyurmuşlardır. (21a /2-3).

3.2.1.2.13. Hz. Şuayb

Hz. Şuayb da eserde Hz. Musa'nın asasıyla ilgili bir hikâyede geçer. Aynı rivayete göre Hz. Âdem cennetten çıkıp yeryüzüne geldiğinde mersin ağacından bir asa ile gelmiş ve ölümünden sonra bu asa, Şit, İdris ve Şuayb peygamberler vasıtasıyla Hz. Musa'ya ulaşmıştır.

... cennetten rüy-i zemīne vaqt-i teşriflerinde eşcār-i cināndan mersin ağacından maşnū' bir 'aşā-yı şerīfe ile teşrif buyurup vaqt-i irtihallerinde Hazret-i Şit'e andan dağı Cenāb-ı İdrīs'e anlardan dest-be-dest Hazret-i Şu'ayb'e intikāl anlar dağı Cenāb-ı Kelīm'e ihsān buyurmuşlardır. (21a /2-3).

3.2.1.2.14. Hz. Üzeyir

Kur'ân-ı Kerīimde geçen fakat peygamberliği konusunda ihtilaf olan şahsiyettir.

Ĥattā tā'ife-i yehūd Hazret-i 'Üzeyr ĥāfız-i Tevrīt olduğundan şānında ibnullah (22) dediler. (34b /21)

3.2.1.2.15. Hz. Ya'kûb

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden birisi olup Hz. Yusuf'un babasıdır. Çok sevdiği oğlundan yaşadığı ayrılık ve bu ayrılığın sonucu yaşadığı hasret ve üzüntü ile anılmıştır. Eserde Kur'an-ı Kerim'de ve tarih kitaplarında anlatıldığı gibi Hz. Yusuf ile yaşadığı ayrılıktan dolayı çektiği sıkıntılarla anlatılmıştır:

Eğer Yūsuf gibi bizden gā'ib olur isen biz dađı Hazret-i Ya'kûb gibi yā āsefā ile berāberiz. Nitekim Cenāb-ı Ya'kûb nice zamān na'ra-i yā āsefā ile velvele-endāz-i cihān oldular. (6b /16-18)

Eserin başka bir yerinde ise Hz. İbrâhim, Halîlullâh şeklinde geçmiş, bunun üzerine şârih bunun ism-i alemî olduğunu ifade ederek dört yüce peygamberin ikişer isimle anıldığını söylemiş ve Hz. Yakub'un da diğer isminin "İsrail" olduğunu söylemiştir. (69b /10)

9. kasîdede de "mihnet-dîde-i Ken'ân" tabirinden murâdın Hz. Yakub olduğu, çünkü Kenan şehrinin onun için bir zindan olduğu ve kendisinin orada feryad ve figan edip durduğu anlatılmıştır (114a /17-23).

3.2.1.2.16. Hz. Yusuf

Hasret ve üzüntüyle anılan Hz. Yakub'un en sevdiği çocuğudur. Edebiyatta daha çok güzelliğiyle işlenen Hz. Yusuf; babasından ayrılması, kardeşlerinden gördüğü eziyetler, Mısır'a köle olarak satılması, Züleyhâ'nın ona âşık olması ve iftira etmesi, zindana düşmesi ve sonra Mısır'a hükümdar olması, rüya yorumlayabilmesi gibi özelliklerle de anılmıştır.

Eserde de babasından ayrılması (6b /14-18); sevgilinin benzetildiği güzellik unsuru (10b /29) gibi özellikleriyle zikredilmiştir.

Peygamber Efendimiz'in veya sevgilinin güzelliğinden Hz. Yusuf'a üstün tutulması bu eserde de işlenmiş ve 3. kasîdede güzellik açısından Peygamber Efendimiz ile Hz. Yusuf mukayese edildikten sonra Peygamber Efendimiz'in üstünlüğü vurgulanmıştır.

Dest-bürîde olalar Yûsuf için olmaz 'aceb

Görse vechîñ cîgerün şerh eder ibn-i Ya'kûb (33^b /7-8).

Eserin başka bir yerinde ise ancak sıkıntı çektikten sonra Hz. Yakub'un Hz. Yusuf'a kavuşabildiği anlatılmış, Yûsuf-i hakîkî olan Allah'a ulaşabilmek için de nice meşakkatlere katlamak gerektiği vurgulanmıştır. (114a /21-23)

3.2.1.3. Ehl-i Beyt

Eserde Hz. Muhammed'e, Hz. Ali'ye ve Hz. Hüseyin'e yazılmış şiirler şerh edilirken, "Ehl-i Beyt" olarak kabul edilen "Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz.

Hüzeyin” de anlatılmış, övülmüş ve haklarında vârid olan hadis-i şerifler aktarılmıştır. Her birinin eserde nasıl geçtiği aşağıda ayrı başlıklar hâlinde verilmesine rağmen, burada da “Ehl-i Beyt” kavramının genel ifadeyle eserde geçtiği yerlerden birkaçını verdik:

Lâkin âl aşahh-i aqvâlde Ehl-i Beytten ‘ibâretdir ve Ehl-i Beyt-i resûl Fâtıma, ‘Alî, Hasan ve Hüseyin rıdvânullâhi ‘aleyhim ecma‘în hâzarâtıdır. (49^a /10-11)

Ya’ni bir kimse ki Hâzret-i Muhammed ‘aleyhi’s-selâma îmân eyleye ve evlâd u Ehl-i Beytine îmân etmeye o kimesne haqîkatde Hâzret-i Muhammed’e daği îmân etmemiştir. (49^b /10-12)

Elhâşıl Hâzret-i fahr-i ‘âlem şallallâhu te‘âla ‘aleyhi veselleme muhabbet ve ilticâ ve eşer-i pâklerine iktifâ nice farz ise Ehl-i Beytlerine daği farzdır. Zîrâ me’âl-i âl-i Muhammed me’âl-i Muhammeddir. Nitekim bu zevât-i erba’anıñ şân-i şerîflerinde vürüd eden aḥbâr-i nebeviyye me’âl ve netîcenin vâhdâniyyetine dâldir. (49^b /22- 50^a /1)

Hulâşa-i maḳâl âl-i Muhammed’i ber vech-i kemâl medḥ u şenâ emr-i muhâldir. Zîrâ bunlâr ḥaşşân-i bârgâh-i ilâh, nâ’ibân-i Muhammed resûlallâh sultân-i eḳâlîm-i ‘uşmet ḥavâḳîn-i medâyîn-i hikmet şîrân-pîşe-i fütüvvet fârisân-i ‘arşa-i mürüvvet oldukları bî-maḳâldir. (50^a /5-8)

3.2.1.3.1. Hz. Ali (Haydar, Kerrâr)

Hz. Ali; edebiyat ve kültürümüzde en çok işlenen şahsiyetlerden birisidir. Peygamber Efendimizle akrabalığı, yakın ilişkisi, özellikle de savaşlarda gösterdiği cesaret ve başarı zamanla efsanevi bir anlatıma dönüşmüştür. İlmî ve hikemî yönüyle de edebiyata konu olmuştur. Eserde Hz. Ali hakkında yazılmış 20 beyitlik bir kasîde şerh edilmiştir. Şârih, bu kasîdeyi şerh ederken eserde genel olarak yukarıda zikredilen özellikleriyle anılan Hz. Ali hakkında ayrıca söylenmiş hadisleri ve şiirleri de yazmıştır. Hz. Ali’yi yüceltici bir şekilde anlatan şârih Hz. Ali hakkında oldukça uzun alıntılar yapmıştır. Eser boyunca beyitlerin şerhinde gerek duyduğu yerlerde ise Hz. Ali’den alıntılar yapmıştır.

Eser boyunca “Hâydar, Kerrâr, Hâydar-i Kerrâr, merd-i meydân-i veḡâ, zehre-şikâf-i a’dâ, vaşıyy-i maḥbûb-i sübhân, vâḳıf-i esrâr-i şamedî, emîru’l-

mü'minîn, dervāze-i medīne-i ḥaḳīḳat ve ḥānedān-i dāru'l-mülk-i velāyet, esedullāhi'l-gālib 'Alī bin Ebī Ṭālib, İmām-i hümām, maşdar-i kerāmet-i nā-mütenāhī, ğurre-i nāşīye-i şubḥ-i hidāyet ve ḳurre-i bāşire-i şems-i velāyet, şīr-i Yezdān" gibi vasıflarla anılan Hz. Ali; Peygamber Efendimiz'den Miractan getirdiği sırları alması fakat ağırlıklarından dolayı bunları taşıyamayıp kuyuya anlatması ve kuyunun coşup taşması hikâyesine konu olmuştur:

...‘aybe-i ‘ilm-i Muḥammedī Cenāb-ı ‘Aliyy-i velī ol esrār-ı mektūmeden ba‘zı esrārın keşf ve izḥārını ḥākiyā-yi kimyāsā-yi Muştafaviyyeden niyāz edüp ol āfitāb-ı felek-risālet ‘aleyhi nesā’imi’t-taḥiyyat mültemes-i imām-ı hümāmı kabül buyurmağla lisān-ı ḥāl ile ğüş-ı cān-ı ‘Alī’ye ba‘zı rāz keşf ü ibrāz buyurup fe-ammā yā ‘Alī zinhār ve zinhār bu esrārı bir ferde keşf ve izḥār eyleme deyü fermān-ı ‘ālī-şān işdār buyurmuşlar idi. Ve lākin Ḥaydar-i Kerrār ol deryā-yi esrārın tetābu-ı telāṭumundan bī-şabr u bī-ḳarār olmağla

Beyit: Reft ‘aḳl vü reft şabr vü reft yār
İn çı derd est in çı ‘ışḳ est in çı kār¹⁷⁹

mefhūmunca na‘rā-zenān bir ḳuyunun başına seyl-i revān gibi revān oldular ve derūn-i çāha pertev-endāz ve ol esrār-ı mektūmeden bir sırr derūn-i çāha keşf u ibrāz buyurdular. Derḥāl āb-ı çāh cūş u galeyān edüp ḥārice cārī olmağa başladı ve ol āb cārī olduğu maḥallerde bir neyistān zāhir olup ba‘de’z-zamān bir rā’i ol neyistāndan bir ney kesip düdük yaptı ve çalmağa şürü‘ eyledi. Yevmen mine’l-eyyām Ḥazret-i seyyidü’l-enām eṭrāf-ı Mekke’de geşt u güzer eder iken bir nağme-i feraḥ-fezā vāşıl-ı sem‘-i maḥbūb-i Ḥudā olduğda yā ‘Alī niçin ifşā-yi esrār eylediñ işte bu nāy ol esrār-ı mektūmeyi şinevendegāna ilā āḫiri’z-zamān nālān u giryān i‘lān etse gerekdir buyurdular (12a /10-24)

Eserde şaḫne-i Necef (73b /16) olarak anılan Hz. Ali, bütün tarikatların ona dayandırılması özelliğiyle de anlatılmıştır.

Ve lākin ebvāb-i künūz meftūḥ ü küşāde olmaḳ ‘irfān-i nefse vuḳūf ve ‘irfān-i nefis daḫi muḥabbet ü ma‘rifet-i İmām-i Hümāma mevḳūfdur. Ḥafī değildir ki cemī‘-i

¹⁷⁹ Akıl kalmadı, sabır kalmadı, yar kalmadı; bu ne dertmiş, bu ne aşkmiş, bu ne iş? Attār, *Mantıku’t-Tayr*, Şeyh San‘ân Hikâyesi.

‘urefā bāde-i füyūzāt-i Ḥudāyı cām-i ‘Aliyyu’l- Murtażadan nūş ve lā-ya‘kıl u medhūş olmuşlardır. Zīrā silsile-i cemī‘-i aşşāb-i tarīkat Ḥazret-i şāḥ-i velāyete mūntehīdir (75b /15-19)

Hz. Ali’nin eserde anlatılan diğer bir özelliği de cömertliğidir. Eserde de anlatıldığına göre dört dirhemi bulunan Hz. Ali, bunlardan birini gecei birini gündüz, birini gizli ve birini de âşikâr şekilde ihtiyaç sahiplerine vermiş ve böylece kendisi hakkında âyet nâzil olmuştur:

Kütüb-i tefāsırde ruḥsāre-tırāz-i evrāk-i taḥrīr u tebyīn olmuşdur ki esedullāhi’l-gālīb ‘Alī bin Ebī Ṭālīb ḥazretlerinin ‘ālem-i fānīde dört dirhemi olup birin gece ve birin gündüz ve birin setren ve birin cehren taşadduk edüp şān-i şerīflerinde el-lezīne yunfiḳūne emvālehum bi’l-leyli ve’n-nehāri sırran ve ‘alāniyeten 180 kerīmesi nāzil olup şehā-i İmām meşhūr-i enām oldu. (79a /3-8)

3.2.1.3.2. Hz. Fâtıma

Peygamber Efendimiz’in kızı, Hz. Ali’nin eşi olan Hz. Fâtıma; eserde tek başına geçmemiş, herhangi bir hikayeye konu olmamıştır. Sadece aşağıda görüleceği üzere Ehl-i Beytle ilgili hadislerde ve oğulları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyinle ilgili terkiplerde seci yapmak için geçmiştir:

Āl ḥāl vezninde evlād-i Fātıma yāḥud her bir mü’minin teḳiyyin ilā yevmi’l-kiyāmeden ‘ibāretidir. (37b /18-19)

Bunun gibi nūr-i dīde-i ‘Alīyyu’l-Murtażā ciğer-pāre-i Fātımatu’z-zehrā şehīd-i deşt-i Kerbelā kimesneniñ medḥ u şenāsına ihtiyācı olmadığı zāhir u hüveydādır. (86a /13-15)

3.2.1.3.3. Hz. Hasan

Peygamber Efendimiz’in torunlarından, Hz. Ali ve Hz. Fâtıma’nın en büyük oğlu Hz. Hasan; babasının vefatından sonra bir grup Müslümandan biat alarak halife olmuş, Muaviye ile savaş ihtimali belirmesi üzerine tekrar Müslüman kanı dökülmemesi için Muaviye ile anlaşarak halifelikten vazgeçmiştir. Eserde Ehl-i Beyt

¹⁸⁰ Mallarını gece gündüz; gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar var ya... Bakara 274

ile ilgili hadislerde geçmesinin yanı sıra bu tarihi gerçekliğe uygun bir vâkıada anlatılmıştır. Buna göre halifelikten vazgeçip Hicaz'a yerleşen Hz. Hasan, Yezid'in kandırması sonucu karısı Ca'de tarafından zehirletilerek şehit olmuştur.

Menkûldür ki reyhân-i ravza-i ıştîfâ ve zaymurân-i bostân-i irtîzâ emîru'l-mü'minîn Ḥasan ibn 'Aliyyu'l-Murtażâ rağiyallâhu 'anhumâ ḥazretleri dūş-i sa'âdetgūşundan hil'at-i hilâfeti ḥal', Mu'âviye zimmetine taḥmîl, kendüleri süy-i Ḥicâz'a teşrîf buyurdular. İgvâ-i Yezîd-i pelîd ile Eş'aş bin Ḳays kıızı Ca'de ki taḥt-i nikâhlarında idi ol zümre-i riyâz-i irtîzâya ḥurde-i elmâs verüp şecer-i ferḥunde-semer vücûd-i eşerinden ol zehr ile zehr-i ḥayât döküldü ve kâmet-i istiḳâmet-i dîn u millet 'illet fakdı ile iki büküldü. (119b /23 – 120a 8)

3.2.1.3.4. Hz. Hüseyin

Peygamber Efendimiz'in torunu ve Hz. Ali'nin oğlu olan Hz. Hüseyin; Kerbelâ'da Yezid ordusu tarafından acı bir şekilde şehit edilmiş, bu şehâdet bütün İslam âlemini asırlar boyunca derinden etkilemiş, tarifsiz hüznünlere garketmiştir. Bu şehâdet olayının anlatılması edebiyatta "maktel" türünün doğmasını sağlamış, Hz. Hüseyin ise "Kerbelâ" ile özdeşleşmiş ve şehîd-i Kerbelâ olarak anılagelmiştir. Eserde "nür-i dîde-i 'Alîyyu'l-Murtażâ ciğer-pâre-i Fâtımatu'z-Zehrâ şehîd-i deşt-i Kerbelâ, sultân-i Kerbelâ; nür-i dîde-i Murtażâ, ciğer-pâre-i Zehrâ, fâtiḥatu'ş-şürefâ, ḥâtimetu'l-ḥulefâ zânû-nişîn-i sultân-i kevneyn şehzâde-i 'âlem" olarak tavsif edilen Hz. Hüseyin, eserde Kerbelâ vâkıasını hatırlatan unsurlarla birlikte anlatıldığı gibi eserin bir yerinde hakkında biyografik bilgiler verilmiş, başka bir yerinde ise cömertliği, savaş meydanında düşmana karşı dikilip şiir okuması ile anlatılmıştır.

Bu medḥiyye-i garrâ nür-i dîde-i Murtażâ, ciğer-pâre-i Zehrâ, fâtiḥatu'ş-şürefâ, ḥâtimetu'l-ḥulefâ ânû-nişîn-i sultân-i kevneyn, şehzâde-i 'âlem İmâm Hüseyin rağiyallâhu 'anhu ḥazretlerinin ḥaḳḳ-i devletlerinde nazm u inşâd olunmuştur. İsm-i şerîfleri Hüseyin, laḳab-i şerîfleri şehîd ve seyyid, künyeleri Ebû 'Abdullâhdır. İmâm-i şâliş ve Ebu'l-e'immedir. Vilâdetleri hicretin dördüncü senesinde vâқи' olmuştur. Ve zamân-i şehâdetleri sene-i ihdâ ve sittîn muḥarremiñ onuncu gün vuḳû' bulmuştur. 'Ömr-i şerîfleri elli yedi ve cesed-i laḳıfleri Kerbelâ'da medfûndur. (84a /5-11)

Bir gün bir merd-i ğarīb İmām Hüseyn'in ğuzūr-i sa'ādetine ğelüp yā ibni resūlallāh faķīru'l-ĥāl ve keşīru'l-'ıyāl ĥattā bu geceniğ ķūtına mālīk değilim diye i'lām-i ĥāl eyledi. Ħāzret-i İmām kemāl-i rıfķla cevāb verüp bir miķdār bizimle me'nūs ol gelecek rızķımız var inşā'allāhu te'ālā geldikde def'-i zārūret olunur buyurdular. Nāĝāh bir kimesne biğ 'aded dīnār getirip Ħāzret ol dīnārı 'aynıyla o merd-i ğarībe i'tā ve işār eyledi ve ey dervīş! Senī 'avķ eyledik eĝer bu miķdār olduĝun bileydik seni bu ķadar meķş etmeĝi revā görmez idik. Ma'zūr olsun biz ehl-i belā ve ğüm-kürde-i mirā ve mānde-i recāyız. Murād üzre zindeĝāniyi ğayrılara fāriĝiz deyü nice dūrer ü le'āli nişār ķıldılar. (86b /18 – 87a /3)

... cenāb-i İmām-i Hümām Kerbelā nām maĥalde pīş-i a'dāda ķıyām ve bu ķaşīde-i ĝarrā ile nāţīķā-pervāz-i inşā oldular ki bu ķaşīde-i pākize-nizām cāmi'-i fezā'il-i İmām-i hümāmdır. (84b /17-19)

3.2.1.4. Dört Halife ve Dini Şahıslar

3.2.1.4.1. Hz. Ebū Bekir

Ħāzret-i Ebū Bekr'in evvelā ism-i şerīfleri 'Abdu'l-ka'be idi. Ba'dehu Resūlallāh nām-i şerīfleriğ 'Abdullāh tesmiye buyurdular. Bekr adlı oĝlu olmayup 'ādet-i 'Arab üzere tefe''ülen Ebū Bekr kūnyesiyle mükennā olup ismine ĝālib olmuşdur. Nār-i caĥīmeden āzād olduĝundan 'atīķ ve mi'rāc-i şerīfi bilā-mirye taşdıķ etmekle Şiddīķ laķabıyla mulakķab oldular. (44b /14-18)

Ma'lūm ola ki rūĥ-revān-i ķālīb-i kā'ināt 'aleyhi efdali't- taĥıyyāt ĥāzretleri Mekke-i Mūkerremeden Medīne-i mūnevvereye sāye-endāz-i teşrīf u iclāl olduķları eşnāda yār-i ĝār-i vefādār, hemrāh-i şadāķāt-şī'ār Şiddīķ Ebū Bekr rađiyallāhu Te'ālā 'anhu ĥāzretleriyle berāber Mekke'den çıkıp cebel-i Şevr'de bir maĝārada iĥtifā buyurdular. (44b /22 – 45a /2)

Vaķta ki küffār ĝāra girmek murād etdiklerinde cenāb-i Şiddīķ-i ekrem min ciheti'l-beşeriyye dūĉār-i iztırāb ve elem olduķda Resūl-i Ekrem şallallāhu Te'ālā 'aleyhi vesellem **lā taĥzen innāllāhe ma'anā**¹⁸¹ buyurdular. (45^a /13-15)

refīķ-i şefīķ-i vefādār cenāb-i Şiddīķ-i şadāķāt-şī'ār... (53a /17-18)

¹⁸¹ Hüzünlenme, çünkü Allah bizimle beraberdir. Tevbe 9/40.

3.2.1.4.2. Hz. Ömer

İslam'ın ikinci halifesi olan Hz. Ömer, adaletiyle meşhur olmuş ve edebiyatta da adaletin sembolü olarak işlenmiştir. Eserde Hz. Ali'ye “şahne-i Necef” denildiği ifade edildikten sonra Peygamber Efendimiz ve dört halife için kullanılan tabirler sıralanırken Hz. Ömer'e de “şahne-i iklîm-i adl u dâd” dendiği aktarılmıştır:

Hzret-i 'Ömer'e şahne-i iklîm-i ⁽¹⁹⁾‘adl u dâd (48a /18-19)

3.2.1.4.3. Hz. Osman

İslam'ın üçüncü halifesi olan Hz. Osman, Peygamber Efendimiz'in iki kızıyla evlendiği için “zi'n-nûreyn” olarak anılmış, güzel ahlâkı ve hayâsıyla şöhret bulmuştur. İslam dini için defalarca malını dağıtan Hz. Osman; eserde hayâsıyla ve Kur'an-ı Kerim'in toplanmasıyla ilgili iftiraya uğramasıyla geçmektedir.

ve Hzret-i 'Osmân'a şahne-i mülk-i hayâ (48a /19)

Ba'zı aşâb-i tuğyân câmi'u'l-Ḳur'ân Hzret-i 'Osmân hakkında süre-i inşirâhda ve rafa'nâ leke zikrek¹⁸² fıkrası zeylinde ve 'Aliyyen şihrek¹⁸³ vaşf-i 'ulviyyesini 'adâvet-i muşâheret ile terk eyledi dediler ve niceleri daḥi şân-i şeyheyn-i mükerrmeynde dürlü dürlü türrehât ve hezeyân eylediler ki taḥrîr u beyân ber vechle şâyân değildir. (77b /13-18)

3.2.1.4.4. Alâüddîn Attâr

İsmi Muhammed Buhârî olup Bahâeddîn Nakşibend'in önde gelen müritlerindedir. Şeyhi daha hayattayken onu överek pekçok müridini ona havale etmişti.¹⁸⁴ Eserde ünlü muhakkik ve âlim Seyyid Şerif Cürcânî'nin şeyhi olması ve onu Allah'a ulaştırması yönüyle anlatılmıştır:

... ve cenâb-i Şeyḥ 'Alâ'üddîn 'Atṭâr'ın meclisine ulaşmadıkça Cenâb-i Kübrâyı anlamadım. (70a /17)

¹⁸² Senin şânını yükseltmedik mi? İnşirâh 94/4.

¹⁸³ Ali de senin damadındır.

¹⁸⁴ Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 516-517.

3.2.1.4.5. Hz. Âmine

Peygamber Efendimiz'in doğumundan altı yıl sonra vefat eden annesi Hz. Âmine, eserde siyer kitapları ve mevlitlerde de olduğu gibi hamileliliği esnasında doğuracağı çocuğun peygamberlikle müjdelenmesiyle geçmektedir.

Ve bu ism-i şerîf ile tesmiyenin sebebi Hzret-i Âmine radıyallâhu 'anhumâ vâlidemiz müddet-i hamli sekiz mâh olduğda melâ'ike-i kirâm Hzret-i Âmine'ye yâ Âmine devlet ve sa'âdet seniñdir ki cenâb-i rahmân seni vâlide-i nebiyy-yi âhîri'z-zamân eyledi. (35b /12-15)

3.2.1.4.6. Hz. Bilal-i Habeşî

Habeş asıllı bir köle olarak Arabistan'da doğan Bilâl-i Habeşî, müslüman olunca pek çok işkenceye maruz kalmış, Hz. Ebu Bekir tarafından takasla veya satın alma yoluyla kurtarılarak azat edilmiştir. Peygamber Efendimiz'in öğrettiği ezanı onun emriyle okuyan ilk kişi olmuş ve onun vafatına kadar müezzinliğini yapmıştır¹⁸⁵. Eserde ölüm anındaki kavuşma arzusu ve Peygamber Efendimiz'in vefatından sonra yokluğuna dayanamayıp Şam'a yerleşmesi, buradayken rüyasında Peygamber'i görmesi üzerine Medine'ye gidip ravzasını ziyaret etmesi ve siyahlığının cennetteki huri ve gılmânlara güzellik katan bir ben olacağı şeklindeki bir inançla geçmektedir.

Mençüldür ki Cenâb-ı Bilâl âhîr-i vaqtinde za'f-ı veremden hilâl gibi olup ve emâre-i mevt vech-i sa'âdetlerinde nümâyân olduğda 'iyâli el-firâk el-firâk deyü feryâd u zârî eyledikde Bilâl-i hoş-hışâl el-vişâl el-vişâl diyerek bu 'âlem-i fâniden infişâl ve 'âlem-i âhrete intikâl buyurdular. (7a /29 - 7b /3)

Bilâl hilâl vezninde imâmü'l-mürselîn 'aleyhi's-şalat fi külli hîn mü'ezzinlerinin ismidir ki Bilâl-i Habeşî denmekle şöhret-yâb olmuşdur, radıyallâhu 'anhu. Ba'de vefâti'n-nebî iftirâk-i maħbûb-i Kird-gâr cân-i Bilâl'e ziyâde kâr edüp Şâm-i şerîfe hicret ve anda dâr-i 'uqbâya rihlet buyurdular. Qabr-i şerîfleri el-ân Şâm-i cennet-meşâmda ziyâret-gâh-i havâş u 'avâmdır. İmâm Semhüdî *Hulâşatu'l-Vefâ*'da buyururlar ki zamân-i hilâfet-i Hzret-i 'Ömerde bende-i maħbûl şehinşâh-i Qareşî ve mazhar-i nûr-i siyâh cenâb-i Bilâl-i Habeşî bir gece rü'yâda şâhib-i sa'âdet

¹⁸⁵ Mustafa Fayda, "Bilâl-i Habeşî", *DİA*, c. 6, s.152-153.

‘aleyhi ekmele’-t-tahıyyat hazretlerini ru’yet buyurup **yā Bilālu emā āne leke en tezūreni**¹⁸⁶ hitābiyla muhātab olduḡda derḡāl rāhilesine sūvār olup cānib-i Medīne-i mūnevvereye ‘azīmet ve kabr-i şerīf-i Muḡammediyyeyi ziyāret ve andan yine Şam-i şerīfe hicret buyurdular. Ḥaḡḡī ḡuddise sırruhu *Kitāb-i Necāt*’da buyururlar ki sevād-i vücūd-i Bilāl cennetde ḡūr u ḡilmāna bir ḡāl olup andan ḡüsñ u āñ bulsalar gerekdir. (48a /10-20)

3.2.1.4.7. Hz. Ca’fer bin Ebû Tâlib

Peygamber Efendimiz’in amcası Ebû Tâlib’in oḡlu ve Hz. Ali’nin kardeşidir. Mûte Savaşı’nda kolları kesilerek şehit edildiḡi için Ca’fer-i Tayyār olarak da anılmıştır.¹⁸⁷ Ca’fer-i Tayyar eserde Hz. Ali’nin Muaviye’ye cevap olarak yazdıḡı mektuptaki bir şiirde ve Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’da düşman safları arasına dalıp çarpışmadan önce okuduḡu bir şiirde geçmektedir.

Ve Ca’faruni’l-lezī yaḡḡā ve yumsī
Yāḡīru ma’e’l-melā’iketi ibnu ümmī¹⁸⁸ (81b /2-3)

Men lehu ‘ammun ke-‘ammi Ca’ferin
Zu’l-cenāḡeyni kerīmu’n-nesebeyn¹⁸⁹ (85a /2-3)

3.2.1.4.8. Hz. Hamza

“Seyyidü’ş-Şühedâ” olarak anılan Hz. Hamza, Peygamber Efendimiz’in amcalarından olup, Uhud Savaşı’nda Hind’in kölesi Vahşî tarafından vahşî bir şekilde şehit edilmiştir. Eserde Hz. Ali’nin Muaviye’ye cevap olarak yazdıḡı bir şiirde şehitlerin efendisi olarak anılmıştır:

Muḡammeduni’n-nebiyyu eḡī ve şihri
Ve Ḥamzetu seyyidu’ş-şuhedā’i ‘ammi¹⁹⁰

¹⁸⁶ Ey Bilal! Beni ziyaret etmenin zamanı deḡil midir?

¹⁸⁷ Ahmet Önkal, “Ca’fer b. Ebû Tâlib”, *DİA*, c. 6, s. 548-549.

¹⁸⁸ Gece gündüz meleklerle uçan Ca’fer ise benim kardeşim.

¹⁸⁹ Kimin soyu şerefli ve iki kanatlı amcam Ca’fer gibi amcası var?

¹⁹⁰ Muhammed peygamber kardeşim ve kayınpederim / Şehitlerin efendisi Hz. Hamza ise benim amcam.

3.2.1.4.9. Hızır

Peygamberliği ve şahsiyeti hakkında ihtilaflar bulunan Hızır; eserde peygamberlerden biri olarak kabul edilmiş, ismi ve künyesi zikredildikten sonra oturduğu yerlerin yeşerdiği, orta parmağıyla şehadet parmağının yapışık olduğu anlatılmıştır. Eserde zor durumda kalanların imdadına yetişen Hz. Hızır'ın Kur'an-ı Kerim'de de anılan Hz. Musa'yla olan yolculuğu hatırlatılmıştır:

Hağır hāniñ fetħi ve dādiñ kesriyle peygamberāndan bir zāt-i 'ālī-ğadriñ lağabıdır. İsm-i şerīfleri Belyā, künyeleri Ebu'l-'Abbāşdır. Seyr u ku'ūd eylediği maħaller yeşil çemenzār olur olmağla Hağır ile mülakğab oldular. Ĥayāt u memātı muħtelifdir. Ekşer-i muħakğikiñ zinde olmasına cāzmīndir ve 'ālāmeti müsebbeħe parmağı orta parmağıyla berāberdir. (97b /15)

Ĥafī olmaya ki Hađır ile hem-peymān ve cemī'-i derdlere dermān pīrden murād kıdem-i Ĥazret-i Mūsā'da olan velīdir. Nitekim ilā āħiri'z-zamān her nebiniñ kıdeminde ednā bir velī mevcūddur. Ve Hađır ile Mūsā 'aleyhimā's-selām beyninde olan 'uhūd Ĥur'ān-i Kerīimde mübeyyen u maħdūddur. (98a /6-9)

3.2.1.4.10. İmam-i A'zam Ebû Hanîfe

Ehl-i sünnetin dört büyük mezhep kurucularından biri olan İmâm-ı A'zam hakkında eserde târihî ve biyografik bilgi verilmiş, talebesi olan İmam Muhammed'e sakalı çıkıncaya kadar peçesiz ders vermediği anlatılmıştır. Ayrıca Hz. İmâm Ca'fer-i Sâdık'ın hizmetinde iki yıl kaldığı bilgisi verilmiştir:

... ism-i sāmīleri Nu'mān bin Şābit ve nihāl-i ictihādı ravza-i dīn-i Ĥanefīde nābitdir. Ĥicret-i nebeviyyeniñ sekseninde dā'ire-i vücūda qādem başıp sinn-i şerīfleri yetmiş yetmiş oldukda yüz elli târiħinde şehr-i Bağdād'da köhne-ribāt-i dūnyā-yi denīden dār-i āħirete rıħlet buyurdular, raħmetellāhi 'aleyhi. (124b /16-19).

Ve İmām-i A'zam Ĥazretleri her ĥâlde mühezzib-i şāhib-i mezheb iken İmām Muħammed ĥağğ-āver olmadıqça bī-niğāb ta'līm u 'ulūma ruħşat-dād olmadı. (61a /18-19)

Ĥazret-i imām-i hümām iki sene miğdārı ol 'āşık-i şādık İmām Ca'fer-i Sâdık ĥazretleriñiñ ĥidmet-i devletleriyle be-kām ve aħz-i dest-i inābet edüp..(124b /22-23)

3.2.1.4.11. İmâm Şâfi‘î

Ehl-i sünnetin dört büyük mezhep kurucularından biri olan İmâm Şâfi hakkında eserde târihî ve biyografik bilgi verilmiş, Ehl-i Beyte olan muhabbeti nedeniyle râfizî olmakla suçlandığı ve hapse atıldığı anlatılmıştır:

... ism-i sāmî ve neseb-i kirāmları Muḥammed bin İdrîsdir. Şâfi‘ eḫad-i ecdādından bir zātın ismidir ki Şâfi‘î ana mensûbdur. İmâm-i mezkûre Muṭṭalibî daḫi derler ki silsile-i nesebî Muṭṭalib bin ‘Abdi Menâf’a müntehîdir. (124b /11-13)

İmâm Şâfi‘î raḫiyallāhu te‘ālā ‘anhu muḫabbet-i āl-i Muḥammed’de bir mertebede idiler ki nâş Ḥazret-i imâmı rafza nisbet edüp maḫbûs eylediler. (49b /12-15)

3.2.1.4.12. Şiblî

H. 247’de doğmuş Ebubekr Muhammed bin Halef adlı sufi ve veli şahsiyettir. Cüneyd-i Bağdâdî’nin müridlerinden olan Şiblî’nin; “zühd ü takvası, ahvâl u akvâl-ı ârifânesi meşhûrdur.”¹⁹¹ Eserde belâlara sabretmek gerektiğinin anlatıldığı bir yerde, bazı söylemlerinden dolayı hapse düşünce yanına giden sevenlerini imtihan etmesi hikayesiyle anılmıştır:

Şiblî ḫuddise sırruhu ḫazretlerinden ba‘zî şaḫḫiyyât şudûriyla bir ṭakım bî-maḡzân Ḥazret-i ‘azîzi bîmâristâna ḫoyduḫlarında muḫiblerinden birkaç kimesne ‘azîz-i müşârun-ileyhi ziyârete varup Ḥazret-i şeyḫ daḫi sizler kimlersiniz buyurduḫda anlar daḫi seniḫ aḫbâbınız deyüp derḫâl Cenâb-ı şeyḫ yerden bir avuç rîze-i seng alup atdıḫlarında cümlesi firâr edince **lev kuntum aḫibbâi le şabartum ‘alâ belâi**¹⁹² buyurmuşlardır. (28a /22 – 28b /3).

3.2.1.4.13. Râbia-i Adeviyye

Hicrî ikinci asırda Basra’da yaşamış kadın sufilerdendir. Hiç evlenmeden uzlet içinde zühd hayatı yaşamıştır¹⁹³.

¹⁹¹ Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, Haz. Cemal Kurnaz, Birleşik Yay. Ankara 2007, s. 376.

¹⁹² Beni sevseydiniz belalarım sabrederdiniz.

¹⁹³ Hülya Küçük - Semih Ceyhan, “Râbia el-Adeviyye”, *DİA*, c. 34, s. 380-382.

Menķıldür ki perde-dâr-i serâdikât-i ‘uşmet, sitâre-keş-i maķşürât-i ‘iffet Râbi‘a-i ‘Adeviyye rağiyallâhu te‘âlâ ‘anhâya **yâ Râbi‘a câ’e’r-rabi‘u uğrici fanzuri’l-maşnû‘ât**¹⁹⁴ dediklerinde Hâzret-i Râbi‘a daği **yâ fulân udđul fanzuri’ş-şâni**¹⁹⁵ buyurdular. (110a /8-11)

3.2.1.4.14. Ubeydullâh-i Ahrâr

Nakşibend-i geleneğinde Hâce-i Ahrâr olarak Nâsırüddîn Ubeydullâh bin Mahmûd eş-Şâfi es-Semerkindî h. 806 (m. 1404)’da Taşkent’in Bâğistân köyünde doğmuştur. Ya’kûb-i Çerhî’nin halifesi olarak Taşkent’te irşâd faâliyetinde bulunmuş aynı zamanda ticaret ve ziraatla uğraşmıştır. Vefatından sonra onu takip eden kol, Ahrâriyye olarak isimlendirilmiştir¹⁹⁶. Eserde genç oğlanlardan sakınmak gerektiği anlatılırken bir hikâyeye konu olmuştur:

Mazhar-i nazar ber qadem ve maşdar-i nigâh-dâşt ve hûş der dem, h^vâce-i kibâr Şeyh ‘Ubeydullâh-i Ahrâr kıddise sırrihu’s-settâr hâzretleri evâhir-i ‘ömrlerinde kemâl-i herem u şeyhüñet ve ifrâti fütür-piri ve nehfetleri sebebiyle ekşer-i eyyâmda müridânı pây-i kerâmet-pâyelerin oğarlar idi. İttifâken bir mürid bu hizmetde der-kâr iken bir emr-i zarûri lâzım gelmekle yerine bir şâhib-i cemâl oğlu eczâ-i meclisden bulunmağla hizmet-i şeyhi aña ihâle eyledi. Civânın keffi pây-i h^vâceyi mes eyledikde derhâl ayağın çeküp hizmet-i civândan ibâ’ ve tãlibân ve sâlikâna sebebin taqrîr ve inhâ eylediler ki anın hâret-i destinden hâzz-i nefis vâkı’ oldu. (61a /21 – 61b /6)

3.2.1.4.15. Veysel Karânî

Edebiyatımızda peygamber ve anne sevgisinin sembolü olan Veysel Karânî, eserde Peygamber Efendimize sevgisi ve hürmetinden dolayı bütün dişlerini kırması özelliğiyle zikredilmiştir:

Menķıldür ki efdalu’t-tâbi‘in kıble-i ‘ârifin süheyl-i Yemeni cenâb-i Hâzret-i Veys el-Ķarenî rağiyallâhu ‘anhu hâzretlerinin gazve-i Uğud’da dendân-i sa‘âdet-i

¹⁹⁴ Ey Râbia! Bahar geldi, dışarı çık da yaratılmışları gör.

¹⁹⁵ Ey kimse! İçeri gir de yaradani seyret.

¹⁹⁶ Necdet Tosun, “Ubeydullâh-i Ahrâr”, DİA, c. 42, s. 19-20.

Muhammediyyenin şikeste olduğu sem‘-i ‘ālilerine resīde olunca ittibā‘en li‘r-resūlallāh cemī‘-i esnānıñ fedā eyledi. Nitekim *Divān-i Nahīf*’de gelmiştir:

Beyit: İttibā‘-i sened-i ‘ālem için dendānıñ
Kıldı cānıyla fedā Hāzret-i Veys el-Ḳarenī (54a /23 – 54b /4)

3.2.1.5. Melekler

3.2.1.5.1. Cebrail

Allah’ın Kur’an-ı Kerim’de zikrettiği dört büyük melekten biri olan Cebrâil, ilâhî emirleri peygamberlere ulaştırmakla görevlidir. Eserde pek çok asi kavmi Allah’ın emriyle helak eden Cebrâil’in Bedir’de müşrikleri helak etmemesinin sebebi açıklanmıştır. Bu yoruma göre müşriklere karşı kazanılan zafer sadece Cebrâil’e mal edilmemiş, Peygamber Efendimiz’in şahsında tüm İslam ordusuna mal edilmiştir.

Bu daği hafî olmaya ki Hāzret-i şedīdu’l-ḳavī ya‘ni emīn-i vahy-i Hūdā Cibrīl-i emīn ümem-i sālifeden ḳavm-i Lūt ve Şemūd gibi nice zor-mend tā‘ifeyi kemter-i rīşesine alup zīr u zeber etmiş-iken rüz-i Bedirde helāk-i küffār ‘uhde-i iktidārına muhavvel olsaydı sipāh-i ḳışver-i melekütla te‘yīde hācet olmadığından başka ‘asker-i İslām daği nizā‘ ve ḳitāle muhtāc olmazlar idi. Bu şīvenin ḳikmeti budur ki a‘dā üzerine ğalebe ve zafer seyyidü’l-beşere mensüb olmağ için bu ḳidmet-i celīle yalnız zimmet-i Cibrīl’e tefvīz olunmayup belki cünd-i İslāmıla teşrīk buyuruldu. (55^a /15-21)

Eserin başka bir yerinde ise Cebrâil, Hz. Âdem’in yaratılmasıyla ilgili bir hikâyeye konu olur. Buna göre Allah Hz. Âdem’in cesedine üflemeden önce İblis’in tükürükleri göbek bölgesine düşmüş, Cebrâil hemen o yerleri öpüp koparıp yere atmıştır.

... sebebi kālbūd-i Hāzret-i Âdem nefḫ-i rūḫ-i rabbānī ile teşrīf olunmazdan aḳdem İblis-i la‘in cesed-i Âdeme ilşāḳ-ı buşāḳ ile taḫḳīr eyledikde taḫte’s-şadr surre maḫalline sākīḫ oldu. Derḫāl cenāb-i Cibrīl ol maḫalli öpüp tefrīḳ ve zemīne tarḫ eyledikde ol ‘acīn-i bezzāḳ-ālūd-i merdüddan kelb maḫlūḳdur ki mezḫebimizde ‘ayn-i necesdir. (78^b /16-21)

3.2.1.5.2. Salsâ'il

Eserde hakkında dolaylı da olsa bilgi verilen meleklerden birisi de Salsâ'il'dir. Kâf Dağı anlatılırken bu dağın köklerinin yeryüzünün her tarafına ulaştığı ve burada Salsâ'il adlı bir meleğin görevli olduğu, Allah bir kavmi helak etmek istediğinde bu meleğin dağın köklerini hareket ettirdiği ifade edilmiştir.

Ḳâf ḳüre-i arzı muḫîṭ olan cebeliḡ ismidir ki 'inde'l-ba'd mādresi yeşil zümruddendir. Rûy-i zemînde bir belde yokdur illâ ki anda ol taḡiḡ 'ırḳı sârîdir ve aḡa bir melek müvekkeldir ki Ḥâzret-i Ḥaḳḳ celle ve 'alâ bir ḳavmi ḡasf ile helâk eylemek murâd etdikde ol ferîştehe emr buyurup ol 'ırḳı taḡrîk etmekle ḳavm-i merḳûmu ḡasf ve ihlâk eder ve ol ferîštenin ismi Şalşâ'ildir. (86^a /18-23)

3.2.1.6. Dini Kavram ve Unsurlar

3.2.1.6.1. 'Asâ

Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen Hz. Musa'nın mucizevî asâsının serencamı eserde anlatılmıştır. Buna göre mersin ağacından yapılan bu asâyı, Hz. Âdem cennetten yeryüzüne geldiği vakit beraberinde getirmiş ve birkaç peygambere intikâl ettikten sonra asa, Hz. Musa'ya ulaşmıştır.

Ḳudret-i subḡânî ḡalîfetun fi'l-'âlem Cenâb-ı ebu'l-beşer Âdem ber manṡûḳ-i **ihbiṡû minhâ cemî'ian**¹⁹⁷ cennetten rûy-i zemîne vaḳt-i teşrîflerinde eşcâr-i cinândan mersin ağacından maşnû' bir 'aşâ-yı şerîfe ile teşrîf buyurup vaḳt-i irtihallerinde Ḥâzret-i Şî't'e andan daḡi Cenâb-ı İdrîs'e anlardan dest-be-dest hazret-i Şu'ayb'e intikâl anlar daḡi Cenâb-ı Kelîm'e iḡsân buyurmuşlardır **ve mâ tilke bi yemînike Yâ Musâ ḳâle hiye 'aşâye**¹⁹⁸ ḳavl-i şerîfide beyân olunan bu 'aşâ-yı ejder-şifattır. (21^a /1-6)

3.2.1.6.2. Cehennem

İslam inancına göre bu dünyada günah işleyenlerin âhirette cezalandırılacakları, bazı özellikleri Kur'an-ı Kerim ve hadislerde belirtilmiş yerdir.

¹⁹⁷ "İnin oradan (cennetten) hepiniz. Bakara 2/38.

¹⁹⁸ Şu sağ elindeki nedir ey Mûsâ? Mûsâ dedi ki: "O benim değneğimdir. Tâhâ 20/17-18.

Genelde nefsin cehenneme benzetildiği eserin bir yerinde anlatıldığına göre ise ateş ve yakıcılık sembolü olan cehennem Allah'a "benden daha şiddetli bir mahlûkun olmadığı için günah işlemem durumunda beni neyle cezalandırırsın?" diye sormuş; Allah da verdiği cevapta " âşıklarımın kalbine ilkâ ettiğim muhabbet ateşiyle cezalandırırım çünkü o ateş senin ateşinden çok daha şiddetlidir" cevabını vermiştir.

Menkûldür ki cehennem Cenâb-ı Kibriyâya yâ rabbi saña 'işyân eylesem başna ne ile 'azâb edersin? Zîrâ benden eşedd bir maḥlûkuñ yoḡdur dedikde Cenâb-ı rabbü'l-erbâb cehenneme bu vechle cevâb vermiş ki 'âşıklarımın ḡulûbuna ilkâ eylediğim nâr-i muḡabbetle 'azâb ederim ki ol nâr-i muḡabbet seniñ nârına nisbet ziyâde ḡadîd u şedîddir. (4^a /23-26)

3.2.1.6.3. Mi'râc

Kur'an-ı Kerim'de İsrâ sûresinde anlatıldığına göre Peygamber Efendimiz yatağındakayken mirac yolculuğuna çıkarılmış, Allah ve bazı peygamberlerle görüştüktan sonra daha yatağı soğumadan tekrar gelmiştir. Eserde Peygamber Efendimiz'in bu gecede Allah'tan gördüğü lütuflar anlatılmıştır:

Ol şâhib-i tâc u me'âric şallallâhu te'âlâ 'aleyhi vesellem mi'râca teşriflerinde cemî'-i melâ'ike-i kirâm cebîn-i irâdetlerin Ḥazret-i faḡr-i 'âlemin 'arşu'r-raḡmânı çigneyici olan na'leyn-i şerîfeyninin altına sürdüler ve hengâm-i taḡbilde

mıḡra': Biz bende-i dirîne-i maḡbûb-i Ḥudâyız

naḡmesin söylediler.(36^a /23 – 36^b /3)

Zîrâ şeb-i mi'râcda pertev-i iltifât-i Muḡammedî ve naḡar-i kimyâ-sây-i Aḡmedî zerrât-i cihândan bir zerreye vâḡı' olmadı. (39b /22-23)

Cenâb-ı Bârî-yi zü'l-celâl ol şeb-i tîrede ya'ni leyle-i mi'râcda zâtı için olan esrâr-i gevherlerini ve maḡzen-i esmâ-i şîfâtiyye u ef'âliyyesini Ḥazret-i Muḡammed şallallâhu te'âlâ 'aleyhi veselleme nişâr ve izḡâr eyledi. (44a /18-20)

3.2.1.6.4. Tûbâ

Cennette bir ağaç olan Tuba ağacı, eserde de bu özellikleriyle zikredilmiştir.

Ṭübā bir dıraht-i ‘aẓīm ve bir şecer-i cesīmdir ki şāḥ u bergi cemī‘-i k̄uşūr-i cināna vāşıl ve tezyīn-i ğuref-i heşt behişt anıḡla ḥāşıldır. (26^a /23 -26^b /1)

3.2.1.6.5. Zâhid

Hayatını zühdle geçirerek, ibadetle meşgul olarak yaşayan kişi demek olan zâhid, ilk dönemlerde makbûl bir şahsiyetken zamanla riyânın sembolü olmuş ve edebiyatta rind ile tezat oluşturacak şekilde işlenmiştir. Zâhid, eserde de genel özellikleri¹⁹⁹ olan riyâ, anlayışsızlık, tembellik, zâhire saplanma gibi vasıflarla geçmektedir.

Zâhid ol kadar riyâ ile subḥa-i şad-dānesini şaydı ve çekdi ki cemī‘-i şehri u bilâdda bu şīve-i riyâ ile meşhūr-i cihān ve müşārün bi’l-benān oldu. Ve bu dām-i tezvīr ile nice sâde-dilleri bend u müstaḡber ve kendüye meftūn u esīr eyledi. (3^b /1-3)

Zâhidin bī-mağz olan başını kabağ ile berāber eylemek mümkün müdür? Ḥāşā u källā belki kabağ her vechle zâhiden a‘lā olduğu mānend-i şafağ rüşendir. Zīrā derūn-i kedū pūr-mağz ve ser-i zâhid ise bī-mağzdır. (4^b /25-27)

Ḥafī değildir ki zâhid her ne kadar qarīb-i cāmī‘ ve ḥuccāc daḡi nezdīk-i beyt-i sātī‘ iseler de mināre derūn-i cāmī‘e girmediği gibi aşḡāb-ı zühd daḡi ḥarem-sarāy-ı kurb-ı ‘aşḡ-ı Ḥudā’dan mehcūrlardır. (9^b /25-27)

3.2.2. TARİH VE MİTOLOJİ

3.2.2.1 Tarihi ve Mitolojik Şahıslar

3.2.2.1.1. Ebû Leheb

Peygamber Efendimiz’in amcalarındandır. Eserde gerçek ismi ve künyesini alma sebebi belirtilmiş, bir dönem Peygamber Efendimiz’i koruduğu fakat teblîğ başlarken ona düşmanlık ettiği ve bu düşmanlıktan dolayı hakkındaki sûrenin sebebi nüzûlü anlatılmıştır:

¹⁹⁹ Zâhidin edebiyattaki özellikleri için bkz. Ahmet Atilla Şentürk, *Klasik Türk Edebiyatı Tiplerinden Sûfi Yahut Zâhid Hakkında*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1996.

Bü Leheb Ebü Leheb'in muhaffefidir ki a'mâm-i Resûlden bir merdin künyesidir, ismi 'Abdulgarî'dir. Birâderi Ebü Tâlib'in irtihâlinde sonra umûr-i nebeviyyeyi der-'uhde edüp muhâlîfin gezend u mekrinden Hâzret-i vâcibu't-tahîyyeyi dâimâ hıfz u hırâset ve hûkûk-i 'umûmete ri'âyet üzere idi. Vaktâ ki **ve enzîr 'aşireteke'l-akrebîn**²⁰⁰ kerîmesi nâzil olduĝda ki habîbim akrabânın cemâ'atini inzâr eyle me'âlinde olmaĝla mecmû'-i akrabâ-i nebeviyyeden hayâtda bulunanları cem' buyurup 'azâb ve 'ikâb-i uhrevî ile tahvîf buyurunca Ebü Leheb'in zebâne-i zebânından **elihâzâ da'evtenâ tebben leke yâ Muhammed** ya'nî bunun için mi da'vet eylediĝ hüsrân ve helâke mazhar olasın deyü edebden hâric kelimâta mübâşeret ve buna daĝi kanâ'atkâr olmayıp remy-i hicâra mübâderet eyledikte derhâl Cenâb-ı Kibriyâ sûre-i Tebbet'i inzâl ve Ebü Leheb'in cehennemî olduĝunu beyân buyurdu. Hafî olmaya ki bu sûre-i celîle 'adem-i imân-i Ebü Leheb'e delâlet eylemez. Zîrâ câ'izdir ki nâra duĝuluna sebep fışk ve gurûru ola. (42b /20 – 43a /7)

Ebü Leheb'in bu künye ile mükennâ olmasına sebep-i şûrî ruĝ-rengîn âteşine mâlik olmasıdır ve sebep-i ma'nevîsi bu sûre-i celîledir. (43a /13-14)

3.2.2.1.2. Bâkil

“Kuş beyinli, söz söylemekten âciz bir Arabın adı. Araplar arasında söz söylemekten âciz, belâheti zâhir olanlar hakkında a'yâ min Bâkil yani Bâkil'den daha beceriksiz meseli meşhurdur.”²⁰¹ Bâkil hakkında eserde de aynı şeyler anlatılmış ve bu şekilde anılmasına sebep olan hikâye anlatılmıştır. Bâkil eserde ayrıca fesâhat ve belâgatin sembolü olan Sehbân-i Vâil ile tezat oluşturacak şekilde geçmiştir.

Bâkil 'âkil vezninde bir 'âciz ve bî-maĝz kimesnenin ismidir ki beyne'l-'Arab a'yâ min Bâkil²⁰² meşelinin menşe'idir. Bir gün on bir akçeye bir âhû iştirâ edip âĝüşunda getirir iken bir kimesne bu âhûyu kaç akçeye aldıĝ deyü bahâsından su'âl eyledikte lisânıyla on bir akçeye aldım demei idâre edemediĝinden işâretle tefehhüm edeyim zu'mıyla on parmaĝını irâ'e için avuçlarını açıp ve bir 'adde işâret için zebânını çıkardıĝda âhû kucaĝından firâr eyledi. (66a /3-9)

²⁰⁰ (Önce) en yakın akrabânı uyar. Şuara 26/214.

²⁰¹ Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, haz. Cemal Kurnaz, s. 60.

²⁰² “Bâkil'den (filandan) daha beter” anlamında bir ifadedir.

3.2.2.1.3. Birgivîci

Kaynaklardan varlığını bildiğimiz, Osmanlı'daki bir topluluğun²⁰³ kimliği meçhul bir şahsiyettir. Tasavvufu ve tarikatları bazı açılardan eleştiren Birgivî'nin eserlerini okuyan ve Osmanlı tarihi boyunca süregelen tekke - medrese; bâtın - zâhir çatışmasında zâhirin taraftarı olan topluluğun temsilcisidir. Çarşamba'da ikâmet eden şârih, yakın bir muhitte varlıklarını sürdüren bu topluluğa mensup ve Birgivîci olarak anılan bir şahsiyet hakkında duyduğu bir hikâyeyi aktarmıştır:

Mesmû'-i 'âcizîdir ki Fâtih Sulţân Meĥmed Ĥân-i Ġâzî 'aleyhi rahmetü'l-hādî ĥazretlerinin cāmi'-i şerîfinde Birgivîci demekle meşhûr-i enām bir merd-i vācibu'l-i'dām hengām-i tadrîsinde Ĥazret-i Murtażāya arpa ağzı kadar 'adāvet emāre-i sa'ādetdir, zîrā 'Alî'ye muĥabbet ĥilāfına mūcib-i bürüdet olur. Bināberîn miĥdār-i cevîn 'adāvet her mü'mine farz-ı 'ayndır der imiş, ĥazelehullāh. (78a /6-11)

3.2.2.1.4. Bokrat (Hipokrat)

Modern tıbbın babası kabul edilen Hipokrat'ın gerçek hayatı hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Ölümünden sonra yazılan biyografileri pek çok menkıbe ve efsane barındırmakta, atasının şifa tanrısı Askieplos olduğuna inanılmaktadır. Dine ve sihre dayanan tedavi yöntemlerini terk edip akıl ve tecrübeyi önemseyen Hipokrat, İslâm âleminde Bokrat, Ebukrat, Bokratis olarak bilinmiş ve muteber hekimlerden kabul edilmiştir.²⁰⁴ Eserde hem bedene hem nefse ilişkin olduğu için aşkı hastalığın yarısı olarak kabul etmesi özelliğiyle geçmektedir.

Ve 'inde'l-ĥukemā 'aşĥ emrāzdan ma'düddur. Ĥattā Bokrāt nişf-i emrāzdır ve Fārābî şülüşān-i emrāzdır dedi. Zîrā hem nefse ve hem bedene mūte'allıktır ve 'aşĥ ġalîzu't-ĥab' ve fāsîdu'l-mizāc olan eşĥāşa 'arîz olmaz dediler. (87b /12-15)

²⁰³ *Sefîne-i Evliyâ*'da bu cemaat hakkında "Fatih Sofuları" başlığı altında şu bilgiler yer almaktadır: "İmâm Birgivî'nin Tarikat-i Muhammediyye'si onların mürşididir. İmâm-ı müşârun-ileyh turuk-i aliyeye dahl eylemiş olduğundan, bundan ziyâde zevk-yâb olurlar. Zâhirlerini tamâmen sünnet-i seniyyeye ve ashâb-ı kirâmın sîretine tevfiik etmek isterler..." s. 285-286.

²⁰⁴ Esin Kahya, "Hipokrat", *DİA*, c. 18, s. 119-121.

3.2.2.1.5. Ebû Cehil

“Asıl adı Amr olup Kureyş’in Mahzûm koluna mensuptur. Ebûl-Hâkem olan künyesi İslamiyet’e düşmanlığı sebebiyle Hz. Peygamber tarafından Ebû Cehil şeklinde değiştirilmiştir.”²⁰⁵ Müşriklerin ileri gelenlerinden olan Ebû Cehil, eserde de bu özellikleriyle anılmış, her şeyi görüp bilmesine rağmen Peygamber Efendimiz’in nübüvvetini inkar etmesi yönüyle yer almıştır.

Ebû Cehil ekâbir-i Kureyşden Fir‘avn’dan eşedd bir kâfirin künyesidir ki hakkında fir‘avnî eşeddu min fir‘avni Musâ²⁰⁶ hadîs-i nebevîsi şâdir olmuştur. (43a /22-23)

Âdet-i Ebû Cehliyân cuhûd ve inkâr-i Hazret-i Aḥmed şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellemdir. Nitekim Ebû Cehil ve Ebû Süfyân-sâ’ir aşḥâb-i tuḡyân ol şâḥibu’l-mu‘cizât ve’l-burhân ‘aleyhi şalâti’r-raḥmân hazretlerinin nübüvvet ve risâletleri ‘indlerinde mânend-i ḥurşid nümâyân iken tarîḳ-i inkâra püyân oldular.. (43b /3-7)

Ve yine bir gün re’îs-i mu‘ânidin Ebû Cehl-i la‘în meclis-i Ḥazret-i Fahrü’l-mürselîne gelip yâ Muhammed elimde olan şey’i bilür isen seni taşdik ederim dedikte fahr-i ‘alem şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellem buyurdular ki seniñ yedinde mektûm olan ḥaşâtdır ya’ni ufaḳ taşlardır. Yâ Ebâ Cehl ister misin ki bu seniñ rîzeler ḥaḳḳiyyetime şehâdet edeler. Derḫâl yed-i Ebû Cehil’de olan ḥaşât kelime-i şehâdet getürdiler. (55b /19-56a 1)

3.2.2.1.6. Ebû Süfyân

Ümeyye (Emevîler) kabilesinin ileri gelenlerinden ve Muâviye’nin babası olan Ebû Süfyân, ticâretle uğraşan zengin bir şahsiyetti. Peygamber Efendimiz’in nübüvvetini inkar etmiş, Ebû Cehil ile birlikte Müslümanlara çektirilen eziyetlerin bir kısmına katılmıştır. Bedir Savaşı’nın yapılmasına sebep olmuş, Uhud ve Hendek Savaşı’nda ise küfür ordusunun kumandanlığını yapmıştır. Mekke’nin fethinden önce kuşatma esnasında çocukluk arkadaşı Hz. Abbâs bin Abdülmuttalib’in ısrar ve vesilesiyle Müslüman olmuş, Peygamber Efendimiz

²⁰⁵ Mehmet Ali Kapar, “Ebû Cehil”, *DİA*, c.10, s. 117-118.

²⁰⁶ Benim firavunum Musa’nın firavunundan daha şiddetlidir.

tarafından affedilmiş ve itibar görmüştür.²⁰⁷ Eserde iman etmeden önceki durumuyla ve Ebû Cehil ile birlikte gösterilen bütün mucizelere rağmen Peygamber Efendimiz'in nübüvvetini inkar etmesi özelliğiyle geçmektedir.

Nitekim Ebû Cehil ve Ebû Süfyân-sâ'ir aşhâb-i tuğyân ol şāhibu'l-mu'cizât ve'l-burhân 'aleyhi şalâti'r-rahmân hazretlerinin nübüvvet ve risâletleri 'indlerinde mânend-i ħurşid nümâyân iken tārîĥ-i inkâra püyân oldular. (43b /4-7)

3.2.2.1.7.Eflatun

Atina'da doğan Aflatun'a dedesinin ismi olan Aristo verilse de omuzlarının genişliğinden dolayı "Platon" olarak şöhret bulmuş ve tarih boyunca bu isimle anılır olmuştur. İslâm âleminde ise Eflatun veya Felâtun olarak anılmıştır. Sokrat'ınönde gelen öğrencilerinden ve İslâm filozoflarını etkileyen filozoflardan birisidir.²⁰⁸ Eserde Eflatun'un gerçek ismi zikredilmiş, hayatı ve Sokratla ilişkisi hakkında bilgi verilmiş, telif ettiği eser sayısı belirtilerek kabrinin Konya içinde olduğu ifade edilmiştir.

Eflâtun luġat-i Yunānda bu ismiñ ma'nāsı bisyārdan fā'ide-resān demektir. Eşrāf-i Yunāndan olan evlād-i Astaklinosdan Aristī bin Aristō oġludur. Erdişir bin Dārā 'ahdinde mütevellid olup Soġrat'dan istifādeye meşġul ve ħadāşet-i sinnle tekmil-i ħikmete muvaffaĥ oldu. Soġrat mesmum olduġda meclis-i ifādede kürsinişin olup bāsıt-i bisāt-i Soġrat oldu ve tekmil-i ħikmetle iştiĥār-i tām buldu. Te'lifātından elli altı kütüb ve nice vaşâyāsı vardır. Ekşer-i vaşâyāsı Naşir-i Tūsī'niñ Ahlāĥ-i Nāşirī ismiyle meşĥur kitābı zeylinde mestürdur. Ķabri Ķonya dāĥilindedir. (123a /23 – 123b /7)

3.2.2.1.8.Fârâbî

"İslam felsefesini metot, terminoloji ve problemler açısından temellendiren Türk filozofu. İslâm dünyasında ilk defa Kindî'nin başlattığı felsefî harekete ve onun şekillendirdiği Meşşâî akıma, kendi inanç ve kültürünün temelini oluşturan ulûhiyyet, nübüvvet ve me'âd akîdesinin yanı sıra Eflâtun ve Yeni Eflâtunculuk'tan

²⁰⁷ İrfan Ayca, "Ebû Süfyân", *DİA*, c. 10, s. 230-232.

²⁰⁸ Fahrettin Olguner, "Eflâtun", *DİA*, c.10, s. 469-476.

aldığı bazı unsurları da katarak eklektik bir sistem kuran Farabî kazandığı haklı şöhretten dolayı Aristo'dan sonra “Muallim-i Sanî” unvanıyla anılmıştır.”²⁰⁹

Ve ‘inde’l-ḥukemā ‘aşk emrâzdan ma‘düddur. Ḥattâ Boqrâṭ nişf-i emrâzdır ve Fārâbî şülüşân-i emrâzdır dedi. Zirâ hem nefse ve hem bedene müte‘allıktır ve ‘aşk ğalîzu’ṭ-tab‘ ve fâsidu’l-mizâc olan eşhâşa ‘arîz olmaz dediler. (87b /12-15)

3.2.2.1.9. Garip Kosti

Kaynaklarda hakkında bilgiye ulaşamadığımız şahsiyetlerden birisidir. Şârihin duyup anlattığı ve muhtemelen Osmanlı'nın son döneminde yaşanmış bir hikâyeye konu olmuştur. Şârihin aktardığına göre Garip Kosti rindler arasında meşhur bir meyhane çırağıdır. Galata Mevlevihânesi önünden geçen Yan Molla adlı biri kendisine âşık olarak meyhaneye düşmüş, kendisi bir suç yüzünden prangaya vurulunca Yan Molla da gönüllü olarak bununla birlikte zincirlere vurulmuştur:

Nitekim Yan Mollâ demekle şöhre-i devrân birkaç yārân ile Ğalaṭa Mevlevihânesi önünden güzerân ederken ol vaḳitde Ğarîb Koşṭî nâmıyla rindân beyninde bezm-ārâ-yi ‘aşıķân olan muğbeçe-i dil-sitâna dūcâr ve ol ânda terk-i nâmûs u ‘âr edüp

Beyit: Ger çünin cilve koned muğbeçe-i bâde-fürüş
Ḥâk-rüb der-i meyḥâne konem müjgân rā²¹⁰

diyerek nüş-i şahbâ-yi muḥabbet ve leyl u nehâr sermest-i şarâb-i derd u miḥnet olup ḥattâ bir cürm-i nâ-pesend ile muğbeçe-i mesfûr vaz‘-i kürek olduğda mollâ-yi merķûm rızâsıyla hem-pırânķa-i yâr-ı mersûm ve ıtlâķına deĝin zencir-keş-i ğumûm u hümûm olduğu beyne’l-enâm meşhûrdır. (62b /19 – 63a /4)

3.2.2.1.10. İbni Sînâ

Tam künyesi Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ olup meşşâilîĝin en büyük sistemci filozofu ve Ortaçaĝ tıbbının önde gelen temsilcisidir. Edebiyatta da ilim ve irfanın simgesi olan İbni Sînâ, felsefe-hikmet ve tıp alanında her çağda raĝbet

²⁰⁹ Mahmut Kaya, “Farâbî”, *DİA*, c. 12, s. 145-162.

²¹⁰ Meyhaneçi çırağı böyle ortalara çıkıp başlarsa şarap satmaya / Süpürge ederim şu kirpiklerimi meyhane kapısına. Hâfiz, g.9/3.

gören eserler telif etmiştir.²¹¹ Eserde kendisini aracı kılmadan Allah'a ulaşmak istediğinden dolayı Peygamber Efendimiz tarafından kovulması ve ateşe atılması özelliğiyle geçmektedir. Eserin başka bir yerinde ise Necât ve Şifâ adlı eserleri zikredilerek bunlara çok bağlanmamak gerektiği ifade edilmiş ve İmâm Yâfi'nin Şifâ'ya dair bir eleştirisi aktarılmıştır:

Menkûldür ki ba'zı kimileyin seyyidü'l-mürselîne mâ kıltum fi ħaġki Ebü 'Alî Sînâ dediklerinde raculun erâde en yaşıle ilallâhi te'âlâ bi-ğayri vesîletî feġaradtuġu faġazefuġu fi'n-nâr²¹² buyurmuşlardır. (39b /8-10), (124a /11-14)

Ebü 'Alî'nin kitâb-i Necât'ına bağlanma ve anın evhâm-i ġayâlâtına aldanma. Zîrâ kitâb-i mezkûruġ ġânûn u ġâ'idesi medġûl ve nezd-i peygamberide mergûb u maġbûl deġildir. Anın kitâb-i Şifâ'sının daġı rencini çekme ve anı muġâla'a semtine getirme. Zîrâ anın cümle burġânı manzûr u ma'lûldur. Nitekim İmâm Yâfi'î 'aleyhi rahmetü'l-hâdi buyurur: Şeyġü'l-felâsife Ebü 'Alî Sînâ'nın kitâb-i Şifâsını serâ-ser muġâla'a etdim aġa sezâ-vâr buldum ki fâsı ġâfa tebdil oluna. Anda felsefeden çok nesne vardır ki ġiç bir mütedeyyinin şadı anınla münşeriġ olmaz. (124a /23 – 124b /6)

3.2.2.1.11. Mecnûn / Kays

Bir Arap kabilesi beyinin oġlu olan Mecnun'un asıl adı Kays'tır. Mektepte âşik olduġu Leylâ'nın aşkından dolayı çöllere düşmüş, vahşi hayvanlarla ünsiyet kurmuştur. Leylâ'ya olan aşkı ve bu aşkıdaki kararlılığı, çölü mekân tutması gibi özellikleriyle anılır. Eserde de Leylâ'ya karşı duyduġu aşk ve ondan gelen belâlara sabretme özelliğiyle zikredilmiştir:

Menkûldür ki Leylâ ġabġ-i 'âşürâ edüp cîrân u yârânına taġsîm etdiġini fermân-fermâ-yi deşt-i cünûn bî-çâre Mecnûn'a ġaber vermişler. Mecnûn daġı bir kâse alup ġuzûr-i Leylâ'ya varup tâlib-i 'âşürâ olduġda Leylâ elinde olan keġ-gîr ile kâse-i Mecnûn'u bîġ pâre ve nice kelimât-i nâ-sezâ ile ġalb-i Mecnûn'u mecrûġ u pür-pâre eyledi. Derġâl Mecnûn ziyâdesiyle memnûn olup na'ra-zenân raġş-künân süy-i beyâbâna ġîrâmân olduġda nâs bu ġarîbenin sebebiġ iltimâs eylediklerinde

²¹¹ Ömer Mahir Alper, "İbn Sînâ", *DİA*, c. 20, s. 319-322.

²¹² Ebu Ali Sina hakkında ne düşünüyorsunuz diye sorulduġu vakit; o, Allah'a benim aracılığım olmaksızın ulaşmak istedi, ben de onu kovdum ve cehenneme attım.

darbu'l-ḥabībi zebībun ve kullu mā şadara mine'lmaḥbūbi maḳbūlun²¹³ kelāmıyla cevāb verdi. (3b /19 – 4a /1)

Eserin başka bir yerinde ise Leylâ'nın aşkından dolayı yaptığı gösterdiği hiçbir davranıştan kınanmaması gerektiği ifade edilmiştir:

Eğer Mecnūn Leylâ'nın herveci ümidiyle maḥmilleriñ ardına düşerse ve ḥalf-i meḥāmilde giderse bir vechle ṭa'n ve melāmete sezā deĝildir. (13b /8-9).

Asıl ismi olan Kays ismiyle kabiliyetinin olmadığı işlerde usta geçinen insanların eleştirildiği “mersiyeye-i Kays'ı Ḥvābnāme-i Veysi diye okurlar” deyiminde zikredilmiştir. (88b /12).

3.2.2.1.12. Muâviye

Emevi ailesinden olan Muâviye; Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Hz. Ali'ye biat etmeyerek vali bulunduğu Şâm'da halifeliğini ilan etmiş, Sıffın Savaşı'nda ordusu Hz. Ali'ye yenilmek üzereyken mızraklarının ucuna Kur'an-i Kerim takarak aralarındaki meseleyi hâkemlerin çözmesini istemiştir. Hâkem Olayı'nda mesele tam olarak çözülmemesine rağmen hilâfet iddiasına devam etmiş, Hz. Hasan'la anlaşmış olmasına rağmen kendi vefâtından önce oğlu Yezid'i veliaht olarak ilan ederek Kerbelâ olayının gerçekleşmesine sebep olmuştur.

Eserde Muâviye'nin Hz. Ali ile mektuplaşmaları iki defa anlatılmıştır. 5. kasîdenin 63. beytinde şârih; “ulüvv” ve “gülüvv” kelimeleri arasındaki cinastan bahsederek bu cinastan Araplar arasında çok makbul olduğunu ifade etmiş ve bu durumun örneği olarak iki isim arasındaki mektuplaşmayı aktarmıştır. Hz. Ali hakkında yazılmış kasîdenin şerhi esnasında Hz. Ali'nin fazileti anlatılırken Muaviye'nin Hz. Ali'ye kendini öven bir mektup gönderdiği, Hz. Ali'nin ise buna cevap olarak kendi faziletini anlatan bir şiir yazdığı anlatılmıştır:

Mu'âviye Ḥazret-i 'Alî'ye irsâl-i mektûb eyledi ki yâ Ebâ'l-Ḥasen benim fezâ'il-i keşîre ve şemâ'il-i vefirem vardır ki pederim Ebū Süfyân kavminiñ kibârından olduĝu bî-rayb u gümândır. Resûl-i Ekrem daḥi anıñ dāmâdıdır ve ben daḥi ḥidmet-i kitâbetlerinde müstaḥdemim. Cenâb-i Murtażâ bu şi'ri cevâb olmaḳ üzere inşâd u imlâ eyledi. (81a /20 – 81b /1)

²¹³ Sevgilinin darbesi korumadır, sevgiliden gelen her şey makbuldür.

3.2.2.1.13. Revanici Derviş Mustafa

Temel biyografi kaynaklarında hakkında bilgi bulamadığımız şahsiyetlerdendir. Sa'diyye dervişlerinden olup h. 1206 yılının 10 Muharrem'inde Kocamustafa Paşa dergâhında mersiye okunurken vefat edince Hoca Neşet'in öğrencilerinden Muvakkitzâde Pertev ölümüne bir tarih düşürmüştür. Eserde bu vefat zikredilmiş ve Pertev'in düşürdüğü tarih alıntılanmıştır.

Ġarîbedendir ki Koca Muştafâ Pâşâ hânkâhında biñ ikiyüz altı senesi 'aşr-i muharremu'l-ħarâmında merşiyeye kıra'at olunur iken Revânici Dervîş Muştafâ Ĥazret-i şehîd-i Kerbelâ için nice feryâd u bükâ edüp rûhunu teslim-i Cenâb-i Ĥudâ eyledi. (85a /4-7)

3.2.2.1.14. Sehbân

“Vâil kabilesinden olup şiir ve fesâhatle meşhurdur. Beyne'l-Arab hitâbetle mahâret ve şöhret kazanmış zevâttandır. Hitâbetle mahâret kesbedenler hakkında Arapalar 'ahtabu min Sehbân' diye mesel darbederler.”²¹⁴ Eserde anlatıldığına göre Vâil adlı bir Arap kabilesinde yaşamış, fesâhati ve belâgati darb-ı mesel olmuş bir şâirdir. Eserde bu özellikleriyle anılmıştır.

6. kasîdenin 28. beytinde Sehbân-i Vâil ile Bâkil'in mukayesesi yapılmıştır.

9. kasîdenin fahriye olan 126. beytinde ise şâir kıt anlayışlı insanların yazdığı bu kasîdeyi anlayamayacaklarını ve onu Sehbân'ın sihirli sözleri ile mukayese edeceklerini ifade ederek Sehbân'ı anmıştır.

Sehbân selmân vezninde Vâ'il kabîlesinden bir meşhûr faşîh ve belîğ ve sühân-ver ismidir ki feşâhati darb-i meseldir.

3.2.2.1.15. Surâka

VaĤta ki küffâr-i nâ-pâk hicret-i resûlden ziyâde ġam-nâk olup eĤrâf-i Mekke'yi teftîş ederek iz 'ilminde mâhir Surâka nâm bir merd-i nâ-kâm ile maġâranıñ çeşm-ġâhına geldiler, ol Surâka-i bî-dîn bi-ĤaĤķi'l-'uzzâ MuĤammed bu

²¹⁴ Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, haz. Cemal Kurnaz, s. 184.

mağarayı geçmemiştir diyerek nice yemîn etdikde ba‘zı küffâr duhûl-i ğāra meyl u rükûn etdikde ba‘zılar bunların sefâhat ve cünûnlarına ħaml edüp bu örümcek ağıları Ĥazret-i Muhammed dünyāya gelmezden evvel ħurulmuştur diyerek ħaţ‘-i ümîd edüp gitdiler. (45a /5-10)

3.2.2.1.16. Tufeyl bin Zülāl

Eserde de anlatıldığı gibi dalkavuklar zümresinin piri kabul edilen Tufeyl, ziyafetlere davetsiz gittiği için şöhret bulmuş ve zamanla ona nisbet edildikleri için bütün dalkavuklara “tufeylî” denilmiştir. Eserde Hz. Âdem’in ve bütün kâinâtın Peygamber Efendimiz’in sofrasında birer Tufeylî gibi olduğu zikredilmiştir:

Ṭufeyl zübeyr vezninde Ṭufeyl bin Zülāl el-Kūfi ki ṭālħāvuk zümresinin pîridir. Velîme ve ziyâfetlere da‘vetsiz bî-tekellûf vardıħından Ṭufeylu’l-A‘rās yahūd Ṭufeylu’l-‘Arāyis lakabıyla mülakħab olmuş idi. Ba‘dehu her ṭalħavuħı aña nisbet edüp Ṭufeylî ıtlâħ eylediler. (52a /8-11)

3.2.2.1.17. Yan Molla

Kaynaklarda hakkında bilgiye ulaşamadığımız Yan Molla, muhtemelen Osmanlı’nın son döneminde yaşamış bir şahsiyettir. Yan Molla olarak anılan bu kişinin varlığından şârihin duyup aktardığı bir hikâyeden haberdar oluyoruz. Bu hikâyeye göre Yan Molla, arkadaşlarıyla Galata Mevlevihânesi önünden geçerken, rindler arasında Garip Kosti adıyla meşhur güzel bir oğlana tutularak türlü sıkıntılar çekmiş, oğlan bir suç yüzünden prangaya vurulunca bu molla da kendi rızasıyla ona pranga arkadaşı olmuştur. Şârihin daha sonra duyduğuna göre Yan Molla, bu mecâzî aşk vesilesiyle ilâhî aşka ulaşmıştır:

Nitekim Yan Mollā demekle şöhre-i devrân birħac yārân ile Ġalata Mevlevîhânesi önünden güzerân ederken ol vaħitte Ġarîb Ḳoştî nâmıyla rindân beyninde bezm-ārâ-yi ‘aşîħân olan muħbece-i dil-sitâna dūħâr ve ol ânda terk-i nâmûs u ‘âr edüp

Beyit: Ger çünin cilve koned muğbeçe-i bâde-fürüş

Hâk-rüb der-i meyhâne konem müjgân râ²¹⁵

diyerek nüş-i şahbâ-yi muhâbbet ve leyl u nehâr sermest-i şarâb-i derd u mihnet olup hattâ bir cürm-i nâ-pesend ile muğbeçe-i mesfûr vaz'-i kürek olduğda mollâ-yi merķûm rızâsıyla hem-pırânka-i yâr-ı mersûm ve ıtlâķına değin zencîr-keş-i ğumûm u hümûm olduğu beyne'l-enâm meşhûrdır. Ve ittifâķen serâ'ir-i aĥvâli olanlardan mesmû'um olmuşdur ki mollâ-yi merķuma 'aşķ-i mecâzî bir mürşid-i ķavî gibi olup vâşıl-i ilallâh olmuşdur. (62b /19 – 63a /5)

3.2.2.1.18. Yezîd

Meşelâ Yezîd-i pelid gibi ki ol zâlim-i bî-dîne müselmân demek şân-i İslâm'a 'ayn-i şeyndir. (111a /2-3)

İġvâ-i Yezîd-i pelid ile Eş'aş bin Ķays kıızı Ca'de ki taht-i nikâhlarında idi ol zümre-i riyâz-i irtızâya ĥurde-i elmâs verüp şecer-i ferĥunde-şemer vücûd-i eşerinden ol zehr ile zehr-i ĥayât döküldü ve ķâmet-i istikâmet-i dîn u millet 'illet faķdı ile iki büküldü. (120a /4-8)

3.2.2.2. Mitolojik Unsurlar ve Kavramlar

3.2.2.2.1. Gencnâme

Eserde 9. kasîdenin 47. beyit şerhinde yer altından Mağribîler elinde bulunan ve hazine aramaya dair bir kitaptan bahsedilmiştir:

Genc-nâme şakķ-i arz eden ve defâyin u ĥazâyin ihrâc eden Mağribîler yedinde olan kitâbdır ki ol şan'ata müte'allıķ mesâ'il beyân eder. (104b /9-11)

3.2.2.2.2. Hüma

Hümâ ma'rûf ķuşdur ki Ķin cezâ'irine maĥşûşdur. Ġıdâsı üstühvândır ve bu ĥaşlet kendüye bā'is-i şerâfet olmuşdur. Meşhûrdur ki sâyesi işâbet eyleyen kimesne şâĥib-i servet ve erbâb-ı devletden olur. (5a /18-19,21)

²¹⁵ Meyhaneci çırağı böyle ortalara çıkıp başlarsa şarap satmaya / Süpürge ederim şu kirpiklerimi meyhane kapısına. Hâfız, *Dîvân*, g.9/3.

3.2.2.2.3. Kaf Dağı

Klasik kozmoloji inançlarında arzı kuşattığına inanılan, somutluğu ve soyutluğu ihtilafli dağdır. Renginin zümrüt yeşili veya mavi olduğuna ve yeryüzündeki bütün bölgeleri birbirine bağladığına inanılır. Bu dağda meleklerin ve cinlerin yaşadığına dair bir inanç bulunmaktadır. Klasik edebiyatta anka / simurg kuşunun da burada yaşadığına dair inanç sıklıkla işlenmiştir.²¹⁶ Eserde ise Kaf Dağı hakkında arzı kuşattığı, renginin zümrüt yeşili olduğu, köklerinin bütün yeryüzüne uzandığı, bu köklerde Salsâil adlı bir meleğin yaşadığı, Allah bir kavmi helak etmek istediğinde bu meleğin kökleri teprettiği şeklinde bilgiler verilmiştir:

Ķāf ĳüre-i arzı muĳit olan cebeliĳ ismidir ki ‘inde’l-ba‘d mādresi yeşil zümrüddendir. Rūy-i zeminde bir belde yoĳdur illā ki anda ol taĳıĳ ‘ırĳı sārīdir ve aĳa bir melek müvekkeldir ki Ĥazret-i Ĥaĳĳ celle ve ‘alā bir ĳavmi ĳasf ile helāk eylemek murād etdikde ol ferīştehe emr buyurup ol ‘ırĳı taĳrīk etmekle ĳavm-i merĳümü ĳasf ve ihlāk eder ve ol ferīštenīĳ ismi Őalsā’ildir. (86a /18-23)

3.2.2.2.4. Zāl

Doĳduğunda kaş, kirpik ve saĳı beyaz olduĳu için babası tarafından Elbruz daĳlarına bırakılan ve burada simurg tarafından büyütölen, Osmanlı Şiirinde de genel olarak ihtiyarlıĳın sembolü olarak geĳen Zāl²¹⁷; eserde de bu anlamıyla ilgili geĳmiştir:

Pīr-i Zāl māĳām ĳarīnesiyle ĳoca ĳarı demektir.

Bu faĳr u fenā ipliĳiniĳ ucunu eĳer istersenĳ ve sırr-i fenāya eĳer vāĳıf olayım dersenĳ bir pīr-i Zāl ve bir mürşid-i Őāĳib-ĳālīĳ dūk-i ĳalbenden iste. Öyle bir pīr-i Zāl ki bu ĳarĳ-i köhne anıĳ diziniĳ öĳünde bir dönücü ĳıĳrık ve elmiye olur. (100a /15-18)

²¹⁶ Kürşat Demirci, “Kafdağı”, *DİA*, c. 24, s. 144-145.

²¹⁷ Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, s. 269-270.

3.2.3. TABİAT VE SOSYAL HAYAT

3.2.3.1. Şehirler, Mekanlar ve Coğrafi Yerler

3.2.3.1.1. Bedaḥşân

Klasik edebiyatta la'l madenin kaynağı olarak "la'l-i Bedaḥşân" terkihiyle kullanılan bu bölge, eserde de bu özelliğiyle geçmiştir. Buna ilave olarak şâirih, Cevâhîrnâme adlı eserden madenin burada olmadığı, madenden çıkarıldıktan sonra buraya getirilerek işlendiği şeklindeki bilgiyi aktarmıştır:

Bedaḥşân Ḥorāsân ile Hind beyninde bir meşhûr vilâyetdir ki la'l ma'deni andadır. Ammâ Mîr Sadrü'ddîn Muḥammed Şîrâzî Cevâhîrnâme'sinde zîkr eder ki la'liḡ Bedaḥşân'a nisbet olunduğu ma'deni anda olduğundan olmayup belki ma'deninden iḥrâc ve Bedaḥşân'a naḡl ve anda perdâḡt olduğuy ecildendir. (88b /1- 4)

3.2.3.1.2. Geylân

Eserde Geylân'ın bilinen bir şehir olduğuy ve Esâmî-yi Büldân adlı eserden aktarmayla turuncun en iyisinin burada yetiştiği ifade edilmiştir:

Geylân feylân vezninde vilâyet-i ma'rûfe ismidir, Ceylân mu'arrebidir. Şehr-i mezkûrda turuncuḡ a'lâsı olduğuy Esâmî-yi Büldân nâm kitâbda meşûrdur. (116b /12-13)

3.2.3.1.3. Horasan

Horasan eserde Câmî'nin doğum yeri olan Câm'ın bulunduğuy bölge olarak anılmıştır. Fahriye olan aynı beyitte şâirin yazdığı kasîde Hindistan'a gönderilen şekere benzetildiği için geçmiş zamanlarda Horasan'dan o bölgeye şeker ticaretinin yapılmış olm ihtimali de bulunmaktadır:

Ḥorāsân iḡlîm-i ma'rûf ismidir ki nâzım-i bozorgvârıḡ misḡaḡ-i re'si olan vilâyet-i Câm iḡlîm-i mezkûrendir. (128a /10-11)

Çünkü bu deng-i şeker gibi olan kaşidemi Hürāsān'dan iklim-i Hind'e irsāl ederim. (128a /12-13)

3.2.3.1.4. Kirmân

İran'da bir belde olan Kirmân'da kimyonun çok fazla bulunduğu ve oraya satmak için kimyon götürülenlerin İranlıların “tereciye tere satılmaz” anlamındaki bir deyimine konu oldukları anlatılmıştır:

Kirmân gilmân vezninde Īrānda bir beldenin ismidir ki kemmūn anda gāyet çok olur. Nitekim zurefā-yi A'cām filān kimesne bostāncıya tarhūn şatar diyecek yerde “filān kes zīre be Kirmān bord” derler. (120b /7-10)

3.2.3.1.5. Medīne / Yesrib / Necd

Peygamber efendimizin orada medfūn olması, onun diyarı ve mahallesi olması bakımından eserin muhtelif yerlerinde yüceltilir ve anlatılır.

Diyār-i Muḥammed'den murād Medīne-i münevveredir. Eger bād-i şabā bir çör çöp Medīne-i münevvereden erbāb-i şevk ve aşhāb-i 'aşk için getirir ise kirpiğim gibi iki gözüm üzerine zamān-i maḥşere dek yer ederim ve şaklarım; yādigār-i Muḥammediyyeden için. (45b /5-7)

Fahr-i 'ālem şallallāhu Te'ālā 'aleyhi vesellem iki kevnden hāricdir, her ne kadar zāhirde tekyegāh-i Hāzret-i Muḥammed ve maḳām-i cenāb-i Aḥmed hāk-i Medīne-i münevverede ise. Nitekim ḳabr-i şerīf-i Muḥammediyye hāk-i Medīne-i münevverededir, şerrefenallāhu bi ziyāretihā. Ma'lūm ola ki Medīne-i münevverede ḳabr-i şerīf ta'bīr olunan maḳām-i 'ālī cemī'-i biḳā'dan efḳaldır. (54b /7-11)

Yesrib yaḍrib vezninde Medīnetü'n-nebī 'aleyhi's-şalātu ve's-selām ismidir. (57a /11) , (123a /21)

3.2.3.1.6. İnan

Īrān pīrān vezninde iklim-i ma'rūfuḡ ismidir ki 'Irāk ve Fārs ve Hürāsān ve Ahvāz ve ḥudūd-i Şām'dan ekser-i vilāyetleri şāmidir. (111b /20-21)

3.2.3.1.7. Isfahân

Eserde Isfahan'la ilgili Irak-i Acem'in merkezi olduğu, eskiden buraya Dâru'l-Yehûd dendiği, Deccâl'in burada zuhûr edeceği, kıtlığın burada başlayacağı, burada kırk gün yaşayan insanın cimrileşeceği, elmanın en iyisi ve en büyüğünün burada yetiştiği gibi bilgiler verilmiştir. Bu bilgilerin yanı sıra şehir isminin iştikâkı Mu'cemü'l-Büldân adlı eserden alıntılanarak yazılmıştır:

Sipâhân ispahânın muhaffefidir ki 'Irâk-i 'Acemiñ dâru'l-mülkü olan beldenin ismidir. Selefde aña Dâru'l-Yehûd derler idi. Ve Deccâl-i la'in andan zuhûr ve ibtidâ dâhiye-i kaht-i şâmil andan neş'et edecektir. Ve kırk gün o beldede iķâmet eden elbette baħil u mümsik olur derler. (116b /1-5)

Sib elmadır ki a'lâ ve ekberi Isfahân'da mevcüddur. (116b /9-10)

3.2.3.1.8. Necd (Necid)

Eserde, 10. gazelin 1. beyit şerhinde Orta Arabistan'da bir bölge olan Necid'in coğrafi konumu ve sınırları belirtilmiş, Necid'ten muradın Medine olduğu ifade edilmiştir.

Necd nûnuñ fetħi ve cîmiñ sükûnuyla arz-ı Tihâme'niñ muķâbili olan arza ıtlâk olunmuşdur; taraf-ı a'lâsı Tihâme-i Yemen ve taraf-ı esfeli arz-ı 'Irâk ve Şâm ile maħdûd ve taraf-ı Ğicâzdan re's-i sınuru Zât-i 'Aref nâm mevzi'dir. (13a /20-22)

Necd'den murâd Medîne-i münevveredir. (13a /18)

3.2.3.1.9. Necef

Hız. Ali hakkında yazılmış olan 7. kasîdenin 1. beyit şerhinde, İranlıların kullandığı "şahne-i Necef" tabirinden maksadın Hız. Ali olduğu anlatıldıktan sonra Necef'in coğrafi konumu verilmiş ve büyük bir ihtimalle Hız. Ali'nin kabrinin burada olduğu bilgisi verilmiştir.

Necef şâdef vezninde Kûfe'de bir mevzi'in ismidir ki kabri-î İmâm-i Hümâm andadır, Allâhu a'lem. (73b /20-21)

3.2.3.1.10. Mekke / Bathâ

Arabistan yarımadasında bulunan Mekke şehri Müslümanların kiblesi olan Ka'be'nin burada bulunması ve Peygamber Efendimiz'in burada doğmuş olmasından dolayı İslam dininde ve kültürümüzde kutsal kabul edilmektedir. Bu özelliklerinden dolayı edebiyatımızda genel olarak yüceltilen Mekke, eserde hacının gittiği mekan olarak zâhidin gittiği cami ile bir tutulmuş ve tasavvufî anlamda yüceltilen bâde meclisine göre tezyif edilmiştir. Eserin başka bir yerinde ise Bathâ'nın Mekke'nin diğer ismi olduğu da belirtilmiştir.

Zâhid mescide gitdi, hâcı daği beyâbâni tayy eyledi, ya'ni zâhid mescide, hâcı Mekke'ye gitdi ve nice kaṭ'-i merâhil etdi ve lâkin ol maḥaldeki meclis-i bâde hâzır ve amâdedir. Bu işleri bî-kârlıkdır. El-ḥâşıl şol zâhid u hâcı ki ṭarîḳ-i 'aşka sâ'î olmayup (21)biri mescide ve biri Mekke'ye gitdiler; ikisi dahi 'abeş ile iştiğâl etdiler. (9b /18-21)

Baṭḥâ Mekke-i Mükerremeniñ ismidir (57a /11-12).

3.2.3.2. Dağlar

3.2.3.2.1. Lebnân

Şam civarında bir dağ olan Lebnân, eserde kırklar dağı olarak anılması ve evliyaların ibadet mekanı olması özelliğiyle tarif edilmiştir:

Lebnân lâmiñ fetḫiyle Şâm-i cennet-meşâmda bir cebeliñ ismidir, ḥâlâ kırklar tağı dedikleridir ki 'ibâdetgâh-i evliyâ-i kirâmdır. (103b /14-15)

3.2.3.3. Taşlar, Bitkiler ve Diğer Unsurlar

3.2.3.3.1. Zümrüt

Değerli taşlardan biri olan zümrüt hakkında eserde üç çeşidinin olduğu, buna değdiğinde veya buna maruz kaldığında yılanın gözünün kör olduğu bilgisi verilmiştir:

Zümürred zammât-i şelâse ve teşdîd-i râ ile altın ve gayrı ma‘dende tekevvin eder bir sengdir ki aqsâm-i şelâseye münkasamdır; zebânî, reyhânî, şâbûnî. Ve hâssa-i zümürredendir ki çeşm-i mâr aña işâbet ve dūçâr olduĝda kör olur. (97b /10-12)

3.2.3.3.2. Firuze

Çok değerli taşlardan biri olan firuze, eserde yeşil renkli olması ve sabah bakıldığında görüş gücünü arttırması özelliğiyle geçmiştir:

Firuze cevâhir aqsâmından sebz-renk cevher-i ma‘rûfdur ki ‘âle’ş-şabâh nazar eylemek kuvvet-i bâsıra irâşında bî-naẓîrdir. (10a 29 - 10b /1)

3.2.3.3.3. Serv

Osmanlı edebiyatında doğruluğun sembolü ve sevgilinin boyunun benzetildiği unsurlardan biri serv; eserde ırmak kenarında yetişmesi, yetiştiği yerlerde yılanların bulunmasından dolayı Arapça’da “şeceretü’l-hayye” olarak anılması özellikleriyle geçer. Eserde ayrıca servin türlerinden “serv-i sehî”nin de tarifi de yapılmıştır:

Serviñ yeri ırmağın kenârıdır ve seniñ yeriñ küşe-i çeşmdir. (10b /27-28)

Serv marûf şecerdir ki lisân-i ‘Arabda şeceretü’l-ğayye ta‘bîr olunur. Zirâ serv olan maħalde elbette yılan bulunur. (47b /7-8)

Serv-i sehî ol servdir ki bedeninden yukarısı çatal olup ve mecmû‘-i dalları toĝru ola. (10a /15-16)

3.2.3.3.4. Muğaylan

Muğaylân ma‘rûf dikenli ağacdır ki beriye-i Hicâz’da keşîrdir. Lisân-i ‘Arabda ümmü ĝaylân denür. (93b /16-17)

3.2.3.3.5. Kâfûr ağacı ve zamkı

Kâfûr nâsûr vezninde ma'rûf dârûdur, bilâd-i Hind'de Serendîb etrâfında bir ağacın şamkıdır. Şecer-i mezbûr begâyet kebîr olmağla sâyesinde kaplanlar temekkûn ederler. Kîlletine sebep budur ve tabî'atı bâriddir. (107a /20-23)

3.2.3.3.6. Narenc

Nârenc 'Arabî olarak turunc ta'bîr olunan mîvedir ki çekirdeğini (11)tenâvüle müdâvemet zarar-i haşerâtdan mücib-i selâmetdir. (116b /10-11)

3.2.3.3.7. Keten

Kettân ma'rûfdur ki kettân bezi ta'bîr olunur, tabî'atı bârîd ve yâbisdir, bedenden ruḥûbeti ve 'araķı câzîbdir. (107b /1-2)

3.2.3.4. Tabiat Olayları

3.2.3.4.1. Şimşek

Bilimsel olarak yağmur bulutlarının birbiriyle sürtünmesi sonucu meydana gelen şimşek çakması eserde farklı bir inançla açıklanmıştır. Buna göre şimşek, bulutlar üzerinde görevli olan meleklerin yağmuru gereken yere yağdırmaları için bulutlara şiddetle vurup hareket ettirmeleri sonucu meydana gelmektedir.

Berķ şark vezninde şimşeğe denür. Hâķîkat-i şer'iyyesi şehâb üzere müvekkel olan ferîštenin amṭarı me'mûr olan maḥalle insiyâķı için şehâbı şiddetle darb ve taḥrîkenden tekevvün eden ateşlerdir (15)ki leme'an eder. (56b 712-15)

3.2.3.4.2. Sabâ

Dîvân edebiyatında genellikle aşığın sevgiliye aracı kılması özelliğiyle bilinen bu rüzgar, eserde de bu özelliğinin yanı sıra kaynağı ve estiği yön ile birlikte zikredilir.

şabā kabā vezninde şol rüzgāra ıtlāk olunur ki maṭla‘-ı şüreyyā ile benāt-i na‘ş beyninden hübüb eder ola. (5a /28-29)

3.2.3.4.3. Sinek (Sineğin Örümceğe Rızık Olması)

Eserde Eflâtun’dan nakledilen bir rivâyete göre sineğin hırslı, örümceğin ise kanâatkâr olduğu ifade edilmiş ve Allah’ın bir hikmetinin sonucu olarak hırslı olan sineğin kanâatkâr olan örümceğe rızık olduğu hatırlatılmıştır.

Eflâṭun’dan mervîdir ki sinek kısmı ziyāde ḥarîş ve örümcek ziyāde kâni‘dir. Bi-hikmetillâhi Te‘âlâ pek ḥarîş olan maḥlûk ziyāde kâni‘ olana rızık-i mesûk olmuştur. Ve yine garîbedendir ki örümceğin sekiz ayağı ve altı gözü mevcüddür. (46b / 13-15)

3.2.4. EDEBÎ VE KÜLTÜREL UNSURLAR

3.2.4.1. Deve ve Ayıların Nağmelerden Etkilenmesi

Zîrâ zümre-i ḥayvânâtdan üştürân-i bār-keşân-i rāh-i Hicāz güfte-i ḥoş lehce-i ḥādiyāndan cezebât-i şevk ile demdeme-sāz ve perverde-i şevāhik-i cibāl olan tağ ayuları daḥi te‘şîr-i nağamāt-i eş‘ardan raqş-āver ve kâmet-efrâzdırlar. (95b /22- 96a /2)

3.2.4.2. İranlıların Elbiselerine Kumaş ve Şaldan Süs Dikmeleri

Eserde anlatıldığına göre süs ve muhtelif alâmetler için elbiselerin yen kapağı ve omuz başına “tırâz” denilen kumaş veya şal dikilmesi İranlılara özgü bir âdet imiş:

Tırâz tirâziḡ mu‘arrebidir ki libâsın yeḡ kapağına ve omuzu başına kumâş ve şaldan dikkikleri şeydir ki andan maqşûd tezyîn u ‘alâmetdir. Ve bu ‘âdet-i nâ-fercām maḡşûş-i diyâr-i A‘câmdır (32a /14-16).

3.2.4.3. Sahâbelerin Kur'an-ı Kerîm'i Hıfz Edememesi

Eserde sahâbelerin hayretlerinden dolayı Kur'an'ı ezberleyemedikleri, dörtte birini ezberleyenin üstün kabul edildiği anlatılmıştır.

Aşhâb-ı kirâm kemâl-i hayretlerinden hıfz-i Kur'an'a kâdir olamayup rub'-i Kur'an'ı hâfız olana **fulânun celle finâ**²¹⁸ buyururlardı (24b /22-23).

3.2.4.4. Çengin Şekli

Telli müzik âletlerinden biri olan çeng eserde İran'da yaygın olması ve şekil olarak hallaç yayına benzemesi, minyatürlerde de o şekilde çizilmesi özellikleriyle geçmektedir:

Çeng seng vezninde bilâd-i 'Acemde ma'rûf bir sâziş ismidir ki şekli hallâc yayına müşâbihdir. Ba'zî muşavver devâvîn-i Hıvâce Hâfız-ı Şîrâzî'de

beyit: Eger çi bâde ferağ-bağş u bād gül-bîz est
Be bāng-i çeng meğor [mey] ki muğtesîb tîz est²¹⁹

beytinde muşavvirân-ı A'câm meclis resm edüp çeng ta'bîr olunan sâzi hallâc yayı gibi resm eyledikleri fakiriñ meşhûdum olmuşdur. (9a /11-15)

3.2.4.5. Sultanların atlarının ayakları altına kumaş serilmesi

Bazı Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de uygulandığı bilinen sultanların ayaklarının altına kumaş serilmesi âdeti eserde de karşımıza çıkmaktadır:

Nitekim def'an li'l-ezâ taht-i pâ-yi esb-i şâhiye ferş-i rimâl etdikleri deydene-i dirîne-i müstahsene ve şânün-i isâbet-nümün-i saltanat-i seniyyedendir. (14a /4-5)

3.2.4.6. Takma Saç Kullanılması

Eserde geçmiş dönemlerdeki saçları seyrek erkek ve kadınların bugünkü peruk gibi takma saçlar takındıkları bilgisi de verilmiştir:

²¹⁸ Filan kimse aramızda üstün oldu.

²¹⁹ Her ne kadar şarap ferahlatıcı, rüzgar gül kokulu ise de çeng nağmesiyle şarap içme; çünkü bekçi çok çabuktur. Hâfız, *Dîvân*, g. 41/1.

Mūy-i müste‘ārdan murād ‘āriyyet saçlardır ki alılu’l-mūy olan meābīb ve zenān li-ecli’t-tezyīn başlarına ta‘lī ederler.

3.2.4.7. Hasta Gözlere Sürme Çekilmesi

Osmanlı edebiyatında sevgilinin ayak bastığı yerler her zaman aziz kabul edilerek övülmüş, bazen de sürmeye benzetilerek gözlere sürüldüğü zaman şifaya vesile olacağı işlenmiştir. Eserde ise sevgilinin (Hz. Muhammed) bulunduğu yer olan Medīne’den getirilecek olan sürmenin sürüldüğü vakit bir göz hastalığı olan “remed”i izāle edeceği anlatılmıştır:

Ey bād-i śabā! Çeşmim giriftār-i remedir. Kerem ve ‘ināyet edüp hāk-i Medīne’den cilāya mensūb bir kul ve bir sürme getir ki ben dai çeşmime çeküp ol remedi izāle ideyim. (57b /2-4)

Eserin başka yerinde de sürmenin göz nurunu arttırdığı anlatılmıştır:

Bu dai ma‘lūmdur ki sürme izdiyād-i nūr-i çeşme sebebidir. (39a /23)

3.2.4.8. Kâfirlerin Ölüm Esnasında Maruz Kaldıkları Durum

Nitekim küffār-i bed-fi‘āl zamān-i intikāllerinde ba‘zısı künk u lāl ve ba‘zısı dai āh u esef etdikleri bī-ıl u āldir. (79b /11-12)

3.2.4.9. Develere Damga Vurulması

Meşhūr ve müte‘ārifdir ki memālik-i ‘Arab-i ‘urbāda üştürāna dāğ u tamgā ururlar ve bu ‘ādet u rūsūm diyār-i Rūmda dai meşhūr ve ma‘lūmdur; huyūl-i mīriyyede olduğu mişillü. Bundan fā’ide ol hāyvānı mīriye ihtisāsını i‘lām ve ifadedir. (94b / 3-5)

3.2.4.10. Sefer Esnasında Hanımların Oturduğu Deve Semeri

Hevdec hānı feti ve vāvı sükūnuyla seferde tā’ife-i nisvāna maşūş bir gūne merkūb ismidir ve bu miheffeden başkadır ki müdevver ve üstü ubbeli olur, tārī-i haccdaki maall-i şerīf gibi. (13b /2-4)

3.2.4.11. İnsanların Parmaklarını Isırması

Nitekim zamān-i taḥassürde insānıñ engüşt-be-dehān olduğu nümāyāndır. Zālimiñiñ ‘aḍḍ-i enāmیل edecekleri manşüşdur. Kemā ḳāle’llāhu te‘ālā fi kitābihi’l-kerīm... (64b /4-6)

3.2.4.12. Safra Hastalığına Tatlının Zarar Vermesi

Zīrā şafravī olan kimesneye sīb-i Şifāhān’dan nārenc-i Geylān a’lādır. Nitekim şafravī olana ḥulviyyāt ‘ayn-i zararlıdır. (116b /17-18)

3.2.4.13. Gül, Hurma ve Samandan Rakı Yapılması

Eserde gül, hurma ve samandan (arpa?) özellikle de gülden rakı yapılması zikredilmiştir.

‘araḳ rakı ta’bīr olunan şeydir ki gül ve ḥurma ve şaman gibi şeylerden yaparlar (35a / 6).

Şimdi bir ‘aks olarak nās gülden ‘araḳ tutarlar ve rakı yaparlar (35a / 8-9).

3.2.4.14. Sülüste “Kâf (ك) Harfinin Taca Benzetilmesi

Eserde Peygamber Efendimiz’in “le-amruk” hitabındaki “kâf” harfinden dolayı iki kâinatın tâcı olduğu anlatıldıktan sonra “Ḥafī değıldir ki ḥatt-i şülüşde kâfiñ tâca müşābeheti müşāheddir” (39a /12) ifadesiyle hat sanatındaki bir hususiyet zikredilmiştir.

METNİN KURULMASINDA TAKİP EDİLEN YÖNTEM

1. Metnin latin harflerine aktarılmasında ilmî transkripyon sistemi kullanılmıştır.
2. Metin kurulurken BM nüshası esas alınmış, gereken yerlerde SK ile aralarındaki nüsha farkları dipnotta gösterilmiştir.
3. Sadece SK nüshasında kasîdelere numara verilmişken, metnin yazılması esnasında şerh edilen tüm şiirlerin yanı sıra şerh edilen beyitler de tarafımızca numaralandırılmış ve bold yazı tipi ile yazılmıştır.
4. Şerh edilen metinler başta olmak üzere metinde geçen diğer Farsça - Arapça beyitler ve âyet ile hadisler de latinize edilmiş, şerh edilen beyitler hariç hepsinin anlamları dipnot olarak verilmiş, tespit edildiği kadarıyla kaynakları verilmiştir. İstisna olarak *Mesnevî-yi Şerîf*'in cilt ve beyit numaraları dipnotta değil de alıntılanan her beytin yanına parantez içinde verilmiştir.
5. En çok alıntı yapılan Mesbevî-yi Şerîf olmak üzere kaynağı tespit edilen alıntıların Türkçe çevirisi varsa o çeviri olduğu gibi yazılmış, herhangi bir çevirisi olmayan alıntılarının çevirisi ise önsözde zikredilen şahısların katkılarıyla tarafımızca yapılmıştır. Çevirisi başka eserlerden alınan eserler dipnotta ve kaynakçada belirtilmiştir.
6. Arapça ibâreler, âyet ve hadisler de bold yazı tipi ile yazılmıştır.
7. Mahsûl-i beyt, mahsûl-i nazm, mahsûl-i manzûm, farîbe, fâide, beyit, rubâî, mesnevî, nazm, kıt'a vs. alt başlıklar da bold yazı tipi ile yazılmıştır.
8. Esas alınan BM nüshasının satırları numaralandırılmış, satır numaraları içine bulunduğu parantezle birlikte işaret ettiği satırın başlangıcında üst simge ⁽¹⁾ şeklinde gösterilmiştir.
9. Hadislerin tahriri “şâmile” programında yapılmış, Farsça şiir ve beyitlerin hangi eserden olduğu ise genellikle “ganjoor.net” sitesinden tespit edilmiştir.

4. BÖLÜM

METİN

Ġazel 1 (FŞ, 1)

[1^b] Bismillāhirrahmānirrahīm

1. Yā men bedā cemāluke fī kullī mā bedā

Bādā hezār cān-i muḳaddes tu rā fedā

⁽³⁾Yā harf-i nidā, münādā mendir. Bu maḳāmda murād Cenāb-ı Kibriyādır. Bedā fi'l-i māzīdir, zuhūr ma'nāsına. ⁽⁴⁾Ve minhu ḳavluhu te'ālā **ve bedā lehum seyyi'ātu mā kesebū**²²⁰. Cemāluke bedānıñ fā'ilidir ve cümlesi mene sıfatdır. ⁽⁵⁾Fī bedāya müte'allıḳdır. Hezār merātib-i a'dāddan biñ 'aded ismidir, bu maḳāmda keşretten kināyedir. ⁽⁶⁾**Maḥşül-i beyt:** Ey cemī'-i eşyā-i zāhirede cemāli zāhir ve āşikār olan Mevlā! Saña nidā ⁽⁷⁾ederim, saña ekşer min en yuḥşā cān-i muḳaddes fedā olsun. Bu maḳām-i daḳıḳ her ne ḳadar tafşil ⁽⁸⁾u taṭvile eḫaḳḳ ve ḫaḳıḳ ise de ıtñāb-i maḳāl müriş-i melāl olmaḳla bu rubā'ī ile ⁽⁹⁾iktifā olundu.

Mışra': Der ḫāne eger kes est yek ḫarf bes est²²¹

medlülunca bu rubā'ī daḫi ⁽¹⁰⁾bu maḳāma şerḫ-i vāfidir:

Rubā'ī: Tu rā zi dost begüyem ḫikāyetī bī-post
Heme ez'ust ger nīk bengerī heme ust
Cemāleş ez heme zerrāt-i kevn mekşūf est
Ḫicāb-i tu heme pindārhā-yi tu ber tūst²²²

²²⁰ (Dünyada) kazandıkları şeylerin kötülükleri karşlarına çıkmış. Zümer 39/48.

²²¹ Evde bir kimsenin varlığına tek bir ses yeterlidir.

²²² Sana bir dosttan apaçık bir şekilde bir hikaye anlatacağım /Her şey onandır ve iyi bakacak olursan her şey odur /Onun güzelliği bütün varlığın zerrelerinden ortaya çıkmıştır /Sendeki perde ve zanlar senden kaynaklanır.

2. Mî nâlem ez cüdâyî-i tu dem-be-dem çü ney

În turfe-ter ki ez tu neyem yek nefes cüdâ

⁽¹⁴⁾Nâlem nâliden maşdarından fi'l-i muzâri'îñ nefs-i mütekellim-i vaħdesidir ki iñlerim demekdir. ⁽¹⁵⁾Dem-be-dem; nefes-be-nefes, dem-â-dem kelimelerine mürâdifdir. Turfe tânîñ zammı ve rânîñ sükûnuyla ⁽¹⁶⁾'acîb ve ğarîb ma'nâsınadır. **Maħşül-i nazm:** Yâ rabbe'l-'âlemîn! Seniñ cüdâlığından ve senden ⁽¹⁷⁾ayrı olduğumdan dem-be-dem ve an-be-an ağlarım ve feryâd u ħanîn eylerim. Ve bu ziyâde 'acîb u ğarîbdır ki ⁽¹⁸⁾senden bir nefes ve bir an cüdâ değılim. Ma'lûm ola ki nâzım-i bî-müdânî ħuddise sırruhu's-sâmî ħâzretleri ⁽¹⁹⁾**senurîhim âyâtinâ fi'l-âfâķi ve fi enfusihim**²²³ âyet-i kerîmesi müfâdınca mışrâ'-i evvelde seyr-i âfâķiye ⁽²⁰⁾ve mışrâ'-i şânide seyr-i enfüsîye işâret buyururlar. Nitekim ber-muħtezâ-yı **ve huve ma'ekum eynemâ kuntum**²²⁴ ma'ıyyet-i Cenâb-ı Kird-gâr, her bir sâlik ile şâbit ve derkâr ise de sâlik-i ⁽²²⁾mübtedî maħâm-i seyr-i âfâķide sırr-i ma'ıyyet-i Cenâb-ı Bârî'den ğâfil ve sâhî olup ğalebe-i 'aşķ ⁽²³⁾ve istilâ-i şevķ sebebiyle nice âh u enîn ve feryâd u ħanîn eyler. Vaħtâ ki sâlik maħâm-i seyr-i ⁽²⁴⁾enfüsîye mâlik olduğda sırr-i ma'ıyyet-i Kird-gâr ol sâlike lâyiħ u âşikâr olup aħvâl-i [2^a] güzeştesinden ħaçil u şerm-sâr olur. Kemâ ħâle ba'ħu'l-'ârifîn:

Rubâ'î: Ey dost tu râ be her mekân mîcüstem
Her dem ħaberet ez in u ân mîcüstem
Dîdem be tu h'îş râ ħod-i men budî
Ĥaclet-zede-em k'ez tu nişân mîcüstem²²⁵

Ĥâle Mevlânâ Celâleddîn ħâdesellâhu sırrahu'l-metîn fi taħķiķi ħâza'l-maħâm:

Meşnevî: Yâr râ çendân becüyem cidd u cüst
Ki bedânem ki nemî bâyest cust (VI /4178)

An ma'ıyyet key reved der güş-i men
Tâ ne kerdem gird-i devrân-i zemen (VI /4179)

²²³ Varlığımızın delillerini, (kâinattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki... Fussilet 41/53.

²²⁴ Nerede olsanız, O sizinle beraberdir. Hadid 57/ 4.

²²⁵ Ey dost! Her yerde seni arıyorum /Her an ondan bundan senin haberini soruyorum / Sonunda gördüm ki sen bendin /Senden bir işâret aradığım için çok mahcup oldum.

- (6) Key konem men an ma‘iyyet fehm-i rāz
Cüz ki ez ba‘d-i seferhā-yi dirāz (VI /4180)
- Haḫḫ ma‘iyyet goft u dil rā mühr kerd
Tā ki ‘aks āyed be gūş-i dil ne ṭard (VI /4181)
- Çün seferhā kerd u dād-i rāh dād
Ba‘d ez an mühr ez dil-i ü ber gūşād (VI /4182)
- Ba‘d ez an gūyed eger dānistemī
Īn ma‘iyyet rā key ü rā cüstemī (VI /4184)
- Dāniş-i ü bud mevḫūf-i sefer
Nāyed an dāniş be tīzī-i fiker²²⁶ (VI /4185)

3. ‘Işḫ est u bes ki der du cihān cilve mīkoned

Gāh ez libās-i şāh u geh ez kisvet-i gedā

(11)‘Işḫ bu maḫāmda Cenāb-ı Haḫḫdan ‘ibāretdir. Zīrā ‘inde’ş-şūfiyye ‘ışḫ lafzının Cenāb-ı Haḫḫ (12)üzre ıtlāḫı şāyi’dir. Kemā ḳāle’n-nāzım ḳuddise sırruhu fi *Şerhi’l-Leme‘āt*: Muşannif (13)der in²²⁷ kitāb ez vācibu’l-vücūd be ‘ışḫ ta‘bīr kerde est eger çı der kelām-i mütekellimīn ıtlāḫ-i (14)‘ışḫ ber Cenāb-ı Haḫḫ vāḳi’ neşode est ammā ‘ibārāt-i şūfiyye ez zıkr-i in kelime meşḫūn est²²⁸ ve lā münāḳaşate fi’l-ıştılāḫ. Fefhem. Ve yine şıfatu’l-evliyā ve’l-‘ārifin ve uşvetu’l-aşfiyā’ (16)ve’l-ḳāşifin Mevlānā Celāleddīn ḳuddise sırruhu’l-metīn ḫāzretlerinin ‘*Işḫnāmelerinde* (17)daḫi ta‘bīr-i mezkūr meşḫūrdur:

²²⁶ Sevgiliyi ciddiyet ve dikkatle o kadar ararım ki sonunda onu aramam gerektiğini anlarım. // Bütün zamanları dolaşmadıkça o maiyyetin kulağıma girmesine imkân mı var? // Uzun yolculuklar yapmadan maiyyetin sırrını anlamam hiç mümkün mü? // Hak, maiyyetten söz edip gönül kulağına tard olmayıp aksetsin diye kalbi mühürlemiştir. // Yolculuklar yapıp yolun hakkını verdiği için ondan sonra kalbindeki mührü açmıştır. // Ondan sonra der ki bu maiyyeti bilseydim, onu hiç arar mıydım? // Bunu bilmek yolculuğa bağlıdır. Bu bilgi inceden inceye düşünmekle olmaz.

²²⁷ der in: BM nüshasında iki defa yazılmıştır.

²²⁸ Musannif (Fahredden Irākī) burada vācibu’l-vücūdu aşkla izah etmiştir, her ne kadar kalamcılar Allah’ı aşkla ifade etmemiş olsalar da sufiler nezdinde bu durum geçerlidir.

Nazm: ‘Işk nām-i Hudā-yi bī-çün est
Vaşfeş ez hadd u ‘add bīrūn est
‘Işk ez nāmhā-yi pāk-i Hudā’st
Nām-i Hāḫḫ ism-i cümle esmāhā’st²²⁹

Ve ba‘zı ‘urefānıñ ⁽¹⁹⁾lā yu‘rafu’l-‘ışku ğayra’l-‘ışk²³⁰ kelāmları dağı bunu mü’eyyiddir:

Nazm: Te‘ālā’l-‘ışku ‘an himemi’r-ricāli
Ve ‘an vaşfi’t-teferruḫi ve’l-vişāli
Metā mā celle şey’un ‘an ḫayāli
Yecillu ‘ani’l-iḫāṭati ve’l-mişāli²³¹

⁽²¹⁾Du cihāndan murād dünyā ve āḫiretdir. Cilve mīkoned tecellī ve zūhūrdan kināyedir. Libās ve kisve ⁽²²⁾mücāveret ‘alāḫasıyla vücūddan ‘ibāretdir. Āḫirinde tā tā-i naḫliyyedir, ḫikāye ḫikāyet gibi. ⁽²³⁾**Maḫşūl-i beyt:** Dünyā ve āḫiretde gāḫ vücūd-i şāhdan ve gāḫ vücūd-i gedādan cilve-ger u mütecellī ve ⁽²⁴⁾zāhir u celī ancaḫ ‘aşḫ ve Cenāb-ı Hāḫḫdır. Kemā ḫīle:

Nazm: Der her āyīne rūy-i dīger-gūn
Ben’māyed cemāl-i ū her dem
Geh der āyed be sūt-i Ḥavvā
Geh ber āyed be şūret-i Ādem²³²

4. Yek şavt ber du gūne hemī āyedet be gūş Gāhī nidā hemī nehīş nām u geh şadā

⁽²⁷⁾Bu beyt beyt-i sābıḫa irsāl-i meşel olmaḫ üzere mesbūḫdur. Āyedin āḫirinde tā tā-i ḫiṭābet, ⁽²⁸⁾gūş kelimesine maşrūf olup “hemī āyed be gūşet” taḫdīrindedir. Nehī fi’l-i

²²⁹ Aşḫ Allah’ın benzersiz isimlerinden birisidir. Onun vasfı had ve hesaptan uzaktır. //Aşḫ Allah’ın pak isimlerinden birisidir. Allah’ın ismi bütün isimlerin ismidir.

²³⁰ Aşḫ halinin dışında aşḫ bilinmez.

²³¹ Aşḫ, (büyük) adamların himmetlerinden yücedir. / Ayrılık üzüntüsü ve kavuşma sevincinden de yücedir. / hayalime sığmayan şeyler kapsama ve benzerlikten uzaktır.

²³² Onun cemali her aynada bir başka şekilde görünür. Bazen Havva’nın çamuruna (kisvesine) girer, bazen de Ādem şeklinde görünür.

mużāri‘iñ ⁽²⁹⁾muḥāṭabıdır, ḳorsun demektir, āhirinde şin şavta rāci‘dir. **Maḥşül-i nazm:** Ey kimesne! Bir [2^b] şavt seniñ ḳulağına iki türlü gelür; sen ba‘zı kere ol şavt-i mezkūruñ nāmını ⁽²⁾nidā ḳorsun ve ba‘zı kere şadā ḳorsun. Ḥalbuki nidā ve şadā şey-i vāḥiddir. Bunun gibi vücūd-i ⁽³⁾şāh u gedāda daḥi cilve-ger ve mütecellī Cenāb-ı Bārīdir. Keşret ta‘addūd-i meżāhirden neş‘et etmişdir ⁽⁴⁾ve bu ta‘addūd-i şūrī vaḥdete münāfi değıldir. Bunun nazīri emvāc-i baḥr-i mevvācda mānend-i sirāc-i vehhāc ⁽⁵⁾rūşendir. Fefhem.

Nazm: Kīst Ādem ‘aks-i nūr-i lem yezel
Çīst ‘ālem mevc-i baḥr-i lā yezāl

⁽⁶⁾‘Aks rā key bāşed ez nūr inḳıṭā‘
Mevc rā çün bāşed ez baḥr infişāl

‘Ayn-i nūr u baḥr ⁽⁷⁾dān in ‘aks u mevc
Çü dūyī incā muḥāl āmed muḥāl²³³

Ey ‘azīz! Bu maḳām meżālīḳu’l-aḳdāmdır. ⁽⁸⁾Bunun ḥaḳīḳatine vuḳūf ḥaḳīḳ-i mecāzdan zirve-i ḥaḳīḳate irtikāya mevḳūfdur. Kemā ḳāle Ḥüccetü’l-İslām ⁽⁹⁾ḳuddise sırruhu; **terāḳḳa’l-‘ārifüne min mecāzi’l-ḥaḳīḳ ilā zirveti’l-ḥaḳīḳati fe-ra’ev bi’l-muşāhedeti’l-‘iyāniyyeti** ⁽¹⁰⁾**en lā vücūde illā huve**²³⁴. Ḳa‘r-i çāhdan āfitāb-i tābān görünmez. Süleymān olmadan elsine-i mürğān ⁽¹¹⁾bilinmez.

Beyit: Sırr-i vaḥdet mantıḳu’ṭ-ṭayr est Cāmī leb bebend
Cüz Süleymānī neşāyed fehm-i in esrār rā²³⁵

5. Ber ḥīz sāḳiyā zi kerem cür‘aī berīz

Ber ‘āşīḳān-i ḡamzede z’an cām-i ḡam-züdā

²³³ İnsan kimdir? Tanrının nurunun yansımasıdır. Âlem nedir? Tanrı denizinin bir dalgasıdır. Resim ışsız olur mu? Hiç dalga denizden ayrılır mı? Bu resmi ve dalgayı ışığın ve denizin kendisi bil. Çünkü burada ikilik imkânsızdır. Cāmī, *Fâtihatü’ş-Şebâb*, g. 559 / 3, 4, 5.

²³⁴ Arifler mecazin dibinden hakikatın zirvesine çıktılar ve aşıkâr müşahadeleriyle ondan başka bir varlık olmadığını bildiler.

²³⁵ Ey Cāmī! Sus! Vahdetin sırrı kuşdilindedir. Süleyman’dan başkası bu sırrı anlayamaz.

⁽¹³⁾Züdā zamm-i zāl ile zedāyendin mürāḥḥamıdır ki zūdūden ism-i fā'ilidir. Zūdūden bir şey'i pāsdan ⁽¹⁴⁾açıp muşayḳal ve mücellā eylemek ma'nāsındır. Ġam-züdā ğam açıcı ve ğam giderici demek olur. ⁽¹⁵⁾Sākīden murād mürşid, cür'adan murād 'aşk, cāmdan murād ḳalb-i mürşiddir. Beynlerinde olan ⁽¹⁶⁾cihet-i cāmī'e beyāndan ābīdir. **Maḥşül-i nazm:** Ey sākī! Ḳalk kerem ve 'ināyetinden 'aşıḳān-i ⁽¹⁷⁾ġam-zedegān üzerlerine ol cām-i ğam-züdā ve ol ḳadeḥ-i feraḥ-fezādan bir cür'a dök, ḥattā ğumūm u hümūm ⁽¹⁸⁾ma'dūm ola. Ḥazret-i Ḥ'ācenin işbu beyti bu beyt ile me'al-i vāḥidede vāḳi'dir, ḳaddesellāhu ⁽¹⁹⁾sırrahumā.

Beyit: Sākīyā ber ḥız u der dih cām rā
Ḥāk ber ser kon ğam-i eyyām rā²³⁶

6. Z'an cām-i ḥāş k'ez ḥodiyem çün dehed ḥalāş

Der dīde-i şühūd nemāned be cüz Ḥudā

⁽²¹⁾Cām-i ḥāş cām-i ğam-züdādan bedeldir ki şıfatla mevşūf beyninde vāḳi'dir. Ḥodī varlık ki izḥār-i ⁽²²⁾vücūddan 'ibārettir. Dīde-i şühūd çeşm-i zāhirī demektir. **Maḥşül-i beyt:** Ey sākī! Cām-i ğam-züdādan ⁽²³⁾bedel ol cām-i ḥāşdan baña bir cür'a şun ki varlıḳdan baña necāt ve ḥalāş vere ve dīde-i şühūdda ⁽²⁴⁾Ḥaḳḳın ğayrı ḳalmaya ve bu dīde-i müşāhede merāyā-yi kevnıyyede cemāl-i Ḥaḳḳı seyr u mu'āyene eyleye. Kemā ḳīle:

⁽²⁵⁾**Beyit:** Cihān āyīne-i ḥüsn-i dilberhā'st
Feşāhid vechehu fī kulli zerrāt²³⁷

Ḥulāşa-i beyteyn-i şerīfeyn ⁽²⁶⁾mürşidlerinden ḫaleb-i feyzdir.

7. Cāmī reh-i hüdā be Ḥudā ğayr-i 'ışḳ nīst

Goftīm ve's-selāmu 'alā tābi'i'l-hüdā

⁽²⁸⁾Be Ḥudāda bā ḳasem içündür. Ve's-selām temme'l-keḻām demektir. **Maḥşül-i manzūm:** Ey Cāmī! Rāh-i hidāyet ⁽²⁹⁾Cenāb-ı rabbi'l-'izzete ḳasem ederim ki 'aşḳın

²³⁶ Sākī! Kalk, ver şu kadehi; ğam ile kederin sat anasını. Hâfiz, *Dīvân*, g. 8/1.

²³⁷ Cihan, sevgililerin güzelliğini gösteren bir aynadır. Her zerrede Onun vechini müşahede et.

ğayrı değildir. Bi- dūni'l-‘aşk vuşlat-i Hakk imkanda [3^a] değildir. Biz bu kelâmı tâbi‘-i hüdâ olanlara söyledik. Kelâm tamâm oldu, İhtar mız turîd. Fıtratı ⁽²⁾feţânetle mâye-dâr ehl-i sedâda lâyiğ u âşikârdır ki cezbe-i kâlîl nezd-i Rabb-i celîlde bi-dūni'l-‘aşk nice ‘ibādât u itâ‘âtdan mağbûl olduğuna bu hadîş-i nebevî sened-i kavîdir: Kâle ⁽⁴⁾nebiyyu'l-ğarameyn ve rasûlu’s-şakaleyn ‘aleyhi ekmelu’t-taḥiyyati mâ dâme'l-ğamareyn; **cezbetun min cezebâti’r-raḥmân** ⁽⁵⁾tuvâzi ‘amele’s-şakaleyn²³⁸.

Beyit: Zerre der ū ez heme ‘uşşâk bih
Zerre-i ‘ışk ez heme âfâk bih²³⁹

Gazel 2 (FŞ, 4)

⁽⁶⁾Ve lehu eydan navvarallâhu darîḥahu

1. Her çi esbâb-i cemâl est ruḥ-i ḥûb-i tu rā

Heme ber vech-i kemâl est kemâ lâ yaḥfâ

⁽⁸⁾**Maḥşûl-i nazm:** Ey cānân! Her nesne ki seniğ güzel yañağın için esbâb-i cemâldir. Esbâb-i ⁽⁹⁾mezküreniğ mecmû‘u ber vech-i kemâldir. Nitekim böyle olduğuna erbâb-i diğkate ḥafî değildir.

2. Ba‘de ‘ömrî koşemet goftî u men mî mîrem

Her dem ez ğam ki mebdâ nekoned ‘ömr vefâ

⁽¹¹⁾Ba‘de ‘ömrî biraz zamândan sonra ma‘nâsına müsta‘meldir. **Koşem** müte‘addî olarak fi‘l-i muzâri‘iğ ⁽¹²⁾nefs-i mütekellim-i vaḥdesidir, öldürürüm demektir, âḥirinde tâ ḥitâb içündür. **Maḥşûl-i nazm:** Ey ⁽¹³⁾cānân! Biraz zamândan sonra ey Cāmî seni öldürürüm ve seniğ şem‘-i ḥayâtını söndürürüm ⁽¹⁴⁾deyü söyledin ve böyle va‘deler eyledin. Ḥalbuki ben ğamdan her dem ve her an ölmekdeyim. Olmaya ki ⁽¹⁵⁾ol vaqt-i mev‘ûda ‘ömrüm vefâ eylemez olmasın. Belki o [v]aqt-i mev‘ûda Bârî-yi zû‘l-celâl beni irsâl ⁽¹⁶⁾edüp tu‘me-i şemşîr-i nâz edesin. Zirâ saña teslim-i nağdiyye-i cān sebep-i ḥayât-i cāvidândır. ⁽¹⁷⁾Nitekim denmişdir:

²³⁸ Rahmanın cezbelerinden herhangi birisi insanların ve cinlerin (bütün) amellerine denktir. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I /1069.

²³⁹ Ondaki bir zerre bütün âşıklardan daha iyidir, aşkın zerresi de bütün âlemlerden daha iyidir.

Rubā'î: Mā mest-i mu'ar bodīm u rind-i çālāk
Der 'ışk nihāde-pā be meydān-ı helāk
(18)Şad bār be tîğ-i 'ışk eger koşte şevīm
An māye-i 'ömr-i cāvidān est çi bāk²⁴⁰

Ba'zı nüşha⁽¹⁹⁾da vü men mī tersem mürdem ez ğam vāķi' olmuşdur. İkisiniñ daħi me'ali siyyāndır ki cānāna cānımı ⁽²⁰⁾fedā ile telezzüz u şafā bulduğunu beyān u imādır.

Beyit: Cānān dileyen cihāna baķmaz.
Yoķ ⁽²¹⁾yoķ ne cihān ki cāna baķmaz

3. Ger be tîğ-i tu cüdā şod serem ez ten çi ğam est Ĝam ez an est ki ez tîğ-i tu üftād cüdā

(23)Şoduñ fā'ili ser, cüdā mef'ülüdür. **Maħşül-i beyt:** Eğer başım tenimden seniñ kılıcın ⁽²⁴⁾ile cüdā olursa ne ğam vardır baņa; ğam andandır ki başım seniñ tîğinden cüdā ve ba'īd vāķi' ⁽²⁵⁾oldu. Bu beyt beyt-i sābıķın me'ālindedir.

4. Bes ki zāhid be riyā sübhā-i şad-dāne şumurd Der heme şehr bedīn şīve şod engüşt-nümā

(27)Sübha cür'a vezninde tesbīh ta'bīr olunan şeydir ki medār-i tesbīh olduğu bā'ış-i tesmiyyedir. (28)Engüşt-nümā meşhūr u müte'ārif ma'nāsına muştalaħdır. Nitekim Hazret-i H'ācenin bu ⁽²⁹⁾beytinden zāhirdir:

Beyit: Ey ki engüşt-nümāyī be kerem der heme şehr
Veh ki der kār-i ğaribān 'acebet [3^b] ihmāle'st²⁴¹

²⁴⁰ Biz yerinde duramayan sarhoşlar ve çevik rintler idik. Aşkta helak meydanına ayak basmıştık. Aşkın kılıcıyla yüz kez öldürülsek bile bu, ebedi hayatın kaynağıdır, niye korkalım?

²⁴¹ Ey cömertlik denilince her yerde parmakla gösterilen kişi! Gariplerin işine gelince çok ihmalkârsın ama. Hâfiz, *Dîvân*, g. 68/4.

Maḥşül-i nazm: Zâhid ol kadar riyâ ile subḥa-i şad-dânesini şaydı ve çekdi ki cemî'-i ⁽²⁾şehr u bilâdda bu şive-i riyâ ile meşhûr-i cihân ve müşârün bi'l-benân oldu. Ve bu dâm-i tezvîr ⁽³⁾ile nice sâde-dilleri bend u teşhîr ve kendüye meftûn u esîr eyledi.

Beyit: Tersem neresî ⁽⁴⁾be Ka'be ey a'râbî
K'in reh ki tu mî revî be Türkistân est²⁴²

5. Ṭâleb-i büse ez an leb nebuved ḥadd-i kesî

Der ser-i mâ hevesî hest velî z'an keff-i pâ

⁽⁶⁾Keff kâfîñ fethi ve fânîñ teşdidiyle beş parmağı müştemil olan avucdan 'ibâretidir. ⁽⁷⁾Pâya izâfeti lâmiyyedir ve ayağın keffi altından 'ibâretidir. Nitekim bu beytten zâhirdir:

Beyit: ⁽⁸⁾Bâğbân kâş koned süsen u gül ferş-i rehet
Zân ki ber rüy-i zemîn ḥayf buved an keff-i pâ²⁴³

⁽⁹⁾**Maḥşül-i nazm:** Büse taleb eylemek ol dudağtan kimesneniñ ḥaddi değildir. Bizim ⁽¹⁰⁾başımızda bir büse hevesi vardır ve lâkin yâriñ ayağının altındandır, ya'ni bizim daḥi yâriñ ⁽¹¹⁾leb-i mey-günundan taleb-i büse ḥaddimiz olmamağla taḫbîl-i keff-i pâya râzî olmuşuzdur. Ser-i mâ ile ⁽¹²⁾keff-i pâ beyninde cinâs ma'lûm-i aşḥâb-i fetânetdir. Taḫbîl-i lebden murâd tecellî-i zât ve telşîm-i ⁽¹³⁾pâdan murâd tecellî-i ef'âl u şifâtdır.

6. Ḥ'âstem ḥ'âhem ez an leb be du'â' dūšnāmî

Ḥâcet-i men çü revâ geşt çî ḥâcet be du'â

⁽¹⁵⁾Ḥ'âstem ḥ'âsten maşdarından fi'l-i mâzîniñ nefsi mütekellim-i vaḥdesidir. Ḥ'âhem bu daḥi ⁽¹⁶⁾ḥ'âsten maşdarından fi'l-i muzâri'niñ nefsi mütekellim-i vaḥdesidir ki sîn hâya qalb olunmuşdur. ⁽¹⁷⁾Dūšnām zamm-i dâl ile kelâm-i nâ-sezâ

²⁴² Behey bedevi! Korkarım ki Kabe'ye varamayacaksın gittiğin, bu yol götürür seni Türkistan'a. Sa'dî, *Gülîstân*, 2. bâb, 6. hikâye.

²⁴³ Bahçıvan keşke yoluna susen ve gül serse. Zira ayağının yere değmesi yazıktır. Bu beyit *Neş'e*'de şerh edilen Câmî'nin gazellerinden 8. gazelin 3. beytidir.

ma'nâsınadır, fi'leyn-i mezkûreyne 'alâ tarîki't-tenâzu' ⁽¹⁸⁾mef'ûldür. **Maḥşûl-i nazm:** Zamân-i sâbıkda ve şimdiki hâlde yâriñ ol leb-i dürer-bârından ⁽¹⁹⁾du'â ve recâ ile bir düşünâm istedim çünkü benim hâcetim revâ oldu, ğayrı du'âya hâcet ⁽²⁰⁾ķalmadı. Hülâşa-i ķâl 'uşşâķ-i ferḥunde-fâl giriftâr oldukları âlâm u ekdâr ile mesrûru'l-bâl ⁽²¹⁾ve müreffehü'l-hâldirler. Zirâ bî- şehâdet-i belâ vü miḥnet da'vâ-yi 'aşķ u muḥabbet dâru'l-ķazâ-yi ma'nâda ⁽²²⁾mesmû' u müşbet olmaz. Kemâ ķâle ba'ḍu'l-urefâ:

Rubâ'î: Çün yâr vefâ koned derâvîzî
⁽²³⁾Ver tîĝ-i cefâ zened ez ü bogrîzî
Âb-ruḥ-i âşîķân çerâ mîrîzî
Kâş ez ser-i kūy-i 'âşîķî ⁽²⁴⁾bogrîzî²⁴⁴

Menķûldür ki Leylâ ṭabh-i 'âşûrâ edüp cîrân u yârânına taķsîm etdiĝini fermân-⁽²⁵⁾fermâ-yi deşt-i cünün bî-çâre Mecnûn'a ḥaber vermişler. Mecnûn daḥi bir kâse alup ḥuzûr-i ⁽²⁶⁾Leylâ'ya varup ṭâlib-i 'âşûrâ olduķda Leylâ elinde olan kefgîr ile kâse-i Mecnûn'u ⁽²⁷⁾biñ päre ve nice kelimât-i nâ-sezâ ile ķalb-i Mecnûn'u mecrûḥ u pür-päre eyledi. Derḥâl Mecnûn ⁽²⁸⁾ziyâdesiyle memnûn olup na'ra-zenân raķş-ķünân sū-yi beyâbâna ḥîrâmân olduķda ⁽²⁹⁾nâs bu ĝarîbeniñ sebebiñ iltimâs eylediklerinde **ḍarbu'l-ḥabîbi zebîbun ve kullu mâ şadara mine'l[4^a] maḥbûbi maķbûlun**²⁴⁵ kelâmıyla cevâb verdi.

Beyit: Bedem goftî u ḥorsendem 'afâkellâh nikû goftî
Cevâb-i telḥ mîzîbed leb-i la'l-i şeker-ḥâ râ²⁴⁶

7. Câmî âḥîr be ser-i zülf-i tu zed dest-i ümîd

Ḥaşşahullâhu Te'âlâ bi mezîdi'z-zulfa

²⁴⁴ Sevgili vefa gösterecek olsa yanında kalırsın, cefa gösterecek olsa kaçarsın. Niçin itibarını düşürüyorsun âşıkların? Keşke âşıklığın mahallesinden kaçsan.

²⁴⁵ Sevgilinin darbesi korumadır, sevgiliden gelen her şey makbuldür.

²⁴⁶ Bana kötü sözler söyledin, çok sevindim, Allah seni affetsin ne güzel söyledin? Acı cevaplar tatlı dudakları süslüyor. Hâfîz, *Dîvân*, g. 3/6. 1. mısra, Mehmet Kanar neşrinde

Eger düşünâm fermâ'i vü ger nefrîn du'â güyem
şeklindedir.

⁽⁴⁾Hassa fi'l-i māzīdir, mevķi'-i du'āda vāķi' olmađla ma'nā-yi inşāda müsta'meldir. Zamir-i muttaşıl ⁽⁵⁾Cāmī'ye rāci'dir ve fi'l-i mezkūruñ mef'ūlüdür. Zulfā zamm-i zā ile qarābet ma'nāsınadır. ⁽⁶⁾**Maḥşūl-i nazm:** Cāmī, encām-ı kār seniñ ser-i zūlfüne dest-i ümīdi urdu ve saña vāşıl ⁽⁷⁾olmađı ķurdu. Cenāb-ı Bārī bī-çāre Cāmī'yi qarābet ziyādeliđi ile maḥşūş u mümtāz eylesün. ⁽⁸⁾Āmīn.

ĠAZEL 3 (FŞ, 10)

Velehu eyđan nevvarellāhu ķabrahu

1. Eger her dem zenī şad tiğ ber mā

Borīden ez tu netvānīm ķaṭ'a

⁽¹⁰⁾Sad kesretten kināyedir. **Maḥşūl-i manzūm:** Ey cānān! Eđer her dem ve her an biz 'āşıķlar üzerine ⁽¹¹⁾yüz kılıc urursañ ve bī-şümār cevır u cefā ederseñ senden kesilmekliğe ve seni terk ⁽¹²⁾etmekliğe aşla ve ķaṭ'a ķādir değiliz. Kemā ķāle şāh-i evliyā-i ümem Cenāb-ı İbn-i Edhem ķuddise sırruhu'l-efĥam:

Ķıṭ'a: Terektu'l-ĥalka ṭurran fı sivākā
Ve eytemtu'l-'ıyāle likey arākā
Felev ķaṭṭa'teni ⁽¹⁴⁾fi'l-ĥubbi irben
Lemā ĥenne'l-fuādu ilā sivākā²⁴⁷

2. Pezem bā āh-i dil z'an leb ĥayālī

Belī bī-dūd net'vān puĥt ĥelvā

⁽¹⁶⁾Pezem puĥten maşdarından fi'l-i muzāri'ineñ nefsi mütekellim-i vaĥdesidir. Ber nehc-i ķā'ide ĥā ⁽¹⁷⁾zā ile ķalb olunmuşdur. Belī bāniñ fetĥi ve elifiñ ķaşırıyla edāt-i taşdıķdır. Dūd sūd vezninde ⁽¹⁸⁾duĥān demekdir. Bu maķāmda zıkr-i melzūm irāde-i lāzım mecāz-i mürsel olarak ateş murāddır. Puĥt ⁽¹⁹⁾puĥten ma'nāsınadır. **Maḥşūl-i nazm:** Āh-i dil ile yāriñ ol leb-i dürer-bārından bir ĥayāl ⁽²⁰⁾pişiririm belī ateşsiz taĥḥ-

²⁴⁷ Senin dışındaki tüm mahlūkatı terk ettim / seni görmek için çocuklarımı yetim bıraktım / sen beni sevginden uzaklaştırsan bile / Yine de kalbim senden başkasına meyiletmez.

i helvā mümkün değildir. Nāzım-ı âteş-zebān yāriñ lebini tefekkür ve taḥayyül etmeği ⁽²¹⁾lezzet u ḥalāvetde ṭabḥ-i helvāya teşbīh buyurdular. Ve ṭabḥ-i helvāda vücūd-i nār nā-çār olmağla bā ⁽²²⁾āh-i dil buyurdular. Zīrā ḳulūb-i ‘uşşāk mānend-i kānūn nār-i muḥabbetle meşḥūn olmağla āh-i ‘āşıķın ⁽²³⁾āteşindir. Menḳüldür ki cehennem Cenāb-ı Kibriyā’ya yā rabbi saña ‘işyān eylesem baña ne ile ‘azāb ⁽²⁴⁾edersin? Zīrā benden eşedd bir maḥlūḳuñ yoḳdur dedikte Cenāb-ı rabbū’l-erbāb cehenneme ⁽²⁵⁾bu vechle cevāb vermiş ki ‘āşıķlarımıñ ḳulūbuna ilḳā eylediğim nār-i muḥabbetle ‘azāb ederim ki ⁽²⁶⁾ol nār-i muḥabbet seniñ nārına nisbet ziyāde ḥadīd u şedīddir.

3. Cefāhā ḥāhemet fermūd gofī

Ḥudā rā māh-i men inhā mefermā

⁽²⁸⁾Cefāhāda ḥā edāt-i tecmī’dir. Fermūd fermūden ma’nāsınadır. Mefermā nehy-i ḥāzırdir. **Maḥşül-i** ⁽²⁹⁾beyt: Ey Cāmī! Saña cefālar buyurmağ isterim dediñ. Allāh için ey benim māh gibi olan [4^b] yārim! Bunları buyurma. Zīrā etdiğ iñ cevır u cefā vāşıl-i derece-i nihāyet olmağla şabra ⁽²⁾ṭāḳat ḳalmadı.

Beyit: Cefā-yi dost beğāyet resīd u mī tersem
Ki intihā-yi cefā ibtidā-yi bīzārīst²⁴⁸

4. Buved cāy-i ḥayālet gūşe-i çeşm

Be merdüm gofteem in nükte şad cā

⁽⁴⁾Ḥayāl ḳuvvetun taḥfāzu mā yudrikuhu’l-ḥissu’l-muştereku min şuveri’l-maḥşūsāti ba’de ğaybūbeti’l-māddeti⁽⁵⁾ve maḥalluhu mu’ahḥaru’l-baṭni’l-evveli mine’d-dimāğ²⁴⁹ ta’rifīyle mu’arrefdir. Sad cā keşret ma’nāsını mutazammındır. ⁽⁶⁾**Maḥşül-i nazm:** Ey cānāñ! Seniñ cāy-i ḥayāliñ kūşe-i çeşmimdir. Nāsa bu nükteyi ⁽⁷⁾ve bu remz-i daḳıķı çok söyledim. El-ḥāşıl eşyā-i sā’ireniñ cāy-i ḥayāli mu’ahḥer-i baṭn-ı evveli ⁽⁸⁾dimāğdır ve seniñ cāy-i ḥayāliñ kūşe-i çeşmimdir ki vaḳt-i ğaybūbetde daḳı zāt-

²⁴⁸ Sevgilinin cefası zirveye ulaştı, cefanın bitmesi ilgisizliğin başlangıcı olduğu için korkuyorum.

²⁴⁹ Hayal; ortak hislerin kavradığı şekilleri maddenin kaybolmasından sonra koruyan kuvvettir. Yeri ise dimağdaki birinci karın bölgesinin arkasıdır.

i ⁽⁹⁾şerîfiñ piş-i nazarımda hâzır ve bu dîde-i miñnet-dîde cemî'-i evkâtde zât-i simâtuña ⁽¹⁰⁾nâzırdır. Ve bu hâl kemâl-i muhabbete dâlldir. Kemâ kıale'n-nâzım kıuddise sırruhu fî na'ti'n-nebevî:

Beyit: Gerçi ⁽¹¹⁾şad merhale dūr est zi piş-i nazarem
Vechuhu fî nazari kulle ğadâtin ve 'aşıyy²⁵⁰

Merdüm ta'bîrinde ⁽¹²⁾olan cinâs-i ma'nevî nezd-i erbâb-ı feñânetde zâhir u celîdir.

5. Be ğüşet mîbered ser zülf-i müşġîn

Diger z'endâze bîrûn mînehed pâ

⁽¹⁴⁾Mîberediñ fâ'ili zülf-i müşġîn, ser mef'ûlüdür. Müşġ şîn-i mu'ceme ile tîb-i ma'rûfdur, ⁽¹⁵⁾âhirinde yâ nisbet ve nûn mü'ekkid-i nisbettir. Zülfüñ müşġîn olması keşret-i sevâdından ⁽¹⁶⁾'ibâretdir. Zi endâze bîrûn mînehed pâ bî-edebâne hareketden kinâyedir. Nitekim A'câm bir kimesne ⁽¹⁷⁾haddini bilmeyüp bî-edebâne hareket eyledikde fülân zi endâze bîrûn nehed pâ derler. **Mañşûl-i nazm:** ⁽¹⁸⁾Seniñ kıulaġına zülf-i müşġîniñ baş iletür. Zülfüñ baş iletmesi kıulaġınıñ ⁽¹⁹⁾üzerine şarkmasından 'ibâretdir. Ğayrı ol zülf-i müşġîn endâzeden taşra ayak ⁽²⁰⁾kıoyur ve küstâhâne hareket eyleyor.

Mışra': Gerekdir kendüyi bilmezlere kendüyi bildirmek²⁵¹

⁽²¹⁾me'âlince ol terbiyeye muhtâc oldu demekdir.

6. Ser-i bî-maġz-ı zâhid râ tûvân kerd

Berâber bâ kedü ħaşâ vü kellâ

⁽²³⁾Maġz beyin ma'nâsınadır. Kerd kerden ma'nâsınadır ve bir istifhâm daġı muğadderdir. Kedü ⁽²⁴⁾ebû vezninde kıabağ demekdir. Ĥaşâ vü kallâ tenzîh u tebri'e

²⁵⁰ Sevgili benden yüzlerce mesafe uzaklıktadır ama yüzü, sabah akşam nazarımdadır.

²⁵¹ Krş." Gerekdür kendüzin bilmezlere kendüyi bildirmek", Atabey Kılıç; "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şahidî (Metin)", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4, Fall 2007, s. 516-548.

maḳāmında müsta‘mel kelimelerdir. ⁽²⁵⁾**Maḫşül-i beyt:** Zāhidin bī-mağz olan başını ḳabaḳ ile berāber eylemek mümkün müdür? ⁽²⁶⁾Ḥāşā u kellā belki ḳabaḳ her vechle zāhiden a‘lā olduğu mānend-i şafaḳ rüşendir. ⁽²⁷⁾Zirā derūn-i kedū pür-mağz ve ser-i zāhid ise bī-mağzdır. Ser-i zāhiden zıkr-i cüz ve irāde-i ⁽²⁸⁾küll tarīḳiyle zāt-i zāhid murāddır. Sere taḫşiş kedūya cināsa mebnīdir ve zāhiden ⁽²⁹⁾daḫī murād zāhid-i ḫuşkdur.

Beyit: Tehī dil çeşm pür-āb ve figān u āhi ālem-gīr
[5*] Hemān ḫāl-i derūn şūfi[y]i dolāb göstermiş

7. Be ḳatl-i Cāmī ey cān rence geştī

Kerem kerdī cezākellāhu ḫayrā

⁽³⁾Rence hā-i nisbetle ḫasta u bīmār ve meşakḳat u zaḫmet ma‘nāsınadır. Cezākellāhu ⁽⁴⁾ḫayrā cümle-i du‘ā’iyyedir. **Maḫşül-i nazm:** Ey cān gibi olan cānān! Cāmī’yi ḳatl sebebiyle ⁽⁵⁾bīmār ve nice meşakḳate giriftār olduḡ ve lākin benim ḫaḳḳımda kerem u iḫsān eylediḡ. Cenāb-ı ⁽⁶⁾Kibriyā buḡa mükāfāt olarak seni ḫayr ile cezālandırısın. Ḥulāşa-i kelām öldüğüme ḡam ⁽⁷⁾çekmem. Belki ḡam ve kederim seniḡ zaḫmet ve meşakḳat çektiğinedir. Zirā saḡa fedā-yi cān vucdān-ı ⁽⁸⁾ḫayāt-i cāvidāndır. Bu beyitte cāndan murād mürşiddir ve anıḡ ḳatli **mütü ḳable en temütü** ⁽⁹⁾maḳāmına iḫālinden ‘ibārettir. Ve bir mürşid-i şāḫib-ḫāl bir mürīdi bu maḳāma iḫāl edinceye ḳadar ⁽¹⁰⁾nice miḡen u meşakḳate giriftār olduḡu bī-ḳīl u ḳāldır. Bināberīn nāzım-ı bī-müdānī rence geştī buyurdular.

ĠAZEL 4 (FŞ, 7)

⁽¹¹⁾Velehu eyḡan ḫābe şerāhu

1. Zed be reftār-i ḫoş ḳadet reh-i mā

Rafa‘allāhu ḳadrahu ebedā

²⁵² Ölmeden önce ölünüz. Aclūnī, *Keşfü’l-Hafā*, II /2669.

(13)Zediñ fā'ili qadd, āhirinde tā hiṭābdır, reh-i mā mef'uldür. Rafa'allāhu cümle-i inşā'iyye-i du'ā'iyyedir. (14)Kadrahu zamīr, qadd lafzına rāci'dir. Ebedā temyīzdir. **Maḥşül-i nazm:** Ey yār! Seniñ qadd u kāmetiñ (15)hoş reftār ile bizim yolumuzu urdu ve bizi 'aşık u efgende eyledi. Cenāb-ı Bārī qaddiniñ (16)qadr u şerefini ebed yönünden 'ālī eylesün. Hulāşa-i beyt yāriñ kāmetini medḥ u şenādır.

2. Tu hümāyī vü nist zıll-ı hümā

Cüz du zülf-i tu dāme zılluhumā

(18)Hümā ma'rūf kuşdur ki Çin cezā'irine maḥşüşdur. Ğıdāsı üstüh'āndır ve bu ḥaşlet (19)kendüye bā'ış-i şerāfet olmuşdur. Kemā qāle's-Şeyḥ Sa'di quddise sırruhu:

Beyit: Hümāy (20)ber ser-i mürgān ez an şeref dāred
Ki üstüh'ān ḥored u cānever neyāzāred²⁵³

Āhirinde (21)yā-i sāni hiṭāb içündür. Meşhürdür ki sāyesi işābet eyleyen kimesne şāhib-i servet (22)ve erbāb-ı devletden olur. Zamīr-i teşniye du zülfe rāci'dir. **Maḥşül-i beyt:** Ey cānān! Sen (23)hümāsın ve hümāniñ zıllı seniñ iki zülfününğ gayrı değildir. Ol iki zülfününğ zıllı (24)dā'im olsun. El-ḥāşıl seniñ daḥi taḥt-i zülfünde müstaẓıll olan ādem servet u sāmān (25)bulur. Yāriñ taḥt-i zülfünde müstaẓıll olmaḥ gerdeninden taḥbīl olunduḡda müyesser olur. Nitekim (26)ehline ma'lūmdur. Zıll-ı hümā ile zılluhumā beyninde cinās-i lafzī ta'rīf u beyāndan müstağnīdir.

3. Ger koned ğonce bā tu da'vī-yi luṭf

Ber dehāneş zened nesīm-i şabā

(28)Şin ğonceye rāci'dir. Nesīm emīr vezninde muṭlaḡa rüzgār, sabā qabā vezninde (29)şol rüzgāra ıtlāḡ olunur ki maṭla'-ı şüreyyā ile benāt-i na's beyninden hübüb eder ola. [5^b] bu sürette nesimiñ şabāya izāfeti 'āmiñ ḥāssa izāfeti qabīlindendir. **Maḥşül-i nazm:** (2)Ey ma'den-i tarāvet! Eğer ğonce seniñle da'vā-yi

²⁵³ Kemik yiyip hiçbir canlıyı incitmediği için hüma kuşu bütün kuşlardan şereflidir. Sa'di, *Gülistān* 1. bāb, 15. hikāye.

hüsn u leṭāfet ederse nesīm-i şābā ⁽³⁾ol ḡoncanıñ aǵzına urur ve anı te'dīb eder ki ey bī-edebe! Seniñ ḡaddiñ mi ki yār ile ⁽⁴⁾da'vā-yı hüsn u leṭāfet edersin? Nesīm-i şabānıñ ḡoncanıñ aǵzına urmaqlıǵı ⁽⁵⁾açılmaqlıǵından 'ibārettir. Feteemmel.

4. Dīde her dīdeem cūdā derdī

Tā zi rüy-i tu māndeend cūdā

⁽⁷⁾Dīde-i evvel māzī-i muḡayyedir ki gördü demektir. Dīde-i şānī çeşme mürādıdır. Taḡdīr-i beyt; ⁽⁸⁾her dīdeem derdī dīd cūdā, tā māndeende cūdā zi rüy-i tu demektir. **Maḡşül-i nazm:** Benim her iki ⁽⁹⁾gözüm ayrı bir derd gördü seniñ yüzünden cūdā ve ba'īd ḡalalıdan beri ya'ni seni görmeyeli ⁽¹⁰⁾miḡen u meşaqḡate giriftār ve derd u eleme dūçār oldum demektir. Derd u miḡneti çeşme nisbet ⁽¹¹⁾sebebine isnād ḡabīlindedir. **Bene'l-emīru el-ḡānḡāh**²⁵⁴ mişillü.

5. Tu belā-yi ḡudāyī vü ḡalkī

Be du'ā ḡ'āhend in belā zi ḡudā

⁽¹³⁾ḡalkīde yā vaḡdet-i nev'ıyyedir. **Maḡşül-i nazm:** Sen Allāh'a mensüb belāsın ve bir nev' ⁽¹⁴⁾ḡalk ki murād 'uşşāḡdır, Cenāb-ı Bārī'den du'ā ile bu belāyı ki seniñ isterler. Bu ḡāl-i ⁽¹⁵⁾acīb ziyāde ḡarībdir.

6. Āyine ez tu ruḡ nemītābed

Be tu dārend rüy ehl-i safā

⁽¹⁷⁾Nemī tābed nefy-i ḡāldır, parlatamaz demektir. **Maḡşül-i nazm:** Āyine senden yaḡaḡ parlatamaz ve āyine ⁽¹⁸⁾her ne ḡadar sīne-sāf ve münevver ve şeffāf ise de seniñ devr-i ḡüsnünde küşe-i ⁽¹⁹⁾ḡacāletde ḡalmış ve baḡr-i ḡayrete ṭalmışdır. Bu cihetden ehl-i şafā saña yüz ṭutarlar ve teveccüh ⁽²⁰⁾u iḡbāl ederler.

²⁵⁴ Emir tekkeyi inşā etti.

7. Her ki dürrhâ-yi nazm-ı Câmî did

Goft lillâhi derru nâzımihâ

⁽²²⁾Mısrâ'-ı evvelde olan dürr zamm-ı dâl ile incü ma'nâsınadır, âhîrinde hâ edât-i cem'dir. Nazm ⁽²³⁾nûnuñ fethi ve zânıñ sükûnuyla dizmek ma'nâsınadır. **Yukâlu nazame'l-lu'lu'e izâ cema'ahu fi silkin**²⁵⁵ ⁽²⁴⁾Bu maqâmıda maşdar bi-ma'ne'l-mefûldur. Dürrhâ-yi manzûmdan dañi murâd 'alâ tarîkı'l-isti'âre ⁽²⁵⁾eş'âr-i nâzım-ı bozorgvârdır. Mısrâ'-ı şânide olan derr dâlin fethi ve rânıñ teşdidiyle ⁽²⁶⁾fi'l-aşl sût çok olmak ma'nâsınadır. Nitekim 'Arab sût çok olduğda **darra'l-lebenu** ⁽²⁷⁾**derran**²⁵⁶ derler. Leben 'inde'l-'Arab menşe-i hayr-i keşir olmak münâsebetiyle bir adamdan şâdır olan ⁽²⁸⁾'amel-i hûb ve eşer-i nîgüya ıtlâk olunur. Nitekim maqâm-ı medh u du'âda **lillâhi derruhu** denir. Ya'ni ⁽²⁹⁾'amel-i mezkûr muqâbilinde mükâfât 'uhde-i beşerden bîrûn olmağla hayr u mükâfatı rabbü'l-mücâzâta [6^a] havâle olunmuşdur. Nâzımihâda zamîr dürrhâya râci'dir. **Maḥşûl-i beyt**: Her kimesne ki Câmî'niñ ⁽²⁾maḥbûliyyet ü mergûbiyyetde dizilmiş incü gibi olan eş'arını gördü derhâl bu dürer u ⁽³⁾ferâ'idiniñ nâzımınıñ mükâfât ve cezâsı Cenâb-ı Kibriyâya havâle olundu dedi. Zîrâ böyle ⁽⁴⁾şâ'ir-i bî-naẓîr ki şî'ri mertebe-i i'câza 'âric ve aña mükâfât u cezâ tavk-ı beşerden hâricdir ⁽⁵⁾deyü söyledi. Hülâşa- i beyt faḥriyyedir ki âdet-i şu'ârâdandır.

Ġazel 5 (FŞ, 9)

⁽⁶⁾Velehu eyḍan enârallâhu maḍca'ahu

1. Leb-i la'l-i tu kâm-i ehl-i vefâ

Li-'alîli'l-firâkı fihi şifâ

⁽⁸⁾Kâm kâf-i 'Arabıyye ile murâd ve maḥşûd ma'nâsınadır. Fîhi de zamîr-i muttaşıl-ı mecrûrdur, lebe râci'dir. ⁽⁹⁾Şifâ mübtedâ mu'aḥḥer, fîhi muḥaddem haberidir. Lâm-i cârre şifâya müte'allıkdır. **Taḥdîr-i beyt**: La'l-i ⁽¹⁰⁾leb-i tu kâm-i ehl-i vefâ fihi şifaun li 'alîli'l-firâk. **Maḥşûl-i nazm**: Seniñ la'l gibi olan lebiñ ⁽¹¹⁾ehl-i vefânıñ murâd ve maḥşûdudur. Zîrâ seniñ la'l-i lebinde 'alîli'l-firâk ve marîz-i iftirâk ⁽¹²⁾içün şifâ

²⁵⁵ İncileri bir ipe dizdiği vakit "nazame'l-lu'lu'e" denir.

²⁵⁶ Süt çok arttı.

sābitdir. Ehl-i vefā daği ‘illet-i iftirāk ile ma‘lūl olmağla la‘l-i lebini me’mūl⁽¹³⁾ederler.

2. Dürd-nüşān-i cām-ı derd-i tu end

Şaff-nişinān-ı bārgāh-ı şafā

⁽¹⁴⁾Dürd mürd vezninde tørtü demektir; gerek şarābın olsun ve gerek sā’ir nesnelerin olsun. ⁽¹⁵⁾Nüş emr-i hāzırdır, iç demektir, elif nūn edāt-ı tecmī’dir. Dürd-nüşānı mecmū‘u vaşf-ı ⁽¹⁶⁾terkibīdir ki tørtü içiciler demek olur. Bu hāl keşret-i sekr u nüşa dālldir. Zīrā ⁽¹⁷⁾ziyāde sermest ve lā-ya‘kıl-ı dem-best olana dürd-nüş ta‘bīr olunur. Bu maķāmda ⁽¹⁸⁾dürd-nüşāndan murād enbiyā²⁵⁷-i ‘izām ve evliyā-i kirāmdır. Zīrā zevāt-ı mezkūr cām-ı dürd-i ⁽¹⁹⁾İlāhiyye ile ziyādesiyle meskūr oldukları me’sūrdur. Kemā verade fi’l-ḥadīs; eṣeddu’l-belā’i ‘ale’l-enbiyā’i şumme’l-evliyā’i şumme’l-emşeli fe’l-emşel²⁵⁸. Bārgāh çārgāh vezninde bār ile gāhdan mürekkebirdir. ⁽²¹⁾Bār ızın u destūr ve gāh cāy u maḥall ma’nāsınadır. Ḥayme-i selātin ki otağ ta‘bīr olunur, ⁽²²⁾ızın ve ruḥşatla duhūl olunacak maḥall olmağ ma’nāsıyla anda ‘alem-i ḥāş oldu. Taķdīr-i ⁽²³⁾‘ibāre; dürd-nüşān-ı cām-ı derd-i tu şaff-nişinān-ı bārgāh-ı şafā end demektir. Ya‘ni mışrā‘-ı ⁽²⁴⁾evvel mübtedā ve mışrā‘-ı şānī ḥaber ve end edāt-ı ḥaberdır. **Maḥşūl-i nazm:** Yā rabbi! Seniḡ cām-ı dürdünün ⁽²⁵⁾dürd-nüş ve lā-ya‘kıl u medhūşları bārgāh-ı zevk u şafāda şaff-nişinlerdir. Zīrā ⁽²⁶⁾her derd[de] bir dermān nihān ve her rencde bir şifā pinhāndır. Kemā ķāle Mevlānā ķuddise sırruhu:

Meşnevī: ⁽²⁷⁾Ķand-i şādī mīve-i bāğ-i ġam est

İn feraḡ zaḡm est u an ġam merhem est (III /3744)

Ķün bebīnī ⁽²⁸⁾der kenāreş keş be ‘ışķ

Ez ser-i Kūfe nazar kon der Dımeşķ (III /3745)

Ḥāne der ġam sāz u bā miḡnet besāz

⁽²⁹⁾Miḡaleb der merg-i ḡod ‘ömrī dırāz²⁵⁹

[6^b]

²⁵⁷ Enbiyā: BM nüshasında iki defa yazılmıştır.

²⁵⁸ Belaların en şiddetlisi peygamberlerin üstüne, sonra evliyaların üstüne, sonra bunlara yakınlık mertebelerine göre diğēr insanlara gelir. Kaynağı bulunamadı.

²⁵⁹ Mutluluk şekeri, gam bağıının meyvesidir. Bu rahatlık yaradır, şu gamsa merhem. // Gam görünce aşkla kucakla onu. Şam’a Kufe’nin tepesinden bak. // Evini gamda yap, miḡmetle yap, uzun ömrü ölümünde ara.

3. Key be rūy-i tu hoş tevānem zīst

Hem çü mūy-i tu fitnei zi kafa

⁽²⁾Zīst zīsten ma'nāsınadır ki dirilmek demektir. Kafa 'aşā vezninde boynun ⁽³⁾ardına denür ki lisān-ı Türkīde eñse ve Fārisīde hīre ta'bir olunur. **Maḥşül-i beyt:** ⁽⁴⁾Kaçan seniñ yüzünde ve seniñ huzūrunda hoş dirilmeğe ve ber-hayāt olmağa kadirim? ⁽⁵⁾Zīrā seniñ kafa ve eñşenden mūy-ı gīsuların gibi bir fitne-i 'azīm mevcüddür. Böyle fitne-i ⁽⁶⁾'uzmā hāzır u müheyyā iken emīn u sālīm hayātda dā'im olmak nice olur. Hulāşa-i beyt ⁽⁷⁾yārin gīsularının hüsni u tarāvetini medḥ u şenādır.

4. Yārī ez kes neḥ'āhem ender 'ışk

Ḥasbiyellāhu vaḥdehu ve kefa

⁽⁹⁾Yārī lārī vezninde mu'āvenet ma'nāsını mutazammındır. **Maḥşül-i beyt:** Tarīk-i 'aşkda ⁽¹⁰⁾kimesneden mu'āvenet u muzāheret istemem. Baña Cenāb-ı Bārī vāhid olduğu hālde ⁽¹¹⁾kāfidir. Kemā aḥbara'llāhu Te'ālā ve men yetevekkel 'alal'lāhi fehuve ḥasbuh²⁶⁰.

Meşnevī: Bī-'ināyet-i Ḥaḥk ⁽¹²⁾u ḥāşān-ı Ḥaḥk

Ger melek başed siyāh esteş varak²⁶¹

(I /1879)

5. Ger çü Yūsuf zi mā şevī gā'ib

Hemçü Ya'kūb mā veyā esefā

⁽¹⁴⁾Veyā esefāda vāv ma'a ma'nāsınadır. Bunun aşlı **yā esefā te'āle fehāzā evānukedir**²⁶². ⁽¹⁵⁾Evvelinde yā harf-i nidādır. Esef ziyāde ḥüzün ve ḥasret, āhirinde elif yā-i mütekellimeden ⁽¹⁶⁾bedeldir. Ḥāşılı vaḥt-i taḥassürde tekellüm olunur bir kelimedir. **Maḥşül-i nazm:** Eđer Yūsuf gibi bizden ⁽¹⁷⁾gā'ib olur isen biz daḥi Ḥazret-i Ya'kūb gibi yā esefā ile berāberiz. Nitekim Cenāb-ı ⁽¹⁸⁾Ya'kūb nice zamān na'ra-i yā esefā ile velvele-endāz-i cihān oldular. Kemā aḥbara'llāhu

²⁶⁰ Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter. Talak 65/3.

²⁶¹ Allah'ın, Allah haslarının yardımı olmadıkça melek de olsa hesap defteri karadır.

²⁶² Ey hüznüm, gel; şimdi senin zamanın.

te‘ālā ⁽¹⁹⁾ve tevellā ‘anhum ve k̄āle yā esefā ‘ālā Yūsufe vabyaḍḍat ‘aynāhu mine’l-
ḥuzni fehuve kaẓīm²⁶³.

6. Be cefā dāğ-ı diğerān mepesend

Çend mīsūziyem be dāğ-ı cefā

⁽²¹⁾Dāğ bāğ vezninde yağı ma‘nāsınadır ki tavara ve ba‘zı cesed-i insāna ururlar ve nişān ⁽²²⁾u ‘alāmet ma‘nāsına dağı gelür. Diğerāndan murād ‘uşşāk-i sā’iredir. **Maḥşül-i manzüm:** ⁽²³⁾Cefā sebebiyle ‘uşşāk-i sā’ireniñ dāğlarını istihsān ile nice bir beni dāğ-ı cefā ile ⁽²⁴⁾yağarsın. Zīrā sā’ir ‘āşıkların dāğlarını istihsān beni sūzān etmektedir. Ya’ni ey ⁽²⁵⁾Cāmī! Filān ‘āşığa ettiğim ezā ve āzār ol bī-çāreniñ cānına kār edüp rüz u şeb ⁽²⁶⁾āh u zār etmektedir. Ve ol ‘āşık-ı şadıkıma hezār ve şad hezār āferin diyerek anıñ ḥālini ⁽²⁷⁾taḥsīn ben bī-çāreyi dāğ-ı cefā ile sūzān etmektedir. Zīrā ‘aşk u muḥabbet bir vechle şirket ⁽²⁸⁾kaḅül etmediğı müdellel ve müşbetdir.

7. Cürm-i Cāmī hevā-yı ḥübān est

Ğafarallāhu zenbehu ve ‘āfā

[7^a] Ve ‘afā ğafara üzerine ma‘ṭūfdur. **Maḥşül-i beyt:** Cāmī’niñ cürm u kaḅāḥati hevā-yı ḥübān ⁽²⁾ve muḥabbet-i maḥbūbāndır. Cenāb-ı Bārī Cāmī’niñ zenb u kaḅāḥatini mağfired eylesün.

Ğazel 6 (FŞ, 11)

⁽³⁾Velehu aydan ṭayyabellāhu ḍarīḥahu

1. Aḥinnu şevḳān ilā diyārin laḳītu fihā cemāle Selmā

Ki mīresāned ez an nevāḥī nevīd-i luṭfī be cānib-i mā

⁽⁵⁾Bu ğazeliñ vezni baḥr-i müteḳāribiñ maḳbūz-ı eşlemindedir. Baḥr-i müteḳāribiñ vezn-i aşlısi ⁽⁶⁾“fe‘ūlun fe‘ūlun fe‘ūlun fe‘ūlun”dur. Kaḅz beşinci sākini ḥazfden

²⁶³ Onlardan yüz çevirdi ve “vah! Yūsuf’a vah!” dedi ve üzüntüden iki gözüne ak düştü. O artık acısını içinde saklıyordu. Yūsuf 12/84.

‘ibâretidir. Fe‘ülunda ⁽⁷⁾nūn ki sâkin-i hâmisdir hâzif olunduğda lāmın zammıyla fe‘ülü kalır. Şelem daği fe‘ülundan ⁽⁸⁾fâyı hâzif etmektedir. Fâ hâzif olunduğda ‘ulun kalup fa‘lun anıñ maqâmına içkâme olunmuşdur. ⁽⁹⁾Bu şüretde bu gâzeliñ vezni fe‘ülü fa‘lun fe‘ülü fa‘lun fe‘ülü fa‘lun fe‘ülü fa‘lun olur. ⁽¹⁰⁾Ba‘zı şu‘arâ-i müte‘ahhîrîn binâ-i maqbûz-i eşlemi olan altı rûkn üzerine isti‘mâl eylediler. Nitekim ⁽¹¹⁾hâce ‘İşmet-i Buğârî²⁶⁴ kuddise sırruhu hâzretleriniñ bu beytinde olduğı mişillü:

Beyit: Zihî ⁽¹²⁾du çeşmet be hûn-i merdüm küşâde tîr u keşîde hançer
Ruğ-ı çü mâhet şabâh-i devlet ⁽¹³⁾hağ-ı siyâhet şeb-i mu‘anber²⁶⁵

Nâzım-ı bî-müdânî kuddise sırruhu’s-sâmî hâzretleriniñ bu gâzel-i ⁽¹⁴⁾bî-nazîrleri daği mezheb-i müte‘ahhîrîne mebnîdir. Huz hâzâ velâ tekun mine’l-ğâfilîn. Ahinnu ⁽¹⁵⁾bâb-ı şânîden fi’l-i muzâri’iñ nefsi mütekellim-i vağdesidir ki şiddet-i iştiyâğdan bükâ ⁽¹⁶⁾vü zârî eylerim demekdir. Diyâr dâriñ cem‘idir. Lakîtu diyâra şıfatdır; fi lakîtuya müte‘allıktır, ⁽¹⁷⁾zamîr-i mecrûr-i muttaşıl diyâra râci‘dir. Cemâl lakîtu fi’liniñ mef‘ûlun bih gayri şarihidir. Selmâ ⁽¹⁸⁾feth-i sînle tã’ife-i ‘Arabdan bir ma‘şûkanıñ ismidir ki bu maqâmda istihâm ma‘nâsını ⁽¹⁹⁾müfiddir ki lisânımızda andan kim ile ta‘bir olunur. Resâned muzâri‘-i müte‘addidir ulaştırır ⁽²⁰⁾ve işâl eder demekdir. Nevâhî nâhiyeniñ cem‘idir, eṭrâf ma‘nâsına. Nevîd feth-i nûn ile ⁽²¹⁾müjde demekdir. Lutfîde yâ vağdet içündür. Bu maqâmda diyârdan murâd ‘âlem-i ervâhdır. ⁽²²⁾Selmâ’dan daği maqşûd Hâzret-i rabb-i vedüddur. **Maḥşûl-i beyt:** İштиyâğdan bükâ ve zârî eylerim ⁽²³⁾ol diyâra şevğden içün ki ben anda Selmâ’nıñ cemâline mülâkî oldum. Ol nevâhî ve ol ⁽²⁴⁾eṭrâfdan bir luṭf u iḥsân müjdesini bizim cânımıza kim ulaştırır? Netîce-i beyt ⁽²⁵⁾vaṭan-i aşlî olan ‘âlem-i ervâha iştiyâğ ve arzûlarını beyândır. Zîrâ ‘urefâ ‘âlem-i ervâhda ⁽²⁶⁾bâde-i tecelliyât-i İlâhiyye ve şahbâ-yi müşâhede-i sübhâniyyeyi nüş etmekle bir vech-ile ol ‘âlemi terk ⁽²⁷⁾u ferâmüş edemeyüp dâ’imâ iştiyâğ-i vişâl tennûr-i sînelerinde işti‘âl bulup ⁽²⁸⁾‘âlem-i mezkûru ârzû u taḥarrî ve Cenâb-ı Bârîden mevtleriñ temennî ederler. **men beşşaranî**

²⁶⁴ Tam ismi Hâce Fahrüddîn İsmetullâh b. Hâce Mes’ûd Buhârî (ö. 840/1436-37) olan İranlı şair. Ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Karaismailoğlu “İşmet-i Buhârî” *DİA*, c. 23, s. 138-139.

²⁶⁵ İki gözün milletin kanı için açılmış, hançer çekmiş, ok çekmiş. Ay gibi olan yüzün, sabah nimetidir; siyah tüylerin anber kokulu gecedir.

bi hürüci Şafer beşsertuhu bi'l-cenne²⁶⁶ kelâm-ı nebevîsi bu müdde'âya sened-i kavîdir. Menkûldür ki Cenâb-ı Bilâl âhir-i vaktinde [7^b] za'f-ı veremden hilâl gibi olup ve emâre-i mevt vech-i sa'âdetlerinde nümâyân olduğda ⁽²⁾'iyâli el-firâk el-firâk deyü feryâd u zârî eyledikde Bilâl-i hoş-hışâl el-vişâl el-vişâl diyerek ⁽³⁾bu 'âlem-i fâniden infişâl ve 'âlem-i âhirete intikâl buyurdular. Kemâ kıle Mevlânâ kıddise sırruhu:

- ⁽⁴⁾**Meşnevi:** Çün Bilâl ez za'f şod hem-çün hilâl
Reng-i merg üftâd be rüy-ı Bilâl (III/3509)
- Goft ⁽⁵⁾cufteş el-firâk ey hoş-hışâl
Goft nî nî el-vişâl est el-vişâl (III /3510)
- Goft vîrân geşt ⁽⁶⁾in hâne dirîğ
Goft ender meh niger me'nger be mîğ²⁶⁷ (III /3525)

2. Be vâdî-i gam menem fütâde zimâm fikret zi dest-dâde

Ne baht yâver ne 'aql rehber ne ten tûvânâ ne dil şikîbâ

⁽⁸⁾Vâdî hâdî vezninde dere ta'bîr olunan mevzi'dir. Zimâm imâm vezninde yular ma'nâsınadır, ⁽⁹⁾cem'î ezimme gelür. Fikrette tâ hîtabdır. Zimâm zi dest-dâden şaşırmağ ve lâ-ya'kıl u hayrân ⁽¹⁰⁾olmağ ma'nâsına muştalağdır. Şikîbâ kesr-i şîn ve elif-i mübâlağa ile şabûr ve mütehammil ma'nâsınadır. ⁽¹¹⁾Tağdîr-i 'ibâre; be vâdî-i gam fütâde menem fikret zimâm zi dest-dâde. **Maşşûl-i nazm:** Vâdî-i gama ⁽¹²⁾düşmüş benim, seniñ fikr u hayâliñ zimâm ve ihtiyârımı elden verdi ve beni lâ-ya'kıl u hayrân ⁽¹³⁾eyledi. Ne tâli'im yâr ve ne 'aqlım rehber, ne tende kuvvet u kudret ve ne gönülde şabr u tākāt var. ⁽¹⁴⁾El-hâşıl seniñ fikr ü hayâliñle evdiye-i gumümde lâ-ya'kıl u hayrân seyr ü deverân etmekteyim. ⁽¹⁵⁾Tâli' menhûs ve 'aqlım

²⁶⁶ Kim beni Safer'in bitişiyile müjdelerse onu cennetle müjdelirim. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II /2418; Radiyyüddin es-Sagâni, *el-Mevdû'ât li's-Sagâni*, I /100.

²⁶⁷ Bilal güçsüz düşüp hilal gibi inceldi ve yüzüne ölümün rengi düştü. // Eşi, ey güzel hasletli insan dedi, işte ayrılık. Hayır, hayır dedi Bilal, işte vuslat. // Yazık dedi eşi, viran oldu bu ev. Bilal dedi, buluta değil aya bak.

ğayr-ı me'nūs gitmekdeyim. El-amān ben bī-çāreye mürüvvet ve ihsān eyle demekdir.

⁽¹⁶⁾**Meşnevi:** Ey ki cān-ı hīre rā rehber konī
V'ey ki qalb-i tīre rā enver konī²⁶⁸ (V /783)

3. Zihī cemāl-i tu kıble-i cān hārīm-i kūy-i tu ka'be-i dil

Fein secednā ledeyke nescud ve in se'aynā ileyke nes'ā

⁽¹⁸⁾Zihī kelime-i taḥsīndir. Secednā ve se'aynā fi'l-i māzīniñ nefsi-i mütekellim ma'a'l-ı-ğayrıdır. Nescud ⁽¹⁹⁾ve nes'ā fi'l-i muzāri'iñ nefsi-i mütekellim ma'a'l-ı-ğayrıdır. Ledā 'inde kelimesi gibi zarf-ı mekāndır. Seniñ ⁽²⁰⁾cemāliñ ne güzel cān kıblesidir ve seniñ maḥalleninñ ḥaremi gönül ka'besidir. Feizā kāne kezā ⁽²¹⁾eğer biz secde edersek seniñ 'inde secde ederiz, eğer sa'y edersek saña sa'y ⁽²²⁾ederiz. Bu şürette ḥuccāc ile 'uşşākiñ ḥaccları beyninde fark-ı 'azīm cārīdir.

Mısrā': Bebīn tefāvüt-i ⁽²⁴⁾reh [k'ez] kocāst tā be kocā²⁶⁹

4. Zi sırr-ı 'ışk-ı tu būd sākit zebān-ı erbāb-ı şevk liken

Zi bī-zebānī ğam-ı nihānī çünān ki dānī şod āşikārā

⁽²⁵⁾Ğam-ı nihānīden murād yine sırr-ı 'aşkıdır. Āşikārānın āhirinde elif ri'āyeten li'l-kāfiye ityān olunmuşdur. ⁽²⁶⁾Ḥazret-i H'āce'nin bu beytinde olduğu mişillü:

Beyit: Dil mīreved zi destem şāhib-dilān Ḥudā rā
⁽²⁷⁾Derdā ki rāz-ı pinhān ḥ'āhed şod āşikārā²⁷⁰

Maḥşül-i nazm: Yā rabbe'l-'ālemīn! Seniñ sırr-ı 'aşkıñı ifşā ⁽²⁸⁾ve izhār etmekden erbāb-ı şevk ve aşḥāb-ı 'aşkıñ dilleri sākit u sākin idi ve lākin söylemek⁽²⁹⁾siz nihān

²⁶⁸ Ey şaşırılmış canlara rehberlik eden! Ey kararmış kalpları nurlandıran!

²⁶⁹ Gör işte farkı; o yol nereye gider, bu yol nereye? Hâfız, *Dîvân*, g.2/1.

²⁷⁰ Ey gönül sahipleri! Allah aşkına, gönlüm elden gidiyor, eyvah, gizli sırlar açığa çıkacak. Hâfız, *Dîvân*, g.5/1.

olan esrār zāhir u āşikār oldu ve böyle olduğu daği seniñ ma'lūmuñdur. Bu şüretde [8^a] ‘aşıklarına niçin esrār-ı ‘aşkı ifşā eylediñiz deyü ‘itāb eyleme.

Rubā'ī: ‘Işk-i tu buved şāh ⁽²⁾der mülk-i derün
Çün debdebe-i şāhī-i ü geşt füzün
Şod hem-reh-i āb-ı dīde u hem-dem-i āh
⁽³⁾V'ez perde-serāy-i sīne zed hayme birün²⁷¹

Hafī değıldir ki sırr-ı ‘aşk tenğnā-yı sīne-i ‘uşşāk ve ⁽⁴⁾süveydā-yı dil-i meşākķda mestūr iken ğalebe-i şevķ ve istilā-i ‘aşk sebebiyle inkişāf ve ⁽⁵⁾zuhūra meyl eder. Sükūt ve sükün ihtifā-yı esrār-ı derūna hāciz ve mani‘ olmadığı ahvāl-i ⁽⁶⁾mest-i meyden ziyāde zāhir u lāmi'dir. Nitekim ser-hoş her ne kadar ahvāl ve esrārını setr ⁽⁷⁾ve pūş eylese ve sākıt u hāmūş olsa anıñ bāde-h'ār olduğu āşikārdır. ‘Uşşāk daği ⁽⁸⁾bāde-i ‘aşk-ı İlāhīden sekrān ve deng u hayrān olmağla bī-ihtiyār ifşā-yı esrār edecekleri ⁽⁹⁾derkārdır. Kemā ķāle celālū'l-milleti ve'd-dīn ķuddise sırruhu'l-metīn:

Meşnevī: İn hemī dānem velī mestī-yi ten
⁽¹⁰⁾Mī ğüşāyed bī-murād-i men dehen (IV /3292)
An çünān k'ez 'atse vü ez hāmıyāz
İn dehān gerded be nā-h'āh-i tu bāz²⁷² (IV /3293)

5. Beket 'uyūnī 'alā şu'unī fesā'e hālī ve lā ubālī

Ki dānem āhır tabīb-i vaşlet marīz-i hod rā koned müdāvā

⁽¹²⁾Beket fi'l-i māzīdir, ağıladı demekdir. 'Uyūn 'aynıñ cem'idir ve fi'l-i mezkūruñ fā'ilidir. Yā-i mütekellime ⁽¹³⁾izāfet-i lāmiyyedir. **Eķallu'l-cem' selāşetün**²⁷³ ķā'idesine mebnī çeşm-i dil 'ilāve yāğud cem'-i mantıķı ⁽¹⁴⁾irāde oluna. Şu'ūn; şiniñ fethi, hemzeniñ sükūnuyla şe'n kelimesiniñ cem'idir ki hāl ⁽¹⁵⁾ve şān ma'nāsınadır. Sā'e ef'āl-i zemmdendir, kötü oldu demekdir. Hālī fi'l-i

²⁷¹ Aşkın, gönül ülkesinin sultanı oldu. Sultanlığının debdebesi artınca gözyaşının yoldaşı, âhin arkadaşı oldu. Ondan sonra gönül sarayının perdesiyle bir çadır kurdu.

²⁷² Bunu biliyorum ama bedenın sarhoşluğu, istemediğim halde ağzımı açıyor. // Hapşırma ve esneme yüzünden sen istemeden ağzının açılması da böyledir.

²⁷³ Çokluk en az üçtür.

mezkûruñ ⁽¹⁶⁾fâ‘ilidir. Lā ubālī kayırmam ve mütehammil olurum demektir, ki lā ubālī ‘illetidir. Müdāvā zamm-ı mīm ile ⁽¹⁷⁾hastaya ‘ilac ve timār eylemek ma‘nâsınadır. **Maḥşül-i nazm:** Benim şu‘ün ve aḥvālime gözlerim merḥamet ⁽¹⁸⁾edüp ağladı ve benim ḥālīm ne kötü oldu ve ben bu aḥvāl ve şu‘ün ve ıztırāb-ı derūna ziyāde ⁽¹⁹⁾memnūnum. Zīrā bilirim ki seniñ ṭabīb-i vaşlıñ encām kendü hastasına ‘ilac ve timār eder. ⁽²⁰⁾Bināberin kāmīlīn-i mükemmilin mübtelā oldukları belāyāt ve meşā’ibe ez cān u dil rāzī olurlar. Zīrā ⁽²¹⁾‘adet-i ḥasene-i Cenāb-ı Bārī böyle cārī olmuşdur ki bir ‘aşık-i şādık rāh-i ma‘rifet-i ḥālīkda ⁽²²⁾her ne kadar belāyāt ve şedā’ide mülākī olursa bir pāye-i refi‘aya müterakķī olup encām-ı kār ⁽²³⁾vāşıl-ı Ḥazret-i Kird-gār olur. Kemā verade fi’l-ḥadīs: **İzā eḥabballāhu ‘abden ibtelāhu ve in şabara ictebāhu** ⁽²⁴⁾ve in raḍiye ıştafāhu ²⁷⁴.

Beyit: Belā keş tā cemāl-i dost bīnī
Ki merd-i bī-belā merd-i liķā nīst ²⁷⁵

6. Eger be cevrem ber-āverī cān ve ger be tiğem be-yefkenī ser Ḳasem be cānet ki ber nedārem ser-i irādet zi ḥāk-i an pā

⁽²⁶⁾**Maḥşül-i nazm:** Eđer cevri ve cefā ile cānımı iḥrāc eder isen ve eđer tiğ ile başımı düşürür isen ⁽²⁷⁾seniñ cānına ḳasem ederim ki ser-i irādeyi seniñ ḥāk-i pāyinden ğayrı maḥalle ḳaldırmam. Bu maḳāma ⁽²⁸⁾‘inde’ş-şūfiyye maḳām-ı rızā ta‘bīr olunur. Kemā ḳāle Ebū’l-Cennāb Necmüddīn el-Kübrā ²⁷⁶ ḳuddise sırruhu fi *Uşūli’l-‘Aşere; er-rıdā vehuve’l-ḥurūcu ‘an riḳāi nefsihi bi’d-duḥūli fi rıdā’illāhi Te‘ālā bi’t-teslimi li’l-aḥkāmī’l-[8^b] ezeliyyeti ve’l-i-rāḍi ‘ani’l-i-tirāḍi kemā huve bi’l-mevt ²⁷⁷. Bāyezīd-i Bisṭāmī ḳuddise ⁽³⁾sırruhu’s-sāmī ḥazretlerinden su’āl olundu ki **meni’r- rıdā ‘anillāhi***

²⁷⁴ Allah bir kulunu sevdiğinde onu belayla imtihan eder, sabrederse seçilmiş, razı olursa hasullarının arasına alır. Zeynüddīn el-İrākī, *Tahrīcu Ehādīsī’l-İhyā*, c. 1, s.2.

²⁷⁵ Bela çek ki sevgilinin yüzünü göresin; çünkü belâsız adam, cemal ehli değildir. Attâr, *Dîvân*, g.104/5.

²⁷⁶ Tam adı Ebū’l-Cennāb Necmüddīn-i Kübrā Ahmed b. Ömer el-Hīvekī el-Hârizmî (ö. 628 /1221) olup Kübreviyye Tarikatının kurucusudur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamid Algar, “Necmeddīn-i Kübrā”, *DİA*, c. 32, s. 498-500.

²⁷⁷ Rıza; alçak nefsin isteklerini bırakıp Allah’ın istediği ezeli hükümlere razı olmak ve bir ölü gibi ona itiraz etmekten vazgeçmektir. BM nüshasında bu ibareden sonra “Kemā ḳāle ba‘ḍu’l-‘arīfin” ve aşağıdaki beyit yazılarak beytin üzeri çizilmiştir:

Beyit: Vekkeltu ila’l-maḥbūbi emriye kullehū
Fein şā’e eḫyānī ve in şā’e etlefā

kāle huve lev ce‘alellāhu cehenneme ⁽⁴⁾fi yemīnihi lem yes‘el en yuḥavvile ilā yesārihi²⁷⁸.

Beyit: Be güzāşteem maşlahat-ı h^viş bedu

⁽⁵⁾Ger zinde koned ver koşed ü dāned²⁷⁹

7. Be-nāz goftī fulān kocāyī çī būd ḥālet der in cüdāyī

Mariḍtu şevkan ve muttu hecran fekeyfe eşkū ileyke şekvā

⁽⁷⁾Goftīde yā ḥiṭābdır. Kocāyī kaṅgı maḥallden ve kaṅgı şehirdensin demektir. Maridtu bāb-ı rābi‘den ⁽⁸⁾fi‘l-i māzīniñ nefsi mütekellim vaḥdesidir ki ḥasta ve ‘alīl oldum demektir. Muttu daḥi kezālik ⁽⁹⁾bāb-i evvelde māzī-i mütekellim vaḥdedir, öldüm demektir. Şekvā eşkūnuñ mef‘ül-i muṭlaqıdır. ⁽¹⁰⁾**Maḥşül-i nazm:** Nāz u cilve ve kirişme u şive ile ey filān ne yerdensin ve ne maḥalldensin ⁽¹¹⁾ve bu eyyām-ı iftirākda seniñ ḥāliñ ne oldu dediñ ve bunıñ mişillü nice kelimāt-i meserret-nümün ⁽¹²⁾ile ḥātır-ı nā-şādımı memnūn eylediñ. Ben daḥi cevābında dedim ki seniñ aşk ve şevkinden için ⁽¹³⁾mariz u ‘alīl oldum ve seniñ hecrinden için öldüm. Ne keyfiyetde saña senden şekvā ⁽¹⁴⁾etmekle şekvā ederim. Zīrā saña senden şikāyet emāre-i şekāvetdir. Kemā verade fi‘l-ḥadīşi‘l-ḳudsi ⁽¹⁵⁾**men lem yarḍa bi ḳadāi ve lem yaşbir ‘alā belāi felyaṭlub rabben sivāi**²⁸⁰. Nāzım-ı şirīn-maḳāl bu beyt-i ⁽¹⁶⁾şerif ile Cenāb-ı Bārī-i zü‘l-celāl ‘aşıqlarıyla ḥasbiḥāl ve ḥavātır-ı ‘uşşāḳını perestiş ⁽¹⁷⁾ve su‘āl eylediğini beyān buyururlar. Nitekim Mevlānā Ḥüseyin Vā‘iz kuddise sirrahu **enni messeniye’ḍ-ḍurru** ⁽¹⁸⁾**ve ente arḥamar’r-rāḥimīn**²⁸¹ nazm-ı celiliniñ tefsirinde buyururlar ki Ḥāzret-i fāliḳu‘l-aşbāḥ her vaḳt-i şabāḥ ⁽¹⁹⁾Eyyüb ‘aleyhi’s-selāmıñ ḥātır-ı şeriflerini ey bīmār-ı men çunī kelām-ı meserret-me‘ali ile su‘āl ⁽²⁰⁾buyururlar idi. Vaḳtā ki Cenāb-ı Ḥudā li ecli‘l-ibtilā çend rüz bu kelāmı terk eyledikde Ḥāzret-i ⁽²¹⁾Eyyüb bir āh-ı dil-düz edüp **enni messeniye’ḍ-ḍurru ve ente erḥama’r-rāḥimīn** buyurdular. Bu sürette ⁽²²⁾āyet-i mezkūrede durrdan murād inḳiṭā‘-ı iltifāt olur ve bu ma‘nā Ḥaḳḳ zātında ziyāde ra‘nādır. Fefhem.

²⁷⁸ Allah’tan razı olan kimdir? Dedi ki şayet Allah sağ tarafını cehenneme koysa soluna dönmek istemeyendir.

²⁷⁹ Ben kendi maslahatımı ona bıraktım; ister yaşatsın, ister öldürsün.

²⁸⁰ Kim benim hükmüme razı olmaz, verdiğim belaya sabretmezse kendisine benden başka rab arasın. *Keşfü’l-Hafâ*, II /1898.

²⁸¹ Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin. Enbiyâ 21/83.

8. Ber āsitānet kemīne Cāmī mecāl būden nedīd ez an rū

Be künc-i firqat nişest mahzūn be kūy-i firqat girift me'vā

⁽²⁴⁾Kemīne sefine vezninde kem ile yā-i nisbet ve nūn-ı te'kīd ve hā-i taḥşīşeden mürekkebirdir, eksikli ⁽²⁵⁾demekdir. Künc köşe, me'vā maḳām ve maḥall ma'nāsınadır. **Maḥşūl-i nazm:** Seniḡ āsitāniḡ üzerine ⁽²⁶⁾eksikli olan Cāmī olmaḡlıḡa mecāl görmedi. Ol cihetden küşe-i firqatde maḥzūn ve mükedder ⁽²⁷⁾olduḡu ḡâlde oturdu ve firqat maḥallesinde kendüye maḳām u me'vā tuttu.

Ġazel 7 (FŞ, 16)

⁽²⁸⁾Velehu eyḡan ḡuddise sırruhu

1. Ez ḡārḡār-i 'ıšḡ-ı tu der sīne dārem ḡārḡā

Her [dem] šüküfte ber ruḡem z'an ḡārḡā ḡülzārḡā

[9^a] Hārḡār elem ve ıztırāb ve daḡdaḡa-i ḡātır ve tereddüd u ḡelecān ma'nālarına muştalaḡdır. Nitekim ⁽²⁾H'āce Selmān'ıḡ bu beytinden zāhirdir.

Beyit: Yār reft ez çeşm u der dil ḡārḡār-i ū ⁽³⁾bemānd
Ber ciḡer šad dāḡ-ı ḡasret yādigār-ı ū bemānd²⁸²

Hār mār vezninde diken demektir. ⁽⁴⁾**Maḥşūl-i nazm:** Ey cānān! Seniḡ 'aşḡının elem ve ıztırābından sīnede dikenler šutarım ⁽⁵⁾ve diken her dem ve her an ol sīnemde nihān olan ḡārlardan yaḡaḡım üzerine nice ḡülzār açılmışdır. ⁽⁶⁾Yaḡaḡında ḡülzār açılması šabāḡat ve melāḡatinden 'ibārettir. Nitekim vech-i 'aşıḡda šabāḡat ⁽⁷⁾u melāḡat ve dehşet u mehābet olduḡu müşbetdir. Kemā verade fi'l-ḡadıš **efḡalukum ızā ru'ū zukirallāhu** ⁽⁸⁾te'ālā li ru'yetihim²⁸³.

²⁸² Sevgili gözden kayboldu, gönülde ızdırabı, ciḡerde yüzlerce hasret yarası onun yadigārı olarak kaldı.

²⁸³ Sizin en üstününüz kendisine bakıldığında Allah'ı hatırlatanınızdır. Ali el-Muttakī, *Kenzü'l-Ummāl*, I /1784.

2. Ez bes figān u şīvenem çengīst ham geşte tenem

Eşk āmede tā dāmenem ez her müje çün tārḥā

⁽¹⁰⁾Şīven kesr-i şīn ile miḥnet ve muşībet deminde olan nāle ve efgān ve mātem ma'nāsınadır. ⁽¹¹⁾Çeng seng vezninde bilād-i 'Acemde ma'rūf bir sāzıñ ismidir ki şekli ḥallāc yayına müşābihdir. ⁽¹²⁾Ba'zı muşavver devāvīn-i H'āce Ḥāfız-ı Şīrāzī'de

Beyit: Eger çı bāde feraḥ-baḥş u bād gül-bīz est
Be bāng-i çeng meḥor [mey] ki muḥtesīb tīz est²⁸⁴

beytinde muşavvirān-ı A'cām meclis ⁽¹⁴⁾resm edüp çeng ta'bīr olunan sāzı ḥallāc yayı gibi resm eyledikleri fakiriñ meşhūdum ⁽¹⁵⁾olmuşdur. Āḥirinde yā vaḥdet içündür. Tenem çengīst haberdır, ham geşte çengiñ şıfat-ı ⁽¹⁶⁾kāşifesidir. Ham dem vezninde eğri demekdir. Müje kirpik ma'nāsınadır. Tār mār vezninde ⁽¹⁷⁾tel ta'bīr olunan şeydir, āḥirinde hā edāt-ı cem'dir.

Maḥşül-i nazm: Ol kadar figān ve şīven ve ⁽¹⁸⁾nāle u miḥenden tenim çeng gibi iki kāt oldu ve her bir kirpiklerimden eşk-i çeşmim teller gibi ⁽¹⁹⁾dāmenime kadar geldi ve revān oldu. Eşk-i çeşmi tāre teşbīhde cihet-i müşābehet tül-i ⁽²⁰⁾kāmetdir. Nitekim қатарāt-i eşk te'ākub etdikde bir tül-i mevḥūm müşāhed u ma'lūm olur; bārān-ı ⁽²¹⁾şedīde ve şu'le-i cevvalēde olduḡu mişillü. Zübde-i kelām miḥnet u muşībetiñ keşretini ve bükāniñ ⁽²²⁾vefretini beyāndır. Ve beyitde olan ḥayāl-i daḳīḳ ma'lūm-i aşḥāb-i tedkīḳdır.

3. Reh cānib-i bostān fiken k'ez şevk-i tu gül der çemen

Şad çāk kerde pīrehen şoste be ḥūn ruḥsārḥā

⁽²⁴⁾Şad keşretten kināyedir. Şoste ḥofte vezninde şostenden ism-i mef'ūldür, yıkanmış demekdir. ⁽²⁵⁾Pīrehen gömlek demekdir, gülün gömleḡi evrākını muḥīḫ olan yeşil zarfdır ki gülün pīreheni ⁽²⁶⁾gibidir ve çāk-ı pīrehen etmesi kemāl-i 'aşkıındandır. Nitekim çāk-ı cāme ve temzīḳ-i pīrehen aḥvāl-i ⁽²⁷⁾'āşīkāndandır. Bu maḳāmiñ tafşīli kaşīde-i şālişte

²⁸⁴ Her ne kadar şarap ferahlatıcı, rüzgar gül kokulu ise de çeng nağmesiyle şarap içme; çünkü bekçi çok çabuktur. Ḥāfız, *Dīvān*, g. 41/1.

Beyit: Ez mihr-i tū her sefide-dem çarḥ
Dürrā‘a-i nīl-gūn koned çāk

beytinde mufaṣṣāl ve meṣrūḥ naḡṣhā-yı evrāk tebyīn olmuṣdur. ⁽²⁹⁾**Maḡṣūl-i manzūm:** Ey cānān! Bostān ṭarafına ‘aṭf-ı ‘inān eyle. Zīrā seniḡ ŧevḡından [9^b] gül çemende ḡamīṣ u pīreheniḡ pāre pāre eylemiṣ ve ruḡṣārlarını ḡān ile yıḡamıṣtır. Gülün ⁽²⁾ruḡṣārını ḡān ile yayḡıması ḡumret-i evrākından kināyedir. Keennehu evrāk-ı gülde olan ḡumret ⁽³⁾‘aṣḡ-ı cānāndan ḡān aḡladıḡından neṣ’et etmiṣdir. **Netīce-i beyt:** Ey cānān! Sen ⁽⁴⁾bir āfet-i devrānsın ki virād-i bostān daḡı seniḡ ‘aṣḡından lā-ya‘ḡıl u ḡayrāndır.

4. Tā sūy-ı bāḡ āri ḡüzer serv u ṣanevber rā niger ‘Ömrī pey-i nezzāre ser-ber kerde ez dīvārḡā

⁽⁶⁾Sanevber safercel vezninde çam aḡacıdır ki envā‘-ı ‘adīdesi vardır. Ser-ber kerden ⁽⁷⁾başı yukarı eylemekden ‘ibāretidir. **Maḡṣūl-i nazm:** Ey yār! Āḡāḡ ol, bāḡ ṭarafına ḡüzer ve serv u ⁽⁸⁾ṣanevbere naḡar eyle. Zīrā nice zamāndır ki seni nezzāre ve seyrān için bāḡıḡ dīvārlarından ⁽⁹⁾baş ḡaldırımıṣlardır ki āyā cānān ne zamān buradan ḡüzerān eder. Nedīm merḡūmuḡ iṣbu ⁽¹⁰⁾beyti Allāhu a‘lem bu beyitden mütercemdir:

Beyit: Dūn çemende sevdiḡim mestāne ḡeçtiḡ baḡmadıḡ
Serv reftāriḡ görüp başıḡ ṣalardı dūrdan

5. Zāhid be-mescid bürde pey ḡācī beyābān kerde ṭayy Ancā ki kār-i naḡl u mey bī-kārīyest in kārḡā

⁽¹³⁾Pey mey vezninde iz demekdir. Bürde pey iz iletmiṣ demek olur ki gitmiṣ demeyi ifāde eder. Ṭayy ⁽¹⁴⁾ṭāniḡ fetḡi ve yāniḡ teṣdīdiyle dürmek ma‘nāsınadır. Naḡl nūnuḡ fetḡi ve kāfiḡ sūkūnuyla ⁽¹⁵⁾‘iṣret mezesine denür ki üzerine tenāvül olunan nevāleden ‘ibārettir ve ba‘zen ⁽¹⁶⁾nūnu mazmūm olur. ‘Alā ḡavlin zammesi ḡaṭādır. Naḡl u mey ikisi birden bāde meclisinden ⁽¹⁷⁾kināye olunur. İn kārḡādan murād zāhidin mescide, ḡācınıḡ Mekke’ye gitmesinden ‘ibāretidir. ⁽¹⁸⁾**Maḡṣūl-i nazm:** Zāhid mescide gitdi,

hâcı dağı beyâbânı ıayy eyledi, ya'ni zâhid mescide, hâcı ⁽¹⁹⁾Mekke'ye gitdi ve nice ıat'ı merâhil etdi ve lâkin ol mağaldeki meclis-i bâde hâzır ve amâdedir. ⁽²⁰⁾Bu işleri bî-kârlııdır. El-hâşıl şol zâhid u hâcı ki tarık'ı 'aşka sâ'ı olmayup ⁽²¹⁾biri mescide ve biri Mekke'ye gitdiler; ikisi dahi 'abeş ile iştiğâl etdiler. Zîrâ bi-dûni'l-mağabbet ⁽²²⁾ıâ'ât u 'ibâdet nezd-i Hudâda çendân maıbûl olmadığına bu hadîş-i şerîf burhân-ı sâtı'ı' ⁽²³⁾unvândır. Kemâ kıale seyyidü'l-kevneyn: **cezbetun min cezebâti'r-rağmân tuvâzi 'amele's-şakaleyn**²⁸⁵.

Beyit: Becân şev sâkin-i ka'be beyâbân çend peymâyî
Çü nebved kıurb-i rûhânî çı sûd ez kıat'ı-i menzilhâ²⁸⁶

⁽²⁵⁾Hafî değildir ki zâhid her ne kıadar kıarîb-i câmi' ve huccâc dağı nezdik-i beyt-i sâtı' iseler de ⁽²⁶⁾minâre derûn-i câmi'e girmedığı gibi aşhâb-ı zühd dağı harem-sarây-ı kıurb-ı 'aşkı-ı Hudâ'dan ⁽²⁷⁾mehcûrlardır. Zîrâ cezbe-i kıayyûm vücûd-ı zâhidi maıhrûkı u maıhrûm etmeye, hüma-yi rûh-i hümayun-⁽²⁸⁾bâl hevâ-gîr-i evc-i cemâl-i lâ-yezâl olmayacağı bî-kîl u kıâldır.

Bizüm bir başka vâdı semtimüz var duğter-i rezle
Şafâ geldüñ sen ey zâhid bu bez[me] maırem olmazsın²⁸⁷ [10^a]

6. Her dem fîrüşem cân turâ büse setânem der bahâ

Dîvâneem bâşed merâ bâ hod besî bâzârhâ

⁽²⁾Fîrüşem satarım demekdir. **Maışûl-i nazm:** Ey cânân! Her an saña cân şatarım, anıñ bahâ ve kıymetinde ⁽³⁾senden büse alırım. Ben dîvâneyim, baña kendüm ile çok bâzârlar olur. Zihî cünûn ⁽⁴⁾ve zihî bâzâr. Yessarallâhu lî ve lekum.

²⁸⁵ Rahmanın cezbelerinden herhangi birisi insanların ve cinlerin (bütün) amellerine denktir. *Keşfü'l-Hafâ*, I /1069.

²⁸⁶ Gönül yoluyla Kabe'ye yerleş, ne zamana kadar çöllerde dolaşacaksın? Gönül yakınlığı olmadıkça o kadar yolu kat etmenin ne faydası var? Câmî, *Fâtihatü's-Şebâb*, g. 17/3.

²⁸⁷ Kış. Bosnalı Alâeddin Sâbit, *Dîvân*, g. 254/2, haz.: Turgut Karabey, Cumhuriyet Üniversitesi Yay. Sivas 1991.

7. Tu dāde bār-i her ḥesī men mürde ez ğayret besī

Yek bār mired her kesī bī-çāre Cāmī bārḥā

⁽⁶⁾Bār kār vezninde ‘umūmen ızın u ruḥşat ve ḥuşūsen ızın u ruḥşat-i duḥūl-i meclis-i ḥāş ⁽⁷⁾ma‘nāsınadır. Bu maḳāmda murād ma‘nāyı ḥāşdır. Mışrā‘-ı şānide olan bār kerre ve def‘a ⁽⁸⁾ma‘nāsınadır. Ḥes bes vezninde nākes u bed-güher demektir, āḥirinde yā vaḥdet içündür. ⁽⁹⁾**Maḥşül-i nazm:** Her bir edānī ve esāfile meclis-i ḥāşıña duḥūle ızın u ruḥşat verdiñ. ⁽¹⁰⁾Ben daḥi ğayretimden nice kere öldüm. **El-eccelu vāḥidun**²⁸⁸ me‘ālince herkes bir kere ölür, bī-çāre Cāmī ⁽¹¹⁾nice kere ölür. Zīrā Cāmī bu ḥāle bir vechle rāzī deĝildir.

Ġazel 8 (FŞ, 5)

⁽¹²⁾Velehu eydan navvarallāhu darīḥahu

1. Çend süy-i çemen āyem behevāyet çü şabā

Yek reh ey serv-i sehī kāmēt-i ra‘nā benümā

⁽¹⁴⁾Ḥevā bir nesneye meftūnluĝa denür ki ‘aşḳ ma‘nāsına isimdir ve bir nesneye muḥabbet ⁽¹⁵⁾eylemek ma‘nāsına maşdar daḥi olur, āḥirinde yā ḥiṭābdır. Yek reh bir def‘a demektir. Serv-i sehī ⁽¹⁶⁾ol servdir ki bedeninden yukarusı çatal olup ve mecmū‘-i dalları toĝru ola. Bu maḥalde ⁽¹⁷⁾mecāzen maḥbūb murāddır. **Maḥşül-i nazm:** Ey maḥbūb-i bī-hemtā! Mānend-i şabā seniñ ‘aşḳıñla çemen ⁽¹⁸⁾eṭrāfına nice bir geleyim? Bir kerre olsun ey serv-i sehī; ra‘nā olan kāmētini göster. Zīrā ⁽¹⁹⁾nice zamāndır ki seni görmek sevdāsıyla süy-i gülistān ve eṭrāf-i çemenistānda ⁽²⁰⁾mānend-i şabā seyr u deverān etmekdeyim. Bir kerre olsun ey serv-i revān; süy-i çemenistāna ⁽²¹⁾ḥırāmān olup beni şād ve ḥandān eyle. Allāhu a‘lem nāzım ḳuddise sırruhu bu ğazeli mevsim-i ⁽²²⁾bahārda söylemişlerdir. Ebyāt-i ātiye daḥi buña ḳarīne-i vāzīḥadır. Feteemmel.

2. Be teh-i kurte-i nīlī süy-i bostān behirām

Tā gül ez şevḳ koned ḥırḳa-i firūze ḳabā

²⁸⁸ Ecel bir defadır.

(24) Teh peh vezninde taht demektir. Kurte kâf-i ‘arabiyyeninî zammı ve rāniñ sükūnu ve feth-i tā-i müšennāt (25) ile gömlek ve qabāya müšābih bir nev‘ melbūs adıdır ki hālā gürdegi ta‘bīr olunur, eteği ve yeji (26) kışa olur ve nīm-tene daği denür. Bu maħalde ma‘nā-yı şānī irāde olunmaq evlādır. Nīlī; nīl fīl (27) vezninde çivit ta‘bīr olunan şeydir ki andan hāşıl olan renk mā‘ī olur, āħirinde (28) yā nisbet içündür. Bu münāsebetle āsumāna nīlgūn perdehā ve nīlgūn hıyām ta‘bīr olunmuşdur. (29) Hırām şalın demektir. Fīrūze cevāhir aqşāmından sebz-reng cevher-i ma‘rūfdur ki [10^b] ‘ale’s²⁸⁹-şabāh nazar eylemek kuvvet-i bāşıra irāşında bī-nażīrdır. Qabā qaftān demektir. Konedīñ (2) fā‘ili gūl, mef‘ūlu qabādır. **Maħşūl-i nazm**: Ey cānān! Mā‘ī renk olan kurteniñ tahtinde (3) mānend-i serv-i hırāmān bostān tarafına ‘atf-ı ‘inān eyle. Kurteniñ tahtinde olmaq lābis (4) olmaqdan ‘ibāretdir, ya‘nī mā‘ī olan kurteyi giyüp bostān tarafına hırāmān ol. Hattā gül (5) daği ‘aşq u şevkenden kendüye hırqa-i fīrūzeyi qaftān eyleye. Gūlün hırqa-i fīrūzeyi (6) qaftān etmesi yeşillenüp yapraklanmasından ‘ibāretdir. Nitekim gül ve eşcār mevsim-i bahārda (7) gūn-ā-gūn berg u bār ile tezyīn olunup merd-i qabā-pūşa müšābih olurlar. Nitekim teşbīh-i (8) mezkūr evvel-i *Gūlistān* ‘da meşūrdur. Kemā qāle’s-Sa‘dī quddise sırıruhu:

dıraħtan rā beħil‘at-i nevrūzi qabā-yi sebz-varak ber girifte²⁹⁰

Ba‘zı nüshada şevk yerine reşk vākī‘ olmuşdur ki (10) ma‘nāsı sen kurte-ber-düş olarak bostān tarafına hırāmān ol. Hattā gül saña reşk (11) u hāsedinden qabā-pūş ola. *Mīrek-i Taşkendī Risāle-i Şehrī ve Gūlī* ‘de ‘kurte; pīrehen (12) ma‘nāsınadır, tebeh-i kurte tāniñ ve bāniñ fethālarıyla mecmū‘u göñlünce demektir’ dedi ve maqām-ı (13) istişhādda bu beyti ityān eyledi. Bu nüsha faķiriñ ‘indimde olan nüsaħ-i şelāseye ve kütüb-i (14) luğate muħālifdir. Allāhu a‘lemu bi‘ş-şavāb.

3. Bāğbān kāş koned süsen ü gül ferş-i rehet

Z‘anki ber rüy-i zemīn hayf buved an kef-i pā

(16) Kāş edāt-ı temennīdir, kāşkī ve n’olāydı demektir. Sūsen süzen vezninde ‘avām taħrīf (17) edüp şūşām dedikleri çiçekdir, envā‘-i erba‘ayı müştemildir. Ferş ‘arş vezninde dōşeme (18) ta‘bīr olunan şey’e denür, kilim ve qalice gibi mefrūş

²⁸⁹ BM nüshasında iki defa yazılmıştır.

²⁹⁰ Ağaqlara nevrüz giysisi olarak yeşil yapraklı giysiler giydirmiş. Sa‘dī, *Gūlistān*, mukaddime.

ma'nāsına. Keff-i pā ayağın altı ⁽¹⁹⁾demekdir. **Maḥşül-i beyt:** Ey cānān! Bāğa teşrif etdiğin zamān bāğbān seniñ reh-güzeriñe kāşkī gül ve süsen ferş edeydi ve döşeyeydi, ziyāde a'lā olurdu. Andan ⁽²¹⁾içün ki yeriñ yüzü üzere seniñ gibi nāz-perver ve perī-peyker dilberin seyr u güzër etmesi ⁽²²⁾yazık olur. Bu beyt ile nezāket-i yāre işāret buyururlar.

4. Serv rā cā leb-i cūyest u tu rā kūşe-i çeşm

Allāh Allāh çi tefāvüt tu kocā serv kocā

⁽²⁴⁾Leb bu maḳāmda kenār ma'nāsınadır. Allāh Allāh maḳām-ı ta'accübde müsta'meldir; çi 'azimet ve keşret ⁽²⁵⁾ma'nāsını müfiddir. Tefāvüt tefā'ül vezninde iki nesnenin beyni irāklaşmağ ya'ni ⁽²⁶⁾evşāf cihetiyle bir birine muhtelif ma'nāsınadır. Güyā ki eḫadühümāniñ vaşfi āḫeri ⁽²⁷⁾fevt ve sebağ eylemiş olur. **Maḥşül-i nazm:** Serviñ yeri ırmağın kenārıdır ve seniñ ⁽²⁸⁾yeriñ kūşe-i çeşmdir. Ta'accüb ederim ki serv ile seniñ beyninde tefāvüt-i 'azīme şābit ⁽²⁹⁾ve derkārdir. Sen²⁹¹ nerde ve serv nerde. Bu şüretde ey Yūsuf-i şāni her vechle servden [11*] berter ve 'ālisin. Ḳāle Ḥāfizu's-Şirāzi ḳuddise sırruhu:

Beyit: Ḥayāl-i kāmēt-i serveş muḳīm-i dīde-i ⁽²⁾mā'st
Ez an ki serv-i sehī rā maḳām ber leb-i cū'st²⁹²

5. Hem çu bülbül behevā-yı gül-rüyet nālem

Nist in nāle vü feryād-i men ez bād-ı hevā

⁽⁴⁾Hevā 'aşğ ma'nāsınadır, evvelinde bā şıladır. Gülün rūya izāfeti lüceynü'l-mā' ḳabīlindendir. Bād-ı ⁽⁵⁾hevā 'abeş ve mālāya'ni ve bī-netice ma'nāsınadır. **Maḥşül-i beyt:** Mānend-i bülbül seniñ gül gibi olan ⁽⁶⁾yüzünün hevā-yi 'aşğ ile inlerim ve benim bu nāle ve feryādım bād-ı hevādan değıldir. Belki ez cān u dil ⁽⁷⁾sağa 'aşğ u efgende ve ḫayrān u dil-beste olduğumdan leyl u nehār āh u zār etmekdeyim.

²⁹¹ Ben: yanlış imla, anlam gereği "sen" olmalıdır.

²⁹²Nasıl ki servinin makamı ırmağın kenarıysa senin servi boyunun hayali de gözlerimizdedir.

Beyit: ⁽⁸⁾Benāl bülbül eger bā menet ser-i yārīst
Ki mā du ‘āşık-ı zārī[m] u kār-i mā zārīst²⁹³

6. Z’āb-i şafā niger ān rüy çü gül tā dānī

K’ez çı rü in heme cüyā-yī tu-end ehl-i şafā

⁽¹⁰⁾Z’āb-ı şafā niger, iyi bak ve çeşm-i ‘ibretle nazār eyle demektir ki dānī kelimesini beyāndır ve bu maqāmda ⁽¹¹⁾sebeb ve cihet ma’nāsınadır. Ehl-i şafā mübtedā, cüyā-yi tu haber, end edāt-ı haberdir. Taqdīr-i ‘ibāre: ⁽¹²⁾in heme ehl-i şafā cüyā-yi tu end demektir. Ehl-i şafādan murād ‘uşşāktır. **Maḥşūl-i nazm:** Ey yār-i leṭāfet-güster ol gül gibi olan yañağına çeşm-i ‘ibretle nazār eyle. Ḥattā bilesin ki ne sebebden bu ehl-i şafā ⁽¹⁴⁾ve ‘uşşāk-ı bā-vefā seni isteyicidirler. El-ḥāşıl māhiyyet-i ḥüsnüne vākıf olaydın ve ne mertebe ⁽¹⁵⁾ḥüsn-dār olduğunu bileydin ‘uşşākın seni taleblerinin sırrını anlardın ve inşāf u merḥamet ⁽¹⁶⁾edüp bu hücum ve taşdı‘ nedir deyü kimesneyi helāk u teşnī‘ etmez idin.

7. Bā tu Cāmī heves-i geşt-i gülistān dāred

Līk çün hem-rehī-i serv koned şāḥ-i giyā

⁽¹⁸⁾Geşt kâf-i Fārisiyyeniñ fethiyle seyr u temāşā ma’nāsınadır. Giyā kâf-i Fārisiyyeniñ kesriyle ⁽¹⁹⁾giyāḥ muḥaffefidir ki ot demektir. **Maḥşūl-i manzūm:** Ey cānān! Cāmī seniñle gülistāna seyr u ⁽²⁰⁾temāşası hevesini tutar lākin şāḥ-ı giyā serv ile nice refākat eder ve serv ile nice gider. ⁽²¹⁾Zirā bi-düni’l-cinsiyyet refākat ve ünsiyyet olmadığı müdellel ve müşbetdir. Kemā kıle:

⁽²²⁾**Beyit:** Koned her cins bā hem-cins pervāz
Kebüter bā kebüter bāz bā bāz²⁹⁴

²⁹³ Ey bülbül! Eğer dostumsan inle ki biz perişan iki aşğız ve işimiz gücümüz inlemektir. Hāfız, *Dîvân*, g. 66/1.

²⁹⁴ Her tür kendi türüyle, güvercin güvercinle, şahin şahinle uçar.

Ġazel 9 (FŞ, 12)

(23) **Velehu eyđan efādallāhu ‘aleyhi sicāle rıđvānihi**

1. Şod burķa’-i rūy-i çü mehet zülf-i űeb-āsā

Subhāne kadirin ce‘ale’l-leyle libāsā

(25) Şoduñ fā‘ili zülf-i űeb-āsā, mef‘ūlu burķa’-i rūy-i çü mehetdir. Burķa’ kunfez vezninde (26) peçe ta‘bīr olunan űey‘-i ma‘rūfdur. Āsā āyā vezninde gibi demektir. Zülfüñ gece gibi olması (27) siyāhlıđından kināyedir. Sübhāne maşdariyyet üzere menşüb ve ma‘nā-yı ta‘accübü mutazammındır (28) ve kadirine muzāftır. Nitekim ‘Arab-i ‘arbā maķām-ı ta‘accübde **subhāne men kezā** derler, aceben lehu ma‘nāsına. (29) Eđer maķām-ı istihsān ise bunuñ ħālıķını bu ħulķ-i bedī‘ için tesbīħ ederim demek [11^b] olur, bu maķāmda olduđu mişillü. Ve eđer maķām-ı istiħcān ise bundan Ĥazret-i Bī-çün’u (2) tenzih ederim demek olur. Ce‘aleniñ fā‘ili taħtinde kadirine rāci‘dir. El-leyl mef‘ül-i evveli, (3) libāsā mef‘ül-i şānisidir ve cümlesi kadirine űıfatdır ve bu terkīb **ve ce‘alna’l-leyle libāsā**²⁹⁵ (4) nazm-ı celilinden muķtebesdir. Gerek bu maķāmda ve gerek āyet-i celilede libās ğıġā ve perde (5) ma‘nāsınadır. Kemā ķāle’l-*Ķāđi* fī tefsiri ħāze’l-āyeti, **ğıġaun yestetiru bi-zulmetihi men erāde’l-iħtıfā**²⁹⁶. (6) **Maħşül-i nazm**: Gece gibi olan zülf seniñ māħ gibi olan yüzüne burķa’ ve perde oldu. (7) Cemī‘-i űey’e ķādir olan vācibu’l-vücūdu bu ħulķ-i bedī‘ için tesbīħ ve tenzih ederim ki (8) geceyi libās kıldı, ya‘ni gece gibi siyāħ olan zülfünü māħ gibi yüzüne libās ve perde eyledi. (9) Ĥulāşa-i beyt vech-i cānāniñ nūriyyet ve zülfünüñ daħi keşret ve esvediyetini beyāndır.

2. Tā key zi ğam-ı sūd u ziyān rence tevān būd

Ey ħvāce beyā sāđer-ı mey ğir u beyāsā

(11) Rence hā-i nisbetle ħasta ve bīmār demektir. Būd būden ma‘nāsınadır. Beyāsā evvelinde bā-i (12) zā‘ide ile āsūden maşdarından emr-i ħāzırdır; dinlen veistirāħat eyle demektir. **Maħşül-i beyt**: (13) Niceye dek fā‘ide ve ziyān ğamından ħaste ve bīmār ve miħen u meşakķate giriftār olmaķ mümkün (14) ve lāyıķdır. Ey efendi! Gel ve űarāb

²⁹⁵ Geceyi (sizi örten) bir elbise yaptık. Nebe 78/10.

²⁹⁶ Gizlenmek isteyen kimseyi karanlığıyla gizleyen örtüdür.

kağehini tut ve istirāhat eyle. Zīrā bāde ğam ve kederi ⁽¹⁵⁾izāle eder. Nitekim denmişdir:

Beyā sākī an erğuvānī kağeğ
Ki dil z'ū ıarab yābed u cān ⁽¹⁶⁾ferah
Be men deh ki ez ğam ħalāřem dehed
Niřān-i bezm-i ħāřem dehed²⁹⁷

Netīce-i beyt ıarıķ-i 'aşka ⁽¹⁷⁾taĥriř ve teřvīķdir.

3. Dūnyā ne metā'ist ki erzed be nizā'ī

Bā ħařm mūdārā kon u bā dost mūvāsā

⁽¹⁹⁾Taķdīr-i 'ibāre; dūnyā metā'ī nīst ki erzed be nizā'ī. Erzed erzīden mařdarından fī'l-i ⁽²⁰⁾muzāri'dir, deĝer ve lāyık u mūnāsib olur demekdir. Mūdārā zamm-ı mīmle mūlāyemet edüp izĥār-ı ⁽²¹⁾'adāvet etmemek ma'nāsınadır. Ve fī'l-ıhaber **aleykum bi'l-mudārā**²⁹⁸. Mūvāsā mūdārā vezninde yārlık ⁽²²⁾ve dostluk eylemek demekdir. **Maĥşūl-i beyt:** Dūnyā bir metā' deĝildir ki nizā' u cidāli deĝe ⁽²³⁾ve dūnyā için mu'āraza u muĥāseme lāyık ve mūnāsib ola. Bōyle olunca ħařma mūdārā, dosta ⁽²⁴⁾mūvāsā eyle. Ĥattā rāĥat u ĥuzūr ve zevķ u sūrūr ile zamānıĝ mūrūr ede. Kemā ķāle ⁽²⁵⁾Ĥāfızü'ř-řīrāzī ķuddise sırruhu:

Beyit: Āsāyiř-i dū ĝitī tefsīr-i in du ĥarf est
⁽²⁶⁾Bā dostān telattuf bā dūřmenān mūdārā²⁹⁹

Nāzım-ı niĥrīr bu beyti maķām-ı tanzīrde buyurmuşlardır:

⁽²⁷⁾**Beyit:** Āsāyiř-i du ĝitī ĝirīm in du ĥarf est
Bā dūřmen-i bed-endīř mūřkil buved mūdārā³⁰⁰

²⁹⁷ Ey saki! Erguvan renkli kadehi getir ki onunla gönül eğlencesini can da huzurunu bulsun. Bana ver ki beni kederden kurtarsın, seçkinlerin meclisine soksun.

²⁹⁸ Uyumlu olunuz. *Keřfī'l-Hafā*, I /918.

²⁹⁹ İki cihanın huzuru iki sözde gizlidir: dostlara lütuf etmek, dūřmanları idare etmek. Hāfız, *Dīvān*, g. 5/6.

³⁰⁰ Varsayalım ki dūnyanın huzuru bu iki sözdedir; ama kötū niyetli dūřmanı idare etmek de zordur.

4. Esrār-ı ney eger fehmi konî cümle semâ'ist

Lā yumkinu en yudrikehe'l-'aqlu kıyāsā

⁽²⁹⁾Bu maqāmda neyden murād mekārım-mu'tād 'aleyhi't-taḥıyyat ilā yevmi't-tenād ḥazretleridir. Zırā [12^a] ney ber ḥisāb-i ebced altmışdır ve ḥarf-i sın daḥi altmış olup yāsınde olan ⁽²⁾sınde erbāb-ı tedkık "yā Muḥammed" ma'nāsın taḥkık buyurdular. Feteemmel. Yāḥud ney insān-ı ⁽³⁾kāmilden müste'ār ve kināyedir. Beynehumāda cihet-i cāmī'e vüçüḥ-i keşire ile şābitedir. Lā yaḥfā ⁽⁴⁾'alā men teemmele. Yāḥud ma'nā-yı ḥaḳıķısine daḥi şarf olunmaḳ müveccehdır. Nitekim şāriḥ-i *Kaşīde-i* ⁽⁵⁾*Bür'e* Muşannıfek merḥüm

Beyit: Yā nefsu lā taḳnaḫı min zelletin 'azumet
İnne'l-kebā'ira fi'l-ğufrāni ke'l-lememi³⁰¹

beyt-i şerifiniñ şerhinde bu gūne ruḥşāre-tırāz-ı evrāḳ u tebyın oldular ki ⁽⁷⁾leyle-i isrāda Cenāb-ı Perverdigār seyyidü'l-ebrār 'aleyhi't-taḥıyyetü mā dāmeti'l-aḳmār ḥazretlerine ⁽⁸⁾toḳsān biñ kelām u güftār ve bī-nihāye esrār söyledi. Ferdāsı ol nebiyy-i muḥtār **innallāhe te'alā emarani bi-iḥfā'i ba'di'l-esrāri bi-ḥayṣu yaḥrumu'l-izḥār ve emarani bi-izḥāri'l-ba'di'l-āḥer ve ḥayyeranī fi'l-ba'di's-şāliş**³⁰² buyurduklarında 'aybe-i 'ilm-i Muḥammedī Cenāb-ı 'Aliyy-i velī ol esrār-ı ⁽¹¹⁾mektümeden ba'zı esrārın keşf ve izḥārını ḥākiyā-yi kimyāsā-yi Muşafaviyyeden niyāz ⁽¹²⁾edüp ol āfitāb-ı felek-risālet 'aleyhi nesā'imi't-taḥıyyat mültemes-i imām-ı hümmāmı kabül ⁽¹³⁾buyurmaḡla lisān-ı ḥāl ile gūş-ı cān-ı 'Alī'ye ba'zı rāz keşf ü ibrāz buyurup ⁽¹⁴⁾fe-ammā yā 'Alī zinhār ve zinhār bu esrārı bir ferde keşf ve izḥār eyleme deyü fermān-ı 'ālī-şān ⁽¹⁵⁾ışdār buyurmuşlar idi. Ve lākin Ḥaydar-i Kerrār ol deryā-yi esrārın tetābu'-i telāḫumundan ⁽¹⁶⁾bī-şabr u bī-ḳarār olmaḡla

Beyit: Reft 'aql u reft şabr u reft yār
İn çı derd est in çı 'ışḳ est in çı kār³⁰³

³⁰¹ Ey nefis! Büyük günahlardan dolayı kapılma ümitsizliğe / Allah'ın mağfireti karşısında büyük günahlar çok küçüktür.

³⁰² Allah bana açıklanması yasak olduğundan dolayı birtakım sırları gizlememi, bazılarını da açıklamamı emretti; bazılarındaysa beni serbest bıraktı. Kaynağı bulunamadı.

³⁰³ Akıl kalmadı, sabır kalmadı, yar kalmadı; bu ne dertmiş, bu ne aşkmiş, bu ne iş? Attār, *Mantıku't-Tayr*, Şeyh San'ân Hikâyesi.

mefhūmunca na‘rā-zenān bir kıyunun başına seyl-i revān ⁽¹⁸⁾gibi revān oldular ve derūn-i çāha pertev-endāz ve ol esrār-ı mektūmeden bir sırr derūn-i ⁽¹⁹⁾çāha keşf u ibrāz buyurdular. Derḥāl āb-ı çāh cūş u galeyān edüp ḥārice cārī ⁽²⁰⁾olmağa başladı ve ol āb cārī olduğu maḥallerde bir neyistān zāhir olup ba‘de‘z-zamān ⁽²¹⁾bir rā‘ī ol neyistāndan bir ney kesip düdük yaptı ve çalmağa şürū‘ eyledi. Yevmen mine‘l-eyyām ⁽²²⁾Ḥazret-i seyyidü‘l-enām eṭrāf-ı Mekke‘de geşt u güzer eder iken bir nağme-i feraḥ-fezā vāşıl-ı sem‘-i maḥbūb-i ⁽²³⁾Ḥudā olduḡda yā ‘Alī niçin ifşā-yi esrār eylediḡ işte bu nāy ol esrār-ı mektūmeyi şinevendegāna ⁽²⁴⁾ilā āḫiri‘z-zamān nālān u giryān i‘lān etse gerekdir buyurdular. Kāle Şeyḡ ‘Attār muşīran ilā hāzīhi‘l-⁽²⁵⁾kışşa:

Nazm: Zi sırr-ı ‘ışḡ ney nālān der āmed
Zi behr-i ‘āşıkān ney rehber āmed

Fiğān-ı ney zi ⁽²⁶⁾esrār est der dem
Ki miğūyed zi derd-i ‘ışḡ mürdem

Ve liken in beyān-i vāşılān est
⁽²⁷⁾Kesī in sırr bedāned vāşıl ān est³⁰⁴

Semā‘īde yā nisbet içündür. Semā‘ lügatte şenīden-i ⁽²⁸⁾mutlakdan ‘ibāretdir ve ıştılāḡ-ı şūfiyyede müstemi‘a hareket getürür ḫayşıyyete mülābis olarak ⁽²⁹⁾avāz-ı hoş istimā‘ından ‘ibāretdir. Kemā kāle İsmā‘il el-Anḡaravī ḡuddise sırruhu fi *Risāleti‘t-[12^b] Tenzīhiyyeti; i‘lem enne lafza’s-semā‘i min ḫayşu‘l-luḡati mimmā huve muttefaḡun ‘alā cevāzihi ve mimmā muḡtelefun ⁽²⁾fīhi*. Semā‘ der luḡat-i Fārsī şenīden-i mutlak est ve der ıştılāḡ-ı şūfiyye şenīden-i āvāz-i ⁽³⁾hoş est beḫayşıyyetī ki müstemi‘ rā der hareket āred.³⁰⁵ Hā, esrāra rāci‘dir. **Maḡşūl-i nazm:** Ey sālīk-i ⁽⁴⁾rāh! Nāyiḡ esrārını eḡer fehm ve derk edersenḡ cümle eşyā semā‘a mensūbdur ve cemī‘-i

³⁰⁴ Aşkın sırrından ney inlemeye başladı, âşıklar için rehber oldu. //Neyin inlemesi sırlarındandır, sürekli aşk derdinden öldüm der. // Fakat bu ermişlerin izahıdır, bu sırrı kim bilirse ermiş odur. Attār, *Cevherü‘z-Zāt*.

³⁰⁵ Bil ki semā‘ın cevāzı hakkında bazıları ittifak etmiş, bazıları da ihtilafa düşmüştür. Semā‘ Farsça‘da mutlak duyum demektir, sufi ıstilahta ise dinleyeni harekete geçiren güzel ses demektir.

eşyā ⁽⁵⁾güyā-yı Hudādır. Ve lākin ‘aqlı bu esrārı min ciheti’l-kıyās fehm etmesi mümkün değildir ve ‘aql-ı ⁽⁶⁾ķāşır bu esrārıñ fehminde hā’ib ü hāsirdir. Kemā ķile:

Beyit: ‘Aql bend-i reh-revān est ey peser
Bend bog’sel reh ‘ayān est ey peser³⁰⁶

El-hāşıl mazhar-ı Muḥammedī ve vāşıl-i füyüzāt-i ⁽⁸⁾Aḥmedī isen cümle eşyā semā’i ve zākir-i Bārī olduğunu anlarsın. Ve cemī’-i eşyāñıñ zākir ⁽⁹⁾u müsebbih olduğuna bu nazm-ı celil delildir. **Ķāle’llāhu te’ālā ve in min şey’in illā yusebbiḫu bi-ḥamdihı velākin lâ tefķahūne tesbīḫahum³⁰⁷.**

Nazm: Bezıkreş her çi bīnī der ḫurūş est
Velī dāned derin ma’nī ki gūş est

Ne bülbül ber gülşen tesbīḫ-ḫ^vānīst
Ki her ḫārī be tesbīḫeş zebānīst³⁰⁸

⁽¹²⁾Nāzım-ı bī-müdānī bu maķāmıñ taḫķikini *Ķaşīde-i Hamriyye* şerḫinde ārāyiş-i ser-i şaḫīfe-i taḫrīr u beyān ⁽¹³⁾ķılmışlardır. Li-ecli’l-fā’ide taḫrīr u ifāde olundu: Sırr-ı ḫayāt der heme mevcūdāt sārīst. ⁽¹⁴⁾Zīrā ki be ḫükm-i **ve in min şey’in illā yusebbiḫu bi-ḥamdihı** heme eşyā tesbīḫ-i ḫazret-i Ḥaķķ subḫānehu miğuyendeş ⁽¹⁵⁾ve tesbīḫ bī-şıfat-i ḫayāt mümteni³⁰⁹.

Rubā’i: Ķi çarḫ çi erkān çi me’ādin çi nebāt
Sārīst der eczā-i heme sırr-ı ḫayāt
Güyend heme kulle ‘aşıyyin ve ğad^vāt
Tesbīḫ-i Ḥudāvend refi’u’d-derecāt³¹⁰

³⁰⁶ Ey oğul! Akıl bu yolda ayak bağıdır, yol belli, ayağındaki bağı kopar.

³⁰⁷ Her şey O’nu hamd ile tesbih eder. Ancak, siz onların tesbihlerini anlamazsınız. İsrâ 17/17.

³⁰⁸ Coşuyor bak, gördüğün her şey, onu zikreden. / Bilir ancak bunun manasını kulağı olan. // Yalnız bülbül değil O’nu zikreden. / Gül üstündeki her diken olmuş bir dil, O’nu zikreden. Sa’dî, *Gülistan*, 2. bāb, 27. hikāye.

³⁰⁹ Hayatın sırrı bütün varlıklarda görülür. Çünkü “Her şey onu hamd ile tesbih eder” hükmünce bütün eşya Allah’ı tesbih eder. Hayat sıfatı olmaksızın tesbih etmek imkânsızdır.

³¹⁰ Felek, gezegenler, madenler, bitkilerin hepsinde hayatın sırrı gizlidir. Her sabah ve akşam dereceleri yükselten Allah’ın tesbihini yaparlar.

(17)ve te‘vîl-i tesbîh be delâlet-i eşyâ ber taq̄dîs-i Hakk subhânehu ve nefy-i tesbîh-i haķikî muhâlif-i keşf-i (18)enbiyâ vü evliyâst. Ve sereyân-i hayât der her şey’ bevâsîta-i sereyân hüviyyet-i İlâhiyye est (19)munşabiġaten bi-şifati’l-hayât³¹¹ intehâ.

5. Râhist nihânî zi tu tâ deyr-i muġânî

Cüz pîr-i muġân nîst bedan râh şinâsâ

(21)Taġdîr-i ‘ibâre; zi tu tâ deyr-i muġânî râh-i nihânîst demekdir. Deyr-i muġân ‘urefânîñ vâşıl oldukları (22)‘avâlim-i ġaybiyyeden ‘ibâretidir. Pîr-i muġân mürşid-i kâmilden kinâyedir. **Mâhşûl-i nazm:** Ey tâlib-i ‘irfân (23)senden deyr-i muġâna dek bir râh-i pinhân vardır ve lâkin ol râh-i pinhânı mürşid-i kâmilîñ ġayrı (24)bir kimse aġlayıcı deġildir. Bu şüretde bir pîr-i Loġmân-tedbir nâ-güzîrdir. Ķâle kâşif-i estâr-i esrâr-i (25)ġayyûmî Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî

Meşnevî: Çünkü bâ şeyhî tu dūr ez zîştî
Rûz u şeb seyyârî u der geştî (IV /537)

Megsel ez peygamber-i eyyâm-ı ġvîş
Tekye kem kon ber fen u ber kâm-i ġvîş³¹² (IV /539)

6. H’âhî ki derin râh Hudâ pās-i tu dâred

Ruhsâre beġâk-i reh-i her bî-ser u pā sâ

(28)În râhdan murâd râh-i ‘aşġdır. Pās nās vezninde ġıfz u ġırâset demekdir. Bî-ser u pā (29)fuġarâ u zu‘efâdan kinâyedir. Sâ şâyiden maşdarından fi‘l-i emrdir, sür demekdir. **Mâhşûl-i beyt:** [13^a] Ey sâlik! Eġer istersen ki bu yolda ya‘ni tarîġ-i ‘aşġda Cenâb-ı Hudâ seni cemî‘-i mekkâre ve mehâlikden (2)ġıfz tuta, yaġaġını her bir fuġarâ u zu‘efâ ve ‘âciz u ġurebânîñ ġâk-i rehine sür ve tevâzu‘ (3)ve tezellül eyle. Hattâ Cenâb-ı Bârî seni her vechle ‘âlî eyleye. Nitekim denmişdir:

³¹¹ Tesbihle kastedilen Allah’ın eşyalarca anılması ve kutsanmasıdır ve tesbihi yasaklamak peygamber ve velilerin keşiflerine ve hayatın sırlarına ve ilahî hayatın sırlarının vesile olduġu her şeye aykırıdır. Her şeyde hayatın sereyanı (akışı) hayat sıfatıyla boyanmış olarak ilahi hüviyetin sereyanı ilebilir.

³¹² Sen şeyhle birlikte olduġun için kötülükten uzaksın. Gece gündüz, gemide seyir halindesin. // Kendi çağının peygamberinden kopma. Kendi becerine ve arzuna az dayan.

MıŖra‘: Hāk ol ki Hūdā mertebeni eyleye ‘ālī³¹³

Ve fi’l-ḥadīŖ: **Tūbā limen zellet nefsuḥu**³¹⁴.

MeŖnevī: Gof t an ki hest ḥurŖīd-i reh ū
Ḥarf-i tūbā her ki zellet nefsuḥu³¹⁵ (IV /3338)

7. Tā Ŗāf neŖod Cāmī ez evŖāf-i men u mā

Mā Ŗādefe min rāḥi muŖāfātike ke’sā

⁽⁷⁾Sādefe müfā‘ale bābından māzī-yi muḳayyedir ki bulmadı ve mülākī olmadı demektir. Fā‘ili ⁽⁸⁾taḥtinde Cāmī’ye rāci‘dir, ke’sā mef‘ülüdür. Men sādefeye müte‘allıktır. Rāḥıḡ muŖāfāta ⁽⁹⁾iżāfeti lüceynü’l-mā’ ḳābilindendir. Rāḥ Ŗarāb, muŖāfāt mübāḥāt vezninde dostluḳ ⁽¹⁰⁾eylemek ma’nāsınadır. **MaḥŖūl-i manzūm:** Cāmī, ben ve biz vaŖıflarından ḥālīŖ ve Ŗāfi olmadıḳça ⁽¹¹⁾ve külliyyen maḥv-i vücūd etmedikçe seniḡ rāḥ-i muŖāfātından bir kāse mülākī olmadı ve kūy-i vuŖlata ⁽¹²⁾yol bulmadı. Zīr[ā] maḥv-i vücūd ve bezl-i mā fi’l-mevcūd olmadıḳça viŖāl muḥāldir. Kemā ḳāle Mevlānā ḳuddise sırruḥu:

⁽¹³⁾**MeŖnevī:** Ger hemī ḥvāḥī ki beyefrūzī çü rūz
Hemçü Ŗeb hestī-i ḥod rā tu besüz (I /3010)

Ber dereŖ her ki men u mā mīzened
Redd-i bāb est ū ber-i lā mīzened³¹⁶ (I /3055)

³¹³ Rūḥi-i Bağdādī, *Külliyyāt-i EŖ’ār*, Terkiḳ-bend, İstanbul 1287, s.75.

³¹⁴ Nefsini alçaltana müjdeler olsun. Aclūnī, *KeŖfū’l-Hafā*, II /1667.

³¹⁵ Yolun güneŖi olan [peygamber] Ŗöyle der: nefsinı alçaltana ne mutlu!

³¹⁶ Gündüz gibi parlamak istiyorsan, geceye benzeyen varlıḡını yak. // O’nun kapısında ‘ben’den, ‘biz’den söz eden kapıdan çevrilmiŖtir, ‘lā’ nın çevresinde döner durur.

Ġazel 10 (FŞ, 18)

(14) **Velehu eydan kesāhullāhu celābibe rıḍvānihi**

1. Nesīme’ş-şubḥi zur minnī rubā Necdīn ve ḳabbilhā

Ki bŷy-i dost mīāyed ez an pākīze menzilhā

(16) Nesīme’s-subh yā nesīmu’ş-şubḥ taḳdīrindedir. Zur emr-i ḥāzırđır, ziyāret eyle demekdir, rubā (17) Necdīn mef’ūlūdūr. Rubā hūdā vezninde rabvenīn cem’idir ki yüksek tepeler demekdir, Necd’e (18) iḳāfeti lāmiyyedir. Necd’den murād Medīne-i Mūnevveredir. Nitekim nāzım ḳuddise sırruhu bu beytinde taşrīḥ buyurmuşlardır:

(19) **Beyit:** Necd mīgŷyem v’ez an ḳaşdem zemīn-i Yeşrib est
K’āfitāb-ı cūd u ḥurşīd-i kerem rā mağrib est³¹⁷

(20) Necd nūnuḡ fetḥi ve cīmīn sŷkūnuyla arz-ı Tihāme’niḡ muḳābili olan arza ıtlāḳ olunmuşdur; (21) ḫaraf-ı a’lāsı Tihāme-i Yemen ve ḫaraf-ı esfeli arz-ı ‘Irāḳ ve Şām ile maḫdūd ve ḫaraf-ı Ḥicāz’dan (22) re’s-i sınuru Zāt-i ‘Aref nām mevzi’dir. Ḳabbil tef’īl bābından emr-i ḥāzırđır, öp demekdir. (23) Zāmīr-i muttaşıl rubā Necdine³¹⁸ rāci’dir. Ki zur fi’line ‘illetdir. Pākīze pāk ve temīz demekdir. **Maḫşŷl-i nazm:** (24) Ey bād-i şabā! Benim cānibimden Necd’iḡ ribāsını ve yüksek tepelerini ziyāret ve taḳbīl eyle. Zirā (25) ol pāk olan menzillerden dost ḳoḳusu gelŷr ve bir maḫallden ki bŷy-i dost gele ol (26) maḫalli ziyāret ve telşīm ‘inde’l’uşşāḳ farz-ı ‘ayndir. Ḥāzret-i Ḥ’āce’niḡ daḡi işbu beyitleri (27) bu beyt ile me’āl-i vāḫide ŷzere vāḳı’adır, ḳuddise sırruhumā.

Nazm: Yā rākiben teberrā ‘an mevşīḳī (28) ve ḫādī

İn telḳa ehle Necdīn kellim bi-ḫasbi ḫālī

El-‘aynu mā tenāmet şevḳan li ehli Necdīn

(29) **Ve’l-ḳalbu zātu vecdīn fi dā’ihī’l-‘uḳālī**³¹⁹

[13^b]

³¹⁷ Necd dediğim yerden kastım Medine toprağıdır ki orası cömertlik güneşinin battığı yerdir. Cāmī, *Fātihatü’ş-Şebāb*, kasīde 24/ 16.

³¹⁸ Yazmada yanlış yazılmıştır, beyitte olduğu gibi “rubā Necdīn” şeklinde yazılmalıdır.

³¹⁹ Ey süvari! Ahdimi doğrulat ve ulaştır beni / Necd halkıyla karşılaşırsan halimi anlat / Necd ehlinin özleminden uyku girmez gözüme / Kalbim de amansız bir hastalığa düşmüş.

2. Çü gerded şevk-i vaşl efvün çî cāy-i ta'n eger Mecnūn

Be bŷy-i hevdec-i leylī fŷted dŷnbāl-i maḥmilhā

(2)Bŷy bu maḳāmda ŷmmīd ma'nāsınadır. Hevdec hānın fethi ve vāvın sŷkŷnuyla seferde (3)ta'ife-i nisvāna maḥşŷş bir gŷne merkŷb ismidir ve bu miḥeffeden başkadır ki mŷdevver ve ŷstŷ (4)ḳubbeli olur, ta'riḳ-i ḥaccdaki maḥall-i řerīf gibi. Dŷnbāl zamm-ı dāl ile ḳuyruḳ ma'nāsınadır. Bu maḥallda (5)mecāzen arḳa ma'nāsında mŷsta'meldir. Maḥmil meclis vezninde miḥeffe tarzında iki taraflı nesnedir ki (6)deveye çatup her birine bir adam binŷp gider. Hālā ḥuccāc-i řām'ın ŷnlerinde giden maḥmil (7)olacaḳdır ki tepesi maḥrŷtī olur, āḳirinde hā edāt-i cem'dir. **Maḥşŷl-i manzŷm:** Çŷnki řevḳ-i vuşlat (8)ziyāde ve efvŷn ola ne ta'n yeridir, eḳer Mecnŷn Leylā'nın hevdeci ŷmidiyle maḥmilleriñ ardına (9)dŷşerse ve ḥalf-i meḥāmilde giderse bir vechle ta'n ve melāmete sezā deḳildir. Nitekim denmişdir:

(10)**Beyit:** 'Āřıḳa ta'n etmek olmaz mŷbtelādur neylesŷn
Ādem'e mihr u muḥabbet bir belādur neylesŷn³²⁰

(11)Zŷbde-i kelām 'āřıḳ-ı řādıḳ eṫvār ve ef'ālinde muştar ve mecbŷr olmaḳla ta'n ve teřnī' lāyıḳ (12)deḳildir. Kemā ḳāle İmām el-Bŷřiri ḳuddise sırruhu:

Beyit: Yā lā'imī fi'l-heva'l-'uzriyyi ma'zireten
Minnī ileyke ve lev enşafte lem telumi³²¹

3. Dil-i men pŷr zi mihr-i yār u ŷ fāriḳ nebŷd est in

Ki miḳŷyend rāhī hest dilhā rā sŷy-i dilhā

(15)Mihr muḥabbet demektir. Ū yāre rāci'dir. İn kelimesiniñ mŷřarun-ileyhi maźmŷn-ı mıřra'-i řānidir. (16)Nebŷdest "řaḳiḥ nebŷdest" taḳdirindedir. **Maḥşŷl-i nazm:** Benim gŷnlŷm yāriñ mihr ve muḥabbetinden (17)toludur ve yār benden fāriḳ ve beni tāriḳdir. Bu řŷretde nāsın gŷnŷlleriñ gŷnŷller taraḑına bir (18)yolu vardır dedikleri řaḳiḳ

³²⁰ Nefi, *Dŷvān*.

³²¹ Ey hevesimden dolayı beni kınayan! Sana mazeret olarak şunu derim; insaf etseydin kınamazdın beni.

olmamıştır, ya'ni **mine'l-ḳalbi ile'l-ḳalbi sebilā**³²² ḳāziyyesi ⁽¹⁹⁾şādīḳ ve vāḳı'a muṭābīḳ değildir. Fihi mā fiḥ, lā yeḥfā 'alā men te'emmel.

4. Resīd īnek zi reh Selmā vü men ez za'f-i ten zinsān

Fehūz yā şāḥi rūḥi tuḥfeten minnī ve aḳbelhā

⁽²¹⁾Selmā bir maḥbūbe ismidir. Zinsān bu tarz ve üslübdan demektir, fā şartı-i maḥzūfe cezādır. ⁽²²⁾yā şāḥi "yā şāḥibī"den mürāḥemdir. Tafşil-i terḥim kütüb-i naḥviyyede terḳim olunmuştur, felyurca'. ⁽²³⁾Tuḥfe; hediye, hā Selmā'ya rāci'dir. **Maḥşül-i nazm**: İşte Selmā yoldan vāşıl oldu. Ḥālbuki ⁽²⁴⁾ben benimiz za'f ve neḥāfetinden bu tarz ve üslub üzereyim ki bir vechle ḥarekete mecāl muḥāldir. ⁽²⁵⁾Böyle olunca ey benim muşāḥib ve muḳārinim! Benim rūḥumu benden hediye olmaḳ üzere al ve Selmā'ya ⁽²⁶⁾teveccüh ve iḳbāl eyle. Me'al-i beyt cānāna fedā-yi cān ettiđini beyāndır.

5. Meriz ey ebr-i dide āb-ı ḥasret ber ser-i rāḥeş

Ki dūr evlā sum-i esbeş zi āsīb-i çunin gilhā

⁽²⁸⁾Meriz nehy-i ḥāzırdir, dökme demektir. Ebrin dideye izāfeti müşebbehün bihiñ müşebbehe izāfetidir. ⁽²⁹⁾şin cānāna rāci'dir. Ki meriziñ 'illetidir. Sum zamm-ı sīn ile tırnaḳ demektir, esbe izāfeti lāmiyyedir. [14^a] Āsīb kesr-i sīn ve sükün-i yā ve bā ile iki nesne birbirine çatmaḳ ve toḳuşmaḳ ma'nāsınadır. ⁽²⁾**Maḥşül-i nazm**: Ey bulut gibi olan göz! Cānāniñ güzergāhına āb-ı ḥasreti dökme ve anıñ ⁽³⁾ser-i rāhını ğarḳ-āb-ı āb-ı ḥasret etme. Zirā anıñ atınıñ tırnaḳı buncalayın çamurlara toḳuşmaḳdan ⁽⁴⁾uzāḳ olması evlā ve aḥrādır ki mücib-i ezā olmaya. Nitekim def'an li'l-ezā taḥt-i pā-yi esb-i şāḥiye ⁽⁵⁾ferş-i rimāl etdikleri deydene-i dirine-i müstaḥsene ve ḳānün-i işābet-nümün-i salṭanat-i seniyyedendir. ⁽⁶⁾Beyitte olan cinās ma'lüm-i dāḳā'ıḳ-şināsdır.

6. Merā ez hecr-i ü der dil girih mibūd şad müşkil

Çü didem şekl-i ü fi'l-ḥāl ḥall şod cümle müşkilhā

³²² Kalpten kalbe bir yol vardır.

⁽⁸⁾Girih kesr-i rā ve zühür-i hā ile ile ‘uğde ve düğüm demektir ki ma‘nā-yi lāzimisi ğumūm u hümūmdur. **Maḥşül-i nazm:** ⁽⁹⁾Baḡa yāriḡ hecrinden göñülde nice müşkilāt ‘uğde idi ve dil-i bī-ḡarār leyl u nehār kāliçe-i ğumūm ⁽¹⁰⁾u hümūmu mānend-i sūfār ta‘dād u şumār eder idi; çünki anıḡ şeklini gördüm o ḡâlde cümle ⁽¹¹⁾müşkiller ḡall oldu. Bu maḡāmda yārdan murād mürşid olmak maḡāma evfaḡdır.

7. Zi cevr-i devr-i ğam-fercām Cāmī ḡışşahā dāred

Ve lākin ḡavfe imlāli’n-nedāmā lem yuḡavvilhā

⁽¹³⁾Fercām encām vezninde ğāyet ve ‘āḡıbet demektir. Lākin taḡfif ve sükūnuyla ḡarf-i ibtidādır ki mülġā ‘ani’l-‘ameldir. Yāḡud lākinneniḡ muḡaffefi olup ḡavfe imlāli’n-nedāmā ismi, lem yuḡavvilhā ⁽¹⁵⁾cümlesi ḡaberi olmak vechden ḡālī deġildir. Her ne ḡadar cumhūr-i nuḡāt ‘inde’t-taḡfif ‘amelini tezyīf ⁽¹⁶⁾etdiler ise de İmām Yūnus ve İmām Aḡfeş ‘inde’t-taḡfif ‘ameliniḡ efḡaş olmadıġına zāhib ⁽¹⁷⁾oldular. İmlāl if‘āl bābından maşdardır ki bir adamı yorup uşandırmak ma‘nāsınadır. ⁽¹⁸⁾en-nedāmā nūnuḡ fetḡıyle nudemāniḡ cem‘idir, hem-ḡadeḡler demektir. lem yuḡavvil tef‘il bābından ⁽¹⁹⁾cehd-i muḡlaḡdır. Fā‘ili taḡtinde Cāmī‘ye rāci‘dir, hā maḡallen menşüb mef‘ülüdür ve ḡıssahāya rāci‘dir. ⁽²⁰⁾Taḡdīr-i ‘ibāre; ve lākin min ḡavfi imlāli’n-nedāmā demektir. ba‘zı nūşḡada ḡıssahā maḡāmına ⁽²¹⁾ḡıssahā vāḡi‘dir. Lā taḡfel. **Maḥşül-i nazm:** Ğam devrinin cevr u cefāsından Cāmī’niḡ ‘āḡıbet ⁽²²⁾u encāmı ḡışşalar ve ġuşşalar ḡutar ve lākin nudemā u rufeḡāniḡ melālet ve kelāleti ḡavfindan ol ⁽²³⁾ḡışşaları tafşil u taḡvīl etmedi.

Ğazel 11 (FŞ, 6)

Velehu eyḡan teġammedehullāhu bitecelliyātihi

1. Şeref-i ka‘be buved kūy-i turā

Zādehullāhu Te‘ālā şerefā

⁽²⁵⁾Kūy maḡalle demektir. Beyteyn-i şerīfeyn medḡ-i seyyidü’l-kevneyne maşrūf olmaġla gerek bu beyt-i ⁽²⁶⁾şerīf ve ger[ek] beyt-i ātīde mecāzen Medīne-i münevvere murāddır. Zāde lafzen iḡbār, ma‘nen inşā’dır. Zamīr ⁽²⁷⁾kūya rāci‘dir. Şerefā

temyizdir. **Maḥşül-i beyt:** Yā Resūlallāh! Seniñ maḥalleñe ka‘be şerefi olur. ⁽²⁸⁾Cenāb-ı Bārī ol maḥalleyi şeref cihetinden ziyāde ve ‘ālī eylesün.

Nazm: Ḥabbezā Yeşrib ki tā ⁽²⁹⁾yek dem konem ancā vaṭan
‘Ömrhā terk-i iḳāmet der vaṭan kerden tevān

Ḥvābgāh-ı ḥazretī āmed ki ger [14^b] būdī befarz
Merḳad-i pākeş çü mehd-i ‘İsī ender āsumān

Farz būdī ber heme be her ziyāret kerdenes
⁽²⁾Şarf kerden ‘omrhā der cüst-u-cū-yi nerdübān ³²³

2. Zā’ir-i kūy-i tu ez Ka‘be güzeşt

Ser-i kūy-i tu kocā Ka‘be kocā

⁽⁴⁾**Maḥşül-i beyt:** Yā Resūlallāh! Seniñ maḥallenin zā’iri ka‘beden geçti ve ka‘beyi terk eyledi. ⁽⁵⁾Seniñ ser-i kūyuñ nerde ka‘be nerde? Ḥafī olmaya ki muteḳaddimīn ve müte’ahḥirīn buña cāzimīndir ki ⁽⁶⁾efḍal-i biḳā‘-i rüy-i zemīn mevdi ³²⁴...

³²³ Bir an Medine’ye varacak olsam ne güzel olur. Uzun bir zaman vatan terk edilebilir. //Orası öyle yüce birisinin makamıdır ki eğer onun mezarı İsâ’nın beşiği gibi gökte olsaydı // Onu ziyaret etmek için bir ömür merdiven aramak herkese farz olurdu. Cāmī, *Fâtihatü’s-Şebâb*, kasıde 24/ 19, 21, 22.

³²⁴ Müellif eserinin dibacesinde kasidelerin şerhinden sonra “elif kafiyeli gazelleri” de şerh edeceğini belirtmesine rağmen gazeller şerhi burada bitmektedir. Varağın bu yüzünde sadece 6 satır olup gerisi boş kalmıştır. Bu eksiklik, müellifin erken denebilecek 45 yaşında vefat etmiş olmasından kaynaklanmış olabilir. Gazelin diğer beyitleri şunlardır:

Ser-i men ğarḳa be ḥūn üftāde est
Tā zi tığ-i tū fütāde est cüdā

Bī tū ber cān digerem bākī nīst
Cān eger reft tū rā bād beḳā

Sāḥt hem-çün meh-i nev nāşode pīr
Meyl-i ebrū-yi tuem puşt-i dü-tā

Her kocā derd-i devā nīz buved
Çün tu bī-derd fütādī çī devā

Dāşt der beyt-i ḥūzn Cāmī cāy
Cā’ehu minke beşirun fe-necā

[16^b] Bismillāhirrahmānirrahīm

(²)Ḥamd u sipās-i lā yuḥsā ol ḥālīk-i ṣanāyi‘ u bedāyi‘-i kevn u mekāna ḥakīk u aḥrādır ki (³)**ḥalaqa’l-insāne ‘allemehu’l-beyān**³²⁵ teṣrīfiyle ḳadr u mertebe-i nev‘-i insanı bülend u a‘lā eyledi³²⁶ ve tūṭi-i (⁴)nefs-i nāṭıḳayı merāyā-yı nuṭḳ u feṣāḥatda gūyā ve envā‘-i belāḡat ile naḡme-serā (⁵)eyledi.

Kıta: Zihī ḥakīm ki mā rā ṣeref be-nāṭıḳa dād
Ve ger ne fark çı bodī miyān-i merdüm u ḥar
Sipās-i in netevāned ki ādemī gūyed
Be ‘ömr-i ḥıṣ u çunin ‘ömr ṣad hezār-i diger³²⁷

Ve ṣalavāt-i nāmiyāt sultān-i enbiyā ve ṣīrīn-kelām-i **vemā yanṭıḳu ‘anil hevā**³²⁸ (⁸)ve mahrem-i rāz-i **in huve illā vaḥyun yūḥā**³²⁹ ve erīke-pirā-yı **ṣümme denā fetedallā**³³⁰ ve mesned-ārā-yı **fekāne** (⁹)**ḳābe ḳavseyni ev ednā**³³¹ dürrütü’t-tāc-i memālik-i iṣṭifā ḥvāce-i her du serā Muḥammedu’l-Muṣṭafā ‘aleyhi ekmelu’t-taḥayā efendimiz ḥazretlerinin ravza-i münevver ve merḳad-i mu‘aṭṭarlarına (¹¹)‘arż u inbā ḳılınır ki **ene efṣaḥu’l-‘Arabi ve’l-‘Acem**³³² kelām-i mu‘ciz-nizāmıyla ḥayret-dih-i tā’ife-i fuṣaḥā (¹²)ve **inne mine’l-beyāni le siḥran**³³³ ḥadıṣ-i ṣerīfi ve **inne mine’ṣ-ṣi’ri le ḥikmeten**³³⁴ ḥaber-i münīfi ile ḳadr-i eṣ‘ār (¹³)u ṣu‘arāyı terfī‘ ve bālā buyurdular.

Rubāi: Ey āmede ez du kevn zātet bīrūn
Vey midḥat-i kibriyāt ez vaṣf efzūn
Ez her du cihān ḡaraz tu bodī Haḳḳā
Ān dem ki zi emr kāf peyvest be nūn³³⁵

³²⁵ İnsanı yarattı. Ona beyanı (düşünüp ifade etmeyi) öğretti. Rahman 55/3, 4.

³²⁶ Eyledi: - BM. SK nüshasında da satırın üstüne yazılmıştır.

³²⁷ Ne bilgedir ki bizi konuşma yetisiyle şereflendirdi. /Yoksa ne fark olurdu insanla eşek arasında? / Bunun şükürünü eda edemez insan. / Kendi ömrü değil yüzbinlerce başka ömrü olsa da.

³²⁸ O, nefis arzusu ile konuşmaz. Necm 53/3.

³²⁹ (Size okuduğu) Kur'an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir. Necm 53/4.

³³⁰ Sonra (ona) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu. Necm 53/8.

³³¹ O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu. Necm 53/9.

³³² Arapların ve Acemlerin en fasihiyim. Aclūnī, *Keṣfū’l-Hafā*, II / s. 417.

³³³ Beyânın bir kısmı sihirdir. Buhâri, *el-Câmiu’s-Sahih, Tıbb*, 5767.

³³⁴ Şiirin bir kısmı hikettir. Buhâri, *el-Câmiu’s-Sahih, Edeb*, 6145.

³³⁵ Ey iki âlemin zatından çıktığı Allah! Ey methini layıkıyla yapmak mümkün olmayan! Emrinle “kâf” “nûn”la birleşince oluşan iki cihandan maksat gerçekte sensin.

Ve dūrūd-i nā-ma‘dūd āl u aṣḥāb-i resūl-i cenāb-i [17^a] Vedūd üzerlerine taqdīm u inhā olunur ki her birerleri ārāyīṣ-i dīvān-i ṣultān-i risālet ⁽²⁾ve meydān-i feṣāḥatda gūy-rübā-yı ‘irfān ve belāğatdırlar.

Beyit: Oldu bunlar reh-i Ḥaḫḫa hādī
Raḍiyallahu te‘ālā ‘anhum

Ve cevāhir-i zevāhir-i ed‘iyye-i icābet-niṣān ve fevāḥir-i ⁽⁴⁾mervārīd-i eşniyye-i iṣābet-iḫtirān nuḳāve-i mülūk-i cihān ve hūlāṣa-i dūdman-i āl-i ⁽⁵⁾‘Oṣmān, müseddid-i sevā‘id-i ‘adl u inṣāf ve mü‘ekkid-i ḳavā‘id-i cūd u elṭāf ⁽⁶⁾neyyir-i sipihr-mekārim sipihr-i nücūm-merāḥim zerī‘a-i ‘izzet-i dīn-i mübīn ḫalīfe-i ⁽⁷⁾rūy-i³³⁶ zemīn ḳuṭb-i ‘ālem ḡavṣ-i a‘zām es-sultān ibni’s-sultān ibni’s-sultān ⁽⁸⁾es-sultān ‘Abdūlmecīd ḫān lā zālet rāyātu salṭanatıhi mā dāme’l-ferḳadān cenāb-ı ⁽⁹⁾a‘la’l-cenāblarınıḡ āsitān-i āsumān-pāyelerine niṣār u iṣār olunur ki dūrūd-āverīlerinde ⁽¹⁰⁾‘amme-i ehl-i ‘ilm u kemāl ve cümle aṣḥāb-i hūner u maḳāl ṭaraf-i muḫtevi’ṣ-ṣeref-i hūmāyūnlarından ⁽¹¹⁾manzūr-i nazar-i ‘āṭıfet ve ‘ināyetleri olmaḫdadır.

Ḳıṭ‘a: Ey ki bīnāyī zi ḫāket ḫeṣm-i devrān yāfte
Merdümān-i mihr u meh in nūr u ferzān yāfte
Ez dem-i ‘İsī niṣānet ki revān bādā ebed
Cism-i ‘alem rūḫ vü rūḫeṣ revḫ u reyḫān yāfte³³⁷

Amma ba‘d cūyende-i ⁽¹⁴⁾neṣ‘e-i raḫīḳ-i taḫḫīḳ es-seyyid eş-Şeyḫ Ḥāfız Meḫmed Tevfīḳ³³⁸ ‘ālem-i ṣabāvetde sevḳ-i sā‘iḳ-i ⁽¹⁵⁾taḫdīr-i rabbānī ile Murad Molla ḫānḳāh-ı feyz-ıktināhında ḫālā seccāde-niṣīn-i irṣād ⁽¹⁶⁾olan vārīṣ-i mülk-i fezā‘il-i eslāf,

³³⁶ Rūy: BM nüshasında iki defa yazılmıştır.

³³⁷ Ey görme kabiliyeti, toprağın dan göze kavuşan! Ayın ve güneşin gözbebekleri bu nurla aydınlattırlar. Ebediyete kadar senin ruhunun nişanesi olan İsa’nın nefesiyle âlem ruh kazandı ruh da rahatlığa kavuştu. Ve cevāhir-i zevāhir-i ... kısmından buraya kadar olan kısım SK nüshasında bulunmamaktadır.

³³⁸ Amma ba‘d bu ‘abd-i ḳalīlu’l-biḍā‘a es-seyyid el-ḫāc Ḥāfız Meḫmed Tevfīḳ: SK

hâriş-i mezâri‘-i kulüb-i ahlâf üstâd-i ⁽¹⁷⁾mekârim-mu‘tâd eş-şeyh es-seyyid el-ḥâc
Hâfız Mehmed Murâd Efendi³³⁹ ḥâzretlerinin

Beyit: Ānân ki ḥâk râ be nâzar kimyâ konend
 Āyâ buved ki gūşe-i çeşmî be mâ konend³⁴⁰

temennâsıyla ḥâk-pây-i ⁽¹⁹⁾feyz-baḥşâ-yi kâmilânelerine rûmâl ve penc deh sâle zaman ve el-ân ḥizmet-i müstevcibü'l-⁽²⁰⁾mefḥaretlerinde berzede-dâmen-i kıyâm ve mişkât-ı fezâ'il ü ma'ârif-i mürşidânelerinden ⁽²¹⁾iktibâs-ı âdâb u kemâle verziş ve iḳdâm olunup bi-'avnillâhi te'âlâ âfitâb-ı zerre-⁽²²⁾perverânlarından perveriş bularak *Şâhidî ve Pend ve Gülistân ve Bostân ve Hâfız ve Şâ'ib* ⁽²³⁾ve *Şevket* ve *'Örfî dîvânları* ve bā-husus hırz-i cân-ı 'ârifin ve mağz-ı Kur'an-ı rabbü'l-'âlemîn [17^b] olan kitâb-i *Meşnevî-yi Şerîf*'i min evvelihi ilâ âhirihi ders-be-ders 'azîz-i müşârun-ileyhden ⁽²⁾aḥz u kırâ'at olunmuş olduğundan ekşer-i ezmânda devâvin-i Fârisiyye muṭâla'a ve müzâkeresiyle ⁽³⁾taḳlîb-i evrâḳ-ı şaḥâ'if-i eyyâm u leyâl ve siyyemâ

Ḳıta: Câm-ı cân-efzâ-yı Câmî cür'a-i Tefvîḳ yâft
 Kerd necm-i tâlî'eş bā-sehm-i ḥüsrev ittisâl
 Ḥâliyâ ü ḥüsrev-i fazl est u mâzî digerân
 Pîş-i dânyân zi mâzî hest vâzîḥ fazl-ı ḥâl³⁴¹

medḥiyesiyle ⁽⁶⁾sitâyiş-kerde-i 'urefâ ve şenâ-kerde-i fużâlâ olan gavvâs-i deryâ-yi ma'rifet-i Yezdânî ve maḫzar-i ⁽⁷⁾tecelliyât-i feyz-i³⁴² Sübhânî Cenâb-ı Mevlânâ 'Abdurrahman Câmî ḳaddesallâhe sırrahu's-sâmî ḥâzretlerinin ⁽⁸⁾eş'âr-i âb-dârları ki 'uzûbet-i elfâz ile reşk-âver-i ḳand-mükerrer ve çâşnî-i şîrînî-i ⁽⁹⁾nükât u ma'ânî ile ḥâlâvet-baḥş-ı aşḫâb-ı zevḳ u hüner ve beyne'l-fuşaḥâ maḳbûl ve mu'teber ⁽¹⁰⁾olmağla ekşer-i ezmânda âşâr-ı sâ'ireden ziyâde eş'âr-ı mezkûrenin muṭâla'asına ⁽¹¹⁾meyl-i derûn-i ihlâş-meşḫûnum mütezâyid ve efzûn olup bu vâkte

³³⁹ SK nüshasında (1b) satır altında "aṭâlallâhu beḳâhu ilâ yevmi't-tenâd" ibaresi bulunmaktadır.

³⁴⁰ Bakışlarıyla toprağı altına dönüştürenler, bir göz ucuyla bize de bakarlar mı acaba? Hâfız, *Dîvân*, g.196/1.

³⁴¹ Câmî'nin cana can katan kadehine Tefvîk'in yudumu ulaştı, böylece talihinin yıldızı Hüsrev'in talihini paylaşmış oldu. / O şu anda fazilet Hüsrevidir diğerleri geçmişte; bilginler katında şimdiki fazilet geçmiştekinden açıktır.

³⁴² Feyz: - SK

kadar üdebâ-yı Rûm'dan ve fuşâhâ-yi ⁽¹²⁾îrân'dan bir kimesnenin şerhine taşaddî
 eylediği mesmû' ve meşhûd olmadığından deryâdan ⁽¹³⁾kaṭre-mişâl dîvân-ı belâgat-
 'ünvanlarından ba'zî kaşâ'id ve gazeliyyâtın şerhine hâme-⁽¹⁴⁾cünbân kûşîş ve ikdâm
 olmak bir müddetten berü hâtır-ı 'âcizide cilve-ger olmuş ise de ⁽¹⁵⁾ol bâbda
 'adîmu'l-istiṭâ'a olduğundan böyle bir râh-ı nâ-refteye pây-endâz-ı
 ictisâr ⁽¹⁶⁾olamayup bu zamân-i feyz-nişâna gelinceye dek 'uḳde-i 'avḳ u te'hîre düçâr
 olmuş idi. ⁽¹⁷⁾Şerh-i mezbûrun taḫrîri huşûsunda der-kâr olan tereddüt ve tevaḳḳuf-ı
 'âcizânem ser-tâc-ı iftiḫârım ⁽¹⁸⁾ve üstâd-ı bozorg-vârim fâzıl-i müşârun-ileyhiñ
 rehîn-i 'ilm-i 'âlîleri olmagın Ḥaḳḳ-ı ⁽¹⁹⁾'abîdânemde şübüt-yâfte olan enzâr-ı
 mekârim-âşâr-ı raḫîmâneleri iktizâsınca şerh-i ⁽²⁰⁾merḳûmuñ³⁴³ taḫrîr u terḳîmine bu
 ḫaḳir-i bî-mâyelerin teşvîḳ u iğrâ buyurmuş olmağla müşârun-⁽²¹⁾ileyhiñ emr u
 işâretleri tâziyâne-i şevḳ olmağdan nâşî teyemmünen ve tefe''ülen dîvân-ı
 mezkûrdan³⁴⁴ ⁽²²⁾mânend-i nüh âsumân toḳuz kaşide-i belâgat-ferîde ve ḳâfiye-i elif
 daḫi zamm u 'ilâve olunup ⁽²³⁾şerhine besmele-ḫ'ân-ı ibtidâ ve tekşîr-i sevâddan
 ihtirâzen itnâbdan şarf-ı enzâr ile 'alâ [18^a] ḳadri't-ṭâḳa izâḫ-ı nükât ü ma'ânîsine
 bezl-i yârâ-yı iḳtidâr olunup ismine daḫi NEŞ'E ⁽²⁾tesmiye olunmuşdur. Muṭâla'asına
 nigâh-endâz-ı iltifât olan zevât-ı kirâmdan niyâz-ı ⁽³⁾müstemendânem oldur ki
 ḫasebe'l-beşeriyye vâḳi' olan sehv u ḫaṭa-yı kemterânemi pûşide ⁽⁴⁾ve nihân
 buyuralar.

Nazm: Bende yoğ-idi hele güft u şenide ṭâḳât
 Oldu feyz-i nazâr-ı Ḥazret-i üstâd vâşıl

 Ne ḳadar ḫüb süḫan var ise üstâdındır
⁽⁶⁾ Nerede ḫarf-ı ḫaṭâ var-ise benden ḫâşıl

 Lîk erbâb-ı hüner 'afv ideler noḳşânım
⁽⁷⁾ Olalar semt-i ḫaṭâ-pûşîye luṭfen mâ'il

³⁴³ mezbûr : SK

³⁴⁴ mezbûr : SK

Kaşide 1 (FŞ, Mesneviyât, 37)

1. Bismillâhırrahmanirrahîm

⁽⁹⁾A‘zam-ı esmâ-i ‘alîm u hâkîm

⁽¹⁰⁾Sâkî-i şarâb-ı ma‘rifet-i Yezdânî ve bezm-i ‘irfânîñ rind-i mey-âşâmı³⁴⁵ Cenâb-ı Mevlânâ Câmî kıddesellâhu sırrahu’s-sâmî³⁴⁶ hâzretleri ve³⁴⁷ her ⁽¹¹⁾noqtası bir cevher-i ferd-i vaħdet ve cüz’-i lâ-yetecezzâ-yı hâkîkat ve her ħarfî dürr-i deryâ-yı ⁽¹²⁾belâgat u feşâhât³⁴⁸ olan dîvân-ı leţâfet-‘ünvanlarının evvelinde kabza-i şemşîr-i ⁽¹³⁾kelâm-ı kadîm olan besmele-i şerîfeniñ fezâ’il u meħâsin ve esrâr u ħavâşşını ħâvî ⁽¹⁴⁾bir kaşide-i laţife ile ibtidâ ve zât-ı besmeleyi maţla‘-ı kaşide eyleyüp **kullu emrin zî bâlin lem yebde’ bi’l-besmeleti fe-huve ebter**³⁴⁹ ħadîs-i nebevîsiyle ‘amel buyurdular. Ĥafî olmaya ki bu kaşideniñ ⁽¹⁶⁾vezni baħr-i serî‘ maţvî, mevķûf, mekşûf, maķtû‘dur. Zîra baħr-i serî‘in vezn-i aşlîsi ⁽¹⁷⁾“müstef’ilun müstef’ilun mef’ülât”dır. Mışra‘-ı evvelde müstef’ilun cüz’lerine ‘illet-i ⁽¹⁸⁾ķaţ‘ ‘arîz ve mef’ülât cüz’üne tayy-ı vaķf ‘illetleri ‘arîz olup “mef’ülun ⁽¹⁹⁾mef’ülun fâ’ilât” kalmışdır. Ve mışra‘-ı şânide müstef’ilun cüz’lerine ‘illet-i tayy ve ⁽²⁰⁾mef’ülât cüz’üne tayy u keşf ‘illetleri dâħil olup “müfte‘ilun müfte‘ilun fâ’ilun” ⁽²¹⁾kalmışdır. Bu beyt-i şerîf min ciheti’l- i‘râb mışra‘-ı evvel mübtedâ mışra‘-ı şânî ħaber ⁽²²⁾ve edât-ı ħaber olan est maħzûf olup “Bismillahirrahmanirrahîm A‘zam-ı esmâ-i ⁽²³⁾‘alîm u hâkîm est” demekdir. **Maħşûl-ı beyt:** Fâtiħa-i kitâb-ı kerîme ve miftâħ-i umûr-ı ‘asîre ya‘ni [18^b] besmele-i şerîfe ‘alîm u hâkîm olan Cenâb-ı Kibriyânîñ esmâ-i şerîfesiniñ a‘zam ⁽²⁾ve ekberidir. Kemâ ķâle Aħmed et-Trabzonî fi *Risâleti’n -Naķşibendiyye:* **i’lem enne’l- besmelete müştemiletun** ⁽³⁾‘ale’l-esmâi’s-şelâşî’l-‘izâmî vehiye’l-ismu’l-a‘zamu vehiye mine’l-veliyyi’l-muķarrabi bi-menzileti kun mine’llâhi Te‘âlâ li-enne’l-veliyye yuzhiru bihâ el-kerâmäte ve yaķdiru bihâ alâ ħarķi’l-‘âdât³⁵⁰ Ma‘lûm ola ki ⁽⁵⁾besmele-i şerîfeniñ

³⁴⁵ “ve bezm-i ‘irfânîñ rind-i mey-âşâmı” ibaresi SK nüshasında derkenârdadır.

³⁴⁶ “Her mışrâ’ı” ibaresi BM nüshasında derkenârdadır.

³⁴⁷ “ve” - SK

³⁴⁸ BM nüshasında “ve her ħarfî dürr-i deryâ-yı belâgat u feşâhât” ibaresinin üstü çizilmiştir.

³⁴⁹ Besmeleyle başlanmayan her iş kötü sonuçlanır. Aclûnî, *Keşfü’l-Ĥafâ*, II /1964.

³⁵⁰ Bil ki besmele; içinde üç büyük ismi kapsamaktadır; o da ism-i azamdır o da Allah’a yaklaştırılmış veli için ‘Allah’tan ol’ mesabesindedir; çünkü kerametleri onunla açığa çıkartır, olağanüstü olayları onunla takdir eder.

müştemil olduğu esmā-i şelāseniñ evvelkisi müstecmi‘-i cemī‘-i-i şifāt olan ⁽⁶⁾‘alem-i zātdır ve ism-i a‘zam olduğu dañi meşūr-ı kütüb-i erbāb-ı ḥaḳīḳatdır.

Beyit: Allah çı lafz yā çı nām est
K’ū vird-i zebān-ı ḥāş u ‘ām est³⁵¹

Bu dañi ḥafı olmaya ki ⁽⁸⁾lafz-i³⁵²-i celālede ‘ulemā-i fuḥūl³⁵³ iḥtilāf edüp ba‘zılar ism-i ‘alem ve ba‘zılar ism-i şifāt ⁽⁹⁾ve ba‘zılar Süryānī ve ba‘zı āḥer dañi ‘Arabī olduğuna zāhib olup me’ḥaz-i iştikāḳında ⁽¹⁰⁾vücūh-i keşire beyān eylediler. Nitekim *Meşnevī-yi Şerīf*de buna işaret olunmuşdır:

Meşnevī: Ma‘nī-i Allāh goft an Sībeveyh
Ye’lehūne fi’l-ḥevāyic hum ledeyh (IV /1166)

Goft ālihnā fi ḥevāyicnā ileyk
Ve’l-temesnāhā vecednāhā ledeyk³⁵⁴ (IV /1167)

İkinci ism-i şerīf ki ism-i Raḥmāndır bu ism-i ⁽¹³⁾şerīf dañi lafzā-i celāleye müsāvīdir. Nitekim **ḳul id‘ullahe ev id‘urrahmān**³⁵⁵ kerīmesinde ⁽¹⁴⁾eḥad-i emreyne mevzū‘ olan “ev” kelimesi bu müdde‘āya şāhiddir. Üçüncü ism-i şerīf ki Raḥīmdir³⁵⁶ bu dañi raḥmet-i İlähiyyeye edell olması cihetiyle esmā-i sā’ire-i Yezdāniyyeden ⁽¹⁵⁾mümtāz ve a‘zamdır. Feteemmel.

⁽¹⁶⁾ Bismillāhirrahmānirrahīm
Hest kilīd-i der-i genc-i ḥakīm³⁵⁷

³⁵¹ Allah nasıl bir lafz nasıl bir isimdir ki has ve avamın dilinin virdidir.

³⁵² “Noḳta-i”: -BM

³⁵³ “Eslāf”: - SK

³⁵⁴ Sībeveyh, Allah’ı tanımlarken şöyle der: İnsanlar, ihtiyaçları için ona sığınır. // ‘İhtiyaçlarımız için sana el açtık ve onları istedik. İşte o zaman onları senin katında bulduk’ derler.

³⁵⁵ De ki: “(Rabbini) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. İsrā 17/110.

³⁵⁶ “mevzū‘ olan ev kelimesi bu müdde‘āya şāhiddir. Üçüncü ism-i şerīf ki Raḥīmdir” ibaresi BM nüshasında derkenārdadır.

³⁵⁷ Nizāmī, *Mahzenü’l-Esrār*, ser-âgâz.

- (17) Bismillāhirrahmānirrahīm
Müjde-i luṭf est zi rabb-i kerīm
- (18) Bismillāhirrahmānirrahīm
Maṭla‘-ı dībāce-i nazm-ı qadīm³⁵⁸

2. Muḥteremān-i ḥarem-i üns rā

(20) Tāze ḥadīşist zi ‘ahd-i qadīm

(21) Muḥterem ifti‘āl bābından ism-i mef‘üldür. Elif ve nun edāt-ı cem‘dir. Üns vaḥşetin⁽²²⁾ zıddıdır. ‘Ahd-i qadīmden murād ālem-i ervāḥdır. Kıdemle tavşif keşret-i mürür-ı zamāna mebnīdir.⁽²³⁾ Nitekim bir şey’iñ üzerine zamān-ı keşire mürür eylese o şey qadīmdir derler ve bu ta‘bir el-ān [19^a] lisānımızda cārīdir; yāḥud ‘ahd-i qadīmden murād Cenāb-ı Kibriyādır zīrā ‘ahdiñ mürādifi⁽²⁾ olan dehr lafzının Cenāb-ı Kibriyāya itlākı lisān-i nebeviyyeden şādır olmuştur. Ve fi’l-⁽³⁾ḥadīş **lā tesubbu’d-dehra feinne’d-dehre huvellah**³⁵⁹ kezā fi’l-*Cāmi’i’s-Sağīr*. Her ne kadar esmā-i İlahiyye⁽⁴⁾ tevķīfiyye ise de eḥad-i müterādifeyni mevrīd-i āḥerde isti‘māl ‘inde aşḥāb-ı kemāl müveccehdır. Kemā qāle⁽⁵⁾ Sa‘düddīn³⁶⁰ fi *Şerḥi’l-‘Aḳāidi’n-Nesefiyye*; ve **izā verade’s-şer‘u bi-itlākı ismin bi-luğatin fehuve**⁽⁶⁾ **iznun bi-itlākı mā yurādifuhu min tilke’l-luğati ev min luğatin uḥrā**³⁶¹ intehā, feteemmel. Muḥteremān-i ḥarem-i ünsden⁽⁷⁾ murād erbāb-ı yaḳīn yāḥud melā’ike-i muḳarrabīndır. **Maḥşül-i nazm**: Tāc-ı esrār-ı kelām-ı qadīm ya‘ni⁽⁸⁾ bismillāhirrahmānirrahīm ḥarem-i üns-i İlahiyyeniñ muḥterem ve maḳbülānına Cenāb-ı Kibriyādan⁽⁹⁾ bir tāze ḥadīş ve hediyye-i nefīsidir.

3. Nüzdeh ḥarf est ki hejdeh hezār

’Ālem ez u yāfte feyz-i ‘amīm

³⁵⁸ Besmele Allah’ın hazinesinin kapısının anahtarıdır // Besmele kerim rabtan lütuf müjdesidir // Besmele kadim nazmın girişinin başlangıcıdır. SK nüshasında besmeleler beyitlerin ilk mısraı değil de son mısraıdır.

³⁵⁹ Zamana sövmeyiniz, zira zaman Allah’tır. Suyûtî, *Cāmiu’s-Sağīr*, II /9785.

³⁶⁰ Çok yönlü bir âlim olan ve tam künyesi Sa‘düddīn Mes‘ūd b. Fahriddīn Ömer b. Burhāniddīn Abdillāh el-Herevî el-Horāsānî et-Teftāzānî eş-Şāfiî (ö. 792/1390) kastedilmektedir. Şükrü Özen, “Teftāzānî”, *DİA*, c. 40, s. 299-308.

³⁶¹ Şer‘ bir şeyi belli bir dil üzere isimlendirdiği zaman bu, o şeyi aynı dilden veya farklı bir dilden müradifiyle anlamlandırmaya da izin vermektir.

⁽¹²⁾Nūzdeh ve nevāzdeh on toktuz demektir. Hejdeh on sekiz, hezār biş demektir, ma'nāda ⁽¹³⁾'ālem lafzına maşrūfdur. 'Amīm raḥīm vezninde tam ma'nasınadır. **Yukālu şey'un 'amīm ey tāmmun**³⁶². ⁽¹⁴⁾**Maḥşūl-i manzūm**: Besmele-i şerīfe on toktuz harfdır ki on sekiz biş 'ālem andan feyz-i ⁽¹⁵⁾tām ve iḥsān-ı 'ām bulmuşdur ve besmele-i şerīfeniñ her bir harfi dađi zebāniye-i ⁽¹⁶⁾dūzaḥdan sebeb-i necāt ve bā'ış-i vuşūl-i derecāt-i 'āliyātdır. Nitekim *Tefsīr-i* ⁽¹⁷⁾Muhammed Pārsā'da gelmişdir; der eşer est nuzdeh harf est ki mektūb est der tesmiye ⁽¹⁸⁾emān est an nuzdeh zebāniye-i dūzeḥ ḥayrāt u berekāt-ı dīn der in kelimāt müde'est³⁶³.

4. Bism se harf est ki ki gūyed besem

⁽²⁰⁾

Ḥırz-ı tu der varṭa-i ümmīd u bīm

⁽²¹⁾Bism mübtedā, se harf ḥaber, est edāt-ı ḥaberdir ve bu ism lafzınıñ hemzesi hemze-i ⁽²²⁾vaşl olduğundan sākıṭ ve taḥfif için ḥaṭdan dađi ḥazf olundu ve hemze-i ⁽²³⁾maḥzūfeye li-ecli'd-delāle bā taṭvīl olundu. Bes kes vezninde yekfā ma'nasınadır ve āḥirinde [19^b] mīm 'alāmet-i mütekellimdir. Ḥırz ḥāniñ kesriyle def'-i belā ve ref'-i każā için a'nāḳ-ı nāsa ⁽²⁾ta'lik olunan nüşhaya ta'bīr olunur. Varṭa helāk ma'nasınadır. **Maḥşūl-ı beyit**: ⁽³⁾Nāzım-ı bozorgvār 'aleyhi tecelliyāti'l-gaffār mecmū'-ı besmeleyi ba'de't-tavşif ḥurūfāt u kelimāt ⁽⁴⁾ve ḥerekāt u sekenātını her birini birer şey'e teşbīh edüp buyurlar ki; besmele-i şerīfede ⁽⁵⁾ism lafzı ki üç harfden 'ibāretdir saña lisān-ı ḥāl ile der ki varṭa-i ümmīd u bīm ⁽⁶⁾ve bir helāk-i 'azimde saña sebeb-i emn u emān ve bā'ış-i taḥliş-i 'uḳūbāt-ı her dū cihān ⁽⁷⁾olurum. Ḥulāşa-i manzūm aşḥāb-ı belāniñ kırā'at-ı besmele ile giriftār oldukları ⁽⁸⁾belādan rehā bulmasından kināyedir. Nitekim meded-res-i yevm-i mev'ūd ve pādişāh-ı maḳām-ı maḥmūd ⁽⁹⁾a'nī bih Ebe'l-Ḳāsım Muḥammedu'l-Muşṭafā 'aleyhi şalavātu'l-ma'būd Ebu Hureyre ḥazretlerine ḥiṭāben ⁽¹⁰⁾yā ebā Hureyre izā vaḳa'te fi varṭatin feḳul bismillāhirrahmānirrahīm³⁶⁴ buyurdıkları mübeyyen-⁽¹¹⁾şode-i kütüb-i eḥādişdir.

³⁶² "Amīm" yani tam bir şey denilir.

³⁶³ Eserde (hadiste) vārid olmuştur ki; besmelede (tesmiye) yazılı olan on dokuz harf cehennem in on dokuz zebanisine karşı güvencedir. Din in hayır ve bereketleri bu kelimelerde sirlanmıştır.

³⁶⁴ Ey Ebū Hureyre! Bir tehlikeye düştüğün zaman "bismillāhirrahmānirrahīm" de. Aclūnī, *Keşfü'l-Hafā*, II /3179. Hadiste hitap Hz. Ali'yedir.

5. Bîş ki kem nîst zi du bîn du kevn

Noқта-şifat der kenef-i ũ muķīm

⁽¹⁴⁾Bîş bāeş lafzınıñ muḥaffefidir. Şîn besmeleye rāci'dir. Kem dem vezninde ⁽¹⁵⁾noḡşān ma'nāsınadır. Du işneyne mürādıdır, bu maḡalde murād bādır ki ḡisāb-ı ebcedde ⁽¹⁶⁾ikiye mevzū'dur. Du kevnden maḡşūd dünyā ve āḡiretdir ve bir muzāf maḡzūf olup esrār-ı du kevn demekdir³⁶⁵. ⁽¹⁷⁾Kenef lafzen ve ma'nen ṡarafa müsāvīdir. Ū bāya rāci'dir. Besmeleye ircā' daḡı ⁽¹⁸⁾mümkündür. Felyuteemmel. **Maḡşūl-i beyt:** Cenāb-ı nāzım kuddise sırruhu lafz-ı ismi ba'de'l-beyān ism ⁽¹⁹⁾lafzınıñ mürekkeb olduḡu ḡurūf-i şelāseyi birer şey'e teşbih ederek buyururlar ki; besmele-i ⁽²⁰⁾şerīfeniñ bāsı ki ḡisāb-ı ebcedde ikiden eksik deḡildir, belki ikiye mevzū'dur. Naḡar eyle ki ⁽²¹⁾esrār-ı dū kevn noқта gibi bāniñ ṡaraf ve taḡtinde muķīm ve mevcūddur. Kemā ḡāle 'Alī raḡiyāllahu ⁽²²⁾te'ālā 'anhu **esrārullāhi te'ālā fi kutubi's-semāviyyeti ve cemī'u mā fi kutubi's-semāviyyeti fi'l-Ḳur'ān** ⁽²³⁾ve cemī'u mā fi'l-Ḳur'ān fi'l-Fātiḡati'l-kitāb ve cemī'u mā fi fātiḡati'l-kitāb fi bismillāhi ve cemī'u [20^a] mā fi bismillāhi fi bāi bismillāhi ve cemī'u mā fi bāi bismillāhi fi nuḡṡati bāi bismillāhi ve ene ⁽²⁾en-nuḡṡatu'l-letī taḡte'l-bāi³⁶⁶. Cenāb-ı imām-ı hümām vāḡıf-ı esrār-ı İlähiyye ve 'ālim-i serā-perde-i ⁽³⁾Yezdāniyye olduḡlarına işāret buyururlar ve bu müdde'ālarına **ene medīnetu'l-'ilmi ve 'Aliyyun** ⁽⁴⁾bābuha³⁶⁷ ḡadīş-i nebevīsi bir burḡān-ı ḡāṡı'adır. Ey ṡālib-i esrār-ı İlähī! Sen daḡı esrār-ı du ⁽⁵⁾kevne ṡālib ve sırr-ı noḡṡaya rāḡıb iseñ ḡaydar-sīret ve Kerrār-ṡıynet bir mürşid-i ⁽⁶⁾āḡāḡıñ dāmenini ṡut ki esrār-ı du kevne vāşıl ve sırr-ı noḡṡaya nā'il olaşıñ.

Meşnevī: Ger tu bāşī bende-i şāḡib-dilān

Mīşevī vāḡıf be esrār-ı nihān

Ger tu nādāni ez ũ dānā şevī

³⁶⁵ "Esrār-ı du kevn demekdir" BM nüshasında derkenārdadır.

³⁶⁶ Allah'ın sırları semāvī kitaplardadır ve semāvī kitaplarda olanların hepsi Kur'ān'dadır ve Kur'ān'da olanların hepsi Fātiḡa'dadır ve Fātiḡa'da olanların hepsi besmele'dedir ve besmele'de olanların hepsi besmele'nin be harfindedir ve besmelenin be harfinde olanların hepsi "be"nin noktasındadır ve ben be harfinin altındaki noktayım.

³⁶⁷ Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır. Aclūni, *Keşfü'l-Hafāi* /618; Ali el-Muttakī, *Kenzü'l-'Ummāl* XI /32979.

Ver tu a‘māyi ez ū bīnā şevī³⁶⁸

Zirā kümmelīn taht-i bāda noqtadır ⁽⁹⁾Nitekim Hāzret-i Mıŝrī uddise sırruhu buyurur:

Beyit: Niyāzī taht-i bāda noqta oldu
‘Alī’niñ sırrına olalı maħrem

6. Erre-i sineş be şe dendāne kerd

Farq-ı ‘adū rā be siyāset du nīm

⁽¹³⁾Erre zerre vezninde bıçkı ta‘bīr olunan nesnedir. Farq ğarq vezninde depe demektir, sine izāfeti müşebbehün bihiñ müşebbehe izāfeti kabīlindendir³⁶⁹. ⁽¹⁴⁾Maħşūl-i nazm: Besmele-i şerīfeniñ erre gibi olan sīni üç dendāne ile ‘adūnuñ ⁽¹⁵⁾tepesini siyāset ile iki pāre eyledi. ‘Adūdan murād şeytān-ı mezellet-mu‘tāddır. ⁽¹⁶⁾Nitekim inne’ş-şeytāne lekum ‘aduvvun fettehizūhu ‘aduvven³⁷⁰ buyrulmuşdur. Kıra‘at-i besmele ile ecnād³⁷¹-ı ⁽¹⁷⁾şeyātin maħhūr ve münhezim oldukları kütüb-i mevā‘ızda beyān olunmuşdur. Li şārihihi’l-faķır

⁽¹⁸⁾Beyit: ahr-ı ecnād-ı şeyātin eylemek için hemān
Cümle ħarfī bir alāy-ı zū-fünūndur besmele

7. Çeşme-i mīmeş zi zülāl-i ħayāt

Mikoned ihyā ‘izām-i remīm

⁽²¹⁾Zülāl tatlı şu demektir. İhyā diriltmek ma‘nāsnadır. ‘İzām ‘azmıñ cem‘idir ki lisān-ı ⁽²²⁾Fārisīde üstühvān ta‘bīr olunur, ‘azımıñ cem‘i daħi olur. Nitekim Şifā Şerħi’nde ⁽²³⁾Şehāb ‘aleyhi rahmeti’l-vehhāb ħilye-i nebeviyye faşlında zāħmu’l-

³⁶⁸ Eğer gönül ehlinin kölesi olursan, gizli sırlara vākıf olursun. // Eğer cahilsen, onun sayesinde bilgin olursun; eğer körsen onun sayesinde görürsün.

³⁶⁹ “sine izāfeti müşebbehün bihiñ müşebbehe izāfeti kabīlindendir”: -BM

³⁷⁰ Şüphesiz şeytan sizin için bir düşmandır. Öyle ise (siz de) onu düşman tanıyın. Fātır 35/6.

³⁷¹ “İki nüshada da “ecnedād” şeklinde yanlış yazılmıştır.

³⁷² Şihābüddīn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Mısrī el-Hafâcī.

‘izām kavli-i şerîfinin şerhinde [20^b] ve’l-‘izāmu cem‘u ‘azmin ve ‘azîmin ve ba‘du’l-ceheleti za‘amū enne kavlehum el-mevālî’l-‘izāmu ğalaṭun li-ennehu lā ⁽²⁾yekūnu illā cem‘e ‘azmin³⁷³ buyurmuşlardır. Remîm kerîm vezninde çürümüş demektir. Çeşmenin ⁽³⁾mîme izâfeti lüceynü’l-mâ’ kabîlindedir. **Maḥşûl-i manzûm:** Çeşmeye benzeyen mîm-i besmele-i şerîfe ⁽⁴⁾zülâl-i hayâtdan çürümüş kemükleri ihyâ eder. Kırâ’at-ı besmele ile ihyâ-i emvâtın ⁽⁵⁾imkânından kinâyedir. Zîrâ besmele-i şerîfe ism-i a‘zam olduğu ittifâk-kerde-i ‘urefâdır ⁽⁶⁾ve ism-i a‘zam ile Hâzret-i Rûhullahın ihyâ-ı emvât eyledikleri mütevâtirâtındadır. Hâfi ⁽⁷⁾değildir ki nâzım-ı bozorgvâr kıddise sırruhu mîm-i besmeleyi çeşmeye teşbîhde enhâr-ı erba‘a-i ⁽⁸⁾cinândan şu ırmağının maḥsemi ism lafzının “mîm”i olduğuna işâret buyururlar³⁷⁴. Nitekim ⁽⁹⁾zîb-âver-i kâh-ı nübüvvet ‘aleyhi ekmelü’t-taḥiyyat **leylete usriye bî ile’s-semâi’d-dünyâ** ḥadîş-i ⁽¹⁰⁾ṭavîlinin âhîrine karîb **fera’eytu nehre’l-mâ’i yahrucu min mîmi bismillâhirrahmânirrahîm**³⁷⁵ ⁽¹¹⁾buyurmuşlardır. Nâzım-ı bozorgvâr *Subḥatu’l-Ebrâr* nâm eşerlerinde daḥî mîm-i besmeleyi revzeneye ⁽¹²⁾teşbîh buyurmuşlardır:

Beyit: Ber tû meftûḥ zi her ḥalka-i mîm
Revzen-i ni‘metî ez bâğ-ı na‘îm³⁷⁶

8. Her elifeş rā pey-i cādu-veşân

Şîve-i i‘câz-i ‘aşâ-yı Kelîm

⁽¹⁵⁾Şîn besmeleye rāci‘dir, veş edât-ı teşbîhdır. Elif ve nun cem‘ içündür. Kelîm ⁽¹⁶⁾laḳab-ı Mûsâ ‘aleyhisselâmdır. İ‘câz hemzenin kesriyle ‘aciz kılmak demektir. ⁽¹⁷⁾**Yukâlu a‘ceztuhu izâ şayyertehu ‘âcizen**³⁷⁷. **Maḥşûl-i beyt:** Besmele-i şerîfenin her elifine ⁽¹⁸⁾sâhîrân-ı zamâne için şîve-i i‘câz-i ‘aşâ-yı Kelîm şâbitdir. Ya‘ni Cenâb-ı Kelîm ⁽¹⁹⁾Fir‘avn ve seḫare-i Fir‘avn’e ‘aşâ-yı şerîfesiyle nice

³⁷³ “İzām”; “azm” veya “azîm” kelimesinin çoğuludur, bazı cahiller “el mevālî’l-‘izām” terkininin yanlış olduğunu zannetmişler çünkü sadece “azm” kelimesinin çoğulu olabilir.

³⁷⁴ buyururlar: BM nüshasında iki defa yazılmıştır.

³⁷⁵ Semâya çıktığım gece, orada besmelenin mim harfinden fişkırان bir nehir gördüm. Kaynağı bulanamadı.

³⁷⁶ Her “mim” halkasından sana nimet / cennet bahçesinden bir rahmet kapısı açılmıştır. Câmî, *Subḥatu’l-Ebrâr*, b. 21, s. 24.

³⁷⁷ Onu âciz bıraktığımda âciz bıraktım denir.

ğālib olduysa Fir‘avn-(20)siret ve Hāmān-tıynet sāhirān-ı zamāneye ulūf-i besmele-i şerīfe ile galebe (21)mümkündür. Netice-i kelām sihr-i sāhir ve mekr-i mākirden kırā’at-ı besmele-i şerīfe ile necāt (22)bulmağdan ‘ibāretidir.

Beyt: Her elif cān-ı ‘adū rā hārī
Belki ber çeşm-i dileş mismārī³⁷⁸

(23)Raqam-zede-i aşhāb-ı siyerdür ki ol maṭla‘-ı manzūme-i hilḳat-i insānī ve kıṭ‘a-i maṭbū‘a-i [21^a] ḳudret-i subhānī ḫalīfetun fi‘l-‘ālem Cenāb-ı ebu‘l-beşer Ādem ber maṇṭūḳ-i **ihbiṭū minhā cemī‘ian**³⁷⁹ (2)cennetten rüy-i zemīne vaḳt-i teşrīflerinde eşcār-i cināndan mersin ağacından (3)maşnū‘ bir ‘aşā-yı şerīfe ile teşrīf buyurup vaḳt-i irtihallerinde Hāzret-i (4)Şīt’e andan daḫi Cenāb-ı İdrīs’e anlardan dest-be-dest Hāzret-i (5)Şu‘ayb’e intiḳāl anlar daḫi Cenāb-ı Kelīm’e ihsān buyurmuşlardır. **Ve mā tilke bi-yemīnike Yā Musā ḳāle hiye ‘aşāye**³⁸⁰ ḳavl-i şerīfinde beyān olunan bu ‘aşā-yı ejder-şıfatdır. (7)kezā fi‘l-*Miškāt*.

9. Şāhid-i ma‘nā çü zi lāmeş nihād Ṭurre-i şebrenḡ be rüy çü sīm

10. Maşīta-i ḫāme zi teşdīd-i sāḫt Şāne-i ān ṭurre-i ‘anber-şemīm

(10)Beyteyn-i şerīfeyn birbirlerine merhūn olmağla ikisi birden şerḫ olundu. **Şāhid** (11)‘ābid vezninde maḫbūb demektir. **Ma‘nāya** izāfeti lüceynü‘l-mā’ ḳabīlindendir. **Ṭurre** ḡurre (12)vezninde alında biten saçdır ki şoḡra mecāzen alın üzerine şarḳan saçlarda (13)isti‘māl olundu. El-ān lisānımızda kākül ta‘bīr olunur, cem‘i ṭurer gelür. **Nihād** nihāden (14)maşdarından ḳodu demektir; fā‘ili **şāhid-i ma‘nā**, **ṭurre-i şeb-reng** mef‘ūldür. **Māşīta** (15)rābiṭa vezninde yüz yazıcı ḫātun demektir ki meşşāta daḫi denür. **Hāme** cāme vezninde (16)ḳalem demektir. **Şāne** ṭaraḳ, **şemīm** kerīm vezninde ḳoḳu ma‘nāsınadır. Pūşide olmaya ki (17)**lām**dan murād

³⁷⁸ Her “elif”, düşman canı için bir diken, hatta onun gönül gözünde bir çividir. Cāmī, *Subhatu‘l-Ebrar*, b. 22, s. 24.

³⁷⁹ “İnin oradan (cennetten) hepiniz. Bakara 2/38.

³⁸⁰ Şu sağ elindeki nedir ey Mūsâ? Mūsâ dedi ki: “O benim değneğimdir. Tâhâ 20/17-18.

lām-i celāledir. Zīrā besmele-i şerīfede lām-i celāleden ğayrı lām-i müşedded ⁽¹⁸⁾mefkūddur. Bu şüretde şīn celāleye rāci‘ olup beyteyn-i şerīfeyn medh-i lafza-i ⁽¹⁹⁾celāleye maşrūfdur ve beyt-i ātī dağı buña qarīne-i vāzıhadır. Zīrā beyt-i ātī dağı hā-i ⁽²⁰⁾celāleniñ medhī haqqında sevķ olunmuşdur ve bu medhī ise bi’l-āhire besmeleye rāci‘dir. ⁽²¹⁾Zīrā celāle cüz’-i besmeledir³⁸¹ ve cüz’ ise her hālde külle tābi‘dir. Fetefekker! ⁽²²⁾Bu dağı nihān olmaya ki turre-i şeb-rengden murād haţţāţin gerek lām ve gerek elifleriñ ⁽²³⁾üzerlerine tezyīn-i haţţ için yazdıķları şeydir ki aña beyne’l-haţţāţin zülfe ve tirfil [21^b] ta‘bīr olunur. Turreniñ şeb-reng olması kemāl-i sevādından rüyuñ sīm gibi olması ziyāde ⁽²⁾beyāz olmasından ‘ibāretdir. **Maşşūl-i beyteyn:** Lafza-i celāleniñ lāmından maħbūb gibi ⁽³⁾olan ma‘nā ziyāde siyah olan turesini sīm gibi olan vechi üzerine vaz‘ edince ⁽⁴⁾kalem māşītası teşdīdiñ ol turre-i ‘anber-şemīm üzerine taraq kıldı. Hatta şāhid-i ⁽⁵⁾ma‘nā o turre-i ‘anber-şemīmiñ tarayup izdiyād-i cemāline bā‘iş ola. Nitekim maħbūbān ⁽⁶⁾zülüfleriñ taradıķları zamān tezāyüd-i ħüsn ü āna sebep olduğu ğaniyyūn ‘ani’l-beyāndır. ⁽⁷⁾Teşdīdiñ şāneye müşākelesi min ciheti’s-şüre derkār ise de taraması şüret-i bāzgünesine nazarandır. Feteemmel.

11. Hāş ki bā hā-i hüviyyet yek est

Fehmu zevi’n-nühyeti fihā yehīm

⁽¹¹⁾Şīn lafza-i celāleye rāci‘dir. Hüviyyet ‘inde’s-şüfiyyeti el-ħaķīķatu’l-muţlakatu’l-⁽¹²⁾muştemiletu ‘ale’l-ħāķāyiki iştīmāle’n-nevāti ‘ale’ş-şecereti fi ğaybi’l-muţlakı³⁸² ta‘rīfiyle ⁽¹³⁾mu‘arrefdir. Nühye aķıl ki cem‘i nuhā gelür. Eşyā-i qabīhadan insānı nehyettiği için ⁽¹⁴⁾‘akla nühye denildi. Yehīm müteħayyir demektir. Ma‘lūm ola ki Mü‘eyyidüddīn Cendī ķuddise ⁽¹⁵⁾sırruhu Füşüş şerhinde buyurlar ki³⁸³ lafza-i celālede ancak ism-i Ĥaķķ “he”dir ki ğayb-i hüviyyetden ⁽¹⁶⁾kināyedir. Şonra lām-ı iħtişāş ziyāde olundu ki milk anıñ ve ana maşşūşdur demek ⁽¹⁷⁾olur. Bundan şonra lām-ı ta‘rīf ziyāde olundu. Şonra tefhīm ki ‘alāmet-i ta‘zīmdir ⁽¹⁸⁾anıñ-çün fetħa-i

³⁸¹ Bu kelimeden sonra BM’de yanlışlıkla “ve cüz-i besmeledir” ibaresi yazılmıştır.

³⁸² Sufilere göre hüviyet; mutlak gaypta çekirdeğin ağacı içerdiği gibi hakikatleri kuşatan mutlak hakikat demektir.

³⁸³ ki: - BM

lāma işbā‘ verilüp Allah denildi ve Cenāb-ı nāzım daği *Silsiletü’z-Zeheb* nām eşer-i ‘acību’n-nizāmlarında buyururlar:

Nazm: İsm-i Hakk evvelā hemān hā bud

(20) Lām-ı ta‘rīf ihtisās füzūd

Çün şod işbā‘-kerde fetħa-i lām

Bā elif şod ħurūf-i ism temām

Çist taħşīş rā sebeb ya‘ni

Du cihān ħāşş-i ust ū mevli.³⁸⁴

Ve *Risāle-i Fevātiħu’l-Cemāl*’de Şeyh Ebu’l-Cennāb Necmü’l-Kübrā ḳaddesellāhu sırrahu’l-⁽²³⁾a‘lā buyururlar ki; zikrī ki cārist ber nūfūs-i ḫayvānāt enfās-ı münevveriyye-i işān est [22^a] çı der ber āmeden u fūrū-reften-i nefes ḫarf-i hā ki işāret est be ğayb-i hüviyyet-i Hakk⁽²⁾ sübhānehu gofte mişved eger ħvāhend ve eger neḫvāhend ve hemīn ḫarf-i hā est ki der ism-i⁽³⁾ mübārek-i Allāh est ve “elif” u “lām” ez berā-yı ta‘rīf est ve teşdid-i “lām” ez berā-yı mübālağa⁽⁴⁾ der an³⁸⁵.

Rubā‘i: Hā ğayb-i hüviyyet āmed ey ḫarf-şinās

V’enfās-ı tu rā buved ber an ḫarf esās

Bāş āgeh ez an ḫarf der ümmīd u herās

Ḫarfī goftem şigirf eger dārī pās³⁸⁶

Ve bu ism-i celāle-i vācibu’t-tecelliniḡ ziyāde-i tafşilini murād eden⁽⁷⁾ mektübāt-ı meyān-ı ma‘şumuḡ on üçüncü mektübuna nazār eylesün. **Maḫşül-i manzüm:** Besmele-i⁽⁸⁾ şerīfede vāқи‘ lafza-i celāleniḡ hāsı hā-i hüviyyet ile birdir ve hüviyyet-i

³⁸⁴ Allah’ın ismi önceden “hā” idi, tarif “lām”ı özelliğini daha da özelleştirdi // lām”ın fethine işbā’ verildikten sonra “elif”le isim tamamlandı. // Bu tahsisin sebebi nedir? iki cihan onundur, mevla odur.

³⁸⁵ Canlıların nefislerinde cari olan zikir, onların aydınlanmış nefesleridir. Nefesin alınıp verilmesinde Hak subhanehu Teālā’nın hüviyyetinin gaybına işaret olan “hā” harfi ister istemez söylenir. Ve bu “he”, Allah’ın mübarek ismindeki “he” harfinin ta kendisidir. Elif ve lām ta’rif içindir, lāmın şeddelenmesi ise ta’rifte mübalağa içindir.

³⁸⁶ Ey dil âlimi! Hā harfi hüviyyetin gaybıdır. Ve senin nefeslerinin temeli o harf üzre olur. Ümit ve korkuda o harften haberdar ol. Kıymetini bilirsen çok acayip bir şey söyledim.

İlâhiyyenin⁽⁹⁾ derk u fehminde aşhâb-i ‘uqûluñ fehm u firâset ve rüşd u kiyâsetleri taḥayyürde⁽¹⁰⁾ kalmışdır. Kemâ kıale’n-nâzım fî *Naḳdi’n- Nuşûs*; künh-i zât-i Ḥaḳḳ u hüviyyet-i muṭlaḳ müdrek⁽¹¹⁾ u mefhûm u meşhûd u ma’lûm-ı hiç kes netevâned buved. Kemâ aḥbare ‘an nefsihi bi-ḳavlihi **‘velâ yuḥîṭüne bihi**⁽¹²⁾ ‘ilmen ğayb-i hüviyyet-i Ḥaḳḳ sübhânehu işâret est be ıtlâḳ-ı ũ be i’tibâr-i lâ ta’ayyüneş ya’nî⁽¹³⁾ Ḥazret-i zât bî-taḳayyüd be i’tibâr-i ma’adâ ve ‘adem-i i’tibâr-i mâ’adâ ve in Ḥazret râ ğaybu’l-ğayb ve abṭanu külli bâṭın ve hü[vi]yyet-i muṭlaḳa nîzgüyend ve Ḥaḳḳ şubḫânehu ez ḫayşiyet-i ıtlâḳ-ı⁽¹⁵⁾ mezkûr **lâ yaşihḫu en yuḥkeme ‘aleyhi bi-ḫükmin ev yu’arrafe ev yuḍâfe ileyhi nisbetun mâ min viḫdetin ev vücûbi**⁽¹⁶⁾ vücûdin ev mebde’iyyetin ev iḳtiḫâi icâdin ev şudûri eşerin ev ta’alluḳı ‘ilmin minhu bi-nefsihi ev bi-ğayrihi.⁽¹⁷⁾ Zîra ki in heme muḳteżâ-yı ta’ayyün u taḳayyüd est.³⁸⁷ İntehâ.

12. Hest du rî der vey u her yek dürrî

Ḥoḳḳa-i ân der dil-i ‘arş-i ‘azîm

⁽²⁰⁾ İki râdan murâd raḥmân u raḥîm ismeyn-i şerîfeyniñde olan râlardır ve râya rı ta‘bîri⁽²¹⁾ dürrî lafzına müşâkele içündür. Dürr dâlin zammıyla incü demektir. Mısrâ’-ı şânide⁽²²⁾ der lafzını dâlin fethiyle kırâ’at evlâ ve zamm-ı dâl ile daḫi tilâvet âhrâdır. ‘Arş ferş⁽²³⁾ vezninde felek-i tâsi’ ki inde’l-ḫukemâ muḫadded ve felek-i atlas ve feleki’l-eflâk ta‘bîr olunur. [22^b] ‘Azîm ile tavşîf cesametinden içündür. Nitekim eşerde gelmişdir: **Ve li’l-‘arşi şelâşu mi’etin**⁽²⁾ **ve sittine ḳâ’imeten ve ‘arḍu kulli ḳâ’imeten ‘arḍu’l-dunyâ seb’ine elfe marretin ve beyne kulli ḳâ’imeten**⁽³⁾ **sittüne elfe şahrâ ve fi kulli şahrâ sittüne elfe ‘âlemin ve kullu ‘âlemin ke’s-şakaleyn**³⁸⁸ **kezâ fi’l-Fâsi**.⁽⁴⁾ **vey** besmeleye râci’dır. **Maḫşûl-i nazm**: Besmele-i şerîfede iki râ vardır ki her

³⁸⁷ Kendisi hakkında “Hiçbir ilim onu kuşatamaz” sözüyle dediği gibi Allah’ın zatının sırrı ve mutlak hüviyeti, hiç kimse tarafından bilinemez, anlaşamaz, idrak ve müşahede edilemez. Allah’ın hüviyetinin gaybı “lâ taayyün”ü (tanımlanamazlığı) itibariyle O’nun mutlaklığına işarettir, yani masıvanın dikkate alınması veya alınmaması kaydı olmaksızın Allah’a işarettir. Bu zata “gaybın gaybı” ve “özlerin özü” ile “mutlak hüviyet” derler. Zikredilen bu mutlaklık özelliği sebebiyle Allah hakkında hüküm vermek, onu tanımlamak, ona teklik, vâcibu’l-vucûdluk, mebdeyyet, bir şey yaratma gerekliliği, ondan bir eserin meydana gelmesi ve kendisi veya başkası hakkında bilgi sahibi olması gibi herhangi bir hüküm isnat edilemez. Çünkü bütün bunlar (taayyün) tanımlanabilir olmanın ve (takayyüd) kayıtlılığın gerektirdikleridir.

³⁸⁸ Arşın 360 direği vardır, her direğin genişliği dünyanın 70 bin katı kadardır ve her direğin arasında 60 bin sahra vardır ve her sahrada 60 bin âlem vardır ve her âlem insanlar ve cinler kadardır. İbnu Arrâk, *Tenzîhu’s-Şerîa*, I /80.

biri ⁽⁵⁾mağbūliyyet ve merğūbiyyetde birer dürr-i yetīm ve ziyet-efzā-yı raḥmān u raḥīmdir ve bu incü ⁽⁶⁾gibi olan rāların ḥoḳḳası ‘arş-ı ‘azīmin gönlündedir. Qalb-i ‘arşda olması kemāl-i ⁽⁷⁾şerefinden kināyedir.

13. Ğonce-i ḥāyeş bogşāde dehān

Bā tu koned ‘add-i riyāz-i na‘īm

⁽¹⁰⁾Ğoncenin ḥāya izāfeti müşebbehün bihin müşebbehe izāfetidir. Riyāz ravzânın ⁽¹¹⁾cem‘idir. Bu maḥalde murād ṭabaqāt-i şemāniyye-i cināndır. Bu irādeye³⁸⁹ qarīne lafz-i ḥādır ki ebced ⁽¹²⁾ḥesābında sekize mevzū‘dur. Na‘īm ni‘met ma‘nāsınadır. ‘Add dālın teşdidiyle ⁽¹³⁾şaymak demektir ki a‘dādı biri birine zamm eylemekden ‘ibāretidir. **Maḥşül-i beyt:** Besmele-i ⁽¹⁴⁾şerīfenin ğonce gibi olan ḥası saña fetḥ-i dehān ve taḥrīk-i zebān edüp ni‘am-i ⁽¹⁵⁾cināniyyeyi ‘add u beyān eyler. Nitekim denmiştir:

Beyt: Ḥāş ḥāşā ki buved gāh şumār
⁽¹⁶⁾ Be cüz ez ‘add-i cinān nükte-güzār³⁹⁰

14. Behr-i tu nūn dāmen-i raḥmān girift

Miṭalebed raḥmet u fażl-i cesīm

⁽¹⁹⁾Girift fi‘l-i māzīdir ki tutdu demektir. Fā‘ili nun, mef‘ülü dāmen-i raḥmāndır. Cesīm ⁽²⁰⁾lafzen ve ma‘nen ‘azīm gibidir. Maḥfi olmaya ki ba‘zılar raḥmān u raḥīmin terādüfüne zāhib ve ba‘zılar ⁽²¹⁾daḥi beynlerin fark edüp raḥmān ḥāşşu‘l-lafz ‘āmmu‘l-ma‘nā; raḥīm ḥāşşu‘l-ma‘nā ‘āmmu‘l-lafzdır dediler. Nitekim eşerde daḥi **yā raḥmāne‘d-dunyā ve yā raḥīme‘l-āhire**³⁹¹ vārid olmuşdur. Bu daḥi ⁽²³⁾‘adem-i terādüfe dāllidir. **Maḥşül-i beyt:** Senin için raḥmān lafz-ı şerīfinin āhirinde [23^a] olan nun raḥmānın dāmenini tutmuşdur. Cenāb-ı Kibriyānin raḥmet-i ‘azīm ve fażl-i cesimini ⁽²⁾ṭaleb edici olduğu ḥalde. Nitekim zamān-i su‘alde ezyāl-i ekābire teşebbüs ma‘hūd ve ma‘rūfdur.

³⁸⁹ İrade: - SK

³⁹⁰ Ey zarif söyleyişli kimse! Bismelenin “ha”ları haşa sayılamaz, cennetin sayıları dışında.

³⁹¹ Ey dünyada rahman ve ahirette rahim olan!

15. Yā'ş ki 'aşr est der'ü 'arş u şer'

Dide 'ayān dide-i 'aql-i selim

⁽⁵⁾Yāş yāeşin muhaffefidir. Şin besmeleye rāci'dir. 'Aşr on demektir. Dide-i evvel ⁽⁶⁾ism-i mef'ül, dide-i şānī çeşme mürādıdır. Selim kelim vezninde tehī ve sāde ma'nāsına. ⁽⁷⁾'Aqlın selime izāfeti mevşūfuş şifata izāfeti kabilindendir. 'Aql-i selimden murād ⁽⁸⁾derk-i māsiwādan berī ve muhabbet-i ağıyardan tehī olan 'aql-i ma'ād-i aşhāb-i reşāddir. ⁽⁹⁾Yādan murād rahīm ism-i şerīfnde olan yādır. Yānın 'aşr olmaqlığı hesāb-i ebcedde ⁽¹⁰⁾ona mevzū' olması cihetiyledir ve 'arş u şer'in 'aşr lafzında indirācı min ciheti'l-ķalbdir; nitekim sāmīnīn maqlūbu māyis, sermedin müderris, şefīķin feşķā olduğu ⁽¹²⁾mişillü **Maşşūl-i beyt**: Besmele-i şerīfenin yāsı ki 'aşrdır ve 'aşr lafzında min ciheti'l-ķalb 'arş ve şer' mūnderic ve mevcūddur ve bu indirācı ve 'arşın esrārını dide-i ⁽¹⁴⁾'uķūl-i selime 'iyān ve āşikāre müşāhede eylemişlerdir.

16. Ez berekāt-ı harekāteş reved

Sālik-i reh ber nehec-i müstakim

⁽¹⁷⁾Nehc nunun fetħi ve hānīn sūkūnuyla açık ve vāzih yol demektir. Bu maķamda ri'āyeten ⁽¹⁸⁾li'l-vezn hānın fetħiyledir. Müstakime izāfeti mevşūfuş şifata izāfeti kabilindendir. Nehc-i ⁽¹⁹⁾müstakimden murād tarīķ-i marziyye-i Muştafaviyyedir. **Maşşūl-i beyt**: Sālik-i rāh-i eħād ⁽²⁰⁾ve iķtifā-kūnende-i işr-i Ĥazret-i Muħammed olan zevātın tesvīlāt-i nefsi emmāre ve Ĥuda'-i şeytān-i ⁽²¹⁾mekkāreden rehīde ve sālik-i rāh-i müstakim olup maţlablarına resīde olmaları besmele-i ⁽²²⁾şerīfenin harekātının berekāt u feyzındendir. Beyitte olan cinās aşhāb-i feţānete ⁽²³⁾zāhirdir. Ĥazret-i nāzım ķuddise sırruhu *Subħatu'l-Ebrār*' da buņa mūmāşil buyururlar:

Beyit: [23^b] Ĥarekāteş zi vūfūr-i berekāt

Dāde cūnbüş be dil āşār-ı Ĥayāt³⁹²

³⁹² Harekeleri, bereketlerinin bolluğundan dolayı gönüle hayat bağısladı. Cāmī, *Subħatu'l-Ebrār*, b. 29, s.25.

17. Resm-i sükûn ez sekānetes bered

Her ki şevd bezm-i beḳā rā nedīm

⁽⁴⁾Sükûn ve sekānet ‘inde aşḫāb-ı ma‘rifet şol ḫāl u keyfiyetden ‘ibāretdir ki maḫẓ-ı ⁽⁵⁾‘ināyet-i Bārī ile ḳulüb-i ‘urefāda cārī ve bāḫından zāhire sārī olup veḳāret ⁽⁶⁾u rezānet ve dehşet u mehābet zuhūra gelür. Nitekim aşḫāb-i güzİN rıḍvānullāhi ⁽⁷⁾‘aleyhim ecma‘İN maẓhar-i sekānet olduklarından görenler **hum ḳavmun ‘alā ru‘ūsihimu’ḫ-ḫayr** ⁽⁸⁾derlerdi. Kemā ḳāle Mevlānā ḳuddise sırıruhu:

Meşnevî: Hem-çünān ki goft an yār-i resūl
Çün nebī berḫvāndī ber mā fuşūl (V /3244)

An resūl-i müctebā vaḳt-i nişār
Ḫvāstī ez mā ḫuzūr u şad veḳar (V /3245)

Ançünān ki ber seret mürġī buved
Kez fevāteş cān-ı tu lertzān şevd (V /3246)

⁽¹¹⁾ Pes neyārī ḫiç cünbīden zi cā
Tā negīred mürġ-i ḫüb-i tu hevā³⁹³ (V /3247)

Beḳā ru‘yetu’l-‘abdi ⁽¹²⁾ḳıyāmallāhi te‘ālā ‘alā kulli şey’den³⁹⁴ ‘ibāretdir. Kemā ḳāle ḫātemu’l-velāyeti’l-Muḫammediyyeti fī *Fütūḫāḫhi*: ⁽¹³⁾el-beḳā’u ru‘yetu’l-‘abdi ḳıyāmallāhi Te‘ālā ‘alā kulli şey’in ve ‘inde ba‘ḏihim el-beḳā’u beḳā’un bi’l-Ḫaḳḳi ⁽¹⁴⁾vehuve ḳavlu men ḳāle innehu fenā’un ‘ani’l-ḫalk³⁹⁵ intehā. Ve maḳām-i beḳāya vuşūl ba‘de’l-fenā ḫuşūl bulur. ⁽¹⁵⁾Kemā ḳāle pīr-i dest-gīr:

Meşnevi: Ger beḳā ḫvāḫī fenā şev k’ez fenā

³⁹³ Nitekim Peygamber’in bir dostu dedi ki: Peygamber, bize çeşitli konulardan söz ederken. // O seçilmiş elçi, [bilgi ve hikmet] incileri saçarken, bizden huzur ister yüzlerce ağırbaşlılık dilerdi. //Sanki başının üstünde uçup gidecek [korkusuyla] içinden titrediği bir kuş varmış gibi. // Güzel kuşun havalanıp gitmesin diye yerinden hiç kımıldayamazsın.

³⁹⁴ Kulun, Allah’ın her şeye kaim olduğunu görmesidir.

³⁹⁵ Bekâ; kulun her şeye Allah’ın varlığını görmesidir. Bazılarına göre ise bekâ; Allah’ta bekâ bulmaktır ki bu da bekâyı mahlûkâtın sıyrılmaya olarak tanımlayanın sözüdür.

Kemterin çizi ki mizāyed beka³⁹⁶

Maḥşül-i manzūm: Her şol kimesne ki bezm-i beka^{ya} nedim ve muşāhib olmuşdur resm-i ⁽¹⁷⁾sükūn ve eşer-i sekīneti besmele-i şerīfenin sekenātından aḥz etmişdir.

18. Necm-i hüdā geşt heme noḡtahāş

Her yek ez ān rācim-i dīv- i racīm

⁽²⁰⁾Necm yıldız demektir. Şin besmeleye rāci'dir. Ānin müşārūn-ileyhi noḡtahādır. Rācim tārīd ⁽²¹⁾ma'nāsınadır. Racīm bi-ma'nā mef'ūl, maṭrūd ma'nāsınadır ki dīvin şifaṭıdır. **Maḥşül-i** ⁽²²⁾**beyt:** Besmele-i şerīfenin mecmū'-i noḡtaları ki nuḡat-ı erba'adan 'ibāretdir, necm-i hidāyet ⁽²³⁾olmuşlardır ve her biri bāb-i Hüdā'dan maṭrūd olan şeyṭānı sürücüdür. Ma'lum [24^a] ola ki kevākib merkezlerinde şābite iken melā'ike-i kirām kevākibiñ 'alev-i āteş gibi nurūndan ⁽²⁾aḥz ve şeyāṭin üzere remy ederler. Nitekim **innā zeyyenne'semāe'd-dunyā bi-meşābīhe ve ce'alnāhā** ⁽³⁾**rucūmen li's-şeyāṭin**³⁹⁷ kerīmesi **ḥālakallāhu hāzihi'n-nucūme li-şelāşin zīneten li's-semā'i ve rucūmen** ⁽⁴⁾**li's-şeyāṭini ve 'alāmātın yuhtedā bihā**³⁹⁸ ḥadīş-i nebevīsi bu müdde'āya şāhideyn-i 'ādileyndir³⁹⁹. ⁽⁵⁾Bināberin cenāb-i nāzım-i bozorgvār nuḡat-i besmele-i şerīfeyi nücūma teşbīh buyururlar:

⁽⁶⁾**Beyt:** Noḡtahāyeş çü fūrūzende nücūm
Be şeyāṭin-i ḡaviyyu'l-vehm rucūm⁴⁰⁰

Netīce-i ḡāl ⁽⁷⁾budur ki ḡirā'at-i Bismillāhirraḡmānirraḡīm mūcib-i maṭrūdiyet-i şeyṭān-i racīmdir. ⁽⁸⁾Kemā ḡāle'n-nebiyyu 'aleyhi's-selām **mā min eḡadin yaḡşidu'l-beyte illā ve tebi'ahu şeyṭānun** ⁽⁹⁾**fe-izā daḡale ve ḡāle bismillāhirraḡmānirraḡīm yaḡūlu lā medḡale lī fi hāze'l-beyti ve izā ḡuddime** ⁽¹⁰⁾**ileyhi't-ṭa'āmu ve ḡāle bismillāhirraḡmānirraḡīm yaḡūlu's-şeyṭānu lā ṭa'āme li-hāhunā ve izā** ⁽¹¹⁾**ḡuddime**

³⁹⁶ Eḡer bekāyı istersen fānī ol ki fenādan doḡan en az şey bekādır.

³⁹⁷ Andolsun biz, en yakın göḡü kandillerle donattık. Onları şeytanlara atılan taşlar yaptık. Mülk 67/5.

³⁹⁸ Allah yıldızları üç şey için yaratmıştır: gökyüzüne süs için, şeytanları kovmak için, yol bulmak için. Buhārī, *el-Cāmiu's-Sahīh*, Bedü'l-halk, 3199.

³⁹⁹ Sened: - BM

⁴⁰⁰ Parlak yıldızlar gibi noktaları, şeytanların sürülme vehmini artırır. Cāmī, *Subḡatu'l Ebrār*, by. 31, s. 25.

ileyhi'ş-şarābu ve k̄āle bismillāhirrahmānirrahīm yaqūlu lā şarābe lī hāhunā ve izā
ıd̄taca'a⁽¹²⁾ ve k̄āle bismillāh yaqūlu lā maḍca'a lī hāhunā⁴⁰¹.

19. Cāmī eger ḥatm ne ber rahmet est

Behr-i çî şod ḥātme-i an rahīm

⁽¹⁵⁾Cāmī cenāb-i nāzımın maḥlaş-i şerīfleridir. İsm-i şerīfleri 'Abdurrahmān, laḳab-i meşhūrları ⁽¹⁶⁾Nūreddīn ve laḳab-i aşlīleri 'İmādüddīn ve mesḳat-i re'sleri Ḥarcurdicām, tārīḫ-i ⁽¹⁷⁾vilādetleri sekiz yüz on yedi, tārīḫ-i irtihālleri sekiz yüz doḳsān sekizdir. Nitekim ⁽¹⁸⁾maḫzar-i tām-i Cāmī Mevlānā Abdulgāfūr Lārī tārīḫ-i vefātlarında buyurmuşlardır:

Ḳıṭ'a: Cāmī ki būd bülbül-i cennet qarār yāft
Fi ravzatin muḥallede arḍuha's-semā
⁽²⁰⁾Kilk-i kaḫa nevişt revān ber der-i behişt
Tārīḫuhu ve men daḫlehu kāne āminā⁴⁰² (898)

⁽²¹⁾Cenāb-i nāzım ḳuddise sırrihu Cāmī lafzıyla sebep-i taḫalluşlarını bir ḳıṭ'alarında beyān buyururlar:

⁽²²⁾**Ḳıṭ'a:** Mevlidem Cām u reşḫa-i ḳalemem
Cür'a-i cām-i şeyḫülislāmi'st
Lā cerem der cerīde-i eş'ār
Be du ma'nā taḫalluşem Cāmī'st⁴⁰³

Şeyhü'l-islāmdan murād Aḫmed el-Cāmī [24^b] ḳuddise sırrihu ḫazretleridir ki meşhed-i mu'aṭtaraları şehr-i Cām'dır. **Maḫşül-i nazm:** Ey Cāmī! Ḥatm ⁽²⁾eger rahmet üzerine olmayadı besmele-i şerīfeniḫ ḫatmi niçün ism-i rahīm ile ḫitām-⁽³⁾pezir oldu.

⁴⁰¹ Kim evine girerken besmele çekerse şeytan bu evde yerim yok der; kim önüne yemek getirildiğinde besmele çekerse şeytan benim burada yiyeceğim bir şey yoktur der. Kim bir şey içtiği vakit besmele çekerse şeytan benim burada içeceğim bir şey yok der. Kim yatacağı vakit besmele çekerse şeytan burada bana yer yok der. Alī el-Muttakī, *Kenzü'l-Ummāl*, XV /41544.

⁴⁰² Cennetin bülbülü olan Cāmī, arzı gökler olan ebedi bir bahçede karar kıldı. Kaza kalemi cennetin kapısına tarihini güzelce yazdı: Buraya giren güvenlidir.

⁴⁰³ Doğum yerim Cām şehri, kalemimin damlaları şeyhülislamın kadehinin tortularıdır. Şüphesiz şiirlerimin sayfasında iki sebeple mahlasım Cāmī'dir.

Ya'nî besmele-i şerîfe ism-i rahîm ile mahtûm olmasından havâtım-i ümmet-i Muhammed'in⁽⁴⁾ merhûm olmağlığı ma'lûm oldu. Allâhumme ic'elnâ mine'l-marhûmîn bi-hurmeti men arseltehu rahmeten⁽⁵⁾ li'l-âlemîn âmîn ve'l-hamdu li'llâhi rabbi'l-âlemîn ve's-şalâtu 'alâ nebiyyi'l-emîn. Temmeti'l-kaşîde⁴⁰⁴.

Kaşîde 2 (FŞ, 38)

1. Subhâne men tehayyara fi zâtihi sivâh

Fehm-i hured be küh-i kemâleş nebürde râh

⁽⁸⁾Nâzım-i nihrîr kıddesallâhu sırrahu'l-kağîr kaşîde-i evvelde hadîş-i besmele ile ba'de'l- 'amel ⁽⁹⁾kullu emrin zî bâlin lem yubde' bi'l hamdeleti fehuve aқта⁴⁰⁵ hadîş-i nebevîsine ittibâ'en şîfât-i kemâl-i ⁽¹⁰⁾İlâhiyye ve 'azamet-i celâl-i sübhâniyyeyi câmi' bir kaşîdeye şürû' buyurup hadîş-i hamdele ⁽¹¹⁾ile dağı 'âmil oldular. Nitekim 'inde erbâbi't-tahkîk hamd izhâr-i şîfât-i kemâl ve inbâ-i ⁽¹²⁾nu'ût-i celâl 'alâ sebîli't-ta'zîm ve'l-iclâldan 'ibâretdir. Kemâ kıâle'n-nâzım fi *Şerhi'l-Leme'ât* ⁽¹³⁾der nezd-i aşhâb-ı tahkîk hamd 'ibâret est ez izhâr-i şîfât-i kemâl u nu'ût-i celâl ber sebîli ⁽¹⁴⁾ta'zîm u iclâl⁴⁰⁶. Bu kaşîdenin vezni bağr-i muzâri'in ahreb mekfûf maşşüründandır. ⁽¹⁵⁾Ba'de 'arûzi'l-'ille mef'ûlu fâ'ilâtu mefâ'ilu fâ'ilât kalmışdır. Sübhanê ism-i ⁽¹⁶⁾tesbîhdır. Kemâ kıâle'l-Kâdi; **subhâne ismun bi-ma'nâ't-tesbîhi'l-lezî huve't- tenzîh**⁴⁰⁷. Men her bir ⁽¹⁷⁾zevi'l-'uqûle itlâk olunan elfâzdandır. Cenâb-ı Kibriyâya dağı itlâkı eşerde şâyi'dir. ⁽¹⁸⁾Nitekim **Yâ men bi-yedihi melekûtu kulli şey'in**⁴⁰⁸ vârid olmuşdur. Tahayyür lisân-i Türkîde şaşkınlık ⁽¹⁹⁾ta'bîr olunan şeydir ki iki kısma maşşürdür. Kısm-i evvel zât-i 'azamet-i yezdânî ve ⁽²⁰⁾ceberût-i şîfât-i sübhânide olan hayretdir ki fağr-i 'âlem şallallâhu te'âlâ⁴⁰⁹ 'aleyhi vesellem bu hayretin ⁽²¹⁾haqqında **rabbi zidnî fike hayretî**⁴¹⁰ buyurdular.

Meşnevî: Geh çünân ben'mâyed u gâhî çünîn

⁴⁰⁴ Temmeti'l-kaşîde : - SK

⁴⁰⁵ Hamd ile başlamayan bütün işler yarım kalır. İbni Mâce, *Sünen-i İbni Mâce*, I /1894.

⁴⁰⁶ Hakikat ehline göre hamd, iclâl ve ta'zîm yolunda kemâl sıfatının izhârı ve celâlin vasıflandırılmalarıdır.

⁴⁰⁷ "Sübhanê" kelimesi tenzih anlamındaki tesbihtir.

⁴⁰⁸ Ey her şeyin hükümrânlığı elinde olan!

⁴⁰⁹ Te'âlâ: - BM

⁴¹⁰ Ey rabbim! Sana olan hayretimi arttır. Kaynağı bulunamadı.

Aşhāb-ı kirām kemāl-i hayretlerinden hıfz-i Qur'an'a kâdir ⁽²³⁾olamayup rub'-i Qur'an'ı hâfız olana **fulānun celle finā**⁴¹² buyururlardı. Kezā kıle Mevlānā kıddise [25^a] sırruhu:

Meşnevî: Ez şahābe kem bodī hâfız kesī
Ger çi şevkī būd cān'şān rā besī (III /1384)

(2) Rub'-ı Qur'an her ki rā mahfūz būved
An şahābe celle finā mişunūd⁴¹³ (III /1390)

Kısm-ı şānī hayret-i ⁽³⁾ehl-i dünyādır ki kıllat-i ta'ayyüş u emvāl ve keşret-i evlād u 'iyālden neş'et etmişdir, ⁽⁴⁾ne'üzubillahi te'ālā. Zāt muķābil-i şıfātdır. Sivā siniñ kesriyle ğayr ma'nāsınadır ⁽⁵⁾ve tehayyaranıñ fā'ilidir. Hıred 'aķıl ki lisān-ı Türkīde uş ta'bır olunur. Şin, mene rāci'dir. ⁽⁶⁾Kühn; **mā bihi eş-şey'u huve huve**⁴¹⁴den ibāretdir; insāna nisbetle hayvān-ı nātiķ gibi. Zirā insān ⁽⁷⁾hayvān-ı nātiķiñ ğayrıyla taşavvur olunamaz. Ba'zılar kühn ve māhiyyet ve haķiķatin ⁽⁸⁾terādüfüne zāhib ve ba'zı āher dañi beynleriñ fark edüp mā bihi eş-şey'u huve huveniñ hāricde taħaķķuķ u huşulu cihetiyle haķiķat, müşahhaş olması i'tibāriyle hüviyyet, ⁽¹⁰⁾bu ikiden kaķ'a'n-nazar māhiyyet dediler. Meştūr-i kütüb-i ehl-i 'irfāndır ki zāt-i İlāhī ⁽¹¹⁾min hayşu hiye hiye cemī'-i i'tibāratdan muķaddes u mu'allā ve kühn-i Haķķ ve hüviyyet-i muṭlaķ ber ⁽¹²⁾mantūķ-i ve **lā yuhitūne** 'ulemā-i āferīdeden hiçbir ferdiñ müdreķ ve meşhūdu olmaķdan ⁽¹³⁾münezzeh u müberrādır. Kemā kıle Hüseyin Vā'iz fi *Lübāb-i Meşnevī* Ma'rifet bā kühn est ki ⁽¹⁴⁾idrāk-i ū est, bī-i'tibār-i kühn-i zāt ve tecerrüd ez melābis-i ta'ayyünāt-i esmā u şıfāt ⁽¹⁵⁾vü in mümteni' est her ğayr-i Haķķ rā ki **lā ya'rifullāhe ğayrullāhi**⁴¹⁵.

⁴¹¹ Bazen böyle görünür, bazen de bunun zıddı; din işi hayranlıktan başka bir şey değildir.

⁴¹² Filan kimse aramızda üstün oldu.

⁴¹³ Canları [Kur'an ezberlemeyi] çok arzu etse de sahabe içinde hafız olan azdı. // Kim Kur'an'ın dörtte birini ezberlese, sahabeden, 'ulularımızdandır' [övgüsünü] duyardı.

⁴¹⁴ Bir şeyin tam da kendisidir.

⁴¹⁵ "Marifet", zatının kühnünün kaydı olmadan ve isim ile sıfatların belirtilerinin elbiseleri olmadan Allah'ı kühnüyle idrak etmektir; ama bu mümkün değildir. Çünkü Allah'ı Allah'tan başka kimse bilemez.

Nazm: Kūnh-i zāteş deh su'āl bebest
'Aql hayrān u nuḡ lāl nişest

Celle men lā ilāhe illā hū

Lā teḡul keyfe huve ve lā mā hū⁴¹⁶

ve ma'rifet bī-münāsebet ez ḡabīl-i muḡāl est, çī nisbet ⁽¹⁸⁾ḡāk rā bā 'ālem-i pāk **mā**
li't-turāb ve rabbi'l-erbāb⁴¹⁷.

Meşnevī: Çün tevehhüm mīkoni tu nūr-i zāt
Zāt nebved vaşf-i esmā u şifāt

Cümle idrāk ber ḡarhā-yı leng

⁽²⁰⁾ Ū süvār-i bād-i perrān çün ḡadeng⁴¹⁸ (III /3713)

Maḡşül-i nazm: Şol meni tesbīḡ ederim ki o menin ⁽²¹⁾kūnh-i zātını derk u fehmdede o
menin ḡayrıları taḡayyürde ḡaldı. Ve 'aḡlıḡ fehmi ki kūnh-i kemāline ⁽²²⁾yol iletmedi
ve 'ilm-i bil-kūnh derecesine kimesne yetmedi.

Nazm: Ey şode ez nihād-ı ḡod 'āciz
Key şināşī ḡudāy rā hergiz

Çün tu der nefsi-i ḡod zebūn bāşī

'Arif-i Kird-gār [25^b] çün bāşī⁴¹⁹

2. Ez mā ḡıyās-ı sāḡat-ı ḡudseş buved çünān

Mūrī koned misāḡat-ı gerdūn zi ḡa'r-ı çāḡ

⁴¹⁶ Zatinın kūnhünü sorma, aḡzını kapat / Çünkü akıl hayran kaldı, nutk tutuldu // Kendisinden başka ilah olmayan Allah'ın şanı yücedir / O nasıldır veya nasıl değildir diye söyleme.

⁴¹⁷ Ve "marifet" bir münasebet olmaksızın imkânsız türündedir, toprak ile pak âlem arasında nasıl bir münasebet olsun? Topraḡın rablerin rabbi ile ne işi var?

⁴¹⁸ Zatin nurunu nasıl vehmetmeye çalışırsın? Zat, isim ve sıfatların tanımlanması değildir. //Bütün idrakler topal eşeklere binmişken, o rüzgâra binmiş ok gibi uçmaktadır.

⁴¹⁹ Ey kendini tanımada âciz olan! Hiçbir zaman Allah'ı tanıyamazsın. // Kendi nefsinde esir olursan nasıl ârif olabilirsin?

⁽³⁾Kıyās lügatde bir şey'i şey'-i āheriñ mişāli üzerine temsīl u taq̄dirdeñ 'ibāretidir. ⁽⁴⁾Sāha vasatı'l-beyt ma'nāsınadır. Āhirinde tā tā-i naqliyyedir hikāye hikāyet gibi. ⁽⁵⁾Ḳuds ṭahāret ma'nāsınadır, şin mene rāci'dir. Misāha kesr-i mim ile zemīn-i peymūden ⁽⁶⁾demekdir. Gerdūn felek, ka'r dib ve nihāyet ma'nāsınadır. **Maḥşūl-i nazm:** Bizim Cenāb-ı ⁽⁷⁾Kibriyāniñ sāha-i ḳudsini bir şey'e teşbih ve kıyās etmekliğimiz bir ḳarıncanıñ ḳuyu ⁽⁸⁾dibinden feleği ölçmesi gibidir. Bu nice muḥāl ise bizim daḡi Cenāb-ı Kibriyāyı ber vefḳ-i ⁽⁹⁾kemāl tenzīh u taq̄disimiz muḥāldir. Zīrā sāha-i ḳuds-i İlāhī ḡubār-ı seyāhat-i vehm u ⁽¹⁰⁾ḥavāsdan ḡālī ve künküre-i evc-i kemāl-i Yezdānī kemend-i ihāṭa-i fikr u kıyāsdan müte'ālīdir.

⁽¹¹⁾**Beyt:** Her çi mefhūm-i 'aḳl u idrāk est
Sāhat-i ḳuds-i ū ez an pāk est⁴²⁰

⁽¹²⁾Nitekim melāz-i ḡurebā Cenāb-ı Muḥammedu'l-Muşṭafā 'aleyhi ekmelü't-taḡyā **lā uḡşī şenā'en 'aleyke ente kemā** ⁽¹³⁾**eşneyte 'alā nefsike**⁴²¹ buyurunca maḥluḳāt-ı sâ'ireniñ ḡālī kıyās oluna.

Rubā'ī: Men vaşf-ı kemāl-i tu neyārem goften
V'in dürr-i girānmāye neyārem soften
Hem ḡod tu begu medḡ-i kemāl-i tu ki tā
Goften zi tu başed u zi tu āşuften⁴²²

Ḳuds-i İlāhīyyeye işbāt-i sāha ⁽¹⁶⁾misāhaya cināsa mebnīdir. Fetafaṭtan

3. Ber vaḡdeteş şāḡife-i lā raybe ḡüccetist

İnek nevişte an şehidallāhu ber an güvāh

⁽¹⁹⁾Şin evvel-i ḳaşīdede sebḳat eden mene rāci'dir. Sāḡife-i lā raybeden murād Ḳur'ān-ı ⁽²⁰⁾Kerīm'dir ki şān-i Ḳur'ān'da **lā raybe fihi**⁴²³ buyrulmuşdur. Ḳur'ān-ı

⁴²⁰ Akıl ve idrak mefhumu olan her şeyden onun kudsiyetinin sahası arınıktır.

⁴²¹ Ben senin kendini övdüğün gibi seni övemem. Müslim, *Sahih-i Müslim*, Salāt 222; Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, *Da'avât* 3566.

⁴²² Ben senin kemalinin vasfını dile getiremem. Ve bu pahalı inciyi işleyemem. En iyisi kendi kemalinin övgüsünü sen yap; zira konuşmak da şaşırıp kalmak da sendendir

⁴²³ Gelmesinde şüphe edilmeyen bir günde. Âl-i İmrân, 3/19.

Kerim'i lâ raybe ile tavşif ⁽²¹⁾bâliğ-i derece-i hadd-i i'câz olduğu ecildendir. Zirâ mişli ityân hâric-i tavk-i insândır. ⁽²²⁾Nitekim **ve in kuntum fi raybin mimmâ nezzelnâ 'alâ 'abdinâ fe'tû bi-sûretin min mişlihi**⁴²⁴ kerimesi bunu nâtıktır.

Beyt: Fe fi kulli şey'in lehu âyetun

Tedullu 'alâ ennehu vâhidun⁴²⁵

müfâdıncı cemî'-i eşyâ delâlet-künende-i [26^a] vaḥdet-i Ḥaḳḳ u aḥbâr-dehende-i feyyâz-i muṭlaḳ ise de Ḳur'ân-ı Kerim vaḥdet-i Cenâb-ı ⁽²⁾raḥîme dâll olan edilleniñ a'zamı ve hüceciñ ekberidir. Şehidallâhu sûre-i Âl-i 'İmrân'da ⁽³⁾**Şehidallâhu ennehu lâ ilâhe illâ huve ve'l-melâ'iketu ve ulu'l-'ilmi kâ'imen bi'l-ḳıst**⁴²⁶ kerimesine işâretidir. ⁽⁴⁾Nevişte ism-i mef'ûldür, mektûb ma'nâşına anıñ müşârun-ileyhi hüccetidir. Güvâh şâhid ⁽⁵⁾demekdir. **Maḥşül-i beyt:** Ey ṭâlib-i vaḥdet-i İlâhî! Cenâb-ı Kibriyânıñ vaḥdetine Ḳur'ân-ı ⁽⁶⁾'azîm bir hüccet-i vâzıḥa ve burhân-ı ḳâṭı'adır. Ve şihḥat-i maẓmûn-ı hüccete şâhid Cenâb-ı Kibriyâ ⁽⁷⁾ve melâ'ike-i kirâm ve ulu'l-'ilm-i zevi'l-iḥtirâmdır.

Naẓm: Ez zebân gerçi tehi dâşt zebân

Li'llâhi'l-vâhıdeş âmed be zebân

Vâhid est ü zi mâhî tâ mâh

Heme ber vaḥdet-i üyend güvâh⁴²⁷

4. 'Ömrî ḥıred çü çeşme-i hâ çeşmhâ guşûd

Tâ ber kemâl-i künh-i ilâh efkened nigâh

5. Lâken keşid 'âkıbeteş der dü dide mîl

Şekl-i elif ki ḥarf-i nuḥust est zi ilâh

⁽¹¹⁾Beyteyn merhûn olmağla berâber şerḥ olundu. Hânıñ çeşmesinden murâd hânıñ gözüdür. ⁽¹²⁾Zirâ çeşme daḥi reşme vezninde çeşm ma'nâsınadır. Keşidin

⁴²⁴ Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'an) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin. Bakara 2/23.

⁴²⁵ Her şeyde bir alâmet vardır / Onun tekligine delâlet eder.

⁴²⁶ Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilâh olmadığına adaletle şâhitlik ettiler. Âl-i İmrân 3/18.

⁴²⁷ Dil lâl olsa da Allah'ın birliği dile geldi // O tektir ve denizdeki balıktan aya kadar her şey O'nun tekligine kanıttır.

fā‘ili elif, mīl ⁽¹³⁾mef‘ülüdür. Mīl ‘alā vezni fil, sürme çekecek âlet demektir. Nuḥust evvel ma‘nâsınadır. ⁽¹⁴⁾**Maḥşûl-i beyteyn**: Bir zamân ‘aql hânîḡ çeşmi gibi gözlerini küşâde eyledi ki kemâl-i künh-i İlähî ⁽¹⁵⁾ve hüviyyet-i rabbâniyyeye nigâhını ḡoya ve künh-i İlähîyyeyi ‘alâ mâ hiye ‘aleyhi derk eyleye. Lâkin ⁽¹⁶⁾lafza-i celâleniḡ ḡarf-i evveli olan şekl-i elif ‘aqlıḡ her iki gözine mīl çekdi ⁽¹⁷⁾ve kör eyledi. ‘Aqlım kör olması ‘adem-i derkinden kinâyedir. Nitekim mefkûdu’l-başarda ‘adem-i ⁽¹⁸⁾derk müdrekdir. Mīl çekmekliḡi elife taḡşîş şüretde mīle müşâkele içündür. Me‘âl-i beyteyn ⁽¹⁹⁾ebyât-i sâbıka mişillü ‘ilm-i bi’l-künhüḡ ‘adem-i imkânını beyândır.

Beyt: Keyfiyetu’n-nefsi ⁽²⁰⁾leyse’l-mer’u yudrikuhâ
Fe keyfe keyfiyetu’l-cabbâri zi’l-kıdemi ⁴²⁸

6. Tûbâ ki heşt ravza pür ez şâḡ-i berg-i ust

Hest ez riyâz-i mekrümeteş deste-i giyâh

⁽²³⁾Tûbâ bir dıraḡt-i ‘azîm ve bir şecer-i cesîmdir ki şâḡ u bergi cemî‘-i ḡuşûr-i cinâna vâşıl [26^b] ve tezyîn-i ḡuref-i heşt behişt anıḡla ḡâşıldır. Kemâ ḡâle’n-nebiyyü’l-hâşimî şallallâhu ⁽²⁾te‘âlâ ‘aleyhi vesellem **Tûbâ şeceretun fi’l-cenneti garasahâllâhu bi yedihi ve inne ağşānahā le turā min ⁽³⁾verāi sūri’l-cenneti⁴²⁹. Ū Tûbāya rāci’dır. Mekrûme mîmin fetḡi ve kāfiḡ sükûnu ve ⁽⁴⁾rāniḡ zammıyla kerem u iḡsan demektir. Giyâh bâ kāf-i Fārisî ot demektir. **Maḥşûl-i nazm**: ⁽⁵⁾Tûbâ ki sekiz cennet anıḡ şâḡ u bergiyle ḡolmuş ve ḡuşûr-i cinân anıḡla ziynet bulmuş ⁽⁶⁾iken Cenâb-ı Kibriyāniḡ riyâz-ı iḡsânundan bir deste giyâh ve ḡadâiḡ-i en‘âm-i İlähîde ⁽⁷⁾bir naḡl-i kûtâhdır. **Me‘âl-i Beyt**: ‘İlm-i bi’l-künhüḡ derkinde ‘aql nice ḡayrân ise iḡsân-ı ⁽⁸⁾yezdāniyyeniḡ fehminde ve ta‘dādında sergerdândır. Nitekim **ve in te‘uddū ni‘metallāhi lâ tuḡşūhā⁴³⁰ ⁽⁹⁾kerîmesi buna işâretdir.****

Meşnevî: Ey kerîmî ki keremhâ-yı cihân

⁴²⁸ Kişi kendisinin hakikatini anlayamazken ezeli Allah’ın hakikatini nasıl anlayabilsin?

⁴²⁹ Tuba cennette Allah’ın kendi elleriyle diktiḡi bir ağaçtır ve onun dalları cennetin surlarının dışından görülür. Alî el-Muttakî, *Kenzü’l-Ummâl*, XIV /39250.

⁴³⁰ Eğer Allah’ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız. İbrâhim 14/ 34.

Maḥv gerded pīş-i îşâret revân (V /4090)

Ey kemîne baḥşeşet mülk-i cihân
Men çi güyem çün tu mîdânî nihân

Yâ hafîyye'z-zâti maḥsusa'l-'atâ
Ente ke'l-mâi ve nahnu ke'r-reḥâ⁴³¹ (V /3309)

7. Şebhâ-yı târ der legen-i noḡra-küb-i çarḡ

Rüşen koned zi meş'al-i ḡurşîd şem'-i mâh

⁽¹⁴⁾Târ mâr vezninde ḡaranu ma'nâsınadır. Legen çemen vezninde taşt ma'nâsınadır ki ⁽¹⁵⁾ḡâlâ kâf-i Fârisiyye ile legen ta'bîr etdiğimiz zarfdır ki leḡen mu'arrebidir. Bu maḡâmda murâd ⁽¹⁶⁾cevf-i felek-i ḡamerdir. Nokra zamm-ı nun ile gümüş ma'nâsınadır. Küb kübîden ⁽¹⁷⁾maşdarından emr-i ḡâzırdır, döḡ ma'nâsına ki lisân-i 'Arabda ıdrîb lafzıyla ta'bîr ⁽¹⁸⁾olunur. Nokra ile vaşf-i terkîbî olup gümüş döḡücü demektir ve çarḡ şıfatıdır. ⁽¹⁹⁾Konedin fâ'ili şem'-i mâh, rüşen mef'ûl-i evveli şebhâ-yı târ mef'ûl-i şânîsidir. Meş'alın ⁽²⁰⁾ḡurşîde, şem'in mâha izâfetleri lüceynü'l-mâ' ḡabîlindedir. **Maḡşûl-i beyt:** Nûru'l-ḡamer ⁽²¹⁾müstefâdun mine's-şems müfâdınca şem' gibi olan mâh meş'al-i ḡurşîdden ḡaranu ⁽²²⁾geceleri noḡra-küb olan çarḡ legeninde rüşen u münevver ve cevf-i felek-i ḡameri ⁽²³⁾şem'-i mâh rûz-i rüşen gibi mücellâ eyler. Bu ise ḡudret-i ḡâdire bir burhân-i bâhiredir. [27^a] mübeyyen-şode-i kütüb-i felâsifedir ki seb'a-i seyyâre neyyirun bi'z-zât, illâ nûr-i ḡamer şemsden ⁽²⁾müstefâddır.

8. Ḳahhâr bî-menâzi' u ḡaffâr bî-melâl

Deyyân bî-mu'âvin u sulṡân bî-sipâh

⁴³¹ A kerem sahibi, dünyanın keremleri senin çokça bağışlarının önünde yok olur, gizlenir gider. // Ey en küçük lütfu bu dünya olan, ben ne diyeyim, sen her gizliyi bilirsin. //Ey zâtı gizli, ihsanları aşikâr olan! Sen suya benzersin biz değirmen taşına.

⁽⁴⁾Kahhār gālib-i mutlak olan Haḫḫ celle ve ‘ālānıñ esmā-i şifātiyyesindedir. Ġaffār ⁽⁵⁾zünüb-i ‘ibādını setr edüp ‘uyüb u haṭayāsını ‘afv edici Hażret-i Mevlā-yi müte‘ālīñ ⁽⁶⁾esmā-i ḥüsnāsındandır. Melāl uşanmaḫ ma‘nāsınadır, bī edāt-ı nefydir; ⁽⁷⁾hāşıl-ı ma‘nā-yi bī-melāl keşret-i ‘afv-i zü’l-celālden kināyedir. **sebaḫat raḫmeti ğadābi**⁴³² ⁽⁸⁾ḥadīs-i ḫudsisi bunu nāṭıḫdır. Deyyān mennān vezninde ḥāsib u mücāzi ma‘nāsına⁽⁹⁾dır ki bir ferdiñ ‘amelini zāyi‘ etmeyüp ḫayren ve şerran mücāzāt eder, bu daḫi şifat-i ⁽¹⁰⁾İlāhiyyededir. Sultān ḫahr u teğallub ma‘nāsınadır. Pādişāhāna daḫi ıtlāḫ olunur, ⁽¹¹⁾Haḫḫ’a ıtlāḫı maḫall-i baḫşdir. **Maḫşül-i beyt:** Cenāb-ı Haḫḫ bir ḫahhār-i bī-münāzi‘dir ki bir kimesneniñ ⁽¹²⁾çün u çirāya cesāreti mefḫūd u zebān-i i‘tirāzı daḫi ma‘ḫūddur. Nitekim Cenāb-ı ⁽¹³⁾Şeyḫ ‘Aṭṭār ḫuddise sırruhu buyururlar:

Nazm: Ü est sultān her çi ḫvāhed an koned
‘Ālemī rā der demī vīrān koned

Hest sultānī müsellemer mer’ü rā
Nīst kes rā zöhre-i çün u çerā⁴³³

Ve Cenāb-ı Bārī-i zü’l-celāl bir ğaffār-ı bī-melāldir ki ‘uyüb-i bendegānıñ setr ⁽¹⁶⁾etmekde ber-kemāldir.

Beyt: Muḫit ez çehre-i seylāb gird-i rāh mişüyed
Çi endişed kesī bā ‘afv-i Haḫḫ ez gerd-i zillethā⁴³⁴

Ve Cenāb-ı raḫmān bir deyyān-ı bī-mu‘āvindir ki ‘inde’l-muḫāsebe ⁽¹⁸⁾bir mu‘āvin u müzāhiriñ i‘ānesine muḫtāc değıldir. Cenāb-ı Allah bir sultān-ı bī-sipāh⁽¹⁹⁾dır ki cemī‘-i maḫlūḫāta gālib ve cümle fermānına rāğıbdır. Netice-i süḫan **vallāhu’l-**

⁴³² Rahmetim gazabımı geçmiştir. Müslim, *Sahih-i Müslim*, IV /2751.

⁴³³ Sultan odur, isterse ālemi bir anda yok eder // sultanlık sadece ona teslim edilmiştir kimse ona nasıl ve niçin demeye cesaret edemez.

⁴³⁴ Etraf sel yüzünden yolun tozunu yıkıyor. Allah’ın affediciliği varken kimse zillet tozundan endişe etmez.

ğaniyyu ve entumu'l-fuḡarā⁴³⁵ (20)āyet-i celīlesi me'ālince cümle⁴³⁶ maḥlūḳāt Cenāb-ı Hāḳḳ'a muḥtāc u müfteḳirlerdir.

9. Bā ḡayr-ı ū izāfet-i šāhī buved çünān

Ber yek du çüp pāre zi şıtranc nām-ı šāh

(23)Ū Cenāb-ı Kibriyāya rāci'dir. Şāhīde yā maşdariyyedir. Şıtranc şinin kesriyle [27^b] ma'rūf oyundur, şinin fetḫi cā'iz deḡildir ve sīn-i mūhmele ile daḫi lūḡatdır ve bu şetāretten (2)yāḫud taşḫīrden me'ḫūzdur, 'alā ḳavlin mu'arrebdir. *Burhān-ı Kāḫī*'da meşṫūr olduḡu ūzre (3)şetrenk mu'arrebdir ki fi'l-aşl yebrūḫu'ş-şanem⁴³⁷ ismi olup nebāt-i mezkūr iki (4)şekli müştemil olmaḡla bu münāsebetle lu'b-i mezbūre itlāḳ eylediler ve anı Hāḳīm Dāhir-i (5)Hindī 'alā ḳavlin oḡlu Şaşa iḫtirā' etmişdir, Leclāc'a nisbeti ḡalaḫdır. Zirā Leclāc lu'b-i (6)mezbūrda māhir bir merdiḡ ismidir. **Maḫşūl-i beyt:** Cenāb-ı Kibriyānıḡ ḡayrıya pādişahlıḡı (7)izāfe eylemek ya'nī fūlān pādişahdır deyü söylemek, ālāt-i şıtrāncda çüp (8)u üstüḫvāndan maşnū' ālete şāh itlāḳı gibidir. Hāḳīkatde şāh Cenāb-ı Allah'dır. (9)Zübde-i kelām budur ki şāh-ı şıtranc 'āciz u bī-çāre olup kendūde bir ḳuru nāmdan (10)başḳa bir şey' olmadıḡı gibi şāhān-ı zamāne daḫi Cenāb-ı Bārī-yi zū'l-celāle nisbetle (11)şāh-ı şıtranc gibi giriftār-ı şad renc oldukları maḫşūs-i zūḳūr u ināsdır.

Meşnevī: Pādişāhī-i cihān bāziçeī'st

Şāhī-i bāḳī ṫaleb-i in cāmeī'st

Şāhī-i şāhān 'ālem-i 'ārīyest

'Āriyet bīrūn deved āḫir zi dest⁴³⁸

10. An rā ki ser-firāz koned ez külāh-i faḳr

⁴³⁵ Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise fakirsiniz. Muhammed 47 /38.

⁴³⁶ Cemī'-i: - BM

⁴³⁷ İki nüshada da derkenārda "yebrūḫu'ş-şanem: Lisān-ı Türki'de 'abdüsselām dedikleri nebāt-i ma'rūfdur, minhu" ibaresi bulunmaktadır. Bkz. *Burhān-ı Kāḫī*, ilgili madde.

⁴³⁸ Dünya pādişahlıḡı bir oyuncaktır. Gerçek şahlık bu kadehi istemektir. // Şahların şahlıḡı ödünç ālemdir. Ödünç verilen de nihayet elden gider.

Ez farḳ-ı serkeşān-ı cihān der keşed külāh

⁽¹⁶⁾Ser-firāz ‘ālī demektir. Fark ‘alā vezni garḳ depe ma‘nāsınadır. Serkeş kuvvet u kudret ⁽¹⁷⁾şāhibi şehāmetlü kimesneye ıtlāk olunur. Elif ve nun edāt-ı cem‘dir. Der keşed külāh ⁽¹⁸⁾galebe ma‘nāsına muştalaḥdır. **Maḥşül-i beyt**: Ol kimesneyi ki Cenāb-ı Kibriyā külāh-ı faḳrdan ⁽¹⁹⁾berter u a‘lā eyler o kimesne serkeşān-ı cihān ve mütekebbirān u maḡrūrāniḡ furūḳundan külāhı ⁽²⁰⁾çeker, ya‘nī mecmū‘ına galebe eyler. Nitekim ḳā‘ilu **el-faḳru faḡri**⁴³⁹ ‘aleyhi şalavātu’l-Bārī faḳr-i şūrī ile ⁽²¹⁾serkeşān-ı cihān ve ḳayāşır u ekāsir-i zamānın mecmū‘una ḡālib oldukları meşṭūr-i kütüb-i ⁽²²⁾āşārdır. Yāḡud faḳrdan murād faḳr-i ḡaḳīḳīdir ki ‘inde ehl-i ḡaḳīḳat şol keyfiyyetden ‘ibāretidir ki ⁽²³⁾sālik kendüye mensüb olan eşyādan berī olup cümlesini Ḥaḳḳ’dan bilmektir ve bilmeḡi [28^a] daḡı andan bilmektir. Bu mertebeye ‘inde’ş-şūfiyye fenāfillāh ta‘bīr olunur. **izā temme’l-faḳru huvellāh**⁴⁴⁰ ⁽²⁾ḡadīs-i nebevīsi buḡa işāretidir. Ve bu mertebede sālik bī-ḡod olup vücūd-i sālike mālīk ⁽³⁾Ḥaḳḳ olur. Kemā ḳāle Şeyḡ ‘Attār ‘aleyhi şaḡāibu tecelliyyāti’l-emṭār:

Nazm: Heftümīn vādī-i faḳr est u fenā
Ba‘dezin rūy u reviş nebved tu rā

Der keşēş üftī reviş kem gerdedet
Ger buved yek ḳaṭre ḳulzüm gerdedet⁴⁴¹

11. V’an rā ki ḳāmet ez keşēş-i ū mişevved kemān

Şad şayd-ı devlet efkened ez yek ḡadeng-i āh

⁽⁷⁾Anrā ki, ankes rā ḳiden muḡaffefdir. Keşēş ism-i maşdardır ki çekmek ma‘nāsınadır. Ū ⁽⁸⁾Ḥaḳḳ’a rāci‘dir. Şad, mi‘eye mūrādıdır, böyle maḡallerde keşretten ‘ibāretidir. Sayd av demektir. ⁽⁹⁾Ḥadeng peleng vezninde oḡ, āha izāfeti müşebbehün bihiḡ müşebbehe izāfeti ḳabīlindendir, ⁽¹⁰⁾beynehumāda cihet-i cāmi‘e⁴⁴² istikāmet-i ḳāmetdir. Nitekim āhda daḡı istikāmet muḡayyeldir. ⁽¹¹⁾ḡayrı cihetle

⁴³⁹ Fakirlik övüncümdür. Aclūnī, *Keşfü’l-Hafā*, I /1835.

⁴⁴⁰ Fakr kemale erdiḡinde sadece Allah kalır.

⁴⁴¹ Yedincisi fakr ve fena vadisidir. Bundan sonra sana başka yol ve mertebe yoktur. // Yolun çekiciliḡine düşersen yolların azalır, tek damlan olursa sana umman olur. Attār, *Mantku’t-Tayr*.

⁴⁴² Cāme: SK

münasebet daği mevcüddur. Felyuteemmel. **Maḥşül-i nazm:** Ol kimesneniñ ḳāmeti ⁽¹²⁾Cenāb-ı Kibriyāniñ çekmekliğinden kemān gibi iki ḳāt ola o kimesne çok devlet avını ⁽¹³⁾bir tır gibi āh ile urur ve düşürür. Ḳāmetin kemān olması bār-ı ḡam-i ‘aşkın keşretinden kināyedir. ⁽¹⁴⁾Zirā ḡam ḳāmet-i insānı dütā belki mānend-i silk-i setā eylediği bī-çün u çirādır. Nitekim ⁽¹⁵⁾denmiştir:

Bejt: An çi ber cān-i men est er ber şütür būdī zi ḡam
Kāfirān ber cennet-i a‘lā keşidendi ‘alem⁴⁴³

Hulāşa-i kelām ‘uşşāk giriftār oldukları ālām-ı ‘aşḳ sebebiyle nā’il-i devlet-i (17) sermedī ve vāşil-i Cenāb-ı şamedī olurlar. Nitekim ḡadış-i ḳudsīde gelmiştir. **men eḡabbeni ḳateltuhu ve men ḳateltuhu fe‘aleyye diyetuhu ve men ‘aleyye diyetuhu fe-ene diyetuhu**⁴⁴⁴ Ma‘ḳūd-i encümen-i ehl-i ‘irfandır ki (19) meydān-ı ‘aşḳda şey’-i ednā fedā-yı cāndır. Nitekim *Dīvān-ı Şā’ib*’de gelmiştir:

Bejt: Kemterin bāzī der in meydān buved ser-bāḡten
Der kef-i tıflān çü çevḡān est incā dārḡā⁴⁴⁵

Emāre-i maḡabbet ḡaraf-ı maḡbūbdan şadır olan belā ve muşibete ber vech-i rızā ḡāḳatdır. ⁽²²⁾Şiblī ḳuddise sırruhu ḡazretlerinden ba‘zı şaḡhiyyāt şudūrıyla bir ḡaḳım bī-maḡzān Ḥazret-i ⁽²³⁾‘azizi bīmāristāna ḳoyduklarında muḡiblerinden birkaç kimesne ‘aziz-i müşārun-ileyhi ziyārete [28^b] varup Ḥazret-i şeyḡ daği sizler kimlersiñiz buyurduḡda anlar daği seniñ aḡbābıñız deyüp ⁽²⁾derḡāl Cenāb-ı şeyḡ yerden bir avuç rīze-i seng alup atdıklarında cümlesi firār edince ⁽³⁾**lev kuntum aḡhibbā’i le-şabartum ‘alā belā’i**⁴⁴⁶ buyurmuşlardır.

12. Ber yād-i ust ‘ayş-i civānān-i mey-gede

V’ez şevḳ-i ust na‘ra-i pīrān-i ḡānḳāh

⁴⁴³ Bendeki gam yükü develerde olsa kafirler cennet-i a‘lādan işaret çekerlerdi.

⁴⁴⁴ Kim beni severse onu öldürürüm ve kimi öldürürsem diyeti bana aittir ve kimin diyeti bana ait olursa ben onun diyetiyim. Alī el-Kārī, *Mirkātu’l-Mefātiḡ*, II /s. 2.

⁴⁴⁵ Bu meydanda en alçak oyun çocukların elinde çevḡan gibi daraḡacında baş vermektir.

⁴⁴⁶ Beni sevseydiniz belalarıma sabrederdiniz.

⁽⁶⁾Civānāndan murād sālīkān-i mübtediyān, pīrāndan murād vāşıl-şüdegāndır. Meygededen ⁽⁷⁾murād maḳarr-i meşāyih-i mekārim-mu‘tāddır. **ve li kulli kavmin en yaştalihu**⁴⁴⁷ müfādınca şūfiyye-i kirām daḳi ⁽⁸⁾beynlerinde ıştılāḫāt vaż‘ edüp ifāde-i merām eylediler. Ḥattā cemāl-i ma‘nā dīde-i bīgānegāndan ⁽⁹⁾dür ve nazar-i nā-maḫremāndan mestür ola ve süvārān-i meydān-i ḳīl u ḳāl esrār-i mektūbe-i aştāb-i ⁽¹⁰⁾ḫāle vāḳıf olmaya.

Meşnevî: İştılāḫātī’st mer abdāl rā
Ki ne bāşed z’an ḫaber eḳvāl rā⁴⁴⁸

Maḫalle münāsib nāzım-i bozorgvār daḳi *Ḥamriyye* şerḫinde buyurlar:

Rubā‘ī: ⁽¹²⁾ Dey şāne zed ān māḫ ḫam-i gīsū rā
Ber çehre nihād zülf-i‘anber-bū rā
Pūşide bedīn ḫīle ruḫ-i nīkū rā
Tā her ki ne-maḫrem neşināsed ū rā⁴⁴⁹

Maḫşül-i nazm: Sālīkān-i mübtediyānıñ⁽¹⁴⁾ ‘ayş u nūşları Cenāb-ı Kibriyānıñ yādı üzeredir. Ve vāşılınıñ dahī na‘ra vü āḫları⁽¹⁵⁾ Cenāb-ı Ḥaḳḳ’ıñ şevḳ u ‘aşḳındandır.

Meşnevî: Cür‘ai ez ‘ışt mā rā dādei
Mest kerde ser be şaḫrā dādei

Ey şehinşeh bendegān mest-i tu end
‘Afv kon ez mest-i ḫod ey ‘afvmend⁴⁵⁰ (V /4199)

⁴⁴⁷ Her kavmin uyumluları vardır.

⁴⁴⁸ Dervişleri anlatan ne çok ıstılah vardır, bunları anlatmaya söz yetmez.

⁴⁴⁹ Ay gibi sevgili dün saçının kıvrımlarını taradı, amber kokan zülüflerini yüzüne düşürdü. Bu hileyle yüzünü gizledi ki her nāmehrem onu görmesin.

⁴⁵⁰ Aştan bize bir yudum verdin, mest edip çöllere attın. // A padişahlar padişahı! O kulların senin sarhoşlarındı, kendi sarhoşlarını affediver ey affedici!

13. Z'ümmîd-i bürd-bârî-i ü poşt-i mâ be kûh

V'ez havf-i bî-niyâzî-i ü rû-yi mâ çü kâh

⁽¹⁹⁾Bürd-bâr halîm u hamûl demektir. Poşt-i mâ çü kûh bizim müstenedimiz ber-çarâr ve 'adîmu'z-zevâldir. ⁽²⁰⁾demekden kinâyedir. Kâh şaman ki lisân-i 'Arabda tibn denür. Ba'zî nüshada poşt-i mâ çü ⁽²¹⁾kûh vâkı'dir. **Maḥşûl-i nazm:** Ḥaḫḫ celle vü 'alâniḡ ḡilminden ve 'afv u gufrânından bî-havf ⁽²²⁾u bî-bâk ve ber mantûḡ-i **innallâhe le-ḡaniyyun 'ani'**- 'âlemîn ⁴⁵¹ bî-niyâzî-i Ḥudâ'dan vechimiz şaman ⁽²³⁾gibi zerd ve derûnumuz pür-derddir. Vechiḡ şamân gibi olması şufretinden 'ibâretdir. [29^a] Ve şufret-i vech daḡi havf u ḡaḡyetden kinâyedir. Nitekim vech-i ḡâ'ifde şufret müşâheddir. ⁽²⁾El-ḡaḡıl ḡilm-i Ḥaḫḫ ve 'afv-i Cenâb-ı feyyâz-i muṡlâḡ sebeb-i ḡuḡûl-i zevḡ ve te'emmül-i celâl-i Cenâb-ı ⁽³⁾Bî-çün bâ'iḡ-i ıztırâb-i deründür. Ma'lûm u ma'rûfdur ki Cenâb-ı Ḥaḫḫ esmâ-i müteḡâbile ⁽⁴⁾ile mevşûfdur. Ḳahḡâr-Gaffâr, Żârr-Nâfi', Hâdi-Muḡıll, Mu'izz-Muḡıll gibi. Ve bu esmâ ile ittişâf ⁽⁵⁾Cenâb-ı Bârî zü'l-celâle derece-i kemâlde kemâldir. Kemâ ḡâle Mevlânâ ḡuddise sırruhu:

Meşnevî: Dûzeḡ an ḡıḡm est ḡaḡmî bâyedeḡ
Tâ ziyed ver ne raḡîmî bogşedeḡ (IV /1075)

Pes be mândi luṡf bî-ḡahr u bedî
Pes kemâl-i pâdişâḡi key budî ⁴⁵² (IV /1076)

14. Câmî ki nâme-i 'ameleḡ râ neyâmede

'Ünvân be ḡayr-i mazlame maẓmûn be cüz ḡünâḡ

⁽¹⁰⁾Şin Câmî'ye râci'dir. Nâme-i 'amelden murâd defter-i 'ameldir. 'Ünvân evvel ma'nâsınadır. ⁽¹¹⁾mazlame daḡrece vezinde ḡulme mürâdifdir. **Maḥşûl-i nazm** Câmîniḡ defter-i 'ameliniḡ evveli ḡulmüḡ ⁽¹²⁾ḡayrı, maẓmûnı daḡi ḡünâḡiḡ ḡayrı gelmedi. Belki defter-i a'mâl ḡabâyıḡ u 'ıḡyân ile mâl-a-mâl ⁽¹³⁾olmuşdur.

⁴⁵¹ Şüphesiz Allah, âlemlere muhtaç değildir. Ankebût 29/6.

⁴⁵² Cehennem o öfkedir, yaşaması için ona bir düşman gerek. Yoksa sevgi onu öldürür. // Kahır ve kötülük olmayıp da sadece iyilik kalsaydı, padişahlık nereden yetkinliğe erecekti?

15. Mū-yi siyāh rā be heves mīkoned sefid

Rū-yi sefid rā zi günah mikoned siyāh

⁽¹⁵⁾Konedin tahtında şin Cāmī'ye rāci'dir. Sefid beyāz demektir. Cāmī mū-yi ⁽¹⁶⁾siyāhını hevā vü hevesde beyāz eyler ve rū-yi sefidini günāh u 'ısyāndan siyāh ve 'ömr-i ⁽¹⁷⁾nāzeniniñ tebāh eyler. 'İşyān u günāhdan vechiñ sevādına **yu'rafu'l-mücrimüne bi-sīmāhum feyu'ħazu bi'n-navāşī ve'l-aqđām**⁴⁵³ kerimesi ve yevme tabyaqđu vucūhun ve tesveddu vucūhun⁴⁵⁴ āyet-i celilesi ⁽¹⁹⁾şāhideyn-i 'ādileyndir.

16. Hāleş teb-i hacālet u āh-i nedāmet est

Hergiz mebād hāl-i kesī inçunin tebāh

⁽²¹⁾Şin nāzıma rāci'dir. Tebāh zāyi' u ħarāb demektir. **Maşşül-i beyt**: Cāmī'niñ hāli ⁽²²⁾teb-i hacālet u āh-i nedāmetdir. Aşla kimesneniñ hāli buncalayın olmasun.

17. Gāhi ki tekye ber 'amel-i ħod koned ħalk

Ū rā mebād cüz keremet hiç tekyegāh

[29^b] Tekye i'timād demektir. **Maşşül-i nazm**: Ba'zı vaķit ki ħalk kendü 'amellerine i'timād eylerler o ⁽²⁾kimesneye seniñ kereminiñ ġayrı tekyegāh ve melce' u penāh olmasun. Zīrā 'amele ittikā mūcib-i ⁽³⁾ħard-i Ĥudā'dır. Kemā kāle Şeyġ 'Atťār ħuddise sırrihu:

Beyt: Tekye kem kon ħ'āce ber kirdār-i ħ'ış
Dil benih ber rahmet-i Cabbār ħ'ış⁴⁵⁵

Ĥafī deġildir ki 'amel u tã'at mucib-i duġūl-i cennet deġildir. ⁽⁵⁾Duġūl-i cinān mevķūf-i iħşān-i Cenāb-ı Yezdāndır.

18. Bā ū be fazl kār kon ey mufađđal-i kerim

K'ez 'adl-i tu be fazl-i tu miāred penāh

⁴⁵³ Suçlular simalarından tanınır da, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar. Rahman 55/41.

⁴⁵⁴ O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır. Âl-i İmrân 3/106.

⁴⁵⁵ Ey hoca! Kendi amellerine çok fazla güvenme. Gönlünü cabbâr olan Allah'ın rahmetine bırak.

⁽⁸⁾Ü nâzıma râci ‘dir. Mufaddal mu‘azzam vezninde keşiru’l-fağl olan zâta itlâk olunur ⁽⁹⁾ki kâr kon kelimesine ‘illetdir. Penâh ilticâ demektir. **Maḥşûl-i beyt:** Ey fâğl u ‘aṭâ ile mevşûf ⁽¹⁰⁾ve ğufrân-ı⁴⁵⁶ ḥaṭâ u zelel ile ma‘rûf olan Cenâb-ı Kibriyâ! Câmî’ye fağl u luṭfuğ ile ⁽¹¹⁾mu‘âmele eyle. Zirâ seniğ ‘adlinden fağl u iḥsânına şığınma getürür.

19. Zînsân ki fi‘l-i ust nedâred zebân-i ‘özr

Z’ancâ ki luṭf-i tust tu ḥod ‘özr-i ü beh’âh

⁽¹⁴⁾Zînsân ki bu tarz ve üslûbdan ki ma‘nâsınadır. Ve z’ancâ ki ol maḥalden ve ol mertebeden ⁽¹⁵⁾demektir. **Maḥşûl-i nazm:** Bu tarz ve üslûbdan ki Câmî’niğ fi‘lidir, zebân-i ‘özr tutmaz ve ol ⁽¹⁶⁾mertebeden ki yâ rabb seniğ luṭf u keremiğ vardır. Taḥkîk, sen Câmî’nin ‘özrini ⁽¹⁷⁾ṭâlibsın. Me’âl-i manzûm Câmî ef‘âline nisbet ma‘zûr, luṭf-i Ḥudâ’ya nisbet ma‘zûrdur.

Kaşîde 3 (FŞ, Gazeliyyât 531)

1. Ey zât-i tu ez şîfât-i mâ pâk

Kûnh-i tu birûn zi ḥadd-i idrâk

⁽²⁰⁾Ey ḥarf-i nidâ, münâdâ maḥzûfdur ki ey Ḥudâ demektir. Zât muḳâbil-i şîfâtdır. Bu kaşîdeniğ ⁽²¹⁾vezni baḥr-i hezeciğ müseddes aḥreb maḳbûz maḥzûfundandır. Ba‘de ‘arûzu’l-ille “mef‘ûlu ⁽²²⁾mefâ’ilun fe‘ûlun” kalmışdır. **Maḥşûl-i beyt:** Ey Ḥudâ! Seniğ zâtığ bizim şîfâtımızdan [30^a] pâk ve seniğ kûnh u ḥaḳîkatiğ ḥâric-i ḥadd-i idrâkdir. Zirâ şîfât-i İlahiyye ḳadîm ⁽²⁾şîfât-i insâniyye ḥâdiş ve şîfât-i ḥâlik ile şîfât-i maḥlûḳ beyninde münâsebet meḳûddur. ⁽³⁾Kemâ ḳâle’l-‘allâmetu fi *Şerḫi’l-‘Aḳâidi*; **inne şey’en mine’l-mevcûdâti lâ yesuddu meseddehu fi şey’in mine’l-⁽⁴⁾evşâfi fe-inne evşâfihu mine’l-‘ilmi ve’l-ḳudreti ve ğayri zâlike ecellu ve a’lâ mimmâ fi’l-maḥlûḳâti** ⁽⁵⁾**bi-ḥaysu lâ münâsebetu beynehumâ**⁴⁵⁷ intehâ. Meşûr-i kütüb-i kelâmdır. Zâtullâh ma‘e şîfâtihi ḳadîmdır. ⁽⁶⁾Lâkin zâtığ ḳıdemi ḳıdem-i zâtî, şîfatiğ ḳıdemi

⁴⁵⁶ İki nüshada da “ğufrân” kelimesinden sonra anlamı bozan bir vav harfi bulunmaktadır.

⁴⁵⁷ Mevcûdâta olan herhangi bir şey Allah’ın vasıflarından biri ile vasıflanamaz. Çünkü Allah’ın ilim kudret ve diğer vasıfları maḥlûḳâta olan her şeyin vasıflarından daha yüce ve üstündür, hatta aralarında hiçbir münâsebet yoktur.

kıdem-i zamānīdir. Kıdem-i zātī ki lā ibtidā'e li-vucūdihi ⁽⁷⁾ve lā yekūnu kıdemehu tābi'en li-kıdemī ğayrihi⁴⁵⁸ kıdem-i zamānī ki lā ibtidā'e li-vucūdihi ve lākinne kıdemehu tābi'un li-kıdemī ⁽⁸⁾mücebihiden⁴⁵⁹ 'ibāretdir. Netice-i manzūm şıfātullah daħi zātullah⁴⁶⁰ mişillü nā-ma'lūmdur. Kemā eşāre ⁽⁹⁾seyyidi'l-muħaqqıķın fi *Hāşiyeti'l-Keşşāf*: i'lem enne'l-'uķālā'e teħayyarū fi zātillāhi ve ⁽¹⁰⁾şıfātihi li'ħticābihā bi-envāri'l-'azameti ve'l-ceberūti⁴⁶¹.

Beyit: Be delil-i 'alil u fikr-i saķim
Key şināşī şıfāt-i zāt-i kadim⁴⁶²

Ħafi olmaya ki 'inde'l-mütekellimān şıfātullah zātullahın ⁽¹²⁾ne 'aynı ve ne ğayrıdır. Nitekim *Kaşide-i Emālīde* gelmişdir:

**Şıfātullahi leysset 'ayne zātın
Ve lā ğayran sivāhu ze'nfişāli⁴⁶³**

Ve 'inde'ş-şūfiyye şıfāt ğayr-i zātdır ⁽¹⁴⁾derk-i 'uķūl cihetiyle; 'ayn-i zatdır taħaqqıķ ve ħuşūl cihetiyle. Kemā ķāle'n-nāzımu'n-nıħrır fi'l-⁽¹⁵⁾*Levāyih* şıfāt ğayr-i zātend min ħayşu mā yefhemuhumu'l-'uķūl 'ayn-i zātend min ciheti't-taħaqqıķ ⁽¹⁶⁾ve'l-ħuşūl⁴⁶⁴.

Rubā'i: Ey der heme şān zāt-i tu pāk ez heme şeyn
Ney der Ħaqq-i tu keyfe tevān goft ne in
Ez rü-yi te'aqqul heme ğayr end şıfāt

⁴⁵⁸ Varlığına başlangıç yoktur ve kıdemi de başkasının kıdemine tabi değildir.

⁴⁵⁹ Varlığına başlangıç yoktur ama kıdemi başkasının kıdemine tabidir.

⁴⁶⁰ Ullāh: -SK

⁴⁶¹ Bil ki akıl sahipleri azamet ve kudretinin nurlarıyla örtülmesinden dolayı Allah'ın zātı ve sıfatlarında hayrete düşmüşlerdir.

⁴⁶² Sakat bir delille ve hastalıklı bir fikirle kadim Allah'ın sıfatlarını nasıl bileceksin?

⁴⁶³ Allah'ın sıfatları zatının aynı değildir, ondan ayrı bir şey de değildir. Bkz. Yazma Bağışlar 598/1, vr. 1b, 5. beyit. Sirācüddin Ali b. Osman el-Ūşī'nin Maturidiyye akaidini anlattığı manzum bir risāledir.

⁴⁶⁴ Sıfatlar, akılların onları anlaması bakımından zatın gayrısı; gerçekleşme ve meydana gelme bakımındansa zatın aynısıdır.

Bā zat-i tu vez rū-yi taḥaḫḫuḫ heme ‘ayn⁴⁶⁵

2. Hem ez tu münir şem‘-i encüm

Hem ez tu bülend ḳaşr-i eflāk

⁽²⁰⁾Encüm necmiñ cem‘idir, yıldız demektir. Ḳaşr köşk ma‘nāsınadır, cem‘i ḳuşūr gelür. ⁽²¹⁾**Maḥşül-i nazm:** Şem‘ gibi olan nücüm-i bâziğē senden münevverdir. Daḫi köşk gibi olan ⁽²²⁾eflāk senden bülend u ‘ālī olmuşlardır. **Allahu‘llezi rafa‘e’s-semāvāti bi-ğayri ‘amed⁴⁶⁶ kerimesi ve ile’s-semāi keyfe rufi‘at⁴⁶⁷** celilesi bunu nāṭıḳdır. El-ḥāşıl gerek tenvīr-i kevākib-i çālāk [30^b] ve gerek terfī‘-i ḳuşūr-i eflāk cemī‘-i naḳāyışdan münezzeḫ ve pāk olan Cenāb-ı Kibriyādandır.

⁽²⁾**Beyit:** Zemīn u aşumān gerdān-i üyend
Kevākib cümle sergerdān-i üyend⁴⁶⁸

3. Ādem be tu şod mükerrerem er ne

Peydā’st maḳām-i zerre-i ḥāk

⁽⁵⁾Ādem ‘ālemde efrād-i insāniyyeniñ evvelidir ki Ḥālīḳ-i Te‘ālā kālbüd ve hey‘etini ṭıynden ḥalk ⁽⁶⁾eylemişdir. Lafz-i Ādem‘de eslāf iḥtilaf edüp ba‘zılar ‘Acemī ve ba‘zılar ‘Arabī dediler. ⁽⁷⁾‘Arabī olduğı şüretde udmeden müştāḳdır ki buğday beñizlü demektir. **Maḥşül-i nazm:** ⁽⁸⁾Ḥalīfetullahi fi’l-‘ālem cenāb-i ebu’l-beşer Ādem yā rabb seninle mükerrerem oldu. Yoḫsa maḳām-i ⁽⁹⁾zerre-i ḥāk zāhir ve sefālet-i turāb cümle ‘indinde bāhirdir. Bināberīn çeşm-i iblīs-i⁽¹⁰⁾zāhir-bīn ğişāve-i ḥasede rehīn olup zāt-i simāt-i Ādem‘de bir meziyyet göremeyüp ⁽¹¹⁾ve nezd-i İlähīde şerāfet min ciheti’l- ‘anāşır zānnıyla **mā mene‘eke en tescude limā ḥalaḳtu** ⁽¹²⁾**bi-yedeyye estekberte em kunte mine’l-‘ālīn⁴⁶⁹** su‘āline

⁴⁶⁵ Ey bütün şanlar arasında zātın bütün eksiklerden pak olan! Senin hakkında ne nasıl ne de kim sorulabilir. Akılca sıfatlar ötekidir, tahakkukla zātın tamamen aynıdır.

⁴⁶⁶ Allah, gökleri gördüğünüz herhangi bir direk olmadan yükselten... . Ra‘d 13/2.

⁴⁶⁷ Göğe bakmıyorlar mı, nasıl yükseltmiştir! Gâşıye 88/ 18.

⁴⁶⁸ Yeryüzü ve gökyüzü onun etrafında dönüyor, bütün yıldızlar ise onun peşindedir.

⁴⁶⁹ Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıyordu? Büyüklük mü tasladın, yoksa üstünlerden mi oldun?” dedi. Sad 38/ 75.

Meşnevî: Men zi nār vü ü zi hāk-i ekder est
Goft nār ez hāk bî-şekk bihter est⁴⁷⁰ (I /3396)

cevābın verdikde **faḥruc minhā feinneke racīm**⁴⁷¹ kelāmıyla mücāb oldu. Ey mu‘teriz!
Bu serd olunan muḳaddemāt ma‘lūmuḡ olduysa ⁽¹⁵⁾i‘tirāzdan güzer ve zāhir-bīn
olmadan ḥazer eyle. Zīrā i‘tirāz ‘ale’l-ekābir mücib-i ⁽¹⁶⁾maṭrūdiyyet ve bā‘iṣ-i
maḳhūriyyetdir. Kemā ḳāle Mevlānā min külli’l-vücūh evlāna ve mevlānā

Meşnevî: Çün Hudā ḥ‘āhed ki perde-i kes dered
Meyleş ender ta‘ne-i pākān bered (I /816)

Ey ḥunek-cānī ki ‘ayb-i ḥ‘iṣ dīd
Her ki ‘aybī goft ü ber ḥod ḥerīd⁴⁷² (II /3017)

4. Ez mihr-i tu her sefide-dem çarḡ

Dürrā‘a-i nīl-gün koned çāk

⁽²¹⁾Sefide-demden murād vaḳt-i şabāḥdır. Dürrā‘a rümmāne vezninde yün den olan
sevbe ⁽²²⁾denir ki çuḳadan ve şūfdan olan ferācedir. Nīl fil vezninde çivit
otuna ⁽²³⁾denür. Dürrā‘a-i nīlgünden murād zūlmet-i leyldir ki çarḡıḡ meşābesindedir.
Taḳdīr-i [31^a] ‘ibāre koned çarḡ çāk, dürrā‘a-i nīlgün ez mihr-i tu her sefide-dem
demekdir. **Maḥşūl-i manzūm:** ⁽²⁾Yā rabbe’l-‘ālemīn! Felek seniḡ muḥabbet u
‘aşḳından lābis olduḡu derrā‘a-i nīlgünüḡ ⁽³⁾çāk ve kendüyi vāşıl-i derece-i helāk
eyler.

Meşnevî: ‘Işḳ beşikāfed felek rā şad şikāf
‘Işḳ lerzāned zemīn rā ez güzāf⁴⁷³ (V /2735)

⁴⁷⁰ Kuşkusuz ateş topraktan daha iyidir. Ben ateştenim, o ise kapkara topraktır, dedi. Karşılaştırılan
nüshaya göre beyitteki mısraların yeri değişmiştir.

⁴⁷¹ Öyle ise çık oradan (cennetten), çünkü sen kovuldun. Sad 38/ 77.

⁴⁷² Allah bir kimsenin perdesini yırtmak isterse, onu temiz kişileri kınayıp yermeye meylettirir. //
Kendi kusurunu gören cana ne mutlu. Bir kusuru dile getiren, kendisi için satın almıştır o kusuru.

⁴⁷³ Aşk, gökyüzünde yüzlerce yarık açar. Aşk, sebepsiz yere yeryüzünü titretir.

Ma'lumdur ki çāk-i cāme ve temziķ-i ⁽⁵⁾pirehen aḥvāl-i 'āşıķāndandır. Nitekim mazḥar-i sırr-i Muḥammedī Celāleddīn-i Rūmī *Meşnevī-yi Şerīf* in ⁽⁶⁾cild-i sādisinde⁴⁷⁴ der beyān-i an ki ferecī rā ferecī nām nihāde-end ser-ḥande beyān ⁽⁷⁾buyurmuşlardır. Felyuṭlab.

Meşnevī⁴⁷⁵: 'Āşıķī bedrīd cübbe der ḥerec
Pişeş āmed ba'd-i bedrīden ferec (V /354)

Kerde nām an derīde ferecī
İn laķab şod fāş z'an merd-i necī⁴⁷⁶ (V /355)

5. Perverde-i ebr-i rahmet-i tust

Hem-çün gül u lāle ḥār u ḥāşāk

⁽¹¹⁾Gül u lāleden murād mü'min'in, ḥār u ḥāşākdan murād kāfir'indir. Hār u ḥāşāk ⁽¹²⁾çör çöp ta'bir olunan şey'dir. **Maḥşül-i beyt**: Ey Ḥudā! Ḥār u ḥāşāk ⁽¹³⁾daḥi gül ve lāle gibi perverde-i ebr-i rahmetin ve iḥsān-dīde-i zāt-i ulūhiyyetin'dir. ⁽¹⁴⁾El-ḥāşıl "Bārān-i rahmet-i bī-hisābeş heme rā reşide vü ḥ'ān-i ni'met-i bī-dirīgeş heme cā keşide⁴⁷⁷ me'ālince mü'min'in u ebrār ve küffār u füccār müstağraķ-i deryā-yi iḥsān-i ⁽¹⁶⁾Cenāb-ı Cabbārdır. Zirā feyyāzda buḥl olmayup herkes ķābiliyeti miķdārı istifāze-i ⁽¹⁷⁾feyz-i şamedānī etmektedir. Nitekim denmişdir:

Nazım: Bārān ki der leṭāfet-i ṭab'eş ḥilāf nīst
Der bāğ lāle rüyed u der şüre büm ḥaş⁴⁷⁸

6. Der şayd-geh-i dilāverānet

⁴⁷⁴ Şārih 6. cildi kaynak göstermesine rağmen beyitler 5. ciltten alınmıştır.

⁴⁷⁵ SK nüshasında ilk beytin ikinci mısraı ve ikinci beytin ilk mısraı derkenārda yazılmıştır.

⁴⁷⁶ Āşığın biri daraldı da cübbesini yırttı; bunun ardından ona bir genişlik geldi. // O yırtık [cübbe] ferecī [genişlik] adını verdi. Bu lakap, o kurtulmuş adamdan sonra yayıldı.

⁴⁷⁷ Hesapsız rahmetinin yağmurundan herkes nasiplenmiş, nimetinin sofrası kimseden esirgenmeden her yerde çekilmiştir. Sa'dī, *Gülistān*, dibāce.

⁴⁷⁸ Tabiatının güzelliğindeki yağmurda hilaf yok. Bağda lāle yetişir, çorak yerde diken. Sa'dī, *Gülistān*, 1. bâb, 4. hikāye.

Ervāh-i uds Őikār-i fitrāk

(²¹)Sayd-geh maħall-i Őayd demektir. Dilāver bahādır ma'nāsınadır. Bu maħāmda murād evliyā-i mekārīm-⁽²²⁾mu'tāddır. Zīrā ĥaķīkatde pehlivānlık nefis-i emmāre ve Őeytān-i mekkāreye ğalebedir. Nefs ⁽²³⁾u Őeytān ile muħārebe ğazā-yı ekberdir. Kemā verade fi'l-ħadīŐ **raca'nā mine'l-cihādi'l-aŐğari [31^b] ilā cihādi'l-ekber**⁴⁷⁹. Ervāhıñ ķudse izāfeti mevŐūfuñ Őıfata izāfeti ķabīlindendir. (²)Ķuds maŐdar bi-ma'na'l-mef'ūldür, murād melāike-i kirāmdır. Fitrāk idrāk vezninde lisān-i (³)Türkīde terki ta'bīr olunan nesnedir. **MaħŐül-i nazm**: Yā rabbi! Seniñ evliyānıñ Őaydgāhında (⁴)melā'ike-i muķaddes Őikār-i fitrākdır. Ya'ni evliyā-i kirāmıñ Őayd u mağlūbu olmuŐlardır. Melā'ike-i (⁵)kirāmı uds ile tavŐīf denes-i zunūbdan nazīf olduklarına mebnīdir. Nitekim Őān-i (⁶)melā'ikte **lā ya'Őūnāllāhe mā emarahum ve yef'alūne mā yu'marūn**⁴⁸⁰ vārid olmuŐdur. Ma'lūm-i (⁷)ehl-i idrākdir ki insān 'aķıl ve Őehvetden terkīb olunmuŐdur. Őol kimesneniñ (⁸)ki Őehveti 'aķlına ğālib ola o kimesne ta'rīf-i insāndan ĥāric ve **ħalaķallāhu'l-baķar** (⁹)**fi Őūreti'l-baŐar**⁴⁸¹ tarīķine nāhicdir. Ammā Őol kimesneniñ 'aķlı Őehvetinden zā'id ola o kimesne (¹⁰)daħi melā'ike-i kirāmdan berter u 'ālīdir. Kemā aħbara'n-nebiyyu'l-kerīm Őallallāhu te'ālā⁴⁸² 'aleyhi ve sellem **innallāhe te'ālā ĥalaķa'l-melā'ikete ve rekkebe fihimu'l-'aķle ve ĥalaķa'l-behā'ime ve rekkebe fihimu'Ő-Őehvete ve ĥalaķa benī Ādeme ve rekkebe fihimu'l-'aķle ve'Ő-Őehvete femen ğalebe 'aķluhu Őehvetehu fehuve a'lā mine'l-melā'iketi ve men ğalebe Őehvetuhu 'aķlehu fehuve ednā mine'l-behā'im**⁴⁸³.

MeŐnevī: 'Aķl eger ğālib Őeved pes Őod füzūn
Ez melā'ik in beŐer der āzmūn

Őehvet er ğālib Őeved ū kemter est
Ez behā'im in beşer z'anķi ebter est

479 Kūçük cihattan büyük cihata döndük. Aclūnī, *KeŐfū'l-Hafā*, I /1362.

480 Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen Şeyi yapan melekler vardır. Tahrīm 66/6.

481 Allah ineği insan sūretinde yaratmıŐtır.

482 Te'ālā: - BM

483 Yüce Allah, melekleri yarattı ve onlara aķlı yükledi. Hayvanları yarattı ve onlara Őehveti yükledi. İnsanları yarattı ve onlara da hem aķlı hem de Őehveti yükledi. Kimin aķlı Őehvetine üstün gelirse o, meleklerden üstün olur. Kimin Őehveti aķlına üstün gelirse o da hayvanlardan aşağı olur.

Ū zi ḥayvānhā füzūn-ter cān koned

Der cihān bārik kārḥā koned⁴⁸⁴

(IV (1507))

7. Rāhist pür ez ḥaṭar reh-i ‘ışk

An cā heme reh-zenān-i bī-bāk

⁽¹⁸⁾Reh-zen yol urucu demektir. Bāk bi'l-bāi'l-‘Arabī ḥavf demektir. **Maḥşül-i beyt:** ⁽¹⁹⁾Ṭarīḳ-i ‘aşk bir rāh-i ḥaṭar-nāk ve bir ṭarīḳ-i hevī-nākıdır. Ve ṭarīḳ-i ‘aşkda cümle reh-zenān ⁽²⁰⁾bī-bāk ve şanāyi‘-i mekr u ḥīlede cümlesi üstād-i çālākıdır. Kemā eşāre Mevlānā ḳuddise sırruhu:

⁽²¹⁾**Meşnevī:** Her ṭaraf ḡulī hemī ḥvāned beyā

K’ey birāder rāh ḥvāhī hīn tu rā⁴⁸⁵

(III /216)

Reh-zenāndan ⁽²²⁾maḥşūd nefis-i emmāre ve şeyṭān-i merdūddur. Yāḥūd meşāyiḥ-i müzevvirīn daḥi irāde olunması ⁽²³⁾müveccehdır. Zīrā bunlar şeyṭāndan eşeddir.

Meşnevī: İn ḥabīşān key sezā-yi ‘izzet-end

[32*] Çün behāyim bel zi şeyṭān bedter-end⁴⁸⁶

Ve *İlāhiyyāt*-i Mıṣrī’de gelmişdir:

Beyit:⁽²⁾ Her mürşide dil virme kim yolını şarpa uğradur

Mürşid[i] kāmīl olanuḡ gāyet yolu āsān imiş

8. Bī- bedraḳa-i ‘ināyet-i tu

Netüvān şod ez an reh-i ḥaṭar-nāk

⁴⁸⁴ Eğer akıl gālip gelirse insan, meleklerden de yüce mertebeye ulaşır. // Eğer şehvet gālip gelirse insan, hayvanlardan da aşağı olur, hatta daha soysuz olur. // O, hayvanlardan çok çabalar, sıkıntı çeker ve dünyada ince işler yapar.

⁴⁸⁵ Her yanda bir ecinni, çağırıp durur seni. Kardeşim, yol ararsan gel hadi, der.

⁴⁸⁶ Bu pis insanlar izzete nasıl layık olur? Çünkü bu hayvanlar şeytandan da beterler.

⁽⁵⁾Bedrağa dahrece vezinde kılāvuz demektir. **Maḥşül-i nazm**: Yā rābb! Senin ‘ināyet ve iḥsānıñ ⁽⁶⁾kılāvuzı olmağsız ol reh-i ḥaṭār-nākdan geçüp zāt-i pākine vişāl emr-i muḥāldir. Ammā mazhar-i ⁽⁷⁾bedrağa-i iḥsānıñ olan zevāta ol rāh-i ḥaṭār-nāk bir tarīk-i ṭarab-nāk olup

⁽⁸⁾**Mıṣra‘**: Mazhar-i iḥsān-i cānān rā çı bāk⁴⁸⁷

kelām-i pākıyla terennüm-künān cānib-i gülistān-i vişāle ⁽⁹⁾ḥurāmān oldukları ğaniyyun ‘ani’l-beyāndır.

9. Yā rabb bekemāl-i an ki dāred

Ber kisvet-i cān tırāz-i levlāk

⁽¹²⁾An ki an kes kiden taḥfif olmuşdur. Bu maqāmda murād zāt-i simāt-i Ḥazret-i Muḥammed şallallāhu‘ ⁽¹³⁾te‘ālā ‘aleyhi vesellemdir. **Bekemālde** bā ḳasem içündür. Dāredin taḥtinde şin an kiye rāci‘dir. ⁽¹⁴⁾Tırāz tırāzıñ mu‘arrebidir ki libāsın yeñ ḳapağına ve omuzu başına ḳumāş ve şāldan ⁽¹⁵⁾dikdikleri şeydir ki andan maḳşūd tezyīn u ‘alāmetdir. Ve bu ‘ādet-i nā-fercām maḥşūş-i ⁽¹⁶⁾diyār-i A‘cāmdır. **Maḥşül-i beyt**: Yā rabb! Ol kimesneniñ Ḥaḳḳı için ki ol zāt cān ⁽¹⁷⁾kisvesiniñ üzerine levlāk ‘alāmetini tutar. Ya‘ni beyne’l-enām **levlāke levlāke** ⁽¹⁸⁾**lemā ḥalaḳtu’l-eflāke**⁴⁸⁸ ḥadīs-i ḳudsisiyle terfī‘ u tezyīn olunan raḥmeten li’l-‘ālemīniñ ⁽¹⁹⁾kemāli ḥaḳḳı için. Ebyāt-i şelāşe birbirlerine merhūndur.

10. Ez cām-i şafā u ḥum-i vaḥdet

Der bezm-i ḳalenderān-i çālāk

⁽²²⁾Hum ḥānın zammıyla küp ta‘bīr olunan nesnedir. Ḳalender semender vezinde şol zātdır ki nuḳūş u eşkāl ve ruḥūt u eşkāl ḳuyudātından müberrā ve derece-i rūḥāniyyete [32^b] irtikā eylemeğe şu‘ā‘-i āfitāb-āsā muşaffā olmuşdur. El-ḥāşıl tekellüfāt-i resmiyye ve ta‘rifāt-i ⁽²⁾ismiyyeden münezzeh ve ṭālib-i cemāl u celāl-i Ḥaḳḳ ve vāşıl-i füyūzāt-i eḥad-i muṭlaḳ ola. Eđer miḳdār-i ⁽³⁾zerre kevneyn ve ehl-i

⁴⁸⁷ Sevgilinin ihsanına mazhar olan kimse niçin korku duysun ki?

⁴⁸⁸ Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.

dāreyne rükūn u imāle-i derūn eder ise ‘adād-i aşḥāb-i ğurūrdan ⁽⁴⁾ma‘dūd ve silsile-i ḳalenderāndan ḥāric u maṭrūd olur. Ve ziyāde-i aḥvāl-i ḳalenderān ⁽⁵⁾evvel-i *Nefahāt* da tafṣīl u beyān olunmuşdur. Cenāb-ı Mevlānā bir ğazel-i nādiru’l-üslūblarında ⁽⁶⁾ḳalenderānı medḥ u ṣenā ve ṭarīḳ-i ḳalenderāna teşvīḳ u iġrā buyurmuşlar:

Nazm: ⁽⁷⁾Ḥudā rā tā ṣevī maḥrem ḳalender ṣev ḳalender ṣev
Çi bendī dil der in ‘ālem ḳalender ṣev ḳalender ṣev

⁽⁸⁾Tu ḥod rā der perīṣānī telef kerdī be nādānī
Güzār ez ‘ālem-i fānī ḳalender ṣev ḳalender ṣev

⁽⁹⁾Çü nebved ğayr-i Ḥaḳḳ ğayrī zi mescid ṣev sūy-i deyrī
Eger dārī dilā seyrī ḳalender ṣev ḳalender ṣev

Eger ḥ‘āhī ki bī-minnet resed ez Ḥaḳḳ be tu raḥmet
Ḥevāric rā bekon la‘net ḳalender ṣev ḳalender ṣev⁴⁸⁹

⁽¹⁰⁾Benih ber esb-i himmet zin güzār ez resm u ez āyīn
Beyā pīṣ-i Ḥüsāmeddin ḳalender ṣev ḳalender ṣev⁴⁹⁰

⁽¹¹⁾**Maḥṣūl-i nazm:** Yā Rabb! Cām-i ṣafādan ve vaḥdet küpünden seniḡ ṭarīḳinde cüst u çālāk ⁽¹²⁾olan ḳalenderānıḡ meclisinde.

11. An bāde ḥavāle kon be Cāmī

K‘ez vaṣmet hestīṣ koned pāk

⁽¹⁵⁾Havāle kon i‘ṭādan kināyedir, ṣin nāzıma rāci‘dir. Konedin taḥtında ṣin bādeye ⁽¹⁶⁾rāci‘dir. Vaṣm ḥaṣm vezninde ‘ayb u ‘illet demektir. Bāde ṣarābdır ki

⁴⁸⁹ Bu beyit BM nüshasında yoktur.

⁴⁹⁰ Allah’a ulaşmak istersen kalender ol, kalender ol. Niçin bu dünyaya gönül baġlıyorsun? Kalender ol, kalender ol. //Cahillikle perişanlıkta kendini telef eyledin, bu fani âlemden geç kalender ol, kalender ol. // Allah’tan başka başkaları yok, mescitten kiliseye git. Ey gönül! Seyahat etmek istiyorsan kalender ol kalender ol. //Allah’tan minnetsiz rahmet gelmesini istiyorsan hâricileri lanetleyip kalender ol, kalender ol. //Himmet atına eġer vur, adet ve ayinlerden vazgeç. Hüsameddin’in yanına gel, kalender ol, kalender ol.

lisān-i Türkî'de ⁽¹⁷⁾süci ta'bir olunur. Ma'lûm ola ki 'aşk u maḥabbetîñ şarāb-i şūrîye müşābeheti müşāheddir. ⁽¹⁸⁾Bināberîn 'ārifin-i muḥakḳıķîn 'aşk u maḥabbetden şarāb ve müdām ile ifāde-i merām eylerler. ⁽¹⁹⁾Cihet-i müşābehetîñ biri budur ki şarāb şāribini baḡl iken Ḥātem ve 'aşk dahî şāhibini ⁽²⁰⁾nā-merd iken adam eder. Lākin şemere-i mest-i mey germ-i vücūd ve netīce-i mest-i 'aşk bezl-i küllü ⁽²¹⁾mā fi'l-vücūddır. Ve biri daḡi budur ki gerek mest-i mey ve gerek mest-i 'aşk bî-bāk u lā⁽²²⁾ubālî ve şıfat-i cünbden ḡālîdirler. Ammā şecā'at-i mest-i mey maḡlūbiyyet-i 'aql-i āḡir-binden ⁽²³⁾ve şalābet-i mest-i 'aşk ḡālîbiyyet-i nūr-i keşf u yakīnden neş'et etmişdir. [33^a] Ve biri daḡi 'umūm-i sereyānıdır ki şarāb şāribiñ cemî'-i cevāriḡine cārî ve 'aşk ⁽²⁾daḡi 'āşıkıñ cemî'-i a'zā u kuvvāsına sārîdir. Ḥattā beden-i 'āşıkda şa'ar-i ⁽³⁾vāḡidiñ ibtilā-yi maḥabbetden rehā bulmadıḡı nāçārîdir. Ve biri daḡi ifşā-yi esrārdır. Nitekim ⁽⁴⁾her ikide keşf-i rāz derkārdir. Ve biri daḡi mey gerek derūn-i ḡum ve gerek cevfi sebūde ⁽⁵⁾bir muḡarrik ḡārici olmaḡsız cānib-i zuḡūra meyl eder. Ve sırr-i maḥabbet tengnā-yi sīne-i ⁽⁶⁾uşşāk ve süveydā-yi dil-i müştākda mestūr iken ḡalebe-i şevḡ u istilā-yi 'aşk sebebiyle ⁽⁷⁾inkişāf u zuḡūra meyl eder.

Rubā'î: 'Aşk-i tu ki buved şāh der mülk-i derūn
 Çün debdebe-i şāhî-i ū geşt füzūn
 Şod hem-reh-i āb-i dīde u hem-dem-i āh
 V'ez perde-serā-yi sīne zed ḡayme birūn⁴⁹¹

Maḡşūl-i beyt: Yā Rabb! ḡum-i vahdetten ve cām-i şafādan ⁽¹⁰⁾ol bādeyi Cāmî'ye i'tā eyle ki ḡattā o bāde Cāmî'yi vārlıḡdan pāk eyleye. Zīrā ⁽¹¹⁾vārlıḡdan geçmedikçe vişāl muḡāldır. Nitekim *Gülşen-i Tevḡīd*'de Ḥāzret-i Şāhidî'niñ şu ebyātı ⁽¹²⁾buḡa şāhiddir:

Nazm: Tā tu huşyārî nei mest-i ḡudā
 Nistî der rāh-i Ḥāḡḡ maḡv u fenā

Hiç ez vahdet nemiyābî nişān

⁴⁹¹ Aşkın ki şahlığının debdebesi arttığı için gönül ülkesinin sultanı oldu. Gözyaşının yoldaşı, âhın arkadaşı oldu. Gönül sarayının perdesinden dışarıda çadır kurdu.

Bî-ħodî u bî-ħuşî bâyed hemân

Tâ nenûşî bâde ez cām-i ilāh

Mî neyābî vaħdet-i an pâdişāh

Her kesî k'û mest-i an saġrāk şod

Dāimā der vecd u istiġrāk şod⁴⁹²

Ķaşîde 4 (FŞ, 39)

1. Ey bürde z'āfitāb be vech-i ħüsn-i sebĵ

Ķurş-i ĵamer be mu'ciz-i dest-i tu geşte şakĵ

⁽¹⁸⁾Sebk sinin fethi ve bāniñ sükūniyla bir kimesneniñ öñüne geçmek demektir. Mu'cize enbiyā-i ⁽¹⁹⁾'izāmdan şadır olan ħavāriĵ-i 'ādeye ıtlāk olunur ki ħaşm-i münkir inkāra mübāderet ⁽²⁰⁾eyledikte 'āciz ĵılmaĵ için izħār ederler. Āħirinde hā mübālaĵa içündür. Bi- dūni'l-hā isti'māli ⁽²¹⁾daĵi cā'izdir, bu maħalde olduĵu mişillü. Ĥāriĵ-i 'āde aĵsām-i sitteye münĵasamdır. Mu'cize, ⁽²²⁾kerāmet, istidrāc, irhāş, me'ūnet, siħr. **Maħşül-i manzüm**: Ey āfitāb-ı ⁽²³⁾cihān-tābdan vech-i ħüsn ile sebĵat eylemiş olan zāt! Saĵa nidā ederim ki ĵurş-i [33^b] ĵamer⁴⁹³ seniñ yed-i şerīfnde zāhir olan mu'cize ile iki pāre ve iki şakĵ oldu. Nitekim ⁽²⁾ıĵtarabati's-sā'atu ve'n-şakĵa'l-ĵamar⁴⁹⁴ bunu müşbitdir. Men erāde tafşile inşikāki'l-ĵamer ⁽³⁾felyanzur ilā kütübi's-siyer. Ĥafi deĵildir ki ħüsn-i şems u ĵamer ħüsn-i ĵayrū'l-beşere nisbet ⁽⁴⁾bir zerre-i bî-ferdir ki nitekim denmişdir:

Beyit: Cemālün nūrına nisbet güneş bir nūr-i bî-ferrdür

Güneş sensin ki zerrātuñ nebîlerle velîlerdür⁴⁹⁵

⁴⁹² Senin gibi ayık biri Hak sarhoşu olmadığından, Hak yolunda mahv ve fena olmuş da değilsin. // Vahdetin izini bulamıyorsan, senin kendinden geçmen, sarhoş olman gerek. // Allah'ın kadehinden şarap içmedikçe o padişahın vahdetini bulamazsın. //O kadehin sarhoşu olan kimse daima vecd ve istiğrak içinde olur.

⁴⁹³ Ķamer: -SK

⁴⁹⁴ Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı. Kamer 54/1.

⁴⁹⁵ Hasan Sezâyî, *Dîvân-ı Sezâyî-i Gülşenî*, Sütlice Dergahı nr. 91, vr. 16a.

Netice-i kelâm muḩassim-i ḩusn u nūr ⁽⁶⁾ Cenâb-ı ḩazret-i bedrû'l-budürdür. Menḩöldür ki aşḩâb-i kirâmdan biri yâ Resûlallâh siz mi ⁽⁷⁾ güzelsiz Yusuf mı güzeldir dedikte **ene emleḩu min eḩi Yūsufe**⁴⁹⁶ buyurdular.

Beyit: Dest-bürîde olalar Yūsuf için olmaz ‘aceb
Görse vechiḩ ciġerin şerḩ eder ibn-i Ya‘kûb⁴⁹⁷

2. Tâbî zi ‘aks-i ṭal‘at u târî zi ṭurra an

Şubḩun izâ teneffese leylun izâ ġasak

⁽¹¹⁾Tâb âb vezninde ziyâ, târ mâr vezninde zulmet ve âḩirinde yâlar vahdet içündür. Subḩun ⁽¹²⁾teneffüsü ṭulû‘ ve zḩûrundan kinâyedir. Nitekim **ve’ş-şubḩi izâ teneffese**⁴⁹⁸ kerîmesinde müfessirîn ⁽¹³⁾beyân buyurmuşlardır. Ğasak nasak vezninde zulmet demektir. **Maḩşûl-i nazm:** Yâ Resûlallâh! ⁽¹⁴⁾Şubḩun ziyâsı seniḩ ṭal‘âtiḩ ‘aksinden bir ziyâ ve zulmet-i leyl daḩi seniḩ ṭurreḩden ⁽¹⁵⁾bir târdır. Nâzım-i niḩrîr bu beyt-i şerîf ile ṭal‘at-i Muḩammediyyeniḩ enveriyyetini ve ġisû-yi ⁽¹⁶⁾Aḩmediyyeniḩ esvediyyetini şenâ buyururlar. Zîrâ vechiḩ kemâli nurânî ve ġisûnuḩ zulmânî ⁽¹⁷⁾olmaḩdadır. Mestûr-i kütüb-i erbâb-i taḩḩiḩdir ki **ve’ḩ-ḩuḩâ ve’l-leyli izâ secâ**⁴⁹⁹ kerîmesinde ⁽¹⁸⁾ḩuḩâdan murâd rûşenî-i rû-yi Cenâb-ı Muḩammed ve leyliden murâd siyâḩî-i mûy-i ḩazret-i Aḩmed ⁽¹⁹⁾şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellemdir.

Beyit: Ve’ḩ-ḩuḩâ remzî zi rûy-i hem çü mâḩ-i Muştafâ’st
Ma‘nî-i ve’l-leyli ġisû-yi siyâḩ-i Muştafâ’st⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ Ben kardeşim Yusuf’tan daha güzelim. Kaynağı bulunamadı.

⁴⁹⁷ Krş. Ayşe Kaya, *Dîvân-ı Selâmî (İnceleme-Metin)*, k.3/51, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1999; Serpil Kayya, *Selâmî Dîvânı’nın Transkripsiyonlu Metni*, k.3/51, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi SBE, Kütahya 2001. İki çalışmada da kâfiye gereği “Ya’kûb” yerine “Ken’ân” yazılmıştır. Şâriḩ muhtemelen bu tür beyitleri ezberinden yazdığı için zaman zaman bu tür kelime farklılıklarına rastlanmaktadır.

⁴⁹⁸ Andolsun, aydınlandığı zaman sabaha ki. Tekvîr 81/18.

⁴⁹⁹ Kuşluk vaktine andolsun, karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun ki. Duhâ 93/1, 2.

⁵⁰⁰ “Duhâ” ayeti yüzü ay gibi olan Mustafa’dan bir işaretidir. “Leyl” âyetinin manası Mustafa’nın siyah saçıdır.

3. Ber her ki tāft pertev-i envār-i mihr-i tu

Şod sūrḥ-rūy der heme āfāk çün şafaḳ

⁽²³⁾Mihr muḥabbet demektir. Sūrḥ-rū şoden maḳbūl u mergūb olmaḳdan ‘ibārettir. Āfāk [34^a] ufḳuḅ cem‘idir ki eṭrāf-i eflāk demektir. Şafaḳ ṭabaḳ vezninde ba‘de ğurūbi’ş-şems ⁽²⁾‘iṣā-i aḥīreye ḳadar ufuḳda zāhir olan ḥumrete ıtlāk olunur. **Maḥşūl-i beyt:** ⁽³⁾Yā Resūlallāh! Her kimesne üzerine ki seniḅ pertev-i envār-i muḥabbetiḅ parladı o kimesne cemī‘-i ⁽⁴⁾āfākda şafaḳ gibi maḳbūl u mergūb oldu. Nitekim denmişdir:

Beyit: Sen emīre ⁽⁵⁾ḳul olan her ne ḳadar müdbir ise
Bende-i muḳbil olur mişl-i Bilāl-i Ḥabeşī⁵⁰¹

4. Cismet nedāşt sāye ve’l-Ḥaḳḳ çüniñ sezed

Zirā ki būd cevher-i pāket zi nūr-i Ḥaḳḳ

⁽⁸⁾Sezed fethateynle sezāyiden maşdarından fi‘l-i muzāri‘dir ki yaraşur ve lāyık u münāşib ⁽⁹⁾olur demektir. Cevher-i pākdan murād ḥaḳīḳat-i sulṭān-i levlākdir. **Maḥşūl-i nazm:** Seniḅ ⁽¹⁰⁾cism-i laṭīf ve vücūd-i nazīfiḅ sāye-dār olmadı. Ve Ḥaḳḳ olan daḥi böyle olmaḳdır. Zirā ⁽¹¹⁾seniḅ cevher-i pākiḅ ve ḥaḳīḳat-i tābnākiḅ nūr-i Ḥaḳḳ’dandır. Nūr-i Ḥaḳḳ’da ise sāye ⁽¹²⁾olmaz. Nitekim Süleymān Efendi *Mevlid*’inde vāḳi‘dir:

Beyit: Nūr idi başdan ayaḡa göḡdesi
Bu ‘ıyāndur nūruḅ olmaz gölgesi

5. Zīnsān ki şod kelām-i tu dībāce-i kemāl

Bā mantıḳ-i tu nātıḳa rā key resed nuṭṭaḳ

⁽¹⁶⁾Zīnsān ki bu tarz ve üslūbdan ki ma‘nāsınadır. Dībāce ḥūb u dil-keş olan ⁽¹⁷⁾ruḥsāra ıtlāk olunur ki kitābiḅ ruḥsār maḳāmında olan maḥalline ıtlāk olunmuşdur ki ⁽¹⁸⁾şanāyi‘ u bedāyi‘ ile muraşşa‘dır. Mantıḳ ve nuṭṭaḳ me‘ānī fehm olunur ḥarf u

⁵⁰¹ Şāriḥ bu beyti 5. kasidenin 18. beytinde, şairi Rūşeni’nin adını belirterek tekrar alıntılamıştır. Krş. *Rūşeni Dîvânı*, Şehid Ali Paşa, nr. 1178, vr. 119b.

aşvāt ile ⁽¹⁹⁾tekellüm ma'nāsınadır. Nāṭıkadan murād nefis-i nāṭıkadır. Zātında māddeden mücerred bir cevherdir ki ⁽²⁰⁾evşāf-i mün'adde ile mevşūfdur. Emmāre, levvāme, rāziyye, marziyye, muṭma'inne mişillü. **Maḥşül-i nazm:** ⁽²¹⁾Bu üslūbdan seniñ kelāmıñ dībāce-i kemāl oldu ki seniñ nuṭk-i şerīfiñe nuṭk-i ⁽²²⁾nefis-i nāṭıka kaçan vāşıl olur, olamaz. Zirā eḫādīs-i Kāsimiyye daḫi kelām-i Yezdāniyye mişillü ⁽²³⁾bāliğ-i ḥadd-i i'cāzdır. [34^b]

6. Der bezm-i iḫtişām-i tu seyyāre heft cām

V'ez maṭbaḫ-i nevāl-i tu eflāk nüh ṭabaḫ

⁽³⁾Seyyāreden murād seb'a-i seyyāredir ki lisān-i 'Arabda şems, kamer, 'uṭārid, zühre, meriḫ, ⁽⁴⁾müşteri, züḫal bu mecmū'dur ve lisān-i Fāriside meh, ḫurşid, tir, nāhid, behrām, bercīs, ⁽⁵⁾keyvāndan 'ibāretdir. Nitekim şāhib-i *Nişābu'ş-Şıbyān* nazm etmişdir:

Beyit: Ḳamer est u 'Uṭārid u Zühre
 Şems u Meriḫ u Müşteri u Züḫal

Beyit: Kevākib Meh u Tır u Nāhid dān
 Çü Ḫurşid u Behrām u Bercīs u Keyvān

Maṭbaḫ maḫ'ad vezninde ism-i mekāndır ki aş-ḫāne ⁽⁸⁾ma'nāsınadır. Nevāl kerem ve iḫsān demekdir. Nüh zamm-i nūn ile ṭoḫuz ma'nāsınadır. ⁽⁹⁾Ṭabaḫ lisānımızda daḫi ṭabaḫ ta'bır olunan şey'dir ki içine mīve ve sā'ir me'kūlāt vaż' ⁽¹⁰⁾olunur, Fāriside tebūk denür. **Maḥşül-i beyt:** Yā resūlallāh! Seniñ bezm-i iḫtişāmıñda ⁽¹¹⁾seb'a-i seyyāre heft cām ve seniñ maṭbaḫ-i nevāleñden ve aş-ḫāne-i kereminden eflāk ⁽¹²⁾nüh ṭabaḫdır. Ḫafī değıldir ki eflākiñ ṭabaḫa müşābeheti vāḫı'a muṭābıḫdır. Cāmda daḫi seyr u deverān ğaniyyun 'ani'l-beyāndır.

7. Ber defter-i celāl-i tu Tevrīt yek raḫam

V'ez muşḫaf-i kemāl-i tu İncil yek varāḫ

⁽¹⁶⁾İncil Hazret-i 'İsā'ya nāzil olan kitāb-i vācibu't-tebcīliḡ ismidir ki lisān-i ⁽¹⁷⁾Fārisīde 'anbergūn vezninde Angelbūn ta'bīr olunur. **Maḡşūl-i beyt:** Yā resūlallāh! ⁽¹⁸⁾Seniḡ defter-i celāl ve 'azamet-i kemāliḡ üzerine Ḥazret-i Musā'ya nāzil olan ⁽¹⁹⁾Tevrīt bir raḡam ve bir naḡş-i ḡalemdir ve seniḡ muşḡaf-i kemāliḡden Cenāb-ı 'İsā'ya vārid ⁽²⁰⁾olan İncil bir varaḡdır. Ma'a hāzā her ikisi keşret-i eczā ve vefret-i evrāḡ ile meşḡūd ⁽²¹⁾u müte'ārifdir. Ḥattā tā'ife-i yehūd Ḥazret-i 'Üzeyr ḡafīz-i Tevrīt olduḡundan şānında ibnullāh ⁽²²⁾dediler. Kemā ḡāle'llāhu te'ālā ve **ḡāleti'l-yehūdu 'uzeyrun ubnullāh**⁵⁰². Beyitte olan cinās ⁽²³⁾nezd-i daḡāyık-şināsda zāhirdir. Tevrītiḡ celāle İncil'in kemāle maşrūf olması te'emmul-i [35^a] daḡiḡe mevḡūfdur. Te'emmel, fetḡullāhi 'aleyk.

8. Gül rā zamāne ez 'araḡ-i 'arīzet girift

Ber 'aks-i an ki begirend zi gül 'araḡ

⁽⁴⁾'Araḡ fetḡateynle zī-rūḡ kısmınıḡ gövdesi derisinden ḡıḡan ruḡūbete denür ki ⁽⁵⁾lisānımızda ter ta'bīr olunur. Eşyā'-i sā'irede isti'māli 'alā tarīḡi'l isti'āredir. ⁽⁶⁾Mışrā'-ı şānīde olan 'araḡ raḡı ta'bīr olunan şeydir ki gül ve ḡurma ve şaman gibi şeylerden ⁽⁷⁾yaparlar. **Maḡşūl-i beyt:** Yā resūlallāh! Gül ta'bīr olunan nesneyi ⁽⁸⁾zamāne 'araḡ-i 'arīziḡdan ḡıttı. Şimdi bir 'aks olarak nās gülden 'araḡ ḡıttılar ⁽⁹⁾ve raḡı yaparlar. Ve fi'l-ḡadıḡ **lemmā 'urice bī ila's-semāi'd-dünyā beketi'l-arḡu min ba'dī** ⁽¹⁰⁾**fe nebete'l-laşfu min nebātiḡā felemmā en raca'tu ḡaḡara 'araḡi 'alā'l- arḡi fe nebete verdun aḡmeru** ⁽¹¹⁾**elā men erāde en yeşumme rāyiheti fe'l-yeşumme'l-verde'l-aḡmer**⁵⁰³, kezā fi'l- *Maḡāşıdu'l-Ḥasene* li'l İmāmi's-Seḡāvi. ⁽¹²⁾Bu ḡadıḡ-i şerīfden Ḥazret-i faḡr-i 'ālemden evvel verd-i aḡmer olmamaḡ lāzım gelmez. Zirā bundan ⁽¹³⁾maḡşūd server-i 'ālemin eczā-i 'araḡiyyesiḡ 'adem-i izā'atla ta'zīmdir. Ve kırmızı olması ⁽¹⁴⁾ruḡsār-i Muḡammedī tāb-i tecelliden sürḡ-reng olduḡundandır. Bināberin gül daḡı levn-i ruḡsārları ⁽¹⁵⁾üzere ḡalk olundu. Nitekim *Ḥaşīde-i Hilālī*'de gelmişdir:

⁵⁰² Yahudiler, "Üzeyr, Allah'ın oğludur" dediler. Tevbe 9/30.

⁵⁰³ Beni göḡe yükselttiklerinde yeryüzü ardımdan aḡladı, yeryüzünde kebere bitkisi bitti; yeryüzüne döndüḡümde ise terim yeryüzüne damladı, kırmızı gül bitti, kim benim kokumu koklamak isterse kırmızı gülü koklasın. Seḡāvi, *Maḡāşıdu'l-Ḥasene*, I /261; Aclūni, *Keşfü'l-Hafā*, I /798. "lasf=kebere" için bkz. *Kāmusu'l-Muḡhî Tercümesi*, c. 4, s.3855.

Beyit: Gül ki berāmed be reng-i āl-i Muḥammed
Nīst meger mazḥarī cemāl-i Muḥammed⁵⁰⁴

Ve bu gül el'ān elsīne-i nāsda gül-i Muḥammedī⁽¹⁷⁾ demekle deverān etmektedir.

Nazm: Ger cemāl-i Aḥmed'i şerḥ itmese evrāk-i gül
Olmaz idi 'andelīb-i ḥoş-nevā müştāk-i gül

Oldı çün tīb-i tecellīden 'araḳ-rīz ol ḥabīb
Ḳaṭresünden bitdi ol kim itdiler ıtlāk-i gül

Ba'zı nüshada; "ber 'aks bāḡbān ki begired zi⁽²⁰⁾ gül 'araḳ" vārid olmuştur.⁵⁰⁵

9. Cāmī kocā u na't-i tu ammā be kilḳ-i şevḳ

Ber levḥ-i şıdḳ zed raḳamī keyfe mā ittefaḳ

⁽²²⁾Kilḳ ḳalem demektir. Keyfe mā ittefaḳ nāḡāḥ ve aḡsızın ma'nāsınadır. **Maḥşül-i beyt:** Cāmī⁽²³⁾ nerede seniḡ na't-i serīfiḡ nerede. Ammā şevḳ ḳalemi ile şıdḳ levḥi üzere [35^b] nāḡāḥ bir raḳam urdu. Yoḡsa seni medḡ u şenā imkānda olmadıḡı hüveydādır. Nitekim ba'zı⁽²⁾ 'urefā buyurmuştur:

Beyit: Kemāl-i zātını medḡ eylemek ne ḡaddimdür
Mediḡe-senc-i kemālün olunca rabb-i vedūd

Ḳaşıde 5 (FŞ, Tercîāt ve Terḳîbāt 23)

1. Mā-i ma'in çist ḡāk-i pā-yi Muḥammed

Ḥabl-i metin ribḳa-i velā-yi Muḥammed

⁽⁶⁾Bu terci'-i bendiḡ vezni baḡr-i münseriḡdendir ki her mışrā'ı müstef'ilün mef'ülāt⁽⁷⁾ müstef'ilün mef'ülātıdır. Ba'de 'arūzi'l-ille müfte'ilun fā'ilātu müfte'ilun fā' ḳalmıştır. ⁽⁸⁾Mā-i ma'in āb-i revān-ı pākize demektir. Bu maḳāmda mecāzen 'ilm-i ledünni murāddır. Beynehumāda cihet-i⁽⁹⁾ müşābehet iḡyā-i nüfūsdur. Nitekim

⁵⁰⁴ Hz. Muhammed'in ehl-i beytinin rengini alan gül, Hz. Muhammed'in güzelliḡinin mazharından başka bir Şey deḡildir.

⁵⁰⁵ "Vārid olmuştur": -BM

her ikide ihyā müşāhed ve maḥsūsdur. Mā'-i ma'in ⁽¹⁰⁾su'āl, ḥāk-i pā-yi Muḥammed cevābdır. Mıṣrā'-ı şānī daḥi buṅā kıyās oluna. Muḥammed tef'ıl bābindan ismi ⁽¹¹⁾mef'ül olarak mübālağa ile ḥamd olunmuş ma'nāsınadır. Şonra vaşfiyetden ismiyyete naql ⁽¹²⁾birle faḥr-i 'ālem şallallāhu te'ālā 'aleyhi vesellemin eşher-i esmāsından olmuştur. Ve bu ism-i şerif ⁽¹³⁾ile tesmiyenin sebebi Ḥāzret-i Āmine raḍiyallāhu 'anhumā vālidemiz müddet-i ḥamli sekiz māh ⁽¹⁴⁾olduḡda melā'ike-i kirām Ḥāzret-i Āmine'ye yā Āmine devlet ve sa'ādet seniḡdir ki cenāb-i ⁽¹⁵⁾Raḥmān seni vālide-i nebiyy-yi āḥirü'z-zamān eyledi. Ol şems-i hidāyet ṭālī' olduḡda ismi ⁽¹⁶⁾şerifini Muḥammed koyuverdiler. Kemā aḡbarat Āminetu raḍiyallāhu 'anhā **lemmā kānet müddetu ḥamlī** ⁽¹⁷⁾şemāniyete eşhurin ra'aytu'l-melā'ikete yaḡūlūne lī yā Āminetu ṭūbā leki inneki ḥamelti bi seyyidi'l-'ālemīne ⁽¹⁸⁾enti ummu nebiyyi āhiri'z-zamāni fe'izā vaḡa'tihi fesemmīhi **Muḥammeden** ⁵⁰⁶. Habl ip, ribka lafzen ve ma'nen ⁽¹⁹⁾rişteye müsāvīdir. Velā ḥayā vezninde muḥabbet ma'nāsınadır. Nāzım-i bozorgvār muḥabbet-i ⁽²⁰⁾Muḥammediyyeyi insānı maṭlūbına işāl etmekte ḥabl-i metine teşbīh buyurdular. ⁵⁰⁷ Nitekim bir kimesnenin kendü ile maḡşūdu beyninde ⁵⁰⁸ ol kimesne o ḡable temessük ⁽²¹⁾eylese maḡşūdına nā'il ve maṭlūbına vāsıl olur. Bināberin şān-i Ḳur'an'da daḥi ⁽²²⁾ve'tašimū bi ḡabli'llāhi ⁵⁰⁹ vārid oldu. **Maḡşūl-i beyt:** Ey ṭālib-i fuyūzāt-i Aḡmedī! Ḥaḡīḡatde ⁽²³⁾'ilm-i ledünnī cenāb-i ⁵¹⁰ Ḥāzret-i Muḥammed şallalāhu te'ālā 'aleyhi vesellem efendimizin ḡāk-pāy-i kimyā-sāy-i sa'ādet-[36^a]eşerleridir. Ve insānı maṭlūbuna mūşıl olan ḡabl-i metin muḥabbet-i Muḥammedü'l-emīn ve meveddet-i ⁽²⁾raḡmeten li'l-'ālemīndir. El-ḡāşıl bir kimesne ki mümtesik-i rişte-i muḥabbet-i Muḥammedī ve peyrev-i Cenāb-i ⁽³⁾Aḡmedī ola vāşıl-i Cenāb-i zu'l-minen olacaḡı ma'lūm u müberhendir. Nitekim denmişdir:

Rubā'ī: Şāh-i 'Arabī kıble-i erbāb-i necāt
 Āyīne-i zāt āmede mir'āt-i şifāt
 Der peyreviyy-i ust 'uluvv-i derecāt

⁵⁰⁶ Hamileliḡimin müddeti sekiz ay olduḡunda melekleri gördüm bana 'ya Āmine! Sana müjdeler olsun ki ālemlerin efendisine hamile kaldım, ahir zaman peygamberinin annesisin, doğurduḡunda ona Muḥammed ismini ver' diyorlardı.

⁵⁰⁷ "Teşbīh buyurdular": -BM

⁵⁰⁸ "Nitekim bir kimesnenin kendi ile maḡşūdu beyninde": -BM

⁵⁰⁹ Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Āl-i İmrān 103

⁵¹⁰ "Cenāb-i": -BM

Lā zāle ‘aleyhi zākiyātü’ş-şalavāt⁵¹¹

2. Hilkat -i‘ālem berā-yi nev‘-i beşer şod

Hilkat-i nev‘-i beşer berā-yi Muḥammed

⁽⁸⁾**Maḥşül-i nazm:** ‘Āleminḡ hilkati nev‘-i beşer içündür. Nitekim ḡadīş-i ḡudsīde gelmişdir: ⁽⁹⁾**Ḥalaḡtu’l-‘āleme li-eclikum**⁵¹². Hilkat-i nev‘i beşer daḡi Ḥazret-i Muḥammed şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem ⁽¹⁰⁾ içündür. Kemā verade fi ḡadīş-i ḡudsī **ḡalaḡtuke li eclī ve ḡalaḡtu’l-ḡalāyıkā li-eclike**⁵¹³. ⁽¹¹⁾Ḥafī deḡildir ki hilkat-i nev‘-i beşer deḡil belki cemī‘-i eşyā ḡūşe-çin-i ḡırmen-i vücūd-i ⁽¹²⁾ sulṡānu’l-enbiyādır. Nitekim ba‘zı ‘ulemā: ‘irfānu esāsi’n-nebiyyi ‘aleyhi’s-selām fehuv cinsu’l-‘ālī ‘alā ⁽¹³⁾cemī‘i’l-ecnāsi ve’l-ebü’l-ekberu li cemī‘-i’l-mahlūkāti ve’n-nās⁵¹⁴ buyurmuşlardır.

Nazm: Muḥammed k‘āferīneş rā garaż ūst
Murād ez cevher u cism u ‘araż ūst

Ḥalā’ik ḡūşe-çin-i ḡırmen-i ū
Melā’ik ḡāşe-rüb-i ḡülşen-i ū⁵¹⁵

3. Süde heme ḡudsiyān cebin-i irādet

Ber tih-i na‘leyn-i ‘arş-sāy-i Muḥammed

⁽¹⁸⁾**Süde** māzī-i muḡayyedir, süzmek ve ezmek ma’nāsınadır. **Tih** kesr-i tā ile naḡīz-i ⁽¹⁹⁾bālādır. **Na‘leyn** lāmın fethiyle na‘liḡ teşniyyesidir ki ayaḡı yere çıplak ṡoḡunmaḡdan ⁽²⁰⁾ḡıfz edecek şey’e denür. Lisān-i Fārisī’de pāpūş ve pāy-efzā ta‘bīr olunur, ⁽²¹⁾cemī‘-i envā’ına şāmildir. ‘**Arş-sāy** vaşf-i terkībīdir ki ‘arş çigneyici demekdir ve ⁽²²⁾ism-i şerīf-i Muḥammed’e muzāfdır. **Ḥudsiyān**dan murād melā’ike-i

⁵¹¹ Arapların şahı, kurtulmuşların kıblesi / Sıfatlarının aynası, zâtın aynası hâline geldi / Yüce mertebeler peşinden gitmekle elde edilir / Sonsuz salât ve selām onun üzerine olsun. *Abdullah Nidâî’yi Kâşgârî ve Hakkıyye Risâlesi*, s. 74, Haz. Dr. Güller Nuhoglu

⁵¹² Ālemleri senin için yarattım.

⁵¹³ Seni kendim için, insanları da senin için yarattım. Münâvî, *Feyzû’l-Kadîr*, II /1918.

⁵¹⁴ Peygamber efendimizin irfanının temeli bütün cinslerden yüce olması, mahlûkâtın ve insanların en büyük babası olmasıdır.

⁵¹⁵ Hz. Muhammed ki yaradılışın amacıdır. Cevher, cisim ve özden murad odur. // İnsanlar onun harmanının başak toplayıcıları, meleklerse gülşenin diken süpürücüsüdürler.

mekârim-mu'tâddır. Cebîn cebhe ⁽²³⁾ma'nâsınadır. **Maḥşûl- i nazm:** Ol şâhib-i tâc u me'âric şallallâhu te'âlâ 'aleyhi vesellem mi'râca [36^b] teşrîflerinde cemî'-i melâ'ike-i kirâm cebîn-i irâdetlerin Ḥâzret-i faḥr-i 'âlemin 'arşu'r-raḥmânı ⁽²⁾çığneyici olan na'leyn-i şerîfeynini altına sürdürdüler ve hengâm-i taḫbilde

Mıṣra': Biz bende-i ⁽³⁾dirîne-i maḥbûb-i Ḥudâyız

nağmesin söylediler. **Fâ'ide:** Ḥâzret-i Mūsâ şalavâtullâhi 'aleyhi ⁽⁴⁾ve 'alâ nebiyyinâ vâdî-i muḫaddesde **faḥle' na'leyk**⁵¹⁶ ḥiṭâbıyla muḥâṭâb olduğda derḥâl na'leyn-i ⁽⁵⁾şerîfeyniñ iḥrâc buyurdular. Binâberîn Ḥâzret-i Muḥammedü'l-emîn daḫi ḳadem-i şerîfeynin ⁽⁶⁾fevḳ-i 'arşa vaż' buyurunca ittibâ'en li-Mūsâ na'leyn-i şerîfeynin iḥrâc murâd etdiklerinde ⁽⁷⁾lâ taḫle' na'leyke li yeteşerrafe'l-'arşu ve'l-kürsiyyu taḫte na'leyke⁵¹⁷ emriyle me'mûr oldular. Kemâ ⁽⁸⁾verade fi'l-ḥadîşi 'an Ebî Hureyre raḫiyallâhu te'âlâ 'anhu enne'n-nebiyye şallallâhu te'âlâ 'aleyhi vesellem ⁽⁹⁾ḳâle lemmâ vaḫa'tu ḳademî el-'arş hememtu en aḫle'e na'li fe semî'tu nidâen minallâhi te'âlâ ⁽¹⁰⁾yaḫûlu lâ taḫle' na'leyke liyeteşarrafe'l-'arşu ve'l-kürsiyyu taḫte na'leyke feḳultu yâ rabbî ḳulte ⁽¹¹⁾li-eḫî Mūsâ faḥle' na'leyke ḳâle'llâhu te'âlâ udnu minnî yâ ebâ'l-Ḳâsımı leste 'indî ke Mūsâ ⁽¹²⁾feinne Mūsâ kelîmi ve ente ḫabîbi ve innehu ṫalebe'r-ru'yete feḳultu len terâni ḳable ḫabîbî⁵¹⁸ ⁽¹³⁾Kezâ fi'l-*Miṣkât*:

Rubâ'î: Ey nûr-i tu manzûr-i dil u cân-i heme
Vey âyet-i raḫmet-i tu der şân-i heme
Şâhân-i serâ-perde-i mülk u melekût
Der pîş-i tu ḫâdim u tu sultân-i heme⁵¹⁹

4. 'Urve-i vuşḳâ bes est dîn u düvel rā

⁵¹⁶ Hemen ayakkabılarını çıkar. Tâhâ 20/12.

⁵¹⁷ Nalınlarını çıkarma ki arş ve kürsü nalınlarının altında şereflensin.

⁵¹⁸ Arş-ı a'lâya ayak bastığımda nalınlarımı çıkarmaya yeltendiğimde Allah'ın arşın şereflenmesi için nalınlarını çıkarma nidasını işittim. Ben de: Ey rabbim! Kardeşim Musa'ya nalınlarını çıkar demiştin dedim. Bunun üzerine Allah bana ey Ebu'l-Kâsım! Bana yaklaş, sen benim için Musa gibi değilsin; çünkü Musa benim kelîmim, sen ise benim habîbimsin; o beni görmek istedi, fakat ben ona habîbim beni görmeden sen beni göremezsın dedim.

⁵¹⁹ Ey nurun, tüm can ve gönüllerin bekleneni olan! Ey rahmetinin âyeti herkesin şânında olan! Mülk ve melekût sarayının sultanları senin yanında hizmetçidirler, sen onların hepsine sultansın.

Riše-i ez küşe-i ridâ-yi Muhammed

(17)‘Urve-i vuskâ ħabl-i veşîk ma‘nâsındır; şân-i Qur‘ân ve Ĥaĥĥ-i faĥr-i cihânda mecâzen isti‘mâli (18)vârid olmuştur. Kemâ ħâlâ‘llâhu te‘âlâ **ve men yekfur bi‘t-tâġûti ve yu‘min billâhi faĥad istemseke bi‘l-‘urveti‘l-vuşĥâ**⁵²⁰. Ĥâlâ‘l-Vâĥidî fi *Tefsîrihi el murâd mine‘l-‘urveti‘l-vuşĥâ el-Ĥur‘ân ev en-nebiyyu ‘aleyhi‘s-*(20)**selâm**⁵²¹. Dîn şerî‘at millet zâten vâhid, i‘tibâren mugâyirdir. Bir ehl maĥzûf⁵²² olup (21)ehl-i dîn u düvel râ taĥdirindedir. Düvel dâlda ĥarekât-i şelâşe câ‘iz olarak devletiñ (22)cem‘idir. Ridâ rânîñ kesriyle millĥafe-i ma‘rûfedir ki başa ve belden yuĥaruya bürüne⁽²³⁾cek câr u şâl maĥûlesine denir. **Maĥşûl-i beyt:** Ehl-i dîn u düvele Ĥazret-i Muhammed [37^a] şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellem efendimiziñ ridâ-i şerîfesin küşesindeñ bir iplik (2)kâfi ve mümtelik-i rişe-i ridâ-yi Muhammedî olan kimesne maĥşûduna nâ‘il olacağı ma‘lûm-i (3)insâniyyedir. Rişe-i ridâ-yi Muhammediyyeden murâd sünen-i seniyye-i Aĥmediyye ve tarîĥ-i marziyye-i (4)Muştafiyyedir. Ve fi‘l- ĥadîş **men temesseke bi-sünneti deĥale‘l-cennete**⁵²³.

5. Cân-i girâmî dirîġ nîst zi ‘ıŝĥeş

Cân-i men u şad çü men fedâ-yi Muhammed

(7)Şin seyyidü‘l-mürselîne râci‘dir. Sad mi‘eye mürâdifdir lâkin böyle maĥallerde keşretten (8)kinâyedir. **Maĥşûl-i beyt:** Nür-i ĥadaĥa-i âferîniş ve ziyâ-i dîde-i ‘aĥl u dâniş Ĥazret-i (9)Muhammed şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellemiñ ‘aşĥ u muĥabbetinden cân-i germâ dirîġ deġildir. Benim cânım (10)ve benim gibi ekşer min en yuĥşâ cânlar Ĥazret-i Muhammed’e fedâ olsun. Ma‘lûm ola ki seyyid-i (11)evlâd-i Âdem şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellem efendimize feda-yi cân u mâl ve fedâ-yi evlâd u ‘iyâl (12)ĥuşûl-i imân-i kâmile dâlldir. Kemâ verade fi‘l-ĥadîş **lâ yu‘minu eĥadukum ĥattâ eküne eĥebbe ileyhi** (13)**min ehlihi ve veledihi ve‘n-nâsi ecma‘în**⁵²⁴, *Kezâ fi‘l-Meşâriĥ*.

⁵²⁰ O hâlde, kim tâġûtu tanımayıp Allah’a inanırsa, kopmak bilmeyen sapaşğlam bir kulpa yapışmıştır. Bakara 2/256.

⁵²¹ “‘Urvetü‘l-vuskâ”dan murat Kur‘an-ı Kerim veya peygamberdir.

⁵²² “Maĥzûb”: - BM

⁵²³ Kim sünnetime tabi olursa cennete girer. Suyûtî, *Câmiu‘s-Saġîr*, II /8603.

⁵²⁴ Ben sizden birisine ailesinden, çocuklarından ve bütün insanlardan daha sevgili olmadıkça o kimse iman etmiş olamaz. *Buhârî, Câmiu‘s-Sahîh, Hubbu‘r-Rasûl*, 14.

Beyit: Her k'ez Hudāy ḥ'āhed Firdevs-i dil-guşā rā
Ḥubb-i reşūl şart est ez behr-i in cezā rā⁵²⁵

6. Cā-yi Muḥammed derūn-i ḥalvet-i cān est

Nīst merā dīgerī be cā-yi Muḥammed

⁽¹⁷⁾Ḥazret-i Muḥammed şallalāhu te'ālā 'aleyhi vesellemin yeri derūn-i ḥalvetḥāne-i cāndır ve başa cā-yi ⁽¹⁸⁾Ḥazret-i Muḥammed u maḳām-i cenāb-i Aḥmed olan ḥalvetḥāne-i cānda bir ğayrı nesne yokdur. Belki ⁽¹⁹⁾ḥubb-i Aḥmedī ile ḥalvetḥāne-i cān māl-ā-māl olmuşdur. Bu me'ālede Kemāl-i Ḥocendī daḫi buyurmuşlardır:

⁽²⁰⁾**Beyit:** Tenhā ne dil be fikr u ḥayāl-i Muḥammed est
Ber levḥ-i sīne naḳş-i cemāl-i Muḥammed est⁵²⁶

7. Ḥadd-i şenāyeş be cüz Hudā neşināsed

Men ki vü endīşe-i şenā-yi Muḥammed

⁽²³⁾Ḥadd bir nesnenin nihāyeti ma'nāsınadır. Endīşe tefekkür demektir. **Maḥşūl-i nazm:** [37^b] Ol fātiḥa-i muşḥāf-i nübüvvet ve ḥāttime-i kitāb-i bi'set Cenāb-ı şāḫib-risālet 'aleyhi ⁽²⁾ekmeli't-taḫiyyat ḥazretlerinin ḥadd-i şenāsını Hudā'nın ğayrı kim bilir. Böyle olunca ben ⁽³⁾kim, Ḥazret-i faḫr-i 'ālemin şenāsını endīşe u tefekkür kim?

Mışra': Çekmeğe ḳādir deĝil medḫin kemānıḡ ⁽⁴⁾enbiyā⁵²⁷

me'ālince enbiyā-yi 'izām 'aleyhimü's-selām daḫi şenā-yi Muḥammediyyeden 'ācizlerdir. Zīrā bir ⁽⁵⁾zātın ki meddāḫı Allāh ola anı medḫ u şenā tavḳ-i beşerden ḥāric olduĝu zāhir u hüveydādır. ⁽⁶⁾Nitekim denmişdir:

Rubā'ī: Ey gofte zāt-i Ḥaḳḳ be ḫodī ḫodet şenā

⁵²⁵ Allah'tan gönül açan firdevsi isteyen herkes için bu ödüle karşılık peygamber sevgisi şarttır.

⁵²⁶ Gönül, Hz. Muhammed'in fikir ve hayālinden boş deĝil, gönül levhinde de onun güzelliĝinin nakışları vardır.

⁵²⁷ Bilge Kaya, *Hisāf, Hayatı, Eserleri ve Metāliü'n-Nezâir Adlı Eserinin Birinci Cildi (İnceleme-Metin)*, by. 654, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2003.

Mā ez kocā vü medḥ u ṣenā-yi tu ez kocā
Mā ḥod kiyem tā be ṣenā-yi tu dem zenem
Der ma‘raḏ-i le ‘amruk levlāke ve’ḍ-ḍuḥā⁵²⁸

Ḥadd-i ⁽⁸⁾ṣenāyeṣ ta‘bīrinde olan cinās ma‘lūm-i ‘urefā-yi nāsdir.

8. Leyse kelāmī yefi bi-na‘ti kemālīh

Şalli ilāhī ‘alā’n-nebiyyi ve ālih

⁽¹¹⁾Leyse ef‘āl-i nāқиşadan fi‘l-i ğayr-i mutaşarrıfıdır. Kelāmī kelām lügatda muṭlaқан söz, iştilāḥda ⁽¹²⁾mā tazammene⁵²⁹ kelimeteyni bi‘l-isnāddan⁵³⁰ ‘ibāretdir, yā-i mütekellime izāfeti lāmiyyedir. Yefi yetimmu ma‘nāsınadır. ⁽¹³⁾Na‘tiḥ kemāle izāfeti maşdarıḡ mef‘ülüne izāfeti қабilindendir ve kemāliḡ zamire izāfeti ⁽¹⁴⁾lāmiyyedir. Na‘t bir şey’iḡ āşār-i ḥasenesini ta‘dād etmekden ‘ibāretdir. Şalli emr-i ḥāzırđır, ⁽¹⁵⁾raḥmet eyle demekdir. Zirā şalāt Ḥaққ’a nisbetle raḥmetden ‘ibāretdir. İlāh ma‘būd ma‘nāsınadır, ⁽¹⁶⁾bir ḥarf-i nidā maḥzūf olup yā İlāhī taқđirindedir. Nebiyyun insānun be‘aşehu’llāhu te‘ālā ilā’l- ⁽¹⁷⁾ḥalkı li-tebliġi‘l-aḥkāmī⁵³¹ ta‘rifiyle mu‘arrefdir. Elif lām ‘ahde mahmūl olmaġla efendimiz şallallāhu ⁽¹⁸⁾Te‘ālā ‘aleyhi vesellem murāddır. Āl ḥāl vezninde evlād-i Fāṭıma yāḥud her bir mü‘minin teқiyyin ilā yevmi’l-⁽¹⁹⁾kıyāmeden ‘ibāretdir. Nitekim ‘men ālüke yā resūlallāh’ deyü su‘āl olunduқda kullu mu‘minin teқiyyin ⁽²⁰⁾ilā yevmi’l-kıyame⁵³² buyurduқları meşūr-i kütüb-i eḥādişdir. **Maḥşūl-i nazm:** Benim kelāmım Ḥazret-i ⁽²¹⁾Muḥammediḡ na‘t-i kemālını itmām ve ikmāl eder olmadı. Yā rabb! Nebiyy-i āḡirü’z-zamān üzerine ve āli ⁽²²⁾üzerine raḥmet ve tecellī eyle. Ḥāşılı medḥ-i Muḥammediyyeden ‘acziḡni ikrār u i‘tirāfıdır. Bu ise ḥaқıkatde ⁽²³⁾nihāyet-i medḥdir.

[38*]

⁵²⁸ Ey senin övgünü Allah’ın yaptıġı kişi! / Biz nerede senin övgü ve senānı yapmak nerede? / Biz kimiz ki senin övgünden dem vuralım? / ‘le amruk’, ‘levlake’ ve ‘vedduhā’nın olduġu yerde.

⁵²⁹ “Fetemme”: - BM

⁵³⁰ İsnat yoluyla iki kelimeyi içeren şey.

⁵³¹ Allah’ın, hükümlerini insanlara tebliġ etsin diye gönderdiġi insan.

⁵³² Kıyamete kadar gelen her takvalı mümindir. Aclūnī, *Keşfü’l-Hafā*, I / 17.

9. Nür-i beḳā āmed āfitāb-i Muḥammed

Perde-i an nür ḥāk u āb-i Muḥammed

⁽³⁾Āfitāb-i Muḥammed'den murād ḥaḳīḳat-i Muḥammediyyedir ki 'inde's-şūfiyye ta'ayyün-i evvel, dürre-i beyzā, ḳalem-i a'lā, ⁽⁴⁾'aḳl-i küll, rüḥ-i evvel, rüḥ-i aḳdem, rüḥ-i evḥad, rüḥ-i a'zam, rüḥ-i ekmel, dürre-i nefise ⁽⁵⁾ta'bīr olunur. Ḥāk u ābdan murād vücūd-i nāzenīn-i raḥmeten li'l-'ālemīndir, 'anāşırıñ biri ḥāk ve biri ⁽⁶⁾āb olması i'tibāriyle. **Maḥşül-i nazm:** Ḥaḳīḳat-i Muḥammediyye bir nür-i bāḳiye ve bir cevher-i 'āliyedir ki ⁽⁷⁾ol nür-i bāḳiyeniñ perdesi kālbūd-i Muḥammedī ve vücūd-i Aḥmedīdir. 'İnde ref'i'l-vücūd Eḥadla Muḥammed ⁽⁸⁾beyninde farḳ mefkūddur. **Men re'āni faḳad re'a'l-Ḥaḳḳa**⁵³³ kelām-i nebevīsi bu müdde'āya bir sened-i ḳavīdir. ⁽⁹⁾Ve bu maḥalle münāsib Şeyḫ 'Aṭṭār 'aleyhi seḥā'ibu tecelliyāti'l-emṭār *Cevhernāmelerinde* ⁽¹⁰⁾buyururlar:

Nazım: Ḥudā vü Muştafā her du yekīend
Be nezdik-i muḥaḳḳıḳ bī-şekīend

Ḥudā u Muştafā der cān nihānend
Merā in cāygeh şerḥ u beyānend

Ḥudā vü Muştafā der cān bedīdem
Çü meh der pīş-i işān nābedīdem⁵³⁴

Bu daḫi mānend-i āfitāb lāyiḥdir ki ber mantūḳ-i evvelu ⁽¹³⁾**mā ḥalaḳallāhu nūri**⁵³⁵ evvel-i maḥlūḳāt ve 'illet-i ḡā'iyye-i maşnū'āt nür-i nefise-i seyyidü's- ⁽¹⁴⁾sādāt ve maḥlūḳāt-i sā'ire rīze-çin-i ḥvān-i vücūd-i ḥvāce-i kāinātdır.

Nazım: İbtidā eyledi bir cevher-i pür-nür ibdā'
Rüḥ u 'aḳl u ḳalem ile aḡa virildi nişān

⁵³³ Beni gören Hakk'ı görmüş olur. Buhârî, *Câmiu's-Sahîh*, ta'bīr, 6996.

⁵³⁴ Allah ve Mustafa her ikisi birdir, tahkik eden için bu şüphesizdir. // Allah ve Peygamber canda gizlidir, ben burada bunu açıklayacağım // Allah ve Mustafa'yı canda gördüm, onların yanında ay gibi görünmez oldum.

⁵³⁵ Allah'ın yarattığı ilk şey benim nurumdur. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I /827.

Ya'ni kim nūr-i Muḥammed çü güneş etdi zuhūr
Zerresi oldı nebī-yi mürsel u ehl-i imān

Noḳta-i nūrı olup dā'ire-i ḥaṭṭ-i vücūd
Oldu menḳūş heme şekl-i ḥurūf-i imkān⁵³⁶

10. Beste niḳābī zi ḥāk u āb ver ne

Rütbe-i imkān nedāşt tāb-i Muḥammed

⁽²⁰⁾Yine ḥāk u ābdan murād vücūddur. Tābdan murād ḥaḳīḳat-i Muḥammediyyedir. **Mahşül-i beyt:** Ḥulāşa-i ⁽²¹⁾mevcūdāt 'aleyhi ekmeli't-taḥiyyāt ḥāk u ābdan bir niḳāb baḡladı. Yoḡsa ḥaḳīḳat-i Muḥammediyye ⁽²²⁾rütbe-i imkān tutamayup vācibiyyete irtikā eyler idi. Nitekim beyt-i sābıḳda taḥḳīki mürūr eyledi. ⁽²³⁾El-ḥāşıl ḥaḳīḳat-i Muḥammediyyeyi ber vech-i kemāl idrāk muḥāldir. Nitekim *Dīvān-i Sezāyî*'de gelmişdir: [38^b]

Beyit: Beşeriyette eylediñ cilve
Kimse bilmez seni ne āyetsin

11. Çeşm-i Ḥudā-bīn be cüz Ḥudā neşināsed

Çün zi miyān berüfted niḳāb-i Muḥammed

⁽⁴⁾Çeşm-i Ḥudā-bīnden murād ḥaḳīḳat-i mecāzdan zirve-i ḥaḳīḳate irtikā edüp

Beyit: Gerçi āb u ḥabāb başed du
Der ḥaḳīḳat ḥabāb āb buved⁵³⁷

naḡmesiyle ter-zebān olan ⁽⁶⁾'uyūn-i aştāb-i ma'rifetdir. Niḳābdan murād yine vücūddur. **Mahşül-i nazm:** Aştāb-i çeşm⁵³⁸-i Ḥudā-bīn Ḥaḳḳ'ıñ ⁽⁷⁾ğayrı anlamaz ve

⁵³⁶ Krş. Ayşe Kaya, *Dīvān-ı Selâmî (İnceleme-Metin)*, k.3/5-7, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1999; Serpil Kayya, *Selâmî Dīvānı'nın Transkripsiyonlu Metni*, k.3/5-7, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi SBE, Kütahya 2001.

⁵³⁷ Su ve kabarcık iki ayrı şey görünse de / kabarcık sudur hakikatte.

görmez çünkü meyāneden niķāb-i Muḥammediyye ve vücūd-i pür-cūd-i Aḥmediyye ref⁸ ola⁽⁸⁾ya'nī 'inde ref'i'l-vücūd Eḥadla Muḥammed beyninde fark mefķūddur. Bu maķāmın tafşīli nāzım-i⁽⁹⁾nıḥririņ *Naķş-i Füşüş* şerhinde beyān olunmuşdır. Tetmīmen li'l-fā'ide beyān olundu: Bedan ki⁽¹⁰⁾Ḥāzret-i Ḥaķķ subḥānehu be zāt-i ḥod müstaġni est ez 'ālem u 'ālemiyān ammā esmā-i nā-mütenāhī-i⁽¹¹⁾İlāhī muķteżi-i ān est ki her yek rā mażharī başed eşer-i an ism der an mażhar be zuhūr resed⁽¹²⁾ve müsem mā ki 'ibāret ez zāt est der an mażhar cilve koned ve heme esmā-i Ḥaķķ der taht-i ḥayṭa-i⁽¹³⁾ism-i Allāh est ki cāmi'-i cemī'-i-i esmā est ve ū niz iķtizā-i mażhar-i küllī kerd ki ān mażhar rā⁽¹⁴⁾ez rāh-i cāmi'iyet münāsebeti be ism-i cāmi' bāşed der resāniden-i feyz u kemālāt. Ve an⁽¹⁵⁾mażhar-ı cāmi' rūḥ-i Muḥammedī u ḥaķīķat-i Aḥmedī buved ki **evvelu mā ḥalaķallāhu rūḥi** u budī⁽¹⁶⁾'ibāret ez ānest aşl u menşe' u mebde'-i cümle-i ḥalā'ıķ Ḥāzret-i ḥaķīķatu'l-ḥaķā'ıķ est⁽¹⁷⁾ve an ḥaķīķat nūr-i Aḥmedī est ki şūret-i Ḥāzret-i Eḥad est ki cāmi'-i cemī'-i kemālāt-i⁽¹⁸⁾İlāhī u vāzı-i mizān-i heme-i merātib-i i'tidālāt-i melekī u ḥayvānī u insānī an ḥāzret est.⁽¹⁹⁾Ālem u 'ālemiyān şuver u eczā-i tafşil-i ū ve ādem u ādemiyān musaḥḥar berāy-i ū ve ileyhi eşāre⁽²⁰⁾bi-ķavlihi **enā seyyidu veledi Ādeme** ve bi-ķavlihi **Ādemu ve men dūnehu taḥte livā'i**.⁵³⁹ Men erāde ziyādete't-tafşīli⁽²¹⁾fe'l-yarci' ilā *Taḥķīķāt-i* Ḥ'āce Muḥammed Pārsā ḳuddise sırruhu.

12. Efser-i kevneyn geşt kāf-i le 'amruk

Ez şeref-i devlet-i ḥiṭāb Muḥammed

[39^a] Efser enver vezninde tāc-i şāhī ma'nāsınadır. Kevneyn kevniņ teşniyesidir, murād dünyā⁽²⁾ve āḥiretdir. Le 'amruk sūre-i Ḥicrde **le 'amruke innehum lefi**

⁵³⁸ "Çeşm" : -BM

⁵³⁹ Bil ki Allah, zâtıyla âlemden ve âlemdekilerden müstaġnidir; ancak sonsuz isimleri, her birinin bir tecellisinin olmasını ve o ismin onda zuhur etmesini ve zâtdan ibāret olan müsemmanın da bunda tecelli etmesini gerektirir. Hakk'ın bütün isimleri de tüm isimleri kapsayan Allah isminin altındadır, bu isim de küllî bir mazhar istedi ki bu mazhar kapsayıcı isimle kapsayıcılık açısından ve feyiz ve kemālâtı ulaştırma bakımından bir benzerliği (münāsebeti) olsun. Bu kapsayıcı mazhar rūḥ-i Muḥammedī ve hakikat-i Ahmedī idi ki "Allah en önce benim ruhumu yarattı" ifadesi budur. Bu kapsayıcı mazhar bütün yaratılmışların aslının ve menşeinin ve başlangıcının, hakikaketlerin hakikati olan "nur-i Ahmedī" olduğunu anlatır. Bu da Allah'ın tecellisidir, bütün ilāhī kemālâtı kapsayan, bütün melek, hayvan ve insan düzeninin kurucusudur. Ālem ve içindikiler, onun ayrıntılı görünü ve bölümleri, insanoġlu da "Ben Ādemoġullarının efendisiyim" ve "Ādem ve sonrakiler benim sancaġım altındadırlar" sözlerinin işaret ettiġi üzere ona boyun eğmiştir.

sekretihim ye‘mehūn⁵⁴⁰ kerimesine işaretdir. ⁽³⁾Takdīr-i ‘ibāre; “geşt kâf-i le ‘amruke Muḥammed rā ez şeref-i devlet-i ḥiṭāb” demekdir. ⁽⁴⁾**Maḥşūl-i nazm**: Ḥazret-i Muḥammed şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi veselleme kâf-i le ‘amruke ḥiṭāb-i devleti ⁽⁵⁾şerefinden efser-i kevneyn oldu. Nitekim tâc-i efser selâṭiniñ revnâk u letâfet ve qadr ⁽⁶⁾u şerâfetine sebebdir. Bu âyet-i celīle daḥi sultân-i selâṭin-i her dū cihân ‘aleyhi şalātu’r- ⁽⁷⁾rahmân ḥazretlerine bir efser-i nâ-yâb ve bir tâc-i cihân-tâb gibi olmağla qadr-i Muḥammediyye ⁽⁸⁾ve celâlet-i Aḥmediyyeniñ izdiyâdına bā‘iş olmuştur. Zīrâ ki âyet-i kerīmede muḥsamun⁵⁴¹ ⁽⁹⁾‘aleyh ḥayât-i Ḥazret-i Muḥammed şallallāhu ‘aleyhi vesellemdir ve peygamberân-i sâ’ire bu devlete nâ’il ⁽¹⁰⁾olamamışlardır.

Meşnevî: Çün nebî ez hestî-i ḥod ser betâft
Farq-i pâkeş ez “le-‘amruk” tâc yâft

Dâşt ez Ḥaḥḥ zindegî der bendegî
Şod le ‘amruk cilve-i an zindegî⁵⁴²

⁽¹²⁾Ḥafî değildir ki ḥaṭṭ-i sülüşde kâfiñ tâca müşābeheti müşāheddir.

13. Çün şeb-i isrâ keşid sürme-i mā zāğ

Naḥş-i sivā key şevd ḥicāb-i Muḥammed

⁽¹⁵⁾Şeb-i isrâdan murād leyle-i mi‘râcdır. Mā zāğ sure-i Necm’de **mā zāğ**’l-basaru ve **mā tağā**⁵⁴³ ⁽¹⁶⁾kerimesine işaretdir. Naḥşın sivāya izāfeti beyāniyyedir. Keşidin fā’ili lafz-i ⁽¹⁷⁾şerîf-i Muḥammed, mef’ülü sürme-i mā zāğedir. **Maḥşūl-i beyt**: Ol misâfir-i subḥâne’llezî ⁽¹⁸⁾**esrâ**; verâset-i güftâr-i **vemâ yanṭıku ‘ani’l-hevâ**⁵⁴⁴ çünkü leyle-i mi‘râcda sürme-i mā zāğı ⁽¹⁹⁾çeşm-i sa‘âdetlerine çekdi ise sivā naḥşı Ḥazret-i Muḥammed’e kaçan ḥicāb olur. Ya‘ni ⁽²⁰⁾sivā ta‘bîr olunân eşyâ müşāhede-i cemâl-i bā kemâl-i kibriyāya kaçan ḥicāb ve perde olur; ⁽²¹⁾olamaz demekdir. Ma‘lûm ola ki

⁵⁴⁰ (Melekler, Lût’a): “Ömrüne andolsun ki onlar (şehvetten) gözleri dönmüş hâlde, sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlar (Bu durumda asla seni dinlemezler)” dediler. Hicr 15/72.

⁵⁴¹ “Mukîm” : -BM

⁵⁴² Peygamber kendi varlığından geçtiği için pak başına “le amruk”ten taç yapıldı. // Kullukta Allah’tan hayat buldu, “le amruk” ayeti o hayatın cilvesi oldu.

⁵⁴³ Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı. Necm 53/17.

⁵⁴⁴ O, nefis arzusu ile konuşmaz. Necm 53/3.

mā zāğē'l-başaru ve mā tağā āyet-i kerimesi Hāzret-i faħr-i 'ālemin⁽²²⁾ ħüsn-i edeb ve 'uluvv-i himmetini beyāndır. Zīrā şeb-i mi'rācda pertev-i iltifāt-i Muħammedī ve nazar-i⁽²³⁾ kimyā-sāy-i Aħmedī zerrāt-i cihāndan bir zerreye vāķi' olmadı. Bu daħi ma'lūmdur ki sürme [39^b] izdiyād-i nūr-i çeşme sebebedir.

14. Devlet-i ferdā be ħiç bāb neyābed

Her ki şod imrüz redd-i bāb-i Muħammed

⁽⁴⁾Ferdādan murād ahiret, imrüzdan murād dünyādır. Redd maşdar bi-ma'nā mef'ūldür. ⁽⁵⁾**Maħşūl-i beyt**: Her kimse ki dünyāda merdūd-i bāb-i Muħammed ola ol kimesne āħiret devletini ⁽⁶⁾bir ħapuda bulamaz. Zīrā devlet-i dāreyn ve sa'ādet-i kevneyn menūṭ-i ħoşnūdiyyet-i seyyidü'l-⁽⁷⁾mürşelindir. Nitekim denmişdir:

Rubā'ī: Çün nūr-i Muħammedī zi ma'būd buved
Pes her ki Muħammedīst pür-sūd buved
Ḥ'āhī ki rızā-yi Hāķķ Te'ālā yābī
An kon ki Muħammed ez tu ħoşnūd buved⁵⁴⁵

Menķūldür ki ba'zı kümmelīn seyyidü'l-mürselīne **mā ħultum fi ħaķķi** Ebū 'Alī Sīnā dediklerinde ⁽¹⁰⁾**raculun erāde en yaşile ilallāhi te'ālā bi-ğayri vesīletī feṭaradtuhu faķazeftuhu fi'n-nār**⁵⁴⁶ buyurmuşlardır.

⁽¹¹⁾**Beyit**: Muħammed-i 'Arabī āb-rüy-i her du serā'st
Kesī ki ħaķķ-i dereş nīst ħāķ ber ser-i ust⁵⁴⁷

15. Her çi buved derc der şahīfe-i hestī

⁵⁴⁵ Hz. Muhammed'in nuru Allah'tan geldiği için onun izinden gidenler sayısız faydaya kavuştu. Sen de Allah'ın rızasını istiyorsan öyle yap ki Hz. Muhammed senden hoşnut kalsın.

⁵⁴⁶ Ebū Ali Sīnā hakkında ne düşünüyorsunuz diye sorulduğu vakit; o, Allah'a benim aracılığım olmaksızın ulaşmak istedi, ben de onu kovdum ve cehenneme attım.

⁵⁴⁷ Hz. Muhammed her iki cihanın varlık sebebidir, kapısının toprağı olmayan kimseye yazıklar olsun. Hilālī Çağatâyî, kıt'a 8/1.

Müntehabî başed ez kitâb-i Muḥammed

(14) Sahîfe-i hestîden murâd kâ'inâtdır, kitâbdan murâd ḥaḳîḳat-i seyyidü's-sâdâtdır ki (15) kitâb ta'bîri şahîfeye cinâsa maḥmûldür. Ḥafî deġildir ki ḥaḳîḳat-i Aḥmediyye ve nûr-i Muḥammediyye (16) heyulâ-i mevcûdât u cürsûme-i maşnû'atdır. Çünki Cenâb-i Bî-çün zuhûr-i aşâr-i esmâ-i (17) İlâhî ve esmâ-i mezkûreye min ḥayṣu't-tecelliyât bilinmeġe irâde buyurdular ise evvela (18) ve bizzât nûr-i Muḥammedî 'aleyhi's-selâmı taḥlîḳ ba'dezân a'yân-i 'ulviyye-i rûḥiyye ve ekvân-i (19) sufliyye-i ḥalkiyye-i 'unşuriyyeyi ol nûr-i nefîse-i zû-reşâddan ḥalk u icâd eyledi. Kemâ (20) ķâle esedullâhi'l-gâlib 'Aliyyu ibni Ebî Ṭâlib raḍiyallâhu te'âlâ 'anhu lemmâ erâdellâhu te'âlâ (21) en yaḥluķa'l-'âleme ce'ale en ye'ḥuze bi-yedi ḳudretihi nûran min nûrihi te'âlâ ve ḥalaķa minhu rûḥa Muḥammedin (22) şallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem ķable en yaḥluķa's-semâvâti ve'l-arḍa ve'l-'arşâ ve'l-kürsiyye (23) ve'l-cennete ve'n-nâra şelâse mi'ete elfi senetin ve ce'ale lehu şüreten rûḥâniyyeten ke-hey'etihi 'aleyhi's-selâm [40^a] fi'd-dünyâ ve semmâhu ḥabîben şumme ḥalaķa rûḥe Âdeme 'aleyhi's-selâmu min nûri hâzihi'r-rûḥi's-şerîfeti (24) ve ḥalaķa min nûri hâzihi'r-rûḥi ervâḥa'l-enbiyâ'i ve Cibriile ve Mikâ'ile ve 'Azrâ'ile ve İsrâfile (25) 'aleyhimu's-selâmu ve sâ'ire'l-melâ'iketi ve'l-cennete ve's-semâvâti ve'l-'arşâ ve'l-kürsiyye ve'l-arḍa ve'l-cibâle (26) ve ġayrehâ⁵⁴⁸. Ve lizâ ķâle'n-nebiyyu 'aleyhi's-selâm kuntu nebiyyen ve Âdemu beyne'l-mâ'i ve't-ṭîn⁵⁴⁹. Pes bu (27) muḳaddemât ma'lûmuḡ olduysa cemî'-i mevcûdât ḥaḳîḳat-i ḥ'âce-i kâ'inâtdandır. Ve (28) Taḥḳîḳât-i Muḥammed Pârsâ'da daḡi gelmişdir: Mebde-i mevcûdât ervâḥ-i insân est (29) ve mebde-i ervâḥ-i insân rûḥ-i pāk-i Muḥammed est ve heme maḥlûḳât pertev-i in nûr-i yegân est.⁵⁵⁰

(8) **Meşnevî:** An çi evvel şod pedîd ez ceyb-i ġayb⁵⁵¹
Bûd nûr-i cân-i ü bî hiç reyb⁵⁵²

⁵⁴⁸ Yüce Allah âlemi yaratmak istediğinde kendi nurundan bir nur yaratmakla başladı. O nurdan, daha yeri, göğü, arşı, kürsüyü, cenneti, cehennemini yaratmazdan üçyüz bin evvel Hz. Muhammed'in nurunu yarattı. O nuru Hz. Muhammed'in dünyadaki şekline benzer bir sûrette yarattı ve onu habîbim olarak isimlendirdi. Sonra bu nurdan Âdem aleyhisselâmın ruhunu yarattı, sonra bu nurdan da diġer peygamberlerin ruhlarını, dört büyük meleġi ve diġer melekleri, cenneti, gökleri, arşı, kürsüyü, yeryüzünü, daġları ve diġerlerini yarattı.

⁵⁴⁹ Âdem su ve çamur arasındayken ben peygamberdim. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II /2007.

⁵⁵⁰ Mevcudatın başlangıcı insanoğlunun ruhudur, insan ruhunun başlangıcı ise Hz. Muhammed'in pak nurudur ve bütün yaratılmışlar o biricik nurun ışığıdır.

⁵⁵¹ Karşılaştırılan nüshada "ceyb-i ġayb" yerine "ġayb-ı ġayb" geçmektedir.

Ba'd ez an an nūr-i muṭlaḳ zed 'alem⁵⁵³

Geşt 'arş u kürsi u levḥ u ḳalem

Yek 'alem ez nūr-i pākeş 'ālem est

Yek 'alem zürriyet est vü Ādem est

Nūr-i ü çün aşl-i mevcūdāt buved

Zāt-i ü çün mu'ṭī-yi her zāt buved⁵⁵⁴

⁽¹²⁾**Maḥşül-i beyt:** Her nesne ki şaḥīfe-i hestīde derc olmuşdur ya'nī mevcūddur, ḥaḳīḳat-i ⁽¹³⁾Muḥammediyye ve nūr-i Muştafaviyyeden münteḥab u maḥlūḳdur. Nitekim serd u beyān olunan ḥadīş-i İmām-i ⁽¹⁴⁾hümām bu müdde'āya bir delīl-i tāmdır.

[Leyse kelāmī yefī bi-na'ti kemālih

Şalli ilāhī 'alā'n-nebiyyi ve ālih]⁵⁵⁵

16. Ger ne bud⁵⁵⁶ perde-i şifāt-i Muḥammed

Ḥalḳ besūzed zi nūr-i zāt-i Muḥammed

⁽¹⁷⁾**Sıfāt-i Muḥammediyyeden** murād şüret-i beşerde zühürundan 'ibāretdir. **Maḥşül-i beyt:** Eđer Ḥazret-i ⁽¹⁸⁾Muḥammed şallallāhu te'ālā 'aleyhi vesellemin şifāti perdesi olmayaydı nūr-i zāt-i Muḥammediyyeden ⁽¹⁹⁾ḥalḳ yanar idi. Ve lākin şifāt-i

⁵⁵² Karşılaştırılan nüshada "nūr-i cān" yerine "nūr-i pāk" geçmektedir.

⁵⁵³ Karşılaştırılan nüshada "nūr-i muṭlaḳ" yerine " "nūr-i 'ālī" geçmektedir.

⁵⁵⁴ Gayb yeninden, yakasından görünen ilk varlık, şüphe yok ki onun ruhunun nuruydu. // Ondan sonra o yüce nur bayrak gibi yüceldi, göründü de arş, kürsü, levh ve kalem vücut buldu. // Onun tertemiz nurunun bir görünüşü ālemdir, bir görünüşü de Ādem ve zürriyetidir. // Nuru bütün var olanların aslı olduğundan, zātı her zāta ihsanlarda bulunduğundan., Attār, *Mantıku't-Tayr*, der Na't-i Resül, s. 22, 24.

⁵⁵⁵ Tekrar edilen beyit burada iki nüshada da yazılmamıştır.

⁵⁵⁶ "Nübüvvet" : - SK

Muhammediyye zāt-i seniyyelerine bir perde-i metin gibi olmakla ⁽²⁰⁾halkı sūzān olmakdan māni‘ oldu. Perdenin şifāta izāfeti beyāniyyedir.

17. Şāh meḥvāneş ki kej-revīst çü ferzīn

Her ki der in ‘arşa nīst māt-i Muḥammed

⁽²³⁾Şin, her kiye rāci‘dir. İzmār ḳable’z-zīkr lisān-i Fāriside şāyi‘dir. Kej eğri demektir. [40^b] Ferez bi-dūni’l-yā’i ve’n-nūn ve ferzīn bi’l-yā’i ve’n-nūn ālet-i şaṭrançdan bir āletin ⁽²⁾ismidir ki şāhin vezīri maḳāmındadır. Māt lūgatde zıdd-i ḫayātdır ve iştīlāḫ-i ⁽³⁾şaṭranç-bāzānda maḡlūbiyetden ‘ibāretidir. Nitekim lu‘b-i şaṭrançda merd-i maḡlūb māt oldu ⁽⁴⁾ve tavlada mārs oldu ta‘bīr olunur. Şāhdan murād merdān-i Ḥudādır, şāh ta‘bīri ⁽⁵⁾ferez u māta mebnīdir. ‘Arsadan murād dūnyādır. **Maḫşūl-i manzūm**: Her kimse ki bu ‘arşa-i dūnyāda⁵⁵⁷ ⁽⁶⁾maḡlūb-i Ḥazret-i Muḥammed ve ḫalka-be-gūş-i Cenāb-ı Aḫmed deḡildir böyle olan kimesneye sen şāh ⁽⁷⁾u merd-i āḡāḫ oḳuma. Zīrā buncalayın kimesne ferez gibi ḫareke-i müstaḳīme şāhibi olmamaḡla reh-i ⁽⁸⁾rāstdan ru-gerdān ve çāḫ-i dālālete ūftān olmuşdur. El-ḫāşıl sa‘ādet-i dāreyn ⁽⁹⁾mevḳūf-i ruḳiyyet-i sulṭān-i kevneyndir. Kemā ḳāle Mevlānā ḳuddise sırruhu:

Meşnevī: Bī-fürūḡet rūz-i rūşen hem şeb est
Bī-penāhet şīr esīr-i erneb est⁵⁵⁸ (IV /1456)

Bu beyti ‘alā mā hiye ⁽¹¹⁾‘aleyhi fehmi u iz‘ān lu‘b-i şaṭrançda mahāret u ‘irfāna mevḳūfdur.

18. Sāḫte çün zerr-i nāb nā-sere mis rā

Pertev-i iksīr-i iltifāt-i Muḥammed

⁽¹⁴⁾Zerr-i nāb zeheb-i ḫāliş ma’nāsınadır. Nā-sere fetḫ-i sīn ile geçmez aḳçe ma’nāsınadır. ⁽¹⁵⁾Mis ḫis vezninde baḳır demektir. Sāḫte māzi-i muḳayyedir, fā‘ili

⁵⁵⁷ Derkenārda kīt‘a başlıḡı altında noktasız ve harekesiz yazılmış, okunamayan bir mısra bulunmaktadır.

⁵⁵⁸ Aydınlık gündüz bile geceder, olmadıkça ışığın. Sana sığınmadıkça aslan esiridir tavşanın.

mecmū‘-i mısrā‘-i ⁽¹⁶⁾şānīdir. Nā-sere mis rā mef‘ül-i evveli, cün zerr-i nāb mef‘ül-i şānisidir. **Maḥşül-i beyt:** ⁽¹⁷⁾İksīr gibi olan pertev-i iltifāt-i Muḥammediyye ve nazar-i kimyā-sāy-i Muştafaviyye kalb aḳçe ⁽¹⁸⁾gibi bī-revāc u bīçāre ve muḥtāc olan kimesneleri mānend-i zerr-i nāb maḳbūl ve mu‘teber ⁽¹⁹⁾eyledi. Nitekim Ḥāzret-i Rūşenī’niñ büyüütundan rüşendir:

Beyit: Sen emīre ḳul olan her ne ḳadar müdbir ise
Bende-i muḳbil olur mişl-i Bilāl-i Ḥabeşī⁵⁵⁹

19. Mestī-i ū ez şarāb-i sāḳī-i Bākī

Mestī-i bākī zi bākīyāt-i Muḥammed

⁽²³⁾Ū faḥr-i ‘āleme rāci‘dir. Mısrā‘-i evvelde bākī esmā-i İlähīyyedendir ki lā ibtidā’e lehu velā intihā’e lehu⁵⁶⁰ [41^a] ma‘nāsınadır. Sākīniñ bākīye izāfeti mevşūfuñ şifata izāfeti ḳabīlindendir. ⁽²⁾Bu maḳāmda sākīden murād Cenāb-ı Kibriyādır. Mısrā‘-i şānīde olan bākī bir nesneden ⁽³⁾gerü ḳalan şey’ ma‘nāsınadır ki bu maḥalde murād mestān-i sā’iredir. Bākīyātdan ⁽⁴⁾daḫi murād ḳadeḫiñ dibinde olan ḳaṭarātdır ki aḳa cür‘a itlāḳ olunur. **Maḥşül-i beyt:** ⁽⁵⁾Seyyid-i evlād-i Ādem şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem efendimizniñ mestliḡi ol sāḳī-i bākīniñ i‘tā eylediḡi şarābdandır, ve mestān-i sā’ireniñ mestliḡi⁵⁶¹ bākīyāt-i Muḥammediyye ve cür‘a-i ⁽⁶⁾Aḫmediyyedendir. El-ḥāşıl mestān-i sā’ireniñ şarāb-i muḥabbeti nüş ve lā-ya‘ḳıl u medhüş olmaları sāye-i iḥsān-i vāye-i Ḥāzret-i Muştafaviyyededir. Nitekim bu me’alde şeyḫ ‘Attār ⁽⁸⁾ḳuddise sırruhu daḫi buyururlar:

Beyit: Ḥurde şarābī ki Ḥaḳḳ āmiḫte
Cür‘a-i an ber dil-i mā riḫte⁵⁶²

20. Sāye nihān şod çü āfitāb-i ḥaḳīḳat

Tāft ‘ıyān ez heme cihāt-i Muḥammed

⁵⁵⁹ Krş. *Rūşenī Dīvānı*, Şehid Ali Paşa, nr. 1178, vr. 119b.

⁵⁶⁰ Başlangıcı ve sonu olmayan.

⁵⁶¹ “ol sāḳī-i bākīniñ i‘tā eylediḡi şarābdandır, ve mestān-i sā’ireniñ mestliḡi” : - BM

⁵⁶² Allah, yaptıḡı o eski şaraptan bir kadehi bizim gönlümüze döktü.

⁽¹¹⁾Cihāt etrāf ma'nāsınadır. **Maḥşül-i beyt**: Çünkü āfitāb-i ḥaḳīḳat Cenāb-ı ⁽¹²⁾şāhib-şerī'at 'aleyhi ekmelu't-taḥiyyat ḥazretlerinin cemī'-i cihātinden 'ıyān u āşikāre ⁽¹³⁾parladı ise sāye nihān oldu. Nitekim bir şey'in cemī'-i cihātinden āfitāb-i tābān ⁽¹⁴⁾nümāyān olsa sāyeniñ nihān olduğu ma'lūm u 'ıyāndır.

Nazım: Zāt-i tu ḥurşīd-i sipihr-şıfāt
Lā ceremet sāye ne ender ḳafāst
Sāye çi sān bā tu koned hem-rehī
Rev ki tu ḥod sāye-i nūrullāhi⁵⁶³

21. Der şaf-i heycā be vaḳt-i şavlet-i a'dā

Kūh-i ḥacel māned ez şebāt-i Muḥammed

⁽¹⁹⁾Heycā şahrā vezninde ceng u cidāl ma'nāsınadır. Savlet devlet vezninde ⁽²⁰⁾bir kimesne üzerine yürüyüş edüp şaldırmaḳ ma'nāsınadır. Ḥacel fetḫateynle ⁽²¹⁾bir adam otāğından müteḫayyir ve medhūş olup cemād gibi sākın u ebsem ḳalmaḳ ma'nāsınadır. ⁽²²⁾**Maḥşül-i nazım**: Ceng şaffında düşmeniñ hücumu vaḳtinde tağ şebāt-i Muḥammediyyeden utanıcı ⁽²³⁾oldu. Ḥalbuki metānet-i cebel 'inde'l-milel ḍarb-i meşel olmuşdur. Menḳüldür ki ğazve-i Uḫud'da [41^b] şenāyā-yi seniyye-i Muḥammediyyeden biri şikeste ve vech-i vecīh-i Aḫmediyye ḥūn-beste olduḳda ⁽²⁾küffār-i bed-kirdārıñ **ḳad ḳutile Muḥammed** āvāz-i ḳāzibesı mücib-i perīşāniyyet-i mü'minīn olmağla ⁽³⁾ol eşḳıyā-yi ḍalālet-rüsüm Cenāb-ı seyyidü'l-mürselīne hücum etdiklerinde cālīs-i serīr-i ⁽⁴⁾**ve mā arselnāke** pīş-i a'dāda bī-ḥavf u bī-bāk durduḳları meşūr-i kütüb-i āşārdır. ⁽⁵⁾Ve yine ğazve-i Bedir'de küffār-i ḥak-sāra Resūl-i Ekrem'den aḳrab kimesne olmadığı imām 'Alī'den ⁽⁶⁾menḳüldür. Kemā ḳāle 'Alī raḍiyallāhu te'ālā 'anhu: **Leḳad re'aytunī yevme Bedrin ve naḫnu nelūzu bi'n-nebiyyi şallallāhu** ⁽⁷⁾**Te'ālā 'aleyhi veselleme ve huve aḳrabunā ilā'l-'aduvvi ve kāne min eşeddi'n-nāsi yevme izin be'sen**⁵⁶⁴. Ve ḳāle eyḍan ⁽⁸⁾raḍiyallāhu 'anhu: **Kunnā izā iḫmarra'l-be'su ve laḳıye'l-ḳavmu ḳavmen itteḳaynā bi rasūli'llāhi**

⁵⁶³ Zatin, feleğın güneşı gibidir. Şüphesiz başında gölge olmazdı senin. Gölge nasıl sana eşlik etsin? Yürü ki sen kendin Allah nurunun gölgesisin.

⁵⁶⁴ Bedir günü ben gördüm ki, hepimiz Resulullahın arkasına sığınmıştık, hâlbuki o, düşmana en yakın olanımız ve ve o gün cesaret bakımından insanların en güçlüsüydü. Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-'Ummâl*, X /29942.

şallallāhu ‘aleyhi veselleme ⁽⁹⁾femā yekūnu eḥadun aḳrebe ile’l-‘aduvvi minhu
velemmā ḡaṣiyehu’l-muṣrikūne nezele fe ce‘ale yeḳūlu

ene’n-nebiyyu lā kezib

⁽¹⁰⁾ene’bnu ‘Abdilmuṭṭalib

femā ru’iye yevme izin eḥadun eṣedde minhu şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem⁵⁶⁵.

22. Men ki zenem der sūḥan-verī dem-i i‘cāz

‘Ācizem ez şerḥ-i mu‘cizāt-i Muḥammed

⁽¹³⁾İ‘cāz ‘āciz kılmak ma’nāsınadır. Sūḥan söz, ver edāt-i nisbet olup ⁽¹⁴⁾ḥāşıl-i ma’nāsı söze mensüb demek olur ki merd-i faşīḥe iṭlāk olunur. **Maḥşül-i nazm:** ⁽¹⁵⁾Ben ki feşāḥat u belāḡāt ve cümle fūnūnda mahāret da‘vāsın ururum ma‘a hāzā mu‘cizāt-i ⁽¹⁶⁾Muḥammediyeniş şerḥ u beyānından ‘ācizim.

[Leyse kelāmī yefi bi-na‘ti kemālih

Şalli ilāhī ‘alā’n-nebiyyi ve ālih]⁵⁶⁶

23. Çarḥ ki ḥam şod pey-i sucūd-i Muḥammed

Hest-i ḥabābī zi baḥr-i cūd-i Muḥammed

⁽¹⁹⁾Ham şod eğri ve münḥanī oldu demektir. Habāb seḫāb vezninde şuyun yüzünde ⁽²⁰⁾zāhir olan ḳabarcıḳlara denür ki yağmur yağdıḳda ḥādiş olur. Cūd hūd vezninde ⁽²¹⁾iḥsān demektir. **Maḥşül-i beyt:** İnḥinā-yi çarḥ-i berīn sucūd-i Muḥammedü’l-emīn içündür ve daḫi ⁽²²⁾bu çarḥ-i nüh-ḳıbāb baḥr-i cūd-i Muḥammediyeden bir ḥabābdır. Nitekim çarḥda inḥinā ve ḥabāba müşābehət ⁽²³⁾zāhir bir ma’nādır. Nāzım-i niḥrīr mışrā-i evvelde çarḥın Ḥāzret-i faḥr-i ‘āleme inḳiyād u iṭā‘atini[42^a] taḥrīr ve mışrā-i şānide seḫā-i Muḥammediyeyi taḳrīr buyurdular. Şübhe yokdur ki ol sulṭān-i ⁽²⁾ḳadr-şinās ecved-i nāsdır. Nitekim zümre-i a‘dā-yi dīn kerem-i Muḥammediyeyi bi’z-zarūre taḫşin ⁽³⁾edüp nice küffār-i

⁵⁶⁵Biz korku şiddetlendiḳinde ve kavimler karşılaştıḳında Allah resulüne sığınmiştık, düşmana ondan daha yakın kimse yoktu, müşrikler etrafını sardıḳında; o aşıḡı inip “şüphesiz ben peygamberim, ben Abdumuttalib’in torunuyum” diyordu. O gün Allah resulünden daha cesur kimse görülmemiştir. Kaynaḡı bulunamadı.

⁵⁶⁶Tekrar edilen beyit burada iki nüshada da yazılmamıştır.

vaḥṣī kayd-i kerem-i firāvān-i Aḥmedī olup imān getürdiler. Mervīdir ki ⁽⁴⁾ol ḥabīb-i Mevlā erbāb-i ihtiyāca aṣla lā demeyüp kâdir oldukları kadar bezl ⁽⁵⁾u i'tā ederler idi. Hatta ba'zı şu'arā-i 'Arab demişdir:

Beyit: **Mā kâle lā kaṭṭu illā fi teşehhudihi**
 Levlā't-teşehhudu kânet lā'uhu ne'emu⁵⁶⁷

Kāne 'Aliyyun raḍiyallāhu te'ālā 'anhu izā vaṣafa'n-nebiyye ṣallallāhu te'ālā 'aleyhi vesellem kâle kâne ecvede'n-nāsi keffen ve ecra'e'n- nāsi ṣadren ve mā su'ile şey'en kaṭṭu illā a'tāhu ve inne raculen etāhu fese'elehu fe-a'tāhu ḡanemen beyne cebeleyni feraca'e ilā kavmihi ve kâle eslimū feinne Muḥammeden yu'tī 'atā'e men lā yaḥşe'l-fāka⁵⁶⁸. Kezā fi'l-*İhyā* li'l-Gazzālī kuḍdise sirruhu.

24. Muṭrib-i dāstān-serā-yi bezm-i şafā rā

Nist sūrūdī bih ez vürūd-i Muḥammed

⁽¹³⁾Dāstān-serāy vaṣf-i terkībīdir ki ḥikāye ırlayıcı demektir. Sūrūd dūrūd vezninde ⁽¹⁴⁾nağme ve kelām ma'nāsınadır. Dūrūd sūrūd vezninde şalāt ma'nāsınadır ki Ḥaḳḳ'a nisbetle ⁽¹⁵⁾raḥmet ve tecellī, melā'ikeye nisbetle istiḡfār, mü'mināne nisbetle du'ādan 'ibāretidir. Muṭrib-i ⁽¹⁶⁾dāstān-serāy-i bezm-i şafādan murād 'urefādır. Zīrā 'urefā nüdemā-yi bezm-i şafādır. **Maḥşül-i beyt:** ⁽¹⁷⁾Bezm-i şafā ve meclis-i vefānıḡ dāstān-serāyı olan muṭriblerine dūrūd-i Muḥammediyyeden a'lā bir ⁽¹⁸⁾nağme ve sūrūd yokdur. Bināberin maḳāl-i zebān-i 'urefā ve evrād-i elsine-i muṭribān-i bezm-i şafā ⁽¹⁹⁾dūrūd-i Ḥazret-i Muḥammedü'l-Muṣṭafā olmuşdur.

25. Pāye-i kâdr-i muḳarrebān-i melā'ik

Bā heme rıf'at buved fūrūd-i Muḥammed

⁵⁶⁷ Sadece teşehhüdde "lā" dedi / teşehhüd olmasaydı, onun "lā"sı evet olurdu.

⁵⁶⁸ O insanların en cömerdi, en ecirlisi ve kendisinden bir şey istendiğinde istenileni verendir. Bir adam ona geldi ve ondan bir şey istedi; o da ona iki dağ arasında bir koyun verdi. Adam kavmine döndü ve onlara 'müslüman olun, çünkü Hz. Muhammed fakirlikten korkmamacasına ihsanda bulunuyor' dedi.

⁽²²⁾Fürūd dūrūd vezninde aşığı demektir. **Maḥşül-i nazm:** Melā'ike-i muḥarrebīniñ pāye ve ḳadr ⁽²³⁾u mertebeleri bu ḳadar rif'at ile Ḥazret-i Muḥammed ṣallallāhu 'aleyhi vesellemiñ aşığısıdır. [42^b] Nitekim efḫal-i rusul-i melā'ike-i muḥarrebīn Ḥazret-i Cibrīl-i emīn ũeb-i mi'rācda ğāſiye-dār-i ⁽²⁾seyyidü'l-mürselin olduđu müttefaḳun-‘ aleyhdir. Kemā ḳāle Mevlānā ḳuddise sırruhu:

Beyit: Der ũeb-i mi'rāc būdī Cibrīl ender rikāb
Pā nihāde ber ser-i nüh künbed-i ḥazrā tūyī⁵⁶⁹

Ve yine leyle-i mezkūrede ⁽⁴⁾Ḥazret-i Cibrīliñ **lev denevtu enmuleten leḫterāḳtu**⁵⁷⁰ kelāmı daḫi bunu müeyyiddir.

Meſnevī: Çün güzeſt Aḫmed zi sidre vü mirſadeſ
Ez maḳām-i Cebre'il vü zi ḫadeſ (IV /3794)

Goft ũ rā hīn beper ender peyem
Goft rev rev men ḫarīf-i tu neyem (IV /3795)

Bāz goft ũ rā beyā ey perde-süz
Men be evc-i ḫod nereftestem henüz (IV /3796)

Goft bīrūn zīn ḫadd ey ḫoſ-ferr-i men
Ger zenem perrī besūzed perr-i men⁵⁷¹ (IV /3797)

26. Cüz-i leme'āt-i cemāl-i aḳdem u aḳdes

Nāmede der dīde-i ũuhūd-i Muḥammed

⁽¹¹⁾ Leme'āt cem' vezninde lem'iñ cem'idir ki parlamak ma'nāsınadır. Aḳdem u aḳdes ism-i ⁽¹²⁾tafdīldir. Dīde-i ũuhūd çeſm-i zāhirī demektir. **Maḥşül-i nazm:** Aḳdem

⁵⁶⁹ Miraç gecesi Cebrail üzeniyi tuttu. Yeſil dokuz feleğin üstüne yükselen sendin.

⁵⁷⁰ Bir parmak ucu daha yaklaſsaydım yanacaktım.

⁵⁷¹ Ahmed [miraçta] Sidre'yi ve Cebrail'in gözetleme makamını geçince... // 'Ardımca uç' dedi Cebrail'e. O da 'sen ğit' dedi, 'ben dengin değilim'. // [Peygamber] yine, gel ey perdeler yakan, dedi ona; kendi zirveme varmadım ben daha. // [Cebrail] dedi, 'ey görkemli dost, bu sınırdan öte bir kanat çırparsam kanadım yanar.

ve aḳdes ⁽¹³⁾olan⁵⁷² cemāl-i bā-kemāl-i İlähiyyeniñ parlamasınıñ ğayrı dīde-i Muḫammediyyede bir şey gelmedi ⁽¹⁴⁾belki cemi‘-i eşyāda leme‘āt-i cemāl-i İlähiyyeyi müşāhede ve mu‘āyene eylediler. Zīrā bu nist-i ⁽¹⁵⁾hest-nümā olan ‘ālem mazḫar-i şifāt-i Ḥaḳḳ ve nūr-i zāt-i eḫad-i muṭlaḳdır.

Rubā‘ī: Zāt-i tu muḫīṭ-i şeş cihāt est
Eşyā heme nūr-i zıll-i zāt est
Ef‘āl-i şifāt-i tu’s t ‘ālem
Her çizi ki hest maḫv-i zāt est⁵⁷³

27. Bū leheb-āsā zāteş teb-i tebbet

Sūhte bādā ten-i ḫusūd-i Muḫammed

⁽²⁰⁾Bū Leheb Ebū Leheb’iñ muḫaffefidir ki a‘mām-i Resūlden bir merdiñ künyesidir, ismi ‘Abdulġarī’dir. ⁽²¹⁾Birāderi Ebū Ṭālib’iñ irtihālinden sonra umūr-i nebeviyyeyi der-‘uhde edüp muḫālifin ⁽²²⁾gezend u mekrinden Ḥazret-i vācibu’t-taḫiyyeyi dāimā ḫıfz u ḫırāset ve ḫuḳūḳ-i ‘umūmete ⁽²³⁾ri‘āyet üzere idi. Vaḳtā ki **ve enzir ‘aşıreteke’l-akrebīn**⁵⁷⁴ kerimesi nāzil olduḳda [43^a] ki ḫabībim aḳrabāniñ cemā‘atini inzār eyle me‘ālinde olmaḳla mecmū‘-i aḳrabā-i nebeviyyeden ḫayātda ⁽²⁾bulunanları cem‘ buyurup ‘azāb ve ‘iḳāb-i uḫrevī ile taḫvīf buyurunca Ebū Leheb’iñ ⁽³⁾zebāne-i zebānından **elihāzā da‘evtenā tebben leke yā Muḫammed** ya’nī bunuñ için mi da‘vet eylediñ ⁽⁴⁾ḫüsrān ve helāke mazḫar olasıñ deyü edebden ḫāric kelimāta mübāşeret ve buña daḫi ḳanā‘atkār olmayıp remy-i ḫicāra mübāderet eyledikte derḫāl Cenāb-ı Kibriyā sūre-i Tebbet’i ⁽⁶⁾inzāl ve Ebū Leheb’iñ cehennemī olduḳunu beyān buyurdu. Ḥafī olmaya ki bu sūre-i celīle ‘adem-i ⁽⁷⁾imān-i Ebū Leheb’e delālet eylemez. Zīrā cā’izdir ki nāra duḫūluna sebeb fişḳ ve gurūru ⁽⁸⁾ola. Kemā ḳāle’l-Beydāvi fi *Tefsīri* ḫāzihi’s-sūre; **ve leyse fiḫi mā yedullu ennehu lā yu’minu li-cevāzi en yekūne şliyyen li’l-fişḳ**⁵⁷⁵ intehā. Edebe elyaḳ olan daḫi budur. anşif ve lā tekun ⁽¹⁰⁾mine’l-

⁵⁷² “olan” BM nüshasında iki defa yazılmıştır.

⁵⁷³ Zātın altı yönü kaplamıştır. Bütün eşya zātının gölgesinin nurudur. Âlem senin sıfatlarının fiileridir. Var olan her şey zātının yokluğudur.

⁵⁷⁴ (Önce) en yakın akrabayı uyar. Şuarā 26/214.

⁵⁷⁵ (Bu sūrede) Ebū Leheb’in imansızlığına delil yoktur, ateşle müjdelenmesi fişkıdan dolayıdır.

mu‘ānidin. A‘mām-i nebevīyi Şeyh Bedreddin manzūmen tebyin etmişdir. Tetmimen li‘l-fā‘ide ⁽¹¹⁾beyān olundu:

Nazm: H̱vāhī ki şevī zūd tu bā ‘ilm-i ‘alem
 Bā H̱ārīs u H̱acl dān tu Bū Ṯālib ‘amm
 ‘Abbās u Ebū Leheb Zübeyr u H̱amza
 Ğaydāğ u Muğavvim u Dırār est u Kuşem⁵⁷⁶

Ebū Leheb’in bu künye ile mükennā olmasına sebep-i şūrī ruḡ-rengin āteşine ⁽¹⁴⁾mālik olmasıdır ve sebep-i ma‘nevīsi bu sūre-i celīledir. Āsā gibi ma‘nāsınadır. ⁽¹⁵⁾**Maḡşūl-i nazm:** Ebū Leheb gibi ateş-i tebb-i tebbetinden ḡasūdāt-i H̱azret-i Muḡammed yanmış olsun. ⁽¹⁶⁾H̱asūdāt-i seyyid-i evlād-i Ādem ḡaḡab-i cehennem ve muhibbān-i ser-ḡalka-i cemī‘-i ümem dāḡil-i bāğ-i irem olduđu ⁽¹⁷⁾ma‘lūm-i cümle ‘alemdir.

Beyit: Üzilür ‘ırğ-i Ebī Cehl gibi ebter olur
 Sen Ebū‘l-Ğāsım ile her kim ederse güreşi⁵⁷⁷

28. Şīve-i şiddīkiyān vefā u muḡabbet

‘Ādet-i Bū Cehliyān cuḡūd-i Muḡammed

⁽²¹⁾Siddīkiyānda yā nisbet, elif nūn edāt-i cem‘dir. Bū Cehliyān daḡi buḡa kıyās oluna. ⁽²²⁾Ebū Cehil ekābir-i Kureyšden Fir‘avn’dan eşedd bir kāfirin künyesidir ki ḡaḡkında fir‘avnī ⁽²³⁾eşeddu min fir‘avni Musā⁵⁷⁸ ḡadış-i nebevīsi şadır olmuşdur. Cuḡūd ku‘ūr vezninde bir nesneyi [43^b] bilür iken inkār eylemek ma‘nāsınadır. Bināberin ḡā‘ife-i Yehūda cuḡūd ta‘bīr olundu ⁽²⁾ki nübüvvet-i risālet-penāhı bilerek inkār etdiler. **Maḡşūl-i nazm:** Şīve-i şiddīkiyān-i ⁽³⁾H̱azret-i Muḡammed şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem vefā ve muḡabbetdir. ‘Ādet-i Ebū Cehliyān cuḡūd ⁽⁴⁾ve inkār-i H̱azret-i Aḡmed şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellemdir. Nitekim Ebū Cehil ve Ebū Süfyān-sā‘ir ⁽⁵⁾aşḡāb-i ḡuğyān ol şāḡibu‘l-mu‘cizāt ve‘l-

⁵⁷⁶ Alem (özel isim) ilminde tez elden ilmini artırmak istiyorsan peygamberimizin amcalarının Ebū H̱ārīs, Hacl, Ebū Ṯālib, Abbas, Ebū Leheb, Zübeyr, Hamza, Gaydak, Mukavvim, Dırār ve Kusem olduklarını bil.

⁵⁷⁷ Krş. *Rûşenî Dîvânı*, Şehid Ali Paşa, nr. 1178, vr. 119b.

⁵⁷⁸ Benim Firavunum Musa’nın Firavunundan daha şiddetlidir. Kaynağı bulunamadı.

burhân ‘aleyhi şalavātu’r-rahmân hazretlerinin ⁽⁶⁾nübüvvet ve risâletleri ‘indlerinde mânend-i hurşid nümâyân iken tarîk-i inkâra püyân ⁽⁷⁾oldular. Ve lâkin bu inkâr-i kefere şân-i seyyidü’l-beşere ser-i mû şeyn vermediği ‘inde’l-berere ⁽⁸⁾zâhirdir. Zirâ hikmet-i Cabbâr bir gül ile hezâr hâr halk ve izhâr üzere karar bulmuştur. ⁽⁹⁾Nitekim Hâce Hâfız buyurur:

Beyit: Der in çemen gül-i bî-hâr kes neçid arî
Çerâğ-i Muştafâ ⁽¹⁰⁾bâ şerâr-i Bû Lehebîst⁵⁷⁹

Mağalle münâşib *Bür’e Tahmîsi*’nde Nahîfi buyururlar:

Nazm:⁽¹¹⁾ Mü’ekked eyleyüp a’dâ ‘adâvet u hasedden
Olursa münkir eger mu‘cizât-i bî-‘adedden
⁽¹²⁾ İder mu‘âyene zâtında kendü re’y-i beden
Ƙad tunkiru’l-‘aynu dav’e’ş-şemsi min remedin
⁽¹³⁾ **Ve yunkiru’l-femu ta‘me’l-mâ’i min saƘami**⁵⁸⁰

29. Behr-i suƘût-i derek hubût-i muhâlif

Fevk-i su‘üd-i felek şu‘üd-i Muhammed

⁽¹⁶⁾Derek fethateynle aşâğı toğru olan tabağa ve mertebeye denür ki derec yuƘarıya ⁽¹⁷⁾olanından ‘ibâretdir, cem‘i derekât gelür. Bu cihetle merâtib-i cennetden derecât u menâzil-i ⁽¹⁸⁾cehennemden derekât ile ta‘bîr olundu. Hubût ku‘ür vezninde aşâğıya inmek ma‘nâsınadır. ⁽¹⁹⁾Su‘üd sa‘diñ cem‘idir ki ferhünde ve mübârek nesneye denür ve dâ‘imâ vaşf olur. ⁽²⁰⁾Bu mağalde dañi mevşûf mağzûf olup taƘdîr-i ‘ibâre fevk-i encüm su‘üd-i felek demekdir. ⁽²¹⁾Su‘üd nerdübân ve tam maƘûlesi yükseğe çıƘmağ ma‘nâsınadır. Hubût-i muhâlif ⁽²²⁾mübtedâ, behr-i suƘût-i derek haberdîr. Edât est mağzûf olup behr-i suƘût-i ⁽²³⁾derek est demekdir. Mışra‘-i şânî

⁵⁷⁹ Şu çimenlikte kimse dikensiz gül dermedi. Mustafa’nın ışığı ile Ebû Leheb’in şirretlik kıvılcımı bir arada. Hâfız, *Divân*, g. 64/ 3.

⁵⁸⁰ Göz, hastalığından dolayı güneş ışığını inkâr eder / Ağz da hastalıktan dolayı suyun tadını inkâr eder.

dağı buna kıyās oluna. **Maḥşül-i beyt:** Ḥazret-i Muḥammed şalla[44^a]’illāhu te‘ālā ‘aleyhi veselleme muḥālif ve mu‘ānid olan küffārın bu ‘āleme nüzülü ṭabaḳa-i caḥīme ⁽²⁾düşmekden içündür. Ve dağı seyyidü’s-sādāt ‘aleyhi ekmeli’t-taḥıyyāt ḥazretlerinin cānib-i ⁽³⁾eflāke şu‘ūd ve ‘urūcu feleğın nücüm-i mes‘üdesinin fevkindedir. Ba‘zı nüshada fevk ⁽⁴⁾yerine farḳ vāḳı‘ olmuştur.

[Leyse kelāmı yefi bi-na‘ti kemālīh
Şalli ilāhı ‘alā’n-nebiyyi ve ālih]⁵⁸¹

30. Ḥaḳḳ şeb-i isrā çü dād bār-i Muḥammed

Ez heme bālā girift kār-i Muḥammed

⁽⁷⁾Şeb-i isrā leyle-i mi‘rācdan kināyedir. Bār icāzet ma‘nāsınadır. **Maḥşül-i nazm:** ⁽⁸⁾Çünkü Cenāb-ı Kibriyā Ḥazret-i Muḥammedü’l-Muştafā’ya mi‘rāca icāzet ve ruḥşat verdi ⁽⁹⁾ise cemī‘-i maḥlūḳātdan kār-i Muḥammedī bālā ve cümle peygamberāndan şān-i Aḥmedī a‘lā oldu. Zīrā ⁽¹⁰⁾aferīdeden bir ferd bu devlete nā’il olmadı. Her ne kadar Ḥazret-i Kelīm’e ⁽¹¹⁾dağı bu ‘ināyet-i Bārī erzānı olduysa beynehumāda farḳ-i ‘aẓīm cārīdir. Nitekim kelimāt-i ⁽¹²⁾Nabī’de gelmiştir:

Beyit: Çok farḳ lüzüm cā-i Musā
Ey ta‘diye-dān-i sırr-i isrā

31. Gevher-i esrār-i zāt u maḥzen-i esmā

Kerd der an tīre-şeb nişār-i Muḥammed

⁽¹⁵⁾Kerdiğ fā‘ili taḥtinde şın beyt-i sābıḳda Ḥaḳḳ’a rācī’dır. Nişār saçmak ma‘nāsınadır. ⁽¹⁶⁾İsm-i şerīf-i Muḥammed’e izāfeti lāmiyyedir. Tīre-şebden murād yine leyle-i mi‘rācdır. **Maḥşül-i nazm:** Nāẓım ⁽¹⁷⁾kuddise sırruhu kār-i Muḥammediyyenin cümleden bālā ve ‘ālī olduğunu maḳām-i işbātta buyururlar ki ⁽¹⁸⁾Cenāb-ı Bārī-yi zū’l-celāl ol şeb-i tīrede ya‘ni leyle-i mi‘rācda zātı için olan esrār-i gevherlerini ⁽¹⁹⁾ve maḥzen-i esmā-i şifātiyye u ef‘āliyyesini Ḥazret-i

⁵⁸¹ Tekrar edilen beyit burada iki nüshada da yazılmamıştır.

Muhammed şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi veselleme nişār ve izhār ⁽²⁰⁾eyledi. Nitekim *Mesnevî-yi Şerîf* de buña işāret olunmuşdur:

Meşnevî: Pes bedīd ū bī-ḥicāb esrār rā
Seyr-i rūḥ-i mü‘min u küffār rā (VI /2874)

Ba‘d ez an levlāk goft ender liḳā
Der şeb-i mi‘rāc şāhid-bāz-i mā (VI /2882)

Çeşm-i ū ez çeşmehā bog‘zīde şod
Tā ki der şeb āfitābeş dīde şod⁵⁸² (VI /2888)

⁽²³⁾Mesṭūr-i kütüb-i aşḫāb-i ‘irfāndır ki noḳta-i dāire-i kevn u mekān ‘aleyhi şalavāti‘l-mennān leyle-i [44^b] mi‘rācda cenāb-i Ḥazret-i ḡaffār ile toḳsān biḡ kelām u ḡüftār edüp ba‘zısıḡ ⁽²⁾ümmetine izhār ve ba‘zısıḡ ‘adem-i aḡbār ile irāde-i İllāhī şudūr edüp mi‘rācdan zamān-i teşrīflerinde **innallāhe emaranī bi-iḡfāi ba‘ḡi‘l-esrārī bi-ḡayşu yaḡrumu‘l-izḡāru ve emaranī bi-izḡārī‘l-ba‘ḡi‘l-aḡeri ve ḡayyarenī fi‘l-ba‘ḡi‘ş-şālis**⁵⁸³ buyururlar. Nişār bu maḳāmda ma‘nā-yi lāzimisinde müsta‘meldir ki izhār u i‘lāmdan ‘ibāretidir.

32. Ḥ‘āceḡi-i ḳā‘ināt dād Ḥudāyeş

Līk be fakr āmed iftiḡār-i Muhammed

⁽⁸⁾Şīn seyyidü‘l-mürseline rāci‘dir. Fakrın tafşili ḳāşide-i şānide mürūr eyledi, anda ⁽⁹⁾ṭaleb oluna. **Mahşül-i beyt:** Kā‘inātın ḡ‘āceliḡini Cenāb-i Ḥudā Ḥazret-i Muhammedü‘l- Muştafā‘ya ⁽¹⁰⁾iḡsān eyledi. Lākin iftiḡār-i Ḥazret-i Muhammed fakr ile geldi. Ya‘ni ol nebiyy-i ‘ālī-miḡdār ber mantūḳ-i ⁽¹¹⁾el fakru faḡrī ve bihi **aftaḡiru**⁵⁸⁴ dāima fakr ile tebaḡhur ve iftiḡār eylerlerdi.

⁵⁸²O zaman, sırları, müminlerin ve kâfirlerin ruhlarının hareketini perdesiz olarak görür. // O yüzden, bizim güzeli seven [Rabbimiz] Miraç’taki görüş sırasında ‘sen olmasaydın’ buyurdu. // Onun gözü gözler arasından seçildiği için geceleyin güneş ona göründü.

⁵⁸³ Allah bana açıklanması yasak olduğundan dolayı birtakım sırları gizlememi, bazılarını da açıklamamı emretti; bazılarındaysa beni serbest bıraktı. Kaynağı bulunamadı.

⁵⁸⁴ Fakirlik övüncümdür, onunla övünürüm. *Keşfü‘l-Hafā*, II /1835.

33. Ba‘d-i Hakk an dem kesī nebved be şüret

Ġayr-i Ebū Bekr yār-i ġār-i Muḥammed

34. Şod du se tārī ki ‘ankebūt tenīdeş

Ber der-i an ġār perde-dār-i Muḥammed

⁽¹⁴⁾Ĥazret-i Ebū Bekr’iñ evvelā ism-i şerīfleri ‘Abdu’l-ka‘be idi. Ba‘dehu Resūlallāh nām-i ⁽¹⁵⁾şerīfleriñ ‘Abdullāh tesmiye buyurdular. Bekr adlı oğlu olmayup ‘ādet-i ‘Arab ⁽¹⁶⁾üzere tefe’’ülen Ebū Bekr künyesiyle mükennā olup ismine ġālib olmuşdur. Nār-i caḥīmeden ⁽¹⁷⁾āzād olduğundan ‘atīķ ve mi‘rāc-i şerīfi bilā-mirye taşdıķ etmekte Şiddīķ laķabıyla ⁽¹⁸⁾mulaķķab oldular. **Men arāde en yanżura ilā meyyitin yemşī ‘alā’l-arđi fe’lyanzur ilā Ebī Bekr**⁵⁸⁵ kelām-i ⁽¹⁹⁾nebevīsi ‘uluvv-i mertebelerine dāllidir. Bu ḥadış-i şerīfiñ şerḥinde cenāb-i Mevlānā buyururlar:

- ⁽²⁰⁾**Meşnevī:** Her ki ḥ‘āhed k’ū bebīned ber zemīn
Mürdeī k’ū mīreved zāhir çünīn (VI /748)
- Mer Ebū Bekr-i taķī rā k’ū bebin
Şod zi şiddīķī emīrū’l-müttaķīn (VI /749)
- Ender in neş’e niger Şiddīķ rā
Tā be haşr eفزūn konī taşdıķ rā⁵⁸⁶ (VI /750)

Ma‘lūm ola ki rūḥ-i revān-i ķālīb-i kā’ināt ‘aleyhi efdali’t- ⁽²³⁾taḥiyyāt ḥazretleri Mekke-i Mükerrmeden Medīne-i Münevvereye sāye-endāz-i teşrīf u iclāl [45^a] oldukları eşnāda yār-i ġār-i vefā-dār, hem-rāh-i şadāķāt-şī‘ār Şiddīķ Ebū Bekr rađiyallāhu te‘ālā ⁽²⁾‘anhu ḥazretleriyle berāber Mekke’den çıkıp Cebel-i Şevr’de bir maġārada iḥtifā buyurdular. ⁽³⁾‘Ale’l-fevr maġāra ķapısında bir naḥl-i muġaylān nümāyān ve bir örümcek daḥi ķat ⁽⁴⁾ķat aġlar ķurup ve iki güġercin daḥi kendülere bir

⁵⁸⁵ Kim, yeryüzünde yürüyen bir ölü görmek isterse Hz. Ebū Bekir’e baksın. Kaynağı bulunamadı.

⁵⁸⁶ Kim, yeryüzünde böyle açıkça yürüyüp giden bir ölü görmek isterse. // Takva sahibi Ebū Bekir’i görsün; o, siddik oluşu sayesinde mahşerdekilere bey olmuştur. // Şu yaratılıştta Sıddık’a bak da mahşere olan tasdikün artsın.

āşiyān yapıp yumurta ⁽⁵⁾yumurtladılar. Vaqtā ki küffār-i nā-pāk hicret-i Resūlden ziyāde ğam-nāk olup ⁽⁶⁾eṭrāf-i Mekke’yi teftiř ederek iz ‘ilminde māhir Surāka nām bir merd-i nā-kām ile ⁽⁷⁾mağāranıñ çeřm-gāhına geldiler, ol Surāka-i bī-dīn bi-ħaḳḳi’l-‘Uzzā Muhammed bu mağārayı ⁽⁸⁾geçmemiřdir diyerek nice yemīn etdikde ba‘zı küffār duḫūl-i ğāra meyl u rükūn etdikde ⁽⁹⁾ba‘zılar bunların sefāhat ve cūnūnlarına ħaml edüp bu örümcek aĝları Ĥazret-i ⁽¹⁰⁾Muhammed dūnyāya gelmezden evvel ħurulmuřdur diyerek ħat‘-i ümīd edip gittiler. Nitekim Naḫīfi ⁽¹¹⁾*Būr’e Tahmīsi*’nde buyururlar:

Nazm: Tecessüs itmeĝe ol mahz-i raḫmeti maḫzā
İrişdi çün der-i ğāra ‘adüvv-i nā-bīnā
Ĥamāme ile olup ‘ankebūt perde-nümā
Zannū’l-ħamāme ve zannū’l-‘ankebūte ‘alā
Ĥayri’l-beriyeti lem tensüc ve lem teħumi⁵⁸⁷

Vaqtā ki küffār ğāra girmek murād etdiklerinde ⁽¹⁴⁾cenāb-i řiddīk-i ekrem min ciheti’l-beřeriyeye dūçār-i ıztırāb ve elem olduĝda Resūl-i ekrem ⁽¹⁵⁾řallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem **lā taḫzen innāllāhe ma‘anā**⁵⁸⁸ buyurdular. Maḫşūda lüzūmu ħadar ⁽¹⁶⁾ħikāye beyān olundu, tafşīli kütüb-i siyerden taleb oluna. ‘**Ankebūt** örümcek ⁽¹⁷⁾demekdir. **Tonīd** tonīden mařdarından māzīdir ki toĝudu demekdir. **řin tāre** rāci’dır. ⁽¹⁸⁾**Tār** mār vezninde tel ta‘bīr olunan řeydir. **Maḫşūl-i beyteyn:** Ol zamān ki Cenāb-ı ⁽¹⁹⁾Kibriyādan řonra řūretde Ĥazret-i Muhammed řallallāhu Te‘ālā ‘aleyhi vesellemle Ebū Bekr’iñ ĝayrı ⁽²⁰⁾kimesne yoĝ idi. İki üç tel ki anı ‘ankebūt toĝudu ol ĝār-i řerīfiñ ħapusu ⁽²¹⁾üzere bir perde-i metīn olup küffārıñ mekrinden emīn⁵⁸⁹ oldular. Bundan fā’ide Ĥazret-i ⁽²²⁾Bārī-yi zū’l-celāl ħuvvet u ħudret ve ħıfz u ħarāsetini bizlere ifādedir. Nāzım ħuddise sırruhu

⁵⁸⁷ Sandılar ki örümcek ve güvercin insanların en hayırlısı üzerine aĝ örmemiş ve yuva yapmamıştır.

⁵⁸⁸ Hüzünlenme, çünkü Allah bizimle beraberdir. Tevbe 9/40.

⁵⁸⁹ “Emīn” : -SK

(23)Ba‘d-i Hakk an dem kesî nebved be sûret⁵⁹⁰

mısrâ‘ıyla ve huve ma‘ekum eynemâ kuntum⁵⁹¹ kerîmesine işâret buyururlar. [45^b]

35. Ger pey-i erbâb-i şevk bād-i bahārî

Hār u hasî âred ez diyâr-i Muhammed

36. Hemçü müje ber du dîde tâ dem-i maşşer

Câ konem an rā be yādigār-i Muhammed

(3)Bād-i bahār bād-i şabâdır. Hār u has çör çöp ta‘bîr olunan şeydir ki ba‘zî maħalde şey’-i (4)ħaķîrden kināye olunur. Müje kirpik demektir. Āredîñ fā‘ili bād-i bahārî, hār u has (5)mef‘ûlüdür. Diyâr-i Muhammed’den murād Medîne-i münevveredir. **Maşşül-i beyteyn**: Eger bād-i şabâ bir çör çöp (6)Medîne-i münevvereden erbâb-i şevk ve aşhâb-i ‘aşk için getirir ise kirpiğim gibi iki (7)gözüm üzerine zamân-i maşşere dek yer ederim ve şaķlarım; yādigār-i Muhammediyyeden için. (8)Zirā cānāna nisbet-i cüz’iyyesi olan eşyâ ‘inde’l-‘uşşâķ cāndan elezz u a‘lâdır. (9)Nitekim denmişdir:

Beyit: Eger pây-i segî mîbüsem ey nāşîh mezen ta‘ne
Ki men rûzî be kûy-i āşināyî dîde-em ū rā⁵⁹²

Zirā eşyâ-i mezkûre ķalb-i ‘aşîķîñ tesellîsine vesîledir. (11)Nitekim *Dîvân-i Şā‘ib*’de gelmişdir:

Beyit: Be’ndek nisbetî ‘aşîķ tesellî mî şevd ver ne
B’āhû nisbet-i dūrist çeşm-i şūh-i Leylî rā⁵⁹³

⁵⁹⁰ Zâhir olarak Allah’tan başka kimsenin olmadığı o anda...

⁵⁹¹ Nerede olsanız, O sizinle beraberdir. Hadîd 57/4.

⁵⁹² Sevgilinin köpeğinin ayağını öpersem beni kinama ay nâsîh! Ki bir gün tanıdıkların mahallesinde görmüştüm onu. Câmî, *Fâtihatü’s-Şebâb*, g. 44/4.

⁵⁹³ Âşîķ, birazcık benzetmekle teselli bulur mu bulmaz mı? / Leyla’nın şuh gözlerini ahununkilere benzetmek uzak bir ihtimaldir.

[Leyse kelâmî yefî bi-na'ti kemâlih
Şalli ilâhî 'alâ'n-nebiyyi ve âlih]⁵⁹⁴

37. Ey şode tâfiḥ zi feyż-i ke's-i Muḥammed

Z'Âdem u 'âlem mekon kıyâs-i Muḥammed

⁽¹⁵⁾Tâfiḥ 'alâ vezn-i fâtiḥ ziyâde mest ma'nâsınadır. Kıyâs bir şey'i şey'-i âḥerle temşilden ⁽¹⁶⁾'ibâretidir. **Maḥşûl-i nazm:** Ey feyż-i ke's-i Muḥammediyyeden mest olan kimesne! Ḥazret-i Muḥammed şallallâhu te'âlâ 'aleyhi vesellemi âdem u 'âlemden kıyâs eyleme. Zirâ ser-ḥalife-i cemî'-i ümem şallallâhu te'âlâ ⁽¹⁸⁾'aleyhi vesellem ile Ḥazret-i Âdem beyninde fark-i 'aẓîm ma'lûm-i 'âlemdir. Kemâ verade fi'l-ḥadıṣ enâ seyyidu'l-'âlemîne⁵⁹⁵ ve 'Aliyyun seyyidu'l-'Arab⁵⁹⁶.

Beyit: Henüz Âdem meyân-i âb u gîl bud
Ki ü şâh-i cihan-i cân u dil bud⁵⁹⁷

Ve yine bu hadîş-i şerîf daḥi 'adem-i kıyâsa bir kıyâs-i müte'arîfdir: **Âdemu ve men dūnehu taḥte livâ'i yevme'l-kıyâme**⁵⁹⁸.

Meşnevî: Ger be şüret men zi Âdem-zâde-em
Men be ma'nî cedd-i cedd üftâde-em (IV /524)

Ez berây-i men bedeş secde melek
Vez pey-i men reft ber heftüm felek (IV /525)

Pes zi men zâyîd der ma'nî peder
Pes zi mîve zâd der ma'nî şecer⁵⁹⁹ (IV /526)

⁵⁹⁴ Tekrar edilen beyit burada iki nüshada da yazılmamıştır.

⁵⁹⁵ Ben âlemlerin efendisiyim. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I /607.

⁵⁹⁶ Ali Arapların efendisidir. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II /1779.

⁵⁹⁷ Âdem su ve toprak arasındayken henüz / O, can ve gönül ülkesinin sultanıydı.

⁵⁹⁸ Âdem ve ondan sonra gelenler kıyamet gününde sancağının altında olacaktır. Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, XIII /6413.

⁵⁹⁹ Ben görünüşte Âdem'den doğmuşsam da anlam bakımından onun dedesinin dedesiyim. // Meleklerin ona secde edişi benden dolayıcı; o, yedinci göğe benim ardımca çıktı. // Öyleyse anlam

38. Vaḥdet-i mestür der meṭāvî-yi keşret

Bār-i diger serzed ez libās-i Muḥammed

⁽³⁾Metāvî mîmiñ fetḥiyle maṭvî kelimesiniñ cem'idir ki kayurmalara ve böğürmelere denür. ⁽⁴⁾Serzed zühür ma'nāsına muşṭalaḥdır. **Maḥşül-i nazm**: Mestür olan vaḥdet keşret ⁽⁵⁾meṭāvîsinde libās-i Muḥammediyye ve vücüd-i Aḥmediyyeden zāhir oldu. Feteemmel cidden.

39. Tā be kıyāmet maşūn buved zi tezelzül

Dîn-i kavîm kavîyy-i esās-i Muḥammed⁶⁰⁰

⁽⁸⁾Tezelzül kaymak ma'nāsınadır. Bu maḥalde neşden kināyedir. **Kavîm** toğru nesne demekdir. ⁽⁹⁾Yukālu şey'un kavîmun ey mustakîm⁶⁰¹. **Esās** temel demekdir. **Maḥşül-i nazm**: Rüz-i kıyāmete dek kavî ⁽¹⁰⁾esās olan dîn-i mustakîm-i Muḥammediyye ve şerî'at-i Aḥmediyye tezelzüldeñ ya'ni edyān-i ⁽¹¹⁾sā'ire mişillü mensüh olmağdan maşūn ve mahfūzdur. **İnnā nahnu nezzelnā'z-zikre ve innā lehu lehāfizün**⁶⁰² kerîmesi bunu nāṭıkdır. Bu āyetiñ tefsîrinde cenāb-i Mevlānā buyururlar:

⁽¹³⁾**Meşnevî**: Muşṭafā rā va'de kerd elṭāf-i Ḥaḫḫ

Ger bemîrî tu nemîred an sebaḫ (III /1196)

Men kitāb u mu'cizāt rā rāfi'em

Pîş u kem kon rā zi Qur'an māni'em (III /1197)

Men mināre pür konem āfāḫ rā

Kür gerdānem du çeşm-i 'āḫ rā (III/1203)

Tā kıyāmet bākîyeş dārîm mā

bakımından babam benden doğmuştur. Bu durumda anlam bakımından ağaç meyveden doğmuş olmaktadır.

⁶⁰⁰ Neşredilen *Dîvân*'a göre sonraki beyitle yer değişmiştir. Bkz. *Dîvân-i Câmî, cild-i evvel*, s. 135.

⁶⁰¹ Doğru şey yani müstakim şey derler.

⁶⁰² Şüphesiz o Zikr'i (Kur'an'ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz. Hicr 15/9.

40. Yek ser-i mū ez Hāḳḳeş cüdā neşināsed

Her ki şod imrūz hāḳḳ-şinās-i Muhammed

⁽¹⁹⁾Yek ser-i mū hiçden kināyedir. İmrūzdan murād dünyādır. **Maḥşül-i manzūm**: Her kimse ki dünyāda ⁽²⁰⁾Hāzret-i Muḥammed şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem hāzretlerinin hāḳḳını anladı, buncalayın kimesne aşla ⁽²¹⁾Hāzret-i Muḥammed’i Hāḳḳdan cüdā ve ğayrı anlamaz. Nitekim ba‘zı ehl-i ‘irfān buyurmuşdur:

⁽²²⁾**Beyit:** Mu‘allā dergehūn evc-i semādan yā Resūlallāh
Seni farḳ eylemem Bār-i Hudā’dan yā Resūlallāh

Bu maḳāmın tafşili ḳarīben mürūr eyledi. Anda ṭaleb oluna⁶⁰⁴. [46^b]

41. Ceş-i ‘adū geşte bā vufūr-i celādet

Münhezim ez heybet u hirās-i Muḥammed

⁽³⁾Ceş ‘asker demektir. Geşte māzī-i muḳayyedir. Fā‘ili ceş-i ‘adū, münhezim mef‘ulüdür. ⁽⁴⁾Vufūr ḳuşūr vezninde keşret ma‘nāsınadır. Celādet lafzen ve ma‘nen şecā‘ate mürādıdır. ⁽⁵⁾Hirās kirās vezninde ḥavf demektir. **Maḥşül-i nazm**: ‘Asker-i a‘dā bu ḳadar keşret-i şecā‘at ⁽⁶⁾ve vefret-i celādet ile heybet-i Ahmedī ve dehşet-i Muḥammedīden münhezim u perişān oldu.

42. Hıfz-i Hāḳḳ ender hicāb nesc-i ‘anākib

Dāşte ez be’s-i ḥaşm pās-i Muḥammed

⁶⁰³ Hakk’ın lütfü, Mustafa’ya [şöyle] vaatte bulunmuştur: Sen ölsen de bu kitap ölmez. // Senin kitap ve mucizeni yüksek tutar, Kur’an’dan bir şey eksiltmeye ve ona bir şey eklemeye kalkışanı engellerim. // Ben ufukları minareyle dolduracağım. İnkārcının iki gözünü kör edeceğim. // Kıyamete dek biz onu koruyacağız, din ortadan kalkar diye korkma sen.

⁶⁰⁴ BM nüshasında derkenārda nazm başlığı altında noktasız yazılmış ve okunamayan üç beyit bulunmaktadır:

⁽⁹⁾Nesc nūnuḡ fethi ve siniḡ sūkūniyla tōkumaḡ ve örmek ma'nāsınadır. Nitekim ⁽¹⁰⁾nāzımıḡ H'āce 'Alī Rāmitinī ḡaḡḡında vārid olan bu beytinden rüşendir:

Beyit: Ver ne 'ilm-i ḡāl fevḡ-i ḡāl budī key şodī
Bende a'yān-i Buḡārā H'āce-i Nessāc rā⁶⁰⁵

⁽¹²⁾'Anākib 'ankebūtuḡ cem'idir ki örümcek demektir. **Garibe:** Eflātūn'dan mervīdir ki sinek ⁽¹³⁾kısmı ziyāde ḡarīş ve örümcek ziyāde ḡāni'dir. Bi-ḡıkkmetillāhi Te'ālā pek ḡarīş olan ⁽¹⁴⁾maḡlūḡ ziyāde ḡāni' olana rızḡ-i mesūḡ olmuşdur. Ve yine garibedendir ki örümceḡin sekiz ⁽¹⁵⁾ayaḡı ve altı gözū mevcūddur. Be's ye's vezninde meydān-i muḡārebede şiddet ma'nāsınadır. ⁽¹⁶⁾Pās bi'l-bāi'l-fārisī ḡıfz demektir. **Maḡşūl-i nazm:** ḡıfz-i ḡaḡḡ ve ḡirāset-i ḡıyās-i muḡlaḡ ⁽¹⁷⁾ḡazret-i Muḡammed şallallāhu te'ālā 'aleyhi vesellemi örümceklerin ḡḡları ḡicābında ḡaşmıḡ şiddet ⁽¹⁸⁾ve zararından maḡfūz tıttı. Bu me'al ḡariben mūrūr eyledi.

43. Her çı koned iltimās der ḡaḡ-i ümmet

Redd ne şevved hergiz iltimās-i Muḡammed⁶⁰⁶

⁽²¹⁾Konedin fā'ili ism-i şerīf-i Muḡammed, mef'ūlu iltimāsdır. Redd maşdar bi-ma'nā mef'ūldür. ⁽²²⁾Hakk bu maḡāmda ri'āyeten li'l-vezn muḡaffef ḡırā'at olunmaḡa eḡaḡḡdır. **Maḡşūl-i nazm:** ⁽²³⁾Her nesneyi ki ḡayru'n-nās ümmetiniḡ ḡaḡḡında Cenāb-ı Kibriyādan iltimās ede aşla [47^a] ve ḡaḡ'a merdūd olmayacağı ma'lūm-i zūḡūr u ināşdır. Nitekim velesevfa yu'tike ⁽²⁾rabbuke fetardā⁶⁰⁷ kerimesi bu[nu] naḡıḡdır. ḡulāşa-i kelām 'aleyhi's-şalāti ve's-selām 'indellāh mevşūḡū't- ⁽³⁾tekellūm ve maḡbūli's-şefā'a olduḡu me'alēn kelāmdır. Kemā verade fi'l-ḡadīş eşfe'u yevme'l- ⁽⁴⁾ḡıyameti li-ümmeti ḡattā yunādini rabbi e ḡad raḡīte yā Muḡammed⁶⁰⁸ Tācü'l-'arīfin Mevlānā Celāleddin şefā'at-i Muḡammediyyeyi maḡām-i beyānda buyururlar:

⁶⁰⁵ Olmasaydı üstün hal ilmi kāl ilminden eḡer / Buhārā a'yanı kul olur muydu Nessāc'a. Abdurrahmān Cāmī, *Evlıya Menkıbeleri [Nefahātü'l-Üns]*, s. 502.

⁶⁰⁶ Bu mısra neşredilen *Divān*'da "ḡaḡḡ ne koned redd-i iltimās-i Muḡammed" seklindedir.

⁶⁰⁷ Şüpheşiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın. Duhā 93/5.

⁶⁰⁸ Kıyamet günü; Rabbin 'razı oldun mu ya Muhammed' diyene kadar ümmetime şefaāt edeceḡim. Bezzār, *Müsnedü'l-Bezzār*, II /638.

Meşnevî:	Goft peygamber ki rûz-i resthîz Key güzârem mücrimân râ eşkrîz	(III /1781)
	Men şefî'-i 'âşiyân bâşem be cân Tâ rehânem men zi işkence-i girân ⁶⁰⁹	(III /1782)
	'Āşiyân vü ehl-i kebâ'ir râ be cehd Vâ rehânem ez 'itâb-i naqđ-i 'ahd ⁶¹⁰	(III /1783)

[Leyse kelâmî yefî bi-na'ti kemâlih
Şalli ilâhî 'alâ'n-nebiyyi ve âlih]⁶¹¹

44. Mâh buved 'aksî ez cemâl-i Muhammed

Müşg-i şemîmî zi zülf u hâl-i Muhammed

⁽¹⁰⁾Şemîm koğu ma'nâsıdır. Hâl dâl vezninde beş ta'bîr olunan şeydir ki ⁽¹¹⁾a'zam-i esbâb-i hüsnendir. **Maşşül-i beyt:** Kamer Hâzret-i seyyidü'l-beşerîñ cemâl-i ⁽¹²⁾bâ-kemâlinden bir 'akıdır. Misk dañi bu kadar râyiha-i tayyibe şâhibi iken zülf-i ⁽¹³⁾Muhammediyye ve hâl-i Aşmediyyeden bir ednâ koğudur. Reyb ü şübhe yoğdur ki seyyidü'l-mürselîn ⁽¹⁴⁾atıyabü't-tayyibîndir. Nitekim Hâzret-i Enes buyurur: **Mâ şememtu 'anberan kaţtu velâ ⁽¹⁵⁾misken ve lâ şey'en atıyabe min rîhi resülillâh**⁶¹². Ya'ni rîh-i Resülullâh şallallâhu te'âlâ 'aleyhi vesellemden atıyab aşla ne 'anber ve ne misk ve ne bir şey' ⁽¹⁷⁾koğlamadım. Menkûldür ki Resül-i Ekrem şallallâhu te'âlâ⁶¹³ 'aleyhi vesellem kangı tarîğden ⁽¹⁸⁾mürür eyleseler ol tarîğden 'ubür eden aşşâb-i güzîn Resül-i Ekrem'iñ ⁽¹⁹⁾andan mürür etdiklerini râyiha-i tayyibelerinden bilirler idi. Ve yine muşâfağa ⁽²¹⁾etdikleri kimesneden o gün râyihe-i tayyibe zâ'il olmaz idi.

⁶⁰⁹ Karşılaştırılan nüshada "rehânem men" yerine "rehânem'sân" geçmektedir.

⁶¹⁰ Peygamber der ki kıyamet gününde suçluları gözyaşı içinde bırakır mıyım hiç? // Âsileri ağır işkenceden kurtarmak için onların içtenlikle şefaatsiyim. // Âsileri ve büyük günah sahiplerini ahde vefasızlığın azabından kurtarıyorum.

⁶¹¹ Tekrar edilen beyit burada iki nüshada da yazılmamıştır.

⁶¹² Şimdiye kadar peygamber efendimizin kokusundan daha güzel amber veya misk asla koklamadım.

⁶¹³ "Teâlâ" : - BM

45. Der çemen-i festakim çadem nihāde

Serv-i revānī be i'tidāl-i Muḥammed

(23)Festakim sūre-i Hūd'da **festakim kemā umirte** kerīmesine işāretidir ki [47^b] emr olunduğuş gibi ḥabībim istiḳāmetde şābit ol me'ālindedir. Bīnā-i berīn lisān-i nebevīde (2)**şeyyebetnī Hūd**⁶¹⁴ vürūd etmişdir. Zīrā istiḳāmet 'uhūda ri'āyetden 'ibāretidir. (3)Kemā ḳāle şāhibü'l- 'Avārif⁶¹⁵; **el istiḳāmetu hiye'r-ri'āyetu bi'l- 'uhūd**⁶¹⁶, bu ise emr-i 'asīrdir. (4)Ve ba'zı 'urefā istiḳāmeti bu vechle ketb u imlā etmişdir:

Nazm: Kesī dānem zi ehl-i istiḳāmet
Ki başed ber ser-i kūy-i hidāyet

Be envār-i hüviyet cān süpürde
Zi evsāḥ ḫabī'at-i pāk mürde

Temām ez gird-i dāmen ber feşānde
Berefte sāye vü ḫürşīd mānde⁶¹⁷

(7)Serv ma'rūf şecerdir ki lisān-i 'Arabda şeceretü'l-ḫayye ta'bīr olunur. Zīrā serv olan maḫalde (8)elbette yılan bulunur. Serv-i revān mecāzen maḫbūbānda müsta'meldir. İ'tidāl bir nesne (9)kem u keyfde iki ḫālet beyninde mutavassıḫ olmaḫ ma'nāsınadır. Meşela bir cism (10)ḫül u ḫaşr ḫāletleri beyninde mutavassıḫ olmaḫ gibi; kemāl bundadır. Nitekim **ḫayru'l-umūr i evşātuhā**⁶¹⁸ (11)denmişdir. **Maḫşül-i manzūm:** Çemenistān-i festakimde i'tidāl-i Hazret-i Muḥammed şallallāhu te'ālā (12)'aleyhi vesellemde bir serv-i revāndan ḫaddlik vaż' edüp ḫırāmān olamamışdır. Ya'ni serv-i (13)çemen-celādet 'aleyhi ekmeli't-tahiyyat gibi āferīdeden bir ferd Cenāb-ı

⁶¹⁴ Hūd sūresi beni ihtiyarlattı. Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, V /3297.

⁶¹⁵ Şehābetin Sühreverdî ve *Avārifü'l-Maārif* adlı eseri kastedilmektedir.

⁶¹⁶ İstiḳāmet sözleri yerine getirmektir.

⁶¹⁷ İstiḳāmet ehlinden birini tanyorum ki hidayet mahallesinin yolundaydı. // Hüviyetinin nurlarına canını teslim etti, kirliliklerden temiz tabiatlı olarak öldü // Eteğindeki bütün kirliliği saçtı, gölge gitti güneş kaldı.

⁶¹⁸ İşlerin en hayırlısı orta olanıdır. Aclūnî, *Keşfü'l-Hafā*, I /1247.

Kibriyāya t̄a‘at u ‘ibādet⁽¹⁴⁾ ve ‘uhūda ri‘āyet üzere olamamışdır. Nitekim seyyidü’l-berāyā ‘aleyhi efdali’t-tehāyā ve mine’l-leyli fetehecced bihi nāfileten lek⁽¹⁹⁾ kerimesi nāzil olduğda şalāt-i teheccüde bir ayak üzerine kıyām⁽¹⁶⁾ ve kırā‘at-i sūre-i tavīleye devām birle kadem-i sa‘ādetleri teverrüm edüp **Ṭā hā, mā enzalnā**⁽¹⁷⁾ ‘aleyke’l-**Ḳur’āne li-teşkā**⁽²⁰⁾ āyet-i celilesiyle t̄ul-i kıyāmdan men‘ olundular. Nitekim müfessirīn⁽¹⁸⁾ bu āyetin ma‘nāsında **da‘ kademeyke ‘ala’l-arđi yā Muḥammed, mā enzalnā ‘aleyke’l-Kur’āne li tet‘ab**⁽¹⁹⁾ bi-keşreti’r-riyāzeti ve t̄ülü’l-kıyāmi fi’t-teheccüd⁽²¹⁾ buyurmuşlardır.

46. Harf-şināsān-i levh-i sırr-i kadem rā

Şad meded āyed zi mīm u dāl-i Muḥammed⁽²²⁾

⁽²²⁾ Harf-şināsāndan murād ‘urefādır. Zīrā ‘urefā sırr-i kıdeme ‘ālimlerdir. Kemā kâle tercümānü’l-gayb:

⁽²³⁾ **Beyit:** Rāz-i derūn-i perde zi rindān-i mest pors
K’in ḥāl nist zāhid-i ‘ālī-maḳām rā⁽²³⁾

[48*] Şad keşretten kināyedir. **Maḥşul-i beyt:** Levḥ-i sırr-i kıdemin ḥarf-şināslarına lafz-i şerīf-i⁽²⁾ Muḥammedde olan dāl u mīmden yüz meded gelür. Nitekim meded bir mīm ve iki dālden mürekkebirdir. Elḥāsıl⁽³⁾ evliyā-i kirām i‘āne-i Muḥammediyye ve meded-i Aḥmediyyeye müstağrağdırlar. Ḥafī değıldir ki meded faḳat ism-i⁽⁴⁾ şerīf-i Muḥammed’den ḥāşıl olmayup belki ismeyn-i şerīfeyn Muḥammed u Ahmed’den ḥāşıl⁽⁵⁾ olmuşdur. Feteemmel.

⁽¹⁹⁾ Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki... İsrā 17/79.

⁽²⁰⁾ Tā-hā. Bu Kur’an’ı sana meşakkate düşesin diye indirmedik. Tāhā 20/1, 2.

⁽²¹⁾ Ayaklarını yere bas ya Muhammed! Biz Kur’an’ı sana çok ibadet edip yorulasin ve geceleri uzun süre ayakta kalasin diye indirmedik.

⁽²²⁾ Bu beyit neşredilen *Dîvân*’da

“Harf-şināsān-i naḳş-i kilik-i kadem rā

Şad meded āmed zi mīm u dāl-i Muḥammed”

şeklindedir.

⁽²³⁾ Perde ardındaki sırları mest olmuş rintlere sor; yoktur zira bu hal, makamı yüce zahitlerde. Hâfiz, *Dîvân*, g. 7/2.

47. Yâft çü rüy-i bütân zi hâl-i mu'anber

Dîn-i hedy ziyetân-i Bilâl-i Muḥammed

(7) Büt bâ-i 'Arabî ile tã'ife-i müşrikîn elleriyle düzüp ma'bûd ittiḥâz etdikleri şuretdir ki (8) 'Arabîde şanem ta'bîr olunur, mecâzen maḥbûbdan kinâye olunur. Mu'anber 'anberlenmiş ma'nâsınadır ki (9) lisân-i 'Arabda ba'zî esmâ ism-i mef'ûl vezninde isti'mâl olunup ma'nâ-yi mef'ûl (10) irâde olunmaḫ 'âdât-i 'Arabdır. Bilâl hilâl vezninde imâmü'l-mürselîn 'aleyhi's-şalat fî külli ḥîn (11) mü'ezzinlerinin ismidir ki Bilâl-i Ḥabeşî denmekle şöret-yâb olmuştur, raḫiyallâhu 'anhu. Ba'de (12) vefâtî'n-nebî iftirâk-i maḥbûb-i Kird-gâr cân-i Bilâl'e ziyâde kâr edüp Şâm-i şerîfe hicret (13) ve anda dâr-i 'uḫbâya rihlet buyurdular. Ḳabr-i şerîfleri el-ân Şâm-i cennet-meşâmda ziyâret-gâh-i (14) ḫavâş u 'avâmdır. İmâm Semhûdî⁶²⁴ *Ḥulâşatu'l-Vefâ*'da buyururlar ki zamân-i ḫilâfet-i Ḥazret-i (15) 'Ömerde bende-i maḫbûl şehinşâh-i Ḳareşî ve maḫzar-i nûr-i siyâh cenâb-i Bilâl-i Ḥabeşî bir gece rü'yâda (16) şâḫib-i sa'âdet 'aleyhi ekmeli't-taḫiyyat ḫazretlerini ru'yet buyurup **yâ Bilâlu emâ âne** (17) **leke en tezûreni**⁶²⁵ ḫiṭâbıyla muḫâṭab olduḫda derḫâl râḫilesine süvâr olup (18) cânib-i Medîne-i münevvereye 'azîmet ve ḫabr-i şerîf-i Muḫammediyyeyi ziyâret ve andan yine Şâm-i şerîfe (19) hicret buyurdular. Ḥaḫḫî ḫuddise sırrihu *Kitâb-i Necât*⁶²⁶'da buyururlar ki sevâd-i vücûd-i Bilâl (20) cennetde ḫûr u ḫilmâna bir ḫâl olup andan ḫüsn u ân bulsalar gerekdir. Tafşîl-i (21) aḫvâl-i Bilâl kütüb-i siyerde mâl-â-mâldır. Bilâl'in ism-i şerîf-i Muḫammed'e izâfeti teşrîf (22) içündür, ka'betullâh gibi. Yâftıḫ fâ'ili dîn-i hedy, ziyet mef'ûlüdür. **Maḫşûl-i beyt:** (23) Maḫbûbânın yüzleri ḫâl-i mu'anberden ziyet u revnaḫ bulduḫ mişillü Bilâl-i Ḥazret-i [48^b] Muḫammed'den daḫi insânı maṭlûbuna müşil olan dîn-i Muḫammedî ziyet buldu. Nitekim ḫâl (2) maḫbûbânın ḫüsn u ânlarına dâlldir. *Meşnevî-yi Şerîf*'de bu ḫışsa-i pür-ḫışsanın kemâl-i Bilâl'e (3) delâleti bî-maḫâldir.

Meşnevî: Çün Bilâl ez za'f şod hemçün hilâl
Reng-i merg uftâd ber rüy-i Bilâl (III /3509)

Coft-i u dideş begüftâ vâ ḫarab
Pes Bilâleş goft nî nî vâ ṭarab (III /3510)

⁶²⁴ Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasen es-Semhûdî (ö. 911/1506).

⁶²⁵ Ey Bilal! Beni ziyaret etmenin zamanı değil midir?

⁶²⁶ Celvetî şeyhi müfessir, şâriḫ ve şâir İsmail Ḥakkı Bursevî'nin tasavvufa dair bir eseridir.

Tā künün ender Һarab büdem zi zīst Tu Һi dānī merg Һün ‘iş est u Һīst	(III /3511)
Tāb-i rū vü Һeřm-i pür ez envār-i ū Mīgüvāhī dād ber güftār-i ū	(III /3513)
Her siyeh-dil mī siyeh dīdī verā Merdüm-i dīde siyāh āmed Һerā	(III /3514)
Goft cufteş el-firāk ey Һoř-Һiřāl Goft nī nī el-viřālest el-viřāl	(III /3519)
Goft vīrān geşt in Һāne dirīř Goft ender meh niğer menger be mīg	(III /3525)
Kerd vīrān tā koned ma‘mūr-ter Қavmem enbüh bud vü Һāne muhtařer ⁶²⁷	(III /3526)

48. Һend niřinī derin serāҺe-i zulmet

Muhtecib ez neyyir-i kemāl-i MuҺammed

⁽¹²⁾Serā ev ma‘nāsinadır, Һe edāt-i tařğırdır. Bu maқāmda tařğır tařķire maҺmūldur ve ⁽¹³⁾bundan murād dünyādır ve bu[Һa] Һarīne mużāfun ileyh olan zulmet lafzıdır. **ed-dunyā sicnü’l-** ⁽¹⁴⁾**mü’min**⁶²⁸ Һadıř-i řerīfi daҺi bunu müřbitdir. Neyyir Һayyir vezninde nūr demektir. **Mařřül-i** ⁽¹⁵⁾**beyt:** Ey kimse! Nice bir oturursuң bu zulmet evi olan dünyāda; nūr-i kemāl-i ⁽¹⁶⁾MuҺammediyye ve neyyir-i füyüzāt-i

⁶²⁷ Bilal güçsüz düşüp hilal gibi inceldi ve yüzüne ölümün rengi düştü. // Eşi onu görüp eyvahlar olsun dedi. Bilal ise ona, hayır hayır dedi, ne mutlu. // Şimdiye dek yaşamaktan acılar içindeyim. Ölüm nedir, nasıl bir mutluluktur sen ne bileceksin? // Yüzündeki aydınlık ve ışıl ışıl gözleri, sözlerine tanıklık ediyordu. //Kara kalpli olanlar kara görürdü onu. Göz bebeği niçin karadır peki? // [Bilal’in] eşi, ey güzel hasletli [insan] dedi, işte ayrılık. Hayır, hayır dedi [Bilal] işte vuslat! // Yazık dedi [eşi], vīran oldu bu ev. [Bilal] dedi, buluta değil aya bak. // Ailem kalabalık, evim küçüktü. [Bu yüzden] daha mamur yapmak için [sultan] evimi yıktı.

⁶²⁸ Dünya müminin zindanıdır. Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, IV /2324

Ahmediyyeden muhtecib olduğun hâlde? Serâçe-i zulmetden hâne-i ⁽¹⁷⁾vücüd irâde olunmak daği müveccehdır. Felyuteemmel.

49. Revzene büğsâ ki tâft ber heme ‘âlem

Pertev-i hürşid-i bî-zevâl-i Muhammed

⁽²⁰⁾Revzene lafz ve ma'nâda pencereye müsâvidir. Tâft tâften maşdarından fi'l-i ⁽²¹⁾mâzîdir ki parladı demekdir. **Maḥşûl-i beyt:** Ey serâçe-i zulmetde kemâl-i nûr-i Muhammediyyeden ⁽²²⁾muhtecib olan kimesne! Bir pencere aç. Zîrâ hürşid-i bî-zevâl-i Muhammedî cemî'-i 'âlem üzre ⁽²³⁾parlamışdır. Lâkin pencere açılmadıçça zulmetde kalacağın bî-şübhedir. Feth-i revzeneden [49^a] murâd sünen-i seniyye-i Muhammediye ile müsennen ve ahlâk-i marziyye-i Muştafiyye ile taḥalluğdur.

Nazm: Ey ki ḥarîm-i vişâl mîṭalebî dâ'imâ
Rev tu bezen her du dest der sünen-i Muştafâ
Ber der-i ü ḥâk şev ḥîz ber eflâk şev
Ez du cihân pâk şev ḥâş zi kibr u riyâ⁶²⁹

50. Dest be dāmân-i âl zen ki nebâşed

Cüz be Muhammed me'âl-i âl-i Muhammed

⁽⁶⁾Dāmân daği dâmen gibi etek ma'nâsındır. 'Arabî'de zeyl ta'bîr olunur ki cem'î ⁽⁷⁾ezyâl gelür. Dest be dāmân zeden ilticâ ma'nâsına muştaḥıdır. Âl dâl ⁽⁸⁾vezninde raculuğ ehl u etbâ' u 'iyâlinden 'ibâretidir. Nitekim **âlu'r-raculi ehluhu ve** ⁽⁹⁾**'iyâluhu ve etbâ'uhu**⁶³⁰ denmişdir. Bunda eslâf iḥtilâf edüp vücûh-i keşîre ⁽¹⁰⁾beyân eylediler. Lâkin âl aşâḥḥ-i aqvâlde Ehl-i Beytten 'ibâretidir ve Ehl-i Beyt-i Resûl ⁽¹¹⁾Fâṭıma, 'Alî, Ḥasan ve Ḥüseyn rıdvânullâhi 'aleyhim ecma'in ḥazarâtıdır. Nitekim **innemâ yurîdullâhu** ⁽¹²⁾**li-yuzhibe 'ankumu'r-ricse ehle'l-beyti ve**

⁶²⁹ Ey daima kavuşma haremini isteyen! İki elinle Mustafa'nın sünnetine sınıksı sarıl. Kapısının önünde toprak ol, feleklere yüksel. İki cihandan vazgeç, kibir ve riyadan arın.

⁶³⁰ Kişinin ailesi; eşi, çocukları ve onun emrinde olanlardır.

yuṭahhirakum taḥhīrā⁶³¹ kerimesi nāzil olduḡda nebiyy-i⁽¹³⁾vācibu't-tebcil bu zevāt-i erba'ayı bir kisāniḡ taḥtinde teclil buyurup⁽¹⁴⁾Allahumme hā'ulāi ehlu beyti fe'eḡhib 'anhumu'r-ricse ve ṭahhirhum taḥhīrā⁶³² buyurduḡları⁽¹⁵⁾merviyāt-i 'Ā'iṣe'dendir. Kemā k̄alet 'Ā'iṣe raḡiyallāhu te'ālā 'anhā lemmā nezelet innemā yurīdullāhu⁽¹⁶⁾li-yuzhibe 'ankumu'r-ricse ehle'l-beyti ve yuṭahhirakum taḥhīrā, da'ā 'Aliyyen ve Fāṭimate ve Ḥasenen ve⁽¹⁷⁾Ḥuseyne fecellelehum bi kisāin fe-kāle he'ulāi ehlu beyti fetahhirhum taḥhīrā⁶³³. Ve bu zevāt-i erba'aya⁽¹⁸⁾āl-i 'abā ve aṣḡāb-i kisā daḡi ta'bīr olunur. Āyet-i mubāhele daḡi bunu nāṭıkdır⁶³⁴. Ma'lūm ola ki⁽¹⁹⁾Ehl-i Beyt-i Resūl-i Ḥudā'ya muḡabbet ve ilticā mü'min olana farz-ı 'ayn olduḡu zāhir bir ma'nādır.⁽²⁰⁾Nitekim **ḡul lā es'elukum 'aleyhi ecran illā'l-meveddete fi'l-ḡurbā**⁶³⁵ āyet-i celīlesi meṣelu ehli beyti ke-meṣeli⁽²¹⁾sefineti Nūḡin men temesseke bihā necā ve men teḡallefe 'anhā ḡariḡ⁶³⁶ kelām-i nebevīsi ve yine **inni tārikun**⁽²²⁾ **fīkumu's-ṣaḡaleyni evveluhumā kitābullāhi fīhi'l-hudā ve'n-nūru feḡuzū bi-kitābillāhi vestemsikū bihi**⁽²³⁾ve ehlu beyti⁶³⁷ ḡadıṣ-i ṣerīfi ve yine elā ve men māte 'alā ḡubbi āli Muḡammedin māte maḡfūran [49^b] elā ve men māte 'alā ḡubbi āli Muḡammedin māte 'alā's-sūnneti ve'l-cemā'ati elā ve men māte 'alā ḡubbi⁽²⁾āli Muḡammedin ce'alellāhu ḡabrahū medāre melā'iketi'r-raḡmeti elā ve men māte 'alā buḡḡi āli Muḡammedin māte kāfiren⁽³⁾elā ve men māte 'alā buḡḡi āli Muḡammedin cā'e yevme'l-ḡiyāmeti kutibe beyne 'ayneyhi āyisun min raḡmetillāhi⁽⁴⁾te'ālā elā ve men

⁶³¹ Ey Peygamberin ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor. Ahzāb 33/33.

⁶³² Allah'ım! Bunlar ehl-i beytimdir, günah kirini bunlardan gider ve onları tertemiz yap. *Tirmizî*, V/ 3205.

⁶³³ "Ey Peygamberin ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor" ayeti indiḡi zaman peygamber Ali'yi, Fāṭima'yı, Hasan ve Hüseyin'i çağırđı, onları bir örtünün altına aldı ve bunlar benim ehl-i beytimdir, bunları tertemiz yap dedi. *Tirmizî*, *Sünen-i Tirmizî*, V /3205. Burada ve diḡer kaynaklarda rivayet Ümmü Seleme'ye dayandırılmıştır.

⁶³⁴ Āyet-i mubāhele: **Femen ḡacceke fīhi min ba'di mā cā'eke mine'l-'ilmi feḡul te'alev ned'u ebnā'enā ve ebnā'ekum ve nisā'enā ve nisā'ekum ve enfusenā ve enfusekum ṣumme neḡtehil fenec'el la'netallāhi 'ale'l-kāzibin**. Sana (gerekli) bilgi geldikten sonra artık kim bu konuda seninle tartışacak olursa, de ki: "Gelin, oḡullarımızı ve oḡullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım. Biz de siz de toplanalım. Sonra gönülden dua edelim de, Allah'ın lânetini (aramızdan) yalan söyleyenlerin üstüne atalım. Āl-i İmran 3/61. Bu kısım iki nüshada da derkenārda bulunmaktadır.

⁶³⁵ De ki: "Ben buna (yaptıḡım tebliḡ görevine) karşılık sizden, akrabalıktan doḡan sevgiden başka bir ücret istemiyorum." Şūrā 42/23.

⁶³⁶ Ehl-i beytim Nuh'un gemisi gibidir, ona tutunan kurtulur, ona muhalefet eden boḡulur. Bezzār, *Müsnedü'l-Bezzār*, IX / 3900.

⁶³⁷ Size iki yol bırakıyorum, birincisi kendisinde doḡru yol ve nur bulunan Allah'ın kitabıdır, ona sınıksız sarılın. İkincisi ise ehl-i beytimdir. Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-Ummāl*, 13/37623.

māte ālā buğđı āli Muḥammedin lem yeşumme rāyihate'l-cenne⁶³⁸ hadīs-i şerīfleri bunu ⁽⁵⁾mü'eyyiddir. Fezā'il-i Ehl-i Beytin tafşilini t̄alib olan Ḥazret-i Hüdāyī'niñ *Habbetu'l-Maḥabbe* nām ⁽⁶⁾risālesine nazar eylesün. Cenāb-i Şeyḫ 'Aṭṭār *Tezkire*'sinde buyurdular: Her ki be Muḥammed imān ⁽⁷⁾āvered ve be ferzendāneş neyāvered der ḥaḳīkat be Muḥammed imān neyāvered tā beḥaddī ki İmām Şāfi'ī ⁽⁸⁾ḳuddise sırruhu der dostī-i Ehl-i Beyt be gāyetī būde est ki be rıfdaş nisbet kerdend vü ⁽⁹⁾mahbūs. Cenāb-i imām-i hümām der an ma'nā ḳaşīdeī gofte vü yek beyt in est⁶³⁹.

Beyt: ⁽¹⁰⁾İn kāne rafđan hubbu āli Muḥammedin
Fe'l-yeşhedī's-şekālāni ennī rāfiđu

Ya'ni bir kimse ki Ḥazret-i ⁽¹¹⁾Muḥammed 'aleyhi's-selāma imān eyleye ve evlād u Ehl-i Beytine imān etmeye o kimesne ḥaḳīkatde ⁽¹²⁾Ḥazret-i Muḥammed'e daḫi imān etmemişdir. Bināberin İmām Şāfi'ī rađiyallāhu te'ālā 'anhu muḥabbet-i ⁽¹³⁾āl-i Muḥammed'de bir mertebede idiler ki nāş Ḥazret-i imāmı rafza nisbet edüp mahbūs ⁽¹⁴⁾eylediler. Cenāb-i imām-i hümām daḫi maḥbesde bir ḳaşīde nazm buyurdular ki bu beyt-i şerīf ⁽¹⁵⁾ol ḳaşīdedendir. Zamānımızda daḫi ba'zı ḥārici-sīret olan kimesneler zühür edüp ⁽¹⁶⁾muḥabbet-i ḥānedān olanlara ta'n u teşnī' etmekdedirler.

Mısrā': Şir iltifāt eder mi kilābıñ ⁽¹⁷⁾'ulūsuna

müfādınca muḥibb-i ḥānedān olanlara elyaḳ olan anlarıñ türrehāt u hezeyānlarıñ ⁽¹⁸⁾ışgā etmeyüp mu'ārazā ve mücādeleyi terk etmektedir.

⁶³⁸ Kim Hz. Muhammed'in ehl-i beytinin sevgisi ile ölürse mağfirete ermiş olarak ölür, kim Hz. Muhammed'in ehl-i beytinin sevgisi üzerine ölürse sünnet ve cemaat yolu üzerine ölmüş olur, kim Hz. Muhammed'in ehl-i beytinin sevgisi üzerine ölürse Allah onun kabrini rahmet meleklerinin mekânı yapar, kim Hz. Muhammed'in ehl-i beytinin buğzu ile ölürse kâfir olarak ölür, kim Hz. Muhammed'in ehl-i beytinin buğzuyla ölürse kıyamet günü gözlerinin arasına "Allah'ın rahmetinden yoksundur" yazılı olarak gelir, kim Hz. Muhammed'in ehl-i beytinin buğzuyla ölürse cennetin kokusunu alamaz. Bu hadis-i şerif BM nüshasında eksiktir.

⁶³⁹ Kim ki Muhammed'e iman eder ve ehline iman etmezse hakikatte iman etmemiştir. İmām Şāfi'ī ehl-i beyt sevgisinde o kadar aşırı bir derecedeydi ki ona râfizilik nispet ettiler ve hapsettiler. Ulu imam bu manada bir kasīde söyledi ki bir beyti şudur:

Peygamberin ehl-i beytini sevmek râfizilik ise / iki âlem şahit olsun ki ben râfiziyim.

Nazm: Āl-i peygamber ḥarīm-i Kibriyā rā maḥremend
Āl-i peygamber be ‘ālem faḥr-i āl-i Ādemend
Āl-i peygamber zi nūr-i Īzed pākend ez an
Der ṭarīḫ-i dīn imām-i cümle ehl-i ‘ālemend

Rūṣenī-i dil ez iṣān est çün Mūsā gofted
Zindegī-i cān hem iṣānend çün ‘Īsā demend
Nisbet-i āl-i nebī bā sā’ir-i ḥalḫ-i cihān
Ger koni ḍarbu’l-meṣel baḥr-i muḥīṭ u ṣebnemend⁶⁴⁰

(²²)El-hāşıl Ḥazret-i faḥr-i ‘ālem şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi veselleme muḥabbet ve ilticā ve eṣer-i pāklerine iḫtifā (²³)nice farz ise Ehl-i Beytlerine daḫi farzdır. Zīrā me’āl-i āl-i Muḥammed me’āl-i Muḥammeddir. Nitekim bu zevāt-i [50^a] erba‘anın şān-i şerīflerinde vürüd eden aḥbār-i nebeviyye me’āl ve netīcenin vāḥdāniyyetine (²)dāllidir. Ve fi’l-ḥadīs; **Fāṭimatu biḍ‘atun minnī femen ağḍabahā feḫad ağḍabani**⁶⁴¹ revāhu Müslim. Ve fi’l-ḥadīs; (³)inne ‘Aliyyen minnī ve enā minhu ve huve veliyyu kulli mu’min⁶⁴² revāhu’t-Tirmizī. Ve fi’l-ḥadīs; **el-Ḥasenu minnī ve’l-Ḥuseynu** (⁴)min ‘Aliyyin⁶⁴³ revāhu’t-Tirmizī. Ve fi’l-ḥadīs; **“Ḥuseynun minnī ve ene min Ḥuseynin eḥabbellāhu** (⁵)men ehabbe Ḥuseyne Ḥuseyn sibtun mine’l-asbāt⁶⁴⁴ revāhu’t-Tirmizī. Ḥulāşa-i maḫāl āl-i Muḥammed’i (⁶)ber vech-i kemāl medḫ u şenā emr-i muḫāldir. Zīrā bunlār ḥāşān-i bārgāh-i İlāh, nā’ibān-i Muḥammed Resūlallāh (⁷)sultān-i eḫālīm-i ‘uşmet ḥavāḫīn-i medāyīn-i ḥikmet şīrān-pīşe-i fütüvvet fārisān-i (⁸)‘arşa-i mürüvvet oldukları bī-maḫāldir.

Nazm: Yā ehle beyti resūli’llāhi ḥubbukumu
Farḍun minallāhi fi’l-Ḳur’āni enzelehu

⁶⁴⁰ Pegamberin ailesi Allah’ın haremine mahremdirler. / Pegamberin ailesi âlemde insan neslinin övücüdürler. / Pegamberin ailesi Allah’ın nurundan oldukları için paktırlar. / Din yolunda da bütün insanlara rehberdirler. // Gönül aydınlığı onlardandır, Hz. Musanın kelamı gibi / Canın devamlılığı da onlardandır Hz. İsa’nın nefesi gibi. / Pegamberin ailesini diğer insanlarla karşılaştırmak / Darb-ı meşel olursa okyanusla çiğ tanesi gibidir.

⁶⁴¹ Fāṭima benden bir parçadır, onu kızdıran beni kızdırmış olur. Müslim, *Sahih-i Müslim* IV/1902.

⁶⁴² Ali bendendir, ben de Ali’denim, o bütün müminlerin dostudur. Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, V /3712.

⁶⁴³ Hasan bendendir ve Hüseyin Ali’denir.

⁶⁴⁴ Hüseyin bendendir ve ben Hüseyin’denim. Hüseyin’i seveni Allah sevsin. Hüseyin “esbat”tan (torunlardan) biridir. Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî* V /3738.

Yekfikum min ‘azîmi’l-faḥri ennekumu
Men lem yuşalli ‘aleykum lâ şalâte lehu⁶⁴⁵

[Leyse kelâmî yefî bi-na‘ti kemâlîh
Şalli ilâhî ‘alâ’n-nebiyyi ve âlih]⁶⁴⁶

51. Hırz-i emân çîst na‘t u nâm-i Muḥammed Şalli ‘alâ seyyidi’l-enâmi Muḥammed

⁽¹²⁾Hırz ḥāniḡ kesriyle ba‘zı āfāt def‘i için ittiḥāz ve iltizām olunan nüsha ve tılsım ⁽¹³⁾maḡūlesine denür ki muḡafaẓa-i nefse vesîle olacaḡ nesneden ‘ibāretdir. Na‘t ⁽¹⁴⁾bir şey’i vaşf eylemek ya‘ni muttasıf olduḡu şıfāt ile nişān virmek ma‘nāsınadır. ⁽¹⁵⁾Mışrā‘-ı şānīde olan ism-i şerīf-i Muḡammed seyyidi’l-enāmdan ‘aḡ-i beyāndır. Hırz-i emân ⁽¹⁶⁾‘su‘āl, na‘t u nām-i Muḡammed cevābdır. **Maḡşül-i nazm:** Hırz-i emân nedir? Na‘t u nām-i Ḥazret-i ⁽¹⁷⁾Muḡammed şallallāhu Te‘ālā ‘aleyhi vesellemdir. Yā Rabbi! Seyyidü’l-enām ki Ḥazret-i Muḡammed’dır, anıḡ üzerine ⁽¹⁸⁾şalavāt ve tecellî eyle.

Beyt: Na‘teş zi bes ferḡündegî cān rā dehed tābendegî
Hest an zülāl-i zindegî mî bāş ez an raḡbü’l-lisān⁶⁴⁷

52. Behre neyābî zi zevḡ-i meşreb-i mestān Tā baḡşî cür‘ai zi cām-i Muḡammed

⁽²²⁾Behre naşīb ma‘nāsınadır. Mestāndan murād evliyā-i kirāmdır. **Maḡşül-i beyt:** ⁽²³⁾Evliyā-i kirāmıḡ meşrebleri zevḡinden behre ve naşīb bulamazsın, cām-i Ḥazret-i Muḡammed’dan [50^b] bir cür‘a tatmadıḡca. Ya‘ni vāşıl-i esrār-i erbāb-i ‘irfān olmaḡ cām-i feyẓ-i Muḡammediyyeden ⁽²⁾cür‘a-nüş olmaḡlıḡa mevḡūfdur.

Beyit: Sāḡî-i cām-i ‘ışḡ u muḡabbet der in cihān

⁶⁴⁵ Ey Allah Resulünün ehl-i beyti! Sizin sevginiz / Allah’ın Kur’an’da indirdiḡi farzlardandır. / Övünç olarak bu size yeter ki / Size salāt getirmeyenin kabul olmaz namazı.

⁶⁴⁶ Tekrar edilen beyit burada iki nüshada da yazılmamıştır.

⁶⁴⁷ Onun övgüsündeki ferahlık cana canlılık verir / O ölümsüzlük suyundan tatlı dilli ol sen de.

(3) Der rüz-i haşr sâķī-i a'lā⁶⁴⁸ Muḥammed est⁶⁴⁹

53. Çarḥ-i berīn bā heme medāric-i rif'at

Hest kemīn pāye ez maķām-i Muḥammed

⁽⁶⁾**Maḥşül-i nazm:** Çarḥ-i 'ālī bu kadar derecāt-i refī'a ve maķāmāt-i 'āliye ile Ḥazret-i ⁽⁷⁾Muḥammed şallallāhu te'ālā 'aleyhi vesellemin maķāmından pāyesi kem ve eksikdir. Zīrā ḥilķat-i ⁽⁸⁾eflāk şāh-i serīr-i "ve mā ersalnāke" için olduđu **levlāke levlāke lemā ḥalaktu'l-eflāke**⁶⁵⁰ ḥadīş-i ḳudsīsinden ma'lūmdur. Bu şüretde eflak rīze-çīn-i ⁽¹⁰⁾ḥvān-i vücūd-i ḥvāce-i ḳā'ināt olduđu ma'lūm-i aşḥāb-i idrākdir.

54. Peyk-i nesīm-i şimāl ey şode maḥrem

Der ḥarem-i cāh u iḥtirām-i Muḥammed

55. Behr-i Ḥudā çün be 'izz 'arz resānī

Ez ḳibl-i bī-dilān selām-i Muḥammed

56. Şerḥ koni iftikār u 'acz-i rehī rā

Bā kerem-i ḥāş u luḫf-i 'ām-i Muḥammed

57. Bū ki derāyem bedīn vesīle-i devlet

Der kenef-i zıll-i ihtimām-i Muḥammed

⁽¹⁵⁾Nesīm-i şimālden murād bād-i şabādır ve bād-i şabāya ḥiṭāb etmek ve cānāna vāsīṭa ⁽¹⁶⁾ittiḥāz eylemek 'ādet-i şu'arādandır. Bu maķāmda selām ḳarīnesiyle melā'ike-i kirām ⁽¹⁷⁾irāde olunmaḳ daḫi ensebdir. Zīrā melā'ike-i kirām daḫi bād-i şabā mişillü cism-i laṭīfdır. **İnne li'llāhi melā'iketen seyyāḫīne fi'l-arḫi yubelliğūneni 'an ümmeti's-selām**⁶⁵¹ kelām-i nebevīsi ⁽¹⁹⁾bu irādeye burhān-i ḳāṭı'dır. Taḳdīr-i 'ibāre; ey peyk-i nesīm-i maḥrem-şode der ḥarem-i cāh-i ⁽²⁰⁾Muḥammed

⁶⁴⁸ a'lā : - BM

⁶⁴⁹ Bu dünyada aşk ve muhabbet kadehinin sākīsidir / Kıyamet gününde en yüce sākî Hz. Muḥammed'tir. *Abdullah Nidā'i yi Kāşgāri ve Hakkıyye Risālesi*, s. 112.

⁶⁵⁰ Sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım.

⁶⁵¹ Allah'ın gezgin melekleri vardır, bana ümmetinden selam ulaştırırlar. *Sünenü'n-Nesâi*, IV /1282.

demekdir. İzzin ‘arza izāfeti beyāniyyedir. Kıbl kesr-i kâf ile cānib ma’nāsınadır. ⁽²¹⁾Bî-dil ‘āşık demekdir, elif nūn edāt-i cem’dır. Selāmın Muhammed’e izāfeti lāmiyyedir. ⁽²²⁾İftikār ifti’āl bābindan maşdardır ki ihtiyāc demekdir. Rehî zehî vezninde kul ⁽²³⁾demekdir. Bū ki bud kının muhaffefidir, ola ki demekdir. Kenef lafzen ve ma’nen tarafa müsāvīdir. [51^a] **Maḥşül-i ebyāt-i erba’a:** Ey ḥarem-i cāh u ihtirām-i Muhammed’e maḥrem olan peyk-i ⁽²⁾şabā! Çünkü bî-dilān ve taraf-i ‘āşıkāndan Ḥazret-i Muhammed şallallāhu te’ālā ‘aleyhi ⁽³⁾veselleme selām ‘arz etmek ‘izzetiyle ḥarem-i cāh-i Muhammediyyeye vāşıl olursan Allah ⁽⁴⁾içün ben bende-i Cāmī’niñ Ḥazret-i Muhammed şallallāhu te’ālā ‘aleyhi veselleminñ luṭf-i ⁽⁵⁾‘ām ve kerem-i ḥāşşına ihtiyāc ve ‘aczi mi şerḥ u beyān eyle. Ola ki bu vesīle-i devlet ⁽⁶⁾ile taraf-i zıll-i ihtimām-i Ḥazret-i Muhammed’e geleyim. Ebyāt-i erba’a birbirlerine merhun ⁽⁷⁾olmağla mecmū’u birden şerḥ olundu. Lā tağfel.

[Leyse kelāmī yefi bi-na’ti kemālih
Şalli ilāhī ‘alā’n-nebiyyi ve ālih]⁶⁵²

58. Mehbit-i vahy-i Ḥudā est cān-i Muḥammed

Kāşif-i sırr-i ḥudā beyān-i Muḥammed

⁽¹⁰⁾Mehbit bāb-i şāniden ism-i mekāndır ki maḥall-i nüzül demekdir. Vahy vāvıñ ⁽¹¹⁾sükūnuyla sūḥan-i pinhān ma’nāsınadır. Vahyın aqsām u tafşīli Rūḥu’l-Beyān’da ⁶⁵³ ⁽¹²⁾**fe-evḥā ilā ‘abdihi mā evḥā**⁶⁵⁴ āyet-i kerīmesiniñ tefsīrinde mufaşşıldır, ṭālib olan ⁽¹³⁾mürāca‘at eylesün. Cān Fārisīdir, ‘Arabīde rūḥ denür, lisān-i Türkī’de cızıķ ⁽¹⁴⁾ta‘bīr olunur. Nitekim cızığım bızıķdı demek cānım çıķdı demekdir. Ḥudā hādī ma’nāsına ⁽¹⁵⁾esmā-i İlähiyyededir. **Maḥşül-i beyt:** Ḥazret-i Muhammed şallallāhu te’ālā ‘aleyhi veselleminñ ⁽¹⁶⁾rūḥ-i şerīfi Cenāb-ı Kibriyānıñ vahyiniñ maḥall-i nüzülüdür. Ve yine Ḥazret-i faḥr-i ‘ālem ⁽¹⁷⁾şallallāhu Te’ālā ‘aleyhi veselleminñ beyān ve kelimātı cenāb-ı Hādī’niñ esrārını kāşif u mübeyyindir.

⁶⁵² Tekrar edilen beyit burada iki nüshada da yazılmamıştır.

⁶⁵³ Bkz. *Rūḥu’l-Beyān fī Tefsīri’l-Kur’ân*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp, Ayasofya nr. 216, s. 145.

⁶⁵⁴ Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti. Necm 53/10.

59. Şāh-nişinān-i bārgāh-i celālend

Ḥāk-nişinān-i āstān-i Muḥammed

⁽²⁰⁾Taḳdīr-i ‘ibāre; şāh-nişinān-i bārgāh-i celāl ḥāk-nişinān-i āsitān-i Muḥammedend ⁽²¹⁾demekdir. Şāh-nişināndan murād enbiyā-i sā’iredir. Bārgāh çārgāh vezninde bār ⁽²²⁾ile gāhdan mürekkebdir. Bār izin ve destūr ve gāh cāy u maḥal ma’nāsınadır. Ḥayme-i selāṭin ki [51^b] otāğ ta‘bīr olunur. İzn u ruḥşatla düḥūl olunacak maḥal olmak münāsebetiyle anda ⁽²⁾‘ilm-i ḥāşş oldu, Celāle izāfeti lāmiyyedir. Āstān eşik demektir. Mahşül-i beyt: ⁽³⁾Celālet ve ‘azimet bargāhının şāh oturucuları ya‘ni pādişāhları Ḥazret-i ⁽⁴⁾Muḥammed şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellemin āsitānesinin derbān ve bevvāblarıdır. Nitekim ⁽⁵⁾denmiştir:

Beyit: Ḥayāt⁶⁵⁵-i cāvidānī buldu ‘īsā⁶⁵⁶ fażl-i luṭfundan
Derinde Ḥazret-i Mūsā ‘aşā der-dest derbānı⁶⁵⁷

El-ḥāşıl peygamberān-i sā’ire Ḥazret-i faḥr-i ‘āleme ⁽⁷⁾ḥādīm ve bendedirler. Ma‘a hāzā lā tufaḍḍilūneni ālā Yūnuse ibni Mettā⁶⁵⁸ buyurmuşlardır. Bu ḥadīş-i şerīf ⁽⁸⁾ümmetine ṭarīḳ-i edebi ta‘līmdir. Zīrā edeb vuşlat-i Ḥaḳḳ’a bir ṭarīḳ-i aḳrebdir.

⁽⁹⁾**Meşnevī:** Ez Ḥudā cūyīm tevfiḳ-i edeb
Bī-edeb maḥrūm geşt ez luṭf-i Ḥaḳḳ⁶⁵⁹ (I /78)

⁽¹⁰⁾ Her çi ber tu āyed ez zulumāt u ğam
An zi bī-bākī u güstāḥīst hem (I /89)

Ez edeb pür nūr geşt est in felek
V’ez edeb ma‘şūm u pāk āmed melek (I /91)

An gürūhī k’ez edeb bogriḥtend

⁶⁵⁵ Cān-i: SK.

⁶⁵⁶ Bu kelime iki nüshada da “ayş” okunabilecek şekilde imla edilmiştir.

⁶⁵⁷ *Arpaeminizāde Sāmī Dīvānı*, k. 2 /33, Haz. Fatma Sabiha Kutlar.

⁶⁵⁸ Beni Mettā oğlu Yunus’tan üstün tutmayınız. *Buhārī*, IV /3395.

⁶⁵⁹ Karşılaştırılan nüshada “Haḳ” yerine kafiye gereği “Rab” geçmektedir.

60. Geşte nişān-mend her nebī benişānī

Maḥv-i nişānhā bud nişān-i Muḥammed

⁽¹⁵⁾Mend edāt-i nisbetdir. Nişān-mend nişāna mensüb ya‘ni nişānlı demektir. **Maḥşül-i beyt:** ⁽¹⁶⁾Her bir nebiyy-i zī-şān⁶⁶¹ bir nişān ile nişānlanmış (mevsüm⁶⁶²) ve bir ‘alāmet ile ‘alāmetlenmiştir (ma‘lūm⁶⁶³). Hāzret-i Muḥammed ⁽¹⁷⁾şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellemin nişānı nişān ve ‘alāmetleri⁶⁶⁴ maḥv edici olur. Nişāndan ⁽¹⁸⁾murād evşāf u nu‘ūtdur. Nitekim Ādem şafiyyullāh, Nūḥ neciyyullāh, İbrāhīm ḥalīlullāh, ⁽¹⁹⁾Mūsā kelīmullāh, ‘īsā rūḥullāh, Muḥammed ḥabībullāh. Enbiyā-i ‘izāmın bir nişān ⁽²⁰⁾ile nişānlanmış olmaları evşāf-i mezkūre ile ittişāflarından ‘ibāretidir. Pes ⁽²¹⁾nişān-i (vaşf⁶⁶⁵) maḥbūbiyyet nişān-i (evşāf⁶⁶⁶) sâ‘ireyi maḥv ve izāle edeceği emr-i bedihīdir. Zīrā ⁽²²⁾derece-i maḥbūbiyyetin fevkinde bir başka derece nā-mevcūddur. Yāḥūd nişāndan murād [52^a] kütüb-i münziledir ki enbiyā-i kirāmın kütüb-i mezkūre ḥaḳḳiyyetlerine nişān u ‘alāmetdir. ⁽²⁾Bu şüretde nişān-i Mūsā Tevrīt⁶⁶⁷ ve nişān-i ‘īsā İncil ve nişān-i Hāzret-i Muḥammed Ḳur‘ān-i ⁽³⁾Kerīmdir. Ḳur‘ān-i Kerīmin kütüb-i sâ‘ire⁶⁶⁸yi maḥv u nesh etdiği ğaniyyun ‘ani’l-beyāndır.

61. Hest be mihmān-serāy-i ni‘met-i hestī

‘Ālem u Ādem tufeyl-i ḥ‘ān-i Muḥammed

⁶⁶⁰ Allah’tan edepte başarılı olmayı dileyelim. Edepsiz, Allah’ın lütfundan yoksun kalmıştır. // Senin üzerine karanlıklardan ve gamdan yana ne gelirse, korkusuzluktan ve küstahlıktandır o. // Şu gök, edepten dolayı nurla dolmuştur; melek de edep sayesinde masum ve tertemiz olmuştur. // Terbiyeden kaçanlar, yiğitliğin ve yiğitlerin haysiyetini çignemiş olurlar.

⁶⁶¹ “Zişān” : -BM, SK nüshasında satırın üstünde yazılmıştır, SK 28^b.

⁶⁶² “Mevsüm” : -BM, SK nüshasında satırın üstünde, SK 28^b.

⁶⁶³ “Ma‘lūm” : -BM, SK nüshasında satır üstünde, SK 28^b.

⁶⁶⁴ SK nüshasında “nişān ve ‘alāmetleri” ibāresine “sâir enbiyānı” şeklinde bir açıklama yapılmıştır. SK 29^a.

⁶⁶⁵ SK nüshasında “nişān” kelimesine açıklamadır, SK 29^a.

⁶⁶⁶ SK nüshasında “nişān” kelimesine açıklamadır, SK 29^a.

⁶⁶⁷ SK nüshasında derkenârda “Tevrāt” notu düşülmüştür, SK 29^a.

⁶⁶⁸ SK nüshasında “nişān” şeklinde not düşülmüştür, SK 29^a.

⁽⁶⁾Hest bi-ma'nā est olup ism-i şerīf-i Muḥammed'e maşrūfdur. Taḳdīr-i 'ibāre; ⁽⁷⁾be mihmān-serāy-i ni'met-i hestī 'ālem u Ādem Ṭufeyl-i ḥvān-i vücūd-i Muḥammed est⁶⁶⁹ demektir. Mihmān-⁽⁸⁾serāy misāfir evi demektir ki murād dünyādır. Ṭufeyl zübeyr vezninde Ṭufeyl bin Zülāl ⁽⁹⁾el-Kūfī ki ṭālḳāvuḳ zümresiniñ pīridir. Velīme⁶⁷⁰ ve ziyāfetlere da'vetsiz bī-tekellūf ⁽¹⁰⁾vardığından Ṭufeylu'l-A'rās yahūd Ṭufeylu'l-'Arāyis laḳabıyla mülakḳab olmuş idi. Ba'dehu ⁽¹¹⁾her ṭalḳavukı aña nisbet edip Ṭufeylī ıtlāḳ eylediler. Ḥvān şofra demektir. ⁽¹²⁾'Ālem-i māsivā Allah demektir. Ādem 'ālem üzerine ma'tūfdur. 'Aṭfu'l-ḥāş 'ala'l-'ām ṭarīḳiyle ⁽¹³⁾ki bu 'aṭf ma'tūfuñ ma'tūfun 'aleyh üzerine şerāfetine dāllidir; **tenezzelu'l-melā'iketü ve'r-rūḥu**⁶⁷¹ kerīmesinde olduğu mişillü. **Maḥşül-i beyt**: Vücūd ni'meti mihmān-serāyında ⁽¹⁵⁾Ādem ve 'ālem ṭufeyl-i ḥvān-i Ḥazret-i Muḥammed şallallāhu te'ālā 'aleyhi vesellemdir. Ya'ni vücūd-i ⁽¹⁶⁾'ālem ve ḥilḳat-i Ḥazret-i Ādem sāye-i iḥsān-vāye-i ser-ḥalḳa-i cemī'-i ümem Ḥazret-i Muḥammed ⁽¹⁷⁾şallallāhu te'ālā vesellemedir. El-ḥāşıl ḥāḳīkatde ḥvān-i ni'met vücūd-i müheyyā ve mevcūd ⁽¹⁸⁾olması Ḥazret-i faḥr-i 'ālem içündür. Maḥlūḳāt-i sā'ireniñ ḥvān-i vücūddan teğaddī ve ⁽¹⁹⁾tena'um etmesi sāye-i Muḥammediyyededir. Nitekim ḥadīş-i "levlāk"e bunu nāṭıḳdır.

Beyit: ⁽²⁰⁾ Zāt-i pākündür sebab bu 'ālemüñ icāḏına
Olmasa teşrīfün olmazdı cihān kāşānesi⁶⁷²

62. Bā heme eşcār çist ravza-i cennet

Çend nihālī zi būsītān-i Muḥammed

⁽²³⁾Ravzā mürğzārdır ki cem'i riyāz ve rīzān gelür. Nihāl nünüñ kesriyle yeñi [52^b] dikilmiş fidan ma'nāşmadır. Bu kadar eşcār ile cennet bağçesi ⁽²⁾nedir? Bostān-i Ḥazret-i Muḥammed'den birkaç daldır. Ma'lūm ola ki bostān kelimesi eğer ⁽³⁾vav ile olursa Fārisīdir ki ma'nāsı koku maḥalli demek olur. Zīrā bū koku, ⁽⁴⁾sītān maḥall ve

⁶⁶⁹ SK nüshasında derkenārda "bemihmān serāy-i ni'met-i hestī" 'ibāresi vardır, SK 29^a.

⁶⁷⁰ "Velīmlere" : SK, 29^a.

⁶⁷¹ Melekler ve Ruh (Cebrail) o gecede, Rablerinin izniyle her türlü iş için iner de iner. Kadr 97/4.

⁶⁷² *Dīvān-ı Sezâf-yi Gülşenî*, Sütlüce Dergâhı nr. 91, vr. 72b.

yer demektir, cem‘i būsītānhā gelür. Ve eđer vavsız olur ise ‘Arabīdir, ⁽⁵⁾cem‘i besātīn gelür.

63. Ger be merāhīl zi ‘arş dāremeş a‘lā

Nist gūlüvv der ‘uluvv-i şān-i Muḥammed

⁽⁷⁾Merāhīl merḥaleniņ cem‘idir. Gūlüvv ḥaddi tecāvüz ma‘nāsınadır. **Maḥşül-i beyt:** Eđer ⁽⁸⁾merāhīl ve menāzilde ‘arşdan Ḥazret-i faḥr-i ‘ālemi ber-ter ve ‘ālī farz eylesem ‘uluvv-i şān-i ⁽⁹⁾Ḥazret-i Muḥammed şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi veselleme ḥaddi tecāvüz yokdur. Belki menāzil-i ‘uluvv-i şān-i ⁽¹⁰⁾Aḥmedī ‘arşdan ‘ālīdir. Nitekim ‘arşdan menāzil-i refī‘a ekşeru min en yuḥşādır. Gūlüvv ile ⁽¹¹⁾‘uluvv beyninde cinās-i lafziyye derkārdir. Ve bu cinās-i lafziyyeye ri‘āyet ‘inde’l-‘Arab ⁽¹²⁾belāğat ve feşāḥātındır Ve li-hāzā ketebe ‘Aliyyun raḍiyallāhu ānhu ilā Mu‘āviyete ‘izzuke ğarrake, feşāra kūsāra zālike zulleke, fa’ḥşe fāḥişe fi‘like, fe‘alleke tuhdā bi-hāzā; ve ketebe eydan Mu‘āviyetu ilā ‘Aliyyin raḍiyallāhu ‘anhū ‘alā kadrī ğelā kıdri⁶⁷³. Ḥulāşa-i beyt ‘uluvv-i şān-i Muḥammediyye⁽¹⁵⁾yi fehm u iz‘ān ḥāric-i ‘uḳūl-i insāndır. Ba‘zı nüshada menāzil vāki‘dir, ihtar mā turīd.

64. Şod şadef-i gūş-i hūş-i ‘ārif u ‘āmī

Pür-güher ez la‘l-i dürr-feşān-i Muḥammed

⁽¹⁸⁾Şadefiņ gūşa izāfeti müşebbehün bihiņ müşebbehe izāfeti ḳabīlindendir. Gūş ḳulaḳ ⁽¹⁹⁾demektir. Hūş ‘aḳıl ma‘nāsınadır. Şodun fā‘ili mecmū‘-i mışrā-i evvel, mef‘ūlü pür-⁽²⁰⁾güherdir. La‘lden murād lebdır. **Maḥşül- i beyt:** ‘Ārif-i billāh ve vāşıl- i ilallāh olan ⁽²¹⁾zēvātıņ ve ‘ulemā-i zāhiriņ ‘aḳıllarınıņ şadef gibi olan ḳulaḳları Ḥazret-i Muḥammed ⁽²²⁾şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellemiņ incü şaçıcı olan fem-i sa‘ādetlerinden pür-güher oldu. ⁽²³⁾Gūşuņ şadefe müşābeheti müşāheddir. ‘Āmīden murād ‘ulemā-i zāhirdır. Bu irādeye ḳārīne [53^a] ‘āmīniņ ‘ārif muḳābilinde zıkr olunmaḳlığıdır. Şadef-i gūş-i ‘aḳlıņ fem-i sa‘ādet-i ⁽²⁾Muḥammediyyeden pür-güher

⁶⁷³ Hz. Ali Muaviye’ye şöyle yazdı: İzzetin gururundandır, bu konuda kusurlu olursan sana zül olur, bu da fiiline yansır, bununla doğru yolu bulursun. Muaviye de şunu yazdı; takatim ölçüsünde değerim artar. Bu ibâre SK nüshasında derkenârdadır.

olmasından murād eḥādīşi Muḥammediyye ve maḳālāt-i Ḳāsımiyyeden fā'ide-
mend ⁽³⁾ olmasından 'ibāretdir.

[Leyse kelāmī yefi bi-na'ti kemālīh
Şalli ilāhī 'alā'n-nebiyyi ve ālih]⁶⁷⁴

65. Şubḥ-i hedy tāft ez cebīn-i Muḥammed
'Arşa-i dünyā girift dīn-i Muḥammed

⁽⁵⁾Cebīn cebhe ma'nāsınadır. **Maḥşül-i nazm**: Ḥazret-i şāh-i levlāk şallallāhu te'ālā
'aleyhi ⁽⁶⁾vesellemiş cebhe-i sa'ādetinden şubḥ-i hidāyet parladı ve dīn-i Ḥazret-i
Muḥammed 'arşa-i dünyāyı ⁽⁷⁾tutdu.

Meşnevī: Ümmetānet şehrhā gīrend u cāh
Dīn-i tu gīred zi māhī tā be māh⁶⁷⁵ (III /1204)

66. Geşt be fehvā-yi mā rameyte hüveydā
Sırr-i yedullāh zi āsitīn-i Muḥammed

⁽¹⁰⁾Taḳdīr-i 'ibāre; "hüveydā geşt sırr-i yedullāh zi āsitīn-i Muḥammed be fehvā-yi
āyet-i mā rameyte". ⁽¹¹⁾Fehvā da'vā vezninde bir kelāmın zihni zāhib olacaḳ ma'nā ve
mezhebine denir ki ⁽¹²⁾siyāḳ ve sibāḳ bā ḳarā'in-i sā'ireden fehm u intikāl olunacaḳ
medlül ve me'ālinden ⁽¹³⁾'ibāretdir. Mā rameyte süre-i Enfālde **felem taḳtulūhum ve**
lākinnallāhe ḳatelehum ve mā ramayte iz ramayte ve lākinnallāhe ramā⁶⁷⁶ kerīmesine
işāretdir. Meştūr-i kütüb-i tefāşīrdır ki ⁽¹⁵⁾ğazve-i Uḥūd'da cenge mübāşeret
olunduḳda maḥbūb-i Ḥudā Ḥazret-i Muḥammedü'l-Muştafā 'aleyhi ⁽¹⁶⁾efḳalū't-
teḥāyā derūn-i 'arīşde⁶⁷⁷ kemāl-i tazarru'la du'ā ve fetḥ u nuşret istid'ā edüp ⁽¹⁷⁾fi'l-

⁶⁷⁴ Tekrar edilen beyit burada iki nüshada da yazılmamıştır.

⁶⁷⁵ Bağlıların şehirler alıp makamlara erişecek. Senin dinin yeri göğü kaplayacak. SK nüshasında buradan sonra iki varak boş bırakılmış ve sonraki varaktan itibaren aynı yerden devam edilmiştir.

⁶⁷⁶ (Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü onları; attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı (onu). Enfāl 8/17.

⁶⁷⁷ 'arīş: ḥurma çubuğundan yapılan gölgelik demektir, minhu. SK 31^a, derkenâr.

hâl seyhzemu'l-cem'u ve yuvellüne'd-dubur⁶⁷⁸ kerîmesini tilâvet ederek refîk-i şefîk-i ⁽¹⁸⁾vefâ-dâr cenâb-i Şiddîk-i şadâkât-şi'âr ile derûn-i 'arîşden çıkıp ve zemînden ⁽¹⁹⁾bir kabza kum alup **şâheti'l-vücûh**⁶⁷⁹ deyüp küffâr tarafına saçdılar. Biznillâhi ⁽²⁰⁾te'âlâ ol perîşân etdikleri kum zümre-i eşrâra yetişip gözlerin ve dimâğların ⁽²¹⁾mâl-â-mâl etmekle bî-ihtiyâr âheng-i firâr edüp niceleri tu'me-i şemşîr ve niceleri ⁽²²⁾esîr olup hâkîkat-i **felem taqtulûhum ve lâkinnallâhe kıatelehum ve mâ ramayte iz ramayte ve lâkinnallâhe ramâ** zâhir u rû-nümâ oldu⁶⁸⁰. Bu âyet-i celîle nebiyy-i vâcibu't-tecellîniñ mazhar-i tamm-i [53^b] Hudâ olduklarına delîldir. Zîrâ mefhûm-i âyet Hâzret-i şâhib-şerî'atdan ramâ fi'lini ⁽²⁾bi'l-küllîyye selb u cânib-i İlâhiyyeye haşrdır, fefhem. Kemâ eşâre tâcu'l-'ârifîn kıuddise sırruhu:

⁽³⁾**Meşnevî:** Mâ rameyte iz rameyt Aḥmed bedest
Dîden-i ü diden-i Ḥâlîk şod est (VI /3195)

Du megû vü du medân vü du meḥ^vân
Bende râ bâ ḥ^vâce-i ḥod mâhv dâñ⁶⁸¹ (VI /3213)

Bu maḳâma 'inde'ş-şüfîyye ⁽⁵⁾telbîs denir ki mütecellî mütecellîyun fih ile telbîs edüp ve mütecellîyun fih olan 'abd-i mütecellîniñ ⁽⁶⁾şifâtıyla mülebbes olmağa denür. Kemâ kıâle Ḥüccetü'l-İslâm **el-mütecellî yetelebbesu bi'l-mütecellâ fih kemâ yetelebbesu mâ fi'z-zücâci bi'z-zücâci**⁶⁸². Ve Hâzret-i İbn-i Fârîz'ın bu beytinden daḫi zâhîrdır:

Beyit: ⁽⁸⁾**Ve fi'z-zikri zikru'l-lubsi leyse bi-münkerin**
Velem a'du 'an ḥükmeý kitâbin ve sunneti⁶⁸³

⁶⁷⁸ O topluluk yakında (Bedir'de) bozguna uğrayacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır. Kamer 54/45.

⁶⁷⁹ Yüzleri çirkinleşsin. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, III /1777.

⁶⁸⁰ SK nüshasında derkenârda (31a) birkaç kelimesi okunamayan şu ibâre bulunmaktadır: "Ma'lûm ola ki ğazve-i Bedirde keşret-i küffâr-i bed-ķarâr fırķa-i aḫyâr u ebrârî silk-i idbâra münselik etmek şüreti nümâyân u âşikâr ve olmak ihtimâlleri bedidâr olıcaķ imdâd-i ilâhî der-ķâr olup"

⁶⁸¹ Attığın zaman sen atmadın [âyeti] Ahmet içindir. Onun görmesi, yaratanın görmesidir. // İki deme, iki bilme, iki çağırma. Kulu kendi efendisinde yok olmuş bil.

⁶⁸² Mütecellî, camın bardağın şekline girdiği gibi tecelli ettiği şeyin elbisesini giyer.

⁶⁸³ Elbise ile anılmak kötü bir şey değildir. Ben kitap ve sünnetin hükmünden dönmem.

Ya'ni cenāb-i ⁽⁹⁾Ḥaḳḳ'ıñ Qur'an-i Kerimde bir şüretle telbisi ve kezālik 'abdiñ şıfāt-i Ḥaḳḳla taḥalluḳu münker deĝildir. ⁽¹⁰⁾Ben kitāb ve sünnetiñ ḥükümlerinden tecāvüz kılmadım. Belki telbīs āyāt ve eḥādīs ile ⁽¹¹⁾sābitdir. Kemā vaḳa'ā fi hāza'l-āyeti. **Maḥşül-i beyt: Vemā ramayte iz ramayte velākinnallāhe ramā** ⁽¹²⁾āyet-i kerimesi feḥvāsınca astīn-i Ḥazret-i Muḥammed şallallāhu te'ālā 'aleyhi vesellemeden sırr-i yedullāh ⁽¹³⁾zāhir oldu.

67. Ez pes u ez piş her çi bude vü bāşed

Dide 'ıyān çeşm-i tiz-bīn-i Muḥammed

⁽¹⁵⁾Pes girü demektir. Bu maḳāmda murād cenāb-i ezeldir. Piş öñ ki murād ebeddir. **Maḥşül-i** ⁽¹⁶⁾**naẓm:** Mine'l-ezel ile'l-ebed her nesne ki olmuş ve olacaḳdır Ḥazret-i Muḥammed şallallāhu ⁽¹⁷⁾te'ālā 'aleyhi vesellem ḥazretlerinin keskin görücü olan çeşm-i sa'ādetleri 'ıyān ve āşikāre ⁽¹⁸⁾gördü ve bildi. Nitekim **emā lev ta'lemüne mā a'lemu le-ḍahiktum ḳalilen ve le-bekeytum keşirā** ⁶⁸⁴ ḥadīs-i ⁽¹⁹⁾şerīfi bunu nātiḳdır.

68. Tavḳ nih kerden serān-i cihān est

Halka-i gīsū-yi 'anberīn-i Muḥammed

⁽²¹⁾Tavḳ fevḳ vezninde ḥuliyāt-i nisā envā'ından boyna taḳdıḳları gerdenin de denür. ⁽²²⁾Nih kesr-i nūn ile ḳo demektir. Tavḳ-nih cümlesi vaşf-i terkībīdir, gerdānlıḳ koyucu ⁽²³⁾demektir. Serān-i cihāndan murād enbiyā-i Yezdān yāḥud mirān u pādişāhāndır. Zirā [54^a] ser lafzının yedi ma'nası vardır ki biri daḥi şāh u mīrdır. Āḥirinde elif ⁽²⁾ve nūn edāt-i cem'dir. Bu cihetle ḥamele-i 'arşa daḥi serān-i çarḥ denmişdir. **Maḥşül-i beyt:** ⁽³⁾Ḥazret-i faḫr-i 'ālem şallallāhu te'ālā 'aleyhi vesellemin ḥalka-i gīsū-yi 'anberīni gerek enbiyā-i ⁽⁴⁾izām ve gerek pādişāhān-i cihān ve mirān-i zamāniñ gerdenlerine tavḳ-nihdir. El-ḥāşıl ⁽⁵⁾mecmū'-i peygamberān u şāhān maĝlūb-i maḥbūb-i Cenāb-i Yezdān ve mutaraşşid-i fermān-i sulṫān-i ⁽⁶⁾selāṫīn-i her du cihāndır.

⁶⁸⁴ Benim bildiklerimi bilseydiniz, az güler, çok ağlardınız. *Buhârî*, II /1044.

Mısra‘: Enbiyā vü evliyā muhtāc-i ū⁶⁸⁵

69. Naqd-i heme kâ’ināt âmede kâşır

Ez şemen-i gevher-i şemîn-i Muḥammed

⁽⁹⁾Naqd vezin ve ‘ayarı tamām olan aqçe ma‘āsınadır. Semen yemen vezninde bir nesnenin ⁽¹⁰⁾kıymet ve bahāsına denür. Semîn, yemîn vezninde bahāsı ağır şey’e denir.⁶⁸⁶ Kâ’ināt maḥlûkāt demekdir. **Maḥşül-i beyt:** Gevher-i şemîn-i ⁽¹¹⁾Muḥammediyenin kıymet ve bahāsından naqd-i kâ’ināt ve mevcūd-i maḥlûkāt kâşır geldi. Ba‘zı ⁽¹²⁾nüşhada kâşır yerine kāsîd vâkı‘dir.

70. Ğayr-i cihân-âferîn kesî neşinâsed

Der du cihân ḥadd-i âferîn-i Muḥammed⁶⁸⁷

⁽¹⁵⁾Cihân-âferîn⁶⁸⁸ Cenāb-ı Kibriyâdır. **Maḥşül-i nazm:** Cenāb-ı Kibriyânın ğayrı bir kimesne gerek ⁽¹⁶⁾dünyâda ve gerek âhîretde Ḥazret-i Muḥammed şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellemin nihâyet-i ḥilkatini ⁽¹⁷⁾bilmez ve anlamaz.

[Leyse kelâmî yefî bi-na‘ti kemâlih

Şalli ilâhî ‘alâ’n-nebiyyi ve âlih]⁶⁸⁹

71. Her ki ne ruy âvered be rāh-i Muḥammed

Key bûvedeş rāh der penāh-i Muḥammed

⁽¹⁹⁾Ruy teveccühden ve kıyâlden⁶⁹⁰ ‘ibâretdir. Nitekim ruy âvered teveccüh eyler demekdir. Şîn her kiye rāci‘dir. ⁽²⁰⁾**Takdîr-i beyt:** Her ki neyâvered rû be rāh-i

⁶⁸⁵ Peygamberler ve veliler ona muhtaçtırlar. Attâr, *Pendnâme*, der na‘t-i Seyyidü’l-mürselîn.

⁶⁸⁶ “Şemîn, yemîn vezninde bahāsı ağır şey’e denir”: - BM, SK nüshasında (31b) ise derkenârdadır.

⁶⁸⁷ İki nüshada da bulunmayan ve mukayese ettiğimiz neşredilen *Divân*’da bu beyitten önce yer alan

Taht-nişânân-i tâc-baḥş keşîde

Bâc-i gedâyân reh-nişîn-i Muḥammed

beyti şerh edilmemiştir.

⁶⁸⁸ SK nüshasında (31b) derkenârda “âferîn ḥilkat ve mâhiyet ve ḥaḳîkat” ibaresi bulunmaktadır.

⁶⁸⁹ Tekrar edilen beyit burada iki nüshada da yazılmamıştır.

⁶⁹⁰ “Ve kıyâlden” : -BM

Muhammed. **Maḥşül-i beyt:** Her kimse ki rāh-i Muhammediyye ve eşer-i ⁽²¹⁾pāk-i Ahmediyyeye teveccüh eylemeye; buncalayın kimesneye Ḥazret-i Muhammed şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ⁽²²⁾veselleme kaçan şığınmağa yol olur. Ya‘ni sünnet-i seniyye-i Muhammediyye ile ‘āmil olmadıkça rāh-i ⁽²³⁾penāh-i Muhammediyyeye yol olmaz. Menḳüldür ki efdalu’t-tābi‘in kıble-i ‘ārifin süheyli-i [54^b] Yemeni cenāb-i Ḥazret-i Veys el-Ḳarenī radiyallāhu ‘anhu ḥazretlerinin ğazve-i Uḥud’da dendān-i sa‘ādet-i ⁽²⁾Muhammediyyeniñ şikeste olduğu sem‘-i ‘ālilerine resīde olunca ittibā‘en li’r-resūlillāh cemī‘-i ⁽³⁾esnāniñ fedā eyledi. Nitekim *Dīvān-i Naḥīfī* de gelmiştir:

Beyit: İttibā‘-i sened-i ‘ālem için dendāniñ
Kıldı cān-ile fedā⁶⁹¹ Ḥazret-i Veys el-Ḳarenī

72. Hest birün ez du kevn eger çi be zāhir

Ḥāk-i Medīne est tekyegāh-i Muhammed

⁽⁷⁾Du kevn den murād dünyā ve āhiretdir. **Maḥşül-i nazm:** Faḥr-i ‘ālem şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem ⁽⁸⁾iki kevn den ḥāricdir, her ne kadar zāhirde tekye-gāh⁶⁹²-i Ḥazret-i Muhammed ve maḳām-i cenāb-i Aḥmed ⁽⁹⁾ḥāk-i Medīne-i Münevverede ise. Nitekim ḳabr-i şerīf-i Muhammediyye ḥāk-i Medīne-i Münevverede⁽¹⁰⁾dir, şerrefenallāhu bi-ziyāretihā. Ma‘lūm ola ki Medīne-i Münevverede ḳabr-i şerīf ta‘bīr olunan ⁽¹¹⁾maḳām-i ‘ālī cemī‘-i biḳā‘dan efdaldır. Kemā ḳāle’s-Semhūdī fī *Kitābi’l-Vefā: in‘akade’l- icmā‘u enne’l-buḳ‘ate’l-letī ḍammeti’l-a‘ḳāe’ş-şerīfete afḍalu biḳā‘i’l-arḍi ‘alā’l-iḥlāki ḥattā mevḍi‘e’l-Ka‘beti*⁶⁹³.

Beyit: Bende medfūndur deyü eflāke faḥr eyler zemīn
Didi reşkinden felek yā leyteni kuntu turāb

73. Dād zi ḥayl-i musavvemīn mededeş Ḥaḳḳ

⁶⁹¹ “fedā” : - BM

⁶⁹² SK nüshasında (32a) derkenārda “tekyegāh i‘timād ve ittikā mahalli, bunda ḳabr-i sa‘ādet” notu bulunmaktadır.

⁶⁹³ Tartışma, Peygamber Efendimiz’in mezarının bulunduğu şerefli toprak parçasının Kabe’den daha değerli olup olmadığı noktasında düğümlendi.

Za'f çü şod lâhik-i sipâh-i Muhammed

(16)Dâdın fâ'ili lafz-i şerîf-i Hakkdır, mef'ûlu mededdir. Şin fahr-i 'âleme râci'dir. (17)Zi dâde müte'allıktır. Hayl leyl vezninde atlı 'asker ma'nâsınadır. Müsevvemîn (18)mu'Allemîn ma'nâsınadır ki 'alâmetlenmiş demektir. Murâd melâ'ike-i kirâmdır. Sipâh 'asker demektir, (19)ism-i şerîf-i Muhammede izâfeti lâmiyyedir, murâd aşhâb-i Bedrdir üç yüz on (20)üç zevâtdır rıdvânullâhi 'aleyhim ecma'in. Zirâ imdâd-i melâ'ike-i müsevvemîn yevm-i Bedre (21)mağşuş olduğu mezheb-i muhtâr-i müfessirindir, fefhem. Hafî olmaya ki gazve-i Bedrde server-i (22) kâ'inât 'aleyhi ekme'lî-t-ta'hiyyât Hazret-i Şiddîk ile 'arîş-i 'arş-i fersâda (23)dest-i ricâyı dâste-i dergâh-i Kibriyâ ve süz u güdâz ile âgâz-i du'â edüp incâz-i [55^a] va'd-i nuşret istid'âsıyla **Allahumme in tehlik hâzihi'l-işâbete min ehli'l-îmâni el-yevme felâ tu'bed fi'l-ardî ebedâ**⁶⁹⁴ diyerek girye ve zârîye âgâz buyurdular. Ol hâlde (3)dîde-i haqâyık dîde-i Resûlallâh cüz'i h'âb 'arîz olup hemân o lahzada (4)bîdâr olup yâ Ebû Bekr müjde olsun ki dîn-i İslâmı i'zâz ve taqviyyet için (5)taraf-i rabbi'l-'izzetden meded ve nuşret erişdi. İşte sipehsâlâr-i cünüd-i (6)melâ'ike-i kirâm Cibrîl 'aleyhi's-selâm geldi ve pîşgâh-i cünd-i İslâmda şaff çeküp (7)turdu ve o hâlde **iz testeğîşüne rabbekum festecâbe lekum ennî mumiddukum bi-elfin mine'l-melâ'iketi murdifin**⁶⁹⁵ kerîmesi nâzil ve kûlûb-i gûzât-i muvaḥḥidîne itmînân hâşıl oldu. (9)Bu mebhâş tavîlu'z-zeyl olup ekşer-i müfessirîn 'inde imdâd-i melâ'ike ber-vech-i (10)muharrer yevm-i Bedrde vâkî' olmağla âyet-i merkûmenin ve **şelâsetu âlâfin mine'l-melâ'iketi munzelîn** ve **iz tekûlu li'l-mu'minîne elen yekfiyekum en yumiddekum rabbukum bi-şelâseti âlâfin mine'l-melâ'iketi munzelîn**⁶⁹⁶ ve **belâ in tasbirû ve tettaḳû ve ye'tükum min fevrihim hâzâ yumdidkum rabbukum bi-ḥamseti âlâfin mine'l-melâ'iketi musavvemîn**⁶⁹⁷ kerîmeleriniñ tefsîrlerinde işbu âyât-i kerîmeleriniñ (14)mezâmîn-i 'aliyyeleri mütteḥid olup cümlesi melḥame-i Bedrde olan imdâd-i melâ'ikeye müte'allıktır (15)deyü imzâ eylediler. Bu daḥi hafî olmaya ki Hazret-i şedîdu'l-kavî ya'ni emîn-i vahy-i Hudâ

⁶⁹⁴ Allahım iman eden bu topluluğu bugün helak edersen yeryüzünde ebediyen sana ibadet edecek kimse kalmaz. Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, I /196.

⁶⁹⁵ Hani Rabbinizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz. O da, "Ben size ard arda bin melek ile yardım ediyorum" diye cevap vermişti. Enfâl 8/9.

⁶⁹⁶ Hani sen mü'minlere, "Rabbinizin, indirilmiş üç bin melek ile yardım etmesi size yetmez mi?" diyordun. Âl-i İmrân 3/124.

⁶⁹⁷ Evet, sabrettiğiniz ve Allah'a karşı gelmekten sakındığınız takdirde; onlar ansızın üzerinize gelseler bile Rabbiniz nişanlı beş bin melek ile size yardım eder. Âl-i İmrân 3/125.

Cibril-i ⁽¹⁶⁾emîn ümem-i sâlifeden kavm-i Lût ve Şemûd gibi nice zor-mend tã'ifeyi kemter-i rîşesine alup ⁽¹⁷⁾zîr u zeber etmiş-iken rûz-i Bedrde helâk-i küffâr 'uhde-i iktidârına muhavvel olsaydı ⁽¹⁸⁾sipâh-i kişver-i melekûtla te'yide hâcet olmadığından başka 'asker-i İslâm daği ⁽¹⁹⁾nizâ' ve kıtâle muhtâc olmazlar idi. Bu şiveniñ hikmeti budur ki a'dâ üzerine ğalebe ve zafer ⁽²⁰⁾seyyidü'l-beşere mensûb olmak için bu hizmet-i celîle yalnız zimmet-i Cibril'e tefvîz olunmayup ⁽²¹⁾belki cünd-i İslâmla teşrîk buyuruldu. Ğâyetü'l-emr şân-i nebeviyyeyi tevķîr ⁽²²⁾ve kulüb-i İslâmı taţmîn u takrîr ve düşmenânı tehyîb u taḥsîr için ma'iyetlerine ⁽²³⁾beş biñ melâ'ike-i kirâm ta'yîn olundu. **Maḥşûl-i beyt:** Cenâb-ı Hâķķ ve feyyâz-i muṭlak⁶⁹⁸ [55^b] sipâh-i Muḥammediyyeye za'f lâhîķ olunca melâ'ike-i kirâm ile imdâd ve mu'âvenet eyledi. Bu ⁽²⁾mâdde şân-i faḥr-i 'âlem⁶⁹⁹ şallallâhu 'aleyhi vesellemi terfi' olduğu zâhir u hüveydâdır.

74. Kevkebe-i ḥüsn-i âfitâb şikest est

Şa'sa'a-i ṭal'at-i çü mâh-i Muḥammed

⁽⁵⁾Kevkebe hâ ile maşdardır ki mücellâ ve muşayķal pulâd ve temür maķûlesi parıldamak ma'nâsınadır. ⁽⁶⁾Şa'sa'a ziyâ ma'nâsınadır. Mışrâ'-i şânî mübtedâ, mışrâ'-i evvel ḥaber ve est edât-i ḥaberdir. ⁽⁷⁾**Maḥşûl-i beyt:** Hâzret-i Muḥammed şallallâhu te'alâ 'aleyhi vesellemiñ mâh gibi ṭal'atiniñ şa'sa'a ve ⁽⁸⁾ziyâşı âfitâbiñ ḥüsnünün kevkebe ve parıldısını kırmış ve izâle etmişdir. Nitekim nûr-i ⁽⁹⁾ḥurşîd u kamer nûr-i seyyidi'l-beşere nisbet bir zerre-i bî-ferrdir. Nitekim denmişdir:

Beyt: ⁽¹⁰⁾Cemâlün nûrına nisbet güneş bir nûr-i bî-ferrdür

Güneş sensin ki zerrâtuñ nebîlerle velîlerdür⁷⁰⁰

75. Çün ki da'vet zebân küşâde be da'vâ

Bud ḥacer bâ şecer güvâh-i Muḥammed

⁶⁹⁸ BM nüshasında derkenârda, bu varakın sol alt köşesinde okunamayan noktasız üç satır bulunmaktadır.

⁶⁹⁹ "Faḥr-i 'âlemi" : - BM

⁷⁰⁰ *Dîvân-ı Sezâyî-i Gülşenî*, Sütlice Dergahı nr. 91, vr. 16a.

⁽¹³⁾**Geh** gâhın muhaffefidir ki vaqt demektir. **Güvâh** şahid demektir. **Maḥşül-i beyt:** Çünkü ⁽¹⁴⁾h^vâce-i kâ'inât 'aleyhi ekmele't-taḥiyyât küfre karşı tarîḳ-i rüşd u hüdâya da'vet ⁽¹⁵⁾vaḳtinde kendülerinin peygamber-i Ḥaḳḳ ve resül-i feyyâz-i muṭlaḳ olduklarını da'vâ etdikde ⁽¹⁶⁾ḥacerden şecere dek Ḥazret-i Muḥammed şallallâhu te'âlâ 'aleyhi vesellemin da'vâsında ŝadîḳ ⁽¹⁷⁾olduḡuna şehâdet eylediler. Nitekim ḥacer ve şecerin şehâdeti Ḥazret-i İmâm 'Alî'den ⁽¹⁸⁾mervîdir. **Ḳâle** 'Aliyyun raḍiyallâhu te'âlâ 'anhu **kunnâ bi-Mekketi fe-ḥeracnâ ilâ ba'di nevâḥihâ femâ istaḳbelehu ŝecerun vela ḥacerun vela medarun illâ ḳâle lehu es-selâmu 'aleyke yâ resûlallâh**⁷⁰¹. Ve yine bir gün re'is-i ⁽²⁰⁾mu'ânidîn Ebû Cehl-i la'in meclis-i Ḥazret-i faḥrî'l-mürselîne gelip yâ Muḥammed elimde olan ⁽²¹⁾şey'i bilür isen seni taŝdîḳ ederim dedikde faḥr-i 'alem şallallâhu te'âlâ 'aleyhi vesellem ⁽²²⁾buyurdular ki senin yedinde mektûm olan ḥaŝâtdır ya'ni ufaḳ taşlardır. Yâ Ebâ Cehl ⁽²³⁾ister misin ki bu senin rîzeler ḥaḳḳiyyetime şehâdet edeler. Derḥâl yed-i Ebû Cehil'de [56^a] olan ḥaŝât kelime-i şehâdet getürdiler. Kemâ ḳâle Mevlânâ:

Meşnevî: Senghâ ender kefi ⁽²⁾Bû Cehl bûd
Goft ey Aḥmed begu k'in çist zûd (I /2154)

Ger resûlî çist der muŝtem ⁽³⁾nihân
Çün ḥaber dârî zi râz-i âsumân (I /2155)

Goft çün ḥ^vâhî beguyem an çihâst
⁽⁴⁾Yâ beguyend an ki mâ Ḥaḳḳim u râst (I /2156)

Ez miyân-i muşt-i u her pare seng
⁽⁵⁾Der şehâdet goften âmed bî-direng (I /2158)

Lâ ilâhe goft vü illallâh goft
Gevher-i Aḥmed ⁽⁶⁾resûlallâh soft (I /2159)

⁷⁰¹ Mekke'deyken Allah resulü ile beraber mahallelerine doğru gittik. Yolda bizi karşılayan ağaç, taş ve evlerin tamamı 'Selam sana ey Allah'ın resulü' diyorlardı. Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî* V /3626.

Çün şenîd ez senghâ Bū Cehl in

Zed zi hışm an senghâ rā ⁽⁷⁾ber zemîn ⁷⁰² (I /2160)

Ve şecerîñ şehâdeti bu hadîş-i şerîfden dağı ziyâde zâhirdir. Hurrece'l-Buhârî 'an Câbir rağiyallâhu 'anhu ennehu kâle kâne'n-nebiyyu 'aleyhi's-selâmu izâ hatabe ⁽⁹⁾istenede ilâ ciz'i'n-nağleti min suvâri'l-mescidi felemmâ şuni'a lehu'l-minberu festevâ ⁽¹⁰⁾'aleyhi şâhleti'n-nağletu'l-letî kâne yağtubu 'indehâ hattâ kâde en yenşakka fenezele'n-nebiyyu ⁽¹¹⁾'aleyhi's-selâmu hattâ ağazehâ fağammehâ ileyhi fece'ale yeinnu enîne's-şabiyyi'l-lezî yusekketu ⁽¹²⁾hattâ istevet ⁷⁰³ Kâle Mevlânâ Celâleddîn fî şerhi hâze'l-hadîş:

Meşnevî: ⁽¹³⁾Üstün-i hannâne ez hecr-i resûl

Nâle mîzed hemçü aşhâb-i 'uğul (I /2113)

⁽¹⁴⁾ Der miyân-i meclis-i va'z ançünân
K'ez vey âgeh geşt hem pîr u cüvân

⁽¹⁵⁾ Der tağayyür mând aşhâb-i resûl
K'ez çi minâled sûtün bâ 'ırz u tûl

⁽¹⁶⁾ Goft peygamber çi h'âhî ey sûtün
Goft cânem ez firâket geşt hûn (I /2114)

⁽¹⁷⁾ Mesnedet men bûdem ez men tâhtî
Ber ser-i minber tu mesned sâhtî (I /2115)

⁷⁰² Ebu Cehil'in elinde taş parçaları vardı. Ey Ahmed, bu nedir, çabuk söyle, dedi. // Mademki göklerin sırrından haberdarsın; peygambersen avucumda sakladığım nedir? // [Peygamber] Nasıl istersin? Onların ne olduğunu ben mi söyleyeyim, yoksa onlar mı bizim doğru ve hak olduğumuzu söylesin? dedi. // Avucunun içindeki her taş parçası hemencecik şehadet getirmeye başladı. // [Taşlar] İlah yoktur, dedi. Ancak Allah vardır. 'Muhammed, Allah elçisidir' incisini deldi. // Ebu Cehil, taşlardan bunu işitince, öfkeyle o taşları yere çaldı.

⁷⁰³ Peygamber Efendimiz hutbe okurken mescidin duvarlarının birinde bir hurma kütüğüne yaslanırdı. Minber yapıldığında artık Peygamber Efendimiz minberde hutbe okumaya başladı. Bu esnada hurma kütüğü şiddetli bir şekilde ağladı, parçalanacak dereceye geldi. Peygamber Efendimiz minberden indi, ona sarıldı, bir çocuğu sakınleştiren gibi onu sakınleştirdi, sonra hutbeye devam etti. *Buhârî*, II /918.

- (18) Goft ħ^vāhī ki tu rā naĥlī konend
Ehl-i şark u ġarb mīve-i tu çinend (I /2116)
- (19) Yā der an ‘ālem Ĥaġet servī koned
Tā ter u tāze bemānī tā ebed (I /2117)
- (20) Goft an ħ^vāhem ki dā’im şod beġāş
Bişnev ey ġāfil kem ez çüpī mebāş (I /2118)
- (21) An sūtūn rā defn kerd ender zemīn
Tā çü merdüm ħaşr gerded yevm-i dīn⁷⁰⁴ (I /2119)

76. Bā ġüneĥ hemçü küh çeşm-i şefā‘at

Bāşedem ez ‘afv-i ħuh kāh-i Muĥammed

[56^b] Küh bi’l-kāfi’l-‘Arabī cebel demekdir. Çeşm ümmīd ma’nāsınadır. Kāh māh vezninde ⁽²⁾şaman demekdir. Bu maġāmda kūhdan şey’-i keşīr, kāhdan şey’-i ħaġīr murād olur. **Maĥşūl-i** ⁽³⁾beyt: Taġ gibi ġünāĥ ile ya’ni cürm-i keşīr ile şefā‘at-i Muĥammediyyeyi ümīd etmek baġa ⁽⁴⁾Ĥazret-i Muĥammed şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellemiġ taġ gibi ‘afvından şaman gibi ⁽⁵⁾olur. Ya’ni keşret-i kerem-i Muĥammediyyeye nisbetle benim cürm-i firāvānım şamān gibi şey’-i ħaġīrdir.

⁽⁶⁾**Nażım:** Ġam neġored an ki şefī‘eş tuyi

Pāye-dih-i ħadr-i refī‘eş tuyi

Ĥāşilī er nist zi tã‘at merā

Hest ümīdī be şefā‘at merā⁷⁰⁵

⁷⁰⁴ Hannāne direġi, akıl sahipleri gibi Peygamber’in ayrılıġı yüzünden inliyordu. //Öyle bir meclisti ki genç ihtiyar herkes orada öğrenip aydınlanırdı. //Peygamberin ashabı hayrette kaldı ki genişlik ve uzunluk sahibi bir kütük nereden inliyor. Peygamber ey direk, ne istiyorsun, dedi. O da; ayrılıġından canım kan kesildi, dedi. //Dayanaġın bendim, şimdi beni bıraktın da minberi kendine dayanak yaptın. //[[Peygamber] Dilersen seni bir hurma ağacı yapsınlar da doğulular ve batılılar senin meyveni devşirsınler dedi. //Ya da Allah, seni öteki dünyada bir servi yapsın da sonsuza dek taptaze kal. //[[Hannāne] Bekāsi sürekli olanı isterim, dedi. A gafil, dinle de bir kütükten aşıġı kalma. //[[Peygamber] kıyamet ġünü insanlar gibi yeniden dirilmesi için o kütüğü yere gömdü.

⁷⁰⁵ Şefaatsi sen olan kimse gam yemez. Yüce deġerli dereceleri de sen verirsin. Eġer ibadetlerden bir kazancım yoksa da bana şefaateceğinden ümitliyim..

Takdîr-i ‘ibâre; bâşedem ez ‘afv-i ⁽⁸⁾küh-i Muḥammed kâh demektir. Küh ile kâh beyninde cinâs bî-iştibâhdır.

Beyit: Mihribânî çün tu şâfi‘-i cürm baḥşî çün İlah
Ger betersed ez güneḥ rüy-i günâhkârân siyâh⁷⁰⁶

77. Hırmen-i şūr u şerr-i temâm-i beşer rā

Nīm şerer bes zi berḳ-i āh-i Muḥammed

⁽¹²⁾Şerer kıvılcım demektir. Berḳ şark vezninde şimşeğe denür. Ḥaḳîḳat-i şer‘iyyesi ⁽¹³⁾şeḫâb üzere müvekkel olan ferişteniḡ amṡarı me‘mür olan maḥalle ⁽¹⁴⁾insiyâkı içün şeḫâbı şiddetle ḍarb ve taḥrîkinden tekevvün eden ateşlerdir ⁽¹⁵⁾ki leme‘ân eder. **Maḥşül-i beyt:** Beşeriḡ temâm-i hırmen-i şūr u şerrine Ḥazret-i ⁽¹⁶⁾Muḥammed şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellemiḡ berḳ gibi olan āhından yarım şerāre kāfi ⁽¹⁷⁾ve nīm şerer hırmen-i şūr u şerr-i insāni iḥrāḳ etmekte vāfidir. **Ḥulāşa-i beyt:** ⁽¹⁸⁾Ebyāt-i sâbıka mişillü şefā‘at-i Resül-i Ekrem ile zünübüḡ ⁽¹⁹⁾maḥvından kināyedir. Şūr u şerrden murād zünüb ve ‘işyāndır.

[Leyse kelāmî yefi bi-na‘ti kemālih

Şalli ilāhî ‘alā’n-nebiyyi ve ālih]⁷⁰⁷

78. Maṡla‘-i şubḫ-i şafā est rü-yi Muḥammed

Menba‘-i iḥsān u lutf ḥūy-i Muḥammed

⁽²²⁾**Maḥşül-i nazm:** Ḥazret-i Muḥammed şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellemiḡ vech-i şerīfleri ⁽²³⁾şubḫ-i şafāniḡ maḥall-i ṡulū‘udur. Ve yine faḥr-i ‘ālem şallallāhu te‘ālā

⁷⁰⁶ Her ne kadar yüzü kara günahkârlar günahdan korksalar da sen merhametlisin, Allah’ın bağışlaması gibi sen de günahları bağışlarsın.

⁷⁰⁷ Tekrar edilen beyit burada iki nüshada da yazılmamıştır.

‘aleyhi vesellemin ħūy-i [57^a] şerīfī ve ħulq-i laṭīfī menba‘-i iḥsān u luṭfdur. Nitekim şān-i şerīflerinde ve inneke le‘alā ħuluḳin ‘aẓīm⁷⁰⁸ vārid olmuşdur.

79. Silsile-i kā’ināt rā sebēbī nist

Cüz şiken-i zūlf-i müşg-būy-i Muḥammed

⁽⁵⁾**Maḥşūl-i beyt:** Silsile-i kā’ināt ve vücūd-i maḥlūḳāta Ḥāzret-i Muḥammed şallallāhu ⁽⁶⁾‘aleyhi vesellemin misk ıkoḳulu olan zūlfünün şikenin ğayrı bir sebēb ve dā‘i ⁽⁷⁾yoḳdur. Ya‘ni vücūd-i kā’ināt sāye-i iḥsān-vāye-i ħulāşa-i mevcūdātdadır. Nitekim ⁽⁸⁾**levlāke levlāke lemā ħalaḳtu’l-eflāke** bunu mü‘eyyiddir. Zūlfe taḥşiş silsileye cināsa ⁽¹⁰⁾mebnīdir. Te’emmel.

80. Bād-i şabā ey resūl-i Yeşrib u Baḥḥā

Ḥız u ḳadem nih be cüst u cūy-i Muḥammed

⁽¹¹⁾Yeşrib yaḍrib vezninde Medīnetü’n-nebī ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām ismidir. Baḥḥā Mekke-i ⁽¹²⁾mükerremenin ismidir. Taḳḍīr-i ‘ibāre; ey bād-i şabā ḥız u ḳadem ni be cüst u cūy-i (13) resūl-i Yeşrib u Baḥḥā Muḥammed. İsm-i şerīf-i Muḥammed resūlden ‘aṭf-i beyāndır. **Maḥşūl-i beyt:** (14) Ey bād-i şabā! Ḳalk ve ḳademini cüst u cūy-i resūl-i Yeşrib u Baḥḥā ki Ḥāzret-i Muḥammed (15) şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellemdir vaż‘ eyle.

81. Ber ruḥem ez ħūn-i dil du rūd revān şod

Tuḥfe resān in dūrūd sūy-i Muḥammed

⁽¹⁸⁾Du iki ma‘nāsınadır. Rūd ırmaḳ demektir. Tuḥfe hediye. Mışrā‘i şānīde ⁽¹⁹⁾olan dūrūd mürekkeḳ olarak du‘ā ma‘nāsınadır. **Maḥşūl-i nazm:** Ey bād-i şabā! ⁽²⁰⁾Benim yaḅağım üzerine göñül ḳatından iki ırmaḳ revān ve cārī oldu. İşte ⁽²¹⁾bu du‘ā ve ḅaberi Ḥāzret-i Muḥammed şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellemin ḅaraf-i şerīfine ‘alā ⁽²²⁾ḅarīḳi’l-hediyye ulaşdır. Cereyān-i rūd kemāl-i ‘aşḳ u taḅassürden ma‘düddur.

⁷⁰⁸ Sen elbette yüce bir ahlak üzeresin. Kalem 68/4.

82. Çeşm remed dide be rāh est kerem kon

Kuḥl-i cilāyī zi ḥāk-i kūy-i Muḥammed

[57^b] Remed meded vezninde göz ağrımak ma'nāsınadır. Kuḥl göze çekecek sürme demektir. ⁽²⁾Kūy maḥalle demektir. Bu maḥalde murād Medīne-i Münevveredir. **Maḥşūl-i beyt:** Ey bād-i şabā! Çeşmim ⁽³⁾giriftār-i remedir. Kerem ve 'ināyet edip ḥāk-i Medīne'den cilāya mensūb bir ⁽⁴⁾kuḥl ve bir sürme getir ki ben daḥi çeşmime çekip ol remedi izāle ideyim.

83. Merhem-i rāḥat-i cerāḥat-i digērān rā

Cān-i men vü dāğ-i ārzū-yi Muḥammed⁷⁰⁹

84. Devlet-i Cāmī bes in ki miğüzārāned

'Omr-i girāmī be güft u güy-i Muḥammed

⁽⁷⁾Cāmī'ye bu devlet ve şeref kifāyet eder ki 'ömr-i girāmın evşāf-i Muḥammediyye ile ⁽⁸⁾geçirir ve 'ömr-i girān-māyesin nu'üt-i Aḥmediyyede şarf u ḥarc eder.

85. Leyse kelāmi yefi bi-na'ti kemālihi

Şalli ilāhī 'ala'n-nebiyyi ve ālihi

Temmeti'l-kaşīdeti bi-'avnillāhi ve tevfiḳihi.

Kaşīde 6 (FŞ, 11)

1. Çü peyvend bā dost miḥ'āhī ey dil

Zi çizi ki cüz ust peyvend beg'sol

⁷⁰⁹ SK nüshasında derkenārda (34a) olan ve BM nüshasında bulunmayan bu beytin şerhi yapılmamıştır.

2. Mekon şehper-i ‘arş-i pervāz-i ḥod rā

Der in vaḥšet-ābād ālūde-i gil

⁽⁵⁾Şehper rehber vezninde ḳanadıñ ucu ma‘nāsınadır. Şehper-i ‘arş-i pervāzdan murād ⁽⁶⁾ḥaḳīḳat-i insāniyyedir ki rūḥ-i ḥayvānī muḳābili olan rūḥ-i insāniden ‘ibāretdir ⁽⁷⁾ve bu rūḥa ‘inde’ş-şūfiyye rūḥ-i sultānī ta‘bīr olunur. Vaḥšet-ābāddan murād ⁽⁸⁾dünyādır. Zīrā dünyā rūḥa nisbetle ābād, nefse nisbetle sa‘d-ābāddır. ⁽⁹⁾Beden-i insānī irāde olunmaḳ daḫi müveccehdır. Nitekim beden daḫi rūḥa nisbetle vaḥšet-⁽¹⁰⁾ābāddır. **Maḥşül-i beyt:** Kendüniñ ‘arş-i pervāz olan ḳanadını bu vaḥšet-⁽¹¹⁾ābād olan dünyāda gil-ālūd etme; zīrā ṭayerāna māni‘dir. Nitekim şehper-i mürġān gil-ālūd ⁽¹²⁾olsa ṭayerāndan ḳalkdıkları nümāyāndır. Şehperiñ gil-ālūd olması dünyāya teveccüh ⁽¹³⁾ve raġbet ve ten-perver u ten-perest olmaḳdan ‘ibāretdir. El-ḥāşıl şol kimesne ⁽¹⁴⁾ki ehl-i dünyā ola ‘ālem-i bālāya tederrüc ve irtikā anıñ ḥaḳḳında muḥāl olduġu zāhir ⁽¹⁵⁾bir ma‘nādır. Zīrā ecniḥa-i ehl-i dünyā gil-ālūddur ve cenāḥ-i gil-ālūd ‘ālem-i bālāya ⁽¹⁶⁾şu‘ūd-i imkānda olmadıġı müdrık u meşhūddur. Ey merd-i sālīk! Bu serd u beyān ⁽¹⁷⁾olunan muḳaddemāt ma‘lūmuñ olduysa dünyāyı külliyeñ tārīk ve ṭarīḳ-i ‘aşḳa ⁽¹⁸⁾sālīk ve nuḳūş u eşḳāl ve ruḥūt u eşḳāl-i ḳuyūdātından müberrā ve şu‘ā‘-i ‘āfitāb-⁽¹⁹⁾āsā muşaffā ol ki vāşıl-i derece-i mi‘rāc-i rūḥānī olasın. Nitekim *Dīvān-i Şā‘ib*’de ⁽²⁰⁾gelmişdir:

Beyit: Be himmet cism rā hem-reng-i cān kon der sebuk-rūḥī
Beber zin ferş bā ḥod in ġubār-i ‘arş-i cevlan rā⁷¹³

Meşnevî-yi Şerīf’de daḫi cenāb-i Mevlānā ⁽²²⁾buyururlar:

Meşnevî: Ey birāder ḥıṣ rā neşināḫtī
Gevher-i ḥod rā be ḥāk endāḫtī

⁷¹³ Ruh hafifliġi için himmetle bedenini ruhun gibi yap, yüksek arşın tozunu bu yeryüzünden kendinle götür.

(23) Mānde der vīrānei ey şāhbāz
Hin be kon pervāz sūy-i şāh-ı bāz

[58^b] Tu ne çuğdı cāy tu vīrāne nīst
Tu nemī dānī ki der hestiyet kīst⁷¹⁴

3. Tu rā zirve-i evc-i ‘izzet nişimen

Tu hoş kerde der merkez-i hāk menzil

(4)Zirve ‘ālī ma‘nāsınadır. Evc mevc vezninde hađıđ muķābilidir ki kevākibiñ (5)zemīne bu‘du olan dereceden ‘ibāretdir ve fenn-i mūsikīde bir maķāmıñ ismi dađı (6)olur. Nişimen mekān ve me‘vā demekdir. Zirve-i evc-i ‘izzetden maķşūd ‘ālem-i ervāhđır ki (7)aña ‘ālem-i emr ve ‘ālem-i melekūt dađı derler. Zirā vücūdunda müddet ve māddeye muhtāc olmayup (8)ancaķ emr-i ma‘būd ile mevcūd olmuşdur. Bu ‘ālem-i emriñ muķābili ‘ālem-i halk ve ‘ālem-i şehādet ve (9)‘ālem-i ecsāmdir ki muhaddeb dā‘ire-i fülk-i eflākden ‘ibāretdir ve ‘ālem-i ceberūt (10)‘ālem-i esmā ve şifāt-i İlähiyyeden ‘ibāretdir. Ve ‘ālem-i lāhūt zāt-i bī-i‘tibār-i esmā ve (11)şifātdan kināyedir. Kezā fi *Reşehāt* li Şeyh Safi ķuddise sırruhu. Merkez meyān-i dā‘irede (12)kā‘in noķtadan ‘ibāretdir ki hāke nisbetle vasaıından ‘ibāretdir. **Maķşül-i beyt:** Ey kimesne! (13)Sen bu ‘āleme gelmezden evvel saña mekān ve nişimen zirve-i evc-i ‘izzet (14)ya‘ni ‘ālem-i ervāh idi ve ol ‘ālemde tecelliyāt-i İlähī ve füyüzāt-i şubhāniye müstağrak (15)idiñ. Şimdi bu ‘ālem-i dünyāya geldiñ ve çirkāb-i dünyāya daldıñ ve lezā‘iz-i dünyeviyyeye (16)aldandıñ ve kendüye güzel ve hoş kuşūr-i refi‘a ve ebniye-i nefiseler bünyād ve hāne-i dīnini (17)harāb ve berbād eylediñ. Nitekim *Rubā‘iyyāt-i Hayyām*’da dađı gelmişdir:

Rubā‘i: Ey dil zi ğubār-i cism eger pāk şevī
Tu rüh-i mücerredī ber eflāk şevī
‘Arş est nişimen-i tu şermet bād

⁷¹⁴ Ey kardeş, kendini tanımadın ve cevherini toprak ettin, heba ettin. // Viranelerde kaldın ey doğan! Sultana doğru uçmayı öğren // Sen baykuş değilsin, senin yerin virane değil. Bilmiyorsun kendi varlığının özünü?

Kāyī u muḳīm ḥıttā-i ḥāk şevī⁷¹⁵

4. Zi amīzeş-i cism u avīzeş-i ū

Çünān geştī an cevher-i gāfil

5. Ki cān rā be şad fikr ez ten nedānī

Zihi fikr-i kâşır zihī cehl-i kāmīl

⁽²²⁾Amīzeş ism-i maşdardır ki arışmak ma'nāsınadır. Avīzeş bu daı ism-i maşdar ⁽²³⁾aşılmak demektir. Ū cisme rāci'dir. Cevherden murād ḥaıat-i insāniyyedir ki [59^a] gāfil geştī cümlesini beyāndır. Zihī edāt-i ta'accübdür, ı gibi. **Maḥşūl-i beyteyn:** Ey kimesne! ⁽²⁾Cisme iḥtilātdan ve aşılmadan ya'ni ten-perver ve ten-perest olduğundan ⁽³⁾kendü ḥaıat ve māhiyyetini derk u fehmden ancılayın gāfil oldu ki cānını ve ḥaıatını ⁽⁴⁾teninden yüz fikr ile bilmedi ve anlamadı ve kendüyi ancak bu heykel-i maḥşūş ⁽⁵⁾ve bu laḥm u şaḥmden 'ibāretdir ann eyledi. Bu ne 'acīb fikr-i kâşır ve ne ğarīb cehl-i ⁽⁶⁾kāmildir. Ey müsmi'-i agāh! Ma'lūmu olsun ki 'ārifin mertebe-i reddiye-i nefsi- emmāre⁽⁷⁾den 'ubūr edūp ḥarīm-i albe vāşıl olurlar ve nūr-i alb ile 'ārif-i nefsi olurlar ⁽⁸⁾ve albden daı 'ubūr edūp sırı vāşıl olurlar ve 'ilm-i sır ile albe ve esrār-i albe 'ārif ⁽⁹⁾olurlar ve sırdan daı 'ubūr edūp 'ālem-i rūḥa vāşıl olup nūr-i rūḥ ⁽¹⁰⁾ile 'ārif-i sır olurlar ve 'ālem-i rūḥdan daı 'ubūr edūp vāşıl-i menzil-i ḥafā ⁽¹¹⁾olup 'ārif-i rūḥ olduklarında mustağra-i lūcce-i fenā ve ba'dehu mertebe-i beāya irtikā ⁽¹²⁾eylerler. Ey tālib-i Ḥa! Sen daı ḥaıat ve rūḥunu fehm u iz'āna sa'y u ğayret ⁽¹³⁾eyle ki vāşıl-i ilallāh olasın. Nitekim **men 'arefe nefschu faad 'arafe rabbahu**⁷¹⁶ kelām-i ⁽¹⁴⁾nebevīsi bunu mü'eyyiddir. Bu ḥadīs-i şerīfin şerḥinde cenāb-i Mevlānā uddise sırruhu ⁽¹⁵⁾buyururlar:

Meşnevī: Ger tu zāt-i ḥış beş'nāsī yaın
Tā ebed ender beā bāşī emīn
Zāt-i ḥod rā ger şināsī bī-ğümān
Zāt-i pāk-i ḥazretet gerded 'ıyān

⁷¹⁵ Ey gönül! Eğer beden tozundan arınırsan feleklerin üstünde özgür ruhlu olursun. Senin yerin arştır, utan ki gelip toprakta oturuyorsun.

⁷¹⁶ Nefsini bilen, rabbini bilir.

Ey ḥonek an kes ki zāt-i ḥod şināht
Ender emn-i sermedī ḳasrī be sāht (V /3340)

Mā bedānistīm mā ne in tenīm⁷¹⁷
Ez verā-yi ten şadāyī mīzenīm⁷¹⁸ (V /3339)

Rūḥa müte‘allıḳ olan aḳāvīli taḳrīr⁷¹⁹ (19)u beyān dāḫil-i ḫayṭa-i dā’ire-i imkān deḡildir. Tafşīlini murād eden Celāl-i Devvānī’niḡ (20)*Risāle*’sine nazār eylesün. Mustakimzāde merḫūmuḡ ‘*Aḳīdetü’ş-Şeref*’ nām eşer-i (21)mu‘teberleri ile daḫi istibḡā-yi ḫazz olunur.

6. Kemālāt-i vehm u rāḫāt-i ḫissī

Meyān-i tu vü maḳşad üftāde ḫā’il

(23)Vehm u ḫissīde yālar nisbet içündür. Kemālāt-i vehmīden murād ‘ulüm-i zāhiredir ki [59^b] ḫaḳīḳati evhām u zūnūn ve netīcesi cūnūndur. Nitekim muḳtedā-yi muḫaḳḳıḳīn Sa‘düddīn, *Muṭavvel* (2)nām te’liflerinde buyururlar:

Naẓm: **Ṭavaytu bi-iḫrāzi’l-funūni ve neylihā**
 Ridā’e şebābi ve’l-cunūnu funūnu
 Fehīne te’āṭeytü’l-funūne ve ḫazzahā
 Tebeyyene li-enne’l-funūne cunūnu⁷²⁰

(4)Yāḫud manāşıb-i dūnyeviyye irāde olunmaḳ daḫi mūnāsibdir. Zīrā anıḡ daḫi ḫaḳīḳati (5)evhām u ḫayālātdır. Maksaddan maḳşūd zāt-i Ḥudādır. Ḥā’il ḫāciz ma’nāsınadır.(6)**Maḫşül-i beyt:** Ey kimesne! Vehme mensūb olan kemālāt ve ḫisse

⁷¹⁷ Mukayese yaptığımız nüshada bu beyit
Mā bedānistīm mā in ten neim
Ez verā-yi ten be Yezdān mīziyim
şeklindedir.

⁷¹⁸ Eğer kendi zatını yakinen tanırsan ebedi olarak beka içinde güvende olursun. // Kendi zatını şüphesiz bir şekilde tanırsan pak zatın aşikâr olur.// Ne mutlu kendisini bilip tanıyana, ne mutlu sonsuz güven içinde bir köşk kurana. // Biz biliyorduk beden olmadığımızı, bedeninin ardından ses verdiğimizizi.

⁷¹⁹ “Tefhīr” : - BM

⁷²⁰ Dönüp dolaşıp bütün ilimleri elde ettim. / Gençliğin elbisesi ve deliliği ilimlerdir. / Ne zaman ki ilimleri karşılaştırıp hazzımı aldım. / İlimlerin delilik olduğu göründü bana.

mensüb olan ⁽⁷⁾rāḥāt ve nefse müte‘allık olan ḥuzūzāt seniñle maqşad-i aqşā ve maṭlab-i a‘lāñ ⁽⁸⁾olan zāt-i Bārīniñ beynine ḥā’il ve ḥāciz olup seni maqşadına vuşlatdan ⁽⁹⁾māni‘ olmuşdur.

Beyit: Güzeştem ez ser-i maṭlab temām şod maṭlab
Niḳāb-i çehre-i maqşūd bude maṭlabhā⁷²¹

müfādınca cemī‘-i maṭālıbdan geç ki çehre-i maqşūd rü-nümā ola.

7. Buved ğabn-i fāḥiş eger māni‘ āyed

Zi lezzāt-i ācil tu rā ḥazz-i ‘ācil

⁽¹³⁾Ğabn aldamağ demekdir. Lezzāt-i ācileden murād ni‘am-i uḥrevī ḥazz-i ‘ācileden murād ni‘am-i ⁽¹⁴⁾dünyevīdir. **Maḥşül-i nazm:** Eger seni ni‘am-i dünyeviyye ni‘am-i uḥreviyyeden māni‘ gelür ise ziyāde ⁽¹⁵⁾aldanmağ olur. Zīrā ni‘am-i dünyā āfil ve zā’il⁷²² olan şey’e ta‘alluğ ve muḥabbet ⁽¹⁶⁾kār-i ‘āqil değıldir. Nitekim ni‘am-i dünyā nā’imiñ gördüğü rü’yā gibi olduğı eşerde vāriddir. ⁽¹⁷⁾‘An Cābir raḍiyallāhu te‘ālā ‘anhu ennehu ḳāle kuntu ma‘e resūli’llāhi şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem ⁽¹⁸⁾iz etāhu raculun abyaḍu’l-vechi ḥasenu’ş-şa‘ari ve ‘aleyhi şiyābun biyḍun feḳāle es-selāmu ⁽¹⁹⁾‘aleyke yā resulellāh feḳāle’n-nebiyyu ‘aleyhi’s-selām şumme ḳāle yā resulallāh me’d-dunyā ⁽²⁰⁾ḳāle ke-ḥulmi’n-nā’im⁷²³. Ve ḳāle’ş-Şeyḫ ‘Attār ḳuddise sirruhu fi şerḫi ḥāze’l-ḥadīş fi kitābihi’l-müsemmā bi-*Pend*:

Beyit: Bā çi māned in cihān güyem cevāb
An çi bīned ādemī çizi be ḥvāb
Çün şeved bīdār ez ḥvāb ey ‘aziz

⁷²¹ İsteklerin tamamından vazgeçtim, bütün istekler tamam oldu. Amacın çehresi üzerindeki örtü hep arzular imiş.

⁷²² “Zā’il” BM nüshasında iki defa yazılmıştır.

⁷²³ Resûlullahla beraberken, yanına beyaz yüzlü, güzel saçlı ve beyaz elbiseli bir adam geldi, selamun aleyküm ey Allah’ın Resûlü, diye seslendi. Peygamber de selamina karşılık verdi. Sonra dünya nedir diye sordu. Resûlullah da uyuyanın rüyası gibidir. Kaynağı bulunamadı.

Hâşılı nebved zi h^vābeş hiç çiz⁷²⁴

Meşnevî: Tu meşev nâzır be in dâru'l-firâr
Geşt 'ârif nâzır-i dârü'l-ķarâr

[60^a] Ehl-i dünyâ bâ cihân-i bî-vefâ
Geşte ķāni' ğāfil ez 'iş-i beķā⁷²⁵

8. Ber eṭrāf-i gülşen keşî cām-i rüşen

Be sec'-i ķemārî u şavt- i 'anādil

⁽⁴⁾Seci' kelām-i muķaffāya denir. ķemārî ķāfiñ fetḥi ve rāniñ kesriyle ķumrunuñ cem'idir ki ⁽⁵⁾iki ķisma münķasam olup biri şaruya mā'il ve biri daḥi beyāz olur. Lisān-i ⁽⁶⁾Türkide Hāķķ kur'an ķuşu ta'bîr olunur. 'Anādil 'andelibiñ cem'idir, bûlbûller demekdir. ⁽⁷⁾Cām çekmek içmekden kināyedir ve bu ta'bîr lisānımızda daḥi cārîdir. Nitekim Nedim merḥumuñ ⁽⁸⁾*Hammāmiyyesinde* vāķi'dir:

Mışra': Çekilmiş idi bir iki piyāle-i ser-şār⁷²⁶

Maḥşül-i beyt: ⁽⁹⁾Eṭrāf-i gülistān-i 'ālemde cām-i rüşen çekersin ve dā'imā 'ayş u 'işret edersin ⁽¹⁰⁾ķumrulariñ muķaffā āvāzı ve bûlbûlleriñ cān-süz şadāsı ile. El-ḥāşıl evāmîr-i İlāhiyyeyi ⁽¹¹⁾tārik ve ṭarîķ-i nevāhiye sālîk olup zevķ u şafāda 'ömr-i nāzeniniñ şarf ⁽¹²⁾etmekdesin.

Beyit: Bedeninden daḥi dūr olmadan ey dil cāniñ
İştigāl eyleyegör ṭā'atine Mevlāniñ

⁷²⁴Bu cihanda ne kalacak? Cevap vereyim hemen: İnsanın uykuda gördüğü şey // Ey aziz! Uyuyan uykudan uyandıĝında, geride uykusundan hiçbirşey kalmaz. Attâr, *Pendnâme*, der beyan-ı ma'rifetullāh.

⁷²⁵ Bu dünyaya baĝlanan, bakan insan olma. Âhirete bakan ârif ol. // Dünya ehli vefasız dünyaya kanıp ebedi hayattan gafil oldular.

⁷²⁶ Bu mısra SK nüshasında bulunmamaktadır. *Nedim Divanı*, k. 7/22, Haz. Muhsin Macit

mü'eddāsınca cām-i rüşene bedel cām-i 'aşkı nüş ve hırka-i ⁽¹⁴⁾taqvāyi berdüş eyle ki lā- ya'kıl u medhūş olup vāşıl-i rızā-yi rahmān ve nā'il-i ⁽¹⁵⁾tecelliyāt-i sübhān olasin.

9. Neyī k'uyī āgeh ki der kām-i 'ayşet

Dehed 'ākibet telhī-yi zehr-i kätıl

⁽¹⁷⁾Kām kâf-i 'Arabî ile dimāğ ma'nāsınadır. K'uyī keennehu demektir. 'ayş 'aynıñ fethi ⁽¹⁸⁾ve yānıñ sükūnuyla dirliğe denür, hayāt ve zindegāni ma'nāsına. Dehedin tahtinde ⁽¹⁹⁾şin cām-i rüşene rāci'dir. **Maḥşül-i nazm:** Keennehu agāh değılsin ki seniñ ⁽²⁰⁾hayātınıñ dimāğına o çekdiğıñ cām-i rüşen encām-i kār zehr-i kätılın merāretini ve ⁽²¹⁾hālāt u keyfiyyātını verse gerekdir. Ve içdiğıñ şarāb ve yediğıñ kebāb ⁽²²⁾bir zehr-i kätıl-i hevl-nāk olup seni ihlāk edeceğı ma'lüm-i aşhāb-i idrākdir.

10. Be nezzāre-i rüy-i şāhid güşāyī

Nazar k'in būd mihr u meh rā müşākıl

[60^b] Nezzāre seyr u temāşā ma'nāsınadır. Nazar çeşme mürādıdır ve güşāyī kelimesiniñ mef'ülüdür. ⁽²⁾İN kelimesiniñ müşārun-ileyhi şāhididir. Şāhid maḥbūb demektir. **Maḥşül-i beyt:** ⁽³⁾Ey 'āşık-i meḥābīb! Mecāzī bir maḥbūbuñ nezzāresine ve seyr u temāşāsına nazarını ⁽⁴⁾küşāde edüp ħirbā-siret ħurşid-i cemālini ru'yete ziyāde sa'y u ğayret ⁽⁵⁾edersin. Öyle deyü ki bu maḥbūb-i 'ālem-tāb şems u kāmere müşābih u müşākildir ⁽⁶⁾ve bāğ-i ħüsnüñ nev-reside bir serv-i müsteşnāsıdır.

11. Yekī post ber hılt u pür-ḥün keşide

Bered şabret ez cān u ārāmet ez dil

⁽⁹⁾Post deri demektir. Hılt ḥānıñ kesriyle aḥlāt-i erba'anıñ her birine ıtlāk ⁽¹⁰⁾olunur ki dem ve sevdā ve balğam ve şafrādan 'ibāretidir. Beredin tahtinde şin posta ⁽¹¹⁾rāci'dir. **Maḥşül-i manzūm:** Ey giriftār-i ħüsn! Muḳayyed-i çeşm-i 'ibret ile nazar eyle ki rüz ⁽¹²⁾u şeb 'aşk ile āh u enin ve feryād u ḥanin eylediğıñ maḥbūbunuñ ḥaḳıḳati ⁽¹³⁾dem u şafrā ve balğam u sevdā üzerine çekilmiş bir deridir. Lākin seniñ cānından ⁽¹⁴⁾şabrı ve gönünden ārām u istirāhati aldı ve cānını odlara yaqdı. Āgāh ol

ki maḥbūb ⁽¹⁵⁾ittihāz eylediği kimesnenin ḥaḳīḳati rīm u necāsāt ve ḥūn u ḳāzūrātdır.

Kemā ⁽¹⁶⁾ḳāle Mevlānā ḳuddise sırruhu'l-a'lā:

Meşnevî: An ki ū ḥüsn-i zer-endūd āmed est
Zāhireş nūr enderūn dūd āmed est (VI / 973)

Çün reved nūr u şevēd peydā duḥān
Befsered 'ışḳ-i mecāzī an zemān (VI / 974)

Hīn rehā kon 'aşḳhā-yi şūretī
Tu çerā vābeste-i her şūretī (II / 702)

'Işḳhāyī k'ez pey-rengī buved
'Işḳ nebud 'āḳıbet nengī buved (I / 205)

Bāş 'āşık bā cemāl-i bī-nişān
Çend bāşī bend-i in u bend-i ān ⁷²⁷

Bir maḥbuba dil-beste ve bir ma'sūḳa efgende ol ki 'uyūb ⁽²¹⁾u noḳşāndan müberrā ve ufūl u zevālden mu'arrā ola. Buncılayın maḥbūb ancaḳ Cenāb-ı Kibriyādır. ⁽²²⁾Ei-ḥāşıl Ḥaḳḳ'ın ḡayrı eşyā-i ḥaseneye muḥabbet encām-i kār mūcib-i rezālet ve bā'ış-i ⁽²³⁾ḥasāret olacağı müşbetdir ⁷²⁸.

Meşnevî: Her çi cüz-i 'ışḳ-i Ḥudāy aḥsen est
[61*] Ger şeker-ḥ'ārīst an cān-kenden est (I / 3686)

'Işḳ-i ber mürde nebāşed pāyidār
'Işḳ rā ber ḥayy u ber ḳayyūm-dār ⁷²⁹ (V / 3271)

⁷²⁷ Çünkü o (mecâzî aşk), altın kaplı bir güzelliştir; dışında ışık, içindeyse duman vardır. // Işık gidip duman meydana çıktı mı mecâzî aşk derhal donakalır. // Şekle ait aşklardan kurtul, her şekle neden böyle bağlısın? // Bir renk ardınca olan aşklar aşk değildir, sonunda bir utanç kesilirler. // Allah'ın cemâlinin nişansız bir âşığı ol; ne zamana kadar onun bunun kölesi olacaksın?

⁷²⁸ "bedidârdır" : SK:

⁷²⁹ En güzel olan Allah'ın aşkından başka her ne varsa, şeker yemek bile olsa aslında can çekişmektir o. // Ölüye duyulan aşk baki kalmaz; sen Hayy ve Kayyum olana âşık ol.

12. Koni ‘ömr-i ħod şarf der cüst u cüyeş

Ki şekker-dehān est u şīrīn-şimā’il

⁽⁵⁾Şīn şāhide rāci’dır. Şemā’il şīniñ kesriyle şimāliñ cem’idir ki ħuy ⁽⁶⁾ve ṭabī‘at ma’nāsınadır. **Maḥşül-i beyt:** Kendüniñ ‘ömr-i nāzeniniñ ol şāhidi ⁽⁷⁾cüst u cūda şarf ve ħarc eylersiñ öyle deyü ki bu maḥbüb şekker-dehāndır ve şīrīn-⁽⁸⁾şemā’ildir ve cāmi‘-i cümle fezā’ildir. El-ḥāşıl

Mışra’: Ya’ni ki tu rā mīṭalebem ḥāne be ḥāne⁷³⁰

⁽⁹⁾müfādınca ‘ömr-i girān-māyeyi anı teftīş ve tefahḥuşda izā‘ade edersin. Şekker-dehāndan ⁽¹⁰⁾mecāzen kelimāt-i lezīze ve aqvāl-i nefise murāddır. Ba‘zı nüşhada “konī ‘ayş-i ħod ⁽¹¹⁾telḥ der cüst u cüyeş” vāқи’dır. Buña göre ma’nā kendü ḥayātını ve dirliğini ol şāhidi ⁽¹²⁾ṭalebde acı eylersiñ. Bu daḥi bī-ḥuzūrlukdan kināyedir. Ma‘lūm ola ki ol sāde-⁽¹³⁾dil ki mücerred cām-i ‘aşq-i mecāzī ile sermest ve āyīne-i şūrete nazarla naqş-i şūret-i ⁽¹⁴⁾dīvār gibi dem-best ola ol şahş-i nā-ḥalef bir vechle şeref bulamayup ⁽¹⁵⁾dünyāda ‘aķīm ve āḥiretde daḥi müstaḥaķķ-i ‘azāb-i elimdir. Şehvetle nā-maḥreme nazar ve iķbāl ⁽¹⁶⁾ṭalib-i kemāle bir maraż-i kıttāldır. Nitekim Ḥazret-i risālet ‘aleyhi ekmeli’t-taḥiyyat ta’līmen li’l-ümme ⁽¹⁷⁾bir civān-i ser-āmedi zahr-i şerīfleri ṭarafına alup rū-be-rū oturmamaķ üzere ⁽¹⁸⁾fermān eyledi. Ve İmām-i A‘zam ḥazretleri her ḥālde mühezzib-i şāhib-i mezheb ⁽¹⁹⁾iken İmām Muḥammed ḥatt-āver olmadıķça bī-niķāb ta’līm u ‘ulūma ruḥşat-dād olmadı.

⁽²⁰⁾**Beyit:** Zinhār itme çehre-i nā-maḥreme nazar

Zīrā ki arz-i ķalbine toḥm-i fesād eker

Fi zemāninā ⁽²¹⁾fesād ru’yet-i zenden emredde ziyāde olmağla taḥzīre ensebdir. Mazḥar-i nazar ber ķadem ⁽²²⁾ve maşdar-i nigāh-dāşt ve hūş der dem, ḥ‘āce-i kibār Şeyḥ ‘Ubeydullāh-i Aḥrār ķuddise ⁽²³⁾sırruhu’s-settār ḥazretleri evāḥir-i ‘ömrlerinde kemāl-i herem u şeyḥūḥet ve ifrāt-i [61^b] fütür-pīrī ve neḥāfetleri sebebiyle ekşer-i eyyāmda mürīdānı pāy-i kerāmet-pāyelerin ⁽²⁾oğarlar idi. İttifāken bir mürīd bu ḥidmetde der-kār iken bir emr-i zārūrī lāzım ⁽³⁾gelmeķle yerine bir şāhib-i cemāl oğlu

⁷³⁰ Ev ev dolaşıp seni arıyorum. Şeyh Bahāyî-i Âmulî, *Dīvân-ı Eş‘âr*, muhammes.

eczā-i meclisden bulunmağla hizmet-i şeyhi ⁽⁴⁾ana ihāle eyledi. Civānıñ keffi pāy-i h̄vāceyi mes eyledikde derhāl ayağın ⁽⁵⁾çeküp hizmet-i civāndan ibā' ve t̄alibān ve sālīkāna sebebin takrīr ve inhā eylediler ⁽⁶⁾ki anıñ harāret-i destinden h̄azz-i nefis vākī' oldu. Bu sinn u sāl ve mücāhedāt-i ⁽⁷⁾bāl u riyāzāt-i hāl ile yine dā'iyye-i beşeriyetden eşiñ beķāsı muķarrer olunca bizlerde ⁽⁸⁾ise esbāb-i kuvvet-i kemālde ve hareket u hey'etiñiz hevā-yi nefsi iştīmālde olduğı ⁽⁹⁾ıyāndır. Pes şöhet-i maḥbūbān ne derece fitne-engīz ve ne mertebede şehvet-āmīz olduğı ⁽¹⁰⁾mülāhāza oluna. **Fā'ide:** Bu 'illet-i 'aşkıñ 'ilācını ehl-i 'irfān şu vechle takrīr ⁽¹¹⁾u beyān eylediler ki āteş-i 'aşk 'alev-gīr olmaya başladıkda 'āşık-i bī-çāre ḥüsn ⁽¹²⁾u bihādan keff-i nazār ve imāle-i başār edip kādīr olduğı rütbe maḥbūbunu mülāhāzadan ⁽¹³⁾fıkrını şarf ile eş'ār-i 'aşk-āmīz ve aḥbār-i şevk-engīz gūş eylemekden perhīz ⁽¹⁴⁾edip ol maḥbūbın vaqt-i pīrī ve zemān-i herem dāmen-gīri ve mevt esīri ⁽¹⁵⁾olacağını tefekkūr ve belki 'an aşl iki mecrā-yi mā içinden seyelān ve meşīme-i raḥme ⁽¹⁶⁾revān olması te'emmül ve tezekkūr oluna. Derhāl sebep-i nefret ve vesīle-i burūdet olur ⁽¹⁷⁾didiler. Fihi mā fih.

13. Zi zūlf-i ḥam-ender-ḥam u pīç-i pīçeş

Nehī dest u pāy-i ḥired rā selāsīl

⁽¹⁹⁾Zūlf-i ḥam-ender-ḥam derece-i kemālde kıvırcık olan zūlfden kināyedir. Ve pīç-i pīçeş ⁽²⁰⁾ḥam üzerine ma'tūfdur. Şīn şāhīde rāci'dir. Selāsīl silsileniñ ⁽²¹⁾cem'idir, zencīr ma'nāsına murād zūlfdür. Nitekim zūlfüñ zencīre müşābeheti vücūh-i keşīre⁽²²⁾dendir, tefekker. **Maḥşūl-i beyt:** Ol şāhidiñ ziyāde kıvırcık olan zūlfünden ⁽²³⁾'aqlın elini ve ayağını zincirlere ķorsun ve kendüni mecnūn u lā-ya'ķıl eylersin. [62^a]

14. Nemidānī ayā ki nagāh bīnī

Ez ū geşte in ḥübī u luṭf zā'il

⁽²⁾**Maḥşūl-i beyt:** Ey kimesne! Bilmez misin ki nāgāh görürsün ol şāhid-i şīrīn-
⁽³⁾dehāndan ve ol serv-i revāndan bu ḥüsn u leṭāfet ve ḥalāvet u tarāvet ⁽⁴⁾zā'il olmuş

ve gülistân-i ‘izârî şolmuş ve bir harîf-i turş-rû olmuş. Böyle ⁽⁵⁾olacağı ma‘lûmun iken agâh ve mütenebbih olmazsın.

15. Ger evvel perî bud u âhîr nümâyed

Be çeşm-i tu çün peyker-i div hâ’il

⁽⁸⁾Peyker şüreti hâ’il qorqunc demektir. Div şeytân ma‘nâsındadır. **Maḥşûl-i nazm:** ⁽⁹⁾Her ne kadar ma‘şûḳ ve maḥbûbuḡ bir perî-şüret maḥbûb-i bî-hemtâ olur ise de ⁽¹⁰⁾encâm-i kâr seniḡ çeşmine bir qorqunc şeytân gibi görünür. E‘ûzubbillâhi min ⁽¹¹⁾ru’yetik diyerek isti‘âze eylersin. Bu daḡi ‘indinde mânend-i âfitâb lâyiḡ ⁽¹²⁾iken yine agâh olmazsın.

Meşnevî: Çün zerendûd est ḡübî der beşer
Ver ne çün şod şâhid-i tu pîr-i ḡar (II /710)

Çün ferişte bud hem-çün dîv şod
K’ân melâḡat ender’ ü ‘âriyye bud ⁷³¹ (II /711)

Ma‘lûm-i aşḡâb-i ‘irfândır ki ‘aşḡ-i mecâzî ‘ale’l-ıtlâḡ mezmûm olmayup ⁽¹⁵⁾belki mezmûmiyyet aşḡâşîḡ iḡtilâfından neş’et etmişdir. Meşelâ şol âlûdegân ⁽¹⁶⁾ki nefsi emmâreleri ölmemiş ve âteş-i şehvetleri sönmemiş sicn-i siccîn-i behiyyetde ⁽¹⁷⁾ḡalmışlardır ve ḡulzum-i ḡayvâniyyete ḡalmışlar ve maḥbûb-i ḡâḡîḡî olan zât-i vâcibu’l-vücûdu ⁽¹⁸⁾külliyen ferâmûş ve maḥbûbân-i cihânı der-âḡuş eyleyip kendüleriniḡ hevâ-yi nefsânî ⁽¹⁹⁾ve ḡuzûzât-i cismânilerin nâmnı ‘aşḡ ḡomuşlardır. Bu ḡâl ise ‘ayn-i hezeyândır. Kemâ ḡâle’n-nâzım:

Rubâ’î: Anân zi kocâ zebân-i ‘ışḡ-bâzî zi kocâ
Hindû zi kocâ zebân-i tâzî zi kocâ
Çün ehl-i ḡâḡîḡat sūḡan ez ‘ışḡ konend
Bîḡûde-i in ḡavm-i mecâzî zi kocâ ⁷³²

⁷³¹ İnsandaki güzellik de altın kaplama gibidir. Yoksa terütaze güzel, bir moruḡa dönüşür müydü? // Melek gibiydi şeytana döndü. Çünkü ondaki hoşluk ödünçtü.

⁷³² Onlar nerede, âşıklıktan dem vurmak nerede? Hintli nerede Arapça konuşmak nerede? Hakikat ehli aşktan bahsedince mecâzî kavmin lafları nerede?

(22)Ve buncılayın esîr-i nefis-i emmâre ve zebûn-i şeytân-i mekkâre olan ehl-i hevâya da‘vâ-yi (23)‘aşk eylemek haramdır. Kemâ kıle Hayyâm fi *Rubâ‘ıyyâhi*.

Rubâ‘î: Kıavmî ki nemâyedend der ‘ışk temâm
[62^b] H‘ânend hevâ-yi nefis râ ‘ışk be nâm
Key şâyed şân der harem-i ‘ışk maqâm
Hod hest ber işân sühan-i ‘ışk haram⁷³³

Ammâ şol rûşen-dilân ki anlarıñ nüfûs-i (3)‘tayyibeleri şevb-i şevvetden muşaffâ ve kulüb-i tãhireleri levş-i tabî‘atdan müberrâ (4)mezâhir-i hulkiyyede nûr-i Hudâyı müşâhede ve merâya-yi kevnîyyede şıfât-i İlâhiyyeyi (5)mu‘âyene etmişlerdir. Buncılayın zevâta hüsn-i muqayyede naqş-i hüsn muqlaqa bir mürşid-i (6)kâmil gibi olup **el-mecâzu kıantaratu’l-ħakıka**⁷³⁴ me‘âlince ‘aşk-i mecâziden vâşıl-i cãnân (7)olmuşlardır ve cãm-i mecâziden bade-i ħakıqati nüş etmişlerdir.

Rubâ‘î: Bes kes ki bedîd rûy-i ħübân-terâz
Üftâd zi dâğ-i ‘ışk der süz u güdâz
Der meclis-i ehl-i zevk şod maħrem-i râz
Nüşîd mey-i ħakıkat ez cãm-i mecâz⁷³⁵

(10)El-ħâşıl ‘aşk-i mecâzî şol bārân-i nisâna beñzer ki derûn-i şadefde dürr (11)ve dehân-i ef‘ide zehr-i kıatil olur⁷³⁶. Ve bu muqaddemâtiñ şıñhatine **men ‘aşka ve ‘affe** (12)**ve keteme fe-mâte mâte şehiden**⁷³⁷ ħadış-i şerîfi delil-i kıatı’dır. Zîrâ ehl-i hevâda (13)‘ıffet ġayr-i müşbetdir. Bu dañi ħafî değildir ki ehl-i hevânıñ ‘aşkında fâ‘ide-i tãmme⁷³⁸ (14)mefkûd ise de fâ‘ide-i mâ mevcûddur. Nitekim ba‘zı ‘urefâ buyurmuşdur ki⁷³⁹ (15)ağlamamağdan ağlamağ evlâdır. Her ne kıadar bükâ rızâ-yi

⁷³³ Aşka tamamen ulaşmayan insanlar kendi nefislerinin arzusuna aşk ismini koyarlar. Aşkın haremünde şöret nasıl makam tutabilir? Aşk kelamından bahsetmek onlara haramdır.

⁷³⁴ Mecâz hakikatin köprüsüdür.

⁷³⁵ Güzel yüzlüleri gören çoğuş kişi / Yanıp yakılarak aşk ateşine düştü. / Zevk ehlinin meclisinde sırra mahrem oldu. / Mecâz kadehinden hakikat şarabını içti.

⁷³⁶ “Olur” : - BM

⁷³⁷ Kim âşık olur, iffetini sakınır ve aşkını ifşa etmeden ölürse; şehit olarak ölür. Sehâvî, *Makâsıdu’l-Hasene*, 1/1153.

⁷³⁸ “Tãmme” : - BM

⁷³⁹ “Nitekim ba‘zı ‘urefâ buyurmuşdur ki” ibâresi SK nüshasında derkenârdadır.

Hudā için değil ise de ⁽¹⁶⁾bunun gibi nā-puhte ve hām kalmaktan bir maḥbūba ta‘aşşuk edip ve anıñ derdiyle ⁽¹⁷⁾süz u güdāz etmek silk-i şūfiyānda olmaktan evlā olduğu ğaniyyun ⁽¹⁸⁾‘ani’l-beyāndır. Ve ba‘zen daḡi ‘aşq-i mecāzī ‘aşq-i ḡaḡikīye mübeddel olduğu ⁽¹⁹⁾mu‘āyene olunmuştur. Nitekim Yan Mollā demekle şöhre-i devrān birkaç yārān ile ⁽²⁰⁾Ġalaḡa Mevlevīḡānesi öñünden güzerān ederken ol vaḡitde Ġarīb Ḳoştī? ⁽²¹⁾nāmiyla rindān beyninde bezm-ārā-yi ‘āşīḡān olan muġbece-i dil-sitāna ⁽²²⁾dūḡār ve ol ānda terk-i nāmūs u ‘ār edüp

Beyit: Ger çünin cilve koned muġbece-i bāde-fürüş
Hāk-rüb der-i meyḡāne konem müjġān rā⁷⁴⁰

diyerek [63^a] nūş-i şaḡbā-yi muḡabbet ve leyl u nehār sermest-i şarāb-i derd u miḡnet olup ḡattā ⁽²⁾bir cürm-i nā-pesend ile muġbece-i mesfūr vaż‘-i kürek olduġda mollā-yi merḡūm rızāsıyla ⁽³⁾hem-pırānḡa-i yār-ı mersūm ve ıtlāḡına deġin zencīr-keş-i ġumūm u hümūm olduğu beyne’l-enām ⁽⁴⁾meşhūrdır. Ve ittifāḡen serā’ir-i aḡvālī olanlardan mesmū‘um olmuştur ki mollā-yi ⁽⁵⁾merḡuma ‘aşq-i mecāzī bir mürşid-i ḡavī gibi olup vāşıl-i ilallāh olmuştur. ⁽⁶⁾Ḥuz hāzā ve lā tekun mine’l-mu‘ānidin.

16. Konī kesb u fażl u hüner tā fużūlī

Tu rā ez fużūlī koned nām fāzıl

⁽⁹⁾Fużūlī fāniñ zammıyla dā’imā ‘abeş ve mālāya’nī ile meşġul olan boşboġaz ⁽¹⁰⁾kimesneye denür. Konedin taḡtinde şīn aḡa rāci’dır. Ba’zı nüşḡada nehed ⁽¹¹⁾vāḡi’dır. **Maḡşül-i beyt:** Ey kimesne! Sen fażl u hüner kesbi dersin ḡattā ⁽¹²⁾bir fużül fużūliġinden seniñ nāmını fāzıl deyü tesmiye eyler ve seni bir ehl-i ⁽¹³⁾hüner zātdır deyü medḡ u şenā eyler. Sen daḡi rākib-i ḡink-i ‘ucb u ġurūr ve rāfi‘-i ⁽¹⁴⁾rāyet-i zevḡ u sürür olup meyān-i meydān-i hestīde “menem diġer nist”

⁷⁴⁰ Meyhaneci çıraġı böyle ortalara çıkıp başlarsa şarap satmaya / Süpürge ederim şu kirpiklerimi meyhane kapısına. Hāfiz, *Dîvân*, g. 9/3.

na‘rasın ⁽¹⁵⁾urursun ve ötekine ve berikine kurulursun. Āgāh ol ki fazl u hüneriñ kibr u ⁽¹⁶⁾ğurūr intāc edüp şeytān gibi seni bāb-i Ĥudādan iħrāc eyledi.⁷⁴¹

17. Çi hāşıl zi fazlı ki maħrūm dāred

Tu rā ez şināsāyī fazl-i mufađđıl

⁽¹⁹⁾Mufađđıl muħassin ma‘nāsınadır. Bu maķāmda murād Cenāb-ı Kibriyādır. Ba‘zı nüshada çi hized vāķi‘dir. Lā tağfel. **Maħşūl-i beyt:** Ne hāşıldır şol fazl u ‘ilm-den ki ⁽²¹⁾seni kerīm ve muħassen olan Cenāb-ı Kibriyāniñ in‘ām u iħsānını idrāk ve iz‘āndan ⁽²²⁾maħrum eyler? ‘Ulūm-i resmiyye ve ma‘lūmāt-i vehmiyye gibi. Nitekim ‘ulūm-i resmiyeniñ haķıķati ⁽²³⁾ķıl u ķāl ve aşhābı daħi bī-zevķ u bī-ħāldir ve ‘ömr-i nāzenini maşraf-i ķıl u ķāl [63^b] eylemek bī-şübhe cāna vebāldir. Kemā ķāle Bahā‘üddin Āmulī :

Nazm: ‘İlm-i resmī ser-be-ser ⁽²⁾ķıl est u ķāl
Nī ez ū keyfiyyetī hāşıl ne ħāl

Dil ez in ālüdegihā pāk kon⁷⁴²

⁽³⁾ Sīne rā der yād-i Ĥaķķ şad çāk kon⁷⁴³

Maħalle münāsib Şāhidī ķuddise sırruhu *Gülşen-i* ⁽⁴⁾*Tevhīd* nām mü’elleflerinde buyururlar:

Nazm: ‘İzze geştī tu be ‘ilm u fehmi-i ħıvış
Ĥıvış rā ez ‘ārifān dīdī tū bış

Geşte-i müftī müderris der cihān

Bī-ħaber ez ders-i ‘ışķ-i ‘āşıķān

Tu koni ta‘lim ender medrese

Şod mu‘allim dīv-ender vesvese

⁷⁴¹ BM nüshasında derkenārda okunamayan noktasız yazılmış büyük bir ihtimalle Farsça olan bir beyit bulunmaktadır.

⁷⁴² Karşılaştırılan nüshaya göre bu beyitte

⁷⁴³ Resmī ilim baştan başa dedikodudur, onda ne tat ne hāl vardır. // Gönlünü o pisliklerden arındır ve Allah’ın zikriyle yüz parça yap. Şeyh Bahāyî-i Āmulī, *Nān u Helva*, bahş 4.

‘İzz u cāh u neng u nāmūs [u] vaḳār
Geşte ender dām-i dīv-i dūn şikār⁷⁴⁴

18. Ger ez şî‘r u eş‘ār sâzî şî‘ârî

Bud yekser an hilye-i şıdk ‘âtl

(10)Şî‘r kelāmun muḳaffa mevzūnun ‘alā sebîli’l-ḳaşddan⁷⁴⁵ ‘ibâretdir, eş‘ār şî‘riñ (11)cem‘idir. Şî‘ār şîniñ kesriyle ‘alâmet ma‘nâsınadır. Hilye hânıñ kesriyle (12)şîfat demekdir. ‘Ātl ğāfil vezninde zîb u zîynetden hālî olan hâtuna (13)denür, cem‘i ‘avâtl gelür. **Maḥşül-i beyt:** Ey heveskâr-i şî‘r! Eđer şî‘r u eş‘ârdan (14)kendüne bir ‘alâmet düzer iseñ şıdk şîfatından seni bi’l-küllîyye ‘âtl ve seniñ (15)şîfat-i şıdkını izâle ve bâtl eyler ve edeceğini ebyât-i âtiye ile işbât buyurlar.

19. Gehî müdhilî rā nehî nām-i Hâtem

Gehi Hâtemî rā konî vaşf-i müdhil

(18)Müdhil mükrim vezninde denî ve fūrū-māye olan kimesne ıtlāk olunur. Hâtem Hâtem (19)bin ‘Abdullāh bin Sa‘d ki cūd u seḫāda kendü ile ḍarb-i meşel olunmuşdır. (20)**Maḥşül-i nazm:** Ey şâ‘ir-i şöhret-şî‘âr! Ba‘zı kere bir merd-i denîniñ nāmını Hâtem (21)ḳoyup medḥ u şenā ve ḫaḳḳında ḳaşā‘id-i bî-hemtā söylersin. Ve ba‘zen daḫi Hâtem-(22)sîret bir zāt-i mürüvvet-sîmâtı denā‘iyyet⁷⁴⁶ şîfatıyla tavşîf birle hicv u (23)taḳbîḫ eylersin. Bu hālîñ kizb-i şariḫ olduđu muḫtâc-i ta‘rîf değıldir. Nâzım-i [64^a] bozorgvâr bir ḳaşîdelerinde daḫi bu mażmūnu tarz-i âḫerde ifāde etmişlerdir.

(2)**Beyt:** Gehî be medḥ konî vaşf-i müdhilî Hâtem
Gehî zi ceħl nehî nām süflei fağfūr⁷⁴⁷

⁷⁴⁴ Kendini anlayarak ve bilerek izzete erdin, kendini âriflerden de yüksek gördün. // Müftünün bu cihanda müderris olması âşıkların aşk dersini bilmemesindedir. // Sen medresede ilim öğretiyorsun ama orada muallim vesvese içindeki şeytandır. // İzzet, makam, ar, namus ve vakar alçak şeytanların tuzağına av oldular.

⁷⁴⁵ Belli bir amaç için kullanılan ölçülü ve kafiyeli sözdür.

⁷⁴⁶ “Denā‘ir” : BM

⁷⁴⁷ Bazen övgüyle aşağılık birisini Hâtem gibi yaparsın. Bazen de cahillikten aşağılık birisini fağfur(kıral) yaparsın. Câmî, *Hâtimetü’l-Hayât*, kasîde 4/22.

20. Ve ger hāme ber dest-gīri zi hāmī

Nüvisi ser-ā-ser sühanhā-yi nāzil

⁽⁵⁾Hāme kalem demektir. **Maḥşül-i beyt:** Ey merd-i şā'ir! Eğer kalem elinde tutar isen ⁽⁶⁾hām u nā-puḥteliğinden kalbine nāzil olan sözleri yazarsın ve hātırına gelen ⁽⁷⁾hezeyānı söyleyüp bir maẓmūndan için küfrü irtikāb eylersin.

Beyit: Der in taşavvur-i kāzib ki ḥ'āndet şādık
Der in taḥayyül-i fāsīd ki dāredet ma'zur⁷⁴⁸

me'ālinece yevmu'n-nedāmda bu ḥālīne nādīm u peşimān olacağın bī-rayb ⁽¹⁰⁾u gümāndır. Lākin ol yevm-i 'adāletde ma'zur ve nezd-i Ḥudāda mağfūr olmağın manzūrdur.

21. Konī nāme-i ḥod siyeh çün le'imāt

Be vaşf-i edānī u medḥ-i erāzil

⁽¹³⁾Nāmeden murād defter-i a'māldir. **Edānī** denīniñ cem'idir, erāzil rezīliñ cem'i ⁽¹⁴⁾olduğ mişillü. **Maḥşül-i nazm:** Ey şā'ir! Kendü defter-i a'mālīni le'imlerin defteri gibi ⁽¹⁵⁾evşāf-i edānī ve rezilleriñ medḥ u şenāsı ile siyāh ve ser-ā-ser ālūde-günāh ⁽¹⁶⁾eylersin ve bu fi'liñ sebebiyle nezd-i Ḥudāda maḥhūr ve 'inde Muḥammediyede menfūr olursun. ⁽¹⁷⁾Zirā medḥ-i fassāk mūcib-i ğāzab-i ḥallākıdır. Nitekim ḥadış-i şerīfde vārid olmuştur. ⁽¹⁸⁾**İzā mudiḥa'l-fāsīku ğaḍibe'r-rabbu ve'htezze li-zalike'l-'arş**⁷⁴⁹.

⁽¹⁹⁾**Beyit:** Eyleme medḥ u şenā-yi fāsık
Ki odur mūcib-i ḳahr-i Ḥallāk⁷⁵⁰

22. Kalem bād destī ki ez cünbüş-i ū

⁷⁴⁸ Yalancı tasavvurlarda seni sadık olarak görür, bu bozulmuş düşüncede seni mazur görür.

⁷⁴⁹ Fāsık övüldüğünde Allah'ın kızgınlığından arş sallanır. *Cāmiu's-Sağır*, I /1707.

⁷⁵⁰ BM nüshasında derkenārda bu beyitle aynı meâlde okunamayan Farsça bir beyit bulunmaktadır.

Buved behre-i merd ‘ađđad-i enāmīl

(22) Kalem-bād kurasun ve yođ olsun demekden kināyedir ki desti beyāndır. (23) Ū deste rāci‘dir. ‘Add ‘aynıñ fethi ve đadıñ teđđidiyle ısıрмаđ demektir. [64^b] Enāmīl enmeleniñ cem‘idir, ru‘ūs-i eşābi‘ demektir. Behre naşıb ma‘nāsınadır. (2) Mağşül-i nazm: Kurasın bir el ki o elin ħilāf-i rızā-yi İlāhī olan şeyleri (3) ketb u imlā etmekde cünbüş ve ħareketinden insāniñ behre ve naşıbi rüz-i cezāda (4) zālimler gibi parmağlarını ısıрмаđ olur. ‘Ađđ-i enāmīl kemāl-i taħassürden kināyedir. Nitekim (5) zamān-i taħassürde insāniñ engüşt-be-dehān olduğu nümāyāndır. Zāliminin ‘ađđ-i (6) enāmīl edecekleri mansüşdur. Kemā ħāle‘llāhu te‘ālā fi kitābihi‘l-kerīm ve yevme ye‘ađđu‘z-zālimu (7) ‘alā yedeyhi yađūlu yā leyteni itteħeztu ma‘a‘r-rasūli sebīlā yā veyletā leyteni lem etteħiz fulānen (8) ħalīlā⁷⁵¹.

23. Girānmāye-i ‘ömr-i tu şod⁷⁵² şarf tā key

Neşini zi taşrif-i eyyām ğāfil

(10) Mağşül-i nazm: Seniñ ‘ömr-i girānmāyeñ ħilāf-i rızā-i İlāhī olan şeylerde (11) şarf oldu. Niceye dek eyyāmın taşrif u tağyirinden ğāfil olarak (12) oturursun?

Beyit: Ey ki pençāh reft der ħvābi
Meger in penç ruz deryābi⁷⁵³

(13) müfādınca teşmīr-i sāk-i ğaflet edüp bağıyye-i ‘ömr-i nāzenini rızā-yi İlāhī olan (14) eşyāya şarf eyle. Bu beyit ile ‘ilm-i şarfda ‘ömr-i nāzenini şarf eyleyen (15) kimesnelere nuş u pend buyurdular. Buña ħarīne ebyāt-i ātiyedir, fete‘emmel.

24. Şodī mağv der nağv ez insān ki yek reh

Nebordī zi ef‘āl-i reh sūy-i fā‘il⁷⁵⁴

⁷⁵¹ O gün zalim kimse, (çaresizlik içinde) ellerini ısırp şöyle diyecektir: “Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım!” “Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim.” Furkân 25 / 27-28.

⁷⁵² “şod” : - SK

⁷⁵³ Ey ömrünün elli yılını uykuda geçiren! Bari son beş gününde uyan. Sa‘dî, *Mevâ‘iz*, kaside 51/1.

⁽¹⁸⁾Naḥv ‘ilmun bi-uşūlin yu‘rafu bihā aḥvālu evāḥiri’l-kelimi min ḥaysu’l-i-rābu ve’l-**binā**’⁷⁵⁵ ta’rīfiyle ⁽¹⁹⁾mu‘arrefdir. Ez insān ki ol ecilden ma’nāsınadır. Bu maḳāmda fā’ilden murād ⁽²⁰⁾fā’il-i ḥaḳīkī olan Cenāb-ı Kibriyādır. **Maḥşūl-i beyt:** Ey naḥvī! ‘İlm-i naḥivde maḥv ⁽²¹⁾olduḡ ve ‘ömr-i nāzenīni naḥivde maḥv eylediḡ. Ol ecilden ki ef’ālden fā’il ṭarafına ⁽²²⁾yol iletmediḡ. **Lā budde li-kulli fi’lin min fā’il**⁷⁵⁶ ḳā’ide-i külliyesi müfādınca ef’āl-i Ḥudādan ⁽²³⁾fā’il-i ḥaḳīkī cānibine saḡa yol iletmek lāzım idi. Zīrā her ne vaḳit ki bir fi’il görseḡ aḡa bir fā’il ararsın. Ma’a hāzā ef’āl-i Ḥudādan daḡi fā’il-i ḥaḳīkīye vāşıl olmaḡ elyaḳ idi.

25. Megu ḥāl-i māzī ki hergiz nebūdī

Yekī laḡza ber müceb-i emr-i ‘āmil

[SK40^a]⁷⁵⁷ ⁽²⁵⁾Nebūdiniḡ aḡirinde yā ḥitāb içündür. **Maḥşūl-i beyt:** Ey naḥvī! Māzīniḡ aḥvālinden ⁽²⁶⁾söyleme. Zīrā sen aşla Cenāb-ı Kibriyāniḡ emriniḡ müceb u muḳtezāsınca ‘āmil ⁽²⁷⁾olmadıḡ.

Meşnevī: Şūfī ibnü’l-vaḳt başed ey refīḳ

Nīst ferdā goften ez şarṭ- i ṭarīḳ⁷⁵⁸ (I /133)

me’ālince aḥvāl-i māzīden ve evşāf-i istiḳbālden geḡ. Şeş ⁽²⁹⁾cihetden müberrā ve zamān u mekāndan mu‘arrā olan zāt-i Bī-çūnuḡ emrine imtişāl ve ittiḳā eyle. [SK40^b] Zīrā ḥāl-i māzīden baḡş ve cidāl seni Cenāb-ı Bārī-yi zū’l-celāliḡ emriyle ‘āmil ⁽²⁾olmadan ‘avḳ u te’ḡir eyledi.

26. Çi çüyī zi ef’āl-i ḥod resm-i şihḡat

Çü der ḥadd-i mu’tell bud cümle dāḡil

⁷⁵⁴ Bu beyit neşredilen *Divān*’da bulunmamaktadır.

⁷⁵⁵ Kendisiyle belli kurallara göre kelimelerin sonunun i’rāb ve binā yönüyle bilindiḡi ilimdir.

⁷⁵⁶ Şüphesiz her fiil için bir fāil vardır.

⁷⁵⁷ BM nüshasında bir varak yırtık olduğundan dolayı buradan 66^a’ya kadar SK nüshası esas alınmıştır.

⁷⁵⁸ Ey arkadaş, sufi vaktin oğludur; yarın deyip durmak yol şartından değildir.

⁽⁴⁾Resm luġatde eſer ma'nāsınadır, 'inde ehli'l-mizān ta'rife mürādifdir. Nitekim bir ta'rif ki ⁽⁵⁾şey'in cins-i qaribinden ve hāſſa-i lāzimesinden te'ellüf eyleye aña resm-i tām denür; ⁽⁶⁾insānı hayvān-i dāhik ile ta'rif miſillü. Ve eđer haķıķat-i vaħideye muhtaſſa olan ⁽⁷⁾'arziyātdan terkib eylerse resm-i nāķıſ ta'bır olunur. İnsānı māſin 'alā kademeyhi 'arīzu'l- ⁽⁸⁾azfār bādi'l-beſereti mustaķimu'l-kāmeti daħħāķun bi't-tab⁷⁵⁹ ile ta'rif gibi. Hadd luġatde men' ⁽⁹⁾ma'nāsınadır. 'İnde'l-maṅıķıyyīn **ķavlun delle 'alā māhiyyeti'ſ-şey'**den ⁷⁶⁰ 'ibāretdir ki bu daħi ta'rife ⁽¹⁰⁾müsāvīdir. Nitekim ſol ta'rif ki şey'in cins-i qaribi ile fi'l-i qaribinden terekķüb eyleye aña hadd-i tām ⁽¹¹⁾ta'bır olunur. İnsānı hayvān-i nāṅıķ ile ta'rif miſillü. Ve eđer cins-i ba'id ile faſl-i qaribden ⁽¹²⁾te'ellüf eyleye aña hadd-i nāķıs ta'bır olunur; insānı cism-i nāṅıķ ile ta'rif gibi. Men erāde't-taſſile ⁽¹³⁾fe'l-yarci' ilā kütübi'l-ķavm. **Maḥſül-i beyt:** Ey kimesne! Kendü ef'āl ve aḥvālinden ſıḥḥat resmini ⁽¹⁴⁾ve iḥlāſ eſerini niķün tālib olursun? Çünki seniġ cemī'-i ef'āliġ bir hadd-i mu'telliġ ⁽¹⁵⁾taḥtinde dāḥil ve ta'rif-i mu'tell seniġ cümle aḥvāliġe müſāmildir. Ma'a hāzā sen ef'āliġi ⁽¹⁶⁾ta'rif-i ſaḥiḥiġ taḥtinde ararsın. Bu 'ayn-i ḥamāķāt deġil midir? Ef'āliġ ⁽¹⁷⁾mu'tell olması riyā-ālūd olmasından 'ibāretdir.

27. Zi ḥurdān ne nikū'st lāf-i belāġat

Mekon bu'l-fuzūlāne zıkr-i fezā'il

⁽²⁰⁾Hurd mürd vezninde ufaķ ve küçük ma'nāsınadır, elif nūn edāt-i cem'dir. Bu maķāmda murād ⁽²¹⁾cühelādir. Nitekim 'ālime nisbetle cāhilde ḥurdlık muḥayyeldir; imānda nūr, küfürde zulmet taḥayyül ⁽²²⁾olunduġu miſillü. Yāḥud her ḥimār ma'nāsına olup dān daħi emr-i ḥāzır olarak ⁽²³⁾ma'nā imkānda olduġu zāhir u hüveydadır, fete'emmel. Bu'l-fuzūlāne cāhilāne ve aḥmaķāne ⁽²⁴⁾demekdir. **Maḥſül-i manzūm:** Ey merd-i belīġ! Nezd-i cühelāda ve 'inde ḥumeķāda lāf-i belāġat ⁽²⁵⁾eyü deġildir. Böyle olunca birtaķım ta'rif-i insāndan ḥāric ve **ḥalaķallāhu'l-baķar fi** ⁽²⁶⁾**ſūrati'l-baſar** taṛiķasına nāhic olan kimesneleriġ 'indinde bu'l-fuzūlāne ⁽²⁷⁾fezā'ilini yād ve muḥāsenetini ta'dād etmeye ve izḥār-i ma'ārif sevdāsına dūſme. ⁽²⁸⁾Zirā anlar perverde-i ſevāḥıķ-i cibāl olduķları bī-ķīl u ķāldir.

⁷⁵⁹ Ayakları üzerinde yürüyen, tırnak sahibi, beſeriyetin baſlangıcı, düz boylu, tabiatı gereġi gülen.

⁷⁶⁰ Bir şeyin māhiyyetine delālet eden söz

28. Giriftem koned der beyān-i me‘ānī

Kelām-i bedī‘-i tu nesh-i resāil

[SK 41*] Giriftem farz edeyim demektir. Konedin fā‘ili kelām-i bedī‘-i tu cümlesidir. Bedī‘ rebī‘ ⁽²⁾vezninde mişilsiz ma‘nāsınadır. Nesh nūnuñ fethiyle zā‘il kılmak demektir. **Maḥşül-i beyt:** ⁽³⁾Ey merd-i faşih! Farz edelim ki seniñ kelām-i bī-nażiriniñ ve mü’ellev-i bī-meşilin fuşahā-yi muḳaddemīn ⁽⁴⁾ve bulegā-yi müte’ahḥeriniñ te’lif-kerdeleri olan risāle-i nefise ve kütüb-i lezīzeyi nesh ⁽⁵⁾ve zā‘il eylese ve cümlesine fā‘ik olsa; beyt-i ātiye merhūndur.

29. Ni āḥir be mīzān- i dūnān-i devrān

Buved siḥr-i Seḥbān kem ez jāj-i Bākīl

⁽⁸⁾Seḥbān selmān vezninde Vā‘il ḳabilelerinden bir meşhūr faşih ve belīg ve sūḥan-ver [66*] ismidir ki feşāḥati ḍarb-i meşeldir. Uş bu

Beyit: Laḳad ‘alime’l-ḥayyu’l-Yemānūne emnenī

İzā ḳultu ammā ba‘du enni ḥaḫībuhā⁷⁶¹

beyti cümle-i eş‘ārındandır. Cāhiliyyeti idrāk ⁽³⁾edip şeref-yāb-i İslām olmuşdur. Bākīl ‘ākīl vezninde bir ‘āciz ve bī-mağz ⁽⁴⁾kimesneniñ ismidir ki beyne’l-‘Arab **a‘yā min Bākīl**⁷⁶² meşelininiñ menşe’idir. Bir ⁽⁵⁾gün on bir aḳçeye bir āhū iştirā edip āgūşunda getirir iken bir kimesne ⁽⁶⁾bu āhūyu ḳaç aḳçeye aldıñ deyü bahāsından su‘āl eyledikde lisānıyla ⁽⁷⁾on bir aḳçeye aldım demeği idāre edemediğinden işāretle tefehhüm edeyim ⁽⁸⁾zu‘mıyla on parmağını irā’e içün avuçlarını açıp ve bir ‘adde işāret içün ⁽⁹⁾zebānını⁷⁶³ ḳıḳardıkda āhū ḳucağından firār eyledi. Jāj hezeyān demektir. **Maḥşül-i beyt:** ⁽¹⁰⁾Ey fūnūn-i şettāda māhir ve tedvīn-i kütübe ḳādir olan kimesne! Encām-i kār dūnān-i ⁽¹¹⁾zamān ve gūlān-i devrāniñ mīzānında ve derk u iz‘ānında Seḥbān gibi bir merd-i ⁽¹²⁾faşihiniñ siḥr gibi olan ḳavl-i faşih ve kelām-i

⁷⁶¹ Yemen ehli “ammā ba‘d” dediğimde onlara hitap edeceğimi bilir.

⁷⁶² “Bākīl”den (filandan) daha beter” anlamında bir ifadedir.

⁷⁶³ “nını” : – BM

beliği Bâkil gibi bî-mağzın ⁽¹³⁾hezeyân ve türrehâtından nâkış değil midir ve mîzân-i ‘uḡûl-dûnân-i devrânda jâj-i Bâkil-i bî-⁽¹⁴⁾iz‘ân sihr-i Sehbân’dan berter ve ‘alî değil midir? Feizâ kâne kezâ ey Sehbân-i zamân! ⁽¹⁵⁾Sen daḡi kendüñi beyhûde bâziçe-i dûnân-i devrân itme. Bu daḡi ma‘lûmuñ olsun ki ⁽¹⁶⁾yevmu’n-nedâmede ma‘ârif u fûnûn hîç ender hîç belki aşhâb-i fûnûn hîç ender ⁽¹⁷⁾hiçdir. Tarîḡ-i feşâhate sa‘y u ḡayret çehre-i dili pür-cerâhat etmekdir. Kemâ ḡâle Şeyḡ ‘Attâr ⁽¹⁸⁾‘aleyhi seḡâyibu tecelliyâti’l-amtâr:

Beyit: Ey ki sa‘y ender feşâhat mîkonî
Çehre-i dil râ cerâhat mîkonî⁷⁶⁴

El-hâşıl ⁽²⁰⁾ feşâhat ve belâgat ve ‘ulûm-i sâ’ireden daḡi ferâgat ve bir ‘ilme sa‘y u ḡayret eyle ki seniñ cânını zinde eyleye. Kemâ ḡâle Mevlânâ:

⁽²¹⁾**Meşnevî:** ‘İlm an başed ki cân zinde koned
Mer tu râ bâkî vü pâyende koned⁷⁶⁵

30. Uşûl u furû‘et müselleḡ şod ammâ

Neḡeştî be aşl-i ḡod ez fer‘ vâşıl

⁽²³⁾Uşûlden murâd tefsîr ve ḡadîş ve fîḡıhdır. Zîrâ ‘ulûm-i sâ’ireyi taḡşîl ve itḡân [66^b] bu ‘ulûm-i şelâşeyi tefhîm⁷⁶⁶ ve iz‘ân içündür. Nitekim denmişdir:

Beyit: ‘İlm-i dîn fîḡh est u tefsîr u ḡadîş
Her ki ḡ‘âned ḡayr-i in gerded ḡabîş⁷⁶⁷

Yâḡud şarf ⁽³⁾ve naḡıvdir, ‘ulûm-i sâ’ireye nisbetle bunlar aşılılardır. Nitekim eḡ-şarfı ummu’l-‘ulûmî ve’n-naḡvu ebûhâ⁷⁶⁸ denmişdir. Eb ve ümm veledde nisbetle nice aşıl

⁷⁶⁴ Ey fesâhat gayreti gösteren kimse! Böyle yaparak gönül yüzünü yaralıyorsun. Attâr, *Pendnâme*, der beyân-i fevâyid-i hâmûşî.

⁷⁶⁵ İlm odur ki canı ölümsüz kılsın, seni bâkî ve ebedî kılsın.

⁷⁶⁶ BM nüshasında bu kelimenin üstünde “fehm” kelimesi bulunmaktadır.

⁷⁶⁷ Dinin ilimleri fîḡh, tefsir ve hadistir; bunlardan başkasını okuyan kötü yapmış olur. Attâr, *Musîbetnâme*, âḡâz-ı kitâb.

ise ‘ulüm-i ⁽⁵⁾sâ’ireye nisbet şarf ve nahiv daği aşıdır. Fürü’dan murād ‘ulüm-i sâ’iredir. ⁽⁶⁾Mışrâ’-i şānīde aşldan murād Cenāb-ı Kibriyādır, **innā li’llāhi ve innā ileyhi rāci’ün** ⁷⁶⁹ ⁽⁷⁾bunu mü’eyyiddir. Fer’den murād server-i kā’inātdır yāhud haqīkat-i insānīdir. ⁽⁸⁾Nitekim insān haqīkatini idrāk ve iz’ān etmek mūcib-i ‘irfan-i Sübhāndır, ⁽⁹⁾**men ‘arafe nefsehu faḡad ‘arefe rabbahu** ḡadīş-i şerīfi bu da’vāya bir burhāndır. **Maḡşül-i beyt:** Ey merd-i ‘ālim! Seniḡ uşūl u fer’iḡ ve cümle ‘ulūmuḡ ‘inde’l-fuḡūl müselleḡ ⁽¹¹⁾u maḡbūl oldu ve ‘allāme-i zamān u yegāne-i devrān olduḡ. Lākin aşlıḡ olan ⁽¹²⁾Cenāb-ı Kibriyāya Ḥazret-i Muḡammed şallallāhu te’ālā ‘aleyhi veselleḡden vāşıl olmadıḡ. ⁽¹³⁾Zirā ‘irfān-i Ḥazret-i Muḡammed ‘irfān-i eḡaddir. Nitekim ḡadīş-i mezkūr rivāyet-i āḡerde ⁽¹⁴⁾bu cehle vārid olmuşdur: **Men ‘arefe nefsehu faḡad ‘arefe nebiyyehu ve men ‘arefe nebiyyehu faḡad ‘arefe rabbahu** ⁷⁷⁰. Elḡāsıl haqīkatde kemāl ittibā’-i nebiyy-i şīrīn-maḡāl ile cenāb-i ⁽¹⁶⁾Bārī-yi zū’l-celāle vişāldir ve bi-dūni’l-ittibā’ vuşlat ilallāh muḡāldir. Zirā cemāl-i Ḥudā ⁷⁷¹ ⁽¹⁷⁾āyine-i Muḡammediyyeden cilve-ger ve rū-nümādır. Nitekim **el-mu’minu mir’atu’l-mu’min** ⁷⁷² kelām-i nebevīsi ⁽¹⁸⁾bunu nāḡıḡdır. Fefhem.

Rubā’i: Şāh-i ‘Arabī kıble-i erbāb-i necāt
 Āyine-i zāt āmede mir’at-i şifāt
 Der peyreviyy-i ūst ‘uluvv-i derecāt
 Lā zāle ‘aleyhi zākiyātu’ş-şalavāt ⁷⁷³

31. Neşod kārger der tu ez farḡ-i ḡaflet

Ḥadīş-i evāḡir kelām-i evā’il

⁽²²⁾Farḡ ḡaddi tecāvüz ma’nāşınadır. **Maḡşül-i beyt:** Ey kimesne! Saḡa kemāl-i ḡaflet ⁽²³⁾ve keşret-i ḡasvetden eḡādīs-i müteḡaddimīn ve kelimāt-i müte’ahḡirīn te’sīr eder olmadı. **[67^a]** Bu ‘adem-i te’sīriḡ sebebi ḡaflet ve ḡafletiḡ daği sebebi ḡasvetdir

⁷⁶⁸ Sarf ilimlerin anası, nahiv ise babasıdır.

⁷⁶⁹ Biz şüpheşiz (her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüpheşiz O’na dōneceḡiz. Bakara 2/156.

⁷⁷⁰ Kendini bilen peygamberini bilir; peygamberini bilen de rabbini bilir. Aclūnī, *Keşfü’l-Hafā*, II /2532. “Peygamberini bilir” lafzıyla hiçbir kaynakta tespit edilemedi.

⁷⁷¹ “Ḥudā” : - BM

⁷⁷² Mümin müminin aynasıdır. Ebū Dāvūd, *Sünen-i Ebū Dāvud*, IV /4918.

⁷⁷³ Arapların şāhı, kurtulmuşların kıblesi / Sıfatlarının aynası, zātın aynası ḡāline geldi / Yüce mertebeler peşiden gitmekle elde edilir / Sonsuz salāt ve selām onun üzerine olsun. *Abdullah Nidā’yi Kāşḡârī ve Hakkıyye Risālesi*, s. 74.

ve kısvetini ⁽²⁾dağı bā'ıŝi āyine-i kıalb ğubār-i 'ıŝyāndan sıyāh ve ālūde-i ğunāh olmasıdır. ⁽³⁾İnne li-kulli ŝey'in ŝıķālaten ve ŝıķālatu'l-ķalbi zıkrullāh ⁷⁷⁴ mūfādınca ŝıķāla-i zıkr-i Ğudā ile āyine-i ⁽⁴⁾ķalbden jengār-i ħubb-i sıvāyı imĥā ve ğubār-i 'ıŝyāndan muŝaffā eyle ki āyine-i kıalb mūcellā ⁽⁵⁾olup mūte'eŝsir ola.

Meŝnevī: Āyine-i cānet ez an ğammāz nī
Z'an ki jengār ez ruĥeŝ-i mūmtāz nī ⁷⁷⁵ (I /34)

32. Zi ādāb-i ehl-i kerem baĥŝ kerdī

Velī nīst de'b-i tu cūz men'-i sā'il

⁽⁸⁾De'b feth-i dāl ile 'ādet ma'nāsınadır. **Teķūlu hāzā de'buke ey 'ādetuke** ⁷⁷⁶. **Maĥŝūl-i** ⁽⁹⁾**nazm:** Ey kimesne! Sen ehl-i kerem ve aŝĥāb-i iĥsāniĝ ādābından baĥŝ eylediĝ ⁽¹⁰⁾ve kendūni 'idād-i ehl-i keremden 'add eylediĝ. Lākin seniĝ 'ādetiĝ sā'ili men' ve reddiĝ ⁽¹¹⁾ĝayrı deĝildir. Bu ĥāl-i ķabīĥ 'ādet-i ehl-i kereme muĥālif olduĝu ŝarīĥdir. Zīrā 'ādet-i ⁽¹²⁾ehl-i kerem ŝeĥā u cūd ve bezl-i mā fi'l-mevcūddur.

33. Tu rā der țarīķ-i cedel nīst kārī

Be cūz hedm-i evzā' u naķz-i delā'il

⁽¹⁵⁾Cedel 'amel vezninde ŝiddet-i ĥuŝūmet, 'örfde **huve'l-mudāfa'atu li-iskāti'l-ĥaŝm** ⁷⁷⁷ ma'nāsınadır. ⁽¹⁶⁾Bu maķāmda murād 'ilm-i ādāb ve fen ve mūnāzaradır. **Hedm** yıķmak demekdir. **Evzā'** vaż'ıĝ ⁽¹⁷⁾cem'idir. **Delā'il** delīliĝ cem'idir. Delil inde'l-mūtekellimīn **e'l-lezī yumkinu't-tavaŝŝulu bi-ŝaĥīĥi'n-nazari fihi ile'l-'ilmi bi-mațlūbin ĥaberiyyin ve 'inde'l-ĥukemā'i ķavlun mu'ellefun min ķađāyā yestelzimu li-zātihi ķavlen āĥerden** ⁷⁷⁸ 'ibāretidir. **Maĥŝūl-i nazm:** Ey fenn-i ādābda māhir ve mūnāzaraya ķādir olan ⁽²⁰⁾kimse! Saĝa țarīķ-i cedelde hedm u evzā' u naķz-i delā'ilden baŝka bir ŝey yoķdur. ⁽²¹⁾Ĥalbuki bu 'ilmden maķŝūd-i aŝlī izĥār-i

⁷⁷⁴ Her şey için bir parlatıcı vardır, kalbin parlatıcısı da Allah'ı zikretmektir. Ali el-Muttakī, *Kenzu'l-Ummāl*, IV/1777.

⁷⁷⁵ Yüzünden pası silinmediĝi için canının aynası parlak deĝildir.

⁷⁷⁶ Bu davranıŝın; yani ādetin derler.

⁷⁷⁷ Dūŝmanı susturmak için yapılan mūdafaadır.

⁷⁷⁸ İstenen bilgiye doĝru bakıŝ açısıyla ulaŝmayı mūmkün kılan ŝeydir. Hikmet ehline ğoreyse bizzat kendisiyle baŝka bir sözü gerektiren ĥükümlerden oluŝan sözdür.

Haqqdır. Nitekim **el-mudāfa‘atu li-yazhara’l-Haqq**⁷⁷⁹ ta‘rifiyle mu‘arrefdir. ⁽²²⁾Bu şüretde saña taḥşil-i ādāb bī-edebliği intāc eyledi.

34. Zi mantıq mekon nuṭṭ k’ender du gitī

Neşod ḥall zi eşkāl-i ū hiç müşkil

[67^b] Mantıq **āletun k̄ānūniyyetun ta‘şımu murā‘ātuha’z-zihne ‘ani’l-ḥaṭa’i fi’l-fikr**⁷⁸⁰ ile mersūmdur. ⁽²⁾Du iki, **gītī** cihān demekdir ki murād dünyā ve āhiretdir. **Eşkāl** şekliñ cem‘idir, ⁽³⁾**ū** mantıka rāci‘dir. Şekl ‘inde’l-mantıkiyyin suğrā ve kübrāniñ birbirlerine iktirābından ⁽⁴⁾ḥaşıl olan hey’etden ‘ibāretdir ve aqsām-i erba‘aya munḥaşıradır. Nitekim ḥadd-i ⁽⁵⁾evsaṭ ta‘bīr olunan nesne eğer suğrāda maḥmūl kübrāda mevzū‘ olursa ⁽⁶⁾şekl-i evvel, eğer ‘aksi olursa şekl-i rābi‘ ve eğer suğrā ve kübrāda mevzū‘ olursa ⁽⁷⁾şekl-i şālīs, eğer maḥmūl olursa şekl-i şānīdir. **Maḥşūl-i beyt:** Ey kimesne! ‘İlm-i ⁽⁸⁾mantıqdan nuṭṭ eyleme. Zīrā dünyā ve āhiretde eşkāl-i mantıqdan hiç bir şey ḥall olmadı. ⁽⁹⁾Ma‘a hāzā ‘ulemā kıra‘atiniñ vüçübına zāhib olmuşlardır. Kemā k̄āle Ḥalīlu’l-Esved ⁽¹⁰⁾fī *Ḥāşiyeti’l-Fenārī:* **ḥukmu’l-fuḥūli’l-a‘lāmi bi-vucūbi ma‘rifeti’l-mantıki immā farḍu** ⁽¹¹⁾‘aynin li-tevaḥḥufi ma‘rifetillāhi ‘aleyhi kemā zehebe ileyhi cemā‘atun ve immā farḍu kifāyetin li-enne ⁽¹²⁾ikāmete şe‘ā’iri’d-dīni bi-ḥıfzi ‘akā’idihi kemā zehebe ileyhi āḥarūne ‘alā mā fi *Şerḥi’l-* ⁽¹³⁾*Meṭālī*⁷⁸¹, intehā. ‘Urefā daḥi ta‘allüm ve iştiğālinden men‘ etmişlerdir. Zīrā ḥaḳīqati ⁽¹⁴⁾evḥām u ḥayāl ve neticesi k̄il u k̄aldır. Ve li-kulli vechetün ve ‘inde’l-‘urefā maḳbūl olan ‘ilm ⁽¹⁵⁾‘ilm-i ledünnīdir ki ‘ulūm-i sā’ire telbīs-i iblīs-i şaḳīdir. Kemā k̄āle Āmulī:

Nazm: ‘İlm nebūd ğayr-i ‘ilm-i ‘aşıḳī
Mā beḳā telbīs-i iblīs-i şaḳī

⁷⁷⁹ Müdāfaa hakkın ortaya çıkması içindir.

⁷⁸⁰ Kendisine uyulduğunda düşünme esnasında zihni hatadan koruyan kurallı yöntemdir.

⁷⁸¹ Önemli âlimlerin mantık bilmenin gerekliliği hususundaki hükümleri kendisiyle marifetullaha ulaşıldığı için ya farz-ı ayndır veya dinin kurallarını koruyup sağlamlaştırdığı için farz-ı kifayedir şeklindedir.

Levh-i dil ez fezle-i şeytân beşü
Ey müderris ders-i 'ışkî hem begu⁷⁸²

Muhtedâ-yi aşhâb-i kemal Mevlânâ Celâl *Rubâ'ıyyât*⁷⁸³ (18) şerhinde buyururlar:

Rubâ'î: Der medrese kerdîm besî goft u şünüd
V'ez sırr-i cihân yek sırr müverrih nenümüd
Her çend guşüdîm besî müşkilhâ
Z'ancâ be cüz ez fesâne-i kârî negüşüd⁷⁸⁴

35. Mübeyyen negeşt ez hudûd u rüsûmeş

Ne ecnâs-i 'âlî ne envâ'-i sâfil

(22)Ma'lûm ola ki 'inde'l-mantıkiyyîn cins envâ'-i erba'aya munkasamdır. Meşelâ bir cins ki (23)cemî'-i ecnâsdan a'am ola aña cins-i 'âlî tesmiye olunur, cevher gibi. Ve eğer ahasş-i [68^a]⁷⁸⁵ ecnâs olursa cins-i sâfil ta'bîr olunur, hayvân gibi. Eğer ba'zıdan (2)a'am ve ba'zıdan ahasş olursa cins-i mutavassıf denür, cism-i nâmî ve cism-i (3)mutlak gibi. Ve eğer küllisine mübâyin olursa cins-i müfred derler, 'aql gibi. Nev'-i (4)sâfil bu daği 'inde'l-kavm şol nev'den 'ibâretdir ki tahtinde hiçbir nev' (5)olmaya ve kendü cemî'-i envâ'ıñ tahtinde taħaħkuħ eyleye, insân gibi. Zîrâ insânıñ (6)tahtinde nev'-i âher mefkûddur. Nev' daği cins mişillü envâ'-i erba'aya maħsûmdur. (7)Men erâde't-tafsîle fe'l-yarci' ilâ *Şerhi'l-Meţâli'* li-Ķuţbiddînü er-Râzî. **Maħşûl-i** (8)**beyt:** 'İlm-i mantıqın ĥudûd ve rüsûmundan ne ecnâs-i 'âliye ve ne envâ'-i (9)sâfile mübeyyen ve ma'lûm oldu. Ĥalbuki mantıkiyyîn ĥudûd ve rüsûm-i mechûlât-i taşavvuriyyeye ifâde-i 'ulûm etdiğini taħrîr ve tebyîn edüp **izâ ĥâvelnâ** (11)**taħşîle ma'rifeti'l-insâni ve 'arafnâ'l-ĥayvâne ve'n-nâtiħa ve rattebnâhumâ bi-en** (12)**ħaddemnâ'l-ĥayvâne ve aħĥernâ'n-nâtiħa ĥattâ yete'eddâ'z-zihnu ilâ**

⁷⁸² Âşıklık ilminden gayrı ilm yoktur. Geri kalanlar şakî iblisin elbiseleri ve görüntüleridir. Gönül levhasını şeytanın artıklarından, fazlalıklarından arındır. Ey müderris! Aşk dersini de oku, anlat. Şeyh Bahâyî-i Âmulî, *Nân u Helvâ*, bahş 4.

⁷⁸³ Celâl-i Devvânî'nin kendi tasavvufî rubâîlerinin şerhini içeren ve II. Bayezid'e sunduğu *Şerh-i Rubâiyyât* adlı eseridir.

⁷⁸⁴ Medresede çokça dinledik konuştuk. /Tarihçi cihanın sırrından bir sırr bile göstermedi. / Her ne kadar yeterince müşkül işitse de / Bu işin efsaneden başka bir şey ortaya çıkmadı.

⁷⁸⁵ BM nüshasında derkenârda okunamayan ve noktasız yazılmış Farsça üç beyit bulunmaktadır.

taşavvuri'l-insân⁷⁸⁶ (13) muḳaddemâtiyla müdde'aların işbât ve beyân ve ḥaḳîḳat-i insân ancak ḥayvân (14) ve nuḳḳdan 'ibâret olduğu bî-rayb u gümândır dediler. Bu kelâm-i saḳîm (15) ḥaḩâ-yi 'azîmdir. Zîrâ insan bir nüṣṣa-i nâme-i İlâhî ve âyine-i cemâl-i pâdişâhî⁽¹⁶⁾dir ki anıḡ ḥaḳîḳatini idrâk ve iz'ân menûṩ-i duḡûl-i dâ'ire-i 'irfândır.

(17) **Rubâ'î:** Ey nüṣṣa-i nâme-i İlâhî ki tuyî
Vey âyine-i cemâl-i şâhî ki tuyî
Bîrûn zi tu nîst her çî der 'âlem hest
Ez ḥod beṩaleb her an çî ḥ'âhî ki tuyî⁷⁸⁷

Vâḳîf-i esrâr-i şamedî cenâb-i Ḥâzret-i 'Alî bunu mü'eyyid⁽²⁰⁾ buyururlar:

Beyit: Etez'umu enneke cirmun şaḡîrun
Ve fike inṩavâ 'âlemu'l-ekberu⁷⁸⁸

(21) Maḳâma münâsib Meṣnevî-yi Şerîfden daḡı çend ebyât-i laṩîf işbât olundu:

(22) **Meṣnevî:** Ger tu âdem-zâdei çün ü nişîn
Cümle-i zerrât râ der ḥod bebîn (IV /806)

Çist ender ḡum ki ender nehr nîst
Çist ender ḡâne k'ender şehr nîst (IV /807)

[68^b] İn cihân ḡummet dil çün cüy-i âb
İN cihân ḡâne est u dil şehr-i 'ucâb (IV /808)

Pes be şûret 'âlem-i aşḡar tuyî
Pes be ma'nî 'âlem-i ekber tuyî⁷⁸⁹ (IV /518)

⁷⁸⁶ İnsanı bilmeye çalıştığımızda ve hayvan ile nâtıkın ne olduğunu bildiğimizde ve zihnin insanı tasavvur edebilmesi için hayvanı takdim edip nâtıkı da tehir etmek sûretiyle bunları tertip ettiğimizde...

⁷⁸⁷ Ey ilahî yazının nüshası olan! Ey Allah'ın cemâlinin aynası olan! Âlemde olan her şey senden gayrı bir şey değildir. Her ne isteyeceksen kendinden iste. Baba Efdal-i Kâşânî, *rubâ'iyât*, 192. rubâi, <http://ganjoor.net/babaafzal/robba/sh192/> (25. 12. 2014).

⁷⁸⁸ Küçük bir parça olduğunu mu sanıyorsun? / Büyük âlem senin içinde toplanmışken.

⁷⁸⁹ Âdemoğluyun gibi ol ve kendinde bütün zerrelere gör. // Küpte olup da nehirde olmayan ne var ki? Evde olup da şehirde olmayan ne var ki? // Bu dünya bir küp, gönülse ırmak gibi. Bu dünya bir

36. Zi hikmet nebud in ki meyl-i tabi'i

Zi vahy-i İlahi tu ra keşt-i şâgil

⁽⁵⁾Hikmet 'ilmun bi-aḥvâli'l-mevcûdâti 'alâ mâ hiye 'aleyhi fî nefsi'l-emri bi-ḳadri't-tâḳati'l-⁽⁶⁾beşeriyye⁷⁹⁰ ta'rîfiyle mu'arrefdir. Nebûd kelimesine bir istifhâm muḳadderdir. **Maḥşûl-i** ⁽⁷⁾**nazm**: Ey ḥekîm! 'İlm-i hikmetden bu olmadı mı ki tabi'ata meyl ya'ni her şey'i tabi'atına nisbet ⁽⁸⁾etmek seni vahy-i İlahi ve ilhâm-i sübhâniden meşgûl eyledi ve saḅa iştiğâl-i hikmet ⁽⁹⁾sebeb-i suḳût-i çâh-i ḳalâlet ve mûcib-i meyl-i tarîḳ-i ehl-i ḥasâret oldu. ⁽¹⁰⁾Kemâ ḳâle şâhibü'l-ḥalâşe fî Nân u Helvâ:

Nazm: Çend çend ez hikmet-i Yuniyyân
Hikmet-i imâniyyân râ hem bedân

Dil-münevver kon be envâr-i 'Alî
Çend bâşi kâse-lîs-i Bu 'Alî

Server-i merdân şeh-i dünyâ u dîn
Su'r-i mü'min râ şifa goft ey ḥazîn

Su'r-i Restâlîs su'r-i Bû 'Alî
Key şifâ goft an nebiyy-i mu'teli⁷⁹¹

37. Çü nefsi tu ra nîst rû der riyâzet

Zi taḥsîl-i 'ilm-i riyâzi çî ḥaşıl

⁽¹⁶⁾**Rû** yüz demektir. Bu maḳâmda teveccühden 'ibâretdir. 'İlm-i riyâzi;'ilm-i hendese, 'ilm-i hey'et, ⁽¹⁷⁾'ilm-i 'aded, 'ilm-i müsîḳîdir. Zîrâ zihnde mâddeden mücerred olan umûrdan bahş ⁽¹⁸⁾olan 'ilme 'ulûm-i riyâziyye ta'bîr olunur. Bu ise

evdir, gönül acayip bir şehir. // Görünüşte küçük evren sensin; ancak anlam olarak büyük evren de sensin.

⁷⁹⁰ İnsanın gücü yettiğinde kâinatın hallerini bizzat bulmuş olduğu şekilde bilmesidir.

⁷⁹¹ Ne zamana dek Yunan felsefesi okuyacaksın, biraz da imanlıların felsefesini öğren. // Gönlünü Ali'nin nuruyla aydımlat, ne zamana kadar İbni Sînâ'nın çanağını yalayacaksın, peşinden gideceksin? // Ey hazîn! Yiğitlerin başı, dünya ve ahiret sultanı, (Hz. Muhammed) müminin artığı mümine şifadır dedi. // Aristo'nun, İbni Sînâ'nın artığına Peygamber ne zaman şifadır dedi ki? Şeyh Bahâyi-i Âmulî, *Nân u Helvâ*, bahş 4.

‘ulüm-i erba‘a-i mezkûreye maḥşûşdur. ⁽¹⁹⁾İ‘lem enne‘l-‘ilme‘r-riyâziyyete hiye‘l-‘ulümü‘l-bâḥiṣetu ‘an umûrin yaşıḥḥu tecerruduhâ ‘ani‘l-mâddeti ⁽²⁰⁾fi‘z-zîhni faḫaṭ ve yanḥaşiru hâzihi fi erba‘ati aḫsâmin li-enne‘n-nazara immâ ‘ani‘l-kemmi‘l-muttaşılı ⁽²¹⁾ev ‘ani‘l-kemmi‘l-munfaşılı ve kullun minhumâ immâ ḫarru‘z-zâti ev lâ fe‘l-evvelu el-hendesetu ve‘ş-şânî ⁽²²⁾el-hey‘etu ve‘şâlişu el-‘adedu ve‘r-râbi‘u el-mūsikâ ⁷⁹², Kezâ fi‘l-Mevzû‘ât li-Ṭaşköprizâde ⁽²³⁾razaḫallâhu‘l-ḥusnâ ve ziyâdehu. **Maḥşûl-i beyt:** Çünkü seniñ nefsi emmâreñe cânib-i riyâzete [69^a] teveccüh ve rağbet yoḫdur. ‘Ulüm-i riyâzete taḥsîlinden saña ne fâ‘ide ve ne ḥâşıl; ⁽²⁾belki saña fâ‘ide andadır ki ‘âzim-i rāh-i riyâzet ve sâlik-i tarîḫ-i selâmet olup ⁽³⁾şemşîr-i muḥâlefeti gerden-i nefsi emmâreye urmaḫdır ve ‘ulüm u hüneriñi ḫumârḥâne-i ‘aşḫda ⁽⁴⁾der-bāḥte etmekdir. Mādām ki tâbiş-i cezbe-i ḫayyûm perde-i ‘ulüm u hüneri maḥrûḫ ve ma‘dûm ⁽⁵⁾etmeye hümâ-yi rûḫ-i hümayun-bâl hevâ-gîr-i evci cemâl-i lâ-yezâl olamaz.

Rubâ‘î: Ey dil taleb-i kemâl der medrese çend
Tekmîl-i uşûl u ḫikmet u hendese çend
Her fikr ki cüz-i zîkr vesvese est
Şermî zi Ḥudâ bedâr in vesvese çend ⁷⁹³

38. Mebîn hey‘et-i çarḫ-i gerdân ki başed

Nucûmeş gehî bâziğ u gâh âfil

⁽¹⁰⁾Hey‘et ilmün yu‘rafu minhu aḫvâlu‘l-ecrâmi‘l-basîṭati‘l-‘ulviyyeti ve‘s-süfliyyeti ve ⁽¹¹⁾eşḫâluhâ ve [ev]dâ‘uhâ ve meḫâdiruhâ ve eb‘âduhâ ⁷⁹⁴ ta‘rîfiyle mu‘arrefdir. Ve mevzû‘u daḫi ⁽¹²⁾ecrâm-i mezkûredir. **Bâziğ** ṭâli‘ ma‘nâsınadır. **Âfil** gidici demektir. **Maḥşûl-i beyt:** ⁽¹³⁾Ey kimesne! Çarḫ-i gerdânıñ hey‘etine ve şekline baḫma. Zîrâ encüm-i eflâk gâh âfil ve gâh ⁽¹⁴⁾bâziğdir. Ve böyle âfil ve zâ‘il olan şeylere gönül baḫlamak devâ deḫildir, belki iḫlîm-i ⁽¹⁵⁾vücûdda kâ‘in eflâkden baḫş eyle ki anda

⁷⁹² Bil ki riyâzî ilimler sadece zihinde maddeden soyutlanabilen şeylerden bahseden ilimlerdir ki bunlar da dört kısımdan oluşur. Çünkü nazar ya “muttasıl” kemiyet hakkında ya da “munfasıl” kemiyet hakkındadır. Bunların her biri de ya zatı karar bulandır ya da deḫildir. Birincisi hendese, ikincisi hey‘et, üçüncüsü adet, dördüncüsü ise musikidir.

⁷⁹³ Ey gönül! Olgunluk talebi medresede nasıl olur? Usul, hikmet ve hendese öğrenmek nasıl olur? Zikrin dışındaki her fikir vesvesedir. Allah‘tan utan da uyan, bu vesvese neden?

⁷⁹⁴ Nesnelerin hacimlerini, şekillerini, durumlarını, miktarlarını, ebatlarını bildiren ilimdir.

olan kevākib bī-zevāldir. İqlīm-i ⁽¹⁶⁾vücūdda āsumānlar olduğunu Hākīm Senāyī *İlāhīnāme* 'sinde beyān buyurmuşlardır:

⁽¹⁷⁾**Nazm:** Āsumānhā'st der vilāyet-i cān
 Kār-fermāy āsumān-i cihān

 Der reh-i rūḥ pest u bālā hest
 Kūhhā-yi bülend u deryā hest⁷⁹⁵

39. Felek rā çı gırī ḥisāb-i medāric

Ḳamer rā çı porsī şumār-i menāzil

⁽²¹⁾Medāric derecenin cem'idir. İttifāk-şode-i aşḥāb-i hey'etdir ki medār-i nücūmu üçyüz ⁽²²⁾altmış kısma taḳşīm ve her birine derece ıtlāk edüp on iki burca tevzī'e eylediler ⁽²³⁾ki her burc otuz derece ve her derece altmış daḳīka ve her daḳīka altmış şāniye ve her [69^b] şāniye altmış şāliseden 'ibāretdir, hakezā ilā'l-āşiri. Ehl-i taḥḳīk **refi'u'd-derecāti zu'l-arşī**⁷⁹⁶ ⁽²⁾āyet-i kerīmesinde buña işāret olduğunu tedḳīk eylediler. Zīrā refi' ḥisab-i ebcedde ⁽³⁾üçyüz altmışdır. Fetefatḥten. **Maḥşül-i beyt:** Feleḡin derecelerini niçün ḥisāb ⁽⁴⁾tutārsın ve ḳamerin menāzillerini niçin su'al edersin? Belki rāh-i Ḥaḳda ne rütbede ⁽⁵⁾ve nezd-i Ḥudāda ne derecedesin bunu ḥisāb eyle. Zīrā kemāl budur.

40. Ḥalīlullāh-āsā be te'yīd-i fiḫrat

Cüz āyāt-i fātır meḡān zīn heyākil

⁽⁸⁾Halīl Ḥazret-i İbrāhīm'in ism-i 'alemīsidir. Zīrā peygamberāndan dört zāt-i ⁽⁹⁾'ālī-ḳadr ikişer ism ile tesmiye olunmuşlardır: Aḡmed - Muḡammed, 'İsā - Mesīḡ, İbrāhīm - ⁽¹⁰⁾Ḥalīl, Ya'ḳūb - İsrā'īl. Kezā fi *Tercüme-i Ḳānūn li-Mustaḳīmzāde*⁷⁹⁷ ḳuddise sırıruhu. Heyākil ⁽¹¹⁾heykeliñ cem'idir ki peykere mürādıdır. Bu maḳāmda

⁷⁹⁵ Bu can ülkesinde gökler vardır, bu cihan ülkesini iyice işle. // Rūhun yolunda alçaklıklar ve yücelikler; yüksek daḡlar ve denizler vardır.

⁷⁹⁶ O, dereceleri hakkıyla yükseltendir, Arş'ın sahibidir. Mü'min 40 /15.

⁷⁹⁷ Müstakimzade Süleyman Sadeddin'in *Tercüme-i Kānūni'l-Edeb* adlı eseri kastedilmektedir.

murād nücümdür. **Maḥşül-i nazm:** Ḥazret-i ⁽¹²⁾Ḥalilullāh gibi te'ýid-i fıtrat ve 'avn-i cenāb-i Ḥazret-i 'izzet ile bu heyākilden ya'ni ⁽¹³⁾nücüm ve kevākibden āyāt-i fātırın ğayrıyı oğuma. Āyāt-i fātır sūre-i En'āmda ⁽¹⁴⁾innī veccehtu vecchiye lillezī faṭara's-semāvāti ve'l-arḍa ḥanīfen ve mā enā mine'l-müşrikīn ⁷⁹⁸ āyet-i ⁽¹⁵⁾kerīmesinden 'ibāretdir. Meşṭūr-i kütüb-i tefāsīrdır ki ve kezālike nurī İbrāhīme melekūte's-⁽¹⁶⁾semāvāti ve'l-arḍi ve li-yekūne mine'l-mūkinīn / felemmā cenne 'aleyhi'l-leylu ra'a kevkeben ⁽¹⁷⁾ḳāle hāzā rabbī ⁷⁹⁹ müfādınca kevākibe hāzā rabbī buyurdular. Vaḳtā ki kevākib āfil olunca lā uḥibbu'l- ⁽¹⁸⁾āfilīn ⁸⁰⁰cevābın verdiler. Felemmā ra'a'l-ḳamara bāziğen ḳāle hāzā rabbī ⁸⁰¹ me'ālince ḳamere daḥi hāzā ⁽¹⁹⁾rabbī buyurup ḳamer daḥi zā'il olunca lein lem yehdinī rabbī le-ekūnenne mine'l-ḳavmi'd-ḳāllīn ⁸⁰² buyurdular. ⁽²⁰⁾Ve yine def'a-i şālīşede şemsi tāli' görünce hāzā rabbī hāzā ekber ⁸⁰³ kelāmın söyleyip 'inde'l-ğurūbi'ş- ⁽²¹⁾şems yā ḳavmi innī berī'un mimmā tuşrikūn ⁸⁰⁴ innī veccehtu vecchiye lillezī faṭara's-semāvāti ve'l-arḍi ⁽²²⁾ḥanīfen ve mā ene mine'l-müşrikīn buyurdular. Bundan murād Ḥazret-i İbrāhīm ümmetine ta'līmdir ki ⁽²³⁾āfil ve zā'il olan şey'e gönül bağlayup ilāh ittiḥāz etmek ḥaṭā-i 'azīmdir. Zīrā ilāh [70^a] olan zāt dā'im u bāḳī ve ḥayy u hādī olmaḳ lābüddür. Ey sālīk-i rāh! Sen daḥi Ḥazret-i ⁽²⁾Ḥalilullāh gibi veccehtu vecchiye lillezī faṭara's-semāvāti ve'l-arḍ deyip ḥālīḳ-i semāvāt ⁽³⁾ve arzīn olan Cenāb-ı Kibriyāya teveccüh eyle ki nezd-i Ḥudāda zelil olmayup Ḥalil olasın. ⁽⁴⁾Hāzā mā 'indī. Ḥafī olmaya ki girānmāye-i ömr-i tu şeved şarf tā key beytinden buraya dek ⁽⁵⁾güzerān eyleyen ebyātdan murād nāzım-i bozorgvār 'ulūm-i āletiyeden bi'l-külliyeye tenfir olmayup ⁽⁶⁾ilā āḥiri'l-ömr iştiğālinden taḥzīrdır. Her ne ḳadar 'ulūm-i āletiyeye 'ulūm-i şer'iyeye vesīle ⁽⁷⁾ise de ḥaşr-i evḳāt etmek lāyık değıldir. Belki mā vecebeyi ba'de't-taḥşil 'ilm-i bāṭına ⁽⁸⁾sa'y u ğayret ehemm u elzemdir. Zīrā 'ulūm-i zāhire ile vişāl muḥāldir. Nitekim muḳtedā-yi ⁽⁹⁾muḥaḳḳikīn ve sened-i mudāḳḳikīn Sa'düddīn Taftāzānī

⁷⁹⁸ “Ben, hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben, Allah'a ortak koşanlardan değilim.” En'ām 79

⁷⁹⁹ İşte böylece İbrahim'e göklerdeki ve yerdeki hükümler ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun. Üzerine gece karanlığı basınca, bir yıldız gördü. “İşte Rabbim!” dedi. En'ām 75-76

⁸⁰⁰ Yıldız batınca da, “Ben öyle batanları sevmem” dedi. En'ām 76

⁸⁰¹ Ay'ı doğarken görünce de, “İşte Rabbim!” dedi. En'ām 77

⁸⁰² “Andolsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse, mutlaka ben de sapıklardan olurum” dedi. En'ām 77

⁸⁰³ “İşte benim Rabbim! Bu daha büyük” dedi. En'ām 78

⁸⁰⁴ “Ey kavmim! Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım” dedi. En'ām 78

‘aleyhi rahmeti’l-hādī *Muṭavvel*’de ⁽¹⁰⁾‘ulūm-i zāhireniñ bir fā’ideyi müfid olmadığını beyān buyurdular.

Ƙıṭ‘a: **Ṭavaytu bi-iḥrāzi’l-funūni ve neylihā**
 Ridā’e ṣebābi ve’l-cunūnu funūnu
 Fe-ḥīne te‘āṭeytü’l-funūne ve ḥazzahā
 Tebeyyene li-enne’l-funūne cunūnu ⁸⁰⁵

Ve yine Ƙıdvetu’l- ‘ulemā ve usvetu’l-küberā ṣāḥibu’t- ⁽¹³⁾taṣānīfi’l-fā’iḳa ve’t-taḥḳīkāti’r-rā’iḳa Seyyid Cürcānī ḳuddise sırruhu’s-sāmī ⁽¹⁴⁾buyurmuşlar ki ta men be ṣoḥbet-i Şeyḫ Zeynüddīn neresīdem ez rafz nerestem ve tā be ṣoḥbet-i Şeyḫ ‘Alā’üddīn-i ‘Atṭār nepeyvestem Ḥudā rā neşināḥtem ⁸⁰⁶. *Kezā fi Reṣeḥāt*. ⁽¹⁶⁾Ya‘ni ben Şeyḫ Zeynüddīn ḥazretlerinin ṣoḥbetine vāşıl olmadıḳca rafzdan ḳurtulmadım ⁽¹⁷⁾ve cenāb-i Şeyḫ ‘Alā’üddīn ‘Atṭār’ıñ meclisine ulaşmadıḳca Cenāb-i Kübrāyı anlamadım. ⁽¹⁸⁾Ey müstemi‘-i munşiff! Bu iki zāt ki ‘ulūm-i zāhirede bunlarıñ mişli nā-yāb ve te’lifāt ⁽¹⁹⁾u taşnīfātları meşāriḳ u meḡaribi mānend-i āfitāb ṭoldurmuş iken ḥaḳīḳat-i ‘ilm-i zāhir ⁸⁰⁷ ⁽²⁰⁾evhām u zünūn ve netīcesi cünūn olduğunu i’tirāf eylediler ise ba‘zı ḥvāce ⁽²¹⁾efendiler ki bu iki zātıñ mü’ellefātını derk u iz‘āndan ‘ācizlerdir; ḥāl böyle ⁽²²⁾iken esb-i ‘ināda rākib olup ‘ilm-i bāṭın ne imiş kelām-i bāṭılını kendülere ⁽²³⁾vird-i zebān ve ṭarıḳ-i ḥizlāna revān olmuşlardır. Ne‘üzubillāh min şurūrihim. [70^b]

41. Eger ḳābilī fi’l-i ḥod yek ṭaraf nih

Bebīn nūr-i fā’il ‘iyān der fevā’il

⁽³⁾Fā’ilden murād fā’il-i ḥaḳīḳī olan Cenāb-ı Kibriyādır. Fevā’ilden murād fevā’il-i mecāziyye⁽⁴⁾dir ki maḥlūḳātdan ‘ibāretdir. **Maḥşül-i beyt:** Ey sālīk! Eḡer sende ḳābiliyyet var ⁽⁵⁾ise kendü fi’lini bir ṭarafa ḳo, fā’il-i ḥaḳīḳī olan zāt-i Bī-çünüñ nūrünü māḥlūḳātda gör ⁽⁶⁾ve seyr eyle. Nitekim ba‘zı ‘ārifin **mā ra’eytu şey’en illā ve**

⁸⁰⁵ Dönüp dolaşıp bütün ilimleri elde ettim. / Gençliğin elbisesi ve deliliği ilimlerdir. / Ne zaman ki ilimleri karşılaştırıp hazzını aldım. / İlimlerin delilik olduğu görüldü bana.

⁸⁰⁶ Ben Şeyh Zeyneddīn’in soḥbetine katılmasaydım Rāfızilikten kurtulamayacaktım. Şeyh Attār’ın soḥbetine katılmasaydım Allah’ı tanımayacaktım.

⁸⁰⁷ “Zāhir” : - BM

ra'eytullāhe fihi⁸⁰⁸ buyurmuşlardır. ⁽⁷⁾Qālen-nāzım fi *Naḳdi'n-Nuşūş* fi tavzīhi hāza'l-maḳām: Nūr-i vucūd-i Ḥaḳḳ be meşābe-i nūr-i muḥdes ⁽⁸⁾est ve ḥaḳāyık u a'yān be menzile-i zücācāt-i mütelevvine est zuhūr-i Ḥaḳḳ be subḥāne der ān ⁽⁹⁾ḥaḳāyık u a'yān çün elvān-i muḥtelife hem çünānki⁸⁰⁹ nümāyend key'-i elvān-i nūr be ḥaseb-i elvān-i ⁽¹⁰⁾zücāc est ki ḥicāb-i ust der **nefsi'l-emr ū rā** levnī nīst eger zücāc-i şāfi ⁽¹¹⁾ve sefidest nūr u rüy-i şāfi ve sefid nümāyed ve eger zücāc mükedder u mülevven ⁽¹²⁾est nūr der vey çünin nümāyed **ma'a enne'n-nūra fi ḥaddi zātīhi basīḩun muḥīḩun leyse lehu levnun ve lā şeklun** ⁽¹³⁾der mezāhir-i münkeşire be şuver-i muḥtelife zuhūr kerde be ḥaseb-i esmā u şifāt⁸¹⁰.

Ḳıṯ'a: A'yān heme ⁽¹⁴⁾şīşehā-yi gūn-ā-gūn būd
K'üftād ber ān pertev-i ḥurşīd-i vücūd
Her şīşe ki ⁽¹⁵⁾bud surḩ yā zerd u kebūd
Ḥurşīd der an hem be sān reng nemūd⁸¹¹

Bu maḳām-i 'āliye ⁽¹⁶⁾ıttılā' vukūf-i tecelli-i āşāra mevḳūfdur. Yesserallāhe lī ve lekum.

42. Be bŷy-i ḥadeş çŷn ca'l ḩu giriftī

Zi mec'ŷl ez an neş'nevī ṯayb-i cā'il⁸¹²

⁽¹⁹⁾Hadeş nāḳış-i ṯahāret olan şeyden 'ibāretidir. Ca'l necl vezninde ḳazūrāt ⁽²⁰⁾böceği demekdir. Mec'ŷl maḩlŷḳ ma'nāşınadır. Cā'il ḩālık ki murād Cenāb-ı Kibriyādır. ⁽²¹⁾**Maḩşŷl-i beyt:** Ey kimesne! Bŷy-i ḥadeş ve rāyiḩa-i neces ile ḳazūrāt böceği gibi ⁽²²⁾ḩŷy ṯutduḩ bundan iĉŷn mec'ŷlāt ve maḩlŷḳātndan cā'il-i ḩaḳīḳī olan ⁽²³⁾zāt-i Bī-çŷnuḩ rāyiḩa-i ṯayyibesinden gāfilsin. Nitekim ca'l rāyiḩa-i

⁸⁰⁸ Kendisinde Allah'ın olmadığı hiçbir şey görmedim.

⁸⁰⁹ "Hemçunki" : BM

⁸¹⁰ Hakkın varlığının nuru, saf nur mesabesindedir. Hakikatler ve a'yān ise renkli camlar menzilesindedir. O hakikat ve a'yānda Hakkın zuhuru muhtelif renkler gibi nasıl ki görünürler. Ki nurun renkleri camların renkleri hasebiyledir. Ki ona perdedir, nefsi'l-emrde onda bir renk yoktur. Eğer saf ve beyaz bir camsa ışık saf ve beyaz görünür ve eğer cam bulanık ve renkliyse ondaki ışık öyle görünür. Münkesir mazharlarda esma ve sıfat hasebiyle muhtelif sŷretlerde zuhur etmiş.

⁸¹¹ A'yān (görüngŷler) hep çeşit çeşit camlardı. Ki ona varlık güneşinin nuru dŷştŷ. Her cam kırmızı, sarı veya maviydi. Güneş onda renk gibi göründŷ.

⁸¹² Bu beyit de neşredilen *Dŷvān'* da bulunmamaktadır.

ṭayyibeden ğāfil [71^a] u bī-hūş ve lā-ya‘kıl u medhūş olduđu mücerrebdir. Nitekim *Mesnevī-yi Şerīf*’de gelmiştir:

Meşnevī: ⁽²⁾Çün cü‘al geşt est ez serġin keşī

Ez gülāb āyed cü‘al rā bī-hūşī⁸¹³ (IV /277)

Būy-i ḥadeş ⁽³⁾ile ḥuy ṭutmaġ teveccūh ile’d-dünyādan ‘ibāretdir. Zīrā ḥaġīkat-i dünyā daġı ḥadeş ⁽⁴⁾u necesdir. Kemā verade fi’l-ḥadış **ed-dünyā cīfetun ve ṭullābuhā kilābun**⁸¹⁴ Maḥlūġātdan būy-i Ḥaġġı ⁽⁵⁾iştīmām merāyā-yi kevnīyyede cemāl-i Ḥaġġı müşāhede eylemekden kināyedir.

43. Be nirū-yi himmet bezen dest u pāyī

Behem der şiken dām u bend-i şevāġil

⁽⁸⁾Nirū kuvvet ma‘nāşınadır. Dest u pā zeden hareketden kināyedir. Behem der şiken ⁽⁹⁾terkden ‘ibāretdir. **Maḥşūl-i nazm:** Ey ṭālib-i Ḥudā! Bir mürşid-i āġāḥıñ himmetiniñ kuvveti ile ⁽¹⁰⁾dām u bend-i şevāġili tārik ve cānib-i Ḥudāya sālīk ol ki ca‘liñdeñ rehā-yāb ⁽¹¹⁾ve revāyiḥ-i ṭayyibāt-i İlähiyyeyi iştīmām birle şafā-yāb olasın ve lākin dām-i şevāġilden ⁽¹²⁾ķurtulmaġ bir mürşid-i ķāmiliñ himmetine mevķūfdur.

Meşnevī: Gerçi şīrī çün revī reh bī-delīl (IV /540)

Hemçü rübeh der ḍalālī vü zelīl

Hīn meperr illā ki bā perhā-yi şeyḥ

Tā bebīnī ‘avn-i leşkerhā-yi şeyḥ⁸¹⁵ (IV /541)

44. Zi ecrām u ecsām-i süflī çī cūyī

Be şavb-i e‘ālī girāy ez esāfil

⁸¹³ Çünkü dıškı çeke çeke bokböceġine dönmüş, bokböceġine gülsuyundan baġımlık gelir.

⁸¹⁴ Dünya bir leştir, onu isteyenlerse köpeklerdir. Aclūnī, *Keşī’l-Ḥafā*, I/1313.

⁸¹⁵ Aslan bile olsan, kılavuzsuz gidersen tilki gibi, sapkın ve zelil olursun. // Sadece şeyhin kanatlarıyla uç. Uç da şeyhin ordularının yardımını gör.

⁽¹⁶⁾Ecrām cirmün cem'idir. Ecsām cismiñ cem'i olduğu mişillü. Cism ki ⁽¹⁷⁾mā-lehu eb'ādun şelāsedden 'ibāretidir, ya'ni tül u 'arđ u 'umķ şāhibi olan ⁽¹⁸⁾nesnedir. Savb cānib ma'nāsınadır. Girāy girāyiden maşdarından ⁽¹⁹⁾emr-i hāzırdır ki meyl u rağbet eyle demekdir. **Maḥşül-i beyt:** Süflī olan ⁽²⁰⁾ecrām ve ecsāmdan ne istersin bunlarıñ mecmū'unu terk edüp ⁽²¹⁾e'ālī tarafına meyl u rağbet ve sa'y u ğayret eyle. Bu beyitden ilā āhiri'l-kaşāide ⁽²²⁾ebyāt birbirlerine merhündür. Lā tağfel.

45. Ber āver ser ez ceyb gerdün-i gerdān

Bebīn arş rā ḳudsiyān geşte ḥāmīl

[71^b] Gerdün felek, gerdān dönücü demekdir. Ḳudsiyāndan murād melā'ike-i kirāmdır. ⁽²⁾Ceyb ğayb vezninde yağa ma'nāsınadır ki girībāna mürādifdir. Feleğīñ ⁽³⁾ceybi yine kendünden 'ibāretidir, ceyb işbātı mecāze maḥmūldur ve fā'ide-i mecāz zāhirdir. ⁽⁴⁾**Maḥşül-i beyt:** Dönücü olan feleğīñ ceybinden baş götür ki 'arşu'r-raḥmānı ⁽⁵⁾ḳudsiyān ve melā'ike-i Yezdān nice ḥāmillerdir. Feleğīñ ceybinden baş getirmek ⁽⁶⁾derece-i reddiye-i insāniyyetden mertebe-i 'āliyye-i melekiiyyete tederrüc ve irtikādan 'ibāretidir. ⁽⁷⁾Bu maḳāma 'inde's-şūfiyye mi'rāc-i rūḥānī ta'bīr olunur. Kemā eşāre Mevlānā ḳaddesallāhu ⁽⁸⁾sırrahu'l-a'lā:

Meşnevī: Der şaf-i mi'rāciyān ger bīstī
Çün Burāķet ber keşāned nīstī (IV /549)

Nī çü mi'rāc-i zemīnī tā ḳamer
Belki çün mi'rāc-i kilki tā şeker (IV /550)

⁽¹⁰⁾ Nī çü mi'rāc-i buḥārī tā semā
Bel çü mi'rāc-i cenīnī tā nūhā ⁸¹⁶ (IV /551)

⁸¹⁶ Miraç edenlerin sırasında durursan, yokluk seni Burak gibi alıp yükseklere götürür. // Bu, aya kadar yükselten yer miracı değil, kamışı şeker haline getiren miraçtır. // Bu, göğe kadar yükselmeyi sağlayan buhar miracı değil, cenini akıl haline getiren miraçtır.

46. Zi her sū sitāde şufūf-i melā'ik

Gürūhī müsebbih gürūhī mühellil

⁽¹³⁾Gürūh cemā'at ma'nāsındır. Tehlil lâ ilāhe illallāh demektir. **Yuḳālu hellele'r-**
⁽¹⁴⁾**raculu izā ḳāle lâ ilāhe illallāh**⁸¹⁷. Ya'ni bir kimesne lâ ilāhe illallāh dese hellele'r-
raculu ⁽¹⁵⁾derler. **Maḥşül-i nazm:** Ber mantūḳ-i ve terā'l-melā'ikete ḥāffine min
ḥavli'l-'arşi ⁽¹⁶⁾**yusebbihūne bi-ḥamdi rabbihim**⁸¹⁸ 'arşu'r-raḥmāniñ her tarafından
şufūf-i melā'ike-i ⁽¹⁷⁾kirām ṭurmuşlardır. Bir gürūhu müsebbih ve bir gürūhu mühellil
oldukları ḥâlde ⁽¹⁸⁾dā'imā Cenāb-ı Kibriyāyı tesbih ve taḳdis ederler. Vāşıl-i maḳām-i
mi'rāc-i rūḥānī ⁽¹⁹⁾olur iseñ bu ḥāli müşāhede edersin.

47. Yekī fevc der evc-i ḳurbet müheyyem

Zi zāt-i celil u şifāt-i celā'il

⁽²²⁾Fevc kıt'atun mine'n-nās demektir. Müheyyem ḥayrān demektir. **Maḥşül-i**
nazm: ⁽²³⁾Melā'ike-i kirāmdan bir bölük daḥi evc-i ḳurbetde celil olan Cenāb-ı
Kibriyāniñ [72*] 'azamet-i zātından ve celālet-i şifātından ḥayrān u lâ-ya'ḳıl
olmuşlardır ki bunlara ⁽²⁾muḳarreb'in ta'b'ir olunur.

48. Yekī cevḳ der tavḳ-i 'izzet mükerrim

Der işāl-i ifdāl-i vāhib vesā'il

⁽⁴⁾Cevḳ cimiñ fetḫiyle cemā'at ma'nāsındır. Ifdāl hemzeniñ kesriyle bir adamı ⁽⁵⁾luṭf
u iḥsān ile memnūn eylemek ma'nāsındır. Vesā'il vesileniñ ⁽⁶⁾cem'idir. Vesile ki
kendüsiyle bir nesneye tavaşşul olunacak nesneden 'ibāretidir. ⁽⁷⁾Vāhibden murād
Cenāb-ı Kibriyādır. **Maḥşül-i nazm:** Melā'ike-i kirāmdan bir cemā'at daḥi ⁽⁸⁾tavḳ-i
'izzetde mu'azzez ve mükerrimidirler ve bunlar vāhib-i ḥaḳiḳi Cenāb-ı Kibriyāniñ
⁽⁹⁾in'ām u iḥsānını maḥlūḳāta işāl etmekde vesā'il ve sebebidirler.

⁸¹⁷ Bir adam lâ ilāhe illallah dediğinde tehlil yaptı derler.

⁸¹⁸ Melekleri de, Rablerini hamd ile tesbih edip yücelterek Arş'ın etrafını kuşatmış hâlde görürsün. Zümer 39/75.

49. Çü tayy⁸¹⁹ geşt tih-i havādīş ez an cā

Be mülk-i kıdem rān be yek laḥza maḥmil

⁽¹²⁾Tih sükün-i yā ile şahrā ma'nāsındır. Anıñ müşārün-ileyhī tih-i havādīşdir. Rān ⁽¹³⁾rānden maşdarından emr-i hāzırdır ki sür demektir. Maḥmil menzil vezninde miḥaffe ⁽¹⁴⁾tarzında iki taraflı nesnedir ki deveye çatıp her birine bir adam binip gider, ⁽¹⁵⁾cem'ī meḥāmil gelür. Hālā Şām ve Mışır huccācları öñlerinde gider ki nās maḥfil-i şerīf ⁽¹⁶⁾ta'bīr ederler. Anı ibtidā Haccāc'-i zālīm icād etmişdir. Bu maḥāmda murād vücūd-i insānīdir ⁽¹⁷⁾ki rūhun maḥmili gibidir. **Maḥşül-i nazm:** Ey sālīk-i āgāh! Çünkü şahrā-yi havādīş ⁽¹⁸⁾tayy oldu, ya'nī şahrā-yi havādīşden geçdiñ, mülk-i kıdeme maḥmil-i vücūdu bir laḥzada sür. ⁽¹⁹⁾Tih-i havādīşden murād 'ālem-i kevn u fesāddır ki aña 'ālem-i nāsūt daḥi denmişdir. ⁽²⁰⁾Mülk-i kıdemden murād 'ālem-i ceberūt ve 'ālem-i lāhūtdur ki 'ālem-i esmā ve şifātdan ⁽²¹⁾'ibāretdir. El-hāşıl çünkü bu nīst-i hest-nümā olan 'ālem-i havādīşden 'ubūr ⁽²²⁾eyleseñ bir laḥzada vāşıl-i 'ālem-i lāhūt ve vākıf-i esrār-i 'ālem-i ceberūt olursuñ ⁽²³⁾demektir. Feteemmel.

50. Der an ḳulzüm-i nūr şev gavta hūr

Fürü şevī ez ḥ'işten zulmet-i zıll

[72^b] Ḳulzüm-i nūrdan murād yine mülk-i kıdemdir. Gavta hūr şev istiğrāḳdan kināyedir. Zulmetiñ ⁽²⁾zılla izāfeti beyāniyyedir, murād vücūddur. Zulmet-i zıllı yıḳmaḳdan murād derece-i reddiyye-i ⁽³⁾beşeriyetden mertebe-i melekkiye irtikādan 'ibāretdir. Deryā-yi nūra istiğrāḳdan ⁽⁴⁾maḳşūd vuşlat ilallāhdır. **Maḥşül-i beyt:** Ey sālīk! Çünkü şahrā-yi havādīş ⁽⁵⁾tayy oldu ve ol şahrā-yi havādīşden maḥmil-i vücūdu mülk-i kıdeme sürdüñ ise ol ⁽⁶⁾mülk-i kıdemde müstağraḳ-i deryā-yi nūr olup zulmet-i vücūddan pāk ve şāfi ve ⁽⁷⁾vuşlat-i maḥbūb-i sübhānī müyesser olur. Zirā vücūddan baḳiyye-i mā ḳalsa vuşlat-i ⁽⁸⁾Ḥudā emr-i muḥāl olduḡu zāhir bir ma'nādır. Kemā ḳāle tācu'l-'urefā:

Meşnevī: Tā nebāşī ey peser pāk ez vücūd

Tu neyābī vuşlat-i deryā-yi cūd⁸²⁰

⁸¹⁹ "Key" : BM

Ve ba‘zı ‘urefāniñ ⁽¹⁰⁾tā cān neşevî vāşıl-i cānān neşevî⁸²¹ kelāmları bu sırrā nāzırdır. Hülāşa-i kāl ‘inde ⁽¹¹⁾aşhāb-i hāl vücūddan geçmedikçe vuşlat-i Bārī-yi zū’l-celāl muhāldir. **İzā temme’l-fakru** ⁽¹²⁾fehuvallēhe⁸²² kelām-i nebevîsi bu müdde‘āya dālldir. Kāle ‘Abdullāh el-Kāşgarī fi *Hakkiyyetihi*: Ey ⁽¹³⁾ṭalib-i Hudā! Eger hūvāhī ki der deryā-yi nistī ğusl sāzī ve ez elbise-i vücūd-i hestī ⁽¹⁴⁾hālī kerdī ve ez deryā-yi muṭlaq gevher-i maqşūd deryābi tā ez vücūd-i fānī nekerdī cūd-i ⁽¹⁵⁾rahmānī neyābī.⁸²³

Nazm: Cān-ı cān rā be bezl-i cān yābī
Cān-ı cān key be rāyegān yābī

⁽¹⁶⁾ İn hayāt-i vücūd çizi nist
Terk-i in ğir tā ki an yābī

Rev bemir ez hayāt-i hayvānī
Tā şevī zinde cān-ı cān yābī⁸²⁴

51. Zi baħr-i muhīt-i kıdem munbaşı bīn

Be vādī-i imkān hezārān cedāvil

⁽²⁰⁾Baħr-i muhīt-i kıdemden murād Cenāb-ı Kibriyādır. Vādī-i imkāndan maqşūd maħlūkātıdır. Cedāvil ⁽²¹⁾feth-i cīm ile cedvelin cem‘idir ki nehr-i şaĝir ma‘nāsınadır. **Maħşül-i beyt:** Ey müstaĝrağ-i deryā-yi ⁽²²⁾nūr-i ilāh! Vey vāşıl-i maķām-i fenāfillāh! Baħr-i muhīt-i kıdemden yayılmış ve baş olunmuş ⁽²³⁾gör nice biñ cedāvili vādī-i imkāna. Kāle’n-Nāzım fi *Şerhi Eşi‘ati’l-Leme‘āt* fi taħkiki [73*] hāza’l-maķām: Her çiz ki der hāric hest ve ez levāzım-i hestī-i vey an est ki ⁽²⁾āşār-i muhtaşşa-i vey ber vey⁸²⁵ müteretteb kereded yā ez an qabil est ki der terettüb-i in ⁽³⁾āşār muhtaç est be

⁸²⁰ Ey çocuk! Bedenden arınmadıkça iyilik denizinin vuslatına erişemezsin.

⁸²¹ Canından olmadıkça sevgiliye kavuşamazsın.

⁸²² Fakr kemāle erdiğinde sadece Allah kalır. Kaynağı bulunamadı.

⁸²³ Ey Allah’ı isteyen! Eğer yokluk denizinde yıkanmak istersen ve vücut elbiselerinden soyunmak istersen ve mutlak denizden maksudun özünü bulmak istersen fani vücudundan kurtulmadıkça rahmanın cömertliğini bulamazsın.

⁸²⁴ Canlar canını can verirken bulursun / Canlar canını emeksiz nasıl bulursun? // Bu dünya hayatı bir şey değildir /Bunu terk et, ebedi olanı bulursun // Hayvanî hayattan kendini arındır / Canlanıp canlar canını bulursun. *Abdullah Nidâi’yi Kâşgarî ve Hakkiyye Risâlesi*, s. 70-71.

⁸²⁵ “Ber vey” :- SK

damîme ki mādām ki be vey munḍamm nekerded an āsar ber vey müteretteb ⁽⁴⁾nekerded ve yā muḥtāc nīst be an ḍamîme belki an āsar bī-iştirāt-i inḍimām-i emrī ⁽⁵⁾muḡāyir-i vey be vey ber vey müteretteb mikerded. Ve ez an çî muḥtāc est be ḍamîme be mümkün ⁽⁶⁾ta‘bîr mikonend ve ez an çî muḥtāc nīst be vācib ve ez an ḍamîme be vücūd. Ve şūfiyye-i kā‘ilīn ⁽⁷⁾be vahdet-i vücūd ki erbāb-i keşf u şühūd-end be an refte- end ki zāt-i ⁽⁸⁾vācib-i te‘ālā ‘ayn-i an ḍamîme est ki vücūd est. Ve vey bi-zātîhi be heme eşyā ⁽⁹⁾muḥîṭ ve der heme eşyā sārī ve vücūd-i heme eşyā be ihāṭā ve sereyān-i ust der işān ⁸²⁶. İntehā.

52. Buved baḥr u cüdül yekī fi’l-ḥaḳīḳa

Düyî ḥāst ez aḥvelān-i sevāḥil

⁽¹²⁾Aḥvel şaşî demekdir ki şey’-i vāḥidi iki görür. Aḥvelān-i sevāḥilden murād ‘āşîḳ ⁽¹³⁾olmayan kimesnelerdir ki deryā-yi ḥaḳīḳatda müstaḡraḳ olamayup sāḥil-i mecāzda ⁽¹⁴⁾ḳalmışlardır. **Maḥşül-i beyt:** Eḡer aḥvelān-i sevāḥilîñ gözlerinden şaşılıḳ ⁽¹⁵⁾‘illeti ref’ olsa baḥr ve cedvelîñ fi’l-ḥaḳīḳa bir olduğunu iz‘ān ve baḥr başḳa ⁽¹⁶⁾cedvel başḳa olmadığını itḳān ederler idi. Lākin ‘illet-i ḥivel mānī’ olup baḥr ⁽¹⁷⁾ve cedveli başḳa gördüler. Nitekim ḥāl-i aḥvel daḥi böyledir ki şey-i vāḥidi iki görür. ⁽¹⁸⁾Ḳāle Ḥüccetü’l-İslām fi taḥḳîki ḥāza’l-maḳām: **Terāḳḳa’l-‘ārifüne min mecāzi’l-ḥaḍîdi** ⁽¹⁹⁾**ilā zirveti’l-ḥaḳīḳati fera’ev bi’l-muşāhedeti’l-‘ıyāniyyeti en lā vucûde illā huve** ⁸²⁷. Ḥulāşa-i maḳāl ⁽²⁰⁾‘inde’s-şūfiyye māsivā ta‘bîr olunan eşyā zıll u ḥayāldir, ḥaḳīḳatda mevcūd-i ⁽²¹⁾vücūd vücūd-i Cenāb-ı Bārī-yi zü’l-celāldir. Kemā ḳāle’n-nāzım:

Nazm: Kullu mā fi’l-kevni vehmun ev ḥayāl

⁸²⁶ Hariçte olan her şey, onun varoluşunun gereklerindedir ki kendisine has eserler kendisi için düzenlenmiş olmalıdır. Veya şu türdendir ki bu eserlerin düzenlenişi için bir zamîmeye ihtiyaç duyar ki bu zamîme ona eklenmedikçe o eserler meydana gelmez. Yahut o zamîmeye muhtaç değildir; belki o eserler kendisine muḡāyir bir şeyin kendisine inzimâmı şart olmaksızın kendisi için meydana gelmiş olur. Bir zamîmeye ihtiyaç duyana “mümkün”, ihtiyaç duymayana “vācib”, zamîmenin kendisine de “varlık” denir. Keşf ve şühūd erbâbı olan vahdet-i vücūd savunucusu sufiler Allah’ın zâtının o zamîmenin (vücūd/cevher) kendisi olduğu görüşüne varmışlardır ki o da vücüddür. Ve (yine sufilere göre) Allah bizâtîhi tüm eşyayı ihâta eder ve onlara sirâyet eder ve her eşyanın varlığı onun ihâtası ve onlarda sirâyeti iledir.

⁸²⁷ Ârifler mecâzin dibinden hakikatın zirvesine çıktılar ve aşîkâr müşâhadeleriyle ondan başka bir varlık olmadığını bildiler.

Ev ‘ukusun fi’l-merāyā ev zılāl
Kīst ādem ‘aks-i nūr-i lem-yezel
Çīst ‘ālem mevc-i baħr-i lā-yezāl

‘Ayn-i nūr u baħr dān in ‘aks u mevc
Çün dūyī [73^b] incā muħāl āmed muħāl⁸²⁸

Ey müstemi‘-i nā-kābil! Bu maķām mezālīķ-i aķdāmdır. Bununu ħaķīķatine ⁽²⁾vuķūf ‘irfāna mevķūfdur. Ķa‘r-i çāhdan āfītāb-i tābān görölmez. Süleymān olmadan ⁽³⁾elsine-i mürġān bilinmez.

Mıŗra‘: Ne bilsün mantıķu‘t-ıayrı Süleymān olmayan ādem

53. Yekī ħ^vān yekī dān yekī gū yekī cū

Sivallāhi vallāhi zūr est u bāṭıl

⁽⁶⁾Zūr yalan demektir. **Maḥşül-i beyt:** Bir oķu, bir bil, bir söyle, bir iste. Māsivā ta‘bīr ⁽⁷⁾olunan eşyā Cenāb-ı Kibriyāya kasem ederim ki zūr u bāṭıl ve āfil u zā’ildir

⁽⁸⁾Ĥaķīķat-i kiżb nice ma‘dūm ise masivā daĥı vücūd-i Ĥaķķa nisbet ma‘dūmdur.

54. Be sırr-i ħaķīķat keşed şı‘r-i Cāmī

Feyā ħayra kavlin veyā şerra kā’ili

⁽¹¹⁾Cāmī’niñ şı‘ri seni sırr-i ħaķīķata çeker. Ey kā’ilu’l-ħayr vey kā’ilu’ş-şerr!
Temmeti’l-ķaşīde ⁽¹²⁾bi-‘avnillāhi te‘ālā.

⁸²⁸ Dünyadaki her şey vehim veya hayaldir. Ya da aynalardaki yansıma yahut gölgelerdir. İnsan kimdir? “Lem-yezel” nurunun aksidir. Âlem nedir? “Lâ-yezâl” denizinin dalgasıdır. // Bu akis ve dalgayı nur ve denizin kendisi bil. Çünkü burada ikilik imkânsızdır. Cāmī, *Fâtihatü’ş-Şebâb*, g. 559 /1, 3, 4.

Kaşide 7 (FŞ, 5)

1. Aşbahtu zâ'iran leke yâ şahnete'n-Necef

Behr-i nişâr-i merkad-i tû nakd-i cân be kef

⁽¹⁴⁾Aşbahtu if'âl bâbından şabâha dâhil oldum demektir. Zâ'ir zâra yazûrudan ismi i ⁽¹⁵⁾fâ'ildir ki ziyâret edici ma'nâsındır ve min ciheti'l-i râb aşbahtunun ⁽¹⁶⁾fâ'ilinden hâldir. Şahne-i Necefden murâd emîru'l-mü'minîn 'Alî ibn Ebî Tâlib kerremallâhu vechehu hâzretleridir. Nitekim Hâzret-i fâhr-i 'âlem şallallâhu te'âlâ 'aleyhi veselleme şahne-i ⁽¹⁸⁾deryâ-yi 'aşk ve Hâzret-i Şiddîk'a şahne-i kişver-i şıdk ve Hâzret-i 'Ömer'e şahne-i iklîm-i ⁽¹⁹⁾'adl u dâd ve Hâzret-i 'Osmân'a şahne-i mülk-i hayâ ve Hâzret-i 'Ali'ye şahne-i Necef ⁽²⁰⁾ta'bîri iştilâhât-i 'Acemdir. Necef şadef vezninde Kûfe'de bir mevzi' iñ ⁽²¹⁾ismidir ki kabr-i İmâm-i Hümâm andadır, Allâhu a'lem. Ma'lûm ola ki nâzım-i bozorgvâr sekiz ⁽²²⁾yüz yetmiş yedi senesi evâsiñ-i mâh-i rebî'ü'l-evvelde hacc-i şerîfe niyyet ve Herât'dan [74^a] cânib-i Bağdâd'a 'azîmet ve evvel-i cemâziye'l-âhirede şehir-i Bağdâd'a hicret buyurdular. ⁽²⁾Çend rûz ikâmetden sonra ravza-i muqaddime-i emîru'l-mü'minîn Hüseyin radıyallâhu ⁽³⁾te'âlâ 'anhu hâzretlerini ziyâret için 'âzîm-i râh-i Kerbelâ ve eşnâ-yi râhda bir gâzel-i ⁽⁴⁾ra'nâ nazm u inşâ buyurdular ki ma'tla'ı budur:

Beyit: Kerdem zi dîde pây süy-i meşhed-i Hüseyin
Hest in sefer be mezheb-i 'uşşâk farz-ı 'ayn⁸²⁹

Ve Kerbelâ'da bir ⁽⁶⁾kaç gün ikâmetden sonra yine Bağdâd'a teşrîf ve dört buçuk mâh şehir-i Bağdâd'da ⁽⁷⁾iskân ve ba'de ez 'id-i Ramazân cânib-i Hicâz-i mağfîret-tırâza revân ve Medîne-i ⁽⁸⁾Hâzret-i fâhr-i cihâna vaqt-i duğüllerinde bir kaşide-i 'acîb nazm u terkîb ⁽⁹⁾buyurdular ki ma'tla'ı budur:

Beyit: Maħmil-i riħlet bebend ey sârbân k'ez şevk-i yâr
Mikeşed her dem be rüyem ka'trehâ-yi hûn ka'târ⁸³⁰

⁸²⁹ Gözlerimi ayak yapıp yöneldim Hz. Hüseyin'in kabrine, çünkü bu ziyaret her Müslümana farz-ı ayndır. Câmî, *Fâtihatü's-Şebâb*, kasîde 41/1.

⁸³⁰ Deve yüklerini bağla ey kervancı! Sevgilinin arzusundan kan damlaları her an yüzümde katile oluşturmakta. Câmî, *Fâtihatü's-Şebâb*, kasîde 24/1.

Ve ba‘de ziyāreti’n-nebī āhir-i şehir-i şevvâlde ⁽¹¹⁾kıble-i ‘izzet u şeref harīm-i hürmet-i Necef’e dāhil ve bu kaşīde-i nađīdeyi bi’l-bedāhe ⁽¹²⁾ka’il oldular ki maṭla‘ı budur:

Beyit: Kađ bede’ meşhedu mevlāye anihū cemeli
 Ki müşāhid şod ez an meşhedem envār-i celi⁸³¹

Ve ba‘de’z-ziyāre işbu şerhine ⁽¹⁴⁾ibtidā olunan kaşīde-i celileyi silk-i nazma keşīde buyurdular. Kezā fi *Reşehāt*. ⁽¹⁵⁾**Maḥşül-i nazm:** Ey şahne-i Necef! Seni ziyāret edici olduğum hâlde şabāha ⁽¹⁶⁾dāhil oldum ve seniñ merkad-i şerif ve kabr-i laṭifine nişār için cān nağdi elimde⁽¹⁷⁾dir. Ya‘ni seniñ yoluna fedā-yi cān ederim demekdir.

2. Tu kıble-i du‘āyī vü ehl-i niyāz rā

Rüy-i ümmīd sūy-i tu başed zi her taraf

⁽²⁰⁾Du‘āyī kelimesinde yā hitāb içündür. **Maḥşül-i nazm:** Ey kân-i şehā vey kıble-i du‘ā! ⁽²¹⁾Sen bir bende-nüvāz şāh-i evreng-i‘tizāzsın ki cemī‘-i ehl-i niyāzıñ rüy-i ümidi ⁽²²⁾her taraftan seniñ cānibine olur. Ve sen bir şehinşāh-i ‘ālī-pervāzsın ki cemī‘-i ⁽²³⁾bī-çāregān sūy-i semāhatıñe berdāşte-i dest-i niyāz ve mā fi’z-zamīrlerin i‘lām [74^b] ve ibrāz etmekdedirler. Ğarībedendir ki vilādet⁸³²-i esedullāh derūn-i beytullāhda ⁽²⁾vāki‘ olmuştur.

Kıt‘a: Murtażā bir dür-i deryā-yi velāyetdir kim
 Harem-i Ka‘bedir ol dürr-i şemīniñ şadefi
 Ğayrıdan eşref eğer olsa anuñ-çündür kim
 Harem-i Ka‘beden ol kesb kıluğdur şerefi⁸³³

3. Mībüseme āsitāne-i kaşr-i celāl-i tu

⁸³¹ Efendimin türbesi görünmeye başladı, çöktürün şimdi devemi / ki buradan yüce nurlar görünmekte bana. *Fâtihatü’ş-Şebâb*, kasīde 40/1.

⁸³² “Velāyet” : SK

⁸³³ Fuzûlî, *Hadikatü’-Süedâ*, s. 181, haz. Şeyma Güngör.

Der dide eşk-i 'özü zi takşir-i mā selef

⁽⁶⁾Kasr köşk demektir. Selef halef vezninde zamān-i māzide gelip geçen ⁽⁷⁾ma'nāsınadır. **Yukālu selefe's-şey'u izā mađā**⁸³⁴ **Maḥşül-i nazm:** Ey 'amzāde-i 'illet-i ⁽⁸⁾ğā'iyye-i kâf u nün, şeref-yäfte-i **ente minnī bi-menzileti Hārūn**⁸³⁵! Seniñ kaşr-i celāliniñ ⁽⁹⁾āsitānesini taqbil ederim, zamān-i māzide güzērān eyleyen kuşūrumdan çeşmimde ⁽¹⁰⁾eşk-i 'özü revān olduğu hālde ki bu āna kadar seni ziyāret farīza-i zimmet idi.

4. Ger perdehā-yi çeşm murāşsa' be gevherem

Ferş-i ḥarīm-i kabr-i tu kereded zihī şeref

⁽¹³⁾Perde-i çeşmden murād gözünj қаpağıdır. Gevherden murād gözyaşadır ki beynehumāda ⁽¹⁴⁾vech-i müşābehēt vüçüh-i 'adidedendir. Murassa' mu'azzam vezninde müzeyyen olan şey ⁽¹⁵⁾demektir. Harīm raḥīm vezninde bu daḥi ḥarem demektir. Ḥarem kelimesi muṭlaq zikr olunduğda ḥarem-i Mekke-i ⁽¹⁶⁾mükerrreme ve ḥarem-i Resūlullāh şallallāhu te'ālā 'aleyhi vesellemdir ve bu, ḥill muḳābilidir ki ⁽¹⁷⁾mevāzi'-i ma'rūfe-i muḥaddedeniñ ḥārici ḥill ve dāḥili ḥaremdir ki nice ef'āl anda memnū' ve maḥzūrdur. ⁽¹⁸⁾Bu maḳāmda 'alā tarīki't-teşbih derūn-i türbe-i şerife murāddır. Kabr insān kısmınıñ ⁽¹⁹⁾ba'de'l-vefāt medfenine denir ki lisān-i Fāriside gūr, lisān-i Türkide sin ⁽²⁰⁾ta'bīr olunur. Nitekim *Luğat-i Şāhidī*'de gelmişdir: *Irak tağ eşiği gūr dāḥi gūrdır sin*⁸³⁶. **Maḥşül-i nazm:** Ey imām! Eđer benim gevher-i ekşimle tarşī' ve tezyīn olunan ⁽²²⁾gözümünj қаpaқları seniñ kabr-i şerifiniñ ḥaremine yayılmış olursa bu ne sa'ādet ⁽²³⁾ve şereftir. **Me'al-i beyt:** Bākī ve māşī 'ale'l-vech ziyāretten 'ibāretdir. Zīrā perde-i çeşm [75^a] ferş-i ḥarīm olmaқ vech-i mezkūr üzere ziyāret tarīkiyle ḥuşul-pezir olur. Teemmel.

5. Hoş-ḥālem ez telāki-i ḥuddām-i ravzaet

Bāşed konem telāfi-i 'ömrī ki şod telef

⁸³⁴ Bir şey geride kaldığında selef derler.

⁸³⁵ Hārūn'un (Musa'ya yakınlığı) nispetinde sen bendensin. Müslim, *Sahih-i Müslim*, IV /2404.

⁸³⁶ Atabey Kılıç, Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şāhidī (Metin), *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4, Fall 2007, s. 516-548.

⁽⁴⁾Telākī tefā‘ül vezninde görüşmek ve buluşmak ma‘nâsınadır. Yevm-i kıyâmete daği yevmu’t-⁽⁵⁾telākī ta‘bîr olunmuşdur ki eslâf ve ahlâf birbirine mülākī olurlar. ⁽⁶⁾Telâfî bu daği fâ ile tefā‘ül vezninde kuşuru yâhud fevt olan nesneyi ⁽⁷⁾şonradan tedârik eylemek ma‘nâsınadır. Huddâm hâdimiñ cem‘idir kâtib ve küttâb ⁽⁸⁾gibi. Bu maqâmda murâd türbe-dâr ve ferrâş ve serrâc ve kennâs bunun emşâli kimesnelerdir. ⁽⁹⁾Ba‘zî nüshada merkâdet vâkı‘ olmuşdur. **Maḥşûl-i nazm:** Ey merd-i meydan-i ⁽¹⁰⁾vegâ, zehre-şikâf-i a‘dâ! Seniñ ravza-i şerîf ve qabr-i laṭîfiniñ hâdim⁽¹¹⁾lerine mülākī olduğumdan hoş-ḥâl ve mesrûru’l-bâlim ve mülâkâtım sebebiyle ‘ömr-i ⁽¹²⁾telef-şodeyi tedârik ve bulmaq ederim. Zirâ huddâm-i ravzaña mülâkât emâre-i ⁽¹³⁾sa‘âdet ve sebab-i ḥalâş u necâtdır.

6. Dârem tevaḳḳu‘-i an ki mişâl-i recâ-yi men

Yâbed zi gilḳ-i faẓl-i tu tevḳî‘-i lâ taḥef

⁽¹⁶⁾Tevaḳḳu‘ tefa‘‘ül vezninde bir nesneniñ vuḳû‘una müterâḳḳib olmak ma‘nâsınadır. Tevḳî‘ ⁽¹⁷⁾tef‘îl vezninde bir nesneyi vâkı‘ etdirmek ma‘nâsınadır. Bu münâsebetle ⁽¹⁸⁾te’sîr ma‘nâsında isti‘mâl olunmuşdur ve bu ‘alâқа ile berevât-i sultâniyyeye ⁽¹⁹⁾vaz‘ ve keşîde kılinan nişâne-i pâdişâhiye ıtlâḳ olunmuşdur medâr-i te’sîr ⁽²⁰⁾olduğu için. Gilḳ bi’l-kâfi’l-‘Acemî kalem demekdir. **Maḥşûl-i nazm:** Yâ imâm! Ol nesneye ⁽²¹⁾teraḳḳûb ve intizâr tutarım ki benim ricâmıñ mişâli seniñ kilḳ-i faẓlından “lâ taḥef” ⁽²²⁾tevḳî‘ini bulur ve saña bende olan cemî‘ şeyden emîn olur.

7. Meh-i bî-kelef nedîde kesî veyn ‘aceb ki hest

Hurşîd-vâr mâh-i cemâl-i tû bî-kelef

[75^b] Kelef selef vezninde şarıya mâ’il qaralığa denür, cirm-i qamerde müşâheddir. ⁽²⁾Mâhıñ kelef-dâr olmaqlığı ba‘de’s-şakḳ zuhûr bulmuşdur ki engüşt-i sa‘âdet-i ⁽³⁾Muḥammediyyeniñ eşeridir. Nitekim denmişdir:

Beyit: Ol siyeh kim görünür cirm-i qamerde anı bil
Parmağınñ yiridir Ḥâzret-i ḥayru’l-beşerüñ

Maḥşül-i nazm: Māhı kimesne ⁽⁵⁾bī-kelef görmemiştir. Ve bu ziyāde ta‘accüb olunacak şeydir ki seniñ māh gibi ⁽⁶⁾olan cemāliñ ḥurşid gibi bī-kelef ve nūrānī ve cemāliñ şā’ibe-i noḳşāndan ⁽⁷⁾müte‘ālīdir.

8. Ber rüy-i ‘āşikān-i tu meftūḥ geşte est

Ebvāb-i küntü kenz be miftāḥ-i men ‘aref

⁽⁹⁾Küntü kenz, ⁸³⁷ kuntu kenzen maḥfiyyen fe-aḥbebtu en u‘rafe fe-ḥalaḳtu’l-ḥalka li-u‘rafe ⁸³⁸ ḥadīş-i ḳudsīsine ⁽¹⁰⁾işāretidir. Men ‘arefe, men ‘arefe nefschu faḳad ‘arefe rabbahu kelām-i nebevīsine telmīḥdir. ⁽¹¹⁾Ba‘zı nüshada ‘āşikān yerine ‘ārifān vāḳi‘dir. Bu nüsha nüsha-i evvelden ⁽¹²⁾lafzen ve ma‘nen aḥsendir, teemmel. **Maḥşül-i nazm:** Ey vaşıyy-i maḥbūb-i sübhān! Seniñ ⁽¹³⁾‘āşıklarının yüzleri üzerine “men ‘arefe” miftāḥı ile ebvāb-i “küntü kenzen” ⁽¹⁴⁾meftūḥ ve küşādedir. Ya‘ni seniñ ‘āşıkların sırr-i “men ‘aref”e āgāh ve vāşıl-i ⁽¹⁵⁾cenāb-i Ḥazret-i Allāh olmuşlardır. Ve lākin ebvāb-i künüz meftūḥ ü küşāde ⁽¹⁶⁾olmak ‘irfān-i nefse vuḳūf ve ‘irfān-i nefis daḥi muḥabbet ü ma‘rifet-i İmām-i ⁽¹⁷⁾Hümāma mevḳūfdur. Ḥafī degildir ki cemī‘-i ‘urefā bāde-i füyūzāt-i Ḥudāyı cām-i ‘Aliyyu’l- ⁽¹⁸⁾Murtażadan nüş ve lā-ya‘ḳıl u medhūş olmuşlardır. Zīrā silsile-i cemī‘-i ⁽¹⁹⁾aşḥāb-i tarīḳat Ḥazret-i şāḥ-i velāyete müntehīdir. Bīnāberīn şān-i Kerrār‘da ⁽²⁰⁾ḳaşā‘id ve medāyih ḳatı bisyārdır. Ba‘zı erbāb-i tuḡyān bu daḳıḳadan ‘adem-i ⁽²¹⁾‘irfānları sebebiyle şüyūḥ-i şelāse ḥaḳḳında nice hezeyān ederler ki beyānı mūcib-i ⁽²²⁾ḡazab-i Sübhān’dır. Ne‘ūzubillāh min şurūrihim. Ḥazret-i Mevlānā ḳuddise sırruhu ḥazretlerinin ⁽²³⁾işbu ḡazellerinden mā-sebaḳ manend-i şafaḳ rüşendir:

Ġazel: Men ‘Alī rā dost [76^a] dārem dostī-yi kirdār-i mās’t
Kūr bādā her du çeşmeş her ki düşmen-dār-i mā’s’t

⁽²⁾Mā ki ez nūr-i ‘Alī her dem sa‘ādet yāftem

İn sa‘ādet dem-be-dem ez bāḥn-i ⁽³⁾pīrān-i mā’s’t

⁸³⁷ “Küntü kenz” : - BM

⁸³⁸ Gizli bir hazineydim, bilinmeyi istedim, mahlūkâtı yarattım. Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, II /2016.

Şāh-i mā rā dost dārīd ey ki Hāḡḡ rā dostīd
Her ki ⁽⁴⁾ḡubb-i şeh nedāred dūşmen u aġyār-i mā'st

Dīde-i her ḡāricī maḡrūm ez nūr-i 'Ali'st
⁽⁵⁾Gerden-i her nāşibī u puḡte ber-dār-i mā'st

Şems-i Tebrīzī ḡamuş dīger meġu ⁽⁶⁾tu sırr-i Hāḡḡ
Merd-i ma'nā ankes est gu vāḡıf-i esrār mā'st⁸³⁹

9. Cüz-i gevher-i velā-yi tu rā perveriş nedād

⁽⁸⁾Herkes ki bā şafā-yi derūn zād çün şadef⁸⁴⁰

⁽⁹⁾Velā ḡayā vezninde muḡabbet ma'nāsınadır. Perveriş ism-i maşdardır ki beslemek ⁽¹⁰⁾demekdir. Şadef ma'lūm. Taḡdīr-i 'ibāre; herkes ki bā şafā-yi derūn çün ⁽¹¹⁾şadef zād cüz-i gevher-i velā-yi tu rā perveriş nedāred demekdir. **Maḡşūl-i beyt:** Yā imām! ⁽¹²⁾Her kimesne ki şafā-yi derūn ile toġdu ya'ni ḡalk oldu mānend-i şadef ⁽¹³⁾seniḡ gevher-i muḡabbetiniḡ ḡayrıya perveriş vermedi. Nitekim şadefiḡ daḡi ḡāli ⁽¹⁴⁾budur. Bu beyt-i şerīfde nāzım-i niḡrīr muḡıbbān-i ḡāzret-i Murtażā'yı aşdāfa ⁽¹⁵⁾ve muḡabbetini daḡi dūrere teşbih buyurdular. Beynehumāda vech-i şebeh zāhirdir. Teemmel. ⁽¹⁶⁾Şafā-yi derūn ile toġmaḡ ehl-i sa'ādet olmaḡdan 'ibāretdir. Ma'lūm ⁽¹⁷⁾ola ki ḡāzret-i şāh-i velāyete muḡabbet ve meveddet emāre-i sa'ādet ve buġz u ⁽¹⁸⁾adāvet daḡi 'alāmet-i şeḡāvetdir. Nitekim eḡādīş-i ḡāzret-i şāḡıb-şerī'at ⁽¹⁹⁾aleyhi ekmelu't-taḡıyyat buḡa delālet eyler. Hāḡḡa ki ḡāzret-i Murtażā'nıḡ feżā'il u ⁽²⁰⁾meḡāsinine istid'ā-i ḡaşr-i taḡrīr ve dā'ıye-i zābt-i taḡrīr ḡāric-i ihāḡa-i ḡudret-i ⁽²¹⁾beşer ve müşāhede-i şūret-i aḡvāl mā fevḡ-i im'ān-i nazardır. Nitekim

⁸³⁹ Ben Ali'yi seviyorum, Allah sevgisi bu; bizim düşmanlığımızı isteyen iki gözü de kör olsun. // Biz her an Ali'den saadet gördük; bu saadet, bizim pırlarımızın gönüllerindedir hep. // Allah'ı sevenler, bizim şahımızı seviniz, Şah'ı sevmeyen, bizim düşmanımız ve yabancımızdır. // Her Hāricīnin gözü Ali'nin nurundan mahrumdur, her Nāsībīnin boynu bizim daraġacımıza asılıdır. // Şems-i Tebrizi, sus artık, Hakkın sırrını faş etme, mana eri bizim sırrımıza vakıf olandır.

⁸⁴⁰ BM nüshasında derkenārda noktasız harflerle

Her kes ki be cān muḡıbb-i ḡayder bāşed

V'ez mihr-i 'Ali dileş münevver bāşed

Dūr sezā-yi nīrān be reved

Der bāġ-i behişt ehl-i kevşer bāşed

şeklinde bu rubai yazılmış ve hemen altına yine noktasız harflerle “muḡabbete müte'allıḡ eḡādīş naḡl ola” ifadesi yazılmıştır.

İmâm Aḥmed bin ⁽²²⁾Ḥanbel raḍiyallāhu Te‘ālā ‘anhu buyurmuşlardır: **Mā cā’e li-eḥadin mine’l-feḍā’ili mā cā’e li-‘Aliyyin** ⁽²³⁾raḍiyallāhu te‘ālā ‘anhu⁸⁴¹. Ya’ni Ḥazret-i ‘Alī hakkında şol nesne ki fezā’il ve meḥāsinden [76^b] vārid olmuşdur kimesne hakkında gelmemiştir. **Mā lā yudreku kulluhu lā yutreku kulluhu**⁸⁴² müfādınca ⁽²⁾muḥabbet-i şīr-i Ḥudā hakkında vürüd eden eḥādīs-i şerīfeden maḥalle münāsib ⁽³⁾birkaç ḥadīs ketb u imlā olundu. ‘An Mu‘āz bin Cebel raḍiyallāhu te‘ālā ‘anhu ⁽⁴⁾‘ani’n-nebiyyi şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem **ḥubbu ‘Aliyyin ḥasenetun lā teḳirru ma’ahā seyyi’etun ve buğḍu** ⁽⁵⁾‘Aliyyin seyyi’etun lā tenfe’u ma’ahā **ḥasenetun**⁸⁴³ ya’ni ‘Alī’niḡ ḥubbu bir ḥasenedir ki hīç bir ⁽⁶⁾seyyi’e ya’ni hīç bir ma’şiyet anıḡla zarar veremez ve buğḡ u ‘adāveti daḡi bir ⁽⁷⁾seyyi’edir ki hīç bir ḥasene anıḡla fā’ide veremez. Kezā fi *Ḥadīs-i Erba’in* li-Mevlānā ⁽⁸⁾Ḥüseyn Vā’iz ḳuddise sırruhu.

Nazm: Aḡbāb-i tu bā cürm müselmān u muvaḡḡid

⁽⁹⁾A‘dā-yi tu bā ṡā‘at merdūd u münāfik⁸⁴⁴

Ḥadīs-i diḡer ‘an İbn-i ‘Abbās raḍiyallāhu ⁽¹⁰⁾‘anhumā ‘ani’n-nebiyyi şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem **lev icteme‘a’n-nāsu ‘alā ḡubbi ‘Aliyyi ibni** ⁽¹¹⁾Ebī ṡālibin **lemā ḡalakallāhu Te‘ālā’n-nār**⁸⁴⁵ ya’ni eḡer nās cem‘ olsalar idi ‘Alī ⁽¹²⁾ibn Ebī ṡālib’iḡ muḡabbeti üzerine cenāb-ı Ḥaḡḡ cehennemini ḡaḡḡ etmez idi. Ḥadīs-i ⁽¹³⁾diḡer ‘an Selmān raḍiyallāhu te‘ālā ‘anhu ‘ani’n-nebiyyi şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem ⁽¹⁴⁾**men sebbe**⁸⁴⁶ ‘Aliyyen **faḡad sebbenī ve men sebbenī faḡad sebellāh**⁸⁴⁷ kezā fi *Cāmi‘i’s-Saḡīr*. ⁽¹⁵⁾Ḥadīs-i āḡer an Mu‘āviye bin Ḥubeyde raḍiyallāhu ‘anhu ‘ani’n-nebiyyi şallallāhu ‘aleyhi ⁽¹⁶⁾vesellem **men māte ve fi ḡalbihi buğḡu ‘Aliyyi ibni Ebī ṡālibin felyemut yehūdiiyyen ev naşrāniyyen**⁸⁴⁸.

⁸⁴¹ Hz. Ali hakkında gelen övgüler başka hiçkimse hakkında söylenmemiştir.

⁸⁴² Tamamı idrak edilemeyen şeyin tamamı da terk edilmez.

⁸⁴³ Kaynaḡı bulunamadı.

⁸⁴⁴ Seni sevenler günahlarına raḡmen Müslüman ve muvaḡḡid / Düşmanlarınsa ibadetlerine raḡmen reddedilmiş ve münafik.

⁸⁴⁵ İnsanlar Hz. Ali’nin sevgisi üzere birleşselerdi, Allah cehennemini yaratmazdı. Kaynaḡı bulunamadı.

⁸⁴⁶ “Sebbenī” : BM; Hadisteki anlam gereḡi “sebbe” olması gerekmektedir.

⁸⁴⁷ Ali’ye söven bana sövmüş olur, bana sövense Allah’a sövmüş olur. Suyûtî, *Cāmi‘u’s-Saḡīr*, II /8736.

⁸⁴⁸ Kalbinde Hz. Ali’nin buğḡuyla ölen kimse Yahudi veya Hristiyan olarak ölür. Kaynaḡı bulunamadı.

(17) **Kıt'a:** Be haqq-i hürmet-i zāt u şıfāt-i rabbānī
Be haqq-i cümle-i kerrübiyān-i rūhānī
(18) **Kı:** Ki düşmenān-i 'Alī rā namāz nīst dürüst
Vü ger çü sīne-i üştür konend pīşānī⁸⁴⁹

Hadīs-i āher 'an Enes rađiyallāhu te'ālā 'anhu 'ani'n-nebiyyi şallallāhu (20)te'ālā 'aleyhi vesellem 'unvānu şahīfeti'l-mu'mini hubbu 'Aliyyi ibni Ebī Tālibin⁸⁵⁰, kezā (21)fi Şavā'ik-i Muhriķa li-İbni Hacer el-Heysemī. Hadīs-i āher aħrece Müslim 'an 'Alī rađiyallāhu te'ālā 'anhu ennehu ķāle ve'l-lezī ħalaķa'l-cennete ve bara'e'n-nesemete innehu le 'ahdu'n-nebiyyi'l-ümmiyyi ileyye ennehu lā yuħibbunī illā mu'minun velā yubğiduni illā munāfiķun⁸⁵¹. Ve aħrece't-Tirmizī 'an Ebī [77^a] Sa'id⁸⁵² el-Ĥudrī ķāle kunnā na'rifu'l-munāfiķine fi buğđihim 'Aliyyen⁸⁵³. Nuķile minhu ħadışun (2)āher ravā 'ani'n-nebiyyi şallallāhu te'ālā 'aleyhi vesellem elestu bi'l-mu'minīne evlā min (3)enfusihim ve men kuntu mevlāhu fe-'Aliyyun mevlāhu Allāhumme 'ādi men 'ādāhu ve vāli men vālāhu⁸⁵⁴.

(4) **Kıt'a:** Gel ey rızā-yi Resül isteyen zuhūra getir
Nişān-i devlet-i tevfiķ-i vāli men vālāhu
Adāvet-i esedullāha olma ķā'il kim
Saņa çekilmeye şemşir-i 'ādi men 'ādāhu⁸⁵⁵

Kıt'a: Farzdır kim ola şıgār u kibār
Mā'il-i ħubb-i Ĥaydar-i Kerrār
(7) Anuñ-içün demiş Resülullāh
Ĥazret-i Ĥaķķ'a vāli men vālāhu⁸⁵⁶

⁸⁴⁹ Allah'ın zātı ve sıfatlarının hürmeti hakkı için! Allah'a en yakın olan bütün meleklerin hakkı için! Hz. Ali düşmanlarının namazı makbul değildir. Alınları (şecde etmekten) deve göğsü gibi olsa da.

⁸⁵⁰ Müminlik sayfasının başlangıcı Hz. Ali sevgisidir. İbni Hacer el-Heysemī, *Savā'iku'l-Muhriķa*, II /365.

⁸⁵¹ Allah resulü cenneti ve rüzgārı yaratan Allah'a yemin ederek beni seven ancak mümindir, bana buğzeden ancak münafıktır dedi. Müslim, *Sahih-i Müslim*, I /78.

⁸⁵² "Sa'd" : SK

⁸⁵³ Münafıkları Hz. Ali'ye olan buğzlarıyla tanırdık. Ali el-Muttakī, *Kenzü'l-Ummāl*, XIII /36346.

⁸⁵⁴ Ben müminlere kendi nefislerinden daha sevimli değil miyim? Ben kimin dostuysam Ali de onun dostudur. Allahım Ali'ye düşmanlık yapana düşmanlık; dostluk yapana dostluk yap. Ali el-Muttakī, *Kenzü'l-Ummāl*, I /953.

⁸⁵⁵ Fuzûlî, *Hadikatü's-Süedâ*, s. 117, haz. Şeyma Güngör

İmâm-i Müstağfirî⁸⁵⁷ (8) rivâyetiyle *Şevâhidü'n-Nübüvve*'de meşûrdur ki şulahâ-yi zamândan bir müttakî-yi pâk-i'tikâd (9)ve bir 'âbid-i şâfi-nihâd buyurmuş ki bir gece vâkı'amda 'arâşât-i kıyâmet kâ'im (10)olmuş ve mîzân daği naşb kılınmış gördüm ki Hâzret-i Resûl-i Ekrem şallallâhu (11)te'âlâ 'aleyhi vesellem kenâr-i havz-i Kevşerde kâ'im ve Hâzret-i İmâm Hasan-rızâ ve İmâm (12)Hüseyn-i şehîd-i deşt-i Kerbelâ rağiyallâhu 'anhumâ hâzretleri müte'a'ttişân-i (13)maşşeri sîr-âb etmeğe ta'yîn olunmuş ben daği iştiyâk-i tām ile bir cür'a (14)iltimâş etdim. Hâzret-i Resûl-i Ekrem şallallâhu te'âlâ 'aleyhi vesellem sa'âdetle (15)buyurdular ki saña reşahât-i Kevşerden naşib yokdur. Ben daği me'yûs olup (16)sebebiñ su'âl edince buyurdular ki seniñ civârında bir şakî vardır ki dâ'im (17)sâkî-yi Kevşer cenâb-i Hâyder mezemmetin eyler. Sen anıñ ahvâline mu'ttali' iken (18)men'ine ikdâm etmezsin. Ben daği yâ Resulallâh eğer men' eylesem helâkim muqarrerdir (19)dedim. Hâzret-i fahr-i 'âlem şallallâhu te'âlâ 'aleyhi vesellem yedime bir seyf-i mücerred verip (20)buyurdu ki bu tiğ ile ol mel'ûnu helâk eyle. Ben daği vâkı'amda anı katl (21)eyledim. Nâgâh bîdâr olup işitdim ki filân kimesne bu gece pisterinde (22)zebh olmuşdur, la'netullâhi 'aleyhi.

Beyit: Tiğ-i bâtın tiğ-i zâhirden beter hûn-rîz olur
Zâhir u bâtında şemşîr-i velâyet tîz olur

Bu maqâmın [77^b] tafşilini tâlib olan *Şavâ'ik-i Muhrîka ve Şevâhidü'n-Nübüvve*'ye nazar eylesin. (2)Gazel-i Mevlânâ⁸⁵⁸ kıddise sırruhu:

An emîr-i bâ-şafâ u bâ-vefâ râ dost dâr
Ey berâder der du 'âlem şâh-i mâ râ dost dâr

Maqşad-i maqşûd-i cânem hâk-pây-i Murtażâ'st
Hâk-i pây-i Murtażâ-yi bâ-şafâ râ dost dâr

⁸⁵⁶ Fuzûlî, *Hadîkatü's-Süedâ*, s. 187, haz. Şeyma Güngör.

⁸⁵⁷ Tam künyesi "Ebü'l-Abbâs Ca'fer b. Muhammed b. el-Mu'tez el-Müstağfirî en-Nesefî" olan ve 432 / 1041 yılında vefat etmiş hadis âlimidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Heyet, "Müstağfirî", *DİA*, c. 32, s.108-109.

⁸⁵⁸ "Mevlânâ" : - BM

Muṣṭafā rā Murtaẓā dān Murtaẓā rā Muṣṭafā
Rūṣen-i an çeşm u çerāğ-i bā ziyā rā dost dār

(6) Reh be kūy-i Ḥayder-i Kerrār ḥ^vāhī yāften
Ḥānedān-i Ehl-i Beyt-i Muṣṭafā rā dost dār

(7) Şems-i Tebrīzī ğulām-i Ḥayder-i Kerrār şod
Menzil-i taḥḳīḳ ḥ^vāhī reh-nümā rā dost dār⁸⁵⁹

(8) Bu daḥi ḥafī olmaya ki şān-i şüyūḥ-i şelāseye şeyn verecek kelimātdan keff-i
lisān (9) ve anlara daḥi ez cān u dil muḥabbet ve ikrār-i fazīlet ‘ālāmet-i ehl-i
sünnet (10) ve ḥilāfı küfr u dālāletdir.

Nazm: Ehl-i sünnetde ‘ālāmet beşdir
Biri şeyheyne fazīlet-i ikrār

İki dāmāda muḥabbet biridir
Biri de meşhini mest üzre qarār

Biri de küfr ile ḥükm eylememek
Mü’min işlerse kebire her bār

(13) Biri de zāt u şifāt-i Ḥaḳḳda
Terk-i baḥş oldu Müselmāna şi‘ār

Ba‘zı (14) aṣḥāb-i tuğyān cāmi‘u’l-Ḳur‘ān Ḥazret-i ‘Oşmān ḥaḳḳında süre-i
inşirāḥda (15) **ve rafa‘nā leke zikrek**⁸⁶⁰ fıkrası zeylinde **ve ‘Aliyyen şihrek**⁸⁶¹ vaşf-i
‘ulviyyesini (16) ‘adāvet-i muşāheret ile terk eyledi dediler ve niceleri daḥi şān-i
şeyheyne (17) mükeremeynde dürlü dürlü türrehāt ve hezeyān eylediler ki taḥrīr u

⁸⁵⁹ O safā ve vefā sahibi sultanı sev, ey kardeş! Her iki âlemde de bizim sultanımızı sev. // Canımın maksadı Murtaza’nın ayağının toprağıdır, sen de onun ayağı toprağını safā ile sev. // Mustafa’yı Murtaza, Murtaza’yı da Mustafa bil. O göz aydınlığı, ışık çirasını sev. // Haydar-i Kerrar’ın mahallesine gitmek istersen Mustafa’nın ehl-i beytini sev. // Şems-i Tebrizî Haydar-i Kerrar’ın kölesi oldu. Hakikat menziline ulaşmak istiyorsan kılavuzu (Hz. Ali) sev.

⁸⁶⁰ Senin şānını yükseltmedik mi? İnşirāḥ 94 /4.

⁸⁶¹ Ali de senin damadındır.

beyān ⁽¹⁸⁾bir vechle şāyān⁸⁶² değildir. Bu hāl u ḳubḥ rafz olduğu şarīḥdir ve mezemmet-i ⁽¹⁹⁾rafzda nāzımın işbu ebyāt-i şelāsesi mengūş-i gūş-i cān olmağa eḥaḳḳdır.

⁽²⁰⁾**Nazm:** Rāfīzī rüz-i ḳıyāmet ḥar buved zīr-i yehūd
Mülḥid-i nādān be dest ender girifte ez mehār

⁽²¹⁾ Bāz naşrānī be desteş dest-çūpī āhenīn
Mīzened ḥar rā hemī tā mīreved dāru'l-bevār

⁽²²⁾ Şad hezārān bār-i la'net ez Ḥudā vü ez resül
Ber ḥar u ḥar-bende u ber bār u ber sālār-i bār⁸⁶³

⁽²³⁾ Ve ba'zı ḥāricī-sīret ve münāfıḳ-ıynnet kimesneler daḫi vardır ki 'Alī diyene [78^a] rāfīzī ve muḥıbb-i ḥānedān olanların küfrüne daḫi rażī olmayup belki ḳatliyle ⁽²⁾bile mütesellī olmazlar. Ḥafī değildir ki rafz ḥulefā-i şelāşeden teberrīden 'ibāretdir. Nitekim ⁽³⁾'inde'r-revāfız muḥabbet-i 'Aliyy-i velī ḥulefā-i şelāşeden teberrī üzerine meşrūḫdur ⁽⁴⁾ve muḥabbet-i şīr-i Ḥudā rafz olmadığı zāhir bir ma'nādır. Ve muḥabbet-i kenende-i der-i Ḥayber ⁽⁵⁾eğer rafz ise erfaż-i 'ibād olmaḳ bī-zarardır. Kemā ḳāle'ş-Şāfi'ī raḫıyallāhu ⁽⁶⁾'anhu:

Beyit: İn kāne ḥubbu'l-velıyyı rafdan
Fe-inneni arfaḫu'l-'ibādi⁸⁶⁴

Mesmū'-i ⁽⁷⁾'ācizīdir ki Fātiḫ Sultān Meḫmed Ḥān-i Gāzī 'aleyhi raḫmetü'l-hādī ḫāzretlerinin ⁽⁸⁾cāmi'-i şerīfnde⁸⁶⁵ Birgıvīci⁸⁶⁶ demekle meşhūr-i enām bir merd-i

⁸⁶² "Şān" : SK

⁸⁶³ Rāfıziler kıyamet gününde Yahudilerin altındaki eşek gibiler, yularları da cahil münkirlerin elinde // Daha sonra Hristiyanlar ellerinde demir çubuklarla cehenneme girene kadar bu eşekleri (rāfızileri) döverler. // Allah ve Hz. Muhammed tarafından binlerce lanet olsun, eşeğe ve eşeğin seyisine, yüküne ve kervancı başına da.

⁸⁶⁴ Hz. Ali'yi sevmek rafz ise insanların en rāfızisi benim.

⁸⁶⁵ "Şerīfde" : SK

⁸⁶⁶ *Sefine-i Evliyâ*'da bu cemaat hakkında "Fatih Sofuları" başlığı altında şu bilgiler yer almaktadır: "İmām Birgıvı'nın Tarikat-i Muhammediyye'si onların mürşididir. İmām-ı müşārun-ileyh turuk-i

vācibu'l-i'dām hengām-i ⁽⁹⁾tedrīsinde Hāzret-i Murtażā'ya arpa ağzı kadar 'adāvet emāre-i sa'ādetdir, ⁽¹⁰⁾zīrā 'Alī'ye muḥabbet, ḥilāfina mūcib-i bürüdet olur. Bināberīn miḳdār-i cevīn ⁽¹¹⁾'adāvet her mü'mine farz-ı 'ayndır der imiş, ḥazelehullāh.

Ġazel: Şem'-i 'aşq-ı Hüseynem 'aleviyem 'alevī
Ruḥ-i a'dāyı yaqar āteş-i āhım 'alevi

(13) Ne revā rāfīzī ta'biri muḥibb-i āle
Hem yezīdī olana nisbet-i sünnī senevī

(14) Ebr olur āhım olup teşne şehīdi anıcaq
Yağdırır bāriş-i la'net be-revān-i Emevī

(15) Kerbelā'ya yetişür şā'ıka-i āh-i belā
Ḥamdulillāh ki dilim kuvvet-i Ḥayderle kavī

(16) Eyledi Fāzıl'ı bülbül gibi zār u nālān
Ol iki ğonce-i neşğüfte-i bāğ-i nebevī

(17) Bu ğazeli Mīr Fāzıl ḥuzūr-i pādīşāhīde bi'l-bedāha kā'il olmuşlardır, raḥmetullāhi 'aleyh.

10. Ḥaşm-i tu sūḥt der teb-i tebbet çü Bū Leheb

Nādīde ez zebāne-i qahret henüz tef

(20) Teb ḥarāret demektir. Bū Leheb bir merd-i bī-edebiḡ künyesidir ki tercüme-i aḥvālī qarīben ⁽²¹⁾mürür eyledi. Zebāne bahāne vezninde ateş yalını demektir. Tef def vezninde ⁽²²⁾ḥarāret ve kızgınlık ma'nāsınadır. **Maḥşül-i nazm:** Yā İmām! Seniḡ ḥaşmıḡ süre-i ⁽²³⁾Tebbetiḡ teb u ḥarāretinde Ebū Leheb gibi yandı. Seniḡ qahrınıḡ

aliyyeye dahl eylemiş olduğundan, bundan ziyāde zevk-yāb olurlar. Zāhirlerini tamāmen sünnet-i seniyyeye ve ashāb-ı kirāmın sīretine tevfiḡ etmek isterler..." s. 285-286.

zebānesinden [78^b] harāret görmeksiz. Nāzım-i fāzıl-i yekta-süvār-i meydān-i nazm u eṣ‘ār huṣemā-i Murtażā’yı ⁽²⁾Ebū Leheb’e teşbih etmekle cehennemī olduklarını i‘lām ve iş‘ār buyurdular. Nitekim eḥādīs-i ⁽³⁾muḥbir-i ṣādık daḥi bunu nāṭıktır. ‘An Ümmi Seleme raḍiyallāhu ‘anhā ‘ani’n-nebiyyi ṣallallāhu ‘aleyhi vesellem **lā yuḥibbu ‘Aliyyen munāfikun ve lā yabğuduḥu mu’minun**⁸⁶⁷, revāhu’t-Tirmizî.

Ꞗıı‘a: Cām-i buğz-i Murtażā’yı nüş eden nākeslere
Sākī-i devrān virür zehr-i selāsil ‘ākıbet
⁽⁶⁾Hem görürler ‘ālem-i şüretde āsar-i belā
Hem çekerler bend u ağlāl u selāsil ‘ākıbet⁸⁶⁸

⁽⁷⁾Ꞗāle ba‘du’l-‘urefā:

Nazm: Lev enne ‘abden etā bi’ş-şālihāti ğaden
Min virdi kulli nebiyyin murselin ve velī

Ve şāme mā şāme şavvāmun bilā ḥalelin
Ve kāmē mā kāmē kavvāmun bilā keselin

Ve ‘āşe fi’ d-dehri ālāfen mü’ellefeten
‘Āriyen mine’z-zenbi ma‘şūmen mine’z-zeleli

⁽¹⁰⁾ Mā kāmē fi’l-ḥaşri yevme’l-ba‘şi muntefi‘en
İllā bi-ḥubbi emīri’l-mu’minine ‘Alī⁸⁶⁹

11. Nisbet konend k’ān kef-i cūd-i tu rā be baḥr

Ez baḥr-i cūd-i tu neşināsend ğayr-i kef

⁸⁶⁷ Ali’yi münafık sevmez, mü’min de ona buğzetmez. Tirmizî, *Sünen-iTirmizî*, V /3717.

⁸⁶⁸ Fuzûlî, *Hadikatü’-Süedâ*, s. 189, haz. Şeyma Güngör.

⁸⁶⁹ Şayet bir kul yarın velilerin ve gönderilmiş peygamberlerin virdlerinden olan iyiliklerle gelirse de. Ve halel getirmeden çok oruç tutanlar gibi oruç tutarsa da, tembellik yapmadan çok namaz kılanlar gibi namaz kılsa da // Günah ve hatalardan temizlenmiş şekilde binlerce yıl yaşasa da, haşr gününde müminlerin emiri Hz. Ali’nin sevgisi olmadan bunlardan faydalanamaz.

(13) **Keff** kâfîñ fethi ve fânîñ teşdidiyle ‘Arabî olarak el ayası (14) ma‘nâsınadır ki beş parmağı müştemil olan avucdan ‘ibâretidir. Mısrâ‘-i şânide (15) olan **kef** Fârisî olarak köpük demektir ki ağızda ve deryâda olur. (16) Müşâdifât-i ğarîbedendir ki köpük ve köpek ikisi yek resimdir. Bunun (17) sebebi kâlbüd-i Hâzret-i Âdem nefh-i rûh-i rabbânî ile teşrîf olunmazdan aqdem (18) İblis-i la‘în cesed-i Âdeme⁸⁷⁰ ilşâk-ı buşâk ile taḥkîr eyledikde tahte‘ş-şadr (19) surre maḥalline sâkıṭ oldu. Derḥâl cenâb-i Cibrîl ol maḥalli öpüp tefrîk (20) ve zemîne tarḥ eyledikde ol ‘acîn-i bezzâk-âlûd-i merdüddan kelb maḥlûkdur ki (21) mezhebimizde ‘ayn-i necesdir. **Cûd** hûd vezninde birr u iḥsân demektir. ‘Âdet-i (22) şu‘arâdandır ki memdûḥların ebr-i bahâra ve kûlzüm-i zehḥâra teşbîh ederler. Nitekim (23) her ikide birr u iḥsân maḥsûs ve nümâyândır. **Maḥşûl-i nazm**: Ey ğarîk-i [79^a] baḥr-i belâ, ḥarîk-i nâr-i velâ! Seniñ cûd u iḥsânıñ keffini baḥre nisbet (2) edenler seniñ baḥr-i cûduñdan köpüğüñ ğayrıyı anlamadılar. Ya‘ni seniñ deryâ-yi (3) iḥsânıñdan bir şey’ fehm edemediler. Kûtüb-i tefâsîrde ruḥsâre-tırâz-i (4) evrâk-i taḥrîr u tebyîn olmuştur ki esedullâhi‘l-ġâlib ‘Alî bin Ebî Tâlib (5) ḥazretlerinin ‘âlem-i fânide dört dirhemi olup birin gece ve birin (6) gündüz ve birin setren ve birin cehren taşadduk edüp şân-i şerîflerinde (7) **el-lezîne yunfikûne emvâlehum bi‘l-leyli ve‘n-nehâri sırnan ve ‘alâniyeten**⁸⁷¹ kerîmesi nâzil (8) olup şehâ-i İmâm meşhûr-i enâm oldu. Ve bu ḥadîs-i ṭavîl daḥi kemâl-i şehâ⁽⁹⁾larına delîldir. ‘An İbni ‘Abbâs raḍiyallâhu ‘anhumâ **enne‘l-Ḥasene ve‘l-Ḥuseyne mariḍâ fe-e‘âdehumâ resûlallâhi şallallâhu ‘aleyhi vesellem fi nâsin fe-ḳâlû yâ ebâ‘l-Ḥaseni lev nezerte ‘alâ veledike fenezere ‘Aliyyun ve Fâtımātu ve Fıḍḍatu cāriyetun lehumâ şavme şelâşin in beri‘a fe-şufiyâ ve mâ mâ‘ahum şey’un fe‘stakraḍa ‘Aliyyun min Şem‘üne‘l-Ḥayberiyi şelâşe aşvu‘in fe-ṭahanet Fâtımatu şâ‘an veḥtebetet ḥamsete akrâşin fe-veḍa‘ühâ beyne eydîhim li-yuḫfirû feveḳafe ‘aleyhim miskînun fe-âşerûhu ve bâtû lem yezûkû ille‘l-mâ‘e ve aşbahû şiyâmen felemmâ emsev ve ḍa‘evu‘ṭ-ṭa‘âme veḳafe ‘aleyhim yetîmun fe‘âşerûhu [fe]veḳafe ‘aleyhim fi‘ş-şâlişeti esîrun fe-fe‘alû mişle zâlike fe-nezele Cebrâ‘îlu bi-sûreti “hel etâ” ve ḳâle yâ Muhammedu ḥuz**

⁸⁷⁰ “Âdem” : SK

⁸⁷¹ Mallarını gece gündüz; gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar var ya... Bakara 2/274.

henne'ekellāhu fi ehli beytik⁸⁷². kezā fi'l-*Ḳādi*⁽¹⁸⁾‘aleyhi rahmeti'l-hādī.

12. Reft ez cihān kesī ki ne pey ber pey-i tu reft

Leb ber nefir yā āsefā dil pür ez esef

⁽²⁰⁾Ne ma'nāda mıṣrā'-i evvelin āhirinde vāqi' reft kelimesine maşrūf olup ⁽²¹⁾taqdīr-i 'ibāre; reft ez cihān kesī ki nereft pey ber pey-i tu demek olur. Mıṣra'-i ⁽²²⁾şānī evvel-i beytde vāqi' reftin fā'ili olan kesī kelimesinden hāldir. Pey dey ⁽²³⁾vezninde 'aḡab ki ard ve eṅse ile ta'bīr olunur. Meşelā fülān kimesnenin [79^b] eṅsesinden geldi diyecek yerde ez peyeş der āmed denür. Bu ma'nā ⁽²⁾lisānımızda izini başaraḡ geldi ile ta'bīr olunur. Bu şüretde pey ber ⁽³⁾pey-i tu nereft cümlesinin hāşılı 'adem-i ittibā'dan 'ibāretdir. Yā āsefā ⁽⁴⁾bunun aşlı yā āsefi te'āle fehāzā evānukedir ki evvelinde yā ḡarf-i nidā ⁽⁵⁾esef ziyāde ḡüzn ve ḡasret āhirinde elif yā-i mütekellimden bedeldir. ⁽⁶⁾Hāşılı vaḡt-i taḡassürde tefevvūh olunur bir kelimedir. **Maḡşül-i nazm:** Ey maşdar-i ⁽⁷⁾kerāmet-i nā-mütenāhī vaşıyy-i muḡtār-i maḡbūb-i sübhānī! Bir kimesne ki saḡa mütāba'et ⁽⁸⁾etmeyüp muḡālefet eyledi ve seniḡ izinde ḡitmedi; ol kimesne cihāndan ⁽⁹⁾āhirete zamān-i riḡletinde ḡönlü pür-esef ve lisānı daḡi na'ra-i yā āsef ⁽¹⁰⁾üzere olduḡu hālde ḡitdi, ne'üzubillāhi te'ālā. Bu ḡāl küfr u şeḡāvete ⁽¹¹⁾dālldir. Nitekim küffār-i bed-fi'āl zamān-i intiḡāllerinde ba'zısı künk u lāl ve ⁽¹²⁾ba'zısı daḡi āh u esef etdikleri bī-kīl u ḡāldir. ḡāzret-i Murtażā'ya ⁽¹³⁾muḡālefet emāre-i küfr u ḡalālet olduḡu ḡayru'n-nās cenāb-i İbni 'Abbās ⁽¹⁴⁾raḡiyallāhu 'anhumā ḡāzretlerinden mervīdir: 'An İbni 'Abbās raḡiyallāhu Te'ālā 'anhumā ⁽¹⁵⁾ennehu ḡāle ḡāle resūlallāhi şallallāhu 'aleyhi vesellem **'Aliyyun bābu ḡiḡḡatin men daḡele** ⁽¹⁶⁾minhu kāne mu'minen ve men ḡarece minhu kāne

⁸⁷² Bir ḡün Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hastalanmışlardı, Peygamber efendimiz onları ziyaret ettiḡinde insanlar bir adak adayın dediler. Hz. Ali, Hz. Fātıma ve cariyeleri Fıdda iki hastanın iyileşmesi halinde üç ḡün oruḡ adadılar. Hastalar iyileşince Hz. Ali'de hiçbir şey yoktu, Şem'un-i Hayberī'den üç sâ' (1040 dirhem buḡday) borḡ aldı, Hz. Fātıma birisini öḡütüp beş ekmek yaptı. İftar için önlerine koyduklarında yanlarına bir fakir geldi, onlar da onu tercih ettiler ve su dışında bir şey tatmadan gecelediler ve tekrar oruḡlu olarak sabahladılar. Akşam olup iftar için yemek hazırladıklarında bu sefer bir yetim geldi ve yine onu tercih ettiler. Üçüncüsünde de bir esir geldi ona da aynısını yaptılar. Cebrail aleyhisselam gelip "hel etâ" suresini getirdi ve ey Muhammed, Allah seni ehl-i beytini afiyetle müjdeliyor. Kaynaḡı bulunamadı.

kāfiren⁸⁷³, kezā fi'l- *Cāmi'i's-Şağir*. 'An Ebī⁽¹⁷⁾ Eyyüb el-Enşārī rađiyallāhu 'anhu ennehu k̄āle k̄āle resūlallāhi şallallāhu 'aleyhi⁽¹⁸⁾ **yā 'Ammāru in ra'eyte 'Aliyyen kad seleke vādiyen ve seleke'n-nāsu vādiyen āhara**⁽¹⁹⁾ **fe'sluk ma'e 'Aliyyin ved'u'-nāse**⁸⁷⁴ revāhu'd-Deylemī. Ya'ni yā 'Ammār! Eđer 'Alī'yi bir vādiye sülük etmiş ve nās dağı 'Alī'den i'rāz edüp vādi-i āhere sülük⁽²¹⁾ eylemiş görürsen 'Alī ile sālİK ve 'Alī'niñ ğayrıyı tārİK ol. ZİRā HAKK⁽²²⁾ 'Alī iledir. Kemā verade fi'l-ħadİş 'an Ümmi Seleme rađiyallāhu 'anhumā 'ani'n-nebiyyi şallallāhu⁽²³⁾ Te'ālā 'aleyhi vesellem **'Aliyyun ma'e'l-Ķur'āni ve'l-Ķur'ānu ma'e 'Aliyyin len yefterikā ğattā yeridā** [80^a] **'ale'l-ħavd**⁸⁷⁵ kezā fi'l-*Cāmi'i's-Şağir*.

13. Evşāf-i ādemī nebud der muĥālifet

Sırr-i peder ki yāft zi ferzend-i nā-ħalef

⁽⁴⁾ Ādem'den murād cenāb-i ebū'l-eşbāhdır. Muĥālifet lāmıñ kesriyle muřā'ile ⁽⁵⁾ bābindan ism-i fā'ildir. Āħirinde tā ğıĥāb içündür. Lāmıñ fethiyle maşdar ⁽⁶⁾ olarak kırā'at dağı müveccehdır. Bu şüretde tā nefis-i kelimeden olup ⁽⁷⁾ taĥdīr-i 'ibāre; der muĥālefet demek olur, tefekkir. Ĥalef selef vezninde ⁽⁸⁾ pederden şonra gerü ğalan veled-i şāliĥe itlāk olunur. **Maĥşül-i nazm:** Ey ⁽⁹⁾ ğurre-i nāşıye-i şubĥ-i hidāyet ve ğurre-i bāşire-i şems-i velāyet! Sağa muĥālefet ⁽¹⁰⁾ edici olan kimesnede evşāf-i ādemıyyet olmaz. ZİRā ferzend-i ⁽¹¹⁾ nā-ħalefden pederıñ sırrını kimesne bulmamışdır. Fe-izā kāne kezā muĥālifān-i ⁽¹²⁾ İmām ta'rīf-i insāndan ğāric ve **ħalağallāhu'l-bağar fi şüreti'l-beşer** tarīğasına nāhic olup **ulā'ike ke'l-en'āmi bel hum eğall** maźmūn-i ĥikmet-⁽¹⁴⁾ nümūnesine mā-şadağ belki ĥayvānāt u cemādātđan alğağ oldukları mānend-i şafağ rüşendir.

14. Z'an pāye berterī tu ki künh-i kemāl-i tu

Dāned şoden siĥām-i ĥayālet rā hedef

⁸⁷³ Ali öyle bir yerin kapısıdır ki kim ondan içeri girerse mümin olur, kim dışarı ğıkarsa kāfir olur. Suyûtī, *Cāmi'u's-Şağir*, II /5592.

⁸⁷⁴ Ey Ammār! Eğer Hz. Ali'nin bir vadiye insanların da başka bir vadiye gittiklerini görürsen Hz. Ali ile ğit ve insanları davet et. Deylemī, *Müsnedü'l-Firdevs*, V /8501.

⁸⁷⁵ Ali Kur'ân iledir, Kur'ân da Ali iledir; Kevser'e ulaşıncaya kadar ayrılmazlar. Suyûtī, *Cāmi'u's-Şağir*, II /5239.

(17)Küh merra kariben, dānedin fā'ili tahtinde şin lā a'la't-ta'yīn bir kimesneye (18)rāci'dir. Küh-i kemāl-i tu mef'ül-i evvel, hedef mef'ül-i şānī, sihām-i hayālet mef'ül-i (19)şālişdir. Sihām 'izām vezninde sehmiñ cem'idir ki yalırsız ve demrensiz oğa (20)ıtlāk olunur. Hedef şādef vezninde oğ nişānesi demektir. **Maḥşül-i** (21)**beyt**: Ey merd-i meydān-i vegā! Sen ol pāye u mertebeden berter u a'lāsın ki (22)bir kimesne seniñ küh-i kemālini kendü sihām-i hayālātına hedef olmağ bile ve seniñ (23)küh-i kemāline 'ilm da'vāsı ede ya'ni küh-i kemāl-i Kerrār 'indimde⁸⁷⁶ zāhir u aşikārdır [80^b] diye bu kelām-i saķim ḥaṭā-yi 'azīmdir. Zīrā mer-tebe-i 'Aliyy-i velī bundan berter u 'ālīdir. (2)Kemā kāle Muḥammed Pārsā fi *Faşli'l-Ḥiṭāb*: Fezā'il ve şemā'il-i Murtażā ez an berter (3)u a'lā'st ki be takrīr-i zebān u taḥrīr-i beyān istiķşā-yi an tevān kerd. İmām Ḥanbel raḍiyallāhu 'anhu fermūd ki ez hiç yek ez aşḥāb-i kirām an kader fezā'il be mā neresīde est ve der *Şerḥ-i Ta'arruf*⁸⁷⁷ est ki 'Alī bin Ebī Ṭālib raḍiyallāhu 'anhu sırr-i 'ārifān est ve murād rā suḥān est ki pīş ez vey kes negofte est ve pes ez vey kes mişl-i an neyāverde tā bedancā ki ruzī ber minber āmede bud goft **selūnī 'ammā dūne'l-'arş**. Kāle İbnu'l-Museyyeb **mā kāne eḥadun yaķūlu selūnī ğayre 'Aliyyin raḍiyallāhu 'anhu**⁸⁷⁸. El-ḥāşıl vaşiyu'l-muḥtār-i Muştafā cenāb-i 'Aliyyu'l-Murtażā ḥazretlerinin (10)vāşıl oldukları mer-tebe-i seniyye ve derece-i 'azīmeye bir ferd nā'il ve taḥķiķ eyledikleri (11)ḥuṭbe u beyāniñ 'ibārāt-i daķiķası gibi hiç bir eḥad güyā u kā'il olmamışdır. Ḥattā (12)revende-gān-i eşer-i resūl olan cemī'-i evliya **innā şeyḥunā fi'l-uşūli ve'l-belā'i 'Aliyyu'l-**(13)**Murtażā**⁸⁷⁹ deyü şehādet eylediler. Kāle Şeyḥ 'Aṭṭār ḳuddise sırruhu fi *Cevhernāme*:

Nazm: Ḥaķiķat-i Murtażā ben'mud mā rā
 'Iyān "lev kuşif" beg'şūd mā rā

⁸⁷⁶ "İndinde" : SK

⁸⁷⁷ Müstemli İsmail b. Abdullah'ın Kelābāzī'nin (ö. 380 /990) *et-Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf* adlı eserine yazdığı şerh olan *Şerhu't-Taaruf* adlı eseridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleymaniye Yazma eser Ktp., Şehid Ali Paşa nr. 1447.

⁸⁷⁸ Hz. Ali'nin fazileti ve tavsifi söz ve yazıyla ifade edilemeyecek kadar çoktur. İmam Hanbel'in dediğine göre Hz. Ali hakkında ulaşan faziletler kadar hiçbir sahabe için fazilet bize ulaşmamıştır. *Şerh-i Taaruf*'ta anlatıldığına göre Hz. Ali âriflerin sırrıdır, ki o daha önce kimsenin söylemediği ve kendisinden sonra kimsenin söyleyemeyeceği sözler söylemiştir. O derecede ki bir gün minbere çıkıp "bana arş hariç her şeyi sorun" demiştir. İbnü'l-Müseyyeb "Hz. Ali dışında kimse "bana arş hariç her şeyden sorunuz" dememiştir.

⁸⁷⁹ Usûlde de musibette de örneğimiz ve şeyhimiz Hz. Ali'dir.

- (15) İmām est u yaķın ber küll-i ‘ālem
K’ez ū peydā’s t esrār-i dū ‘ālem
- (16) Muḥammed bā ‘Alī her du yekī-end
Zi nūr-i Ḥaķķ ḥaķīķat bī-şekī-end
- (17) Yekī bāşend işān u du cevher
Eger tu mü’minī z’işān bemog’zer⁸⁸⁰

(18) Mānend-i āfītāb lāyihdir ki her vechle ḥāme-i şikeste-zebān fezā’il u meḥāsin-i (19)şīr-i Yezdān’ıñ beyān ve tavşiflerinde ‘āciz u nātüvāndır. Bināberīn şān-i (20)şerīflerinde vürūd eyleyen birkaç ḥadīş ile iktifā olundu. ‘An Cābir (21)rađiyallāhu ‘anhu ‘ani’n-nebiyyi şallallāhu ‘aleyhi vesellem **en-nāsu min şecerin şettā enā ve ‘Alī (22)min şeceretin vāḥidetin**⁸⁸¹ mine’ş-Şavā’iki’l-Muḥriķa. ‘An İbni ‘Abbāş rađiyallāhu ‘anhumā ‘ani’n-nebiyyi şallallāhu ‘aleyhi vesellem **‘Aliyyun minnī bi-menzileti ra’si min bedeni**⁸⁸² nuķile minhu. ‘An İbni ‘Abbāş [81*] rađiyallāhu ‘anhumā ‘ani’n-nebiyyi şallallāhu ‘aleyhi vesellem **‘Aliyyun ‘aybetu ‘ilmī**⁸⁸³, min *Cāmi’i’ş-Sağīr*. (2)‘An Ā’işe rađiyallāhu ‘anhā ‘ani’n-nebiyyi ‘aleyhi’s-selām **zikru ‘Aliyyin ‘ibādetun**⁸⁸⁴, mine’ş-Şavā’ik. ‘An Ümmi ‘Aṭiyye rađiyallāhu ‘anhā ķālet **ba’aşe rasūlallāhi (4)şallallāhu ‘aleyhi vesellem ceyšēn fihim ‘Aliyyu ibnu ebi Ṭālibin semi’tu rasūlallāhi (5)şallallāhu ‘aleyhi vesellem vehuve rāfi’un yedeyhi Allāhumme lā tumitnī ḥattā turīnī ‘Aliyyen**⁸⁸⁵ (6)revāhu’t-Tirmizī. ‘An İbni ‘Ömer rađiyallāhu ‘anhumā ennehu ķāle **āḥā rasūlallāhi şallallāhu (7)‘aleyhi vesellem beyne aşḥābihi fe-cā’e ‘Aliyyun rađiyallāhu ‘anhu yedme’u ‘aynāhu fe-ķāle yā rasūlallāhi āḥeyte beyne aşḥābike velem tuvāḥi beynī ve beyne eḥadin fe-ķāle lehu rasūlullāhi (9)şallallāhu**

⁸⁸⁰ Hz. Ali’nin hakikati göründü bize, “lev kuşife” sırrı açıldı bize. // O, imamdır ve bütün âlemler hakkında yakîn sahibidir. İki âlemin sırları da ondan peyda olmuştur. // Hz. Muhammed ve Hz. Ali’nin birdirler, Allah’ın nurundan oldukları şüphesiz bir hakikattir. // O iki cevher, aslında tek bir cevherdir. Eğer sen müminsen, onları (o iki cevheri) asla bırakma.

⁸⁸¹ Bütün insanlar farklı ağaçlardandır ben ve Ali ise aynı ağaçtanız. Ali el-Muttakî, *Kenzü’l-Ummâl*, II /32944.

⁸⁸² Ali bedenimde başım gibidir. İbni Hacer el-Heysemî, *Savā’iku’l-Muḥriķa*, II /366; Ali el-Muttakî, *Kenzü’l-Ummâl*, II /32914.

⁸⁸³ Ali benim ilmimin heybesidir. Suyûtî, *Cāmi’u’s-Sağīr*, II /5593.

⁸⁸⁴ Hz. Ali’yi zikretmek ibadettir. Ali el-Muttakî, *Kenzü’l-Ummâl*, II / 32894.

⁸⁸⁵ Allah’ın resülü içinde Hz. Ali’nin olduğu bir ordu gönderdi, peygamberin ellerini açarak “ey Allahım! Ali’yi gösterene kadar beni öldürme” dediğini duydum. Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, V / 3737.

‘aleyhi vesellem ente eḥī fi’-d-dunyā ve’l-āhire⁸⁸⁶ revāhu’t-Tirmizī. ‘An⁽¹⁰⁾ İbni Mes‘ūd raḍiyallāhu ‘anhu ‘ani’n-nebiyyi ‘aleyhi’s-selām en-nazaru ilā ‘Aliyyin ibādetun⁸⁸⁷, revāhu’ṭ-Ṭaberānī ve’l-Ḥākim, mine’ş-Şavā’ik. ‘An ‘İmrān bin Ḥuşayn enne’n-nebiyye şallallāhu⁽¹²⁾‘aleyhi vesellem kâle inne ‘Aliyyen minnī ve ene minhu ve huve veliyyi kulli mu’min⁸⁸⁸ revāhu’t-Tirmizī.⁽¹³⁾ ‘An Zeyd bin Erḳam raḍiyallāhu ‘anhu enne’n-nebiyye ‘aleyhi’s-selām kâle li-‘Aliyyin ve Fāṭimate⁽¹⁴⁾ve’l-Ḥasene ve’l-Ḥuseyn enā ḥarbun limen ḥārebhum ve silmun limen sālemehum⁸⁸⁹ revāhu’t-Tirmizī.⁽¹⁵⁾ ‘An İbni ‘Abbās raḍiyallāhu ‘anhumā enne rasūlallāhi şallallāhu ‘aleyhi vesellem⁽¹⁶⁾ emara bi-seddi’l-ebvābi illā bābe ‘Aliyyin raḍiyallāhu ‘anhu⁸⁹⁰ revāhu’t-Tirmizī. Bu maḳāmıñ⁽¹⁷⁾tafşilini murād eden Muḥammed Pārsā ḥazretlerinin *Faşl-i Ḥiṭāb* nām kitāb-i⁽¹⁸⁾vācibu’l-iḥtirāmına ve [İbnu’l]-Ḥacer el-Heysemī’niñ *Şavā’iku’l-Muḥriḳasına* nazar⁽¹⁹⁾eylesün, ḥuşul-i fevā’id-i keşireye vesiledir. *Dīvān-i ‘Alī Şerḫi*’nde Ḥüseyn⁽²⁰⁾Meybedī⁸⁹¹ buyururlar ki Mu‘āviye Ḥazret-i ‘Alī’ye irsāl-i mektüb eyledi ki yā Ebā’l-Ḥasen benim fezā’il-i keşire ve şemā’il-i vefirem vardır ki pederim Ebū Süfyān⁽²²⁾ḳavminiñ kibārından olduğu bī-rayb u gümāndır. Resūl-i Ekrem daḫi anıñ⁽²³⁾dāmādıdır ve ben daḫi ḫidmet-i kitābetlerinde müstaḫdemim. Cenāb-i Murtażā bu şi’ri [81^b] cevāb olmaḫ üzere inşād u imlā eyledi:

Şi’ir: **Muḥammeduni’n-nebiyyu eḥī ve şıhrī**
 Ve Ḥamzetu seyyidu’ş-şuhedā’i ‘ammī

Ve Ca’faruni’l-lezī yaḫḫā ve yumsī
Yāḫīru ma’e’l-melā’iketi ibnu ümmī

Ve bintu Muḥammedin sekeni ve ‘irsī

⁸⁸⁶ Peygamber Efendimiz ashâbını birbirine kardeş yapıyordu, Hz. Ali gözleri yaşlı bir şekilde gelip; ey Allah’ın resulü! Herkesi kardeş yaptın, beni kimseyle kardeş yapmadın. Resulullah (s.a.s) ona sen dünyada ve ahirette kardeşimsin dedi. Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, V /3720.

⁸⁸⁷ Hz. Ali’ye bakmak ibadettir. İbni Hacer el-Heysemî, *Şavā’iku’l-Muḥriḳa*, II /360.

⁸⁸⁸ Ali bendendir, ben de ondanım; o tüm müminlerin dostudur. *Tirmizî*, V / 3712.

⁸⁸⁹ Peygamber efendimiz dedi ki Ali, Fâtuma, Hasan ve Hüseyin’e düşmanlık besleyene düşmanım; dostluk besleyenlere dostum. Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, V /3870.

⁸⁹⁰ Allah’ın resulü Hz. Ali’nin kapısı hariç tüm kapıların kapatılmasını emretti. Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, V /3732.

⁸⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Karlığa, “Kādî Mir Meybüdü”, *DİA*, c. 24, s.118-119. Söz konusu eserin bir nüshası Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 529’da kayıtlıdır.

Meşûbun lehmuhâ bi-demi ve lahmî

Sebaqtukum ile'l-islâmi turrân

Ĝulâmen mâ belagtu evâne hulmî

Ve avşâni'n-nebiyyu 'alâ ihtiyârin

Lî-ümmehtihi rıdân minkum bi-hukmî⁸⁹²

Beyit: Men bende-i 'Alî u havâric be bende bed
Bâ cümle-i hâricî çî konem yâ 'Alî meded⁸⁹³

15. Nâ-cins râ çî had ki zened lâf-i hubb-i tu

Û râ buved be cānib-i mevhūm-i hod şefef

⁽⁸⁾Şefef fethateynle 'aşk u muhabbet yüreği üstünden yürümek ma'nāsına⁽⁹⁾dır ki farṭ-i muhabbetden 'ibāretidir. Nā-cinsden murād revāfızdır. **Maḥşūl-i nazm:** Ey ⁽¹⁰⁾hānumān-i sūz-i ehl-i işrāk, maḥbūl-kerde-i şāh-i levlāk! Nā-cins olanlarıñ ⁽¹¹⁾ne ḥaddi ki saña lâf-i muhabbet ura ve dā'ire-i zümre-i 'uşşāḳıña yol bula. Anlar saña ⁽¹²⁾ber vechle muhabbet u meveddete ḳādir deĝillerdir. Zīrā anlarıñ 'aşk u muhabbetleri kendü ⁽¹³⁾mevhūmları cānibine olur ki kendü i'tikād-i vehmlerinde bir 'Alî taḥayyül edüp aña ⁽¹⁴⁾'āşık u efgende ve ez cān u dil bende olmuşlardır. Menḳüldür ki bir rāfīzî-i Ḥaḳḳ-⁽¹⁵⁾nā-şinās bir merd-i sünniden iltimās eyledi ki cenāb-i Murtażāyı baña tavşif ⁽¹⁶⁾u beyān eyle. Merd-i sünnī daḫi su'āl eyledi ki seniñ mevhūm u mu'tekidiñ olan ⁽¹⁷⁾'Alî'yi mi benim mu'tekidim olan 'Alî'yi mi ta'rīf edeyim buyurmuşlar. Nāzım-i ateş-⁽¹⁸⁾zebān bu ḫikāyeyi *Silsiletü'z-Zehab* nām eşer-i 'acību'n-nizāmlarında nice ⁽¹⁹⁾fevā'id zammıyla taḥrīr u beyān buyurmuşlardır. Li-ecli'l-fā'ide naḳl olundu. Ḥaḳḳā ki ⁽²⁰⁾nāzım-i sāhib-taḫḳīḳ bu

⁸⁹² Muhammed peygamber kardeşim ve kayınpederim / Şehitlerin efendisi Hz. Hamza ise benim amcam. // Gece gündüz meleklerle uçan Ca'fer ise benim kardeşim. // Muhammed'in kızı ise eşimdir, eti etime ve kanıma karışmıştır. // İslam'ı seçmekte sizi geçtim, çocukken, bülüğa ermeden. // Hükmüme rıza gösterip beni seçmeleri için Peygamber, ümmetine tavsiye etti.

⁸⁹³ Ben Ali'nin kölesiyim, Hâriciler de bana düşman; bu harici güruhuyla ne yapacağım ben, medet yâ Ali!

hikāyeniñ zammında nice şeyler beyān ve tedkīk buyurdular ki ⁽²¹⁾mengūş-i gūş-i cān-i ehl-i sūnnet olmağa eḥaqq ve ḥaqqıdır.

Hikāye: ⁽²²⁾ Şi‘iyi piş-i sūnni-i fāzıl
Goft k’ey der ‘ulūm u dīn kāmīl

⁽²³⁾ Bāz gū remzī ez ‘Aliyy-i velī
Ki tu rā yāftem veliyy-i ‘Alī [82*]

Goft k’ey der velāy-i men dānī
Ez kodāmīn ‘Alī suḥan ḥ’āhī

⁽²⁾ Z’an ‘Alī keş tuyi zāhīr u mu‘īn
Ya ez an keş menem rehī vū rehīn

⁽³⁾ Goft men ger çī endekī dānem
Der du ‘ālem ‘Alī yeki dānem

⁽⁴⁾ Şerh-i in nükte ra temām begūy
An kodamest u in kodām begūy

⁽⁵⁾ Goft an k’u buved gūzīde-i tu
Nīst cūz naqş-i tu keşide-i tu

⁽⁶⁾ Peykeri-yi āferīdei be ḥayāl
Gūzerānīdei ber u aḥvāl

⁽⁷⁾ Pehlivānī bürüt mālīde
Behr-i k’in der veḡā sigālīde

⁽⁸⁾ Gūrbūzī pūr tehevür u bī bāk
Kīne cūy u müfetten u seffāk

- (9) Bende-i nefis-i h^viş çün men u tu
Fāriğ ez dīn u kīş çün men u tu
- (10) Der-i Ḥayber be zūr-i ḥod kende
Borde ta dūş u dūreş efkende
- (11) Be ḥilāfet dileş besī mā'il
Şod Ebū Bekr der miyān ḥā'il
- (12) Ba'd Bū Bekr ḥ^vāst diğer bār
Līken an ber 'Ömer girift qarār
- (13) Çün ez in varṭa raḥt best 'Ömer
Şod ḥilāfet naşīb-i yār-i diğer
- (14) Der tekāpūy-i behr-i in maṭlūb
Heme ġālib şodend vü ū mağlūb
- (15) Bā çünin vehm u zann zi nādānī
Esedullāh-i ġālibeş ḥ^vānī
- (16) İn 'Alī der şümāre-i kih u mih
Ḥod nebūd est ver nebāşed bih
- (17) V'an 'Alī keş menem be cān bende
Seblet-i nefis-i şüm rā kende
- (18) Ber şaf-i ehl-i zeyğ bā dil-i şāf
Behr-i i'lā-yi dīn keşide muşāf
- (19) Kudret u fi'l-i Ḥakk ez'ū zede ser

Kende bî-ḥ^viştēn der-i Ḥayber

- (20) Dīd zi āfāt-i ḥod ḥilāfet rā
Bî-zarūret neh^vāst āfet rā
- (21) Çün heme rūy der niḳāb şodend
Zerre-şān maḥv-i āfītāb şodend
- (22) Ğayr ez'ū kes zi ḥās u 'ām nebūd
Ki tevāned b'an ḳıyām numūd
- (23) Lā-cerem nuşret-i şerī'at rā
Mütekeffil şod an vedī'at rā [82b]
- Būd sırr-ı kemāl-i muştafavī
Geşt ḥatm-i ḥilāfet-i nebevī
- (2) Būd ḥatm-i rūsul nebī u zi pey
Şod 'Alī ḥātem-i hilāfet-i vey
- (3) Cem'ī ez bî-'ataş ibā kerdend
V'an der an serkeşī ḥatā kerdend
- (4) Der cihān şāh u rehberī çü 'Alī
Ger kesī ser keşed zihī dağalī
- (5) İn 'Alī der kemal-i ḥulḳ u seyr
'Ayn-i Bū Bekr buved 'ayn-i 'Ömer
- (6) La'n-i iştān mekon ki la'net-i ū'st
Zişt bāşed zi dost la'net-i dost

- (7) Nîst der hîç ma‘nî vü cihetî
Râfîzî râ be ü müşâbehetî
- (8) Ü be mevhûm-i h̄vîş dâred rû
Z’an ki mevhûm-i ü’st der h̄vâr-i ü
- (9) ‘Alîi behr-i h̄od tîrâşîde
H̄âtîr ez mihr-i ü herâşîde⁸⁹⁴

16. Cinsiyet ‘ışk u muvâlât râ sebeb

H̄âşâ ki cins-i gevher-i rahşân bud şadef

(12)H̄âşâ maķâm-i tebri’ede müsta‘mel bir kelimedir. Rahşân ‘atşân vezninde parlayıcı demektir. (13)Bu beyt beyt-i sâbîķı maķâm-i işbâtta mesbûķdur. **Maķşûl-i nazm:** ‘Aşķ

⁸⁹⁴ Şîi bir fazıl, bir sünniye dedi ki; ey din ve ilimlerde kâmil olan! // Veli olan Ali için bir remiz söyle çünkü, Ali dostu olduğunu görüyorum. // (Sünni) dedi ki; ey benim muhabbetimi bilen! Hangi Ali’den bahsetmemi istersin?// Dayanağın ve yardımcın olan Ali’den mi, kurtuluşum ve sahibim olan Ali’den mi? // (Sünni) dedi ki ben çok az şey biliyorum ama iki âlemde de tek Ali biliyorum. // (Şîi) Bu meseleyi tam olarak anlat; onun ne olduğunu bunun ne olduğunu tam manasıyla söyle. // (Sünni) senin için güzide olan Ali; senin kendi çizdiğin nakşından başka bir şey değil, dedi. //Kendi hayalinden bir sûret yaratmışsın, tüm hallerini ona göre yaşıyorsun. // Pehlivanlık ancak yüzünde görülüyor, kin ve kavgayla saldııyor. // Güçlü, çok ateşli ve korkusuz; kindar, fitneci ve bozguncu // Benim senin gibi kendi nefsinin esiri; dinden uzak bir kul. // Hayber kapısını kendi gücüyle koparmış ve sırtıyla taşıyıp uzağa atmış. // Gönlü halifelige oldukça meyilliydi ama arada Ebu Bekir engel oldu. // Ebu Bekir’den sonra bir kez daha istedi ama bu kez Ömer halife oldu. // Ömer bu tehlikeden kurtulunca (vefat edince), hilafet ötekinin nasibi oldu.

// Bu arzu için koşuştururken hepsi galip oldu bir tek o mağlup oldu. // Sen cehaletten kaynaklanan zann ve vehimlerle onu Allah’ın yenilmez aslanı olarak isimlendiriyorsun. // Küçük büyük şeylerin derdinde olan bu Ali büyük değildir, olamaz da. //Benim candan kölesi olduğum Ali ise uğursuz nefsinin kökünü kesmiştir. // Yoldan sapmışlara karşı saf bir gönülle dini yüceltmek için savaşmıştır. // Hakk’ın gücü ve kudreti onda tecelli edince farkına varmadan Hayber’in kapısını sökmüştür. // Hilafeti kendi afeti olarak gördüğünden zorunlu olmadıkça o afeti istememiştir. // Hepsi örtüde görününce zerre gibi güneş karşısında kayboldular. // Sıradan veya seçkinlerden onunla kıyam edebilecek hiç kimse yoktu. // Şüphesiz şeriatın yardımı ona verilen söze vekil oldu. // O, Hz. Muhammed’in kemalinin sırrı ve hilafetinin sonu oldu. // Peygamber nübüvvetin sonu olduğu gibi Ali de onun hilafetinin sonu oldu. // Çoğunluk ona biat ederek âl-i abadan oldu, bazıları ise isyan ederek hataya düştü. // Dünyanın şahı ve rehberi Ali olduğu için ona itaat etmeyen kimse ne münafiktir? // Ali ahlak ve huy güzelliğinde Ebubekir ve Ömer gibiydi. // Onlara lanet etme, ona lanet etmektir bu; dostun dosta lanet etmesi ise çirkindir. // Hiçbir anlam ve cihetten onun râfîzî ile bir benzerliği yoktur. // Râfîzî kendi kuruntusuyla bir sûret edinmiş, onun kuruntusu da sadece kendisine layıktır. // Kendisi için bir Ali yontup yapmış ve gönlünü onun sevgisiyle yaralamıştır.

ve muvālāta sebep ⁽¹⁴⁾cinsiyyetdir. Feizā kāne kezā ḥāṣā ki ṣādef cins-i gevher-i raḥṣān ola. Bu nice ⁽¹⁵⁾muḥāl ise bi-dūni'l-cinsiyyet muḥabbet daḥi muḥāldir. Bu maḳāmda gevherden murād Ḥāzret-i ⁽¹⁶⁾ṣāh-i merdān raḍiyallāhu ‘anhudur. Ṣādefden daḥi maḳṣūd ḥavāric⁸⁹⁵ ve r[ev]āfızdır ki bunlar ⁽¹⁷⁾nā-cins-i ‘alī olduđu cümle ‘indinde zāhir u celīdir. Bu daḥi ḥafī olmaya ki cinsiyyetden ⁽¹⁸⁾murād cinsiyet-i ma‘neviyyedir. Zīrā nice insān vardır ki şüretde insān ḥaḳīḳatde ⁽¹⁹⁾ḥayvāndır. Kemā eşāre Mevlānā ḳuddise sırıruhu:

Meşnevî:	V'in bedan dīger ki cinsiyyet yaḳīn		
	Ez reh-i ma'nī'st nī ez āb u tīn	(VI /2950)	
	Hīn meşov şüret-perest ve zīn megu		
	Sırr-i cinsiyyet be şüret der mecū	(VI /2951)	
	Şüret āmed çün cemād u çün ḥacer		
	Nīst cāmīd rāz-i cinsiyyet eşer	(VI /2952)	
	Her çī bā ḥod mīkeşī an cins-i tu'st		
	V'an terāhum mīkeşed bā ḥod dūrūst		
	Ḥūb ḥubī rā koned cezb in bedān		
	Ṭayyibāt u ṭayyibīn ber vey beḥ'ān ⁸⁹⁶	(II / 79)	[83 ^a]

17. Müşkil buved zi ḥ'ān-i tu ālet nevāle yāft

Ḥar sīretī ki dīde ber āb est u ber 'alef

⁽²⁾Nevāl zevāl vezninde 'ıṭā u iḥsān ve behre u naşīb ma'nīsini beyinde müşterekdir. ⁽³⁾Bu maḳāmda evvel evvele, şāni şāniye maşrūfdur. Te'emmel. 'Alef

⁸⁹⁵ "Ḥāric" : SK

⁸⁹⁶ Bil ki aynı cinsten oluş kesinlikle anlam yoluyladır, su ve toprakla değil. // Kendine gel, sûrete tapma, bunu söyleme; aynı cinsten oluş sırrını sûrette arama. // Sûret cansız gibidir, taş gibidir; cansız olanın cinsiyetten eseri yoktur. // Kendi kendinle her ne kadar çekişirsen, o çekiştiğin senin ta kendindir. Rahmet kendi kendine dürüstlüğü çeker // Şunu bil ki iyi iyiliği çeker. 'Temizler temizler içindir' âyetini buna göre oku.

halef vezninde yoncadır ki nebât-i ma' rûfdur. Bu maqâmda muṭlaqa me'külât ve meşrûbât irâde olunmak⁽⁵⁾ aḥsendir. **Maḥşûl-i nazm:** Ey muḳtedâ-yi aşḥâb-i ḥaḳîkat! Şandûqa-i esrâr-i şâhib-i⁽⁶⁾ şerî'at! Bir ḥar-sîret ve baqar-ṭıynet gedânın gözü rehîn-i âb u 'alefdir. Buncılayın⁽⁷⁾ kimesne seniñ ḥvân-i iḥsânından nevâle ve naşîb bulmak ve mazḥar-i kerem u iḥsânın⁽⁸⁾ olmak emr-i müşkildir. Ya'ni zebûn-i pençe-i nefis-i emmâre ve giriftâr-i lezâ'iz-i dünyâ-yi mekkâre⁽⁹⁾ olan ehl-i tuğyân ḥvân-i iḥsân-i şâh-i merdândan bî-vâye ve bî-behre oldukları⁽¹⁰⁾ vâreste-i ta'rîf u beyândır.

18. Ber keşf-i sırr-i lev-kuşif an rā kocā dest

K'ez post pā birûn nenihād est çün keşef

⁽¹³⁾ Lev kuşifden murād **lev kuşife'l-ğitā mā izdedtu yaḳînen**⁸⁹⁷ kelâm-i şerîfidir ki kelimât-i İmâm⁽¹⁴⁾ 'Alî'dendir. An rā ankes rā. Taḳdîr-i 'ibâre şıfatla mevşûf beyninde vâki'dir. Zi post⁽¹⁵⁾ pā birûn nihâden mertebe-i ḥayvâniyyetde ḳalmaḳdan kinâyedir. Keşef şâdef vezninde⁽¹⁶⁾ ḳaplıbağaya itlâḳ olunur. Taḳdîr-i 'ibâre; ber keşf-i sırr-i lev kuşife dest kocā est⁽¹⁷⁾ ankes rā zi post pā birûn nihād est çün keşef demektir. **Maḥşûl-i nazm:**⁽¹⁸⁾ Ol kimesne ki ḳaplıbağa gibi dereden ayağını taşra ḳoymamışdır ya'ni mertebe-i ḥayvâniyyetden⁽¹⁹⁾ rehîde ve mertebe-i melekiyyete resîde olmamışdır; **lev kuşife'l-ğitā'u mā izdedtu yaḳînen**⁽²⁰⁾ kelâm-i şerîfinin sırrının keşfine aña ḳaçan dest u ḡalebe vardır ki belki sırr-i⁽²¹⁾ lev kuşif aña ma'lûm u münkeşif değildir. Bu kelâm-i şerîfin taḥḳîḳinde muḳtedâ-yi⁽²²⁾ şıḡâr u kibâr Ḥvâce 'Ubeydullâhi'l-Aḥrâr ḳaddese sırrahu'l-ğaffâr bu minvâl üzre târu⁽²³⁾ pūd-ı maḳâlâtı **nesc-i deffe-i** beyân etmişlerdir ki nüvişte-i kitâb-i **Reşehât**ır. Li-ecli'l-[83^b] fâ'ide ketb u ifâde olundu: Ḥazret-i emîrül-mü'minîn raḳıyallâhu 'anhu fermüde est ki⁽²⁾ **lev kuşife'l-ğitā mā izdedtu yaḳînen** ma'nî ki mülâyim ḥarf-i lev est ki an kelime'i'st ki⁽³⁾ ma'nî-i vey imtinâ' şânîst ez berây-i imtinâ'-i evvel hiç kes rā be ḥâtır neyâmede u ân⁽⁴⁾ inset ki yaḳîn hemîşe der tezâyüd'st zîrâ ki keşf-i ḡitā hergiz mümkün nîst⁽⁵⁾ ve in pîş-i erbâb-i taḥḳîḳ muḳarrer şode est ki zât min ḥaysu hiye hiye hergiz⁽⁶⁾ zâhir neşevded meger ez perde-şıfât çün an ḥaḳîkat hemîşe der ḥicâb

⁸⁹⁷ Örtü açılsaydı da yakînim bundan daha fazla artmazdı.

nekon ⁽⁷⁾ve estār bāşed keşf-i ğitā hergiz mümkün nebāşed pes yakīn der tezāyüd bāşed⁸⁹⁸.

19. Cāmī ber āsitān-i tu kā'ncā pey sücüd

Her şubḥ u şām ehl-i şafā mīkeşend şaff

20. Gerdī bedīde reft u be ceyb-i şabā nühüft

Ehdā ilā eḥibbetihi eşrefe't-tuḥaf

⁽¹⁰⁾Ehl-i safādan murād evliyā-i mekārīm-mu'tāddır. Ehl-i şafā ta'biri kedüret-i nefsāniyyeden ⁽¹¹⁾ḥalāş olduklarına mebnīdir. Gerd bi'l-kāfi'l-Fārisi ğubāra mürādıdır. Āhirinde yā ⁽¹²⁾vaḥdet içündür. Reftiñ fā'ili taḥtinde şin nāzıma rāci'dir. Ceyb ğayb ⁽¹³⁾vezninde libāşın ceyb ıtlāk olunan yerleri ki libāşın kīsesi ⁽¹⁴⁾menzilindedir. Ehdā if'āl bābından fi'l-i māzīdir ki taḥtinde fā'ili Cāmī'ye rāci'dir. ⁽¹⁵⁾Ehibba ḥabibiñ cem'idir. Eşref ehdāniñ mef'ülüdür. Tuḥaf ğuraf ⁽¹⁶⁾vezninde tuḥfeniñ cem'idir ki birr u iḥsān ma'nāsındır. Lisānımızda bundan ⁽¹⁷⁾armağan ile ta'bır olunur. **Maḥşül-i beyteyn:** Dervāze-i medīne-i ḥaḳīkat ve ḥānedān-i ⁽¹⁸⁾dāru'l-mülk-i velāyet esedullāhi'l-ġālib 'Alī bin Ebī Ṭālib!! Cāmī seniñ āsitāniñ ⁽¹⁹⁾üzere ki orada her şubḥ u şām cemī'-i evliyā-i kirām li-ecli's-sücüd şaff-beste-i kıyām⁽²⁰⁾dır ve bu şaff ile mevşuf olan āsitān-i melā'ik-āşiyāniñdan Cāmī ⁽²¹⁾gözünde ğubār olduĝu ḥâlde yola süvār oldu. Ol ğubār-i şerīfi ve gevher-i laṭīfi ⁽²²⁾gizli olarak eḥibbā ve aşdikāsına eşref-i tuḥaf olmağ üzere ihdā ve irsāl ⁽²³⁾eyledi. Ḥattā anlar daḡi ol ğubār-i şerīfi tütüyā-yi çeşm-i cān edeler. Gerdī be dīde [84^a] reft ta'birinde olan cinās ma'lüm-i 'urefā-yi nāsdır.

Nazm: İlāhī be ḥaḳḳ-i nebiyy-i Fāṭıma
Ki ber ḳavl-i imān konī ḡātime
Eger red konī ez deret ver ḳabül
Men u dest-i dāmān-i āl-i Resül⁸⁹⁹

⁸⁹⁸ Müminlerin emiri(Hz. Ali) buyurmuştur ki; bu mananın ikinci imtinâyâ işaret eden kelimenin olduğu harfe meyillidir. Birinci imtina hiçkimsenin aklına gelmemiştir. Bu, yakının sürekli artmakta olduğundandır. Zira keşf-i ğitā asla mümkün değildir; bu tahkik, ehli nezdinde kesindir. Zât kendisidir, asla zâhir olmaz; ancak sıfat perdesinde görünür. Hakikat daima perde altında kaldığından keşf-i ğitā asla mümkün olmaz ve yakın sürekli artar.

Kaşide 8 (FŞ, 41)

1. Kerdem zi dide pây sūy-i meşhed-i Hüseyin

Hest in sefer be mezheb-i ‘uşşāk farz-ı ‘ayn

⁽⁵⁾Bu medhiyye-i ğarrā nūr-i dide-i Murtażā, ciger-pāre-i Zehrā, fātiḥatu’ş-şürefā, ḥātimetu’l-ḥulefā ⁽⁶⁾zānū-nişin-i sultān-i kevneyn, şehzāde-i ‘ālem İmām Hüseyin raḍiyallāhu ‘anhu ḥazretlerinin ⁽⁷⁾ḥaḳḳ-i devletlerinde nazm u inşād olunmuştur. İsm-i şerīfleri Hüseyin, laḳab-i şerīfleri ⁽⁸⁾şehīd ve seyyid, künyeleri Ebū ‘Abdullāhdır. İmām-i şālīs ve Ebu’l-e’immedir. Vilādetleri ⁽⁹⁾hicretin dördüncü senesinde vāḳi’ olmuşdur. Ve zamān-i şehādetleri sene-i ⁽¹⁰⁾iḥdā ve sittin muḥarremiñ onuncu gün vuḳū’ bulmuşdur. ‘Ömr-i şerīfleri elli yedi ⁽¹¹⁾ve cesed-i laṭīfleri Kerbelā’da medfündür. İmām-i Hümāmın yezīdiler elinden çekdiği cevr-i ⁽¹²⁾bī-pāyān niçe kütübde tafşil u beyān ve meşhūr-i cihān olmağın taṭvīl-i kitāb olunmadı.

Beyit: Sehl kāri nīst ḥūn-i āl-i Aḥmed riḥten
Ḥāk-i ‘amber farḳ-i ferzend-i Muḥammed riḥten⁹⁰⁰.

⁽¹⁴⁾Taḳdīr-i ‘ibāre; in sefer be mezheb-i ‘uşşāk farz-ı ‘ayn est demektir. **Maḥşūl-i** ⁽¹⁵⁾**nazm:** İmām Hüseyin raḍiyallāhu te‘ālā ḥazretlerinin meşhed-i şerīf ve ḳabr-i laṭīfleri ⁽¹⁶⁾ṭarafına gözümden ayak eyledim ya‘ni ziyāret-i İmām Hüseyin’e māşiyen ‘ale’l-vech gitdim. ⁽¹⁷⁾Zirā ziyāret-i İmām Hüseyin ‘inde’l-‘uşşāk farz-ı ‘ayndır. Gözden ayak eylemek ⁽¹⁸⁾māşī ‘ale’l-vech gitmekden kināyedir. Bu ta‘biri ihtiyār ṭarīḳ-i edebī iş‘ār içündür.

Beyit: Ḥaḳḳīyā ehl-i dīn olan eyler

⁸⁹⁹ Allahım! Fâtıma’nın peygamberinin hürmeti için! / İman sözü üzere olsun hâtime. /Eğer kapından çevirirsen veya kabul edersen / Ben Ehl-i beytin eteğine sığınırım.

⁹⁰⁰ Ahmed’in neslinin kanını dökmek kolay iş değildir /Hz. Muhammed’in evlatlarının amber başlarına toprak saçmak...

Hüseyniñ medihiñ üstüne deyn

(20) me’ālince bir nebze fezā’il-i seyyidü’ş-şühedā ketb u imlā olundu. Harrece Ebū Dāvūd (21)v’et-Tirmizī ve’n-Nesā’i ‘an Ya‘lā bin Murre enne’n-nebiyye ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām kâle Hüseynun minnī ve enā minhu eḥabballāhu men eḥabbe Hüseynen Hüseynun sıbtun mine’l-esbā⁹⁰¹. [84^b] ‘An Enes raḍiyallāhu ‘anhu kâle su’ile’n-nebiyyu ‘aleyhi’s-selām eyyu ehli beytuke (2)eḥebbu ileyke kâle el-Ḥasane ve’l-Hüseyn ve kâne yaḳūlu li Fāṭima id’i li ibneyye feyeşummuhumā (3)ve yaḳummuhumā⁹⁰² revāhu’t-Tirmizī. ‘An Selmā kâlet daḥeltu ‘alā Ümmi Selemete vehiye tebkī feḳultu (4)mā yubkīki kâlet ra’eytu’n-nebiyye şallallāhu ‘aleyhi vesellem te‘annā fi’l-menāmi ve ‘alā ra’sihi (5)ve liḥyetihi’t-turābu feḳultu mā leke yā resūlallāhi kâle şehidtu ḳatle’l-Hüseyni ānifa⁹⁰³.

Nazm: Bihter u mihter-i zemīn u zemen
Şadef-i gevher Hüseyn u Ḥasen⁹⁰⁴

(7)Kâle’n-nāzım fi’ş-Şevāhid: Yekī ez gāziyān-i Rūm gofte est ki der yekī ez kināyis-i (8)işān dīdem ki nevişte bud.

Şi’ir: E tarcū ummetun ḳatelet Hüseynen
Şefā’ate (9)ceddihi yevme’l-me’ādi⁹⁰⁵

⁹⁰¹ Hüseyn bendendir, ben de Hüseyn’denim. Kim Hüseyn’i severse Allah da onu sevsin. Hüseyn sıbtlardan bir sıbtıdır (torun). Tirmizī, *Sünen-i Tirmizī*, V /3775.

⁹⁰² Peygamber efendimize ehl-i beytinden sana en sevimli olan kimdir diye soruldu; o da Hasan ve Hüseyn’dir dedi. Fāṭima’ya çocuklarımı çağır da onları kucaklayıp koklayayım derdi. Tirmizī, *Sünen-i Tirmizī*, V /3772.

⁹⁰³ Ümmü Seleme’nin yanına gittiğimde ağlıyordu; niçin ağlıyorsun diye sordum; o da dedi ki “uykumda Peygamber Efendimizi saçında ve sakalında toprak varken gördüm, sana ne olmuş dedim; o da ‘ az önce Hüseyn’in şehit edildiğini gördüm’ dedi”. Tirmizī, *Sünen-i Tirmizī*, V / 3771.

⁹⁰⁴ Zaman ve mekânın en iyisi, en büyüğü / Cevher incisi Hasan ve Hüseyn.

⁹⁰⁵ Rūm diyârı gâzilerinden biri şöyle demiştir. Rūm ehâlisinin kiliselerinden birinde şu ma’nâda beyti yazılı gördüm.

Nasıl umarlar şehid edenler Hüseyni
Yevm-i kıyâmetde dedesinden şefâ’ati⁹⁰⁵

Câmî, *Şevāhidü’n-Nübüvve*, haz. Hüseyn Hilmi Işık, 52. baskı, Hakikat Kitabevi, İstanbul 2015, s. 334.

Ve kâle İbnu'l-Hacer fi's-Şavâ'iki'l-Muhrika zekere Ebū Nu'aym fî kitābi Delā'ili'n-Nübüvve 'an Nađrate'l-Ezdiyyeti ennehā kâlet lemmā kütile'l-Hüseynu rađiyallāhu 'anhu amţarati's-semā'u dimā'en fe-aşbahñā ve cibābunā ve cirārunā memlū'eten dimā'en ve mimmā zahara yevme katlihi mine'l-āyāti enne's-semā'e isveddet isvidāden 'azīman hattā ru'iyeti'n-nucūmu nehāren velem yurfa' ⁽¹³⁾hacerun illā vucide tahtehu demun 'abiţun ey el-hālişu⁹⁰⁶. Ve naķale İbnu'l-Cevzī an İbni Sīrīn enne's-semā'e beket ve bukā'uhā humratuhā şumme lā zāleti'l-ħumratu turā ba'de zālike ve ħikmetuhu enne ğađabenā ⁽¹⁵⁾yu'eşşiru ħumrate'l-vechi ve'l-Haķķu munezzehun 'ani'l-cismiyyeti fe-azhara ğağabahu 'alā men ķatele'l-Hüseyne bi-ħumreti'l-ufuķi izhārān li-'izami'l-cināyeti.⁹⁰⁷ Şavā'ik-i Muhrika'da ve sâ'ir mü'ellefāt-i aĥbār-i şaĥiĥde ⁽¹⁷⁾ruĥsāre-tırāz-i evrāk-i taĥrīr u tebyīn olmuşdur ki cenāb-i İmām-i Hümām Kerbelā nām maĥalde ⁽¹⁸⁾pīş-i a'dāda kıyām ve bu ķaşīde-i ğarrā ile nāţikā-pervāz-i inşā oldular ki bu ķaşīde-i ⁽¹⁹⁾pākize-nizām cāmi'-i fezā'il-i İmām-i hümāmdır:

Ķaşīde: Ĥıyratu'llāhi mine'l-ħalkı ebī
Ba'de ceddī ⁽²⁰⁾ve enā ibnu'l-ħıyreteyn

Vālıdı şemsun ve ummī ķamerun
Ve ene'l-kevkebu ibnu'n-neyyireyn

⁽²¹⁾Men lehu ceddun ke-ceddi'l-Muşţafā
Aĥmedu'l-muĥtāru şubĥu'z-zulmeteyn

Men lehu ebun ke-ebī Ĥaydarā
⁽²²⁾Ķātilu'l-küffāri fî yevmi Ĥuneyn

⁹⁰⁶ Hz. Hüseyin efendimiz şehit edildiğinde gökyüzü kan yağdırdı, kap kacağımız ve giysilerimiz kan dolu bir şekilde uyandık. Onun şehit edildiği gün gerçekleşen alâmetlerden biri de gökyüzü o kadar karardı ki gündüz vakti yıldızlar görüldü ve çevrildiğinde altında kan olmayan hiçbir taş yoktu. İbni Hacer el-Heysemî, *Savâ'iku'l-Muhrika*, II /568.

⁹⁰⁷ Gökyüzü ağladı ve ağlayışı kızılığıydı, sonra o kızılık hiç kaybolmadı. Bunun hikmeti şudur ki öfkelendiğimizde nasıl yüzümüz kızarıyorsa cisimden münezzeh olan Allah da cinayetin büyüklüğü karşısında katillere olan öfkesini ufkun kızılığıyla gösterdi. İbni Hacer el-Heysemî, *Savâ'iku'l-Muhrika*, II, 570.

‘Abedellāhe ğulāmen nāsiken
Ve ureyšun ya‘budūne’l-veşeneyn

(23)Ya‘budūne’l-lāte ve’l-‘uzzā ma‘en
Ve ‘Aliyyun āme naħve’l-ıbleteyn

[85^a] Men lehu ummun ke-ummi Fātımeh
Bid‘atu’l-Muħtāri urratu kulli ‘ayn

Men lehu ‘ammun ke-‘ammi Ca‘ferin
Zu’l-cenāħeyni ⁽²⁾kerīmu’n-nesebeyn

Naħnu aşħābu’l-‘abā yā ħamsetun
ad meleknā şarkahā ⁽³⁾ve’l-mağribeyn

Naħnu Cibrīlu ğedan sādīsunā
Ve fi ğadin tusavne min keffi’l-useyn⁹⁰⁸

(4)Ġarībedendir ki oca Muştafā Pāşā ħānahında bi ikiyüz altı senesi ⁽⁵⁾‘aşr-i muħarremu’l-ħarāmında merşiyye ırā’at olunur iken Revānici Derviş Muştafā ⁽⁶⁾Ĥazret-i şehīd-i Kerbelā için nice feryād u bükā edüp rūħunu teslīm-i ⁽⁷⁾Cenāb-i Ĥudā eyledi. Vāriş-i mülk-i fezā’il-i eslāf ħāriş-i mezāri‘-i ⁽⁸⁾ulüb-i aħlāf āħūnd-i bozorgvār Neş’et-i nāmdār ħazretlerinin a‘zam-i ⁽⁹⁾şākirdānından Pertev Efendi bu nazmı inşād etmişlerdir.

Nazm: Derviş Muştafā-yi revānī-fürüş kim

⁹⁰⁸ Dedemden sonra Allah yanında insanların en hayırlısı babamdır, ben en hayırlı iki kişinin çocuğuyum // Babam ay, annemse güneştir; ben iki gezegenin çocuğu yıldız gibiyim. // Karanlığı aydınlatan seçilmiş Ahmed gibi kimin benim gibi dedesi var ki? // Huneyn gününde kâfirleri öldüren Haydar gibi kimin babası var? // Kureyš putlara taparken o, Allah’a ibadet eden bir çocuktur. // Onlar Lat ve Uzzaya taparken Hz. Ali kıbleye doğru namaz kıları. // Kimin annem Fâtıma gibi bir annesi var? Peygamberden bir parça, tüm insanların gözbebeği... // Kimin soyu şerefli ve iki kanatlı amcam Ca‘fer gibi amcası var? Beş kişi olan biz abâ ehli doğuya ve batıya sahibiz. // Altıncımız Cebraildir, yarın bize Hüseyin’in avucundan su verecekler.

Rûh-i revānı şād ola ehl-i velā imiş

- (11) ‘Aşr-i muharreminde biñ ikiyüz altınıñ
Merşiyе-h^vān tekyede āteş-ğizā imiş
- (12) Bir kere yā Hüseyn deyü sayha eyleyüp
Tevhîd içinde göçdi naşıl cān-fedā imiş
- (13) Defn oldu gitdi gözlerinin kani dinmedi
El-Haqq muhibb-i āl-i Resūl-i Hudā imiş
- (14) Ben Pertev öyle bir kırı da ‘vāyı dinlemem
‘Āşık demek de işte bu zāta sezā imiş⁹⁰⁹

2. Huddām-i merķadeş be serem ger nihend pāy

Hakkā ki bog’zered serem ez fark-i ferķadeyn

(17) Şin Hazret-i İmāma rāci’dır. Fark şark vezninde başın tepesi ve (18) ortası ma’nāsınadır. Ferķadeyn kuṭb-i şimālīye qarīb iki kevkebdır (19) her birine ferķad ve ikisine ferķadeyn ve ferķadān itlāk ederler. Lisān-i (20) Fāriside du berāderān ta’bir olunur. **Maḥşūl-i nazm**: Hazret-i İmāmın merķad-i (21) şerīf ve meşhed-i laṭiflerinin ḥādimleri benim başım üzerine ayak kıoyalar (22) hakkā ki bāşım min ciheti’l-ķadr fark-i ferķadaynden geçer ve ‘ālī olur. **Me’āl-i** (23) **beyt**: Sultān-i Kerbelā’nın ḥādimleri baña ezā ve cefā etseler hakkımda ‘ayn-i [85^b] kerem u iḥsān ve derecāt-i ‘āliyāta vuşūla sebep olduğu bī-gümāndır (2) demek olur. Bu ḥāl ifrāt-i muḥabbete dāllidir.

3. Ka’be be gird-i ravza-i ū mīkoned tavāf

⁹⁰⁹ Muvakkitzāde Pertev Dīvān’ı üzerinde yapılan iki çalışma ile yapılan mukāyesede gazelin 2. ve 3. beyit mısralarının yerinin değışiklik gösterdiği ve gazelin bu neşirlere göre bir beyit eksik olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Ekrem Bektaş, *Muvakkit-zāde Muhammed Pertev Hayatı, Sanatı ve Dīvān’ının Tenkitli Metni*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2004, s. 507; Mehmet Ulucan, *Muvakkit-zāde Mehmed Pertev, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Dīvān’ının Tenkitli Metni ve Tahlili*, Fırat Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2005, c.1, s.252.

Rekbe'l- hacici eyne terūhūne eyne eyn

⁽⁵⁾Gird kesr-i kāfla taraf demektir. Ravzadan murād türbe-i şerīfdir. Ū Hazret-i ⁽⁶⁾İmāma rāci'dir. Rekb rānıñ fetḥi ve kāfıñ sükūnuyla ism-i cem'dir, hāşşaten üstür-⁽⁷⁾süvār olan gürūh u kâfileye denür. Evvelinde ḥarf-i nidā maḥzūf olup yā ⁽⁸⁾rekbi'l- hacic taḳdirindedir. Hacic ḥalıc vezninde ḥaccıñ cem'idir ki mevsim-i ⁽⁹⁾maḥşūşda ma'a'n-niyye ka'be-i mu'azzamayı ziyāret ve ṭavāf ve nūsük-i hacı edā ⁽¹⁰⁾eden kimesnelerden 'ibāretdir. Eyne zarf-i mekândır, istifhāmı mutazammındır. ⁽¹¹⁾Bundan Türkî'de kanda ve ne yerde ile ta'bır olunur. Terūhūn bāb-i sālīşden ⁽¹²⁾fi'l-i muzāri'ıñ cem'-i müzekker muḥāṭabıdır. **Maḥşūl-i beyt:** Ka'be-i Mükerrime Hazret-i ⁽¹³⁾İmāmıñ ravza-i şerīf ve merḳad-i laṭifiniñ etrāfında ṭavāf eyler. Ey cemā'at-i ⁽¹⁴⁾ḥüccāc! Nereye gidersiñiz nereye? Āgāh oluñ ḥaḳıḳatde beyt-i Ḥudā türbe-i ⁽¹⁵⁾mu'aṭṭara-i sultān-i Kerbelādır. Zirā derūn-i türbede medfūn olan zāt ⁽¹⁶⁾nūr-i dīde-i efḍal-i maḥlūkātıdır ki nice ka'beden efḍaldır. Hafı olmaya ki 'inde's-şūfiyye ⁽¹⁷⁾'urefā beytden efḍaldır. Nitekim ba'zı 'ārifān buyurmuşlardır:

Nazm: Dil be dest āver ki ḥacc-i ekber est
Ez hezārān ka'be yek dil bihter est

⁽¹⁹⁾Ka'be bünyād-i Ḥalīl-i Āzer est
Dil nazargāh-i Celīl-i Ekber est⁹¹⁰

⁽²⁰⁾*Meşnevî-yi Şerīf*'de Şeyḥ Darīr bir ḥikāyesinde şeyḥ-i mūmā-ileyhiñ Bāyezīd-i Bistāmī ⁽²¹⁾ḳuddise sırruhu ḥazretlerine buyurduḳları ebyāt-i celīl bu müdde'āya delīldir:

Meşnevî: Ḥaḳḳ-i an Ḥaḳḳī ki cānet dīde est
Ki merā ber beyt-i ḥod bog'zīde est (II /2231)

Ka'be her çend yekke ḥāne-i berr-i u'st
Ḥilḳat-i men nīz ḥāne-i sırr-i u'st (II /2232)

⁹¹⁰ Kalbi ele geçirmek en büyük hac farızasıdır. Bir kalp, binlerce Ka'be'den yeğdir. Ka'be Halil'in elle yaptığı bir bina, kalp ise Celil-i Ekber'in nazargâhıdır.

[86^a] Tā bekerd an hāne rā der vey nereft
V'enderin hāne be cüz an hay nereft⁹¹¹ (II /2233)

(²)Ey sâlik-i rāh-i Hūdā! Hāl-i 'urefā böyle olunca nūrü'l-maşrıḳayn İmām Hüseyn (³)hazretlerinin hālını kıyās eyle. Bu maḳāmın tafşilini t̄alib kütüb-i ḳavma mūrāca'at (⁴)eylesün.

4. An rā ki ber 'izār buved ca'd-i müşg-bār

Ez mūy-i müste'ār çī hācet be zīb u zeyn

(⁶)Anrā ki ankes rā ki taḳdīrindedir. 'İzār firār vezninde şaḳalıñ iki cānibine (⁷)ıtlāḳ olunur. Aşıl ḳulaḳ yumuşaḡına toḡru beyāz olan yerler olup (⁸)ba'd şaḳala sirāyet eyledi. Mūy-i müste'ārdan murād 'āriyyet saçlardır ki (⁹)ḳalīlu'l-mūy olan meḡābīb ve zenān li-ecli't-tezyīn başlarına ta'lik (¹⁰)ederler. Zīb sīb vezninde ziyet ma'nāsına, zeyn daḡi 'ayn (¹¹)vezninde 'Arabī olarak ziyet ma'nāsınadır; cem'i ezyān gelür. Maḡşūl-i beyt: (¹²)Şol maḡbūbuñ ki yañaḡı üzere ca'd-i müşgbārī olarak 'āriyyet saçdan (¹³)aña zīb u ziyete ihtiyāc yoḡdur. Bunun gibi nūr-i dīde-i 'Alīyyu'l-Murtażā ciḡer- (¹⁴)pāre-i Fāḡımatu'z-Zehrā şehīd-i deşt-i Kerbelā kimesneniñ medḡ u şenāsına ihtiyācı (¹⁵)olmadıḡı zāhir u hüveydādır.

5. Ez ḳāf tā be ḳāf pūrr'est ez kerāmeteş

İn bih ki hīle-cūy koned terk-i şīd u şeyn

(¹⁸)Ḳāf ḳüre-i arzı muḡiḡ olan cebeliñ ismidir ki 'inde'l-ba'd māddeşi yeşil (¹⁹)zümruddendir. Rūy-i zemīnde bir belde yoḡdur illā ki anda ol taḡıñ 'ırḳı (²⁰)sārīdir ve aña bir melek müvekkeldir ki Hāzret-i Hāḳḳ celle ve 'alā bir ḳavmi ḡasf ile (²¹)helāk eylemek murād etdikde ol feriştehe emr buyurup ol 'ırḳı taḡrīk (²²)etmekle ḳavm-i merḳūmu ḡasf ve ihlāk eder ve ol ferişteniñ ismi (²³)Şalḡā'ildir. Şeyn Hāzret-i İmāma rāci'dir. Şīd şīniñ kesriyle [86^b] bir kimesneyi emr-i mekrūh ile zīkr u teşḡir ma'nāsınadır. Şeyn zeyn (²)vezninde bir

⁹¹¹ Canının gördüğü Hak hakkı için... O Hak ki beni kendi evine tercih etmiştir. // Ka'be O'nun iyilik alevi olsa da, benim yaratılışım da O'nun sır evidir. //Yapıldı yapılalı Hak o eve girmemiştir, oysa bu eve O'ndan başkası girmemiştir.

nesneyi lekeleyüp ma'yüb eylemek ma'nāsınadır. **Maḥşül-i nazm:** ⁽³⁾Ḳāfdan ḳāfa kerāmet-i İmām ṭolmuş ve meşhūr-i enām olmuştur. Bu ziyāde berter ⁽⁴⁾u a'lādır ki ḥīle-cūyān ya'ni ḥasūdān-i bī-dīn hem-meşreb-i Yezīd-i la'īn ⁽⁵⁾olan aşḥāb-i kīn tārik-i şīd u şeyn olur. Zīrā kerāmet-i İmām ⁽⁶⁾beyne'l-ḥāfīḳayn ṭolmuştur.

6. Cāmī gedā-yi Ḥāzret-i ū bāş tā şeved

Bā rāḥat-i vişāl mübeddel 'azāb-i beyn

⁽⁹⁾Ū ḥāzret-i Ḥüseyn'e rāci'dir. Beyn zeyn vezninde azḳāddandır, firḳat [ve] ⁽¹⁰⁾vuşlat ma'nāsınadır. Bu maḳāmda ma'nā-yi evvel murāddır. **Maḥşül-i beyt:** ⁽¹¹⁾Ey Cāmī! Ḥāzret-i imāmın ḥuzūrunda gedā ol ki'azāb-i iftirāk rāḥāt-i ⁽¹²⁾vişāle mübeddel ola. Nitekim 'inde'l-'uşşāk iftirākdan 'azīm 'azāb-i elīm olmaz.

7. Mīrān zi dīde eşk ki der meşreb-i kerīm

Bāşed ḳazā-yi ḥācet sā'il-i edā-yi deyn

⁽¹⁵⁾**Maḥşül-i nazm:** Ey Cāmī! Ḥuzūr-i Ḥāzret-i İmām Ḥüseyn'de ağla. Zīrā meşreb-i kerīmde ⁽¹⁶⁾sā'ilin ḥācetini ḳazā edā-yi deyn gibidir. Siyyemā sultān-i Kerbelā ekremu'l-⁽¹²⁾kuremādır. ⁽¹⁷⁾Kāne'n-nebiyu 'aleyhi's-selām yaḳūlu **izā etākum kerīmu ḳavmin f'ekrumūhu ve lā kerīmun ekreme min** ⁽¹⁸⁾āli Muḥammed⁽¹³⁾. **Ḥikāye:** Bir gün bir merd-i ḡarīb İmām Ḥüseyn'in ḥuzūr-i sa'ādetine gelüp ⁽¹⁹⁾yā ibni resūlallāh faḳīru'l-ḥāl ve keşīru'l-'ıyāl ḥattā bu gecenin ḳūtına mālīk deḡilim ⁽²⁰⁾diye i'lām-i ḥāl eyledi. Ḥāzret-i İmām kemāl-i rıfḳla cevāb verüp bir miḳdār ⁽²¹⁾bizimle me'nūs ol gelecek rızḳımız var inşā'allāhu Te'ālā geldikde def'-i zārūret ⁽²²⁾olunur buyurdular. Nāḡāḥ bir kimesne biḡ 'aded dīnār getirip Ḥāzret ⁽²³⁾ol dīnārı 'aynıyla o merd-i ḡarībe i'tā ve iṣār eyledi ve ey dervīş! [87^a] Senī 'avḳ eyledik eḡer bu miḳdār olduḡun bileydik seni bu ḳadar meḳş etmeḡi ⁽²⁾revā görmez idik. Ma'zūr olsun biz ehl-i belā ve güm-kürde-i mirā ve mānde-i recāyız. ⁽³⁾Murād üzre zindeḡānīyi ḡayrılara fāriḡiz deyü nice dürer ū le'āli nişār ḳıldılar. ⁽⁴⁾Zihī 'aṭā vü kerem zihī ḥulḳ u şiyem. Temmetü'l-medḥiyyetü'l-Ḥāseniyyeti.

⁹¹² "ekremu'l-keremi'l-kuremā" : SK

⁹¹³ Size bir kavmin en cömerdi geldiḡinde ona ikram ediniz, Peygamber ehlinden daha cömert bir kimse yoktur. Kaynaḡı bulunamadı.

Kaşide 9 (FŞ, 6)

1. Mu'allim kîst 'aşk u künc-i hāmūşî debistāneş

Sebak nā-dānī u dānā dilem tıfl-i sebak-h'āneş

⁽⁷⁾Ma'lūm ola ki bu kaşide-i nađideniñ ismi *Cilā'u'r-Rūh*'dur ki Hākānī merhūmuñ ⁽⁸⁾*Mir'atu's-Safā* ismiyle müsem mā olan kaşide-i 'acībelerine nazīre-i ra'nādır. ⁽⁹⁾Nitekim nāzım āhir-i kaşidede buyururlar:

Beyit: Eger çī nām *Mir'atu's-Safā* şod gofte-i ū rā
Çü bud envār-i hūrşid-i şafā ez çehre-i tābāneş

Cilā'u'r-Rūh kerdem nām-i in çün hiç mir'atī
Nedāred ez cilā çāre çü sāz u tīre devrāneş⁹¹⁴

⁽¹²⁾Bu daği hafī olmaya ki şāhib-zemīn Muhtār-i Ġaznevī kuddise sırruhu'l-'ālī hazretleri⁽¹³⁾dir ki muvaffak oldukları kaşideniñ maţla'ı budur.

Beyit: Müslümānān dilī dārem ki zāyi' mişeved cāneş
Der üftādem bedan derdī ki peydā nīst dermāneş⁹¹⁵

Sāniyen Hākānī merhūm tanzīr etmişdir ki anıñ dađi maţla'ı budur:

⁽¹⁶⁾**Beyit:** Merā dil⁹¹⁶ pīr-i ta'līm est vü men tıfl-i zebān dāneş
Dem-i teslīm sırr-i 'aşr ser-i zānū debistāneş⁹¹⁷

⁹¹⁴ Bu iki beytin şerhi ve çevirisi için bkz. kaside 9, 124-125. beyitler.

⁹¹⁵ Ey müslümanlar, ona canımı vermeye cesaretim var, (ama) öyle bir derde düştüm ki dermanı yok.

⁹¹⁶ Yazmada "merā der" olan bu ibare 118. beyit şerh edilirken "merā dil" şeklinde (126b) yazılmış olup Hakani'nin divanında 126. kasidede ise "dil-i men" şeklindedir.

<http://ganjoor.net/khaghani/divankh/ghasidekh/sh126/>, (16.05.2015)

⁹¹⁷ Gönlüm öğretmenim, ben de konuşmayı söken küçücük öğrencisiyim...

Şālisen Hüsrev-i Dihlevî⁹¹⁸ söylemişlerdir ki anıñ dañi ⁽¹⁸⁾mañla‘ı budur:

Beyit: Dilem tıfl est u sırr-i ‘ışk üstād-i zebān-dāneř
Sevādu’l-vech sebaķ u meskenet levħ-i debistāneř⁹¹⁹

Rābi‘an cenāb-i ⁽²⁰⁾nāzım-i niħrır iřbu ķařā‘id-i řelāřeye tanzır olmaķ üzere bu ķařıde-i belāġat-⁽²¹⁾ferıdeyi silk-i nazma keşıde buyurmuşlardır ki mişlini ityān řavķ-i beşerden ⁽²³⁾ħāric ve mertebe-i i‘cāza ‘arıcdır. Tedķıķ-i nazār ve taħdıķ-i başar olunduķda ma‘lūmdur.

[87^b] Hāmisen ‘Alı şır Nevāyī söylemişlerdir ki anıñ dañi mañla‘ı budur:

Beyit: Mu‘allim ‘ıřk u peyrev aķl řod dūr ez debistāneř
Buved dūřizegān-i řab‘-i men tıfl-i sebaķ-ħ‘āneř⁹²⁰

Sādisen ‘Örfi-yi řırāzı buyurmuşlardır ki anıñ dañi ⁽⁴⁾mañla‘ı budur:

Beyit: Dil-i men bāġbān-i ‘ışk u ħayrānı gülistāneř
Ezel dervāzū-i bāġ ebed ħadd-i ħıyābāneř⁹²¹

‘Örfi merħūmuñ bu ķařıde-i pesendıdesi dañi ⁽⁶⁾‘inde’l-buleġā nigāřte-i cerıde-i sābāř u taħsın ve ser-levħa-i dıvān-i ķabūl ⁽⁷⁾u āferın olmuşdur, ķaddesallāhu esrārahum. Ve bunlardan başka nice řu‘arā ⁽⁸⁾bu zemınde ķařā‘id nazm u inřā eylediler ki ‘inde ulu’l-elbāb mānend-i şanın-i ⁽⁹⁾zebāndır. Mu‘allim kīst su‘āl, ‘ışk cevābdır. Mu‘allim tef‘ıl bābindan ism-i fā‘ildir, ⁽¹⁰⁾ta‘līm edici demekdir. Bu maķāmda murād mürşid-i kāmildir. ‘ışk ‘aynın kesriyle ⁽¹¹⁾‘inde’l-‘ulemā’ ifrāt-i muħabbetden ‘ibāretdir, gerek ‘ifāf ve ‘işmet cihetiyle olsun ⁽¹²⁾gerek fesād-i zāmır ve niyet cihetiyle olsun. Ve ‘inde’l-ħukemā ‘ařķ emrāzdan ⁽¹³⁾ma‘düddur. Ĥattā Bokrāt niřf-i emrāzdır ve Fārābı řülüřān-i emrāzdır dedi. ⁽¹⁴⁾Zırā hem nefse ve hem bedene müte‘allıkdır ve ‘ařķ ġalizu’ř-řab‘ ve fāsıdu’l-mizāc olan ⁽¹⁵⁾eřħāřa ‘arız olmaz dediler. Ve ‘inde’ř-řūfiyye ‘ařķ zāt-i muñlaķdan ‘ibāretdir. ⁽¹⁶⁾Kemā ķāle’-nāzım fi *řerħi Eři* ‘‘atu’l-Leme‘āt li’l-

⁹¹⁸ Derkenārda “deryā-yi ma‘nevı emır Hüsrev-i Dihlevı” ibaresi bulunmaktadır.

⁹¹⁹ Gönlüm çocuktur, aşkın sırrı da ona dil öğreten öğretmen. Yüzün karalığı ders, meskenet ise okul defteridir.

⁹²⁰ Mektepten uzakta; aşk muallim, akıl da mürid olur. Benim ümmî tabiatım da onun (aşkın) öğrencisi.

⁹²¹ Gönlüm, aşkın bahçıvanı ve gülistânın da hayranıdır. Ezel, bağının kapısı; ebedse sokağının sınıridir.

‘Irākī ḳaddesallāhu sırrahumā: Muşannif⁽¹⁷⁾ der in kitāb ez vācibu’l-vücūd be ‘ıŝḳ u ma’şūḳ ta’bīr kerde est.⁹²² Ve yine⁽¹⁸⁾ Şeyḫ Muḫammed Rızā ḳuddise sırruhu *Meşnevî-yi Şerîf* şerhinde

Āteş-i ‘ıŝḳ est k’ender⁽¹⁹⁾ ney fütād

beytinde “murād ez ‘ıŝḳ zāt-i muṭlaḳ bâşed eger çı der kelām-i mütekellimīn⁽²⁰⁾ ıtlāḳ-i ‘ıŝḳ ber cenāb-ı Ḥaḳḳ neyāmede est ammā ‘ibārāt-i şūfiyye memlū est⁽²¹⁾ ez zıkr-i in kelime”⁹²³ buyurmuşlardır. Ve lā münāḳaşate fi’l-ıŝṭılāḫ. *Hāmūşide*⁽²²⁾ *yā* maşdariyyedir. *Debistān* dālîḡ fethiyle mekteb demekdir, āhirinde *şin*⁽²³⁾ *mu’allime* rāci’dır. *Sebak* şafaḳ vezninde ders ma’nāsınadır. *Nādānī*; [88^a] *nūn* nāfiye, *yā* maşdardır. *Sebak-h’ān* vaşf-i terkībīdir ki ders⁽²⁾ okuyucu demek olur. *Şin* yine *mu’allime* rāci’dır. **Maḫşūl-i beyt:** Ey ṭālib-i⁽³⁾ Ḥaḳḳ! Mu’allim ve mürşid ‘aşḳdır ve ol mu’allimīḡ mektebi sūkūt bucaḡdır⁽⁴⁾ ve daḡı ol mektebde ders nā-dānīdir ve benim dānā olan göḡlüm ol mu’allimīḡ⁽⁵⁾ ıtlī-i sebāḳ-h’ānıdır. Ey ṭālib-i Ḥudā! Ma’lūmuḡ olsun ki ‘aşḳıḡ ḡayrı⁽⁶⁾ ile vuşlat olmadıḡı müşbetdir. Kemā ḳāle’n-nāzım:

Beyit: Cāmī reh-i hüdā be Ḥudā ḡayr-i ‘ıŝḳ nīst
Goftīm ve’s-selām ‘alā tābī’i’l-hudā⁹²⁴

Ve Hüdāyī Efendi ḳuddise⁽⁸⁾ sırrahu ḫulefāsından Cennet Efendi *Kelimāt*’ında gelmişdir:

Beyit: ‘Aşḳ atınıḡ süvārı erişdi maḳşūduna
Zāhid ṭopal ḡar ile bekler ḳapuda nevbet

⁽¹⁰⁾ Bināberīn nāzım-i müdeḳḳiḳ irşād ve ta’līmī aşḳa taḡşīş buyurdular. *Sebak*⁽¹¹⁾ nā-dānī⁹²⁵ buyurmalarında şunḡa işāret buyururlar ki üstād-i ‘aşḳdan istifāze-i⁽¹²⁾ feyż

⁹²² Musannif, bu kitapta vācibu’l-vücūdu aşḳ ve ma’şūḳ olarak yorumlamıştır.

⁹²³ Aşḳtan murat muṭlak zātır (Allah); her ne kadar kelāmcıların ıstılāhında aşḳ kavramı Allah için kullanılmamışsa da sufilerin yazdıkları, bu kelime ile doludur.

⁹²⁴ Ey Cāmī! “Allah’a yemin ederim ki hidayet yolu aşḳtan başḳa bir yol deḡildir. Hidayete tabi olana selam olsun. Beytin şerhi için 1. gazelin 7. beytine bakınız.

⁹²⁵ Derkenārda bir rubā’i: Yā rab sebāḳem zi ‘ilm-i nā-dānī dih
Bī-dānişim zi dāniş-i fānī dih
Bīzārīm an şifāt-i imkānī dih

eylemek çün u çirâdan hâzer, “lime lâ yecûz”dan güzzer etmeğe mevķûfdur. Zîrâ
tarîķ-i ⁽¹³⁾‘aşķda **lime lâ yecûzu lâ yecûzdur**⁹²⁶. Kemâ ķâle’l- Hâfîzû’ş-Şîrâzî:

Beyit: Be mey seccâde rengîn kon geret pîr-i muġân güyed
Ki sâlik bî-ħaber nebved zi râh u resm-i menzilhâ⁹²⁷

⁽¹⁵⁾El-ħâşıl üstâd-i ‘aşķdan ta‘allüm etmeniġ şartı evrâk-i dili cemî‘-i
ma‘lûmâtdan ⁽¹⁶⁾pâk ve perde-i ‘âr u ⁹²⁸‘ırzı çâk edüp ez cân u dil üstâd-i
‘aşķa ⁽¹⁷⁾bende olmaķdır. Zîrâ bu yolda sermâye-i ‘azîm ez cân u dil teslimdir.
Kezâ ⁽¹⁸⁾ķâle Niyâzî ķuddise sırruhu:

Mışra’: Sermâye bu yolda hemân teslim olur buġa inan

⁽¹⁹⁾**Meşnevî:** Sâye-i Yezdân bud bende-i Ĥudâ
Mürde-i in ‘âlem u zinde-i Ĥudâ (I /424)

Dâmen-i ü ġîr vü rev tu bî-gümân
Tâ resî der dâmen-i âħîr-zemân (I /425)

Sâye-i rehber bih est ez zîkr-i Ĥaķķ
Yek ķanâ‘at bih ki şad lût-i tabaķ⁹²⁹ (VI /3785)

2. Zi herkes nâyed in üstâd u şâkirdî ne her kühî Bedaħşân bâşed u her seng-pâre la‘l-i raħşâneş

Bî-yesma‘ bî-yabşaram erzânî dih

⁹²⁶ Niçin câiz deġildir diye sormak câiz deġildir.

⁹²⁷ ‘Bula seccadeni meye’ derse pîrin / Yol yordamdan habersiz kalmaz sâlik dediġin. Hâfîz, *Divân*,
g.1/4.

⁹²⁸ u : - SK

⁹²⁹ Allah’a kul olan, Allah’ın gölgesi olur. O, bu dünyadan yana ölmüş, Allah ile dirilmiştir. // Âhir zamanın âfetinden kurtulmak için hiç kuşku duymadan hemencecik eteġine yapış. // Kılavuzun gölgesi Hakk’ı anmaktan daha iyidir. Bir kanâat, yüzlerce tabak yemekten daha hayırlıdır.

[88^b] Bedahşân Hürāsân ile Hind beyninde bir meşhûr vilâyetdir ki la‘l ma‘deni ⁽²⁾andadır. Ammâ Mîr Sadrû‘ddîn Muhammed Şîrâzî *Cevâhîrnâme*’inde zikr eder ki ⁽³⁾la‘liñ Bedahşân’a nisbet olunduğu ma‘deni anda olduğundan olmayup ⁽⁴⁾belki ma‘deninden ihrâc ve Bedahşân’a naql ve anda perdâht olduğu ecildendir. ⁽⁵⁾Rahşân ‘atşân vezninde parlayıcı demektir. Âhîrinde şîn Bedahşân’a râci‘dir. ⁽⁶⁾Ne lafzı başede merbûṭ olup taḳdîr-i ‘ibâre; nebâşed her kühî Bedahşân ⁽⁷⁾demektir. Mışra‘-i şânî irsâl-i meşeldir. **Maḥşûl-i beyt:** Ey tâlib-i ders-i ‘aşḳ! ⁽⁸⁾Her kimesneniñ elinden bu üstâd ve şâkirdlik gelmez ve herkes ders-i ⁽⁹⁾‘aşḳı oḳutmağa ve oḳumağa muḳtedir olamaz. Nitekim her taḡ Bedahşân ve her taḡ ⁽¹⁰⁾pâresi la‘l-i rahşân olamaz⁹³⁰. Nitekim zamânımızda nice meşâyih-i müzevvirîn zuhûr ⁽¹¹⁾edüp ders-i ‘aşḳda da‘vâ-yi kemâl ve kendülerin sipehsâlâr-i ‘aşḳ ḥayâl ⁽¹²⁾ederler. Hâlbuki merşîyye-i Ḳays’ı *H’âbnâme-i Veysi* diye oḳurlar ve her rûz niçe ⁽¹³⁾târupûd-i fesâd ṭoḳurlar. Bir alây sâde-dilân ve âvâre-i vâdî-i ḥirmân ⁽¹⁴⁾olanlar daḡi ol maḳûle efsürde-dimâḡâmı erbâb-i ḥâldendir ḡannıyla ⁽¹⁵⁾der-i taḳlîdine ser-efgende ve ez cân u dil bende olup dîn u imândan bî-⁽¹⁶⁾behre kalmışlardır. Ne‘ûzubillâh min şurûrihim.

Meşnevî: Ḥarf-i dervîşân u nûkte-i ‘ârifân
Beste-end in bî-ḥayâyân ber zebân (IV /1697)

Tu melâf ez müşḳ k’an bûy-i piyâz
Ez dem-i tu mîkoned meḳşûf râz⁹³¹ (IV /1769)

İmâm Ḳuşeyrî ḳuddise sırruhu kendü zamânınıñ ⁽²⁰⁾meşâyihî ḡaḳḳında buyurmuşlardır:

Beyit: Amma’l-ḥiyâmu fe-innehâ ke-ḥiyâmihim
Ve erâ nisâe’l-ḥayyi ḡayra nisâ’ihâ⁹³²

⁹³⁰ BM nüshasında bu varaḡın üst tarafında
Her seng-i Bedahşân olamaz la‘l-i direḡşân
Her dâne-i şehvâr olamaz gevher-i ‘ummân
beyti bulunmaktadır.

⁹³¹ Dervîşlerin sözleriyle âriflerin nûktelerini dillerine dolamış bu utanmazlar. // Söz etme miskten, çünkü nefesindeki soḡan kokusu sırrı açıklıyor.

Bu beyt-i şerîfi Hâzret-i Hüdâyî kıddise sırruhu maķâm-i ⁽²²⁾tefsîrde *el-Cem‘ ve’t-Tefrîķ* nâm risâlelerinde buyurmuşlardır:

Nazm: Ebu’l-Ķâsım Ķuşeyrî kim o üstâd
Zamânında bu beyti kılmış inşâd

Anıñ ol vaķte [89^a] göreydi kelâmı
Ne nisvân kıaldı şimdi ne hıyâmı

3. Zebân cüz bî-zebânî nîst in nâdir mu‘allim râ

Diriĝâ der heme ‘âlem nedânem kes zebân dâneş

⁽⁴⁾Şîn mu‘allime râci‘dir. **Maĝşül-i beyt:** Bu nâdir olan mu‘allim ve mürşidin zebânı ⁽⁵⁾zebânsızlıĝıñ ĝayrı deĝildir. Ħayf ki cemî‘-i ‘âlemde ol mu‘allimiñ zebânını anlar ⁽⁶⁾bir kimesne bilmem. Ya‘ni şâkirdân-i mekteb-i ‘irfân h‘âce-i ‘aşķdan hengâm-i tedrislerinde ⁽⁷⁾bî-zebân istifâze-i feyz-i Cenâb-i Yezdân ederler. Zirâ ders-i ‘aşķ-i Bârî-yi ⁽⁸⁾zû‘l-celâl şadran ‘an şadr intikâl eyler. Tarîķ-i Naķşibendiyyede bu hâle şoĝbet ⁽⁹⁾ta‘bîr olunur. Nitekim denmişdir.

Beyit: Şoĝbet-i pîr bih zi her ‘amel est
Her ki bâ ũ nişest der ‘amel est⁹³³

Ve **Risâle-i Ħaķķıyye**de ‘Abdullah Ķaşĝârî kıddise ⁽¹¹⁾sırruhu buyurmuşlardır: Bedân ey tâlib-i şâdıķ! Ħaķķ subĝânehu ve te‘âlâ her ⁽¹²⁾esrârî ki der ĥazîne-i ĝayb dâşt ber sine-i pür-fütûh-i an Hâzret ĝüzâşt ⁽¹³⁾ve esrâr-i bî-pâyân der bâtın-i işân cârî bud an Hâzret in esrâr-i bilâ ⁽¹⁴⁾nihâye râ der sine-i Şiddiķ riĝtend ve Hâzret-i Şiddiķ nîz der âĝîr-i vaķt [dîd ki] ⁽¹⁵⁾der bâtın-i Selmân derd-i tâlib peydâ şod in esrâr-i bilâ-

⁹³² Çadırlar, onların çadırlarının aynısı; ama mahallenin kadınları şimdi başka kadınlar sanki...

⁹³³ Pîr’in sohbeti her amelden iyidir / Her kim pîr ile otursa bir ameldedir. *Abdullah Nidâi’yi Kâşĝârî ve Ħaķķıyye Risâlesi*, s. 61.

nihāye rā ber sīne-i ⁽¹⁶⁾Selmān rīhtend ve īṣān nīz der bāṭın-i Qāsım bin Muḥammed bin Ebī Bekr rīhtend, ilā āḫiri's-silsile kıyās kon. ⁹³⁴

4. Kocā der cem'-i nādānān tevāned kesb-i cem'iyet

Kesī k'ez fikr-i dānāyī buved ḫāṭır perīṣāneş

⁽²⁰⁾Nādāndan murād 'uşşākıdır. Nādān ta'biri Ḥaqq'ın ğayrını 'adem-i derklerine ⁽²¹⁾mebnīdir. Şin, ḫāṭıreş kelimesine maşrūfdur. Taqḏir-i 'ibāre; kesi k'ez fikr-i dānāyī ⁽²²⁾ḫāṭıreş perīṣān buved demek olur. **Maḥşül-i manzūm**: Mecma'-i 'uşşākda kaçan ⁽²³⁾kesb-i cem'iyet etmeğe qādir olur ol kimesnenin ki dānālık fikrinden [89^b] ḫāṭır perīṣān ola. Ya'ni şol kimesne ki cāmī'-i cemī'-i kelimāt olmağ sevdāsında ⁽²⁾'aql-i nāzeninin perīṣān ede mecma'-i ehl-i 'irfānda kesb-i cem'iyet 'adīmu'l-ımkāndır.

5. Dilī k'u zevk-i nādānī çeşed ber defter-i dāniş

Ki bended naqş-i kilik-i 'aql şūyed z'āb-i nisyāneş

⁽⁵⁾Ki şıfatla mevsūf beyninde vāki'dir. Nādānīde yā maşdariyyedir, ma'nāsı bilmeyicilik ⁽⁶⁾demekdir, murād 'aşkıdır. Zīrā 'aşk bir şıfatdır ki 'āşıkın şaḫīfe-i ḫalbinde ⁽⁷⁾menkūş olan cemī'-i eşyāyı ḫarḫ ve bī-çāre 'āşıkı baḫr-i ḫayrete ğarḫ eyler. Ḥattā ⁽⁸⁾kendüden daḫi bī-ḫaber olduğu ḫālede geşt u güzer eyler. Qanda qaldı ki eşyā-i ⁽⁹⁾sā'ireyi derk eyleye. Kemā qāle tācu'l-'urefā:

Meşnevī: 'Işk an şu'le est k'ū çün ber fūruḫt

Her çı cüz ma'şūk cümle ber fūruḫt⁹³⁵ (V /588)

⁹³⁴ Ey sādık āşık! Bil ki yüce Allah gayb hazinesinde bulunan bütün sırları o Hazret'in (Peygamberin) fetihlerle dolu gönlüne koydu ve bātındaki sonsuz sırlar canlı kaldı. Peygamber de bu sonsuz sırları Sıddık'ın gönlüne koydu ve Hazret-i Sıddık da ömrünün sonunda Selman'ın içinde öğrenme derdinin yeşerdiğini görünce bu sonsuz sırları Selman'ın göğsüne yerleştirdi ve Selman da bunları Qāsım bin Muḥammed bin Ebī Bekr'in gönlüne yerleştirdi ve silsilenin sonuna kadar böyle devam etti. Krş. *Abdullah Nidāi'yi Kāşgāri ve Hakkıyye Risālesi*, s. 62-63.

⁹³⁵ Aşk, bir kez tutuştu mu sevgiliden başka ne varsa hepsini yakan bir alevdir.

Bendiñ fā'ili kilk-i 'aql, nağş mef'ülüdür. ⁽¹¹⁾Süyed şosten maşdarından fi'l-i muzāri'dir, yaykır demektir. Tahtinde şin dile ⁽¹²⁾rāci'dir. Nisyān unutmak, āhirinde şin defter-i dānişe rāci'dir. Defter-i dānişden ⁽¹³⁾murād qalbdır. **Mahşül-i manzüm**: Bir gönül ki zevk-i 'aşqdan zā'ik ola 'ilm defteri üzere ⁽¹⁴⁾ki 'aql kalem o defterde nice eşyā nağş u imlā eylemiştir. Ol zevk-i 'aşqdan ⁽¹⁵⁾zā'ik olan gönül 'aql kaleminin nağş eylediği şeylerden defter-i dānişi āb-i nisyāndan ⁽¹⁶⁾pāk u şāfi eyler. Ey tālib-i Hūdā! Sen daħi defter-i qalbinde 'aql kaleminin ⁽¹⁷⁾nağş u imzā eylediği şeyleri āb-i nisyān ile pāk ve şāfi eylemek murād ⁽¹⁸⁾edersen zevk-i 'aşqdan zā'ik ol hattā cümleye fā'ik olasin. El-hāsıl ⁽¹⁹⁾'ulūm-i resmiyye ve ma'lūmāt-i vehmiyyeden kurtulmak 'āşık olmak ile hāsıl olur. ⁽²⁰⁾Feteemmel. Ba'zı nüshada "her defter-i dāniş" vāki'dir. Lā tağfel.

6. Tavīlu'z-zeyl toṃārī'st şerħi 'ilm-i nādānī

Ki der 'ömr-i ebed net'vān resānīden be pāyāneş

⁽²³⁾Şin 'ilm-i nādānīye rāci'dir. **Mahşül-i nazm**: 'İlm-i 'aşqın şerħi tavīlu'z-zeyl bir [90^a] toṃardır ki mü'ebbed olan 'ömrde anıñ pāyān ve nihāyetine vāşıl olmak mümkün değıldir. ⁽²⁾Böyle olduğunu beyt-i ātī ile işbāt buyururlar.

7. Şühūdu'l-Hağķi fi'l-kevneyni yek nükte zi maẓmūneş

Sevādu'l-vechi fi'd-dāreyni yek noğta zi 'ünvāneş

⁽⁵⁾Kevneynden murād dünyā ve āhiretdir. Maẓmūneş 'ünvāneş⁹³⁶ lafızlarında olan şinler ⁽⁶⁾'ilm-i nādānīye rāci'dir. Ünvān evvel ma'nāsındır. **Mahşül-i nazm**: Dünyā ve āhiretde ⁽⁷⁾Hağķı müşāhede etmek maẓmūn-i 'aşqdan bir nüktedir. Dāreynde vech qaralığı ⁽⁸⁾'ünvān-i 'aşqdan bir noğtadır. Sevādu'l-vech fi'd-dāreyn **el-fağru sevādu'l-vechi fi'd-dāreyn**⁹³⁷ ⁽⁹⁾hadīs-i şerīfine işāretidir. Bu hadīs-i şerīfin şerħinde şurrāh nice ekāvīl ⁽¹⁰⁾beyān eylediler ki nağli mücib-i taṭvīldir.

⁹³⁶ 'ünvāneş : SK nüshasında derkenārda (61a) bulunmaktadır.

⁹³⁷ Fakirlik iki cihanda da yüzün kara olmasıdır. Aclūnī, *Keşfü'l-Hafā*, II /1837.

8. Taşavvur key tevān kerd ez kesī taşdıķ-i in ma'nī

Eger nebved mu'arrif 'ışķ u ħüccet zevķ-i vicdāneş

⁽¹³⁾Vicdāneş lafzında şīn kesīye rāci'dir. Mu'arrifin 'ışķa izāfeti beyāniyyedir. ⁽¹⁴⁾Zevķin vicdāna izāfeti lāmiyyedir. **Maḥşül-i nazm:** Kaçan taşavvur mümkündür bir kimseden ⁽¹⁵⁾bu ma'nāyı taşdıķ eylemek eđer ol kimesneye mu'arrif-i keşf u ħüccet zevķ-i ⁽¹⁶⁾vicdān olmaz ise. Ya'ni mebhāş-i 'ilm-i 'aşķ tavīlu'z-zeyl bir tomār-i bī-⁽¹⁷⁾pāyān olduđunu taşdıķ ve iz'ān keşf u 'irfān ve zevķ-i vicdān ile ⁽¹⁸⁾olur. Ve mazmūn-i 'aşķdan bir nūkte şühūdu'l-Ḥaķķ fi'l-kevneyn ve 'üvnān-i 'aşķdan ⁽¹⁹⁾bir noķta sevādu'l-vech fi'd-dāreyn olduđunu taşdıķ ve ķabūl mertebe-i 'urefāya ⁽²⁰⁾vuşūl ile ħuşūl bulur. El-ḥāşıl esrār-i 'aşķa vuķūf ehl-i keşf olmađa ⁽²¹⁾mevķūfdur. Kemā ķāle tercümānu'l-ġayb:

Beyit: Rāz-i derūn-i perde zi rindān-i mest pors
K'in ḥāl nīst zāhid-i 'ālī-maķām rā⁹³⁸

Keşf 'inde'l-mutaşavvife ⁽²³⁾ism-i 'Alīm ve Ḥakīmīn tecelliyātından ḥāşıla olan ḥaķāyık-i mücerrede ve ma'ānī-yi ġaybiyyeden [90^b] 'ibāretidir. Bununı mertebe-i şelāsesi vardır. Evvelā kuvve-i mütefekkirede olan me'ānīniñ ⁽²⁾inkişāfi gibi ki bilā-isti'māl-i muķaddimāt ve tertīb-i kıyāsāt bir ma'nā ki zihne ⁽³⁾tebādūr eyleye keşf-i ma'nevīdir ki 'ulemā aña ḥades derler. Ve şāniyen bilā-tefekkiür me'ānī-yi ⁽⁴⁾'aķliyyeniñ kuvvet-i 'aķiliyye ile münkeşif olması gibi ki 'aķlın bu mertebesine nūr-i ķuds derler, ḥades bununı bir lem'a-i ḥaķīresidir. Ve şālīşen ķalbe ⁽⁶⁾me'ānī-i ġaybiyye ve 'ulūm-i ledūniyyeniñ keşf olmasıdır ki buña ilhām tesmiye ⁽⁷⁾olunur. 'Ārifin bu mertebede a'yān-i şābite ve esrār-i ġaybiyyeye muṭṭali' olurlar. ⁽⁸⁾Kemā eşāre Mevlānā ķuddise sırruhu:

Meşnevī: Kāmilān ez dūr nāmet bişnevend
Tā be ķa'r-i bād u būdet der revend (IV /1794)

Belki piş ez zāden-i tu sālḥā

⁹³⁸ Perde ardındaki sırları mest olmuş rintlere sor; yoktur zira bu hal, makamı yüce zahitlerde. Hâfız, *Dîvân*, g. 7/2.

Taşavvur, taşdıķ, mu‘arrif, hücçet lafızları beyninde olan cināş nükte-şināsān-i ‘ilm-i mīzāna ma‘lūm u hüveydādır.

9. Zi hāk-i faķr der kūy-i irādet sāh̄tem kāh̄i

Ki kem-h̄vārī u kem-h̄vābī u kem-gūyist erkāneş

⁽¹⁴⁾Fakrdan murād faķr-i haķīķīdir, fenā-i küllīden ‘ibāretidir. **izā temme’l-faķru fehuvallāh** ⁽¹⁵⁾hadīş-i şerīfi bunu nātıķdır.

Rubā’i: An rā ki fenā-şīve vü faķr-āyīn est
Nī keşf-i yakīn ne ma‘rifet nī dīn est
Reft ū zi miyān mūmeyyez Hūdā mānd Hūdā
El-faķru izā temme huvallāh īn est⁹⁴⁰

Kuy hūy vezninde maħalle ⁽¹⁸⁾demekdir. Kāh̄ köşķ ma‘nāsınadır. Bu maķāmda murād ķalb-i insāndır. ⁽¹⁹⁾Kem-h̄vārī ķillet-i ekl ma‘nāsına bir haşlet-i ‘ālīdir ki nice fevā‘idi hāvīdir ⁽²⁰⁾ve keşri daħi ‘ilel u emrāza bādīdir. Kemā ķāle ba‘du’l-ħukemā: Bisyār horden ve ⁽²¹⁾be şoħbet zīsten **đıddāni lā yectemi‘ān**⁹⁴¹. Ve ba‘zı ‘urefā daħi menāfi‘-i ķillet-i ⁽²²⁾eklde buyurmuşlardır: **Fī ķilleti’l-ekl menāfi‘u keşiretun minhā en yekūne’r-raculu aşahha cismen** ⁽²³⁾ve ecvede hıfzan ve ezķā fehmen ve eclā ķalben ve eķalle nevmen ve eħaffe nefsen ve eħadde [91^a] başaran ve ekreme huluķan⁹⁴² Ve ķāle Ebū Tālīb-i Mekķī ķuddise sırruhu **el-mu’minu ke mişli’l-mizmāri** ⁽²⁾**lā yaħsunu şavtuhu illā bi-ħalā’i baṭnihi**⁹⁴³.

⁹³⁹ Kāmil olanlar, uzaktan senin adını duyunca senin varlığının derinliğine inerler. // Hatta sen doğmadan yıllar önce senin durumlarını görmüşlerdir.

⁹⁴⁰ Fena ve fakir tabiatlı olanlar için ne keşf-i yakīn ne marifet ne de din vardır. O ortadan kalktı, sadece Allah kaldı. ‘Fakr kemāle erdiğinde sadece Allah kalır’ın anlamı da budur. Ebu Said Ebu’l-Hayr, *Rubāiyyāt*, 105. rubāi.

⁹⁴¹ Çok yemek ve sohbetle yaşamak bir araya gelmeyen iki zıt durumdur.

⁹⁴² Az yemekte çok faydalar vardır: Şöyle ki az yiyen adam bedenen daha sıhatli olur, hafızası kuvvetli olur, daha zeki olur, kalbi daha güzel olur, daha az uyur, daha az korkar, daha keskin görür ve daha güzel ahlaklı olur.

⁹⁴³ Mümin çivi gibidir, sadece karnı açken sesi güzel olur.

Beyit: Şikem tehî şev vü mînal hemçü ney be niyâz
Şikem tehî şev vü esrâr gu besân qalem⁹⁴⁴

Kem-h^vâbî bu daği kılllet-i nevm ma'nâsına⁽⁴⁾dır ki bunun daği keşreti faqr-i şürîye sebebidir. Kemâ qâle Şeyh 'Attâr quddise sırruhu:

⁽⁵⁾**Beyit:** Fâqa âred h^vâb-i bisyâr ey peser
H^vâb kem kon bâş bîdâr ey peser⁹⁴⁵

⁽⁶⁾Kem-güyî bu daği kılllet-i kelâm ma'nâsınadır ki bunun daği keşreti imâte-i kalbe ⁽⁷⁾bâ'ışdır. Kemâ qâle'ş-şeyhü'l-mezkûr:

Beyit: Dil zi pür-goften bemîred der beden
Ger çi güftâreş buved dürr-i 'Aden⁹⁴⁶

Erkân rüknün cem'idir ki bir nesnenin köşe ⁽⁹⁾ve zıl'ına ta'bîr olunur. Hafî değıldir ki erkân-i selâse-i mezkûreye zîkr-i Bârî ⁽¹⁰⁾daği zamm u 'ilâve olunmaq nâ-çârîdir. Zîrâ binâ-i kuşûr erkân-i erba'aya maşşûrdur. ⁽¹¹⁾Zarûret-i vezn içün zîkr-i Hayy terk ve tayy olunmuşdur. Ma'a hâzâ erkân-i ⁽¹²⁾erba'anın ekberi zîkr-i Bârîdir. Nitekim zîkr-i Bârî kalb-i sâlikde cârî ⁽¹³⁾ve cemî'-i a'zâ ve kuvvâsına sârî olmadıkça vuşlat-i Bârî-yi zü'l-celâl ⁽¹⁴⁾muğâldir. Nitekim denmişdir:

Kıt'a: Zîkr-i Hudâ râhet-i cân u dil est
Bende-i zâkir be Hudâ vâsıl est
Şâf bekon ayîne-i dil be zîkr
Z'ânki Hudâ râ nazareş ber dil est⁹⁴⁷

Maşşûl-i nazm: Faqr toprağından bir mürşid-i kâmile ⁽¹⁷⁾irâdet mağhallesinde bir köşk binâ eyledim ki kem-h^vârî, kem-h^vâbî, kem-güyî, ⁽¹⁸⁾zîkr-i Bârî ol köşkün rüknleridir.

⁹⁴⁴ İçini boşalt ve ney gibi dua ile inle “/ İçini boşalt ve kalem gibi sırlar söyle. Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, g. 1739/5.

⁹⁴⁵ Çok uyku fakirlik getirir ey oğul! Uykuyu azalt, uyan ey oğul! Attâr, *Pendnâme*, der Nesâyih

⁹⁴⁶ Her ne kadar sözü Aden incisi ise de, sözle dolu gönül bedende ölür. Attâr, *Pendname*, der beyân-i fevâyd-i hâmûşî.

⁹⁴⁷ Allah'ı zîkr ile ulaşır can ve gönül rahata / Zikreden kul vasıl olur Allah'a / Gönül aynasını zikir ile temizle / Böylece Allah'ın nazarı yönelir kalbe. *Abdullah Nidâi'yi Kâşgârî ve Hakkıyye Risâlesi*, s. 53.

demekdir. ⁽¹⁷⁾Hurşid-i ihsāndan murād Cenāb-ı Kibriyādır. **Maḥşül-i manzūm**: Ey sālīk-i rāh-i ⁽¹⁸⁾Ḥudā! Ol köşkü öñünden seyr u temāşā eyleme belki der u dehlizden içeriye ⁽¹⁹⁾gel ki ḥattā ol köşkün ṭamından ve penceresinden ve cemī'-i cevānib-i erba'asından ⁽²⁰⁾hurşid-i ihsān parlamış olduğu 'ıyān ve āşikāre göre[sin]. Lākin içerüye dāḥil ⁽²¹⁾olmadıkça hurşid-i ihsān raḥşān olduğu nümāyān olmaz ve tābiş-i tecelliyāt-i ⁽²²⁾Cenāb-ı Kibriyā görülmez. Derūn āy ez der u dehliz ta'birinde cenāb-i nāzım şunja ⁽²³⁾işāret buyururlar ki mertebe-i 'ıyānda imān olmaz. Nitekim Ḥāzret-i Mısrī'niñ

Beyit: [92^a] Çün buldı gönül yārüm terk eyledim ağıyārüm
İmān ile zünnārüm yağmadur ⁽²⁾alan alsun

beyt-i şerīfi bu sırra nāzırdır. Ḥafī değıldir ki hurşid-i ihsān ⁽³⁾қаşr-i қалбде tābān olduқда imān қalmaz. Zīrā imān gā'ibe ta'alluқ eder ⁽⁴⁾bir ḥāldir.

12. Der ender kāḥ bostānī'st ser-tā-ser gül u reyḥān

Rızā-yi dil gül-i ḥandān u ṭayb-i ḥulq-i reyḥāneş

⁽⁶⁾Der enderi te'kīd içündür. Reyḥān selmān vezninde fesleğen ta'bir olunan ⁽⁷⁾şükūfe-i ma'rūfedir. Sīn bostāna rāci'dir. **Maḥşül-i nazm**: Ol қаşr-i mezkūrede ⁽⁸⁾bir bostān vardır ki başdan başa gül u reyḥān ile ṭolmuşdur ve ol ⁽⁹⁾bostānıñ gül-i ḥandānı rızā-yi dilden ve reyḥānı aḥlāq-i ḥamīdeden 'ibāretidir. ⁽¹⁰⁾Bu beyt ile nāzım-i āteş-zebān şol gönül ki kazā-yi Bārīye rāzī ve ⁽¹¹⁾aḥlāq-i reddiyeden pāk u şāfī olmaya gül u şukūfeden 'ārī bir bostān-i ⁽¹²⁾ḥālī gibi olduğunu beyān buyururlar. Ma'lūm ola ki kazā-yi Ḥudā'ya 'adem-i rızā ⁽¹³⁾müceb-i gāzab-i cenāb-i Ḥudādır. Nitekim ḥadīş-i şerīfde gelmişdir: **Men lem ⁽¹⁴⁾yarda bi қаdāi ve lem yaşbir 'alā belāi felyaṭlub rabben sīvā'i**⁹⁴⁹ kezā fi'l-*Meşārīk*. ⁽¹⁵⁾Ve fazīlet-i şabr ḥaqqında nice eḥādīş-i nebeviyye vārid olmuşdur ki taḥrīr u ⁽¹⁶⁾beyān ḥāric-i ḥayṭa-i dā'ire-i imkāndır. Qāle tācu'l-'ārifin fi fevā'idi'ş-şabr:

Meşnevī: Nefs-i mü'min üşgürī āmed yakīn

⁹⁴⁹ Kim benim hükmüme razı olmaz, verdiğim belaya sabretmezse kendisine benden başka Rab arasın. *Keşfü'l-Hafā*, II /1898.

K'ū be zaḥm u renc zift est u simān	(IV /99)
Z'in sebeb ber enbiyā renc u şikest Ez heme ḥalk-i cihān efzūn-ter est	(IV /100)
Ādemī rā pūst-i nā-medbūğ dān Ez ruṭūbethā şode zişt ⁹⁵⁰ u girān	(IV /104)
Ṭalḥ u tīz u māliš-i bisyār dih Tā şevved pāk u laṭīf u bā ferih	(IV /105)
Ver nemītānī rızā dih ey 'ayār Ger Ḥudā rencet dehed bī-iḥtiyār	(IV /106)
Ki belā-yi dost taḥhīr-i şomā'st 'İlm-i ū bālā-yi tedbīr-i şomā'st ⁹⁵¹	(IV /107)

13. Zi her cānib dıraḥtī şāḥhā pūr mīve-i ḥikmet

Ḥurūşān der nevā-yi şükr mürğān-i ḥoş-elḥāneş

[92^b] Ḥikmet el-işābetu fi'l-ḳavli ve'l-'amelden⁹⁵² 'ibāretdir ve bu ḥikmeti Cenāb-ı Kibriyā dilediği ⁽²⁾ḳuluna i'tā eyler. Kemā ḳāle'llāhu Te'ālā **yu'ti'l-ḥikmete men yeşāu ve men yu'te'l-ḥikmete** ⁽³⁾**faḳad ūtiye ḥayran keşirā**⁹⁵³. Ve ba'zılar daḥi ḥikmeti **ismun li-iḥkāmī vaḍ'ī'ş-şey'i fi mevḍi'ihī**⁹⁵⁴ ⁽⁴⁾ta'rīfiyle ta'rīf etmişlerdir ki bu ta'rīf ta'rīf-i evvelden a'ammdır. Fetedebbir. ⁽⁵⁾**Elḥān laḥnıñ** cem'idir ki şavt ma'nāsına, āḥirinde **şin bostāna** rāci'dir. ⁽⁶⁾**Maḥşül-i nazm**: Ol bostān-i mezkūruñ her tarafından

⁹⁵⁰ Bu kelime iki nüshada da رست şeklinde.

⁹⁵¹ Müminin özü de gerçekten bir porsuktur; çünkü o da çektiği sıkıntıyla güçlenip palazlanır. // Bu yüzden peygamberlerin uğradıkları sıkıntı ve yenilgi, tüm dünya halkının uğradıklarından fazladır. // İnsanı tabaklanmamış ve nemden dolayı kokuşup ağırlaşmış deri olarak bil. // Acı ve keskin ilaçları ona bolca sür de temizlenip güzelleşsin ve muhteşem olsun. // Çünkü dostun verdiği bela sizin arınmanız demektir. Onun bilgisi sizin tedbirinizin üstündedir.

⁹⁵² Söz ve amelde uyumluluk.

⁹⁵³ Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir. Bakara 2/ 269.

⁹⁵⁴ Bir şeyi yerine uygun şekilde koymanın kuralı için isim.

ağaçlar vardır ⁽⁷⁾ve ol ağaçların şāhları mīve-i hikmet ile tolmuşdur ve ol bostānıñ ⁽⁸⁾hōş-āvāz olan kuşları nağme-i şükr ile teğannī ve terennüm etmekte cūş ⁽⁹⁾u hurūşdadırlar. Bu beyit[le] nāzım-i bozorgvār kulüb-i ‘urefānıñ vūs‘at ⁽¹⁰⁾ve zīynet ve mīve-i hikmet ile māl-ā-māl olduğunu iş‘ār buyururlar, kıddise sırrihu.

14. Heṣān rā nīst der vey reh ki ber dīvārhā perçin

Nihād ez hār-i huffet bi’l-mekārih dest-i diḥkāneş

⁽¹³⁾Vey bostāna rāci‘dir ki reh nīstñ ‘illetidir. Perçin pervīn vezninde ⁽¹⁴⁾bağ ve bostān eṭrāfına çalı ve çırpıdan çevirilen dīvārdır ki lisān-i Türkide ⁽¹⁵⁾seyc denür. Ve dīvār üzerine vaz‘ olunan çalı ve dikene daḥi denür. ⁽¹⁶⁾Bu maḥalde murād ma‘nā-yi aḥīrdır. Bu iradeye qarīne dīvārhā lafzıdır. ⁽¹⁷⁾Diḥkān dālıñ kesriyle zürrā‘ ve ikinci demektir. Bu maḥāmda murād Cenāb-ı ⁽¹⁸⁾Kibriyādır. Huffet bi’l-mekārih huffeti’l-cennetu bi’l-mekārihi ve huffeti’n-nāru bi’ş-şehvāt⁹⁵⁵ ⁽¹⁹⁾ḥadīş-i şerīfine işāretidir. Şin bostāna rāci‘dir. **Maḥşül-i nazm:** Alçaq ve denī ⁽²⁰⁾olan kimesnelere ol bostāna yol yoḡdur. Zīrā ol bostānıñ dīvārları ⁽²¹⁾üzerine diḥkān huffet bi’l-mekārih hārından ya‘ni nefse girye gelen ⁽²²⁾şeylerden perçin vaz‘ etmişdir ḥattā heṣān ve bīgānegān derūn-i bostāna ⁽²³⁾dāḥil ve mīve-i bostandan ākil olmayalar. Ḥadīş-i şerīfin ma‘nāsı budur ki [93*] cennet ‘inde’n-nefs mekrūh olan eşyā-i mekrūhe ile büründü. Cehennem daḥi ⁽²⁾müştehiyyāt-i nefis ile büründü. Pes cennete dāḥil olmaḡ isteyen ⁽³⁾‘inde’n-nefs mekrūh olan tekālif-i şer‘iyye ve evāmīr-i İlāhiyye ile ‘āmil olmaḡ ⁽⁴⁾gerekdir ki ḥattā cennete dāḥil ola.

Meşnevī: Zān ki cennet ez mekārih reste est

Raḥm kısm-i ‘ācizī işkeste est⁹⁵⁶ (IV /1856)

El-ḥāşıl bir kimesne ki tekālif-i şer‘iyye ⁽⁶⁾ile ‘āmil olmaya bostān-i ḡalbe dāḥil ve esrār-i ḡalbe vāşıl olamaz. ⁽⁷⁾Bināberin edānī ve erāzil şemere-i bostān-i ḡalblerinde bī-ḥāşıllardır. Zīrā ⁽⁸⁾hār-i mekārih bostān-i ḡalbe duḡüllerine mānī‘dir ve hār-i mekārih ref‘ olmadıḡça ⁽⁹⁾bostān-i ḡalbe duḡül ḥuşül bulamaz.

⁹⁵⁵ Cennet nefse çirkin gelen şeylerle, cehennem ise nefse hoş gelen şeylerle örtülmüştür. Müslim, *Sahih-i Müslim*, IV /2822.

⁹⁵⁶ Çünkü cennet zorluklardan filizlenir ve merhamet umutsuz düşkünün nasibidir.

15. Beyābānī' st hā'il ka'be-i maḫṣūd rā der reh

Ki bī-ḫaṭ' -i ümīd ez ḥod borīden nīst imkāneṣ

⁽¹²⁾Hā'il ḳorḳunç demektir ve beyābānīḡ şıfatıdır. Taḳdīr-i 'ibāre; der reh-i ka'be-i ⁽¹³⁾maḫṣūd beyābān-i hā'il est demektir. Ka'be-i maḫṣūddan maḫṣūd Cenāb-ı ⁽¹⁴⁾Kibriyādır. **Maḫṣūl-i nazm:** Ey ṭālib-i Ḥudā! Ṭarīḳ-i ka'be-i maḫṣūdda bir beyābān-i ⁽¹⁵⁾hā'il vardır ki kendü ḫayātından ḫaṭ' -i ümīd etmeksiz ol ka'be-i maḫṣūda ⁽¹⁶⁾vāşıl olmaḳ mümkin deḡildir. Nitekim denmişdir:

Ḳıṭ'a: Cān-i cān rā be bezl-i cān yābī
Cān-i cān key be rāyagān yābī
Cān-i cūdī ṭaleb ne cān-i vücūd
Ki ḫayāt-i ebed ez ān yābī⁹⁵⁷

Seyfullāh Efendi *İlāhiyyāt* 'ında ⁽¹⁹⁾gelmişdir:

Beyit: Ḳıyamazsaḡ baş u cāna ıraḳ ol girme meydāna
⁽²⁰⁾ Bu yollarda nice başlar kesilür hiç şorar olmaz

El-hāşıl ka'be-i maḫṣūda ⁽²¹⁾vāşıl olmaḳ fedā-yi cān ile ḫāşıl olur. Nitekim cān gitmeyince cānān ele ⁽²²⁾girmez ḳaḫiyyesi müselle-i 'ālemdir.

16. Ger ārī rū der an ka'be çü rīk-i germ zir-i pā

Süpürden bāyedet şad kūh-i āteş der beyābāneṣ

[93^b] **Rīk** dīk vezninde ḳum demektir. **Süpürden** zamm-i sīn ile başmaḳ ve çıḡnemek ⁽²⁾ve ṭayy eylemek ma'nāsınadır. **Şad** keşretten kināyedir. **Şīn ka'be-i maḫṣūda** ⁽³⁾rāci'dir. **Maḫṣūl-i nazm:** Ey 'azīz! Eḡer ol ka'be-i maḫṣūda yüz

⁹⁵⁷ Canlar canını, canı bezletmeyle bulursun / Canlar canını nasıl bedavaya bulursun? Cömertlik canını iste, varlık canını deḡil / Çünkü ebedī hayatı ancak onunla bulursun. *Abdullāh Nidāi-yi Kāşgāri ve Hakkıyye Risālesi*, s. 103.

getirirseñ ⁽⁴⁾ya‘ni teveccüh ve iqbāl eder iseñ kızgın kum ayağının altında ol beyābān-
i ⁽⁵⁾ka‘be-i maqşūda saña nice ateşden tağlar tayy u çat‘ eylemek lâzımdır ki ⁽⁶⁾hattā
ka‘be-i maqşūda vāşıl ve murād u maqşadıñ hāşıl ola. Ey sālik! ⁽⁷⁾Rāh-i ka‘be-i
maqşūda olan cibāl u beyābānı ka‘be-i şūriyye mişillü rimāl-i ⁽⁸⁾hamīmdendir zann
eyleme. Zirā bu tarīkde olan cibāl u beyābān āteş-i sūzān⁽⁹⁾dandır. Bināberīn nice
kimesneler feryād-künān gürizān oldukları bu tarīkden ⁽¹⁰⁾güzār nāka-i şevke süvār ile
olur. Nitekim süvārān-i nāka-i şevk olan ⁽¹¹⁾‘aşıqān ol cibāl u beyābāndan mānend-i
serverān hırāmān ve bī-ḥavf ⁽¹²⁾u ḥaşyet ka‘be-i maqşūda vuşlat eylediler.

17. Şevd her ḥār-i kullābī be qaşd-i cezb-i cān ez ten

Eger dil-ḥastei bālīn nihed zīr-i muğaylāneş

⁽¹⁵⁾Kullāb ‘unnāb vezninde çengel ta‘bīr olunan şeydir. Bālīn yaşıdık
demekdir. ⁽¹⁶⁾Muğaylān ma‘rūf dikenli ağacdır ki beriye-i Ḥicāz’da keşirdir. Lisān-i
‘Arabda ⁽¹⁷⁾ümmü ḡaylān denür. Āḥirinde şīn ka‘be-i maqşūda rāci‘dir ve bir der
maḥzūfdur. ⁽¹⁸⁾Taqdīr-i ‘ibāre; der zīr-i muğaylāneş demekdir. **Maḥşūl-i beyt:** Tarīk-i
ka‘be-i maqşūda ⁽¹⁹⁾her diken bir çengel olur tenden cānı çekmek için eğer bir dil-
ḥaste ol ka‘be-i ⁽²⁰⁾maqşūduñ muğaylānının altında istirahat için yaşıdığını vaz‘
eylese. ⁽²¹⁾Ḥulāşa-i beyteyn tarīk-i ‘aşkıñ miḥen u meşakḳatini beyāndır.

18. Neşāyed bārgī in rāh rā cüz nāka-i şevkī

Ki bāşed bād-i ḥasret pāy u kūh-i derd kūhāneş

[94*] Bārgī ḥānkī vezninde at ve esb demekdir. Nāka dişi deve ma‘nāsınadır. ⁽²⁾İn
kelimesinin müşārūn-ileyhi tarīk-i ka‘be-i maqşūddur ki nākayı beyāndır. ⁽³⁾Kūhān
sūhān vezninde örgüce denür ki develerin arkasında olan ⁽⁴⁾sivridir. Āḥirinde
olan şīn nākaya rāci‘dir. Bāşediñ fā‘ili ⁽⁵⁾bād-i ḥasret, mef‘ūlu pāydir.
Cümlesi nākaya şıfatdır ve kūh-i derd bād-i ḥasret ⁽⁶⁾üzere ma‘ṭūfdur. Bād-i ḥasretten
ayağ olmak ve kūh-i derdden kūhān olmak ⁽⁷⁾kemāl-i sür‘atden kināyedir. Fetefekkir.
Maḥşūl-i nazm: Ey sālik! Tarīk-i ka‘be-i maqşūda ⁽⁸⁾nāka-i şevkiñ ḡayrı girmez ve
nāka-i şevkiñ ḡayrı ile ka‘be-i maqşūda gidilmez ve her bir nāka-i şevk ile daḡi

ka‘be-i maḫşūda vāşıl olunmaz. Belki bir nāḫa-i şevḫ ⁽¹⁰⁾lāzımdır ki anıñ ayağı bād-i ḫasret ve derd tağı anıñ örgücü ola. Ya‘ni ⁽¹¹⁾kemāl ile serī‘ ola. Beyt-i ātiye merhūndur.

19. Resī ez seyr-i in nāḫa sūy-i maḫşad velī vaḫtī

Ki yābī z’iḫtişāş-i nāḫatullāh dāğ ber rāneş

⁽¹⁴⁾Dāğ bāğ vezninde yağı ma‘nāsınadır ki tavara ve ferese ve ba‘zı cesed-i ⁽¹⁵⁾insāna ururlar ve nişān u ‘alāmet ma‘nāsına dağı gelür. Rān cān ⁽¹⁶⁾vezninde oyluḫ ve faḫz ma‘nāsınadır. Şin nāḫa-i şevḫe rāci‘dir. **Maḫşül-i** ⁽¹⁷⁾**nazm**: Ey nāḫa-i şevḫe sūvār olan sālīk! Bu rākib olduğı ⁽¹⁸⁾nāḫa-i şevḫiñ seyr u ḫareketinden maḫşad-i aḫşā ve maḫlab-i a‘lā olan ka‘be-i ⁽¹⁹⁾maḫşūda evvel-i vaḫt vāşıl olursun ki ol rākib olduğı ⁽²⁰⁾nāḫanıñ oyluğı üzerine **nāḫatullāhi lek** iḫtişāşından eğer bir dāğ bulur ⁽²¹⁾iseñ ol vaḫit sūy-i maḫşada vāşıl ve talebiñ ḫāşıl olur. ḫulāşa-i ⁽²²⁾kelām her ne ḫadar nāḫa-i şevḫ ka‘be-i maḫşūda vuşlata vesīle ise de ⁽²³⁾ḫaḫīḫatde mūşil-i ḫaḫīḫī tevfiḫ-i Bārī ve ‘ināyet-i Sübhānīdir. Zīrā nice [94^b] nāḫa-i şevḫe sūvār olanlar feyāfi-i ka‘be-i maḫşūdda helāk oldular. Kemā ḫāle Mevlānā ḫuddise ⁽²⁾sırrahu:

Meşnevī: Bī-‘ināyāt-i ḫaḫḫ u ḫaşān-i ḫaḫḫ
Ger melek bāşed siyāheteş varaḫ⁹⁵⁸ (I /1879)

⁽³⁾Meşhūr u müte‘ārīfdir ki memālik-i ‘Arab-i ‘urbāda üştürāna dāğ ve ḫamgā ururlar ve bu ‘ādet ⁽⁴⁾u rūsüm diyār-i Rūmda dağı meşhūr u ma‘lūmdur; ḫuyül-i mīriyyede olduğı mişillü. ⁽⁵⁾Bundan fā‘ide ol ḫayvāniñ mīriye iḫtişāşını i‘lām ve ifādedir. Bunun ⁽⁶⁾gibi ba‘zı nāḫaya dağı Cenāb-ı ḫudā **nāḫatullāhi lek** dāğ ve ḫamgāsını urup ol ⁽⁷⁾nāḫa sā‘ir nāḫalardan iḫtişāş ve imtiyāz kesb eyler. Nitekim nāḫa-i Şālīḫ ḫaḫḫında **ḫāzihi** ⁽⁸⁾**nāḫatullāhi lekum āyeten fezerūha te‘kul fi arḫillāh**⁹⁵⁹ buyurulmuşdur.

⁹⁵⁸ Allah’ın, Allah haslarının yardımı olmadıkça melek de olsa hesap defteri karadır.

⁹⁵⁹ İşte size mucize olarak Allah’ın dişi bir devesi. Bırakın onu, Allah’ın arzında yayılıp otlasın. Hüd 11/64.

20. Ḥadeng-i miḥneti k'ez şost-i fakr āyed nihāl-āsā

Bekon sīne be zaḥm-i nāḥun endūh u benişāneş

⁽¹¹⁾Ḥadeng peleng vezninde oḡ demektir. Şost dost vezninde zihgīr ma'nāsına ⁽¹²⁾tīr-endāzlar baş parmaḡlarına geçirdikleri yüksükdür. 'Avām taḥrīf edüp zīgīr ⁽¹³⁾derler. Bu mülābese ile baş parmaḡa ve oḡ gizledikte baş parmaḡdan oḡ ⁽¹⁴⁾ile kirīşe mülāmis olan yere şost dediler. Nihāl vişāl vezninde ⁽¹⁵⁾yeñi dikilmiş fidana denür. Bekon evvelinde bā-i zā'ide ile kenden maşdarından emr-i ⁽¹⁶⁾hāzırdır ki ḡaz demektir. Nāḥun tırnaḡ demektir. Benişān nişānden maşdarından ⁽¹⁷⁾emr-i hāzırdır ki dik demektir. Şīn ḡadenge rāci'dir. **Maḡşūl-i beyt:** Ey sālīk! ⁽¹⁸⁾Bir miḥnet oḡu ki saḡa şost-i fakrdan gele ol ḡadeng-i mezkūru endūh u ḡam tırnaḡı ⁽¹⁹⁾zaḡmıyla sīneḡi ḡaz ve ol ḡadengi bir fidan gibi ḡadıḡa-i sīneḡe ḡars eyle. Beyt-i ātiye ⁽²⁰⁾merhūndur.

21. Ki dānem 'āḡibet bāşed dıraḡt-i bār-ver z'insān

Ki pīrāmūn-i ḡod cāvid yābī mīve-efşāneş

⁽²²⁾Mışra'-i evvelde olan ki benişān kelimesiniñ 'illetidir. Bāşediñ taḡtinde fā'ili ⁽²³⁾ḡadeng-i miḥnete rāci'dir. Dıraḡt ağac, bār mīve. Ver edāt-i nisbetdir ki mecmū'unuñ [95^a] ḡāşıl-i ma'nāsı mīveye mensūb ağac demek olur. Mışra'-i şānide olan ki ⁽²⁾mā-ḡabline merbūḡ olup zi insān ki demek olur. Pīrāmūn çevre ve eḡrāf ⁽³⁾ma'nāsınadır. Mīve-efşān vaşf-i terkībīdir. Şīn dıraḡta rāci'dir. ⁽⁴⁾**Maḡşūl-i nazm:** Ey dervīş! Ol tīr-i miḥneti ravza-i sīneḡe dik. Zīrā 'indimde ⁽⁵⁾meczūm u ma'lūmdur ki encām-i kār ol tīr-i miḥnet bir dıraḡt-i pūr-mīve-i ḡikmet ⁽⁶⁾olur ki kendü eḡrāfında dā'imā ol dıraḡtı mīve-efşān bulursun ve ⁽⁷⁾ol dıraḡtıñ mīve ve semārından ekl edüp mütelezziḡ ve mütene'im olursun. ⁽⁸⁾Nāzım ḡuddise sırruhu bu iki beyit ile 'uşşāḡ giriftār olduḡları miḡen u meşāḡḡat ⁽⁹⁾muḡābilinde ḡaraf-i rabbi'l-'izzetden iḡsān-i bī-pāyān bulduḡlarını beyān ⁽¹⁰⁾buyururlar. Zīrā ḡarīḡ-i 'aşḡda nān veren cān bulur, cān veren cānānı ⁽¹¹⁾bulur. Nitekim nice 'aşḡıḡlar fedā-yi cān edüp cānānı buldular. Kemā ḡāle Mevlānā ⁽¹²⁾ḡuddise sırruhu:

Meşnevī: Nān dehī ez behr-i Ḥaḡḡ nānet dehend
Cān dehī ez behr-i Ḥaḡḡ cānet dehend (I /2236)

Ger berīzed berḡhā-yi in çenār

Berg-i bî-bergîş baḥşend Kirdigār (I /2237)

Leb fūrübend vü keff-i pür-zer küşā
Baḥl-i ten bo'gzār u piş āver seḥā⁹⁶⁰ (II /1266)

22. Çü şūfi dāmen-i himmet keşed ber t̄arem-i vaḥdet

Girībānī koned dūş-i felek rā 'atf-i dāmāneş

⁽¹⁷⁾T̄arem çārem vezninde günbed ve ḳubbe demektir. Girībānī gömleḡe ve gerdānliḡa ⁽¹⁸⁾ıtlāḳ olunur. Bu maḥalde ikisi daḡi cā'izdir. Şin sūfiye rāci'dir. ⁽¹⁹⁾**Maḥşül-i nazm**: Eḡer şūfi himmet eteḡini t̄arem-i vaḥdete çekerse feleḡiñ omuzuna ⁽²⁰⁾ol şūfiñiñ 'atf-i dāmānı bir gerdānliḡ yāḡud bir ḳamîş olup ⁽²¹⁾dūş-i felek anıñla zīb u ziyet ve revnaḳ u nuşret bulur ve sāye-i ⁽²²⁾şūfide dūş-i felek ḡil'at-pūş olur. Ba'zı nüşhada "ḳavs-i felek rā" ⁽²³⁾vāḳi'dir. Bū şüretde ma'nā kavş gibi olan felek demek olur. Bu nüşha [95^b] nüşha-i evvelden aḡsendir. Te'emmel.

23. Vü ger der cüst u cüy-i ḳurbet āred ez girībān ser

Füted zih ber kemān-i ḳābe ḳavseyni ez girībāneş

⁽⁴⁾Āredinḡ fā'ili şūfiye rāci'dir. Zih yay kirîşine denür. Şin sūfiye ⁽⁵⁾rāci'dir. **Maḥşül-i nazm**: Eḡer ol şūfi ḳurbet-i İlähiyyeyi talebde girībānından ⁽⁶⁾baş getirir ise ya'ni başını ref' eder ise ḳābe ḳavseyñ kemānı üzerine ⁽⁷⁾ol şūfiñiñ girībānından zih vāḳi' olup bu'diyyet ref' olur. ⁽⁸⁾Nitekim kemāna zih taḳıldıḡda iki başı birbirine ḳarīb olup beynehumāda⁹⁶¹ ⁽⁹⁾bu'diyyet ḳalmaz. Bu beytde olan cināş ma'lüm-i 'urefā-yi nāsdır. Hāzā mā 'indī ⁽¹⁰⁾vallāhu a'lemu bi's-şavāb.

24. Tenī keş nīst der cān cünbüş u dürdī cemādī dān

Ki dāde naḳş perdāz-i ḡabī'at şekl-i insāneş

⁹⁶⁰ Allah uğruna ekmek verirsen, sana da ekmek verirler; Allah uğruna can verirsen sana da can verirler. // Şu çınarın yaprakları dökülse Allah ona yapraksızlık azıḡı baḡışlar. // Dudaḡımı kapat, altın dolu avucunu aç. Beden cimriliḡini bırak, cömertliḡi öne çıkar.

⁹⁶¹ "beynehā" : SK

(13) **Dādeniñ** fā‘ili perdāz-i tabī‘atdır, mef‘ulu şekl-i insāndır. **Şin tene** rāci‘dir. (14) **Maḥşül-i nazm:** Bir teniñ ve bir kimesneniñ ki cānında bir derdden nāşī cünbüş (15) u ḥareket ve bir cānibe meyl u rağbet yoqdur anı sen bir cemād gibi bil ki perdāz-i (16) tabī‘at ve muşavvir-i ḥaḳīḳat aña şekl-i insānda olmaḳ naḳşını vermişdir. (17) **Ḥaḳīḳatde** ol şaḥş-i süfle-nihād cemāddır. El-ḥāşıl şol kimesneler ki mā ḥuliḳa (18) lehlerinden bī-ḥaber ve ḥacer u şecerden dūn u bed-ter ve bir şey kendülere aşla eşer (19) etmeye ol kimesneler ta‘rīf-i insāndan ḥāric ve **ḥalaḳallāhu‘l-baḳar fi şureti‘l-başar** tarīḳine nāhic olup **ulā‘ike ke‘l-en‘āmi bel hum aḳall**⁹⁶² mażmūn-i (21) ḥikmet-nümūnuna mā-şadaḳ ve belki ḥayvānāt u cemādātđan alçaḳ olduḳları mānend-i (22) şafaḳ rüşendir. **Zirā** zümre-i ḥayvānātđan üştürān-i bār-keşān-i rāh-i **Ḥicāz** (23) güfte-i ḥoş lehce-i ḥādiyāndan cezebāt-i şevḳ ile demdeme-sāz ve perverde-i [96^a] şevāhīḳ-i cibāl olan taḡ ayuları daḫi te‘şir-i naḡamāt-i eş‘ārdan raḳş-(2)āver ve ḳāmet-efrāzdırlar.

Beyit: Şütür rā çü şūr u tarab der ser est
(3) Eger ādemī rā nebāşed ḥar est⁹⁶³

Ḳāle Bahā‘üddīn Āmulī ḳuddise sırruhu:

Nazm: Her ki nebved mübtelā-yi māh-rū
İsm-i ū ez levḥ-i insānī beşū

(5) Ya‘ni an kes rā ki nebved mihr-i yār
Behr-i ū pālān u efsārī biyār⁹⁶⁴

25. Buved her derd rā dermān ‘aceb derdīst bī-derdī

Ki nenihāde ḥired der ḥoḳḳahā-yi çarḥ dermāneş

⁹⁶² İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. A‘rāf 7/179.

⁹⁶³ Devede bile aşk ve keder varken, eğer bunlar insanda yoksa o; insan değil eşektir. Krş. *Bostān*, s. 161, çev. Azmi Bilgin.

⁹⁶⁴ Ay yüzlüye tutulmayanın ismini insanlık levhasından sil. Yani içinde yār sevgisi taşımayan bir kimseye yular ve sırtına semer yaraşır. Şeyh Bahāyī-i Āmulī, *Nān u Helvā*, bahş 4. Esere göre beyitlerin sırası değiştirilmiştir.

⁽⁸⁾Bî-derdlikden murād derd-i ‘aşk’dır. Hokkahânî çarha izāfeti müşebbehün bihiñ ⁽⁹⁾müşebbehe izāfeti kabîlindendir. Şîn bî-derdîye rāci‘dir. **Maḥşûl-i beyt:** ⁽¹⁰⁾Her derde bir dermān olur lākin derd-i ‘aşk bir ‘aceb derddir ki ‘aql ḥokḫa ⁽¹¹⁾gibi eflākde ol derd-i ‘aşka dermān vaż‘ etmemişdir. Belki ⁽¹²⁾derd-i ‘aşka dermān yine derddir. Nitekim Ḥazret-i Mıṣrî ḫuddise sirruhu buyururlar:

⁽¹³⁾**Beyit:** Dermān arardım derdime derdim baña dermān imiş
Burhān arardım aşlıma aşlım baña burhān imiş

26. Du şāḥ-i “lā” şevved der küfr ḡull-i gerden-i sālîk

Çü negşâyend der “illā” be vaḥdet-i çeşm-i ‘irfāneş

⁽¹⁶⁾Du şāḥ ol çatal ağacdır ki mücrimiñ ve ‘abd-i abıķıñ boyunlarına geçirirler. ⁽¹⁷⁾Lisān-i Türkide aña ṭomruḫ denür. Lādan murād kelime-i tevḥîdde olan lādır. ⁽¹⁸⁾Du şāḥıñ lāyā izāfeti lüceynü’l-mā’ kabîlindendir. Ḡull ḡaynıñ zammıyla ⁽¹⁹⁾maḥbûs ve mecnûn boynuna ve eline geçürdikleri temür ṭoḫa ve lāleye denür, ⁽²⁰⁾cem‘i aḡlāl gelür. [Taḫdîr-i ‘ibāre] Negşâyend der illā ez Cenāb-ı Ḥudā demekdir. Şîn sālîke ⁽²¹⁾rāci‘dir. **Maḥşûl-i nazm:** Du şāḥ gibi olan “lā” küfr ve ḫalāletde sālîkiñ ⁽²²⁾gerdenine ṭoḫmaḫ ve zincîr olur. Çünki ṭaraf-i Bārîden çeşm-i ‘irfān-i sālîke vaḥdet ⁽²³⁾ile illā ḫapısı küşāde olmaya. Zîrā “lā ilāhe”niñ ma‘nāsı ilāh cinsini bi’l-küllîyye [96^b] nefydir ve bu nefy bi-düni’l-işbāt küfr-i şarîḫdir. Feizā kâne kezā bir sālîk ⁽²⁾ve zākire ki ṭaraf-i rabbi’l-‘izzetden illā ḫapısı meftûḫ olmaya küfr u ḫizlānda ⁽³⁾ḫalacaḡı zāhir u bāhirdir. El-ḫāşıl salikān u zākîrān ve cemî‘-i⁹⁶⁵ bendegān ‘ināyet-i ⁽⁴⁾Yezdān ve iḥsān-i sübhāna muḫtāc u müftaḫarlardır. Zîrā ‘ināyet-i Bārî olmadıḫca ⁽⁵⁾küfr u ḫalālet ve ḫizlān u ḫasāret nā-çarîdir. Kemā ḫāle Mevlānā Ḥudāyî ḫuddise sirruhu:

⁽⁶⁾**Beyit:** Olmayıcaḫ senden ‘aṭā ḫul neylesün yā rabbenā
Dā’im işi sehv u ḫaṭā ḫul neylesün yā rabbenā

27. Miyān-i lā vü illā yek elif fark est ver nebved

⁹⁶⁵ Cem‘: BM

Der illā an elif bā lā şumāred ‘aql yeksāneş

⁽⁹⁾Bu maķāmda lādān murād küfr, illādan murād imān, yek elifden murād şey’un kālīdir. ⁽¹⁰⁾**Maḥşül-i nazm:** “İllā” ile “lā” beynini fāriķ bir elifdir. Eğer böyle olmayaydı “illā” lafzında ⁽¹¹⁾olan ol elifi ‘aql “lā” ile bir şayıp “illā” ile “lā” beyninde fark lā”dır ⁽¹²⁾der idi. Ya’ni imān ile küfr beyninde şey’un yesir vardır ki ol şey’un yesiri ⁽¹³⁾derk u iz’ān ‘ināyet-i Yezdān ile ḥāşıl olur. Nitekim Cüneydü’l-Bağdādī ⁽¹⁴⁾ķuddise sırruhu imān ile ilḥād beyninde olan fark şi’rden edaķķdır buyurmuşlar.

28. Ḥavātır çün meges kerdend ğavġā ber dil ez her sū

Çü güftār-i leb ez şehd-i şehādet sāht mihmāneş

⁽¹⁷⁾Ḥavātır ḥātırın cem’idir ki derün-i insāna lāyiḥ olup cevelān eden ⁽¹⁸⁾şey’ine denür; rāy ve fikr ve vesvese ve tedbīr gibi. Meges nefes vezninde ⁽¹⁹⁾sinek dedikleri ḥayvān-i müzīniş ismidir. Güftārın lebe izāfeti lāmiyyedir. ⁽²⁰⁾Şehd bāl, şehādet kelime-i şehādet olan lā ilāhe illallāhdan ‘ibāretidir. ⁽²¹⁾Şehdin şehādete izāfeti müşebbehün bihiş müşebbehe izāfetidir. Beynehumāda ⁽²²⁾cihet-i müşābehet vücūḥ-i ‘adidedendir. Ez cümle biri şifādır. Nitekim her ikisi ⁽²³⁾‘ayn-i şifā ve cemī’-i ‘ilel u emrāza devā oldukları vāreste-i kayd u imlādır. [97*] Faķaṭ beynehumāda fark budur ki ‘asel dāfi’-i ‘ilel-i zāhirī, kelime-i şehādet daḥi ⁽²⁾rāfi’-i kesel-i ma’nevī ve cemī’-i emrāz-i ḳalbe sāfidir. Nitekim şān-i ‘aselde ⁽³⁾fihī şifā’un li’n-nās⁹⁶⁶ ve şān-i şehādetde zıkrullāhi şifā’u’l-ḳulūb⁹⁶⁷ vārid ⁽⁴⁾olmuşdur. Ve biri daḥi ḥalāvet ve ṭarāvetdir ve lākin ḥalāvet-i şehādet ⁽⁵⁾cümlesine fā’iķ olduğunu zā’iķ olan bilir, ve men lem yazuķ lem ya’rif. ⁽⁶⁾Mihmān misāfir, āḥirinde şin dile rāci’dır. **Maḥşül-i nazm:** Ḥavātır-i insānī ve ⁽⁷⁾hevācis-i şeyṭānī sinek gibi ḳalbiş her ṭarafından ğavġā ve nizā’ eylerler. ⁽⁸⁾Çünki dudak güftār-i şehd-i şehādetden ḥāne-i ḳalbe şehd gibi olan kelime-i ⁽⁹⁾tevḥīdi mihmān u misāfir eyleye. Nitekim ḥulviyyāta ḥücüm-i meges herkes ‘indinde meşhūrdur. ⁽¹⁰⁾Ya’ni bir zākir zıkr-i Ḥudāya āġāz ve şürū’ edüp ḥāne-i ḳalbe şehd-i şehādeti mihmān ⁽¹¹⁾u misāfir ve ez cān u dil zākir olduğda ḥavātır u hevācis ḳalb-i zākire ⁽¹²⁾mānend-i zübāb şitāb edüp ol zākirin ḥāne-i ḳalbini ḥarāb u

⁹⁶⁶ Onda insanlar için şifā vardır. Nahl 16 /69

⁹⁶⁷ Allah’ın zikri kalplerin şifasıdır.

yabāb⁹⁶⁸ (13)eylerler ve bu zübāb-i havāṭırdan kırtulmaḵ bir mürşide bende olmaḵ ile olur. (14)Nitekim beyt-i ātī ile beyān buyururlar.

29. Çi imkān çāşnī z'an şehd-i bī-renc-i meges dil rā

Negeşte āstīn-i şavlet-i pīrān meges-rāneş

(17)Savlet şādın fethiyle uzatmaḵ ve ḥamle kıılmaḵ ma'nāsınadır. Meges-rān (18)sineklik ta'bīr olunan şeydir. Şīn megese rāci'dir. Pīrāndan murād (19)evliyā-i kirāmdır. **Maḥşūl-i nazm:** Ḳulūb-i zākirīn meges zaḥmeti olmaḵsız şehd-i (20)şehādetden çāşni-gīr olmaḵ ve şecere-i zıkrın şemār ve mīvesini bulmaḵ pīrān-i (21)rūşen-dilānın āstīn-i şavletleri ḥāne-i ḳalbe hücūm eyleyen ol zebān-i (22)bī-lüzūma meges-rān olmadıkca mümkin deġildir. Zīrā sālīk evā'il-i ḥālde ḳalbine (23)mālīk olmamaġla ḥāne-i dil bir müdire teslim olmaḵ aḥsendir. El-ḥāşıl bir [97^b] pīr-i kāmīl ve bir şeyḫ-i mükemmeliñ sāye-i 'ināyetinde müstezıll olmadıkca şemere-i zıkre (2)vāşıl ve murād u maḳşad ḥāşıl olmaz demekdir. Kemā ḳāle tācu'l-'ārifīn ḳuddise sırruhu:

- (3)**Meşnevī:** Sāye-i Yezdān buved bende-i Ḥudā
Mürde-i in 'ālem u zinde-i Ḥudā (I / 424)
- (4) Dāmen-i ū gīr vü rev tu bī-gümān
Tā resī der dāmen-i āḫir zamān (I / 425)
- (5) Ū tuyī ḥod rā becev der ūy-i ū
Ku vü ku gu faḫte şev süy-i ū (II / 1973)
- (6) Enderā der sayeeş imen nişīn
Ez kīn u mekr-i ān dīv-i la'īn
- (7) Enderin vādī merev bī-in delīl
Lā uḫıbbu'l-āfilīn gu çün Ḥalīl⁹⁶⁹ (I / 427)

⁹⁶⁸ "beyān" : SK

30. Zümürürd kūrī-i ef'ī buved u ef'ī-yi nefset rā

Zümürürd nīst cüz pīrī ki bā Ḥadır est peymāneş

⁽¹⁰⁾Zümürürd zammāt-i şelāşe ve teşdīd-i rā ile altın ve ğayrı ma'dende tekevvün eder ⁽¹¹⁾bir sengdir ki aqsām-i şelāşeye münkasamdır; zebānī, reyḥānī, şābūnī. Ve ḥāşsa-i ⁽¹²⁾zümürürdendir ki çeşm-i mār aña işābet ve dūçār olduĝda kör olur. Nitekim ⁽¹³⁾Şevket merḥūmuş bu beytinden zāhirdir:

Beyit: Beyāz kerden mīnā nümüdem ehl-i taḳvā rā
Keşīdem sürme ez āb-i zümürürd çeşm-i ef'ī rā⁹⁷⁰

Ef'ī ḥayye-i ⁽¹⁵⁾‘azīm ma'nāsınadır. Ḥadır ḥānıñ fetḥi ve ḍādıñ kesriyle peyĝamberāndan bir zāt-i ⁽¹⁶⁾‘ālī-ḳadrıñ laḳabıdır. İsm-i şerīfleri Belyā, künyeleri Ebu'l-‘Abbāşdır. ⁽¹⁷⁾Seyr u ḳu'ūd eylediĝi maḥaller yeşil çemenzār olur olmaĝla Ḥadır ile mülakḳab ⁽¹⁸⁾oldular. Ḥayāt u memātı muhtelifdir. Ekşer-i muḥakḳıķın zinde olmasına cāzmīndir ⁽¹⁹⁾ve ‘ālāmeti müsebbeḥe parmaĝı orta parmaĝıyla berāberdir. Peymān dermān vezninde ⁽²⁰⁾‘ahd u mīşāk ma'nāsınadır. Şīn pīre rāci'dir. Ef'īniñ nefse izāfeti ⁽²¹⁾müşebbehün bihiñ müşebbeḥe izāfetidir. Beynehumāda ‘alāḳa şābitdir. Nitekim ef'ī insānıñ ⁽²²⁾helāk-i şūrīsine, nefis helāk-i ma'nevīsine bādīdir. **A'dā 'aduvvike nefsukelleti beyne cenbeyk**⁹⁷¹ hadīş-i şerīfi bunu müşbitdir. **Maḥşūl-i nazm: [98^a]** Ey 'azīz! Ma'lūmuş olsun ki zümürürd ef'īniñ körlüĝüne sebebdır. Ḥālbuki ⁽²⁾seniñ ef'ī gibi olan nefis-i emmāreñe zümürürd, Ḥadır ile hem-peymān bir pīr-i ⁽³⁾şāhib-‘irfānıñ ğayrı deĝildir ve ol pīr-i mezkūr seniñ ef'ī-i nefisini ⁽⁴⁾kör ve cemī'-i meḳkāre ve mehālikden seni dūr eyler. Sen tenhā-nefis ile muḥārebeye ⁽⁵⁾ḳādir ve ejdehā-yi nefsi ḳāhir olamazsıñ. Zīrā nice kimesneleri ejdehā-

⁹⁶⁹ Allah'a kul olan, Allah'ın gölgesi olur. O, bu dünyadan yana ölmüş, Allah ile dirilmiştir. // Âhir zamanın âfetinden kurtulmak için hiç kuşku duymadan hemencecik onun eteğine yapış. // O sensin, kendini onda ara. Üveyik gibi “Hani, hani” diye ona yönel.// O'nun gölgesi altına sığın ve orada güven içinde otur. Orada tuzaktan ve mel'un şeytanın şerrinden uzakta olursun./ Bu kılavuz olmadan bu vadide yürüme, Halil gibi 'ben batanları sevmem' de.

⁹⁷⁰ Takva sahiplerinin şarap kadehini beyaz gösterdim (boş gösterdim). Engerek yılanının zümrüt gibi olan göz yaşına da sürme çektim.

⁹⁷¹ En azılı düşmanın iki tarafında olan nefisindir. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I / 382.

yi ⁽⁶⁾nefs-i emmāre pāre pāre eyledi. Hāfī olmaya ki Hādır ile hem-peymān ve cemī'-i ⁽⁷⁾derdlere dermān pīrden murād kıdem-i Hāzret-i Mūsā'da olan velīdir. Nitekim ⁽⁸⁾ilā āhiri'z-zamān her nebīniñ kıdeminde ednā bir velī mevcūddur. Ve Hādır ile ⁽⁹⁾Mūsā 'aleyhimā's-selām beyninde olan 'uhūd Qur'ān-i Kerīimde mübeyyen u maḥdūddur. Kemā aḥbara'llāhu Te'ālā **ḳāle lehu Mūsā hel ettebi'uke 'alā en tu'allimenī mimmā 'ullimte ruṣdā / ḳāle inneke len tastaḳī'a ma'īye ṣabrā / ve keyfe taṣbiru 'alā mā lem tuḥiṭ bihi ḥubrā / ḳāle setecidunī inṣā'allāhu ṣābiran velā a'ṣī leke emrā / ḳāle fein itteba'teni felā tes'elnī 'an şey'in ḥattā uḥdiṣe leke minhu zikrā**⁹⁷². El-hāşıl her pīr ⁽¹⁴⁾daḥi nefis-i emmāreye ğālib ve ejdehā-yi nefis ile cārib olamaz. Ammā şol ⁽¹⁵⁾pīr-i şāhib-tedbīr ki kıdem-i Mūsā'ya vāşıl ola ejdehā-yi nefsi ol ḳātil ⁽¹⁶⁾olur. Nitekim Hāzret-i Mūsā 'aleyhi's-selām niçe ḥayyāt ve efā'īye ğālib ⁽¹⁷⁾olduḳları beyāndan müstaġnīdir. Beyitde olan tenāsüb-i elfāz erbābı ⁽¹⁸⁾'inde ma'lūmdur. Ḳāle tācu'l-'urefā ḳuddise sırruhu:

Meşnevī: Nefs ejderhā'st ū key mürde est
 Ez pey-i bī-āleti efsürde est (III /1052)

Dūzeḥ est in nefis u dūzeḥ ejdehā'st
 K'ū be deryāhā negerded kem u kā'st (I / 1376)

Çünkü cüzv-i dūzeḥ est in nefis-i mā
 Ṭab'-i küll dāred hemīşe cüzvhā⁹⁷³ (I /1383)

31. Çü ḥ'āhī dürr-i 'irfān der dileş cā kon ki ğavvāşī

⁹⁷² Mūsā ona, "Sana öğretilen bilgilerden bana, doğruya iletici bir bilgi öğretmen için sana tabi olayım mı?" dedi. Adam, şöyle dedi: "Doğrusu sen benimle beraberliğe asla sabredemezsin." "İç yüzünü kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredebilirsin?" Mūsā, "İnşaallah beni sabırlı bulacaksın. Hiçbir işte de sana karşı gelmeyeceğim" dedi. O da şöyle dedi: "O hâlde, eğer bana tabi olacaksan, ben sana söylemedikçe hiçbir şey hakkında bana soru sormayacaksın." Kehf 18/66-70.

⁹⁷³ Nefis ejderhadır, mümkün mü ölsün! O, imkansızlık yüzünden kılmıtsızdır. // Bu nefis cehennemdir, cehennemse [ateşi] denizlerle eksilip azalmayan bir ejderhadır. // Şu nefsimiz cehennemin bir parçası olduğundan parçalar da daima bütünü tabiatına sahiptir.

Ki dāred dūr taleb nebved güriz ez gavş-i ‘ummāneş

[98^b] Der dileş lafzında olan şin pīre rāci‘dir ki cā kon lafzına ‘illetdir. ⁽²⁾Ġavvās raḳkāş vezninde ṭalkıca denür ki incü çıkarmak için deryāya ṭalar. ⁽³⁾Şin ğavvāşa rāci‘dir. **Maḥşül-i beyt:** Ey mürīd-i şādıḳ! Çünkü dürr-i ‘irfāna ⁽⁴⁾ṭālib ve esrār-i Ḥudāya rāğıbsañ ol Ḥazır ile hem-peymān olan pīr-i ⁽⁵⁾şāhib-tedbīriñ ḳalbine gir ve anı kendüden her vechle ḥoşnūd ve rāzı ve ⁽⁶⁾anıñ baḥr-i ‘ummān gibi olan ḳalbinde kendüni maḥv u fānī eyle ki dürr-i ‘irfāna mālīk ⁽⁷⁾olasın. Zīrā bir ğavvāş ki dürr u cevāhire ṭālibdir ol ğavvāşa baḥr-i ‘ummāna ṭalmaḳdan ⁽⁸⁾güriz u firār olmaz ve ol deryā-yi bī-pāyānda maḥv-i vüçüd etmedikçe anıñ şadef-i ⁽⁹⁾desti dürrer ü cevāhir ile ṭolmaz. Bu beyitte Cenāb-ı nāzım ḳuddise sırruhu ‘irfān-i ⁽¹⁰⁾İlāhiyyeyi dürrer ve ḳulüb-i ‘urefāyı baḥr-i ‘ummāna ve ṭālibān-i Ḥudāyı ğavvāşa teşbih ⁽¹¹⁾buyurdular. Beyitlerde olan vech-i müşābehet zāhirdir. Mısrā‘-i şānī irsāl-i ⁽¹²⁾meşel olmaḳ üzere ityān olunmuşdur. Te’emmel.

32. Çü bāşed puşt-i ḥam-geşte çü çevgān der rükū‘ ü rā

Nümāyed nüh felek ser-geşte gūyī piş-i çevgāneş

⁽¹⁵⁾Ḥam dem vezninde eğri ve münḥānī demekdir. Çevgān cevlān vezninde başı eğri ⁽¹⁶⁾bir cirīddir ki meydānda anıñla tob oynarlar. ‘Arabīde şavlecān ta‘bīr olunur. ⁽¹⁷⁾rükū‘ bu maḳāmda mecāzen taḥiyyat u ta‘zīmden ‘ibāretdir. Ū pīre rāci‘dir. Ser-geşte ⁽¹⁸⁾başı dönmüş demekdir. Feleği bu vaşf ile tavşif devr u seyrinden ⁽¹⁹⁾içündür. Gūy ḥūy vezninde ṭob demekdir. Şin puşt rāci‘dir. ⁽²⁰⁾**Maḥşül-i beyt:** Çünkü bir kimesneniñ arḳası ol pīr-i şāhib-tedbīre ⁽²¹⁾taḥiyyat u ta‘zīmde çevgān gibi eğri ve münḥānī ola ol kimesneniñ çevgānıñ ⁽²²⁾öñünde eflāk-i tis‘e bir ṭob gibi görünür ve ol kimesne felekleri mānend-i ⁽²³⁾gūy istediği gibi döndürür ve eflāk-i azraḳ-fām her vechle aña muṭī‘ [99^a] u rām olur. Nāzım-i āteş-zebān bu beyt-i şerīfde pīrān ve aşḥāb-i ‘irfāna ⁽²⁾olan ta‘zīm u taḥiyyat sālīkiñ iktisāb-i fazl u ḥikmet iḥrāz-i merātib-i ⁽³⁾‘ilm u ma‘rifetine vesīle olduḡuna işāret buyururlar. Ḳāle tācu‘l-‘ārifin ⁽⁴⁾mette‘nāllāhu bi feyzihī‘l-metīn:

Meşnevī: Bende-i yek merd-i rüşen-dil şevī

Bih ki ber farḳ-i ser-i şāhān revī

(III /639)

Nār-i ḥandān bāğ rā ḥandān koned
(6) Şoḥbet-i merdānet ez merdān koned (I /722)

Hāk-i iṣān sürme kon der çeşm-i ḥod
Tā remed ez nūr-i çeşm-i tu remed⁹⁷⁴

33. Çü raḥş-i himmeteş cevlan koned in tūde-i ğabrā

Buved müştî ğubār angîhte der vaqt-i cevlaneş

(10)Raḥş at demektir. Himmete izāfeti müşebbehün bihiñ müşebbehe izāfetidir. Beynehumāda (11)vech-i müşābeheth maḳşūda vuşlatdır. Nitekim himmet-i pīrān ile nice sālīkān (12)maḳşūdlarına vāşıl oldukları pinhān deĝildir. Āḥīrinde şīn pīre (13)rāci'dir. Tūde sūde vezninde yığın ve küme demektir. Ġabrā ḥaḍrā (14)vezninde zemīn ma'nāsınadır ve bu tūde-i ğabrādan murād küre-i arzdir. (15)Vücūd-i sālīk daḥi irāde olunmaḳ müveccehdir. Fete'emmel. **Maḥşūl-i nazm:** Çünki ol pīr-i Loḳmān-tedbīriñ esb-i himmeti cevlan eyledikde küre-i arz (17)anıñ vaqt-i cevelānında bir avuc yerden kopmuş toz olur. Nāzım ḳuddise (18)sırruhu bu beyt-i şerīf ile evliyā-i kirāmıñ kemāl-i himmet ve keşret-i ḳudretlerine (19)işāret buyururlar. Kemā ḳāle celālu'l-milleti ve'd-dīn ḳuddise sırruhu:

Meşnevī: Evliyā rā hest ḳudret ez ilāh
Tīr-i ceste bāz kerd ender rāh⁹⁷⁵ (I /1670)

34. Ḥaṭā goftem ki cevlan key engized ğubār an kes

Geh bāşed şehper-i rūḥu'l-ḳuds cārūb-i meydāneş

(23)Geh meh vezninde gāhıñ muḥaffefidir. Şehper rehber vezninde ḳuşlarıñ [99^b] ḳanadlarıñ öñ tarafında olan yelekleridir ki her ḳanadda on dāne (2)olur. Rūḥu'l-ḳudsden murād Ḥazret-i Cibrīldir. Cārūb süpürge (3)demektir. Şīn pīre rāci'dir. **Maḥşūl-i nazm:** Beyt-i evvelden teraḳḳī edüp (4)buyururlar ki ol pīriñ esb-i himmeti

⁹⁷⁴ Şahların başı üstünde yerin olacağına kalbi aydınlık birine köle ol daha iyi. // Gülen nar, bahçeyi güldürür. Yiğitlerin sohbeti, seni yiğitlerden yapar. //

⁹⁷⁵ Velilerde Allah'tan gelen öyle bir güç vardır ki fırlamış oku yolundan geri çevirirler.

cevelān eyledikde bu tūde-i ğabrā⁽⁵⁾ bir müşt-i ğubār-engīhte olur dedim ve lākin ğaṭa söyledim. Zīrā cevelān⁽⁶⁾ vaḳtinde kaçan toz kıparır ol kimesne ki Ḥāzret-i Cibrīl-i emīniḡ kınadı⁽⁷⁾ anıḡ meydānına cārūb ola ve Ḥāzret-i nāmūs-i ekber aḡa bir bende-i miyān-⁽⁸⁾beste-i kemer ola.

35. Neyābī sırr-i faqr ez nā-civān-merdī ki dest-i dil

Buved gāh-i nişār-i ḡāşıl-i kevneyn lertzāneş

⁽¹⁰⁾Fakrdan murād faqr-i ḡaḳīkīdir ki fenā-i küllīden ‘ibāretedir. ⁽¹¹⁾Nitekim tafşīli kıarıben mūrūr eyledi. Ki neyābīniḡ ‘illetidir. Destiḡ dile izāfeti ⁽¹²⁾lāmiyyedir ve āḡirinde “tu” maḡzūf olup dest-i dil-i tu taḳdīrindedir. ⁽¹³⁾Kevneyn den murād dūnyā ve āḡiretdir. Lertzān ditreyici ma’nāsınadır. Āḡirinde ⁽¹⁴⁾şin dest-i dile rāci’dır. **Maḡşūl-i nazm:** Ey ṭālib-i sırr-i fenā! Sen sırr-i ⁽¹⁵⁾faqrı bulamazsın ve esrār-i fenāfillāha vākıf olamazsın. Zīrā ⁽¹⁶⁾seniḡ göḡlünün eli dūnyā ve āḡiret maḡşūlunu nişār vaḳtinde⁹⁷⁶ kemāl-i ḡarş ⁽¹⁷⁾u ṭamā’mdan⁹⁷⁷ ditreyicidir⁹⁷⁸. Nitekim eyādi-i ḡarīşān vaḳt-i nişārda lertzāndır.⁹⁷⁹ ⁽¹⁸⁾Ya’ni ey sālīk! Dūnyā ve āḡireti külliyen tārik olmadıkca esrār-i fenāya mālīk ⁽¹⁹⁾olamazsın. Kemā verade fi’l-ḡadīş: **ed-dunyā ḡarāmun ‘alā ehli’l-āḡireti ve’l-āḡireti** ⁽²⁰⁾**ḡarāmun ‘alā ehli’d-dunyā ve humā ḡarāmāni ‘alā ehlullāhi Te’ālā**⁹⁸⁰. **Ḳāle Ebū Yezīd ḡuddise** ⁽²¹⁾**sırruhu innī kuntu zāhiden şelāsetu eyyāmin evvelu yevmin zehedu fi’d-dunyā ve’l-yevmu’s-şānī zehedu fi’l-āḡireti ve’l-yevmu’s-şālişu zehedu fi kulli mā sivallāhi fenādāni** ⁽²³⁾**el-Ḥaḳḳ mā zā turīdu yā Ebā Yezīd ḳultu urīdu an lā urīdu liennī ena’l-murād ve ente’l-murād**⁹⁸¹. [100^a] Netīce-i sūḡan Ḥaḳḳıḡ ḡayrıyı külliyen terk etmedikce sırr-i fenā derk olunmaz demekdir.

⁹⁷⁶ “nişārda” : SK

⁹⁷⁷ “kemāl-i ḡarş u ṭamā’mdan” : - SK

⁹⁷⁸ “lertzāndır” : SK

⁹⁷⁹ “Nitekim eyādi-i ḡarīşān vaḳt-i nişārda lertzāndır” : - SK

⁹⁸⁰ Dūnyā ahiret ehline haramdır, ahiret de dūnyā ehline haramdır; ikise ise ehlullāha haramdır. Aclūnī, *Keşfu’l-Hafā*, I/1314.

⁹⁸¹ Ben üç günde zāhid oldum; İlk gün dūnyadan vazḡeṭtim, ikinci gün cennetten vazḡeṭtim, üçüncü güne Allah dışındaki her şeyden vazḡeṭtim. Nihayetinde Allah bana ‘ey Bāyezīd! Ne istiyorsun?’ diye sordu. Ben de ‘istememeyi istiyorum; çünkü istenen benim, isteyen sensin’ dedim.

36. Ser-i in rişte ger h'āhī zi dük-i pīr-i Zālī cū

Ki bāşed köhne çarḥī pīş-i zānū çarḥ-i gerdāneş

⁽⁴⁾İn kelimesinin müşārün-ileyhi sırr-i fakrdır. Dük gük vezninde iplik ⁽⁵⁾eğirildikde şaracak ālete denür ki lisānımızda iğ ta'bir olunur. Bu ⁽⁶⁾maķāmda murād ķalb-i pīrdir. Nitekim dük nisvānıñ aşābī'i beyninde ⁽⁷⁾devr u hareket etmekte ve istedikleri tarafa çevrilmektedir. Ķalb-i insān ⁽⁸⁾daḥi Cenāb-ı Yezdān'ıñ işba'aynı beyninde böylecedir. Kemā verade fi'l-ḥadīs: ⁽⁹⁾Ķalbu'l-mu'minu beyne işba'ayni min aşābī'i'r-raḥmānu yukallibuhā keyfe yeşā'⁹⁸².

⁽¹⁰⁾Meşnevī: Dīde-i dil hest beyne işba'ayn

Çün kalem der dest-i kātib ey Hüseyin⁹⁸³ (III /2776)

⁽¹¹⁾Pīr-i Zāl māķām ķarānesiyle ķoca ķarı demektir. Zīrā lisān-i Fārisīde ⁽¹²⁾edāt-i te'nīş olmayup ķarā'in ile ma'lūm olur ve bundan murād mürşiddir. ⁽¹³⁾Bu ta'biri ihtiyār rişte, dük ve çarḥ lafzlarına cināsa mebnīdir, ⁽¹⁴⁾teemmel. Çarḥ-i evvel āsumān ma'nāsınadır. Çarḥ-i şānī çıkrık ve elmiye ma'nāsına. ⁽¹⁵⁾Şin pīre rāci'dir. **Maḥşül-i nazm:** Ey tālīb-i sırr-i fenā! Bu faķr u fenā ipliğinin ⁽¹⁶⁾ucunu eğer isterseñ ve sırr-i fenāya eğer vāķıf olayım dersēñ bir pīr-i Zāl ⁽¹⁷⁾ve bir mürşid-i şāḥib-ḥālīñ dük-i ķalbinden iste. Öyle bir pīr-i Zāl ki bu ⁽¹⁸⁾çarḥ-i köhne anıñ diziniñ öñünde bir dönücü çıkrık ve elmiye olur. Çarḥıñ ⁽¹⁹⁾çıkrık olması itā'at ve inķiyādından kināyedir. Nitekim çıkrık şāḥibine her ⁽²⁰⁾vechle muṭī' u rām ve istediği cānibe devr u iķdām etmektedir. Ḥafī değıldir ki ⁽²¹⁾evliyā-i kirāma daḥi eflāk-i azrak-puş bende-i ḥalka-be-güşdur. Ve bu çarḥ-i ⁽²²⁾köhne istedikleri gibi dönmededir. El-ḥaşıl bir mürşide bende olmadıkca esrār-i ⁽²³⁾fenā rū-nümā olmaz. Zīrā ser-rişte-i faķr u fenā dük-i ķulüb-i pīrānıñ ġayrı [100^b] maḥalde bulunmaz. Pes ser-rişte-i faķr u fenāya tālīb olan bir mürşidin dük-i ķalbini ele almaķ lāzımdır. Zīrā insān⁹⁸⁴ tālīb olduğu şey'in ⁽²⁾esbābına teşebbüş lābüddür. Nitekim *Hicviyyāt-i Sürürī*'de gelmişdir:

Beyit: Ele riş-i dirāzıñ al ne lāzımdır saña şeyḥim

⁹⁸² Müminin kalbi Allah'ın parmaklarından iki parmak arasındadır, onu dilediği gibi çevirir. Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, IV /2140.

⁹⁸³ Gönül gözü, katibin elindeki kalem gibi iki parmak arasındadır, ey Hüseyin!

⁹⁸⁴ “tālīb olan bir mürşidin dük-i ķalbini ele almaķ lāzımdır. Zīrā insān” ibāresi BM nüshasında derkenārdadır.

Eger bekmezciniñ oğlın severseñ bir sineklik yap

37. Zi cānān la'n-i 'āşık bāzgūn-na'list tā nāgeh

Negerded perde-i dīde ḥayāl-i ḳurb-i cānāneş

⁽⁶⁾La'n luğatde tār ma'nāsınadır. Bu maḳāmda murād mūcib-i ālām olan ⁽⁷⁾şeylerden 'ibāretdir. Bāzgūn-na'l mekr u ḥile ma'nāsına muştalāḥdır. ⁽⁸⁾Menşe'i budur ki bā'zı düzdān atlarının na'llerini me'kūs olarak ⁽⁹⁾mıḥlarlar imiş, ḥattā izleri anlanmaya ve bir yere geldikleri zamān atların izinden ⁽¹⁰⁾gittiler zann oluna. Tā nekerdediñ 'illetidir. Şin 'āşika rāci'dir. Ma'nāda ⁽¹¹⁾dīdeye maşrūf olup nekerded perde-i dīdeē ḥayāl-i ḳurb-i cānān ⁽¹²⁾demek olur. Nekerdediñ fā'ili perde-i dīde mef'ūlu ḥayāl-i ḳurb-i cānān⁽¹³⁾dır ve 'aksi daḥi mümkündür. Feteemmel. **Maḥşūl-i beyt:** Cānāndan 'āşika mūcib-i ⁽¹⁴⁾ālām eşyā-i kerīhe bir mekr u ḥiledir. Nāgeh ol 'āşika cānāniñ ⁽¹⁵⁾ḳurbunu endīşe ve ḥayāl bir perde-i bī-zevāl olmasın içündür. Zīrā ⁽¹⁶⁾cānāniñ ḳurbetini te'emmül ü tefekkūr çeşm-i 'āşika perde olup vuşlat-i ⁽¹⁷⁾yārdan maḥrūm olur. Ḥafī değıldir ki ḳurbet müstelzim-i vuşlat değıldir. ⁽¹⁸⁾Nitekim muḳarrabīn vuşlat-i Ḥaḳdan maḥcūbīndir. Bu beyt ile nāzım ḳuddise sırrihu ⁽¹⁹⁾'uşşāk ve süllākıñ ṭaraf-i rabbi'l-'izzetden gördükleri ezā ve cefāniñ ⁽²⁰⁾fā'idesine işāret buyururlar, nevvarallāhe ḳabrahu. La'n ile na'l eḥaduhumā ⁽²¹⁾āḥeriñ maḳlūbudur. Bāzgūn lafzı ile buña işāret olunmuşdur. Fetebaşşar.

38. Çü der meşhūd-i ḥod fānī şeved maḥrūm ez an devlet

Şeved dīde fenā bār-i diğeri z'esbāb-i ḥirmāneş

[101*] Evvelki şevediñ fā'ili taḥtinde 'āşika rāci'dir. İkinci şevediñ ⁽²⁾fā'ili dīd-i fenādır. Şin 'āşika rāci'dir. **Maḥşūl-i beyt:** Çünkü ⁽³⁾'āşık kendüyi görmekte fānī olur. Ya'ni zātını zāt-i Ḥaḳda maḥv edüp ⁽⁴⁾Ḥaḳ ile Ḥaḳ olur. Eđer ol merd-i fānī kendü fenāsını görür ve fānī olduğundan ⁽⁵⁾ḥaberdār olursa yine fānī olduğunu görmek ol 'āşika esbāb-i ⁽⁶⁾ḥirmāndan olup vuşlat devletinden maḥrūm olur. Zīrā ḥāḳīḳat-i ⁽⁷⁾fenā her fānī kendü fenāsından daḥi bī-şu'ūr u fānī olmaḳdır ve bu ḥāl ⁽⁸⁾olmadıḳça vişāl-i Bārī-yi zü'l-celāl muḥāldir. Bu maḳāma 'inde's-şūfiyye fenā fi'l-fenā ve fenā-i fenā ta'bīr olunur. Kemā ḳāle Şāḥibu'l-*Levāyih* enārallāhu

kulûbe'l-muḳtebisîn bi-levâmi'i füyüzâtihi: Fenâ 'ibârât ez an est ki be vâsıta-
i ⁽¹¹⁾ zuhûr hestî ve Ḥaḳḳ subḥānehu ber bâtın be mâsivâ-yi ü şu'ûr nemāned ve fenâ-
i ⁽¹²⁾ fenâ an ki be an şu'ûrî hem-şu'ûr nemāned ve pûşide nemāned ki fenâ-i
fenâ ⁽¹³⁾ der fenâ mend riḥt zîrâ ki şāhib-i fenâ râ eger be fenâ-i ḥod şu'ûr
bāşed ⁽¹⁴⁾ şāhib-i fenâ nebāşed be cihet-i an ki ḥaḳîḳat-i fenâ ve mavşûf-i an ez ḳabîl-i
mâsivâ-yi Ḥaḳḳ end, pes şu'ûr be an münâfi-i fenâ başed⁹⁸⁵.

Beyit: Der Ḥudâ güm şev kemâl in est u bes
Güm şoden güm kon vişâl in est u bes⁹⁸⁶

Meşnevî: Ey berâder girye u zârî-i tu
Hest hem aşâr-i hüşyârî-i tu (I /2199)

Râh-i fânî-geşte râh-i dîger est
Z'an ki hüşyârî günâh-i dîger est⁹⁸⁷ (I /2200)

39. Be 'işyân ta'ne ber âdem zedendî ḳudsiyân evvel

Velî âhîr hemân âmed ber işân vech-i rüçhâneş

⁽²²⁾Ḳudsiyāndan murād melâ'ike-i kirāmdır. Şîn Âdem'e râci'dir. **Maḥşûl-i beyt:** ⁽²³⁾'İşyân ve zelle sebebiyle melâ'ike-i kirām evvelden ya'ni Ḥazret-i Âdem halk [101^b] olunmazdan evvel Âdem üzerine ta'ne ururlar idi. Nitekim Cenâb-ı Kibriyâ innî câ'ilun ⁽²⁾fi'l-arḳi ḫalifeten⁹⁸⁸ buyurunca melâ'ike-i kirām **etec'elu fihâ men yufsidu fihâ ve yesfiku'd-dimâ'e ve nahnu nusebbihu biḥamdike ve nuḳaddisu lek**⁹⁸⁹ müfâdınca Ḥazret-i Âdem ve evlâdına ⁽⁴⁾ta'n u teşnî' eylediler. Ve lâkin encâm-

⁹⁸⁵ Fenâ, zâhirde varlık (görünen alemi), bâtında ise Allah aracılığıyla (soyut olarak) onun mâsivâsında (tasavvufta âlem) bilinç bırakmayan şeyden ibârettir. Fenâ-i fenâ (fenâfillâh) ise o bilince şuuruzluğu isnâd etmektir. Fenâ-i fenâ (fenâfillâh) yoklukta açığa çıkan ve gizli hiçbir şeyin kalmadığı şeydir. Çünkü fenâfillâhta olan kimse, fenâyı edâ ettiği sırada şuru yerindeyse, o kimse fenâfillâhın hakikatine mazhar olamaz ve onun niteliği Hakk'ın mâsivâsının kabîlindedir, dolayısıyla şuur sadece fenânın faydaları olarak izah edilir, fenâfillâhın ifâsından söz edilemez.

⁹⁸⁶ Allah katında alçakgönüllü ol (yetinme), kemal budur, bundan başka bir şey değildir. Daha da alçak gönüllü olmaya gayret et ki kavuşma budur, bundan başka bir şey değildir.

⁹⁸⁷ Kardeşim! Senin şu ağlayıp inlemen, akli başında oluşunun eseridir. // Yok olanın yolu, bir başka yoldur; çünkü akli başında olmak da bir başka günahdır.

⁹⁸⁸ Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım. Bakara 2/30.

⁹⁸⁹ Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz. Bakara 2/30.

i kār Ḥazret-i Ādem'in udsiyān zerine ⁽⁵⁾fażilet u ruānının vech u sebebi zāhir geldi. Nitekim Cenāb-ı rabbi'l-'ālemīn ⁽⁶⁾melā'ike-i kirāma **enbi'ūnī bi esmāi hā'ūlāi in kuntum adīin**⁹⁹⁰ buyurduda melā'ike-i 'izām ⁽⁷⁾subhāneke lā 'ilme lenā illā mā 'allemtenā inneke ente'l-'alīmu'l-aīm⁹⁹¹ cevābın verdiler. ⁽⁸⁾Vatā ki Cenāb-ı Bārī Ḥazret-i Ādem'e **yā Ādemu enbi'hum bi esmā'ihim**⁹⁹² buyurunca mazar-i sırr-ı ⁽⁹⁾'allemel-'esmā' mazar-i mezāyā-yi msemmā alīfetullāhi fi'l-'ālem Cenāb-ı ebu'l-beer Ādem ⁽¹⁰⁾esmā-i msemmayānı bir bir ta'dād u beyān edp ruān-ı ebu'l-beer udsiyān ⁽¹¹⁾zerine fzn-ter oldu. Bu maāmin tafiline rabet eden ktb-ı tefāsiरे ⁽¹²⁾ric'at eylesn. Tafil mcib-i tavīl olmala bu adarla iktifa oldu.

40. Kocā Ādem odī mir'at-i kāmīl ger neyefzdī

Cemāl-i 'izz-i mescdī zi āl-i zell-i 'iyāne

⁽¹⁵⁾ālın **zelle** izāfeti mşebbehn bihin mşebbehe izāfetidir. **Zellin** 'iyāna izāfeti ⁽¹⁶⁾beyāniyyedir. **in Ādem**'e rāci'dir. **Mal-i beyt:** Ḥazret-i Ādem alavātullāhi ⁽¹⁷⁾'aleyhi ve 'alā nebiyyinā cemāl-i aa ande mir'at-i kāmīl olur idi eer Ḥazret-i Ādem'e āl ⁽¹⁸⁾gibi olan zell-i 'iyāndan mescdluk 'izzeti cemāl artırmayadı. Nitekim mir'at-i ⁽¹⁹⁾kāmīl olduklarına **innallāhe alaa Ādeme 'alā reti'r-ramān**⁹⁹³ adi-ı erīfi delālet eyler.

⁽²⁰⁾**Nam:** Ādemī ist berzai cāmi'

ret-i ul u a der' vāi'

Ger ne mir'at-i vech-i bāi bud

Ez i r od feriqte rā mescd

Yek ifat nist ez ifat-i udā

Ki ne [der] zāt-i  bud peydā

⁹⁹⁰ Eer doru syleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin. Bakara 2/31.

⁹⁹¹ Seni btn eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize orettiklerinden baka bizim hibir bilgimiz yoktur. phesiz her eyi hakkıyla bilen, her eyi hikmetle yapan sensin. Bakara 2/32.

⁹⁹² Ey Ādem! Onlara bunların isimlerini syle. Bakara 2/33.

⁹⁹³ Allah Ādem'i kendi sretinde yaratmıtır. Ali el-Muttakī, *Kenz'l-Ummāl*, I / 1148.

Bud ‘aks-i cemāl-i Hāzret-i pāk
Eger iblīs pey nebürd çi bāk⁹⁹⁴ [102^a]

41. Megu her sâde rā ‘ārif ki müşkil güher efşāned

Buḥār-i pārgīn her çend ḥvānī ebr-i nīsāneş

⁽³⁾Efşānediñ fā‘ili buḥar-i pārgīndir. Pārgīn āstīn vezninde mā-i müte‘affīn ⁽⁴⁾demekdir. Hammām ve maṭbaḥ ayağında olan çukura daḥi denür. Şīn sâdeye rāci‘dir. ⁽⁵⁾**Mahşül-i nazm:** Ey sālīk! Sen her bir zāhir ve bātından sâde olan ehl-i ⁽⁶⁾fesāda ‘ārif-i billāh deme. Zīrā mā-i müte‘affinden ḥāşıl olan buḥār müşkil ⁽⁷⁾güher şaçar. Her ne kadar sen aña ebr-i nīsān oқursañ bī-fā’idedir. Zīrā ⁽⁸⁾güher-efşān olmadığı bedidārdır. Nāzım ḳuddise şırrahu bu beyt-i şerīfde ⁽⁹⁾evliyā-i kirāmı ebr-i nīsāna, meşāyiḥ-i müzevvirini mā-i müte‘affinden ḥāşıl olan ⁽¹⁰⁾buḥara teşbīh buyururlar. Beynlerinde müşābehet müşbetdir. Nitekim bārān-i ⁽¹¹⁾nīsān derün-i aşdāfda dürr-i raḥşān olur. Āb-i füyüzāt-i evliyā-i kirām ⁽¹²⁾ile daḥi aşdāf-i ḳulüb-i sālīkīnde nice dürer-i ma‘ārif-i İlähiyye ve cevāhir-i zevāhir-i ⁽¹³⁾esrār-i Yezdāniyye ḥāşıl olur. Mā-i müte‘affinden ḥāşıl olan buḥār emrāz-i ⁽¹⁴⁾zāhiriyyeye bādī, meşāyiḥ-i müzevvirīn daḥi emrāz-i kalbiyye ve helāk-i ma‘neviyyeye sebeb ⁽¹⁵⁾u dā‘īdir. Kemā eşāre Mevlānā ḳuddise sırruhu:

Meşnevī: Ey besī zerrāk u gül-i bī-vuḳūf
Ez reh-i merdān nedīde ḡayr-i şūf (V /1422)

Ḥurde ḡired der süḥan ber Bāyezīd
Neng dāred ez derün-i ü Yezīd (I /2275)

Reh nemīdāned ḳılāvüzī koned
Cān-i zīşt-i ü cihān sūzī koned⁹⁹⁵ (IV /1443)

⁹⁹⁴ İnsanlık nedir, toplanma âlemidir; Hakk’ın ve halkın sûreti orada bulunmaktadır. // Ebedilik yüzünün aynası olmasaydı hangi sebeple melek secde etti? // Allah’ın sıfatından bir sıfat yoktur ki onun zâtında var olmasın. // (Âdem), Allah’ın güzelliğinin yansımadır, İblis ona saygı göstermezse ne gam? Câmî, *Silsiletü’z-Zehab*.

42. Müsebbib dīde şāhib-dil çī bīm ez fevt-i esbābeş

Zi deryā rüste nilüfer çī bāk ez қаht-i bārāneş

⁽²⁰⁾Müsebbibden murād müsebbibu'l-esbāb olan Cenāb-ı Kibriyā murāddır. Şāhib-dilden murād veliyy-i kāmildir ki her vechle qalbine mālīkdir. Bīm havf ma'nāsınadır. Esbāb ⁽²²⁾sebebiñ cem'idir. Āhirinde şin şāhib-i dile rāci'dir. Nilüfer ma'rūf çiçekdir ki ⁽²³⁾'avām taħrīf edüp lüfer derler. Kaht kāfıñ fetħi ve sükün-i hā ile yağmur [102^b] yağmayup muhtebeş olmağ ma'nāsınadır. Yuqālu қаhtał'l-maşaru izā ihtebeş⁹⁹⁶. Şin nilüfere rāci'dir. Maşşül-i beyt: Müsebbibu'l-esbāb olan ⁽³⁾Cenāb-ı Kibriyāyı görmüş şāhib-dil ve veliyy-i kāmil zāta fevt-i esbābdan ⁽⁴⁾havf yoğdur. Zīrā deryādan bitmiş olan nilüfer çiçeğine қаht-i bārāndan ⁽⁵⁾havf olmaz. Ma'lūmdur ki aşşāb-i ma'rifet fevt-i esbābdan havf u ⁽⁶⁾haşyet etmezler. Zīrā erbāb-i müşāhede cemī'-i eşyā Hağğdan olduğunu ⁽⁷⁾mu'āyene etmişlerdir. Nitekim denmişdir:

Beyit: İltifāt itme şağın esbāba
Nazarıñ kıł müsebbibe mağşūr

'Avām-i ke'l-hevām rāh-i esbāba vaz'-i iğdām ⁽⁹⁾edüp murād u merāmlarıñ huşül-pezīr olmasını esbābdan görürler. ⁽¹⁰⁾Ma'a hāzā esbāb 'inde ulu'l-elbāb miyānede bir ālet-i mülāhazadır. Kemā ⁽¹¹⁾qāle'llāhu te'ālā **inne'l-emra kullehu lillāh**⁹⁹⁷ ve qāle'llāhu te'ālā **leyse leke mine'l-emri** ⁽¹²⁾şey'un⁹⁹⁸. Eşref-i 'ālem güzide-i nev'-i benī-Ādem şallallāhu te'ālā 'aleyhi vesellem hağğında ⁽¹³⁾hiṭāb böyle olıcağ mağlūkāt-i sā'ireniñ hāli kıyās oluna.

Meşnevi: Tu zi tıflı çün sebebhā dīdei
Ber sebeb ez cehl z'an çefsīdei (III /3147)

⁹⁹⁵ Nice bilgisiz, ahmak ikiyüzlüler vardır ki erlerin yolundan yün abadan başka bir şey görmemişlerdir. // Sözde Bāyezīd'e kusur bulur [oysa] Yezid bile onun içyüzünden utanır. // Yol bilmez ama rehberlik eder. Onun çirkin kalbi, dünyayı ateşe verir.

⁹⁹⁶ Yağmur yağmadığı zaman yağmur kesildi denir.

⁹⁹⁷ Bütün iş Allah'ındır. Āl-i İmrān 3 /154.

⁹⁹⁸ Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur. Āl-i İmrān 3 /128.

Bā sebebhā ez müsebbib gāfilī
Sūy-i in rū pūshā z'an mā'ilī (III /3148)

Çün sebebhā reft ber ser mīzenī
Rabbenā vü rabbenāhā mīzenī⁹⁹⁹ (III /3149)

Rabb mīguyed berev sūy-i sebeb
Çün zi şun'am yād kerdī ey 'aceb¹⁰⁰⁰ (III /3150)

43. Resed şad tīregī ez bār-i tūşe merd-i in reh rā

Eger hōd kūrş-i mihr u meh nehed gerdūn der enbāneş

⁽²⁰⁾Sad kesretten kināyedir. Tīregī bulanıklık, bu maqāmda murād elem ve ıztırābdır. ⁽²¹⁾Bār gam u guşsa demekdir. Tūşe kūşe vezninde azık ma'nāsınadır. ⁽²²⁾İn rehden murād tarīk-i dünyādır. Nehediş fā'ili gerdūn lafzıdır. Enbān ⁽²³⁾selmān vezninde tağarcık ta'bīr olunan nesnedir. Şin merde [103^a] rāci'dir. Kurs kâfiñ zammıyla etmek külçesine denür. Mihr u mehiñ ⁽²⁾kūrşu cirmlerinden 'ibāretir. **Maşşül-i beyt:** Ehl-i dünyāya rızık ve azık gamından çok elem ve ıztırāb vāşıl olur. Eđer felek ol merdiñ enbānına kūrş-i ⁽⁴⁾mihr u mehi vaz' dañi etse yine kemāl-i hırşından giriftār-i elem u ıztırābdır. ⁽⁵⁾Kemā verade fi'l-ħadīş: **lev kāne li-ibni Ādeme vādiyāni min zehebin le'bteğā şālīşen velā yemleu cevfe ibni Ādemu illā't-turāb**¹⁰⁰¹.

Meşnevī: Kūze-i çeşm-i ħarīşān pūr neşod
Tā şadef kāni' neşod pūr dürr neşod¹⁰⁰² (I /21)

44. Meħor gam behr-i tu'ma ez kelāģi kim nei k'ūrā

⁹⁹⁹ Karşılaştırılan nüshada "zeni" yertine "koni" geçmektedir.

¹⁰⁰⁰ Sen çocukluğun yüzünden sebepleri görüp sebeplere cehâletle sarılırsın. // Sebeplere takılmakla sebebi yaratandan gâfilsin ve bu yüzden örtülere meyillisin. // Sebepler yok olunca başına vurup dövünmeye; Rabbimiz, Rabbimiz demeye başlarsın. // Rab der ki 'haydi git sebeplere! Çok tuhaf! Nasıl oldu da yaratışmdan beni hatırladın.

¹⁰⁰¹ Eğer insanoğluna altın dolusu iki vadi olsaydı üçüncüsünü isterdi, insanoğlunun karnını topraktan başka bir şey dolduramaz. Buhârî, *Câmiu's-Sahîb*, VIII /6439.

¹⁰⁰² Açgözlülerin göz testisi dolmadı; sedef kanaat etmedikçe inciyle dolmadı.

Tevekkül çün dürüst âmed ber âmed ez zemîn nâneş¹⁰⁰³

(¹⁰)Kelâğ ferâğ vezninde zâğ-i deştî ismidir, ya'ni yaban kargası ki kuzğun (¹¹)ta'bir olunur. K'ürâ aşlında ki u rā idi ki şıfatla mevşûf beynini (¹²)râbıtdır. Û kelâğa râci'dir. Tevekkül esbâb u edevâtdan kaç'-i nazar ve (¹³)müsebbibu'l-esbâba 'adem-i i'timâddan havf u hâzerden 'ibâretdir. (¹⁴)Ve ba'zılar **et-tevekkul nefyü's-şükûk ve't-tefvîz ilâ mâliki'l-mülûk**¹⁰⁰⁴ ta'rîfiyle (¹⁵)ta'rîf etdiler. Nân etmek ma'nâsınadır. Bu maqâmda murâd muṭlaқа (¹⁶)ni'met ve rızqdır. Şîn kelâğa râci'dir. **Maḥşûl-i naẓm**: Ey merd-i ḥarîş! Sen (¹⁷)ta'âm ve rızık için ğam yeme. Zîrâ sen kuzğundan alçağ deĝilsin. Zîrâ (¹⁸)ol kuzğunun Cenâb-ı Kibriyâya tevekkülü tām geldiğinden zemînden aḡa nân (¹⁹)ve rızık-i bî-pâyân gelür ve cenâb-i rezzâk anı min ḡayşü lâ yuḡtesib (²⁰)merzûk eyler. Kemâ ḡâle'llâhu te'âlâ **ve men yetevekkel 'ala'llâhi fehuve ḡasbuh**¹⁰⁰⁵.

Nazm: İzâ istaş'abe'l-emru lâ taḡtarib
Faḡad ḡâle men lâ yaḡûlu'l-keziḡ
(²²) Ve men yetevekkel yec'al lehu maḡrecen
Ve yarzuḡuhu min ḡayşu lâ yaḡtesib¹⁰⁰⁶

(²³)Ve ḡadış-i nebevîde daḡi vâriddir: **ḡad maḡa'l-ḡalemu bimâ huve kâ'inun lev ennekum tetevekkelüne** [103^b] 'alallâhi ḡaḡḡa tevekkulihi le-razaḡakum kemâ yarzuḡu't-ḡayr¹⁰⁰⁷.

Beyit: Ber tevekkül ger buved firûziyet
(²) ḡaḡḡ dehed mânend-i mürĝân rûziyet¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰³ Mukâyese yaptığımız neşredilmiş *Dîvân*'a göre sonraki beyitle yer deĝişmiştir.

¹⁰⁰⁴ Tevekkül, şüphelerin giderilmesi ve işlerin Allah'a havâle edilmesidir.

¹⁰⁰⁵ Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter. Talak 65 /3.

¹⁰⁰⁶ Izdırıp çekme işler zorlaştığı zaman. / Şöyle demiştir hiç yalan söylemeyen biri. /(Allah) bir kapı açar tevekkül edene. / Ve rızık verir, hesaplanamayacak kadar. Burada Talak suresi 2 ve 3. âyetlere telmih vardır.

¹⁰⁰⁷ Bu konuda çok şey yazıldı, eğer siz Allah'a hakkıyla tevekkül edebilseydiniz kuşları rızıklandırdığı gibi sizleri de rızıklandırır. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II / 2091.

¹⁰⁰⁸ Tevekkül etmekte başarılı olunursa Allah da kuşlara rızık verdiği gibi size de rızık verir. *Pendnâme*, der sıfat-i fakr u sabr,

Ve ba'zı 'urefā daği buyurmuşdur: Efđalu'l-eşyā'i 'indellāhi te'ālā et-tevekkulu 'ala'llāhi ve't-tefvīđu ila'llāhi ve men yetevekkel ⁽⁴⁾'alallāhi yekfīhi el-ḥayru fī mā şana'allāh ¹⁰⁰⁹. Ḥulāşa-i kelām bir kimse ki Bārī-yi zū'l-celāle ⁽⁵⁾tevekkül-i tām eyleye Ḥudā-yi 'azze ve celle ol kimesneyi bī-kesb u bī-'amel mānend-i mürğān ⁽⁶⁾iḥsān-i nān edüp merzūk eyler.

Beyit: 'Alallāhi fī kulli'l-umūri tevekkulī
Ve bi'n-nebiyyi'l-muḥtāri tevessulī ¹⁰¹⁰

Meşnevī: Nīst kesī ez tevekkül ḥūb-ter
Çi'st ez teslīm-i ḥod maḥbūb-ter (I /917)

Mā 'ıyāl-i ḥazretīm u nīk-ḥ'āh
Goft el-ḥalku 'ıyālun li'llāh (I /928)

Cümle rā rezzāk rüzī mīdehed
Kısmet-i her yek be pīşeş mīnehed (V /2390)

Ender in 'ālem hezārān cān-ver
Mīziyed ḥoş 'ayş bī-zīr u zeber (I /2291)

An ki ū ez āsumān bārān dehed
Hem tevāned k'ū zi raḥmet nān dehed ¹⁰¹¹ (I /929)

45. Ḥarīş ez behr-i leb yek nān nihāde küh-i ğam ber dil

Çi ḥāşıl güft u güy ez kāni'ān-i kūh-i Lebneş

⁽¹⁴⁾Lebnān lāmıñ fethiyle Şām-i cennet-meşāmda bir cebeliñ ismidir, ḥālā kırklar ⁽¹⁵⁾tağı dedikleridir ki 'ibādetgāh-i evliyā-i kirāmdır. Āḥirinde şīn ḥarīşe

¹⁰⁰⁹ Allah'ın yanında en faziletli şey Allah'a tevekkül etmek, işleri ona bırakmaktır, kim Allah'a güvenirse Allah ona yeter, hayır Allah'ın yaptığındadır.

¹⁰¹⁰ Allah'adır tevekkülüm bütün işlerde /Seçilmiş peygamberdir tevessülüm de.

¹⁰¹¹ Tevekkülden daha güzel bir kazanç yoktur. Teslimden daha sevgili ne var ki? // Biz Hakk'ın ailesi ve iyilik isteyenleriz. [Peygamber] : 'İnsanlar Allah'ın ailesidir' dedi. // Çokça rızık veren Allah herkesin rızıkını verir; her birinin payını kendi önüne koyar. // Şu dünyada binlerce canlı, alt üst olmadan, hoşça yaşayıp gitmede. // Gökten yağmur veren, rahmetiyle ekmek vermeye de güç yetirir.

rāci'dir. ⁽¹⁶⁾**Maḥşūl-i beyt:** Ḥarīş olan adam bir dilim etmekden için ya'ni cüz'î şeyden ⁽¹⁷⁾içün ğam taġını gönül üzerine koymuşdur ve kemāliyle muţtarib olmuşdur. Ol ⁽¹⁸⁾merd-i ḥarīşe k̄āni'ān-i cebel-i Lebñāndan baġş u beyān ve anların meḥāsin u fezā'illeriñ ⁽¹⁹⁾tezķār ü ifāde bī-fā'idedir. Ḥafī deġildir ki hırs u tama' bir ḥaşlet-i mezmūmdur ki ⁽²⁰⁾insānı nice meḥāşin u fezā'ilden maḥrūm eyler. Nitekim denmişdir: **şalāḥuddīni fi'l-vara'i ve fesāduhu fi't-tama'i el-'abdu ḥurrun izā kana'e ve'l-ḥurru 'abdun izā ṭami'e**¹⁰¹². Ve fi'l-ḥadīs; ⁽²²⁾**ḥiyāru'l-mu'minīne el-k̄āni'u ve şirārihum eṭ-ṭāmi'u**¹⁰¹³ **men kalle tama'uhu şaḥha bedenuhu ve şafā kalbuhu ve men keşure tama'uhu saķuma bedenuhu ve kaşā kalbuhu**¹⁰¹⁴. Ve k̄āle 'Alī raḍiyallāhu 'anhu: **men tama'a zelle ve men kana'e [104^a] şebi'a**¹⁰¹⁵. Bu daḥi ḥafī olmaya ki **ve'illezīne yeknizūne'z-zehēbe ve'l-fidḍate ve lā yunfikūnehā** ⁽²⁾**fi sebīli'llāhi febeşşirhum bi-'azābin elim**¹⁰¹⁶ kerīmesinde olan va'id aşḥāb-i ⁽³⁾ḥırşā tenbīh-i ekīddir.

Rubā'ī: Ez bī-der mīresīd 'Īsī be felek
V'ez bā der mī resīd K̄ārūn be derek
Ger zānki be sīm u zer keşī bih budī
'Īsī be derek budī u K̄ārūn be felek¹⁰¹⁷

Meşnevī: Hırş ender 'ışķ-i Ḥaķķ faḥr est u cāh
Hırş ender ġayr-i ū neng u tebāh (III /1953)

An yekī hırş ez kemāl-i merdī est
V'ān diger hırş iftizāḥ u serdī est¹⁰¹⁸ (III /1956)

¹⁰¹² Dinin salāhiyeti takvadadır, fesādı ise açģözlülüktedir. Kul kanāat ettiġinde hür olur, hür de açģözlülük ettiġinde köle olur.

¹⁰¹³ Müminlerin en hayırlısı kanaatkār olandır, en şerlisi de açģözlü olandır. Ali el-Muttakī, *Kenzü'l-'Ummāl*, III /7095.

¹⁰¹⁴ Açģözlülüġü az olanın bedeni sıhhat bulur, kalbi saflaşır; açģözlülüġü çok olanın ise bedeni hastalanır, kalbi katılaşır.

¹⁰¹⁵ Tamah gösteren zelil olur, kanaat gösterense doyar.

¹⁰¹⁶ Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele. Tevbe 9 /34.

¹⁰¹⁷ Hz. Īsâ maddi hiçbir şeye sahip olmadan göklere yükseldi, Kârūn ise zenginliġiyle cehennemî boyladı. İnsan eġer gümüş ve altınla deġer kazansaydı, Īsâ cehennemde Kârūn da göklerde olurdu.

¹⁰¹⁸ Hakk'ın aşķında hırslı olmak övünç ve yüceliktir. Ondan başkası konusunda hırs ise utanç ve mahvoluştur. // Birinci hırs erkekliliġin yetkinliġindedir. Öteki hırs ise bayaġı ve iticidir.

46. Zi mennān behre key yābed gedā-ṭab‘ī ki der mennān

Eger nī nām-i nān bāşed neyāyed yād-i Mennāneş

⁽¹⁰⁾Mennān nūnuş teşdīdiyle ibtidā-i emrden i‘ṭā ve it‘ām eden mu‘ṭī-i ⁽¹¹⁾ḥaḳḳīḳī celle şānuhu ḥazretlerinin esmā-i ḥüsnāsındandır. Nī bāşede ⁽¹²⁾maşrūfdur. Taḳdīr-i ‘ibāre; eger nebāşed nām-i nān neyāyed yād-i Mennān demekdir. ⁽¹³⁾Şīn gedā-ṭab‘a rāci‘dir. **Maḥşūl-i beyt:** Ḳullarına dā‘imā in‘ām u ⁽¹⁴⁾iḥsān eyleyen Ḥazret-i Mennāndan gedā-ṭab‘ olan kimesne kaçan ⁽¹⁵⁾behre ve naşīb bulur. Öyle gedā-ṭab‘ ki eğer Mennān lafz-i şerīfnde ⁽¹⁶⁾nān olmayaydı yād-i Mennān ḥātırıña gelmezdi ya‘ni bir denī ki Cenāb-i ⁽¹⁷⁾Bārīden ‘ināyet ve iḥsān görmeyeydi Cenāb-ı Kibriyāyı zıkr u yād ⁽¹⁸⁾ve iṭā‘at u inḳiyād eylemezdi. Buncılayın denī Cenāb-ı Ğanīden nice behre ⁽¹⁹⁾ve naşīb bulur ve ḳurbet-i İlähiyyeye ne keyfiyyetde yol bulur. Ma‘lūm-i ⁽²⁰⁾‘ālemiyāndır ki nice edānī ve erāzil Ḥazret-i ḳāḏiyu‘l-ḥācāta lede‘l-ḥāce ⁽²¹⁾‘ibādāt ve iṭā‘atda tekāsül etmeyüp nice temelluḳ u zārī ve zıkr-i Bārī ⁽²²⁾ederler. Ḥācetleri ḳazā ve selālīm-i menāşība tadrīc u irtikā eylediklerinde ⁽²³⁾Cenāb-ı Mevlāyı ferāmūş ve rüz u şeb lā-ya‘ḳil u medhūş ve sūy-i [104^b] fesādāta sālīk ve tā‘āt-i Ḥudāyı külliyyen tārik olurlar. Nitekim ma‘zūlāna ⁽²⁾Ḳur‘ān-ḥ‘ān tesmiye olunmasına menşe‘ u sebep budur ve buncılayın ⁽³⁾kimesneler **feizā rekibū fi‘l-fulki da‘avullāhe muḥlişine lehu‘d-dīne felemmā neccāhum** ⁽⁴⁾ile‘l-berri izā hum yuşrikūn¹⁰¹⁹ kerīmesine maşhar ve mā-şadaḳ olmuşlardır.

Meşnevi: Ey zi ğam mürde ki dest ez nān tehī‘st
Ḥaḳḳ ğafūr est u raḥīm in teres çī‘st¹⁰²⁰

47. Çü piçī Genc-nāme tā nehī der ceyb ez an tersen

Ki mārī yābī ender ceyb-i ḥod ber ḥ‘iş piçāneş

¹⁰¹⁹ Gemiye bindikleri zaman dini Allah’a has kılarak O’na dua ederler. Onları kurtarıp karaya çıkardığı zaman ise bir de bakarsın ki, Allah’a ortak koşuyorlar. Ankebût 29/65.

¹⁰²⁰ Ey ekmeksizlikten üzülen ve derdinden ölen kimse! Allah Gafūr’dur, Rahīm’dır, böyle korku niye? <http://www.khabaronline.ir/detail/31356>, (15.05.2013),

⁽⁸⁾Piç piçiden maşdarından emr-i hâzırdır ki bük ve şar demektir. Āhirinde ⁽⁹⁾yâ hitâb içündür. *Genc-nâme* şakḳ-i arz eden ve defâyin u hazâyin ihrâc ⁽¹⁰⁾eden Mağribîler yedinde olan kitâbdır ki ol şan'ata müte'allıḳ mesâ'il beyân ⁽¹¹⁾eder. Kezâ fi *Muḳaddimeti'l-Edeb* li H'âce İshâḳ. *Şin Genc-nâme*ye râci'dir. **Maḫşül-i** ⁽¹²⁾**nazm:** Ey merd-i ḫariş! Çünki Genc-nâmeyi dürer ve bükersin ḫattâ kemâl-i muḫabbetinden ⁽¹³⁾ceybine vaż' edersin andan ḳorḳarım ki ol Genc-nâmeyi yevm-i ḳiyâmetde kendü ⁽¹⁴⁾ceyb u yaḳaḳda seniḡ üzerine şarıcı bir mâr-i 'azîm ve bir ḫayye-i cesîm ⁽¹⁵⁾bulursun. Kemâ verade fi'l-ḫadıṡ: 'An Ebî Hüreyre raḏiyallâhu 'anhu 'ani'n-nebiyyi şallallâhu ⁽¹⁶⁾te'âlâ 'aleyhi vesellem **yekûnu kenzu eḫadukum yevmu'l-ḳiyâmeti şücâ'en aḳra'e yefirru minhu şâhibuhu vehuve yaḫlubuhu ḫattâ yulḳimehu aṡâbi'ahu**¹⁰²¹, Revâhu't-Tirmizî. Ve 'anhu raḏiyallâhu 'anhu ḳâle ḳâle rasûlullâhi şallallâhu 'aleyhi vesellem **men âtehullâhu mâlen felem yu'eddi zekâtehu muṡṡile lehu mâluhu yevme'l-ḳiyâmeti** ⁽¹⁹⁾**şücâ'en aḳra'e lehu zebîbetâni yuḫavviḳuhu ṡumme ye'ḫuzu bi-lihzimeteyhi ṡumme yeḳûlu enâ mâluke enâ kenzuk**¹⁰²², revâhu'l-Buḫârî. Ba'zî nüshada *çi piçî* vâḳi'dir. Lâ taḡfel.

48. Zi çâh-i ḫab'-i bālâ çün reved zer-dost k'ez her sū

Sūy-i pestî keşed muḫkem meyân begrifte hemyâneş

⁽²³⁾*Zer-dost* sîm u zere muḫabbet eden kimesne demektir. *Hemyân* selmân vezninde [105^a] bele bağlanan uzun kese ki kemer demekle ma'rûfdur. *Şin zer-dosta* râci'dir. ⁽²⁾**Maḫşül-i beyt:** Ḥabî'at ḳuyusundan bālâya nice gider zer u sîme muḫabbet eden ⁽³⁾kimesne. Zîrâ her ḫarafdan pestlik cānibine çeker şol zer-dostu ki meyânında ⁽⁴⁾vâḳi' kemerini muḫkem ḫutmuş ve altın ile ḫolmuşdur. Nitekim ba'zî kimesneler zer u sîm ⁽⁵⁾ile kemerlerin mâl-â-mâl edüp ḫammâl olurlar. El-ḫâşıl zer u sîme muḫabbet eden ⁽⁶⁾kimesne çâh-i ḫabî'atdan ḫurûc, 'alem-i bālâya 'urûc edemez. Zîrâ ḫaml-i şakîl ⁽⁷⁾insāniḡ sūy-i bālâya 'urûcuna mâni'dir. Ḥulâşa[-i] ḳâl muḫabbet-i dūnyâ ile taḫşîl-i ⁽⁸⁾kemâl ve vuşlat-i Bārî-yi zü'l-celâl olamaz demektir. Nitekim perdeber-endâz-i cehl u ḫalâlet ⁽⁹⁾fermân-fermâ-yi iḳlîm-i risâlet 'aleyhi ekmeli't-

¹⁰²¹ Kıyamet günü sizin hazineleriniz öyle tehlikeli bir şey olacak ki... Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, V /3012.

¹⁰²² Kim Allah'ın kendisine verdiği malın zekâtını vermezse, kıyamet günü o mal kendisine kel kafalı, gözlerinin üzerinde iki nokta bulunan bir yılan şeklinde görünür. Boynuna sarılır ve "ben malnım, biriktirdiğin hazinenim" der. Buḫârî, *Câmiu's-Sahîh*, II /1403.

tahiyyatdan su'âl olundu ki niçün ⁽¹⁰⁾kulüb-i maḥlûḳ müşâhede-i rabbü'l-'izzetden maḥcûb oldu? Cevâbında buyurdular ki ⁽¹¹⁾'ibâd Ḥazret-i rabbü'l-'âlemîniñ mabğûzu olan dünyâyâ muḥabbet eylediklerinden ⁽¹²⁾müşâhede-i Ḳayyûm'dan maḥrûm oldular.

49. Zi hırş-i genc genc-i hırş şod dünyâ-perest inek

Be kird-i genc-i ḥalka kerde hemyân hemçü su'bâneş

⁽¹⁵⁾Genc kâf-i Fârisiyye ile renc vezninde defîne ve ḥazînedir ki zîr-i zemînde medfûn ⁽¹⁶⁾olan mâldan 'ibâretdir. 'Arabîde kenz denür. Su'bân 'Uşmân vezninde ejdehâya ⁽¹⁷⁾denür. Âḥirinde şîn dünyâ-pereste râci'dir. **Maḥşûl-i nazm:** Dünyâ-perest olan ⁽¹⁸⁾kimesne ḥazîne hırşından hırş ḥazînesi oldu. İşte ol cem' eylediği ḥazîneniñ ⁽¹⁹⁾eṭrâfında olan hemyân ol dünyâ-pereste su'bân gibi ḥalka olmuş ve anıñ helâk-i ⁽²⁰⁾şuverî ve helâk-i ma'nevîsine sebep olmuştur. Kemâ aḥbare'n-nebiyyu 'aleyhi's-şalâti ⁽²¹⁾ve's-selâm: **el-mâlu ḥayyetun ve'l-câhu aḍarru minhâ**¹⁰²³.

Nazm: İnnemâ emvâlukum¹⁰²⁴ râ yâd gîr
Mâl u mülk-i in cihân ber bâḍ gîr

Ger 'imâret râ berî ber âsumân
'Âḳibet zîr-i zemîn kerdî nihân¹⁰²⁵

⁽²³⁾Mısrâ'-i evvelde ikinci genc kelimesi kâf-i 'Arabiyyeniñ fetḫi ile kırâ'at daḫi mümkündür. [105^b]

50. Çi zer ḥ'âhî be deryûze girih best ez der-i an kes

Ki tâ zer nîst negşâyed girih z'ebrû-yi derbâneş

⁽³⁾Girih zirih vezninde düğüm ve 'uḳde ma'nâsına, derbân ḳapıcı, âḥirinde şîn ⁽⁴⁾an kese râci'dir. **Maḥşûl-i beyt:** Ey merd-i ḥarîş! Dilenmek ile niçün altın ⁽⁵⁾istersiñ ol

¹⁰²³ Mal yılandır, makam ise ondan daha zararlıdır. Kaynağı bulunamadı.

¹⁰²⁴ Doğrusu mallarımız... Tegâbun 64/15.

¹⁰²⁵ "İnnemâ emvâlukum" âyetini hatırla. Dünyanın malından mülkünden vazgeç! Eğer imâreti göge kadar yüceltseydin, yeryüzü sonunda saklanırdı /yeryüzü diye bir şey kalmazdı.

kimesneniñ kapısından ki altın olmadıkça ya'ni bahşış ⁽⁶⁾vermedikce anıñ derbānı
kaşından 'uqdeyi açmaz ve seni içeriye koymaz; ebvāb-i ekābirde olduğu mişillü.

Qıt'a: Der-i mīr u vezīr u sultān rā
Bī-vesīlet megird pīrāmen
Seg u derbān çü yāftend ġarīb
Īn giribān begired an dāmen¹⁰²⁶

Ammā dergāh-i Bārī derbān ve bevvābdan hālī olmağla sā'il ⁽¹⁰⁾bī-vesā'il dergāh-i
Hudā'ya dāhil ve maqşūduna nā'il olur.

Meşnevī: Pes çı 'arza mīkonī ey bed-güher
İhtiyāc-i ġod be muhtāc-i diger (VI / 3748)

⁽¹²⁾ Hīn ez ū ġ'āhīd ne ez ġayr-i ū
Āb ez yem cū mecū ez ġuşk cū¹⁰²⁷ (IV / 1179)

51. Be zīr-i hāne-i ġinet turā genci'st pinhānī

Ki pūr kerde zi kān-i kuntu kenz-i fazl-i yezdāneş

⁽¹⁵⁾Hāne-i tīnden murād vücūddur. Āħirinde tā ġiṭāb içündür; naqliyye olması ⁽¹⁶⁾daħi
muhtemeldir. Turā tā-yi mü'ekkiddir. Genc ġazīne ma'nāsınadır. Bu maqāmda
murād ⁽¹⁷⁾kalbdır. Nitekim şān-i kalbde hāzā ġazīnetī vārid
olmuşdur. Kirdeniñ ⁽¹⁸⁾fā'ili fazl-i Yezdāndır. Şīn gence rāci'dir. Kuntu kenz kuntu
kenzen maħfiyyen fe-aħbebtu an u'rafe ġadış-i ġudsīsine işāretdir. Maħşül-i ⁽²⁰⁾naşm:
Ey tālib-i künüz! Seniñ taht-i vücūdunda bir genc-i pinhān merkūz⁽²¹⁾dur ki ol
ġazīneyi kuntu ma'deninden fazl-i Yezdān memlū ve meşhūn eylemişdir. ⁽²²⁾Taht-i
vücūdda böyle bir ġazīne mekīn-i defīn iken tālib-i zer u sīm olmağ ⁽²³⁾ġaṭā-yi
'azīmdir. Qāle Mevlānā ġuddise sırruhu:

¹⁰²⁶ Sebepsiz yere dolaşma emir, vezir, sultan kapısında. Köpek ile kapıcı buldular mı seni yabancı, biri yakasına sarılır, çeker öbürü eteğini. *Gūlistān*, 1. bāb, 17. hikāye.

¹⁰²⁷ Öyleyse kendi ihtiyacını neden bir başka muhtāca arz ediyorsun a cevhersiz! / O'ndan isteyin ha, başkandan değıl, suyu denizde ara, kuru ırmakta değıl.

Meşnevî:	Goft peygamber ki Hakk fermüde [106 ^a] est	
	Men negüncem hiç der bālā vü pest	(I /2653)
	Der zemîn u āsumān u ‘arş nîz	
	Men negüncem in yaqîn dān ey ‘aziz	(I /2654)
	Der dil-i mü’min begüncem ey ‘aceb	
	Ger merā cüyî der an dilhā taleb ¹⁰²⁸	(I /2655)

52. Mezen ez muştehāhā-yi dil ān rā muştehā-yi gil

Ki n’āyed hāşıl-ı gencet bekef nā kerde vîrāneş

⁽⁶⁾Ānıñ müşārūn-ileyhi hāne-i tîndir. Muşt puşt vezninde yumruq, āhirinde ⁽⁷⁾hā edāt-i cem‘dir. Gil çamur demektir. Ki, mezen fi‘liniñ ‘illetidir. Hāşıl ⁽⁸⁾bi-ma‘nā maḥşūldur. **Maḥşül-i nazm:** Ey hāzīneye tālīb olan kimesne! Hāne-i ⁽⁹⁾ḫīne ya‘ni vücūduna gönlüñüñ müştehiyyātından urma ve hūy u hevesine ⁽¹⁰⁾tābi‘ olma. Belki hāne-i vücūda çamurdan yumruqlar urmaq gerekdir. Zîrā ⁽¹¹⁾hāne-i tîñ ḫarāb u vîrān olmadıkça seniñ hāzīneniñ maḥşūlu eline gelmez. ⁽¹²⁾Maḥşül-i hāzīneden murād Cenāb-ı Kibriyādır. Çamurdan yumruq urmaq ⁽¹³⁾miḥen u meşakḫat ve sa‘y u ğayretten ‘ibāretidir. El-hāşıl rāh-i Hakkda miḥen ⁽¹⁴⁾u meşakḫat çekmedikçe ve hāne-i vücūdu yıkmadıkça ve müştehiyyāt-i nefsdan ⁽¹⁵⁾geçmedikçe vuşlat-i Yezdān ‘adīmu’l-imbāndır.

53. Neşāyed ruḫ be piş-i her ‘ivān destār-h‘ān kerden

Zi mürğ u mīve ber h‘ān ger çi hest envā‘-i elvāneş

⁽¹⁸⁾Ruḫ kerden teveccüh u iḫbāl ma‘nāsına muştalāhdır. Kezā fi‘l-Miškāt. ‘İvān ⁽¹⁹⁾lüğatde saḫt-gîr ma‘nāsınadır. Bu münāsebetle zālīm ve ğaddār olan ⁽²⁰⁾kimesnelere ıtlāk olundu. Destār-h‘ān sofrā ve pişgîr demektir. ⁽²¹⁾Ber h‘ān

¹⁰²⁸ Peygamber: ‘Allah, ben yücelere ve aşığılara sığmam buyurdu’ dedi. // Ey aziz! Bunu da kesin olarak bil ki ben yere, göğe, arşa sığmam da, // Şaşılacak şey ki, müminin gönlüne sığarım. Beni ararsan, o gönüllerde ara.

böyle mahallerde farz u teslim eyle demektir. Şin sofraya rāci'dir. ⁽²²⁾Takdīr-i 'ibāre; neşāyed ruḥ-kerden be pīş-i destār-ḥ'vān her 'ivān demektir. ⁽²³⁾**Maḥşūl-i nazm**: Her zālīm ve ğaddārın sofrası öñüne teveccūh u iqbāl lāyık deĝildir. [106^b] Farz eyle ki ol zālīmın sofrası mürĝ u mīve ve eṭ'ime-i nefise ve aĝdiye-i lezīze⁽²⁾den envā'-i elvān ile tezyīn olunmuş ise de. Beyt-i ātiye merhūndur. Bu ⁽³⁾beyitte ma'nā-yi āḥer daḡi mümkündür. Feteemmel. Ba'zı nüshada envā' u elvān 'atf ile ⁽⁴⁾vākī'dir.

54. Ḥored āb ez nem-i çeşm-i yetīmān mīve-i bāĝeş

Çeked ḥūn-i dil-i bīve-zenān ez mürĝ-i büryāneş

⁽⁶⁾Bāĝeş ve büryāneş lafızlarında olan şinler 'ivāna rāci'dir. Çeked ⁽⁷⁾çekiden maşdarından tamlar demektir. Bīve mīve vezinde zevci vefāt ⁽⁸⁾etmiş veyā tatlık olunmuş qarıya denür ki tül ta'bīr olunur. Zenān lafzında ⁽⁹⁾olan cinās ma'lūm-i 'urefa-yi nāsdır. **Maḥşūl-i manzūm**: Ey ḥorende-i nān-i ⁽¹⁰⁾zālīm! Āĝāh ol ki ol zālīmın mīve-i bāĝı yetīmānın gözü neminden şu ⁽¹¹⁾içer ve ol zālīmın mürĝ-i büryānından baĝ yerine tül qarılarının göñüllerininin ⁽¹²⁾kanı taқаttur eyler. 'Āqıl olan böyle ta'āmdan ākil olmaz. Zīrā ḥaḳīkatde ⁽¹³⁾ol mürĝ-i büryān nār-i nīrāndır. Kemā aḡbara'llāhu fī kitābihi'l-kerīm **innellezīne ye'kulūne emvāle'l-yetāmā zūlmen innemā ye'kulūne fī buṭūnihim nāran ve seyaşlavna sa'irā**¹⁰²⁹. ⁽¹⁵⁾Bu iki beyit ile nāzım-i nihrīr muḳārenet-i zālīmından tenfīre tergīb buyururlar. ⁽¹⁶⁾Ḥafī olmaya ki muşāḡabet-i zālīmın duḡūl-i nāra sebebidir. Kemā ḳāle'llāhu te'ālā ⁽¹⁷⁾**ve lā terkenū ile'l-lezīne zalamū fe-temessekumu'n-nār.**¹⁰³⁰

Nazm: Cānib-i zālīm mekon meyl ey 'azīz

Ver konī kerdī ez an ḡayl ey 'azīz

Rū zi ehl-i zūlm bog'rīz ey faḳīr

Tā nesūzī zi āteş tīz ey faḳīr

Şoḡbet-i zālīm besān-i āteş est

¹⁰²⁹ Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasiya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir. Nisâ 4/4.

¹⁰³⁰ Zulmedenlere meyletmeyin. Yoksa size de ateş dokunur. Hūd 11/113.

Zānki ḥalk āzār u tend u serkeş est¹⁰³¹

55. Çünān best est ḡaflet rāh-i ‘ibret ber dil-i ḥ^vāce

Ki hergiz dil be merg-i ḥod nereft ez merg-i aḡrāneş

⁽²³⁾Şīn ḥ^vāceye rāci‘dir. **Maḥşūl-i nazm:** Ḥ^vācenin ḡönlü üzere [107^a] ḡaflet ve ḡasvet ‘ibret yolunu ancılayın baḡlamışdır ki aşla ol ḥ^vāce⁽²⁾nin ḡönlü kendü mevtine aḡrān ve emşālinin mevtinden vāḡi‘ olmadı. ⁽³⁾Ma‘a hāzā dūnyā-yi denī kimseye bāḡi deḡildir. Kemā ḡīle:

Nazm: Velev kāneti’t-dunyā tedūmu li-vāhidin
Le-kāne rasūlullāhi fihā muḡalledā¹⁰³²

Ḳāle ba‘du’l-‘urefā:

Nazm: ⁽⁵⁾ El-mevtu ke’sun ve kullu’n-nāsi şāribuhu
Ve’l-ḡabru bābun ve kullu’n-nāsi dāḡiluhu

Ḥukmu’l-meniyyeti fi’l-beriiyeti cārī
Mā hāzihi’d-dunyā bi-dāri ḡarārī¹⁰³³

56. Be ḡil’athā-yi māl u cāh ‘ayb-i ḥ^vişten pūşed

Zihi rüsvāi an sā‘et ki sāzed merg ‘üryāneş

⁽⁹⁾Pūşediḡ fā‘ili taḡtinde şīn ḥ^vāceye rāci‘dir. **Sāzediḡ** ⁽¹⁰⁾fā‘ili mergdir, ‘üryān mef‘ülüdür. Āḡirinde şīn ḥ^vāceye rāci‘dir. ⁽¹¹⁾**Maḥşūl-i nazm:** Ol ḥ^vāce kendünün ‘ayb u noḡşānını dūnyāda māl ⁽¹²⁾u cāh ḡil‘atleriyle örter ve setr eyler. Ammā ne rezāletdir ol sā‘at ki ⁽¹³⁾mevt ol ḥ^vāceyi ‘üryān ve büryān ḡılar ve ‘uyüb-i ḥ^vāce ḡārice ⁽¹⁴⁾çıḡup

¹⁰³¹ Ey aziz, zālīm tarafına sakın meyletme. Eḡer meyledersen, müride meylet. // Ey derviş, seni ateşten daha çok yakmaması için zalimden yüzünü çevir. // Zalimin sohbeti, ateş gibidir. Bu yüzden halk, zülüm altında incinmiş, acı çekmiş ve başkaldırmıştır. Attār, *Pendnāme*, der beyān-i sohbet-i sālīhān ve ictināb-i ehl-i zulm.

¹⁰³² Eḡer dūnya bāḡi kalsaydı kimseye /Peygamber Efendimiz ebedi kalırdı içinde.

¹⁰³³ Ölüm bir kāsedir bütün insanlar içecektir / Kabir bir kapıdır bütün insanlar girecektir // Ölüm hükmü dūnyanın her yerinde geçerlidir, / bu dūnya ebedi kalınacak yer deḡildir.

rezil u rüsvā olur. Kemā verade fi'l-ḥadīṣ: 'An 'Ā'iṣe raḍiyallāhu te'ālā 'anhā ennehā ḳālet ḳāle rasūlullāhi ṣallallāhu 'aleyhi vesellem ⁽¹⁶⁾yuḥṣaru'n-nāsu yevme'l-ḳiyāmeti ḥufāten 'urāten buhmen ḡurlen ¹⁰³⁴, kezā fi'l-Meṣābīḥ.

57. Be tekfīneṣ mezen kāfūr ber kettān ki ner'hāned

Zi germā-yi ḳiyāmet hergiz an kāfūr u kettāneṣ

⁽¹⁹⁾Tekfīn tef'īl vezninde meyyite kefen ṣarmaḳ ma'nāsınadır. Şīn ⁽²⁰⁾ḥ'āceye rāci'dir. Kāfūr nāsūr vezninde ma'rūf dārūdur, ⁽²¹⁾bilād-i Hind'de Serendīb eṭrāfında bir ağacıñ ṣamḳıdır. Şecer-i mezbūr ⁽²²⁾beḡāyet kebīr olmaḡla sāyesinde ḳaplanlar temekkūn ederler. Ḳilletine sebep ⁽²³⁾budur ve ṭabī'atı bāriddir, **inne'l-ebrāra yaṣrabūne min ke'sin kāne mizācuhā [107^b] kāfūrā** ¹⁰³⁵ kerīmesi bürüdet-i ṭab'ına delīldir. Kettān ma'rūfdur ki kettān bezi ⁽²⁾ta'bīr olunur, ṭabī'atı bārīd ve yābisdir, bedenden ruṭūbeti ve 'araḳı cāzibdir. ⁽³⁾Bu maḳāmda murād kefendir. Şīn ḥ'āceye rāci'dir. **Maḥşül-i nazm**: Ol ḥ'āceyi tekfīnde kettān bezinden olan kefen üzerine kāfūr urma. Zīrā ḥarāret-i ⁽⁵⁾ḳiyāmetden aṣla ol kāfūr ve kettān ol ḥ'āceyi ḳurtarmaz. Ḥarāret-i ⁽⁶⁾ḳiyāmetden rehā a'māl-i ṣāliḥa ile ḥāşıl u rü-nümā olur. Zīrā ṣāliḥiñ zıll-i ⁽⁷⁾'arşda müstezallīndir. Allāhumme ic'alnā mine'l-mustezi'llīne fī taḥti livāi ḥabībīke'l-lezī ersaltehu raḥmeten li'l-'ālemīn.

58. Be sīmīn-sā'id-i ṣāhid meber dest-i heves çendīn

Ki tersem piçed āḥir pençe-i 'aḳl-i tu destāneṣ

⁽¹¹⁾Şāhid 'ābid vezninde maḥbūb demekdir. Şīn ṣāhide rāci'dir. ⁽¹²⁾**Maḥşül-i beyt**: Ey kimesne! Dest-i hevesi maḥbūbuñ sā'id-i sīmīnine ⁽¹³⁾iletme. Ḳorḳarım ki encām-i kār ol maḥbūbuñ elleri seniñ pençe-i 'aḳlını ⁽¹⁴⁾büker ve saña ḡalebe eyler ve seni Mecnūn gibi lā- ya'ḳil u ser-gerdān eyler.

Rubā'i: Ez luṭf-i ḳadd u ṣabāḥat-i ḥadd çī konī
V'ez silsile-i zūlf-i muca'ed çī konī

¹⁰³⁴ Kıyamet günü insanlar yalın ayak, çıplak, koyu renkli ve sünnetsiz şekilde diriltilecektir. Hatīb et-Tebrīzī, *Miṣḳātu'l-Mesābīḥ*, III /5536.

¹⁰³⁵ İyiler ise, katkısı kāfūr olan içecekler dolu bir kadehten içerler. İnsan 76/5.

Ez her tarafi cemāl-i muṭlaḳ t̄abān
Ey bī-ḥaberān ez ḥüsn-i muḳayyed çi konī¹⁰³⁶

59. Nazar-meg'şā be çeşm-i ū mebādā müy-i efzūnī

Demed çeşm-i dilet rā ez ḥayāl-i müy-i müjgāneş

⁽¹⁹⁾Ū şāhide rāci'dir. Müy-i efzūnī gözün çapağının içinde ḥāşıl ⁽²⁰⁾olan müylardır ki ru'yete māni'dir. Şin şāhide rāci'dir. **Maḥşül-i nazm:** ⁽²¹⁾Ol şāhidin çeşmine nazarını açma ve ol maḥbūbuñ gözünü seyr u temāşā ⁽²²⁾etme. Olmaya ki ol şāhidin müy-i müjgānını taḥayyül ve tefekkürden gönlünün ⁽²³⁾gözüne müy-i efzūnī zāhir olup ru'yeti esrār-i 'avālim-i ğaybiyyeden [108^a] māni' ola. 'Avālim-i ğaybiyyeyi rā'i çeşm-i insānīdir ki 'inde's-şūfiyye süveydā ⁽²⁾ta'bir olunur. Kemā ḳāle Mevlānā ḳuddise sıruhu:

Meşnevī: Çeşm-i dil ez müy-i 'illet pāk kon
Tā bebīnī ḳaşr-i feyz-i min ledün (I / 1396)

Āyine-i dil çün şevd şāfi u pāk
Naḳşehā bīnī birün ez āb u ḥāk¹⁰³⁷ (II / 71)

60. Bihī kem cū zi sīb-i ğabğab- i ū k'āḥir ender dil

Hezārān ḳatre ḥūn bīnī girih ez nār-i pistāneş

⁽⁶⁾Bih kesr-i bā ile iyi demekdir, āḥirinde yā maşdariyyedir. Sībin ğabğaba, nārın ⁽⁷⁾pistāna izāfetleri müşebbehün bihin müşebbehe izāfetidir. Ğabğab kebkeb ⁽⁸⁾vezninde alt çeneniñ altında şarkıḳ ete denür, Ū şāhide rāci'dir. ⁽⁹⁾Hūn bu maḳāmda elem u ıztırāb ma'nāsınadır. Şin şāhide rāci'dir. ⁽¹⁰⁾**Maḥşül-i nazm:** Ol şāhidin elma gibi olan ğabğabından iyiliği taleb ⁽¹¹⁾eyleme. Zirā elbette ol şāhidin nār gibi olan pistānının derdinden ⁽¹²⁾gönlünde

¹⁰³⁶ Ne fayda boy güzelliğinden, yanak tatlılığından / Ve kıvrım kıvrım saç buklelerinden / Dünyanın her tarafından mutlak güzellik parlamakta / Ey gâfiller! Ne fayda size sınırlı güzellikten.

¹⁰³⁷ Gönül gözünü hastalıklardan kurtar ki "min ledün" feyzinin köşkünü göresin. / Gönül aynası saf ve temiz olursa nakışlar su ve toprağın dışında görünür.

giriş olmuş bî-hisâb elem u ıztırâb görürsün. Hülâsa-i ⁽¹³⁾ebiyât-i selâse muķârenet-i meħâbîbden tenfir u terhîbdir. Kâle ‘Alî rağiyallâhu ⁽¹⁴⁾‘anhu:

Nazm: Eķûlu li-‘aynî ihbisi’l-laħazâti
Ve lâ tanzur yâ ‘aynu bi’s-seraķâti
Kem nazratin ķâdet ile’l-ķalbi şehveten
Fe-aşbaħa minha’l-ķalbu fi’l-ħasarâti¹⁰³⁸

⁽¹⁶⁾Bihî ta‘bîrinde olan cinâs nezd-i erbâb-i feţânetde zâhirdir.

Meşnevî: Hîn rehâ kon ‘aşķhâ-yi şüretî
Tu çerâ vâbeste-i her şüretî (II /702)
Çün zer-endüd est ħübî der beşer
Ver ne çün şod şâhidî tu pîr-i ħer¹⁰³⁹ (II /710)

61. Helâk-i kûr bâşed çeh çü çeşm-i ‘âķibet-bînet

Zi şehvet kûr geşte ber ħazer bâş ez zeneħdâneş

⁽²¹⁾Şîn şâhide râci‘dir. **Maħşûl-i nazm:** Çeh körünj helâkine sebebdir. Çünkü ⁽²²⁾seniñ ‘âķibet-bîn olan çeşmiñ şehvetden kör olmuşdur. Sen daħi ⁽²³⁾ol şâhidin çâh-i zeneħdânından ħazer üzerine ol ħattâ ol şâhidin [108^b] çâh-i zeneħdânına düşüp helâk olmayasın. Zîrâ seniñ ol maħbûba ⁽²⁾olan muħabbetin seni kör ve a‘mâ eylemişdir. Nitekim ħubbuke’l-eşyâe yu‘mîke ⁽³⁾ve yuşımmu¹⁰⁴⁰ ħazîyyesi müselleme-i ‘âlemdir.

Beyit: Mebîn be sîb-i zeneħdân ki çâh der râh est
Kocâ hemî revî ey dil bedîn şitâb kocâ¹⁰⁴¹

62. Dilem ger güyed ez mihret sipendânî’sst ber âteş

¹⁰³⁸ Bakışlarını hapsed diyorum gözüme / Bakma sakın hırsız bakışlarla bir yere / Kalbe şehvet getirdi birkaç bakış / Gark oldu kalbim bundan dolayı hasretlere.

¹⁰³⁹ Mecâzî, şekle ait aşklardan kurtul, her sûrete böyle gönül bağlamak niye? // İnsandaki güzellik de altın kaplama gibidir. Yoksa terütâze güzel, bir moruğa dönüşür müydü?

¹⁰⁴⁰ Sevdğin şeyler seni kör ve sağır eder. Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebû Dâvud*, IV /5130.

¹⁰⁴¹ Görme sadece çenesinin çukurunu, başka çukurlar var bu yolda. Nereye gidersin gönül böyle acele nereye? Hâfiz, *Dîvân*, g.2/6.

Meşev garra ki sindān derc bāşed der sipendāneş

(7)Sipend kesr-i sīn ile üzerlik dedikleri tohumdur, āhırinde elif nūn edāt-i (8)cem‘dir. Sindān zindān vezninde demürce örsüdür ki öñlerinde (9)dikili büyük demür kıt‘asıdır. Demüri anıñ üzerinde döğerler. **Maḥşül-i** (10)**nazm**: Ey şāhid-i ğaddār! Eđer göñlüm saña derse ki seniñ muḥabbetinden ateş (11)üzere sipendlere mensūbdur bu kelāma sen mağrūr olma. Zīrā sindān (12)sipendānda dercdır. Nitekim sindān lafzı sipendānda mūnderic ve mevcūddur. (13)Ya‘ni her ne kadar göñül seniñ ‘aşk u muḥabbetinden izhār-i za‘f u neḥāfet (14)ederse anıñ bu kelāmına mağrūr u mesrūr olma. Zīrā bu kadar za‘ifu‘l-(15)ḥāl iken bār-i ‘aşkıñı çekmekte ber-kemāldır.

63. Cemāl-i dil taleb kon nī cemāl-i gül ki ger çün ḥur

Cemāl-i dil şevend tābān şevend āfāk ḥayrāneş

(18)Hur güneş demekdir. Āfāk ufkuñ cem‘idir. Ufuğ feleğini cevānib ve (19)eṭrāfında zāhir ve mer‘i olan eteğine itlāk olunur. Bir “ehl” maḥzūf (20)olup ehl-i āfāk demekdir. Şin cemāl-i dile rāci‘dir. **Maḥşül-i nazm**: Ey (21)sālik-i rāh-i Ḥudā! Cemāl-i dil taleb eyle, cemāl-i gül taleb eyleme. Ya‘ni bāṭınıñı (22)tezyīn eyle. Zīrā eđer cemāl-i dil güneş gibi tābān olursa ehl-i āfāk (23)aña ḥayrān olurlar. Ma‘lūmdur ki nazargāh-i Bārī kalb-i insānidir. Nitekim [109^a] ḥadış-i şerīfde **innallāhe lā yanżuru ilā şuverikum ve lā ilā a‘mālikum**¹⁰⁴² ve **lākin yanżuru ilā kulūbikum ve niyātikum**¹⁰⁴³ vārid olmuşdur.

Nazm: Zāhir-i ḥod rā meyārā ey faķīr

Tā çü bedrī bāṭinet gerded münir¹⁰⁴⁴

Nīst merdī ḥvīşten ārasten

Kaşd-i cān kerd her ki ū ārast ten¹⁰⁴⁵

¹⁰⁴² “ve lā ilā a‘mālikum” : -SK

¹⁰⁴³ Allah görünüşünze ve işlerinize bakmaz, o, kalplerinize ve niyetlerinize bakar. Müslim, *Sahih-i Müslim*, IV /2564.

¹⁰⁴⁴ Ey fakir! Kendi zāhirini ortaya çıkarma. Sen yırtıkça içindeki aydınlık, ışık zaten ortaya çıkacak. Attār, *Pendnâme*; der beyān-ı sebeb-i āfiyet.

¹⁰⁴⁵ Kendini bezemek mertliğe yaraşmaz. Tenini süsleyen herkes, canını düşünmektedir. Attār, *Pendnâme*; der tevāzu ve terk-i tekellūf.

64. Nümāyīshā'st dil rā cāvidān zi ayīne-i hestī

Vez'an endek nümūdārī behišt u hūr u rıdvāneş

⁽⁷⁾Anıñ müşārun-ileyhi nümāyīshādır. Nümūdār zamm-i nūn ile nümāyān ve mer'ī ma'nāsına, ⁽⁸⁾āhırinde yā vahdet içündür. Behišt cennet demektir. Hūr şūr vezninde ⁽⁹⁾havrā'nıñ cem'idir ki siyāh-çeşm maħbūbeye ıtlāk olunur. Havrā-i cennātıñ ⁽¹⁰⁾vech-i tesmiyeleri vaşf-i mezkūre mebnīdir. Rıdvān kesr-i rā ile hāzīne-dār-i cennetıñ ismidir. Āhırinde şīn behište rāci'dir. **Maħşūl-i nazm:** ⁽¹²⁾Ayīne-i hestīden kulūb-i 'urefāya cāvidān ve ebedī nümāyīşler vardır ⁽¹³⁾ve ol nümāyīşlerden ednā mer'ī ve nümāyān olan behišt ve hūr u ⁽¹⁴⁾rıdvāndır, a'lāsı kıyās oluna. El-hāşıl kulūb-i 'urefā ayīne-i beden-nümā ⁽¹⁵⁾gibi olmağla muğayyebāt-i 'avālim cilve-ger u rū-nümādır. Kemā kāle Şevket-i Buħārī ⁽¹⁶⁾kuddise sırruhu:

Beyit: Zinhār 'ayb-i şāf-zamīrān mekon ki hest
Ayīne-i vücūd-i 'azīzān beden-nümā¹⁰⁴⁶

65. Behišt er bāyedet ez nefş rū der 'ālem-i dil kon

Ki düzeğ nefş-i tu'st u hūbhā-yi zışt-i nīrāneş

⁽²⁰⁾Rū kon teveccüh eyle demektir. Zışt çirkīn demektir. Nīrān mīzān vezninde ⁽²¹⁾ateş ma'nāsınadır. **Maħşūl-i beyt:** Ey 'azīz! Eğer saña cennet gerekse 'ālem-i ⁽²²⁾nefsden 'ālem-i dile teveccüh eyle. Zīrā seniñ nefşıñ cehennemdir ve ahlāk-i ⁽²³⁾seyyi'e ol cehennemıñ nīrāmıdır. Hafī değıldir ki menşe-i ahlāk-i zemīme ve menba'-i [109^b] 'ādāt-i behīme nefş-i emmāre-i deniyyedir ve ıtlāk-i seyyi'e derūn-i insānda pāyidār ⁽²⁾olduğça düzeğ-i nefş şu'le-dār olmağdadır. Kemā eşāre Mevlānā kaddesenallāhu bi-sırrıhi'l-esnā:

Meşnevī: Nefş-i tu çün düzeğ āmed der nihān
Hūyhā-yi zışt bāşed nār-i ān (I /1376)

¹⁰⁴⁶ Sakın ola, temiz kalplileri incitme, ayıplama onları. Aziz kimselerin vücudunun aynası, bātınî güzelliklerini gösterir.

Nefs-i hod rā küş cihānī zinde kon
H^vāce rā küşte est ū rā bende kon (III /2502)

Cümle Qur’ān şerh-i hūbs-i nefshā’s t
Ben’ger ender muşhaf-i an çeşmet kocā’s t (VI / 4862)

Der haber bişnev tu in pend-i niku
Beyne cenbeykum lekum a’dā ‘adū¹⁰⁴⁷ (III /4058)

⁽⁷⁾Bu dağı hafī olmaya ki mekr-i nefs-i emmāre ve hīle-i şeytān-i mekkāreden
halāş ⁽⁸⁾u rehā bir pīr-i kāmīle rıkkıyyet ve ilticā ile hāşıl u rū-nümā olur. Kemā
kālē’l-Mevlevī ⁽⁹⁾fi’l-*Meşnevī*:

Hıç nekeşed nefş rā cüz zıll-i pīr
Dāmen-i an nefş-küş rā saht-gīr (II /2512)

Çün begīrī saht an tevfiķ-i u’s t
Der tu her kuvvet ki bīnī cezb-i ust¹⁰⁴⁸ (II /2513)

66. Çerā ez h^vişten bīrūn reved ‘ārif temāşā rā

Şüküfte der derūn an gonce-i dil şad gülistāneş

⁽¹³⁾Çerā ez h^vişten bīrūn reved ‘ārif su’āl, temāşā rā
cevābdır. Revedīñ ⁽¹⁴⁾fā’ili ‘ārif, şüküfte mef’ūlūdür. Şīn ‘ārifē rāci’dır. **Maḥşül-i**
naẓm: ⁽¹⁵⁾‘Ārif kendünden niçin taşra gider; ol ‘ārifīñ derūnunda gonce-i
kālbinden ⁽¹⁶⁾niçe gülistān açılmışdır. Ol gülistānları seyr u temāşādan içün gider.
⁽¹⁷⁾‘Ārifīñ kendünden gitmesi murākıb olmasından ‘ibāretdir, ya’ni ‘ārifin-
i ⁽¹⁸⁾murākıbın bostān-i kılblerinde niçe gül ve reyāhın müşāhede edüp iktisāb-
i ⁽¹⁹⁾zevķ u şafā ve gülistān-i kılblerinde niçe şüküfe-i ra’nā seyr u temāşā
ederler. ⁽²⁰⁾Bināberin besātīn-i dünyāya ‘atf-i nigāh etmezler. Gonceñ dile izāfeti

¹⁰⁴⁷ Nefsin gizli bir cehennem oldu. Çirkin arzuların ise ateş oldu. // Nefsini öldür de dünyayı dirilt.
Efendisini öldürmüştür, köleleştir onu. // Bütün Kur’ān, nefsin pislğini anlatmaktadır. Mushafa bak, o
gözün nerde? // Hadisteki şu güzel öğüde kulak ver: “En çetin düşmanınız iki omzunuz arasındadır.”

¹⁰⁴⁸ Nefsi ancak pīrin gölgesinde olmak öldürür. O nefis öldürücünün eteğine sıkıca yapış. // Sıkıca
yapıştığın zaman bu, Hakk’ın ināyetidir. Sende ortaya çıkan her güç, O’nun çekiminden kaynaklanır.

müşebbehün ⁽²¹⁾bihiñ müşebbehe izāfeti qabilindendir. Nitekim dil-i insānī şanevberiyu’ş-şekl olmağla ⁽²²⁾gonceye müşābihdir.

67. Zi nüzhet-gāh-i ma’nā her ki āred rūy der şūret

Buved āb-i revān zincir u şahn-i bāğ zindāneş

[110^a] Nüzhet-gāh temāşā-gāh demekdir. Şin her kiye rāci’dir. **Maḥşūl-i manzūm:** Ma’nā ⁽²⁾temāşā-gāhından her kimesne ki ‘ālem-i şūrete ya’ni bu ‘ālem-i dünyāya yüz getire ⁽³⁾ve teveccüh u iqbāl eyleye anıñ gözüne bu ‘ālem-i dünyānıñ āb-i revānı zincir ve ⁽⁴⁾bāğ u bostānı zindān olur ve bu ‘ālem-i şūretin eşyā-i ḥasenesinden ⁽⁵⁾mütelezziz olmaz. **Ed-dunyā sicnu’l-mu’mīn** ḥadīş-i şerīfi bu sırra nāzırdır. Bināberīn ⁽⁶⁾‘urefā kūşe-i vaḥdetde i’tikāf ve inzivā ederler. Kemā qāle’l-Ḥāfız ḫuddise sırhu:

⁽⁷⁾**Beyit:** Ḥalvet-güzide rā be temāşā çı ḥācet est
Çün kūy-i dost hest be şahra çı ḥācet est¹⁰⁴⁹

Menḫūldür ki perde-dār-i serādikāt-i ‘uşmet, sitāre-⁽⁹⁾keş-i maḥşūrāt-i ‘iffet Rābi’a-i ‘Adeviyye raḍiyallāhu te’ālā ‘anhāya **yā Rābi’a cā’e’r-rabi’u uḥrici fanzuri’l-maṣnū’āt**¹⁰⁵⁰ dediklerinde Ḥazret-i Rābi’a daḥi **yā fulān udḥul fanzuri’ş-şāni**¹⁰⁵¹ buyurdular. Qāle tācu’l-‘āşīḳīn fī taḥḳīki hāze’l-maḳām ⁽¹²⁾ḫuddise sırhu:

Meşnevī: Şūfi-i der bāğ ez behr-i güşād
Şūfiyāne revī ber zānū nihād (IV /1357)

⁽¹³⁾ Pes fūrū reft ū be ḥod ender nügül
Şod melül ez şūret-i ḥ^vābeş fazül (IV /1358)

⁽¹⁴⁾ Ki çı ḥuspī āḥir ender rez niger

¹⁰⁴⁹ Kendisiyle baş başa kalmayı tercih eden kişinin orayı burayı seyre ihtiyacı mı var? Yerin dostun mahallesi olunca kırlara çıkmaya ne hācet var? Ḥāfız, *Divān*, g.33/1.

¹⁰⁵⁰ Ey Rābia! Bahar geldi, dışarı çık da yaratılmışları gör.

¹⁰⁵¹ Ey kimse! İçeri gir de yaradını seyret.

- İn dırahtān bin vü aşār u hūzer (IV /1359)
- (15) Emr-i Hakk bişnev ki goft ū unzurū
Sūy-i in āşār u rahmet ār rū (IV /1360)
- (16) Goft āşāreş dil est ey bu'l-heves
An birūn āşār-i āşār est u bes (IV /1361)
- (17) Bāghā vü sebzehā der 'ayn-i cān
Ber birūn 'akseş çü der āb-i revān (IV /1362)
- (18) Bāghā vü mīvehā ender dil est
'Aks-i luţf-i an berīn āb u gül est (IV /1364)
- (19) Cümle mağrūrān berīn 'aks āmede
Ber gümānī k'in buved cennet-gede¹⁰⁵² (IV /1367)

68. Dıraht-i 'ilm kem ne ez cehālet-nām-i an bī-dīn

Ki tīg u nīze bāşed der hilāf evrāk u ağşāneş

(22) Ki kem ne kelimesine 'illetdir. Ağşān ğusnuş cem'idir ki ağacıñ dalına ve şāhına (23) ıtlāk olunur. Şīn bī-dīne rāci'dir. Tīg evrāka, nīze ağşāna nāzırdır. [110^b]
Mağşūl-i nazm: Ol bī-dīn u bī-mezhebe¹⁰⁵³ cehāletinden dıraht-i 'ilm kelāmını az oķu ya'ni¹⁰⁵⁴ aña 'ilm (2) ağacını deme. Zīrā ol bī-dīne hilāf ve cidālde ol dırahtıñ evrāk u ağşānı (3) tīg u nīze olur ve anıñla herkesi mecrūhu'l-fuād eyler.

Meşnevī: Ehl-i dil rā 'ilm şod āb-i hayāt

¹⁰⁵² Bir sufī, sufilere özgü keşif amacıyla bahçede yüzünü dizlerine dayamıştı. // Bir süre sonra iç dünyasına dalıp gitti. Patavatsızın biri, onun uyur halinden rahatsız oldu. // Dedi, ne uyuyorsun? Uyan da asmaya, ağaçlara, nesnelere ve yeşilliklere bak. // 'Bakınız' diyen Hakk'ın emrini duyup da şu rahmet belirtilerine yüzünü çevir. // Sufi dedi, ey heveskâr, rahmetin belirtileri gönüldedir. Dışarıdakiler ancak belirtilerin belirtileridir. // Bahçelerle yeşillikler ruhun özündedir. Dışarıdakilerse ırmağa yansımış görüntüler gibidir. // Bahçeler ve meyveler gönüldedir. Onun güzelliği yeryüzüne yansımıştır. // Burası cennet olmalı, sanısıyla herkes bu yansımaya aldanmaktadır.

¹⁰⁵³ "Ey bī-dīn u bī-mezheb!" : SK

¹⁰⁵⁴ "az oķu ya'ni" : - SK

Ehl-i ten rā ‘ilm şod semmü’l-memāt

Şod murād-i ehl-i dil ez ‘ilm-i Hakk
Şod murād-i ehl-i ten kibr u qalaq

Şod murād-i ehl-i dil vaşl-i ilāh
Nīst qaşd-i ehl-i ten cüz ‘izz u cāh¹⁰⁵⁵

69. Be dīndārī bisāt-i efkende her cā dīn-berendāzī

Ki ez dīn u diyānet behre kem dāde est deyyāneş

⁽⁹⁾Bisāt bāniş kesriyle dōšemeye denür. Dīn-berendāz kullu mezhebin yezhebu¹⁰⁵⁶ ⁽¹⁰⁾ve fāsıq u bed-meşreb, āhirinde yā vahdet içündür ve efkendeniñ fā‘ilidir ki ⁽¹¹⁾beyne’ş-şifa ve’l-mevşūf vāqi‘dir. Deyyān mennān vezinde bir ferdiñ ‘ilmini ⁽¹²⁾zāyi‘ kılmayup hayren ve şerren mücāzāt eden zātıdır. Şīn dīn-berendāza rāci‘dir. ⁽¹³⁾**Maşşūl-i nazm:** Bir dīn-berendāz ki her yere dīndārılıq ile bisāt bıraqqmış öyle ⁽¹⁴⁾dīn-berendāz ki cenāb-i Deyyān dīn u diyānetden aña behre ve naşīb ihsān ⁽¹⁵⁾etmemiştir. Ma‘a hāzā ol merd-i pelīd kendüyi ezhed min Bāyezīd gösterir.

Qıt‘a:⁽¹⁶⁾ Ey hünerhā nihāde ber kef-i dest

‘Aybhā der girifte zīr-i bağel

⁽¹⁷⁾ Tā çı h‘āhī harīden ey mağrūr

Rūz-i dermāndegī be sīm-i dağel¹⁰⁵⁷

70. Çi dāned rañne-i İslām besten nā-müselmānī

Ki üfted rañne der İslām eger h‘ānī müselmāneş

¹⁰⁵⁵ İlim, gönül erbâbına ölümsüzlük suyu, ten erbâbına ise ölüm zehri olmuştur. / Gönül erbâbının ilimden muradı Hakk, ten erbâbının muradı ise kibir ve iç sıkıntısıdır. / Gönül erbâbının muradı Allah’a kavuşmadır, ten erbâbının amacı makam ve mevkiden başka şey değildir.

¹⁰⁵⁶ Her mezhebe girer, her yola gider.

¹⁰⁵⁷ Hey sen; almışsın hünerlerini ele, saklamışsın kusurlarını koltuğuna. Be mağrur adam; ne alacaksın çaresiz kaldığın gün kalp para ile? Sa’dî, *Gülistân*, 2. bāb, 6. hikâye.

⁽²⁰⁾Rahne rāniḡ fethi ve hāniḡ sükūnuyla gedik ma'nāsınadır. Bu maḡāmda ma'nā-yi ⁽²¹⁾lāzımısi olan 'ayb u şeyn murāddır. Dānediḡ fā'ili nā-müselmānīdir. ⁽²²⁾Ki beyne's-şıfa ve'l-mevşūf vāḡi'dir. Şin nā-müselmāna rāci'dir. **Maḡşūl-i** ⁽²³⁾**beyt**: Nā müselmān olan kimse İslām'ıḡ raḡnesini ya'ni şān-i İslām'a [111^a] 'ayb u şeyn olan şey'i ne bilir? Öyle nā-müselmān ki eḡer aḡa müselmān ⁽²⁾oḡusaḡ İslām'a raḡne ve naḡş vāḡi' olur. Meşelā Yezīd-i pelid gibi ki ol ⁽³⁾zālīm-i bī-dīne müselmān demek şān-i İslām'a 'ayn-i şeyndir. Ve ḡıs 'alā hāzā.

71. Der-i ḡalvet-serā dervīş ber sulṡān ez an bended

Ki mürḡ-i ins mīpered zi hāy u hūy-i sulṡāneş

⁽⁶⁾Halvet-serādan murād ḡalvet-hānedir. Bended fi'liniḡ fā'ili dervīşdir, ⁽⁷⁾der-i ḡalvet-serā mef'ūlūdür. Ki, bendediḡ 'illetidir. Mürḡüḡ inse izāfeti ⁽⁸⁾müşebbehün bihiḡ müşebbehe izāfetidir. Hāy hūy aşḡāb-i şafā ve erbāb-i ṡarabiḡ ⁽⁹⁾şamaṡa ve ḡulḡulelerinden 'ibāretidir. Bu maḡāmda serhengān u muḡarribān-i pādīşāhīniḡ ⁽¹⁰⁾āvāze ve ḡulḡulelerinden kināyedir. Nitekim selāṡīn bir maḡalle teşrīflerinde āvāze ⁽¹¹⁾ve ḡulḡule 'ādet-i ḡadīmedir. Şin dervīşe rāci'dir, velākin ma'nāda ins ⁽¹²⁾kelimesine maşrūfdur. Taḡdīr-i 'ibāre; mürḡ-i inseş mīpered zi hāy hūy-i sulṡān ⁽¹³⁾demekdir. Malūm-i aşḡāb-i başiretdir ki ḡalvet sūnnetdir. Nitekim Ḥāzret-i şāḡīb-⁽¹⁴⁾şerī'at 'aleyhi ekmeli't-taḡıyyat bidāyet-i ḡāllerinde Ḥirā'da nice müddet nāşdan ⁽¹⁵⁾'uzlet buyurup ḡalvete mülāzemet buyurdular. Bināberīn ecille-i dīn daḡı ḡalvete ⁽¹⁶⁾müdāvimīndir ve ba'zılar zāhirde iḡtiyār-i celvet etmişlerdir. Bunlar daḡı ehl-i ⁽¹⁷⁾ḡalvetdir. Zīrā ḡaḡıḡat-i ḡalvet ḡāne-i ḡalbi aḡyārdan ḡālī edüp yāri bulmaḡ ⁽¹⁸⁾ve keşret iḡre vaḡdetde olmaḡdır. Bu maḡāma ṡarīḡ-i Naḡşibendiyyede ḡalvet der encūmen ⁽¹⁹⁾ta'bīr olunur ki Ḳur'ān-i Kerīimde daḡı buḡa remz u işāret olunmuşdur. Kemā ḡāle'llāhu ⁽²⁰⁾te'ālā **ricālun lā tulḡīhim ticāretun ve lā bey'un 'an zıkrillāhi ve iḡāmi's-şalāti**¹⁰⁵⁸ ilā āḡirihi.

Beyit: Ez derūn āşinā [şev] v'ez birūn bīḡāne şev
İnḡünīn zībā revīş kem mībuved ender cihān¹⁰⁵⁹

¹⁰⁵⁸ Bunları ne ticaret ve ne de alışveriş Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan alıkoyar. Nūr 24 /37.

¹⁰⁵⁹ Gönülden āşinā, dışarıdan yabancı gibi ol / Böyle güzel bir tarz cihanda az olur. *Abdullah Nidāi'yi Kāşḡārī ve Hakkıyye Risālesi*, s. 58.

(22)Bu beytiñ tercümesinde Toķātī Emīn Efendi ķuddise sırruhu buyurmuşlardır:

Beyit: Derūnī-āşinā ol taşradan bīgāne şansunlar
'Aceb zībā revişdir 'ākīl ol dīvāne şansunlar

[111^b] **Maḥşūl-i nazm:** Ḥalvet-ḥāneniñ ķapusını dervīş sultān üzerine andan ⁽²⁾içün sedd u bend eder ki ol dervīşin mürğ gibi olan üns billāhı ⁽³⁾hāy hūy-i sultāndan uçar ve tūyūr-i ķurbet-i İlāhī elinden kaçır. Nitekim bir ⁽⁴⁾pādişāh bir dervīşin ziyāretine gelüp ey dervīş benden bir şey iste ⁽⁵⁾dedikde ol dervīş daḥi ey pādişāh bir daḥi gelüp baña zaḥmet vermeyesiñ ⁽⁶⁾dediđi meşūr-i kitāb-i *Gūlistān*'dır:

Meşnevī: Ķa'r-i çeh bog'zīd her k'ū 'ākīl est
Z'ān ki der ḥalvet şafāhā-yi dil est (I /1300)
Zulmet-i çeh bih zi zulmethā-yi ḥalk
Ser nebürd an kes ki gired pāy-i ḥalk¹⁰⁶⁰ (I /1301)

72. Eger pā ber hevā-yi ḥod nihed reh-rev ez an ḥoşter

Ki bāşed der hevā zir-i ķadem taḥt-i Süleymāneş

(11)Reh-rev sālīk ma'nāsınadır. Şīn reh-reve rāci'dir. **Maḥşūl-i nazm:** (12)Eđer sālīk kendü hevā ve hevesi üzere ayak ķorsa ve hevā u hevesine (13)ğālib olursa ol sālīke hevāda taḥt-i ķademinde taḥt-i Süleymān (14)olmadan ziyāde ḥoş olur. Ya'ni Ḥazret-i Süleymān 'aleyhisselām gibi taḥt (15)der-hevā olmaķdan pā ber-hevā olmaķ ol sālīkiñ ḥaķķında ziyāde ḥoşdur. (16)Zirā ḥaķīķatde Süleymānlık hevā ve nefse gālib olmaķdır. Kemā ķāle Sultān (17)Veled¹⁰⁶¹ 'aleyhi tecelliyāti'ş-şamed:

Mışra': Nefs dīvin zabt eden dīnde Süleymān olur

¹⁰⁶⁰ Akıllı olan, kuyunun dibini seçer; çünkü yalnızlıkta gönül safaları vardır. // Kuyunun karanlığı, halkın karanlıklarından daha iyidir. Halkın ayağını tutan başını kurtaramaz.

¹⁰⁶¹ Kaynaklarda bu beytin bulunduğu şiir Ahmed Eflākī'ye ait görünmektedir. Orhan Kemal Tavukçu, "14. Yüzyıl Mevlevi Şairlerinden Eflākī Dede'nin Bilinmeyen İki Şiiri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 19, Erzurum 2002, s. 95-107.

73. EsİR-i nefS bāşed bende-i dervīş rā bende

Eger ĥod bende-i fermān buved Īrān u Tūrāneş

⁽²⁰⁾Īrān pīrān vezninde iklīm-i ma'rūfuñ ismidir ki 'Irāk ve Fārs ve ⁽²¹⁾Ĥorāsān ve Ahvāz ve ĥudūd-i Şām'dan ekser-i vilāyetleri şāmildir. Tūrān ⁽²²⁾mūrān vezninde āb-i Āmū'nuñ öte tarafıdır ki Māverā'ünnehr ülkesidir. ⁽²³⁾Şīn esİR-i nefse rāci'dir. Taĥdīr-i 'ibāre; esİR-i nefS bende-i dervīş rā [112^a] bendei bāşed eger buved bende-i fermān ĥodeş ehl-i Īrān u Tūrān demektir. ⁽²⁾**Maĥşūl-i beyt:** EsİR-i nefS-i emmāre ve zebūn-i şeytān-i mekkāre olan bende-i ⁽³⁾Īlāhī olan dervīşe bende ve her vechle muştī' u efgendedir. Eđer ol esİR-i ⁽⁴⁾nefs olan kimesneniñ fermānına ehl-i Īrān ve ahālī-i Tūrān bende daĥi ⁽⁵⁾olursa yine bendelikde şābitdir. Zīrā 'ārif Cenāb-ı Bārīden ĥā'ifdir ⁽⁶⁾ve Cenāb-ı rabbü'l-'izzetden ĥavf u ĥaşyet eden kimseden herkes meĥāfet ⁽⁷⁾üzeredir. Kemā verade fi'l-ĥadīş **men ĥāfe minellāhi ĥāfe minhu'n-nās**¹⁰⁶².

⁽⁸⁾**Beyit:** Her ki tersed ez Ĥudāyī rā zi dān

Bī-gümān ez vey betersed merdümān¹⁰⁶³

74. Şeh ateş dān u ateş-gīre in muştī 'evān-i ĥas

Ki behr-i ĥānumānhā soĥten bāşend i'vāneş

⁽¹¹⁾**Ateş-gīre** ateş yaĥacaĥ ĥas u ĥāşāk ve otluĥ ĥurusu maĥūle⁽¹²⁾sine derler. 'Evān zebān vezninde luĥatde saĥt-gīr ma'nāsınadır. ⁽¹³⁾Bu münāsebetle zālīm u ĥaddār ve ĥātīl u ĥūn-ĥ'ār kimesnelerde müsta'meldir. ⁽¹⁴⁾Ĥes kes vezninde ĥör ĥöp ma'nāsınadır. Ba'zen şey'-i ĥaĥīr ⁽¹⁵⁾daĥi kināye olunur. **Ki, dān** fi'liniñ 'illetidir. **Bāşendiñ** taĥtinde ⁽¹⁶⁾zamīr cem'-i efrād i'tibārıyla 'evāna rāci'dir. **e'vān** 'avniñ cem'idir ki ⁽¹⁷⁾yardım ediciler demektir, āĥirinde **şīn** **şehe** rāci'dir. **Maĥşūl-i manzūm:** ⁽¹⁸⁾Pādişāhı ateş bil ve bu bir avuĥ ĥör ĥöp gibi olan zālīmleri ateş-⁽¹⁹⁾gīre bil. Zīrā nāsıñ ĥānumānlarını yaĥmaĥda bu zālīmler i'āne ve yardım ⁽²⁰⁾edicilerdir. Nitekim nice 'evānān ĥānumān-i ümmet-i Muĥammed'i ĥarāb u perīşān ⁽²¹⁾etdikleri zāhir u nümāyāndır. Ey zālīm u ĥaddār! Āĥāh ol ki zālīmīn

¹⁰⁶² Kim Allah'tan korkarsa insanlar da ondan korkar. Aclūnī, *Keşfü'l-Hafā*, II /2479.

¹⁰⁶³ Bil ki Allah'tan korkan kimseden, insanlar da korkar şüphesiz.

mu‘azzebîndir. ⁽²²⁾Kemā aḥbara‘llāhu te‘ālā; innā a‘tednā li‘z-zālimîne nāran eḥāṭa bihim surādikuhā¹⁰⁶⁴.

⁽²³⁾ **Beyit:** Elem ta‘lem bi-enne‘z-zulme ‘āru
Cezā‘u‘z-zulmi ‘indellāhi nāru¹⁰⁶⁵ [112^b]

75. Hazer kon ey ‘ivān ez nevḥa-i mazlūm u eşk-i ū

Ki mī tersem koned kār-i du‘ā-yi Nūḥ u tūfāneş

⁽³⁾Nevḥa devḥa vezninde feryād u fiġān ma‘nāsınadır. Ū mazlūma rāci‘dir. ⁽⁴⁾Du‘ā-yi Nūḥ ‘aleyhi’s-selām rabbi lā tezer ‘ale‘l-arḍi mine‘l-kāfirîne deyyārā¹⁰⁶⁶ āyet-i ⁽⁵⁾kerīmesinden ‘ibāretdir. Şin Nūḥ’a rāci‘dir. **Maḥşül-i nazm:** Ey zālim! Mazlūmuñ nevḥasından ve gözünüñ yaşından hazer eyle. Zīrā korḳarım ki o mazlūmuñ ⁽⁷⁾nevḥa ve eşk-i çeşmi Hazeret-i Nūḥ’uñ du‘ā ve tūfānınıñ işini eyler ve seni ⁽⁸⁾helāk u perīşān eyler. Ve fi‘l-ḥadiş: **ittaki da‘vete‘l-mazlūmi fe-innehu leyse beynehā ve beynellāhi te‘ālā ḥicāb**¹⁰⁶⁷.

Beyit: Āteş-i sūzān nekoned bā sipend
An çı koned dūd-i dil-i müstemend¹⁰⁶⁸

76. Beters ez nāvek-i āhī ki tā bized belā ber tu

Koned ġırbāl-i çarḥ-i çenberin rā zaḥm-i peykāneş

⁽¹²⁾Nāvek ok demektir, āha izāfeti müşebbehün bihiñ müşebbehe izāfetidir. Beynehumāda ⁽¹³⁾vech-i müşābehet te‘şir u istiḳāmet-i ḳāmetdir. **Bized** biḥten maşdarından ⁽¹⁴⁾fi‘l-i muzāri‘dir ki alır demektir. **Ġırbāl** ma‘rūfdur ki lisān-i Türkide taḥrīfle ⁽¹⁵⁾ḳalbur derler. **Çenber** ḳanber vezninde müḥit-i dā‘ire olan şey’e denür,

¹⁰⁶⁴ Biz, zalimlere öyle bir cehennem hazırladık ki, onun duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. Kehf 18/29.

¹⁰⁶⁵ Nasıl bilmezsin zulmün ar, ayıp olduğunu / Allah katında cezasının ateş olduğunu.

¹⁰⁶⁶ Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma! Nūḥ 71/26.

¹⁰⁶⁷ Mazlumun bedduasından sakın; çünkü onunla Allah arasında perde yoktur. Buhârî, *Câmiu’s-Sahih*, III /2448.

¹⁰⁶⁸ Kederli gönlün dumanının yaptığını ateş üzerlik tohumuna yapamaz. Sa’dî, *Gülistân*, 1. bâb, 20. hikâye, krş. Mehmet Kanar çevirisi s. 51.

def ⁽¹⁶⁾ve fiçı kaşnağı ve hāle gibi. Āhirinde yā nisbet, nūn-i te'kīd nisbet içündür. Çarhıñ ⁽¹⁷⁾çenberīn olması küreviyyü'ş-şekl olduğuna mebnīdir. Konedin fā'ili zaḥm-i peykān ⁽¹⁸⁾mef'ūlu ğırbāldır. Peykān demren demektir. Şin nāveke rāci'dir. Mazlūma ⁽¹⁹⁾daḥi ircā' mümkündür. Tefatṭen. **Maḥşūl-i nazm:** Ey zālim! Mazlūmuñ oğ gibi olan ⁽²⁰⁾āhından ḥavf u ḥaz̄er eyle. Zīrā ol nāvek peykānınıñ zaḥmı bu küreviyyü'ş-şekl olan feleği ğırbāl gibi delik delik edüp seniñ üzerine ⁽²²⁾ālem-i bālādan belā ve muşibet alır ve ol nāvek-i mezkūr encām-i kār seniñ ⁽²³⁾bağrını deler.

Nazm: Hān ey nihāde tīr-i cefā ber kemān-i zūlm
Endiše güzer nāvek-i [113^a] dil-düz der kemān
Ger tīr-i tu zi cevşen-i fulād bog'zered
Peykān-i āh bog'zered ez kūḥ-i āhenīn¹⁰⁶⁹

77. Reved nuḳab du'ā-yi zūlm-keş tā zūlm-cū ver ḥod

Buved ḥandek muḥiṭ-i çarḥ u ḳal'a evc-i keyvāneş

⁽⁴⁾Nuḳab rāh ve yol ma'nāsınadır. Zūlm-keş mazlūm demektir. Zūlm-cū zālim ma'nāsınadır. ⁽⁵⁾Muḥiṭiñ çarḥa izāfeti şıfatıñ mevşūfa izāfetidir. Keyvān zūḥal-i bülendī ⁽⁶⁾ve felek-i zūḥale daḥi ıtlāk olunur. Şin zālīme rāci'dir. Taḳdīr-i 'ibāre; ⁽⁷⁾Reved du'ā-yi zūlm-keş tā nuḳab-i zūlm-cū demektir. **Maḥşūl-i beyt:** Mazlūmuñ du'āsı ⁽⁸⁾zālīmiñ yoluna ve tārīkine gider ve te'şīr eder. Eđer ol zālīme çarḥ-i muḥiṭ ḥandek ⁽⁹⁾ve evc-i keyvān daḥi ḳal'a olursa yine bī-fā'idedir. Zīrā nāşır-i mazlūm ⁽¹⁰⁾Cenāb-ı Ḳayyūmdur. Kemā verade fi'l-ḥadīş: **İttakū da'vete'l-mazlūmi fe-innehā tuḥmelu 'alā** ⁽¹¹⁾ğemāmin yaḳūlullāhu te'ālā ve 'izzetī ve celālī le-anşuranneke ve lev ba'de ḥīn¹⁰⁷⁰.

Nazm: ⁽¹²⁾ Dād kon ez himmet-i merdüm beters
Nīm-i şeb ez tīr-i tazallum beters

¹⁰⁶⁹ Ey sofrası zulüm kemanına cefa oku yerleştirilmiş, tuzakta can yakan okları düşün. Okunu, zırh gibi olan çevşenden bırakırsan, ah oku demir dağımı deler geçer. Sa'dī, *Mevāız*, 184. kıt'a.

¹⁰⁷⁰ Mazlumun bedduasından sakının çünkü o beddua Allah'ın bundan sonra yeminle sana yardım edeceğim söz bulutunu taşır. Ali el-Muttakī, *Kenzü'l-'Ummāl*, III /7600.

Āh-i kesān ⁽¹³⁾hord nebāyed şümürd
Āteş-i sūzān çi bozorg u çi hord

Tīr-i za‘ifān ki ⁽¹⁴⁾perīd ez kemān
Bog‘zeređ ez nūh siper-i āsumān ¹⁰⁷¹

Fihī leṭāfetun lā yaḥfā ‘alā men te‘emmel.

78. Şeh ez sengī ki dāred kūheş ez ḥ‘ānī çi sūd u rā

Çü ḥ‘āhed dest-i merg āḥir nihāden ber felāḥāneş

⁽¹⁷⁾Seng taş ma‘nāsınadır. Bu maḳāmda ḳal‘a murāddır. Bu ta‘biri ⁽¹⁸⁾iḥtiyār felāḥān lafzına cināsa mebnīdir. Dāredin fā‘ili taḥtinde şin ⁽¹⁹⁾şehe rāci‘dir. Kūh tağ demektir. Āḥirinde şin senge rāci‘dir. Felāḥān ⁽²⁰⁾fāniñ fethiyle şapan ta‘bir olunan ālet-i ma‘rūfedir. Şin şehe rāci‘dir. ⁽²¹⁾**Maḥşül-i beyt:** Pādişāh bir ḳal‘adan ki tutar ya‘ni bir ḳal‘aya ki mālik olur ⁽²²⁾ol ḳal‘aya metānet ve rezānetde eđer tağ oḳursañ andan ol şāha ⁽²³⁾ne fā‘ide? Çünkü encām-i kār mevtiñ eli ol pādişāhi şapan üzerine ḳoyup [113^b] atsa gerekdir. Ya‘ni encām-i kār mevt muḳarrer olunca ittiḥāz-i ḳilā‘-i metīn u ḥuşūn-i ḥaşīne ⁽²⁾bī-fā‘idedir. Zīrā mevtden firār ḥadd-i imkānda olmadığı āşikārdır. Kemā ḳāle‘llāhu ⁽³⁾te‘ālā **eynemā tekūnu yudrikkumu‘l-mevtu ve lev kuntum fi burūcin müşeyyedetin** ¹⁰⁷².

Beyit: ⁽⁴⁾ Pādişāh olsañ da dirler er kişi niyyetine
Var muşallāda yatan ḥünkāra baḳ da ‘ibret al

Sulṭān Sencer ḥalet-i nez‘inde buyurmuşlardır:

Nazm: Be zaḥm-i tiğ-i cihāngīr u gürz-i ḳal‘a güşāy
Cihān musaḥḥar-i men şod çü ten musaḥḥar-i Rāy

¹⁰⁷¹ Ey padişah, halkın himmetinden ve gece yarısı zulüm okundan kork! // İnsanların âhını, önemsiz, küçük sayamazsın. Ateş küçük de olsa büyük de olsa, yakar! // Güçsüzün, mazlumun oku yaydan çıktı mı, dokuz kat olan feleği bile deler geçer! Nizâmî *Mahzenü‘l-Esrâr*, bahş 26.

¹⁰⁷² Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır. Nisâ 4/78.

Besî hişâr küşüdem be yek nümüden-i dest

Besî meşâf şikestem be yek füsürde pây

Çü merg tâhten avered hiç sūd nedâşt

Beķā beķā-yi Hūdā est u mülk mülk-i Hūdāy¹⁰⁷³

79. Zi her sū k'āmedī kesrā der eyvān sāhtī menzil

Beyā k'imrüz kesrī bīnī ez her sū der eyvāneş

⁽¹¹⁾Kesrā kâfîñ fethi ve sīniñ sükūnuyla laķab-i Nūşirevāndır ki şāh-i 'īrāndır. ⁽¹²⁾Ba'dehu muṭlaķa 'īrān şāhlarına 'alem-i hāşş olmuşdur. Eyvān kemer ma'nāsınadır, ⁽¹³⁾bu maķāmda yüksek yerden kināyedir. İmrüzdan murād mevt günüdür. Kesr ⁽¹⁴⁾ķırıklık, āhirinde yā vaḥdet içündür. Şin beyt-i evvelde şehe rāci'dir. ⁽¹⁵⁾**Maḥşül-i nazm:** Ey pādişāh! Her ṭarafdan pādişāh geldiñ ve meşāriķ u meġāribi ⁽¹⁶⁾ķabza-i taşarrufuñu aldıñ ve maķām-i 'ālīde kendüye menzil düzdüñ ve nice ķuşūr-i ⁽¹⁷⁾refi'a ve ebniye-i nefiseler bünyād eylediñ. Ey kimse! Gel gör ki mevt günü ol ⁽¹⁸⁾pādişāhıñ eyvān u ķuşūrunda her ṭarafdan nice kūsūr görürsün ve ḥarāb ⁽¹⁹⁾u perişān olmuş bulursun. Zīrā "iķbāl" maķlūb-i "lā beķā"dır ki kimesneniñ ⁽²⁰⁾devlet u iķbālī bu dünyā-yi fānīde ebedī ķalmaz. Kemā ķāle Hūsrev-i Dihlevī ķuddise ⁽²¹⁾sırrahu:

Rubā'ī: İķbāl rā beķā nebud dil ber ū mebend
'Ömrī ki der ġurūr ġüzārī hebā buved
Ver nīst bāveret zi men in nükte-i şerīf
İķbāl rā çü ķalb konī lā beķā buved¹⁰⁷⁴

El-hāşıl dünyā-yi denī kimesneye bāķī olmayup pādişāhān [114^a] daḥi mevtden sekrāndır. Nitekim denmişdir:

¹⁰⁷³ Cihangir kılıç darbeleri ve kale açan ġürzle cihan bana âmāde oldu, bedenimin Rey şehrine âmāde olması gibi // Bir el hareketiyle nice kaleler açtım, bir ayak ile nice saflar kırdım // Ölüm hücum ettiğinde hiçbirisinin faydası olmadı. Bekā Allah'ın bekāsıdır ve mülk de sadece Allah'ın mülkü. <http://nezamfekri.persianblog.ir/post/122>, (11.05.2013)

¹⁰⁷⁴ İķbal ebedi deġildir, ġönül baġlama ona / Heba olur ġurur ile geķirdiġin ömür / Bu mühim hususta bana inanmıyorsan eġer / Deġiştir "iķbāl"i görürsün "lā bekā" olduğunu.

Nazm: Cihān ey berāder nemāned be kes
Dil ender cihān-āferīn bend u bes

Mekon tekye ber mülk-i dünyā vü puşt
Ki bisyār kes çün tu pervered u küşt

Çü āheng-i reften koned cān-i pāk
Çi ber taht mürden çi ber rüy-i hāk¹⁰⁷⁵

80. Cihān çün mezbele est u zer u sīmeş seng-i istincā

Ki ez kevn-i harān şad bār u biş ālūde şeytāneş¹⁰⁷⁶

⁽⁶⁾Mezbele mīmiñ ve bāniñ fetħalarıyla ism-i mekāndır ki süpründü ve gübreligē denür. ⁽⁷⁾Yuķālu ed-dunyā ke'l-mezbele¹⁰⁷⁷. İstincā istibrā vezninde mevzi'-i tahāreti şu ile ⁽⁸⁾yaykımaķ yāhud taş ile silinmek ma'nāsına. Har eşek, āhirinde elif ve nūn ⁽⁹⁾edāt-i cem'dir. Şeytān lafzınıñ āhirinde şin 'alā tarīķi'l-bedel zer u sīme ⁽¹⁰⁾rāci'dir. **Maḥşül-i nazm:** Dünyā bir mezbele gibidir ve dünyāniñ zer u sīmi seng-i istincādır. ⁽¹¹⁾Öyle seng-i istincā ki eşeklerin kūnından yüz def'a daḡi ziyāde şeytān ol ⁽¹²⁾zer u sīmi bulaşdırmışdır. Bināberīn erbāb-i ḡaķīķat dünyāya aşla rağbet ⁽¹³⁾buyurmadılar. Kāle Mevlānā ḡuddise sırruhu:

Meşnevī: Cevz-i pūsīde'st dünyā ey emīn
İmtihāneş kem kon ez dūreş bübīn (VI /3469)

Goft dünyā lehv u lu'b est u şomā
Kūdegīyet vü rāst fermāyed Hudā¹⁰⁷⁸ (I /3430)

¹⁰⁷⁵ Kardeşim, dünya kalmaz kimseye / Gönünü dünyayı yaratana bağla; yeter sana. // Dünya mülküne sırtını verip güvenme / Çünkü senin gibi nicesini yetiştirip öldürdü. // Temiz canın niyet etmesin bir kez gitmeye; / Ha tahta ölmüşsün, ha toprakta. Sa'di, *Gülistān*, 1. bāb, 1. hikāye.

¹⁰⁷⁶ Mukāyese yaptığımız neşredilmiş *Dīvān*'da bu beyitten önce

Çü nebved çeşm-i nuşret bī-remed şāh-i sipeh keş rā

Buved gird-i sipāhī ḡoş-ter ez kuḡl-i Sipāhāneş

beyti bulunmaktadır.

¹⁰⁷⁷ Dünya çöplük gibidir derler.

¹⁰⁷⁸ Dünya da çürük bir bir cevizdir a emin kişi! Onu sınamaya kalkma, uzaktan seyret. // Allah: 'Dünya oyundur, eğlencedir; siz de çocuksunuz' dedi, Allah doğru buyuruyor.

81. Mecū bî-fāka kām-i dil ki miḥnet-dīde-i Ken‘ān

Cemāl-i Yūsufi rūzī neşod bî-kaḥt-i Ken‘āneş

(17)Fāka nāka vezninde faḥr u iḥtiyāc ma‘nāsınadır. Rūzī naşib demektir. Miḥnet-
(18)dīde-i Ken‘ān‘dan murād Ḥazret-i Ya‘qūb ‘aleyhi’s-selāmdır. Zīrā Ken‘ān
kendüye zindān (19)olup feryād u fiğān eylediler. Şin miḥnet-dīde-i Ken‘ān‘a
rāci‘dir. **Maḥşül-i nazm:** (20)Ey tālib-i Ḥudā! Faḥr u iḥtiyāc olmaksız göñlünün
murādını isteme. Zīrā Ḥazret-i (21)Ya‘qūb ‘aleyhi’s-selāma şehr-i Ken‘ānda kaḥt u
ğelā olmadıkça cemāl-i Yūsuf (22)naşib olmadı. Sen daḥi Yūsuf-i ḥaḳīkī olan Cenāb-ı
rabbü’l-‘izzetiñ vuşlatına (23)tālib isen tarīḳ-i ‘aşḳda faḥr u fāka çekmek gerekdir.
Ḥattā cemāl-i yār zāhir u aşikār [114^b] ola.

Beyit: Belā keş tā cemāl-i dost bīnī
Ki merd bī-belā merd-liḳā nīst¹⁰⁷⁹

Ḳışşa-i Ya‘qūb u Yūsuf ‘aleyhima’s-selām kütüb-i tefāsīrde (3)mübbeyyendir. Anda
taleb oluna.

82. Felek āyine-reng āmed mekon ‘işyān ki mītersem

Nemāyed şüret-i ‘işyān-i tu nāgāh ğaḍbāneş

(6)Ġaḍbān sekrān vezninde tarğın ve ḥışm-nāk adama denür. Şin (7)feleke rāci‘dir.
Maḥşül-i nazm: ‘İşyān eyleme. Zīrā felek āyine renginde geldi. (8)Ḳorḳarım ki seniñ
‘işyānınıñ şüretini ol felek-i ğaḍbān (9)gösterir¹⁰⁸⁰ ya‘ni etdiğün ‘işyān ve ḳabāyihī
cümleye fāş edüp seni (10)dillere destān ve şöhre-i devrān eyler. Feleğün şüret-i ‘işyān
göstermesi rezīl etmesinden kināyedir.

83. Sirişk efşān ki ez behr-i nişār-i meclis-i ḳurbet

¹⁰⁷⁹ Bela çek ki sevgilinin yüzü görünsün; çünkü dertsiz adam, adam değildir. Attār, *Dīvān*, g. 104/5.

¹⁰⁸⁰ “gösterir” : BM nüshasında iki defa yazılmıştır.

Be hışm-i h'ış b'ını 'ākıbet d'ürhā-yi ğaltāneř

⁽¹⁴⁾Siriřk efřān ağla demektir. Kurbet ne keyfiyyetden 'ibāret olduğu ⁽¹⁵⁾bu ğadıř-i kudsiden rüřendir: **Lā yezālu 'abdī yetakarrabu ileyye bi'n-nevāfili fe-izā ağbebtuhu kuntu sem'ahu'l-lezī yesma'u bī ve bařarahu'l-lezī yubřiru bī ve yedehu'l-letī yebřiřu bī ve riclehu'l-letī yemři bī**¹⁰⁸¹. Ğaltān selmān vezninde yuvarlanıcı demektir. ⁽¹⁸⁾Bu maķāmda ma'nā-yi lāzımisinde müsta'meldir ki müdevver demektir. řin siriřke ⁽¹⁹⁾rāci'dir. **Maĥřul-i nazm**: Ey sālīk-i rāh-i āhīret! Meclis-i ķurbetde řaķmadan ⁽²⁰⁾iķün ağla. Zīrā ol göz yařını kendü gözünde encām-i kār d'ürhā-yi ğaltān ⁽²¹⁾görürsün. Ya'ni ol dümū'-i 'ayn ile gözleriņ nūr u zīynet bulup ⁽²²⁾zūlmetde ķiyāmetden rehā ve maķbūl-i dergāh-i Ğudā olursun. Kemā verade fi'l-ğadıř: ⁽²³⁾**Men bekā min ğařyetillāhi kānet lehu nūrān yevme'l-ķiyāme**¹⁰⁸². Gözyařının d'ürre [115^a] müřābeheti vücūh-i 'adīdedendir. Te'emmell.

Meřnevī: Eřk k'an ez behr-i ū bārend ğalk
Gevher est u eşk pindārend ğalk (I /1780)

Ey dirīğā eşk-i men deryā budī
Tā niřār-i dilber-i zībā budī¹⁰⁸³ (I /1715)

84. Riyā-pişe ğü ez 'iřķ u muĥabbet lāfed u giryed

Meb'ın cüz çeşme-sār-i kizb u bühtān çeşm-i giryāneř

⁽⁶⁾Riyā terku'l-iĥlāři fi'l-'ameli bi-mulāĥazati ğayrillāhi fiĥden¹⁰⁸⁴ 'ibāretidir. Piře ⁽⁷⁾bā-i Fārisī ile řan'at demektir. Riyā-piře řan'atlı demektir ki mürāyī demek ⁽⁸⁾olur. Sār mār vezninde maĥall u mekān demektir. řin pişeye rāci'dir. ⁽⁹⁾**Maĥřul-i manzūm**: Ğünkim mürā'i 'ařķ u muĥabbetden lāf ura ve bükā eyleye; sen ⁽¹⁰⁾anıņ çeřm-i giryānını kizb u bühtān çeşme-sārının ğayrı görme ve anıņ ⁽¹¹⁾lāf u bükāsına aldanma.

¹⁰⁸¹ Kulum nafile ibadetlerle bana yaklaşır; şayet ben onu seversem işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Buhārī, *Cāmiu's-Sahīh*, VIII, 6502.

¹⁰⁸² Kim Allah korkusundan ağlarsa, kıyamet gününde ağlaması ona nur olur. Ali el-Muttakī, *Kenzü'l-Ummāl*, III /5912.

¹⁰⁸³ İnsanların onun için yağdırdığı gözyaşları incidir; ama insanlar gözyaşi sanır. //Ah ne yazık, gözyaşım deniz olaydı da o güzel dilbere saçılaydı.

¹⁰⁸⁴ Allah'ın gayrısı dışındakileri düşünerek amelde ihlası terk etmektir.

Zîrâ anıñ girye ve bükâsı bir mekr u keyddir ki anıñla ⁽¹²⁾nice sâde-dilânı bende ve şayd eder. Riyâ nezd-i Ĥudâ'da ne mertebe menfūr ⁽¹³⁾olduđu nice kütübde mezkūr olmađla tafşîl hâşıl-i taĥşîldir.

Ķıţ'a: Ey derûnet bürehne ez taĥvâ
K'ez birûn câme-i riyâ dârî
Perde-i heft reng der meg'zâr
Tu ki der hâne büriyâ yârî¹⁰⁸⁵

85. Buved süfle sifâl-i ĥuşk müşkil-zindeği yâbed

Vü ger sâzi zi 'ilm u ma'rifet pür-âb-ı ĥayvâneş

⁽¹⁸⁾Süfle zamm-i sîn ile denî kimesne demekdir. Sifâl sîn ile ⁽¹⁹⁾saĥsı ve cevz ve bâdem ve fıstıĥ mişillü mîveleriñ ĥabuđuna ıtlâĥ olunur. ⁽²⁰⁾Şîn sifâle râci'dir. **Maĥşül-i beyt:** Süfle ve denî olan kimesne ⁽²¹⁾ĥuru saĥsı gibidir ve sifâl-i ĥuşk daĥi müşkil-zindelik bulur. ⁽²²⁾Eğer ol sifâl-i ĥuşku âb-ı ĥayât gibi olan 'ilm u ma'rifetden tolu ⁽²³⁾düzer iseñ ol sifâl şükûfe-dâr olmaĥ muĥâldir. Ĥulâşa-i ĥâl edânî [115^b] u erâzile¹⁰⁸⁶ pend u nuşĥ ve ta'lîm-i 'ilm etmek bî-hâşıldır. Nitekim denmişdir:

⁽²⁾**Ķıţ'a:** Ebr eger âb-i zindeği bâred
Hergiz ez şâĥ-i bîd ber neĥorî
Bâ fûrû-mâye rûzigâr meber
K'ez ney büriyâ şeker neĥorî¹⁰⁸⁷

86. Çü ĥükm-i kullu sırrin câveze'l-işneyni mîdânî

Meyâver ber du leb sırrî ki nâ-ĥâr est kitmâneş

⁽⁶⁾Ĥükm şu nesne şöyle olsun demekden 'ibâretdir, mâ-ba'dine izâfeti ⁽⁷⁾beyâniyyedir. **Kullu sırrin câveze'l-işneyni şâ'e**¹⁰⁸⁸ kelâm-i nebeviyye ve

¹⁰⁸⁵ Hey sen, için bomboş takvadan yana. Üstünde var riya giysisi. Altında varken hasır, yedi renkli perde asma kapına. Sa'dî, *Gülistân*, 2. bâb, 46. hikâye.

¹⁰⁸⁶ "erâzil": SK

¹⁰⁸⁷ Abıhayat yağsa buluttan, söğüt ağacının meyvasını yiyemezsin. Alçaklarla geçirme zamanını, çünkü hasır kamışından şeker yiyemezsin. Sa'dî, *Gülistân*, 1. bâb, 4. hikâye.

hadīs-i Muştafaviyye⁽⁸⁾dendir. Bu maḥalde ri‘āyeten li‘l-vezn şā‘e kelimesi metrūkdur. Bu hadīs-i şerīf⁽⁹⁾eḥādīs-i mevzūnetü‘l-esālībdendir ki fem-i sa‘ādet-i dūrer-bār-i Aḥmediyye⁽¹⁰⁾den baḥr-i remel-i müseddes-i maḥzūf veznine muṭābık vürūd etmişdir. Bu hadīs-i⁽¹¹⁾şerīfīn şerḥinde şürrāḥ işneyn kelimesinde iki fırka olup ba‘zılar⁽¹²⁾işneynenden murād şefeteyn ve ba‘zılar muḥāṭabdır dediler. Nāzım-i bozorgvār⁽¹³⁾ma‘nā-yi evveli ihtiyār etdikleri ber dü leb lafzından bedīdārdır. Feteemmel.⁽¹⁴⁾**Kitmān** ğilmān vezninde gizlemek ve şaklamak ma‘nāsınadır. **Şīn sırra**⁽¹⁵⁾rāci‘dir. **Maḥşūl-i nazm**: Ey vākıf-i esrār! Çünkü **kullu sırrın cāveze‘l-işneyni**⁽¹⁶⁾**şā‘e** ḥükm-i şerīfini bilürsin. Bu şüretde bir sırrı ki anı ketm u ihfā⁽¹⁷⁾çāresizdir. Ol sırrı iki dudağının üzerine getirme ya‘ni kendü⁽¹⁸⁾kendüğe daḥi tekellüm eyleme. Kanda kaldı ki aḡyāra söylemek? Beyt-i ātiye merhūndur.

87. Kes ez kitmān-i rāz-i ḥod peşimān kem şeved liken

Buved bisyār k‘ez ifşā-yi an bīnī peşimāneş

⁽²¹⁾**Kem** bu maḥalde ‘ademden kināyedir. Bu şüretde **kem şod** neşod ma‘nāsına⁽²²⁾olur. **Şīn kese** rāci‘dir. Bu beyt¹⁰⁸⁹ beyt-i evvele maḥām-i ta‘lī[l]de mesūkdur.⁽²³⁾**Maḥşūl-i nazm**: Ey kimse! Sen keşf-i esrār eyleme. Zīrā bir kimesne kendü sırrını [116^a] ketm u ihfā etmekden peşimān olmaz. Ve lākin bu çok vāқи‘ olur ol sırrı ifşā⁽²⁾ve izhār ettiğinden ol kimesneyi peşimān görürsün. Zīrā kemāl sırrı sır⁽³⁾etmekdir. Ve lizā kāle ‘Aliyyu‘l-Murtażā raḍiyallāhu te‘ālā ‘anhu ‘**aleykum bi-ḥıfzı‘ş-serā‘ir**¹⁰⁹⁰. Ve ba‘zı⁽⁴⁾evliyāullāh sırrı sır edenin demine eyvallāh buyurmuşlardır.

Meşnevī: Her ki rā esrār-i kār amūhtend
Mühr kerdend u dehāneş dühtend¹⁰⁹¹ (V /2240)

88. Tu rā tā hest nā-hemvārī der ḥod ḡanīmet dān

¹⁰⁸⁸ İki kişiyi aşan her sır yayılır. Kaynağı bulunamadı.

¹⁰⁸⁹ “beyt” : - SK

¹⁰⁹⁰ Sırları korumanız gerekir.

¹⁰⁹¹ Kime işin sırlarını öğrettilerse, aḡzını mühürleyip dikmişlerdir.

Dürüştihâ-yi devr-i çarh râ kânest sühâneş

⁽⁸⁾Dürüşt keşâfet ve gılzet demektir. Sühân sūdân vezninde iğne ⁽⁹⁾ta‘bîr olunan âlete denür. Şîn, nâ-hemvâra râci‘dir. **Maḥşül-i nazm**: Mâdem ki ⁽¹⁰⁾sende nâ-hemvârlık ve elem u ıztırâb vardır anı ğanîmet bil. Zîrâ ol ⁽¹¹⁾nâ-hemvârı devr-i çarḥı keşâfet u gılzet ve ğadr u miḥnetine sühândır ⁽¹²⁾ya‘ni izâle edicidir. Kemâ kıle ba‘du‘l-küberâ; **el-belâu ve‘l-ıdḥrâbu milḥu aḥvâli‘s-şâlikîne izâ zâle ‘anhum fesedet aḥvâluhum**¹⁰⁹².

Beyit: Mâ belâ ber kesî ‘ıḥâ nekonîm
Tâ ki nâmeş zi evliyâ nekonîm¹⁰⁹³

89. Mekon der her nefes enfâs-i ḥod zâyi‘ ki her gevher

Ki bâşed kıymetî cüz bî ḥıred nefrüşed erzâneş

⁽¹⁷⁾Şîn gevhere râci‘dir. **Maḥşül-i nazm**: Her nefes ve her anda kendü enfâs-i nefiseñi ⁽¹⁸⁾zâyi‘ eyleme. Zîrâ her gevher ki kıymete mensûb ola ‘âkılsızıñ ğayrı anı ⁽¹⁹⁾erzân fûrûht eylemez. Nefes-i insânî daḥi bir gevher-i ‘âlıdır ki zıkr-i Bârîniñ ⁽²⁰⁾ğayrıya şarf u ḥarc eylemek lâıyık değıldir.

Rubâ‘î: Ser-rişte-i devlet ey berâder bekef âr
În ‘ömr-i girâmî be ḥasâret megüzâr
Dâ‘im heme câ bâ heme kes der heme kâr
Mîdâr nühüfte çeşm-i dil cânib-i yâr¹⁰⁹⁴

90. Turş-rû bâş bâ bed-ḥü ne şîrîn-leb ki şafrâyî

Bih ez sîb-i sipâhânî buved nârenc-i Geylâneş

[116^b] Turş-rû ‘abûsu‘l-vech demektir. Sipâhân ispahânıñ muḥaffefidir ki ‘Irâķ-i ‘Acemiñ ⁽²⁾dâru‘l-mülkü olan beldenıñ ismidir. Selefde aña Dâru‘l-Yehûd derler idi. ⁽³⁾Ve Deccâl-i la‘în andan zühûr ve ibtidâ dâḥiye-i kaḥt-i şâmil andan

¹⁰⁹² Elem ve ızdırıp, sâliklerin hallerinin tuzudur; ortadan kalktığında halleri bozulur.

¹⁰⁹³ İsmiñi evliyadan yazmadığımız müddetçe kimseye bela vermiyoruz.

¹⁰⁹⁴ Ey kardeş! Tutun devlet ipinin ucuna / Bu değerli ömrü zarara salma / Daima her yerde, herkesle ve her işte/ Gönül gözünü yönelt yar tarafına. *Abdullah Nidâ‘-yi Kâşgârî ve Hakkıyye Risâlesi*, s. 54-55.

neş'et ⁽⁴⁾edecektir. Ve kırk gün o beldede iķāmet eden elbette baķil u mūmsik ⁽⁵⁾olur derler. Ve *Mu'cemu'l-Būldān*¹⁰⁹⁵ Őāhibi IŐfahān isminin taŐhīhinde bu ⁽⁶⁾'ibāre ile beyān eyledi ki; **el-IŐbahān ismun mūŐtaķķun mine'l-cundiyyeti ve zālīke enne** ⁽⁷⁾lafza **ıŐbahān izā rudde ilā ismihi bi'l-Fārisiyyeti kāne IŐpahān ve huve cem'u** ⁽⁸⁾ispāh ve **ispāh ismun li'l-cundi ve'l-kelbi ve yuĥaffefu ve yuķālu ispeh ve cem'uhu** ⁽⁹⁾li'l-Fārisiyyeti **IŐpahān**¹⁰⁹⁶, intehā. **Sīb** elmadır ki a'lā ve ekberi IŐfahān'da ⁽¹⁰⁾mevcūddur. **Nārenc** 'Arabī olarak turunc ta'bīr olunan mīvedir ki çekirdeğini ⁽¹¹⁾tenāvüle mūdāvemmet zarar-i ĥaŐerātdan mūcib-i selāmetdir. Fāriside ⁽¹²⁾nāreng ta'bīr olunur. **Geylān** feylān vezninde vilāyet-i ma'rūfe ismidir, ⁽¹³⁾Ceylān mu'arrebidir. Őehr-i mezkūrda turuncu a'lāsı olduđu *Esāmī-yi Būldān* nām kitābda meŐūrdur. **Őin Őafrāyīye** rāci'dir. **MaĥŐul-i nazm:** ⁽¹⁵⁾Bed-ĥū ve seyyiu'l-ĥuluķ olan kimesneye 'abūsu'l-vech ol, Őīrīn-leb ⁽¹⁶⁾olma. Ya'nī merd-i bed-ĥūya muķārenet u muŐāĥabet ve nūvāziŐ u mūlātafet ⁽¹⁷⁾eyleme. Zīrā Őafravī olan kimesneye sīb-i Őīfāhān'dan nārenc-i Geylān ⁽¹⁸⁾a'lādır. Nitekim Őafravī olana ĥulviyyāt 'ayn-i zararlıdır.

91. Henuz āzār-i merdūm ĥūy-i tu nā geŐte an bog'sol

Çü biĥ-i ĥār muĥkem geÇ netvān kenden lisāneŐ

⁽²¹⁾**Beg'sol** bā-i zā'ide ile emr-i ĥāzırdır ki ĥopar demektir. **Biĥ** kök demektir. **Ĥār** ⁽²²⁾diken demektir. Taķdır-i 'ibāre; henüz ĥūy-i merdūm āzār-i tu nā geŐte demektir. **MaĥŐul-i** ⁽²³⁾**nazm:** Őimdi Őaĥa ĥaŐlet-i merdūm āzārı olmadan ve ĥāne-i ĥalbiĥ ĥıŐāl-i zemā'im [117^a] ile Őolmadan anı terk eyle. Çünkü bir biĥ-i ĥār muĥkem ve pāyidār ola ol biĥi ⁽²⁾yerinden āsān olarak iĥrāc mūmkūn deđildir. Nitekim denmiŐdir:

Nazm: Dıraĥtī ki eknūn girift est pāy
Be nīrū-yi ŐaĥŐ ber āyed zi cāy

VereŐ hem-ĥūnān rūzgārī helī

¹⁰⁹⁵ Ebū Abdullah Yākūt bin Abdullah el-Hamevī'nin *Mecmau'l-Būldān* adlı eseridir. Yazma nüshalarından bazıları Carullah nr. 1581, Atif Efendi nr. 2759 ve 2760, Nuruosmaniye 4691, Őehid Ali PaŐa nr. 1821'de kayıtlıdır.

¹⁰⁹⁶ Bkz. Atif Efendi nr. 2759, vr. 71b.

Begerdüneş ez biḥ ber nug'seli¹⁰⁹⁷

El-ḥāşıl aḥlāk-i reddiye ⁽⁵⁾ḥāne-i dilde qarār-gīr olmadan terk etmeğe sa'y u gayret eyle. Zīrā biḥ-i ⁽⁶⁾dıraḥt-i ḥişāl-i kabīḥa ḥadīka-i ḳalbde istiḳrār bulduḳda anı ḳam' u iḥrāc ⁽⁷⁾aş'abu min ḥartı'l-ḳatāddır¹⁰⁹⁸. Ve fi'l-ḥadīs: evvelu mā yūḍa'u fi'l-mizāni el-ḥuluḳu'l-ḥasen¹⁰⁹⁹.

Nazm: Ḥūy-i nīk er dādet İzed ḥiç diġer-gū mebāş
Ḥūy-i nīk ey ādemī ez her çı dārī ḥoş-ter est¹¹⁰⁰

92. Çü dāred fāsıḳ-i nā-dār ḥusr-i dūnyā u 'uḳbā

Buved ḥusr-i meşnā çün konend işbāt-i ḥusrāneş

⁽¹²⁾Nā-dār pādār vezninde faḳīr demektir. Ḥusr azmak ve ḳāll u gümrāh olmak ⁽¹³⁾ma'nāsınadır. **Maḥşül-i nazm:** Çünkü faḳīr fāsıḳ dūnyā ve 'uḳbāniḡ ḥusrunu ⁽¹⁴⁾tutar. Böyle¹¹⁰¹ olunca aña işbāt-i ḥusrān etdiklerinde anıḡ ḥusru meşnā ⁽¹⁵⁾olur. Zīrā faḳīr fāsıḳ dūnyāda ateş-i faḳr ile sūzān ve āḫiretde ⁽¹⁶⁾daḡı fısqı sebebiyle nār-i caḫīmde büryāndır. El-ḥāşıl **ḥasire'd-dunyā ve'l-āḫirete zālike huve'l-ḥusrānu'l-mubīn**¹¹⁰² ḳavl-i münīfine mażhar olur demektir. Ḥafī deġildir ki ⁽¹⁸⁾her faḳīr nezd-i rabb-i ḳadīrde mażhar-i iḥsān-i keşir olmaz. Nice fuḳarā rüz-i cezā⁽¹⁹⁾da giriftār-i dām-i belā oldukları bī-çün u çerādır. Faḳr-i maḳbūl şalāḥ u ⁽²⁰⁾taḳvāya muḳārin olan faḳrdır ki buncılayın fuḳarāniḡ nā'il oldukları ⁽²¹⁾meşübāt ve vāşıl oldukları 'uluvv-i derecāt ḥaḳḳında olan āyāt-i ⁽²²⁾'izām ve eḫādīs-i seyyidü'l-enām ve kelimāt-i evliyā-yi kirām bu kitābıḡ güncīdesi ⁽²³⁾olmak ḥayāl-i muḫāldir. Fefhem. [117^b]

¹⁰⁹⁷ Henüz kök salmaya başlayan bir ağaç sökülebilir bir insan gücüyle. Bırakırsan bir süre kendi hâline, arabayla çeksen sökülmez kökünden. Sa'dî, *Gülistân*, 1. bâb, 4. hikâye.

¹⁰⁹⁸ (Dikenli bir ağaç olan) geven ağacını koparmaktan daha zordur.

¹⁰⁹⁹ Mizanda ilk tartılacak olan, güzel ahlaktır. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I / 829.

¹¹⁰⁰ İyi huy / güzel ahlak, eğer sana Allah vergisi ise daha da bir şey isteme. Ey âdemoġlu her neye sahipsen, iyi huydan / ahlaktan daha güzeli yoktur.

¹¹⁰¹ "Böylece" : SK

¹¹⁰² O dünyayı da kaybetmiştir, ahireti de. İşte bu apaçık ziyanın ta kendisidir. Hac 22/11.

93. Negüyi kon ki ez rāh-i za‘ifān ger kesī sengī

Nihed yek sū şevēd ferdā ger an zān seng-i mīzāneş

⁽³⁾Şin kese rāci‘dir. Taqdir-i ‘ibāre; nihed kesī ez rāh-i za‘ifān yek sū ⁽⁴⁾demekdir. **Maḥşül-i beyt:** Herkese iyilik eyle. Zīrā zā‘ifleriñ yolundan ⁽⁵⁾eğer bir kimesne zu‘efā ve fuḳarāniñ ayakları deĝip müte‘ellim olmasınlar ⁽⁶⁾içün bir taşu bir tarafa vaz‘ eylese ber mantūḳ-i innallāhe lā yuḏī‘u ecra‘l-muḥsinīn ¹¹⁰³ Cenāb-ı Hūdā anı zāyi‘ u ifnā etmeyüp rüz-i cezāda ⁽⁸⁾ol seng-i merfū‘ anıñ mīzānına mevzū‘ olup ol kimesneniñ mīzānı ⁽⁹⁾ol seng ile girān olur ve ol kimesne **femen şeḳulet mevāzīnuhu fe-ulā‘ike humu‘l-muflīhūn** ¹¹⁰⁴ kerimesi müfādınca aşḫāb-i felāhdan olur.

94. Çi bāk an rā ki ez āb-i vuzū der pā şikāf üfted

Ki bāşed cūybārī her şikāf ez baḫr-i ğufrāneş ¹¹⁰⁵

⁽¹³⁾Şikāf gilāf vezninde ayrıḳ ve yarık demektir. İnrā inkes rā taqdirindedir. ⁽¹⁴⁾Cūy-bār kūhsār vezninde cūy ile bārdan mürekkebdır. Bār edāt-i ⁽¹⁵⁾keşret ve ‘azamet olmaĝla cūybār gāh olur ki ırmaĝı ve aḳarsuları ⁽¹⁶⁾fīrāvān yere denür ve gāhice olur büyük ırmaĝa denür. Bu maḳāmda ⁽¹⁷⁾ma‘nā-yi aḫir murāḏdır, āḫirinde yā vaḫdetdir. Ğufrān Cenāb-ı Bārī, ‘ibādıñ ⁽¹⁸⁾cürm u günāhını setr ve ‘afv eylemek ma‘nāsınadır ki yarlıĝamaḳ ta‘bir olunur. ⁽¹⁹⁾Şin kese rāci‘dir. **Maḥşül-i nazm:** Ne ḳorḳu vardır ol kimesneye ki abdest ⁽²⁰⁾şuyundan anıñ ayaĝında yarık vāḳi‘ ola. Ol kimseye bu ḫālde ḫavf ⁽²¹⁾u ḫazır olmaz. Zīrā anıñ ayaĝında olan her yarık Cenāb-ı Kibriyā‘niñ baḫr-i ⁽²²⁾ĝufrānından bir cūybār-i ‘azīm olur. Ya‘ni anıñ sebeb-i maĝfireti olur demektir. ⁽²³⁾Ma‘lūmdur ki eyyām-i şitāda ba‘zı kimesneniñ elleri ve ayakları burüdet-i mādan [118*] pāre pāre olur. Beyitte ola[n] cinās ma‘lūm-i ‘urefā-yi nāsdır.

95. Berāy-i ḫalḳ bāşed tā‘at-i zāhid ne behr-i Ḥaḳḳ

Çü bīnī der bīrūn çālāk u ender ḫāne keslāneş

¹¹⁰³ Şüphesiz Allah, iyilik yapanların mükāfatını elbette zāyi etmez. Tevbe 9/120.

¹¹⁰⁴ Kimlerin sevabı ağır basarsa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. A‘rāf 7/8.

¹¹⁰⁵ Mukayese yaptığımız neşredilmiş *Dîvân*’a göre sonraki beyit ile yer deĝişmiştir.

⁽⁴⁾Keslān ‘aṣṣān vezninde üşengen ve tenbel adama denür. Şin ⁽⁵⁾rāha rāci‘dir. **Maḥşül-i beyt:** Çünkü bir zāhidi ki taşrada ⁽⁶⁾meḡyān-i nāsda ‘ibādet u iṭā‘atda çālāk ve kendü ḡānesinde ⁽⁷⁾tenbel görürseḡ bu şūretde ol zāhidiḡ ṭā‘at u ibādeti ⁽⁸⁾ḡalkı için olur Ḥaḡḡ için olmaz.

Ḳıṭ‘a: Ey hünerhā nihāde ber keḡ-i dest
‘Aybhā der girifte zīr-i baḡel
Tā çı ḡ‘āhī ḡarīden ey maḡrūr
Rūz-i dermāndegī be sīm-i daḡel¹¹⁰⁶

96. Dil-i dānā meḡyān-i saḡt-rūyān-i cihān āyed

Çü an şīşe ki bāşed cā meḡyān tebk u sindāneş

⁽¹³⁾Dil-i dānādan murād ḡavāşş, saḡt-rūyāndan murād ‘avām-i ke‘l-hevāmdır. ⁽¹⁴⁾Tebk çekiç ta‘bīr olunan ālete ıṭlāk olunur. Sindān zindān ⁽¹⁵⁾vezninde örs ma‘nāsınadır. Şin şīşeye rāci‘dir. **Maḥşül-i** ⁽¹⁶⁾**naẓm:** Eḡer bir şāḡib-dil-i dānā saḡt-rūyān-i cihāniḡ ortasına ⁽¹⁷⁾gelse ve anlar ile ülfet u ünsiyet etse anıḡ ḡālī ol şīşe gibi ⁽¹⁸⁾olur ki anıḡ yeri çekiç ile örsüḡ meḡyānı olur. Çekiç ile örsüḡ ⁽¹⁹⁾meḡyānında olmaḡ kemāl-i ızṭırābdan kināyedir.

Beyit: Zinhār ez ḡarīn-i bed zinhār
Vaḡinā rabbenā ‘azābe’n-nār¹¹⁰⁷

Beyāndan müstaḡnīdir ki ⁽²¹⁾insān cins u hem-zebāniḡ ḡayrıyla olmaḡ aḡa zindāndır.

Beyit:⁽²²⁾ Koned her cins bā hem-cins pervāz
Kebüter bā kebüter bāz bā bāz¹¹⁰⁸

¹¹⁰⁶ Hey sen; almışsın hünerlerini ele, saklamışsın kusurlarını koltuḡuna. Be maḡrur adam; ne alacaksın çaresiz kaldıḡın ḡün kalp para ile? Sa‘dī, *Gūlistān*, 2. bāb, 6. hikāye.

¹¹⁰⁷ Elaman kötülülerin yakınlıḡından elaman! Rabbimiz, bizi ateşinden azabından koru! Sa‘dī, *Gūlistān*, 2. bāb, 31. hikāye, krş. Mehmet Kanar çevirisi, s. 92.

¹¹⁰⁸ Her cins cinsiyle uçar; güvercin güvercinle, şahin şahinle. Nizāmī, *Hüsrev ü Şirīn*, bahş 52.

(23)Ve lākin fī zamāninā insan kendüye cins u hem-zebān bulmaḡ vucdān-i [118^b]
iḡsire mümāsil ve teşādūf-i Hızır ‘aleyhi’s-selāma¹¹⁰⁹ mu‘ādildir. Hemān kiři

(2) **Beyit:** Şev enīs-i kitābhā-yi nefīs
İnnehu fi’z-zamāni ḡayru celīs¹¹¹⁰

mıřdāḡınca (3)bi-ḡasbi’l-ḡudra dergāh-i ḡazret-i ḡaḡḡ’a ‘ubūdiyyetden faḡla olan
zamānda (4)kütüb-i tefāsīr u eḡādīs-i seyyidü’l-enām ve mü’ellifāt-i meřāyih-i kirām
ile (5)üns u ülfet etmek gerekdir.

Beyit: Āvīhte ber dār-i mu‘allaḡ buden
Bih z’anki demī hemdem aḡmaḡ buved¹¹¹¹

97. Kemān şod puşt-i tu ey pīr u hergiz pey nemiüfī

Ki ḡāhend ez edīm-i ḡāk rūzī sāḡet ḡurbāneř

(9)Kemān şod eḡri ve münḡanī oldu demekdir. Pey dey vezninde ‘aḡb (10)ve eşer
ma’nāsınadır ki ard ve eņse ile ta‘bīr olunur. Meřelā fülāniņ (11)eņsesinden geldi
diyecek yerde ez pīř-i der āmed denür. Edīm (12)emīr vezninde deriye denür. Kurbān
ḡur’ān vezninde yāy ḡoyacaḡ ḡilāfa (13)ıtlāḡ olunur. Şīn kemāna rāci’dır. **Maḡşül-i**
beyt: Ey pīr! Seniņ (14)arḡaņ kemān gibi münḡanī ve iki ḡat oldu. ḡalbuki sen aşla
eşer-i řālīḡaya (15)ittibā’ etmezsiņ. Āḡāh ol ki edīm gibi olan ḡākdan birḡün
seniņ (16)kemān gibi olan vücūduna ḡurbān düzmek isterler ve seniņ
kemān (17)vücūduna edīm-i ḡākdan ḡulāf yaparlar. **Tedārek fī āḡiri’l-‘umri mā fāte fi**
evvelihī¹¹¹² müfādınca zamān-i pīride olsun teřmīr-i sāk ḡayret edüp (19)ḡarīḡ-i
‘ibādete sür‘at eyle ki Cenāb-ı rabbi’l-‘izzet seni maḡfiret eyleye. (20)Kemā verade
fi’l-ḡadīř **men aḡsene fi mā baḡiye ḡufira lehu mā maḡā**¹¹¹³ Cenāb-ı Mevlānā (21)min

1109 “selām” : SK

1110 Nefīs kitaplara arkadaş ol, çünkü onlar daima en iyi dosttur.

1111 Muallakta kalmış olanı/asılı olanı öylece bırakmak ahmakla bir kere bile oturmaktan daha iyidir.

1112 Gençlik geçmeden ömrünün sonu için hazırlık yap.

1113 Ömrünün geri kalanında amelini güzelleştirenin geçmişte yaptıkları affedilir. *Keşfü’l-Hafā*, II /2363.

kulli'l-vücüh evlānā ḥāzretlerinin *Meşnevî-yi Şerîf*de irād buyurdukları ma'nā-yi münîf bu ḥadîş-i şerîfiñ mazmunudur:

Meşnevî: Ger siyeh kerdî tu nāme-i 'ömr-i ḥ^vîş
Tevbe kon z'anhā ki ger destî tu pîş (V /2221)

'Ömr eger bog'zeşt [119^a] bî-ḥaş in dem est
Āb-i tevbeş dih eger ū bî-neme'st (V/2222)

Cümle māzihā ez in nīku şevend
Zehr bā dīne tu rā gereded çü ḳand (V /2224)

Seyyi'āt rā mübeddel kerd Ḥaḳḳ
Tā heme ṯā'at şevend an mā sebak¹¹¹⁴ (V /2225)

98. Key imen māned ez düzd-i ecel naḳd-i revān an rā

Ki bāşed raḥnehā der şehr-bend-i ten zi dendāneş

⁽⁶⁾Düzd sārîḳ ma'nāsınadır. Revān rūh-i mücerred ma'nāsınadır ki insāna ⁽⁷⁾maḥşūşdur. Ḥukemā nefis-i nāṯıḳa ıtlāḳ ederler. Ma'lūm ola ki İbni Sinā *Risāle-i Mi'rāciyye*'de der ki revān ıtlāḳ olunsa murād nefis-i nāṯıḳadır, cān ıtlāḳ ⁽⁹⁾olunsa murād rūḥ-i ḥayvānīdir ve revān bir cism-i laṯıfdir ki ecsām-i maḥşūsa ⁽¹⁰⁾ile müteşābikdir. Mebādī-i 'āliyyeye ittişāli ve cān gibi fenā bulmayup ⁽¹¹⁾'aḳıbet mebde-i bāḳiye me'ādı i'tibāriyla revān ile tesmiye olundu. Ve cān rūḥ-i ḥayvānīdir ki her ḥayvānda olur. Ve ol buḥār-i laṯıfdir ki cism-i laṯıf ve cesed-i keşif ⁽¹³⁾beyninde 'alāḳadır. Mādemki ol buḥār-i laṯıf vech-i şalāḥiyyet üzere bāḳīdir ⁽¹⁴⁾ḥayāt mevcüddur ve eğer vech-i şalāḥiyyet munṯafī olursa ḥayāt zā'il olur. ⁽¹⁵⁾Ve ol cism-i laṯıf ki 'Arabīde rūḥ-i mücerred ve nezd-i ḥukemāda nefis-i nāṯıḳa ve Fārisīde ⁽¹⁶⁾revān ta'bīr olunur. Cesedimiz buradan ki 'Arabīde beden ve

¹¹¹⁴ Eğer ömür defterini kararttıysan bundan önce yaptıklarına tövbe et. // Ömrün geçip gittiye, kökü işte bu soluktur; susuz kaldıysa tövbe suyuyla sulayıver onu. // Bütün geçmişler bu [tövbe suyuyla] iyileşir. Geçen yıl zehir olan, bununla şekere döner. // Allah, kötülükleri [iyiliğe] çevirir de geçmişte kalan her şey ibadete dönüşür.

Fāriside kālbiid denür. ⁽¹⁷⁾Bi'z-zarüre h̄āric olur ve mecāzen mücāvere-i 'alaqasıyla cāna ve maḥall 'alaqasıyla ⁽¹⁸⁾bedene ıtlāk olunur. Raḥne gedik ma'nāsına, āḥirinde hā edāt-i cem'dir. Bend bu maḳāmda ⁽¹⁹⁾iki 'uzuv beyninde olan fāşıladır, 'Arabide mafşal ve Türkide ek ta'bır olunur. ⁽²⁰⁾Ten-i insānī fevāşıl-i keşireyi ḥāvī olmağla vüciid-i insāniyyeye şehr-bend ta'bır ⁽²¹⁾uyurdular. Şehr-bendiñ tene izāfeti beyāniyyedir. Şin düzd-i ecele rāci'dir. **Maḥşül-i** ⁽²²⁾**beyt:** Kaçan emīn qalır ecel sārīkinden naqd olan rūḥ ol kimesneniñ ki şehr-⁽²³⁾bend-i teninde düzd-i eceliñ dendānından raḥneler ve delikler ola. El-ḥāşıl beden-i insānī [119^b] cuḥūr-i keşireyi ḥāvī olmağla naqd-i rūḥu düzd-i ecele çaldırmamağ imkānda ⁽²⁾değildir.

99. Be Ḥaḳḳ key rāḥ yābed ḥod-perest insān ki rāḥ-i dil

Zened eknün zen u ferzend vü ferdā ḥūr u ğilmāneş

⁽⁴⁾Hod-perest vüciid-i ve nefsanī kimesneden kināye olunur. Eknündan ⁽⁵⁾murād dünyā, ferdādan murād āḥiretdir. Hūr nūr vezninde aḥver ve ḥavrā' ⁽⁶⁾kelimelerinden cem' olur ki siyāḥ-çeşm maḥbūb u maḥbūbeye denür. Ḥavrā-i ⁽⁷⁾cināniñ vech-i tesmiyeleri vaşf-i mezkūre mebnīdir. Şin ḥod-pereste ⁽⁸⁾rāci'dir. Ma'nāda rāḥ-i dile maşrūf olup rāḥ-i dileş taqdīrindedir. ⁽⁹⁾**Maḥşül-i beyt:** Ḥod-perest olan adam Cenāb-ı Ḥaḳḳ'a kaçan yol bulur ⁽¹⁰⁾ve vāşıl-i ilallāḥ niçe olur? Olmayacağı bedīhidir. Bu ecilden ki aniñ rāḥ-i ⁽¹¹⁾dilini dünyāda muḥabbet-i ferzend u zenān ve āḥiretde daḥi meveddet-i ḥūr u ğilmān ⁽¹²⁾urur ve anı vuşlat-i Ḥudā'dan māni' olur. Zīrā dünyā ve 'uḳbādan bi'l-külüyye ⁽¹³⁾geçmedikçe ve bāde-i 'aşḳ-i İlāhiyyeyi içmedikçe vuşlat-i rabb-i ḳadīr ḥuşül-pezir ⁽¹⁴⁾olmaz. Kemā verade fi'l-ḥadīş; **eṭ-tullābu şelāsetun ṭālibu'd-dunyā ve ṭālibu'l-'uḳbā ve ṭālibu'l-mevlā emmā ṭālibu'd-dunyā felehu'l-belvā ve emmā ṭālibu'l-'uḳbā felehu'd-derecātu'l-'ulā ve emmā ṭālibu'l-mevlā felehu'd-dunyā ve'l-'uḳbā ve'l-mevlā**¹¹¹⁵.

100. Ḥasūd er çerb u şīrīn goft çeşm-i ḥurde-bīn beg'sā

¹¹¹⁵ Talep edenler üç kısımdır: dünyayı isteyenler, ahireti isteyenler ve Mevlâyı isteyenler: Dünyayı isteyenlere belalar, ahireti isteyenlere yüce dereceler, Mevlâyı isteyenlere ise dünya nimetleri, ahiret saadeti ve Mevlâ vardır. Aclūnī, *Keşfü'l-Hafā*, I /370.

Ki bâşed ħurde-i elmâş der levzîne pinhâneş¹¹¹⁶

(¹⁹)Levzîne bâdem ħelvâsına denür. Şin hasûda râci'dir. **Maĥşûl-i beyt:** (²⁰)Ĥasûd eđer saña çerb u şîrîn söylerse ve talţîf u tekrîm eylerse (²¹)ĥurde-bîn olan çerşmini aç ve anıñ yanından kaç. Zîrâ anıñ levzîne (²²)gibi olan kelimât-i lezîzesi bir desisedir ki anıñ içinde ĥurde-i (²³)elmâş mestür u pinhândır. Olmaya ki saña sebep-i helâk ola. Menķöldür ki [120^a] reyĥân-i ravza-i işıfâ ve žaymurân-i bostân-i irtızâ emîru'l-mü'minîn Ĥasan (²)ibn 'Aliyyu'l-Murtażâ rağiyallâhu 'anhumâ ĥazretleri dūş-i sa'âdet-gūşundan (³)ĥil'at-i ĥilâfeti ĥal', Mu'âviye zîmmetine taĥmîl, kendüleri süy-i Ĥicâz'a teşrîf (⁴)buyurdular. İğvâ-i Yezîd-i pelîd ile Eş'aş bin Kays¹¹¹⁷ kıızı Ca'de ki (⁵)taĥt-i nikâĥlarında idi ol zümre-i riyâz-i irtızâyâ ĥurde-i elmâş (⁶)verüp şecer-i ferĥunde-şemer vücûd-i eşerinden ol zehr ile zehr-i ĥayât döküldü ve kâmet-i istikâmet-i dîn u millet 'illet faĥdı ile (⁸)iki büküldü. Bu beytde ĥasûddan şeytân-i merdûd irâde olunmaĥ (⁹)daĥi müveccehdür. Bu şüretde şeytânıñ çerb u şîrîn söylemesi şüret-i (¹⁰)şalâĥda zühûrundan kinâyeye olur.

Beyit: Bâtil hemîşe bâtil u bîhudedir velî
Müşkil budur ki şüret-i Ĥaĥdan zühûr ide¹¹¹⁸

101. Çü Ĥur'an ĥıfz-i kârî nek'ned ez her nâ-pesendide Pesendide key üfted pîş-i yezdân ĥıfz-i Ĥur'âneş

(¹⁴)Nâ-pesendide lede's-şer' mezmûm olan eşyâdan 'ibâretdir. Şin (¹⁵)kârîye râci'dir. **Maĥşûl-i nazm:** Çünki Ĥur'an-i Kerîm, kârîi cemî'-i nevâhîden (¹⁶)ĥıfz eylemeye¹¹¹⁹ ol kârîniñ Ĥur'an-i 'azîmi ĥıfz ve ezber etmesi ĥuzûr-i ma'neviyye-i (¹⁷)İlâhiyyede kaçan maĥbûl u mergûb olur ve **eşrâfi ummeti ĥameletu'l-Ĥur'an**¹¹²⁰ ĥadîş-i (¹⁸)şerîfi sırrına kaçan yol bulur. Ĥulâşa-i kâl şol ĥâfîz ki Ĥur'an-i mecîdiñ (¹⁹)evâmiriyle

¹¹¹⁶ Mukâyese yaptığımız neşredilmiş *Dîvân*'da bu beyitten önce

Şikem perver buved nî bâr-keş k'ehl-i nihâd ârî

Kem üfted ĥar ki nâyed tû be reh ĥoş-ter zi pâlâneş

beyti bulunmaktadır.

¹¹¹⁷ Kaynaklarda Eş'as bin Kays şeklinde olmasına rağmen iki nüshada da "Berķis" şeklinde yazılmıştır. Asri Çubukçu, "Eş'as bin Kays", *DİA*, c. 11, İstanbul 1995, s. 455-456.

¹¹¹⁸ Bâkî, *Dîvân*, g. 420/6.

¹¹¹⁹ "eyleye" : SK

¹¹²⁰ Ümmetimin en şerefliileri Kur'an'ı ezberleyenlerdir. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I /370.

mü'temir ve 'ubr u emşāl-i āyāt-i beyyināt-i Ẓur'āniyye ile mu'teber olmaya ol kimse¹¹²¹ (20) nezd-i Bārī'de maḳbūl olmaz. Nitekim bu ḥadīş-i şerīf bu müdde'āya bir burhān-i ḳāṭı'dır: (21)^c An 'Alī raḍiyallāhu te'ālā 'anhu ennehu ḳāle ḳāle rasūlullāhi şallallāhu¹¹²² te'ālā 'aleyhi vesellem (22) **men ḳara'e'l-Ẓur'āne ve'staẓharahu fe-aḥelle ḥelālehu ve ḥarrame ḥarāmehu edḥala'llāhu bihi'l-cennete ve (23) ṣeffe'ahu fi 'aşaratın min ehli beytihi kulluhum ḳad vecebet lehu'n-nār**¹¹²³.

Nazm: Çend tevān sāḡar [120^b] pinhān zeden
Pes nefes ez ruḥşat-i Ẓur'ān zeden

Hāfız-i Ẓur'ān çü ḥūred bāde ey
Küfr buved şosten Ẓur'ān be mey

Ḥayf buved zehr be levzīne der
Bāde u Ẓur'ān yekī sine-der¹¹²⁴

102. Ḥayāl-i zīregī bā ḥod mebor piş-i Ḥudā-dānān

Nebended bār zīre an ki bāşed 'azm-i girmāneş

⁽⁶⁾Ḥudā-dānāndan murād 'ārifāndır. Bār yük ma'nāsınadır. Zīre kesr-i zā ile ⁽⁷⁾kemmūn ta'bīr olunan nesnedir. An ki, an kes kiden muḥaffefdir. Kirmān ⁽⁸⁾gılmān vezninde ĩrānda bir beldenin ismidir ki kemmūn anda ḡāyet çok ⁽⁹⁾olur. Nitekim zurefā-yi A'cām filān kimesne bostāncıya tarḥūn şatar ⁽¹⁰⁾diyecek yerde "filān kes zīre be Kirmān bord" derler. Şīn an kiye rāci'dir. ⁽¹¹⁾**Maḥşūl-i beyt:** Zīrelik ḥayālını ve 'āḳillik fikrini kendūn eyle; 'āriflerin ⁽¹²⁾öñüne iletme. Zīrā ol kimesne ki Kirmān şehrine 'āzim u ḳāşıd ola, kemmūn ⁽¹³⁾yükünü bağlamaz ve şehr-i Kirmān'a bī-bār olduḡu ḥālde seyr u reftār

¹¹²¹ "kimesne" : SK

¹¹²² "şallallāhu" : - SK

¹¹²³ Kim Kur'an'ı okur, açıklar, helâline uyar, harâmından da sakınırsa Allah onu cennete koyar ve ailesinden cehennemın vâcib olduḡu on kişi hakkında şefaati kılar. Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, V /2905.

¹¹²⁴ Ne kadar gizlice kadeh tokuşturun sonradan Kur'an'dan dem vurulabilir ki // Kur'an hâfızı bir kadeh içince Kur'an'ı içkiyle yıkamış gibi küfr etmiş olur. // Tatlıya zehir katmak yazıktır, içkiyle Kuran'ın aynı gönülde olması da böyledir.

eyler. ⁽¹⁴⁾Zirā şehri-i Kirmān'a irsāl-i kemmūn emāre-i cünündür. Bunun gibi mānend-i ⁽¹⁵⁾Kirmān ma'mūr u ābādān olan huzūr-i pīrānā irsāl-i aḥmāl-i 'uḡūl ⁽¹⁶⁾u fūnūn nişāne-i cünündür. Ve huzūr-i ekābirde izhār-i hüner etmek bostāncıya ⁽¹⁷⁾tarḥūn şatmaḡ gibidir. Zirā huzūr-i ehl-i 'irfānda insān kendüyi mānend-i ⁽¹⁸⁾ṭıfl-i ebced-h^vān etmek lābüddür. Nitekim niçe aşḡāb-i ḡāl huzūr-i aşḡāb-i ⁽¹⁹⁾ḡālde küstāḡāne baḡş u cidāl etmekle şıfırū'l-yed redd olundular. Zirā ⁽²⁰⁾ṭarīḡ-i 'aşḡda **lime lā yecūzu lā yecūz**dur. Kemā eşāra Mevlānā ḡuddise sırruhu:

⁽²¹⁾**Meşnevī:** An ki cān baḡşed eger bok'şed revā'st
Nā'ib est ū dest-i ū dest-i Ḥudā'st (I /226)

Hemḡü İsmā'il pīşeş ser benih
Şād u ḡandān pīş-i tīḡeş cān bedih (I /227)

Pīr āyīne est cān rā der ḡazen
Der ruḡ-i [121^a] āyīne ey cān dem mezen (II / 31)

İmtihāneş ger konī der rāḡ-i dīn
Hem tu gerdī mūmteḡen ey bī-yaḡīn¹¹²⁵ (IV/374)

103. Çü ḡūkm-i 'aḡl nāfız nīst nī āzādegī bāşed

Ki dārī çün ḡulāmān ḡull kerden ṭavḡ-i fermāneş

⁽⁵⁾Bu maḡāmda 'aḡldan murād 'aḡl-i ma'āşdır. Nī bāşed kelimesine maşrūfdur. ⁽⁶⁾ḡull ḡull vezninde ru'ūs-i mecānīne geḡirdikleri demir ṭavḡa ve lāleye ıtlāḡ ⁽⁷⁾olunur. Ṭavḡ fevḡ vezninde gerden-bende denür. Şīn 'aḡla rāci'dir. ⁽⁸⁾**Maḡşūl-i naẓm:** Çünkü 'aḡlıḡ ḡūkmü nāfız deḡildir. Ya'ni 'aḡl-i ma'āş ḡūkmünde ⁽⁹⁾ muşib deḡildir. Bu şüretde āzādelik olmaz. Zirā sen ol 'aḡlıḡ ⁽¹⁰⁾ṭavḡ-i fermānını ḡulāmān gibi gerdenine ḡull ṭutarsıḡ ve 'aḡlıḡ niçe ḡūkm ederse ⁽¹¹⁾anı ḡabūl edüp anıḡla 'āmil

¹¹²⁵ Can baḡışlayanın öldürmesi de caizdir; o vekildir, onun eli Allah'ın elidir. // İsmail gibi başını onun önüne koy; kılıcının önünde güle oynaya, sevinerek can ver. // Hüzünler karşısında can için aynadır dost. Ey can, ayna karşısında soluḡunu tut. // Din yolunda onu sinasan bile a gafil, sen kendin sinanmış olursun.

olursun. Nitekim gulām-i mevlā seniñ emrine her ⁽¹²⁾vechle muṭī‘ u rāmdır. Bu beyit ve bundan sonra gelecek, işbāt-i felāsife ⁽¹³⁾ve şurb-i felāsifede olanlara ṭa‘n u teşnī‘dir. Lā tağfel.

104. Ser-i ‘aql est pāy-i şer‘ ver der ma‘riż-i da‘vī

Keşed ser ‘aql ez in da‘vī be serkeş ḥaṭṭ-i buṭlāneş

⁽¹⁶⁾Ser-i ‘aql mübtedā, pāy-i şer‘ haber, edāt estdir. Şīn ‘aqla rāci‘dir. Taḳdīr-i ⁽¹⁷⁾beyt; ser-i ‘aql pāy-i şer‘ est ver keşed ‘aql ser ez in da‘vī be sereş ⁽¹⁸⁾ḥaṭṭ-i buṭlān keş. **Maḥşül-i nazm:** ‘Aqlın başı şer‘iñ ayağıdır. Ya‘ni lede’ş-şer‘ ‘aql mağlūb u nāçizdir. Eđer ‘aql ma‘riż-i da‘vāda bu da‘vādan ⁽²⁰⁾baş çeker ve i‘rāz ederse sen daḥi ‘aqlıñ başına ḥaṭṭ-i buṭlānı çek. ⁽²¹⁾İn kelimesiniñ müşārun-ileyhi ser-i ‘aql est pāy-i şer‘ lafzıdır. Ba‘zı nüşhada ⁽²²⁾ser-i ‘aql est u pāy-i şer‘ vāv ile vāқи‘dir. Bu şüretde yāv ma‘e ma‘nāsınadır. Teemmel.

105. Dükān-i şer‘ rā āmed dükān-dār Aḥmed-i mürsel

Ki bāşed ‘aql tā sāzed dükān bālā-yi dükāneş

[121^b] Şīn Ḥazret-i Aḥmed şallallāhu ‘aleyhi veselleme rāci‘dir. Şer‘ Ḥaḳḳ celle ve ‘alā ⁽²⁾ḥazretleriniñ ‘ibādına vaż‘ u ta‘yīn eylediği dīn u āyīne denür. Tā ki ⁽³⁾nās anıñla ‘āmil ve Cenāb-ı Ḥaḳḳ’a vāşıl olalar. Dükkān rümmān vezninde ⁽⁴⁾ḥānūt ma‘nāsınadır ki Türkīde daḥi dükkān denür ve bu Fārisiden ⁽⁵⁾mu‘arrebdir, cem‘i dekākīndir. Beytde olan dükān-i evvel ve şanī ve şāliş ri‘āyeten ⁽⁶⁾li‘l-vezn muḥaffef kırā‘at oluna. **Maḥşül-i beyt:** Dükān-i şer‘-i şerīfe ⁽⁷⁾dükkāndār Ḥazret-i Aḥmed-i mürsel şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellim geldi. Pes ⁽⁸⁾‘aql kim olur ki Ḥazret-i faḥr-i ‘ālem şallallāhu ‘aleyhi vesellem efendimiziñ dükānınıñ ⁽⁹⁾fevḳ u bālāsına dükān düze. Ya‘ni ‘aqlıñ ḥaddi değıldir ki ḥilāf-i ⁽¹⁰⁾şer‘-i şerīf ḥareket ede ve eḥādīş-i mażmūn-i münīfden ḥāric ṭarīqe ⁽¹¹⁾gide. ‘Aql-i kāşır bir vechle buña ḳādir değıldir. Nice felāsife-reviş ve ⁽¹²⁾süfehā-i bed-meniş kimesneler ‘aḳıllarıyla ‘āmil ve naḳz-i delā‘il-i nebiyy-i şīrīn-⁽¹³⁾şemā‘il edüp ṭarīk-i ḥızlāna pūlān ve kendülerini vaḳūd-i nār-i nīrān ⁽¹⁴⁾eylediler. Ne‘ūzubillāhi min şurūrihim.

Rubā'î: Şāh-i 'Arabî kıble-i erbāb-i necāt
Āyîne-i zāt āmede mir'at-i şifāt
Der peyreviyy-i ust 'uluvv-i derecāt
Lā zāle 'aleyhi zākiyātu'ş-şalavāt¹¹²⁶

106. Ez'ū şod 'aql-i küll dānā zihî ümmî-yi nā-h'ānā
Ki h'ānend ebced İbrāhīm u Ādem der debistāneş

⁽¹⁹⁾Bu maqāmda 'aql-i küllden murād 'aql-i evveldir ki erbāb-i 'uqūl taḥrīr u taḥrīrleri üzere ⁽²⁰⁾Ḥāzret-i Ḥālīk-i Bī-çün cellet ḳudrethu cemī'-i eşyādan muḳaddem lā 'an sebebin ⁽²¹⁾maḥz-ı feyz u 'ināyetiyle 'aql-ı küllü icād eyledi. Buḡa 'aql-i evvel ve cevher-i evvel daḡi ⁽²²⁾dediler ve bu 'aqla üç ma'rifet 'ināyet buyuruldu. Biri ma'rifet-i Ḥaḳḳ ve biri ma'rifet-i ⁽²³⁾nefs ve biri ma'rifet-i ihtiyācdır ki mevlāsına muḥtāc olduḡun bilmekdir. Ve bu üç [122^a] ma'rifetiḡ her birinden başḡa bir nesne vücūda geldi. Ammā ma'rifet-i Ḥaḳḳdan ⁽²⁾bir 'aql peydā oldu aḡa 'aql-i şānī dediler ve ma'rifet-i nefsdan bir nefis ⁽³⁾mevcūd oldu aḡa nefis-i küll dediler ve ma'rifet-i ihtiyācdan bir cism ⁽⁴⁾zāhir¹¹²⁷ oldu aḡa mülk-i a'zam ve cism-i küll dediler ve 'inde'ş-şūfiyyeti'l-muḡaḳḳiḳin ⁽⁵⁾'aql-i küll ve 'aql-i evvelden murād ḡaḳīḳatū'l-ḡaḳāyīḳdır ki ḡaḳīḳat-i Muḡammedī ⁽⁶⁾ve nūr-i Aḡmedīdir. Cümleden aḡdem nūr-i Muḡammedī ḡaḳ ve maḡām-i ḡurbdā **eddebenī fe-aḡsene te'dībī**¹¹²⁸ me'ālince nice zamān terbiyet olunup ba'dehu dört ḡısmā ⁽⁸⁾münḡasım; bir ḡısmından 'arş ve bir ḡısmından kürsī ve birinden ḡamele-i 'arş ⁽⁹⁾ve ḡazne-i kürsī ḡaḳ olunup şumme ve şumme mecmū'-i ecsām-i 'unşuriyye ve semāviyye ⁽¹⁰⁾ḡaḳ u icād olundu. Tā ki ḡareke-i vücūd insāna müntehī oldu. **Evvellu mā ḡalaḳallāhe nūrī** ve fī rivāyetin **rūḡī**¹¹²⁹ ḡadış-i şerīfī bunu mü'eyyiddir. Ümmî-yi nā-h'ānā⁽¹²⁾dan murād medīne-i 'ilm u kemāl nebiyy-i şirīn-maḡāl şallallāḡu 'aleyhi vesellemdir. Ümmī ⁽¹³⁾diye oḡuyup yazması olmayana denūr ki bu ḡāl resūl-i Ekrem ḡaḳḳında ⁽¹⁴⁾'ayn-i kemāldir. Zīrā ol ḡaḡīb-i minber-i sa'ādet ve naḡīb-i leşker-i siyādet ⁽¹⁵⁾ḡaḡ'an ḡirā'at u kitābet

¹¹²⁶ Arapların şahı, kurtulmuşların kıblesi / Sıfatlarının aynası, zātın aynası hâline geldi / Yüce mertebeler peşiden gitmekle elde edilir / Sonsuz salāt ve selām onun üzerine olsun. *Abdullah Nidāi'yi Kāşḡarī ve Ḥakkıyye Risālesi*, s. 74.

¹¹²⁷ "zāhir": BM'de iki defa yazılmıştır.

¹¹²⁸ (Rabbim) beni en güzel şekilde yarattı. Aclūnī, *Keşfü'l-Hafā*, I /164.

¹¹²⁹ Allah ilk olarak benim nûrumu, başka bir rivayete göre de rûhumu yaratmıştır. İlk rivâyet için bkz. Aclūnī, *Keşfü'l-Hafā*, I /827; ikinci rivâyet için bkz. Alī el-Kārī, *Mirkātu'l-Mefātiḡ*, I /387.

etmemiş iken ma‘den-i ‘ilm u kemāl idiler. Kemā verade ⁽¹⁶⁾fi‘l-ḥadīṣ **enā medīnetu‘l-‘ilmi ve ‘Aliyyun bābuhā**. Ve bu ism-i şerīf ile Cenāb-ı ⁽¹⁷⁾Bārī Ḳur‘ān-i Kerīimde **el-lezīne yettebi‘üne‘r-rasūle‘n-nebiyye‘l-ummiyye**¹¹³⁰ āyet-i celīlesinde ḥabībine tesmiye buyurdular. Ve ‘inde‘l-ba‘ḍ ümmī; anaya mensūb demektir, ⁽¹⁹⁾bunun daḡi ma‘nāsı ma‘nā-yi evveli mutaẓammındır. Nitekim denmiştir:

Beyit: ⁽²⁰⁾ N’ola ümmi denilür ise o nūr-i eḡade
Cevher-i zātıdır bil ki ḡamuya eyvān

⁽²¹⁾**Ki** beyne‘ş-şıfa ve‘l-mevşūf vāḡi‘dir. **Ebc**ed etfāl mekātībde oḡurlar ⁽²²⁾ki yiḡirmi ṡoḡuz ‘aded ḡurūf-i hecā-i ‘Arabiyyeyi muḡtevidir. İbni ‘Abbās raḡiyallāhu ‘anhumā rivāyeti üzere kütüb-i münezzele-i semāviyyeniḡ evvelidir. ‘İnde‘l-ba‘ḍ [122^b] ‘Acemīdir, ya‘ni ḡayr-i ‘Arabīdir. ‘Acemī olduḡu şüretde yā Süryānīdir yāḡud ḡayrıdır. ⁽²⁾Ve ‘inde‘l-ba‘ḍ ‘Arabīdir. Nitekim ‘Alī Dede merḡūm *Evveliyyāt*‘ında¹¹³¹ zıkr etmiştir: **evvelu** ⁽³⁾**kitābin enzelehullāhu te‘ālā mine’s-semāi ebūcād**¹¹³². Ve zekere’s-Suyūṡi ‘an İbni ‘Abbās raḡiyallāhu ‘anhumā ve ḡāle **ḡad cerā ebūcād ‘alā lafzin lā yecūzu en yekūne illā ‘Arabiyyen** ⁽⁵⁾**teḡūlu hāzā ebūcād ve ra’eytu ebācād ve merartu bi-ebī cād**¹¹³³, intehā. Ve ma‘ānī-i kelimātında ⁽⁶⁾rivāyāt-i keşīre vārid olmuşdur: Ba‘zılar ebc ed ibtidā eyledi demektir dediler, ⁽⁷⁾ve ba‘zılar mülükdan biriniḡ ismidir yāḡūd ḡukemā-i Yunāndan bir ḡakīmiḡ nāmıdır ⁽⁸⁾dediler. Ve İbni ‘Abbās raḡiyallāhu ‘anhumādan mervīdir: **Ebc ed ey ebā Ādemu mine’n-nehyi bi-sebebi nisyānihi vecedde fi ekli‘ş-şecereti, hevvaz ey nuzzile mine’s-semāi ile‘l-arḡ, ḡuttī fe-ḡuttat ‘anhu zunūbuhu bi’t-tevbe, kelemen ey ekele mine’s-şecereti ve menne ‘aleyhi rabbuhu bi’t-tevbe, sa‘faş ey aḡracehu rabbuhu min na‘īmi‘l-cenneti ilā keddi‘d-dunyeviyyeti,** ⁽¹²⁾**ḡaraşet ey aḡarra bi’z-zenbi ve selime mine‘l-‘uḡūbeti.**¹¹³⁴, intehā. Ve verade fi‘l-ḡaber **ḡuzū ma‘nā ebc ed fe-fihi ‘acā‘ibu keşīretun**¹¹³⁵, kezā fi‘l-

¹¹³⁰ Onlar o kişiler ki ümmi olan resūle uyarlar... A‘rāf 7/157.

¹¹³¹ Bosnevī Ali Dede’nin *Muhādaratü‘l-Evāil fi Mūsāmereti‘l-Evāhir* adlı eseri.

¹¹³² Allah’ın gökyüzünden indirdiḡi ilk kitap Ebc edtir.

¹¹³³ Ebc ed ancak Arapça bir lafız olabilir çünkü cümle içerisinde öḡelere göre harekelenebilmektedir.

¹¹³⁴ Ebc ed; Ādem unutkanlıḡından dolayı yasaklanmış aḡaçtan yemeḡe çalıştı demektir. Hevvaz; gökyüzünden yeryüzüne indi. Huttī; tövbe etmesinden dolayı ḡünahların silinmesi demektir. Kelemen; aḡaçtan yedi ve rabbi de tövbesini kabul etti demektir. Sa‘faş; Rabbinin onu na‘īm cennetinden çıkarıp dūnyanın hilelerine göndermesi demektir. Karaşet; ḡünahlarını itiraf etti ve cezalandırılmaktan kurtuldu.

¹¹³⁵ Ebc edin anlamını öḡreniniz, onda oldukça acayiplikler vardır.

Evveliyât li-'Alî Dede ƣuddise sırruhu. ⁽¹⁴⁾Ma'nâ-yi aĥîre göre ebced ile Âdem zikri cinâsdan ĥâlî deĝildir. Fefhem. ⁽¹⁵⁾İbrâhîm ecdâd-i nebevîyyeden bir nebiyy-i kerîmiñ ismidir ki Ĥalîlullâhdır ve hûbût-i ⁽¹⁶⁾Âdemden üçbiñ üçyüz yiğirmi üçüncü senesinde Bâbil şehrinde ⁽¹⁷⁾teşrîf-i 'âlem-i vücûd etmişdir. İbrâhîm âb-i raĥîm ma'nâsınadır. Fefhem. ⁽¹⁸⁾Debistân şebistân vezninde mekteb ma'nâsınadır ki ta'lîm-gâh-i ⁽¹⁹⁾eţfâldir. Zihî edât-i ta'accübdür. Şîn nebiyy-i ümmîye râci'dir. **Maĥşül-i** ⁽²⁰⁾**naẓm:** Dükkân-i şer'-i şerîf-i ĥabîb-i Ĥudâ şefî'-i rûz-i cezâ 'aleyhi't-taĥiyyatu fi'l-ğedâyâ ve'l-'aşâyâ ĥazretlerinden 'aql-i küll dânâ oldu. Ne 'aceb ümmî-i ⁽²²⁾nâ-ĥ'ânâ ki Ĥazret-i Âdem ve İbrâhîm 'aleyhima's-selâm ol nebiyy-i ümmîniñ ⁽²³⁾mektebinde ebced oĥurlar. Bu şüretde sâ'ir enbiyâ ve evliyânıñ aĥvâlî [123*] kıyâş oluna. Beyitden maĥşûd deryâ-yi 'ilm u ma'rifet 'aleyhi ekmeli't-taĥiyyat ⁽²⁾efendimiziñ derece-i 'ilmiyyesini mehmâ-emkene ta'rîf u beyândır. Beyitte olan ⁽³⁾cinâs beyândan müstağnîdir.

107. Kalem nâ sûde engüşteş velî ber levĥ-i ĥatmiyyet

Ĥaĥî bâşed muĥaĥķiķ behr-i nesh-i cümle edyâneş

⁽⁶⁾Sûde sûden maşdarından mâzî-i muĥayyedir ki sürdü demektir. Nâ ⁽⁷⁾edât-i nefydir. Engüş parmak, şîn faĥrû'l-mürselîne râci'dir. Nesh ⁽⁸⁾bir nesne aĥer nesneyi bozmaĥ ve zâ'il kılmaĥ ma'nâsınadır. Şîn ⁽⁹⁾raĥmeten li'l-'âlemîne râci'dir. **Maĥşül-i beyt:** Öyle nebiyy-i ümmî ki mübârek engüş-i ⁽¹⁰⁾ķamer-şikâflarıyla ĥalem sürmedi ya'ni kitâbet etmedi ve lâkin levĥ-i ĥatmiyyet ⁽¹¹⁾üzere Ĥazret-i faĥr-i 'âlem şallallâhu 'aleyhi vesellem cümle edyânı nesh u izâle ⁽¹²⁾içün muĥaĥķaķ bir ĥaĥt-i müstaķîm oldu ve aĥķâm-i cümle edyân bi'set-i ⁽¹³⁾nebiyy-i aĥîrû'z-zamân ile zâ'il u nihân oldu. Nâẓım-i niĥrîr bu me'âlî *Subĥatu'l-Ebrâr*'da ⁽¹⁴⁾siyâk-i aĥerde beyân u taĥrîr buyurdular. Li-ecli't-teberrük naĥş u imlâ olundu:

⁽¹⁵⁾**Naẓm:** Be ĥalem ger neresîd engüşteş
Bud levĥ u ĥalem ender müşteş

Bud rûheş ĥalem-i şun'-i ezel
Ger ĥalem nîst ĥalem-zen ĥi ĥalel

Ez sevād-i haṭṭ eger dīde bebest
Bekemāleş neresed hīç şikest

Nūr buved ū vü haṭṭ-ı tīre zūlm
Neşved nūr u zūlm cem‘ be hem¹¹³⁶

**108. Be Yeşrib kon taleb ser-çeşme-i hikmet ki şod garğa
Zi mevc-i gayret Eflātun-i Yunānī u Yunāneş**

⁽²¹⁾Yeşrib yadrib vezninde Medīnetü'n-nebī ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām ismidir. ⁽²²⁾Ser-çeşme-i hikmetden murād nebiyy-i mekārīm-mu‘tāddır. Ki şıfatla mevşūf beynini ⁽²³⁾rābıtdır. Eflātun luğat-i Yunānda bu ismin ma’nāsı bisyārdan [123^b] fā’ide-resān demekdir. Eşrāf-i Yunāndan olan evlād-i Astaklinos’dan Aristī bin Aristō oğludur. Erdişir bin Dārā ‘ahdinde mütevellid olup ⁽³⁾Soğraṭdan istifādeye meşğūl ve ḥadāşet-i sinnle tekml-i hikmete muvaffak oldu. ⁽⁴⁾Soğraṭ mesmūm olduğda meclis-i ifādede kürsī-nişin olup bāsıṭ-i ⁽⁵⁾bisāt-i Soğraṭ oldu ve tekml-i hikmetle iştiḥār-i tām buldu. Te’lifātından elli ⁽⁶⁾altı kütüb ve nice vaşâyāsı vardır. Ekser-i vaşâyāsı Naşir-i Ṭūsī’niñ *Aḥlāk-i Nāşirī* ismiyle meşhūr kitābı zeylinde meşhūrdur. Ḳabri Ḳonya dāḥilindedir. ⁽⁸⁾Şin Eflātun’a rāci‘dir. **Maḥşul-i beyt:** Ey ṭālib-i hikmet! Sen ser-çeşme-i ⁽⁹⁾hikmet ve ma’den-i ‘ilm u ma’rifet olan zāt-i vācibu’t-taḥiyyatı Medīne-i münevverede ⁽¹⁰⁾ṭaleb eyle. Zīrā nice ṭullāb ol şehir-i feyz-nişābda olan āb-i ḥayāt-i hikmet ⁽¹¹⁾ile seyrāb olmaḳdadır. Öyle ser-çeşme-i hikmet ki Eflātun-i Yunānī ol ⁽¹²⁾ser-çeşme-i hikmete gayret ve ḥased ṭalgasından garğa oldu. Feizā kāne kezā ⁽¹³⁾hikmet-i Yunānīyi terk edüp hikmet-i Muḥammediyye ki ‘ilm-i ledünnī ve esrār-i rabbāniden ⁽¹⁴⁾‘ibāretdir, anıñ ta’allümüne sa’y eyle ki dünyā ve ‘uḳbāda necāt bulasın.

Nazm:⁽¹⁵⁾ Çend çend ez hikmet-i Yunānīyān

¹¹³⁶ Parmağı kaleme değmediyse de “levh ve kalem” O’nun elindeydi. // O’nun ruhu, ezeli yaratışın kalemiydi. Kalem yoksa yazıcıya bundan ne zarar gelir? // Yazıya gözünü kapamışsa da olgunluğuna bundan hiçbir zarar gelmez. // O ışıkta ve kara yazı karanlık. Karanlıkla aydınlık bir araya gelmez. Câmî, *Subhatu’l-Ebrâr*, b.179-182, s. 40-41.

Hikmet-i imāniyyān rā hem bedān

Dil-münevver kon be envār-i ‘Alī
Çend bâşî kâse-lîs-i Bu ‘Alī

Server-i merdān şeh-i dünyā u dīn
Su’r-i mü’min rā şifa goft ey hazīn

Su’r-i Restālîs su’r-i Bū ‘Alī
Key şifā goft an nebiyy-i mu‘telî¹¹³⁷

Bu beytde Eflâṭun zamān-i sa‘ādet-i Muḥammediyyeden evvel niçe zamān ⁽¹⁹⁾bu ‘ālemden güzērān eylemişdir, gârka-i mevc-i gayret olması nice olabilir denilirse ⁽²⁰⁾rūḥāniyātının iztirābından kināyedir deyu cevāb mümkündür. Teemmel.

109. Çü Bu’l-Kāsım buved hādî ki bâşed Bū ‘Alī bārî

Ki ez behr-i ḥalāş-i ḥ’iş pūyî rāh-i tuğyāneş

⁽²³⁾Bu’l-Kāsım Ebu’l-Kāsım’ın muḥaffefidir ki Resūl-i Ekrem şallallāhu ‘aleyhi vesellemin [124^a] künye-i şerīflerindedir. Hādî esmā-i İlähiyyededir, bu maḳāmda hidāyet Ḥazret-i ⁽²⁾şāhib-şerī‘ata nisbet olunması sebebine isnād ḳabilindedir. Zīrā ḫaḳīḳatde ⁽³⁾hādî Cenāb-ı Bārî’dır, **inneke lā tehdî men aḫbebt ve lākinnallāhe yehdî men yeşā**¹¹³⁸ kerimesi bu[nu] mü’eyyiddir. Bū ‘Alī bu daḫi Ebū ‘Alī’nin muḥaffefidir ki ḫukemā-i ⁽⁵⁾İslāmiyyeden bir merdiñ künyesidir. İsmi Ḥüseyyindir. Kütüb u resā’ilden ⁽⁶⁾taşānīfi yüz mücelledi mütecāvizdir. Bārî cārî vezninde taḳlīl u inḫişār ⁽⁷⁾mevḳi‘inde isti‘māl olunur bir kelimedir, el-ḳışşa ve beher- ḫāl ve ḫulāşa ve behemeḫāl kelimeleri gibi. Şīn Bū ‘Alī’ye rāci’dır. **Maḫşül-i beyt:** Ebu’l-Kāsım ⁽⁹⁾şallallāhu ‘aleyhi vesellem efendimiz gibi hādî ve mürşid ola, Ebū ‘Alī kim

¹¹³⁷ Ne zamana dek Yunan felsefesi okuyacaksın, biraz da imanlıların felsefesini öğren. // Gönlünü Ali’nin nuruyla aydınlat, ne zamana kadar İbni Sînâ’nın çanağını yalayacaksın, peşinden gideceksin? // Ey hazīn! Yiğitlerin başı, dünya ve ahiret sultanı, (Hz. Muhammed) müminin artığı mümine şifadır dedi. // Aristo’nun, İbni Sînâ’nın artığına Peygamber ne zaman şifadır dedi ki? Şeyh Bahāyî-i Âmulî, *Nān u Helvâ*, bahş 4.

¹¹³⁸ Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletmezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola eriştirir. Kasas 28/56.

olur demektir ki ⁽¹⁰⁾kendü ħalāşın için anıñ rāh-i tuğyān ve tarīķ-i ħizlānına yeler ve seğirdirsin. ⁽¹¹⁾Āgāh ol ki saña rāh-i necāt tarīķ-i seyyidü’s-sādātıdır. Kāle’s-şeyh Mecdüddin ⁽¹²⁾el-Bağdādî ħuddise sırruhu ra’eytu rasūlallāhi şallallāhu ‘aleyhi vesellem fi’l-menāmi feķultu ⁽¹³⁾lehu mā teķūlu fi ħaķķi Ebū ‘Alī Sīnā ķāle huve raculun erāde en yaşıla ilallāhi te‘ālā bi-ğayri ⁽¹⁴⁾vesīletī fe-ħacebtuhu ħākeżā fesāķāta fi’n-nār. ¹¹³⁹ Keżā fi *Nefāĥāti’l-Üns*.

Nazm: Nāme kiş ‘ünvān ne ķāle’llāhu yā ķāle’n-nebī’s t
Ĥāşıl-i mażmūn-i an ħusrān-i rüz-i maĥşer est
Nīst cüz bŷy-i nebī sŷy-i Ĥudā rehber tu rā
Ez ‘Alī cŷ bŷ ki bŷy-i Bŷ ‘Alī müstaķzer est ¹¹⁴⁰

110. Meşev kayd-i Necāt-i ŷ ki medĥŷl est Kānŷneş Meķeş renc-i Şifā-i ŷ ki ma’lŷlest burĥāneş

⁽¹⁹⁾Necāt *Şifā* ‘ilm-i ĥikmetden birer kitāb ismidir ki muşannefāt-i İbni Sīnā’dandır. ⁽²⁰⁾Kānŷn kā‘ide ve resm ma’nāsınadır ve ‘ilm-i tıbdan bir kitāb ismidir. Bunun ⁽²¹⁾daĥi müellifī şeyĥ-i meżkŷrdur. Āĥirinde şīn Necāta rāci’dır. *Burĥān* delil ve ⁽²²⁾ĥŷccet demektir. Şīn şifāya rāci’dır. **Maĥşŷl-i nazm:** Ey tālīb-i ĥikmet! Ebŷ ⁽²³⁾‘Alī’niñ kitāb-i Necāt’ına bağlanma ve anıñ evĥām-i ĥayālātına aldanma. Zīrā kitāb-i [124^b] meżkŷruñ ķānŷn u ķā‘idesi medĥŷl ve nezd-i peygamberide merĥŷb u maķbŷl ⁽²⁾değildir. Anıñ kitāb-i Şifā’sınıñ daĥi rencini çekme ve anı muṭāla‘a semtine ⁽³⁾getirme. Zīrā anıñ cŷmle burĥānı manzŷr u ma’lŷldur. Nitekim İmām Yāfi‘i ‘aleyhi raĥmetŷ’l-ĥādī ⁽⁴⁾buyurur: Şeyĥŷ’l-felāsife Ebŷ ‘Alī Sīnā’niñ kitāb-i *Şifāsını* serā-ser muṭāla‘a ⁽⁵⁾etdim aña sezā-vār buldum ki fāsı kāfa tebdil oluna. Anda felsefeden çok ⁽⁶⁾nesne vardır ki ĥiç bir mütedeyyiniñ şadı anıñla mŷnşeriĥ olmaz.

Meşnevî: Ĥikmet-i maĥż est ĥŷftār-i nebī

¹¹³⁹ Peygamber Efendimizi rŷyada gördüm, ona; “Ebŷ Sīnā hakkında ne dŷşŷnŷyorsun?” diye sordum. O da; “Benim vesilemi kullanmadan Allah’a ulaşmak isteyen bir adamdır, onu utandırdım, ateşe dŷştŷ.” dedi.

¹¹⁴⁰ Allah buyurdu veya Peygamber buyurdu ile başlamayan mektup yazmanın neticesi maĥşer gŷnŷnde ĥŷsrana uğramaktır. Allah’a ulaşma yolunda peygamber kokusu dışında sana rehber yoktur. Hz. Ali’den koku almaya çalış ki Ebŷ Ali’nin (İbn-i Sīnā) kokusu çok pistir.

Hemîn be gūş-i cān şinev ger t̄alibī

Ḥikmet-i Yūnāniyān rā terk kon

Ḥikmet-i imāniyān rā derk kon¹¹⁴¹

111. Güzer ber bostān-i şer‘ u dīn kon tā be her gāmī

Gulī çün Şāfi‘ī yā lāleī binī çü Nu‘māneş

⁽¹¹⁾Şāfi‘ī ism-i sāmī ve neseb-i girāmīleri Muḥammed bin İdrīsdır. Şāfi‘ ⁽¹²⁾eḫad-i ecdādından bir zātı ismidir ki Şāfi‘ī ana mensūbdur. İmām-i ⁽¹³⁾mezḳüre Muḫṭalibī daḫi derler ki silsile-i nesebī Muḫṭalib bin ‘Abdi Menāf’a müntehīdir. ⁽¹⁴⁾Tārīḫ-i vilādet ve vefātlarında denmiştir:

Nazm: Leḳad vulide’ş-Şāfi‘iyyu zu’ş-şerefeyni
İmāmu ehli’l-Ḥicāzi ve’l-Ḥarameyni
Fī ‘āmi ḫamsīne ba‘de-mā mi’etin
Ve māte fī arba‘in ve fī mi’eteyni¹¹⁴²

Nu‘mān ism-i sāmīleri Nu‘mān bin Şābit ve nihāl-i ictihādı ravza-i ⁽¹⁷⁾dīn-i Ḥanefīde nābitdir. Hicret-i nebeviyyeniñ sekseninde dā‘ire-i vücūda ḳadem başıp ⁽¹⁸⁾sinn-i şerīfleri yetmişe yetmiş oldukda yüz elli tārīḫinde şehr-i Bağdād’da ⁽¹⁹⁾köhne-ribāt-i dünyā-yi denīden dār-i āḫirete rıḫlet buyurdular, raḫmetullāhi ‘aleyhi.

Nazm: Leḳad vulide’n-Nu‘mānu a‘nī’bne Şābitin
Muḳaddemu ehli’l-‘ilmi ‘āme şemāninā
Ve māte ‘alā mā ḳīle fī mi’etin maḳat
Ve ḫamsīne ‘āmen vehuve kāne’bne seb‘inā¹¹⁴³

¹¹⁴¹ Peygamberin sözü, öz/saf bir hikmettir. Eğer t̄alipsen bu hikmete, can kulağıyla dinle. Yunanlıların felsefesini terk et; Müslümanların hikmetini de idrak et.

¹¹⁴² Ana ve babadan dolayı şerefli olarak doğdu. Hicaz ve Harameyn’in imamı olarak 150 yılında doğdu. 204 yılında vefat etti.

¹¹⁴³ İlim ehlinin öncüsü olan Sābit oğlu Nu‘mān 80 yılında doğdu. Denildiği gibi 150’li yıllarda 70 yaşındayken öldü.

(22)Hâzret-i imâm-i hümâm iki sene miqdârı ol ‘âşık-i şâdık İmâm Ca‘fer-i Şâdık (23)hâzretlerinin hizmet-i devletleriyle be-kâm ve ahz-i dest-i inâbet edüp Cenâb-ı [125^a] rabbu’l-‘izzete vuşlat etdiler. Nitekim **lev le’s-senetâni leheleke Nu‘mân**¹¹⁴⁴ kelâmı (2)bu sırra nâzırdır. *Meşnevî-yi Şerîf* de

Beyit: An teref ki ‘ışk mîefzûd derd
Bû Hanîfe [vü] Şâfi‘î dersî nekerd¹¹⁴⁵ (III /3830)

beyt-i şerîfi kelâm-i mü’evvildir, teemmel. (4) **Şin bostâna** râci‘dir. **Maḥşûl-i beyt:** Ey kimse! Târîk-i felâsifeden (5)hâzer ve bostân-i şer‘ u dîne güzër eyle. Hattâ her adımda Şâfi‘î gibi bir gül-i ra‘nâ (6)ve Nu‘mân gibi bir lâle-i hamrâ görürsün ve meşâm-i cânı anlardan şafâ-yâb (7)ve müteleziz bulursun.

**112. Kadem der hâr-zâr-i dâniş-i hod-rüstegân kem nih
Ki bâşed ser-zede der her kadem şad hâr-i hizlâneş**

(10)**Hâr-zâr** dikenlik demektir. **Hod-rüste** kendü bitmiş, âhirinde **elif** (11)ve **nûn** edât-i cem‘dir. Bundan murâd felâsifedir ki Kır‘ân-i ‘azîm ve eḥâdîş-i (12)şerîfeyi külliyyen târik ve kendü evhâm u hayâlleri tarafına sâlik olmuşlardır. (13)**Kem** bu maḥâmde ‘ademden kinâyedir. **Ser-zede** zühür ma‘nâsından ve (14)**sad** keşretten kinâyedir. **Hizlân** kesr-i hâ ile bir adama meded ve nuşret (15)etmeyüp h‘âr u [z]elîl terk eylemek ma‘nâsınadır. **Maḥşûl-i nazm:** (16)Ayağını kendü bitmiş olan kimesnelerin hâr-zâr-i dânişine koma. (17)Zirâ ol hâr-zârın her kademinde bî-hisâb hâr-i hizlân zâhir u nümâyândır. (18)Olmaya ki ol hâr-i hizlân seni müte‘ellim ve pür-ziyân ede. **Hulâşa-i beyt** (19)kütüb-i ‘aqliyyenin ta‘lîm ve ta‘allümünden tenfir u tahzîr ve kütüb-i nakliyyenin (20)iştigâline tahriż u takrîrdir.

Beyit: ‘İlm-i dîn fikh est u tefsîr u hadîş
Her ki h‘âned gayr ez in gerded ḥabîş¹¹⁴⁶

¹¹⁴⁴ İki sene olmasaydı, Nu‘mân helak olacaktı.

¹¹⁴⁵ Aşkın derde dert kattığı yerde Ebû Hanîfe ve Şâfi‘î ders görmedi.

¹¹⁴⁶ Dinin ilimleri fikh, tefsir ve hadistir; bunlardan başkasını okuyan kötü yapmış olur. Attâr, *Musibetnâme*, âgâz-ı kitâb.

113. Çi gevher-bağş deryâyîst tab'-i dūr-ğavr-i men

Ki lafz u ma'nî-i pāk est u rengîn dürr u mercāneş

[125^b] Ğavr cevr vezninde bir nesnenin dibine denür. **Yuğālu baħrun lā yudraku ğavruhu**¹¹⁴⁷. Şin deryāya rāci'dir. Dürr ma'nāya, mercān lafza nāzırdır. ⁽³⁾**Maħşül-i nazm:** Ne 'acīb gevher bağışlayıcıdır dūr-ğavr olan tab'ım ki ⁽⁴⁾ol deryā-yi tab'ımın dürr u mercānı rengîn ve lafz u ma'nāsı pāk ⁽⁵⁾u behindir. Dürr u mercāndan murād eş'ardır. Bu beyt ve ebyāt-i ātiye ⁽⁶⁾ilā [ā]ħiri'l-kaşide faħriyyedir ki 'ādet-i şu'ārādandır.

114. Buved ez ħ'ān-i ħikmet nāme-i şi'r-i men an loğma

Ki bî-ħadd est behr-i küt-i cānhā dest-i Loğmāneş

⁽⁹⁾Küt sūd vezninde azık ma'nāsınadır. **Maħşül-i nazm:** Ħikmet sofrasından ⁽¹⁰⁾benim şi'rimin nāmesi ol loğma olur ki marîz olan cānlar için Ħazret-i ⁽¹¹⁾Loğmān'ın desti ol küt ve loğmayı vermekde bî-ħadd u bî-ħudretidir. Ya'ni benim şi'rimin ⁽¹²⁾cānlara verdiği ħayātı Ħazret-i Loğmān vermeğe kâdir değıldir demeğı murād ederler.

115. Çü dibâyîst an nağş-i tekellüf sâde-nazmem men

Çi ğam ger sâdegî ħ'āned filān bî-nağş u behmāneş

⁽¹⁵⁾Dibā zibā vezninde ma'rūf ħarîr-i kumāşdır ve dīdār-i meħābībden dağı kināye ⁽¹⁶⁾olunur. Filān civān vezninde muħaddeşun 'anhu olan şağş-i mechül ve şey'un ⁽¹⁷⁾ğayr-i ma'lūmda ism-i ħāşdır, behmān gibi. Lākin ekşeriya müterādifen isti'māl olunup ⁽¹⁸⁾filān u behmān derler. Lisān-i Türkīde filān festekiz ve filān fistān ta'bīr ⁽¹⁹⁾ederler. Şin nazma rāci'dir. **Maħşül-i beyt:** Benim nazmım nağş-i tekellüfden sâde ⁽²⁰⁾bir dibā gibidir. Ne ğam vardır ki ol dibā-yi nazmıma filān u behmān bî-nağş oğuya ⁽²¹⁾ve eş'ār-i Cāmī nuğuş u rūsümdan ħālī bir dibā gibidir diye. Bu i'tirāz ⁽²²⁾aşla bağa inkiyāş vermez. Zīrā dibā-yi sâde dibā-yi menküşdan berter u

¹¹⁴⁷ Dibi olmayan deniz derler.

a'lā⁽²³⁾ olduğu emr-i bedihîdir ki elsine-i nâsda sâde güzel ta'birinden zâhir u celîdir.
[126^a]

**116. Hoş âyed der sühan şan'at zi şâ'ir lik nî çendân
Ki âred der kemâl-i ma'nî-yi maqşûd noqşâneş**

⁽³⁾Şîn san'ata râci'dir. **Maqşûl-i beyt:** Eş'ârda şanâyi'-i bedi'yyeye ⁽⁴⁾ri'âyet şâ'irden hoş gelür lâkin ol kadar değil ki ol şanâyi'e ri'âyet ⁽⁵⁾kemâl-i ma'nâ-yi maqşûdu ifâde ve istifâdede noqşân getire. Nitekim ⁽⁶⁾şinâver-i baħr-i hayâl Şevket-i tûṭî-maqālîñ eş'arı mişillü ez cümle bu ⁽⁷⁾beytiñ ma'nâsını fehm u idrâk **aş'abu min ħarṭı'l-ķatâddır.**

Beyit: Zümürred ħalka-i der ħalk-i ef'î keş nâ peydâ
Kilid-i ķufl eger elmâs gereded bâz neg'şâyed¹¹⁴⁸

**117. Hayâl-i ħâş bâşed ħâl-i rüy-i şâhid-i ma'nâ
Çü ħâl endek fütred ber ruĥ dehed ħüsn-i firâvâneş**

⁽¹¹⁾Hâl beñ demektir ki esbâb-i ħüsndendir. **Şâhid** 'âbid vezinde maĥbûb ⁽¹²⁾demektir. **Şîn şâhide** râci'dir. Taķdir-i 'ibâre çü ħâl endek fütred ber ruĥeş ħüsn-i firâvân dehed demektir. **Maqşûl-i nazm:** Hayâl-i ħâş ma'nâ şâhidiniñ ⁽¹⁴⁾vechine ħâl olur ve şâhid-i ma'nâ anıñla ħüsn ü ân bulur. Çünkü şâhid-i ⁽¹⁵⁾ma'nânıñ yüzünde ol cemil ķalil vâķi' olursa ol şâhide ⁽¹⁶⁾ħüsn-i firâvân verir.

**118. Vü ger ġired zi bisyârî heme ruĥsâr-i şâhid râ
Meyân-i sâde-ruĥsârân siyeh-rüyî resed z'âneş**

⁽¹⁹⁾ġirediñ taĥtinde şîn ħâle râci'dir. Anıñ müşârun-ileyhi **bisyârî**dir. **Şîn** ⁽²⁰⁾şâhide râci'dir. **Maqşûl-i nazm:** Eger o ħâl keşretinden ve çoķluğundan ⁽²¹⁾maĥbûbuñ ruĥsârını tutar ve iĥâta eder ise ol şâhide sâde-⁽²²⁾ruĥsâr olan meĥâbîbiñ meyan-i vasaṭında keşret-i ħâlinden yüz ķaralıġı ⁽²³⁾ve ħacâlet vâşıl ve ol ħâl-i siyâh bâ'iş-i âh

¹¹⁴⁸ Engerek yılanının üzerindeki halkalar/boğumlar yeşile dönerse, engerek yılanı kendini kamufle eder; kilit de eğer elmastansa, asla açılmaz.

vāh olur. Hülāşa-i kāl [126^b] keşret-i hāl hacālete dāll olduğu mişillü eş‘ārda daği şan‘at u hayāl ⁽²⁾kemāl ise de nehc-i i‘tidāl olmak şartıyla meşrūtdur. Nitekim ⁽³⁾bir şeyde keşret mūcib-i zillet olduğu ma‘lūm u müşbetdir.

118. Sūhān an bud k‘ez evvel nihād ūstād Hākānī

Be mihmān-hāne-i gītī pey-i dānişverān h‘āneş

⁽⁶⁾Hākānī ‘an aşl Şirvānī ve ismi Efđalüddīn İbrāhīm bin ‘Alī ⁽⁷⁾olup fazl u cāh-i ihtişāma ve kemāl-i rağbet-i selātin u hükkāma ⁽⁸⁾nā‘il olmuşdur. Evā‘il-i hālinde Hākā‘iķ taħalluş edüp Hākān-i kebīr ⁽⁹⁾Menūcehr ‘aşrında mezkūruñ nedīm u muħibbi olmağla li-ecli‘t-ta‘zīm ūstād-i ⁽¹⁰⁾merķūma Hākānī maħlaş verilmişdir. El-ān dīvān-i ma‘ārif-beyānları ⁽¹¹⁾eyādī-i sūhān-şināsānda deverān etmekdedir ve ol dīvānında ⁽¹²⁾işbu şerħine hāme-cūnbān olduğumuz kaşīdeniñ vezn u kāfiyesine muvāfiķ bir kaşīde-i nađīde silk-i nazma keşīde buyurmuşlardır ki ⁽¹⁴⁾mişlini ityān taṣṣiḥ-i beşerden hāric ve mertebe-i i‘cāza ‘āricdir ve maṭla‘ı ⁽¹⁵⁾daği budur ki taħrīr olundu:

Beyit: Merā dil pīr-i ta‘līm est u men tıfl-i zebān-dāneş
Dem-i teslīm-i sırr-i ‘aşr ser-i zānū debistāneş¹¹⁴⁹

Nāzım-i bozorgvār ⁽¹⁷⁾sūhān an bud lafzıyla ol kaşīdeye remz u iş‘ār buyururlar. Mihmān-hāne misāfir evi, gītī cihān demekdir. Mihmān-hāneniñ gītīye izāfeti ⁽¹⁹⁾beyāniyyedir. H‘ān sofrā ma‘nāsına. Bu maķāmda ‘alā tarīķi‘l-isti‘āre ⁽²⁰⁾kaşīde-i mezkūre murāddır. Şin sūhāna rāci‘dir. **Maḥşūl-i nazm:** Söz o idi ki ve kaşīde odur ki evvelā anı ūstād Hākānī mihmān-hāne-i gītīde ⁽²²⁾ya‘nī bu misāfirhāne olan dūnyā-yi denīde dānişverān ve aşhāb-i ⁽²³⁾‘ilm u ‘irfān sofrā vaz‘ eyledi ḥattā andan her ‘ālim u fāzıl ākil olalar. [127^a]

119. Çü der seyr-i ma‘ānī yāft Hüsrev sūy-i an h‘ān-reh

¹¹⁴⁹ “merā dil” yerine Hakani’nin divanında 126. kasidede ise “dil-i men” şekli yer almaktadır. <http://ganjoor.net/khaghani/divankh/ghasidekh/sh126/>, (16.05.2015), Gönlüm öğretmenim, ben de konuşmayı söken küçücük öğrencisiyim...

Melâhethâ-yi vey efkend şûrî der nemekdânes

⁽³⁾Hüsrev ‘an aşl Mâverâünnehrden olup Emîr Maḥmûd Cengiz Ḥân ma‘rekesinde Mâverâünnehrden firâr edüp Hind’de qarâr eyledi. Dehlî ⁽⁵⁾pâdişâhı olan Sulṭân Muḥammed Ta‘alluḫ Şâh’a muḫarreb ve kemâl-i iltifât ⁽⁶⁾u ‘inâyetine mazḫar oldu. Eş‘âr-i melîhi cerâḫât-i dil-i ‘uşşâka maḫz-i şifâ ⁽⁷⁾ve güftâr-i laṭîfi erbâb-i ‘irfâna sebeb-i vecd-i şafâdır. El-ḫâşıl kemâlâtını ⁽⁸⁾kemâ huve ḫakkuhu taḫrîr u imlâ ḫâric-i ḫavza-i ḫadd-i îfâdır. Mevlânâ-yi müşârun-ileyh ⁽⁹⁾Mir’atu’s-Şafâ ismiyle müsemmâ bir ḫaşıde-i ra’nâ nazm u inşâ buyurmuşlardır ⁽¹⁰⁾ki nâzım-i niḫrîriḫ bu ḫaşıde-i nefiseleri anı tanzîrdir. Mevlânâ-yi merḫûm ⁽¹¹⁾yedi yüz yiğirmi beş senesi Dehlî’de merḫûm olmuştur, ḫuddise sırruhu. ⁽¹²⁾Melâhet kerâmet vezninde ḫûb u ra’nâ ma’nâsnadır. Âḫirinde ḫâ ⁽¹³⁾edât-i cem’dır. Vey, ḫvâna râci’dır. Şûrî ṭarâvet ve ḫalâvet demektir. ⁽¹⁴⁾Âḫirinde yâ maşdariyyedir. Nemekdân dehân-i maḫbûbândan kinâyedir. Şîn ⁽¹⁵⁾Hüsrev’e râci’dır. **Maḫşûl-i manzûm:** Çünki Ḥüsrev-i Dihlevî seyr-i ma‘ânide ⁽¹⁶⁾üstâd Ḥâḫânî’nin vaz’ eylediği sofraya yol buldu ol sofrâ-i ⁽¹⁷⁾mezkûruḫ melâhetleri Cenâb-ı Ḥüsrev’iḫ dehânına ḫalâvet u ṭarâvet ⁽¹⁸⁾bırakdı. El-ḫâşıl Ḥüsrev-i Dihlevî daḫâyîḫ-i şî’riyye ve şanâyî-i şâ’iriyeyi ⁽¹⁹⁾şî’reḫ üstâd Ḥâḫânî’niḫ ḫaşıde-i mezkûresinden aḫz edib ⁽²⁰⁾ma’den-i ḫalâvet ve gencîne-i ṭarâvet oldu demektir. Nitekim **el-fadlu li’l-muteḫaddim** ¹¹⁵⁰ḫâziyye-i ⁽²¹⁾müsellemü’s-şübûtdur.

120. Ger imrüz âred in ḫâdim zi baḫr-i şî’r-i ter âbî

Pey-i dest u dehân-şusten ez anhâ çîst tâvâneş

⁽²³⁾Hâdimden murâd nâzımdır. Bu ta’birde olan cinâs ma’lûm-i aşḫâb-i [127^b] zarâfetdir. Ter tâze demektir. taḫdîr-i ‘ibâre zi baḫr-i şî’r-i âbî ter demektir. Anıḫ ⁽²⁾müşârun-ileyhi Ḥâḫânî ve Ḥüsrev’dır, ḫâ edât-i cem’dır. **Maḫşûl-i nazm:** Eğer bugün bu ⁽³⁾ḫâdim ol Ḥâḫânî ve Ḥüsrev’iḫ nazm etdikleri ḫaşıdelerden el ve ağız yıḫamak ⁽⁴⁾içün baḫr-i şî’rden bir tâze şû getirir ise ol ḫâdimiḫ ‘ıvâz u cezâsı nedir. cezâ-yi ḫâdim vişâl-i dâ’imdir.

Nazm: Behr-i ḫidmet her ki ber bended kemer

¹¹⁵⁰ Üstünlük önde gidendedir.

Ez dıraht-i ma‘rifet yābed semer¹¹⁵¹

121. Be Hākānī ez an baħr er resed reşhī ber engīzed

Çü süsen ter-zebān taħsīn-künān ez hāk-i Şīrvāneş

⁽⁹⁾Bu maqāmda baħrdan murād mecāzen kaşīde-i nāzımdır. Reşh tamlı demektir, āħirinde yā vaħdetdir. Engīzed engīhten maşdarından fi‘l-i muzāri‘dir ki oynadır ve koparır ⁽¹¹⁾ma‘nāsınadır. Bu maħalde ma‘nā-yi ħayātı mutazammındır. Taħtinde zamīr reşha rāci‘dir. ⁽¹²⁾Süsen süzen vezninde ‘avām taħrīf edüp şuşam dedikleri çiçek ⁽¹³⁾adıdır. Ter-zebān ħāzır-cevāb kimesneye denür. Taħsīn-kün vaşf-i terkībīdir ⁽¹⁴⁾ki taħsīn edici ve beğenici demektir. Elif mübālağa için olmağla mübālağa ile ⁽¹⁵⁾taħsīn edici demek olur. Gülistānda teferrüc-künān daħi buña nazīredir. ⁽¹⁶⁾Şīn Hākānī‘ye rāci‘dir. Ma‘nāda engīz deñilmesine maşrūf olup ⁽¹⁷⁾ber-engīzeş demektir. **Maħşül-i nazm:** Ol baħr-i ħayāt gibi olan kaşīdemden ⁽¹⁸⁾üstād Hākānī‘ye eğer bir tamlı vāşıl olursa ol reşha üstād-i ⁽¹⁹⁾mezķuru süsen gibi ter-zebān ve taħsīn-künān hāk-i Şīrvān‘dan ⁽²⁰⁾kaldırır ve ħayāt-i cedīde verir. Kaşīde-i nāzımdan rüĥāniyet-i Hākānī ⁽²¹⁾mütelezziz ve şafā-yāb olmasından kināyedir. Fefhem cidden.

122. Vü ger Hüsrev saķāhullāh nemī yābed ez an reşha

Şevd seyr-āb-i feyz-i ‘ayn-i irfān cān-i ‘atşāneş

[128*] Saķāhullāh cümle-i mu‘tarıza-i du‘āiyyedir. Mışra‘-i şānīde istifhām muqadderdir. ⁽²⁾Ayn bınar ve ħavz demektir. Şīn Hüsrev‘e rāci‘dir. **Maħşül-i nazm:** ⁽³⁾Eğer Hüsrev-i Dihlevī Cenāb-ı Kibriyā ol Hüsrevi āb-i raħmeti ile saķy eylesün ⁽⁴⁾ol reşha-i mezķüreden bulmaz ise anıñ cān-i ‘atşānı ma‘rifet ⁽⁵⁾u ‘irfān bınarınının feyzininin seyr-ābı olur mu? Belki olmaz demektir.

123. Be şükr-i men çü tūfī rüħ-i u şekker-şiken gerded

¹¹⁵¹ Hizmet için niyetlenen bir kimse, marifet ağacından meyve hasıl eder. Attār, *Pendnāme*, der beyān-i fevāyid-i hizmet.

Çü befrestem be Hind in teng-i şekker ez Hürāsāneş

⁽⁸⁾Ü Hüsrev'e rāci'dir. Şekker-şiken şeker çineyici demektir. teng ceng ⁽⁹⁾vezninde denk ki yüküñ bir tarafı ma'nāsınadır. Şin Hüsrev'e ⁽¹⁰⁾rāci'dir. Hürāsān iklim-i ma'rūf ismidir ki nāzım-i bozorgvārın miskatı-i ⁽¹¹⁾re'si olan vilāyet-i Cām iklim-i mezkürdendir. **Maḥşül-i nazm:** O Hüsrev'in ⁽¹²⁾rūḥu baña şükr ve ḥamd eylemekde tūḫi gibi şeker çineyici olur. Çünkü bu ⁽¹³⁾deng-i şeker gibi olan kaşidemi Hürāsān'dan iklim-i Hind'e irsāl ⁽¹⁴⁾ ederim. Bu beyt daḫi ebyāt-i sâbıka mişillü rûḥāniyyet-i Hüsrev'in şafā-yāb ⁽¹⁵⁾ olmasından kināyedir.

124. Egerçi nām *Mir'atu'ş-şafā* şod güfte-i ü rā

Çü bud envār-i ḥurşid-i sâfā ez çehre-i tábāneş

⁽¹⁸⁾Ü Hüsrev'e ve şin güfteye rāci'dir. **Maḥşül-i nazm:** Egerçi Hüsrev-i Dihlevi'nin ⁽¹⁹⁾güftesine ya'nî kaşidesine nām u ism *Mir'atu'ş-Şafā* oldu. Çünkü ⁽²⁰⁾envār-i ḥurşid-i şafā ol kaşidenin çehresinden tábān ve ziyā-pāş idi. Bināberin *Mir'atu'ş-Şafā* ismiyle müsemma olmaḫ münāsib u çesbān ⁽²²⁾ oldu.

125. *Cilāu'r-rūḥ* kerdem nām-ı in çün hiç mir'atı

Nedāred ez cilā çāre çü sāzed tīre devrāneş

[128^b] İn kelimesinin müşārun-ileyhi kaşide-i nāzımdır. Şin mir'ate rāci'dir. **Maḥşül-i i** ⁽²⁾**nazm:** Ben daḫi kaşidemin nāmını *Cilā'u'r-Rūḥ* eyledim. Çünkü hiç bir āyine ki ⁽³⁾ ol āyineyi devrān ve inķilāb-i zamān tīre ve perişān ede. Āyine-i mezkūr ⁽⁴⁾ cilādan çāre tutmaz ve 'ilāc u tedbīr qabūl etmez. Vech-i tesmiyyeye bādī-yi ḥālet-i ⁽⁵⁾ mezküre dā'ı oldu. Fefhem.

126. Fuzūli mikonem kī jāj-ṭab'ān ferr-i an dāred

Ki dāred der muḫābil nūkte-i bā siḫr-i Seḫbāneş

⁽⁸⁾Fuzūli fānın zammıyla 'abeş ve mālāya'nīye müştāgil olan adam demektir. Jāj- ⁽⁹⁾ṭab'ān dā'imā türrehāt ve hezeyān ile imrār-i zamān eden ḥummāḫdan kināyedir ⁽¹⁰⁾ve bundan murād zamān-i nāzımda olan nūḫüslardır ki beyt-i āti buña

karinedir. ⁽¹¹⁾Fer ser vezninde nūr u ziyā demektir. anı müşārun-ileyhi *Cilā’u’r-Rūḥ* nāmıyla ⁽¹²⁾be-nām kaşide-i vācibu’l-ihtirāmdır. Sehbān bir merd-i faşihîñ ismidir ki ⁽¹³⁾tercüme-i aḥvāli kaşide-i lāmiyye şerhinde beyān olundu. Sihrinden murād kelimāt-i ⁽¹⁴⁾faşihāsıdır. **Mahşül-i nazm:** Cilāu’r-rūḥ ismiyle müsemmā olan kaşide-i ⁽¹⁵⁾naḍideyi silk-i nazma keşide etdim ki ‘abeṣ ve mālāya’nī ile müştāgil ⁽¹⁶⁾oldum. Zīrā ol kaşideniñ ferr u ziyāsını ve nuket u mezāyāsını jāj-ṭab‘ān ⁽¹⁷⁾ve süfele-i devrān olanlar kaçan tutarlar ve niçe anlarlar. Zīrā kaşide-i mezkūreniñ ⁽¹⁸⁾nuket u mezāyāsından bir nüktesini ol keş-ṭab‘ān sihr-i Sehbān ile muḳābil ⁽¹⁹⁾tutarlar ve bu nükte-i Cāmī sihr-i Sehbān-i Vā’il’e muḳābil ve müsāvīdir derler. Ḥalbuki ⁽²⁰⁾bu kelā[m] ‘ayn-i hezeyāndır. Zīrā kaşide-i Cāmī ile kelimāt-i Sehbān beyninde fark-i ⁽²¹⁾‘azīm cārīdir.

127. Çerā ez şî‘r-i lāfed kes ḥuşūşā şāhib-i şî‘rī

Ki der ḳāleb nebāşed ez dem-i rūḥu’l-ḳuds cāneş

⁽²³⁾Ḳāleb feth-i lāmla kālbūd ma’nāsınadır. Rūḥu’l-ḳudsdan murād Cibrīl-i emīndir. [129^a] Şīn sāhib-i şî‘re rāci’dır, ma’nāda ḳālebe maşrūfdur ki taḳdīri; ⁽²⁾ki der ḳālibeş ez dem-i rūḥu’l-ḳuds cān nebāşed demektir. ba’zı nüşhada ḳā’il-i şî‘rī vāḳi’dır. **Mahşül-i nazm:** Şi’rden bir kimesne niçün lāf urur ve ⁽⁴⁾şaff-i şu‘arāya niçin ṭurur? Bā ḥuşūş bir şā’ir ki anıñ ḳālīb ve ⁽⁵⁾teninde dem-i rūḥu’l-ḳudsdan cān olmaya ve i‘āne-i Cibrīl-i emīne maşzar ⁽⁶⁾düşmeye. Nitekim nebiyy-i āḥir zamān ‘aleyhi şalavāti’r-raḥmān Ḥazret-i Ḥassān’a emr ⁽⁷⁾buyurdular ki minbere çıḳup küffarı hicv eyleye. Ḥazret-i Ḥassān daḥī ⁽⁸⁾imtişālen li emri’n-nebevī minbere çıḳup i‘āne-i Cibrīl-i emīn ile küffār-i bed-kirdārı hicv u terzīl eylediler. Bu maḳāmıñ tafşiline rağbet eden Ḥaşmet ⁽¹⁰⁾Efendi’niñ *Senedü’ş-Şu‘arā* ismiyle müsemmā risāle-i mu’tenālarına ric‘at eylesün.

128. Ḥudāyā rīz ber Cāmī zi ebr-i feyz bārānī

Ki ez her çi an ne behr-i tu’st sāzed pāk dīvāneş

⁽¹³⁾Çi an kelimesine ri‘āyeten li’l-vezn mevşül ḳırā’at oluna. Şīn Cāmī’ye ⁽¹⁴⁾rāci’dır. **Mahşül-i nazm:** Ey Ḥudā! Cāmī’niñ üzerine ebr-i feyzinden ⁽¹⁵⁾bir bārān dök ki Cāmī her nesneden ki ol şey’i seniñ için ⁽¹⁶⁾değildir, dīvānını pāk ede. Ya’ni feyz u

‘ināyetiñle her şeyde beni hūlūşa ⁽¹⁷⁾muḳārin eyle demekdir. Ve bu hūlūşa muḳārenet ‘ināyet-i Ḥaḳḳ’a mevḳūfdur. Allāhumme ic‘elnā mine’l-muḥlişin bi ḥurmeti men ersaltheu raḥmeten li’l-‘ālemīn ⁽²⁰⁾Bi‘avnillāhi’l-müte‘ālī şerḥ-i ḳaşā’id-i Cāmī resīde-i serḥadd-i tekmīl oldu. İnşāallāhü’l-melikü’l-celīl şerḥ-i ḳāfiye-i elif daḥi pezīrā-yi ḥüsn-i tezyīl ve Cenāb-ı ⁽²²⁾vāhibü’l-āmāl anıñ daḥi ihtimām u tekmīliyle bu ‘abd-i ācizi münşeriḥu’l-bāl ⁽²³⁾eyleye. Āmīn ve’l-ḥamdu li’llāhi rabbi’l-‘ālemīn.

5. BÖLÜM

SÖZ VARLIĞI, TASAVVUF SÖZLÜĞÜ VE EDEBÎ SANATLAR

5.1 ESERDEKİ SÖZ VARLIĞI

Bu başlıkta Câmî'nin şerh edilen beyitlerinde yer alan kelimelere şârihin getirdiği gramatik açıklamalar alfabetik olarak sıralanmıştır. Örnek aldığımız Ozan Yılmaz'ın çalışmasında¹¹⁵² olduğu gibi ilk başta Farsça, Arapça ve Türkçe olarak üç ayrı başlık altında derlediğimiz bu kelimeleri jüri üyelerinin yönlendirmesi ile tek başlık altında topladık. Beyitlerde yer alan fakat şârihin şerh esnasında açıklamadığı kelimeler ile şârihin kendi açıklamalarında yer alan kelimelerin ayrıca bir sözlüğü hazırlanmamıştır.

A

'**Add** 'aynıñ fethi ve dâdın teşdidiyle ışırmak demektir. (64^a /23)

'**Add** dâlin teşdidiyle şaymak demektir ki i'dādı biri birine zamm eylemekden 'ibâretidir. (22^b /12-13)

'**Adem** 'âlemdede efrād-i insāniyyeniñ evvelidir ki hālik-i Te'ālā kālbūd ve hey'etini tıynden halk eylemişdir. Lafz-i Ādemde eslāf ihtilaf edüp ba'zılar 'Acemī ve ba'zılar 'Arabī dediler. 'Arabī olduğu şüretde udmeden müştakdır ki buğday beñizlü demektir. (30^b /5-7)

'**Āfāk** ufkuñ cem'idir ki eṭrāf-i eflāk demektir. (33^b /23 -34^a /1) **Āfāk** ufkuñ cem'idir. Ufuğ feleğiniñ cevānib ve eṭrāfında zāhir ve mer'ī olan eteğine ıtlāk olunur. (108^b /18-19)

'**Āfil** gidici demektir. (69^a /12)

'**Ağşān** ğuṣnuñ cem'idir ki ağacıñ dalına ve şāhına ıtlāk olunur. (110^a /22-23)

'**Ahımmu** bāb-ı şāniden fi'l-i muzāri'inñ nefsi-i mütakellim vaḥdesidir ki şiddet-i iştiyākdan bükā ve zārī eylerim demektir. (7^a /14-16)

¹¹⁵² Sûdî-i Bosnevî, *Gülistân Şerhi*, haz. Ozan Yılmaz, Çamlıca, İstanbul 2012.

Ahvel şaşî demektir ki şey'-i vâhidi iki görür. (73^a /12)

Āl hâl vezninde evlād-i Fāṭıma yāḥud her bir mü'minin tekiyyin ilā yevmi'l-kıyāmeden 'ibāretidir. (37^b /18-19)

Āl dāl vezninde raculuḡ ehl u etbā' u 'ıyālinden 'ibāretidir. (49^a /7-8)

'Alef ḥalef vezninde yoncadır ki nebāt-i marūfdur. (83^a /3-4)

'anādil 'andelibiḡ cem'idir, bülbüller demektir. (60^a /6)

'Anākib 'ankebūtuḡ cem'idir ki örümcek demektir. (46^b /12)

'Ankebūt örümcek demektir. (45^a /16-17)

Amizeş ism-i maşdardır ki qarışmak ma'nāsındır. (58^b /22)

'Araḡ fethateynle zi-rūḡ kısmınınḡ gövdesi derisinden çıkan ruṡubete denür ki lisānımızda der ta'bīr olunur. (35^a /4-5)

'Arş ferş vezninde felek-i tāsi' ki inde'l-hükemā muḡaded ve felek-i atlas ve feleki'l-eflāk ta'bīr olunur. (21^b /22-23)

'Arş-sāy vaşf-i terkībīdir ki 'arş çigneyici demektir ve ism-i şerīf-i Muḡammed'e muzāfdır. (36^a /21-22)

'Āṡıl ḡāfil vezninde zīb u zīynetden ḡālī olan ḡātuna denür, cem'i 'avāṡıl gelür. (63^b /12-13)

Āsā āyā vezninde gibi demektir. (11^a /26)

Aşbaḡtu if'āl bābindan şabāḡa dāḡil oldum demektir. (73^b /14)

Āsīb kesr-i sīn ve sükūn-i yā ve bā ile iki nesne birbirine çatmak ve toḡuşmak ma'nāsındır. (14^a /1)

Āstān eşik demektir. (51^b /2)

Ateş-gire ateş yakacak ḡas u ḡaşāk ve otluḡ kurusu maḡūlesine derler. (112^a /11)

Avizeş bu daḡı ism-i maşdar aşılmaḡ demektir. (58^b /22-23)

Āy emr-i hâzırdır ki gel demektir. (91^b /15)

‘Ayn bıñar ve havz demektir. (128^a /2)

‘Ayš ‘aynıñ fetħi ve yānıñ sükūnuyla dirliđe denür, ħayāt ve zindegāni ma‘nāsına. (60^a /18-19)

B

Ba‘de ‘ömrī biraz zamāndan şonra ma‘nāsına müsta‘meldir. (3^a /11)

Bāde şarābdır ki lisān-i Türki‘de saħbā ta‘bīr olunur. (32^b /16-17)

Bād-ı hevā ‘abeş ve mālāya‘ni ve bī-netīce ma‘nāsınadır. (11^a /4-5)

Bād-i bahār bād-i şabādır. (45^b /3)

Bāk bi‘l-bāi‘l-‘Arabī ħavf demektir(31^b /18).

Bālīn yaşdıķ demektir. (93^b /15)

Bām tam demektir. (91^b /15)

Bār ğam ve ğuşşa demektir. (102^b /21)

Bār mīve. (94^b /23)

Bār kār vezninde ‘umūmen izn u ruħşat ve ħuşūsen izn u ruħşat-i duħūl-i meclis-i ħāş ma‘nāsınadır. (10^a /6)

Bārgāh çārgāh vezninde bār ile gāhdan mürekkebdır. Bār izn u destūr ve gāh cāy u maħall ma‘nāsınadır. Ĥayme-i selāṭīn ki otağ ta‘bīr olunur, izn ve ruħşatla duħūl olunacaķ maħall olmaķ ma‘nāsıyla anda ‘ilm-i ħāş oldu. (6^a /20-22; 50^a /21- 50^b /2)

Bārgī ħānkī vezninde at ve esb demektir. (94^a /1)

Baṭḥā Mekke-i mükerreremeniñ ismidir. (57^a /11-12)

Bāzgūn-na‘l mekr u ħile ma‘nāsına muşṭaliħdir. Menşe‘i budur ki bā‘zı düzdān atlarınıñ na‘llerini me‘kūs olarak mıĥlarlar imiş, ħattā izleri anlanmaya ve bir yere geldikleri zamān atların izinden gitdiler zann oluna. (100^b /7-10)

Bāziğ ʔāli‘ ma‘nāsınadır. (69^a /12)

Be’s ye’s vezninde meydān-i muḥārebede şiddet ma‘nāsınadır. (46^b /15)

Bedā fi‘l-i māzīdir, zūhūr ma‘nāsına. (1^b /3)

Bedī‘ rebī‘ vezninde mişilsüz ma‘nāsınadır. . (SK 41^a /1-2)

Bedrağa deḡrece vezninde kılāvuz demektir. (32^a /5)

Behişt cennet demektir. (109^a /8)

Behre naşīb ma‘nāsınadır. (50^a /22) Behre naşīb ma‘nāsınadır. (64^b /1)

Beket fi‘l-i māzīdir, ağladı demektir. (8^a /12)

Bekon evvelinde bā-i zā’ide ile kenden maşdarından emr-i ḡazırdır ki ḡaz demektir. (94^b /15-16)

Belī bāniğ fetḡi ve elifiğ kaşrıyla edāt-i taşdığdır. (4^a /17)

Bend bu maḡāmda iki ‘uzuv beyninde olan fāşıladır, ‘Arabīde mafşal ve Türkīde ek ta‘bīr olunur. (119^a /18-19)

Beniştān niştānden maşdarından emr-i ḡazırdır ki dik demektir. (94^b /16-17)

Berğ şarğ vezninde şimşeğe denür. Ḥaḡīğat-i şer’iyyesi seḡāb üzere müvekkel olan feriştenin amḡarı me’mūr olan maḡalle insiyāğı için seḡābı şiddetle đarb ve taḡrīkinden tekevvün eden ateşlerdir ki leme‘ān eder. (56^b /12-15)

Bes kes vezninde yekfā ma‘nāsınadır. (19^a /23)

Beyāsā evvelinde bā-i zā’ide ile āsūden maşdarından emr-i ḡazırdır; diğlen ve istirāḡat eyle demektir. (11^b /11-12)

Beyn zeyn vezninde azđāddandır. (86^b /9)

Bī-dil ‘āşığ demektir. (50^b /21)

Bih kesr-i bā ile iyi demektir. (108^a /6)

Bih kök demektir. (116^b /21)

Bim havf ma'nasınadır. (102^a /21)

Bisāt bāniḡ kesriyle döşemeye denür. (110^b /9)

Bī-ser u pā faḡr u zu'efādan kinayedir. (12^b /28-29)

Bive mīve vezninde zevci vefat etmiş veyā taḡliḡ olunmuş ḡarıya denür ki ḡul ta'bīr olunur. (106^b /7-8)

Bized biḡten maşdarından fi'l-i muzāri'dir ki alır demektir. (112^b /13-14)

Bog'sol ḡır demektir. (57^b /12)

Burhān delil ve ḡüccet demektir. (124^a /21-22)

Burḡa' ḡunfez vezninde peçe ta'bīr olunan şey'-i ma'rūfdur. (11^a /25-26)

Büy bu maḡāmda ümmīd ma'nasınadır. (13^b /2)

Bürd-bār ḡalīm u hemül demektir. (28^b /19)

Bürde pey iz iletmiş demek olur ki gitmiş demeyi ifāde eder. (9^b /13)

Büt bā-i 'Arabī ile ḡā'ife-i müşrikīn elleriyle düzüp ma'būd ittiḡāz etdikleri şuretdir ki 'Arabīde şanem ta'bīr olunur, mecāzen maḡbūbdan kināye olunur. (48^a /7-8)

C

Cā'il ḡālīḡ ki murād Cenāb-ı Kibriyādır. (70^b /20)

Ca'1 necl vezninde ḡazūrāt böceḡi demektir. (70^b /19-20)

Cān Fārisīdir, 'Arabīde rūḡ denür, lisān-i Türkī'de cızıḡ ta'bīr olunur. Nitekim cızıḡım bızıḡdı demek cānım ḡıḡdı demektir. (51^a /13-14)

Cārüb süpürge demektir. (99^b /2-3)

Cebīn cebhe ma'nasınadır. (36^a /22), (53^a /5)

Cedāvil fetḡ-i cīm ile cedvelīḡ cem'idir ki nehr-i şaḡīr ma'nasınadır. (72^b /20-21)

Celâdet lafzen ve ma‘nen şecâ‘ate mürâdifdir. (46^b /4)

Cesim lafzen ve ma‘nen ‘azîm gibidir. (22^b /19-20)

Cevk cîmiñ fethiyle cemâ‘at ma‘nâsınadır. (72^a /4)

Ceyb ğayb vezninde yağa ma‘nâsınadır ki girîbâna mürâdifdir. (71^b /2) **Ceyb** ğayb vezninde libâsın ceyb ıtlâk olunan yerleri ki libâsın kîsesi menzilindedir. (83^b /12-14)

Ceyş ‘asker demektir. (46^b /3)

Cezâkellâhu hayrâ cümle-i du‘â’iyyedir. (5a /3-4)

Cihât eţrâf ma‘nâsınadır. (41^a /11)

Cûd hûd vezninde ihsân demektir. (41^b /20-21) **Cûd** hûd vezninde birr u ihsân demektir. (78^b /21)

Cuĥûd ku‘ûr vezninde bir nesneyi bilür iken inkâr eylemek ma‘nâsınadır. Binâberîn tâife-i yehûda cuĥûd ta‘bîr olundu ki nübüvvet-i risâlet-penâhı bilerek inkâr etdiler. (43^a /23- 43^b /2)

Cûy-bâr kühsâr vezninde cûy ile bârdan mürekkebdir. **Bâr** edât-i keşret ve ‘azamet olmağla cûy-bâr gâh olur ki ırmağı ve aĥarsuları firâvân yere denür ve gâhîce olur büyük ırmağa denür. (117^b /14-16)

Ç

Çeked çekîden maşdarından tamlar demektir. (106^b /6-7)

Çenber ħanber vezninde müĥîţ-i dâ‘ire olan şey’e denür, def ve fıçı ħaşnağı ve hâle gibi. (112^b /15-16)

Çeng seng vezninde bilâd-i ‘Acemde ma‘rûf bir sâzın ismidir ki şekli ĥallâc yayına müşâbihdir. (9^a /11)

Çeşm ümmîd ma‘nâsınadır. (56^b /1)

Çeşme daĥi reşme vezninde çeşm ma‘nâsınadır. (26^a /12)

Çevgān cevlān vezninde başı eğri bir cerīdir ki meydānda anıpla tob oynarlar. ‘Arabīde şavlecān ta‘bīr olunur. (98^b /15-16)

D

Dāğ bāğ vezninde yağı ma‘nāsınadır ki tavara ve ba‘zı cesed-i insāna ururlar ve nişān u ‘ālāmet ma‘nāsına dağı gelür. (6^b /21-22); **Dāğ** bāğ vezninde yağı ma‘nāsınadır ki tavāra ve ferese ve ba‘zı cesed-i insāna ururlar ve nişān u ‘ālāmet ma‘nāsına dağı gelür. (94^a /14-15)

Dāmān dağı dāmen gibi etek ma‘nāsınadır. ‘Arabī’de zeyl ta‘bīr olunur ki cem‘i ezyāl gelür. (49^a /6-7)

Dāstān-serāy vaşf-i terkībīdir ki hikāye ırlayıcı demektir. (42^a /13)

De‘b feth-i dāl ile ‘ādet ma‘nāsınadır. (67^a /8)

Debistān dālın fethiyle mekteb demektir. (87^b /22); **Debistān** şebistān vezninde mekteb ma‘nāsınadır ki ta‘limgāh-i eţfāldir. (122^b /18-19)

Dem-be-dem; nefes-be-nefes, dem-ā-dem kelimelerine mürādifdir. (1^b /15)

derbān kapıcı (105^b /3)

Derek fethateynle aşığı toğru olan tabağa ve mertebeye denür ki derec yukarıya olanından ‘ibāretdir, cem‘i derekāt gelür. (43^b /16-17)

Dergāh kapı öñü demektir. (91^b /6)

Dürrā‘a rümmāne vezninde yünđen olan şevbe denür ki çuğadan ve şüfdan olan ferācedir. (30^b /21-22)

Destār-h‘vān sofrā ve pişğir demektir. (106^a /20)

Deyyān mennān vezninde hāsib u mücāzi ma‘nāsınadır ki bir ferđın ‘amelini zāyi‘ etmeyüp hayren ve şerran mücāzāt eder, bu dağı şıfat-i ilāhiyyedendir. (27^a /8-10);

Deyyān mennān vezninde bir ferđın ‘ilmini zāyi‘ kılmayüp hayren ve şerren mücāzāt eden zātđır. (110^b /11-12)

Dıraht ağaç. (94^b /23)

Dībā zībā vezninde ma‘rūf ḥarīr-i kumāşdır ve dīdār-i meḥābībden daḥi kināye olunur. (125^b /15)

Dībāce ḥūb u dil-keş olan ruḥsāra ıtlāk olunur ki kitābıñ ruḥsār maḳāmında olan maḥalline ıtlāk olunmuşdır ki şanāyi‘ u bedāyi‘ ile muraşşa‘dır. (34^a /16-18)

Dihkân dālın kesriyle zürrā‘ ve ikinci demektir. (92^b /17)

Dilāver bahādır ma‘nāsınadır. (31^a /21)

Div şeytān ma‘nāsınadır. (62^a /8)

Diyār dārın cem‘idir. (7^a /16)

Du işneyne mürādıdır. (19^b /15)

Du kevnden maḳşūd dünyā ve āḫiretdir. (19^b /16)

Du şāḫ ol çatal ağacdır ki mücrimiñ ve ‘abd-i abıķıñ boyunlarına geçirirler. Lisān-i Türkīde aña tomruķ denür. (96^a /16-17)

Dūd sūd vezninde duḫān demektir. (4^a /17-18)

Dūk gūk vezninde iplik eğirildikde şaracaķ ālete denür ki lisānımızda ik ta‘bīr olunur. (100^a /4-5)

Dükkān rümmān vezninde ḥānū[ṭ] ma‘nāsınadır ki Türkīde daḥi dükkān denür ve bu Fārisīden mu‘arrebdir, cem‘i dekākindir. (121^b /3-5)

Dünbāl zamm-ı dāl ile kıyruķ ma‘nāsınadır. Bu maḥallde mecāzen arḳa ma‘nāsında müsta‘meldir. (13^b /4-5)

Dürd mürd vezninde ṭorṭu demektir; gerek şarābıñ olsun ve gerek sār nesneleriñ olsun. (6^a /14)

Dürr dālın zammıyla incü demektir. (21^b /21)

Dürüd sürüd vezninde şalat ma'nāsınadır ki Hakk'a nisbetle rahmet ve tecellî, melâ'ikeye nisbetle istiğfâr, mü'minîne nisbetle du'adan 'ibâretdir. (42^a/14-15)

Dürüş keşâfet ve gılzet demektir. (116^a /8)

Düşnâm zamm-i dâl ile kelâm-i nâ-sezâ ma'nāsınadır. (3^b /17)

Düvel dâlda harekât-i şelâse cā'iz olarak devletiñ cem'idir. (36^b /21-22)

Düzd sâriķ ma'nāsınadır. (119^a /6)

E

Edânî denîniñ cem'idir, erâzil rezîliñ cem'i olduğu mişillü. (64^a /13-14)

Edîm emîr vezninde deriye denür. (118^b /11-12)

Ef'i hayye-i 'azîm ma'āsınadır. (97^b /14-15)

Efser enver vezninde tâc-i şâhî ma'nāsınadır. (39^a /1)

Elhân lahnîñ cem'idir ki şavt ma'nāsına. (92^b /5)

Enâmil enmeleniñ cem'idir, ru'ûs-i eşâbi' demektir. (64^b /1)

Enbân selmân vezninde tağarcıķ ta'bîr olunan nesnedir. (102^b /22-23)

Encüm necmiñ cem'idir, yıldız demektir. (30^a /20)

Endîşe tefekkür demektir. (37^a /23)

Engîzed engîhten maşdarından fi'l-i muzâri'dir ki oynadır ve koparır ma'nāsınadır. (127^b /10-11)

Engüş parmak. (123^a /7)

Engüş-nümâ meşhûr ve müte'ârif ma'nāsına muştalaħdır. (3^a /28)

Erkân rüknüñ cem'idir ki bir nesneniñ köşe ve zıl'ına ta'bîr olunur. (91^a /8-9)

Erre zerre vezninde bıçķı ta'bîr olunan nesnedir. (20^a /13)

Erzed erziden maşdarından fi‘l-i muzāri‘dir, değer ve lāyık u münāsib olur demektir. (11^b /19-20)

Esās temel demektir. (46^a /9)

Esef ziyāde hüzün ve hasret. (6^b /15)

‘**Evān** lügatde saht-gīr ma‘nāsınadır. Bu münāsebetle zālīm ve ğaddār olan kimesnelere ıtlāk olundu. (106^a /18-20) ‘**Evān** zebān vezninde lügatde saht-gīr ma‘nāsınadır. Bu münāsebetle zālīm u ğaddār ve kıtil u hūn-h‘ār kimesnelerde müsta‘meldir. (112^a /12-13)

Evc mevc vezninde hađıđ muķābilidir ki kevākibiñ zemāne bu‘du olan dereceden ‘ibāretdir ve fenn-i mūsikīde bir maķāmıñ ismi dađı olur. (58^b /4-6)

Eyne zarf-i mekāndır, istifhāmı mutazammındır. Bundan Türkī‘de ķanda ve ne yerde ile ta‘bīr olunur. (85^b /10-11)

Eyvān şuffa ve kemer ma‘nāsınadır. (91^b /6-7)

Eyvān kemer ma‘nāsınadır. (113^b /12)

F

Fāķa nāķa vezninde faķr u ihtiyāc ma‘nāsınadır. (114^a /17)

Farķ ğarķ vezninde depe demektir. (20^a /13) **Farķ** ‘alā vezn-i ğarķ depe ma‘nāsınadır. (27^b /16) **Farķ** şarķ vezninde başın tepesi ve ortası ma‘nāsınadır. (85^a /17-18)

Farķ haddi tecāvüz ma‘nāsınadır. (66^b /22)

Fehvā da‘vā vezninde bir kelāmıñ zihñ zāhib olacaķ ma‘nā ve mezhebine denür ki siyāķ ve sibāķ bā ķarāin-i sā‘ireden fehñ u intiķāl olunacaķ medlül ve me‘ālinden ‘ibāretdir. (53^a /11-13)

Felāhān fāñıñ fethiyle şapan ta‘bīr olunan ālet-i ma‘rūfedir. (113^a /19-20)

Fer ser vezninde nür u ziyā demektir. (128^b /11)

Fercām encām vezninde gāyet ve ‘ākıbet demektir. (14^a/13)

Ferez bi-dūni’l-yā’i ve’n-nūn ve ferzīn bi’l-yā’i ve’n-nūn ālet-i şatrançdan bir āletīn ismidir ki şāhīn vezīri maķāmındadır. (40^b/1-2)

Ferķadeyn kūtḃ-i şimālīye ķarīb iki kevkebdır her birine ferķad ve ikisine ferķadeyn ve ferķadān ıtlāk ederler. Lisān-i Fārisīde du berāderān ta’bīr olunur. (85^a/18-20)

Ferş ‘arş vezninde dōşeme ta’bīr olunan şey’e denūr, kilim ve ķalīce gibi mefrūş ma’nāsına. (10^b/17-18)

Fevc ķıt’atun mine’n-nās demektir. (71^b/22)

Filān civān vezninde muḥaddeşun ‘anhu olan şaḥş-i mechūl ve şey’un ğayr-i ma’lūmda ism-i ḥāşdır, behmān gibi. Lākin ekşeriya müterādifen isti’māl olunup filān u behmān derler. Lisān-i Türkīde filān festekiz ve filān fistān ta’bīr ederler. (125^b/16-19)

Fīrūze cevāhir aķşāmından sebz-renk cevher-i ma’rūfdur ki ‘āle’ş-şabāḥ nazār eylemek ķuvvet-i bāşıra īrāşında bī-nażīrdır. (10^a/29- 10^b/1)

Fitrāk idrāk vezninde lisān-i Türkīde terki ta’bīr olunan nesnedir. (31^b/2-3)

Fuzūlī fānīn zammıyla ‘abeş ve mālāya’nīye müştağil olan adam demektir. (128^b/8)

Fuzūlī fānīn zammıyla dā’imā ‘abeş ve mālāya’nī ile meşğūl olan boşboğaz kimesneye denūr. (63^a/9-10)

Fūrūd dūrūd vezninde aşāğı demektir. (42^a/22)

Fūrūşem satarım demektir. (10^a/2)

G

Ġabğab kebkeḃ vezninde alt ķeneniğ altında şarķıķ ete denūr. (108^a/7-8)

Ġabn aldamaķ demektir. (59^b/13)

Ġabrā ḥaḍrā vezninde zemīn ma’nāsınadır ve bu tūde-i ğabrādan murād küre-i arzdır. (99^a/13-14)

Ġađbān sekrān vezninde ıarġın ve ġıřm-nāk adama denür. (114^b /6)

Ġaffār zunüb-i ‘ibādını setr edüp ‘uyüb u ġaıayāsını ‘afv edici Ĥazret-i mevlā-yi müte‘āliġ esmā-i ġüsnāsındandır. (27^a /4-6)

Ġaltān selmān vezninde yuvarlanıcı demektir. (114^b /17)

Ġam-züdā ġam açıcı ve ġam gederici demek olur. (2^b /14)

Ġasaġ nasak vezninde zulmet demektir. (33^b /13)

Ġavr cevrv vezninde bir nesneniġ dibine denür. (125^b /1)

Ġavvāř raġġāř vezninde ıalkıca denür ki incü ııġarmak için deryāya ıalar. (98^b /2)

Ġeh meh vezninde ġāġıġ muġaffefidir. (99^a /23)

Ġenc kāf-i Fārisiyye ile renc vezninde define ve ġazinedir ki zīr-i zemīnde medfūn olan mālđan ‘ibāretidir. ‘Arabīde kenz denür. (105^a /15-16) Ġenc ġazīne ma‘nāsınadır. (105^b /16)

Ġenc-nāme řaġġ-i arz eden ve defāyin u ġazāyin iġrāc eden Maġribīler yedinde olan kitābdır ki ol şan‘ata müte‘allıġ mesā’il beyān eder. (104^b /9-11)

Ġerd bi‘l-kāfi‘l-Fārisī ġubāra mürādifdir. (83^b /11)

Ġerdün felek. (25^b /6) Ġerdün felek, ġerdān dönücü demektir. (71^b /1)

Ġeřt kāf-i Fārsiyyeniġ fethiyle seyr u temāřā ma‘nāsınadır. (11^a /18)

Ġeylān feylān vezninde vilāyet-i ma‘rūfe ismidir, Ceylān mu‘arrebidir. řeġr-i mezkūrda turuncuġ a‘lāsı olduġu Esāmī-yi Büldān nām kitābda meřtūrdur. (116^b /12-13)

Ġırbāl ma‘rūfdur ki lisān-i Türkīde taġrīfle ġalbur derler. (112^b /14-15)

Ġil ġāmūr demektir. (106^a /7)

Ġilk bi‘l-kāfi‘l-‘Acemī ġalem demektir. (75^a /20)

Girāy girāyīden maşdarından emr-i hāzırdır ki meyl u raġbet eyle demekdir. (71^a /18-19)

Gird kesr-i kāfla taraf demekdir. (85^b /5)

Giribānī gömleġe ve gerdānlıġa ıtlāk olunur. Bu maħalde ikisi daħi cā'izdir. (95^a /17-18)

Girift fi'l-i māzīdir ki tutdu demekdir. (22^b /19)

Giriftem farz edeyim demekdir. (SK 41^a /1)

Girih kesr-i rā ve zuhūr-i hā ile ile 'uġde ve düġüm demekdir ki ma'nā-yi lāzimīsi ġumūm u hümūmdur. (14^a /8)

Girih zirih vezninde düġüm ve 'uġde ma'nāsına (105^b /3)

Giyā kāf-i Fārsiyyenin kesriyle giyāh muħaffefidir ki ot demekdir. (11^a /18-19)

Ġufrān Cenāb-ı Bārī, 'ibādın ġürm ve ġünāhını setr ve 'afv eylemek ma'nāsınadır ki yarlıġamaġ ta'bīr olunur. (117^b /17-18)

Ġull ġaynın zammıyla maħbūs ve mecnūn boynuna ve eline geġürdikleri timür toġa ve lāleye denür, cem'ı aġlāl gelür. (96^a /18-20)

Ġull ġull vezninde ru'ūs-i mecnānıne geġirdikleri demir tavġa ve lāleye ıtlāk olunur. (121^a /6-7)

Ġulüvv ġaddi tecāvüz ma'nāsınadır. (52^b /7)

Güş ġulaġ demekdir. (52^b /19)

Güy ġüy vezninde toġ demekdir. (98^b /19)

Gürüh cemā'at ma'nāsınadır. (71^b /13)

Güvāh şāhid demekdir. (26^a /4-5) (55^b /13)

H

Hā'il ġāciz ma'nāsınadır. (59^b /5)

Hā'il k r kun  demektir. (93^a /12)

Hab b seh b vezninde Şuyun y z nde z hir olan kabarcıklara den r ki yağmur yağdığda h diŐ olur. (41^b /19-20)

Habl ip. (35^b /18)

Hacel fet eteynle bir adam ot ğından m te ayyir ve medh Ő olup cem d gibi s kin u ebsem  almaq ma'n sındır. (41^a /20-21)

Hac c hal c vezninde h ccin cem'idir ki mevsim-i ma Ő da ma'a'n-niyye ka'be-i mu'azzamayı ziy ret ve t v f ve n s k-i h ccı ed  eden kimesnelerden 'ib retidir. (85^b /8-10)

Hadd bir nesnenin nih yeti ma'n sındır. (37^a /23)

Hadd luğatde men' ma'n sındır. (SK40^b /8-9)

Hadeng peleng vezninde oğ. (28^a /9) **Hadeng** peleng vezninde oğ demektir. (94^b /11)

Hades n k Ő-i t h ret olan Şeyden 'ib retidir. (70^b /19)

H k u  bdan mur d v c ddur. (38^a /20)

H l beŶ demektir ki esb b-i h sndendir. (126^a /11)

H l d l vezninde beŶ ta'b r olunan Şeydir ki a'zam-i esb b-i h sndendir. (47^a /10)

Halef selef vezninde pederden Şonra ger   alan veled-i Őali e ıtl k olunur. (80^a /7-8)

Halvet-ser dan mur d halveth nedir. (111^a /6)

Ham dem vezninde eğri demektir. (9^a /16) **Ham** dem vezninde eğri ve m n h n  demektir. (98^b /15)

H me c me vezninde  alem demektir. (21^a /15-16) **H me**  alem demektir. (64^a /5)

H r m r vezninde diken demektir. (9^a /3) **H r** diken demektir. (116^b /21-22)

Har eşek. (114^a /8)

Ḥār u ḥas çör çöp ta‘bîr olunan şeydir ki ba‘zı maḥalde şey’-i ḥaḳîrden kināye olunur. (45^b /3-4)

Ḥār u ḥāşāk çör çöp ta‘bîr olunan şey’dir. (31^a /11-12)

Ḥārḥār elem ve ıztırâb ve dağdağa-i ḥātîr ve tereddüd u ḥelecân ma‘nâlarına muştaliḥdir. (9^a /1)

Ḥarîm raḥîm vezninde bu daḥi ḥarem demektir. (74^b /15)

Ḥār-zâr dikenlik demektir. (125^a /10)

Ḥāşā maḳâm-i tebrî’ede müsta‘mel bir kelimedir. (82^b /12)

Ḥaşā vü kallā tenzîh u tebrîe maḳâmında müsta‘mel kelimelerdir. (4^b /24)

Ḥavâtîr ḥātîrîḡ cem‘idir ki derûn-i insâna lâyiḥ olup cevelân eden şey’ine denür; rāy ve fikr ve vesvese ve tedbîr gibi. (96^b /17-18)

Ḥāy hūy aşḥâb-i şafâ ve erbâb-i ṡarabîḡ şamaṡa ve ḡulḡulelerinden ‘ibâretidir. (111^a /8-9)

Ḥayl leyl vezninde atlı ‘asker ma‘nâsınadır. (54^b /17)

Hedef şadef vezninde oḳ nişânesi demektir. (80^a /20)

Hedm yıḳmaḳ demektir. (67^a /16)

Hejdeh on sekiz. (19^a /12)

Hemyân selmân vezninde bele baḡlanan uzun kese ki kemer demekle ma‘rûfdur. (104^b /23-105^a /1)

Ḥerd merd vezninde ufaḳ ve küçük ma‘nâsınadır. (SK 40^b /20)

Ḥes bes vezninde nâkes u bed-güher demektir. (10^a /8)

Ḥes kes vezninde çör çöp ma‘nâsınadır. Ba‘zen şey’-i ḥaḳîr daḥi kināye olunur. (112^a /14-15)

Hevā bir nesneye meftūnluğa denür ki ‘aşk ma‘nāsına isimdir ve bir nesneye muhabbet eylemek ma‘nāsına maşdar daği olur. (10^a /14-15)

Hevdec hānıñ fethi ve vāvıñ sükūnuyla seferde t̄a’ife-i nisvāna mahşūş bir gūne merkūb ismidir ve bu miheffeden başkadır ki müdevver ve üstü kıbbeli olur, t̄arık-i haccdaki mağall-i şerif gibi. (13^b /2-4)

Heycā şahrā vezninde ceng u cidāl ma‘nāsınadır. (41^a /19)

Hezār biğ demektir. (19^a /12) **Hezār** merātib-i a’dāddan biğ ‘aded ismidir, bu mağāmda keşretten kināyedir. (1^b /5)

Hılt hānıñ kesriyle ahlāt-i erba‘anıñ her birine ıtlāk (10) olunur ki dem ve sevdā ve balğam ve şafrādan ‘ibāretidir. (60^b /9-10)

Hırām şalın demektir. (10^a /29)

Hıred ‘aқıl ki lisān-ı Türkide uş ta‘bır olunur. (25^a /4)

Hırz hānıñ kesriyle ba‘zı āfāt def‘i için ittiḥāz ve iltizām olunan nüşha ve tılsım mağūlesine denür ki muḥāfaza-i nefse vesile olacak nesneden ‘ibāretidir.(50^a /12-13)

Hırz hānıñ kesriyle def‘-i belā ve ref‘-i każā için i‘nāk-ı nāsa ta‘lik olunan nüşhaya ta‘bır olunur. (19^b /1-2)

Hilye hānıñ kesriyle şıfat demektir. (63^b /11-12)

Hirās kirās vezninde ḥavf demektir. (46^b /5)

Hızlān kesr-i hā ile bir adama meded ve nuşret etmeyüp h^vār u [z]elil terk eylemek ma‘nāsınadır. (125^a /14-15)

Hodī varlık ki izhār-i vücūddan ‘ibāretidir. (2^b /21-22)

Hod-perest vücūdī ve nefsanī kimesneden kināye olunur. (119^b /4)

Hodreste kendü bitmiş, āhirinde elif ve nūn edāt-i cem‘dir. Bundan murād felāsifedir ki Qur‘ān-i ‘azīm ve eḥādīş-i şerifeyi külliyyen t̄arik ve kendü evhām u ḥayālleri t̄arafına sālİK olmuşlardır. (125^a /10-12)

Hubūt ku‘ür vezninde aşıya inmek ma‘nāsındır. (43^b /18)

Hum hānın zammıyla küb ta‘bir olunan nesnedir. (32^a /22)

Hün bu maqāmda elem ve ıztırāb ma‘nāsındır. (108^a /9)

Hur güneş demektir. (108^b /18)

Hür nür vezninde ahver ve huvarā kelimelerinden cem‘ olur ki siyāh-çeşm maḥbūb ve maḥbūbeye denür. Huvarā-i cinānıñ vech-i tesmiyeleri vaşf-i mezkūre mebnīdir. (119^b /5-7) **Hür** şūr vezninde havrā’nıñ cem‘idir ki siyāh-çeşm maḥbūbeye ıtlāk olunur. (109^a /8-9)

Husr azmak ve dāll u gümrāh olmak ma‘nāsındır. (117^a /12-13)

Hüş ‘aķıl ma‘nāsındır. (52^b /19)

Hüküm şu nesne şöyle olsun demekden ‘ibāretidir. (115^b /6)

H‘ān şofra demektir. (52^a /11)

I – İ

‘Işk ‘aynın kesriyle ‘inde’l-‘ulemā’ ifrāṭ-i muḥabbetden ‘ibāretidir, gerek ‘ifāf ve ‘işmet cihetiyle olsun gerek fesād-i zamīr ve niyet cihetiyle olsun. (87^b /10-12)

İ‘cāz hemzenıñ kesriyle ‘aciz kılmak demektir. (20^b /16)

İ‘tidāl bir nesne kem u keyfde iki hālet beyinde mutavassıf olmak ma‘nāsındır. (47^b /8-9)

İ‘vān ‘avnıñ cem‘idir ki yardım ediciler demektir. (112^a /16-17)

İbrāhīm āb-i raḥīm ma‘nāsındır. (122^b /17)

İfdāl hemzenıñ kesriyle bir adamı luṭf u iḥsān ile memnūn eylemek ma‘nāsındır. (72^a /4-5)

İftikār ifti‘āl bābından maşdardır ki ihtiyāc demektir. (50^b /22)

İhyā diriltmek ma‘nāsındır. (20^a /21)

İlāh ma‘būd ma‘nāsınadır. (37^b /15)

İmlāl if‘āl bābından maşdardır ki bir adamı yorup uşandırmak ma‘nāsınadır. (14^a /17)

İncil hazret-i ‘İsā’ya nāzil olan kitāb-i vācibu’t-tebcīliḡ ismidir ki lisān-i Fārisīde ‘anbergūn vezninde angelbūn ta‘bīr olunur. (34^b /16-17)

İrān pīrān vezninde iḡlīm-i ma‘rūfuḡ ismidir ki ‘Irāḡ ve Fārs ve Ḥorāsān ve Ahvāz ve hudūd-i Şām’dan ekser-i vilāyetleri şāmildir. (111^b /20-21)

İslām itā‘at ve inḡiyād eylemek ma‘nāsınadır. (91^b /5-6)

İstincā istibrā vezninde mevzi‘-i ṡahāreti şu ile yayıḡmak yāḡud ṡaş ile silinmek ma‘nāsına. (114^a /7-8)

‘İzām ‘azmıḡ cem‘idir ki lisān-ı Fārisīde üstūḡ‘ān ta‘bīr olunur, ‘azımiḡ cem‘i daḡı olur. (20^a /21-22)

‘İzār firār vezninde şaḡālıḡ iki cānibine itlāḡ olunur. Aşıl ḡulaḡ yumuşaḡına toḡru beyāz olan yerler olup ba‘d şaḡāla sirāyet eyledi. (86^a /6-8)

J

Jāj hezeyān demektir. (66^a /9)

Jāj-ṡab‘ān dā‘imā türrehāt ve hezeyān ile imrār-i zamān eden ḡummāḡdan kināyedir ve bundan murād zamān-i nāzımda olan nūḡūsulardır ki beyt-i ātī buḡa ḡarīnedir. (128^b /8-10)

K

Ḳabā ḡaftān demektir. (10^b /1)

Ḳabbil tef‘īl bābından emr-i ḡāzırdır, öp demektir. (13^a /22)

Ḳabr insān ḡısmınıḡ ba‘de’l-vefāt medfenine denür ki lisān-i Fārisīde ḡūr, lisān-i Türkīde sin ta‘bīr olunur. (74^b /18-20)

Ḳafā ‘aşā vezninde boynuñ ardına denür ki lisān-ı Türkīde eñşe ve Fārisīde ḥīre ta‘bīr olunur. (6^b /2-3)

Ḳāfir nāsūr vezninde ma‘rūf dārūdur, bilād-i Hind’de Serāndīb eṭrāfında bir ağacın şamkıdır. Şecer-i mezbūr begāyet kebīr olmağla sāyesinde ḳaplanlar temekkün ederler. Ḳilletine sebep budur ve ṭabī‘atı bāriddir. (107^a /20-23)

Ḳāḥ köşk ma‘nāsınadır. (90^b /18)

Ḳāh māh vezninde şaman demektir. (56^b /1-2) **Ḳāh** şamān ki lisān-i ‘Arabda tiben denür. (28^b /20)

Ḳahhār ğālib-i muṭlaḳ olan Ḥaḳḳ celle ve ‘ālāniñ esmā-i şifātıyyesindedir. (27^a /4)

Ḳaḥṭ kāfiñ fethi ve sükūn-i ḥā ile yağmur yağmayup muḥtebis olmak ma‘nāsınadır. (102^a /23 -102^b /1)

Ḳā’ināt maḥlūḳat demektir. (54^a /10)

Ḳāleb feth-i lāmle kālbūd ma‘nāsınadır. (128^b /23)

Ḳām kāf-i ‘Arabī ile dimāğ ma‘nāsınadır. (60^a /17)

Ḳām kāf-i ‘Arabiyye ile murād ve maḳşūd ma‘nāsınadır. (6^a /8)

Ḳānūn ḳā‘ide ve resm ma‘nāsınadır ve ‘ilm-i ṭıbdan bir kitāb ismidir. (124^a /20)

Ḳa‘r dib ve nihāyet ma‘nāsınadır. (25^b /6)

Ḳaşr köşk demektir. (74^b /6)

Ḳaşr köşk ma‘nāsınadır, cem‘i ḳuşūr gelür. (30^a /20)

Ḳāş edāt-ı temennīdir, kāşkī ve n’olāydı demektir. (10^b /16)

Ḳavīm ṭoğru nesne demektir. (46^a /8)

Ḳedū sebū vezninde ḳabaḳ demektir. (4^b /23-24)

Ḳef Fārisī olarak köpük demektir ki ağızda ve deryāda olur. (78^b / 15)

Keff kâfiñ fethi ve fânîñ teşdidiyle ‘Arabî olarak el ayası ma’nâsınadır ki beş parmağı müştamil olan avucdan ‘ibâretidir. (78^b /13-14)

Keff kâfiñ fethi ve fânîñ teşdidiyle beş parmağı müştamil olan avucdan ‘ibâretidir. (3^b /6)

Kej eğri demektir. (40^a /23)

Kelâğ ferâğ vezninde zâğ-i deştî ismidir, ya’ni yaban kargası ki kuzgün ta’bîr olunur. (103^a /10-11)

Kelef selef vezninde şarıya mâ’il qaralığa denür, cürm-i kamerde müşâhiddir. (75^b /1)

Kelîm lağab-ı Mūsâ ‘aleyhisselâmdir. (20^b /15-16)

Kem dem vezninde noğşân ma’nâsınadır. (19^b /14-15)

Ķemârî kâfiñ fethi ve rânîñ kesriyle Ķumrunuñ cem’idir ki iki kısma münkasam olup biri şarıya mâ’il ve biri dañi beyâz olur. Lisân-i Türkîde ĶaĶĶ kur’ân Ķuşu ta’bîr olunur. (60^a /4-6)

Kem-güyî bu dañi Ķillet-i kelâm ma’nâsınadır ki bununuñ dañi keşreti imâte-i Ķalbe bâ’îşdir. (91^a /6-7)

Kem-h’âbî bu dañi Ķillet-i nevm ma’nâsınadır ki bununuñ dañi keşreti faĶr-i şürîye sebebdir. (91^a /3-4)

Kem-h’ârî Ķillet-i ekl ma’nâsına bir Ķaşlet-i ‘âlîdir ki nice fevâ’idi Ķâvîdir ve keşri dañi ‘ilel u emrâza bādîdir. (90^b /19-20)

Kemîne sefîne vezninde kem ile yâ-i nisbet ve nûn-ı te’kîd ve hâ-i taĶşîşeden mürekkebdir, eksikli demektir. (8^b /24-25)

Kenef lafzen ve ma’nen Ķarafa müsavidir. (19^b /17; 50^b /23)

Keslân ‘ağşân vezninde üşengen ve tenbel adama denür. (118^a /4)

Kesr kırıklık. (113^b /13-14)

Kesrā kāfiñ fethi ve sīniñ sükūnuyla laḳab-i Nūşirevāndır ki şāh-i ‘Īrāndır. Ba‘dehu muṭlaḳa Īrān şāhlarına ‘alem-i ḥāşş olmuşdur. (113^b /11-12)

Keşef şadef vezninde ḳaplubaḡaya ıṭlāḳ olunur. (83^a /15-16)

Ketān ma‘rūfdur ki ketān bezi ta‘bīr olunur, ṭabī‘atı bārid ve yābisdir, bedenden ruṭūbeti ve ‘araḳı cāzibdir. (107^b /1-2)

Kevkebe hā ile maşdardır ki mücellā ve muşayḳal pulād ve temür maḳūlesi parıldamaḳ ma‘nāsınadır. (55^b /5)

Kevneyn kevnin teşniyesidir, murād dünyā ve āḫiretdir. (39^a /1-2)

Ḳıyās luḡatde bir şey’i şey’-i āḫeriñ mişāli üzerine temşil u taḳdīrden ‘ibāretdir. (25^b /3)

Ḳıbl kesr-i ḳāf ile cānib ma‘nāsınadır. (50^b /20)

Ḳirmān ḡilmān vezninde Īrānda bir beldenin ismidir ki kemmun anda ḡāyet çok olur. (120^b /7-8)

Ḳitmān ḡilmān vezninde gizlemek ve şaḳlamaḳ ma‘nāsınadır. (115^b /14)

Ḳocāyī ḳanḡı maḡallden ve ḳanḡı şehirdensin demektir. (8^b /7)

Ḳoşem müte‘addī olarak fi‘l-i muzāri‘in nefsi mütekellim vaḡdesidir, öldürürüm demektir. (3^a /11-12)

Ḳūb kūbīden maşdarından emr-i ḡāzırdır, dök ma‘nāsına ki lisān-i ‘Arabda ıḡrīb lafzıyla ta‘bīr olunur. (26^b /16-18)

Ḳuds ṭahāret ma‘nāsınadır. (25^b /5)

Ḳūh bi‘l-kāfi‘l-‘Arabī cebel demektir. (56^b /1)

Ḳūh taḡ demektir. (113^a /19)

Ḳūhān sūhān vezninde örgüce denür ki develerin arḳasında olan sivridir. (94^a /3-4)

Ḳuḡl ḡöze çekecek sürme demektir. (57^b /1)

Ḳullāb ‘unnāb vezninde çengel ta‘bīr olunan şeydir. (93^b/15)

Ḳurbān Ḳur‘ān vezninde yāy koyacak ğilāfa ıtlāk olunur. (118^b/12-13)

Ḳurş kāfīn zammıyla etmek külçesine denür. (103^a/1)

Kurte kāf-i ‘arabiyyeniñ zammı ve rāniñ sükūnu ve fetḥ-i tā-i müşennāt ile gömlek ve kabāya müşābih bir nev‘ melbūs adıdır ki ḥālā gürdegī ta‘bīr olunur, eteği ve yeñi kışa olur ve nīm-tene daḥi denür. (10^a/24-26)

Ḳūt sūd vezninde azıq ma‘nāsınadır. (125^b/9)

Kuy ḥūy vezninde maḥalle demektir. (90^b/17-18)

Kūy maḥalle demektir. (14^a/25), (57^b/2)

Künc köşe. (8^b/25)

L

Lā ubālī kayırmam ve müteḥammil olurum demektir. (8^a/16)

La‘n luğatde ṭard ma‘nāsınadır. (100^b/6)

Leb bu māḳāmda kenār ma‘nāsınadır. (10^b/24)

Lebnān lāmīñ fetḥiyle Şām-i cennet-meşāmda bir cebeliñ ismidir, ḥālā kırklar ṭağı dedikleridir ki ‘ibādetgāh-i evliyā-i kirāmdır. (103^b/14-15)

Legen çemen vezninde ṭaşṭ ma‘nāsınadır ki ḥālā kāf-i Fārisiyye ile legen ta‘bīr etdiğimiz zarfdır ki leken mu‘arrebidir. Bu maḳāmda murād cevḥ-i felek-i ḳamerdir. (26^b/14-16)

Leme‘āt cem‘ vezninde lem‘iñ cem‘idir ki parlamak ma‘nāsınadır. (42^b/11)

Lerzān ditreyici ma‘nāsınadır. (99^b/13)

Levzīne bādem ḥelvāsına denür. (119^b/19)

Leyse ef‘āl-i nāḳışadan fi‘l-i ğayr-i mutaşarrıfdır. (37^b/11)

M

Mā'-i mu'in āb-i revān-pākize demektir. (35^b /8)

Mağz beyin ma'nāsınadır. (4^b /23)

Maḥmil meclis vezninde miḥeffe tarzında iki taraflı nesnedir ki deveye çatup her birine bir adam binüp gider. Hālā ḥuccāc-i Şām'ın öğlerinde giden maḥmil olacaktır ki tepesi maḥrūṭi olur. (13^b /5-7) **Maḥmil** menzil vezninde miḥaffe tarzında iki taraflı nesnedir ki deveye çatup her birine bir adam binüp gider, cem'i meḥāmil gelür. (72^a /13-15)

Mariḍtu bāb-ı rābi'den fi'l-i māziniñ nefsi-i mütekellim vaḥdesidir ki ḥasta ve 'alil oldum demektir. (8^b /7-8)

Māşiṭa rābiṭa vezninde yüz yarıcı ḥātun demektir ki meşşāṭa daḥi denür. (21^a /14-15)

Māt lügatde zıdd-i ḥayātdır ve ıştılāḥ-i şaṭranc-bāzānda maḡlūbiyetden 'ibāretidir. Nitekim lu'b-i şaṭrançda merd-i maḡlūb māt oldu ve tavlada mārs oldu ta'bīr olunur. (40^b /2-4)

Maṭbaḥ maḡ'ad vezninde ism-i mekāndır ki aştāne ma'nāsınadır. (34^b /7-8)

Me'vā maḡām ve maḡall ma'nāsınadır. (8^b /25)

Mec'ül maḡlūk ma'nāsınadır. (70^b /20)

Medāric derecenin cem'idir. (69^a /21)

Meges nefes vezninde sinek dedikleri ḥayvān-i mūziniñ ismidir. (96^b /18-19)

Meges-rān sineklik ta'bīr olunan şeydir. (97^a /18-19)

Mehbiṭ bāb-i şāniden ism-i mekāndır ki maḡall-i nüzül demektir. (51^a /10)

Mekrūme mīmin fetḥi ve kāfiñ sūkūnu ve rāniñ zammıyla kerem u iḥsan demektir. (26^b /3-4)

Melāḥet kerāmet vezninde ḥūb u ra'nā ma'nāsınadır. (127^a /12)

Melāl uşanmaķ ma'nāsınadır. (27^a/6)

Mennān nūnuĝ teşdīdiyle ibtidā-i emrden i'tā ve it'ām eden mu'tī-i ḥaķīķī celle ve şāne ḥazretlerinin esmā-i ḥüsnāsındandır. (104^a/10-11)

Merāḥil merḥaleninĝ cem'idir. (52^b/7)

Merīz nehy-i ḥazırdır, dökme demektir. (13^b/28)

Meṭāvī mīminĝ fetḥiyle maṭvī kelimesininĝ cem'idir ki ḳayurmalara ve böĝürmelere denür. (46^a/3)

Mezbele mīminĝ ve bāninĝ fetḥalarıyla ism-i mekāndır ki süpründü ve gübrelige denür. (114^a/6)

Mihmān misafir. (97^a/6)

Mihr muḥabbet demektir. (13^b/15, 33^b/23)

Mīl 'alā vezn-i fil, sürme çekecek ālet demektir. (26^a/13)

Mis ḥis vezninde baķır demektir. (40^b/15)

Misāḥa kesr-i mim ile zemīn-i peymüden demektir. (25^b/5-6)

Mu'allim tef'īl bābından ism-i fā'ildir, ta'līm edici demektir. (87^b/9-10)

Mu'anber 'anberlenmiş ma'nāsınadır ki lisān-i 'Arabda ba'zī esmā ism-i mef'ül vezninde isti'māl olunup ma'nā-yi mef'ül irāde olunmaķ 'ādāt-i 'Arabdır. (48^a/8-10)

Mu'cize enbiyā-i 'izāmdan şādır olan ḥavāriķ-i 'ādeye ıtlāķ olunur ki ḥaşm-i münkir inkāra mübāderet eyledikde 'āciz ḳılmaķ için izḥār ederler. (33^a/18-20)

Mufaḍḍal mu'azzam vezninde keşīru'l-faḍl olan zāta ıtlāķ olunur. (29^b/8) Mufaḍḍal muḥassen ma'nāsınadır. (63^a/19)

Muĝaylān ma'rūf dikenli ağacdır ki beriye-i Ḥicāzda keşīrdır. Lisān-i 'Arabda ümmü ĝaylān denür. (93^b/16-17)

Muḥālifet lāmınĝ kesriyle mufā'ile bābından ism-i fā'ildir. (80^a/4-5)

Muraşşa' mu'azzam vezninde müzeyyen olan şey demektir. (74^b /14-15)

Muşāfāt mübāhāt vezninde dostluk eylemek ma'nāsınadır. (13^a /9-10)

Muşt puşt vezninde yumruk. (106^a /6)

Muttu daği kezālik bāb-i evvelden māzī-i mütেকellim vaħdedir, öldüm demektir. (8^b /8-9)

Müdarā zamm-ı mīmle mülāyemet edüp izhār-ı 'adāvet etmemek ma'nāsınadır. (11^b /20-21)

Müdvā zamm-ı mīm ile ħastaya 'ilāc ve timār eylemek ma'nāsınadır. (8^a /16 -17)

Müdhil mükrim vezninde denī ve fūrū-māye olan kimesne ıtlāk olunur. (63^b /18)

Müheyem ħayrān demektir. (71^b /22)

Müje kirpik demektir. (45^b /4) **Müje** kirpik ma'nāsınadır. (9^a /16)

Müsevvimīn mu'allimīn ma'nāsınadır ki 'alāmetlenmiş demektir. (54^b /17-18)

Müşg şīn-i mu'ceme ile tayyib-i ma'rūfdur. (4^b /14)

Müvāsā müdarā vezninde yārliķ ve dostluk eylemek demektir. (11^b /21-22)

N

Na'im ni'met ma'nāsınadır. (22^b /12)

Na'leyn lāmın fethiyle na'liñ teşniyyesidir ki ayağı yere çıplak tıķunmađdan ħıfz edecek şey'e denür. Lisān-i Fārisī'de pāpūş ve pāy-efzā ta'bīr olunur, cemī'-i envā'ına şāmildir. (36^a /19-21)

Na't bir şey'in āşār-i ħasenesini te'dād etmekden 'ibāretidir. (37^b /14) Na't bir şey'i vaşf eylemek ya'ni muttaşif olduğu şıfāt ile nişān virmek ma'nāsınadır. (50^a /13-14)

Nādānide yā maşdariyyedir, ma'nāsı bilmeyicilik demektir, murād 'aşđdır. (89^b /5-6)

Nā-dār pādār vezninde faķir demektir. (117^a /12)

Nāhun tırnağ demektir. (94^b /16)

Nāka dişi deve ma'nāsınadır. (94^a /1)

Nakd vezin ve 'ayarı tamām olan aqçe ma'āsınadır. (54^a /9)

Nakl nūnuñ fethi ve kāfiñ sükūnuyla 'işret mezesine denür ki üzerine tenāvül olunan nevāleden 'ibārettir ve ba'zen nūnu maẓmūm olur. 'Alā qavl zammesi ḥaṭadır. (9^b /14-16)

Nakl u mey ikisi birden bāde meclisinden kināye olunur. (9^b /16-17)

Nālem nāliden maşdarından fi'l-i muzāri'iy nefsi-i mütellim vaḥdesidir ki aqlarım demektir. (1^b /14)

Nān etmek ma'nāsınadır. Bu maqāmda murād muṭlaqa ni'met ve rızqdır. (103^a /15-16)

Nā-pesendide lede'ş-şer' meẓmūm olan eşyādan 'ibārettir. (120^a /14)

Nārenc 'Arabī olarak turunc ta'bīr olunan mīvedir ki çekirdeğini tenāvüle müdāvet zarar-i ḥaşerātdan mūcib-i selāmetdir. Fāriside nāreng ta'bīr olunur. (116^b /10-12)

Nā-sere feth-i sīn ile geçmez aqçe ma'nāsınadır. (40^b /14)

Nāvek oğ demektir. (112^b /12)

Nazm nūnuñ fethi ve zāniñ sükūnuyla dizmek ma'nāsınadır. (5^b /22-23)

Necd nūnuñ fethi ve cīmiñ sükūnuyla arz-ı Tihāme'niñ muqābili olan arza itlāq olunmuşdur; taraf-ı a'lāsı Tihāme-i Yemen ve taraf-ı esfeli arz-ı 'Irāq ve Şām ile maḥdūd ve taraf-ı Ḥicāzdan re's-i sınuru Zāt-i 'Aref nām mevzi'dir. (13^a /20-22)

Necef şadef vezninde Kūfe'de bir mevzi'iy ismidir ki qabr-i imām-i hūmām andadır, Allāhu a'lem. (73^b /20-21)

Necm yıldız demektir. (23^b /20)

Nedāmā nūnuñ fethiyle nudemāniñ cem'idir, hem-qadeḥler demektir. (14^a /18)

- Nehc** nunun fethi ve hāniḡ sūkūnuyla aıḡ ve vāziḡ yol demektir. (23^a /17)
- Nehī** fi‘l-i muḡāri‘iḡ muḡātabıdır, ḡorsun demektir. (2^a /28-29)
- Nemekdān** dehān-i maḡbūbāndan kināyedir. (127^a /14)
- Nemī tābed** nefy-i ḡāldir, parlatamaz demektir. (5^b /17)
- Nesc** nūnuḡ fethi ve siniḡ sūkūnuyla ṡoḡumaḡ ve örmek ma‘nāsınadır. (46^b /9)
- Nesh** bir nesne āḡir nesneyi bozmaḡ ve zā‘il ḡılmaḡ ma‘nāsınadır. (123^a /7-8)
- Nesh** nūnuḡ fethiyle zā‘il ḡılmaḡ demektir. (SK 41^a /2);
- Nesīm** emīr vezninde muṡlaḡa rüzḡār. (5^a /28)
- Nevāḡī** nāḡiyeniḡ cem‘idir, eṡrāf ma‘nāsına. (7^a /20)
- Nevāl** kerem ve iḡsān demektir. (34^b /8) Nevāl zevāl vezninde ‘ıṡā u iḡsān ve behre u naṡīb ma‘nāsini beyninde müṡterektir. (83^a /2)
- Nevḡa** devḡa vezninde feryād u fiḡān ma‘nāsınadır. (112^b /3)
- Nevīd** feth-i nūn ile müjde demektir. (7^a /20-21)
- Neviṡte** ism-i mef‘ūldür, meṡtüb ma‘nāsına. (26^a /4)
- Neyyir** ḡayyir vezninde nūr demektir. (48^b /14)
- Nezzāre** seyr u temāṡā ma‘nāsınadır. (60^b /1)
- Nih** kesr-i nūn ile ḡo demektir. (53^b /22)
- Nihād** nihāden maṡdarından ḡodu demektir. (21^a /13-14)
- Nihāl** nūnuḡ kesriyle yeḡi dikilmiṡ fidan ma‘nāsınadır. (52^a /23-52^b /1)
- Nihāl** viṡāl vezninde yeḡi dikilmiṡ fidana denür. (94^b /14-15)
- Niḡābdan** murād yine vücūddur. (38^b /6)
- Nīl** fil vezninde ḡivīt otuna denür . (30^b /22)

Nīlī; nīl fīl vezninde çivit ta‘bīr olunan şeydir ki andan hāşıl olan renk mā‘ī olur, āhirinde yā nisbet içündür. (10 /26-27)

Nilūfer ma‘rūf çiçektir ki ‘avām taḥrīf edüp lüfer derler. (102^a /22-23)

Nirān mīzān vezninde ateş ma‘nāsınadır. (109^a /20-21)

Nirū kuvvet ma‘nāsınadır. (71^a /8)

Nişār saçmağ ma‘nāsınadır. (44^a /15)

Nisyān unutmak. (89^b /12)

Nişīmen mekān ve me‘vā demektir. (58^b /6)

Nokra zamm-ı nun ile gümüş ma‘nāsınadır. (26^b /16)

Nuḥust evvel ma‘nāsınadır. (26^a /13)

Nukab rāh ve yol ma‘nāsınadır. (113^a /4)

Nūş emr-i ḥāzırdır, iç demektir. (6^a /15)

Nūzdeh ve nevāzdeh on ṭokuz demektir. (19^a /12)

Nūh zamm-i nūn ile ṭokuz ma‘nāsınadır. (34^b /8)

Nūhye akıl ki cem‘i nuhā gelür. Eşyā-i ḳabīḥadan insānı nehyettiği için ‘akla nūhye denildi. (21^b /13-14)

Nümūdār zamm-i nūn ile nümāyān ve mer‘ī ma‘nāsına. (109^a /7)

Nūzhet-gāh temāşā-gāh demektir. (110^a /1)

P

Pākīze pāk ve temīz demektir. (13^a /23)

Pārgīn āstīn vezninde ma-i müte‘affin demektir. Ḥammām ve maṭbaḥ ayağında olan çuḳura daḥi denür. (102^a /3-4)

Pās bi'l-bāi'l- fārisī hıfz demektir. (46^b /16) **Pās** nās vezninde hıfz u harāset demektir. (12^b /28)

Perçin pervin vezninde bağ ve bostān eṭrāfına çalı ve çırpıdan çevirilen dīvārdır ki lisān-i Türkide seyc denür. Ve dīvār üzerine vaz' olunan çalı ve dikene daği denür. (92^b /13-16)

Perveriş ism-i maşdardır ki beslemek demektir. (76^a /9-10)

Pes girü demektir. (53^b /15)

Pey dey vezninde 'aḳab ki ard ve eṅse ile ta'bir olunur. (79^a /22-23)

Pey dey vezninde 'aḳb ve eṅer ma'nāsınadır ki ard ve eṅse ile ta'bir olunur. Meşelā fülāniṅ eṅsesinden geldi diyecek yerde ez piş-i der āmed denür. (118^b /9-11)

Pey mey vezninde iz demektir. (9^b /13)

Peykān demren demektir. (112^b /18)

Peyker şüreti hā'il ḳorḳunc demektir. (62^a /8)

Peymān dermān vezninde 'ahd ve mişāḳ ma'nāsınadır. (97^b /19-20)

Peyvend ittişāl ma'nāsınadır. (57^b /12)

Piç piçiden maşdarından emr-i ḥāzırdır ki bük ve şar demektir. (104^b /8)

Pirāmūn çevre ve eṭrāf ma'nāsınadır. (95^a /2-3)

Pirehen gömlek demektir. (9^a /25)

Pişe bā-i Fārisī ile şan'at demektir. Riyā-pişe şan'atlı demektir ki mürāyī demek olur. (115^a /6-8)

Post deri demektir. (60^b /9)

R

Racim bi-ma'nā mef'ül, maṭrūd ma'nāsınadır ki diviṅ şıfatıdır. (23^b /21)

Rācim t̄arid ma‘nāsınadır. (23^b /20-21)

Rafa‘allāhu cümle-i inşā’iyye-i du‘ā’iyyedir. (5^a /13)

Rāḥ şarāb. (13^a /9)

Raḥne rāniḡ fethi ve ḥāniḡ sükūnuyla gedik ma‘nāsınadır. Bu maḡāmda ma‘nā-yi lāzīmisi olan ‘ayb u şeyn murāddır. (110^b /20-21)

Raḥş āt demektir. (99^a /10)

Raḥşān ‘aţşān vezninde parlayıcı demektir. (82^b /12) (88^b /5)

Rān cān vezninde oyluḡ ve faḡz ma‘nāsınadır. (94^a /15-16)

Ravzā mürġzārdır ki cem‘i riyāz ve rīzān gelür. (52^a /23)

Rehī zehī vezninde ḡul demektir. (50^b /22)

Reh-rev sālīk ma‘nāsınadır. (111^b /11)

Reh-zen yol urucu demektir. (31^b /18)

Rekb rāniḡ fethi ve kāfiḡ sükūnuyla ism-i cem‘dir, ḡāşşaten üştür-süvār olan kirde ve ḡāfileye denür. (85^b /6-7)

Remed meded vezninde göz ağrımaḡ ma‘nāsınadır. (57^b /1)

Remīm kerīm vezninde çürümüş demektir. (20^b /2)

Rence hā-i nisbetle ḡasta u bīmār ve meşāḡḡat u zaḡmet ma‘nāsınadır. (5^a /3)

Rence hā-i nisbetle ḡasta ve bīmār demektir. (11^b /11)

Resāned muzāri‘-i müte‘addīdir ulaştırır ve īşāl eder demektir. (7^a /19-20)

Reşḡ ḡamla demektir. (127^b /9)

Revān rūh-i mücerred ma‘nāsınadır ki insāna maḡşüşdur. Ḥukemā nefs-i nāḡiḡa itlāḡ ederler. (119^a /6-7)

Revzen pencere demektir. (91^b /15)

Revzene lafz ve ma'nāda pencereye müsāvīdir. (48^b /20)

Reyhān selmān vezninde fesleḡen ta'bir olunan šukūfe-i ma'rūfedir. (92^a /6-7)

Rıdvān kesr-i rā ile ḡazīne-dār-i cennetiḡ ismidir. (109^a /10-11)

Rıbka lafzen ve ma'nen rišteye müsāvīdir. (35^b /18-19)

Rıdā rāniḡ kesriyle milḡafe-i ma'rūfedir ki bāša veylden yuḡāruya bürünecek cār u šāl maḡūlesine denür. (36^b /22-23)

Rık dık vezninde ḡum demektir. (93^b /1)

Riyā-pıše šan'atlı demektir ki mürāyi demek olur. (115^a /7)

Riyāz ravzanıḡ cem'idir. Bu maḡalde murād ᡗabaḡāt-i šemāniyye-i cināndır. (22^b /10-11)

Rubā hüdā vezninde rabveniḡ cem'idir ki yüksek tepeler demektir (13^a /17)

Rüdırmaḡ demektir. (57^a /18)

Rüy teveccühden ve ḡıyālden 'ibāretidir. (54^a /19)

Rüzı našıb demektir. (114^a /17)

S

Sā šābıden mašdarından fi'1-i emrdir, sür demektir. (12^b /29)

šabā ḡabā vezninde šol rüzḡāra ıtlāḡ olunur ki maᡗla'-ı šüreyyā ile benāt-i na'š beyninden hübüb eder. (5^a /28-29)

šad mi'eteye mürādıdır, böyle maḡallerde kešretten 'ibāretidir. (28^a /8)

šādefe müfā'ale bābından māzı-yi muḡayyedir ki bulmadı ve mülāḡı olmadı demektir. (13^a /7)

Sā'e ef'āl-i zemmdendir, kötü oldu demektir. (8^a /15)

Şāha Türkmen obalarının aralıklarında olan açık meydāna denür ki şehir hānelerinin havlu ta‘bīr olunan ‘arşalarına ıtlākı bundan me’hūzdur. (91^b /4-5) Şāha vasatı’l-beyt ma‘nāsınadır. (25^b /4)

Şalli emr-i hāzırdır, rahmet eyle demektir. Zīrā şalāt Hakk’a nisbetle rahmetden ‘ibāretidir. (37^b /14-15)

Şanevber safercel vezninde çam ağacıdır ki envā‘-ı ‘adīdesi vardır. (9^b /6)

Şār mār vezninde maḥal u mekān demektir. (115^a /8)

Şavb cānib ma‘nāsınadır. (71^a /18)

Şavlet devlet vezninde bir kimesne üzerine yürüyüş edüp şaldırmaḥ ma‘nāsınadır. (41^a /19-20) **Şavlet** şādıñ fethiyle uzatmaḥ ve ḥamle kılmaḥ ma‘nāsınadır. (97^a /17)

Şayd av demektir. (28^a /8)

Şayd-geh maḥall-i şayd demektir. (31^a /21)

Sebak-ḥ‘ān vaşf-i terkībīdir ki ders okuyucu demek olur. (88^a /1-2)

Sebk siniñ fethi ve bāniñ sūkūniyla bir kimesneniñ öñüne geçmek demektir. (33^a /18)

Seci‘ kelām-i muḥaffāya denür. (60^a /4)

Sefid beyāz demektir. (29^a /15)

Sefide-demden murād vaqt-i şabāḥdır. (30^b /21)

Selāsil silsileniñ cem‘idir, zincir ma‘nāsına murād zülfdür. (61^b /20-21)

Selef ḥalef vezninde zamān-i māzīde gelüp geçen ma‘nāsınadır. (74^b /6-7)

Selīm kelīm vezninde tehī ve sāde ma‘nāsına. (23^a /6)

Şemen yemen vezninde bir nesneniñ kıymet ve bahāsına denür. (54^a /9-10)

Seng taş ma‘nāsınadır. (113^a /17)

Serā ev ma'nāsınadır. (48^b /12)

Ser-ber kerden başı yukarı eylemekden 'ibāretidir. (89^b /6-7)

Ser-firāz 'ālī demektir. (27^b /16)

Ser-geşte başı dönmüş demektir. (98^b /17-18)

Serkeş kuvvet u kudret şāhibi şehāmetlü kimesneye ıtlāk olunur. (27^b /16-17)

Serv marūf şecerdir ki lisān-i 'Arabda şeceretü'l-hayye ta'bīr olunur. Zīrā serv olan maḥalde elbette yılān bulunur. (47^b /7-8)

Serv-i sehī ol servdir ki bedeninden yukarusı çatal olup ve mecmū'-i dalları toḡru ola. (10^a /15-16)

Serzed zuhūr ma'nāsına muştaliḥdir. (46^a /4)

Seyyāreden murād seb'a-i seyyāredir ki lisān-i 'Arabda şems, kamer, 'uṭārid, zühre, merīḥ, müşteri, rīhel bu mecmū'dur ve lisān-i Fārisīde meh, ḥurşīd, tir, nāhid, behrām, bercīs, keyvāndan 'ibāretidir. (34^b /3-5)

Sezed fetḥateynle sezāyīden maşdarından fi'l-i muzāri'dir ki yaraşur ve lāyık u münāşib olur demektir. (34^a /8-9)

Sīb elmadır ki a'lā ve ekberi Isfahānda mevcūddur. (116^b /8-9)

Sifāl sīn ile saḡsı ve cevz ve bādem ve fıstık mişillü mīveleriḡ kabuḡuna ıtlāk olunur. (115^a /18-19)

Sihām 'izām vezninde sehmin cem'idir ki yalıḡsız ve demrensiz oḡa ıtlāk olunur. (80^a /19-20)

Sindān zindān vezninde demürce örsüdür ki öḡlerinde dikili büyük demür kıt'asıdır. Demüri anıḡ üzerinde döḡerler. (108^b /8-9) **Sindān** zindān vezninde örs ma'nāsınadır. (118^a /14-15)

Sipāh 'asker demektir. (54^b /19)

Sipāhān ispahānıñ muḥaffefidir ki ‘Irāq-i ‘acemiñ dāru’l-mülkü olan beldenıñ ismidir. Selefde aña dāru’l-yehūd derler idi. ve Deccāl-i la‘in andan zuhūr u ibtidā dāḥiye-i kaḥṭ-i şāmil andan neş’et edecektir. Ve kırk gün o beldede iḳāmet eden elbette baḥīl ve mümsik olur derler. (116^b /1-5)

Sipend kesr-i sīn ile üzerlik dedikleri toḥumdur. (108^b /7)

Sivā siniñ kesriyle ğayr ma‘nāsınadır. (25^a /4)

Şu‘bān ‘Uşmān vezninde ejdehāya denür. (105^a /16)

Şū‘ūd nerdübān ve tam maḳūlesi yūkseĝe çıḳmaḳ ma‘nāsınadır. (43^b /21)

Su‘ūd sa‘diñ cem‘idir ki ferḥūnde ve mübārek nesneye denür ve dāima vaşf olur. (43^b /19)

Sūde māzī-i muḳayyedir, süzmek ve ezmek ma‘nāsınadır. (36^a /18)

Sūde süden maşdarından māzī-i muḳayyedir ki sürdü demektir. (123^a /6)

Sūhān sūdān vezninde iĝne ta‘bīr olunan ālete denür. (116^a /8-9)

Sultān ḳahr u teĝallub ma‘nāsınadır. Pādişāhāne daḥi ıtlāḳ olunur, Ḥaḳḳ’a ıtlāḳı maḥall-i baḥşdir. (27^a /10-11)

Sum zamm-ı sīn ile tırnaḳ demektir. (13^b /29)

Sūsen süzen vezninde ‘avām taḥrīf edüp şuşam dedikleri çiçek adıdır. (127^b /12-13)

Sūsen süzen vezninde ‘avām taḥrīf edüp şūşām dedikleri çiçektir, envā‘-i erba‘ayı müştemildir. (10^b /16-17)

Sübḥa cür‘a vezninde tesbīḥ ta‘bīr olunan şeydir ki medār-i tesbīḥ olduĝu bā‘iş-i tesmiyyedir. (3^a /27)

Sübḥāne maşdariyyet üzere menşüb ve ma‘nā-yı ta‘accübü mutaḳammındır. Nitekim ‘Arab-i ‘urbā maḳām-ı ta‘accübde subḥāne men kezā derler, aceben lehu ma‘nāsına. Eĝer maḳām-ı istiḥsān ise bunıñ ḥālıḳını bu ḥulḳ-i bedī‘ için tesbīḥ ederim demek

olur, bu maḳāmda olduğu mişillü. Ve eğer maḳām-ı istiḥcān ise bundan Ḥāzret-i bī-
çūnu tenzīh ederim demek olur (11^a /27- 11^b /2)

Süfle zamm-i sīn ile denī kimesne demektir. (115^a /18)

Sūḥan-ver: Sūḥan söz, ver edāt-i nisbet olup ḥāşıl-i ma‘nāsı söze mensüb demek olur
ki merd-i faşīḥe ıtlāḳ olunur. (41^b /13-14)

Süpürden zamm-i sīn ile başmaḳ ve çıĝnemek ve ṭayy eylemek ma‘nāsınadır. (93^b /1-
2)

Sürüd dürüd vezninde naĝme ve kelām ma‘nāsınadır. (42^a /13-14)

Ş

Şafaḳ ṭabaḳ vezninde ba‘de ĝurūbi’ş-şems ‘iṣā-i aḥīreye ḳadar ufuḳda zāhir olan
hımraya ıtlāḳ olunur. (34^a /1-2)

Şāhid ‘ābid vezninde maḥbūb demektir. (21^a /10-11) (107^b /11) (126^a /11-12)

Şāhid maḥbūb demektir. (60^b /2)

Şāne ṭaraḳ (21^a /16)

Şa‘şa‘a ziyā ma‘nāsınadır. (55^b /6)

Şefef fetḫateynle ‘aşḳ u muḥabbet yüreĝi üstünden yürümek ma‘nāsınadır ki fırtı-
muḥabbetden ‘ibāretidir. (81^b /8-9)

Şehper rehber vezninde ḳanādın ucu ma‘nāsınadır. (58^a /5) **Şehper** rehber vezninde
ḳuşların ḳanadlarının öḡ ṭarafında olan yelekleridir ki her ḳanadda on dāne olur. (99^a
/23- 99^b /2)

Şekker-şiken şeker çineyici demektir. (128^a /8)

Şemā’il şiniĝ kesriyle şimāliĝ cem‘idir ki ḥuy ve ṭabī‘at ma‘nāsınadır. (61^a /5-6)

Şemīm kerīm vezninde ḳoḳu ma‘nāsınadır. (21^a /16) **Şemīm** ḳoḳu ma‘nāsınadır. (47^a
/10)

Şer' Haḫḫ celle ve 'alā ḥazretlerinin 'ibādına vaż' u ta'yin eylediği dīn ve āyine denür. Tā ki nās anıñla 'āmil ve Cenāb-ı Haḫḫa vāşıl olalar. (121^b /1-3)

Şerer kıvılcım demektir. (56^b /12)

Şeyn zeyn vezninde bir nesneyi lekeleyüp ma'yüb eylemek ma'nāsınadır. (86^a /1-2)

Şi'ār şiniñ kesriyle 'alāmet ma'nāsınadır. (63^b /11)

Şid şiniñ kesriyle bir kimesneyi emr-i mekrūh ile zıkr u teşhīr ma'nāsınadır. (86^a /23 - 86^b /1)

Şikāf gilāf vezninde ayrıḫ ve yarıḫ demektir. (117^b /13)

Şikībā kesr-i şin ve elif-i mübālağa ile şabūr ve müteḥammil ma'nāsınadır. (7^b /10)

Şiven kesr-i şin ile miḥnet ve muşibet deminde olan nāle ve efgān ve mātem ma'nāsınadır. (9^a /10)

Şost dost vezninde zihgīr ma'nāsına tīr-endāzlar bāş parmaḫlarına geçirdikleri yüksükdür. 'Avām taḫrīf edüp zīgīr derler. Bu mülābese ile bāş parmağa ve oḫ gizledikde bāş parmaḫdan oḫ ile kirīşe mülāmis olan yere şost dediler. (94^b /11-14)

Şoste ḥofte vezninde şostenden ism-i mef'ūldür, yıkanmış demektir. (9^a /24)

Şu'ūn; şiniñ fethi, hemzenin sükūnuyla şe'n kelimesinin cem'idir ki ḥāl ve şān ma'nāsınadır. (8^a /14-15)

Şürī ḫarāvet ve ḫalāvet demektir. (127^a /13)

Şüyed şosten maşdarından fi'l-i muzāri'dir, yayḫır demektir. (89^b /11)

T

Tāb āb vezninde ziyā. (33^b /11)

Tāfet tāften maşdarından fi'l-i mazīdir ki parladı demektir. (48^b /20-21)

Taḫayyür lisān-i Türkide şaşkınlıḫ ta'bīr olunan şeydir ki iki kısma maḫşürdür. (24^b /18-19)

Tahsîn-kün vaşf-i terkîbîdir ki tahsîn edici ve beğenici demektir. (127^b /13-14)

Tār mār vezninde qarānu ma'nāsınadır. (26^b /14) **tār** mār vezninde zulmet. (33^b /11)

Tār mār vezninde tel ta'bîr olunan şeydir. (9^a /16-17; 45a /18)

Teb merâret demektir. (78^a /20)

Tebâh zâyi' u harâb demektir. (29^a /21)

Tebk çekiç ta'bîr olunan âlete ıtlâk olunur. (118^a /14)

Tef def vezninde harâret ve kızgınlık ma'nāsınadır. (78^a /21-22)

Tefâvüt tefâ'ül vezninde iki nesnenin beyni ıraklaşmak ya'ni evşâf cihetiyle bir birine muhtelif ma'nāsınadır. Güyâ ki ehadühümânin vaşfi âheri fevt ve sebak eylemiş olur. (10^b /25-27)

Teh peh vezninde taht demektir. (10 /24)

Tehlîl lâ ilâhe illallâh demektir. (71^b /13)

Tekfin tef'îl vezninde meyyite kefen şarmak ma'nāsınadır. (107^a /19)

Tekye i'timâd demektir. (29^b /1)

Telâfi bu daği fâ ile tefâ'ül vezninde kuşuru yâhud fevt olan nesneyi şonradan tedârik eylemek ma'nāsınadır. (75^a /6-7)

Telâki tefâ'ül vezninde görüşmek ve buluşmak ma'nāsınadır. (75^a /4)

Teng ceng vezninde denk ki yükün bir tarafı ma'nāsınadır. (128^a /8-9)

Ter tâze demektir. (127^b /1)

Ter-zebân hâzır-cevâb kimesneye denür. (127^b /13)

Tevakku' tefâ'ül vezninde bir nesnenin vuqu'una müterakki olmak ma'nāsınadır. (75^a /16)

Tevekkül esbāb u edevātdan kaç‘-i nazār ve müsebbibu’l-esbāba ‘adem-i i’timāddan havf u hāzırdan ‘ibāretidir. (103^a /12-13)

Tevkī‘ tef‘il vezninde bir nesneyi vākī‘ etdirmek ma‘nāsınadır. Bu münāsebetle te’şir ma‘nāsında isti‘māl olunmuşdur ve bu ‘alāka ile berevāt-i sulṭāniyyeye važ‘ ve keşide kıılınan nişāne-i pādişāhiye ıtlāk olunmuşdur medār-i te’şir olduğu için. (75^a /16-20)

Tezelzül kaymak ma‘nāsınadır. Bu maḥalde neshden kinayedir. (46^a /8)

Tih kesr-i tā ile teḳayyuz-i bālādır. (36^a /18)

Tih sükün-i yā ile şahrā ma‘nāsınadır. (72^a /12)

Tiregī bulanıklık . Bu maḳāmda murād elem ve ıztırābdır. (102^b /20)

Tonīd tonīden maşdarından māzīdir ki ṭoḳudu demektir. (45^a /17)

Tüde süde vezninde yığın ve küme demektir. (99^a /13)

Tuḥaf ğuraf vezninde tuḥfeniñ cem‘idir ki birr u iḥsān ma‘nāsınadır. Lisānımızda bundan armağan ile ta‘bīr olunur. (83^b /15-17)

Tuḥfe hediye. (13^b /23) (57^a /18)

Türān mūrān vezninde āb-i Āmū’nuñ öte ṭarafıdır ki Māverā’ünnehr evvelkisidir. (111^b /20-21)

Turş-rū ‘abūsu’l-vech demektir. (116^b /1)

Tüşe küşe vezninde azıḳ ma‘nāsınadır. (102^b /21)

Ṭabaḳ lisānımızda daḫi ṭabaḳ ta‘bīr olunan şeydir ki içine mīve ve sā’ir me’külāt važ‘ olunur, Fārisīde tebūk denür. (34^b /9-10)

Ṭāfiḥ ‘alā vezn-i fātiḥ ziyāde mest ma‘nāsınadır. Kıyās bir şey’i şey’-i āḫerle temşılden ‘ibāretidir. (45^b /15-16)

Ṭārüm çārüm vezninde günbed ve ḳubbe demektir. (95^a /17)

Ṭavḳ fevḳ vezninde gerden-bende denür. (121^a /7) **Ṭavḳ** fevḳ vezninde ḥilliyât-i nisâ envâ'ından boyna taḳdıḳları gerden-bende denür. (53^b /21)

Ṭayy ṭānıñ fethi ve yānıñ teşdidiyle dürmek ma'nāsınadır. (9^b /13-14)

ṭırāz tirāzıñ mu'arrebidir ki libāsın yeñ ḳabāğına ve omuzu bāşına ḳumāş u şāldan diddikleri şeydir ki andan maḳşūd tezyīn u 'alāmetdir. Ve bu 'ādet-i nā-fercām maḳşūş-i diyār-i A'cāmdır. (32^a /14-16)

Ṭurfe ṭānıñ zammı ve rānıñ sükūnuyla 'acīb ve ğarīb ma'nāsınadır. (1^b /15-16)

Ṭurre ğurre vezninde alında biten saçdır ki soñra mecāzen alın üzerine şārḳan saçlarda isti'māl olundu. El'ān lisānımızda kākül ta'bīr olunur, cem'i ṭurer gelür. (21^a /11-13)

ṭurre-i şeb-rengden murād ḥaṭṭāṭın gerek lām ve gerek elifleriñ üzerlerine tezyīn-i ḥaṭṭ için yazdıḳları şeydir ki aña beyne'l-ḥaṭṭāṭın zülfe ve tirfil ta'bīr olunur. (21^a /22 – 21^b /1)

U- Ü

'Uyūn 'aynıñ cem'idir. (8^a /12)

'Ünvān evvel ma'nāsınadır. (29^a /10) (90^a /6)

V

Vādī hādī vezninde dere ta'bīr olunan mevzi'dir. (7^b /8)

Vaḥy vāvıñ sükūnuyla sūḥan-i pinhān ma'nāsınadır. (51^a /10-11)

Varta helāk ma'nāsınadır. (19^b /2)

Vaşm ḥaşm vezninde 'ayb u 'illet demektir. (32^b /16)

Velā ḥayā vezninde muḥabbet ma'nāsınadır. (35^b /19) (76^a /1)

Vesā'il vesīleniñ cem'idir. Vesīle ki kendüsiyle bir nesneye tavaşşul olunacak nesneden 'ibāretidir. (72^a /5-6)

Vufūr kuşūr vezninde keşret ma'nāsınadır. (46^b /4)

Y

Yārī lārī vezninde mu'āvenet ma'nāsını mutazammındır. (6^b /9)

Yehīm mütehayyir demektir. (21^b /14)

Yek reh bir def'a demektir. (10^a /15)

Yeşrib yağrib vezninde Medīnetü'n-nebī 'aleyhi'ş-şalātu ve's-selām ismidir. (57^a /11) (123^a /21)

Z

Zā'ir zāra yazūrudan ism-i fā'ildir ki ziyāret edici ma'nāsınadır. (73^b /14-15)

Zebāne bahāne vezninde ateş yalıñı demektir. (78^a /21)

Zer-dost sīm u zere muḥabbet eden kimesne demektir. (104^b /23)

Zer-i nāb zeheb-i ḥāliş ma'nāsınadır. (40^b /14)

Zeyn daḡi 'ayn vezninde 'Arabī olarak ziyenet ma'nāsınadır; cem'i ezyān gelür. (86^a /10-11)

Zib sīb vezninde ziyenet ma'nāsına. (86^a /10)

Zih yay kirişine denür. (95^b /4)

Zihī kelime-i taḡsīndir. (7^b /18)

Zimām imām vezninde yular ma'nāsınadır, cem'i ezimme gelür. (7^b /8-9)

Zin sān ki bu tarz üslūbdan ki ma'nāsınadır. (34^a /16)

Zire kesr-i zā ile kemmun ta'bīr olunan nesnedir. (120^b /6-7)

Zirve 'ālī ma'nāsınadır. (58^b /4)

Zist zīsten ma'nāsınadır ki dirilmek demektir. (6^b /2)

Zişt irkīn demektir. (109^a /20)

Zulfā zamm-i zā ile arābet ma'nāsınadır. (4^a /5)

Zulm-cū zālim ma'nāsınadır. (113^a /4)

Zulm-keř mazlūm demektir. (113^a /4)

Zur emr-i hāzırđır, ziyāret eyle demektir. (13^a /16)

Zūr yalan demektir. (73^b /6)

Zūdūden bir Őey'i pāsdan açıp muřayal ve mūcellā eylemek ma'nāsınadır. (2^b /13-14)

Zūlāl atlı Őu demektir. (20^a /21)

Zūmūrrūd zammāt-i Őelāře ve teřdīd-i rā ile altın ve ayrı ma'dende tekevvūn eder bir sinektir ki asām-i Őelāřeeye mūnasamdır; zebānī, reyħānī, řābūnī. (97^b /10-11)

5.2. TASAVVUFÎ KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ

‘**Ahd-i kadīm**: ‘Ahd-i kadīmden murād ālem-i ervāhdır. (18^b /22)

Yāhūd ‘ahd-i kadīmden murād Cenāb-ı Kibriyādır. (19^a /1.)

‘**Aql**: Bu maqāmda ‘aqlıdan murād ‘aql-i ma‘āşdır. (121^a /5)

‘**Aql-i Küll**: Bu maqāmda ‘aql-i küllden murād ‘aql-i evveldir ki erbāb-i ‘uqūl tahrīr u takrīrleri üzere Hāzret-i Hālīk-i bī-çün cellet kudrethu cemī‘-i eşyādan muqaddem lā ‘an sebebin maḥz-ı feyz ve ‘ināyetiyle ‘aql-ı küllü icād eyledi. Buḡa ‘aql-i evvel ve cevher-i evvel daḡi dediler ve bu ‘aqla üç ma‘rifet ‘ināyet buyuruldu. Biri ma‘rifet-i Hāḡḡ ve biri ma‘rifet-i nefis ve biri ma‘rifet-i ihtiyācdır ki mevlāsına muḡtāc olduḡun bilmekdir. Ve bu üç ma‘rifetiḡ her birinden bařka bir nesne vücūda geldi. Ammā ma‘rifet-i Hāḡḡdan bir ‘aql peydā oldu aḡa ‘aql-i şānī dediler ve ma‘rifet-i nefsdan bir nefis mevcūd oldu aḡa nefis-i küll dediler ve ma‘rifet-i ihtiyācdan bir cism zāhir zāhir oldu aḡa mülk-i a‘zam ve cism-i küll dediler ve ‘inde‘ş-şūfiyyeti’l-muḡaḡḡiḡin ‘aql-i küll ve ‘aql-i evvelden murād ḡaḡikatü’l-ḡaḡāyıḡdır ki ḡaḡikat-i Muḡammedī ve nūr-i Aḡmedīdir. (121^b /19 - 122^a /6)

‘**Aql-i selim**: Derk-i māsiivādan berī ve muḡabbet-i aḡyārdan tehī olan ‘aql ma‘ādā ařḡāb-i reşāddır. (23^a /7-9)

‘**Ālem-i māsiivā**: ‘Ālem-i māsiivā Allah demekdir. (52^a /12)

‘**Āmī**: ‘Āmīden murād ‘ulemā-i zāhirdir. (52^b /23)

‘**Arşa**: ‘Arřādan murād dünyādır. (40^b /5)

‘**Arş-sāy**: Vaşf-i terkībīdir ki ‘arş çıḡneyici demekdir ve ism-i řerīf-i Muḡammed’e muzāfdır. (36^a /21-22)

Ādem: Ādemden murād cenāb-i ebū’l-eřbāhdır. (80^a /4)

Āfitāb: Āfitāb Muḡammed’dır, murād ḡaḡikat-i Muḡammediyyedir ki ‘inde‘ş-şūfiyye ta‘ayyūn-i evvel, dūrre-i beyzā, ḡalem-i a‘lā, ‘aql-i küll, rūḡ-i evvel, rūḡ-i aḡdem, rūḡ-i evḡad, rūḡ-i a‘zam, rūḡ-i ekmel, dūrre-i nefsiyye ta‘bīr olunur. (38^a /3-5)

Aḡvelān-i sevāḡil: Aḡvelān-i sevāḡilden murād ‘ařıḡ olmayan kimesneler ki deryā-yi ḡaḡikatda müstaḡraḡ olamayup sāḡil-i mecāzda ḡalmıřlardır. (73^a /13-14)

Āl: Hāl vezninde evlād-i Fāḡıma yāḡud her bir mü’minin teḡiyyin ilā yevmi’l-ḡıyāmeden ‘ibāretidir. (37^b /18-19)

Arş-sāy: ‘Arş-sāy vaşf-i terkībīdir ki ‘arş çıḡneyici demekdir ve (22) ism-i řerīf-i Muḡammed’e muzāfdır. (36a /21-22)

Aşl: Mısrâ‘-i şânide aşldan murād Cenāb-ı Kibriyādır. (66^b /6)

Bahr-i muhîṭ-i kıdem: Bahr-i muhîṭ-i kıdemden murād Cenāb-ı Kibriyādır. (72^b /20)

Bākî: Bākî bir nesneden gerü kalan şey’ ma‘nāsınadır ki bu maḥalde murād mestān-i sâ‘iredir. (41^a /2-3)

Bār: Bār icāzet ma‘nāsınadır. (44^a /7)

Beḳā: Ma‘lūmuḡ olsun ki ‘ārifin mertebe-i reddiye-i nefsi emmāreden ‘ubūr edüp ḥarīm-i ḳalbe vāşıl olurlar ve nūr-i ḳalb ile ‘ārif-i nefsi olurlar ve ḳalbden daḡi ‘ubūr edüp sırı vāşıl olurlar ve ‘ilm-i sır ile ḳalbe ve esrār-i ḳalbe ‘ārif olurlar ve sırıdan daḡi ‘ubūr edüp ‘ālem-i rūḡa vāşıl olup nūr-i rūḡ ile ‘ārif-i sır olurlar ve ‘ālem-i rūḡdan daḡi ‘ubūr edüp vāşıl-i menzil-i ḡafā olup ‘ārif-i rūḡ olduklarında mustaḡraḡ-i lücce-i fenā ve ba‘dehu mertebe-i beḳāya irtikā eylerler. (59^a /7-12)

Bî-derdlik: Bî-derdlikden murād derd-i ‘aşḡdır. (96^a /8)

Büy: Büy bu maḳāmda ümmîd ma‘nāsınadır. (13^a /2)

Cā‘il: Cā‘il ḡālîḳ ki murād Cenāb-ı Kibriyādır. (70^b /20)

Cāmdan murād ḳalb-i mürşiddir (2^b /15)

Cān: Bu beyitte cāndan murād mürşiddir. (5^a /8)

Cevher: Cevherden murād ḡaḳîḳat-i insāniyyedir ki ... (58^b /23)

Cihān-āferîn: Cihān-āferîn Cenāb-ı Kibriyādır. (54^a /15)

Civānān: Civānāndan murād sālîkān-i mübtediyān. (28^b /6)

Cür‘a: Cür‘adan murād ‘aşḡ. (2^b /15)

Çeşm: Çeşm ümmîd ma‘nāsınadır. (56^b /1)

Çeşm-i Ḥudā-bîn: Çeşm-i Ḥudā-bînden murād ḡaḡîḳ-i mecāzdan zirve-i ḡaḳîḳate irtikā edüp

beyit: Gerçi āb u ḡabāb başed du

Der ḡaḳîḳat ḡabāb āb buved¹¹⁵³

naḡmesiyle ter-zebān olan ‘uyūn-i aşḡāb-i ma‘rifetdir. (38^b /4-6)

Defter-i dāniş: Defter-i dānişden murād ḳalbdir. (89^b /12-13)

Derek: Derek fetḡateynle aşāḡı toḡru olan ṡabaḡa ve mertebeye denür ki derec yukarıya olanından ‘ibāretdir, cem‘i derekāt gelür. Bu cihetle merātib-i cennetden derecāt u menāzil-i cehennemden derekāt ile ta‘bîr olundu. (43^b /16-18)

¹¹⁵³ Su ve kabarcık iki ayrı şey görünse de hakikatte kabarcık sudur.

Deryā-yi nūra istiğrāk: Deryā-yi nūra istiğrākdan maqşūd vuşlat-i ilallāhdır. (72^b /3-4)

Deyr-i muğān: ‘urefānıñ vāşıl oldukları ‘avālim-i gaybiyyeden ‘ibāretdir. (12^b /21-22)

Deyyān: Mennān vezninde bir ferdiñ ‘ilmini zāyi‘ kılmayup hayren ve şerren mücāzāt eden zātdır.

Dīde-i şühūd: çeşm-i zāhirī demektir. (2^b /22), (42^b /12)

Dihkān: Dihkān dālıñ kesriyle zürre‘ ve ekinci demektir. Bu maqāmda murād Cenāb-ı Kibriyādır. (92^b /17-18)

Dilāver: Dilāver bahādır ma‘nāsınadır. Bu maqāmda murād evliyā-i mekārimum‘tāddır. Zīrā haqīkatde pehlivānlık nefsi emmāre ve şeytān-i makkāreye galebedir. (31^a /21-22)

Dil-i dānā: Dil-i dānādan murād havāşş. (118^a /13)

Diyār: Bu maqāmda diyārdan murād ‘ālem-i ervāhdır. (7^a /21)

Diyār-i Muḥammed: Diyār-ı Muḥammed’den murād Medīne-i münevveredir. (45^b /5)

Dost: Dostdan murād Cenāb-ı Kibriyādır. (57^b /12)

Du cihān: Du cihāndan murād dünyā ve āhiretdir. (2^a /21)

Duḥā: Duḥādan murād rüşenī-i rū-yi Cenāb-ı Muḥammed (33b /18)

Du kevn: Du kevnenden maqşūd dünyā ve āhiretdir. (19^b /16)

Ḍurr: Bu sürette āyet-i mezkūrede Ḍurrdan murād inqīṭā‘-ı iltifāt olur ve bu ma‘nā Ḥaqq zātında ziyāde ra‘nādır. (9^a /21-22)

Dürd-nüşān: Bu maqāmda dürd-nüşāndan murād enbiyā-i ‘izām ve evliyā-i kirāmdır. Zīrā zevāt-ı mezkūr cām-ı derd-i ilāhiyye ile ziyādesiyle mezkūr oldukları me’sūrdur. (6^a /17-19)

Dürüd: Sürüd vezninde şalat ma‘nāsınadır ki Ḥaqq’a nisbetle rahmet ve tecellī, melā’ikeye nisbetle istiğfār, mü’minine nisbetle du‘ādan ‘ibāretdir. (42^a /14-15)

Ehl-i şafā: Ehl-i şafādan murād evliyā-i mekārimum‘tāddır. Ehl-i şafā ta‘biri kedüret-i nefsāniyyeden ḥalāş olduklarına mebnīdir. (83^b /10-11)

Eknūn: Eknūndan murād dünya. (119^b /5)

Fā‘il: Fā‘ilden murād fā‘il-i haqīkī olan Cenāb-ı Kibriyādır. (70^b /3)

Faqr: Faqrdan murād faqr-i haqīkīdir ki fenā-i külliden ‘ibāretdir. (99^b /10)

Faqr: Faqrdan murād faqr-i haqīkīdir, fenā-i külliden ‘ibāretdir. (90^b /14)

Fenā fi'l-fenā / Fenā-i Fenā: Eđer ol merd-i fānī kendü fenāsını görür ve fānī olduğundan haberdār olursa yine fānī olduğunu görmek ol 'aşıkça esbāb-i hırmāndan olup vuşlat devletinden mahrūm olur. Zirā hāķīkat-i fenā her fānī kendü fenāsından dağı bī-şu'ūr ve fānī olmaķdır ve bu hāl olmadıkça vişāl-i Bārī-i zu'l-celāl muhāldir. Bu maķāma 'inde'ş-şūfiyye fenā fi'l-fenā ve fena-i fenā ta'bīr olunur. (101^a / 4-9)

Fer': Fer'den murād server-i kā'nātdır yāđud hāķīkat-i insānīdir. (66^b / 7)

Ferdā: Ferdādan murād āhīret. (39^b / 4)

Ferdādan murād āhīretidir. (119^b / 5)

Feth-i revzene: Feth-i revzeneden murād sünen-i seniyye-i Muħammediye ile müsennen ve ahlāķ-i marziyye-i Muştafaviyye ile taħalluķdur. (48^b / 23 - 49^a / 1)

Fevā'il: Fevā'ilden murād fevā'il-i mecāziyye dir ki maħlūķātdan 'ibāretidir. (70^b / 3)

Ĝam-ı nihānī: Ĝam-ı nihānīden murād yine sırr-ı 'aşķdır. (7^b / 25)

Genc: Genc ħazīne ma'nāsınadır. Bu maķāmda murād ħalbdır. Nitekim şān-i ħalbdde hāzā ħazīnetī vārid olmuşdur. (103^a / 16-17)

Gevher: Bu maķāmda gevherden murād Ĥazret-i şāh-i merdān rađiyallāhu 'anhudur. (82^b / 15)

Gevher: Gevherden murād gözyaşıdır ki beynehumāda (14) veche müşābehēt vüçūh-i 'adīdedendir.

Gül u lāle: Gül u lāleden murād mü'minīn. (31^a / 11)

Ĥāk u āb: Ĥāk u ābdan murād vüçūd-i nāzenīn-i raħmeten li'l-'ālemīndir, 'anāşırıñ biri ħāk ve biri āb olması i'tibāriyle. (38^a / 5-6). Yine ħāk u abdan murād vüçüddür. (38^a / 20)

Ĥalvet-serā: Ĥalvet-serādan murād ħalvetĥānedir. (111^a / 6)

Ĥamd: Nitekim 'inde erbābī't-taħķīķ ħamd izĥār-i şīfāt-i kemāl ve inbā-i ⁽¹²⁾nu'üt-i celāl 'alā sebīli't-ta'zīm ve'l-iclāldan 'ibāretidir. (24^b / 11-12)

Ĥāne-i ħīn: Ĥāne-i ħīnden murād vüçüddür. (105^b / 15)

Ĥār u ħas: Ĥār u ħās çör çöp ta'bīr olunan şeydir ki ba'zı maħalde şey'-i ħaķīrden kināye olunur. (45^b / 3-4)

Ĥār u ħaşāk: ħar u ħaşākdan murād kāfirīndir. (31^a / 11)

Ĥarf-şīnāsān: Ĥarf-şīnāsāndan murād 'urefādır. Zirā 'urefā sırr-ı kıdeme 'ālimlerdir. (47^b / 22)

Haşūd: Bu beytde haşūddan şeytān-i merdūd irāde olunmağ daği müveccehdır. (120a /8-9)

Hazz-i ‘ācile: Hazz-i ‘ācileden murād ni‘am-i dünyevīdir. (59^b /13-14)

Herd: Merd vezninde ufağ ve küçük ma‘nāsınadır, elif nūn edāt-i cem‘dir. Bu mağāmda murād cūhelādır. Nitekim ‘ālime nisbetle cāhilde herdlik muhayyeldir; imānda nūr, küfürde zūlmet tağayyūl olunduğuş mişillü. (SK40^b /20-23)

Hod-perest: vücūdī ve nefsanī kimesneden kināye olunur. (119^b /4)

Hudā-dānān: Hudā-dānāndan murād ‘ārifāndır. (120^b /6)

Hurşid-i ihsān: Hurşid-i ihsāndan murād Cenāb-ı Kibriyādır. (91^b /17)

‘Işğ: ‘Işğ bu mağāmda Cenāb-ı Hağğdan ‘ibāretdir. Zīrā ‘inde’ş-şūfiyye ‘ışğ lafzının Cenāb-ı Hağğ üzre ıtlāğı şāyi‘dir. (2^a) 11-12.

‘Işğ ‘aynın kesriyle ‘inde’l-‘ulemā’ ifrāt-i muhabbetden ‘ibāretdir, gerek ‘ifāf ve ‘işmet cihetiyle olsun gerek fesād-i zāmīr ve niyet cihetiyle olsun. (87^b /10-12)

İllā: İllādan murād imān. (96^b /9)

İmrüz: İmrüzdan murād dünyādır. (39^b /4), (46^a /19)

Ka‘be-i mağşūd: Ka‘be-i mağşūddan mağşūd Cenāb-ı kibriyādır. (93^a /13-14)

Ķāğ: Ķāğ köşğ ma‘nāsınadır. Bu mağāmda murād Ķalb-i insāndır. (90^b /18)

Ķalender: Ķalender semender vezninde şol zātđır ki nuğuş u eşğāl ve ruğūt u eşğāl Ķuyudātından müberrā ve derece-i rūğāniyyete irtikā eylemeğuş şu‘ā‘-i āfītāb-āsā muşaffā olmuşđur. Elğāşıl tekellūfāt-i resmiye ve ta‘rifāt-i ismiyyeden münezzeğ ve tālīb-i cemāl u celāl-i Hağğ ve vāşıl-i füyūzāt-i eğad-i muğlak ola. Eğer miğđār-i zerre kevneyn ve ehl-i dārına rükūn u imāle-i derūn eder ise ‘adād-i aşğāb-i Ķurūrdan ma‘dūd ve silsile-i Ķalenderāndan Ķāric u mağrūd olur. (32^a /22 - (32^b /4)

Kemālāt-i vehmī: Kemālāt-i vehmīden murād ‘ulūm-i zāhiredir ki Ķağığati evhām u zunūn ve neticesi cūnūndur. (59^a /23) - (59^b -1). Yāğud manāşīb-i dünyeviyye irāde olunmağ daği mūnāsibdir. Zīrā anıñ daği Ķağığati evhām u Ķayālātđır. (59^b /4-5)

Keşğ: Keşğ ‘inde’l-mutaşavvıfe ism-i ‘alīm ve Ķağimīñ tecelliyātından Ķāşıla olan Ķağāyık-i mücerrede ve ma‘ānī-yi Ķaybiyyeden ‘ibāretdir. Bununı mertebe-i şelāsesi vardır. Evvelā Ķuvve-i mütefekkirede olan ma‘ānīniñ inkişāfı gibi ki bilā isti‘māl muğaddemāt ve tertīb-i Ķıyāsāt bir ma‘nā ki zıhne tebādūr eyleye keşğ-i ma‘nevīdir ki ‘ulemā aña Ķades derler. Ve şāniyen bilā tefekkūr ma‘ānī-yi ‘ağliyyeniñ Ķuvvet-i ‘ağliyye ile mūnkeşif olması gibi ki ‘ağlın bu mertebesine nūr-i Ķuds derler. Ķades

bunun bir lem'a-i haķiresidir. Ve sālisen ķalbe ma'ānī-i ğaybiyye ve 'ulūm-i ledūniyyenin keşf olmasıdır ki buña ilhām tesmiye olunur. 'Ārifin bu mertebede a'yān-i şābite ve esrār-i ğaybiyyeye muṭṭali' olurlar. (89^b /22 - 90^a /7)

Ketān: Bu maķāmda murād kefendir. (107^b /3)

Kitāb: Kitābdan murād haķīkat-i seyyidü's-sādātdır ki... (39^b /14)

Ḳudsiyān: Ḳudsiyāndan murād melā'ike-i mekārim-mu'tāddır. (36^a /22)

Ḳudsiyāndan murād melā'ike-i kirāmdır. (71^b /1), (101^a /22)

Ḳulzūm-i nūr: Ḳulzūm-i nūrdan murād yine mülk-i kıdemdir. (72^b /1)

Kūy: Kūy maħalle demektir. Bu maħalde murād Medīne-i mūnevveredir. (57^b /2)

Lā: Lādan murād küfr. (96^b /9)

La'n: La'n luġatde ṭard ma'nāsınadır. Bu maķāmda murād müceb-i ālām olan şeylerden 'ibāretir. (100^b /6-7)

Le 'amruk: Le 'amruk sūre-i Ḳıderde le 'amruke innehum lefi sekretihim ye'mehūn¹¹⁵⁴ kerīmesine işāretir. (39^a /2)

Leyl: Leylden murād siyāhī-i mūy-i Ḳazret-i Aħmed şallallāhu Te'ālā 'aleyhi vesellemdir. (33b /18-19)

Lezzāt-i ācile: Lezzāt-i ācileden murād ni'am-i uħrevī. (59^b /13)

Libās ve kisve: Libās ve kisve mücāveret 'alāķasıyla vücūddan 'ibāretir. (2^a /21-22)

Libās: Libās ğıṭā ve perde ma'nāsınadır. (11^a /5)

Maħmil: Bu maķāmda murād vücūd-i insānidir ki rūħun maħmili gibidir. (72^a /16-17)

Maķām-ı rızā: Eđer cevr ve cefā ile cānımı iħrāc eder isen ve eđer tīg ile başımı düşürür isen seniñ cānına ķasem ederim ki ser-i irādeyi seniñ ħāk-i pāyinden ğayrı maħalle ķaldırmam. Bu maķāma 'inde's-şūfiyye maķām-ı rızā ta'bir olunur. (8^a /26-28)

Maķşad: Maķşaddan maķşūd zāt-i Ḳudādır. (59^b /5)

Mestān: Mestāndan murād evliyā-i kirāmdır. (50^a /22)

Meygede: Meygededen murād maķarr-i meşāyiħ-i mekārim-mu'tāddır. (28^b /7)

Mihmān-serāy: Mihmān-serāy misāfir evi demektir ki murād dūnyādır. (52^a /7-8)

¹¹⁵⁴ (Melekler, Lūt'a:) "Ömrüne andolsun ki onlar (şehvetten) gözleri dönmüş hâlde, sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlar (Bu durumda asla seni dinlemezler)" dediler. Hicr 15/72.

Mi‘râc-i rûhânî: Feleğin ceybinden baş getirmek derece-i reddiye-i insâniyyetden mertebe-i ‘âliyye-i melekîye tederrüc ve irtikâdan ‘ibâretidir. Bu maqâma ‘inde’ş-şüfiyye mi‘râc-i rûhânî ta‘bîr olunur. (71b /5-7)

Mu‘allim: Mu‘allim tef‘îl bâbından ism-i fâ‘ildir, ta‘lîm edici demektir. Bu maqâmda murâd mürşid-i kâmdir. (87^b /9-10)

Mufađđal: Mufađđal muħassen ma‘nâsınadır. Bu maqâmda murâd Cenâb-ı Kibriyâdır. (63a /19)

Muħteremân-ı ħirem-i üns: Muħteremân-ı ħirem-i ünsden murâd erbâb-ı yakîn yâhud melâike-i muħarrabîndir. (19^a /6-7)

Muṭrib-i dâstân-serây-i bezm-i şafâ: Muṭrib-i dâstân-serây-i bezm-i şafâdan murâd ‘urefâdır. Zirâ ‘urefâ nudemâ-yi bezm-i şafâdır. (42^a /15-16)

Müsebbib: Müsebbibden murâd müsebbibu’l-esbâb olan Cenâb-ı Kibriyâ murâddir. (102^a /20)

Müsevvimîn: Müsevvimîn mu‘allimîn ma‘nâsınadır ki ‘alâmetlenmiş demektir. Murâd melâ’ike-i kirâmdir. (54^b /17-18)

Nâ-cins: Nâ-cinsden murâd revâfîzdır. (81^b /9)

Nâdân: Nâdândan murâd ‘uşşâkıdır. Nâdân ta‘bîri Hâkķıñ ġayrıyı ‘adem-i derklerine mebnidir. (89^a /20-21)

Nâdânî: Nâdânîde yâ maşdariyyedir, ma‘nâsı bilmeyicilik demektir, murâd ‘aşkıdır. Zirâ ‘aşķ bir şıfatdır ki ‘âşıkıñ şaħıfe-i ħalbinde menķuş olan cemî‘-i eşyâyı ħarķ ve bî-çâre ‘âşıkı baħr-i ħayrete ġarķ eyler. Ĥattâ kendüden daħi bî-ħaber olduğu ħâlde ġeşt u ġüzer eyler. Ķanda ħaldı ki eşyâ-i sâ’ireyi derk eyleye. (89^b /5-9)

Nâme: Nâmeden murâd defter-i a‘mâldir. (64^a /13)

Nâṭıka: Nâṭıkadan murâd nefs-i nâṭıkadır. Zâtında mâddeden mücerred bir cevherdir ki (20) evşâf-i mün‘adde ile mevşüfdur. Emmâre, levvâme, râziyye, marziyye, muṭma’inne mişillü (34^a /19-20)

Nehc-i müstaķim: Nehc-i müstaķimden murâd ṭarık-i marziyye-i muştafavıyyedir. (23^a /18-19)

Nesîm-i şimâl: Nesîm-i şimâlden murâd bâd-i şabâdır ve bâd-i şabâyâ ħiṭâb etmek ve cânâna vâsıṭa ittiḥâz eylemek ‘âdet-i şu‘arâdandır. Bu maqâmda selâm ħarînesiyle melâ’ike-i kirâm irâde olunmaķ daħi ensebdir. Zirâ melâ’ike-i kirâm daħi bâd-i şabâ mişillü cism-i laṭıfdir. (50^b /15-17)

Ney: Bu maqāmda neyden murād mekārīm-mu‘tād ‘aleyhi’t-taḥiyyat ilā yevmi’t-tenādd ḥazretleridir. Zīrā ney ber ḥisāb-i ebced altmışdır ve ḥarf-i sīn daḥi altmış olup yāsīnde olan sīnde erbāb-ı tedkīk “yā Muḥammed” ma‘nāsın taḥkīk buyurdular. Feteemmel. Yāḥud ney insān-ı kāmilden müste‘ār ve kināyedir. (11^b /29) - (12^a /2-3)

Nikāb: Nikābdan murād yine vücūddur. (38^b /6)

Nişān: Nişāndan murād evşāf u nu‘ūtdur. (51^b /17-18)

Pes: Pes girü demektir. Bu maqāmda murād cenāb-i ezeldir. (53^b /15)

Pīrān: Pīrāndan murād evliyā-i kirāmdır. (97^a /18-19)

Pīrāndan murād vāşıl-i şüdegāndır. (28^b /6)

Pīr-i muḡān: Pīr-i muḡān mürşid-i kāmilden kināyedir. (12^b /22)

Pīr-i zāl: Pīr-i zāl māqām qarīnesiyle ḳoca qarı demektir. Zīrā lisān-i Fārisīde edāt-i te’nīş olmayup qarā’in ile ma‘lūm olur ve bundan murād mürşiddir. (100^a /11)

Pīş: Pīş öñ ki murād ebeddir. (53^b /15)

Reh-rev: Reh-rev sālīk ma‘nāsınadır. (111^b /11)

Revān: Revān rūh-i mücerred ma‘nāsınadır ki insāna maḥşūşdur. (119^a /6)

Rīşe-i ridā-yi Muḥammediyye: Rīşe-i rıdā-yı Muḥammediyyeden murād sünen-i seniyye-i Aḥmediyye ve tarīk-i marziyye-i Muştafaviyyedir. (37^a /3-4)

Rūḥu’l-ḳuds: Rūḥu’l-ḳudsden murād Ḥazret-i Cibrīldir. (99^b /2)

Rūy: Rū yüz demektir. Bu maqāmda teveccūhden ‘ibāretir. (68^b /16)

Rūy teveccūhden ve ḳıyālden ‘ibāretir. Nitekim ruy āvered teveccūh eyler demektir. (54^a /19)

Şadef: Şadefden daḥi maḥşūd ḥavāric ve rāfīzdır ki bunlar nā-cins-i ‘alī olduḡu cümle ‘indinde zāhir u celīdir. (82^b /16-17)

Şadef-i gūş-i ‘aḳlıḡ fem-i sa‘ādet-i Muḥammediyyeden pür-güher olması: Şadef-i gūş-i ‘aḳlıḡ fem-i sa‘ādet-i Muḥammediyyeden pür-güher olmasından murād eḡādīşi Muḥammediyye ve maḳālāt-i Ḳāsımiyyeden fā’ide-mend olmasından ‘ibāretir. (53^a /1-3)

Şāḥib-dil: Şāḥib-i dilden murād veliyy-i kāmildir ki her vechle ḳalbine mālikdir. (102^a /21)

Şāḥife-i hestī: Şāḥife-i hestīden murād kā’inātdır. (39^b /14)

Şāḥife-i lā raybe: Şāḥife-i lā raybeden murād Ḳur’ān-ı Kerīm’dır. (25^b /19-20)

Saḡt-rūyān: Saḡt-rūyāndan murād ‘avām-i ke’l-hevāmdır. (118^a /13)

Sākī: Sākīden murād mürşid, (2^b /15)

Bu makamda sākīden murād Cenāb-ı Kibriyadır. (41^a /2)

Sebķ: Mu‘cize-i enbiyā-i ‘izāmdan şadır olan havārīķ-i ‘ādeye ıtlāk olunur ki haşm-i münkir inkāra mübāderet eyledikde ‘āciz kılmak için izhār ederler. (33^a /18-20)

Selmā: Selmā’dan daħi maķşūd Hāzret-i rabb-i vedüddur. (7^a /22)

Serāçe: Serā ev ma’nāsınadır, çe edāt-i taşgirdir. Bu maķāmda taşgır taķķire maħmüldur ve bundan murād dünyādır ve buña qarīne muzāfun ileyh olan zulmet lafzıdır. (48^b /12-13)

Serān-i cihān: Serān-i cihāndan murād enbiyā-i yezdān yāhud mīrān u pādīşāhāndır. (53^b /23)

Ser-çeşme-i hikmet: Ser-çeşme-i hikmetden murād nebiyy-i mekārīm-mu’tāddır. (123^a /22)

Serv-i sehī: Ol servdir ki bedeninden yukarusı çatal olup ve mecmū‘-i dalları tođru ola. Bu maħalde mecāzen maħbūb murāddır. (10^a /16-17)

Şıfāt-i Muħammediyye: Şıfāt-ı Muħammediyyeden murād şüret-i beşerde zuhūrundan ‘ibāretdir. (40^a /17)

Soħbet: Zīrā ders-i ‘aşķ-i Bārī zu’l-celāl şadran ‘an şadr intikāl eyler. Tarīķ-i naķşibendiyyede bu hāle soħbet ta‘bīr olunur. (89^a /7-9)

Sultān: Sultān ķahr u teğallub ma’nāsınadır. Pādīşāhāna daħi ıtlāk olunur, Hāķķ’a ıtlākı maħall-i baħşdir. (27^a /10-11)

Sükün ve sekīnet: Sükün ve sekīnet ‘inde aşķāb-ı ma‘rifet şol hāl u keyfiyetden ‘ibāretdir ki maħş-i ‘ināyet-i Bārī ile ķulüb-i ‘urefāda cārī ve bātından zāhire sārī olup veķāret u rezānet ve dehşet u mehābet zuhūra gelür. (23^b /4-6)

Süveyda: Olmaya ki ol şāhidin müy-i müjgānını taħayyül ve tefekkürden gönlünün gözüne müy-i efvnī zāhir olup ru‘yeti esrār-i ‘avālim-i ğaybiyyeden māni‘ ola. ‘Avālim-i ğaybiyyeyi rā’i çeşm-i insānidir ki ‘inde’ş-şūfiyye süveydā ta‘bīr olunur. (107^b /22- 108^a /2)

Şāh: Şāhdan murād merdān-i Hūdādır. (40^b /4)

Şāh-nişinān: Şāh-nişināndan murād enbiyā-i sā’iredir. (51^a /21)

Şeb-i isrā: Şeb-i isrādan murād leyle-i mi‘rācdır. (39^a /15)

Şefef: Şefef fethateynle ‘aşķ u muħabbet yüreği üstünden yürümeķ ma’nāsınadır ki fırt-i muħabbetden ‘ibāretdir. (81^b /8-9)

Şehper-i ‘arş-i pervāz: Şehper-i ‘arş-i pervāzdan murād ḥaḳīḳat-i insāniyyedir ki rūḥ-i ḥayvānī muḳābili olan rūḥ-i insānīden ‘ibāretdir ve bu rūḥa ‘inde’ş-şūfiyye rūḥ-i sultānī ta‘bīr olunur. (58^a /6-7)

Tāb: Tābdan murād ḥaḳīḳat-i Muḥammediyyedir. (38^a /20)

Taḳbīl-i leb: Taḳbīl-i lebden murād tecellī-i zāt (3b /12).

Taḥayyūr: Taḥayyūr lisān-i Türkīde şaşkınlık ta‘bīr olunan şeydir ki iki kısma maḥşūrdur: Kısım-i evvel zāt-i ‘azīmet-i yezdānī ve ceberūt-i şifāt-i sübhānīde olan ḥayretidir. Kısım-ı s̄ānī ḥayret-i ehl-i dūnyādır ki kılllet-i ta‘ayyūş u emvāl ve keşret-i evlād u ‘iyālden neş’et etmişdir. (24^b /18-20) - (25^a 2-4)

Telbīs: Bu maḳāma ‘inde’ş-şūfiyye telbīs denür ki mütecellī mütecelliyun fih ile telbīs edüp ve mütecelliyun fih olan ‘abd-i mütecellīniḡ şifātıyla mülebbes olmaḡa denür. (53b /4-6)

Tevekkül: Tevekkül esbāb u edevātdan ḳaṭ‘-i nazar ve müsebbibu’l-esbāba ‘adem-i i‘timāddan ḥavf u ḥazerden ‘ibāretdir. (103^a / 12-13)

Tezelzül: Tezelzül ḳaymak ma‘nāsınadır. Bu maḡalde neshden kināyedir. (46^a /8)

Tire-şeb: Tire-şebden murād yine leyle-i mi‘rācdır. (44^a /16)

Tirgī: Tirgī bulanıklık . Bu maḳāmda murād elem ve ıztırābdır. (102^b /20)

Tüde-i ḡabrā: Tüde-i ḡabrādan murād küre-i arzdır. Vücūd-i sālīk daḡi irāde olunmaḡ müveccehdır. (99^a /14-15)

‘Urve-i vusḳā: ‘Urve-i vusḳā ḡayl u şebaḳ ma‘nāsınadır; şān-i Ḳurān ve Ḥaḳḳ-i faḡr-i cihānda mecāzen isti‘mālī vārid olmuşdur. (36^b /17-18)

Vādī-i imkān: Vādī-i imkāndan maḳşūd maḡlūḳātdır. (72^b /20)

Vāhib: Vāhibden murād Cenāb-ı Kibriyādır. (72^a /7)

Vaḡşet-ābād: Vaḡşet-ābāddan murād dūnyādır. Zīrā dūnyā rūḡa nisbetle ābād, nefse nisbetle sa‘d-ābāddır. Beden-i insānī irāde olunmaḡ daḡi müveccehdır. Nitekim beden daḡi rūḡa nisbetle vaḡşet-ābāddır. (58^a /7-10)

Vaṭan-i aşlī: ‘Ālem-i ervāḡ (7^a /25)

Yār: Bu maḳāmda yārdan murād mürşid olmaḡ maḳāma evfaḳdır. (14^a /11)

Zirve-i evc-i ‘izzet: Zirve-i evc-i ‘izzetden maḳşūd ‘ālem-i ervāḡdır. Zīrā vücūdunda müddet ve māddeye muḡtāc olmayup ancaḳ emr-i ma‘būd ile mevcūd olmuşdur. Bu ‘ālem-i emriḡ muḳābili ‘ālem-i ḡaḳḳ ve ‘ālem-i şehādet ve ‘ālem-i ecsāmdır ki muḡaddet dā‘ire-i fülk-i eflākden ‘ibāretdir ve ‘ālem-i ceberūt ‘ālem-i esmā ve şifāt-

i ilāhiyyeden ‘ibāretdir. Ve ‘ālem-i lāhūt zāt bī-i‘tibār-i esmā ve şifātdan kinayedir.
(58^b /6-11)

Zulmet: Zulmetiñ zılla izāfeti beyāniyyedir, murād vücüddur. (72^b /1-2)

Zulmet-i zıllı yıķmaq: Zulmet-i zıllı yıķmaqdan murād derece-i reddiyye-i beşeriyetden mertebe-i melekiiyete irtikādan ‘ibāretdir. (72^b /2-3)

5.3. EDEBİ SANATLAR

Bu başlıkta çalışmamıza örnek aldığımız Ozan Yılmaz'ın çalışmasında olduğu gibi sadece şârihin eserde işâret ettiği ve dikkat çektiği edebî sanatların dökümü alfabetik sıralamayla verilmiştir. Şerh edilen veya şâhit olarak alıntılanan beyitlerde bulunan edebî sanatların incelemesi yapılmamıştır. Şârihin eserde en çok işâret ettiği sanatlar kinâye, mecâz ve teşbîhtir.

Cinâs

“Bedî‘, lafzî sanatlar cümlesindedir. Lafzı bir, manası ayrı olup bir ibarede bulunan kelimelerdir.”¹¹⁵⁵

“Merdüm” ta‘bîrinde olan cinâs-i ma‘nevî nezd-i erbâb-ı feţânetde zâhir u celîdir. (4^b /11-12)

“Zıll-ı hümâ” ile “zıllahumâ” beyninde cinâs-i lafzî ta‘rîf u beyândan müstağnîdir. (5^a /26)

“Hadd-i şenâyeş” ta‘bîrinde olan cinâs ma‘lûm-i ‘urefâ-yi nâsdr. (37^b /7-8)

Ġulüvv ile ‘uluvv beyninde cinâs-i lafziyye derkârdır. Ve bu cinâs-i lafziyyeye ri‘âyet ‘inde’l-‘Arab belâgat ve feşâhâtıdır. (52^b /10-12)

“Küh” ile “kâh” beyninde cinâs bî-iştibâhdır. (56^b /8)

“Zenân” lafzında olan cinâs ma‘lûm-i ‘urefa-yi nâsdr. (106^b /7-8)

Îrâd-i Mesel / İrsâl-i Mesel

“Bir fikri ispat için bir atasözünü veya hikmetli bir sözü delil getirmektir.”¹¹⁵⁶

Yek şavt ber du gûne hemî âyedet be gûş

Gâhî nidâ hemî nehîş nâm u geh şadâ

Bu beyt beyt-i sâbîka irsâl-i meşel olmak üzere mesbûkdur. (2^a /27)

Zi herkes nâyed in üstâd u şâkirdî ne her kühî

Bedaşşân bâşed u her seng-pâre la‘l-i raşşâneş

Mışra‘-i şânî irsâl-i meseldir. (88^b /7)

Çü hıvâhî dürr-i ‘irfân der dileş câ kon ki gâvvâşî

Ki dâred dür taleb nebved gürîz ez gâvş-i ‘ummâneş

¹¹⁵⁵ Edebiyat Lügatı, s. 31.

¹¹⁵⁶ Saraç, Klasik Edebiyat Bilgisi, s.277.

Mısrâ‘-i şānī irsāl-i meşel olmak üzere ityān olunmuştur. (98^b /11-12)

İsti‘âre

“Beyan tabirlerindedir. Lügat manası birinden iğreti bir şey isteyip almak mealindedir. Edebiyatta bir kelimenin manasını muvakkaten diğer bir kelime hakkında kullanmak demektir.”¹¹⁵⁷

“Dürhā-yi manzūm”dan daği murād ‘alā tarīķi’l-isti‘âre eş‘âr-i nāzım-ı bozorgvârdır. (5^b /24-25)

‘Arağ fethateynle zi-rūh kısmının gövdesi derisinden çıkan ruṭûbete denür ki lisānımızda der ta‘bīr olunur. Eşyā’- sā’irede isti‘māli ‘alā tarīķi’l-isti‘âredir. (35^a /4-5)

“Ḥvān” sofa ma‘nāsına. Bu maḳāmda ‘alā tarīķi’l-isti‘âre ḳāşīde-i mezkûre murāddır. (126^b /19-20)

İstifhām

Sormak demektir.

“Selmā” feth-i sīnle ṭā’ife-i ‘Arabdan bir ma‘şūḳanın ismidir ki bu maḳāmda istifhām ma‘nāsını müfīddir ki lisānımızda andan kim ile ta‘bīr olunur. (7^a /17-19)

“Nebūd” kelimesine bir istifhām mukadderdir. (68^b /5)

“eyne” zarf-i mekândır, istifhāmı mutazammındır. (85^b /10)

Kalb

“Bedî‘ sanatlarındandır. Bir kelimedeki harflerin yerlerini değıştirmek, fakat başka bir harf ilave etmemek şartıyla başka ve manalı bir kelime çıkarmaktır. Çıkarılan kelimeye “maklûb” denir.”¹¹⁵⁸

Yāniğ ‘aşr olmağlığı ḥesāb-i ebcedde ona mevzū‘ olması cihetiyledir ve “‘arş” u “‘şer‘”iğ “‘aşr” lafzında indirācı min ciheti’l-ḳalbdır; nitekim sāmīniğ maḳlûbu māyis, sermediğ müderris, şefiḳiğ feşḳā olduğı mişillü. (23a /9-12)

¹¹⁵⁷ Edebiyat Lügatı, s. 71.

¹¹⁵⁸ Tâhirü-ül Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, s. 83.

“La‘n” ile “na‘l” eḥaduhumā āḥeriḡ maḡlūbudur. Bāzgūn lafzı ile buḡa işāret olunmuşdur. (100^b /20-21)

Kināye

“Lūgat anlamı gizlemek olan kinaye bir sözü hakiki (gerçek /temel) anlamının da kastedilmiş olması mümkün olmakla birlikte, hakiki anlamı dışında kullanmaktır. Yani kinayeli söz bir açıdan hakikat, bir açıdan mecazdır.”¹¹⁵⁹ Eserde şārihin en çok işāret ettiḡi sanattır.

“Hezār” merātib-i a‘dāddan biḡ ‘aded ismidir, bu maḡāmda keşretten kināyedir. (1^b /5)

“Cilve mīkoned” tecellī ve zūhūrdan kinayedir. (2^a /21)

“Şad” keşretten kināyedir. (4^a /10, 9^a /24, 48^a /1, 93^b /2, 102^b /20, 125^a /14)

“Zi endāze bīrūn mīnehed pā” bī-edebāne ḡareketten kināyedir. Nitekim A‘cām bir kimesne ḡaddini bilmeyüp bī-edebāne ḡareket eyledikde fūlān zi endāze bīrūn nehed pā derler. (4^b /16-17)

“Gülūḡ ruḡşārını ḡān ile yayḡıması” ḡumret-i evrāḡından kināyedir. Keennehu evrāḡ-ı gülde olan ḡumret ‘aşḡ-ı cānāndan ḡān aḡladığından neş‘et etmişdir. (9^b /1-3)

“Naḡl u mey” ikisi birden bāde meclisinden kināye olunur. (9^b /16-17)

“Zūlfūḡ gece gibi olması” siyāhlığından kināyedir. (11^a /26-27)

Yāḡud “ney” insān-ı kāmilden müste‘ār ve kināyedir. Beynehumāda cihet-i cāmī‘e vūcūh-i keşire ile şābitedir. Lā yaḡfā ‘alā men teemmele. (12^a /2-4)

“Pīr-i muḡān” mürşid-i kāmilden kinayedir. (12^b /22)

“Bī-ser u pā” faḡr u zū‘efādan kinayedir. (12^b /28-29)

Besmele-i şerīfede iki rā vardır ki her biri maḡbūliyyet ve mergūbiyyetde birer dürr-i yetīm ve ziyet-efzā-yı raḡmān uraḡīmdir ve bu incü gibi olan rālarıḡ ḡoḡḡası ‘arş-ı ‘azīmīḡ gönlündedir. “Ḳālb-i ‘arşda olması” kemāl-i şerefinden kināyedir. (22^b /4-7)

“Aḡlın kör olması” ‘adem-i derkinden kinayedir. (26^a /17)

“Ḳāmetin kemān olması” bār-ı ḡam-i ‘aşḡın keşretinden kināyedir. Zīrā ḡam ḡāmet-i insānı dütä belki mānend-i silk setā eylediḡi bī-ḡūn u ḡirādır. (28^a / 13-14)

Ve “şufret-i vech” daḡi ḡavf u ḡaşyetden kināyedir. Nitekim vech-i ḡā‘ifde şufret müşāheddir. (29^a /1)

“Şubḡ”un teneffüsü ḡulū‘ u zūhūrundan kināyedir. (33^b /11-12)

“Şeb-i isrā” leyle-i mi‘rācdan kinayedir. (44^a /7)

¹¹⁵⁹ Klasik Edebiyat Bilgisi, s. 143.

“Hār u ḥas” çör çöp ta‘bīr olunan şeydir ki ba‘zı maḥalde şey’-i ḥaḳīrden kināye olunur. (45^b /3-4)

“Tezelzül” kaymak ma‘nāsınadır. Bu maḥalde neshden kināyedir. (46^a /8)

“Büt” bā-i ‘Arabī ile ṭā’ife-i müşrikīn elleriyle düzüp ma‘būd ittiḥāz etdikleri şuretdir ki ‘Arabīde “şanem” ta‘bīr olunur, mecāzen maḥbūbdan kināye olunur. (48^a /7-8)

“Cām çekmek” içmekden kināyedir ve bu ta‘bīr lisānımızda daḥi cārīdir. (60^a /7)

“Zülf-i ḥam-ender-ḥam” derece-i kemālede kıvırcık olan zülfdan kināyedir. (61^b /19)

“Ḳalem-bād” kurasun ve yok olsun demekden kināyedir ki desti beyandır. (64^a /22)

“‘aḍḍ-i enāmīl” kemāl-i taḥassürden kināyedir. Nitekim zamān-i taḥassürde insānıñ engüşt-be-dehān olduḡu nümāyandır. (64^b /4-5)

“Maḥlūḳātdan büy-i Ḥaḳḳı iştīmām” merāyā-yi kevnīyede cemāl-i Ḥaḳḳı müşāhede eylemekden kināyedir. (71^a /4-5)

“Zi post pā birūn nihāden” mertebe-i ḥayvānīyetde ḳalmaḳdan kināyedir. (83^a /14-15)

“Gözden ayak eylemek” māşī ‘ale’l-vech gitmekden kināyedir. Bu ta‘bīri ihtiyār ṭarīḳ-i edebi iş‘ār içündür. (84^a /17-18)

“Bād-i ḥasretten ayak olmak” ve “kūh-i derdden kūhān” olmak kemāl-i sür‘atden kināyedir. (94^a /6-7)

“Çarḥıñ çıkırık olması” itā‘at ve inḳiyādından kināyedir. (100^a /18-19)

“Ḥas” kes vezninde çör çöp ma‘nāsınadır. Ba‘zen şey’-i ḥaḳīr daḥi kināye olunur. (112^a /14-15)

“Eyvān” kemer ma‘nāsınadır, bu maḳāmda yüksek yerden kināyedir. (113^b /12-13)

“Feleḡıñ şuret-i ‘işyān göstermesi” rezīl etmesinden kināyedir. (114^b /10)

“Güm” bu maḥalde ‘ademden kināyedir. (115^b /21, 125^a /13)

Eḡer bir şāḥib-dil-i dānā saḡt-rüyān-i cihānıñ ortasına gelse ve anlar ile ülfet u ünsiyet etse anıñ ḥālī ol şīşe gibi olur ki anıñ yeri çekiç ile örsün meyānı olur. “Çekiç ile örsün meyānında olmak” kemāl-i ıztırābdan kināyedir. (118^a /16-19)

Bu şuretda “şeyṭānıñ çerb u şīrīn söylemesi” şuret-i şalāḡda zuhūrundan kināye olur. (120^a /9-10)

“Dībā” zībā vezninde ma‘rūf ḥarīr-i ḳumāşdır ve dīdār-i meḡābībden daḥi kināye olunur. (125^b /15-16)

“Nemekdān” dehān-i maḥbūbāndan kināyedir. (127^a /7)

“Jāj-ṭab‘ān” dā‘imā türrehāt ve hezeyān ile imrār-i zamān eden ḥummāḳdan kināyedir ve bundan murād zamān-i nāzımda olan nühüslardır ki beyt-i ātī buḡa ḳarīnedir. (128^b /9-10)

Mecâz

“Mecaz, bir kelimenin kendi gerçek (temel) anlamı dışında, başka bir anlam için kullanılmasıdır. Mecazda kelime ile o kelimenin gösterdiği anlam arasındaki ilişki hakikatin dışındadır. Bir kelimenin hakiki (gerçek/temel) anlamı değil de mecaz anlamının kastedilmesi için bu iki anlam arasında bir ilişki bulunmalıdır.”¹¹⁶⁰

“Serv-i sehî” ol servdir ki bedeninden yukarısı çatal olup ve mecmû’-i dalları toğru ola. Bu maḥalde mecâzen maḥbûb murâddır. (10^a/15-17)

“Dünbâl” zamm-ı dâl ile kıyruḡ ma’nâsınadır. Bu maḥalde mecâzen arḡa ma’nâsında müsta’meldir. (13^b/4-5)

“Kûy” maḥalle demektir. Beyteyn-i şerîfeyn medḡ-i seyyidü’l-kevneyne maşrûf olmağla gerek bu beyt-i şerîf ve ger[ek] beyt-i âtîde mecâzen Medîne-i Münevvere murâddır. (14^a/25-26)

“Ṭurre” ġurre vezninde alında biten şaçdır ki şonra mecâzen alın üzerine şarkan şaçlarda isti’mâl olundu. (21^a/11-13)

“Mâ’-i mu’in” âb-i revân-pâkize demektir. Bu maḡâmda mecâzen ‘ilm-i ledünnî murâddır. Beynehumâda cihet-i müşâbehet ihyâ-i nüfûsdur. Nitekim her ikide ihyâ müşâhed ve maḡsûsdur. (35^b/8-9)

“Urve-i vuşḡâ” ḡayl u şebaḡ ma’nâsınadır; şân-i Ḳurân ve Ḥaḡḡ-i faḡr-i cihânda mecâzen isti’mâli vârid olmuşdur. (36^b/17-18)

“Serv-i revân” mecâzen maḡbûbânda müsta’meldir. (47^b/8)

“Büt” bâ-i ‘Arabî ile ṡâ’ife-i müşrikîn elleriyle düzûp ma’bûd ittiḡâz etdikleri şûretidir ki ‘Arabîde şanem ta’bîr olunur, mecâzen maḡbûbdan kinâye olunur. (48^a/7-8)

“Şekker-dehân”dan mecâzen kelimât-i lezîze ve aḡvâl-i nefise murâddır. (61^a/9-10)

“Rükû’” bu maḡâmda mecâzen taḡiyyat u ta’zîmden ‘ibâretidir. (98^b/17)

“Cesed”imiz buradan ki ‘Arabîde beden ve Fârisîde kâlbûd denür. Bi’z-zarûre ḡâric olur ve mecâzen mücâvere ‘alaḡasıyla câna ve maḡall ‘alaḡasıyla bedene ıṡlâḡ olunur. (119^a/16-18)

Bu maḡâmda “baḡr”dan murâd mecâzen ḡaşîde-i nâzımdır. (127^b/9)

Müşâkele

“Bedî’ sanatlarından, bir masdarın manasının diğeri bir lafz ile değışmesi ve müştakkâtının bir ibarede mükerrer olarak îrâd edilmiş olmasıdır.”¹¹⁶¹ Yekta

¹¹⁶⁰ M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, s.109.

¹¹⁶¹ Tâhir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, s.111.

Saraç ise bu tabiri şöyle tanımlamaktadır: “Lügat anlamı birden fazla unsurun birbirine benzemesi olan müşâkele, bir anlamı o anlamı ifade eden lafız ile değil de söz sırasında geçen bir başka lafız ile ifade etmektir”¹¹⁶².

Lafza-i celâleniñ lâmindan maḥbûb gibi olan ma‘nâ ziyâde siyah olan ṭurresini mîm gibi olan vechi üzerine vaż’ edince kalem-i mâşîtası teşdîdiñ ol ṭurre-i ‘anber-şemîm üzerine ṭaraḫ kıldı. Hatta şâhid-i ma‘nâ o ṭurre-i ‘anber-şemîmiñ ṭarayup izdiyâd-i cemâline bâ‘iş ola. Nitekim maḥbûbân zülûfleriñ ṭaradıḫları zamân tezâyüd-i ḥüsn ü âna sebep olduğu ğaniyyün ‘ani’l-beyândır. Teşdîdiñ şâneye müşâkelesi min ciheti’s-şüre derkâr ise de ṭaraması şüret-i bâzgünesine nazarandır. (21^b /2-7)

İki râdan murâd raḥmân u raḥîm ismeyn-i şerîfeyniñde olan râlardır ve râya rı ta‘biri dürri lafzına müşâkele içündür. (22^a /20-21)

Mîl çekmekliğı elife taḫşîş şüretde mîle müşâkele içündür. (26^a /18)

Tahsîs

“Tahsis, bir kelime veya kelime grubunun ifade ettiği anlamı diğer bir kelime veya kelime grubuna tahsis etmektir.”¹¹⁶³

Mîl çekmekliğı elife taḫşîş şüretde mîle müşâkele içündür. (26^a /18)

Tenâsüb

“Aralarında anlam bakımından - tezdâdın dışında - bir ilişki bulunan iki veya daha fazla kelimeyi bir ibarede toplamaktır.”¹¹⁶⁴

Zümüröd kürî-i ef‘î buved u ef‘î-yi nefset râ

Zümüröd nîst cüz pîrî ki bâ Ḥaḫır est peymâneş

Beyitde olan tenâsüb-i elfâz erbâbı ‘indinde ma‘lûmdur. (98^a /17-18)

Teşbîh

“Teşbih, aralarında bir veya birden fazla nitelikte benzerlik bulunan iki şeyin birini diğerine benzetmektir. Teşbihin tarafları olarak adlandırılan bu iki unsurdan biri müşebbeh (benzeyen), diğerü müşebbehün bih (kendisine benzetilen)tir. Bu iki

¹¹⁶² M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, s. 217.

¹¹⁶³ M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, s. 76.

¹¹⁶⁴ M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, s. 160.

unsurun müşterek oldukları niteliklere vech-i şebeh denir.”¹¹⁶⁵ Şârihin kinâye sanatından sonra en çok kullandığı sanatlardan biridir.

“Eşk-i çeşm”i “târ”e teşbihde cihet-i müşâbehet tül-i kâmetdir. (9^a /19)

Nâzım-ı âteş-zebân “yâriñ lebini tefekkür ve taḥayyül etmeği” lezzet u ḥalâvetde “ṭabḥ-i ḥelvâ”ya teşbih buyurdular. Ve ṭabḥ-i ḥelvâda vücûd-i nâr nâ-çâr olmağla bâ âh-i dil buyurdular. Zîrâ kulûb-i ‘uşşâk mânend-i kânûn nâr-i muḥabbetle meşḥûn olmağla âh-i ‘âşîkîn âteşindir. (4^a / 20-23)

Ḥafî değıldir ki nâzım-ı bozorgvâr ḳuddise sırruhu “mîm-i besmele”yi “çeşme”ye teşbihde enhâr-ı erba‘a-i cinândan şü ırmağının maḳsemi ism-i lafzının “mîm”i olduğuna işâret buyururlar. (20^b /6-8)

Nâzım-ı bozorgvâr *Subḥatu’l-Ebrâr* nâm eşerlerinde daḫi “mîm-i besmele”yi “revzene”ye teşbih buyurmuşlardır. (21^a /11-12)

Binâberîn cenâb-i nâzım-ı bozorgvâr “nuḳaṭ-i besmele-i şerîfe”yi “nücûm”a teşbih buyururlar. (24^a /5)

Nâzım-ı bozorgvâr “muḥabbet-i Muḥammediyye”yi insânı maṭlûbına işâl etmekde “ḥabl-i metîn”e teşbih buyurdular. (35^b /19-20)

Bu beyt-i şerîfde nâzım-ı nihrîr “muḥibbân-i Ḥazret-i Murtaẓâ”yı “aşdâf”a ve “muḥabbetini” daḫi “dürr”e teşbih buyurdular. Beynehumâda vech-i şebeh zâhirdir. (76^a /14-15)

Seniñ ḳahrının zebânesinden ḥarâret görmeksiz nâzım-ı fâzıl-i yektâ süvâr-i meydân-i nazm u eş‘âr “ḥuşemâ-i Murtaẓâ”yı “Ebû Leheb’e” teşbih etmekle cehennemî olduklarını i‘lâm ve iş‘âr buyurdular. (78^a /23 - 78^b /2)

‘Âdet-i şü‘arâdandır ki “memdûḫlarıñ” “ebr-i bahâra ve ḳulzüm-i zehḫâr”a teşbih ederler. Nitekim her ikide birr u iḥsân maḫsûs u nümâyândır. (78^b /21-23)

Bu beyitte Cenâb-ı nâzım ḳuddise sırruhu “‘irfân-i İllâhiyye”yi “dürr”e ve “kulûb-i ‘urefâ”yı “baḫr-i ‘ummân”a ve “ṭalibân-i Ḥudâ”yı “ğavvâş”a teşbih buyurdular. Beyitlerde olan vech-i müşâbehet zâhirdir (98^b /9-11)

“Raḫş” ât demektir. “Himmat”e izâfeti müşebbehün bihiñ müşebbehe izâfetidir. Beynehumâda vech-i müşâbehet maḳşûda vuşlatdır. (99^a /10-11)

Nâzım ḳuddise sırrahu bu beyt-i şerîfde “evliyâ-i kirâm”ı “ebr-i nîsân”a, “meşâyîḫ-i müzevirîn”i “mâ-i müte‘affinden ḥâşıl olan buḫara” teşbih buyururlar. Beynlerinde müşâbehet müşbetdir. (102^a /8-10)

“Nâvek” oḳ demektir, “âh”a izâfeti müşebbehün bihiñ müşebbehe izâfetidir. Beynehumâda vech-i müşâbehet te’sîr u istiḳâmet-i kâmetdir. (112^b /12-13)

¹¹⁶⁵ M. A. Yeka Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, s.129.

SONUÇ

Türk kültür ve edebiyatı için olduğu kadar müşterek İslam kültürü ve medeniyeti için de önemli unsurlar taşıdığına inandığımız şerh eserlerinden birisinin metni okunmuş ve incelemesi yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşayan Seyyid Memed Tevfik'in mutasavvıf, âlim ve şârih bir şahsiyet olduğu tespit edilmiş, edebiyat tarihine yeni bir isim kazandırılmıştır. Asıl önemlisi 19. asırda yaşamış olan ve birbirine çoğu kez kez karıştırılan diğer Mehmed Tevfik'lerden bâriz bir şekilde ayırt edilmiş, daha önceki çalışmalarda tespit edilemeyen kimliği iyice açığa çıkarılmıştır.

Türk kültürü ve edebiyatına pek çok açıdan etki eden Abdurrahman Câmî'nin şiirlerine yapılmış bir şerh metni okunarak incelenmiş ve araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

Şerhin kaynakları diyebileceğimiz müellif ve eserlerin incelenmesi özelde Osmanlı edebiyatında genelde ise müşterek İslam kültüründe metinlerarası çalışmaların yaygınlık kazanması gerektiğine olan inancımızı kuvvetlendirmiştir. Bu tür çalışmaların yapılması ilimler ve âlimler arası etkileşimi ortaya çıkaracak, uzun ve kısa dönemlerde yaygın ve muteber olan eserleri ve düşünce yapısını gözler önüne serecektir.

Tezkire türü eser de telif etmiş olan Mehmed Tevfik'in şerh esnasında bahsettiği veya eserlerinden alıntı yaptığı şahıslar hakkında biyografik bilgi vermesi, o eserlerin yazılış sebebine değinmesi şerh metinlerinin edebiyat tarihine katkılar getirebileceğini göstermiştir.

Şerh metinlerinin edebiyat ve kültür için ne kadar önemli oldukları yapılan incelemeler sonucu bir kez daha ortaya çıkmıştır. Şerh metinlerinin çalışılarak kültür ve edebiyatımıza kazandırılmasına, ortaya çıkan malzemelerin derlenmesi ve değerlendirilmesine olan ihtiyaç bir kez daha ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Câmî: *Dîvân-i Câmî, (III c.)*, ed. A'lâhân Efsahzâd, Defter-i Neşr-i Mîrâs-i Mektûb, Tahran 1378.
- _____ : *Evlîya Menkıbeleri [Nefahâtü'l-Üns]*, tercüme ve şerh: Lâmiî Çelebi, haz.: Süleyman Uludağ – Mustafa Kara, Pinhan Yayınları, İstanbul 2011.
- _____ : *Şevâhidü'n-Nübüvve*, haz. Hüseyin Hilmi Işık, 52. baskı, Hakikat Kitabevi, İstanbul 2015,
- Aclûnî : *Keşfu'l-Hafâ, (2 cilt)*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ty.
- Ak, Coşkun : "Rûhî-i Bağdâdî", *DİA*, c. 35, s. 205-206.
- Akkuş, Metin: "Nef'î", *DİA*, s.523-525.
- Aksoy, Hasan: "Kınalızâde Ali Efendi", *DİA*, c. 25, s. 416-417.
- Akyüz, Kenan: *Encümen-i Dâniş*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara 1975.
- Algar, Hamid: "Muhammed Pârsâ", *DİA*, c. 30, 560-563.
- _____ : "Necmeddîn-i Kübrâ" *DİA*, c. 32, s. 500.
- Ali Asgar Hikmet: *Câmî Hayatı ve Eserleri*, çev. M. Nuri Gençosman, Milli Eğitim Bakanlığı Yay, İstanbul 1991.
- Ali Dede: *Muhâdaratü'l-Evâil fî Müsâmereti'l-Evâhir*, Matbaa-i Âmire, 1311.
- Ali el-Kârî : *Mirkâtu'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, (11 cilt), Beyrut 1414.
- Ali el-Muttakî : *Kenzü'l-Ummâl*, Dimeşk 1401.
- Alper, Ömer Mahir: "İbn Sînâ", *DİA*, c. 20, s. 319-322.
- Anay, Harun: "Devvânî", *DİA*, c. 9, s. 257-262.
- Arpaemîni-zâde M. Sâmî: *Dîvân*, haz.: Fatma S. Kutlar Oğuz, Ankara 2004.
- Aruçi, Muhammed: "es-Savâiku'l-Muhrika", *DİA*, c.36, s.186-188.
- Aşkar, Mustafa: "Niyâzî-i Mısrî", *DİA*, c. 33, s. 166-169.

- Avcı, Casim: “Yâkût el-Hamevî”, *DİA*, c.43., s.288-291.
- Aybakan, Bilal: “Şâfî”, *DİA*, c.38, s.223-233.
- Aycar, İrfan: “Ebû Süfyân”, *DİA*, c. 10, s. 230-232.
- Aydın, Abdullah: *Fenâyî Cennet Mehmed Efendi ve Dîvânı*, Gazi Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.
- Bağdatlı İsmail Paşa: *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannıfîn*, (2 cilt), Dâri İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1955.
- Bâkî: *Dîvân*, haz. Sabahattin Küçük, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2010.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi: BOA, İ.DH 398 / 26312.
- Batur, Atilla: “Sürûrî, Seyyid Osman”, *DİA*, c.38, s.172-173.
- Bezzâr : *Müsnedü'l-Bezzâr*, (18 cilt), Medine 1998-2009.
- Bilgin, Azmi: “Mehmed Tevfik Efendi'nin *Mecmûatü't-Terâcim*'inin Edebiyat Tarihimizdeki Önemi”, *İlmi Araştırmalar*, nr.17, İstanbul 2004, s.83-88.
- _____ : “Abdullah Nidâî ve İki Şiiri”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 27, 1997, s. 61-71.
- _____ : “Eski Türk Edebiyatında Şerh”, *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Şöleni Bildiriler Kitabı*, (11-13 Nisan 2001), c.1, s.169-173
- Bektaş, Ekrem: *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Hayatı, Sanatı ve Dîvân'ının Tenkitli Metni*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2004.
- Bosnalı Alâeddin Sâbit: *Dîvân*, haz.: Turgut Karabey, Cumhuriyet Üniversitesi Yay. Sivas 1991.
- Buhârî : *el-Câmiu's-Sahîh*, Beyrut 1429.
- Cevdet Paşa (Ahmed Cevdet): *Tezâkir*, 40 – *Tetimme*, yay., Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986

- Ceylan, Ömür : *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi, İstanbul 2000.
_____ : “Şerh, Türk Edebiyatı”, *DİA*, c.38, s. 565-568.
- Çağrıçı Mustafa: “Gazzâlî”, *DİA*, c. 13, s. 495.
_____ : “İhyâu Ulûmi’ d-Dîn”, *DİA*, c.22, s.10-13.
- Çavuşoğlu, Mehmed: “Bâkî”, *DİA*, c. 4, s. 537-540.
- Çetin, Abdurrahman: “Vâhidî”, *DİA*, c.42, s.438-439.
- Çıpan, Mustafa: “Şâhidî İbrâhim”, *DİA*, c. 38, s. 238-239.
- Çiçekler, Mustafa: “Sa’ dî-i Şîrâzî”, *DİA*, c. 35, s. 405-407.
- Çubukçu, Asri: “Eş’ as bin Kays”, *DİA*, c. 11, s. 455-456.
- Dağlar, Abdülkadir: “Vassâf Tarihi Şerhinden Hareketle Şerh Kaynakları Meselesi”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4 Fall 2007, s. 293, 307.
- Demirci, Kürşat: “Kafdağı”, *DİA*, c. 24, s. 144-145.
- Deylemî : *Müsnedü’l-Firdevs*, (5 cilt), Beyrut 1986.
- Doğan, Muhammet Nur: “Metin Şerhi Üzerine”, *Eski Şiirin Bahçesinde*, İstanbul 2005, s. 9-21.
- Durmuş, İsmail: “Nehcü’l-Belâğa”, *DİA*, c. 32, s. 538-540.
- Ebû Dâvûd : *Sünen-i Ebû Dâvûd*, (4 cilt), Beyrut ty.
- Ergin, Ali Şakir: Hafâci”, *DİA*, c. 15, s. 72-73.
- Fayda, Mustafa: “Bilâl-i Habeşî”, *DİA*, c. 6, s.152-153.
- Fığlalı, Ethem Ruhi: “Ali”, *DİA*, c. 2, s. 371-374.
- Fuzûlî: *Hadîkatü’s-Süedâ*, haz. Şeyma Güngör, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Gökbulut, Süleyman: *Tasavvufî On Esas; Usulî’l-Aşere Şerhleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2010.
- Görmez, Mehmet: “Sâgânî, Radîyüddin”, *DİA*, c.35, s. 487-489.
- Griffel, Frank: *Gazzâlî’nin Felsefî Kelamı*, Klasik Yay., İstanbul 2012.

- Güleç, İsmail : “Klasik Türk Edebiyatı Metinleri Nasıl Şerh Edilmeli?”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 42, İstanbul 2010, s. 83-112.
- _____ : “R. A. Nicholson’un Mesnevî Tercüme ve Şerhi Üzerine”, *Dîvân - İlmi Araştırmalar*, 20, (2006/1), s. 234.
- Hafız-ı Şirazi: *Hafız Dîvânı (2 cilt)*, çev.: Mehmet Kanar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.
- Hatîb et-Tebrîzî : *Mişkâtü’l-Mesâbih*, (3 cilt), Beyrut 1985.
- Heyet: “Abdülğafûr-i Lârî”, *DİA* c. 1, s. 204-205.
- Heyet: “Müstağfirî”, *DİA*, c. 32, s.108-109.
- İbni Hacer el-Heysemî : *Savâiku’l-Muhrika*, (2 cilt), Lübnan 1997.
- İbni Mâce : *Sünen-i İbni Mâce*, Beyrut, ty.
- İbnu Arrâk : *Tenzîhu’ş-Şerîa*, Beyrut 1399.
- İnal, Mahmut Kemal: *Son Asır Türk Şairleri*, (5 cilt), haz. M. Kayahan Özgül, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1. baskı, Ankara 2000.
- İnan, Murat Umut: “Osmanlıca Şerhlerin Metinselliği Üzerine Düşünmek”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX, Metnin Halleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh*, haz. Hatice Aynur vd., Klasik, İstanbul 2014, s. 310-337.
- Kaçalin, Mustafa S.: “Mütercim Âsım Efendi”, *DİA*, c. 32, s.200-2002.
- Kahya, Esin: “Hîpokrat”, *DİA*, c. 18, s. 119-121
- Kallek, Cengiz, “İbn Hacer el-Haytemî”, *DİA*, c.19, s.531-534.
- Kanar, Mehmet: “Nizâmî-i Gencevî”, *DİA*, c. 33, s. 183-185.
- Kandemir, M. Yaşar: “Hz. Ali”, *DİA*, c. 2, s. 375-378.
- Karahan, Abdulkadir: “Nâbî”, *DİA*, c. 32, s. 258-260.
- Karaismailoğlu, Adnan: “İsmet-i Buhârî” *DİA*, c. 23, s. 138-39.
- _____ : “Bostân”, *DİA*, c. 6. s. 307-308.
- _____ : “Hüseyin Vâiz-i Kâşifî”, *DİA*, c. 19, s.16-18.

- _____ : “Selmân-i Sâvecî”, *DİA*, , c.36, sy. 446-447.
- Karlığa, H. Bekir: “Meybüdü” *DİA*, c. 24, s. 118-119.
- Kapar, Mehmet Ali: “Ebû Cehil”, *DİA*, c.10, s. 117-118.
- Kaya, Ayşe: *Dîvân-ı Selâmî (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1999.
- Kaya, Bilge: *Hisâlî, Hayatı, Eserleri ve Metâliü'n-Nezâir Adlı Eserinin Birinci Cildi (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2003.
- Kaya, Mahmut: “Bûsîrî, Muhammed b. Saîd” *DİA*, c.6, 468-470.
- _____ : “Farâbî”, *DİA*, c. 12, s. 145-162.
- Kayya, Serpil: *Selâmî Dîvânı'nın Transkripsiyonlu Metni*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi SBE, Kütahya 2001.
- Kılıç, Atabey: “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4, Fall 2007, s. 516-548.
- _____ : “Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi”, *I. Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 12-13 Nisan 2007, s.363-368;
- _____ : “Geleneksel Şerh ve Modern Metin İncelemelerine Bir Bakış: Metotlar, Çalışmalar, Beklentiler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/6, Fall 2009, s. 326-334.
- Kılıç, M. Erol: “İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn” *DİA*, s.20, s.493-516.

- Koç, Mustafa: *Ahlâk-i Âlâî*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014.
- Konur, Himmet: “Sezâyî-yi Gülşenî”, *DİA*, c.37. s.79-81.
- Kortantamer, Tunca : “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy., 8, İzmir 1994, s.1-10.
- Kut, Günay: “Ali Şîr Nevâî”, *DİA*, c. 2. s. 449-453.
- Kurtuluş, Rıza: “Emîr Hüsrev-i Dihlevî”, *DİA*, c. 11, s.135-137.
- Kuru, Selim S.: “Anlamı Aydınlatan Kara Yazı: Metin ve Hâlleri”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX, Metnin Halleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh*, haz. Hatice Aynur vd., Klasik, İstanbul 2014, s. 18-33.
- Küçük Hülya - Ceyhan, Semih: “Râbia el-Adeviyye”, *DİA*, c. 34, s. 380-382.
- Küçük, Sabahattin: “Enderunlu Fâzıl”, *DİA*, c.11, s.188-189.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri: “Semhûdî”, *DİA*, c. 36, s. 489-491.
- Levend, Agâh Sırrı: *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2008.
- Macit, Muhsin: “Nedîm”, *DİA*, s.509-510.
- _____ : *Nedîm Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1997.
- Mahmud Cevâd: *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1922.
- Mehmed Tâhir: *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, İstanbul 1333.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî: *Mesnevî-i Ma’nevî*, çev. Derya Örs – Hicabi Kırlangıç, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015.
- Molla Câmî: *İyilerin Tesbihi (Subhatu’l-Ebrâr)*, çev.: Hicabi Kırlangıç, Kurtuba Kitap, İstanbul 2011.
- _____ : *Sûfilere Armağan Tuhfetü’l-Ahrâr*, çev.: Yusuf Öz, Kurtuba Kitap, İstanbul 2009.

- Muhyî-i Gülşenî: *Reşehât-i Muhyî*, haz.: Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014.
- Münâvî : *Feyzu'l-Kadîr*, (2 cilt), Beyrut 1415.
- Müslim : *Sahîh-i Müslim*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ty.
- Mütercim Âsım: *Burhân-ı Kâti* , haz. Derya Örs- Mürsel Öztürk, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009.
- Mütercim Âsım: *Kâmusu'l-Muhît Tercümesi (6 cilt)*, haz.: Mustafa Koç – Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013-2014.
- Namlı, Ali: “İsmâil Hakkı Bursevî” *DİA*, c.23, s.102.
- _____ : “Rûhu'l-Beyân”, *DİA*, c. 35. s. 211-213.
- Nasîruddin Tusî: *Ahlâk-i Nâsirî*, s. 337-340, çev.: Anar Gafarov – Zaur Şükürov, Litera Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Nesâî : *Sünen-i Nesâî*, (8 cilt), Halep 1986.
- Nuhoğlu, Güller: *Abdullah Nidâi'yi Kâşgârî ve Hakkıyye Risâlesi*, [İnceleme-Metin-Çeviri], Simurg, İstanbul 2004.
- Okay, M. Orhan: “Haşmet”, *DİA*, c. 16, s.422-423.
- Okumuş, Ömer: “Bahâeddîn Âmilî”, *DİA*, c. 3, s. 60-61.
- : “Câmî, Abdurrahman”, *DİA*, c.7, s. 94-99.
- Olguner, Fahrettin: “Eflâtun”, *DİA*, c.10, s. 469-476.
- Onay, Ahmet Talat: *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, Haz. Cemal Kurnaz, Birleşik Yay. Ankara 2007.
- Osmanzâde Hüseyin Vassâf: *Sefîne-i Evliyâ*, (5 cilt), haz. Ali Yılmaz - Mehmet Akkuş, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006.
- Öngören, Reşat: “İbrahim b. Edhem” *DİA*, c. 21, s. 293-295.
- _____ : “İshak Hocası”, *DİA*, c. 22, s.553-554.
- _____ : “Mecdüddîn el-Bağdâdî”, *DİA*, c.28, s.230-231.

- _____ : “Tezkiretü’l-Evliyâ”, *DİA*, c. 41, s. 74-75.
- Önkal, Ahmet: “Ca’fer b. Ebû Tâlib”, *DİA*, c. 6, s. 548-549.
- Özaydın, Abdülkerim: “Sencer”, *DİA*, c.36., s.507-511.
- Özen, Şükrü: “Teftazânî”, *DİA*, c.40, s. 299-308.
- Özkan, Halit: “Süyûtî”, *DİA*, c.38, s. 188-198.
- Öztürk, Cemil: “Dârümuallimîn”, *DİA*, c. 8, s. 551-552.
- Öztürk, Mürsel: “Muhtârî”, *DİA*, c.31, s.56-57.
- _____ : “Hadîkatü’l-Hakîka”, *DİA*, c.15, s.20.
- Pekolcay, A. Necla: “Mevlid” , *DİA*, c. 29. S. 485-486.
- Radiyyuddîn es-Sâğânî : *el-Mevzûât li’s-Sâğânî*, Beyrut 1405.
- Rûhî-i Bağdâdî: *Külliyât-i Eş’âr*, Terkib-bend, İstanbul 1287.
- Sadıkoğlu, Cengiz: “Sâib-i Tebrîzî”, *DİA*, c. 35, s. 541-542.
- Sâdi-i Şirâzî: *Bostan*, çev. Azmi Bilgin, Semerkand Yay. İstanbul 2010.
- _____ : *Gülîstan*, çev. Mehmet Kanar, Şule Yay., İstanbul 2004.
- Saklan, Bilal: “Ebû Tâlib el-Mekkî”, *DİA*, c. 10, s. 239-240.
- Saraç, M. A. Yekta: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Gökkuşbe Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2005.
- _____ : “Şerhler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, c.2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. İstanbul 2006, s.121-132.
- Sarikaya, Orhan: *Tezkirecilik Geleneği İçerisinde Fatîn Tezkiresi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2007.
- Sarioğlu, Hüseyin: “Râzî, Kutbüddîn”, *DİA*, c.34, s.485-487.
- Savi, Saime İnal: “Senâî, *DİA*, c. 36, s. 502-503.
- Sehâvî : *Makâsıdu’l-Hasene*, Beyrut 1405.
- Sevgi, Ahmet: “Efdalüddîn-i Kâşânî”, *DİA*, c. 10, s. 453-455.
- _____ : “Hilâlî-i Çağatâyî”, *DİA*, c. 18, s.21-22.
- _____ : “Mantıku’t-Tayr”, *DİA*, c. 28, s. 29-30.

- Sûdî-i Bosnevî : *Gülistân Şerhi*, haz. Ozan Yılmaz, Çamlıca, İstanbul 2012.
- Suyûtî : *Câmiu's-Sağîr*, (2 cilt), Riyad 1988.
- Şafak, Turgay: *Tashîh-i İntikâdî-yi Dîvân-ı Şevket-i Buhârâyî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tahran Üniversitesi, 1384, .
- Şahinoğlu, M. Nazif: "Feridüddîn Attâr", *DİA*, c. 4. S.95-98.
- Şensoy, Sedat: "Osman Reşer", *DİA*, c. 35, s. 10-11.
- _____ : "Şerh", *DİA*, c. 38, s.555-558;
- Şentürk, Ahmet Atilla: *Klasik Türk Edebiyatı Tiplerinden Sûfi Yahut Zâhid Hakkında*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1996.
- Şentürk A. Atilla - Kartal, A.: *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul 2012.
- Şimşek, Halil İbrahim: "Mehmed Emin Tokadi", *DİA*, c.28, s.467-468.
- Şirinov, Agil: "Tûsî, Nasîrüddîn", *DİA*, c. 41, s. 435-437.
- Tâhir-ül Mevlevî: *Edebiyat Lügatı*, haz.: Kemal Edib Kürkcüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.
- Canpolat Taşçı, Hülya: "Türkçe Edebi Şerhlerde Amaç ve Yöntemler", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX, Metnin Halleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*, haz. Hatice Aynur vd., Klasik, İstanbul 2014, s. 72-97.
- Tavukçu, Orhan Kemal: "14. Yüzyıl Mevlevî Şairlerinden Eflâkî Dede'nin Bilinmeyen İki Şiiri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 19, Erzurum 2002, s. 95-107.
- Tayşi, M. Serhan: "Ali Dede, Bosnevî", *DİA*, c. 2, s. 386.
- Tirmizî : *Sünen-i Tirmizî*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ty.
- Toprak, Mehmet Sait: "Ûşî", *DİA*, c. 42, s. 230-231.
- Tosun, Necdet: "Fahreddîn Safî", *DİA*, c. 35, s. 470.

- _____ : “Seyyid Nizamoğlu”, *DİA*, c.37, s.73-74.
- _____ : “Ubeydullâh-i Ahrâr”, *DİA*, c. 42, s. 19-20.
- _____ : “Osmanlı Dönemi Sûfilerinin Fars Dili ve Literatürüne Katkıları ve Bir Örnek Olarak Baba Ni’metullah Nahcivânî’nin Şerh-i Gülşen-i Râz’ı” *EKEV Akademi Dergisi*, sy., 22, 2005, s.105.
- Tökel, Dursun Ali: *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yay., 1. Baskı, Ankara 2000.
- Turgut, Kadir: *Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi*, İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.
- Uçman, Abdullah: “Encümen-i Dâniş”, *DİA*, c. 11, s. 176-178.
- Ulucan, Mehmet: *Muvakkit-zâde Mehmed Pertev, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Divân’ının Tenkitli Metni ve Tahlili*, Fırat Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2005.
- Uludağ, Süleyman: “Avârifü’l-Maârif”, *DİA*, c. 4, s. 109-110.
- _____ : “Cendî”, *DİA*, c.7, s.361-362.
- _____ : “İbnü’l-Fârız”, *DİA*, c. 21, s.40-43
- _____ : “Kuşeyrî”, *DİA*, c. 26, s. 473-475.
- Unat, Yavuz: “Ömer Hayyâm”, *DİA*, c. 34, s. 66-68
- Uzun, Mustafa: “Nahîfî”, *DİA*, c.32., 297-299.
- _____ : “Dede Ömer Rûşenî”, *DİA*, c. 9, s. 81-83.
- Ünlü, Osman : *Klasik Türk Edebiyatında Edebî Şerhlerin Yazılış Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler*, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX, Metnin Halleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh*, haz. Hatice Aynur vd., Klasik, İstanbul 2014, s.149-167
- Veled Çelebi: *Dîvân-ı Türkî-i Sultan Veled*, s. 118-122, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1341.

- Yaşaroğlu, M. Kâmil: “Musannifek”, *DİA*, c. 31, s. 239-240.
- Yavuz, Yusuf Şevki: “Beyzâvî”, *DİA*, cilt 6, s. 100-103,
_____ : “Taşköprizâde Ahmed Efendi”, *DİA*, c. 40, s. 151-152.
- Yayla, Mustafa: “Hâdimî, Ebû Saîd”, *DİA*, c. 15, s. 25.
- Yazar, Sadık : *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2011.
- Yazıcı, Tahsin: “Ahmed Eflâkî”, *DİA*, c. 2, s. 62.
_____ : “Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr”, *DİA*, c.10, s. 220-222.
_____ : “Gülistân”, *DİA*, c. 14, s. 240-241.
_____ : “Hâfız-i Şîrâzî”, *DİA*, c. 15, s. 103-106.
_____ : “Hâkanî-i Şîrvânî”, *DİA*, c. 15, s. 168-170.
- Yetik, Emin: “Ankaravî İsmâil Rüsûhî”, *DİA*, c.3, s.211-213.
- Yılmaz, Ahmet: “Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin”, *DİA*, c.32., s.113-115
- Yılmaz, Hasan Kâmil: “Aziz Mahmud Hüdâyî”, *DİA*, c. 4, s. 338-340.
_____ : “Şehâbeddîn Sühreverdî”, *DİA*, c. 38, s. 40-42.
- Yüce, Nuri: “Aksa'l-Ereb”, *DİA*, c. 2, s. 289-190.
- Zeynüddîn el-İrâkî : *Tahrîcu Ehâdisi İhyâ-i Ulûmi'd-Dîn*, Beyrut 1426.
- Zübeyiroğlu, Ruhsar: *Mecmûatü't-Terâcim - Mehmed Tevfik Efendi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1989.

İNDEKS

A

Abdulğafūr Lārī, 246
Abdu'l-ka'be (Hz. Ebu Bekir), 148,
300
Abdulğarī (Ebû Leheb), 159, 296
Abdullāh (Hz. Ebu Bekir, 148, 300
Abdullāh el-Kāşğarī, 373, 416
Abdülmecīd ħān, 228
Ādem, 263, 391, 491
Aĥlāk-i Nāşırī, 162, 492
Aĥmed (Hz. Muhammed), 275, 290,
295, 327, 330, 403
Aĥmed bin Ĥanbel, 382
Aĥmed el-Cāmī, 246
Aĥmed et-Ṭrabzonī, 231
Ahvāz, 171, 467
Aķīdetü'ş-Şeref, 340
Alī bin Ebī Ṭālib, 145, 146, 389, 392,
402
Alī Dede, 490, 491
Alī ibn Ebī Ṭālib, 287, 376, 382
Alī Şir Nevāyī, 412
Alī, 304
Aliyyu'l-Murtazā, 146, 147, 380, 392,
409, 477, 485
Āmū, 467
Āmulī, 360
Aṭṭār, 291
Avārif, 308
Aristī bin Aristo, 162, 492

Astaĥlinos, 162, 492

Azrā'il, 288

B

Bābil, 135, 491
Baġdād, 152, 376, 495
Bahā'üddīn Āmulī, 350, 431
Bāķil, 356
Baṭḥā, 173, 334
Bāyezīd –i (Bistāmī), 444
Bāyezīd-i (Bistāmī), 465
Bāyezīd-i Bistāmī, 408
Bāyezīd-i Bişāmī, 205
Bedaĥşān, 414, 415, 557
Bedir, 138, 292
Bedr, 328
Belyā, 152, 435
Beydāwī, 296
Bilāl-i Ĥabeşī, 150, 272, 290, 310
Birgivîci, 160, 386
Boĥrāt, 160, 163, 412
Bostān, 30, 229
Buĥārā, 306
Buĥārī, 451
Buĥārī, 331
Burāk, 370
Burhān-ı Kāṭı', 255
Bür'e Taĥmīsi, 297, 301

C-Ç

Ca'de, 147, 168, 485

Ca'fer-i (Tayyâr), 151, 406

Ca'fer-i Şadıq, 152, 496

Câm, 170, 246, 502

Câmî, 91

Câmî, 185, 186, 187, 191, 192, 194,
200, 207, 211, 214, 221, 225, 229,
231, 246, 259, 261, 270, 276, 318,
335, 375, 402, 410, 413, 498, 503

Câmi'î'ş-Şağîr, 233, 382, 390, 391,
393

Cebel-i Şevr, 301

Cebra'il, 389

Celâleddîn-i Rûmî, 264

Celâl-i Devvânî, 340

Cennet Efendi, 413

Cevâhîrnâme, 170, 414

Cevhernâme, 283, 392

Cibrîl, 135, 288, 294, 328, 329, 389,
406, 438, 503

Cilâ'u'r-Rûh, 502

Cilâ'u'r-Rûh, 411, 503

Cüneydü'l-Bağdâdî, 432

Çin, 195

D

Deccâl, 172, 478

Dehlî, 43, 500

Delâ'ili'n-Nübüvve, 404

Dervîş Muştafâ, 406

Deylemî, 391

Dimeşk, 198

Dırâr (Peygamberimizin amcası), 296

Dîvân-ı Şâ'ib, 257

Dîvân-i 'Alî Şerhi, 394

Dîvân-i Nahîfî, 327

Dîvân-i Şâ'ib, 303, 337

Dîvân-i Sezâyî, 284

E

Ebâ Yezîd (Bâyezîd-i Bistâmî), 439

Ebe'l-Kâsım, 234

Ebî Cehl, 108, 297

Ebî Eyyüb el-Enşârî, 390

Ebî Hureyre, 279

Ebî Hüreyre, 450

Ebî Sa'id el-Hudrî, 383

Ebû 'Abdullâh (Hz. Hüseyin), 147,
403

Ebû 'Alî, 494

Ebû 'Alî Sînâ, 164, 287, 494, 495

Ebû Cehil, 161, 297, 330

Ebû Dâvûd, 403

Ebu Hureyre, 234

Ebû Leheb, 159, 296, 387

Ebû Nu'aym, 404

Ebû Süfyân, 161, 165, 297, 394

Ebû Tâlib, 159, 296

Ebû Tâlib-i Mekkî, 420

Ebu'l-'Abbâş (Hızır), 152, 435

Ebu'l-Cennâb Necmü'l-Kübrâ, 240

Ebû'l-Cennâb Necmüddîn el-Kübrâ,
205

Ebu'l-Kâsım, 493, 494

Ebû'l-Kâsım, 108, 297

- Ebu'l-Kāsım Kūşeyrī, 415
 Efḍalüddīn İbrāhīm bin 'Alī, 499
 Eflāṭun, 492, 493
 Eflāṭun, 162, 176, 306, 492
 Eflāṭun-i Yunānī, 493
 el-Cem' ve't-Tefrīk, 415
 Emevī, 387
 Emīr Maḥmūd Cengiz Ḥān, 43, 500
 Erdişir bin Dārā, 162, 492
 Esāmī-yi Büldān, 170, 478
 Eş'aş bin Kays, 147, 168, 485
Evveliyyāt, 490, 491
- F
- Fahrüddīn-i Irākī, 93
 Fārābī, 160, 163, 412
 Fārs, 171, 467
 Fāsī, 241
 Faşl-i Ḥiṭāb, 394
 Faşli'l-Ḥiṭāb, 392
 Fātiḥ Sultān Meḥmed Ḥān-i Ğāzī, 160, 386
 Fāṭımatu'z-Zehrā, 147, 409
 Fazıl, 387
 Fıḍḍa, 389
 Fir'avn, 139, 237, 297
 Fusūsu'l-hikem, 90
Füşüş şerhi (Cendī), 239
 Fütühāt, 244
- G
- Ğalaṭa mevlevihānesi, 163, 167, 349
 Ğarīb Kōstī, 163, 167, 349
 Ğazzālī, 294
 Genc-nāme, 168, 450
 Geylān, 170, 478
Gülistān, 30, 212, 229, 466
 Gülşen-i Tevḥīd, 270, 350
 Ğaydāk (Peygamberimizin amcası), 296
- H
- Ḥabbetu'l-Maḥabbe, 314
 Ḥaccāc'-i zālīm, 372
 Ḥacl (Peygamberimizin amcası), 296
 Ḥaḍır, 152, 435
 Ḥadīş-i Erba'in, 382
Ḥāfiz, 30, 229, 297, 462
 Ḥāfiz Meḥmed Murād Efendi, 229
 Ḥāfiz Meḥmed Tevfīk, 228
 Ḥāfiz-ı Şirāzī, 208
 Ḥāfizu's-Şirāzī, 213
 Ḥāfizü's-Şirāzī, 216, 413
 Ḥaḳā'ik, 499
 Ḥāḳānī, 411, 499, 500, 501
 Ḥākim, 394
 Ḥakīm Dāhir-i Hindī, 255
 Ḥaḳḳı, 70, 403
 Ḥaḳḳī (Bursevī), 151, 311
 Ḥaḳḳıyyet, 373
 Ḥalīl (Hz. İbrahim), 98, 365, 408
 Ḥalīlu'l-Esved, 360
 Ḥammāmiyye, 342
 Hamriyye, 93

- Hamriyye* şerhi, 258
 Hameyn, 495
 Harcurdicām, 246
 Hāriş (Peygamberimizin amcası), 296
 Hāşiyeti'l-Fenārī, 360
 Hāşiyeti'l-Keşşāf, 261
 Haşmet Efendi, 503
 Hātem bin 'Abdullāh bin Sa'd, 351
 Hayber, 386
 Hayber, 397
 Haydar, 235, 405
 Haydar-i Kerrār, 145, 217, 383
 Hayder-i Kerrār, 385
 Hāzret-i 'Ali, 376
 Hāzret-i 'Alī, 165, 362, 382, 394
 Hāzret-i 'İsā, 274
 Hāzret-i 'Osmān, 149, 376, 385
 Hāzret-i 'Ömer, 149, 376
 Hāzret-i 'Üzeyr, 274
 Hāzret-i Ādem, 134, 135, 138, 155,
 304, 321, 389, 442, 443, 491
 Hāzret-i Aḥmed, 161, 297
 Hāzret-i Aḥmed, 272, 488
 Hāzret-i Āmine, 137, 276
 Hāzret-i Ebū Bekr, 148, 300
 Hāzret-i Enes (hadis râvîsi), 308
 Hāzret-i Hüdāyī, 314, 415
 hazret-i H'āce, 188
 Hāzret-i h'āce, 222
 Hāzret-i H'āce (Hâfiz), 186, 203
 Hāzret-i İbrāhīm, 366
 Hāzret-i Kelīm, 299
 Hāzret-i Mışrī, 236, 422, 431
 Hāzret-i Muḥammed, 134, 138, 144,
 157, 243, 268, 277, 278, 279, 280,
 282, 285, 286, 289, 290, 294, 296,
 297, 298, 299, 300, 302, 303, 305,
 307, 309, 315, 17, 318, 319, 320,
 321, 322, 323, 325, 326, 327, 329,
 330, 332, 334, 335, 358
 Hāzret-i Murtażā, 160, 381, 387, 390
 Hāzret-i Mūsā, 54, 139, 152, 274, 319,
 435
 Hāzret-i Ömer, 150, 310
 Hāzret-i Şiddik, 376
 Hāzret-i Şiddik, 328
 Hāzret-i Şāhidī, 270
 Hāzret-i Şit, 134, 136, 142, 238
 Hāzret-i Ya'küb, 199
 Hāzret-i Ya'küb, 473
 Heft Evreng, 91
 Herāt, 376
 Hızır, 482
 Hicāz, 147, 172, 176, 222, 376, 427,
 430, 485, 495
Hicviyyāt-i Sürürī, 440
 Hind, 43, 170, 171, 175, 414, 456,
 500, 502
 Hirā, 466
 Horāsān, 171, 467, 502
 Horosān, 170, 414
 Hülāşatu'l-Vefā, 150, 310
 Huneyn, 405
 Husrev-i Dihlevī, 411

- Hücetü'l-İslâm (Gazzâlî), 325, 374
 Hüdâyî, 432
 Hüdâyî Efendi, 413
 Hüseyin Baykara, 92
 Hüseyin Meybedî, 394
 Hüseyin Vâ'iz, 206
 Hüseyin Vâ'iz, 248, 382
 Hüsrev, 43, 500, 501, 502
 Hüsrev-i Dihlevî, 472, 500, 501, 502
 Hvâbnâme-i Veysî, 165, 415
 H'âce 'Alî Râmitinî, 306
 H'âce İshâk, 450
 H'âce-i Nessâc, 306
 Hz. Â'îşe, 313
 Hz. Âdem, 315
 Hz. Fâtıma, 316
 Hz. Hüseyin, 313, 316
 Hz. İsa, 315
 Hz. Muhammed, 316
 Hz. Mûsâ, 315
 Hz. Nûh, 314
 Hz. 'Abbâs, 296
 Hz. 'Alî, 104, 145, 217, 218, 235, 236
 Hz. 'Ömer, 397, 398
 Hz. Â'îşe, 456
 Hz. Âdem, 133, 134, 135, 238, 280,
 288, 291, 296, 320, 321, 442, 445,
 490, 491
 Hz. Ahmed, 310
 Hz. Aḥmed, 324
 Hz. Ali, 405, 490
 Hz. Alî, 138, 292, 293, 313, 316, 322,
 386, 394, 396, 397, 398, 401, 448,
 458, 486
 Hz. Ammâr, 391
 Hz. âṭıma, 313
 Hz. Âyişe, 393
 Hz. Bilâl, 202, 311
 Hz. Ca'fer-i Tayyâr, 151, 394
 Hz. Câbir (hadis râvîsi), 341, 393
 Hz. Câbir (Hadis râvîsi), 331
 Hz. Ebū Bekr, 302, 328, 397, 398
 Hz. Enes (hadis râvîsi), 383, 404
 Hz. Eyyüb, 135, 206
 Hz. Fâtıma, 406
 Hz. Fâtıma, 282, 394, 402, 404
 Hz. Fâtımâ, 389
 Hz. Ḥamza, 151, 296, 394
 Hz. Hârûn, 378
 Hz. Ḥasan, 147, 313, 389, 394, 485
 Hz. Hüseyin, 387, 494
 Hz. Hüseyin, 376, 389, 394, 403, 404,
 406, 407, 410
 Hz. İbrâhîm, 135, 320, 365, 491
 Hz. İdrîs, 134, 136, 142, 238
 Hz. İsa, 449
 Hz. İsa, 320
 Hz. İsmâ'il, 487
 Hz. Loḡmân, 137, 220, 438, 497
 Hz. Muhammed, 42, 137, 138, 159,
 217, 246, 264, 276, 278, 282, 283,
 286, 288, 291, 292, 294, 296, 299,

- 301, 310, 311, 318, 321, 324, 328,
336, 393, 403, 410, 468
- Hız. Muḥāmmēd, 272
- Hız. Murtaẓā, 91, 147, 384, 387, 395,
403
- Hız. Musā, 297, 299
- Hız. Mūsā, 237, 278, 279, 320
- Hız. Nūḥ, 320, 468
- Hız. Şālih, 141, 428
- Hız. Selmān, 416
- Hız. Selmān (hadis râvisi), 382
- Hız. Süleymān, 185, 375, 467
- Hız. Şu‘ayb, 134, 136, 142, 238
- Hız. Ya‘kūb, 98, 112, 271, 365
- Hız. Yūnus, 320
- Hız. Yūsuf, 112, 199, 271, 473
- I - İ
- İrāk, 171, 172, 222, 467
- İrākî, 412
- İrāk-i ‘Acem, 172, 478
- İşfaḥān, 478
- İblīs, 135, 155, 389
- İbni ‘Abbās, 389, 390, 394, 490
- İbn-i ‘Abbās, 382
- İbni ‘Abbās, 393
- İbni ‘Ömer (hadis râvisi), 393
- İbni Arabî, 90
- İbn-i Edhem, 191
- İbn-i Fārız, 325
- İbni Ḥacer el-Heysemî, 383, 394, 404
- İbni Mes‘ūd (hadis râvisi), 393
- İbni Sinā, 483, 494
- İbni Sîrîn, 405
- İbnu’l-Cevzî, 405
- İbnu’l-Museyyeb (hadis râvisi), 392
- İhyā*, 294
- İlāhînāme, 365
- İlāhiyyāt, 426
- İlāhiyyāt-i Mıṣrî, 267
- İmām ⁽⁴⁾Ḥanbel, 392
- İmām ‘Alî, 330
- İmām Aḥfeş, 225
- İmām el-Büşîrî, 223
- İmām Ḥasan, 384
- İmām Ḥüseyn, 147, 148, 384, 403,
409, 410
- İmām Kūşeyrî, 415
- İmām Muḥammed, 152, 345
- İmām Semhūdî, 150, 310
- İmām Şāfi‘î, 153, 314, 315
- İmām Yāfi‘î, 164, 495
- İmām Yūnus, 225
- İmām-i A‘zam, 152, 345
- İmām-i Hümām, 172, 376
- İmām-i Hümām (Hız. Ali), 145, 380
- İmām-i Müstağfirî, 384
- ‘İmrān bin Ḥuşayn (hadis râvisi), 394
- İncil, 274, 321
- İrān, 171, 230, 467, 471, 487
- İsmā‘il el-Anḳaravî, 218
- ‘İşmet-i Buḥārî, 201
- İsrā’îl (Hız. Yakub), 365
- İsrāfil, 288

K

ka'be, 65, 377
Ka'be, 189, 226
Ka'be-i Mükerrerme, 408
Kādī, 247
Kādī, 390
Kādī (Beydāvî), 215
Kāf, 409
Kārūn, 449
Kāselis, 363, 493
Kāsım bin Muḥammed bin Ebī Bekr,
416
Kaşide-i Emālî, 262
Kaşide-i Hamriyye, 219
Kaşide-i Hilâlî, 275
Kays, 165, 415
Kelimât', 413
Kemâl-i Hocendî, 280
Ken'an, 473
Kerbelâ, 147, 148, 166, 376, 384, 387,
403, 405, 406, 407, 408, 409, 410
Kerrâr, 380, 392
Kirmân, 171, 486, 487
Kitâb-i Necât, 151, 311
Kitâbi'l-Vefâ, 328
Koca Muştafâ Pâşâ ḥânkâhı, 166, 406
Konya, 162, 492
Kûfe, 172, 198, 376
Kur'an, 139, 149, 152, 177, 235, 247,
248, 277, 279, 305, 316, 385, 435,
450, 461, 482, 486, 490, 496

Kur'an-ı Kerim, 250, 251
Kur'an-i kerim, 325
Kur'an-i Kerim, 321, 466, 486
Kureyş, 297
Kureyş, 405
Kuşem (Peygamberimizin amcası),
296
Kuţbiddinü er-Râzî, 361

L

Lebnân, 448
Leclâc, 255
Levâyiḥ, 262, 441
Leylâ, 190, 223
Luğat-i Şâhidî, 30, 378
Lût kavmi, 329
Lübâb-i Meşnevî, 248

M

Mağribî, 168, 450
Mahzenü'l-esrâr, 92
Maķāşıdu'l-Ḥasene, 275
Māverâ'ünnehr, 467
Māverāünnehr, 43, 500
Mecdüddin el-Bağdādî, 494
Mecnün, 190, 223, 457
Medine, 334, 376
Medine-i münevvere, 151, 172, 222,
225, 303, 311
Medine-i Münevvere, 301, 327, 335
Medinetü'n-nebî, 492

Mekke, 145, 173, 209, 218, 330, 334,
 378
 Mekke-i Mükerrreme, 301
 Menücehr, 499
 Meşābīh., 456
 Mesīh, 365
 Meşnevī, 461
 Mesnevī-yi Şerīf, 369
 Meşnevī-yi şerīf, 30, 229, 232, 337,
 483
Meşnevī-yi Şerīf, 264, 299, 311, 362,
 408, 412, 496
Meşārīk, 280, 423
 Mevlānā, 42, 198, 202, 221, 244, 247,
 259, 263, 267, 268, 290, 294, 301,
 305, 330, 336, 337, 339, 344, 357,
 370, 380, 384, 400, 419, 421, 428,
 429, 444, 453, 458, 461, 473, 483,
 487
 Mevlānā Celāleddīn, 42, 182, 183,
 307, 331
 Mevlānā Celāleddīn er-Rūmī, 42, 220
 Mevlānā Celāl-i (Devvānī), 361
 Mevlevī, 461
 Mevlid, 273
 Mevzū'ātü'l-Ulūm, 364
 Mışır, 372
 Mikā'il, 288
 Mīr Sadrū'ddīn Muḥammed Şīrāzī,
 170, 414
Mīr'atu'ş-Şafā, 411, 500, 502
 Mīrek-i Taşkendī, 212
Mişkāt, 238, 279, 454
 mu'āviye, 322
 Mu'āviye, 147, 165, 394, 485
 Mu'āviye bin Ḥubeyde, 382
 Mu'āz bin Cebel, 382
 Mu'cemu'l-Büldān, 478
 Muḥammed bin İdrīs, 153, 495
 Muḥammed Pārsā, 285, 288, 392, 394
 Muḥammedu'l-muştafā, 250
 Muḥammedu'l-Muştafā, 227, 234
 Muḥammedü'l- Muştafā, 300
 Muḥammedü'l-emīn, 293
 Muḥammedü'l-Muştafā, 138, 294,
 299, 324
 Muḥtār-i Ġaznevī, 411
 Muḥaddimeti'l-Edeb, 450
 Muḥavvim (Peygamberimizin amcası),
 296
 Murad Molla, 228
 Muşannifek, 217
 Mustakīmzāde, 365
 Muştafā (Hz. Muhammed), 385
 Muştafā (Hz. Muhammed), 283, 297,
 305, 392, 405
 Muştafā (Hz. Muhammed)-, 313
Muḥavvel, 340, 367
 Muḥtalib bin 'Abdi Menāf, 153, 495
 Muḥtalibī, 153, 495
 Mü'eyyidüddīn Cendī, 239
 Müslim, 316, 383
 Müstakīmzāde, 340

N

Nabî, 299
Nağrate'l-Ezdiyye, 404
Nağîfî, 297, 301
Nağdi'n- Nuşûs, 240
Nağdi'n-Nuşûş, 368
Nakdu'n-nusûs, 90
Nağş-i Füşûş, 284
Nağşu'l-fusûs, 90
Nān u Helvā, 363
Naşîr-i Tūsî, 162, 492
Necât, 494
Necd, 222
Necef, 376, 377
Nedîm, 209, 342
Nefâhât, 268
Nefâhâti'l-Üns, 494
Nesā'î, 403
NEŞ'E, 228, 230
Neş'et, 42, 406
Nişābu'ş-Şıbyān, 274
Niyāzî, 414
Nizâmî, 92
Nu'mān bin Şābit, 152, 495
Nūreddîn, 246
Nūşirevān, 471
Abdurrahman Cāmî, 229

Ö

Örfî-yi Şirāzî, 30, 229, 412

P

Pend, 30, 229
Pend-i (Attâr), 341
Pertev, 407
Pertev Efendi, 406

R

Rābi'a-i 'Adeviyye, 154, 463
Rāy, 471
Restālîs, 363, 493
Resûl-i ekrem, 302
Resûl-i Ekrem, 138, 165, 308, 384,
394
Reşehât, 338, 367, 377, 401
Revānici Dervîş Muştafā, 166, 406
Risāle-i Fevâtihu'l-Cemāl, 240
Risāle-i Hâkқыyye, 416
Risāle-i Mi'rāciyye, 483
Risāle-i Şehrî ve Gülî, 212
Risāleti'n -Nağşibendiyye:, 231
Risāleti't- Tenzîhiyye, 218
Rubā, 222
Rubā'ıyyāt-i Hıyyām, 338
Rūhu'l-Beyān, 319
Rûm, 140, 230, 428
Rūşenî, 290

S

Sa'dî, 212
Sa'düddîn, 233, 340
Sa'düddîn Taftāzānî, 366

Şā'ib, 30, 229
 Şalşā'il, 169, 409
 Şaşa, 255
 Şavā'ik-i Muḥriqa, 383
 Şavā'iki'l-Muḥriqa, 393, 404
 Şavā'iku'l-Muḥriqa, 394
 Şavā'ik-i Muḥriqa, 384
 Şehāvi, 275
 Şehbān, 356, 357, 503
 Selmā, 201, 224
 Selmā (hadis râvîsi), 404
 Selmān, 207
 Semhūdi, 327
 Semūd, 329
 Senāyi, 365
 Senedü'ş-Şu'arā, 503
 Serendib, 175, 456
 Seyfullāh Efendi, 426
 Seyyid Cürcāni, 367
 Şiddik, 138, 148, 300, 324, 416
 Şiddik Ebū Bekr, 301
 Şiddik-i ekrem, 302
 Sibeveyh, 232
 sidre, 295
 Silsiletü'z-Zehab, 91, 239, 395
 Sokrat, 162, 492
Subḥatu'l-Ebrār, 92, 237, 243, 492
 Sultān Muhammed Ta'alluḡ Şāh, 43,
 500
 Sultān Sencer, 471
 Sultān Veled, 141, 467
 Surāqa, 301
 Suyūti, 490
 Süleymān (Çelebi) Efendi, 273
 Süryāni, 232, 490
 Ş
 Şāfi'i, 386, 495
Şāhidī, 229, 350
 Şam, 198
 Şām, 171, 172, 222, 223, 372, 467
 Şam-i şerif, 151
 Şām-i şerif, 150, 310, 311
 Şehāb (el-Hāvâcî), 236
 Şem'üne'l-Ḥayberî, 389
 Şems-i Tebrizi, 381, 385
 Şerḥi Eşi'ati'l-Leme'ât, 373
 Şerḥi Eşi'atu'l-Leme'ât, 412
 Şerh-i Mimiyye-i Fâriziyye, 93
 Şerh-i Rubā'iyât, 361
 Şerḥ-i Ta'arruf, 392
 Şerḥi'l- Meṭâli', 360
 Şerḥi'l-'Aḳâid, 261
 Şerḥi'l-'Aḳâidi'n-Nesefiyye, 233
 Şerḥi'l-Leme'ât, 183
 Şerḥi'l-Meṭâli', 361
 Şerḥü'l-Leme'ât, 247
 Şevāhid, 404
 Şevāhidü'n-Nübüvve, 384
Şevket, 30, 229, 434, 498
 Şevket-i Buḥārî, 460
 Şeyḥ 'Alā'üddin-i 'Atṭār, 367
 Şeyḥ 'Atṭār, 218, 254, 256, 260, 283,
 314, 341, 357, 392, 420

Şeyh Bedreddin, 296
Şeyh Darir, 408
Şeyh Muhammed Riza, 412
Şeyh Sa'di, 195
Şeyh Safi, 338
Şeyh Zeynuddin, 367
Şibli, 153, 257
Şifa, 164, 494, 495
Şifa Şerhi, 236
Şirvan, 501
Şirvani, 499

T

Tahkikat, 285
Tahkikat-i Muhammed Parsa, 288
Tefsir (Beydavi), 296
Tefsir-i Muhammed Parsa, 234
Tercüme-i Kanunu'l-(Edeb), 365
Tevrit, 274, 321
Tezkire(tü'l-Evliyâ), 314
Tihame, 172, 222
Tihame-i Yemen, 172, 222
Tirmizi, 316, 383, 393, 394, 403, 450
Tokati Emin Efendi, 466
Turân, 467
Turkistan, 189
Turkmen, 422
Taberani, 394
Taszköprizade, 364
Tufeyl bin Zülal el-Küfi, 321
Tufeylu'l-A'ras, 321

U - Ü

Ubeydullah-i Ahrar, 154, 345, 401
Uhud, 138, 292, 327
Uhud, 138, 324
Uşuli'l-'Aşere, 205
'uzzâ, 301
Ümmi 'Atiyye (hadis râvîsi), 393
Ümmi Seleme (hadis râvîsi), 388, 391,
404

V

Vâ'il kabilesi, 166, 356
Vahidi, 279
Veys el-Karenî, 327

Y

Ya'la bin Murre (hadis râvîsi, 403
Yan Mollâ, 163, 167, 349
Yeşrib, 222, 226, 334, 492
Yezid, 444
yezidi, 387, 403
Yezid-i la'in, 409
yezid-i pelid, 147, 168, 465, 485
Yunan, 162, 490, 492

Z

Zal, 169, 440
zat-i 'Aref, 172, 222
Zehra (Hz. Fatima), 147, 403
Zeyd bin Erkam, 394
Zübeyr (peygamberimizin amcası),
296